

ZGODOVINSKI
ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

VIII
1954

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Bogo Grafenauer

N 15. III. 1956 / 38

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tiska Triglavsko tiskarna v Ljubljani

KAZALO
CONTENTS — ОГЛАВЛЕНИЕ

<p>Josip Korošec, Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu Archaeological Vestiges of Slav Settlement in Balkan (25) Йосип Корошек, Археологические следы славянского поселения на Балкан (25)</p> <p>Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.—XIX. stoletje) Beiträge zur Geschichte der Masse in Slowenien unter besonderer Berücksichtigung des Masses von Ljubljana (81) Сергий Вильфан, О истории мер в Словении, особенно о люблянских мерах (81)</p> <p>Jože Šorn, Starejši mlini za papir na Slovenskem Les anciennes papeteries de la Slovénie (117) Йоже Шорн, Старые бумажные фабрики в Словении (117)</p>	<p>7—26</p> <p>27—86</p> <p>87—117</p>
--	--

Zapiski
Short Articles — Записки

<p>Bogo Grafenauer, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinskega pisarstva L'importance de l'œuvre de Franc Kos pour l'évolution de la science historique slovène (124) Бого Графенауер, Значение работ Франца Коса для развития словенской исторической науки (124)</p> <p>Jaro Šašel, Upellae-Vitanje? Upellae-Vitanje? (130) Яро Шашел, Upellae-Витанье? (130)</p> <p>Ivan Grafenauer, Dostavek k »Slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu« Ein neuer Beitrag zu der »Sage vom gefangenen wilden Mann« (133) Иван Графенауер, Дополнительные примечания к »Словенским сказкам о пойманном лешем« (133)</p> <p>Franc Grivec, O papeških pismih knezu Kocljju De epistolis Hadriani II. et Joannis VIII. ad Kocëlem Pannoniae comitem (138) Франц Гривец, О письмах папы князю Коцлю (138)</p> <p>Franc Grivec, Še o Metodovih ječah De carceribus s. Methodii (143) Франц Гривец, О Мефодиевых тюрьмах (143)</p> <p>Vlado Schmidt, A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik Linhart — inspecteur scolaire de district (154) Владо Шмидт, А. Лингарт, инспектор школьного округа (154)</p>	<p>118—124</p> <p>125—130</p> <p>130—133</p> <p>134—138</p> <p>139—143</p> <p>143—154</p>
--	---

Josip Žontar, Rokopis dr. Tomaža Dolinarja (1750—1839)	155—157
Dr. Tomaž Dolinar, ein slowenischer Rechtsgelehrte (157)	
Йосип Жонтар, Рукопись др. Томажа Долинара (1750—1839) (157)	
Jaroslav Šidak, Autobiografski spisi J. Trdine kao izvor za hrvatsku povijest	157—168
Die autobiographischen Schriften J. Trdina's als Quelle für die kroatische Geschichte (168)	
Јрослав Шидак, Автобиографические произведения Ј. Трдины — источник для хорватской истории (168)	

Problemi za diskusijo

Problems for Discussion — Дискуссии и обсуждения

Fran Zwitter, Gospodarska zgodovina kot znanost	169—173
La science de l'histoire économique (173)	
Фран Пвриттер, Экономическая история как наука (173)	
Ljudmil Hauptmann, Popravek	173—174
The Correction	
Людмил Гауптманн, Исправление	
Bogo Grafenauer, Odgovor	174—176
The Answer	
Бого Графенауер, Ответ	

In memoriam

Milko Kos, Fran Ramovš	177—178
Milko Kos, Alfonz Dopsch	179—180
Fran Zwitter, Dragotin Lončar	181—191
Bogo Terpiy, Josip Mravljak	192—194

Zborovanja in društveno življenje

Meetings and Life of the Society — Собрания и деятельность общества

Božo Otorpec, VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ptujju od 18. do 20. septembra 1953	195—198
The eighth Assembly of the Slovene Historians at Ptuj, September 18—20, 1953	
Божо Оторпец, Осмое собрание словенских историков в Птуе, 18.—20. IX. 1953	
Bogo Grafenauer, I. kongres zgodovinarjev FLR Jugoslavije (od 5. do 8. V. 1954 v Beogradu)	198—205
The first Congress of the Yugoslav Historians, Beograd, May 5—8, 1954	
Бого Графенауер, I съезд историков ФНР Югославии (с 5-ого по 8-ое мая 1954 г.) в Белграде	
Jože Hainz, Učbeniki za zgodovino v luči mednarodnih konferenc zgodovinarjev	205—208
Йоже Гайнци, Учебники истории в свете международных съездов историков	
Bogo Grafenauer, Tajniško poročilo za leto 1951	208—209
The Secretary's Report for the Year 1951	
Бого Графенауер, Отчет секретаря за 1951 год.	
Vasilij Melik, Tajniško poročilo za leto 1952/53	209—211
The Secretary's Report for the Year 1952/53	
Василий Мелик, Отчет секретаря за 1952/53 год.	

Ocene
Reviews of Books — Рецензии

Zgodovina narodov Jugoslavije, I. knjiga (J. Kastelic in G. Čremošnik)	212—220
Celjski zbornik 1951. — Slovenj Gradec ob 700-letnici. — Slovenci ob Jadranu. — Istrski zgodovinski zbornik I. — Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja. — Ptujski zbornik. 1893—1953. — Mengeški zbornik. 1154—1954, I. (B. Grafenauer)	220—225
Georg Stadtmüller, Geschichte Südosteuropas (B. Grafenauer)	225—229
Narodopisje Slovencev I—II (Fr. Baš)	230—232
Historia mundi. II. Band (V. Korošec)	232—236
Gurney O. R., The Hittites (V. Korošec)	236—237
G. R. Driver and John C. Miles, The Babylonian Laws (V. Korošec)	237—238
Emile Szlechter, Les Lois d'Eshnunna (V. Korošec)	238
Josef Klima, Zakony Chammurapiho (V. Korošec)	238—239
Milutin V. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe (T. Bregant)	239—240
Alojzij Benac, Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture (T. Bregant)	241—242
France Stare, Prazgodovinske Vače (T. Bregant)	242—244
France Stare, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (J. Korošec)	244—247
Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (M. Kos)	247—253
Dr. Josip Mal, Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država (B. Grafenauer)	253—258
G. Ostrogorski, Pronija (J. Žontar)	258—262
Hermann Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten. II. Band. (M. Kos)	262—264
Fritz Popelka, Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes (B. Otorepec)	264—266
Hermann Wiesner, Geschichte des Kärntner Bergbaues (Fr. Baš) ..	266—268
Pavle Blaznik, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju. Zemljiška gospostva na Besniškem ozemlju (S. Vilfan) ..	269—276
Drugi Trubarjev zbornik (B. Grafenauer)	276—284
Dr. Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju (F. Gestrin)	285—286
Dr. Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten. II. Teil. Das Freistiftrecht (J. Polec)	286—294
Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, N. F. XXIX (J. Polec)	294—296
Greta Mecenseffy, Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615—1677) (Josip Žontar)	269—299
Janko Kersnik, Zbrano delo, V. knjiga: Podlistki, članki, ocene, datek (F. Gestrin)	299
Osterreichisches biographisches Lexikon 1815—1950 (V. Melik) ...	300
Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra (M. Mikuš) ...	300—306
Dr. Bogd. Stojasavljević, Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941 (M. Mikuš)	306
Tomo Čubelić in Milovan Milostić, Pregled historije Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije (M. Mikuš)	306—307
Dr. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti (Fr. Škerl)	307—317
Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 1. (Fr. Škerl)	317—320
Franček Saje, Belogardizem (D. Biber)	320—323

Poročila o časopisih
Reviews of Periodicals — Журнали

Historijski zbornik IV—VI, 1951—1953 (I. Voje)	324—329
Istoriski glasnik VI—VI, 1951—1953 (I. Voje)	329—334
Carinthia I 141—143, 1951—1953 (Fr. Baš)	334—336
Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XLII—XLIII, 1952—1953 (Fr. Baš)	337—339
Arheološki vestnik I—IV, 1950—1953 (T. Bregant)	339—343
Rad vojvodjanskih muzeja 1, 1952 (J. Korošec)	343—345
Rad vojvodjanskih muzeja 2, 1953 (T. Bregant)	345—346
Starinar, N. S. I, 1950 — II, 1951 (J. Korošec)	346—351
Vojnoistoriski glasnik I—IV, 1950—1953 (Fr. Škerl)	351—352

Bibliografija
Bibliography — Библиография

France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slo- ven- cev za 1951—1953	353—428
Bibliography of the National Liberation Struggle of the Slovenes for the Years 1951—1953 Франце Шкерл, Библиография НОБ словенцев за 1951—1953 г.	

Josip Korošec

ARHEOLOŠKI SLEDOVI SLOVANSKE NASELITVE NA BALKANU

Prodiranje in naselitev Slovanov v Panonsko ravnino in na Balkanski polotok je znana in tolmačena po zgodovinskih pisanih virih. Često so pa takšni viri tudi različno tolmačeni. Podobno je tudi z zgodovino Južnih Slovanov v prvih stoletjih po njih naselitvi.

K tolmačenju raznih problemov doslej arheologija ni prispevala mnogo ali pa skoraj ničesar. Šele v novejšem času, ko so arheološke najdbe zaradi intenzivnejšega raziskovanja vse bolj pogostne, prihajajo počasi novi dokumenti, tako da se slika, ki jo nudijo te ostaline, vse bolj izpopolnjuje. Zgodovinski viri bodo vedno imeli svoj znanstveni pomen, na njih bo treba graditi zgodovinska dejstva, vendar bo pa arheologija s svojimi ostalinami in sklepi lahko v marsičem izpopolnila obstoječo vrzel in mogoče vplivala tudi na spremembo posameznih doslej veljavnih zgodovinskih sklepov. Tak primer nam najbolj jasno osvetljuje tolmačenje višine slovanskih kultur v zgodnjem srednjem veku po naselitvi Slovanov na Balkanu. Danes tudi beležimo že nekaj sicer še skromnih najdb iz časa same naselitve v Panonsko ravnino in na Balkanski polotok, kakor tudi iz časa slovanske ekspanzije v Grčijo in druge kraje. Takšne najdbe nam pričajo, da bo sčasoma tudi za ta čas, t. j. za drugo polovico 6. in za 7. stoletje, tudi arheologija mogla nuditi dokaj podatkov.

Že mnogokrat je bilo na raznih mestih omenjano novo opredeljevanje posameznih ločnih fibul z masko na nogi. Etnično se danes takšni primeri pripisujejo Slovanom. Doslej so se pa več ali manj pripisovali Gotom, oziroma germansko-pontskim izdelkom. Ribakov je prvi izločil posamezne fibule, ki se delno stilistično in tudi tehnično po sami izdelavi razlikujejo od pravih gotskih fibul.¹ Omejil se je pa tozadevno v glavnem le na Rusijo. To njegovo delo, ki je izredno dobro znanstveno dokumentirano, predstavlja dragocen sklep za arheologijo sploh, še posebej pa za slovansko arheologijo. Toda že pred Ribakovom so nekateri drugi znanstveniki domnevali, da bi nekatere takšne fibule lahko pripadale tudi Slovanom. Najpomembnejši predstavnik takšnega gledišča je bil finski arheolog Tallgren, vendar pa tedaj ni našel odziva.²

¹ Ribakov, Remeslo drevnei Rusi, 1948, 46 sl.

² ESA XI, 154 sl.

Ribakovu je pa z novo opredelitvijo uspelo zaslediti prve oprijemljive arheološke dokaze o slovanski kulturi za časa selitve in tik po njej, v katerem je doslej vladala nekakšna splošna arheološka in kulturna praznina, ki so jo razni znanstveniki na različne načine tolmačili.³ V glavnem so pa bili skoraj vsi edini o zelo nizki kulturni stopnji slovanskih plemen v tem času, kar bi naj se zboljšalo šele kasneje v dotiku z rimsko civilizacijo, ki naj bi odigrala v slovanski kulturi odločujočo vlogo. Stik z rimsko civilizacijo se po gledišču večine ni izvršil v nekdanji domovini in še pred razselitvijo Slovanov, temveč šele potem, v glavnem na Balkanu in v Podonavju. Jasne znake novega vpliva, delno zaradi slovanske konservativnosti, delno pa zaradi drugih vzrokov, bi imeli šele nekako v 9. in 10. stoletju. Posledica takšnih gledišč je tudi sklep bolgarskega arheologa Mijateva o slovanski leseni kulturi, s katero je želel premostiti navidezno arheološko praznino.⁴ Tako tudi ta sklep sloni le na domnevni zelo nizki kulturni stopnji Slovanov pred 7. stoletjem, ki naj bi bila posledica skoraj popolne izoliranosti Slovanov zaradi zemljišča, na katerem so nekdanj živeli. Popolnoma logično je, da so nekdanj obstajale tudi razne ksilotične kulture, katerih sledovi se nam pa zaradi propadajočega materiala niso ohranili. Na sploh je bil les v veliko večji uporabi, kakor je to danes viden tudi pri najsrečnejših okoliščinah raziskovanja, na prvem mestu v močvirjih. Tudi pri Slovanih moramo računati na uporabo lesa kot enega najpomembnejših virov surovin, čeprav imamo danes izredno malo lesenih objektov iz zgodnjega srednjega veka.⁵ Drugo vprašanje je pa, ali so Slovani in plemena, iz katerih se je formirala slovanska narodnost, ne glede na to, ali so predstavljala jedro formiranja ali samo etnogenetski substrat, prešla obdobje čiste ksilotične kulture, in — v primeru, da je obstajala takšna kultura — kdaj se je to zgodilo. Takšno ksilotično kulturo moremo danes le suponirati, zna pa biti zgodnejša kakor pa uporaba kovin in uporaba poliranega kamna. Mogoče bodo sicer posamezne izjeme v posameznih krajih, je pa za sedaj nesigurno, ali so takšne izjeme bile pri Slovanih in ustrežajočih starejših plemenih. Nikakor pa ne moremo predpostavljati ksilotično kulturo, trajajočo do selitve narodov in celo še po tej, dokler pač ni rimska civilizacija uspela s posameznimi keramičnimi in drugimi elementi prodreti med Slovane.

Z obstojem relativno visoke kulture pri Slovanih za časa selitve, po dognanjih Ribakova, je mogoče domnevati tudi vsaj o posameznih materialnih elementih, ki so jih Slovani mogli in morali prinesiti s seboj v novo naseljene kraje. Na takšne elemente, ki so nadvse zanimivi in ki se

³ Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Praha 1931, 34 sl. — Schráníl, Vorgeschichte Böhmens u. Mährens, 1928, 284. — Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań 1923, 212 sl. — Antoniewicz, Archeologia Polski, Varšava 1928, 189, 196. — Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 42. — Itd.

⁴ Mijatev, Slavjanska keramika v Blgarija i neinote značenie za slavjanskata archeologija na Balkana, Sofija 1948. — Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1951, 65.

⁵ Korošec, Uvod, 362.

javljajo v raznih krajih, naseljenih po Slovanih, je opozoril že J. Werner. Zanimivo je tudi, da je J. Werner, sicer nekoliko kasneje, vendar ne vedoč za raziskave Ribakova, opredelil ločne fibule na isti način kakor ta.⁶ Za svoja raziskovanja je J. Werner vzel isto izhodiščno točko kakor Ribakov, t. j. grobišče v Suuk-Su na Krimu in srednji tok Dnjepra. Metoda dela in tudi rezultati so pri obeh znanstvenikih isti. Medtem pa ko se je Ribakov omejil le na Rusijo oziroma na Ukrajino in Krim, je J. Werner ves problem zajel na bolj širokem temelju in priključil svojemu raziskovalnemu polju tudi še Panonsko ravnino, Balkan, Malo Azijo in druge slovanske pokrajine. Na ta način nam je dal prve materialne sledove Slovanov v teh krajih, ki so ali iz časa same selitve ali pa tik izza selitve, vendar pa še jasno povezani z matično zemljo okoli Dnjepra.

Najbolj zanimivi predmeti so danes še vedno ločne ali tako imenovane gotske fibule. Prvič so to prvi predmeti, ki so bili izločeni iz ostalega gradiva, drugič pa imajo te fibule v resnici nekatere posameznosti, s katerimi se morajo vezati za Slovane. Ribakov navaja kot karakteristiko takšnih fibul, za razliko od onih, ki jih lahko pripišemo Gotom, nekoliko tehničnih posameznosti. Pri prvi gotski skupini, ki jo imenuje »kerško skupino«, so fibule izdelane v boljši tehnični izdelavi in so tudi iz dragocenejšega materiala: srebrne in pozlačene z vložnim kamenjem. Pri drugi, slovanski skupini, ki jo imenuje »dnjeprska skupina«, so fibule veliko bolj preproste, bronaste in brez vložnih kamnov. Toda ta dva tipa se med seboj ne razlikujeta le po tehnični izdelavi, temveč tudi po teritorialni razširjenosti in časovno. Kerška skupina, ki so jo Goti raznesli po Evropi, je starejša in je ni najti ob Dnjepru, a dnjeprska skupina se tu javlja šele tedaj, ko je prva sploh že zginila iz uporabe.⁷ J. Werner je dnjeprsko skupino, od katere so se posamezni tipi razširili tudi po drugih slovanskih krajih, nekoliko bolj diferenciral. V glavnem pri tej skupini razlikuje dve podskupini. Ena podskupina ima na nogi predstavljeno človeško glavo v obliki maske, druga pa, ki je reliefno okrašena, ima nogo v obliki živalske glave.⁸ Za nas sta najpomembnejša dva tipa, ki ju moremo zaslediti tudi v naših krajih. Sta to tip 6 in tip 7 po Ribakovi delitvi.⁹ Tudi J. Werner se naslanja le na dva tipa oziroma ju jemlje v poštev, čeprav ju še bolj detajlno diferencira v večje število tipov. Tako deli J. Werner prvo svojo podskupino, kjer imajo fibule masko na nogi, na 11 tipov, drugo pa, kjer je noga v obliki živalske glave, na 5 raznih tipov. J. Werner pa ne jemlje v poštev čisto antropomorfne fibule in fibule v obliki ščita, ki so končno za Panonsko ravnino in za Balkan danes tudi brezpredmetne. Datacija teh fibul pa kljub temu danes še ni popolnoma ustaljena. Ribakov stavlja njih prvi pojav na Dnjepru v 6. stoletje, a njihov daljnji razvoj v 7. in 8. stoletje. J. Werner pa svoji dve podskupini datira v 7. stoletje. Ni pa verjetno, da bo mogoče vse fibule, ki so najdene južno od Ukrajine, na Sedmo-

⁶ Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 150 sl.

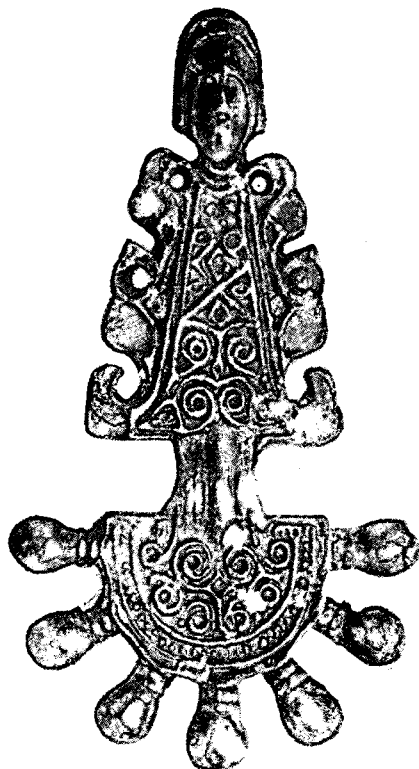
⁷ Ribakov, Remeslo, 53 sl., 57 sl., 69 sl.

⁸ Reinecke Festschrift, 150 sl.

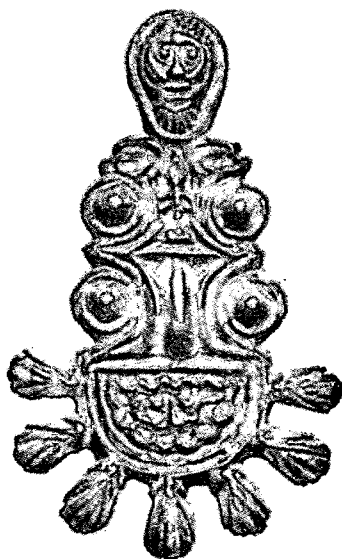
⁹ Ribakov, Remeslo, 58, sl. 7.

graškem, v Romuniji, v Bolgariji, v Panonski ravnini in na Balkanu, res staviti v 7. stoletje, kakor bi izgledalo po Wernerjevih sklepih.

Ne glede na tipe in tipološke detajle poznamo danes na področju Jugoslavije, všteti tudi Vojvodino, po J. Wernerjevi karti štiri fibule (Kladivo [sl. 1], Bela Crkva, Novi Banovci in neznana lokaliteta v Severni Srbiji).¹⁰ Tem fibulam je sedaj priključil Vinski še dve fibuli, od

Sl. 1. Fibula iz Kladova,
Narodni muzej v Beogradu

Sl. 2. Fibula iz Stare Palanke-
Dubovca, Arh. muz. v Zagrebu

katerih je ena najdena med Staro Palanko in Dubovcem na Donavi (sl. 2),¹¹ druga pa v Stenjevcu pri Zagrebu.¹² Vse doslej pri nas znane fibule te vrste so potemtakem najdene v Podonavju, izvzemši zadnjo. V Bolgariji in v Makedoniji so doslej znani trije primeri (Stara Zagora dva primera in en primer z neznanega najdišča v Makedoniji). V Grčiji s Tesalijo sta znani dve takšni fibuli (Nea Anhialos in Sparta). V Albaniji pa poznamo samo en primer, ki bo pa nekoliko mlajši (Krnja pri

¹⁰ Reinecke Festschrift, 151 sl.

¹¹ Starohrvatska prosvjeta 2, 1952, 42, sl. 23.

¹² Archaeologia Jugoslavica I, 79, L, Vinski, Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?

Skadru [sl. 4]). Veliko pogostejše so pa na Ogrskem in v Romuniji, vključivši sem tudi Sedmograško. J. Werner našteva 23 primerov (Orlea, Veczel, Cosovenii-de Jos [dva primera], Gambas [dva primera], Vela, Plenita, Tei-See, Sarmizegetusa, Damaroaia in 5 fibul z neznanih najdišč v Romuniji in Sedmograški ter Szakály-Öreghegy [dva primera], Dobogó, Kiskörös, Fönlak in dve fibuli z neznanih najdišč na Ogrskem), ki pripadajo njegovi prvi vrsti z masko na nogi. Drugi vrsti fibul z živalsko glavo na nogi pa Werner prišteva 6 fibul (Gatér, Papa, Tiszabura in 3 fibule z neznanih najdišč). Zanimivo je, da sta dve takšni fibuli najdeni tudi v Mali Aziji (Pergamon in neka neznana lokaliteta).¹³

Kakor omenjajo raziskovalci, so te fibule med seboj zelo podobne in nimajo samo analogij, temveč tudi popolnoma identične paralele v Ukrajini na Dnjepru. Le druga Wernerjeva vrsta z ного, ki ima živalske glave in ki je le v nekaj primerih zastopana v Panonski ravnini, ima poleg velikega števila paralel in sorodnih primerov na Dnjepru tudi nekaj paralel na Krimu.¹⁴ Tako je povezava med južno skupino takšnih fibul na Balkanu, Panonski ravnini in Romuniji na eni strani, s fibulami v Dnjeprskem bazenu na drugi strani, jasna, čeprav obstaja precejšnja teritorialna praznina med tema dvema krajema širjenja, ki jo vsaj trenutno ne moremo izpolniti. Isti primer je tudi z isto skupino fibul, ki so najdene na področju Vzhodne Prusije ob Baltiku. Tudi te se kljub identični izdelavi in identičnim oblikam ne morejo teritorialno povezati s skupino ob Dnjepru. Tako imamo v prvi Wernerjevi vrsti fibul tri močne teritorialno samostojne skupine, ki so pa kljub temu ozko med seboj povezane in ki so tudi istega izvora. Posamezne primere takšnih fibul v Srednji Evropi je pa mogoče tolmačiti z importom.

Od drugih, recimo gotskih fibul, se naše fibule razlikujejo v resnici predvsem po tehnični izdelavi. Razne tipološke posebnosti se lahko uvrste šele v drugorazredne dokaze. Po tehnični izdelavi jih je pa mogoče zelo lahko deliti, ker ta predstavlja popolnoma nekaj drugega kakor pa izdelava ostalih fibul. Ne glede na kronološke sklepe in na razvrstitev, ki jo je naredil Ribakov in ki je odlično podkrepljena, že sama osnovna razširjenost enih fibul ne sovпада z razširjenostjo drugih. Tako moramo tu imeti kot nosilce nov etnični element. Čas, kraj in druge ostaline ob Dnjepru govore nesporno za Slovane. Tudi v Panonski ravnini, v Romuniji in na Balkanu govore vse okoliščine, da so nosilci teh fibul bili Slovani, kar je končno ugotovil že J. Werner. Razne hipoteze o Kutrigurih, Avarih in drugih nomadskih plemenih in narodih ne prihajajo v poštev, ker predstavlja to gradivo nekaj tujega v njihovi materialni kulturi. Res pa je, da predstavlja nekaj tujega tudi v slovanski materialni kulturi Balkana in Panonske ravnine. To pa zaradi tega, ker nismo imeli nikakršnih znanih kulturnih elementov zgodnjega časa ter smo se vedno opirali le na gradivo kasnejših stoletij.

¹³ Reinecke Festschrift (podrobno literaturo navaja Werner v imenovani razpravi).

¹⁴ L. c., 160 sl.

Edino resno vprašanje je, kako so takšne fibule dospele iz krajev ob Dnjepru v Podonavje in na Balkan. Tudi to vprašanje je danes J. Werner že zadovoljivo objasnil. Po mnenju Wernerja predstavljajo te fibule sled slovanske ekspanzije.¹⁵ Pač pa danes še nismo v stanju, da bi izločili tiste fibule, ki so jih Slovani po vsej verjetnosti prinesli s seboj. Nekatere bodo nekoliko kasnejšega datuma in so, kakor je Werner pravilno ugotovil, kasneje dospele v naše kraje s trgovskimi stiki. Vendar naj bi tudi te bile izdelane na Dnjepru. Med njimi se pa nahajajo tudi posamezne fibule, katerih izdelavo bo po današnji podobi treba postaviti v Panonsko ravnino in na Balkan. To naj bi bile predvsem fibule, ki nimajo direktnih analogij v Ukrajini.¹⁶ Iz vsega moremo sklepati, da so posamezne fibule Slovani, ki se že v 6. stoletju nahajajo ob Spodnji Donavi, prinesli s seboj. Te fibule bodo predstavljale sled slovanske ekspanzije, kakor tudi tiste, ki so najdene v Grčiji in Mali Aziji, kamor so dospele pri posameznih slovanskih oziroma avaroslovanskih napadih na bizantinsko cesarstvo. Fibule pa, ki so nekoliko kasnejše, bodo predstavljale sled že stalne naselitve. Zato se mi zdi pravilneje datirati ločne fibule od 6. do 7. stoletja, na področju Balkana in Podonavja pa v čas od konca 6. in v 7. stoletje. Na vsak način bi mogli fibule v Grčiji in Mali Aziji tolmačiti tudi na druge načine, ne pa z ekspanzijo, čeprav so te fibule slovanske. Mogoče bi sem mogli prišteti tudi posamezne fibule na Balkanu. Takšne fibule bi namreč mogle predstavljati tudi sled trgovskih stikov, mogle bi pa biti tudi last Slovanov kot bizantinskih vojnih ujetnikov ali pa najemnikov. V teh primerih nimajo z ekspanzijo Slovanov nikakšnega opravka. Vendar pa na ta vprašanja danes še ne moremo odgovoriti. Znana fibula v Krnji blizu Skadra v Albaniji predstavlja že ustaljen naselbinski objekt, ki se je razvil čisto lokalnim potom po nekdanjih vzorih. Tak primer bo verjetno tudi z nekaterimi drugimi v Panonski ravnini.¹⁷

Glede na to, da se te fibule morejo pripisati Slovanom, so danes nekateri šli še dalje in jih skušajo dodeliti celo posameznim plemenom. Tako n. pr. pripisuje Vinski ločne fibule na Balkanu Antom, oziroma Hrvatom, ker Hrvati in Beli Hrvati po mnenju zgodovinarjev izvirajo od Antov.¹⁸ Mislim pa, da je danes še nekoliko preuranjeno opredeljevati arheološke predmete, tukaj predvsem fibule, na tak način, čeprav bi ta hipoteza mogla delno biti tudi pravilna. Res pa je, kakor izgleda danes po arheoloških ostalinah, da so ločne fibule last vzhodnih Slovanov in da so od tu z odcepitvijo posameznih delov in selitvijo na jug dospele tudi k Južnim Slovanom. Vendar bi pa morali domnevati tudi posebno migracijo Vzhodnih Slovanov proti zahodu na Baltik, kjer se v Vzhodni Prusiji nahajajo prav tako danes osamljena skupina takšnih fibul, ki je ne bo mogoče drugače tolmačiti. Pri Zahodnih Slovanih pa ločne fibule niso znane; vsaj danes ne beležimo še nikakršnih tozadevnih

¹⁵ L. c., 170 sl.

¹⁶ L. c., 170 sl.

¹⁷ Korošec, *Datacija slovanskih ostalin v okolici Skadra v Albaniji* (Arheološki vestnik 1953, 243, sl. 28).

¹⁸ *Starohrvatska prosvjeta* 2, 47 sl.; drugače *Histor. zbor.* 6, 1953, str. 71—85.

najdb. Primer fibule, najdene v Určicah na Moravskem, ki predstavlja miniaturno fibulo, je prispel sem po trgovski poti ali po kakšnem drugem naključju iz Panonske ravnine, ne pa s severa. Podobno je tudi s fibulo Wernerjeve druge skupine, ki je najdena v Staatsdorfu pri Tullnu v Spodnji Avstriji in ki se mora že glede na geografske momente povezati s Panonsko ravnino.

V zvezi z novo klasifikacijo dela ločnih fibul se postavlja tudi vprašanje, kako opredeliti tako imenovano martinovsko kulturno skupino v Rusiji s celo vrsto najdišč, kakor so Martinovka, Pastirskoje, Mala Pereščepina, Hacki, Sjenkov in druga. Med gradivom teh najdišč, ki je bilo različno tolmačeno in tudi različno opredeljevano, se nahajajo tudi ločne fibule dnjeprskega tipa. Ribakov to skupino pripisuje Slovanom, oziroma jo obravnava kot slovansko, toda ne spuša se v dokazovanje in polemiziranje glede njene pripadnosti.¹⁹ Čeprav je tak način opredeljevanja brez kakršnih koli dokazov v začetku izgledal precej dvomljiv in malo verjeten, je končno z Wernerjevimi dokazi dobil bolj realno podlago.²⁰ Toda že same ločne fibule, najdene med tem gradivom, dajejo misliti na resnično pripadnost teh raznih lokalitet slovanski etnični skupini. Še bolj jasno pa prihajamo do tega sklepa, ako upoštevamo vse druge momente. Ne bom se tu spuščal v razna dokazovanja posameznih elementov, na katere se v grobem sklicuje Ribakov in na katere se naslanya tudi J. Werner. Tako lahko danes, na temelju vseh sklepov, martinovsko kulturno skupino, ki se razprostira po Ukrajini, označimo kot slovansko ali vsaj večji del slovansko, ne glede na razne tuje vplive in ne glede na njen pravi izvor. Ta martinovska skupina pa ni zapustila svojo sled le v Ukrajini, temveč tudi pri nas v Panonski ravnini in na Balkanu. Nesporno je, da ne moremo računati na tako veliko razširjenost ene edine kulture. Vzrok pa, da se posamezni njeni elementi in objekti nahajajo tudi tako daleč na jugu in toliko oddaljeni od svoje matične zemlje, je iskati zopet v odcepitvi dela Slovanov od jedra in njihovi selitvi proti jugu. Ali bodo posamezni objekti predstavljali tudi sled kasnejše trgovine, za sedaj še ni mogoče govoriti. Sigurno je danes samo, da so istočasno z ločnimi fibulami takšni predmeti dospeli v Panonsko ravnino in na Balkan.

Že poprej so razni znamenstveniki opozarjali na sorodnost med martinovsko kulturno skupino in nekaterimi drugimi najdbami, predvsem grobnim inventarjem v Cosovenii-de-Jos v Romuniji, v Maros Gambas na Ogrskem, v Zalesiju v Vzhodni Galiciji in v Čadjavici na Hrvatskem.²¹ Ker je bila pa tedaj martinovska kulturna skupina tolmačena na razne načine, so popolnoma drugače tolmačili tudi najdbe v imenovanih najdiščih, kot jih pa moremo tolmačiti danes. Tako so Čadjavico, ki nas tu najbolj zanima, pripisovali Kutrigurom²² in celo Germanom.²³ Danes

¹⁹ Ribakov, *Remeslo*, 81 sl.

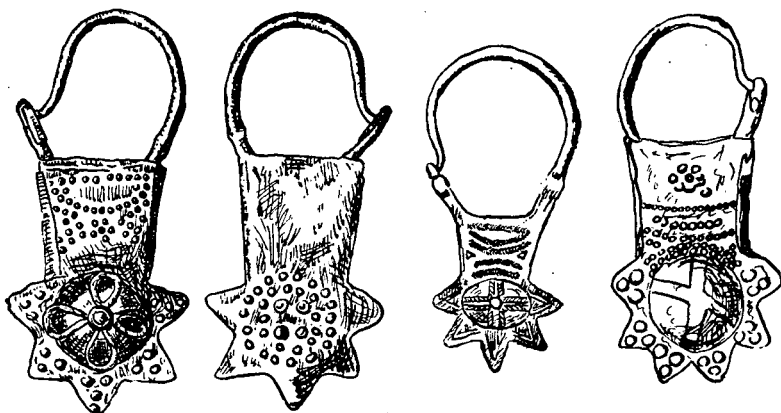
²⁰ *Reinecke Festschrift*, 168 sl.

²¹ L. c., 168 sl. — *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43*, 55 sl. — *ESA IX*, 294 sl. — *Germania* 22, 1928, 33 sl., 37 sl.

²² *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43*, 60 sl.

²³ Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, 1950, 356.

pa moramo tolmačiti Čadjavico v zvezi z martinovsko skupino kot slovansko, kar so sedaj storili tudi že nekateri drugi znanstveniki.²⁴ Ta lokaliteta, ki ni sistematično raziskana, temveč so le pri poljedelskih delih slučajno našli dva okostnjala leta 1929,²⁵ bo za mnoga vprašanja zgodnje slovanske zgodovine na Balkanu izredno zanimiva. Na žalost pa imamo danes le nekaj sicer zanimivih srebrnih predmetov (trije jezički za pasico, ena zapona, en okov, dve zapestnici, dva uhana, ogrlico in obesek v obliki ploščice, medtem ko pa nam manjka cela vrsta drugih podatkov. Ako upoštevamo, da ima Čadjavica res zelo veliko sorodnost,

Sl. 3. Uhani iz Kalaja Dalmaces blizu Skadra v Albaniji

v posameznih predmetih tudi identičnost z martinovsko kulturno skupino, tako oblikovno kakor tehnično, potem moramo te najdbe povezati tudi z ločnimi fibulami in tolmačiti pojav predmetov v Čadjavici na isti način kakor ločne fibule na drugih krajih Podonavja. Na ta način so mogli biti ti predmeti sem prineseni s prihodom Slovanov ali so pa dospeli sem kasneje z raznimi trgovskimi stiki. Drugi moment odpade pa že sam po sebi. Vsi elementi, tako oblikovni kakor tehnični, govore za konec 6. in prvo polovico 7. stoletja, zato teh predmetov ni mogoče datirati v kasnejši čas. Danes pa nimamo še dovolj gradiva, na temelju katerega bi nam bilo mogoče Čadjavico točneje datirati v okviru prve polovice 7. stoletja. Ni pa dvoma, da je ta najdba direktno povezana s slovanskim naseljevanjem Balkana in Panónske ravnine. Tako bi odpadla možnost kasnejše dobave teh predmetov, proti čemur govori tudi že sama njihova splošna datacija. V poštev moramo vzeti tudi mesto najdišča, to je same grobove. Predmeti v grobovih ne pomenijo vedno tudi točen čas njihove izdelave. Tako ni nujno, da bi ta dva groba v Čadjavici pripadala res prvim doseljencem. Ti lahko pripadajo tudi potomcem

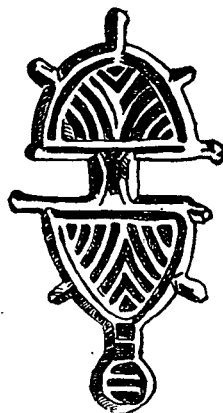
²⁴ Reinecke Festschrift, 171. — Starohrvatska prosvjeta 2, 47 sl. — Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43, 60.

²⁵ Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43, 55.

onih, ki so se tu kot prvi naselili. Nakit so pa nasledili od svojih prednikov. Izključiti pa ne moremo niti prve možnosti, da so namreč tu res pokopani že prvi naseljenci. Jasnejšo sliko bi nam mogla dati samo nova izkopavanja na tej nekropoli.

Čadjavico danes tudi J. Werner datira v okvir 7. stoletja, medtem ko jo je Fettich datiral v leto 550.²⁶

Uhane z zvezdastim priveskom, kakršne imamo v Čadjavici in poleg nje v martinovski kulturni skupini, imamo tudi v vrsti drugih najdišč na področju Panonske ravnine in delno tudi Balkanskega polotoka.²⁷ Vendar pa s tipološkega gledišča ti uhani niso povsem isti, tako da lahko razlikujemo nekoliko skupin.²⁸ Uhani, ki se morejo uvrstiti v skupino, ki je v Čadjavici, oziroma martinovsko skupino, so najdeni v Panonski ravnini v Maros Gambasu in v Cosovenni-de-Jos.²⁹ Vinski stavlja v to skupino tudi še nekatere druge s področja Ogrske, od katerih bodo pa nekateri pripadali drugim skupinam.³¹ Poleg tega pa Vinski sodi, da bi v to skupino mogli postaviti tudi dva uhana, ki sta najdena v bizantinski trdnjavi Sadovec na Donavi v Bolgariji,³¹ kar pa za sedaj še ni dovolj utemeljeno. Na vsak način moramo pa v to isto skupino postaviti ne uhan, temveč model za tiskanje zvezde pri podobnih uhanih, ki je najden v Biskupiji blizu Knina.³² Le-ta model gre poleg uhanov iz Čadjavice zaenkrat na področju naše države in sploh Balkana v ožjo martinovsko skupino.

Sl. 4. Fibula iz Krnje v Albaniji

Skupina uhanov, ki so najdeni v okolici Skadra (sl. 3) in ki imajo prav tako zvezdast privesek, pa izvira sicer iz martinovske kulturne skupine, kakor tudi že prej omenjena fibula (sl. 4), vendar pa predstavlja domače delo in je že kasnejšega datuma. Domnevam celo, da je na obliko teh uhanov, ki se precej razlikujejo od klasičnih oblik martinovske skupine, in s katero imajo v bistvu skupen le zvezdast privesek, medtem ko se je nekdanja lunula tu spremenila v daljši trapezoidni trak, vplival nek nov element iz Bizanca.³³ Na vsak način pa moremo kljub temu te uhane, skupaj s popolnoma degenerirano ločno fibulo, tolmačiti kot sled nekdanjega slovanskega naseljevanja.

²⁶ L. c., 60. — Reinecke Festschrift, 171 sl.

²⁷ Reincke Festschrift, 157 sl. — Starohrvatska prosvjeta, 34 sl.

²⁸ Korošec, Podela naušnica sa zvezdolikim priveskom u slavenskim kulturama Jugoslavije (Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1954, 77 sl.).

²⁹ Reinecke, Festschrift, T. 31 A, 32. — Starohrvatska prosvjeta 2 (Vinski, Naušnice zvezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu), sl. 20, 21.

³⁰ Starohrvatska prosvjeta 2, 34.

³¹ L. c., 35.

³² Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1940, 17, 17.

³³ Korošec, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1954, 79, sl. 2, str. 2. — Korošec, Arheološki vestnik 1953, 238, sl. 7, str. 241, sl. 15—17.

Ostali uhani z zvezdastim priveskom, ki bi jih nekateri arheologi želeli uvrstiti pod vpliv martinovske skupine,³⁴ pripadajo drugim vplivom in nimajo z martinovsko nikakršne zveze več. Takšni so uhani iz Golubića pri Kninu, ki predstavljajo bizantinski import in pripadajo 9.—10. stoletju, takšni so pa tudi razni kasnejši uhani belobrdске kulturne skupine 10. in 11. stoletja,³⁵ ki so prav tako morali nastati pod bizantinskim vplivom. Od kod je pa njihova precejšnja sorodnost z nekdanjimi uhani martinovske skupine, je danes še nejasno. Vendar jih pa z martinovsko nikakor ne moremo povezati, ker obstaja med njimi časovna razlika, ki znaša dve do tri stoletja. Le albanski uhani iz okolice Skadra bi se nekako dali postaviti v to razdobje, oziroma le v del tega razdobja, na začetek 8. stoletja. Kot povezujoči člen pa odpadejo tudi ti že zaradi razlikujočih se oblik.

V zvezi z novim opredeljevanjem martinovske kulturne skupine in Čadjavice moremo Slovanom 7. stoletja pripisati tudi modele za odtiskovanje kovinskih okrasnih predmetov, ki so najdeni v Biskupiji blizu Knina.³⁶ Tu najdeni modeli so bronasti in predstavljajo razne okove in dele fibul. Posebno zanimivi so modeli za okove, od katerih eden predstavlja konja, eden masko v obliki človeške glave, eden nekakšnega hrošča, eden ptičje glave, ostali pa razne rozete in ploščice. Tudi za te objekte nimamo nikakršnih podatkov, v kakšnih okoliščinah so najdeni. Starejši avtorji so tudi te predmete pripisovali Kutrigurom.³⁷ Toda že Karaman je izrazil dvom, da bi ti predmeti kakor tudi oni v Čadjavici, v resnici pripadali Kutrigurom oziroma Avarom. Karaman celo predpostavlja možnost, da bi predmeti v Biskupiji mogli pripadati Romanom zadnjih let pred padcem rimske Dalmacije.³⁸ Werner jih pa medtem odločno pripisuje Slovanom 7. stoletja.³⁹ Po njem so pa danes to storili tudi že drugi. Biskupijo poleg tega povezujejo tudi z nekaterimi modeli, ki so najdeni v Fönlaku v Banatu.⁴⁰ Splošna datacija biskupijskih modelov po vseh znanstvenikih je, da pripadajo 7. stoletju. Pri takšni dataciji, o kateri pa ne more biti nikakršnega dvoma, je popolnoma logično, da moramo vprašati o etnični pripadnosti teh predmetov. Za modele za tiskanje, ki so najdeni v Fönlaku, bi eventualno, glede na tam obstoječe tudi druge etnične skupine, bil možen tudi dvom glede na takšno opredeljevanje. To pa je skoraj izključeno za modele iz Biskupije. Že Karaman je jasno opozoril, da je avarska vlada v Dalmaciji bila kratkotrajna.⁴¹ Poleg tega moramo pa tudi priznati, da se takšni objekti s čisto tipološkega gledišča ne nahajajo med avarskim oziroma avaroslovanskim gra-

³⁴ Starohrvatska prosvjeta 2, 48.

³⁵ Korošec, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1954, 80 sl.

³⁶ Rad Jugoslavenske akademije, 1940, 17, sl. 17. — J. Werner, Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland, Berlin 1953, 4. — Korošec, Uvod, 257 sl., 125.

³⁷ ESA IX, 285 sl

³⁸ Rad Jugoslavenske akademije 1940, 22.

³⁹ Werner, Slawische Bronzefiguren, 4.

⁴⁰ Arch. Hung. 1, 1926, T. 4, T. 5, 22—23. — Hampel, Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn II, 750, sl. 13—14, 16—17; str. 392, sl. 3, 15; str. 394, sl. 16—21.

⁴¹ Rad Jugoslavenske akademije 1940, 22.

divom. Tudi ostale najdbe v Fönlaku imajo zvečine neavarski značaj in se razlikujejo od ostalega gradiva. Ako pregledujemo do sedaj znani material in njegovo klasifikacijo, vidimo popolnoma jasno, posebno danes, ko moramo resno upoštevati martinovsko kulturno skupino, da so mnogi predmeti napačno klasificirani po kulturni pripadnosti ali so pa vsaj nezadosno raztolmačeni. Preteklo bo pa še nekaj časa, preden bo mogoče izvršiti nujno potrebno revizijo in novo klasifikacijo. Tudi vprašanje tako imenovanega kutrigurskega arheološkega gradiva je danes še sporno. Vse jasneje prihaja do izraza, da vsaj danes ni mogoče Kutrigurov v materialu ugotoviti, čeprav stoji del znanstvenikov na gledišču, da bi bilo potrebno tako imenovani avarski material opredeliti na Avare in na Kutrigure.⁴² Obstajajo pa tudi posamezni elementi, ki imajo nekatere posebnosti in ki bodo verjetno pripadali drugim etničnim skupinam, mogoče tudi Kutrigurom, o čemer pa danes še ni mogoče presojudati. V predmetih v Biskupiji in tudi v sorodnih objektih v Panonski ravnini se pa skriva gradivo, ki so ga uporabljali Slovani. Slika bi se na vsak način popolnoma spremenila, ako bi obveljale stare, danes ovržene hipoteze, po katerih bi tudi nosilci martinovske kulturne skupine bili Kutriguri. Že sama sorodnost martinovske skupine s Čadjavico in Biskupijo bi dala misliti, ali se tudi v gradivu zadnjih najdišč ne nahaja vsaj delno zastopan drug etnični element, ne pa Slovani. S tem pa še vedno ne bi bilo dokazano, da Slovani ne bi mogli uporabljati in izdelovati predmetov, kakršne so uporabljali nomadski narodi, s katerimi so oni živeli. K sreči se je danes celotna problematika že toliko razbistrila, da ne obstaja več dvom glede pripadnosti tega gradiva.

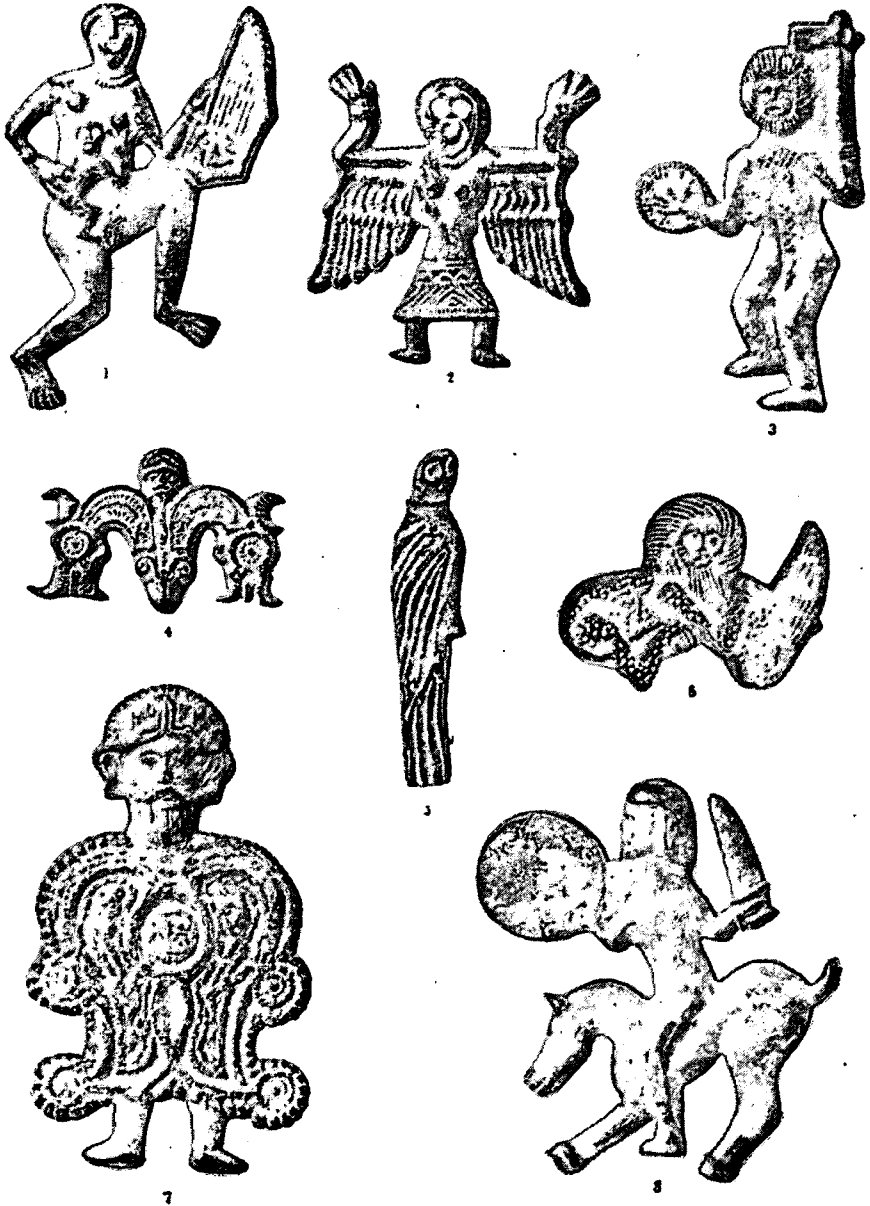
J. Werner je v eni svojih najnovejših razprav⁴³ skušal dokazati, da so nekateri objekti, najdeni v Tesaliji, prav tako slovanskega izvora. Gre tu za 21 večji del bronastih figur, na katere je že leta 1925 opozoril Ch. Vignier.⁴⁴ Te figure so bile lite v enodelnih kalupih. Zadnja stran je gladka, sprednja pa izdelana v ploskem reliefu. Figure same predstavljajo skoraj groteskno izdelane ptice, štirinožne živali, od katerih ena napada človeka, ter stilizirane in včasih tudi groteskno izdelane človeške figure. Med živalskimi figurami nahajamo tudi primere, ki imajo človeško glavo. Razne človeške figure pa predstavljajo fantastična ženska bitja, kurotrofne osebe, oborožene moške ter konjenika.⁴⁵ Ti objekti doslej niso bili klasificirani. V svoji razpravi jih pa J. Werner opredeljuje kot predmete, ki pripadajo Slovanom. Z detajlno analizo mu je uspelo dokazati, da jih moramo datirati v 7. stoletje. Analogije zanje se nahajajo predvsem v martinovski kulturni skupini in v gradivu, ki ga moramo ozko povezati s to skupino in ki po novih sklepih predstavlja slovansko gradivo. Res pa je, da so analogije, ki jih navaja avtor, le bolj splošnega značaja ali pa predstavljajo le detajle. Medtem pa popolnoma identičnih analogij za te predmete sploh nimamo nikjer v nobenem ča-

⁴² Starohrvatska prosvjeta 2, 42 sl.

⁴³ Werner, Slawische Bronzefiguren.

⁴⁴ Arethuse 2, Paris 1925, 60 sl., T. 12—14.

⁴⁵ Werner, Slawische Bronzefiguren, 5 sl.

Sl. 5. Bronaste figure iz Tesalije (po Wernerju)

sovnem obdobju. Samemu Wernerju se je pojavila misel, da ti objekti, za katere ne vemo niti mesta njihove najdbe niti pod kakšnimi okoliščinami so bili najdeni, niso mogoče moderen ponaredek ali pa novejše etnografsko gradivo.⁴⁶ Vendar pa Werner to domnevo zavrača. Nejasna je pa uporaba teh predmetov. Kot okovi nikakor niso mogli služiti. Prav tako misli Werner, da se niso mogli uporabljati kot modeli ali kalupi za

Sl. 6. Bronaste figure iz Tesalije (po Wernerju)

odtiskovanje raznih okovov in nakitnih predmetov. Vzrok za takšno gledišče vidi v tem da se nahajajo le posamezne figure, ni pa nobenega ustrežajočega para k takšnim figuram. Vendar mi pa ta argument ne izgleda zadosten. Nekateri modeli v Biskupiji in dalje v Fönlaku so mogli služiti za odtiskovanje ploščic, kakršne imamo v Martinovski, Mali Pereščepini, Castel Trosinu in ki so se uporabljale kot okras na sedlih ali pa

⁴⁶ L. c., 4.

kožnatih garniturah. Vendar se pa tudi tu nahajajo predmeti in modeli, ki jim ne moremo pripisovati takšno uporabo. Werner zato s pravico trdi, da se odtisi, ki bi se dobili od modelov v Tesaliji, niso mogli uporabljati kot okras za konjsko opremo, temveč kvečjemu za obleko. Vendar pa on zavrača v glavnem tudi to možnost, prvič zaradi velikosti predmetov, drugič pa zaradi vsebinske neenotnosti teh figur.⁴⁷ Da se te figure niso uporabljale za odtiskovanje, se mi zdi bolj upravičeno zaradi nekega drugega tehničnega momenta, ki ga J. Werner ni vzel v poštev. Vse te figure predstavljajo namreč pozitiv, ne pa negativ, katerega bi lahko pričakovali pri modelih. Vendar bi pa prav tako mogel predstavljati pozitiven model konja iz Biskupije, ki nesporno predstavlja model, ne pa odlitek. Oko je tu izdelano plastično s plastično zenico. Ako pa poleg tega pregledamo še ločne fibule, ki imajo glavo v obliki maske na nogi, bomo videli, da ima marsikakšna fibula masko izdelano oziroma odlito kot negativ, kar pomeni, da je bil kalup izdelan kot pozitiv. Toda tu zopet nastaja vprašanje, koliko se ni kalup izdelal po že neki obstoječi fibuli. Iz vsega se pa vidi, da danes še ni mogoče presoditi, ali tesalske figure res predstavljajo samostojne objekte ali so pa to modeli za odtiskovanje.

Funkcijsko poskuša Werner raztolmačiti tesalske figure kot šamanistične figure. V tem jih povezuje z železnodobnimi figurami fino-ogrskih plemen iz prvega tisočletja n. e., ki so bila v Oka-Kama področju, okoli Perma in v zahodni Sibiriji. Vendar se pri tamkajšnjih figurah nahajajo drugi motivi, poleg tega se pa te tudi stilno razlikujejo od tesalskih.⁴⁸ Kljub temu pa skuša Werner dokazovati, da tesalske figure predstavljajo nekakšne demone, ki naj bi jih uporabljali slovanski čarodeji in ki naj bi služile kot čarodejno orodje.⁴⁹

Danes smo pač še primorani tesalske figure sprejeti s precejšnjo rezervno, čeprav je trenutno še najbolj verjetna Wernerjeva hipoteza o slovanski pripadnosti teh figur, vsaj po analogijah, ki jih danes imamo. Vendar pa ni izključeno, da teh 21 figur ni nikdar pripadalo Slovanom in da jih niso oni nikdar uporabljali. Same figure tega vprašanja ne bodo rešile, temveč šele druge najdbe. Drugo vprašanje je pa, ali jih moremo v primeru, da so slovanske, označiti kot šamanistične objekte. Pri tem vprašanju imamo pa danes več negativnih kakor pozitivnih momentov. Vendar to vprašanje na tem mestu ni pomembno.

Da imamo arheološko sled Slovanov tudi v Grčiji, nam dokazujejo že ločne fibule. Tesalske figure bi na vsak način ta moment močno podkrepile. Glede na druge možnosti etnične pripadnosti je pa danes še najbolje, da jih ne smatramo kot stoodstoten dokaz.

V glavnem bi zgornje materialne ostaline bile danes skoraj edine iz časa naseljevanja Slovanov na Balkanu. Nesporno pa je, da bo sem spadal tudi del graditve avaroslovanske, keszthelyske kulturne skupine. V poštev bo na vsak način prišel starejši del, katerega pa danes še ne moremo izločiti. Vrsta najdišč s to kulturo je v Jugoslaviji oziroma na Balkanu

⁴⁷ L. c., 6.

⁴⁸ L. c., 6.

⁴⁹ L. c., 7.

relativno tudi še zelo slabo raziskana. Imamo le nekaj najdišč južno od Drave. Veliko večje je število onih, ki so bila raziskana v Panonski ravnini, toda tudi tu je časovna delitev gradiva še sporna in v glavnem skoraj neizvedljiva.

Izredno zanimiv problem, ki se danes postavlja pred nas, je odnos martinovske kulturne skupine do avaroslovanske tako na Balkanu kakor tudi v Panonski ravnini. Glede na razporeditev najdb na posameznih najdiščih izgleda, da sta ti dve skupini med seboj oddeljeni. Čadjavica in Biskupija ter tudi druga najdišča nimajo nobenih predmetov, ki bi jih mogli pripisati avaroslovanski kulturni skupini. To moremo trditi tudi za Fönlak in Cosovenii-de-Jos. Seveda bi pa lahko na nekem grobišču ali naselbini bili posamezni predmeti iz ene in druge skupine. Vendar je pa podoba, da bo ena grobna celota obsegala samo gradivo ene skupine, ne pa obeh. Lahko bi bilo tudi, da bi bilo gradivo mešano, kar je pa manj verjetno, čeprav tudi te možnosti ne smemo izključiti. Po današnjem stanju gradiva moramo računati z dvema naselitvama, eno, katere nosilci so imeli avaroslovansko kulturo, in drugo, katere nosilci so imeli martinovsko kulturo. Ker pa vemo že po zgodovinskih virih, da se je izvršil prihod Slovanov na Balkan in v Panonsko ravnino v več sunkih časovno v relativno večjem razdobju, bi bilo mogoče računati, da se bodo posamezni sunki mogli razlikovati tudi v materialnem gradivu. Po vsej verjetnosti imamo že v ostalinah martinovske in avaroslovanske skupine nekakšno tako sled. Vendar pa Eisner v enem svojih najnovejših del zastopa gledišče, da so posamezni predmeti, ki jih Hampel stavlja v svojo II., t. j. sarmatsko skupino, in ki jih Eisner pripisuje pontskim spomenikom in bizantinskemu importu, istočasni z ostalimi, ki pripadajo avaroslovanski skupini.⁵⁰ To gledišče je zastopal tudi že Alföldi.⁵¹ Vendar pa vidi Alföldi v tem gradivu ostaline dveh nomadskih plemen oziroma narodov, Avarov, ki naj bi bili nosilci avaroslovanske kulture, in hunsokolgarskih Kutrigurov, ki naj bi bili nosilci pontskih objektov. Drugi arheologi, kakor Fettich, D. Csallány in drugi, so pa podobno kakor Hampel sodili, da so grobovi s pločevinastimi okrasi starejši, medtem ko so bronasti, masivnejši, mlajši.⁵² Zanimivo je, da Eisner tako imenovano keszthelysko ali avaroslovansko kulturno skupino smatra v glavnem kot last Avarov, posebno kar se tiče skupine, ki ima masivno lite okrasne objekte.⁵³ Eisner gleda celo v tej neko vrsto avarske nacionalne umetnosti. Medtem ko indirektno priznava slovansko pripadnost prvi, pontski skupini, ki je kmalu zgubila na svojem pomenu in tudi svojo uporabo, bi Slovani arheološko zginili z zgodovinskega pozorišča in se šele kasneje zopet pojavili, nekje v 10. stoletju. Kakor je pa mogoče

⁵⁰ Eisner, Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 307 sl., 318 sl.

⁵¹ Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Panonien II, Leipzig 1926, 7, 18. — Alföldi, Zur historischem Bestimmung der Avarenfunde, ESA IX, 286.

⁵² Fettich, Bronzeguss und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler, Praha 1929, 54 sl. — Fettich, Dunapentele, 49 sl. — Csallány, Grabfunde der Frühawarenzeit, 1939, 155 sl. — ltd.

⁵³ Eisner, Devínska Nová Ves, 318.

že danes videti, pod pontskimi predmeti niso mišljeni samo izdelki martinovske skupine, temveč tudi marsikakšni drugi, med katerimi bodo ti iz martinovske skupine predstavljali neko posebno celoto. Sčasoma se bodo na vsak način mogli izločiti od ostalih izdelkov. Tudi Eisner pod pontskimi objekti razume vse objekte, ki so izdelani iz pločevine in niso masivni ter liti v kalupih, z drugimi besedami, vse pontske in tudi bizantinske importirane predmete. Da so pa nosilci takšnih predmetov mogle biti razne etnične skupine, je povsem razumljivo. Kolikor se pa ti predmeti morejo uvrstiti v martinovsko skupino, bodo po današnjem stanju znanosti pripadali Slovanom. Težko je pa danes še odločati, ali v ostalem gradivu le ne bodo zastopani tudi Kutriguri. Na to vprašanje bo mogoče odgovoriti šele kasneje z novim raziskovanjem.

Ako povzamemo danes gledišče Eisnerja in tudi drugih, po mnenju katerih naj bi bile tako pontske, med katerimi se nahajajo tudi ostaline martinovske skupine, in importirane bizantinske ostaline istočasne, nastaja vprašanje, kako so se mogle takšne ostaline, ki so, kakor sem že prej omenil, deljene ene od drugih, razširiti po vsej Panonski ravnini in po Balkanu, a tudi drugod. Nesporno je, da izredno velike časovne razlike med njimi ne bo. Vendar je pa izključeno, da bi bile povsem istočasne in da bi istočasno dospeli v tukajšnje kraje. Med avaroslovansko in martinovsko skupino obstaja veliko tipičnih razlik, ki jih ne moremo med seboj vskladiti. Zato je še najbolj verjetno, da moreta biti delno sicer tudi istočasni, vendar pa sta v Panonsko ravnino in na Balkan dospeli v raznih časih, ki bodo vezani na razne naselitvene sunke. Pri tem pa nastaja vprašanje, katera od teh kulturnih skupin je starejša, a katera mlajša. Martinovska skupina ima v splošnem veliko manj ostalin kakor prva. Poleg tega se ta kultura kakor tudi posamezni njeni elementi izredno naglo zgubijo. Le redki primeri v posameznih krajih bi dali soditi o prevzemu nekaterih elementov iz martinovske skupine, oziroma bi se dalo sklepati na nekakšno nadaljnjo evolucijo. Toda takšni kraji ležijo že z geografskega gledišča v bolj osamljenih krajih (okolica Skadra). To vse pa dokazuje, da nosilcev martinovske skupine, ki so dospeli v Panonsko ravnino in na Balkan, ni bilo veliko število. Glede na celotno gradivo je ta skupina ostala precej omejena, čeprav se je razširila po dokaj širokem področju. Tako so tudi v okviru avaroslovanske skupine najdišča martinovske le neznatne oaze. Glede na to bi bilo še najbolj verjetno, da je martinovska skupina starejša in da je dospela prej v naše kraje. S prihodom nosilcev avaroslovanske skupine, katerih je bilo večje število, pa živi martinovska skupina dalje še nekaj časa, toda kmalu izumre skoraj brez kakršnega koli sledu. Proti takšni domnevi bi zopet govoril drug moment. Ako namreč povzamemo gledišče, da so nosilci martinovske skupine Anti, ki živijo izza Slovanov, in kakor nekateri domnevajo, da so šele kasneje prišli (n. pr. Hrvati) v današnje kraje ter s seboj prinesli predmete te skupine, moramo seveda predpostaviti, da je ta kulturna skupina kasnejša vsaj v naših krajih in dospela šele tedaj, ko je avaroslovanska bila že na potu polnega razcveta. Vendar so pa proti tej domnevi marsikakšni pomisleki, ki pa slone samo na materialu. Nerazumljivo je na primer, da so se nosilci te skupine, katerih

ni moglo biti veliko število, razkropili po vsej Panonski ravnini, po Romuniji, po Balkanu itd., pač povsod tam, kjer so najdene ostaline martinovske skupine, vključivši sem tudi ločne fibule. Danes bi sodil, da so se nosilci martinovske skupine na področju Balkana in Panonske ravnine nahajali nekoliko prej, preden je prišel glavni val nosilcev avaroslovanske skupine. Mogoče je, da se bo sčasoma materialna slika martinovske skupine spremenila, vendar to ni dosti verjetno.

Pri sumiranju vsega moramo danes priznati, da imamo relativno še zelo malo materialnih ostalin iz časa prihoda in naseljevanja Slovanov v Panonski ravnini in na Balkanu. Te ostaline lahko razdelimo v tri skupine. V prvo spadajo ločne fibule, ki so najdene posamič ali pa v zvezi z martinovsko skupino. V drugo skupino spadajo ostaline martinovske skupine (Čadjavica, Biskupija in tesalske figure; zadnje v primeru, ako so v resnici slovanske). V isto skupino bi mogli staviti tudi objekte, najdene v okolici Skadra, toda le kot daljno evolucijo predmetov po naselitvi, ne pa iz časa same naselitve. V tretjo skupino pa moremo staviti starejše elemente avaroslovanske skupine, ki se pa danes še ne morejo izločiti.

Poleg teh popolnoma pozitivnih momentov imamo pa tudi še nekaj drugih, ki pa so za sedaj le še bolj predmet diskusije, in za katere ni mogoče še trditi, ali jih bo res mogoče uvrstiti med slovanske ostaline tega zgodnjega časa. Tak je primer z vprašanjem grobišča Bled I, ki ga Kastelic etnično pripisuje Slovanom in datira v 7. in prvo polovico 8. stoletja.⁵⁴ Na nekaterih drugih mestih sem že podal svoje gledišče k tej klasifikaciji.⁵⁵ Vztrajam pa tudi še dalje na nekdanjem mnenju, da namreč grobišče Bled I pripada nekemu germanskemu plemenu.⁵⁶ Kastelic v eni novejših razprav ponovno dokazuje, da se mora Bled I, poleg tega pa tudi še nekatere druge nekropole oziroma najdišča, kakor so Laška vas pri Celju, Šmarjeta na Dolenjskem in Gojače, pripisati po vsej verjetnosti Slovanom, ki so živeli v avaro-obrski zvezi v času 7. stoletja.⁵⁷ Popolnoma se strinjam, da sem Laško vas nekdam datiral prenizko, ko sem jo uvrstil v belobrdsko kulturno skupino.⁵⁸ Vendar jo pa nikakor ni mogoče povezati z avaroslovansko skupino in tudi ne s časom njenega trajanja. Dva obsenčna obročka in uhan s kocko na enem koncu, ki so edini v resnici najdeni v Laški vasi, mogoče sploh ne bodo pripadali Slovanom. Kolikor bi se pa slučajno izkazali kot slovanski, bo vsaj obročke potrebno spraviti v stik z martinovsko skupino. Toda danes v tej skupini še nimamo komparativnega gradiva za obročke iz Laške vasi. Zato se bolj nagibam h gledišču, da to niso slovanski predmeti. Prav

⁵⁴ Varstvo spomenikov, Ljubljana 1949, 57 sl.

⁵⁵ Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1952, 16. — Arheološki vestnik 1951, 138 sl.

⁵⁶ V Arheološkem vestniku 1951, 138 sl., sem omenil, da se nahajajo na grobišču Bled I izraziti langobardski elementi, kar je pa sedaj ovrženo, ker jih danes moremo klasificirati le kot germanske.

⁵⁷ Kosov zbornik, Ljubljana 1952/53, 103.

⁵⁸ Korošec, Staroslovenska grobišča v Severni Sloveniji, Celje 1947, 47.

tako se mi ne zde slovanski predmeti iz Šmarjete na Dolenjskem.⁵⁹ Vsaj danes še nimamo nikakršnih konkretnjših arheoloških podatkov, da bi bila takšna opredelitev mogoča in tudi verjetna. Med najdbami iz Gojač⁶⁰ imamo pa kar tri lokalitete. Za naš problem bi bila pa pomembna le ena, namreč grobišče v Gojačah-Mórleku,⁶¹ kjer je doslej odkrit le en grob z obročki oziroma uhani in iglo. Kastelic stavlja ta grob v 7. stoletje in ga etnično tudi opredeljuje Slovanom. Kakor pa sam priznava, imajo uhani analogije v alamanskem gradivu, ne pa v slovanskem. Ta primer bi za sedaj predstavljal edinstven slovanski grob s takim gradivom. Vendar se mi zdi danes preveč problematično, da bi mogli to domnevo sprejeti. Na vsak način sodim, da bodo tako igla kakor uhani starejši. O slovanski etnični pripadnosti bi pa eventualno mogli govoriti le tedaj, ako bi se v resnici izkazalo, da grob pripada 7. stoletju, kar pa danes na temelju komparativnega gradiva nikakor ne moremo trditi.

Poseben problem predstavlja objekt na Ptujskem gradu, ki sem ga označil kot slovansko svetišče 7. stoletja.⁶² Medtem je pa ta klasifikacija pri mnogih naletela na negativno gledišče.⁶³ Ker problem še vedno ni razčiščen, ga ne kaže upoštevati za kakršne koli sklepe.

V novejšem času se je Vinski dotaknil problema slovanske keramike v Jugoslaviji tudi z druge točke.⁶⁴ Skuša namreč dokazovati obstoj najstarejše keramike pri nas, ki naj bi bila identična ali vsaj sorodna keramiki praškega tipa oziroma najstarejši slovanski keramiki v Srednji Evropi. Tako bi po mnenju Vinskega imeli sedaj tudi sled Slovanov 7. stoletja v keramiki. S tem v zvezi pa postavlja tudi možnost žganih pokopov pri Južnih Slovanih. Tako ena kakor druga hipoteza, ki sta podani z vso rezervo, pa imata vendar premalo dokazov, da bi se vsaj danes mogli sprejeti. O tem vprašanju sem obširneje govoril na drugem mestu.⁶⁵

Vse zgornje momente danes še ne moremo jemati v poštev, dokler se ne razčistijo posamezna vprašanja. Mogoče bo res v nekaterih del resnice ter bi na ta način dobili tudi še nove sledi Slovanov v 7. stoletju, vendar pa moramo za sedaj biti še previdni.

⁵⁹ Gradivo ni objavljeno.

⁶⁰ Kosov zbornik, 89 sl.

⁶¹ L. c., 98 sl.

⁶² Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1948. — Korošec, Uvod, 174 sl.

⁶³ Starinar 1950, 39 sl. — Zgodovinski časopis, Ljubljana 1950, 127. — L. c., 1948/49, 206 sl., 213 sl. — Carinthia 1950, 384 sl. — Grafenauer, Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 460. — Itd.

⁶⁴ Vinski, Archaeologia Jugoslavica 71 sl.

⁶⁵ Korošec, Ali so tudi Južni Slovani sežigali svoje mrlične? (Zbornik Filozofske fakultete II, v tisku).

ARCHAEOLOGICAL VESTIGES OF SLAV SETTLEMENT IN BALKAN

Summary

Contributions of archaeology to the problem of Slav colonization of the Balkan peninsula and Pannonian plain were hitherto scarce. Now one can relate on some modest finds from the times of Slav expanding.

Up to the present, the greater part of the work has been done by Ribakov and Werner, who, independently, submitted to a revision the so called sprout fibulae and separated thereof those of more recent date, and which probably belong to the Slavs of the VIIth century. These fibulae differ from the Gothic particularly in the technicalities. Werner also called attention to similar fibulae outside Ukraine, spread over the Balkans, Pannonian plain, Rumania and Asia Minor. He explains them as vestiges of the Slav expanding. Comparatively, there are numerous specimens of such fibulae known to-day. In Yugoslavia we have but few specimens, all of them but one were found in the Danube basin. In the remaining Balkan this sort of fibulae were singly found in Bulgaria, Greece and, also, in Albania, but this last specimen could be dated from a later time. At all events we shall be obliged, in the course of time, to distinguish among the fibulae those brought as far as here by colonization, further those brought by commercial intercourse, and those worked out here from former samples.

Probably to the same group as sprout fibulae belong the remains of Martinovka culture group, also found in the Balkan range. Hereto belong, in the first line, the finds of Cadjatica, some finds in the Pannonian plain and in Rumania, already reminded of by Warner. Till now those fibulae have been attributed to Kutrigures, but, after the new classification of Martinovka group, they will be considered as Slav. Together with the finds of the Martinovka culture group, we must treat the star earrings, found in this group as well as in other places. Some investigators try to range a quantity of other earrings under the influence of this group, but this attempt has no real basis. A lot of such earrings belong only to the Xth and later centuries, and owing to the great span of time they have no connection with Martinovka culture. There are only earrings from surroundings of Scutari which can be ranged into an earliest epoch. However, they too, do not represent the vestiges of the first colonization, but a further evolution, similarly as the sprout fibula which was found in that place. Perhaps the earrings derived from old samples, but under a new influence from Byzantium.

We also range into the Martinovka group the models for impression of metallic ornaments found at Biskupija near Knin. Formerly those objects were attributed to Kutrigures. However, heretofore, there was indecidedness of opinion among many investigators, among others Karaman, about belonging of these objects to Kutrigures or Avars.

In one of his latest treatises J. Werner attempts an ethnic classification of the bronze figures found in Thessaly. He attributes them to the Slavs of VIth century. He bases his opinion on analogies which mostly are merely general, for there exist no analogies in any culture group agreeing exactly as to these objects. To-day one may well suppose these figure belong to the Slavs though this hypothesis must still be taken with the reserve. Moreover, Werner tries to prove that these figures were used as shamanic objects. He searches for proofs among Finno-Ugrian tribes in the Oka-Kama territory, but, till now, we have not any certain proof of sorcery among Slavs.

Besides these objects showing materially Slav vestiges of the VIth cent., we are obliged to include herein also the older part of the Keszthely culture group. But it is impossible, to-day, to take this older part out of the whole. Moreover, there is the interesting question of the relation between the Martinovka and Keszthely culture groups. Eisner thinks that the Pontic objects and Byzantine import, in the frame of which there are the Martinovka remains

too, are contemporaneous with the Keszthely remains. Already Alföldi supposed so, whereas others considered that the first group was older. As far as known till now, there exists no mixing of both elements, but each group appears separately as well in single burial grounds as in single graves. It seems that these appearances are connected with single pushes of settling which happened at intervals. It seems to me very probable that the remains of the Martinovka culture are older than those of Keszthely, although some authors connect the former with Ants who moved toward the South at a later period. From the material point of view it is not probable that the Martinovka culture could be placed before the Keszthely group.

As a whole, there are, at present, very few objects which could be attributed to the Slavs of the VIth cent. in fact, although the first elements are already given. It is true there exist hypotheses according to which single other objects, too, could be placed in the same period, however no proofs have been given so far. That is also the case with the classification of the burial ground of Bled I, with the so called Slav sanctuary on the Castle hill of Ptuj, existing of Slav ceramics of Prague type in Yugoslavia, as well as dating some burial grounds showing, more or less, Germanic characteristics, from the VIIth cent., etc. These hypotheses are still under discussion and cannot be accepted yet.

Sergij Vilfan

PRISPEVKI K ZGODOVINI MER NA SLOVENSKEM S POSEBNIM OZIROM NA LJUBLJANSKO MERO

(16.—19. stoletje)

Uvod

1. Metrologija ali nauk o merah¹ ima — zlasti kolikor obravnava merstvo v dobi pred uvedbo meterskega sistema — široko stično področje z zgodovinskimi vedami. Ne glede na pomen, ki ga ima poznavanje starih mer samo po sebi in ne glede na interes, ki ga ima vsak raziskovalec zgodovine, pa tudi bralec zgodovinskih del, da si količinske podatke iz virov predstavlja v danes umljivem merilu, je metrologija tudi pomožna stroka mnogim vejam historične vede. Zlasti velja to za kolonizacijsko zgodovino, zgodovino upravne razdelitve, agrarno zgodovino, zgodovino proizvodnje, prometa in trgovine sploh, posebej pa še za zgodovino cen, realne kupne moči mezde in zgodovino življenjske ravni.

Možnosti, ki jih nudi zgodovinska metrologija, so doslej le delno izčrpane. Morda je v tem doslej še najdalj dospela zgodovina cen in mezd, a tudi ta ne brez precejšnjih težav. Arnold Luschin,² ki je v našem tedanjem širšem okolju prvi formuliral vlogo zgodovine mer (poleg zgodovine denarja) za zgodovino cen in mezd, je svoj program v bistvu ponavljal od leta 1874 dalje, ne da bi mogel ugotoviti kak bistven napredek. Ni čuda, če je Andreas Walther³ leta 1912 skušal najti metodo — rekli bi budžetno-relativno — po kateri bi s primerjavo odstotkov, ki jih v okviru svojega budžeta troši posamezni konsument za določene potrebe

¹ Decimalna klasifikacija ved jo z označbo 589 uvršča med družbene, pravne in upravne vede, in sicer v skupino prometa in trgovine.

² A. Luschin v. Ebengreuth, *Vorschläge und Erfordernisse für eine Geschichte der Preise in Oesterreich*, Wien 1874 (tega dela nisem imel v rokah, a se ustrezna mesta iz njega citirajo oziroma povzemajo v naslednjih); isti, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, I. izd., München-Berlin 1904, str. 188 ss.; II. izd., München-Berlin 1926, str. 232 ss.; prim. F. Mensi, *Zur Geschichte der Preise und Löhne in Steiermark*, ZHVS XXV/1929, str. 79 ss., XXIX/1935, str. 103 ss. in še več drugih del.

³ A. Walther, *Geldwert in der Geschichte*, Stuttgart und Berlin 1912; o metrologiji zlasti str. 33.

(hrano, stanovanje, obleko) v različnih dobah, osamosvojil zgodovino življenjske ravni od zgodovine mer, ki je v svojem tedanjem stanju nudila premalo možnosti za realne kalkulacije. Proti temu poskusu pa govori prvič potreba po količinskem (in ne le relativnem) spoznavanju kupne moči povprečnih dohodkov pripadnikov določenega družbenega sloja, drugič pa praktična ugotovitev, da je količinsko izračunavanje cen in kupne moči mezde s pomočjo metrologije praktično vendarle možno,⁴ čeprav res s precejšnjimi naporji. Posebej glede na stanje virov v Sloveniji pa moramo dodati, da uporaba budžetno-relativne metode pri nas ni možna, za ugotavljanje kupne moči mezde s pomočjo zgodovine mer in denarja pa je vsaj od 16. stoletja dalje gradivo razmeroma bogato.⁵

Kljub vsej navidezni neživljenjskosti in kljub delno resnični neprivlačnosti metrološko-zgodovinskih raziskav, se slovenska historiografija ne bo mogla trajno izogniti nalogi, da izdelava podroben in sistematičen prikaz zgodovine mer na Slovenskem. Brez takega prikaza se bomo skoraj gotovo težko dokopali do otipljive in realne podobe naše starejše gospodarske in družbene zgodovine. Tako vsebuje tudi seznam gesel za leksikon slovenske gospodarske in socialne zgodovine posebno skupino »mere«, ki pa bo mogla biti redigirana le po temeljitih in podrobniš pripravah.

2. Pogoji za sestavo izčrpnega pregleda zgodovine mer na Slovenskem so doslej v večji meri izpolnjeni le za nekdanjo Štajersko, in to po zaslugi avstrijskega pisca Baravalle,⁶ ki v svoji zgodovini štajerskih mer upošteva tudi slovenski del dežele. Ker pa je njegova preračunava mer v glavnem usmerjena na mestne mere, je moči Bravallejevo delo še tu in tam dopolniti, zlasti, kolikor gre za slovensko terminologijo.⁷ Mere ostalih slovenskih krajev so historično obravnane oziroma omenjene v posameznih krajevnih monografijah,⁸ a le redkokdaj so nekdanje mere preračunane na današnje enote. Tudi najizčrpnjša sestava doslej objavljenih podatkov zaokrožene slike ne more nuditi.⁹

Tako se moramo tudi v zgodovini mer kot v marsikateri drugi veji slovenske zgodovine usmeriti predvsem na neposredno delo na virih. Prav tu pa je glavna težava; ne toliko v pomanjkanju virov kot v dejstvu, da

⁴ A. F. Pribram, R. Geyer, F. Koran, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, Band I, Wien 1938.

⁵ Za 16. in 17. stoletje sem za Ljubljano sestavil dokaj izčrpen pregled razvoja cen in kupne moči mezde. Rokopis z glavnimi rezultati je pripravljen za II. knjigo *Zgodovine Ljubljane*. Metodološka vprašanja sem v kratkem nazikal v sekijskem referatu na I. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Beogradu. Nekaj pičlih in zelo splošno očrtanih rezultatov sem v poljudni obliki podal v novoletni številki SPor 1954. Kot pripravo za delo na zgodovino cen in mezd v Ljubljani sem moral obdelati tudi vprašanje ljubljanskih mer. Nekoliko razširjen in dopolnjen rezultat teh priprav tvori ta razprava.

⁶ R. Baravalle, *St.* (gl. kratice).

⁷ Veliko dobrega materiala za take dopolnitve je zbranega v spisih I. Orožna, *Das Bistum und die Diözese Lavant*, v vseh zvezkih.

⁸ N. pr. F. Kos, *Zgodovinski pobirki iz loškega okraja*, IMK II, Mera in denar, 23 ss.

⁹ Kratak pregled, omejen v glavnem na nomenklaturu mer, gl. S. Vilfan, *Očrt slovenskega pravnega narodopisja*, Dodatek Mere, Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944

so podatki o medsebojnih razmerjih mer raztreseni v najrazličnejših arhivih in navedeni v najrazličnejših zvezah, tako da dobimo te podatke večkrat tam, kjer bi jih najmanj iskali.¹⁰ Sistematičen pregled vseh arhivalij z vidika historične metrologije presega moči posameznika, zlasti še, ker si Slovenci posebnega metrologa pač zaenkrat ne moremo privoščiti. Ta razprava torej zdaleč nima namena podajati neko popolno in dokončno zgodovino merstva, marveč naj bi predvsem dala pobudo za kolektivno sodelovanje pri obdelavi slovenskih mer in obenem nudila prvičasni pripomoček za preračunavo starih poenotenih in lokalnih mer na meterski sistem vsaj za nekdanji kranjsko-primorski teritorij, v zelo majhni meri tudi za Koroško.

Kolektivno sodelovanje bi se težko izvedlo v obliki neke centralne kartoteke izpiskov o merskih relacijah. Nesmotrno objavljanje posameznih izoliranih drobnih podatkov o tej ali oni meri bi prav tako ne bilo priporočljivo. Pač pa bi bilo nujno potrebno, da posamezni zgodovinar, ki vodi svojo zbirko relacij, ne odlaša z obdelavo tega materiala, čim obseže več ali manj zaokrožen teritorialni, časovni ali smiselni kompleks. Zaenkrat nedosegljivi ideal popolne zgodovine merstva na Slovenskem bi po takih preddelih lahko v razmeroma kratkem času postal dostopnejši.

Pripomoček za preračunavo lokalnih mer pa moramo iskati v tisti meri, ki je na določenem širšem teritoriju imela tolikšen pomen, da so lokalne mere največkrat preračunavali v razmerju do nje. To funkcijo so v glavnem imele mere deželnih glavnih mest. Tako se je delo za Štajersko pričelo z zgodovino graških mer kot osnovo za nadaljnje raziskave.¹¹ Na precejšnjem delu slovenskega ozemlja, zlasti na Kranjskem in včasih tudi na primorskih teritorijih, priključenih Kranjski, so podatki o merah večkrat vezani na ljubljansko mero. Če postavljamo torej za osrednje vprašanje te razprave ljubljansko mero, ne gre za obravnavo neke lokalnozgodovinske kuriozitet, marveč za mero, ki je v nekih pogledih ključ za celo vrsto globljih in važnejših problemov slovenske zgodovine.

Še nekaj uvodnih pripomb: Zaradi preglednosti je bilo treba ločiti *splošni oris* zgodovine merstva od *opisa posameznih* mer. To je vedlo do tega, da se nekateri podatki ponavljajo ali pa sorodna vprašanja obravnavajo ločeno na dveh mestih. Temu se pri najboljši volji nisem mogel izogniti.

¹⁰ V tej razpravi zbrano gradivo je le delno nabrano s sistematičnim zbiranjem. Večinoma sem nanj naletel in si ga zabeležil pri obdelavi drugih vprašanj, v precejšnji meri pa ga dolgujem tudi raznim opozorilom. Za taka opozorila se na tem mestu zahvaljujem univ. prof. dr. Janku Polcu, ravnatelju dr. Josipu Malu, znanstvenemu sodelavcu dr. Josipu Žontarju, strokovnemu sodelavcu dr. Vladu Valenčiču, honor. sodelavcu dr. Antonu Svetini, arhivarju Božu Otorepcu, zlasti pa arhivarju Jožetu Šornu. Za pismene informacije se zahvaljujem g. A. Ciana iz Trsta in ravnateljstvu Koroškega deželnega arhiva. Z literaturo so mi pomagali poleg dr. Josipa Žontarja tudi univ. prof. dr. Vladimir Murko in asistent Milko Matičetov. Pri obdelavi gradiva jih navajam tedaj, kadar neposredno uporabljam njihov izpisek.

¹¹ R. Baravalle, Gr. (gl. kratice).

Dalje velja poudariti, da podajajo priključene *tabele* le skop in zelo poenostavljen shematični povzetek in da brez upoštevanja tolmačenj, variant, nejasnosti in izjem, ki so navedene v samem besedilu razprave, lahko zavedejo v napačno rabo. Ločena uporaba tabel brez upoštevanja teksta zato ni priporočljiva.

Glede slovenske *terminologije* se držim pravila, da prevajam v slovenščino samo tista imena mer, za katera je slovenski sinonim za starejšo dobo z viri nesporno dokazan. Zato puščam vsa nemška in druga imena mer, za katera nimam dokazanega starega sinonima, neprevedena (z malo začetnico in v poenostavljenem pravopisu), ali pa jih v skrajnem primeru pristavljam k prevodu v oklepaju, ker bi sicer prevajanje privedlo do popolne zmede.¹²

Pri *preračunavanju* upoštevam vse podatke, ki so mi na razpolago in ne le posamezne meritve. Pri tem seveda ne morem doseči na večje število decimalnih točnih rezultatov, pač pa so rezultati praktično uporabni. V tem se moji rezultati v tehničnem pogledu razlikujejo od zelo podrobnih rezultatov avstrijskih zgodovinarjev mer, kar je delno tudi posledica gradiva in izredno zapletenih razmer na Kranjskem. Sicer pa sem glede zanesljivosti številke vsaj od tretje decimalke naprej tudi pri rezultatih štajerskih in drugih avstrijskih meroslovcev nekoliko skeptičen, saj se na videz zelo točne meritve še v 18. stoletju med seboj precej razlikujejo.

I. Zgodovina merstva

(Splošne poteze v razvoju mer, merske politike in merosodstva)

1. Različnost mer in razvojne silnice. Lahko rečemo, da so mere eno izmed najjasnejših zrcal, ki prikazujejo razdrobljene pravne razmere, nastale iz srednjeveškega fevdalnega partikularizma. Imena, vrste, sistemi in obsegi mer so bili v pretežnem delu fevdalnega obdobja pokrajinsko in krajevno tako različni, da sta bila točen pregled in poznavanje mer že tedaj, ko so še veljale, praktično izključena.

Mere pa niso bile samo različne, marveč tudi dejansko *spremenljive*. Kako in zakaj so se spreminjale, je bilo večkrat odvisno od njihove funkcije, po kateri bi jih lahko ločili v prvenstveno dajatvene in prvenstveno trgovske mere. Ta ločitev se delno ujema z ločitvijo gosposočinsko-kmečkih mer na eni strani in mestno-tržnih mer na drugi strani. Vendar ni izključeno, da se tu in tam uporabi kaka kmečka mera v trgovske namene ali trgovska za dajatve.

Pri *dajatovenih merah* (merah za kaščo, kastenmass) so se borili na eni strani obvezanci, na drugi strani pa upravičenci do dajatev, prvi

¹² Bogato gradivo o slovenski nomenklaturi mer in delno o njihovih notranjih relacijah vsebuje delo J. Kelemine, *Pravne starine slovenske v filološki luči*, GMS XIV/1933, str. 52 ss. Kljub temu pa se zaenkrat držim pravila, razloženega v tekstu, da prevajam samo tiste nazive, za katere mi slovenski sinonim prožijo viri, ki jih neposredno uporabljam za izračunavanje obsega mere. Pač pa bo Keleminovo delo nedvomno moralo služiti pri končni sintetični obdelavi merstva na Slovenskem.

vsaj za stalnost, drugi za povečanje.¹³ Kot družbeno močnejši so slednji počasi in praviloma komaj opazno vlekli mero navzgor. Ponekod se je to posrečilo bolj, ponekod manj, in že itak neenotne mere so s tem postale še bolj različne. Mešanica raznih dajatvenih mer je postajala čedalje bolj nepregledna. Primerjava z naraščanjem mestnih mer kaže včasih, da je bil kmečki stabilizacijski vpliv pri dajatvenih merah ponekod dokaj močan in da je imela gosposka vendarle do neke mere vezane roke.¹⁴

Pri *trgovskih* merah je interes do pravne varnosti trgovskega prometa narekoval stabilnost mer, na drugi strani pa je nič manj odločilni interes trgovske špekulacije vplival na povečanje mer pri nakupu¹⁵ in zmanjševanje mer v maloprodaji,¹⁶ in to ne le v obliki krive mere in vage, marveč tudi s spreminjanjem veljavne mere ali načinov merjenja.

Vsem tem silnicam, ki so vleklo razvoj mer na to ali ono plat, v splošnem pa navzgor, se pridružuje še povsem *tehnični* činitelj — pomanjkljivost sredstev za izdelavo novih točnih mer in netočnost sredstev za kontrolo meril.¹⁷ Slednjič pa je večkrat odločilno vplivala *razlika med vrhano in raženo* (štrihano) votlo mero. S počasnim prehodom od ražene na vrhano in pretvorbo vrhane v novo, večjo raženo, se mera uradoma poveča in, če praksa uvede zopet običaj vrhanja, se proces začne znova.¹⁸

Delovanje teh silnic moremo opazovati zdaj bolj, zdaj manj očitno od prvih podatkov o merah pa do uvedbe meterskega sistema. V trgovskem prometu so se nevséčnostim, ki so jih povzročale različne mere, skušali izogniti z običajnopравnim pravilom, da se morajo pogodbe o dobavi blaga izpolniti po izgovorjeni meri in po nobeni drugi,¹⁹ pri čemer gre v merstvu za pojav, analogen »sortnemu« denarju v denarstvu. Zato so si tudi mesta drugo drugemu po potrebi pošiljala vzorce svojih mer.²⁰

2. Delovanje državnih organov. Anarhični razvoj merstva, ki je vedel v negotovost družbenih in zlasti trgovskih odnosov, je zastavljal določene naloge državnih oblasti, to je od 13. stoletja dalje tako deželnemu knezu kot kmalu pozneje tudi stanovom. Razvoj oblasti teh dveh organov v stanovsko-dualistični državi se v dokaj značilnih oblikah zrcali tudi v merstvu: izključna pravica odločanja deželnega kneza v zadevah svojih domen ob vmešavanju stanov v zadeve deželnoknežjih mest in trgov, sodelovanje stanov pri urejanju deželnih mer. Pri politiki državne oblasti v merosodnih zadevah opazamo dve tendenci: manj zahtevno ustalitveno in bolj zahtevno tendenco po poenotenju.

¹³ Prim B. Grafenauer, *Boj za staro pravdo*, Ljubljana 1944, str. 36, 72; M. Dolenc, *Gorske bukve v izvorniku, prevodih in priredbah*, Ljubljana 1940, str. 221; za Gornji grad I. Orožen, o. c., II, str. 9.

¹⁴ Prim. žitne mere, t. 6.

¹⁵ Prim. Baravalle, Gr. 48, in naša izvajanja o žitnih merah.

¹⁶ Prim. poskus zmanjševanja dolžinskih mer in uteži z uvedbo beneške mere v kranjskih mestih (v ustreznih poglavjih, II D 2, II F).

¹⁷ Baravalle, Gr. 48.

¹⁸ Prim. Baravalle, Gr. 48/49, in naša izvajanja o žitnih merah.

¹⁹ Stanovska duplika iz leta 1552, DAS, SA fasc. 532, str. 470.

²⁰ Prim. spodaj op. 73.

3. Poskusi ustalitve. Tendenca po ustalitvi lokalnih mer se je v predterezijanski dobi kot manj zahtevna uveljavljala predvsem na področju votlih (zlasti žitnih) mer, ki so bile najbolj neenotne, a tudi najbolj v rabi, zato pa v tem obdobju še trd oreh za poskuse poenotenja,²¹ kar velja še posebno za dajatvene mere. Kot najboljše in verjetno dokaj uspel poskus ustalitve trgovskih žitnih mer na Štajerskem je znano določilo tako imenovane Friderikove reformacije štajerskega deželnega ročina iz leta 1443, ki predpisuje napravo kamnitnih matičnih žitnih mer po štajerskih mestih in trgih.²² Iz te dobe izvirata po mnenju Ignaca Orožna kamnitni matični meri, ki sta bili v Laškem do leta 1840 ohranjeni ob zunanji strani pokopališnega zidu.²³ Na posameznih krajih so poznali na Štajerskem matične mere že prej, uporabljali pa so jih tudi drugod po Slovenskem, tako v Celovcu²⁴ in v Ljubljani.²⁵

Pri ustalitvi *trgovskih* mer se je politika deželnega kneza skladala s tendenco stanov, prav verjetno pa so bili prav stanovi glavni pobudniki takih ustalitvenih ukrepov.²⁶ Saj so bili deželani kot dobavitelji žita in kot malopotršniki uvoženega trgovskega blaga naravni nasprotniki povečanja trgovskih žitnih mer oziroma zmanjševanja dolžinskih mer ter uteži.²⁷ Drugače pa je bilo s stabilizacijo *dajatvenih mer*. Tu bi si bili stanovi v splošnem vendarle najrajši obdržali proste roke. Pri teh merah je bila stabilizacija v bistvu odvisna od vsakokratne obrambne moči podložnikov. Uradna stabilizacijska politika — ki so ji v glavnem služili za sredstvo urbarialni zapisi — pa je bila v glavnem omejena na deželnoknežje domene, ki so jih uživali zastavni imetniki in podobni izkoriščevalci v najslabšem pomenu besede. Ti pravno začasni uživalci zemljiške rente niso bili neposredno zainteresirani niti na ohranitvi substance uživanega posestva. Tako je moral deželni knez v lastnem interesu skrbeti za fiksiranje dajatev in torej tudi za stabilizacijo mer. Instrukcija deželnoknežjim komisarjem za reformacijo komornega imetja z dne 31. januarja 1572 vsebuje navodila o ugotovitvi mer ter o ukrepih za njihovo utrditev, med drugim nalog, naj se doslej vrhane mere spremenijo v ražene toliko večjega obsega,²⁸ podrobna navodila o postopku pri

²¹ Prim. neuspeh poskus poenotenja v Dolnji Avstriji po N. Oe. Landrecht 1298, Baravalle, Gr. 49.

²² Landhanduest des löblichen Hertzogthumbs Steyr, 1585, fol. 22'. Prim. (po Baravalleju) E. Künssberg, Rechtliche Volkskunde, Halle/Saale 1936, str. 124.

²³ Orožen, o. c., IV, 59.

²⁴ Prim. W. Funk, Alte deutsche Rechtsmale, Bremen-Berlin 1940, str. 228.

²⁵ Prim. sp. str. 39, op. 72.

²⁶ Kamnite matične mere po mestih in trgih se smejo na Štajerskem po citirani reformaciji deželnega ročina (gl. op. 22) povečati le s pristankom deželanov.

²⁷ Tako na Kranjskem okrog let 1525, 1550, 1575 (glej. str. 60).

²⁸ A. Kaspret, Die Instruktion Erzherzog Karls II. für die landesfürstlichen Reformierungs-Kommissäre in Steiermark, Sonderabdruck aus dem Jahresbericht 1903 des ersten k. k. Staatsgymnasiums Graz 1903, str. 18/19. Po načelih, izraženih v tej instrukciji, so se ravnali tudi reformacijski komisarji na Kranjskem in Koroškem.

tem, ter o obliki novih mer.²⁹ Da bi se preprečile svojevoljne spremembe, je bilo treba po graškem vinskem bokalu označiti točen obseg novih raženih mer. V naslednjem bomo v zvezi z žitnimi merami ugotovili, da se je ta nalog izvajal. Imel je nedvomno vsaj za nekaj časa delen uspeh.

4. Poenotenje mer. Težnje po poenotenju mer za večja področja so se prav tako razmeroma zgodaj pojavile. Ustrezna določila Karla Velikega iz leta 789 so šla sicer v pozabo, toda za posamezne teritorije se v 13. stoletju zopet pojavljajo poskusi poenotenja.³⁰ Močnejše se pojavlja težnja po poenotenju od konca srednjega veka dalje. Pri tem pa moramo od zgolj računskega poenotenja, to je od preračunave lokalnih mer na glavno mero (n. pr. v davčnih zadevah)³¹ razlikovati pravo poenotenje, ki lokalne mere ukinja. Krajevni in stvarni obseg takih poenotenj je bil kaj različen. Že omenjena reformacija štajerskega deželnega ročina (1445), ki pomeni za trgovske žitne mere le poskus ustalitve, tvori za nekatere druge mere na Štajerskem že poskus poenotenja vsaj trgovskih mer v deželnem in celo meddeželnem (Dunaj, Salzburg) okviru.³²

Na Kranjskem je ob koncu srednjega veka nedvomno že veljala enotna utež, in sicer dunajska, ki je torej imela meddeželno veljavo, kar bo veljalo tudi za trgovski vatek. Po kratkem razdobju v začetku 16. stoletja, v katerem sta se skušala v trgovskem prometu brezuspešno uveljaviti beneški brač in librača, moremo vsaj pri teh dveh merah dokončno govoriti o enotnem, na meddeželni sistem naslonjenem merstvu na Kranjskem. V deželnem okviru enotna mera je bil vsaj od prve polovice tega stoletja dalje lakat kot mera za platno. V drugi polovici 16. stoletja se je izvedlo obsežnejše poenotenje žitnih mer ter vinskega bokala za trgovski promet: V letih po 1569 je bila na Kranjskem razširjena veljavnost ljubljanske žitne mere³³ na deželnoknežja mesta in trge. Obveljala je ne le kot računska enota, kar je bila v davčni napovedi imenij že prej,³⁴ marveč predvsem kot realna mera, tako da so bile druge lokalne trgovske mere nadomeščene z njo. Razširitev te tržne mere na gospostva pa se je izvajala le priložnostno in kvečjemu toliko, kolikor je določena gosposka prodajala žito na trgu.³⁵

Približno v istem času so na Kranjskem skušali doseči nekoliko večjo stabilnost in enotnost vinskih mer. S tem namenom je vicedom nekako leta 1574 razposlal deželnoknežjim mestom in trgom vzorce bokala, ki so se verjetno držali graško-ljubljanske mere. Problematičen je poskus poenotenja vedra, ki so se ga lotili stanovi leta 1575. Dejansko vedro še do leta 1857 ni bilo poenoteno.³⁶

²⁹ Prim. spodaj pod t. 6.

³⁰ Baravalle, Gr. 49; St. 12.

³¹ N. pr. cinitve imenij 1543. Za Štajersko prim. Baravalle, Gr. 50, za Kranjsko dod. 11.

³² Gl. zg. op. 22 in Baravalle, Gr. 50.

³³ Baravalle, St. 12; podobno na Koroškem beljaška mera.

³⁴ Gl. dod. 11

³⁵ Reformirani urbar starograjske gosposke 1571, DAS, VA, fasc. 57/III.

³⁶ Prim. dod. 76.

Podrobnejše podatke, ki so v zvezi s poenotenjem mer v 16. stoletju, bomo navedli pri ustreznih posameznih merah. Tu nam gre le za splošno uvodno sliko.

V splošnem lahko rečemo, da so bile *ob koncu 16. stoletja mestne in tržne mere, namenjene za trgovino, na Kranjskem pravno že poenotene*, in sicer bodisi v deželnem, bodisi v meddeželnem okviru. Kako je stvar v praksi izgledala, pa je danes težko soditi. Poznejši namerni ali ne-namerni odstopi od unificirane mere so pač zelo verjetni. *Dajatoene mere raznih gospostev pa so bile slej ko prej zelo različne*, vendar po zaslugi reformiranih urbarjev iz sedemdesetih let vsaj na deželnoknežjih gospostvih bolj ustaljene.

V drugi polovici 17. stoletja se na Štajerskem že pojavljajo skromni poskusi deželnega kneza, da bi poenotili tudi podeželske mere, čeprav tam še mestne niso bile enotne.³⁷ Slika tedanjih do skrajnosti zmedenih razmer na področju merstva, ki jo daje Baravalle za Štajersko, je kaj poučna.

Pravi val poenotenja je zajel slovenske dežele v 18. stoletju. Na Kranjskem so se taki poskusi — kolikor moremo zaenkrat ugotoviti — začeli leta 1734,³⁸ a brez posebnega uspeha. Podrobnosti o tem poskusu niso znane. Dne 20. decembra 1736 je izšel nalog, naj se v Furlaniji, drugih krajih ob laški meji ter na Primorskem uvede »nemška mera«. Vendar kranjskemu vicedomu samemu ni bilo jasno, katera mera naj bi to bila, sam pa je predlagal kot osnovo za poenotenje dunajsko mero. Zdi se, da so tedaj nameravali izvesti neke spremembe tudi na Kranjskem.³⁹

Resneje se je stvari lotila Marija Terezija z dvema patentoma, prvim, manj uspešnim, z dne 22. julija 1747 in drugim, uspešnejšim z dne 17. junija 1763,⁴⁰ ki pa na Štajerskem tudi ni v celoti prodrli, zlasti ne glede dajatvenih mer. Podobno bo veljalo tudi za Kranjsko. Tu je sicer Ljubljana že v začetku petdesetih let uvedla dunajsko mero⁴¹ in verjetno prav tako tudi druga mesta, na deželi pa so vendarle še precej časa obveljale stare mere.⁴² V splošnem je dunajska mera v trgovskem prometu kmalu prevladala, počasneje v gradbeništvu, najmanj pa pri merjenju platna, kjer je obveljala stara domača mera.⁴³

Eden glavnih centrov, v katerem so se držale stare mere posebnih sistemov, je bilo loško gospostvo. Predstojnik ljubljanskega urada za cimentiranje je po nalogu kresije in administracije državnih posestev

³⁷ Baravalle, St. 13 ss.

³⁸ DAS, VA, fasc. 131, 1734 marec 12.

³⁹ Ibid., 1737 marec 16; prim. še S. Rutar, Gradiška 100.

⁴⁰ Baravalle, St. 15—17, Gr. 51 ss.

⁴¹ Ljubljana kratko pred 6. januarjem 1754 (MALj, Mag. acta, fasc. 12, 1754 januar 6.).

⁴² Tako so v Ribnici še leta 1805 uporabljali pri dajatvah stari ljubljanski bokal (MALj, Reg. I, fasc. 139/137—510).

⁴³ N. pr. poročilo merije z dne 2. aprila 1814 (MALj, Reg. I, fasc. 173/18, št. 339).

leta 1808 preračunal loške mere sistema mut in masel na običajno, to je dunajsko mero.⁴⁴

Ob ponovnem in najbrž vendarle *dokončnem poenotenju na dunajsko mero* leta 1857 (dod. 76) so bila na Kranjskem v rabi le še nekatera vedra, prilagojena v okroglih relacijah na dunajski bokal, ter lakat; sicer pa je v celoti že veljala dunajska mera. Če primerjamo istočasne podatke za Štajersko, ugotovimo, da je bila na Kranjskem tedaj disciplina v merstvu vendarle dokaj čvrstejša. Na Primorskem so bile beneške mere bolj utrjene in so tudi to poenotenje delno še preživele.

Uvedbo metrskega sistema je za vso Avstrijo predpisala Postava z dne 23. julija 1871 ter določila kot dan uveljavljenja novih mer 1. januar 1876 (dod. 79). V uradnem prometu so odtlej veljale le še te mere, na podeželju pa so se tu in tam za domačo uporabo ohranile še stare. Če upoštevamo še ugotovitve, navedene pri posameznih merah, moremo potek unifikacije na Kranjskem v kratkem povzeti v razpredelnici I, ki pa daje seveda le zelo shematično podobo.

5. Nekaj podatkov o organizaciji merstva. a) *Kontrola mer in njene funkcije*. Panoga državne uprave oziroma avtonomnih uprav, ki izvršuje naloge v zvezi z ugotovitvijo prave mere v smislu vsakokratnega veljavnega merskega sistema, se z modernim izrazom imenuje kratko kontrola mer, z nekoliko manj srečnim izrazom meroodstvo in z nekoliko starejšim izrazom meroizkustvo. Danes, ko so mere ustaljene in merila tehnično popolnejša, običajni potrošnik delovanja te upravne panoge, ki je poverjena posebnim uradom, skoraj ne opazi. V dobi manj utrjenih in neenotnih merskih sistemov pa je bila ta panoga uprave v ozkih stikih z dnevnim življenjem in tudi mali potrošniki so prihajali z njo v neposredne zveze. Na sejnih in pri vseh količkah večjih prodajah se je blago premerilo na uradnih merilih in praviloma ob navzočnosti uradnih merilcev. Ni šlo le za kontrolo mer, šlo je tudi za uradno merjenje kot tako. Kontrola je bila v rabi bolj za male mere v malih obratih (bokal pri gostilničarjih, funt pri mesarjih in pekih), medtem ko so pri merjenju žita, soli, vina (po vedrih) in platna na javnem tržišču neposredno sodelovali uradni merilci.

Vzrok močno razvitega uradnega merstva (ne le kontrole) je predvsem v nepreglednosti merskih sistemov, ki ni dopuščala proste uporabe privatnih meril, ker se stranke na njihovo pravilnost enostavno niso mogle zanesti.⁴⁵

⁴⁴ MALj, Reg. I, fasc. 139/137, št. 1775; 1808 september 28. Svoje poročilo je poslal Kresiji dne 20. oktobra 1808. V ljubljanskem mestnem arhivu to poročilo ni ohranjeno.

⁴⁵ Temu tudi cimentiranje mer ne bi odpomoglo v celoti, dokler so bile mere močno neenotne. Težko si je misliti, da bi se bila mogla posamezna stranka po žigu spoznati, kakšno merilo uporablja sopogodbenuk in ali ni tega merila naknadno po cimentiranju morda obrezal ali zamenjal dno itd. Temu bi se dalo odpomoči le z zelo strogo, pogosto in dobro organizirano kontrolo meril, ki so bila v privatnih rokah. Kakor nam dokazuje Zlatiškovo poročilo iz leta 1575, pa je bila taka kontrola dobro izvedena le v Kranju (govor je tu le o Gorenjski), drugod pa je bila kontrola zelo pomanjkljiva. Cimentiranje

Uporaba uradnih meril po uradnih merilih naj bi torej *jamčila za pravilno mero*. Toda kmalu so se temu osnovnemu smotru pridružili drugotni smotri, ki so v teku časa postali celo odločilni. Eden teh drugotnih smotrov je zlasti *fiskalni*. Iz prvotne odškodnine za uporabo uradnega merila in nagrade za merilca, se je v mestih razvil pravi sistem pristojbin (rekli bi mernin, massgeld, pfaichtgeld⁴⁶), bodisi da so jih pobirali po fiksno plačanih organih, bodisi po zakupnikih, ki so obdržali pristojbine zase in plačevali mestu zakupnino, ki so jo praviloma določali z dražbo.⁴⁷ V fiskalnem interesu je uradno merjenje postalo obvezno⁴⁸ in ostalo za nekatere vrste blaga obvezno tudi še po uvedbi dunajske mere, ko je bilo merstvo že toliko razvito, da bi zadoščala že sama kontrola meril. Povedano sloni v glavnem na ljubljanskih virih; zdi se, da v manjših mestih uradno merjenje ni bilo vedno razvito do takih skrajnosti.⁴⁹ — Za svoje fiskalne interese je Ljubljana uporabila svojo organizacijo merstva tudi tedaj, ko je postavila na trg svoje žito in prepovedala prodajo vsem drugim prodajalcem. Žito slednjih tedaj ni bilo pripuščeno k merjenju.⁵⁰ Uradno merjenje je bilo v Ljubljani nadalje sredstvo, s katerim je mestni svet uveljavljal svojo *politiko cen* (na primer prepoved predkupa oziroma kupa na zalogo⁵¹) ter *kontroliral promet pri pekih*, ki jim je merčun (merilec) moral rezati na rovaš, koliko žita so nakupili.⁵²

Gospodarskega pomena organizacije merstva v mestih torej nikakor ne smemo podcenjevati, zlasti ne, kolikor gre za dobo pred poenotenjem mer. Na eni strani je bila sredstvo za varnost blagovnega prometa, na drugi strani pa v svoji degenerirani obliki ena izmed vezi, ki so v fevdalni ureditvi oklepale gospodarstvo z vseh plati.

b) *Meroizkusni in merski organi*. Osnovni podatki o *zakonodajnih organih* v merstvu so dejansko vsebovani že zgoraj v zvezi z vlogo višjih državnih organov in v zvezi s potekom ustalitve in poenotenja. (Dodati bi kazalo kvečjemu še, da so tudi organi mestne avtonomne uprave imeli neke pravice pri izdajanju pravil o merstvu, vendar praviloma le glede

torej ni bilo uspešno niti pri poenotenih merilih, kakšno bi bilo šele pri lokalnih! (DAS, VA, fasc. 104 a, poročilo z dne 9. februarja 1579.) K temu poročilu se bomo še večkrat vrnili.

⁴⁶ MALj, Cod. I/7—129 (1549); Pfaichtgeld bi bila pravzaprav pristojbina za potrditev merila. Potrebna bi bila še podrobnejša analiza teh izrazov in pomenov, v katerih se uporabljajo.

⁴⁷ MALj, Cod. I in XIII passim.

⁴⁸ V sporih s stanovi uveljavljajo kranjska mesta svojo izključno pravico do merjenja blaga, ki se prinese v mesto na prodaj ali pa v kaščo ter do pobiranja ustreznih mernin (DAS, SA, fasc. 532, 1551 junij 20., str. 374/5). Prav tako uveljavljajo izključno veljavo mestne mere v mestih, sklicujoč se na zgled Dunaja (ibid., 1552, str. 434).

⁴⁹ Prim. op. 65 glede žitne mere v Kamniku.

⁵⁰ MALj, Cod. I/4—56' (1541).

⁵¹ Odredba iz leta 1569 (MALj, Cod. I/9—226'), da se pred deveto uro ne sme kupovati žito, se je n. pr. mogla izvajati s tem, da se žito prej ni merilo.

⁵² MALj, Cod. I/10—64 (1570).

njegove organizacijske plati in kazenskopравnih sankcij, ne pa glede obsega samih mer.) Tu nam gre torej predvsem za organe, ki so bili udeleženi pri samem merjenju oziroma kontroli. Podatke imamo predvsem o mestnih organih, redkeje o drugih.

Nadzorni organ nad izvajanjem meroizkustva je bil za deželno knežja mesta in trge vicedom, ki je opravljal te posle tudi za deželno knežje gosposke.⁵³ V 18. stoletju je prešla ta vicedomova funkcija, vsaj kar se mest tiče, na deželno glavarstvo⁵⁴ in do neke mere tudi na kresije.⁵⁵ — Poskus stanov, da bi se vrinili kot nadzorni organi nad mesti,⁵⁶ ni uspel. Nad merstvom na imenjih samih deželanov pravega nadzorstva ni bilo.

Glavni organi merske uprave na podeželju so bili *zemljiški gospodje* oziroma upravitelji in imetniki gospostev. Glavni organi v mestih pa so bili v prvi vrsti *mestni sodniki*.⁵⁷ Primerjanje meril za dnevno rabo merilcev (abfächung, particip gefähndet) ob matični meri se je izvajalo pod nadzorstvom sodnika ter ob precejšnji slovesnosti na stroške mestne blagajne.⁵⁸ Postopek se v bistvu ni spremenil do 18. stoletja.⁵⁹ Precejšnja samostojnost mestnih organov glede merstva in njegove organizacije, ki jo je vicedomovo nadzorstvo pač le malo omejevalo, pa se je začela majati v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1774 sicer še ne opazamo bistvene spremembe,⁶⁰ a leta 1777 uvede patent Marije Terezije novo organizacijo.⁶¹ Nato deluje — verjetno prav v zvezi s tem patentom — v Ljubljani nekaj let podružnični *urad za cimentiranje*, v Gradcu glavni urad.⁶² Kmalu pa opazamo delen povratek na staro. Posebni uradi se ukinejo in posli prenesejo na *magistrate in krajevna oblastva*.⁶³ Po organizacijskem statutu za politična oblastva iz leta 1853 se občinski uradi za cimentiranje podrede nadzorstvu po okrajnih uradih. Z zakonom iz leta 1862 preide meroizkustvo v izključno pristojnost občin, nadzorstvo

⁵³ Prim. v opombi 45 izvedeno kontrolo ter druge podatke zlasti v poglavjih o žitni in vinski meri. Za deželskosodne gosposke nam vicedomovo nalogo med drugim izpričuje dostava bakrene matične mere v Prem (Prem. urb. 1574, DAS, VA, fasc. 58/XIX).

⁵⁴ MALj, Reg. I, fasc. 12, 1774 praes. 23. februar.

⁵⁵ Delovanje kresije pa se omejuje bolj na korespondenco z mesti v merskih zadevah in ne sega v neposredno kontrolo mer.

⁵⁶ Največ podatkov o teh poskusih, ki so bili najmočnejši v 16. stoletju, glej v poglavju o žitnih merah, str. 42—45.

⁵⁷ Kranjski sodnik je na primer dvakrat letno obhodil gostilničarje in pregledoval bokale, ob predaji poslov pa je stari sodnik izročal novemu med drugim tudi svoj kontrolni bokal (DAS, VA, fasc. 104 a, 1579 februar 9.). Prim. zgoraj op. 45, kjer smo že omenili, da je bila taka disciplina v merstvu v tej dobi izjema.

⁵⁸ N. pr. MALj, Cod. XIII/4 i. fol. 81 (1584). Tu in na številnih drugih mestih so navedeni stroški za to slovesnost, ki jih je krila mestna blagajna.

⁵⁹ »alle diese cimentirungen werden per commissarios ex magistratu neben dem stadt gericht quartaliter visitirt« (DAS, VA, fasc. 131, dopis župana, sodnika in sveta ljubljanskega 1745 februar 11.).

⁶⁰ Prim. instrukcijo 1774, praes. februar 23., MALj, Reg. I, fasc. 12.

⁶¹ 1777 avgust 23., »Aichordnung wegen Einführung eines gleichen Masses und Gewichtes«, prim. Österr. Rechts-Lexicon I, Prag 1894, 58 ss.

⁶² MALj, Reg. I, fasc. 40/104, 1787 marec 27.

⁶³ Österr. Rechts-Lex., l. c.; MALj, Reg. I, fasc. 40/104, 1788 marec 1.

pa okrajem odzame, vendar se to ne obnese. V zvezi z uvedbo metrskega sistema se dokončno uvedejo posebni *državni organi za kontrolo mer*.⁶⁴

V času, ko so mestni organi še imeli pristojnost za merjenje in kontrolo meril, je bil *mestni aparat za neposredno operativno izvajanje* teh funkcij v raznih časih in krajih različen, ponekod manj,⁶⁵ ponekod — na Kranjskem zlasti v Ljubljani — bolj popoln. V ljubljanskih zapisnikih mestnega sveta in računskih knjigah je podatkov o tem aparatu vse polno. Njihovo podrobnejšo obdelavo prepuščamo bodoči ljubljanski krajevni zgodovini, ker ti detajli v nekoliko širše zasnovani koncept te razprave ne sodijo. Tu naj navedemo le nekaj splošnih oznak tega aparata za starejšo dobo. Glavni operativni organi v organizaciji merstva v mestu so bili *merčuni*^{65a} (merilci): žitomerci (traidmesser und scharwachter), vinomerci in merilci za sol. Vsi ti so se praviloma volili oziroma določali ob novem letu. Žitomerci so bili plačani nameščenci, ostali pa praviloma zakupniki. Število teh organov ni bilo stalno. Platnomerci se pojavljajo nekoliko pozneje. Imenovali so jih okrog aprila ali maja meseca. Ob koncu 16. stoletja so postavljali tudi posebnega nadzornika za kruh, meso ter drva. Slednji organi pa so bolj kontrolorji kot neposredni merilci. Mestna tehtnica je bila organizacijsko vezana na mestno skladišče in mitnico. — Ta organizacija, izoblikovana v glavnem v 16. stoletju, je ostala kljub nekaterim spremembam v bistvu v veljavi do 18. stoletja.

Posli v zvezi z merstvom so se v glavnem vršili ali na samem rotovžu ali v njegovi neposredni bližini.⁶⁶

Zlasti funkcija žitomercev je nudila precejšnje možnosti za razne načine zasebnega okoriščevanja. Eden izmed žitomercev je hranil skrinjico za pobiranje milodarov,⁶⁷ s katerimi je nato razpolagala mestna blagajna za dobrodelne namene. Zgodilo se je, da se je nekoč čuvar blagajne denarja polastil. Medtem ko je šlo tu za očiten kriminal, se je okoriščanje krilo tudi pod več ali manj legalnimi ali vsaj toleriranimi oblikami. Tako so si žitomerci prisvajali žito, ki se je pri merjenju streslo. Kajpada so ga zato v škodo strankam pri merjenju krepko raztresali, bolj kot bi bilo normalno. Po očitno brezuspešnem opozorilu, naj žita tako ne raztresajo, je zato magistrat leta 1569 odpravil običaj, da pripada

⁶⁴ Österr. Rechts-Lex., l. c. Prim. postavitev prvomerske komisije (1872 februar 17., Drž. zak. 17/34—72); Meroizkusni red (1872 december 19., Drž. zak. 171/615—75). Dalje o organizaciji po poenotenju V. Thaa-Popović, *Mass und Gewicht* v Mischler-Ulrich, *Österr. Staatswörterbuch*, 2. nakl., III, Wien 1907, 532 ss.

⁶⁵ Tako n. pr. Kamnik okrog leta 1573 ni imel posebnih žitomercev, niti posebnih dohodkov od merjenja žita, marveč so bila uradna merila kupčevalcem na razpolago, da so si z njimi sami merili (DAS, VA, fasc. 139/XIX).

^{65a} MALj, Cod. I/14—6 (1593).

⁶⁶ Nekaj podrobnejših podatkov o kraju merjenja platna navajamo pri dolžinskih merah. Prašice so v 18. stoletju tehtali pred Poljanskimi vrati.

⁶⁷ Ta podatek kaže, da se je vbogajme, ki se je dajalo še v polpretekli dobi ob kupoprodaji živine (»božji denar«), v 16. stoletju dajalo tudi ob drugih pogodbah.

raztreseno žito merilcem. Delovanje pri merjenju žita je dajalo žitomercem ugodno priložnost za vpogled v gibanje cen in za nakupovanje žita v špekulativne namene. To jim je magistrat razmeroma zgodaj skušal preprečiti.⁶⁸

Merjenje soli za drobno prodajo je bilo nekako do leta 1771 sredstvo, s katerim so skušali preskrbeti vdove mestnih uslužbencev s tem, da so merile sol in dobivale mernino. Mestni regulator pa je dobival v zakup pristojbine od soli, ki so je le tranzitno peljali skozi mesto. Tudi mestni sodnik in trije sodni sluge so dobivali svoje deleže od dohodkov solo-merstva.⁶⁹

c) Tudi podrobnejša razprava o *kazenskih sankcijah* za krivo mero in vago sodi bolj med kulturnozgodovinske kuriozitetne kot v zgodovino samega merstva. Splošno znane in dokaj drakonske ukrepe za taka dejanja, kakor je n. pr. potapljalca za peke, so uporabljali tudi v Ljubljani. Po sklepu mestnega sveta iz leta 1593⁷⁰ se je n. pr. kaznovanje pekov zaradi prodajanja prelahkega kruha stopnjevalo od denarnih kazni do potapljanja (pri četrtem prestopku) oziroma odvzema obrti (pri petem prestopku). Nekoliko vpogleda v dokaj strogo disciplino merstva nam utegne nuditi tudi primer iz leta 1551, ko je nekdo kupil in meril platno na svojem domu, pa povrh še z nekoliko prekratkim laktom. Prav zaradi tega steka dveh kaznivih dejanj je težko presoditi, ali je kar precej stroga kazen (zaplomba platna in merila, zapor do plačila 50 gld globe) veljala predvsem izmikljanju uradnemu merjenju ali uporabi prekratkega merila.⁷¹

6. Oblika meril. Začrtano splošno podobo o zgodovini merstva in njegove organizacije naj nam dopolnijo še nekateri podatki o oblikah starejših meril.

Votle — predvsem žitne — mere so zlasti v mestih praviloma temeljile na *kamniti* matični meri,⁷² ki so ji pripisovali največjo stabilnost in najboljšo dokazno moč. Po dokaznem pomenu je tej meri sledila *bakrena*, bodisi da je bila izmerjena na kamnito, bodisi da je sama predstavljala matično mero, kjer kamnite ni bilo. Bakren posnetek ljubljanske mere je leta 1551 ljubljanski mestni svet sklenil poslati v Trst po zaprosilu Tržačanov;⁷³ bakrene mere naj bi kranjska mesta dala v hrambo stanovom oziroma vicedomu;⁷⁴ bakrena mera, ki jo je leta 1574 vicedom poslal v Prem, je pomenila za to gosposko matično mero.⁷⁵ V dnevni rabi je bila najbrž najbolj v rabi *lesena*. Po starejših podatkih je bila izdelana iz hrastovega lesa. V deželno knežjih gospodstvih, kjer ni bilo ne kamnite

⁶⁸ MALj, Cod. I/11—43' (1571); Cod. I/9—80, 160' (1568/9); Cod. I/5—37 (1544).

⁶⁹ Gl. zlasti MALj, Reg. I, fasc. 44/121; fasc. 139/136, 1801 marec 27.

⁷⁰ MALj, Cod. I/14—4'.

⁷¹ MALj, Cod. I/8—61'. — Prim. še J. Žontar, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, ZČ VI—VII/1952—53, str. 578.

⁷² Za kranjska mesta sredi 16. stoletja prim. nedatirano vlogo kranjskih mest in trgov v DAS, SA, 552.

⁷³ MALj, Cod. I/8—98.

⁷⁴ Gl. spodaj poglavje o žitnih merah, str. 43.

⁷⁵ Gl. opombo 53.

ne bakrene, so komisarji ob reformaciji urbarjev v sedemdesetih letih 16. stoletja dajali izdelati take mere ter vžgati grb.⁷⁶ Starejši merniki, ki so se obdržali po deželi in ki izvirajo v glavnem iz 19. stoletja, so pogosto iz češnjevega lesa, obroči pa so ali leskovi ali pa železni. Roči so običajno železni in pritrjeni ob strani, da ne ovirajo raženja.⁷⁷ Na Primorskem so se ohranili tudi ostanki *pletelih* meril za žito.⁷⁸ Leseni merniki so običajno širši kot visoki, le redki, in to po vsej verjetnosti starejši, so višji in ožji.⁷⁹

O obliki srednjih *vinskih* meril nimamo starejših podatkov,⁸⁰ o malih vinskih merah pa vemo, da so bile *kositrne* in da so imele na notranji strani enega ali več gumbov.⁸¹ Poleg kositrnih so v 16. stoletju zlasti na podeželju uporabljali tudi *lončena* merila za malo vinsko mero, vendar so bila taka merila očitno že redka in so jih odpravljali.⁸²

Matična dolžinska merila so bila, kolikor vemo, *železna*,⁸³ po razmerna novem podatku pa so za tehtanje uporabljali »*kembelnico*«. ⁸⁴

II. Merski sistemi in posamezne mere

A. Žitne mere

Primerjalni podatki:

1. Dunajski mera.⁸⁵ Notranja relacija: 1 mut = 30 metzen po 4 četrtinke (viertl) oziroma 8 osmink (achtel) oziroma 16 šestnajstink (sechzehntel) ali mlinarskih meric.

Stari dunajski metzen drži ražen:

	za težka žita	za oves
1593	40,72 l	45,78 l
1639, 1688	40,72 l	44,91 l
1690—1752	46,41 l	49,93 l

⁷⁶ V zvezi z instrukcijo nadvojvode Karla (gl. op. 28) prim podatke o izvajanju n. pr. za urad Nevlje 1572 (DAS, VA, fasc. 57/IX), oziroma za starograjsko gosposko 1571 (DAS, VA, fasc. 57/III).

⁷⁷ O obliki štrihovnikov gl. odstavek o načinih merjenja žita (II/1).

⁷⁸ Podatki iz okolice Breginja glede mere »kaznenk«, terenski zapiski ekip Etnografskega muzeja (moji zapiski inv. št. VII/19).

⁷⁹ Primerek v Etnografskem muzeju iz okolice Podtabora pri Grosupljem drži 25 l (inv. št. EM 6498). Prim. op. 120.

⁸⁰ V ljubljanskih računskih knjigah (MALj, Cod. XIII/5—i. 84') se ponekod omenjajo »beli žeblički za vinsko mero«, ni pa jasno, ali so namenjeni za srednjo ali za malo vinsko mero.

⁸¹ Gl. že večkrat omenjeno Zlatinškovo poročilo iz leta 1579 (op. 45).

⁸² Prav tam.

⁸³ MALj, Cod. XIII/154 i, 62 (1737).

⁸⁴ Mlin. red 1814 december 1. (tisk v MALj, Reg. I, fasc. 119).

⁸⁵ Prim. zlasti K. Schalk, Zur Geschichte der älteren Wiener Masse im 15. und 16. Jahrhunderte, Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge XX/1886, Wien 1887, str. 454 ss.; isti, Eine officielle Aichung des Kremser Metzens gegen den alten Wiener Metzen aus dem Jahre 1593, prav tam, XXI/1887, Wien 1887, str. 425 ss.; Geyer, 85 ss.

Leta 1588 so kot deželno mero uvedli tako imenovani kremški oziroma stockerauski metzen, ki je obveljal kot spodnjeavstrijski ter tvoril podlago tudi poznejši unifikaciji v drugih deželah.

Za težka žita in oves je držal ražen:

1588—1687	59¼ l
1688—1756	61 l
1756—1875	61,49 l

Kjer se v naših meritvah okrog 1800 omenja dunajski mass, pomeni ta naziv $\frac{1}{32}$ dunajskega metzen, torej 1,92 l (dod. 71).

2. Graška mera. ⁸⁶	Viertel mestne mere	stari graški korec (görrz)
1346—1445	73,9 l (?)	pribl. 38,56 l (?)
1480—1634	78,72 l	39,36 l
1638—1857	87,582 l	40,291 l

3. Beneško-furlanska mera.⁸⁷ Beneški star (staio) drži 83,3172 l in se deli na 4 četrтинke (quarte) po 4 četrčetrтинke (quarteroli). Moggio drži 4 starje.

Tudi v Furlaniji sloni žitna mera na starju (staio) kot osnovi (med približno 60 do dobrih 100 litrov; prevladuje star okrog 80 l). Poleg delitve na 4 kvarte se pojavlja delitev na 6 pesinalov.

Navedeni podatki o beneško-furlanski meri veljajo v glavnem za 19. stoletje. Imena mer in sistemi so gotovo starejšega izvora, izmere pa so historično uporabne le z velikimi rezervami.

1. Načini merjenja. V razliko od današnjega načina merjenja žit po teži, temelji stari način merjenja žit na prostorninski meri. Ta način uporabljajo kmetje v domačem prometu še danes. Redukcija na današnjo mero nam zato pri starih žitnih merah dela največje težave. Medtem ko bomo glede uteži mogli ugotoviti precejšnjo stabilnost in enotnost, pa je pri žitnih prostorninskih merah spremenljivost in raznolikost izredno močna. Temu niso vzrok le tehnične težave pri izdelavi točne nove mere (pri dolžinskih merah so n. pr. te težave že manjše), marveč predvsem tudi načini merjenja. V razliko od vinskih mer, ki so se polnile do gumba ali do roba, so bili namreč pri žitnih merah tudi načini polnjenja meril izredno različni in spremenljivi. Edini količkej točni način merjenja z gladkim raženjem so iz trgovsko-špekulativnih razlogov in zaradi težnje po povečanju rente zemljiških gospostev nadomeščali z načini merjenja, ki so pri isti merski posodi omogočali namerjenje večje količine žita. Tipičen in izredno rafiniran pripomoček je bil ljubljanski valjar v 16. stoletju. Namesto da bi žito v merski posodi zgladili s palico-štrihovnikom, so ga gladili z valjarjem in s tem žito stlačili, kar se je gotovo najbolj občutilo pri ovsu.⁸⁸ Ali so štrihovniki, ki jih navajajo ljubljanske mestne računске knjige na primer za

⁸⁶ Prim. zlasti Baravalle, Gr 54 ss., St 31 ss.

⁸⁷ Prim. zlasti Perusini, 47; Enciclop. italiana. Appendice, 840 ss.

⁸⁸ N. pr. DAS, SA, fasc. 532, str. 471 (1552 — »wallger«); DAS, VA, fasc. 139/XIX, 1578 september 12. Omenja se »streichholz« ali »walzer«.

leto 1582,⁸⁹ palice ali valjarji, ni povsem jasno, a po njihovi ceni (3 kr) bi sklepali, da so bili najbrž še valjarji. Drugi udomačeni način merjenja je bil v tem, da so namesto ravne palice uporabljali pri raženju nekoliko upognjeno ali sicer z ravnim štrihovnikom ražili tako, da je vendarle puščal nizek kupček.⁹⁰ Tudi Višnja gora kaže uporabo posebnih načinov: merjenje težkih žit na dva železna žeblja, ki sta morda segala čez rob merske posode, merjenja ovsu pa razen z vrhom (kupčkom) tudi še s polovičnim kupčkom.⁹¹ Okrog Kostanjevice so oves včasih vrhali in tlačili (dod. 18). Polno vrhane mere so bile zlasti v rabi pri dajatvenih merah. Ker se oves bolje vrha in tlači kot težka žita, je bila vrhana mera ovsu večja od vrhane mere težkih žit, in kadar so zaradi stabilizacije spreminjali vrhane mere v ražene,⁹² so morali za oves uvesti posebno, novo večjo raženo mero. Zato se je mera za oves tu prej, tam pozneje ločila od ostalih žitnih mer, in je mera za oves včasih (zlasti v 16. stoletju) in v nekaterih krajih za kakih 15 % večja od istoimenske mere za težka žita. Razmerje med vrhano in raženo mero je imelo pri ovsu večji razpon kot pri drugih žitih, odvisno pa je bilo tudi od oblike merske posode. Čim širša je bila v primeri z višino, tem večji je bil kupček. Vse to moramo vedeti, če hočemo iz ohranjenih podatkov izračunati vsebino starih žitnih mer. K sreči nam podatki večkrat povedo, za kateri način merjenja gre, podatki iz 18. stoletja pa se skoraj izključno nanašajo na ražene mere, zlasti kadar gre za uradna merjenja. Tako nam je delo vendarle vsaj nekoliko omogočeno.

2. Borba med kranjskimi stanovi in mesti ter poenotenje tržnih žitnih mer v 16. stoletju. Preden moremo presoditi podatke, ki jih imamo v zvezi z obsegom žitnih mer, moramo poznati tudi gradivo, ki se nam je ohranilo o borbi med mesti in višjimi tremi stanovi v zvezi s trgovskimi žitnimi merami. To gradivo ni le samo po sebi zanimivo, marveč nam bo pomagalo tudi pri presoji številčnih podatkov. Borba je imela svoje globlje korenine: stanovi so zastopali interese prodajalcev žita, mesta pa interese kupcev in preprodajalcev; stanovi so bili za manjšo oziroma stabilno mero, mesta za večjo in — čeprav so to tajila — za dvojno trgovsko mero, eno pri nakupu, drugo pri prodaji.

V tej borbi moramo ločiti tri faze: prvo v zadnjih letih vlade cesarja Maksimilijana in naslednjih letih, drugo sredi 16. stoletja v zvezi z omilitvijo oziroma prilagoditvijo policijskega reda za Kranjsko, tretjo ob poenotenju. Predmet borbe je bila v prvi vrsti stabilizacija neenotnih oziroma v tretji fazi poenotnih žitnih trgovskih mer.

⁸⁹ N. pr. MALj, Cod. XIII/2 — i. 52.

⁹⁰ DAS, arhiv gradu Grmače, nedatiran izkaz mer iz 18. stoletja, verjetno prepis starejšega spisa (izp. prof. Žontarja).

⁹¹ DAS, VA, fasc. 10 a, Weixelburger mass abfachtung 1573.

⁹² Nekaj zgledov iz zastavnih gospod v tej zvezi glej v dodatkih po letu 1570. Prim. Kaspret, l. c. — Tu navedeni zgledi pretvorbe vrhanih v ražene mere pa gotovo niso časovno prvi.

a) *Prvo fazo* borbe so začeli stanovi s pritožbo proti Ljubljani in drugim kranjskim mestom in trgov, češ da so med drugim povečali svojo žitno mero v primeri s staro.⁹³ Malo pred svojo smrtjo je cesar 20. avgusta 1518 iz Augsburga naročil svojim organom za Kranjsko (deželnemu glavarju, upravitelju in vicedomu), naj povabijo predse zastopnike mest in trgov ter naj žitne mere reformirajo, to je vpostavijo v pravilno velikost.⁹⁴ V istem času zvemo še za druga sredstva, s katerimi so skušali preprodajalci dosegati koristi pri merah. Stanovi se pritožujejo, da zlasti krčmarji kupujejo po velikem staru za oves (futterstär), prodajajo pa po malem žitnem staru.⁹⁵ Anarhijo v merstvu so Maksimilijanovi ukrepi morda za nekaj časa omejili, vendar so stanovi že leta 1525 čutili potrebo predlagati poenotenje žitnih (gotovo trgovskih) mer na Kranjskem,⁹⁶ cesar pa niso dosegli, da, celo že dosežena vsaj formalna stabilizacija se je zopet začela majati. Svoj delež pri tem pripada nedvomno izredni podražitvi žita, ki se začenja pojavljati v tej dobi.⁹⁷

b) *Drugo ofenzivo* proti mestom in trgov so stanovi sprožili sredi 16. stoletja, ko so sestavljali predloge za spremembo meddeželnega policijskega reda, s katero naj bi se ta red v nekaterih točkah prilagodil razmeram na Kranjskem (1550—1552). Poleg glavnega vprašanja — kmetske trgovine — so bile ena izmed spornih točk tudi žitne mere. V svojem predlogu glede te točke so stanovi navedli kot ratio legis, da so nekatera mesta in trgi spremenili mero, tudi žitno. Zato so stanovi hoteli, da se napravi bakren posnetek vseh mestnih in tržnih mer na Kranjskem, ki naj bi ga hranili stanovi zaradi kontrole. Odposlanci mest so ostro reagirali, zavrnilo obdolžitev in zahtevali, naj se taki krivci poimensko navedejo.⁹⁸ Stanovski odbor pa je menil, da ta formulacija nikakor ni žaljiva in za nikogar škodljiva. Mesta se niso branila preiskave in pripravljenosti so bila tudi oddati bakrene vzorce v hrambo, toda ne stanovom, marveč kvečjemu vicedomu, češ da so komorno imetje. Prešla pa so tudi v protinapad in zahtevala formalno priznanje mernine ter izključno veljavnost mestnih mer v mestih, kakor tudi s tem v zvezi izključujočo upravičenost mest za sejme v mestih ali pri mestih (kar je bilo mišljeno gotovo tudi za trge); ugotavljanje in primerjanje meril pa naj se izvede tudi po deželi, po gostilnah, samostanih in gradovih, kazenske sankcije pa naj veljajo tudi tu. — Stanovi pa so prav tako vztrajali na svojem, trdili, da mesta vendarle niso tako nedolžna, češ da se v njih po večji meri kupuje, po manjši prodaja. Stanovi in deželni glavar da imajo pač

⁹³ DAS, SA, fasc. 207, nedatirana instrukcija stanovskim odposlancem pred 20. julijem 1518.

⁹⁴ DAS, SA, fasc. »Stare listine«.

⁹⁵ DAS, SA, fasc. 92 a, 1518. Sicer ne gre samo za kranjsko pritožbo, a ker se omenja star, utegne veljati prav za Kranjsko. Zloraba razlik med starjem za oves in za težka žita pa je bila v vsakem primeru tudi na Kranjskem nezogibna.

⁹⁶ DAS, SA, fasc. 86, instrukcija za kranjske odposlance v Augsburg.

⁹⁷ Podrobnejši prikaz tega porasta cen v mojem neobjavljenem rokopisu o zgodovini cen v Ljubljani.

⁹⁸ DAS, SA, fasc. 532, 1550 julij 1. in drugi spisi prav tam.

pravico poznati mere, ki veljajo v deželi.⁹⁹ V omiljeni policijski red za Kranjsko iz leta 1553 določilo o merah ni prišlo;¹⁰⁰ do oddaje bakrenih posnetkov verjetno prav tako ne, pač pa je zadeva dvignila toliko prahu, da je bila anarhija v merstvu najbrž vendarle vsaj za nekaj časa nekoliko zajezena.

Ob presoji teh nasprotujočih si trditev stanov in mest je težko vnaprej izreči kako mnenje. Resnica je bila najbrž nekje v sredi. Če že mesta sama morda res niso povečevala svoje kamnite matične mere, pa so si pomagala na druge načine (valjar) in zlasti posamezni trgovci so pri merjenju gotovo grobo kršili pravo mero, kar jim je bilo v tem času zaradi splošne dezorganizacije na tem področju omogočeno.¹⁰¹ Ko bomo k vsemu temu vzporedili še številčno gradivo, se nam bo pokazalo, da so bili stanovski očitki — čeprav morda nekoliko pretirani — v marsičem vendarle utemeljeni.

c) V sedemdesetih letih 16. stoletja, nekako pred letom 1575, je vendarle prišlo do *poenotenja* trgovskih žitnih mer na Kranjskem po ljubljanski žitni meri. Právno se je to poenotenje izvedlo leta 1569,¹⁰² dejansko pa nekoliko let kasneje. Višnjegorski mestni računi navajajo, da so v letu 1576/77 obrezali dotedanja višenjska merila za žito na ljubljansko mero,¹⁰³ medtem ko nekoliko poznejše poročilo vicedomovega organa iz leta 1579 navaja, da so nekoliko prej razposlali »deželno mero« po deželi (točneje deželnoknežjim mestom in trgov) in da so te mere uvedli dotlej vsaj v Kamniku, Kranju in Radovljici.¹⁰⁴ Podrobneje zvemo iz zagovora kamniških odposlancev v Gradcu: Leta 1575 so na vicedomov poziv kamničani prinesli svojo žitno mero (v Ljubljano), da so jo premerili proti ljubljanski, pri čemer se je izkazalo, da je kamniška večja. Prejeli pa tedaj niso nikakega naloga, naj uvedejo ljubljansko. Iz aktov v zvezi s tem zagovorom izhaja, da je bil nalog za uvedbo ljubljanske žitne mere na Kranjskem razposlan 24. februarja 1576.¹⁰⁵ Kako je dalje tekel postopek proti Kamničanom sicer ne vemo, vsekakor pa je Kamnik leta 1579 že uporabljal novo »deželno mero« in se — kot tudi druga gorenjska mesta — pritoževal, da župnišča in sploh podeželje uporablja manjšo mero,¹⁰⁶ kar obenem dokazuje, da je poenotenje veljalo le za trgovsko mero mest in trgov. Isto izhaja tudi iz poročila glede

⁹⁹ Vsi, tu v zelo sumarnem izvlečku navedeni podatki, so iz DAS, SA, fasc. 532, prepis enega akta tudi v MALj, Reg. I, fasc. 12.

¹⁰⁰ Landts-Handtvesst dess löbl. Herzogthumbs Crain, Ljubljana 1687, p. 195 ss.

¹⁰¹ Predpis o obveznem uradnem merjenju žita, ki smo ga ugotovili zgoraj vsaj za nekoliko kasnejšo dobo, morda tedaj ni veljal, gotovo pa se ni dosledno izvajal.

¹⁰² Baravalle, St 12.

¹⁰³ DAS, Višnjegorske računске knjige za leto 1576/77. Druge omembe višenjske mere med 1569 in 1576: MALj, Cod. I/11—121 (1571) in dod. 22 (1573).

¹⁰⁴ DAS, VA, fasc. 104, 1579 februar 9., poročilo Gašperja Zlatinška.

¹⁰⁵ DAS, VA, fasc. 139/XIX, 1578 september 12.

¹⁰⁶ Take razlike med mestno in okoliško mero pa niso bile šele posledica poenotenja. Kljub temu so mesta izrabila poenotenje kot priložnost za poskus posega v gosposčinske mere.

Tržiča.¹⁰⁷ V zvezi z odlokom iz leta 1569 je bila torej v teku naslednjih desetih let razširjena ljubljanska žitna mera na vsa deželnoknežja mesta in trge. Očitno stvar ni šla niti hitro niti gladko izpod rok, delno zaradi birokratske počasnosti vicedomskega urada, deloma zaradi več ali manj odkritega odpora nekaterih mest. Razen splošnih in individualnih nalogov in ukrepov, ki jih poznamo iz virov, jih je moralo biti še več.

Čudno pa je, da se prav v dobi, ko se je izvajalo to poenotenje, zopet oglašajo stanovske pritožbe, da nekatera kranjska mesta povečujejo svojo mero. Celo na bruškem zboru, kjer so bili sicer interesi mest in višjih stanov tako tesno povezani, so kranjski stanovi v tretji točki pritožbe z dne 3. avgusta 1575¹⁰⁸ navajali, da si nekatera kranjska mesta drznejo povečevati žitno mero, kar ni dopustno brez pristanka deželnega kneza in stanov (!). Mogoče bi bilo, da je poenotenje na ljubljansko mero pomenilo ponekod prehod na večjo mestno mero, kar okoliškim zemljiškim gospodom ni bilo po volji, vendar je malo verjetno, da bi kranjski stanovi po svojih odposlancih nastopili v tako medli obliki proti poenotanju trgovskih žitnih mer na ljubljansko, če bi mu hoteli načeloma ugovarjati. Tako se zdi verjetneje, da je v tej pritožbi mišljena Kostanjevica, proti kateri se je pritožilo Krško, češ da je povečala svojo žitno mero.¹⁰⁹

Kakor so Kamničani imeli že opisane težave, ker so prepočasi uvažali ljubljansko žitno mero, tako so nekako v tem času imeli tudi nekaj prerekanj s stanovi, ki so Kamniku očitali, da se tam kupuje po večji, prodaja pa po manjši meri. Mestni odposlanci so to seveda gladko zanikali.¹¹⁰

Te epizode, ki močno osvetljujejo dokaj anarhične razmere v merstvu na Kranjskem, v glavnem zaključujejo razgibano obdobje v razvoju žitnih mer v tej deželi. Konec koncev je vendarle obveljala v kranjskih mestih in trgih, zlasti deželnoknežjih, ljubljanska mera in svojevoljne spremembe ter zlorabe so bile že znatno otežene. Koliko se je ta ali ona lokalna mestna mera vendarle ohranila ali zopet na novo izoblikovala v poznejšem razvoju, bi mogle pokazati le detajlne lokalne študije.

3. Notranja struktura kranjskih žitnih mer. Vsaj ob koncu srednjega veka so bile na Kranjskem v rabi tri glavne žitne mere, ki jih poznamo še v 18. stoletju: star, kobal (schaf) in mernik.¹¹¹ Pojavlja se seveda še cela vrsta drugih mer, med drugim tudi kaufmas,¹¹² kar pa je že tedaj predvsem nemški sinonim za mernik (gl. dod. 2, 32).

Te in druge mere so bile ponekod bolj, drugod manj povezane s tedaj okroglimi relacijami ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$) v krajevno in tudi sicer po veljavnosti ožje omejene sisteme; mere enega sistema pa so bile zvezane z merami drugega sistema po manj okroglih razmerjih, ki so bila vsaj za

¹⁰⁷ O prednjem gl. v op. 104 citirani vir.

¹⁰⁸ DAS, SA, fasc. 207 a.

¹⁰⁹ DAS, SA, prot. deželnih zborov Kranjske 1575, fol. 98.

¹¹⁰ DAS, VA, fasc. 139/XIX.

¹¹¹ Gl. n.pr. kapiteljski urbar in račune 1493 v KALj.

¹¹² N.pr. A. Koblar, Regesti, IMK VI/1896, 135.

sosedne sisteme znana v nekoliko poenostavljeni in zaokroženi relaciji (n. pr. 5 : 8).

Prevladujoči sistem na Kranjskem je bil vsaj od 16. stoletja dalje tisti, ki je veljal tudi v Ljubljani in ki je povezoval 1 star = 2 kobala (schaf) = 4 mernike. To kaže že površen pregled gradiva, navedenega v dodatku k tej razpravi in ki bi ga mogli v dokaz te relacije še močno dopolniti. Iz podatkov 18. stoletja sledi, da je v ta sistem vključen tudi bokal kot idealna šestnajstinka mernika. Tega podatka sicer prej ne zasledimo, a izključeno ni, da je prav ta praktična zveza med udomačeno malo vinsko mero in ljubljansko žitno mero pripomogla slednji, da je postala v 16. stoletju vodilna trgovska mera za žito na Kranjskem.

4. Ljubljanska žitna mera. a) *Postopek preračunave*. Dokaj številni podatki, ki jih imamo iz 16. stoletja o obsegu ljubljanske mere, so v dodatku k tej razpravi podani v že izčiščeni obliki. Če bi navedli še vse stranske variante, ki jih je bilo treba pri njihovi oceni in preračunavi upoštevati, bi bila slika še bolj zmotana. Toda tudi v tej poenostavljeni obliki tvorijo na prvi pogled le v zelo širokih potezah rešljivo uganko.

Če naj utemeljimo, kako smo vendarle prišli do nekoliko bolj strnjениh podatkov, moramo poleg že doslej povedanega pred prehodom na zgodovinski prikaz ljubljanskih žitnih mer obrazložiti vsaj glavni potek *sklepanja v kronološko obratni smeri*. Najtočnejši so vsekakor podatki po uradnih meritvah sredi 18. in v začetku 19. stoletja. Čeprav tudi te med seboj nekoliko diferirajo, moremo z upoštevanjem vidnih netočnosti in z eliminiranjem izkazanih diferenc v merilih vendarle razbrati neko idealno ljubljansko mero in v primeri z njo realno vsebino tedanjih meril, ki od idealne nekoliko diferira. Dejstvo, da ljubljanske računske knjige od leta 1581 dalje do uvedbe dunajske mere ne kažejo sledu spremembe žitne mere, dejstvo, da se del meritev v 16. stoletju more spraviti v sklad z mero v 18. stoletju, dejstvo, da je bila ljubljanska mera vsaj od druge polovice 16. stoletja deželna in mestna mera ter zato teže spremenljiva, dejstvo, da je bila ljubljanska mera vklesana v kamen, in še več takih in podobnih razlogov govori za stalnost te mere od približno leta 1575 dalje.

Toda kaj naj počnemo s kopico neskladnih podatkov pred tem letom, ki z različnimi relacijami vežejo ljubljansko mero na nekatere druge mere? Predvsem je bilo treba ugotoviti, na katero mero je določena relacija vezana in koliko ta mera drži, ali konkretno: ugotoviti je bilo treba zlasti, kaj je mišljeno pod dunajsko mero, kaj pod weinkandel in podobno. Samo gradivo, drugod v literaturi uveljavljeni historiat, zlasti pa tudi neštevilni, v tej razpravi izpuščeni poskusi z raznimi variantami govore vsi za to, da je kot dunajska mera v tem času mišljena stara dunajska mera, pod weinkandel in njegovimi sinonimi pa v sedemdesetih letih tako imenovani graški bokal z 1,64 l.¹¹³ Kljub vsemu sem napravil tudi poskus z računom na drugo dunajsko mero in z bokalom 1,78 l, ki ga dopuščajo nekatere naše relacije, a so se s tem neskladnosti le še po-

¹¹³ Prim. Kaspert, l. c.

večale ali pa dobili očitno nerealni in protislovni rezultati. Računi, kolikor so objavljeni v dodatku, temelje torej na merah, kakršne so drugod več ali manj izrecno ugotovljene. Neskladnosti, ki nam pa pri takem računu še vedno ostanejo, pa so tako znatne, da jih računskim netočnostim ali površnemu merjenju ne moremo pripisovati, ne le zato, ker večina podatkov izvira iz več ali manj neposrednih uradnih navedb ali celo meritev, marveč še posebej zato, ker se razlike pojavljajo z neko pravilnostjo. In prav v slednjem je rešitev iz zagate. Če vzporedimo izračunane številke, dobimo tole podobo:

Št. v dod.	leto	posredovalna mera	izvor podatka	star				
				za težka žita		za oves		
				I	II	I	II	III
(3)	1518	dunajska, velikovška	stanovi	89,38				
(8)	1541	ptnjska	mesto		110,2			
(11)	1543	dunajska	stanovi	86,3—88,3			105,3	
(14)	1566	bokal, višenj. m. . .	reform.					
			komisarji		pod 111,5			
(20)	1572	bokal, nevelj. m. . .	komisarji	91,8				118,1
(20)	1572	bokal, starogr. m. . .	komisarji	90,2		91,1		
(21)	1573	beneški star	komisarji	95,9				
(22)	1573	bokal, višenj. m. . .	komisarji		pod 118			
(24)	1574	bokal, prem. kuplj. . .	komisarji	91,9				114,8
(26)	po 1576	bokal, novogr. m. . .	komisarji		105			
(27)	1579	hektol. teža	mesto		110			
(37)	1680	hektol. teža	Valvasor		118*			
(38)	verjetno							
	iz druge	dunajska mera	stanovi	89			106	
	pol. 16. stol.							

* Verjetno nekoliko pretiran podatek.

Podatki se nam torej za težka žita razvrščajo v dve skupini, za oves pa v tri skupine, od katerih se prvi dve ujemata s skupinama težkih žit.

Prva skupina stara za težka žita se drži okrog 90 litrov, druga pa v glavnem okrog 110 litrov, prva izvira iz podatkov stanov in reformacijskih komisarjev pred 1575, druga iz mestnih virov pred to dobo in je blizu podatkom, ki jih imamo iz poznejših virov.

Posebne mere za oves izvirajo iz dobe pred letom 1575, prva se drži manjše mere za težka žita, druga se ujema z veliko mero za težka žita, tretja pa tudi to presega.

Če slednjič upoštevamo še, da je leta 1510 govor o starih »stare mere«¹¹⁴ in tudi leta 1552 o starju stare ljubljanske mestne mere,¹¹⁵ so podatki toliko strnjeni, da moremo skicirati razvoj ljubljanske mestne mere nekako takole:

b) *Zgodovinski pregled razvoja ljubljanske mestne žitne mere.* — *I. Srednjeveško obdobje.* Ljubljanska mestna mera se je začela verjetno razvijati od 13. stoletja dalje. Vplivale so pri tem že prej običajne domače mere, morda nekoliko tudi mestni gospodje Španhajmi, gotovo pa ozki trgovski stiki z obmorskimi mesti, kjer je prevladoval beneški star.

¹¹⁴ DAS, Zbirka listin, 1510 april 20.

¹¹⁵ DAS, VA, fasc. 54/XLV, 1552 december 20.

Ni izključeno, da je pri izoblikovanju prvotne mestne mere vplivala tudi kaka približno okrogla relacija starja z dvakratnikom koreca, ki je na Štajerskem izkazan kot stara slovanska mera¹¹⁶ in ki bi se bil torej vzporedno z razvojem starja razvil v poznejši kobal, kabel ali schaf, čeprav je na drugi strani korec na Primorskem dobil bistveno drugačno razmerje do starja.¹¹⁷ Mernik je v kranjskem sistemu starja dobil isto mesto kot po beneškem sistemu kvarta. V teku razvoja v srednjem veku je star verjetno naraščal in se končno razcepil na dve vrsti, star za težka žita in star za oves. Prvega bi konec 15. stoletja ocenili približno na 90 litrov, drugega na približno 105—106 litrov.

II. *16. stoletje do poenotenja trgovske žitne mere na Kranjskem po ljubljanski meri.* Ob homatijah, ki so vnesle ob prehodu iz srednjega v novemu precejšnjo zmedo v gospodarstvu na Kranjskem, je bil ljubljanski star že glavna deželna mera v toliko, da so nanj preračunavali druge mestne in gosposčinske mere. Ljubljancani so že pred letom 1510 začeli uvajati novo žitno mero predvsem s tem, da so začeli tudi težka žita meriti s starjem za oves. Stanovi kot predstavniki žitnih dobavljalcev so se tem poskusom upirali in vztrajali na stari meri. Nered je še povečal način merjenja, s katerim so v Ljubljani žito tlačili, namesto da bi ga le posneli čez rob merske posode, morda pa so svoja merila tudi na oko neopazno povečevali. Vsekakor pa je tlačenje žita pripomoglo k temu, da je novi ljubljanski star za težka žita, to je stari star za oves, držal tudi več kot 105—106 litrov normalno nasutega žita. Ovsene mere najbrž niso napravili nove, večje, pač pa je valjanje pripomoglo k temu, da je star ovsu vseboval več kot star drugih žit, ker se je dal oves bolj stlačiti, tako da je vseboval normalno nasutih 114—118 litrov.

Tako imamo v tej dobi opravka z *dvema sistemoma* ljubljanskih starjev oziroma tremi do štirimi vrstami starjev: ljubljanskim starjem kot *stara* mestno in računsko deželno mero v približni kubaturi 90 litrov, z istočasno veljavnostjo starja za oves v kubaturi 105—106 litrov, pa še *novi* ljubljanski mestni star v kubaturi 106 litrov s povečano kapaciteto zaradi valjanja ali nepopolnega raženja do 110 litrov pri težkih žitih in do 118 litrov pri ovsu. Stanovski podatki in podatki, ki jih navajajo deželnoknežji komisarji verjetno po ustaljenih relacijah podeželskih do mestne mere, veljajo za *stara* mero, mestni podatki pa za *novu* mero.

III. *Od poenotenja do uvedbe dunajske mere* (približno 1574 do 1753). Da je ob poenotenju prodrla nova, to je večja ljubljanska mera za žito, ki so se je stanovi prej branili, je najbrž na eni strani plod kompromisa, na drugi strani pa morda tudi v zvezi z dejstvom, da so nekatere mestne mere bile še večje od nove ljubljanske, tako da je slednja predstavljala nekako povprečje dotlej veljavnih trgovskih žitnih mer. Da je utegnila poleg tega biti odločilna precej praktična okrogla relacija te mere do male vinske mere (mernik = 16 bokalov), smo že omenili.

V dobi po poenotenju je ljubljanska mera, sodeč po vseh znakih, zopet enotna in stabilna. Drži 106 litrov pri starju, polovico tega vo-

¹¹⁶ Baravalle, St 48.

¹¹⁷ Prim. dod. 67.

lučna pri kobalu, četrtno pri merniku, štiriinšestdesetino pri bokalu. Ta delitev iz osnove 106 litrov pa je v bistvu le idealna. Računati moramo s tem, da se je morda še nekaj časa vsaj dejansko uporabljaj tudi valjar in da utegnejo merila zato še nekaj časa držati tudi nekoliko več. Na drugi strani je treba upoštevati, da se začenja žitni bokal razlikovati od vinskega. Prvi se meri do roba in drži 1,68 litrov, drugi do gumba in drži 1,65 litrov. Nadalje se razvije razlika med mernikom in kobalom kot njegovim idealnim dvakratnikom tako, da drži mernik nekako 16 žitnih bokalov, $\frac{1}{2}$ kobala pa nekako 16 vinskih bokalov. Star začenja v prvi polovici 18. stoletja izgubljati svoj prejšnji pomen.

Kadar gre za račune z ljubljansko mero, je iz povedanih razlogov popolnoma točen račun praktično izključen, približen račun pa se bo najbolje držal idealne ljubljanske žitne mere. Tudi pri obdelavi zgodovine cen je najbolje, da se držimo idealne žitne mere, ker je praktično izključeno, da bi mogli v vsakem posameznem primeru ugotoviti, ali je bil pri prodaji uporabljen mernik ali kobal in kako so meritev izvršili. Kolikor gre za zgodovino cen v Ljubljani, lahko idealno ljubljansko mero na osnovi 106 litrov za star mirno uporabimo vsaj od leta 1526 dalje, saj so tržne cene tedaj že izražene po mestni, to je novi meri.

V obravnavani dobi se je pri merjenju žita poleg zgoraj navedenih, kvadratno se stopnjujočih mer, uporabljala še merica za oves (menda okoli $\frac{1}{20}$ starja; gl. dod. 34), ki so jo uporabljali gostilničarji za prodajo ovsja svojim strankam za krmo njihovih konj. Slednjič naj omenimo še mlinarsko merico. Podatki iz 16. stoletja (dod. 16) so premalo precizni, da bi mogli o njej povedati kaj več kot to, da je velika merica držala ražena nekaj več kot 3 litre, mala pa ražena nekako poldrug liter.

IV. *Od uvedbe dunajske mere do uvedbe metrske mere.* Kmalu po uvedbi dunajske (to je nove dunajske ali nižjeavstrijske) mere v Ljubljani je doživela ta mera majhno spremembo, nato pa je tvorila stabilno podlago predvsem kot tržna mera. Ime starega ljubljanskega mernika je prešlo na tisto enoto novo uvedene mere, ki mu je bila po obsegu najbližja, to je na pol dunajskega metzen. Mernik pomeni torej odslej naprej namesto 26,5 litrov novo mero 30,75 litrov. Še danes dobimo po deželi veliko kmečkih mernikov, ki so z žigom označeni kot $\frac{1}{2}$ M (t. j. pol metzen),¹¹⁸ medtem ko so nekateri novejši merniki nekoliko narasli v primeri s prvotno pravilno mero in drže tudi do 32 litrov.¹¹⁹ Tu in tam pa naletimo na deželi tudi na nek manjši, tako imenovani stari mernik,¹²⁰

¹¹⁸ Najstarejši datirani mernik dunajske mere na našem podeželju (ki drži ca. 30,60 l) je doslej ugotovljen pri Strežku na Sapu 26 pri Šmarju na Dolenskem ter nosi ime Anton Florianzhzh in letnico 1786. Prim. gradivo v arhivu terenskih zapiskov Etnografskega muzeja v Ljubljani.

¹¹⁹ Izdelovali so jih v raznih krajih še pred kakimi 20 leti, pri izdelavi pa so v prvi vrsti pazili na dolžino diagonale v colah (od spodnjega notranjega roba posode na eni strani do nasprotnega zgornjega notranjega roba), kar je seveda premalo točno. Ker se taki merniki v zadnjih desetletjih tudi niso več cimentirali, so precejšnji odstopi od prave dunajske mere prav razumljivi.

¹²⁰ Tak ali vsaj soroden mernik je bil pred nekaj leti ugotovljen v Borštnikovem mlinu v Medvedici 6 pri Podtaboru blizu Grosuplja. Drži 25 l. Drugod okrog Šmarja je ohranjen spomin na neki stari mernik, različen od današnjega, samo v ljudski govorici. Prim. op. 79.

ki drži okrog 25 litrov in ki je gotovo preostanek starega ljubljanskega mernika, kakršen je veljal v Ljubljani pred uvedbo dunajske mere.

5. Nekaterе druge mestne mere. V glavnem spadajo posebne žitne trgovske mere kranjskih mest in trgov v dobo pred sedemdesetimi leti 16. stoletja. Podatki o teh merah so zaenkrat zelo skopi. S precejšnjo gotovostjo moremo določiti samo *višnjegorski* kobal (dod. 22) na 59 litrov, z manjšo verjetnostjo pa *kranjski* star ovsa (dod. 19) na 95 litrov. O *kamniški* meri vemo le, da je bila po navedbah samih meščanov nekoliko večja od ljubljanske.

Na drugi strani imamo za sredo 16. stoletja popoln pregled *koroških mestnih mer* ohranjen v Ljubljanskem stanovskem arhivu (dod. 10). Poznejši ohranjeni podatki (dod. 48, 69) kažejo tu na precejšnje spremembe, ki jih pa z doslej razpoložljivim gradivom ne moremo zasledovati.

Nekaj skromnih podatkov imamo tudi za *tržaško* mero. Pri njej je značilno, da je v teku časa stopila namesto ali poleg delitve starja na kvarte delitve na tri polovnike, ki so bili po obsegu precej blizu ljubljanskemu merniku. Polovnik je nekaka kombinacija med polovnikom tržaške okolice in ljubljanskim mernikom. Tako tržaška mera na svoj način odseva pomen in moč slovenskega elementa v tržaški žitni trgovini, pa tudi vpliv slovenskega prebivalstva neposredne okolice mesta na mesno gospodarstvo. Večina podatkov — zlasti če pritegnemo tudi tržaški star za sol (gl. spodaj C) — govori za približni obseg tržaškega starja okrog 80 litrov, medtem ko ga Vega postavlja na 74 litrov (glej dod. 2, 42, 67, 68).

Vsi ti podatki, kar jih imamo o mestnih merah izven Ljubljane,¹²¹ so zelo fragmentarni in razen podatka za Višnjo goro uporabni le, če se bo posrečilo nabrati še nadaljnje podatke. Poleg gradiva deželnih arhivov bo treba pri tem v prvi vrsti uporabiti lokalno gradivo mestnih arhivov.

6. Daj at v n e i n k m e č k e m e r e. Kjer je bilo mesto obenem sedež gosposke ali kjer je bil sedež gosposke vsaj v njegovi neposredni bližini, so se dajativne mere prvotno verjetno ujemale z mestnimi. V poznejšem razvoju pa so se te mere začele razlikovati in značilno je, da moramo pri Kamniku in Višnji gori ugotoviti, da je bila dajativna mera manjša od mestne. Nekaj podobnega bo verjetno veljalo tudi v okolici Ljubljane, kjer je bil ljubljanski kobal za kaščo po sicer nekoliko poznih podatkih manjši od mestnega (dod. 75; prim. dod. 43). Konservativnost kmečkega elementa in gospodarski interes kmetov na ohranitvi stare mere sta bila očitno vendarle dokaj močna.

V dodatku navedeno gradivo daje o dajativnih merah nekoliko popolnejši pregled samo za dobo okrog reformacije deželskosodnih in gosposčinskih urbarjev zastavljenih gospok v glavnem kmalu po letu 1570.

¹²¹ O štajerskih mestih, za katera je Baravalle v obeh citiranih delih že objavil zelo izčrpno gradivo, tu seveda ne govorim, ker ta razprava ni zamišljena kot sinteza. Glede mernika »halm« v Idriji gl. v op. 215 navedeno delo, str. 543.

Enotne slike si iz teh podatkov ne moremo ustvariti, marveč je na prvi pogled očitno, da so bile podeželske dajatvene mere razširjene pod najrazličnejšimi imeni in v najrazličnejših obsegih. Mera schaf je najbolj pogosta na *Gorenjskem* in *Dolenjskem* ter se mnogokje drži okrog 35 litrov. Schefl je včasih sinonim za schaf, včasih za mernik, včasih pa pomeni tudi ulomek teh mer.

Primorske mere za kaščo so v splošnem znatno manjše od mer na ožjem Kranjskem. Tu so mere za težka žita običajno ražene, mere za oves pa vrhane. Mera kvart, ki bi morala biti četrtnina starja, se pojavlja tudi v raznih drugih obsegih, ki take relacije s kakim bližnjim mestnim starjem ne kažejo. Mera polovnik se giblje med 20—25 litrov, kupljenik pa med 15—20 litrov (dod. 24, 26). Istrski starolo (dod. 67) s približno 8 litri je najbrž isto kot mera stavec, ki jo poznajo Valvasor in nekateri drugi viri.¹²² Značilno je, da je stavec prevzel svoje drugo ime (corzi o staroli — dod. 67) po stari slovanski meri korcu, le da gre dejansko za ulomek korca, kakršen je izračunan za Štajersko. Korec se omenja tudi v rektificiranih dominikalnih aktih za postojnsko okrožje.¹²³

Edino, kar moremo o raznih lokalnih žitnih merah zaključno ugotoviti, je dejstvo, da je treba pri njihovi uporabi in preračunavi na današnje mere *skrajne previdnosti*, ker ima mera pod istim imenom in v istem času najrazličnejšo vsebino po raznih krajih, v istem kraju pa najrazličnejšo vsebino v raznih časih.

Mere, ki so *danes v rabi na kmetih* pod imenom starih lokalnih mer (mernik, vagan, polovnik itd.), so — kolikor sem mogel doslej ugotoviti — skoraj vse prilagajene dunajski meri. Staro je le njihovo ime, obseg pa izvira z malimi izjemami¹²⁴ v glavnem iz prve polovice 19. stoletja, tako da velja v splošnem o vseh kmečkih oziroma podeželskih merah to, kar smo zgoraj povedali o prerastu ljubljanske mere v dunajsko mero. Zato srečujemo danes skoraj povsod po deželi trditev, da drži ta in ta mera — pa naj bo njeno ime to ali drugo — okrog 25 kg pšenice, kar približno ustreza po preračunu hektoliterske teže polovici dunajskega metzen. Kljub temu današnje podeželske mere niso brez pomena. Potrebna bi bila karta današnje razširjenosti raznih nazivov za mere, ki bi upoštevala za vsak primer tudi njihovo vsebino oziroma razmerje do dunajskega metzen. Taka karta bi nam nedvomno omogočila nekatere retrospektivne sklepe. Sestava take karte bi bila ena izmed nalog etnografskega terenskega dela.

Kolikor je mogoče tabelarično povzeti razvoj žitnih mer, ga skušamo podati v tabeli II.

¹²² Valvasor XI, 376, dalje n. pr. Opis Pazinske grofije iz leta 1732, Atti e Mem. 1892/VIII, 447 ss.

¹²³ Vilfan, o. c., 255, 262.

¹²⁴ Gl. op. 79, 120.

B. Vinske mere

Primerjalni podatki:

1. **Dunajska mera.**¹²⁵ Osnovni meri sta vedro (eimer) in bokal (mass, achtering). Do 1761 je vedro stabilno, bokal pa njegov ulomek in se manjša, odtlej dalje pa se vedro ravna po bokalu kot njegov štiridesetkratnik:

	bokal	vedro
pred 1359 . . .	$\frac{1}{32}$ vedra — 1,8216 l	32 bokalov — 58,0037 l
1359—1556 . . .	$\frac{1}{35}$ vedra — 1,6572 l	35 bokalov — 58,0037 l
1557—1568 . . .	$\frac{1}{38}$ vedra — 1,5264 l	38 bokalov — 58,0037 l
1569—1761 . . .	$\frac{1}{41}$ vedra — 1,41417 l	41 bokalov — 58,0037 l
1761—1875 . . .	$\frac{1}{40}$ vedra — 1,41417 l	40 bokalov — 56,5890 l

2. **Štajerska mera.**¹²⁶ Stare velike mere so: peljaj (fuder), sod (vass), karada (verjetno enaka poznejšemu štajerskemu startinu), ki se uporablja deloma tudi v novem veku. Glavne enote v 16. in 17. stoletju so:

graško vedro (s 64 bokali)	= 104,96 l
graško malo vedro (z 32 bokali)	= 52,48 l
bokal (viertlkandel alte tischmass, pozneje altes tischkandel)	= 1,64 l (2. pol. 17. in 18. stol.: 1,312 l)
maselec (seitl)	= 0,41 l (2. pol. 17. in 18. stol.: 0,328 l)
mera za dac (tatzmass) 1556—1570	= 1,4994 l
1573—1576	= 1,4994 l
1576 dalje	= 1,381 l

3. **Beneško-furlanska mera.**¹²⁷ (Podatki veljajo za 19. stoletje!) Srednji beneški meri sta barila (64,385 l) po 6 sekij (secchie) ter mastello (75,117 l) po 7 sekij; četrtna sekije je bokal (bozza, boccale), ki se deli še na maselece (quartucci) oziroma 16 got.

Furlanska mera je krajevno zelo različna. Glavne srednje enote so: kanc ali kvinč (conzo, cuinz 70—100 l, tudi 64—161 litrov) oziroma urna (orna), v podobnem razponu kot kvinč, izjemno tudi do 212 litrov); sekija (secchia, sele) ter bokal (boccale, bocal) sta ulomka srednjih enot; pol bokala je polič (bozza, boze), četrt pa maselec (bozzina, mezzina, quarto).

1. V podrobnejšo razpravo o srednjeveških vinskih merah na Kranjskem in posebej v Ljubljani se na tem mestu ne moremo spuščati, ker bi taka raziskava zahtevala posebne obravnave in prijemov. V doslej znanih podatkih za konec srednjega veka nastopata obe glavni enoti, ki ju srečujemo še dolgo pozneje (*bokal* in *vedro*),¹²⁸ pa tudi *sod*.¹²⁹ Zelo verjetno je sicer, da bokal ob koncu srednjega veka ni bil

¹²⁵ Prim. zlasti Geyer, 116.

¹²⁶ Prim. zlasti Mensi, o. c., I, 429 s., Baravalle, St 78 ss., Gr 68, 72.

¹²⁷ Prim. zlasti Perusini, 51 ss., Encicl. ital. App., 840 ss.

¹²⁸ MALj, zb. 1, špit. rač. 1493, omenja sicer eimer in viertl, žal pa glavni podatek ni do konca izpisan, tako da njunega medsebojnega razmerja ne morem ugotoviti.

¹²⁹ Ibid. Ta sod drži 14 veder in 1 bokal. Očitno ga ne smemo imeti za stalno mero.

bistveno različen od poznejšega ljubljanskega oziroma deželnega vinskega bokala (podrobneje spodaj), toda neposrednega dokaza za to ni. V Beli krajini je urbar nemškega viteškega reda poznal dve vedri (emer in emer klainen mass¹³⁰), kar ima sicer analogije iz drugih krajev v 18. stoletju (dod. 55) ter v sami Beli krajini analogije v 19. stoletju (dodatek 76), a kake kontinuitete v teh vedrih zaenkrat vendar ne bi zatrjevali. Zlasti kar se tiče vedra, nas izredna raznolikost in nestabilnost v 16. stoletju in še pozneje opozarja na skrajno previdnost pri presoji prostornine srednjeveškega vedra na Kranjskem,¹³¹ posebej še kolikor bi pri tem hoteli uporabljati poznejše podatke. Drugače pa je na Vipavskem, kjer se nam bo čeber pokazal kot izredno trdoživ in konstanten od 16. do 18. stoletja; tu ni izključeno, da je ta konstantnost že nekoliko starejša in da tudi srednjeveški vipavski čeber¹³² ni bil bistveno različen od poznejšega, ki je držal približno 66 litrov.

2. Pri prikazu vinskih mer v novem veku kaže zaradi večje jasnosti deliti obravnavo na dve glavni skupini: malo mero in njene dele, ter srednjo mero. Velike mere v pravem pomenu besede za to dobo na Kranjskem in Primorskem doslej nisem zasledil in kake posebne vloge gotovo ni igrala.

Že bežen pregled gradiva, navedenega v dodatku pokaže, da je vsaj kolikor toliko skupna in stabilna mala mera — bokal. Zato kaže pričeti z njim.

a) *Bokal in njegovi deli.* Po svoji funkciji je bil bokal predvsem trgovska mera za maloprodajo, sicer pa je bil računsko enota za izražanje in preračunavanje obsega večjih mer. Kot trgovska mera je bil bolj podvržen stabilizacijskim stremljenjem kot vedro ter izkazuje kljub zmešnjavam v 16. stoletju neprimerno večjo stabilnost. Nekoliko problematična je ta mera pravzaprav le pred leti 1574 ali 1575: podatek iz leta 1526 (dod. 4) kaže tesno naslonitev na štajerski merski sistem in zato na bokal 1,64 l (vedro po 16 bokalov), ostane pa še odprto vprašanje, ali ni račun prikrojen, ker se je primerjala štajerska in kranjska davčna ocenitev. Drugače pa je s podatkom iz nekako leta 1543 ali malo pozneje (dod. 11), kjer meri vedro 16½ bokalov, kar kaže bodisi posebno kranjsko mero, bodisi malo približanje polovici dunajskega vedra. Težava pa je tu v tem, ker je ta cenitev nekoliko zaokrožena in nepravilno izraža razmerje dveh kranjskih veder (33 bokalov) tako do dunajskega

¹³⁰ MALj, fotografski posnetek urbarja nem. vit. reda iz arhiva NVR na Dunaju iz leta 1490.

¹³¹ Da so bila vedra kot merska enota različna že vsaj v 14. stoletju, kaže med drugim listina 1336 december 6. (Koblar, Regesti, IMK VI/1896, 132), ki omenja vedro kamniške mere. Skoraj gotovo je vedro kot merska enota ali bolje kot vrsta merskih enot imelo v tem času v primeri z bokalom večji pomen kot od 16. stoletja dalje.

¹³² Omenjen n. pr. poleg mere mass kot vinska mera v urbarju NVR (op. 130) za Vipavo. Ista mera se pojavlja v tem urbarju tudi v uradu Orehovica.

vedra (58 litrov) kot do dveh štajerskih deželnih veder (52,48 l).¹³³ Relacija na dunajsko vedro bi kazala na bokal 1,76 l, in podoben obseg (1,78 l) kaže dod. 9 iz istega časa, ki velja za slovensko Štajersko; ta obseg bi diferiral od graškega bokala, čeprav je v slednjem podatku bokal označen izrecno kot graški. Tu navedeni, nekoliko večji obseg bokala se nam izkaže pozneje še dvakrat, a v zelo dvomljivih zvezah (dod. 22, 54). Na drugi strani merita v tem času tako dunajski kot graški bokal 1,65 oziroma 1,64 litra in je prav malo verjetno, da bi viri govorili o kakem drugem, specifično kranjskem bokalu, ne da bi ga pobilže označili kot takega. V dilemi med bokalom 1,65 l in bokalom 1,76 l v prvi polovici 16. stoletja na Kranjskem se je dejansko težko odločiti. Zato puščam obe možnosti odprti z mnenjem, da je vendarle verjetno že tedaj tudi na Kranjskem veljal bokal 1,64—1,65 litrov,¹³⁴ torej bokal, ki je ustrezal dunajskemu bokalu, kakršen je veljal do leta 1556, in obenem graškemu bokalu, kakršen je veljal do srede 17. stoletja. Obseg pozneje nedvomno izkazanega ljubljanskega bokala z 1,65 litrov bi se dal dejansko najbolje razložiti z neko štajersko-kranjsko unifikacijo na dunajski bokal pred letom 1556, najverjetneje pa v 15. stoletju. Glede na premalo povezanost doslej znanih virov pa ne moremo izključevati, da bi bil ljubljanski bokal v navedenem obsegu (1,65 l) uveden šele v teku prve polovice 16. stoletja.

Sredi 16. stoletja postane stvar še bolj zamotana. Pritožbe kranjskih stanov iz tega časa proti mestom veljajo razen glede žitnih in dolžinskih mer tudi glede vinskih,¹³⁵ vendar je vprašanje, ali ne gre tu le za vedro. Vsekakor pa je dejstvo, da tudi bokal ni bil v vseh mestih enak.¹³⁶ Največjo zmešnjavo pa je povzročila deželnoknežja trošarinska politika, ki je v zvezi z obremenitvijo maloprodaje po krčmah in točilnicah uvedla posebne male vinske mere, imenovane *mere za dac* (tatzmass), nekoliko manjše od bokala, ki pa se na oko vendarle niso zlahka ločile od bokala in ki so se povrh še razmeroma hitro spreminjale.¹³⁷ Te mere za dac so veljale tudi na Kranjskem, kjer se n. pr. v Ljubljani omenja »dätzmass« leta 1570.¹³⁸ Največjo korist od te zmešnjave so seveda potegnili krčmarji, ki so se najrajši posluževali čim manjše mere. Da bi napravil red, je vicedom nekako leta 1574 razposlal mestnim sodnikom vzorce bokala in leta 1578/9 je vicedomski urbarialni davkar Zlatinšek napravil po gorenjskih mestih pravi bojni pohod proti nepravim bokalom in proti gumbom, ki so v pravih bokalih za točenje v krčmah označevali staro mero za dac. Te gumbe je iz bokalov izrezal, nepravne bokale pa uničil.¹³⁹

¹³³ Prim. Baravalle, Gr 68. Na to neskladnost, ki se pojavlja tudi v štajerskih virih, Baravalle ne reagira.

¹³⁴ Pripominjam, da istočasen obstoj dveh različnih bokalov, ne da bi imel eden od njiju posebno označbo (kot je to mogoče pri dod. 22), ni verjeten.

¹³⁵ DAS, SA, fasc. 532, 1550 julij 1.

¹³⁶ Tako se okrog Kostanjevice navaja bokal krške mere (dod. 18).

¹³⁷ Baravalle, Gr 68/69.

¹³⁸ MALj, Cod. I/10, fol. 142'.

¹³⁹ DAS, VA, fasc. 104 a, poročilo z dne 9. februarja 1579.

Stanovski predlogi za poenotenje vedra (dod. 25) pa predpostavljajo kljub vsem tem zmešnjavam vendarle nek stabilen in splošno znan bokal, torej nekaj deželni bokal, ki je očitno istoveten z ljubljanskim.

Najpozneje v tem času (verjetno pa po vsem povedanem že precej prej) je vsaj v Ljubljani *dokončno obveljal bokal 1,65 litra*. Razen že omenjenih razlogov, ki kažejo na njegovo uvedbo konec srednjega veka oziroma v začetku 16. stoletja, naj omenimo še, da ljubljanske računske knjige, ki so ohranjene od leta 1581 dalje v sklenjeni vrsti, ne kažejo nikjer sledu kake spremembe bokala prav do unifikacije v 18. stoletju.

Tako je *poenotenje na dunajsko mero* sredi 18. stoletja zateklo ljubljanski bokal še v starem obsegu, ki ga moremo ob presoji podatkov (dod. 48, 54, 71, 72) in njihove večje ali manjše preciznosti s precejšnjo točnostjo določiti na 1,655 litra. V razliko od dunajske in graške vinske mere je obdržal svoj stari obseg skozi stoletja, ker ni bil tako tesno zvezan z vedrom in zato niso teh dveh mer po potrebi prilagojevali drugo drugi, kot se je godilo drugod. Napolnjeno do roba je merilo držalo 1,68 l, kar pomeni sekundarno varianto ljubljanskega bokala.

O okrogli relaciji ljubljanskega vinskega bokala z žitnimi merami in o razliki med vinskim in žitnim bokalom smo že spregovorili pri žitnih merah.

Polič (halbe) in *masele* (seitl) sta vsaj že od 16. stoletja dalje v malo-prodaji polovica oziroma četrtinka vsakokratnega bokala. Tako nista samostojni merski enoti.

b) *Srednje vinske mere* imajo svojo glavno funkcijo v dajatvah gorščine, vinske desetine, pa tudi naturalne pravde v vinu. Njihova funkcija v trgovini z vinom na veliko je zlasti na Gorenjskem bolj drugotnega značaja.¹⁴⁰ Pri tem je v glavnem zadoščalo, če so poznali razmerje med določenim vedrom na eni strani ter bokalom kot osnovno mero na drugi strani. Zato so srednje vinske mere vsaj na ožjem Kranjskem izredno različne.

K srednjim vinskim meram štejemo zlasti: vedro (emer), čeber (spod), barilo, primorsko veliko vedro (urno) ter kvinč. Kakor so te mere že po imenu različne, so še bolj različne, če upoštevamo posebej še obseg na Kranjskem zelo raznolikega vedra. V podrobnostih se moremo sklicevati le na dokaj nepopolne podatke v dodatku, ki se bodo mogli nedvomno še temeljito dopolniti. V splošnih potezah bi mogli o teh merah ob dose-danjem poznavanju gradiva ugotoviti nekako naslednje:

I. *Vedro* je prevladujoča srednja vinska mera zlasti na Dolenjskem in v Beli krajini. Razlikovalo se ni le po gosposkah in po krajih, marveč tudi po funkciji. Desetinsko vedro je bilo drugačno kot vedro za gorščino (prim. dod. 18). Ker je bilo treba v zvezi z davčnimi cenitvami oceniti vino po vedrih, so se kranjski stanovi iz potrebe po nekem

¹⁴⁰ To seveda ne pomeni, da v mestih vedra sploh ne bi uporabljali za mero. Sinonim za vinsko mero v Ljubljani je statemper (1571, MÅLj, Cod. I/10, fol. 15'). Za Kamnik v starejšem času prim. op. 131.

enotnem vedru (1526 — 16 bokalov, 1543 — 16½ bokalov) oprli verjetno bolj na vzorce sosedov kot na neko že udomačeno računsko vedro ter preračunavali posamezna dejanska vedra na to vedro kot deželno vedro (landemer, dod. 11) po številu bokalov. (Nasprotno pa sta primorska urna in zlasti čeber tedaj skoraj gotovo tudi realni merski enoti za večje ozemlje.) Vedra po omenjenih cenitvah (dod. 4, 11) so torej, kot vse kaže, ad hoc vpeljana idealna računska vedra brez trdnejše opore v dejanski rabi.

Še leta 1575 Kranjska ni imela enotnega realnega vedra. Stanovi so šele tega leta predlagali uvedbo enotnega vedra po 20 bokalov (33 litrov), a mi ni znano, ali so s tem poskusom vsaj pravno prodrli.¹⁴¹

Točnejše podatke o nekem deželnem vedru na Kranjskem imamo šele iz začetka 18. stoletja (dod. 41, 55). To vedro meri 24 bokalov, po vsej verjetnosti ljubljanskih¹⁴² (torej 39,60 litrov). Poleg njega poznajo tedaj tudi malo deželno vedro (dod. 55) po 13½ bokalov (22,37 litra). Obe izvirata verjetno vsaj iz 17. stoletja.

Naslednika deželnega vedra zasledimo v prvi polovici 19. stoletja v večjem dolenjsko-belokranjskem vedru iz leta 1857 (dod. 76), ki se je s svojo izmero 42,42 litra prilagodilo okrogli relaciji na dunajski bokal in vedro (30 bokalov). Naslednik malega deželnega vedra pa se še točneje izkaže v belokranjskem vedru, ki drži 21,21 litra. Prednikov ostalih dveh veder iz te dobe (28,28 in 25,27 l) zaenkrat ne poznamo. Vsekakor pa podatki iz leta 1857 dokazujejo, da se je izredno močna raznolikost srednjih vinskih mer ohranila skoraj do uvedbe metrskega sistema. Vmes se je, v glavnem šele v drugi polovici 19. stoletja uveljavilo dunajsko vedro, udomačeno na Dolenjskem kot strajh, estrajh ali istrajh.

II. Čeber (spod, zuber, »žuber«) drži okrog leta 1543 in 1575 40 bokalov (približno 66 litrov) in je doma predvsem na Vipavskem. Ob dokončni prevedbi na dunajsko mero leta 1857 (dod. 76) je vipavski čeber držal 70,70 litra, kar pomeni, da je bila okrog 1800 prilagojena stara izmera novi okrogli relaciji na dunajski bokal (50 bokalov). Kolikor se čeber pojavlja tudi drugod po Kranjskem,¹⁴³ pa je vprašanje, ali se s tako ugotovljenim vipavskim po obsegu ujema.

Na ostalem Primorskem, kolikor v 19. stoletju ni spadalo pod Kranjsko, se je čeburu ustrezajoča *barila* (66,3 l) obdržala prav do leta 1857 (dod. 77), ker so bili ti kraji zaradi svoje mejne lege za prilagoditev dunajski meri najmanj prikladni. Glede na njeno tesno zvezo z vipavskim čebrom starejšega obsega smemo tudi to barilo šteti med zelo stare mere. Siceršnji podatki o vinskem *spodu* (dod. 67; spod je v 16. sto-

¹⁴¹ DAS, SA, prot. dež. zbora 1575, fol. 169'; 180.

¹⁴² Malo verjetna je možnost, da bi bilo vedro tedaj izraženo v manjših dunajskih bokalih in držalo 34 litrov, kar pa bi bilo vsekakor bliže predlaganemu deželnemu vedru iz leta 1575.

¹⁴³ V Ljubljani so pri merjenju vina uporabljali čeber (zuber), čigar izmere pa zaenkrat ne moremo določiti (MALj, Cod. XIII/2 i, 79; Cod. XIII/5 i, fol. 78'). V začetku 19. stoletja je bil čeber velika posoda, iz katere so zajemali pri cementiranju mer vodo, ter je držal kakih 400—500 bokalov (MALj, Reg. I, fasc. 102/67, 1805 januar 4.).

letju sinonim za čeber, gl. dod. 11) na Primorskem so žal premalo določni, da bi mogli iz njih kaj več sklepati.¹⁴⁴

III. *Kvinč* (conzo, quinch, cuinz, cuinzo) je na Vipavskem in ostalem Primorskem leta 1857 enoten in drži 84,86 litra. Ljubljanski kanc kot mera za sol sicer izvaja svoje ime iz kvinča, a drži nekako pol manj in velja za polovico tržaškega starja (gl. spodaj C).

Velika primorska urna v izmeri približno 100 litrov iz 16. stoletja (dod. 11) verjetno ni dočakala 19. stoletja, vsaj ne v naših krajih.

Dvomljivo je, da bi bil *putrih*, omenjen v ljubljanskih računih leta 1595,¹⁴⁵ ki je držal 11 bokalov, predstavljal kako fiksno mero. Verjetno gre tu le za vrsto posode.

c) V zvezi s primorskimi vinskimi merami ugotavljamo po doslej povedanem vsaj delno neko terminološko *naslonitev* na sosedne beneško-furlanske mere. Glede na raznolikost slednjih mer tudi vsebinsko ne bi bilo težko najti med primorskimi in beneško-furlanskimi nekaj podobnosti, pri čemer pa ne bi mogli zatrjevati vzročne zveze ali vpliv enih na druge.

Pri bokalu opazamo močan vpliv vsaj glede naziva mere tudi na ožjem Kranjskem, kjer drugi naziv (firkl) in izraza polič kot polovica bokala in masele kot četrtinka bokala že sami po sebi lepo dopolnjujejo podobo, ki nam jo v splošnem nudijo stare vinske mere na Kranjskem in Primorskem: tesno prepletanje domačih, beneško-furlanskih in avstrijskih mer in merskih sistemov.

Zanimivo bi bilo, če bi nam v tej zvezi uspelo podrobneje določiti *tržaško* vinsko mero. Žal pa so doslej ugotovljeni podatki (dod. 50, 58, 68) premalo skladni, da bi nam dopuščali kake trdne sklepe. Kolikor toliko gotovo moremo sklepati le, da je tržaško vedro v 18. stoletju in v prvi polovici 19. stoletja merilo približno 65 litrov in bilo torej zelo blizu vipavskemu čebru in primorski barili. Po barili iz leta 1741 bi izračunali bokal 1,578 litra, kar pa ni v skladu z bokalom iz leta 1758 (1,27 litra). Oba podatka bi mogli vskladiti le, če bi po drugem podatku vzeli ravno obratno razmerje do dunajske mere, kar bi zopet dalo 1,57 litra. V tem primeru pa bi bila orna iz leta 1751 manjša od poznejšega vedra, ki je dejansko po svojem obsegu barila.

Pregled rezultatov moremo s precejšnjo verjetnostjo strniti v razpredelnici III.

C. Druge votle mere

1. Mere za sol. V 16. stoletju se kot merili za sol navajata *schaf* in *kvarter*.¹⁴⁶ To kaže naslonitev na neko žitno mero, pri kateri bi *schaf* pomenil kobal kot pol starja, kvarter pa mernik kot četrtino starja. Že ime kvarter bi upravičevalo domnevo, da gre v bistvu za tržaško žitno mero.

¹⁴⁴ Tu je razmerje obrnjeno. Spod drži pol vedra po 48 bokalov, na Kranjskem pa naj bi postalo leta 1575 vedro polovica čebra (dod. 25).

¹⁴⁵ MALj, Cod. XIII/14 i, fol. 54'.

¹⁴⁶ MALj, Reg. I/2, fol. 81'; I/5, fol. 58'.

V začetku 17. stoletja se kot mera za sol omenja *ort*,¹⁴⁷ kar pomeni praviloma četrtno neke večje enote.¹⁴⁸ Kakšen obseg je ta mera v tem času imela, ne moremo določiti. Najbližja bi bila domneva, da gre za četrtno tržaškega žitnega starja (torej okrog 20 litrov), če ne bi kakih sto let pozneje istoimenska mera držala ravno dvakrat več.

Bolje smo namreč poučeni o merah za sol, ki so se uporabljale v prvi polovici 18. stoletja in še dalje nekako do sedemdesetih let. Pri teh merah opazamo izrazite vplive dobavljalcev soli, zlasti Reke in Trsta. Reka dobavlja sol po meri, ki se imenuje *codein*, Trst pa po *starjih*. Codein je pol tržaškega starja; njegovo nemško ime je *ort*, slovensko pa *kabel* oziroma poslovenjeno ime *kanc*. Ta mera drži okrog 40 litrov. Ime kabel prihaja od tega, ker gre za pol tržaškega starja, pol starja pa se v Ljubljani imenuje kobal ali kabel; ime kanc pa prihaja od italijanske oziroma beneško-furlanske vinske mere conzo. Ljubljanska mera za sol tvori torej gléde obsega prilagoditev tržaški meri (verjetno žitni), terminološko pa se v njej mešajo vplivi primorskih žitnih mer, vinskih mer ter mer za sol (prim. dod. 42, 57, 59, 61, 70), kakor tudi slovenski in nemški vplivi. V podrobnostih nastanku te konstelacije ni moči slediti.

Večja mera za sol je bil na tržaškem ozemlju moggio (12 starov).^{148a}

Ob koncu 18. stoletja so dotedanjo mero za sol nadomestili z dunajskim žitnim *metzen*.¹⁴⁹ Pristojbino za merjenje so pri tem pobirali po *merici* (metzen), ki je držala 5 in $\frac{14}{16}$ žitne merice (mass),¹⁵⁰ kar bi pomenilo po avstrijski žitni meri nekaj čez 11 litrov, pa utegne biti preostanek ulomka kake starejše mere za sol. Sod ni stabilna enota za merjenje soli, ker je držal ob koncu 18. stoletja od 8 do 15 dunajskih metzen.¹⁵¹

2. Mera za apno in oglje. Apno so merili v 16. stoletju v *škafih*, ki so obsegali približno pol tovora apna.¹⁵² Podrobneje smo o teh merah slabo poučeni in dvomljivo je sploh, ali se je za apno in oglje izoblikovala kaka stabilnejša mera in kak trden merski sistem. V 18. stoletju je na primer izkazana mera za apno, ki drži 24–25 ljubljanskih mernikov ali okrog 650 litrov (dod. 57). S patentom z dne 23. septembra 1780 je bila v vsej Avstriji uvedena enotna mera za oglje (*stibich*) s približno 123 litrov in za apno (*kalkmittel*) s 153,7 litra. Te mere so bile leta 1858 zopet odpravljene (dod. 68, 78).¹⁵³

¹⁴⁷ MALj, Cod. I/25, fol. 17.

¹⁴⁸ A. Schmeller, Bayer. Wörterbuch I/1872, kol. 152.

^{148a} DAS, RA, fasc. I (cameralia) — (izp. J. Šorn).

¹⁴⁹ MALj, Reg. I, fasc. 139/136, št. 3118, 1791 avgust 19.

¹⁵⁰ Ibid., št. 1677, 1792 september 26.; 1801 marec 28.; 1803 januar 5.

¹⁵¹ Ibid., št. 410, 1793 marec 18.

¹⁵² MALj, Cod. I/11, fol. 104 (1571).

¹⁵³ V nekem stavbnem predračunu iz leta 1788 (MALj, Reg. I, fasc. 5, št. 7/2365) se v Ljubljani omenja kot mera za apno skratka »maass kallich«. O tako imenovanem vorderberškem sodu kot meri za oglje prim. I. Mohorič, Železarna Gradac v Beli krajini, Kronika I/2, 1953, str. 186.

D. Dolžinske mere

Primerjalni podatki:

1. Dunajska mera.¹⁵⁴ Ohranjena merila kažejo stalnost vsaj od 16. stoletja dalje. Glavne mere so:

dunajski seženj (klaftra)	— 189,4—189,6 cm (po 6 čevljev po 12 palcev ali col itd.)
dunajski čevlj (werkschuh)	— 31,6 cm
dunajski vatel (elle)	— 77,3—77,775 cm
dunajski komolec (daumelle)	— 51,1 cm
dunajska poštna milja	— 7,5859 km.

2. Graška mera.¹⁵⁵ Poleg graškega vatla pozna Štajerska še druge. Po letu 1763 se na Štajerskem uvede dunajski vatel, po letu 1793 pa tudi dunajski seženj. Glavne stare mere pred uvedbo dunajske so:

graški ali štajerski vatel	— 86,39 cm
vatinški vatel (wattinger elle)	— 80,99 cm
judenburški vatel	— 80,99 cm (se deli na 4 pedi ali spannen)
mariborski vatel	— 89—91 cm
komolec (daumelle) ceni Baravalle	na 42 cm.

3. Beneška mera.¹⁵⁶ Glavne mere so:

brač za volнено blago	— 68 cm
brač za svilo	— 63,62 cm
milja	— 1,702 km.

1. Dolžinske mere na Slovenskem moremo ločiti vsaj v pet skupin, ki se razlikujejo med seboj po funkciji posameznih vrst dolžinskih mer in seveda tudi po dimenziji: splošna mera za tkanine ali trgovska mera, mera za platno ali tkalska mera, ki je obenem tudi posebna trgovska mera za platno, pri obeh posebej še neke krajše mere, dalje mere za les, ki so obenem tudi gradbene in zemljemerske mere, ter slednjič geografske mere za izražanje razdalj med kraji. Vsaka teh mer ima svoje posebne sisteme merskih enot. Ti sistemi so le redkokdaj in večinoma drugotno (to je samo po preračunavi in ne strukturno) med seboj povezani in le izjemoma se mere ene skupine uporabljajo v funkciji druge skupine.

Kakor so dolžinske mere funkcionalno močno razbite, pa so teritorialno neprimerno enotnejše od votlih mer.

2. Splošna trgovska mera za tkanine temelji na vatlu (elle) kot osnovni meri. Njena glavna funkcija je v prodaji tkanin od trgovca na malopotrošnika, zato gre tu za pretežno mestno mero. Ob

¹⁵⁴ Prim. zlasti Geyer, 119, Tejkal, 164, ter dod. 57, 68, 79, 81.

¹⁵⁵ Prim. zlasti Baravalle, Gr 74 ss., St 96 ss. ter dod. 57.

¹⁵⁶ Prim. zlasti Perusini, 47, ter dod. 77. Dalje J. Šorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov, ZČ VI—VII/1952—53, 668.

koncu srednjega veka je bil v *kranjskem* blagovnem prometu v veljavi *dunajski vatel*.¹⁵⁷ V zadnjih letih vlade cesarja Maksimilijana pa je nastopila precejšnja zmeda.¹⁵⁸ Ljubljanci so prav v dobi beneških vojn začeli meriti blago po krajšem *beneškem braču*. Po tej meri so na Primorskem kupovali tkanine in naravno je bilo, da so skušali prodajati po isti meri tudi svojim odjemalcem. Priložnost za to so jim nudili že omejnjeni pretresi ob prehodu iz srednjega v novi vek. Sledila so jim tudi druga mesta. Stanovi, ki so v tem primeru skupaj s kmeti imeli gospodarsko funkcijo kupca, so se temu poskusu z vsemi silami uprli in prinesli zadevo pred samega cesarja oziroma njegove namestnike, češ da preprosti človek ne ve za razliko med dunajskim vatlom in beneškim bračem ter da kupuje po krajšem braču v dobri veri, da dobiva blago po dunajskem vatlu. Stanovi zahtevajo, naj ostanejo kranjska mesta pri dunajskem vatlu. Pritožba ni ostala brez uspeha in leta 1518 so deželna oblastva na Kranjskem prejela nalog za odpravo brača.¹⁵⁹ Ljubljanci so se nalogu menda kmalu uklonili, a za dokončno odpravo brača iz dežele so stanovi še nekoliko let pozneje predlagali kazenske ukrepe.¹⁶⁰ Pri tem niso predvideli le mersko enoto (dunajski vatel), marveč tudi način merjenja.¹⁶¹ Predlog o načinu merjenja je bil pozneje uresničen kot sestavina policijskih redov.¹⁶² V podrobnostih nadaljnji potek ni znan,¹⁶³ toda vse kaže, da je beneški brač na Kranjskem kot udomačena trgovska mera v mestih že kmalu pozneje v glavnem zaključil svojo kariero. Čeprav je s tem *obveljala enotna dunajska mera*, so bile v neustaljenih razmerah 16. stoletja možnosti za zlorabe pri dolžinski meri še dane,¹⁶⁴ a manj kot pri votlih merah, ker je bila kontrola meril pri vatlu tehnično neprimerno lažja kot kontrola votlih mer. Zato so v sedemdesetih letih tega stoletja ponovno primerjali in popravili mestne vatele na Kranjskem,¹⁶⁵ in odtlej dalje je splošna dolžinska mera za tkanine na Kranjskem naslonjena na dunajsko ter dokaj stabilna. Ta mera je veljala v vsej deželi, izvzemši morda kake istrske predele Kranjske.

Pri tedanjih sredstvih za primerjavo in obnovno meril pa je bila stabilnost le približna in dejansko je v teku naslednjega poldruega stoletja prišlo do neznatnega povečanja dunajskega vatla na Kranjskem,

¹⁵⁷ DAS, SA, fasc. 86, instr. kranj. stanov odposlancem v Augsburg 1525 govori o dunajskem vatlu »so von alter herkhumen«. Predolge dobe taki formulaciji seveda ne smemo pripisovati, vsaj dve do tri desetletja pa najbrž že.

¹⁵⁸ DAS, SA, fasc. 207, nedatirana instrukcija o pritožbah kranjskih stanov.

¹⁵⁹ DAS, SA, fasc. »Stare listine«, 1518 julija 20. Augsburg.

¹⁶⁰ DAS, SA, fasc. 86, 1525.

¹⁶¹ ... nach dem sturtz, ibid.

¹⁶² Prim. S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, SE II/1949, 28, 33.

¹⁶³ Trditev, da je ljubljanski vatel daljši od augsburškega (dod. 5), lahko velja i za dunajski vatel i za brač.

¹⁶⁴ DAS, SA, fasc. 532, nedat. zunaj 1550 julij 1. Kranjska mesta se branijo očitka, da se vatel ne uporablja kot po starem.

¹⁶⁵ DAS, VA, fasc. 139/XIX, 1578 september 12; Kamnik je baje prejel ustrezeni nalog avgusta 1578, vendar se je kontrola v drugih kranjskih mestih izvedla verjetno že nekoliko prej. Morda pa gre tu za lakat? Prim. op. 178 a.

ki je v prvi polovici 18. stoletja kot »ljubljski« oziroma »kranjski vatel« meril 78,5—78,8 cm (dod. 46, 49¹⁶⁶), medtem ko so drugi podatki iz te dobe (dod. 44, 45) zaokroženi in zato manj točni oziroma nejasni. Vendar tudi v tem času velja v splošnem prometu, da je kranjsko-ljubljanski vatel praktično enak dunajskemu (dod. 45) in gotovo je, da je *poenotenju mer na dunajsko mero* v drugi polovici 18. stoletja prav ljubljanski vatel nudil najmanj odpora, saj pravzaprav sploh ni bil kaka posebna mera, marveč je dejansko netočen posnetek dunajskega.

Podobno kot je v mestih na Kranjskem prevladal dunajski vatel, so bile tudi na *Primorskem* trgovske mere za tkanine stabilne in dokaj enotne, le da so tukaj temeljile na *beneškem braču*, zlasti na braču za volnene tkanine, ki je v 19. stoletju meril 68 cm, stoletje prej pa morda nekaj milimetrov manj.¹⁶⁷ Tržaška brača kažeta proti beneškima podoben odklon kot ljubljanski vatel proti dunajskemu (dod. 68). Poskus uvedbe dunajskega vatla namesto brača oziroma njemu ustreznega brabantkega vatla v letu 1857 (dod. 77) se ni obnesel in celo proti meter-skemu sistemu se je brač na Primorskem krepko vzdržal še do polpretekle dobe, tako da zlasti na Tolminskem¹⁶⁸ ljudje še danes pomnijo brač po 68 cm, čeprav že nekaj desetletij ni več v rabi.

Pri *kmetih na Kranjskem* pa se je spomin na brač ohranil v označbi prač za trgovski vatel vsaj do leta 1883,¹⁶⁹ iz česar ki mogli sklepati, da se je v podeželski trgovini beneški brač na Kranjskem nekoliko odporneje držal kot v mestni trgovini, s katero pa je nedvomno tudi prihajal v stik pri importu blaga iz Benečije.¹⁷⁰

Poleg vatla moramo kot splošno mero za tkanine (razen za platno) omeniti še *k o s* (stück), ki je daljša mera in pomeni v Avstriji 20 vatlov.¹⁷¹ Po podatkih, ki jih imamo doslej za Kranjsko, pa bi meril kos sukna približno 27 vatlov,¹⁷⁰ kar pa je vsekakor še zelo sumljivo.

Razlikovanje med vatlom kot malo in kosom kot veliko mero prihaja do izraza tudi v trgovinskopolitičnih predpisih o prodaji »stückweis« (na debelo) in »ellenweis« (na drobno).

3. P o s e b n a m e r a z a p l a t n o. a) *Splošno*. Medtem ko je splošna dolžinska mera po vatlu eno prvih področij, na katerem so kranjske lokalne mere (kolikor je Kranjska sploh kdaj poznala svoj posebni vatel) kapitulirale pred dunajsko, je mera za platno tista, pri kateri se je kranjska mera najdalj časa obdržala in segla celo izven meja dežele. Vzrok je kaj jasen: v trgovskem poslovanju s platnom je pač prevladala tista mera, ki jo je določal sam producent, v tem primeru zlasti gorenjski tkalec platna. Njeno trdoživost in stabilnost moramo torej pri-

¹⁶⁶ Prim. Šorn, l. c.

¹⁶⁷ Ibid. Podatek iz leta 1728 (dod. 45) kaže 63 cm. Isto kaže tudi Vegov podatek (dod. 68: 63,6 cm). Po vsej verjetnosti pa gre tu za brač za svilo.

¹⁶⁸ Več podatkov v arhivu terenskih zapiskov Etnografskega muzeja v Ljubljani (med drugim moji zapiski inv. št. VII/19).

¹⁶⁹ J. Polec, Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišičevem naputku, Razprave AZU, Pravni razred, zv. III, Ljubljana 1945, str. 213.

¹⁷⁰ Šorn, l. c.

¹⁷¹ Geyer, 127.

pisovati močni domači proizvodnji, s katero je bila zvezana. Ali pa je pri nastanku te mere odločal morda tudi način proizvodnje, moramo pustiti odprto.

b) *Terminologija*. Da se je osnovna kranjska mera za platno imenovala lakat (oziroma laket)¹⁷² in da je ustrezni nemški naziv bil »stab« (pa tudi hieländische elle,¹⁷³ weberelle oziroma leinwandelle¹⁷⁴), včasih tudi skratka elle,¹⁷⁵ izhaja iz virov s popolno gotovostjo. Ime lakat izhaja iz lakti, dela človeškega telesa, po katerem so prvotno izražali dolžino. Precejšnji obseg te mere (gl. sp. d) pa kaže, da beseda lakat ni prvotno pomenila to dolgo mero za platno, marveč neko veliko krajšo mero, ki bi približno ustrezala vatlu. Kateri slovenski izraz za nemško elle je prvotnejši, ali vatel ali lakat,¹⁷⁶ je iz virov težko posneti, gotovo pa je, da je označba lakat iz nam neznanih vzrokov preskočila na dolgo mero za platno, tako da je tudi v nemščini dobila ime lakatmass. Pri tem pa ne moremo izključevati, da bi beseda lakat ne obdržala ali dobila obenem še kak drug pomen (kot na primer elle ali daumelle).¹⁷⁷ Skoraj gotovo pa je, da mera za platno drugega imena kot lakat ni imela,¹⁷⁸ medtem ko moremo z gotovostjo trditi, da je izraz lakat za to mero daleč prevladoval. Tako je terminološko najbolj pravilno, če omejimo v merskem izrazoslovju izraz lakat na mero za platno in jo s tem imenom razlikujemo od vatla in komolca.

c) *Veljavnost lakta*. Lakat se pojavlja najprej leta 1543 (dod. 11) v kranjski tarifi za ocenitev davčne napovedi kot »tuzemski vatel« (hieländische elle) že v obsegu 3½ dunajskega vatla.^{178a} Ko se nam v 18. in 19. stoletju in to pot pogosteje pojavlja v virih z označbo svoje dolžine, velja še vedno za polčetrtri dunajski vatel, včasih tudi za prav toliko ljubljanskih vatlov, kar je praktično vseeno, a kaže, da relacija ni popolnoma točna. Z magistratnim razglasom z dne 30. novembra 1785 je bila posebna kranjska mera za platno v Ljubljani skladno s splošno uvedbo dunajske cimentirane mere odpravljena,¹⁷⁹ a še pozneje je morala

¹⁷² N. pr. dod. 64.

¹⁷³ N. pr. dod. 11.

¹⁷⁴ MALj, Reg. I, fasc. 30/76, 1786 april 19.; DAS, Višnjegorski računi 1576/7.

¹⁷⁵ N. pr. »8 stab leinbat ... 1 elln per 30 kr — 4 fl« (KALj, kapitelj. računi 1587). Cena kaže, da pomeni elle dejansko isto kot stab.

¹⁷⁶ Možnost bi bila, da je beseda lakat starejša, a da se je potem poleg nje udomačila beseda vatel (zveza z wattering elle?), nakar je naziv lakat prešel na dolgo platnarsko mero, ki je po svoji izmeri skoraj gotovo mlajšega izvora kot naziv lakat.

¹⁷⁷ Gl. Wolf-Cigale I, 418.

¹⁷⁸ Če Prešernov kramar »meri platno, trak na vatle«, se morda vatli nanašajo le na trak ali pa gre za izjemno izražanje, medtem ko tedanji viri govore izključno o laktu. Sicer pa ne moremo izključevati, da se ne bi tu in tam tudi platno kdaj merilo z vatlom, vsekakor pa je lakat specialna mera za platno.

^{178a} Kolikor bi se pregled vatlov v sedemdesetih letih 16. stoletja (gl. op. 165) nanašal dejansko na lakat (gl. DAS, Višnjegorski računi 1576/7), pa gre verjetno bolj za kontrolni ukrep.

¹⁷⁹ MALj, Reg. I, fasc. 30/76.

kresija¹⁸⁰ opozarjati na odpravo tako imenovanega »dolgega tkalskega vatla«. Toda prav pri tej meri so morali poborniki poenotenja mer kapitulirati. Komaj eno leto po odpravi »tkalskega vatla« je na kresiji in na še višjih mestih zavel prav nasproten veter. Ustrezni dopis kresije ljubljanskemu magistratu¹⁸¹ je zelo poučen in pravi: ker je eden izmed vzrokov za nazadovanje izvoza platna tudi v tem, da se ne izdeluje več po isti, z zunanjimi odjemalci dogovorjeni meri, je cesar ukazal, da se v poživitev te trgovine upostavi mera po laktu (lakatmass), ki je bila s cimentacijskim patentom odpravljena. Razen tega pa se v tej meri izdelano platno lahko opremi tudi s kakovostnim žigom. Platno se lahko izdeluje tudi v drugih merah, a ostane potem brez žiga. Zaradi izvedbe tega naloga zahteva kresija točnejše podatke o tej meri. To pot ljubljanski magistrat¹⁸² ni bil nič kaj navdušen za upostavitve stare mere, češ da je trgovina s platnom živahnejša kot prej (morda na domačem trgu?), vendar je dal zaželeno podatke, ponovil staro relacijo lakat = tri in pol dunajskega vatla ter dodal, da je širina platna ter dolžina v eni bali kaj različna. Tudi za kakovostne žige magistrat ni bil vnet. Kljub magistratovi nenaklonjenosti je lakat po vsem Kranjskem obveljal. Ko je leta 1814 gorenjska intendantca Ilirskih provinc zahtevala poročilo o ljubljanskih merah,¹⁸³ je ljubljanska merija¹⁸⁴ odgovorila, da je v celoti uveljavljena dunajska mera, razen za platno, ki se meri na palice po 3½ dunajskega vatla. Kdaj je veljavnost lakta prenehala, ni znano. Naredba iz leta 1857 (dod. 76) tega lakta ne navaja. Toda še leta 1883 pravi Gašper Križnik, da je lakat pri kmetih in tkalcih v motniški okolici v veljavi.¹⁸⁵ Tako je lakat kot edina stara mera preživel vsa poenotenja in doživel še uvedbo metrskega sistema.

d) *Dolžina lakta in njegova struktura.* Vsi podatki, kar jih imamo od 16. do začetka 19. stoletja, soglašajo v tem, da ustreza lakat po dolžini 3½ dunajskim vatlom (dod. 11, 64, 73). Kolikor se pojavlja ista relacija lakta tudi na ljubljanski vatel (dod. 49), smo že ugotovili, da gre v bistvu za isto, a da izražanje virov ni prav točno, tako da prevladujočega rezultata (po dunajski meri približno 272 cm) ne smemo jemati preveč pri piki. Dejansko kaže tudi Križnikov podatek (dod. 80), edini, ki pove neposredno izmero v centimetrih, da je lakat meril kar 284 cm. Toda na drugi strani govore podatki samega Križnika o laktu v zvezi s pedjo (glej spodaj 4) bolj za lakat v izmeri 270 cm. Sicer pa najbrž tudi sama mera ni bila povsod popolnoma enaka. Dokler nimamo točnejših podatkov, je najbolje, da cenimo lakat na 276 cm in dopustimo pri tem odklon 2,7 % navzgor ali navzdol.

Po Križniku razpada lakat na dve *palici*. V starejših nemških tekstih pa pomeni beseda *stab* praviloma celi lakat. Verjetno pa je, da so v nem-

¹⁸⁰ Ibid., 1786 april 19.

¹⁸¹ Ibid., št. 117, 1787 januar 3.

¹⁸² Ibid., št. 117, 1787 februar 8.

¹⁸³ MALj, Reg. I, fasc. 173/18, št. 339, 1814 februar 1.

¹⁸⁴ Ibid., 1814 april 2.

¹⁸⁵ Polec, l. c.

ščini označevali palico kot polovico lakta z besedami »kleiner stab«, ki je izkazana vsaj v 16. stoletju.¹⁸⁶ O pedi kot še manjšem delu lakta bomo razpravljali posebej, ker se tu nekoliko stikata vatel in lakat.

Večja enota za merjenje platna je v Avstriji prav tako kot za druge tkanine *kos* (stück), le da meri kos platna 30 (in ne le 20) vatlov.¹⁸⁷ V Avstriji gre torej le za dva različna mnogokratnika na podlagi istega vatla, na Kranjskem pa je v vatlu in laktu dana že različna osnova. Kakšna večja mera za platno bi bila tu zgrajena na laktu, mi ni znano.

e) *Funkcija, razširjenost in posebne vrste lakta*. Domovina lakta kot posebne mere za platno je bila *Kranjska*, kjer je veljal tudi v mestih. Tu so prodajali platno po tej meri predvsem producenti sami, medtem ko je bilo prekupčevanje s platnom na domačem trgu verjetno manj razvito. Ali so v srednjem veku pri nastanku kranjskega lakta sodelovali tuji vplivi (v okolici Škofje Loke morda freisinški ali sicer morda vplivi obmorskih odjemalcev), moramo zaenkrat pustiti odprto. Kot smo videli, se je lakat uveljavil kot mera tudi v izvoznem prometu. Po laktu so merili poleg obeh glavnih vrst platna še: loden, mezlan, cvilih in kanafas.¹⁸⁸

Celjski lakat (leinwandelle) po 6 pedi ceni Baravalle¹⁸⁹ na 1,21498592 m (!!); dalje pravi, da je bil na Spodnjem Štajerskem razširjen tudi kranjski lakat na 12 pedi, torej 2,42997184 m. Vendar se zdi, da je Baravalle te teoretično tako točne rezultate izračunal po vatinški pedi (spanne). Ped pa je pri merah za platno drugačna kot pri vatlu, tako da vatinške pedi ne moremo uporabiti za izračunanje vatla. Tako je gotovo, da gre pri kranjskem laktu na Spodnjem Štajerskem za isti lakat, ki smo ga določili na približno 276 cm, zelo verjetno pa je, da gre pri celjskem laktu dejansko za kranjsko palico ali mali stab, to je za polovico kranjskega lakta. Ta primer naj nam bo obenem eklatanten dokaz za na videz paradokсно trditev, da so v zgodovini merstva včasih približni rezultati točnejši od rezultatov, ki gredo v vrsto praktično brez-pomembnih in le fiktivnih decimalk, pa pri tem izhajajo iz napačne osnove.

Iz 19. stoletja poznamo še *bistriški lakat* (stab in Feistritz, dod. 76), ki je meril 116,62 cm. Ni mi znano, iz katere Bistrice naj bi izviral, niti kaj več o njem.

f) *O platnomerstvu* bi poleg podatkov, navedenih v zvezi s splošno organizacijo merstva še lahko dodali, da je platnomerstvo v Ljubljani izkazano vsaj že v 16. stoletju¹⁹⁰ in da je tudi Višnja gora v 16. stoletju

¹⁸⁶ Stab — celi lakat n. pr.: dod. 49; dalje MALj, Reg. I, fasc. 125/106, št. 172; *ibid.*, fasc. 173/18, št. 339, »stab« — $3\frac{1}{2}$ dunajskih vatlov, kakor je sicer relacija za lakat; tudi tarifa za merjenje je enako navedena za lakat in za stab — MALj, Reg. I, fasc. 30/76, št. 3807. Stab — palica: KALj, kapiteljski računi 1576 »drey ellen leinwatt khlein cranerischen stab«.

¹⁸⁷ Geyer, 127.

¹⁸⁸ Dod. 11; MALj, Reg. I, fasc. 125/106, št. 1437; *ibid.*, fasc. 50/76, 1785 november 30.

¹⁸⁹ Baravalle, Gr 74.

¹⁹⁰ MALj, Cod. I, XIII passim.

imela na trgu poseben lakat (leimbathellen).¹⁹¹ V drugi polovici 18. stoletja je bil v Ljubljani za merjenje platna določen kraj pred »divjim možem« blizu magistrata, od koder so ga zaradi navala ljudi na ta prostor hoteli prestaviti na Šentjakobski trg,¹⁹² kar pa je menda naletelo na odpor. Ob koncu stoletja se je platno merilo na frančiškanskem trgu pred »sedanjim frančiškanskim samostanom«.¹⁹³ Največ trgovanja s platnom je bilo v Ljubljani na Elizabetnem sejmu.¹⁹⁴

4. *P e d* (pedenj). Lakat se po Križnikovem podatku deli na dvanajst pedi. Ped pa je *mala* in *velika*, in le ena izmed njiju se nam bo izkazala kot dvanajstina lakta.

Ped je sinonim za nemško spanne.¹⁹⁵ Po Križnikovih podatkih (dodatek 80) bi merila 22,2–23,7 cm, po kombinaciji teh podatkov s podatki o vatlu pa 22,6 cm. Po podatkih iz leta 1786 (dod. 62) bi merila ped 18 do 19 cm. Navidezno nesoglasje se razreši, če upoštevamo, da pozna Križnik veliko in malo ped in da meri po ljudskem izročilu mala ped od konca palca do konca kazalca, velika ped pa od konca palca do konca mezinca (oboje pri razprti dlani),¹⁹⁶ kar se za čuda ujema z gornjimi računi po virih. Velika ped je torej dvanajstina lakta, mala ped pa verjetno prvotno ena četrtina vatla, pozneje nekoliko več.

5. *Dolžinske mere v stavbeništvu*, zlasti tesarstvu, so bile: seženj, komolec, čevljev in palec. Še najbolj smo poučeni o *čevlju*, ki je bil v Ljubljani nekoliko daljši od dunajskega (32,8 cm; dod. 56, 57). *Palec* ali cola je njegova dvanajstina. *Seženj* je drugod normalno šestkratnik čevlja. Tem bolj nas na prvi pogled začudi, če po nekem — akoravno ne posebno zanesljivo formuliranem podatku — šteje ljubljanski seženj v 18. stoletju samo 5 čevljev ali torej 1,64 m (dod. 56). Morda so pri tem vplivali furlanski stavbeniki,¹⁹⁷ ki so znani po svojem delovanju v ljubljanskem gradbeništvu. Vprašanje pa je, ali je bil ta seženj edini v Ljubljani veljavni, ali pa je bil omejen le na zidarstvo. Podatek iz leta 1551 (dod. 13) bi vsekakor govoril za to, da je krajši kranjski seženj (na pet čevljev) imel morda neko tradicijo. (Na miljo štejejo po tem podatku 5000 sežnjev namesto običajnih 4000 sežnjev.) Na drugi strani pa moremo po načrtu za adaptacijo ljubljanskega magistrata iz leta 1788,¹⁹⁸ ki podaja naris danes še ohranjenih prostorov z lestvico v sežnjih, precej točno izračunati dolžino sežnja na 1,966 m. Lestvica nadalje dokazuje, da ima seženj 6 čevljev, ki merijo torej 32,7 cm, kar se praktično popolnoma ujema z že ugotovljenim ljubljanskim čevljem.

¹⁹¹ Višnjegovski računi 1576/77, začasno v MALj.

¹⁹² MALj, Reg. I, fasc. 50/76, 1785 november 14.

¹⁹³ MALj, Reg. I, fasc. 125/106, št. 50.

¹⁹⁴ Ibid., št. 172.

¹⁹⁵ Wolf-Cigale II, 1496; Pleteršnik II, 18; o spanne gl. n. pr. MALj, Reg. I, fasc. 30/76, praes. 1782 november 5.

¹⁹⁶ Pleteršnik, l. c. Podobni opisi žive še danes med ljudstvom.

¹⁹⁷ Furlanski passo da fabbrica (pàs) je meril 1,1024 m in se je delil na 5 čevljev (piedi). Perusini, 46.

¹⁹⁸ MALj, Reg. I, fasc. 5/7, št. 2365.

Seženj ostane po povedanem še vedno nekoliko problematičen, ker nam precej nezanesljivi podatki pred sredino 18. stoletja govore o sežnju po 5 čevljev, zanesljiv podatek iz leta 1788 pa o sežnju 6 čevljev (pri čemer pa gre za isti čevljev). Ali gre tu samo za netočnost starejših podatkov ali za dejansko spremembo ljubljanskega sežnja, zaenkrat ne moremo soditi. Kdaj se je ljubljanski seženj umaknil dunajskemu, tudi še ni znano, verjetno pa približno ob istem času, ko je bil na Štajerskem uveden dunajski seženj, torej okrog leta 1793.¹⁹⁹

Vsaj v 16. in 17. stoletju se v gradivu navaja tudi mera »daumelle«, ²⁰⁰ s katero so merili zlasti stavbni les. Na prvi mah bi jo enačili z dunajsko istoimensko mero (51,1 cm), toda stvar je drugačna. Na Štajerskem meri mera s tem imenom približno 42 cm²⁰¹ in če primerjamo še relacijo iz srede 18. stoletja (dod. 57), spoznamo podobno mero v kranjskem *komolcu*, ki je dolg kakih 44 cm. Kadar se torej na Kranjskem omenja v virih daumelle, moramo v prvi vrsti misliti na ta komolec. Zato se v nemških virih namesto izraza daumelle uporablja tudi izraz ellbogen,²⁰² v latinskih cerkvenih virih pa cubitus, kar je oboje sinonim za slovenski komolec. Mera sama pa najbrž ni domačega izvora. Po poenotenju je ime komolca prešlo na dunajsko daumelle.²⁰³

Čeprav toži Baravalle²⁰⁴ o pomanjkanju virov o sežnju kakor tudi o komolcu nima posebno točnih podatkov²⁰⁵ in čeprav tudi mi nismo dosti na boljšem, pa bi se s posebno kratko študijo moglo še marsikaj ugotoviti in izpopolniti podatke vsaj do 17. stoletja nazaj. Gre za izrabo gradiva, ki ga nudijo opisi cerkva iz starejše dobe, kolikor navajajo izmere in ki morejo služiti kot dober vir, če so opisani objekti še danes ohranjeni.

Posebne, gradbenim meram sorodne in deloma tudi na njih naslonjene mere pozna rudarstvo, tako mero »lechen« po 7 sežnjev.²⁰⁶

6. Geografske mere za računanje razdalje med kraji so v starejši dobi in v navadnem izražanju predvsem naslonjene bodisi na korake, bodisi na čas hoda. Zelo stara mera v pravem pomenu besede pa je milja, ki je bila v soseščini Kranjske kaj različna. Kake posebne lastne milje Kranjska ni imela in zdi se, da so se držali dunajske milje, le da so jo pri ocenitvi v sežnjih šteli okroglo za 5000 namesto 4000 sežnjev, kar bi bilo razumljivo, če bi bil kranjski seženj res krajši od dunajskega²⁰⁷ (dod. 13).

¹⁹⁹ Baravalle, Gr 76.

²⁰⁰ N. pr. MALj, Cod. XIII/1 i, fol. 117, 1581; *ibid.*, XIII/12 d, fol. 38', 1593; *ibid.* XIII/23 i, fol. 121'.

²⁰¹ Baravalle, St 97.

²⁰² V op. 198 citirani akt.

²⁰³ Pleteršnik I, 428; komolec — poldrugo ped; na isto mero je najbrž v 19. stoletju preskočilo deloma tudi ime vatel, kar bi kazalo navedeno razmerje 3 lakti — 4½ vatl, Wolf-Cigale I/418. V tej navedbi je stara merska terminologija že popolnoma postavljena na glavo.

²⁰⁴ Baravalle, Gr 75.

²⁰⁵ Baravalle, St 97.

²⁰⁶ DAS, fasc. Ruardovi spisi, ovoj 2 (izp. J. Šorn).

²⁰⁷ Prim. zg. str. 65.

E. Ploskovne mere

Primerjalni podatki:

1. Dunajska mera.²⁰⁸

kvadratna milja	—	5.700.000 m ²
oral	—	5.700 m ² — 57 arov
kvadratni seženj	—	3,59 m ² — 36 kv. čevljev

2. Beneško-furlanska mera.²⁰⁹ Splošna mera čamp se krajevno razlikuje po obsegu. V uradnih podatkih med 1600—1800 prevladuje veliki čamp (ciamp a la grande) — 52 arov.

Prvotne ploskovne mere se razvijajo brez neposredne zveze z dolžinskimi. Ker prihajajo prvotno v poštev predvsem v poljedelstvu, zlasti za izražanje velikosti njiv, je naravno, da se v starejših obdobjih, ko geometrijsko izražanje še ni uveljavljeno, presoja velikost njive bodisi po posevku, bodisi po delovnem času. Tako se razvijeta dve glavni vrsti primitivnih ploskovnih mer.

Izmera po posevku se pojavlja na primer leta 1627 na ozemlju socerbskega deželskega sodišča v polovnikih.²¹⁰ Če štejemo, da drži ta polovnik približno 28 litrov, bi ta mera ustrezala približno 9 arom. Po mernih posevka računa na primer Raigersfeld (dod. 56). Danes je na deželi splošno znano, da pomeni (dunajski!) mernik posevka pšenice na dobri zemlji 8 arov, na slabi pa do 10 arov. (Primerjaj še dod. 57 za »njivo«.)

Izmera po delovnem času je morda še važnejša kot izmera po posevku. Izhodišče za ta način merjenja je v tem, koliko zemlje se obdela v določenem času in z določenim sredstvom. Take mere so oral, jutro, tagbau, žrnada in podobne. V teku časa postanejo imena nekaterih izmed teh mer tudi označba za neko geometrično fiksno ploskovno enoto. Pri starejših podatkih pa moramo vedno računati s tem, da navedena imena ne pomenijo določeno površino, marveč da gre le za način izražanja, pri katerem je dejanska izmera v resnici odvisna od delovnega efekta v določenem času. Zato moramo na primer ločiti žrnado kopanja od žrnado oranja,²¹¹ upoštevati vrsto in število vprege (konj, vol, par, dva para), lego in kakovost zemlje, vrsto pluga ali motike itd. Preračun teh podatkov je torej pred 18. stoletjem možen le po temeljitem poznavanju kraja, za katerega gre.

Ploskovne mere kot kvadrat dolžinskih mer so pri nas začeli v glavnem uporabljati šele v 18. stoletju. Uradni podatki slone torej praviloma vsi na dunajski meri, medtem ko se kmetje še danes poslužujejo tudi starih načinov izražanja po posevku in delu.

²⁰⁸ Prim. zlasti A. Guzelj, Navod za oskrbovanje malih gozdnih posestev, Ljubljana 1903, str. 14.

²⁰⁹ Perusini, 44.

²¹⁰ DAS, SA, fasc. 520/19, 1627 maj 4., in nadalje, zaslišanje socerbskih podložnikov.

²¹¹ Prav tam.

F. Uteži

Ob koncu srednjega veka je na Kranjskem veljala *dunajska utež*, ki je temeljila na dunajskem funtu (560 g) kot osnovni merski enoti. Funt se je delil na 32 lotov, lot na 4 kvinte, kvint na 4 utežne denariče. Enota 4 lotov se je imenovala vierdung. Osnovna novčna utež je bila marka kot polovica funta. Pri zlatu je marka štela 24 karatov po 12 granov. Navzgor so bile večje enote cent (100 funtov) in milijarij (1000 funtov).²¹²

V začetku 16. stoletja je na Kranjskem povzročila precejšnjo zmedo raba beneške *librce* (libritzen), to je male libre (libbra sottile), ki tehtla v 19. stoletju 301 g.²¹³ Podatki o razliki med funtom in librco iz leta 1509 (dod. 1) dokazujejo, da je razmerje med funtom in librco ostalo skozi stoletja v bistvu nespremenjeno. Razlika 14 g, ki jo izkazuje ta podatek, je lahko tudi samo posledica netočnosti, saj ne izvira neposredno iz uradne meritve. Ni pa izključeno, da je ena izmed obeh mer vendarie doživela kako tedaj neopazno spremembo od začetka 16. stoletja do konca 18. stoletja, ko imamo prva precizna tehtanja.

Podobno kot brač je bila tudi librca na Kranjskem kmalu odpravljena vsaj iz običajnega dnevnega prometa ali pa vsaj ni mogla več ogroziti prevladujočega pomena funta. Popolnoma pa ni izginila. Pojavlja se tu in tam v zvezi z navedbo količin začimb;²¹⁴ prav tako se leta 1579 v zvezi z Idrijo pojavlja v omembi, da se prodaja olje in loj po laški namesto po nemški teži.²¹⁵

V zahodnejših predelih Slovenije pa se pojavlja še v začetku 20. stoletja, ko so n. pr. na planinah tehtali na libre mleko in sir.

Preračun starih podatkov o teži na današnjo mero je po povedanem najbolj preprost, čeprav bi tudi tu ne prisegal na vsak gram. Edino težavo tvori trgovina s Primorjem, kjer moramo računati s tem, da utegneta besedi cent in milijarij pomeniti tudi stokratnik ali tisočkratnik beneške libre. Tu se bo treba od primera do primera odločiti, ali se račun izvrši na dunajsko ali beneško mero, pri čemer bo treba upoštevati zlasti, za kakšno blago gre. Tudi sama beseda pfund utegne biti včasih dvoumna, ker pomeni včasih tudi laški funt, to je librco. Na drugi strani kratica L ne pomeni vedno nujno librco, ampak se uporablja tudi za avstrijski funt.

²¹² Prim. zlasti Geyer, 125.

²¹³ Prim. zlasti Perusini, 54; Encicl. ital. XXI/33, App. 847. Libbra sottile se deli na 12 unč. Libbra grossa tehtla 477 g, deli se prav tako na 12 unč, te pa na drahme, denare in grane.

²¹⁴ KALj, Špitalski urbar 1541, fol. 55^v, pozna n. pr. librco popra. Librca se kot mera za poper navaja tudi v poznejših računih: n. pr. MALj, Cod. XIII/21 d, fol. 23 (1602); ibid., 23 d, fol. 30 (1605), vendar v imenu urbarialne dajatve, torej kot relikvt.

²¹⁵ M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, ZČ VI—VII/1952—53, 542.

G. Razne mere

I. *Mere za les*. V računih 16. stoletja in dalje se pojavljajo razne vrste lesa, ki se označujejo z različnimi imeni pač glede na dimenzije, normirane po trgovskem običaju. Podrobnejših podatkov za te dimenzije pa zaenkrat ne moremo določiti. Dimenzije posameznih *asortimentov gradbenega lesa* so podrobneje znane šele po njihovem razmerju do dunajske mere. V bistvu gre tu za komercialne asortimente, ki so večinoma še danes v rabi (skarete, dile, colarice, plohi, remelj, polovičar itd.).²¹⁶

Tudi *kubične mere za les* so nam znane šele iz dobe dunajske mere. Tako ustreza kubični seženj $6,82 \text{ m}^3$ (= 216 kubičnih čevljev), kubični čevelj torej $0,0315 \text{ m}^3$.²¹⁷ Težava je tudi z merami za *drva*. Leta 1593 se na primer omenja butara ali burf (puschen oder würff) drv,²¹⁸ sicer pa se pogostoma pojavlja tudi še pozneje za drva mera rešta (resten, reisten), ki znaša v prvi polovici 18. stoletja dva sežnja in en čevelj (dod. 57), pa je vprašanje, ali gre za čisto dolžinsko ali za kubično mero.²¹⁹

Na butare (buschen) so merili tudi trsje za oblaganje stropov (stokotoren, v našem zidarskem izrazoslovju še danes štokador).²²⁰

2. *Tovor* (samb). To sicer ni prava mera, a se večkrat uporablja za približno označevanje neke količine blaga. Gre za količino, ki jo normalno nosi tovorni konj in ki je seveda različna glede na moč konja, težavnost poti in specifično težo blaga. Po precej izčrpnih podatkih, ki jih imamo iz srede 18. stoletja znaša tovor od 139 do 180 kg.²²¹

3. *Pelja j* (fuder), voz. Čeprav tudi tu ne gre prvotno za mero v pravem pomenu besede, pa se v teku časa začnejo za določene vrste blaga uporabljati vozovi več ali manj stalne oblike in z njimi izražati količine blaga, tako na primer pri senu in opeki.²²² V začetku 18. stoletja se omenja voz, ki je širok 4 čevlje,²²³ medtem ko zremo pozneje (1786), da so cimentirali tudi vozove za drva.²²⁴ Tu je voz že prava mera.

4. *Čoln* (schiff). Podobno kot tovor in v starejši dobi voz pomeni tudi čoln (schiff) sredstvo za približno izražanje količine, n. pr. za seno, ki so ga pripeljali izpod Krima,²²⁵ ali pa za pesek.²²⁶

²¹⁶ Guzelj, o. c., 65.

²¹⁷ Ibid., 14.

²¹⁸ MALj, Cod. I/14, fol. 63.

²¹⁹ Tudi sicer je vprašanje, ali se komolec na določenih mestih navaja kot dolžinska ali kubična mera (v op. 198 citirani akt) in v enakih dvomih smo včasih pri sežnju. Predmet bi zahteval posebne študije. Prim. V. Valenčič, Gozdovi in preskrba z lesom v stari Ljubljani. Gozd. Vestnik 1954, sep. odt. 9.

²²⁰ V op. 198 citirani akt.

²²¹ MALj, Reg. I, fasc. 30/76.

²²² MALj, Cod. XIII/1, p. fol. 50 ss., in še na mnogih drugih mestih.

²²³ DAS, SA, fasc. 527 a, 1719 (izp. J. Šorn).

²²⁴ MALj, Reg. I, fasc. 40/104, 1786 januar 19.

²²⁵ N. pr. MALj, Cod. XIII/1 d

²²⁶ V op. 198 citirani vir.

5. Slama se je po mestnih računih²²⁷ prodajala po enoti, ki se označuje z imenom schober. Slovenščina ima za to nemško besedo tri različne izraze z različnimi pomeni: stavek ali razstavek (10 snopov), kopica (več kot 10 snopov), kopa (60 snopov).²²⁸ Beseda schober pomeni v nemščini običajno enoto 60 snopov²²⁹ in tako bo najbrž tudi ljubljanski schober dejansko k o p a. Po Trdini²³⁰ pomeni nadalje beseda burf tri snope.

6. Mere za lan. Najbolj razširjena merska enota za lan je zechling (menda čehulja),²³¹ ki tehta približno 280 g (dod. 11). Manjša enota je povesm (pest ali ročica, reisten), ki jih gre po podatkih iz 16. stoletja deset na eno čehuljo (dod. 14); izjemoma tudi po 15. Čeprav si moremo približen pojem o obsegu teh mer danes ustvariti le s pomočjo predstave v teži, pa velja opozoriti, da pri njih ne gre za utežne enote, temveč za ustaljen način povezovanja lanu, ki daje po obliki in obsegu precej točno določene šope. Zdi se, da je ta enota v 16. stoletju prevladovala predvsem kot dajatvena mera, medtem ko so v Ljubljani lan že leta 1521 praviloma tehtali, vsaj pri pobiranju tržnih pristojbin. Le Bezjaki so imeli pravico, da se jim tržna pristojbina ne odmeri po teži, marveč po šopih (puschen) in zavojih (täkhen).²³² V teku časa je čedalje bolj prevladovalo tehtanje, potek odmiranja starih merskih enot pa za enkrat podrobneje ni znan.

7. Števene enote. Tudi v virih za Slovenijo se zlasti v 16. in 17. stoletju pogostoma pojavljajo izrazi, ki pomenijo določeno število, tako na primer pomeni beseda funt toliko kot 240 kosov, schilling praviloma 30 kosov, schock pa 60 kosov (prim. dod. 11), medtem ko pomeni ris papirja 480 pol, knjiga (buch) pa 24 pol.²³³

Zaključek

Kdor bi pričakoval, da bo v tej razpravi dobil univerzalni recept za preračunavanje starih mer na današnje, za vse vrste, dobe, kraje in z vso točnostjo, ne more biti drugega kot razočaran. Razprava pač ni bila v tem smislu zamišljena in taka zamisel danes tudi zdaleč še ne bi bila izvedljiva. Izvedljiva pa bi lahko postala do neke mere v primeroma kratkem času, če bi dobili še nekatere monografične obdelave, katerih potrebnost smo deloma že nakazali v tekstu, deloma pa še ne, a jih tu zaradi preglednosti v celoti navajamo po obrnjenem časovnem redu, po katerem bi verjetno najbolj sistematično dosegli solidne rezultate:

²²⁷ N. pr. MALj, Cod. XIII/1 i, fol. 117 (1581); *ibid.*, XIII/21 i, fol. 35 (1602).

²²⁸ Wolf-Cigale II/1409.

²²⁹ Geyer, 127.

²³⁰ Trdina, Zbrani spisi II. Ljubljana 1904. Bajke I, 56, št. 47.

²³¹ Vilfan, Očrt, 256, in tam navedena literatura. M. Verbič, Posest in gospodarska slika velesovskega samostana po urbarju 1458, v knjižici Velesovo, Velesovo 1938, 29.

²³² MALj, Cod. I/1, fol. 2, 1521.

²³³ Geyer, 127.

1. Karta današnje razširjenosti lokalnih nazivov za razne mere z označbo obsega, čeprav ta večinoma temelji na dunajski meri: mernik, polovnik, kupljenik, kaznenk, vagan itd. pri žitnih merah; polovnjak, štrijek, strajh itd. pri vinski meri.

2. Lokalne metrološke študije na osnovi arhivalnih virov bodisi za podeželje bodisi za mesta, razen za Štajersko, kjer je Baravalle to delo v glavnem že opravil.

3. Podrobnejša povezava Baravallejevih ugotovitev za Štajersko z domačo slovensko metrološko terminologijo, eventualno izdelava karte.

4. Obdelava podatkov, ki jih nudijo rektificirani dominikalni akti s karto in tabelami.

5. Ugotovitev podrobnejših podatkov o gradbenih dolžinskih in eventualnih kubičnih merah ter izmer raznih asortimentov lesa ter obdelava njihovega razvoja po analizi starih opisov danes še ohranjenih objektov, kakor tudi načrtov, predračunov in računov itd.

6. Popoln pregled metroloških podatkov po reformiranih urbarjih (okrog 1570) za vso nekdanjo Notranjo Avstrijo oziroma njen slovenski del, ter podrobnejši pregled aktov, na podlagi katerih so ti urbarji nastali. (Te vire smo tu le delno izčrpali, kolikor je bilo mogoče glede na gradivo in stanje Vicedomskega arhiva v DAS.) Po možnosti izdelava karte za drugo polovico 16. stoletja.

7. Pregled drugih urbarjev (deželno knežjih in privatnih) z metrološkega gledišča. (Tu bo verjetno manj podatkov.)

8. Vpostavitev zveze med urbarji 16. stoletja in rektificiranimi dominikalnimi akti.

9. Izčrpanje čim večjega števila srednjeveških virov ter vpostavitev zveze s 16. stoletjem.

10. Obdelava zaenkrat še neznanih kompleksov aktovskih virov o merstvu, kakor cenitev imenj za Kranjsko ali aktov iz druge polovice 18. stoletja ter začetka 19. stoletja, kolikor bi se taki kompleksi našli.

To je seveda optimalni program in ni nujno, da bi bil v celoti izpolnjen, da bi naše poznavanje starih mer bilo bistveno popolnejše kot doslej.

Svoje doslej zbrano gradivo, ki daje sicer neko zelo splošno podobo, a je vendar fragmentarno in polno vrzeli, objavljamo z namenom, da bi nadaljnjim študijam o merstvu na Slovenskem nudili vsaj nekaj orientacije in morda tudi opore. Opozoriti pa moramo, da smo podatke iz dosedanje literature navajali le v toliko, kolikor je bilo nujno potrebno za povezavo arhivalnih podatkov, ker tu še ne gre za končno sintezo.

Za zaključek naših izvajanj lahko skoraj dobesedno ponovimo opravičila avtorjev, ki so drugod že prej začeli orati ledino na področju zgodovine mer in ki lahko postanejo stereotipna za vsako novo delo iz tega področja:

»Niti najmanj ne mislim, da bi bil obravnavano vprašanje privedel do rešitve, ki bi bila le količkaj zadovoljiva. Ker pa iz tega področja ni absolutno nobenega preddela (mi bi rekli skoraj nobenega — S. V.), se

mi bodo moje pomote oprostile. Neke točke za orientacijo bo poklican naslednik v tem prvem poskusu našel.«²³⁴

»V naravi stvari je, da pomote pri takem, prvem delu niso izključene in da popolnost ni bila dosegljiva.«²³⁵

Dodatek

V tekstu razprave je upoštevan le tisti del uporabljenega gradiva, kolikor sem ga mogel povezati v neko celoto. Pri tem so v tekstu navedeni le rezultati brez računске dokumentacije, to je brez obrazložitve, kako sem od podatka prišel do končne številke. Pri uporabi Baravallejevega dela sem take računске dokumentacije poleg citata vira ponekod pogrešal, ker bi bilo včasih koristno vedeti, kako je do določene številke prišel. Da omogočim za bodoče delo poznavanje celotnega gradiva, da omogočim kontrolo objavljenih rezultatov in pri tem ne obremenim teksta z ekskurzi, smatram za primerno, da v dodatku objavim osnovne podatke gradiva v kronološkem redu in z glavnimi podatki v poteku in rezultatih računov.

SEZNAM RELACIJ IN NJIHOVIH NEPOSREDNIH REZULTATOV

(1) 1509 (avg. 14; ŠKALj, Akti škofa Ravbarja o ben. vojnah; vloga glavarnjev in odborov petih dežel). *Liberca* je za 14 lotov lažja od funta = 315 gramov. (Gre torej očitno za beneško libbra sottile, ki ima po podatkih iz 19. stoletja 301 gram.)

(2) Okrog 1510 (ŠKALj, *ibid.*, nedatiran koncept računa cen). 3 tržaški »quarter« = 1 ljubljanski star, 6 mernikov (kaufmes) = 1 goriški star. 1 goriški star = 1½ ljubljanskega starja. (Torej je kaufmes ¼ ljublj. starja, mernik; pri tržaškem quarterju je četrtinska relacija na tržaški star po tem podatku manj verjetna.)

(3) 1518 (dec. 13; DAS SA fasc. 211). 2 ljubljanska starja po navedbi kranjskih deželnih stanov = 3 velikovski četrtaki (vierling). *Ljubljanski star* = 1½ velikovskega četrtaka = (v zvezi z dod. 10) 89,38 l. (Zveza z velik. č. iz 19. stoletja dod. 69 z rezultatom 123,59 l ne ustreza.)

(4) 1526 (po sept. 4; DAS SA fasc. 213; primerjava ocenitve vina v davčni napovedi na Štajerskem in Kranjskem); 1 vedro (ember) po 16 bokalov (viertl); ocenjeno na 6 kr. 1 d., sod na 4 f. 40 kr.; 1 sod = 40 veder po 16 bokalov (če drži bokal 1,64 l, kar tu ni povsem gotovo) = 10496 l; vedro = 26,24 l (= štajersko vedro). (Tudi na Spodnjem Štajerskem drži sod 40 veder, vendar avstrijskih, je torej večji — Baravalle St. 80; pač pa je tudi pogost sod po 20 dunajskih veder, ki je enak našemu — *ibid.*; zelo verjetno pa je tu navedeni sod na Kranjskem sicer redka in le zaradi primerjave navedena računska enota.)

(5) 1527 (MALj Cod. I. 2, f. 7'). *Ljubljanski vatel* za sukno (*tuchelle*) > augsburški vatel.

(6) 1538—1545 (DAS VA fasc. 54/XLV). (Ižansko): 2 kobala za kaščo (kastenschaf) pšenice = 1½ kobala ljubljanske mestne mere (stadt-mass-schaf); 8 kobalov za kaščo ovsu = 7 kobalov ljubljanske mestne mere.

(7) 1541 (KALj, Špit. urb. fol. 63'). Zgornja Šiška, Jeterbenk: 3 scheffel = 1 ljubljanski star.

(8) 1541 (dec. 2; MALj Cod. I/4, fol. 132'). Navedbe Vida Kisla, župana ljubljanskega: 7 korcev ptujske mere, prinesenih v Ljubljano daje 2½ starja, včasih

²³⁴ Schalk, o. c., XX/454.

²³⁵ Baravalle, St 98.

celo manj. (Baravalle, St. 57: tedaj drži ptujski korec mestne mere 39,36 l.)
Ljubljanski star = 110,208 l.

(9) 1543 (I. Orožen, Das Bist. u. die Diöz. Lavant I. 497, Nova Stifta). 1 mera (mass) žita = 36 graških bokalov (tischviertel) (po 1,64 l = 59,04); 1 graška četrtinka (viertl) = 52 graških bokalov (po 1,64 l = 85,28 po Barav. Gr. 78, 72); 136 veder (emer) po 14 bokalov = 58½ dun. veder (emer) = 3593 l; torej: 1 vedro = 24,93 l, 1 bokal = 1,78 l. Relaciji na graško žitno in dunajsko vinsko mero se torej glede na bokal nikakor ne ujemata, čeprav slonita obe na istem bokalu. Rešitev bi bila v tem, da je žitna mera vrhana in v tem primeru bi tu obveljal bokal = 1,78 l.

(10) najbrž 1543 (DAS SA fasc. 98 a). Razmerje koroških mer do dunajske mere: Za težka žita (izračunane na dun. metzen 40,72 l):

	Koroške mere:
1 dunajski mut (po 30 metzen) =	
= 20½ šentviških četrtakov (vierling)	59,590 l
= 7 breških mer (mass) manj 1 schäffl	?
= 8½ altenhofskih mer (mass)	143,718 l
= 17 celovških četrtakov (vierling)	71,859 l
= 20½ velikovških četrtakov (vierling)	59,590 l
= 17 pliberških četrtakov (vierling) + 1 plib. viertl	?
= 21 šentandraških (Lavant. dol.) četrtak (vierling) + 1 viertl	?
= 17½ spodnjeavstrijskih četrtakov (vierling)	69,806 l
= 24 beljaških četrtakov (vierling)	50,900 l
= 41 vrhanih špitalskih mass (6 mass = 1 špit. mut)	29,795 l

Za oves (izračunane na dunajsko mero za oves iz konca 16. stoletja):

1 dun. mut (= 30 metzen) =	
= 17½ šentviških četrtakov (vierling)	približno 76 l
= 25 beljaških četrtakov (vierling)	približno 54 l
= 5 breških mer (mess) + 6 scheffl	približno ?
= 16 velikovških četrtakov (vierling) + 1 viertl	približno 80 l
= 18 celovških četrtakov (vierling)	približno 76 l

Mera za oves potrjuje, da meritve niso mišljene za novo dunajsko-mero (59,25), ker bi potem bila mera za oves manjša od pšenične, kar ni kar nič verjetno. (Na primer beljaška za težka žita 74,062, za oves 71 l.)

(11) Po 1543 (DAS SA fasc. 98 a; 525 d; tarifa za davčno oceno imenjske rente, Herrn Anschlag na Kranjskem, preračunana z dunajskih na tu veljavne mere). *Neposredno* so mere označene takole:

deželno vedro (landemer) = 16 bokalov 1 polič (16 viertl ain halbe);
čeber (zuber) ali *spod* (spudi pl.) = 40 bokalov (viertl) — navedena le pri primorskih vinih;
vedro, urna (vern) = 60 bokalov (viertl) — navedena le pri primorskih vinih.

Čehulja (?) lanu (hartzeling) = približno ½ funta = približno 280 g; *kranjski lakat* (hieländische ellen) = 3½ dunajskega vatla = 272 cm (za vse vrste platna in loden); *funt* kot števna enota = 240 kosov. Iz sorazmerja cen²³⁶ moremo vsaj približno izračunati nadaljnje relacije: *kranjsko deželno vedro* = *štajersko deželno vedro* = ½ *dunajskega vedra* (računano 35 bokalov na dunajsko vedro: bokal = 1,757, kranjsko vedro = 29 l; na 2 štajerski deželni vedri 17. stoletja:

²³⁶ Gl. na eni strani kranjsko cenitev, na drugi cenitev po dunajski meri pri F. Mensi, Gesch. der direkten Steuern in Steiermark I, Graz-Wien 1910; str. 441 ss.

bokal = 1,59, kranjsko vedro = 26,24 l). Ker je relacija očitno nekoliko zaokrožena, utegne biti pravilna rešitev na podlagi sicer znanega in prevladujočega bokala: bokal = 1,64 l, *kranjsko deželno vedro = okrog 27 litrov; čeber* (zuber, spod) torej okrog 66 litrov (meja: 63,60—70); *vedro* (urna) torej okrog 100 litrov (meja: 95,40—105); *ljubljski star za težka žita* = 2,12—2,17 dun. metzen = 86,32—88,36 l; za *oves* = 2,3 dun. metzen za *oves* = 105,288 l.

(12) 1550 (KALj, Kapiteljski računi). Iz razmerja cen sledi razmerje: 1 *bokal* (viertl) = 2 *poliča* (halbe).

(13) 1551 (jun. 20; DAS SA fasc. 532, p. 380). Navedba odposlancev kranjskih mest: seženj je mnogo daljši od koraka. Pri primerjavi 5000 sežnjev s prav toliko koraki manjka še 2000 korakov do nemške milje.

(14) 1566 (DAS VA fasc. 70 a; urbar gosposke Višnja gora). ($1\frac{1}{8}$ recte:) 2,27 *kobala* (schaf) *višnjske mere* za *kaščo* (za težka žita in oves) = 1 *star*; 9 *meric* (massl) pšenice = 1 *star*. Torej: 1 *merica* (mass) = $\frac{1}{4}$ *kobala* (schaf); 10 *rešt lanu* (haarreisten) = 1 *čehulja* (?), zechling). Če vnesemo za *kobal* in *merico* izmere iz leta 1573, dobimo *star* 110 $\frac{1}{2}$ —111 $\frac{1}{2}$ litrov, kar pomeni verjetno *ljubljski star* oziroma največji možni obseg *ljubljskega starja*, ker je ta manjši od *višnjske mere*.

(15) 1569 (jul. 12; DAS VA fasc. 43, urbar Kriške graščine, p. 121). 2 *kopičena kupljenika* = 1 *kranjski star* (mesta Kranja).

(16) 1570 (april 30; MALj, Mag. a. fasc. 2). *Velika mlinarska merica* pšenice, vrhana tehta 5 funtov 16 lotov = 3 kg 8 dkg — ražena tehta 4 funte 16 lotov = 2 kg 52 dkg = približno 3 $\frac{1}{2}$ l; *mala mlinarska merica* pšenice, vrhana tehta 2 funta 20 lotov = 1 kg 47 dkg — ražena tehta 2 funta 2 lota = 1 kg 15,5 dkg = približno 1,5 l.

(17) 1571 (DAS VA fasc. 57/III; ref. urb. starogradske gosposke). *Veliki pravdni kobal* (zinschaf) ali *mera* za *težka žita* = 22 bokalov (viertl kandl) = 36,08 l — polovični = 11 bokalov = 18,04 l. *Veliki pravdni kobal* (zinschaf) ali *mera* za *oves* = 25 bokalov = 41 l — polovični = 12 $\frac{1}{2}$ bokala = 20,5 l (računano na bokal 1,64 l).

(18) 1572 (DAS VA fasc. 53; zapis kostanjeviške žitne desetine nad »Premogarietz (Premagovce?)*. Poloonica* (polleniza) težkih žit = 32 bokalov (mass) *krške mere*, ovsa = 34 $\frac{1}{2}$ bokala (mass) *krške mere*. — (Ibid.; Kostanjeviški register odvetsčine za Orehovico in Vodenice.) *Schaf*l, *schäffl* = 12 bokalov (kandln) ovs. — (Ibid.; Kostanjeviški register gorščine, 77, 115.) *Vedro* (emper) = 13 bokalov (viertl) + 1 *maselj* (mässl) = 13 $\frac{1}{4}$ bokala; torej: *maselj* = četrt bokala; *vedro*. (na graško-ljublj. bokal) = 21,75 l (?); *desetinsko vedro* = 21 bokalov (viertl) = 34,44 l (?). — (Ibid.; Seznam vasi ob Krki, ki dajejo za drva oves in kopuna, fol. 118.) *Kobal* (schaff) za *oves*, vrhan = 60 bokalov (verjetno krških) — tlačen = 63 bokalov.

(19) Verjetno okrog 1572 (DAS VA 57/X). Razmerje po ceni: N a k l o : *Mernik* (mass) za *težka žita* in *oves* = $\frac{1}{4}$ *ljubljskega starja*; *schäffel* (morda vrhan?) = $\frac{1}{7}$ *ljubljskega starja*; *star ovs*a po *meri mesta Kranja* = 91 % *ljubljskega starja*. — P r i m s k o v o : *mernik* za *težka žita* = 29 % *ljubljskega starja*; *mernik* za *oves* = približno $\frac{1}{4}$ *ljubljskega starja*; *schäffel* = 18 % *ljubljskega starja*. — Ker podatek ni datiran, a izvira verjetno iz dobe, ko ima *ljubljski star* še dvojen pomen, bi bil preračun na današnjo mero problematičen.

(20) Verjetno 1572 (DAS VA fasc. 57/IX; akti o reformaciji urbarja za urad Nevlje). *Neveljski kobal* za *pravdo* (zinschaf oder castenmass) za *težka žita* = 21 starih vinskih bokalov (viertelmass der alten weinmass) = 34,44; *kobal* za *oves* = 24 bokalov = 39,36; 9 *neveljskih kobalov* pšenice = 3 *ljubljske starje* + 1 $\frac{1}{2}$ *mer.*; 1 *neveljski kobal* pšenice torej = $\frac{2}{3}$ *ljubljskega starja*; *ljubljski star težkih žit* = $\frac{2}{3}$ *neveljskega kobala* = 91,84; 59 *neveljskih kobalov* ovs = 17 *ljubljskih starov* + 3 $\frac{1}{2}$ *mer.*; 1 *neveljski kobal* ovs = približno $\frac{1}{3}$ *ljubljskega starja* za *oves*; *ljubljski star za oves* = približno 3 *neveljske kobale* za *oves* = približno 118,08; 3 $\frac{1}{2}$ (oziroma 3) *starogradskih kobalov* mere za *kaščo*

(obersteiner kastenmasschaf) za težka žita = ljubljanski star + $1\frac{1}{2}$ mernika (oziroma $\frac{2}{3}$ starja); 1 starograjski kobal = približno $\frac{2}{3}$ ljubljanskega starja; ljubljanski star za težka žita (gl. dod. 17) = 90,20 l; 10 starograjskih kobalov mere za kaščo (obersteiner kastenmasschaf) za oves = $4\frac{1}{2}$ ljubljanskega starja; 1 starograjski kobal = $\frac{9}{20}$ ljubljanskega starja; ljubljanski star za oves (glej dod. 17) = 91,1 l. (Vse računano na bokal 1,64 l.)

(21) 1573 (maj 12; DAS VA 62/XXV — poročilo reform. komis. o socerbskem deželskem sodišču); četrtna (quart) za težka žita, ražena = 17 starih bokalov dunajske mere = 28 l; za oves, vrhana = 20 starih bokalov dunajske mere = 33 l. 1573 (DAS VA fasc. 61/XX; 62/XXX; SA 520/18; 525 d, ekstrakt dohodkov gosposke Socerb). 7 beneških starov = 6 ljubljanskih starov; 4 kparte (quarten) = 1 star (verjetno ljubljanski); ljubljanski star = (po beneškem iz l. 1877) 97,203 l; (po beneškem iz leta 1758) 95,94 l.

(22) Verjetno 1573 (DAS VA fasc. 70 a, zapis o izmeri višenjskih mer). Velika mera za kaščo (kastenmass), vrhana = 30 bokalov (tischkandel) = 49,20 l; novo uvedena mera (kastenmass), ražena? = 28 bokalov (viertel) = 45,92 l; merica (massl) za težka žita, vrhana? = $7\frac{1}{2}$ bokalov (tischkandl) = 12,30 l; velika mera za kaščo (kastenmass) za oves, vrhana = 33 bokalov (tischkandel) = 54,12 l; merica (massl) za oves, vrhana = 8 bokalov (tischkandl) = 13,12 l; mera za oves — polagaj (polygey = forsthaber), vrhana, meri v raznih župah od 8 do $19\frac{1}{2}$ bokalov (tischkandel). Višenjski mestni kobal = 36 bokalov (tischkandel) = 59,04 l; težka žita se merijo »na dveh železnih žeblih«, oves pa se ali vrha ali pa meri s štrihom, to je polovičnim vrhom. — O p o m b a : Kolikor bi v tem primeru pomenil viertl nekaj drugega kot tischkandel, bi viertl utegnil pomeniti 1,757 litrov, če bi bila nova ražena mera za kaščo enaka stari vrhani. Iz podatka, da so leta 1576/1577 (gl. str. 18) obrezali višenjsko mero na ljubljansko, sledi, da je bila ljubljanska manjša od višenjske, torej star pod 118 litrov.

(23) 1574 (DAS VA fasc. 64/XXII, reform. akti in urbar za gosposko Švarcenek). Mera za malo pravdo (klein recht mass) za težka žita, ražena = 8 bokalov (kandel) = 13,12; za oves, vrhana = 10 bokalov (kandel) = 16,4; polovnik (polonikh) za težka žita = $15\frac{1}{2}$ bokalov (kandel) = 25,42; za oves, vrhana = 21 bokalov (kandel) = 34,44.

(24) 1574 (DAS VA fasc. 58/XIX — ref. akti in urbar za gosposko Prem). 1 kupljenik težkih žit = $9\frac{1}{2}$ bokalov (tischkandel) = 15,580; ovsa, vrhan = 14 bokalov (tischkandel) = 22,96; 1 ljubljanski star težkih žit = 5,9 kupljenikov težkih žit = 91,922, ovsa = 5 kupljenikov ovsa = 114,80.

(25) 1575 (DAS VA protokol deželnega zbora fol. 180; prim. Dimitz, Gesch. K. III. 253). Stanovi predlagajo uvedbo enotne vinske mere, po kateri bi bilo razmerje: 1 vedro (emper) približno $\frac{1}{2}$ čebra (zuber) oziroma 20 bokalov (mass).

(26) 1576 (DAS VA fasc. 60; gl. Rutar, Neuhaus-Castelnuovo, MMK VIII. str. 121); kupljenik težkih žit (ražena mera) = 12 bokalov (alte viertel, tischkandel) = 19,68, ovsa (vrhana mera) = $13\frac{1}{4}$ bokalov (alte viertl, tischkandel) = 25,83. Po neki drugi, nedatirani, verjetno poznejši beležki meri kupljenik 14 bokalov (22,96 l) ter ustreza 263 kupljenikov 230 (očitno ljubljanskim) mernikom, kar daje mernik 26,25 l. (DAS VA fasc. 56).

(27) 1579 (MALj Mag. a. fasc. 2). Star pšenice tehta po uradni meritvi 147 funtov 22 lotov = 82,70 kg. Ljubljanski star pšenice (pri hektol. teži 75 kilogramov) = 110 litrov.

(28) 1580 (DAS VA fasc. 104 — ugotovitev dajatev šestih novih Kočevskih vasi, poročilo v zvezi z mejnim sporom z Višnjo goro). 15 mernikov po kašči (kastenmass) pšenice = 5 ljubljanskih starjev + 15 bokalov (tischkandel); 6 mernikov po kašči (mass) ovsa = 1 ljubljanski star + $3\frac{1}{2}$ mernika (kaufmes); en mernik po kašči pšenice (na novo ljubljansko mero) = 37 l, ovsa (na staro ljubljansko mero za star ovsa ca. 116 l = 37 l).

(29) 1581 (MALj Cod. XIII/1, d. fol. 77). Nekatere izmed tu navedenih žitnih cen izkazujejo razmerje: 1 ljubljanski star = 2 ljubljanska kobala (schaf).

(30) 1584 (MALj Cod. XIII/3, i. fol. 114); 1593 ibid. Cod. III/12, i. fol. 62). Iz cen izhaja razmerje: 1 maseljce (massl) = $\frac{1}{4}$ bokala (viertl).

(31) 1584 (MALj Cod. III/3, d. fol. 76); 1587 (ibid. Cod. XIII/6, d. fol. 49'). 1 star = 4 mernike.

(32) 1596 (MALj Cod. XIII/15, d. fol. 66'). Iz primerjave cen izhaja s precejšnjo verjetnostjo, da po ljubljanski meri pomeni *kaufmas* = *mernik*.

(33) 17. stoletje (DAS VA, fasc. 70 a). Mera za *polagaj* (Forsthaber, prim. 22) v višenjski gosposki je lokalno zelo različna. V zapiskih te dajatve so mere preračunane v bokale in izračunljive.

(34) 1617 (MALj Cod. XIII/35, pril. 39). 4 merice ovsa = 12 krajc.; star stane to leto 1 gld.; verjetno razmerje: *merica ovs*a = $\frac{1}{20}$ starja.

(35) 1620 (novembra 6. Urbar starograjske gosposke, last prof. Polca); podatki prepisani iz urbarja 1571.

(36) 1621 (MALj Cod. XIII/39, pril.). Iz cen izhaja razmerje: *polič* (halbe) = $\frac{1}{2}$ bokala (viertl).

(37) 1680 (Valvasor, Die Ehre I, 4. knjiga, 610). Star pšenice tehta približno 160 funtov pšenice in je večji kot v državi (Reich) metzen ali vierling. Pri povprečni hektolitrski teži 75 kg = star ca. 118 litrov. Ibid., IV/15, 482; Star = štiri mernike (metzen ali 4 kleine scheffel).

(38) Okrog 1700 (DAS, Arhiv gradu Grmače, izp. prof. Žontarja). 30 raženih dunajskih metzen (= 1 mut) = 28 ljubljanskih kobalov (*schaff*) dobre mere (to je kobalov, ki se tu običajno ne ražijo popolnoma); 30 raženih dunajskih metzen (= 1 mut) ovsa = 26 raženih ljubljanskih kobalov manj 2 maseljca; 30 raženih dunajskih metzen ovsa, merjenih po dunajsko = 22 kobalov, merjenih po ljubljansko. Ljubljanski star = 2 kobala (*schaf*). Ker podatek ni datiran in zlasti ne vemo, iz katerega časa izvirajo relacije, ne vemo, katera dunajska mera je vzeta za osnovo in so računi skoraj nemogoči. Le če smatramo, da je predloga nastala med 1543—1588, so rezultati popolnoma v skladu z drugimi podatki (star težkih žit 89 l, ovsa 106 l), v vseh drugih primerih pa dobimo odločno previsoke rezultate.

(39) 1714 (maj 1. DAS RA XXXI. b). Predjamska (Luegger) mera: *četrtnika* (quart) pri težkih žitih in pri ovsu = $1\frac{1}{7}$ mernika = (na ljubljanski mernik približno) 41,5 l.

(40) 1715 (DAS RA fasc. XX — izp. arhiv. Šorna). Teža mernika ovsa približno 18 funtov kaže pri povprečni hektolitrski teži ovsa (41 kg) mernik = 24,5 l.

(41) 1718 (DAS RA fasc. XX). 1 vedro (ember) vina = 24 bokalov = (na ljubljansko mero) 39,60 l.

(42) 1726 (avgusta 20.; DAS RA fasc. XXXVI). Sol dobavljena iz Trsta se meri v tržaških starjih, iz Reke pa po meri codein. Orth = codein = $\frac{1}{2}$ tržaškega starja.

(43) 1726—1733 (MALj Cod. XVI/41, 42); 1739—1741 (MALj Cod. XVI/43); 1748—1754 (MALj Cod. XVI/45, p. 97). Kozarska mera za *pšenico* = ljubljanski. *Proso*, ki se daje za pravdo (zins hirse), se meri vrhano. 16 kobalov za kaščo (kastenschaf) = 15 ljubljanskih kobalov (vrhanih ali raženih?). *Oves*, ki se daje za pravdo: 5 kobalov po kašči = 4 ljubljanske kobale. Mera za *polagaj* (forsthaber gl. 22) je v tem uradu »zelo različna«. Točnejših računov vsi ti podatki ne omogočajo.

(44) 1728 (januar 1.; DAS SA fasc. 573 — izp. arhiv. Šorn). Kranjski *vatel* = $\frac{7}{8}$ graškega vatla (86,4 cm) = 75,6 cm (netočno).

(45) 1728 (april 20.; DAS SA fasc. 537 — izp. arhiv. Šorn). Brač (braccio) beneške mere = $\frac{4}{5}$ kranjskega ali dunajskega vatla. Enačenje kranjskega in dunajskega vatla že na prvi pogled kaže površnost podatka, ki daje brač okrog 63 cm. Rezultat je možen, če gre za brač za svilo.

(46) 1729 (marec 7.; DAS SA fasc. 537, ovoj Grenztücher — izp. arhiv. Šorn). Uradni papirnati vzorec ljubljanskega vatla meri danes 78,5 cm.

(47) 1737 (MALj, Cod. XIII/154, pril. 44). 1 *sechia* = 6 ljubljanskih bokalov (viertl). Ker *sechia* ni pobljže označena, iz nje ne moremo sklepati na bokal; po ljubljanskem bokalu pa bi narobe skleпали na *sechio* = približno 8 litrov.

(48) 1737 (préd 16. marcem; DAS VA fasc. 131). 1 »*seitl*« ljubljanskega vinskega bokala = $\frac{1}{64}$ starja; ljubljanski star = 4 mernike = $1\frac{3}{4}$ spodnjeavstr. metzen manj $1\frac{1}{2}$ maselja (seitl) ljubljanske vinske mere = 106,13; 1 bokal ljubljanske vinske mere = 1,65 l. Kontrolni podatki: graški žitni viertl = $1\frac{1}{4}$ spodnjeavstr. metzen + $2\frac{3}{4}$ ljubljanskega bokala (weinmass) = 80,787 l (0,25 % netočnost v primeri z Baravallejevo številko). Koroški žitni vierling = 24 koroških žitnih meric (massl) = $1\frac{1}{4}$ spodnjeavstr. metzen + $\frac{1}{2}$ ljubljanskega bokala = 77,13. Koroška žitna merica torej: 3,21 l.

(49) 1737 (marec 16.; DAS VA fasc. 131, vicedomovo poročilo v Gradec na podlagi poročila pod 48 in Čebuljevega poročila). Ljubljanski vatel (elle) za svilo, sukno in drugo = dunajski vatel + 2 % = 78,85 cm — 79,3 cm; lakat (lacet, stab) za platno = $3\frac{1}{2}$ ljubljanskega vatla = približno 276 cm. Glede votlih mer isto kot pod 48.

(50) 1741 (januar 3.; DAS, Galenbergov arhiv, fasc. 4, rokopisni sešitek obračunov). Trst: barila = 42 bokalov (mass); vedro (orna) = 36 bokalov (mass); maselje (seitl) = $\frac{1}{4}$ bokala. (Po barili iz leta 1857 bi bil tržaški bokal 1,578 l, vedro 56,808 l, maselje 0,394 l; vendar gl. še 58.)

(51) 1748 (DAS SA fasc. 379 a — izp. arhiv. Šorn). 1 ljubljanski mernik = $\frac{1}{2}$ celovškega četrtaka (vierling); celovski vierling torej približno 80 l. 1 ljubljanski mernik drži 16 bokalov (weinkandl) in tudi 16 meric (mass).

(52) 1748 (maj 30.; MALj Mag. a. fasc. 12).

1 »kobal« = 2 »mernika« = 32 bokalov (Mass- oder Weinkandel);

1 kobal = 1 dunajski metzen — $4\frac{7}{8}$ bokala²³⁷ = 52,96 (na ljublj. vinski bokal);

2 mernika = 1 dunajski metzen — $4\frac{2}{8}$ bokala = 54 (na ljubljanski vinski bokal);

1 mernik torej = 27 (na ljubljanski vinski bokal).

Relacija iz leta 1754 kaže, da je treba vzeti diferenco v ljubljanskih vinskih bokalih, le da je tam nekoliko bolj zaokrožena. — Pomanjkljivost meritve oziroma meril dokazuje pripomba, da diferira uporabljeni dunajski metzen od štirikratnika uporabljene četrтинke metzen za približno $\frac{1}{4}$ bokala.

(53) 1749 (avgusta 28.; MALj Mag. a. fasc. 12). Ljubljanski mernik = 16 bokalov (Weinkandel) = 26,40 l. 2 mernika = dunajski metzen — (4 bokale + dobrih $\frac{1}{8}$ bokala) = 54,21 (v primeri z dod. 52 manj točno izražanje).

(54) 1754 (januar 6.; MALj Mag. a. fasc. 12). Dunajski metzen = $43\frac{1}{8}$ dunajskega vinskega bokala (weinkandel) = $36\frac{1}{2}$ starega ljubljanskega bokala (Weinkandel); kobal = 2 stara ljubljanska mernika = 52 starih ljubljanskih bokalov = $37\frac{1}{2}$ dunajskega bokala = dunajski metzen — $5\frac{5}{8}$ dunajskega bokala = dunajski metzen — $4\frac{1}{2}$ ljubljanskega bokala; ljubljanski bokal = (na dunajski metzen) 1,67 (medtem ko direktna relacija med ljubljanskim bokalom in dunajskim bokalom daje očitno daleč previsok rezultat 1,77, kar kaže na površnost meritve); ljubljanski kobal = (na dunajski bokal) 53,015 l, (na dunajski metzen in dunajski bokal) 53,05.

(55) Sreda 18. stoletja (DAS SA fasc. 379 a). Deželno vedro (landtemper) = 24 bokalov (viertl) = 39,60; malo vedro (khlein emperlein) = $13\frac{1}{2}$ bokala (viertl) = 22,37. (Računano na ljubljansko mero, ker se ista relacija pojavlja pri deželnem vedru iz leta 1718, gl. dod. 41.)

(56) Sreda 18. stoletja (DAS RA fasc. XVIII). Površinske mere: 1 praški strich = 48 pünd; 14 pünd = 1 ljubljanski mernik posevka (ansath); tukajšnji

²³⁷ Ker iz samega podatka sledi, da kobal ni točno dva mernika, ne moremo pri računu na ljubljanski bokal postopati z enačbo $32x - WM - 39/8x$ oziroma $32x - WM - 34/8x$, marveč se moramo poslužiti absolutnega zneska ljubljanskega bokala in drugih podatkov, zlasti dod. 71.

(ljubljski) *zidarski čevelj* = 50 *četrtnik cole* (gre očitno za ljubljanski čevelj 32,8 cm, gl. 57, ki je dejansko pol palca daljši od dunajskega); 1 (ljubljski) *zidarski* seženj = 5 *zidarskih čevljev* = 1,643 m (?).

(57) *Sreda 18. stoletja* (DAS RA št. 81 I. 3 d.). (Str. 4) $\frac{1}{2}$ *goriškega čevlja* = 6 *col* (po narisu 16,7 cm); *goriški čevelj* = 12 *col* = 33,4 cm; (str. 8) $\frac{1}{2}$ *ljubljskega čevlja* = 6 *col* (po narisu 16,4 cm); *ljubljski čevelj* = 12 *col* = 32,8 cm; (str. 33) $\frac{1}{2}$ *dunajskega čevlja* = 6 *col* (po narisu 15,8 cm); *dunajski čevelj* = 12 *col* = 31,6 cm; (str. 68) *primorska mera za sol* je *star* = 2 *kabla* (ein staro macht 2 *cabla*); (str. 69) *furlanska (?) mera za žito*: 1 *star* = 6 *pesinali* = štiriindvajset *quartov*; 1 *kanc* (conzo) za *vino* = 5 *selle* = 70 *bokalov gradiške mere*; *oglejska žitna mera* — *gradiška mera* = skoraj $\frac{1}{2}$ *pesinala pri starju* = (po gradiškem starju iz leta 1877, Perusini 49) *približno 94 l*; (str. 80) *dunajski seženj* = 6 *dunajskih čevljev* (po gornjem 1,896 m); *graški seženj* = 3 *kranjski mere* (po gornjem 1,817 m), (navedeno v zvezi z izmerami opeke in njene kubature); (str. 202) *mera za apno pri Ljubljani* drži približno 24—25 *ljubljskih mernikov* (približno 650 l). Na vloženem listu so dani podatki za izračunanje približne teže apna po meri; (str. 251) 15 *čevljev* = 11 *komolcev* (komouz); *komolec* = *približno 44 cm* (v zvezi z izmerami raznih vrst gradbenega lesa); (str. 299) nekoliko dvomljiva navedba specifične teže raznih vrst pšenice v funtih in mernikih (od 35 do 53 funtov); 1 *beneški star* = 3 *kranjski merniki* (na kranjski mernik) približno 79,5 l (podatek v teži očitno netočen); *teža beneškega starja* = 135 *liber peso grosso veneto pšenice* = 64,36 kg = (po hektolitrski teži 75) 86 l; Štajerska žitna četrtnika (viertel) = 2 *ljubljska mernika* + 14 *bokalov* (Mass) — dvomljiv podatek; *celjski mernik* (schäffel) = *ljubljski mernik* — 1 *maseljc* (seitl); *ljubljski mernik* torej 26,64 l; pri nekaterih gospodvih je *celjski mernik* popolnoma enak *ljubljskemu*; *hrvatski vagan pri Zagrebu* (bagan) = *ljubljski mernik* + 4 *bokale* (katere?) = približno 33,5 l (?); (str. 268) 1 *rešta* (resten) *drv* = 2 *sežnja* + *čevelj* (kubična mera?); (str. 337) 1 *gradiški star* = 6 *pisinali* po 8 *bokalov gradiške mere*; $\frac{1}{2}$ *starja gradiške mere* = 5 *goriških pisinalov* (goriški pisinal torej 26,136 l?); 1 *kanc* (conzo) *vina v Gradiški* = 72 *bokalov* ali 5 *sechie gradiške mere*; 1 *vedro* (orna) *goriške mere* = 72 *bokalov* ali 6 *sechie goriške mere*; 1 *njiva* (campo arativo avitato) drži posevka 1 *star* (t. j. 30—40 arov).

(58) 1758 (novembra 15., prijazno sporočilo g. A. Ciana iz Trsta); uradna določitev razmerja med dunajsko in tržaško mero: *dunajsko vedro* (emero di Viena, tedaj še 58 l); *tržaško vedro* = 9 : 10; *tržaško vedro* torej 64,44 l (?); 90 *dunajskih bokalov* (boccali di Vienna) = 100 *tržaških bokalov* (boccali di Trieste), *tržaški bokal* torej 1,27 (?); 16 $\frac{1}{2}$ *metzen* = 12 *stara Venéte*; *beneški star* = 82,24 l.

(59) Po 1770 (MALj Reg. I., fasc. 44/121). *Mera za sol* »*kanc*« = 24 *starih vinskih bokalov* (po bokalu 1,65) = 39,60 l.

(60) 1772 (MALj Reg. I., fasc. 40). Iz navedb mer izhaja, da se je po uvedbi dunajske mere ustalila naslednja notranja relacija: *mernik* = $\frac{1}{2}$ *dunajskega metzen*; *star* = 2 *dun. metzen*; *maseljc* (seitl) = $\frac{1}{4}$ *bokala* (Mass).

(61) 1779 (november 22.; MALj Reg. I., fasc. 44/121). 1 *kanc* (mera za sol) = $\frac{2}{3}$ *dunajskega metzen* = 40,99 l.

(62) 1789 (januar 17.; MALj Reg. I., fasc. 30/76). $\frac{1}{2}$ *vatla* je nekaj več kot dve pedi (spannen) mere za platno, 4 pedi manj kot 1 *vatel*; 1 *ped* = približno 18—19 cm.

(63) 1786 (julij 4.; MALj Reg. I., fasc. 44/121); 1792 (september 26.; MALj Reg. I., fasc. 139/136, št. 1677); 1803—1806 (MALj Reg. I., fasc. 139/136). Od deset metzen soli znaša *merica* $5\frac{11}{16}$ »*Mass*« = (na dunajsko suho mero) 11,28 l.

(64) 1787 (februar 8., MALj Reg. I., fasc. 30/60); 1798 (MALj Reg. I., fascikel 125/106, št. 172, 1358); 1800, 1806 (ibid., passim); 1812 (MALj Reg. I., fascikel 165/XXIV). *Mera »lakat«* (lakatmass) za platno = $3\frac{1}{2}$ *dunajskega vatla* = 272 cm.

(65) 1794, 1795 (MALj Reg. I., fasc. 102/67). Razmerje med količino po stari (ljubljski) in novi (dunajski) tekočinski meri v bokalih (mass) znaša v po-

vprečju večjega števila navedenih relacij: *1 stari bokal* = 1,14 dunajskega bokala = 1,61 l.

(66) *18. stoletje* (A. Müllner, Die Zuk. d. Stadt Laibach, Argo VIII/1899, stolpec 191). Mernik (merling) = $\frac{1}{2}$ metzen; beneški star (stajo veneto) = 2 in $\frac{1}{4}$ kranjskega mernika = (na dunajskega mero) 84,5 l. Podatki o štajerski četrtinki, celjskem merniku in hrvatskem vaganu so vzeti po Reigerfeldu (gl. 57). ($2\frac{1}{2}$ mernika = $1\frac{1}{4}$ metzen) = 1 cent; 1 (novi) mernik torej 22,4 kg.

(67) Razni podatki, prijazno sporočilo g. A. Ciana iz Trsta (v glavnem 18. in 19. stoletje). *1 istrski maggio za sol* = 15 avstrijskih centov (centinaia austriache) = 840 kg; *1 piransko vedro* (orna) = 5 beneških sechie = 53,65 l; *1 buzetski spod za žito* (spodo di Pinguente) = $\frac{6}{10}$ beneškega starja = približno 50 l; *1 buzetski korec* (corzo di Pinguente) = $\frac{1}{10}$ beneškega starja = približno 8 l; *1 spod vina* = $\frac{1}{2}$ vedra po 48 bokalov; *1 star* = 3 polovniki (polonichi) = 1,35 metzen = približno 83 l; *polovnik* = približno 27 l; *1 star* = 10 korcev ali starcev (corzi o staroli) = 1,35 metzen = približno 83 l; *korec* ali *starec* = približno 8 l; *1 skata* (scata) = $\frac{1}{4}$ starca (starolo) = približno 2 l.

(68) *Okrog 1800* (G. Vega, Natürliches... Mass-, Gewichts- und Münzsystem..., po smrti avtorja izdal A. Kreil, Dunaj 1803). Nekaj podatkov: dunajski sezenj (klafter) po 6 čevljev (fuss), po 12 palcev (col), po 12 črt, po 12 točk = 1896,614 mm; dunajski vatel (elle), katerih 1000 = 2465 dunajskih pedi = 779,9224 mm; avstrijska poštna milja (= 4000 dunajskih seznjev) = 7586,455 m; dunajski metzen po 8 osmink po 4 velike merice (massl) po 2 mali merici po 2 kupi (becher) = 61499,49 cm³; velika merica = 1921,859 cm³; müt = 30 metzen; vedro (eimer) po 40 bokalov (mass ali kannen) po 2 poliča (halbe) po 2 maseljca (seitl) po 2 pfiff = 56600,63 cm³; stibih za oglje (kohlen-stibich) = 2 metzen = 122999 cm³; mera za apno (kalkmittel) = $2\frac{1}{2}$ metzen = 153748,7 cm³; graška četrtinka (viertel) = 79878,64 cm³; tirolski star = 30577,54 cm³; tirolski mass = 810,8042 cm³; augsburški veliki vatel (elle) = 609,5250 mm; augsburški mali vatel (elle) = 592,3808 mm; nürnberški vatel = 659,6048 mm; tržaški vatel za volno = 676,7489 mm; tržaški vatel za svilo = 642,1444 mm; tirolski vatel = 804,1356 mm; beneški vatel = 636,8207 mm; dunajski vatel = 779,1922 mm; tržaški star po tri polovnike (poloniki) = 740,8877 dm³; tržaško vedro = 656,5848 dm³; beneška libra grossa = 477494 mgr; beneška libra sottile = 302025,3 mgr.

(69) *Začetek 19. stoletja* (Koroški deželni arhiv, rokopisna zbirka št. 367, Massereien von Kärnten, sporočilo arhivske uprave): *velikopški vierling* (= 4 schaffel, po 6 massl, po 2 mässl oziroma seitl) bi po nekoliko nejasnih podatkih utegnil meriti 81,84 l.

(70) *1801* (marc 27.; MALj Reg. I., fasc. 139/136; velja približno za leta 1760 do 1770). *2 kanca tvorita tako imenovani tržaški star*.

(71) *1805* (MALj Reg. I., fasc. 139/137—310, sporočilo ljubljanskega magistrata na zaprosilo likvidacijskih komisarjev v Ribnici): *stari ljubljanski bokal* (alt laibacher weinkandel) drži $\frac{7}{256}$ dunajskega metzen = 1,681 l; *stari ljubljanski mernik* = 16 starih bokalov = $13\frac{25}{32}$ dunajskega ali avstrijskega mass suhe mere (ta je po teh aktih $\frac{1}{32}$ dunajskega metzen, torej 1,92 l) = 26,46 l; *stari ljubljanski bokal* (napolnjen do gumba) = $\frac{1}{16}$ mernika = 1,655 l, (ražen) = 1,68 l.

(72) *1807* (MALj Reg. I., fasc. 139/137—310, ex offo za uporabo dež. knjigovodstva): razmerje mernika do metzen isto kot leta 1805; *ljubljski vinski bokal* = $1\frac{1}{8}$ bokala = 1,58 l (v primeri z letom 1805 očitno manj točno).

(73) *1814* (februar 1., april 2.; MALj Reg. I., fasc. 173/18, št. 339). *Lakat* (stab kot mera za platno) = $3\frac{1}{2}$ avstrijskega vatla = 272 cm.

(74) *1814* (december 1.; MALj Reg. I., fasc. 119), (slovenski-tisk mlinarskega reda): po 30 kabliah ali shédaset mernikih; *1 kabel* = 2 mernika.

(75) *1816* (avgusta 4., 12.; MALj Reg. I., fasc. 327/36, št. 2295). Po zaprosilu postojnske kresije zahteva ljubljanska podatke za pojasnilo izraza »Laibacher schaff Hirsesakzehends« iz glavnega urbarja (Stockurbar) leta 1589. Na vprašanje, koliko drži ljubljanski kobal iz leta 1589 po avstrijski meri, odgovarja magistrat (prilagajoč v konceptu neohranjen izpisek iz zaenkrat neugotovlje-

nega mestnega urbarja), da po stari meri za kaščo drži ljubljanski kobal (za desetino prosa v zrnju) 26 avstrijskih meric. Po suhi avstrijski merici: 1 ljubljanski kobal za kaščo = 49,92 l.

(76) 1857 (RGLB. 7/25, cesarska navedba 15. decembra 1856 o razširitvi spodnjeavstrijskih mer in uteži na Kranjsko z navedbo razmerja do sedanjih). $\frac{2}{3}$ bistriškega lakta (stab in Feistritz) = 1 vatel, *bistriški lakat* = 116,62 cm; $2\frac{2}{3}$ deželnega vedra v Poljanah (Pölland) in Črnomlju (po 15 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 dunajsko vedro; *belokranjsko vedro* = 21,21 l; 2 deželni vedri na Kočevskem, Črnomlju in Trebnjem (po 20 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 vedro; 1 *dolenjsko-belokr. vedro* = 28,28 l; $1\frac{1}{2}$ deželnega vedra v Črnomlju in Trebnjem (po 30 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 vedro; *večje dolenjsko-belokranjsko vedro* = 42,42 l; $1\frac{1}{4}$ deželnega vedra v Kostanjevici in Trebnjem (po 52 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 vedro; *dolenjsko vedro* = 45,27 l; $\frac{2}{3}$ vipavskega canca ali kvinča (po 60 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 vedro; *vipavski kanc* (conzo) ali *kvinč* (quinch) = 84,84 l; 0,8 vipavskega čebra (»žuber«, po 50 spodnjeavstrijskih bokalov) = 1 vedro; *vipavski čeber* = 70,70 l.

(77) 1857 (RGLB. 6/23, cesarska naredba 15. decembra 1856 o razširitvi spodnjeavstrijskih mer na Primorsko, pričeneši s 1. januarjem 1858): beneški *brač* za volno = 1/1,1378 *vatla* = 68,38 cm; beneški *brač* za svilo = 1/1,2174 *vatla* = 63,88 cm; *brabantki vatel* = 1/1,1428 *vatla* = 68 cm; *barila* = 1/0,85714 vedra = 66,3 l; *kanc* (conzo) = $\frac{3}{2}$ vedra = 84,88 l; *beneška težja libra* (libbra grossa di Venezia) = 1/1,17414 funta = 47,70 dkgr.

(78) 1858 (RGLB. 28/214): mera za oglje »*stübich*« = 2 spodnjeavstrijska metzen = 122,96 l; mera za apno »*kalkmittel*« = $2\frac{1}{2}$ spodnjeavstrijskega metzen = 153,7 l.

(79) 1872 (Drž. zak. 16/29 ex 1872 postava od 23. julija 1871, s katero se novi red za mere in uteži ustanavlja): 1 dunajski seženj = 1,896484 m; 1 črevelj = 0,316081 m; 1 laket (vatel) = 0,777558 m; 1 avstrijska poštna milja = 7,585936 km; 1 pest = 10,53602 cm; 1 □ seženj = 3,596652 m²; 1 □ črevelj = 0,099907 m²; 1 oral = 0,5754642 ha; 1 kub. seženj = 6,820992 m³; 1 kub. črevelj = 0,03157867 m³; 1 dunajski vagan = 0,6148682 hl; 1 dunajsko vedro = 0,565890 hl; 1 dunajski bokal = 1,414724 l; 1 dunajski funt = 0,560060 kg; 1 dunajski lot = 1,750187 g.

(80) 1883 (Križnikovi podatki za Bogišiča):²³⁸ *lakat* = 284 cm = 2 *palici* = 12 *pedi*; *trgovski vatel* = $3\frac{1}{2}$ *pedi*; ped je mala in velika; torej: *palica* = 142 cm; (velika?) *ped* = (na vatel) 22,2 cm, (na laket 284) = 23,7, (na lakat 272) = 22,6.

(81) 1933 (Sl. Nov. 260—85/XXVI., 337; Uredba o medjusobnom odnosu mera metarskog sistema spram stranih merila i obratno, vsebuje tudi nekaj relacij starih mer po starejših podatkih). *Dolžinske mere*: dunajski seženj (hvat) = 1,89648 m; dunajski črevelj (stopa) = 0,31608 m; dunajski vatel (rif) = 0,777 m; dunajski palec (palac) = 2,6340 cm; ogrska milja = 8,3536 km; avstrijska milja = 7,5859 km. *Votle mere*: ogrsko vedro (po 64 bokalov — poluoke) = 0,5430 hl; dunajsko vedro = 0,5659 hl; dunajski kobal (vagan) = 0,6149 hl; požunski vagan = 0,6253 hl.

KRATICE

Arhivi: DAS: Državni arhiv Slovenije (SA — stanovski arhiv, VA — vice-domski arhiv, RA — Reigersfeldov arhiv).

MALj: Mestni arhiv ljubljanski (ostale kratice pod to označbo po arhivskem inventarju).

KALj: Kapiteljski arhiv ljubljanski.

Literatura (razen obče znanih kratic še):

Baravalle, Gr: R. Baravalle, Zur Geschichte des Grazer Masses, ZHVS XXV/1929, str. 47 ss.

²³⁸ V op. 169 citirano delo, str. 213.

Baravalle, St: R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVS XXIX/1935, str. 9 ss.

Geyer: Prispevek tega avtorja o zgodovini mer v delu, navedenem v op. 4. Perusini: G. Perusini, Consuetudini giuridico-agrarie della Provincia di Udine, pos. odtis iz Archivio »Vittorio Scialoja«, zv. X, št. 1/2, 1943, Firenze.

Tejkal: J. Tejkal, Matematične tabele, Ljubljana 1923.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER MASSE IN SLOWENIEN UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES MASSES VON LJUBLJANA

Zusammenfassung

Vorliegender Aufsatz ist nicht als Gesamtdarstellung verfasst, sondern bildet einen Versuch, auf Grund des noch unbearbeiteten Quellenmaterials (siehe Anhang — Dodatek) einige Orientierungspunkte über die Massgeschichte Krains (teilweise auch des slowenischen Küstenlandes, hie- und da Kärntens) zu liefern, um weitere Vorarbeiten zu einer Gesamtdarstellung zu befördern und zu erleichtern. Demzufolge ist die bisherige Literatur (insbesondere Baravalles Werke zur Massgeschichte Steiermarks) nur insofern einbezogen, als es zur Verbindung des hier bearbeiteten Materials vonnöten war. Trotz dieser Beschränkungen gelang es, ein ziemlich geschlossenes — wenn auch nicht vollkommenes und in Einzelheiten exaktes Bild — wenigstens über die Massgeschichte der Stadt Ljubljana und teilweise des Landes Krain vom 16. bis zum 19. Jahrhundert zu erzielen.

Nach einem allgemeinen Überblick über die Entwicklungstendenzen im Masswesen, über Eingriffe der Staatsgewalt (Landesfürst und Stände) und deren Auswirkungen im Sinne der Stabilisierung und Unifizierung, weiter über Organisation des Masswesens im allgemeinen und insbesondere des Aichwesens, schliesslich nach einer kurzen Beschreibung der Form alter Masse, wird die Entwicklung der einzelnen Masse bearbeitet. Die Resultate in einem halbwegs genügenden Auszuge wiederzugeben ist dem Charakter einer Zusammenfassung nach ausgeschlossen. Es kann nur ein spärlicher Einblick in der Form einer höchst vereinfachten und daher ohne Kenntnis des slowenischen Textes vorsichtig zu gebrauchenden Aufzählung geboten werden:

Getreidemasse. Das Getreidemass von Ljubljana basiert auf dem System: 1 Star — 2 Schaf (Kobal) — 4 Mernik. Der Star für schweres Getreide hält um das Jahr 1500 ung. 90 L, der Futterstar dagegen ung. 106 L. In der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts wird im Handelsgebrauch der Futterstar auch für das Abmessen schweren Getreides eingeführt, wobei der ältere, kleine Star amtlich in Geltung verbleibt.

Bis in die siebziger Jahre dieses Jahrhunderts kann man von zwei nebeneinander bestehenden Staren von Ljubljana sprechen, wobei der einstige Unterschied im Gebrauch für schweres Getreide verschwommen ist. Nachdem 1569 der Star von Ljubljana für alle landesfürstlichen Städte in Krain vorgeschrieben wird, setzt sich im folgenden Jahrzehnt der grössere Star von 106 L durch. Er hat ein praktisches Verhältnis zum Kandel (64 Kandelin), was vielleicht bei seiner Erhebung zum allgemeinen Handelsmass neben andern Erwägungen seine Rolle spielt. Erst durch das Wiener Mass wird dieses System ung. 1750 verdrängt, wobei der Name Mernik auf den halben Wiener Metzen übergeht.

Weitere Getreidemasse sind z. B. der kobal (Schaf) von Višnja gora (Stadt Weichselburg, bis 1576/7 — 59 L), verschiedene Ober- und Unterkrainger kobale (Schaf), die oft um 55 L halten, der Küstenländer polovnik (20—25 L) und kupljenik (15—20 L), der Triester Star (nach einigen Angaben ung. 80 L, nach

Vega dagegen 74 L), bei dem die Unterteilung in 3 slowenische polovniki charakteristisch ist usw. Über Kärntner Stadtmasse im XVI. Jahrhundert siehe insbesondere Anh. 10.

Weinmasse. Das Kandel (bokal, Tischkandel, Viertel) scheint schon spätestens in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts auf das Wiener (1,65 L) bzw. Grazer (1,64 L) Kandel unifiziert worden zu sein, obwohl anfänglich einige Angaben für ein Kandel von 1,78 L sprechen. Seit der Mitte des XVI. Jahrhunderts kann allerdings das Kandel von 1,65 L (bei teilweise gleichzeitiger Geltung des Tatzkandels) als überwiegend geltend angenommen werden. Das im 18. Jahrhundert auf 1,655 zu errechnende Kandel, das in Ljubljana um 1750 durch das Wiener Kandel ersetzt wurde, ist demnach offensichtlich ein Überbleibsel des mittelalterlichen Wiener Weinmasses, das damals in Wien schon längst, in Graz aber schon lange durch andere Masse ersetzt worden war.

Der Eimer ist in Krain ausserordentlich verschieden und es kann sogar von einem eigentlichen Recheneimer kaum die Rede sein, da sogar die Landeimer bis ins 19. Jahrhundert recht verschieden blieben. Dagegen sind der Zuber in der Gegend von Vipava (Wippach) und die ihm entsprechende Küstenländer barila (66 L) einheitlich und stabil.

Längenmasse. Seit Ende des Mittelalters bis zur Einführung des metrischen Systems gilt in Ljubljana als auch sonst in Krain die Wiener Elle. Der Einbruch des Venediger Pratsch in den letzten Regierungsjahren Kaiser Maximilians wird bald zurückgewiesen und so bleibt die Geltung des Pratsch hauptsächlich auf das Küstenland beschränkt. Als Leinwandmass taucht dagegen spätestens in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts in Krain das Lakatmass auf, das sich zäh erhält und sogar die Einführung des Metermasses im täglichen Gebrauch um einige Jahre überlebt. Der krainer Stab (Lakat, Weberelle) ist einheitlich und konstant. Seit zum ersten Male seine Länge bekannt wird (1543) bis zu seiner Ersetzung durch das Metermass misst er ung. 276 cm. Spannen (ped) gibt es in Krain zweierlei, deren eine als Bruchteil der Elle, die andere als Bruchteil des Stabes entstanden sein mag. Der Schuh ist in Ljubljana etwas länger als in Wien (32,8 cm). Die Klafter (sezenj) beträgt in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts scheinbar 5 Schuh (Friauler Einflüsse?), im Jahre 1788 dagegen 6 Schuh. Die Daumelle (komolec, Ellbogen, cubitus) beträgt auch in Krain 44 cm.

Betreffs der übrigen in der Abhandlung behandelten Masse (Salz-, Kohlen-, Kalk-, Flächen-, Flachs- und Holzmasse, Sam, Fuder, Schiff usw.) nur noch einige Bemerkungen über das Gewicht. Spätestens seit Ende des Mittelalters dominiert in Krain das Wiener Gewicht. Wie bei der Elle, so wird auch auf diesem Gebiete der Einbruch des Venediger Masses (Libritzen, libbra sottile) in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts bald zurückgewiesen. Der spätere Gebrauch der Libritzen ist sehr beschränkt.

Abschliessend wird eine kurze Übersicht der zur Massgeschichte Sloweniens noch notwendigen Vorarbeiten gegeben.

Tabela I. — Splošen pregled poenotenja mer na Kranjskem

Doba	Zitne mere	Vinske mere	Mere za sol	Druge votle mere	Dolžinske mere	Uteži
Srednji vek		Poenotenje ljubljanskega bokala na dunajsko-graško mero?			Uvedba dunajskega vatla	Uvedba dunajskega funta
Začetek 16. stol.	Neenotne tržne in dajatvene mere. Računska enota: ljubljanska mera	Neenotna vedra; lokalni bokali; na Vipavskem enoten čebler	verjetno enotna, vezana na tržaško mero	Za oglje in apno najbrž neenotne	Približno 1510—1525 vdor brača in njegova odprava	Približno 1510 — 1525 vdor liberce in njena odprava (razen za začimbe?)
Sreda 16. stol. do pribl. 1570						
Od pribl. 1570 do pribl. 1580	1569—1579 poenotenje tržne mere na ljubljansko v deželno-knežjih mestih in trgih	Splošno poenotenje tržnega bokala; 1575 poskus poenotenja vedra			Neznatno večanje dunajskega vatla ustvari nov ljubljanski vatel; v glavnem enoten; kranjski lakat; lokalni čevelj in seženj (zidarški) v Ljubljani	dunajski funt
Konec 16. do prve polovice 18. stoletja	V glavnem enotna mestna mera; neenotne dajatvene mere	Enoten bokal; neenotna vedra				
Druga polovica 18. stoletja	1749—1754: poenotenje tržnih mer na dunajsko mero; neenotne podeželjske mere, delno nastojene na (staro) ljubljansko	Poenotenje tržne mere na dunajski bokal in vedro; prilagoditev podeželskih veder okrogli relaciji na dunajsko mero	Okrog 1770—1780: uvedba dunajske žitne mere	1780. poenotenje na stibih in „kalkmittel“	Poenotenje vatla in sežnja; lakat ostane (z varianto bistr. lakta?)	
Prva polovica 19. stoletja	Uveljavljene dunajske mere tudi na podeželju	Odprava prilagojenih veder, prevlada dun. vedra		Odprava pos. mer za apno in oglje		(Odprava bistr. lakta)
1857						
1876						
Uvedba metrskega sistema						
s sledečim počasnim odmiranjem starih podeželskih mer, pod katerimi pa se večinoma skriva že dunajska						

Tabela II. — Žitne mere v Ljubljani

Doba	Vrsta mere	Ime	Druga imena	Funkcija	Krajevna razširjenost	Notranja relacija	Izmera	Opomba
Konec 15. stol		Star	Stär Futterstär	Trgovska a) za težka žita b) za oves		= 2 kob. = = 4 mer.	Približno 90 l.	
		Kobal (kabel)	Schaff	Trgovska a) za težka žita b) za oves			Približno 45 l.	
		Mernik	Merrig, Merling, Kaufmass, kiel- nes Schäffel	Trgovska a) za težka žita b) za oves			Približno 22.5 l.	
Približno 1500 do približno 1580	Stara mera Nova mera	Kot zgoraj	Kot zgoraj	Računska	Kranjska	Kot zgoraj	Kot zgoraj	Mera za oves se uveljavi tudi za nakup težkih žit, oves, variante kot spodaj
		" "	" "	Trgovska za težka žita in oves	Ljubljana	" "	Kot zgoraj za oves, variante kot spodaj	
Približno 1580 do približno 1753	Idealna mera	Star	" "	Trgovska in računska, postopno uveljavljanje na podeželju	Kranjska deželno knežja mesta Kranjska	" "	106 l.	
		Kobal	" "				53 l.	
		Mernik	" "				26.5 l.	
		Žitni bokal	Mass, (tudi, kandi, vterli)				$\frac{1}{64}$ st. = $\frac{1}{32}$ kob. = $\frac{1}{48}$ m.	
16. in 17. stoletje	Dejanska mera	Star	Kot zgoraj	Trg. za težka žita, za oves	Kot zgoraj	Kot zgoraj	106 — 110 l.	Odstopi zaradi nač. merjenja (vajlanje oz. netočno raženje)
		Kobal Mernik	" "	" "	" "	" "	114 — 118 l. Ustrezni ulomki	
17. in 18. stoletje		Kobal	" "	Matična mera " " " " " "	Ljubljana " " " " " "	32 vin. bok. 2 mernika 16 žit. bok. $\frac{1}{16}$ mernika	53 l.	Odstopi zaradi netočnosti meril oz. ločitve žitnega bokala od vinskega
		Mernik	" "				54 l.	
		Žitni bokal	" "				27 l.	
		" "	" "				1.68 l.	
Približno 1753 do 1876	Dunajska mera	Metzen	Kobal	Prvotno trgovska, v 19. stoletju splošna mera	Avstrija	2 mernika	61. nato 61.49 l.	Na deželi se v 18. stol. še drži stara ljubljanska mera, njen ostanki do danes
		$\frac{1}{2}$ Metzen	Mernik				$\frac{1}{2}$ Metzen	
1876	Meitrska mera							Prehod od votle mere na uteži

Posebne mere (merice za oves, mlinarska merica) gl. v tekstu.

Tabela III. — Vinske mere

Skupina	Ime	Druga imena	Funkcija	Krajevna razširjenost	Doba veljave	Notranja relacija	Izmera	Opomba
I. Deželna mera	Bokal (firkl)	Viertl, Kandi, Tischkardl itd. Izj. Mass, Weinmass	Maloprodajna enota za izražanje večjih enot	Kranjska	Približno 1500 do približno 1574 Približno 1574 do približno 1750	Osnovna mera	1.65 l. 1.65 l.	Možna varianta 1.76 l. Sekundarna varianta 1.68 l.
	Polič	Halbe	Maloprodajna, pomožna enota za izražanje večjih enot, kjer se račun ne izide v bokalih	"	16. stol. do približno 1750	$\frac{1}{2}$ bokala	0.827 l.	Glej še možno varianto v 16. stol.
	Maselc	Seitl, Mässl, Massl	"	"	Pribl. 1750—1876 16. stol. do približno 1750	$\frac{1}{2}$ dun. bokala $\frac{1}{4}$ bokala	0.707 l. 0.413 l.	Glej še možno varianto v 16. stol.
	Deželno vedro	Landeimer	Predvsem računsko enota, izražena v bokalih. Ponekod realna enota	"	Pribl. 1750—1876 1. polovica 16. stol. 1575 (predlog) Začetek 18. stol. do 1857	$\frac{1}{4}$ dun. bokala 16; 16 $\frac{1}{2}$ bok. 20 bok. 24 bok. 30 dun. bok.	0.353 l. 33 l. 39.60 l. 42.42 l.	Računska enota
Malo deželno vedro			(dolenjsko-belokranjska)	Začetek 18. stol. do 1857	13 $\frac{1}{2}$ bok.	22.37 l. 21.21 l.		
Stralj	(dun. vedro)	Splošna	(belokranjska meddeželna)	1857—1876	40 dun. bok.			
II. Nekaj drugih mer	Ceber, spod.	Zuber		Vipavska	16. stoletju 1857	40 bokalov 50 dun. bokalov	66 l. 70.70 l.	
	Barila			Primorska (nekranjska)	do 1857		66.3 l.	
	Kvint	Conzo, wuinch, cunz, cuiazo		Primorska (tudi vipavska)	do 1857		84.86 l.	

Tabela IV. — Dolžinske mere na Kranjskem in Primorskem

A. Trgovske mere za tkanine					
Ime	Druga imena	Funkcija	Krajevna veljava	Notranja relacija in obseg	Historiat
Vatel	Elle	Splošna za tkanine, razen za platno in sorodno	Meddeželna, razen na Primorskem	Osnovna mera dun. 77,3—77,775 ljublj. 78,5—78,8	Od konca srednjega veka do uvedbe metrskega sistema velja na Kranjskem dunajski vatel, ki se zaradi malega odklona od dunajskega vzorca v prvi polovici 18. stol. imenuje tudi ljubljanski
Brač, prač	Braccio, pratsch	Kot zgoraj	Primorsko, delno in kratek čas Kranjska	Osnovna mera ca. 68 cm za svilo 63 cm	V začetku 16. stoletja rabljen na Kranjskem, nato odpravljen. Zelo trdoživ (do začetka 20. stoletja) na Primorskem
Lakat, lakot	Weberelle, Stab, Leinwandelle, Lakatmass	Platno, loden, mežlan, cvillih, kanafas	Kranjsko, Celje in okolica	Osnovna mera ca. 276 cm („bistriski“ 116,62)	Velja v glavnem nespremenjena vsaj od prve polovice 16. stoletja do uvedbe metrskega sistema in še nekaj kasneje
Palica	Kleiner stab	„	„	$\frac{1}{2}$ lakta	
Ped, velika	Spanne	„	„	$\frac{1}{12}$ lakta ca. 23 cm	
Ped, mala	„	Kot vatel	Kot vatel	$\frac{1}{4}$ vatla ca. 19,5cm	
Kos	Stück	Kot vatel	Kot vatel	20,27 vatlov ?	Večja mera za platno nām za Kranjsko še ni znana
B. Gradbene mere					
Seženj (klaftra), ljubljanski	Klaffer	Mera stavb in zemlje	Ljubljana, morda Kranjska	a) 6 čevljev, 1,966 m b) 5 čevl., 1,61 m ?	do približno 1793
Komolec	Daumelle, cubitus	Zlasti stavbni les	Meddeželna	44 cm	„ „ „
Cevlejš ljubljanski	Fuss	Kot zgoraj	Ljubljana, morda Kranjska	32,8 cm	„ „ „
Patec, cola	Zoll	„	„	$\frac{1}{12}$ čevlja	„ „ „

Jože Šorn

STAREJŠI MLINI ZA PAPIR NA SLOVENSKEM

Skoraj bi mogli trditi, da imajo naši starejši mlini za papir bolj splošno kulturnozgodovinski kot pa gospodarskozgodovinski pomen, kajti z izjemo enega ali dveh so bili vsi ostali le majhni obrati, v katerih so delali lastnik mlina in 2—3 pomočniki, ponekod niti toliko ljudi ne. Šele proti koncu 18. in v začetku 19. stoletja so postali ti obrati pomembnejša središča tudi na gospodarskem področju. Zaključek dobe *naših klasičnih mlinov za papir* pa pomeni nastop Fidelisa Terpinca kmalu po letu 1840, ker je ta industrialec izzval s svojo strojno papirnico na Vevčah pravo revolucijo v proizvodnji papirja. S tem so bili namreč vsi ostali naši mlini za papir prisiljeni, da se ali modernizirajo ali pa propadejo.

Obravnavamo — po časovnem zaporedju nastajanja — le tiste mline, ki so bili na ozemlju današnje LR Slovenije. Res je, da je opisal take mline v nekdanjem avstrijskem cesarstvu (še posebej v avstrijskih alpskih deželah) že n. pr. Viktor Thiel v svojih delih,¹ toda mline na nekdanjem Goriškem, Kranjskem in Spodnjem Štajerskem dokaj slabše kot pa ostale in tudi brez odtisov njihovih vodnih znakov. Ker je druga — zlasti slovenska — literatura² le prav na kratko obravnavala take mline in

¹ Viktor Thiel, *Geschichte d. Papiererzeugung u. des Papierhandels in Stmk.*, Graz 1926; S. A. aus *Zentralblatt f. d. Papierindustrie*, Nr 1—7, Jgg 1926; zlasti str. 3. — Isti, *Geschichtl. Nachrichten über d. Papiererzeugung in Krain, Görz u. Fiume*; *Zentralblatt*... 1931. — Isti, *Papiererzeugung u. Papierhandel vornehmlich in den d. Landen*...; S. A. aus *Archival. Zeitschrift*, III. F., 8. Bd., München 1932; zlasti str. 19. — Isti, *Geschichte d. Papiererzeugung in Kärnten — Krain — Görz*; S. A. aus *Altenburger Papierer* 1937, H. 9—12. — Isti, *Geschichte d. Papiererzeugung in Donauraum, Biberach* 1940; zlasti str. 29, 85, 128, 138 sl., 153—4, 166 sl.

² Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897; na str. 67 le omenja Kislov mlin v 16. stoletju. — Ivan Slokar, *Geschichte d. österr. Industrie*, Dunaj 1914, 438—9, navaja nekatere mline brez Kislovega. — SBL I, 454, glej članek Jože Glonarja o Kislu. — (Drago Potočnik), *Ob stoletnici Vevč 1843 do 1943* (Lj. 1943), se na str. 4 le dotakne nekaterih mlinov. — Zvonimir Kulundžić, *Knjiga o knjizi*, I, Zagreb 1951, 460. — Viktor Novak, *Latin. paleografija*, Beograd 1952, 72—3. — Ferdo Gestrin, *Družbeni razredi*..., *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, 19. — Ciril Pavlin, *Pot od smreke do papirja*, *Les III/7*, 1951, str. 122—124, 149—151 (netočnosti). — Po oddaji tega rokopisa uredništvu ZČ je še izšla Vladimirja Mošina *Filigranologija* kao pomoćna historijska nauka. *Zbornik hist. instituta Jugosl. akademije*, vol. 1, Zagreb 1954, str. 25—95 (slovenski mlini za papir so obdelani na str. 54 zelo slabo).

vodnih znakov ni objavila, se nam je tudi iz tega razloga zdelo primerno, da izpopolnimo to vrzel.

V stoletjih pred reformacijo je nastalo v Avstriji sploh in v njenih alpskih deželah še posebej prav malo mlinov za papir. V 16. stoletju pa so, zlasti po razširitvi protestantizma, zrastle številni mlini za papir, eden med njimi na Fužinah pod Ljubljano — prvi na današnjem slovenskem in s tem na jugoslovanskem ozemlju.

Grad Fužine pod Ljubljano³ je zgradil leta 1528 Vid Kisl na levem bregu Ljubljanice. Njegovemu sinu in nasledniku v gradu, Janžu Kislu, je baje prodala kartuzija Pleterje leta 1554 mlin⁴ nasproti gradu na desni obali te reke.⁵ Zemljišče, na katerem je stal mlin, je sicer pripadalo kmetom vasi Hrušice, ki je bila podložna Fužinam, toda mlin sam je bil bliže gradu kot pa imenovanemu naselju; prav zaradi tega ga bomo imenovali vedno mlin za papir pri Fužinah, ne pa mlin v Hrušici.⁶ Na podlagi virov v graškem arhivu je Thiel ugotovil,⁷ da je Kisl prejel privilegij za mlin za papir (točno rečeno za preureditev navadnega mlina v mlin za papir) leta 1580. Dopuščamo možnost navedenega datuma za prejem privilegija, dejstvo pa je, da je pričel papirničar s proizvodnjo že nekoliko prej, kajti njegov vodni znak zasledimo že najmanj decembra 1579.⁸

Naš najstarejši ohranjeni urbar za Fužine datira iz leta 1589.⁹ V njem piše, da je tedaj plačeval činž od *mlina za papir pri Fužinah* (Zinns bey Kaltenprunn za razliko od mlinov, ki so bili in Schloss zu Kaltenprunn) *mojster Pankrac* (Pangraz, Thiel piše Pongracz) letno 25 ren. gld in 10 rizmov¹⁰ papirja. Če je mlin pričel obratovati pred letom 1580, potem je velika verjetnost, da je mojster Pankrac delal v njem od samega začetka.

Mojster je bil istočasno tudi *kmet* v hrušiški župi. Delil je namreč polovično hubo s Petrom Bratom, ki je imel v lasti pri Fužinah kovačijo. Ostale pol hube je sam užival Avguštin Šmit, ki je tudi imel kovačijo pri gradu. Linhart Brat in njegov brat Peter sta služila od mlina pri fužinskem mostu le 10 gld 30 kr. Iz tega bi se dalo sklepati, da je bil mlin za papir večji in pomembnejši obrat kot pa Bratova kovačija.

Okoli gradu (brzice!) je bilo še 6 navadnih mlinov, majhna steklarna, majhne fužine, kovačija, valjalnica 4 irharjev — torej skupina manjših obratov.

³ Danes Studenec št. 1.

⁴ Thiel, Geschichte..., Graz 1926, 3.

⁵ Danes je tu blizu električna centrala II papirnice Vevče oziroma stanhiša Fužine št. 4.

⁶ Prim. Novak, op. cit., 72 »... u Gornjoj Hrušici...«; pravilno Thiel v svojih razpravah »... bei Kaltenbrunn...« in vsi ostali, Potočnik pa »... pri Studencu...«.

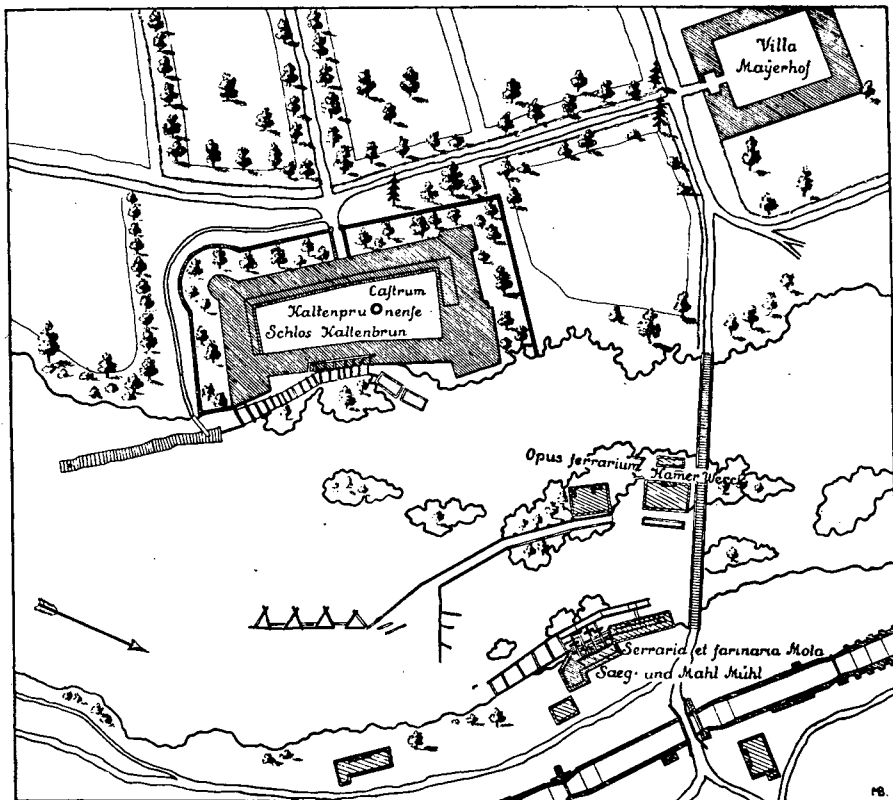
⁷ Gl. op. 4 in istega Geschichte..., Biberach 1940, 29; navaja arhive v Gradcu.

⁸ Prim. spis Instruction vnd Verrichtung v SSA, fasc. 54 h, snop. 7.

⁹ DAS, Rektificirani dominikal. akti za ljubljansko kresijo, fasc. I, št. 25.

¹⁰ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, 542, piše, da je rizem sklad po 480 pol. V rokopisu št. 85 (I. 6 b) v Drž. arhivu Slovenije piše, da ima rizem 479 pol papirja.

Za prenehanje dela v mlinu za papir se spet opiramo na Thiela, ki na podlagi virov trdi, da se 1593 še imenuje mojster Pankrac kot lastnik mlina, 1596 pa da je bil mlin že pust.¹¹ V času potrditve zgoraj citiranega fužinskega urbarja v letu 1596 (potrdil ga je Jurij Kisl brez točnejše navedbe datuma) papirničar menda še ni prenehal z delom. Vsaj 18. maja

Sl. 1. Mlin za papir mojstra Pankraca (na karti iz leta 1739 v DAS; mlin je bil na mestu mlina in žage na desnem bregu ob mostu)

leta 1596 je morda še izdeloval papir.¹² Do sedaj nam je uspelo zaslediti njegov vodni znak v spisih z letnico 1591;¹³ s tem seveda še ni rečeno, da ga v aktih iz poznejših let ne bi bilo več moč najti.

¹¹ Thiel, Geschichte ..., Biberach 1940, 29.

¹² SSA, fasc. 207 a (ovoj Različne pritožbe); neki akt s tem datumom govori o pok. Juriju Kislu in mlinu za papir v Hrušici (!), ki je bil prej le navaden mlin, t. j. mlin za žito.

¹³ SSA, fasc. 54/14.

Mlin za papir je torej deloval v času, ko je bil protestantizem na Slovenskem na višku svoje moči. V mestu je delovala gimnazija, Mandelc je marljivo tiskal slovenske in druge knjige, mojster Pankrac pa je dobavljal papir. Torej so naši protestanti na široko zasnovali svoje delovanje in smiselno gradili svojo stavbo. Samo za transferiranje in tiskanje Biblije ter za vzdrževanje predikantov so porabili okoli 90.000 gld.¹⁴ Razumljivo je, da bi bili stroški še večji, če ne bi Kisl v lastni režiji vzdrževal mlin za papir in se nekako žrtvoval za skupno stvar. Ne gre zanikati dejstvo, da je imel od mlina tudi sam gmotni dobiček, toda samo ta misel ga ni vodila pri tem, ko je prosil nadvojvodo Karla za izključni privilegij za svoj mlin (zaradi tega ni smel na Kranjskem obratovati še kak drug mlin za papir).

Ko je protireformacija podrla to protestantsko stavbo, se — zanimivo in važno — *ni polastila* niti tiskarne niti mlina za papir, da bi ju izkoristila v svoje namene. Naslednji urbar fužinskega gospostva¹⁵ namreč, ki je bil sestavljen 11. julija 1616, ima že pripombo, da je mlin za papir docela pust.

Razen količine papirja, ki jo je mlin moral odrajtovati svojemu gospodu, ne vemo niti za višino proizvodnje niti za število zaposlencev v njem in podobno.

Pri pregledovanju aktov iz protestantske dobe¹⁶ smo spoznali, da je fužinskega papirja sorazmerno malo. Grb Kislov¹⁷ je mojster Pankrac kot fužinski podložnik uporabil za vodni znak in s tem nekako simbolično poudaril, da *ni samostojen papirničar*, pač pa uslužbenec svojega gospoda. Dolej sta znani dve varianti vodnega znaka, ki nastopata skoraj sočasno. Ker se Pankrac pojavlja kot papirni mojster vsaj še leta 1593,⁷ lahko domnevamo, da je bil ves čas do konca obratovanja zaposlen v mlinu.

Po Valvasorjevi zaslugi¹⁸ se je vtihotapila v del naše literature¹⁹ trditev, da je ljubljanska občina postavila leta 1669 mlin za papir na Poljanah. To pa izvira iz napačnega tolmačenja Valvasorjevih podatkov, ki se glasijo: »... Seithero der Türck Candia bezwungen, ist dieser Stadt ein grosser Abbruch geschehen... Vor diesem hatte sie auch vor dem Kloster-Thor, auf der Pöland, eine Papier-Mühle... so aber beyde (sc. tudi steklarna) zu Grund gegangen...«

Znano je, da je divjala v letih 1645—1669 vojna med Turki in Benečani za Kreto. Čeprav je benečanska flota večkrat premagala turško, so končno Turki le osvojili ta otok. Ker Valvasor najbrž ni razpolagal s točnejšimi podatki o protestantskem mlinu, je le po spominu ali po pripovedovanju drugih ljudi trdil, da je mesto Ljubljana (!) postavilo mlin v poljanskem predmestju (!) pred to in to vojno. Pregled virov in litera-

¹⁴ RA, fasc. XX, Poročilo o vzdrževanju granic...

¹⁵ Rektific. dom. akti za lj. kresijo, fasc. I, št. 24.

¹⁶ SSA, serija fasciklov s številko 54, dalje fasc. 7, 124 a itd.

¹⁷ Valvasor, Ehre IX, 72, 77, 91; gl. tudi grb nad vrati fužin. graščine!

¹⁸ Ib., XI, 706.

¹⁹ N. pr. Novak, Paleografija, 72; Kulundžić, Knjiga o knjizi, 460; Potočnik, Ob stoletnici, 5.

ture v Mestnem arhivu ljubljanskem²⁰ pa nam daje o dozdevno mestnem mlinu v drugi polovici 17. stoletja povsem negativen odgovor.

Pri vsem tem pa vendar ne smemo prezreti vesti, ki bi utegnila priti do Valvasorjevih ušes, da se je namreč vsaj poleti 1636 govorilo na rotovžu o nekem mlinu za papir.²¹ V ponedeljek 14. julija t. l. je župan Otho sporočil mestnim očetom, da mu je knezoškof Scarlichi govoril o tiskarni, ki naj se postavi v Ljubljani; mestni svet temu načrtu ni bil naklonjen, ker se je tudi že pri jezuitih izkazalo, da so tiskovni oziroma črkovni material že dobili, z delom pa se niso upali začeti, ker mora pri tiskarni biti tudi mlin za papir. — Če pa je že rotovž vedel o tem, potem so se vesti lahko razširile tudi po mestu in v zelo *popačeni obliki* bi zadevo utegnlo registrirati tudi Valvasor.

Naslednji mlin za papir postavlja Thiel v leto 1670 in na vipavska tla ter trdi, da je bil njegov lastnik Anton grof Lanthieri.²² Takoj v naslednjem stavku trdi, da je ob tem času nastal tak mlin tudi v Radečah. Kot bomo pozneje videli, je radeški pričel delovati šele sredi 18. stoletja; zato si ta dva mlina sploh nista mogla biti sodobnika. Če smemo verjeti Valvasorju,²³ naj bi miljo od trga Vipave na reki Hubelj delovale (sc. v drugi polovici 17. stoletja) Lanthierijeve fužine. Te pa so pogorele; na istem mestu je *Anton grof Lanthieri postavil mlin za papir*. Za datiranje nastanka mlina bi se torej mogli poslužiti časa, ko so pogorele fužine, in pa časa, ko je Valvasor zvedel in zapisal te vesti.²⁴ Ta obrat je bil v pogonu le prav malo časa.²⁵ Vodni znak nam ni znan. — Nek drug podatek pa namiguje na možnost, da bi bil tak mlin zgrajen šele v prvih desetletjih 18. stoletja. Z dnem 30. marca 1734 je namreč datiran akt,²⁶ v katerem piše, da namerava cesarski general grof Lanthieri postaviti mlin za papir na kraju, kjer je že prej stal podoben obrat (torej blizu Ajdovščine). Z besedami »kjer je že preje stal« ni seveda časovno povedano nič določenega; lahko je to petdeset ali pa samo deset let. Ker je rodbina Lanthierijev znana po svoji manufakturni dejavnosti,²⁷ bi bilo končno možno tudi to, da so v 17. stoletju propadli mlin za papir mnogo pozneje obnovili. Za vsako točnejšo trditev oziroma periodizacijo pa na zadevne vire še nismo zadeli.

²⁰ Sod. prot. za 1640—80, Davčni urbarji za cit. leta, Knj. prejem. in izdatkov za cit. leta; Fabjančič, Knjiga hiš X, Poljan. predmestje; Isti, Mestni sodniki in župani II (rokopisa v MALj).

²¹ Sod. prot. za 1636, str. 192—3, in Fabjančič, Mestni sodniki in župani II, str. 539.

²² Geschichte..., Biberach 1940, 85.

²³ Ehre XI, 655.

²⁴ Müllner, Geschichte des Eisens, 1909, 684: omenjene fužine do 1659 niso delale. V pogonu so bile od takrat dalje, postavil jih je pa Anton grof Lanthieri. 1674 so še obratovale. — Torej tudi pri Müllnerju ne moremo najti opore za datiranje požara fužin.

²⁵ ADK (Arhiv dvorne komore, Dunaj), fasc. 111, rdeča številka 449, Iö. Kommerz. — Po Thielu, Geschichte..., Biberach 1940, 85, deloval menda le eno leto. Novak, op. cit., 72, postavlja začetek v leto 1669 (!).

²⁶ SSA, fasc. 537 a.

²⁷ Valvasor navaja poleg fužin in mlina za papir tudi še suknarno.

Samo pri nameri sta ostala Giovanni Caratti s svojim načrtom za postavitev mlina za papir v Ajdovščini leta 1732^{27a} ter leta 1743 ali 1744 nekje na avstrijskem Gradiščanskem Franc baron Tacco.^{27b}

Tretji mlin za papir je bil postavljen v Žužemberku. Neki Tomaž Khreüdl je 2. decembra 1712 sklenil kupno pogodbo za navadni mlin z Auerspergovim knjigovodjo in je zanj plačal 1000 gld v gotovini. Mlin, ki je bil zgrajen tega leta ali pa tik pred tem, je leta 1716 kupil od graščine Anton Nikel iz Žužemberka za 1500 gld in ga preuredil v mlin za papir, ki se je glede proizvodnje papirja, ki ni imela resnega tekmeca v slovenskih predelih stare monarhije, hitro povzpел.²⁸ Obrat je postal že v letih okoli 1735—40 sposoben proizvesti letno preko 1000 rizmov vsakovrstnega papirja. Ker je bila poraba papirja na Kranjskem še sorazmerno skromna, si je Anton našel številne kupce tudi še na Hrvaškem in drugod. V generalat je prodajal papir za izdelavo nabojev, v Ljubljani pa trgovcem in privatnikom.²⁹

Po pogodbi iz leta 1748 je Anton postal dobavitelj papirja za kranjsko reprezentanco in kamero.³⁰ Dogovorjeno je bilo, naj Nikel dobi model s stanovskim grbom in naj tak papir izdeluje samo za omenjeno ustanovo, kajti ta ga je potrebovala letno 100 rizmov. Zdi pa se, da papirničar opisanega modela nikdar ni dobil, ker papirja s takim vodnim znakom v tem času sploh nikjer ne zasledimo.

Mlin je bil v najboljšem stanju in brez dolga predan *Dizmi Niklu*, Antonovemu sinu, ki ga je prevzel leta 1756.

Dizma Nikel ni bil izučen papirničar; ker sta se tudi oba njegova pomočnika razumela v te posle kaj slabo, je mlin začel bolj in bolj propadati. Že leta 1767 je bil lastnik prisiljen prositi Franca Jamnika, računovodjo v deželnem glavarstvu, za tisoč goldinarjev posojila, in jih je pozneje tudi prejel. Toda kljub vsemu je njegova moč propadala in ni mogel plačevati graščini niti obveznih 10 gld 30 kr. Kako zelo je proizvodnja padala, vidimo iz tega, da je n. pr. leta 1762 izdelal Dizma le še 390 rizmov papirja, v zimi 1776—77 pa je namesto dogovorjenih 160 rizmov izdelal samo 12 rizmov papirja. Tedaj je obstajala velika nevarnost, da bo mlin propadel, kajti Dizma je poleg neznanja bil še zelo bolan (hrom), konkurenca pa je postajala vedno hujša, končno pa je tudi sam Žužemberk bil precej oddaljen od kulturnih središč, ki so bila največji potrošnik papirja.

Dizma je imel v lasti v trgu Žužemberku še *kajžo* (Untersass), v Stranski vasi tudi *hubo*.

Nekako šestletna doba (1786—1792) v razvoju tega mlina ni še povsem razjasnjena. Zanesljivo vemo le to, da se leta 1786 še vedno upo-

^{27a} RA, knjiga »Copia Lettere Dal 1732 sin' al 1737«, str. 70. — Caratti je nameraval obratovati brez privativnega privilegija.

^{27b} RA, fasc. V, Commercialia (spis Relation ..., str. 28).

²⁸ KR, PP, P-2-1. — Thiel, Geschichte ..., Biberach 1940, 139, trdi, da je bil mlin zgrajen šele okoli 1763; Slokar, op. cit., 438, pa: že v 18. stoletju.

²⁹ RA, Diaria 1746—50, 1. maj 1747 in 26. januar 1748.

³⁰ KR, PP, P-2-1 in pa SSA, fasc. 79, sn. 16.

rablja papir z Dizmovim vodnim znakom.³¹ Šele leta 1792 se pojavi kot lastnik *tiskar Ignac Kleinmayr*,³² ki je dal leta 1801 Jakobu Knificu mlin za šest let v najem za 1400 gld letno.³³ Že Ignac je skušal mlin zelo povečati.³⁴ Za dedinjo vsega premoženja, torej tudi za mlin, je Ignac določil svojo ženo Teklo.³⁵ Po materini smrti je vodstvo mlina prevzel sin Karl. Kot zadnji lastnik se omenja v letih okoli 1870 Fani Kleinmayr.³⁶ Vsaj leta 1875 ni ta mlin že nič več obratoval.³⁷ Redek primer: isti mlin je bil v posesti ene same rodbine okoli 85 let!

Če merkantilizem do 1740 ne kaže posebnega napredka v papirničarstvu, pa je gospodarska aktivnost v terezijanskem času dala osnovo za nastanek manjšega števila obratov za papir na Slovenskem. Tako je v tem času pričel z delom v *naselju Sv. Duh pri Škofji Loki* (Obern) skromen obrat, ki je leta 1750 že zanesljivo proizvajal papir.³⁸ Štiri leta pozneje zvemo tudi že za ime tega papirničarja; pisal se je *Henrik Stiuen*.³⁹ Mojster, ki ni imel in ni mogel imeti izučenega pomočnika, ker je imel zelo skromno tržišče, je — vsaj proti koncu obstoja — izdeloval le pivnik ali črni papir.⁴⁰ Po nekih podatkih naj bi leta 1762 že nič več ne obratoval.⁴¹ Vendar pa ga drugi podatki še vedno navajajo kot papirničarja leta 1769.⁴² Ta dvojnost podatkov izvira od tod, ker je bila njegova proizvodnja nekako od leta 1760 tako skromna in nestalna, da so ga čestokrat pri naštevanju mlinov za papir na Kranjskem enostavno prezrli. Podatki, ki bi ga po letu 1769 zanesljivo še navajali kot papirničarja, povsem izginejo. — Vodnega znaka ne poznamo.

Že leta 1749 je bilo govora o tem, da bo tudi Ljubljana dobila svoj mlin za papir. Res se je že v začetku naslednjega leta odločil postaviti tak obrat Kristijan Viljem Heil ob Gradaščici. Mož je imel pravzaprav zelo velike načrte; na istem kraju je hotel postaviti tudi obrat za izdelo-

³¹ MALj, Cod. I, 123.

³² ADK, rdeča št. 449, fasc. 111, Iö Kommerz, ovoj Krain. — 4. oziroma 5. decembra 1792 so namreč papirničarji Ign. Kleinmayr, Anton Domian, Tomaž Kumar in Andrej Gassler prosili oblasti, naj se razveljavi dovoljenje Ignacu Hofmanu za postavitev mlina za papir. Prošnji je bilo najbrž ustrezno, ker je bilo poleti 1793 spet govora samo o treh mlinih — namreč v Žužemberku, Radečah in Ajdovščini.

³³ Janko Šlebinger v SBL I, 459, pod geslom Kleinmayr Ignac.

³⁴ Hoff, Hist.-stat.-top. Gemählde v. Krain, II, 1808, 120.

³⁵ Testamenta 1747—1835, Lit. K, No 115. Ignac je napravil oporoko v Žužemberku 25. oktobra 1800; odprta je bila 18. januarja 1802.

³⁶ Statist. Bericht d. Handels- u. Gewerbekammer in Laibach... 1870 (Lj. 1872), 84.

³⁷ Statist. Bericht... 1875 (Lj. 1878), 201.

³⁸ KR XII, Fabriquewesen, 1—10. — Z veliko verjetnostjo se more celo trditi, da je Stiuen pričel obratovati najpozneje 1749, če ne že prej. — Thiel, Geschichte..., Biberach 1940, 138 in 159, napačno: mlin za papir v Ladji (!) leta 1763; Slokar, op. cit., 438, pa: v Goričanah v 90-tih letih 18. stoletja. — Za leto 1752 še KR, PP, P-2-1.

³⁹ Rektific. dom. akti za ljubljansko kresijo, fasc. 2/2, št. 35 iz leta 1754, in št. 47 iz leta 1755.

⁴⁰ KR, PP, P-2-1.

⁴¹ KR, CC, P-2-1. — Po ustni izjavi dr. P. Blaznika domačini še danes poznajo krajevni izraz »na papirnici«.

⁴² Ib., 19. maja 1769.

vanje škroba in pudra, kar bi pridobival iz krompirja. Zaradi velikega odpora s strani rotovža so bili vsi njegovi načrti zavrtnjeni — torej tudi za mlin za papir.⁴³

Okoli leta 1750 je pričel delovati *peti mlin za papir, in to v bližini Radeč pri Zidanem mostu*.⁴⁴ Prva vest o njem datira prav iz tega leta.⁴⁵ Mlin je pravzaprav stal v naselju Škofja riža pri Radečah.⁴⁶ Zaradi enostavnosti ga bomo vedno imenovali mlin za papir pri Radečah. Letno je ob sv. Juriju plačeval svoji gosposki 10 gld. Ta mali mlin je leta 1762 komaj šele mogel proizvesti 112 rizmov papirja. Njegov papir na Kranjskem spočetka ni bil prav močno razširjen, kajti dominiral je še vedno Nikel, pač pa je njegovo glavno tržišče bilo na Spodnjem Štajerskem, še posebej celjsko okrožje. Sicer so res delovali v tem času na Zgornjem Štajerskem trije mlini, toda Radeče so bile bliže, papirničar pa je bil zelo podjeten. Čeprav je bila vsaj leta 1762 proizvodnja obeh velikih kranjskih papirničarjev, žužemberškega in radeškega, skupno 500 rizmov, je bilo to za deželo le premalo; ta »praznina« je torej še po drugi strani pomenila konjunkturo za Radečana, zlasti še zato, ker je Dizma Nikel propadal. Mojstru je bilo ime *Andrej Müller* (tudi Andrej Mihael Müller odnosno Millner). Njegov mlin je kmalu pričel prekašati Niklovega po količini in kakovosti papirja. Leta 1769 je bil menda že sposoben letno izdelati 600—700 rizmov papirja.⁴⁷

Vse te mlina je presegal *mlin Tomaža Kumarja v Ajdovščini*. Mož je začel s tem, da je leta 1762 postavil skromno izdelovalnico igralnih kart.⁴⁸ Ni pa se zaustavil samo pri tem, temveč je postavil poleti 1767 še mlin za papir — oziroma morda povečal staro izdelovalnico kart. Dosegel je petletni privilegij, ki je pričel veljati s 1. januarjem 1768, in se z vso silo lotil izdelovanja papirja. Da bi bolje uspeval, je zaprosil državne oblasti

⁴³ KR XII, Fabriquewesen, 1—10. — Zavrnitev Dunaja 25. julija 1750 (ADK, rd. št. 449, fasc. 111, Iö Kommerz, Krain). — Heil ni uspel z mlinom zato, ker bi zapornice na Gradašnici povzročale poplave, z izdelovalnico škroba in pudra pa zato ne, ker so krompir (imenovali so ga podzemeljske kolerabe), ki bi ga uporabljal kot surovino, imeli za škodljivo zel, ki srka zemeljske moči in sploh ni koristna. Tudi paša, čebelarstvo, gozdovi, košnja itd. bi bili okoli Gradašnice — po zatnjevanju oblasti — zaradi mlina uničeni.

Ljubljanski uradi so zavrnilo njegov predlog že marca 1750, češ da je dovolj, da ima dežela tri mlina, namreč v Žužemberku, Radečah in Škofji Loki. Čeprav prvemu primanjkuje cunj in ima drugi majhno tržišče, tretji pa komaj da životari, je Heilov poskus odveč (!). — Torej primer, kako je merkantilizem podlegel fiziokratizmu.

⁴⁴ Thiel, Geschichte..., Biberach 1940, 159, napačno: okoli 1765; Potočnik op. cit., 5, ima celo letnico 1670, Slokar, op. cit., 438, pa: v 90-ih letih 18. stoletja.

⁴⁵ KR XII, Fabriquewesen, 1—10. Prim. 2. odstavek v op. 45.

⁴⁶ Rektific. dom. akti za novomeško kresijo, fasc. 168; mlin se našteva za šestimi hubami imenovanega naselja.

⁴⁷ Rudolf Andrejka, SBL, 7. zv., 335—6, navaja pomanjkljivo pod geslom Piatnik, da je prvi znani lastnik tega mlina graški tiskar Tanzer iz začetka 19. stoletja, pozneje pa Ivan Pothorn. Za proizvodnjo gl. op. 41.

⁴⁸ Thiel, Geschichte..., Biberach 1940, 138, trdi, da je Kumar napravil »tovarno« igralnih kart šele leta 1767 — istočasno z mlinom. Toda iz Kumarjevih izjav jasno sledi, da je izdeloval igralne karte že od leta 1762; da bi pa izdeloval papir za take karte tudi v novem mlinu, za to ni zanesljivih podatkov; zdi se, da je izdelovalnico kart pozneje sploh opustil.

za predujem 4000 gld, ki jih pa ni prejel; ker mu je bila zavrnjena tudi prošnja, naj se osvobodi konsumne mitnine, je bil torej odvisen popolnoma od svojih sredstev in sposobnosti. Kako zelo je napredoval, vidimo iz dejstva, da je spomladi 1769 že izdeloval 12 vrst papirja. Konjunktura in spretnost sta mu omogočili, da je že cit. leta proizvedel 6000—7000 rizmov papirja, dve leti pozneje je približno enako množino izdelal v 32 raznih vrstah, poleg tega še vijoličasti ovojni papir za čistilnico sladkorja na Reki. Do leta 1771 je vložil v svoj obrat že okoli 40.000 gld. Oskrboval je potrošnike na Goriškem, Kranjskem, v Trsturni in na Reki. Kljub hudi konkurenci tujih mlinov se je prav dobro uveljavil in plasiral svoje izdelke tudi v kraje, kjer so do takrat uporabljali izključno beneški papir. Razvil se je v enega *najuglednejših in najmočnejših papirničarjev v avstrijskih dednih deželah*, saj je v letih okoli 1775 (torej v času, ko je Nikel preživljal hudo krizo in se je Müller le počasi dvigal) že izdeloval 39 vrst papirja.⁴⁹

Omenili smo, da je Tomaž izdeloval vijoličasti ovojni papir za sladkorno čistilnico. Do tega pa je prišlo takole:

Reška čistilnica sladkorja, ki so jo ustanovili v glavnem Holandci leta 1750, je potrebovala za zavijanje sladkorja tako imenovani *modri holandski sladkorni papir*; le-tega je morala tovarna spočetka dobavljati iz tujine, ker je šele leta 1768 prispelo v Avstrijo že prej želeno poročilo, kako se tak papir izdeluje.⁵⁰ Prav z namenom, da ugotovi, koliko sta oba kranjska mlina, namreč žužemberški in radeški, sposobna proizvajati tak papir, je p. Gabrijel Gruber pregledal oba obrata in v obeh delal poskuse spomladi in poleti 1769 (Gruber je to storil na željo kranjskih oblasti in Kmetijske družbe).⁵¹ V obeh mlinih mu je uspelo izgotoviti tak ovojni papir, in čistilnica ga je res naročila. Izdelovanja takega papirja pa se je istega leta lotil tudi Kumar in zaradi ugodnejših pogojev uspel, da je edini zalagal čistilnico z ovojnim papirjem. Medtem ko je na Kranjskem uspel izgotoviti tak papir le Gruber, pa se zdi, da je na Goriškem Kumar *sam bil tak pionir* («... den Erfinder Thomass Cumar...»). Skoraj 15 let je bila zanj čistilnica tržišče, kamor je zanesljivo plasiral svoj ovojni papir. Za dobri papir je dobil pismeno pohvalo čistilnice leta 1774, prav tedaj tudi še pohvale stanovskega tiskarja Ivana Friderika Egerja v Ljubljani, dalje finančne administracije za Kranjsko in Avstrijsko Primorje, končno pohvale nekih Benečanov. Grof Wagensperg, ki je imel mlin za papir na Zgornjem Štajerskem, je prispel dvakrat v Ajdovščino, v ta največji mlin na slovenskem ozemlju, na ogled in pouk glede proizvodnje dobrega papirja.

V 80-ih letih je proizvodnja pričela nekoliko padati, deloma zato, ker se je Kumar že postaral in ni bil več sposoben prilagoditi se potrebam tržišča, deloma zato, ker so konkurenčni obrati večali proizvodnjo in težili k temu, da razširijo svoja tržišča.

⁴⁹ Za Kumarja najizdatnejši vir v ADK, rd. št. 449, fasc. 111, Iö Kommerz, ovoj Görz.

⁵⁰ Thiel, Geschichte..., Biberach 1940, 128.

⁵¹ KR, CC, P-2-1 in spisi Kmetijske družbe (DAS), fasc. P 5 a.

V aprilu 1793 je kupil njegov mlin *Karl Boromej Fajenc* (Fayenz) iz Kočevja in plačal zanj Kumarju 22.000 gld. Fajenc je bil pred tem uslužben 20 let na Reki v čistilnici sladkorja kot skladiščnik in nemški dopisnik — *torej ni bil papirničar po stroki*.

Fajenc je zopet dvignil in izboljšal proizvodnjo papirja. Pridobil je tržišče, ki ga je izgubil Kumar proti koncu svojega lastništva: čistilnico sladkorja. Ta je prenehala kupovati ovojni papir v Benetkah, kamor se je usmerila po odklonitvi od Kumarja, in se ponovno vrnila v Ajdovščino.⁵²

Okoli leta 1770, verjetno pred tem letom, so nameravali postaviti židje bratje Luccati v Vipavi ob reki Hubelj mlin za papir. Toda ostalo je vse pri načrtu, ker jim okoliščine niso dovolile tvegati tak obrat.⁵³

Leta 1795⁵⁴ je ob Soči v *Podgori pri Gorici pričel delovati mlin za papir Franca grofa Thurna*.⁵⁵ Kljub zunanjim oviram (protifrancoske vojne, gospodarska kriza) se je ta sedmi mlin na slovenskem ozemlju zdržema razvijal, tako da je po reokupaciji Goriške njegov obrat zaposloval leta 1819 že 20 oseb, leta 1841 celo kar 67 delavcev; leta 1859 je ta klasični mlin postal strojna papirnica.⁵⁶ Njegovega vodnega znaka nismo mogli ugotoviti.

Najpozneje je svoj mlin za papir dobila Spodnja Štajerska, in to šele okoli leta 1832 v *Lobnici pri Rušah*.⁵⁷ Ne razpolagamo pa z viri in vodnim znakom, ki nam bi mogli osvetliti aktivnost tega osmega tovrstnega obrata.

Ker je *papirnica Wernerja Grundnerja (blizu Ladje) pri Goričanah*, ki je pričela delovati kmalu za lobniškimi mlinom,⁵⁸ v ozki zvezi s poznejšo Terpinčevo papirnico na Vevčah, se na tem mestu z njo podrobneje ne bavimo.

Delavci, delovni pogoji, mezde

Srednjeevropski papirničarji niso nikjer tvorili svojega lastnega ceha; drugje so bili priključeni cehu strojarjev, mlinarjev, celo krojačev.⁵⁹ Slovenski papirničarji niti niso imeli svojega ceha niti niso bili priključeni kakemu drugemu cehu. Bili so pač vsak zase samostojna enota, ki iz konkurenčnih in zemljepisnih razlogov ni imela ožjih zvez z drugo enoto.

⁵² Gl. opombo 49. — Fajenčeva lastna izjava. — Slokar, op. cit., 439, trdi, da je mlin dokončno propadel kmalu po letu 1820.

⁵³ Gl. op. 49. — Ta poskus omenja Kumar v neki svoji vlogi prav na kratko.

⁵⁴ Thiel, *Geschichte...*, Biberach 1940, 138, trdi, da že leta 1794; Novak, op. cit., 73, pa nedoločeno, da je začel z delom po sredi 18. stoletja.

⁵⁵ Gl. opombo 49.

⁵⁶ Thiel, op. cit., 153. — Za število delavcev leta 1819 in leta 1841 še Slokar, op. cit., 439.

⁵⁷ Tudi Thiel, op. cit., 154, ga omenja le mimogrede. Mal, op. cit., 542: Leta 1833 v Lobnici pri Mariboru.

⁵⁸ Slokar, op. cit., 438: v tridesetih letih 19. stoletja. Zatem trdi, da je obrat v Ladji pričel z delom 1763, kar pa se verjetno nanaša na Stiuenov mlin.

⁵⁹ Thiel, *Papiererzeugung...*, Archival. Zeitschrift, 137.

Bili so (morda z izjemo Kumarja) vsi obrtniki, rokodelci, ali vsaj zelo blizu temu. Šele proti koncu 18. stoletja in v naslednjih desetletjih so se nekateri povzpeli na stopnjo manufakturista.

Vendar nas nekatere poteze zelo spominjajo na cehovsko ureditev razmerij, postopkov in navad. Ker so se papirničarji slabo držali odredb prvega papirniškega reda iz leta 1754, so ga 14. maja 1768 obnovili — vsaj za Avstrijo pod Anižo. V to obnovitev so zajete odredbe o medsebojnem ponašanju delavcev in o obdelovanju papirja. Za opravljanje kvatrnih maš, za izplačevanje stroškov za bolne pomočnike ali pa za plačevanje pogrebov so jemali denar iz pušice, ki jo je moral imeti sleherni mlin za papir; za to pušico sta bila napravljena dva ključa, enega je hranil mojster, enega pa najstarejši pomočnik. Vanjo so vlagali za mojstra letno 3 gld 28 kr, za vsakega pomočnika pa 52 kr. — Za nas ni toliko važno to, da nimamo konkretnih podatkov za take postopke na Slovenskem, kolikor bolj je pomembno dejstvo, da so odnosi med vsemi ali skoraj vsemi papirničarji v dednih deželah le temeljili na *precej cehovskih navadah*, čeprav ne strogo organiziranih.

V tem okviru se je gibalo tudi življenje naših maloštevilnih mojstrov in pomočnikov. Kako je torej z našimi papirničarji?⁶⁰

Medtem ko za mlin za papir pri Fužinah zanesljivo vemo samo za mojstra Pankraca in moremo kakega pomočnika le suponorati, smo pri žužemberškem toliko na boljšem, da vemo vsaj za višino proizvodnje, namreč v času Antonovega lastništva preko 1000 rizmov letno. Toliko pa so zmogli izdelati 2—3 ljudje. Do tega števila pridemo *empirično* tako-le: leta 1768 sta bila pregledana tako radeški kakor žužemberški mlin. Dizma Nikel je takrat imel zanesljivo dva pomočnika; vsi trije so letno izdelali 700—800 rizmov. Pri tem je treba upoštevati, da je bil Dizma bolan, ter da on in oba pomočnika niso bili izučeni papirničarji, vrh vsega pa so imeli zastarele priprave, kolesa so zlasti poleti obstala zaradi nizke vode. Končno in ne nazadnje je stalno pomanjkanje cunj znatno vplivalo na višino proizvodnje. V idealnem primeru bi se moglo namreč izdelati do 2000 rizmov papirja letno. Praktično pa, če upoštevamo zaviralne momente, najmanj 1000 rizmov letno.

Ker je radeški papirničar v istem času trdil, da je sposoben izdelati letno 600—700 rizmov (čeprav jih dejansko takrat še ni izdelal toliko), bi mogli iz tega sklepati, da sta delala Müller in najmanj še en pomočnik, poleg njiju morda še kak vajenec.

Škofjeloški papirničar je vsaj proti koncu obratovanja delal sam. Ker pa je bil obrat v splošnem majhen, moremo domnevati, da je sploh ves čas obstoja delal v glavnem le mojster sam.

Največji obrat je bil vsekakor Kumarjev v Ajdovščini. Prav tako v istem letu je proizvedel preko 7000 rizmov pisarniškega in pisemskega papirja — torej desetkrat več kot Nikel — ter mnogo ovojnega papirja za sladkor. Po gornjem postopku (vštevši tudi opisane težave ali vsaj del njih) je za proizvodnjo omenjene količine papirja mogel zaposliti —

⁶⁰ Vire gl. na prejšnjih straneh pri posameznih papirničarjih.

idealno računano — okoli 25—30 ljudi, deloma menda tudi Benečanov.⁶¹ Če je res bilo približno toliko delavcev, potem ni dvoma, da moremo govoriti o delitvi dela v obratu itd. — *torej o manufakturi*; v vseh ostalih mlinih so vsaj do konca 18. stoletja delali vsi zaposleni vsa dela, tako mojster kot pomočniki so delali sedaj to sedaj ono delo, kakor je pač pokazala potreba.

Zaradi napornega nočnega dela se *ženska delovna sila nikjer niti ne omenja*, je pa možno, da so bile zaposlene tudi ženske, in to pri čiščenju, sortiranju in razrezovanju cunj.

V tej panogi gospodarske dejavnosti so bili delovni pogoji zelo težki. Prvi papirniški red iz leta 1754 je sicer določal, da mora trajati delovni čas od pol treh zjutraj do šestih popoldne, *torej 15 ur in pol* (čas, odmerjen za odmor in hrano, ni določen); tega se je Radečan menda držal. Žužemberčan pa ne, ker je pričel delati že eno uro prej (po nekem drugem podatku, ki pa je morda le lapsus calami, je pričel z delom ob pol ene po polnoči). Za vsako naduro je moral mojster plačati dva krajcarja. Notranjost vseh mlinov je bila temačna, poleg tega je v bližini žužemberškega mlina stala usnjarna, od koder je prah od usnja letel skozi špranje naravnost v mlin in kvaril menda celo kvaliteto papirja.

Če primerjamo mezde med pomočniki v žužemberškem in radeškem mlinu, vidimo, da je bila med njimi *kar precejšnja razlika*, prav takšna je bila razlika med njimi in tistimi, ki jih je določal drugi papirniški red: ta je izšel leta 1768. Najslabše je plačeval žužemberški mojster. Medtem ko je ta plačeval glavnega pomočnika (Pittengesel) za rizem papirja po dva krajcarja — prav toliko so zaslužili ti tudi v koroških mlinih za papir — mu je radeški plačeval po 2,5 kr, papirniški red pa je določal mezdo 3,5 kr od rizma za papir manjšega formata od številke 1 do 16, po 4,5 kr za papir od številke 17 do 19 itd., končno 12 kr za rizem papirja številka 28. Isti papirniški red je določal, da se glavnemu pomočniku *poveča* mezda za 0,5 kr pri rizmu, če je dober in sposoben delavec, zato pa naj ostala dva, vlagalec in polagatelj, zaslužita vsak po 0,25 kr manj. Vlagalec v žužemberškem mlinu je zaslužil od rizma 1,5 kr — enako koroški vlagalci — oni v Radečah pa po 2 kr od rizma.

Koroški glavni pomočniki so zaslužili (hrano so imeli prosto) tedensko 30 kr, ostali pomočniki 24 kr.

Če kak pomočnik zaradi drugih okoliščin ni mogel delati v delavnici, pač pa je bil zaposlen pri proizvodnji samega papirja, mu je moral mojster izplačati dnevno 30 kr. Kadar se je zgodilo, da ni bilo dela iz kakršnega koli razloga, pač pa so ga čakali, je moral mojster plačati 15 kr *čakalnine ali pa mu dajati hrano*. Mojster pa je moral tudi sicer dajati in pomočnik vzeti tedensko hranarino 1 gld 30 kr.

V Žužemberku sta pomočnika dobila poleg hrane 15 kr v gotovini. Pri pomanjkanju dela je računal za hrano le 5 kr, ostanek so pojmovali kot čakalnino. Za hrano pa je moral plačati pomočnik mojstru 12 kr: tudi spala sta pomočnika pri mojstru. Za radeškega vemo zanesljivo, da

⁶¹ Thiel, Geschichte ..., Biberach 1940, 138.

je nadure plačeval posebej po kosu, ni pa plačeval čakalnine. Hrane ni dajal, pač pa kot hranarino tedensko 1 gld 30 kr v gotovini. *Nadure* (sc. popoldanske) je žužemberški plačeval s pijačo.

Ovira za napredek je bila tudi slaba kvantiteta sredstev za proizvodnjo. Na pomanjkljivost teh je opozoril šele leta 1768 p. Gabrijel Gruber, ko je pregledal oba kranjska mlina in podal poročilo. Do takrat se ni nihče zanimal zanju in jima nudił kako pomoč.

Prostor za kamnite zaboje, v katerih so se razkrajale cunje (Faulungsort), je bil v radeškem mlinu zelo tesen; zaradi tega se je moglo razkrajati vsakokrat le 3 do največ 4,5 centov cunj; to je bila prva ovira za hitrejšo proizvodnjo papirja. Posebnega sekala za cunje nista imela niti Žužemberčan niti Radečan; *cunje sta sekala na tnalu*. Dalje je radeški moral pogosteje trpeti nevšečnost zaradi vode kot pa žužemberški; poleti in pozimi yčasih kolesa niso obratovala, ker je bilo nizko stanje vode, oziroma je voda tudi zamrznila ali pa so žage in mlini nad papirnico ob Sopotu zaprli vodo in s tem onemogočili hitrejše delo. Krka je poleti imela sicer manj vode, toda pozimi skoraj ni zamrznila. Zato pa je Nikla oviralo pomanjkanje dobrih oblikovalnic oziroma modelov ali form za papir. Imel je sedem ali osem teh modelov, toda vsi so bili že precej obrabljeni. Za izdelavo polsurovine, papirne kaše, se je Müller posluževal zelo enostavne priprave: preluknjane deske, ki jo je sukali po brenti, polni te snovi. V obeh mlinih je bila klobučevina za stiskanje papirja slaba, izrabljena in groba.

Proizvodni postopek

Ker papirničarji zaradi raznih tehničnih pomanjkljivosti v obratu, neznanja in namerne malomarnosti niso dobro izdelovali papirja, so oblasti objavile leta 1754 prvi papirniški red (Papierfabrikaturs Ordnung) s točnim popisom celotnega proizvodnega postopka.⁶²

Že *sortiranje* cunj naj bi vplivalo na kakovost papirja. Finejše cunje naj bi se uporabile za poštni papir, slabše za pisarniški in konceptni papir, najslabše za pivnike. Podrobnejša delitev je poznala pet vrst cunj: za poštni, pisarniški, konceptni, pivniški papir in modre cunje (najbrž za ovojni papir).

Zaradi pomanjkanja cunj smemo sklepati, da se Nikel in Müller nista mogla držati gornje delitve. Če pogledamo papir Dizme Nikla, vidimo, da je grob, hrapav, rjavkaste barve, da je skratka slabe kakovosti, da je Müllerjev pravzaprav nekoliko finejši in svetlejši, oba skupaj pa le močno *zaostajata* za uvoženim, n. pr. benečanskim ali ostalim avstrijskim papirjem (razen morda koroškim, ki ni bil posebno kakovosten). Točnejše razlike med papirji bomo obravnavali posebej. V splošnem moramo pomisliti na to, da je bilo n. pr. samo v Avstriji pod Anžo v tem času 16 mlinov za papir in da je medsebojna konkurenca silila proizva-

⁶² KR, PP, P-2-1.

jalca k dobri izdelavi, če je hotel obdržati trg. Na Slovenskem ni bilo tako; Nikel je imel celo nekaj *privilegij*, da je po pogodbi zalagal kranjske oblasti s papirjem — te pa niso nikdar resno zagrozile, da bodo razveljavile pogodbo zaradi slabe kakovosti papirja. Radeški je bil usmerjen v Spodnje Štajersko, Kumar pa je oskrboval vso Goriško in ostale bližnje predele. Toda Kumarja je že silila benečanska konkurenca k dobri kakovosti, saj vemo, da je v republici takrat obratovalo okoli 30 mlinov za papir, nekateri od njih prav v bližini meje, in da so ti mlinci sloveli po izdelavi dobrega papirja daleč naokoli.

Tako prebrane cunje — je poučeval papirniški red — je treba z iztepanjem in tolčenjem dobro očistiti. *To je bil začetek prve stopnje proizvodnega postopka.* Cunje je bilo treba z močnim lugom *obeliti*, kdor pa tega ni znal ali ni hotel, se je poslužil *razkrojevalnega postopka* (Faulung), ki je bil takle: cunje je razgrnjene naložil v nekakšne zaboje iz kamnitih plošč približno 2 in pol čevlja visoko in nalil nanje dovolj vode; zaboj je bilo treba pokriti, delno zato, da vanj ni padal prah, delno zato, da se je vsebina primerno segrela. Cunje so se počasi pričele razkrajati. Po 8—10 dneh jih je bilo treba obrniti in jih pustiti še 8 dni, nakar so jih smeli *sesekljati*.

Oba kranjska papirničarja sta cunje najprej obelila (najbrž samo posula) z apnom, potem pa sta jih še prepustila razkrajanju v zabojih.

Za najfinejše cunje je bilo dovolj, da so se razkrajale 6 dni, po obrnitvi le 3—4 dni. Razkrajanje je bilo hitrejši postopek, ker so pri beljenju morale ostati cunje v apnu več tednov.

Ko je bilo razkrajanje končano, je pričela *druga stopnja proizvodnega poteka* s tem, da so to gmoto iz kadi vrgli v nekako košaro, da se je voda odtekla. V kadunjo pod stopo so nametali toliko te gmote, kolikor je je bilo potrebne za izdelavo enega rizma papirja. Toda zaradi odtoka umazanije iz košare so najprej vzeli le vrhno polovico cunj, po eni uri naslednjo četrtino, še po eni uri preostalo četrtino. Vsa ta gmota je ostala pod stopami, ki jih je poganjalo mlinsko kolo, polnih 12 ur. Toda eno uro pred potekom tega časa so morali vodo, ki je tekla na to gmoto, odvesti in v vsako kadunjo nasuti funt čistega apna, nakar so stope spet spustili v pogon za eno uro, toda sedaj vode niso dodajali.

Apno se je temeljito premešalo z ostalo gmoto, ki se je zaradi tega dodatka očistila in obelila. Ta *polizdelek* (papirno kašo) so s korci prenesli v visoke predale ali zaboje in ga temeljito pretolkli s posebnimi šibami.

Kjer so se kolesa vrtela počasi, je postopek v stopah trajal 24 ur, sicer pa je bil končan že v 12—18 urah; najhitreje se je to dogodilo v tako imenovanih holandcih, v 5—8 urah. Morda se je holandcev posluževal Kumar, ostali slovenski papirničarji jih niso poznali.

Ker je bilo treba izprazniti polizdelek iz kadunj vsak dan ob šestih zjutraj ter ga je smelo biti v predalih le tri čevlje visoko, je moralo biti teh predalov torej večje število. Tu je ležal polizdelek dva tedna, ni pa škodovalo, če so dodali en do dva tedna. Ko se je ta gmota sesedla ozi-

roma zgostila, so jo preložili v posebne posode in jo dodelali s pomočjo oblikovalnic ali modelov v *končni izdelek* — v *papir*.

Tretja stopnja je bila sestavljena iz sledečih postopkov: papir so položili iz modela v *stiskalnico*, kjer so ga s stiskanjem gostili. Stiskalnica je imela na zgornji strani nepremakljive osnove in na spodnji strani plošče, ki so jo z vijakom privijali k osnovi, dobro klobučevino ali pa sukno, ki je bilo tkano na križ (dvojna flanela). Klobučevina se je nahajala tudi med polami papirja (torej: klobučevina—papir—klobučevina—papir itd.). Nikakor pa ni bilo priporočljivo polagati papir na grobo sukno, ki je puščalo kosmatine ali pa so se debelejšje nitke vtisnile v mokri papir. Tak papir je bil zaradi tega hrupav in že na pogled slabe kakovosti.

Po stiskanju so pole izgotovljenega papirja polagali na mizo. Vse pole papirja, ki so bile stisnjene v enem dnevu, so preko noči spet položili v stiskalnico in zgornjo ploščo nekoliko privili; to je bilo potrebno zato, da je bila voda, ki je povzročala grbine, popolnoma iztisnjena in da je papir postal še bolj gladek. — Tak je bil postopek pri navadnem papirju. Pri boljšem papirju je bila razlika samo ta, da so ga stiskali dvakrat do trikrat, tretjič spet preko noči.

Žužemberčan je imel stiskalnico na *vijak*, Radečan pa na *vzvod*.

Naslednjega dne so obesili 5—6 pol skupaj na poprečne palice ali vrvi in prepustili papir *sušenju*. Suh papir so zložili na kup in čim delj je tako ležal, tem lažje je bilo klejenje.

Četrta stopnja je obsegala *klejenje in glajenje papirja*. Za 40 do 50 rizmov, ki so jih hoteli klejati, so dodali v kotel, kjer so kuhali prav redek klej, 8—9 funtov raztopljenega galuna. Galun je namreč imel to lastnost, da je papir »potegnil skupaj« in ga s tem napravil odpornejšega do vpijanja vlage. Navadno so uporabljali sirno lepljivo tekočino ali kako drugo organsko lepilo. Po klejenju so pole papirja spet sušili. Kadar je bil zrak vlažnejši, so papir položili v stiskalnico in ga močno stiskali 24 ur tako, da so stiskalnico privili vsakokrat za toliko, za kolikor je papir upadel. Končno so papir *očistili in odbrali*.

Glajenje papirja, ki ni bilo neizogibno potrebno, je potekalo takole: z velikim lesenim batom, ki je bil na spodnji strani obit z gladko železno pločevino, so vsako polo papirja, ki so jo položili na marmornato ploščo, pogladili štirikrat ali petkrat na vsaki strani.

Najmanj za Žužemberčana in Radečana vemo zanesljivo, da papirja nista gladila na ta način, pač pa z neko manjšo stiskalnico.

Format papirja se je v Avstriji sukal med najmanjšim formatom 12,5 col za višino in 15,75 col za širino (mali poštni papir, teža rizma 8 funtov 16 lotov) ter med največjim formatom 20,6 col za višino in 28,5 col za širino (francoski imperial regal papir, teža rizma 51 funtov 8 lotov); med tema obema skrajnima formatoma je bilo še 14 raznih formatov papirja. Žužemberški papir z vodnim znakom divjega moža je bil visok 13 col, širok 9½ col; rizem tega papirja je tehtal 12,5 funta.^{62b}

^{62b} DAS, rokopis št. 85 (I. 6 b).

Cene surovin, cene in vrste papirja

Vsem papirničarjem na Slovenskem je vedno *primanjkovalo osnovne surovine, cunj*. Kljub številnim in stalno se ponavljajočim uradnim prepovedim izvoza cunj iz dežele (zlasti v korist Nikla) vsi ti dekreti sploh niso imeli učinka, kajti cena, ki so jo Benečani in pozneje tudi Kumar ponujali za cunje, je omogočila odток surovine v te mline za papir. Ljudje, ki jim je zbiranje cunj bilo glavni ali postranski zaslužek, so seveda hoteli zaslužiti čim več, zato so prodajali tistemu, ki jim je nudil boljše pogoje; skratka, borba za cunje je bila zelo huda. Nikel in Müller pa seveda tudi Kumar so imeli svoje *zbiralce cunj* po deželi in so preko teh ljudi posegali drug drugemu v področja, ki so jih imeli za svoja, za »privilegirana«, čeprav jim teh področij nihče ni določil. Tako sta Niklu prevzemala cunje Kumar in Müller, Müllerju pa Nikel in Kumar. Najboljši položaj je imel Kumar na Goriškem; le-sem oba prva nista posegala, pač pa je Kumar kupoval celo na Gorenjskem, v področju, ki ga je Nikel smatral za svojega. Kumarju so konkurirali Benečani, toda z dobro finančno politiko jih je močno zavrl. Za Avstrijo pod Anižo n. pr. vemo, da je bila razdeljena *na področja*, kjer so smeli papirničarji zbirati cunje brez bojazni, da bo sosednji mlin tudi kupoval cunje tu.

Na Kranjskem je bil poleg drugih zelo znan preprodajalec Jožef Golob, gostilničar v Škofji Loki in zbiralec cunj (verjetno jih ni zbiral sam, pač pa je le imel vlogo založnika), ki je najmanj leta 1774 prodal več kot 30 centov cunj v Benečijo. Torej kar znatna količina te osnovne surovine! Dalje so čestokrat videli *beneške cunjarje*, kako kupujejo cunje okoli Radovljice in Bele peči. Opaziti je, da se je prebivalstvo gorenjskega kota neprimerno živahneje zanimalo za zaslužek pri cunjah kot pa Dolenjci. To je povsem razumljivo, kajti na Gorenjskem je bila proizvodnja in potrošnja tekstila večja kot kjer koli druge na Kranjskem. Žužemberčan ni mogel po vsej Dolenjski, ki je bila dosti večja od gorenjskega kota, nabrati dovolj cunj, čeprav mu tu ni nihče konkuriral. Dovažati jih je moral še iz Gorenjske, ki jih je torej prodajala več mlinom naenkrat. Radeški je nabiral cunje delno po Spodnjem Štajerskem, ki je bilo v ostalem približno tako siromašno kot Dolenjsko; tudi on je kupoval na Gorenjskem.

Poleg Benečanov so precej posegali k nam tudi *Korošci*, medtem ko so se mlini za papir na Zgornjem Štajerskem izogibali celo Spodnjega Štajerskega kot dežele, »kjer ne moreš dobiti niti funt dobrih cunj«. Tudi ni slišati, da bi Nikel ali pa Müller kupovala cunje po sosedni Hrvatski ter po granicah.

Po neki vesti iz leta 1771 sta tako Žužemberčan kot Radečan plačala za cent finih cunj 1 gld 25 kr, za cent slabših pa 57 kr. Nek drug podatek iz leta 1774 pa trdi, da je Nikel plačeval za cent 1 gld 28 kr 2 pf. Morda ga je konkurenca prisilila, da je pričel tudi on plačevati draže, ker bi mu sicer vse cunje speljali drugam.

Cene papirja seveda niso bile enake za vso Avstrijo. Medtem ko vemo za Antona Nikla, da je prodal privatniku v Ljubljani 3 rizme pa-

pirja za 9 gld (rizem torej 3 gld), imamo pa za goriško grofijo ohranjeno tarifo za 6 vrst papirja. Ta tarifa, sestavljena v letu 1771, določa sledeče cene za rizem:

najboljši papir	6 gld	
poštni papir	2 gld	
pisarniški papir	1 gld	30 kr
konceptni papir	1 gld	
tiskarniški papir		30 kr
dnevniški papir		18 pf

Skoraj istočasno s to tarifo je objavil Kumar za svoje izdelke svojo lastno tarifo za 32 vrst papirja, ne upoštevajoč 8 vrst ovojnega papirja. Kumar je namreč za vsako vrsto papirja določil posebno ceno, posebni vodni znak pa za sorodnejše vrste papirja. Prav vodni znak omogoča hitrejšo določanje kvalitete papirja.

Cena — spet za rizem — je sledeča:^{62a}

31. Papir z malim poštnim rogom, na nemški način	1 gld	44 kr
31. Papir z malim poštnim rogom, obrezan, na holandski način	2 gld	20 kr
31. Papir s poštnim rogom, na nemški način	2 gld	
32. Papir s poštnim rogom, fini	2 gld	10 kr
33. Papir z malim grbom, obrezan, na beneški način	1 gld	30 kr
33. Papir, obrezan, na beneški način	1 gld	31 kr
33. Papir z malim grbom, na italijanski način	1 gld	25 kr
34. Papir Tomaž Kumar, na beneški način	1 gld	15 kr
34. Papir Tomaž Kumar	1 gld	15 kr
35. Papir z jagnjetom	1 gld	30 kr
35. Papir z jagnjetom	1 gld	40 kr
36. Papir s tremi krajci, obrezan, na nemški način	3 gld	30 kr
36. Papir s tremi krajci, na nemški način	3 gld	25 kr
36. Papir s tremi krajci, veliki format	3 gld	24 kr
36. Papir Tajadin s tremi krajci	2 gld	6 kr
37. Papir s tremi krajci, na beneški način	2 gld	30 kr
37. Papir s tremi krajci	2 gld	40 kr
38. Papir s tremi klobuki, na beneški način	2 gld	6 kr
38. Papir s tremi klobuki	2 gld	10 kr
38. Papir s tremi klobuki, na nemški način	2 gld	
39. Papir z goriškim grbom, na holandski način	4 gld	40 kr
39. Papir z goriškim grbom, na holandski način	4 gld	32 kr
40. Pisemski papir, na italijanski način	2 gld	
41. Papir na francoski način	2 gld	16 kr
42. Papir s Hummerjevim grbom	2 gld	
43. Papir z golobom, na beneški način	1 gld	14 kr
44. Navadni papir z levom, dvakrat klejen	3 gld	6 kr
44. Najfinejši papir z levom, najmanjša velikost	3 gld	

^{62a} Zaporedne številke pomenijo sliko vodnega znaka!

44. Najfinejši papir z levom	3 gld 24 kr
44. Navadni papir z levom, na nemški način	3 gld
45. Papir real, v kvinternu	34 kr
Papir real, srednji (brez vodnega znaka)	5 gld
46. Fini papir (cena ni znana)	
47. Poštni rog (cena ni znana)	

Razen tega je izdeloval še 8 vrst ovojnega papirja brez navedbe kakovosti, oblike in cene; ta papir nima vodnega znaka.

Po kakovosti je izdeloval Kumar 4 vrste papirja. Cena navadnemu papirju se je sukala od 1 gld 14 kr navzgor (9 variant papirja, če prištejemo še oba real papirja, pa 11 variant); cena boljšemu (12 variant) papirju je bila določena od 2 gld do 2 gld 40 kr; za še boljšo vrsto je računati oni papir (7 variant), ki je veljal 3 gld in več; najboljša vrsta papirja je stala 4 gld 32 kr oziroma 4 gld 40 kr — tega je bilo tudi najmanj, samo 2 varianti (domnevamo, da je cena za srednji real papir — 5 gld — napačna, da je to posledica napake pri pisanju).

V splošnem je bil poštni papir boljši kot pisarniški, ta pa boljši kot konceptni papir. Po obliki je Dizma Nikel izdeloval 5 formatov papirja: veliki in mali poštni papir, veliki in mali pisarniški in papir za pivnike; redkeje tudi ovojni papir. Müller je bil sposobnejši; izdeloval je veliki, srednji in mali poštni papir, veliki, srednji in mali pisarniški papir, veliki, srednji in mali konceptni papir, pivnike, ovojni papir ter veliko in malo (menda tudi srednjo) lepenko.

Opis mlina za papir

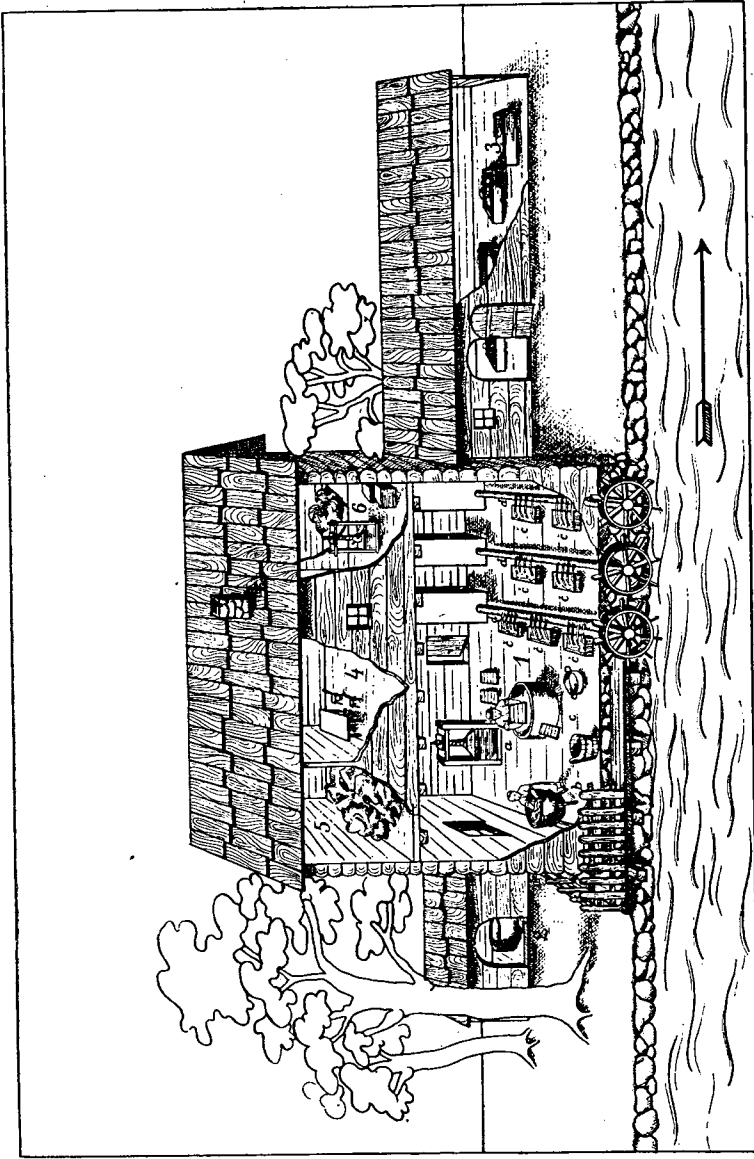
V sedemdesetih letih 18. stoletja, ko je Dizmo Nikla doletela kriza, so pregledali njegov mlin in ga natanko popisali in opisali. Tako nam je ohranjen *edini točnejši opis klasičnega mlina* na naših tleh; ker skic ali risb o naših mlinih ni, smo rekonstruirali žužemberškega po opisu.⁶³

Glavni prostor, kjer je bila stiskalnica, dalje stope in ostale najvažnejše posode ter priprave (tu so kuhali tudi klej), je bil dolg 6 klafter 4 čevlje (okoli 12 m). Stope so poganjala 3 mlinska kolesa. Pod osjo prvega kolesa so bile tri kadunje; v vsako kadunjo so udarjale po 4 stope (skupaj torej 12 stop). Ostali dve osi sta imeli pod seboj po dve manjši kadunji; za vsako kadunjo so bile določene 4 stope (skupaj torej 16 stop). Osi, ki so z zatiki ali palci dvigale teh 28 stop, da so potem same udarile v kadunje, so bile dolge 6 klafter 1 čevlj, širina razprtine v steni je znašala od prve do tretje osi 3 klaftre, kar pomeni, da sta bili prva in tretja os oddaljeni od srednje po 1,5 klaftre.

Stranski prostor, kjer so prali klejno usnje, je bil dolg 1 klaftro 4 čevlje, širok pa 3 klaftre 1 čevlj.

Razkrojevalnica cunj (število kamnitih zabojev ni znano) je bila dolga 5 klafter 5 čevljev.

⁶³ KR, PP, P-2-1

Sl. 2. Žužemberški mlin za papir okrog leta 1770 (rekonstrukcija po opisu). — 1. Glavni prostor; a velika stiskalnica; b manjši kotel s klejem (pomočnik kleji pole papirja); c glavni pomočnik zajema iz kadi polizdelek s »formo«, ki je imela obliko pravokotnega sita ali goste mreže; na mreži je bil pritrjen kovinski model za vodni znak; č kadunje z 28 stopami, ki so jih dvigali palci na treh oseh d; v kadunjah je nastajala papirnata kaša. 2. Stranski prostor, kjer so prali klejno usnje. 3. Razkrojevalnica cunj s kamnitimi zaboji. V nadstropju nad glavnim prostorom: 4. Stanovanje. 5. Shramba za cunj. 6. Spredaj sobica z malo stiskalnico, zadaj kamra s cunjami. Op.: Zaradi preglednosti glavnega prostora so narisana mlinska kolesa pretirano majhna

Vsi ti prostori so bili v pritličju. V nadstropju nad mlinskim hodnikom je bila *majhna soba*, kjer so bile shranjene boljše cunje za poštni papir (v času pregleda okoli 4 cente teh cunj) in bele navadne cunje (približno 8 centov). Nad glavnim prostorom je bila *kuhinja s predsobo*. Nad stopami je v ločenem prostoru bila še ena *manjša stiskalnica* za že osušeni papir. Zraven je bila *sobica*, kjer so bile shranjene cunje, namenjene za razkrajanje.

Poizkusi p. Gabrijela Gruberja

Ker je bila potreba po *modrem holandskem papirju* za zavijanje *sladkorja* znatna, notranjeavstrijski papirničarji pa niso imeli izkušenj glede tega, so iskali vesti v tujini. Tako je n. pr. koroški papirničar Schwerenfeld poslal v Hamburg svojega pomočnika, da bi se tam priučil izdelovanju takega papirja. Slovenski papirničarji si tega niso mogli privoščiti. Na pomoč jim je priskočil p. Gruber, ki je sicer imel podatke o izdelavi, toda je tudi sam poskušal vpeljati neke novosti. Spomladi in poleti 1769 je eksperimentiral v Žužemberku in Radečah in ugotovil, da zadostuje, če se za tak papir vzamejo najslabše cunje. Papirni kaši se je morala dodati le tinktura modre barve, napravljena iz galuna in campêche lesa. Ta kaša je morala ostati v barvi do 24 ur. Za rizem temnega ovojnega papirja (svetlejši ali temnejše odtenke so mogli delati po želji) so potrebovali 2 funta tega barvnega lesa in 2 lota galuna. Za svetli papir je bilo treba vzeti svetel barvni les, za vijoličasti papir pa v enaki količini moder in rdeč les. S tem so dobili pravi holandski sladkorni papir.

Kmetijski družbi v Ljubljani, ki je podpirala Gruberjeve poskuse in se zanje zanimala, je pater poročal tudi o tem, da je poizkušal izdelovati navadni in tudi sladkorni papir *iz žagovine*, izrazil pa je dvom, da bi tak papir imel kako prednost.⁶⁴

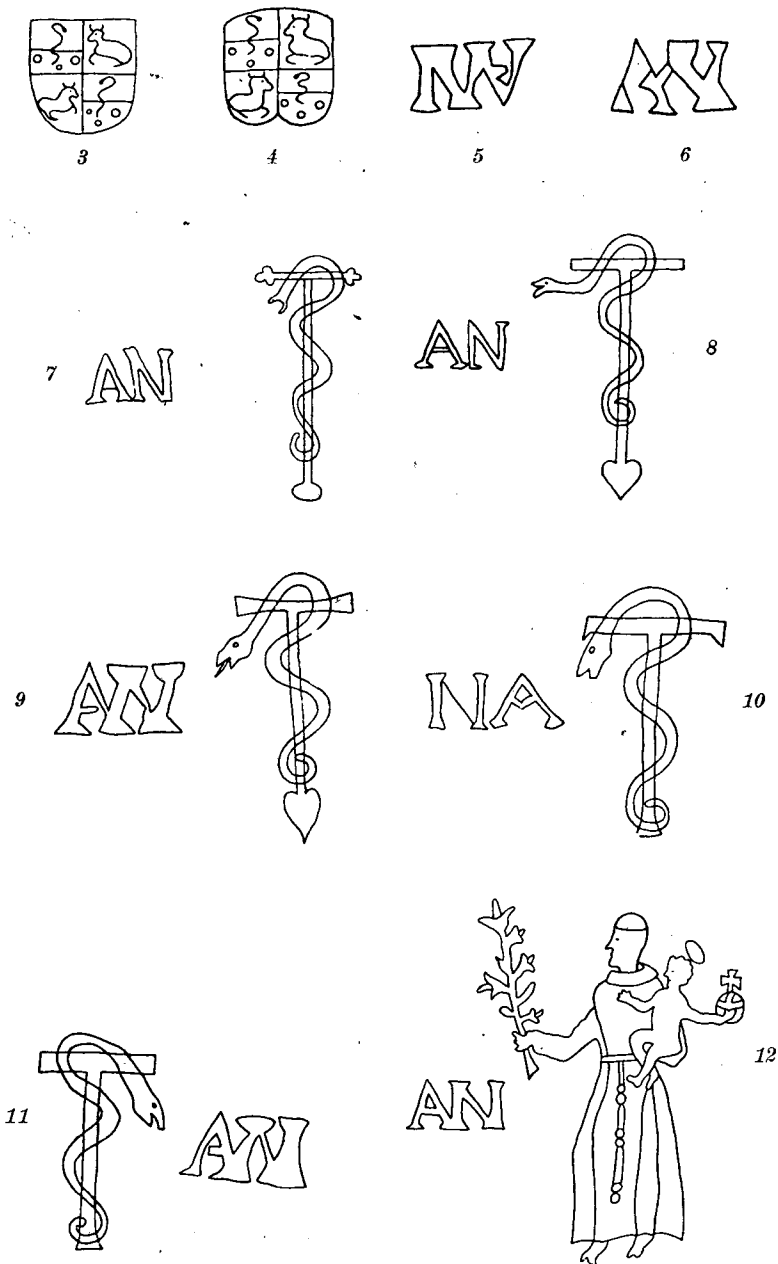
Dne 27. februarja 1775 je bila objavljena v vsej Avstriji prepoved izvoza ne samo cunj, pač pa tudi že *ostružkov od usnja*. Kaj več o teh ostružkih in njihovi uporabi v naših mlinih za papir pa nam ni znano.

Komentar k vodnim znakom

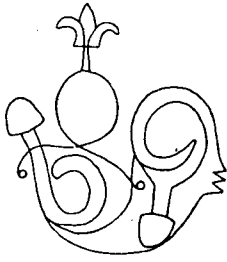
Vodni znak mojstra Pankraca, ki se nam po *dosedanjih* raziskavah (ta opomba velja pri *vseh* naših vodnih znakih, ker je zelo težko točno ugotoviti začetek njihovih pojavljanj, še teže pa dobo trajanja in zaključek uporabe — torej datiranje aktov po vodnih znakih skrajno nezanesljivo!) prvič pojavi decembra 1579, vidimo na sl. 1. Vendar že 5 mesecev zatem naletimo na novo varianto, ki jo predstavlja sl. 2. Oba vodna znaka je mojster menjaje uporabljal najmanj do leta 1591.

Datiranje aktov in pisem je otežkočeno zato, ker je Pankrac istočasno uporabljal obe varianti. Tako naletimo v Starejšem stanovskem arhivu,

⁶⁴ Spisi Kmetijske družbe, fasc. P 5 a.

Sl. 3—4. Mojster Pankrac s Fužin (dve varianti Kislovega grba). Sl. 5—6. Anton
 Nickel iz Žužemberka (začetnice). — Sl. 7—11. Anton Nickel (variance kače na
 križu). — Sl. 12. Anton Nickel (Anton Padovanski)

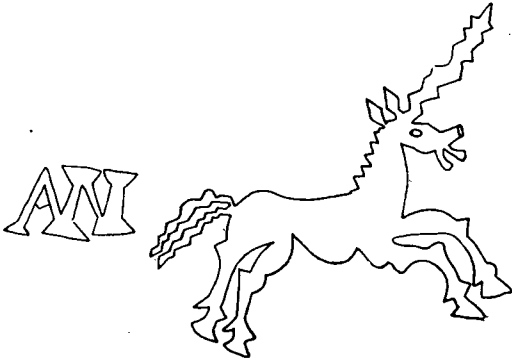

13

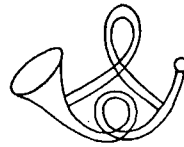
AN

14

15

16

17

AN

18

Sl. 13–14. Anton Nickel (veliki in mali baročno stilizirani poštni rog). —
Sl. 15. Anton Nickel (enorog). — Sl. 16–17. Anton Nickel (dve varianti poštnega
roga). — Sl. 18. Anton Nickel (varianta divjega moža)

AN

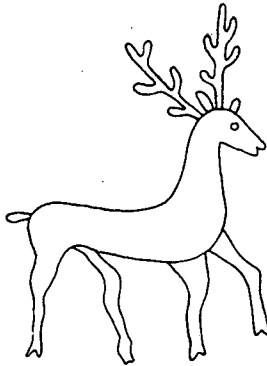
19

DN

20

DN

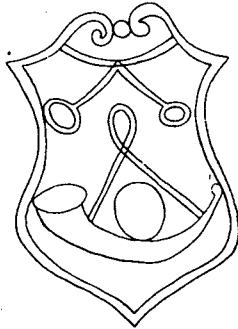
21

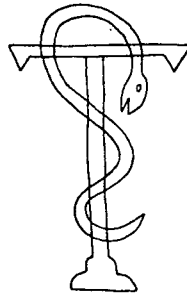
22

ND

23

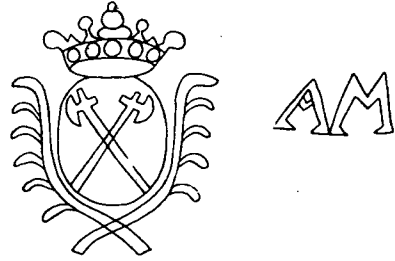
24

DN

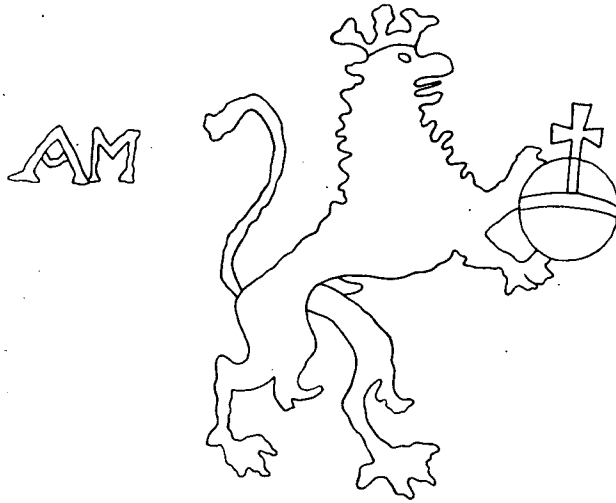
Sl. 19. Anton Nickel (variante divjega moža)
Sl. 20. Dizma Nickel iz Žužemberka (poštni rog). — Sl. 21. Dizma Nickel (jelen).
— Sl. 22. Anton Nickel (krajec). — Sl. 23. Dizma Nickel (veliki poštni rog). —
Sl. 24. Dizma Nickel (kača na križu)

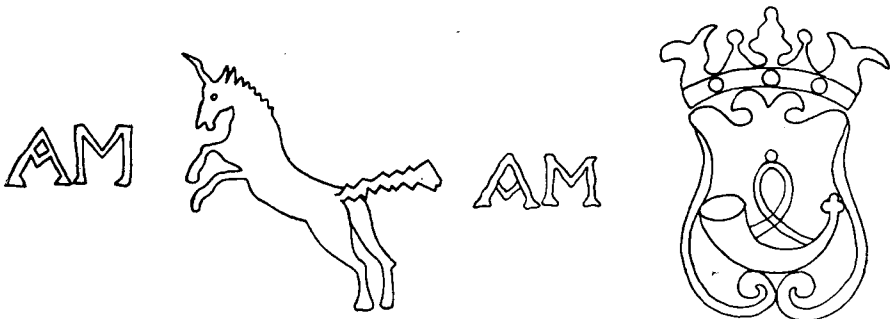
25

26

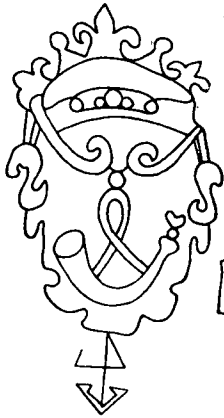
27

28

29

Sl. 25. Andrej Müller iz Radeč (poštni rog). — Sl. 26. Andrej Müller (helebardji).
— Sl. 27. Andrej Müller (lev z zemeljsko kroglo). — Sl. 28. Andrej Müller
(enorog). — Sl. 29. Andrej Müller (poštni rog)

30

I.V.K.

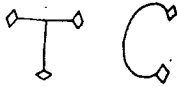
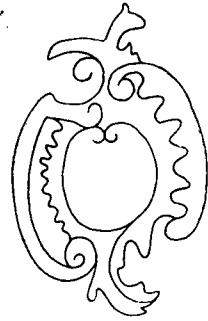
31

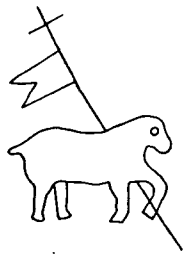
32

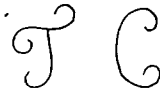
33

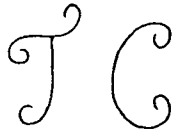
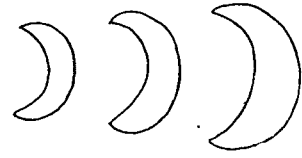
34

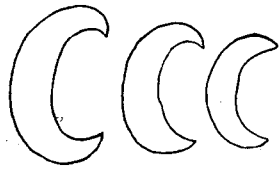
35

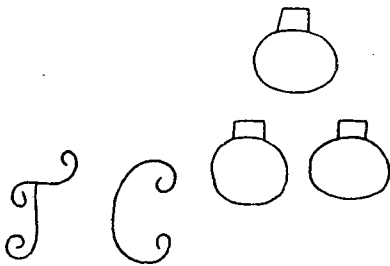
Sl. 30. Ignac pl. Kleinmayr iz Žužemberka (poštni rog). — Sl. 31—32. Tomaž Kumar iz Ajdovščine (dve varianti poštnega roga). — Sl. 33. Tomaž Kumar (rokokojski grb). — Sl. 34. Tomaž Kumar (začetnici). — Sl. 35. Tomaž Kumar (velikonočno jagnje)

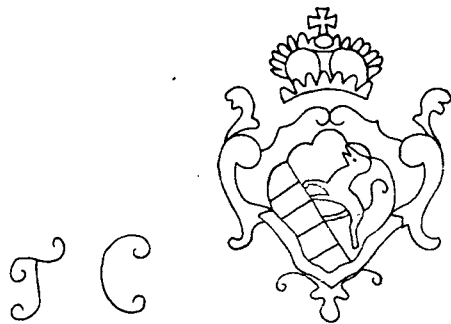
36

37

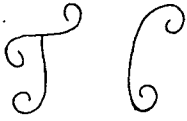

38

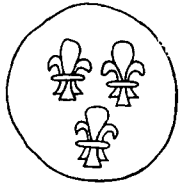

39

Sl. 36—37. Tomaž Kumar (dve varianti krajcev).
Sl. 38. Tomaž Kumar (trije klobuki). — Sl. 39. Tomaž Kumar (goriški grb)

40

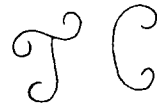
41

42

43

44

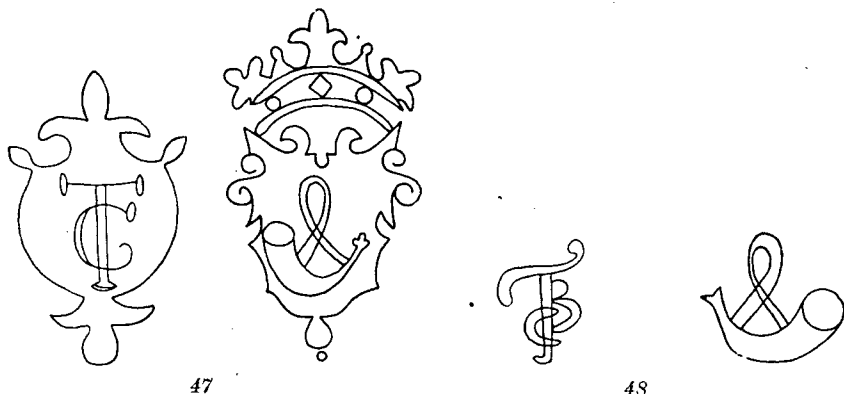

45

Sl. 40. Tomaž Kumar (začetnici). — Sl. 41. Tomaž Kumar (Bourbonske lilije). — Sl. 42. Tomaž Kumar (poštni rog). — Sl. 43. Tomaž Kumar (golob z oljkovo vejico). — Sl. 44. Tomaž Kumar (lev). — Sl. 45. Tomaž Kumar (varianta krajcev)

ARTA-FINA TC

46

Sl. 46. Tomaž Kumar (besedilo namesto simbola). — Sl. 47. Tomaž Kumar (poštni rog). — Sl. 48. Karl Boromej Fajenec iz Ajdovščine (poštni rog)

fasc. 54 g, snopič 5, fol. 292, na nedatirano pismo Felicijana Trubarja, katerega vodni znak je prva varianta. Torej si samo z vodnim znakom ne moremo pri datiranju prav nič pomagati.

Mojstrov vodni znak je vtisnjen v sredini leve polovice razgrnjene pole papirja (upoštevajmo, da ima navadna enkrat preganjena pola štiri strani!). Če namreč primerjamo *Kislov grb v papirju* z istim grbom, ki je upodobljen na fužinskem gradu z letnico 1557, vidimo, da gleda kača v gornji levi četrtini polja na desno, v spodnji desni pa na levo — torej dobimo edino pravilno obliko vodnega znaka takrat, kadar je le-ta na levi polovici pole.

Najzgodnejši vodni znak Antona Nikla datira iz leta 1717 (SSA, fasc. 512). Žal pa ni popoln, ker je bil spis napisan samo na polovici pole, in to na tisti, ki ima njegove začetnice (AN, gl. sl. 5). V nekem aktu iz leta 1719 spet naletimo samo na začetnice (sl. 6), toda že v drugi varianti. Popoln vodni znak smo do sedaj zasledili šele leta 1722 (sl. 7). Ta znak, *kača na križu*, se pojavlja v več variantah: štiri leta pozneje varianta, kot jo prikazuje sl. 8, kmalu zatem tudi kača s sl. 9. Kasneje, ok. leta 1734, zasledimo varianti, ki sta upodobljeni na sl. 10 in sl. 11.

Anton Padovanski (Niklov patron?) z *božjim detetom* — slika 12 — se nam prvič pojavi leta 1725 (Testamenta 1645–1749, Lit. C, No. 13; oporoka Petra Antona Codellija); izgine nam pa takoj po letu 1730.

Veliki baročno stilizirani poštni rog (sl. 13) zapazimo v letih 1732 do 1741, *mali baročno stilizirani poštni rog* (sl. 14) pa v letih od 1736

do 1740. Umetnostnozgodovinsko gledano ima drugi rog čistejše in lepše baročne oblike, oblike, ki se navadno pojavljajo v letih okoli 1730, medtem ko ima prvi rog bolj igrive in lahkotnejše poteze, kar je, da se tako izrazimo, poteza baroka proti sredini 18. stoletja. — Spričo tega se ne hote vprašamo, kje je Nikel naročil modele za te vodne znake in če je ta dva znaka kupil istočasno; časovno namreč ni velike razlike med stilnimi značilnostmi obeh simbolov.

Takoj za njima je Žužemberčan pričel uporabljati sliko *enoroga* (sl. 15), ki pa je bil kmalu — nekako po petih letih — vzet iz prometa; leta 1745 še v SSA, fasc. 512. Kot oba stilizirana poštna roga, se je tudi enorog uporabljal v primeri z drugimi sočasnimi simboli bolj redko.

Enostavno obliko poštnega roga (rog, trobilo poštarjev, torej oznaka za poštni papir, ki je bil kakovostno nekoliko boljši kot pisarniški papir), kot jo vidimo na sl. 16, smo prvič zasledili leta 1747, varianto, ki je upodobljena na sl. 17, pa nekaj let pozneje; oba roga je Anton uporabljal do konca lastništva, do leta 1756. Rog na sl. 17 (pa seveda tudi na sl. 20) ima že znake pojavljajočega se klasicizma.

Prav tako samo poslednjih 5—6 let se pojavlja kot vodni znak *divji mož*, predstavljen na sl. 18. Njegova varianta (sl. 19) nastopi skoraj istočasno, bila pa je v rabi preko 20 let. Še njegov naslednik Dizma Nikel se je je, nekaj let celo z uporabo očetovih začetnic AN, pozneje zamenjanih z lastnimi, DN, posluževal zelo dolgo. Prav tak je primer z *jelenom* (»Hirsch-Papier«) na sl. 21. Pri Antonu se pojavlja nekako poslednjih 5 let, pri Dizmi pa prav gotovo še 15 let. Kot pri divjem možu je tudi tu Dizma nekaj let zaporedoma vtiskaval začetnici AN. Zanesljivo moremo trditi, da sta bili obe ti dve vrsti papirja, po kakovosti srednji, torej pisarniški papir (v primeri z uvoženim kar precej grobi in rjavkasti), najbolj uporabljan papir na Kranjskem. Stilistično tako divji mož kot jelen ne prestopita stopnje ljudske umetnosti.

Leta 1753 se za nekaj let pojavi kot Antonov znak *krajec*, na sliki 22. Končno sta za Dizmo značilna še znaka poštnega roga (sl. 23), ki nosi znake klasicizma iz druge polovice 18. stoletja, in kače (sl. 24). Prvega zasledimo leta 1766 na velikem formatu papirja, kačo pa šele leta 1771, pa po 4 letih izgine. Ker se veliki format papirja ni uporabljal prav izdatno, ne moremo vtiskavanje tega roga časovno niti približno dolgo zasledovati.

K vodnim znakom obeh Niklov pripomnimo še to, da se tako začetnice (AN odnosno NA ter DN odnosno ND) kot simboli uporabljajo vedno v *sredini* leve odnosno desne polovice pole (značilnost nemških odnosno avstrijskih mlinov) in da ne zasledimo nobenega sistema v menjavanju začetnic in simbolov: zdaj na levi zdaj na desni polovici pole — kot to verno ponazarjajo reprodukcije na priloženih slikah. Kar tu naj pripomnimo, da bi moral razmak med začetnicami in simboli biti večji, toda zaradi prostora smo jih stisnili; vendar je kljub temu dovolj vidno, kateri del vodnega znaka je na levi in kateri na desni polovici pole (to velja tudi za vse naslednje reprodukcije).

Menjavanje je značilno tudi za Müllerjeve vodne znake, *izjema* je le poštni rog na sl. 25, ki je prav v sredini pole; začetnici sta nameščeni

takoj pod rogom — brez večjega razmaka. Preostali levi odnosno desni del pole nima nobenih znakov. Ker Müllerjevega papirja na Kranjskem ni mnogo (usmerjenost v Spodnje Štajersko!), moremo trditi, da smo našli in objavili le manjši del njegovih znakov.

Simbol s *helebardami* (sl. 26), klasicistične oblike iz druge polovice 18. stoletja, opazimo že v aktih iz leta 1761, nekako istočasno tudi *leva z zemeljsko kroglo* (sl. 27), 5 let pozneje tudi še enoroga (sl. 28). Znak za poštni papir (sl. 29), smo do sedaj zasledili najprej leta 1765; stilistično nosi znake baroka s klasicističnimi potezami.

Nikla je nasledil Ignac pl. Kleinmayr (I. v. K., sl. 50). Do sedaj nam je znan samo znak za poštni papir. Nekak *kamnoseški znak*, ki »visi« na spodnjem delu simbola, je morda hišni znak Kleinmayrov.

Popolna zbirka vseh Kumarjevih vodnih znakov (točno rečeno: vseh vrst papirja, ki jih je takrat proizvajal; ker pa je za nekatere različne vrste papirja uporabljal isti vodni znak, je le-teh manj kot prvih) je v Arhivu dvorne komore na Dunaju, rdeča št. 449, fasc. 111, Iö Kommerz, ovoj Goriško in Gradiščansko. Komori je namreč prostovoljno poslal vse vrste papirja v dokaz, kaj in koliko proizvaja. V Ljubljani smo doslej zasledili v aktih pred letom 1769, ko je poslal svoje vzorce na Dunaj, le dva znaka, ki jih prikazujeta sl. 46 in 47. To pomeni, da jih po tem letu ni več uporabljal.

Kar na tem mestu je treba pripomniti, da je *posebnost* Kumarjevih vodnih znakov ta, da je začetnice TC (sam se je z'okorno roko vedno podpisoval Tomasso Cumar) namestil v spodnjem voglu leve odnosno desne polovice pole, kar je zelo verjetno benečanski vpliv, simbol pa je vedno upodobil v sredini desne oziroma leve polovice pole (to je nazorno prikazano v reprodukcijah z nekoliko nižje nameščenimi črkami; razmak med začetnicami in simbolom v vodoravni in navpični smeri je zelo zmanjšan). Izjeme: začetnice (same, brez simbola!) na sl. 34 so v sredini leve polovice, začetnice na sl. 40 so vtisnjene v levem spodnjem voglu, *lilije* na sl. 41 morda v sredini leve, morda v sredini desne polovice pole (manjka namreč tista polovica pole, kjer so vtisnjene začetnice TC, po katerih bi se mogli orientirati), začetnice na sl. 42 so v isti višini kot simbol. Poudarili smo že, da je kakovost Kumarjevih izdelkov daleč nadkriljevala proizvode vseh ostalih slovenskih papirničarjev; tudi njegovi vodni znaki so čisti in lepo izdelani. Z umetnostnozgodovinskega stališča je treba opozoriti na sl. 33, kjer je simbol upodobljen v zelo čistem rokokojskem stilu, in na sl. 37, kjer so začetnice izdelane v istem stilu. Goriški grb na sl. 39 je izdelan v baročnem stilu. Nekak »suhoparnik« barok opazimo na sliki 47.

Kumarja je nasledil Karl Boromej Fajenc; do sedaj smo zasledili v Arhivu dvorne komore en sam njegov vodni znak (sl. 48); značilne so združene začetnice CBF. — Ljubljanski arhivi so dali za zdaj negativen rezultat — njegovega papirja še nismo zasledili.*

* Vse reprodukcije v tem članku so delo tovarišice Metke Bohinjčeve; pri umetnostnozgodovinskih komentarjih k vodnim znakom je sodeloval tov. dr. Emilijan Cevc.

LES ANCIENNES PAPETERIES DE LA SLOVÉNIE

Résumé

Dans l'introduction de son étude, l'auteur précise que, jusqu'au XVIIIe siècle, toutes les papeteries en Slovénie ont été de caractère artisanal; le travail était fait par le patron et deux ou trois compagnons. C'est seulement au XVIIIe siècle qu'apparaissent les premières papeteries plus importantes.

L'auteur décrit ensuite les papeteries slovènes du XVIe au XIXe siècle, ainsi que quelques projets non réalisés: Fuzine près de Ljubljana (1580—1596); projet d'une papeterie à Ljubljana datant de 1636; la papeterie de Lanthieri à Vipava (fondée en 1670 et rétablie en 1734); les papeteries de Žužemberk (1716—env. 1870) et de Sv. Duh près de Škofja Loka (1750—1769); projet d'une papeterie à Ljubljana datant de 1750; les papeteries de Radeče près de Zidani most (env. 1750—1770), Ajdovščina (1767—env. 1800), Podgora près de Gorica (1715—1859) et Lokovica près de Ruše (1832).

Dans la deuxième partie de son étude, l'auteur passe en revue les entrepreneurs et les chiffres de production des entreprises citées. Il publie et décrit tous les filigranes qu'il a pu découvrir sur les papiers fabriqués en Slovénie. Il donne aussi des précisions sur les conditions matérielles de la fabrication (prix des matières premières, prix du papier) ainsi que sur les sortes de papier fabriquées dans les diverses papeteries.

En conclusion, l'auteur décrit les procédés de fabrication de ces papeteries; il note aussi les conditions de travail et les salaires payés aux compagnons dans les différentes époques entre le XVIe et le XVIIIe siècle.

ZAPISKI

POMEN DELA FRANCA KOSA V RAZVOJU SLOVENSKEGA ZGODOVINOPISJA¹

Bogo Grafenauer

Pogled na stanje slovenskega zgodovinarstva sredi prejšnjega stoletja nikakor ni bil razveseljiv. Več kot poldrugo stoletje potem, ko je francoski skeptičizem rodil v historični kritiki temeljno orodje zgodovinarjevega spoznavanja, preko pol stoletja potem, ko je slovensko narodno prebujanje doseglo v Linhartovem »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slawen Oesterreichs« (1788, 1791) prvo res slovensko koncepcijo zgodovine Slovencev, blizu pol stoletja potem, ko sta Niebur in Ranke združila historično kritiko s pisanjem sintetičnih zgodovinskih del, in nekaj desetletij potem, ko je ob École des chartes v Parizu in ob izdajanju zbirke »Monumenta Germaniae historica« postajala historična tehnika vse bolj vsakdanji pouk študentov zgodovine na univerzah, slovensko zgodovinarstvo niti najmanj ni dovoljevalo slutiti te nove pridobitve.

V zgodovinskih delih naših piscev — pisana so skoraj izključno v nemškem jeziku — močno prevladuje fevdalni ali pokrajinski historični koncept, ki je po Linhartovi smrti skoraj za sto let odrinil slovenskega v pozabo. Pisci mirno prepisujejo pripovedke, s katerimi si je pomagala starejša historiografija, n. pr. Megiser, kadar ji je v virih manjkalo podatkov. Ne iskanje virov in njihova kritična izraba, marveč prepisovanje starejših avtorjev predstavlja temeljno delovno metodo teh diletantov, pri katerih ljubezni do dela in navdušenja za staro slovensko slavo žal nista spremljali potrebna metodična šola in usposobljenost za znanstveno delo. V tem pogledu je značilna Trdinova »Zgodovina slovenskega naroda«. Dasi bi bilo pogrešno po tem spisu osmošolca soditi Trdinovo kot zgodovinarja — njegova rokopisna ostalina namreč priča, da si je pri poznejšem delu na univerzi pridobil potrebni kritični prijem, in njegovi ohranjeni rokopisi v zvezi s pripravljanjem nove Zgodovine iz konca prejšnjega stoletja kažejo, da bi bila ta v tem pogledu vse drugačna — pa vendarle ostane za nekritičnost naše takratne *javnosti* vseeno značilno, da je tako delo moglo iziti l. 1866 in da se je še l. 1897 mogel pojaviti glas, ki je zahteval njegovo

¹ Referat na članskem sestanku Zgodovinskega društva za Slovenijo ob stoletnici rojstva Franca Kosa, dne 23. XII. 1953.

ponovno izdajo. Stoletje, ki je rodilo primerjalno jezikoslovje, pa je izzvalo še druge vrste nekritične posege v naše zgodovino. Danes se nam zde številne Trstenjakove razprave o sledovih Slovanov po vseh mogočih delih sveta naravnost fantastične. Toda takrat so imele te gorostasne hipoteze in etimologije na Slovence in njihovo mnenje o preteklosti Slovencev in Slovanov neverjetno velik vpliv. Kako nevarno jih je bilo v tistih letih kritizirati in jih postaviti v pravo luč, je živo pokazal Dežmanov primer, ko se je v letih 1856—1859 brez uspeha upiral tedanji zatohlosti našega kulturnega življenja. V tem času je namreč brez omejitve veljala beseda »prvakov« Bleiweisa in Coste, da je vsakršna kritika škodljiva, ker delo mori, in da je pohvale vreden že trud sam ne glede na kakovost rezultata. Tako je Dežmanov poskus kritike del Trstenjaka in njegovih sopotnikov ostal glas vpijočega v puščavi. Prav to je bil eden med pomembnimi vzroki za njegov prestop v nemške vrste. Trstenjak pa je še tja v sedemdeseta in osemdeseta leta prejšnjega stoletja polnil Novice, Letopise Matice Slovenske, Kres in druge liste s svojimi avtohtonističnimi prispevki.

Mejo med delitantizmom in znanostjo je slovensko zgodovino prekorajčilo šele v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, v tistem času, v katerem so Slovenci v narodnostnem pogledu vsaj v svoji osrednji pokrajini znatno utrdili svojo meščansko plast, potem ko je Levstik v okrutnem boju, ki mu je sicer zlomil srce in nakopal bolezen, vendarle priboril tudi svobodo kritike, ko so bili s tem ustvarjeni materialni, družbeni in kulturni pogoji za kritično znanstveno delo in za pisanje zgodovine, slovenske po konceptiji in po jeziku. Strokovnih organov sicer takrat naše zgodovino niso rešile še ni imelo, zato pa je imelo na razpolago prostor v splošnih časopisih od Stritarjevega Dunajskega »Zvona« preko »Ljubljanskega zvona« in »Kresa« do raznih mlajših, v splošnih znanstvenih »Zbornikov« do »Naših zapiskov«, »Časa« in »Vede«, l. 1891 pa dobi v »Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko« in l. 1904 v mariborskem »Časopisu za zgodovino in narodopisje« tudi svoja strokovna slovenska glasila, znanilce bodočega razvoja.

Pogoj za ta razvoj so bili pa seveda predvsem novi, strokovno izšolani delavci. V resnici je začela v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja z delom večja skupina slovenskih zgodovinarjev, rojenih okrog l. 1850, ki so ob študiju zgodovine na avstrijskih univerzah na Dunaju in v Gradcu spoznali moderno tehniko zgodovinarjevega dela, pometli z dotodanjim diletantizmom in pravzaprav šele utemeljili slovensko zgodovinsko znanost. Njeni najvidnejši predstavniki so bili — razporejeni po rojstvu — Fran Šuklje (r. 1849), Anton Kaspert (r. 1850), Simon Rutar (r. 1851), Josip Apih (r. 1853), Ivan Vrhovec (r. 1853) in najmlajši, a obenem največji med njimi Franc Kos (r. 24. XII. 1853). Pod vplivom njihovega dela in ostre, a pravične kritike, ki so jo začeli uveljavljati, je postal diletantizem stare vrste nemogoč tudi pri zgodovinarjih, ki niso šli skozi strokovno šolo na univerzi, pa so se ob njihovem zgledu priučili resnemu načinu zgodovinskega dela, tako da tudi iz njihovih vrst rastejo novi zaslužni delavci pri preučevanju naše preteklosti.

Franc Kos, doma v Selcih pri Škofji Loki, je študiral zgodovino v letih 1874—1878 na Dunaju, kjer je dobil odlično filološko-historično kritično šolo pri takratnih profesorjih Theodorju Sickelu, stvarnem utemeljitelju dunajskega

»Institut für österreichische Geschichtsforschung«, Otokarju Lorenzu, avtorju dela o virih za nemško zgodovino v poznem srednjem veku (od 13. do 15. stoletja), Maxu Büdingerju in Henriku Zeißbergu, pozneje Sichelovemu nasledniku v vodstvu omenjenega inštituta. Ko je na podlagi rokopisnih razprav iz makedonske zgodovine starega veka, pri katerih je že pokazal svojo izjemno sposobnost in vestnost, opravil profesorske izpite iz zgodovine in zemljepisa (1879—1880) in dosegel l. 1881 doktorat, ga je vodila pot srednješolskega profesorja po krajših postajah skozi Ljubljano, Gorico in Koper nazaj v Gorico, kjer je ostal od 1890 še po upokojitvi l. 1911 do izbruha vojne na avstrijsko-italijanski meji. l. 1915, nato pa je potoval preko Selc in Dunaja nazaj v Ljubljano, kjer je ostal od l. 1919 do svoje smrti 14. marca 1924.

Ta skromni zunanji življenjski okvir pa napolnjuje veliko delo, polno požrtvovalnosti, delo, ki nam je zapustilo tudi velik plod: tam, kjer se je sredi 19. stoletja mešalo neznanje, prepleteno z nekritično sprejemanimi pripovedkami, kjer so avtohtonistične fantazije dušile znanstveno kritiko, pokrajinske zgodovine in razglabljanja o raznih fevdalnih rodbinah na Slovenskem pa zgodovino slovenskega naroda, je zapustil svojim naslednikom v stroki urejeno in kritično pretreseno gradivo, odkril med dosedanjimi slovenskimi zgodovinarji nedvomno največ novih virov in podatkov za našo preteklost, uveljavil znova pozabljeni Linhartov koncept skupnega obravnavanja zgodovine slovenskega naroda.

V vsem tem prizadevanju ni bil sam. Istočasno, ko izhajata v »Ljubljanskem zvonu« in »Kresu« njegovi prvi dve razpravi o slovenski zgodovini v 8. in začetku 9. stoletja, izhaja n. pr. v »Ljubljanskem zvonu« tudi Rutarjeva razprava o »Jedinstvu slovenskih dežel od 7. do 15. stoletja«. Istočasno ko zbira vire, izdajajo Zahn, Jaksch in drugi diplomatarije za naše historične pokrajine, naši zgodovinarji pa na podoben način kot on preiskujejo arhive in iščejo novih podatkov za našo zgodovino. Obenem z njim tudi drugi izdajajo kritične, na virih utemeljene razprave o posameznih vprašanjih naše zgodovine in se bore proti ostankom stare nekritične šole. Toda Kos je bil med njimi najbolj dosleden, sistematičen in požrtvovalen delavec.

Če bi pregledovali njegovo delo le v kronološkem redu, kakor so njegove razprave izhajale, bi morda ta sistematičnost ne prišla povsem do izraza. Če pa si uredimo njegovo delo kot celoto, opazimo poleg raznih posameznih prispevkov v njegovi znanstveni zapuščini takoj tri velike skupine. Na prvem mestu so razprave, objavljene v raznih časopisih in v prvih štirih zvezkih »Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku«, kjer kritično in sistematično obravnava zgodovino slovenske zemlje in Slovencev do l. 1200, nato pa dve skupini del, s katerimi se je oddolžil obema pokrajinama, s katerima je bilo njegovo življenje najožje povezano, domačemu loškemu okraju in Goriški.

Še preden je l. 1902 izšel prvi zvezek njegovega največjega, življenjskega dela — »Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku« — je v dolgi vrsti razprav obravnaval pravzaprav vso slovensko zgodovino do madžarskih navalov. V treh razpravah (Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev, LMS 1897; Oblast vzhodnih Gotov, IMK 1895; Oglejski in gradeški škofje v začetku srednjega veka, IMK 1896) je obravnaval zgodovino naše zemlje pred prihodom Slovencev. V treh večjih razpravah in nekaj manjših doneskih je prikazal naselitev Slovencev in njen široki južnoslovanski okvir, kjer je obenem dokončno

zavrnil avtohtonistične teorije (Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino, IMK 1896; Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju, IMK 1898; Prvi nastop Slovencev v zgodovini, IMK 1901; pregled O najstariji istoriji Slovenaca, Bratstvo 16, 1921; dodatek o Ivanu Efeškem v Vjesniku zem. arkiva 1901). Trikrat je obravnaval slovensko zgodovino od srede 8. do začetka 9. stoletja in zavračal po Megiserju prevzete nekritične hipoteze naše historiografije v zvezi s pokristjanjevanjem (Slovenci za Karla Velikega, LZ 1882; O bojih med krščanskimi Slovenci v osmem stoletju, IMK 1900; Razširjanje krščanstva med Slovenci, Sloven. večernice 1891). Posebno rad se je vračal k slovenski zgodovini v 9. stoletju, ki sta ji veljali že njegova prva razprava in prva samostojna monografija (Hrvatsko-slovenska vstaja pod panonskim Ljudevitom, Kres 1882; Odlomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja, LMS 1882—1883; Spomenica tisočletnice Metodove smrti, 1885; Doneski k zgodovini devetega stoletja, Kres 1886; Iz domače zgodovine: doba od 843 do 867, IMK 1897; Cesar Arnulf kot vladar v slovenskih pokrajinah, IMK 1899). Prav za to obdobje je tudi začel z objavljanjem gradiva v »Regestih k domači zgodovini« (IMK 1894). Končno je osvetlil še zaključek frankovske dobe slovenske zgodovine s kritično razpravo »Neljubi gostje pred tisoč leti« (DiS 1901), podatke o historični geografiji Kranjske do l. 1000 pa zbral v razpravi »Zgodovinske črtice o Kranjski deželi« (IMK 1901).

Vrsta teh razprav, zlasti one iz devetdesetih let, pričajo po svoji sistematični ureditvi, da so vzete iz večje celote. In v resnici vemo, da se je odbor Maticе Slovenske dogovoril l. 1896 — v zvezi s svojim načrtom o izdaji slovenske zgodovine — s Kosom, da bo ta za Matičino zgodovino obravnaval slovensko zgodovino od l. 500 do 1269. Toda l. 1899 predloženi rokopis je odbor zavrnil kot preobširen in prestrokovnjaški, mesto skupne slovenske zgodovine pa je Slovenska Matica objavila prikaz zgodovine posameznih historičnih pokrajin. Ni čuda, da je Kos tudi javno ob nekem takem, le na Kranjsko omejenem spisu izjavil svoj načelni protest: »Čemu ta separatizem? Saj žive tudi unstran kranjskih mej slovenski prebivalci. Zakaj se avtor že pri izbiranju naslova ni oziral sploh na Slovence, temuč le na Kranjce?« (IMK 1900, str. 90).

Tako se je poslej Kos sam naprej boril za zmago slovenskega zgodovinskega koncepta. Ker ga ni mogel uveljaviti v obliki »Zgodovine Slovencev«, se je trudil, da bi ga uveljavil v drugi, še mnogo pomembnejši obliki, v ugotavljanju in sistematični objavi virov za slovensko zgodovino, sicer res da le v obliki regestov, toda takšnih, da bi za silo zadoščali za samostojno delo. Tak ideal se mu je postopno razvijal ob njegovem lastnem delu, kot pričajo že zgoraj našteje razprave. Vse bolj sistematično postaja v njih zbiranje in evidentiranje gradiva, vse tesneje se Kos sčasoma opira neposredno na vire, na to, kar neposredno pripovedujejo. Že v »Spomenici tisočletnice Metodove smrti« je ustvaril tisti tip znanstvenega dela, ki postaja zanj vse bolj in bolj značilen: Ob razpravi naniza vrsto regestov, druga vrsta pa jo spremlja v številnih opombah. Zanimajo ga predvsem sama dejstva, predmetno in kronološko urejena (o Cirilu in Metodu, historično-geografski in topografski podatki, politična zgodovina), zato pa vestno, kritično pretresena in na enem mestu zbrana. To je tip, ki od začetka devetdesetih let povsem prevlada v njegovih razpravah. Toda že objava regestov iz 9. stoletja v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko 1894 je pokazala, da ima pred očmi še drug, mnogo težje dosegljiv

cilj, namreč sistematično izdajo virov za slovensko zgodovino v obliki registrov. Sam si je zastavil nalogo, ki je terjala neizmerno žrtve z nabavo knjižnice, s katero je moral premostiti zapreke pri sestavljanju takega dela v malem mestu, in še večje žrtve v načinu življenja, ki jih zahteva tako delo samo na sebi. Še celo, če se loti posameznik naloge, ki jo rešujejo navadno bogato opremljene in dotirane znanstvene institucije. In še celo pri sami objavi rezultatov tega svojega trdega dela je naletel sprva na nepremagljive težave. Slovenska Matica je tudi ta njegov načrt l. 1896 odklonila, v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko pa ga tudi ni bilo mogoče uresničiti. Tako se je končno obrnil na slovensko javnost, ko je svojo razpravo o madžarskih napadih v Domu in svetu zaključil z željo, »da bi zbrali vse znane zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo našo preteklost, ter jih potem uporabili tako, kakor bi to zahtevala njih vrednost in zanesljivost«. Njegov ožji rojak in daljnji sorodnik Janez Ev. Krek je nato posredoval, da je objavo prevzela Leonova družba v Ljubljani in omogočila izdajo doslej najobsežnejšega in obenem za čas do srede 13. stoletja temeljnega dela v našem zgodovinopisju, »Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku«. Že l. 1902 je izšel prvi zvezek (od 501 do 800), 1906 drugi (801 do 1000), 1911 tretji (1001 do 1100), 1915 je bil pripravljen četrti, ki pa je izšel šele 1920 (1101 do 1200), dočim je peti (1201 do 1246) izšel šele l. 1928, posvečen spominu svojega avtorja, z uvodom in registri, ki jih je napisal avtorjev sin, prof. Milko Kos. V teh petih zvezkih je izdal Franc Kos okrog 4000 registrov za slovensko zgodovino in ustvaril v resnici prepotrebno trdno podklado za obravnavo prvega tričetrt tisočletja naše preteklosti. In ne le naše! Za naseljevanje Južnih Slovanov v 6. stoletju je to še danes najboljša zbirka virov, ki jo morajo spričo tega uporabljati tudi drugi historiki, ne le slovenski, marveč tudi hrvaški in srbski pri obravnavanju zgodovine svojih narodov. V uvodih v posamezne zvezke »Gradiva« je Kos podal že tudi očrt, predvsem zunanji, slovenske zgodovine, precej v slogu svojih razprav iz zadnjega časa. V njih obravnava predvsem historično geografijo, politično in cerkveno zgodovino, v 4. zvezku pa tudi kulturno zgodovino. »Gradivo« tudi glede na vire, ki so objavljeni drugod v celoti, ni le register dejstev in napotilo, kam naj se obrne zgodovinar, če želi podrobneje pretresti prizadeti vir. Vsi viri so tehtno pretreseni, marsikatera lokalizacija ali zgodovinski podatek, datum in podobno popravljen. Skratka, v »Gradivu« samem se skriva v resnici življenjsko delo celega človeka.

»Gradivo« predstavlja poslej središče vsega Kosovega življenja in dela. Obseg dela, ki je bilo zanj potrebno, se ne kaže le v obsežnih objavljenih zvezkih. Dočim je bila do začetka 13. stoletja večina virov objavljena, tako da je bilo treba tekste le preverjati in pretresati lokalizacijo krajev, časovne podatke in podobno, je moral avtor za nadaljnjo dobo pristopiti k pionirskemu delu v arhivih. In to je v dobršni meri tudi izvršil. Sam je ob priliki povedal, da si je iz repertorijev Državnega arhiva na Dunaju izpisal več kakor 5000 kratkih registrov dotlej še neobjavljenih listin za slovensko zgodovino od 13. do 15. stoletja (ČZN 1919). Ob tem zbiranju gradiva mu je rasla vrsta manjših in večjih prispevkov k zgodovini posameznih krajev ali dogodkov na Slovenskem, katerih bistvo je vselej opozarjanje na nove podatke ali nove vire, pa najsi gre že za prave objave virov ali za razprave (prim. O nekaterih ljubljanskih, kranjskih in kamniških meščanih pod Friderikom Tirolskim, LMS 1882—83;

Stroški za bulo glede imenovanja Sigismunda Lambergarja za ljubljanskega škofa, IMK 1897; O ustanoviteljih Zatiškega samostano, ČJKZ 1, 1918—19; K zgodovini trga Žalca, ČZN 1918; Doneski h krajevnim kronikam, ČZN 1919). V ta sklop del spada že pred začetkom izdajanja »Gradiva« tudi skupina del okrog Škofje Loke in škofjeloškega gospostva, ki se opira na viře, rešene po Kosu pred uničenjem v neki goriški trgovini (o najdbi gl. LZ 1887; dela: Nekoliko črtic o turških vojskah. IMK 1893; Denar in njegova vrednost okoli Škofje Loke v minulih dveh stoletjih, LZ 1891; Zgodovinski pobirki iz Loškega okraja, IMK 1892; Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894, s 703 regesti od 16. do 18. stoletja; Loško gospostvo, IMK 1897). Po začetku izdajanja »Gradiva« pa je najboljšejša skupina prispevkov te vrste posvečena drugi Kosovi ožji domovini, Goriški (Iz arhiva grofa Attemsa v Podgori, IMK 1902—1903 in Vjesnik zem. arkiva 1904; Narodnost Goričanov v srednjem veku, Gorica 1912; Najstarejši statut mesta Gorice, Carn. 1916; K zgodovini Gorice v srednjem veku, GMS 1919—1927; Zgodovinske drobtinice iz Goriške, Čas 1920; Zgodovina devinskih gospodov, RZDHV 1, 1923; Goriška Brda, Jadranski almanah 1923; Solkan v srednjem veku, isto 1924). Okrog »Gradiva« se niza poleg tega tudi nekaj topografskih razprav in kritične obravnave posameznih virov za slovensko srednjeveško zgodovino v »Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko«, »Carnioli«, »Časopisu za zgodovino in naropisje« in »Času«.

Kot poseben kompleks, ki je Kosa precej zanimal, velja morda omeniti še obravnavanje slovenskih osebnih in rodbinskih imen (LMS 1886, LZ 1893, Slov. narod 1880), pri čemer je prve nameraval znova oživiti in je v uvodu v razpravo v »Letopisu Matice Slovenske« polemiziral tudi proti ugovoru, da ne gre izpodrivati svetniških imen z domačimi. Poleg tega naj omenim še objavo raznih starih in mlajših slovenskih tekstov (LZ 1882, 1890 in 1891, DiS 1903) ter opozorilo na viře in njihove podatke za nekatera posebna zgodovinsko-terminološka vprašanja (Slovenski mansus in slovenska hoba, IMK 1893, Slovenske drobtine, LZ 1893).

Posebna vrsta Kosovega prispevka h kritičnemu zgodovinopisju so končno tudi njegove ocene (v letih 1882 do 1885 v Kresu, 1896 do 1900 v LZ, 1895 in 1900 do 1903 v IMK, 1911 v Slovanu, 1912 do 1913 v Vedi, 1915 do 1924 v Času, 1915 v DiS). V prvi dobi je zanje značilen zlasti podrobni stvarni pretres podatkov in njihove originalnosti, pri čemer Kos svoje ugovore in opombe takoj podpre s podrobnimi navedbami virov, v poznejšem času pa seznanja našo publiko v večji meri tudi s tujimi publikacijami, zlasti srbskimi, ki se tičejo tudi naše zgodovine.

Čeprav je po svojem v delu izraženem značaju mnogo manj temperamenten kakor Ilarion Ruvarac, po obsegu svojega dela pa manj širok kakor Franjo Rački, vendar zavzema Franc Kos v razvoju slovenskega zgodovinopisja podobno mesto kakor ta dva velika zgodovinarja v razvoju srbskega oz. hrvatskega zgodovinopisja. Njegova zasluga je, da so se tudi pri nas uveljavili historična kritika, spoštovanje do virov, upoštevanje zgodovinskih dejstev kot temeljni pogoj za vsako znanstveno delo na zgodovinskem področju. Po drugi strani svojega dela, po zaslugah za zbiranje neznanih virov in njihovo objavo pa pomeni Kos za slovensko zgodovinopisje celo več kakor oba imenovana utemeljitelja modernega srbskega in hrvatskega zgodovinopisja v svojem okviru. Prav je, če omenimo ob tej priliki tudi njegovo še bolj skrito požrtvo-

valnost za prosep našega zgodovinopisja: Franc Kos ni bil v svojem času le vodilni in eden največjih dosedanjih slovenskih zgodovinarjev, marveč tudi svojevrsten mecen njihove organizacije — ne le s tem, da se je odrekel honorarju, marveč tudi z denarnimi prispevki, s katerimi je rešil iz finančnih zadreg in dolgov prednika našega Zgodovinskega društva za Slovenijo, Muzejsko društvo za Kranjsko.

Vsako zgodovinarjevo delo je le stopnica na poti, ki vodi naprej. Zato se ne moremo čuditi, da današnja zgodovinska znanost vidi dlje, izkorišča še druge vire, posega globlje, kakor je to mogel Franc Kos, ki se je vestno zadrževal predvsem pri kritičnem pretresu virov in dejstev, manj pa se je loteval globljih vprašanj samega zgodovinskega razvoja in njegove vzročne povezave. Tem manj naš more to začuditi, ker je bilo prav delo, ki ga je opravil on, ponajveč sam, histveni pogoj za to, da so njegovi nasledniki na istem polju mogli pristopiti k takim preiskavam. Prav zato pa je njegov delo, ki predstavlja epoho v razvoju naše vede med Slovenci, najtrdnjši spomenik, ki si ga je mogel postaviti. Franc Kos tudi danes, sto let po svojem rojstvu, skoraj trideset let po svoji telesni smrti niti najmanj ni mrtev, saj sega s svojimi deli dan na dan v roko nam, ki poskušamo nadaljevati njegovo delo, nam daje dan na dan svoje modre nasvete in nam pomaga reševati razna vprašanja naše preteklosti, ki si jih sam še ni utegnil zastaviti. Slava njegovemu spominu!

L'IMPORTANCE DE L'ŒUVRE DE FRANC KOS POUR L'ÉVOLUTION DE LA SCIENCE HISTORIQUE SLOVÈNE

Résumé

L'auteur donne d'abord un bref aperçu sur l'état de la science historique slovène au milieu du XIXe siècle et définit la portée du travail de la génération d'historiens slovènes qui ont introduit, aux environs de 1870, dans ce travail la critique historique et les méthodes scientifiques. Il présente ensuite l'œuvre du fondateur des études médiévales slovènes, Franc Kos (1853—1924), auteur de l'ouvrage «Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku» (Matériaux pour l'histoire des Slovènes au moyen âge, T. I—V, 1902—1928) qui reste jusqu'à nos jours la publication la plus importante de l'historiographie slovène. Il analyse sa méthode et décrit sa lutte pour le triomphe du concept historique slovène sur le concept des provinces historiques.

UPELLAE — VITANJE?

Jaro Šašel

Na noriški progi *Celeia — Virunum*, *Tab. Peut.* V 2, je označena prva poštna postaja severno od Celja z imenom *Upellis* (abl. na vprašanje odkod?): *Celeia* (Celje) — *xiii* — *Upellis* — *xvi* — *Colatione* (Stari trg pri Slovenjem Gradcu; cf. R. Egger, *JOeAI* XVII Wien 1914 Bbl. 61 ss.) — *xxii* — *Iuenna* (Klobasnica-Globasnitz v Podjuni, Koroška; cf. R. Egger, *Frühchristliche Kirchenbauten im südl. Noricum*, Wien 1916, 70 ss.) — *xxiii* — *Viruno* (Gospa Sveta — Maria Saal). Ime je zapisano samo v navedenem delu, sicer se v antični literaturi ne ponavlja. A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz* s. v., ga brez posebnega dokazovanja prišteva h keltski jezikovni skupini.

Predrimska oznaka naselja je morala latinsko uho vsekakor spominjati na plurale tantum. Iz ohranjene ablativne oblike pa nikakor ni nujno, da sklepamo na nom. pl. f. *Upellae*, kot je danes običajno; z enako upravičenostjo bi tej obliki stavili ob stran nom. pl. m. *Upelli* (kar upošteva n. pr. tudi F. Pichler, cit. v op. 1) oziroma n. *Upella* (cf. A. Muchar, op. 1).

V sledečem se jezikovne strani problema nočem dotikati, poudarim naj samo, da ne kaže krajevnega imena samo zaradi tega prištevati h keltski jezikovni skupini, ker se nahaja na delno keltiziranem ozemlju, in — drugič — da se v zadnjih časih odreka keltski izvor celo imenu sosednje naselbine Celeje (n. pr. G. Capovilla, *Studi sul Noricum*, izšlo v *Fontes Ambrosiani* XXV, *Miscellanea G. Galbiati* I 1951 p. 96 z ostalo lit.), za katero je bil doslej splošno priznan.

V koliko bi v množinski obliki imena smeli gledati poimenovanje po rodu ali stanovsko ime, kar bi ravno v teh krajih ne bilo nič nenavadnega, bodo pokazale bodoče jezikovne in arheološko-terenske preiskave. Moj namen je samo, opozoriti na probleme lokalizacije tega naselja, ki jih na prvi pogled skoraj ni opaziti, in o katerih doslej tudi nihče ni pisal.

Antična osnova srednjeveške kopije *Tab. Peut.* je nastala v 5. stol. po n. š. (cf. W. Kubitschek, *JOeAI* V Wien 1902, 20 ss.; id., *RE* s. v. p. 2113; O. Cuntz, *Die Geographie d. Ptol.*, Berlin 1923, 137 s.), torej so bile vrisane ceste tedaj tudi v rabi. Rimski miljniki, ki so se doslej našli ob njej, dokazujejo, da je obstajala že pod Klavdijem (CIL III 5709). Ostale najdbe, predvsem denarne, pa pričajo, da so jo porabljali še v 5. stol. (najdbe iz Celja, cf. tudi AIJ 16 z lit.; Iuenne, cf. R. Egger, *Frühchristl.*, I. c.; iz Savinjske doline, cf. numizmatično zbirko v Celjskem muzeju) in — kot je dokazal M. Kos (*Geografski vestnik* VIII Ljubljana 1932, 101 s.) — so se tudi stari Slovenci pomikali po njej na Koroško. Ker imajo vse imenovane poštne postaje predrimska imena, je dovoljen sklep, da so kot naselja obstajale vsaj že v 1. stol. pred n. š. — torej je nedvomno že tedaj obstajala neka pot, ki jih je vezala.

Postaja *Upellae* z izkopavanji še ni lokalizirana, čeprav je evidentno, da leži nekje med Celjem in Starim trgom pri Slovenjem Gradcu in čeprav ostale navedene razdalje na tej progi *Tab. Peut.* ne diferirajo od stvarnosti več kot za 500—1000 m. Zato so se raziskovalci¹ pretežno brez dokazovanja² odločevali za lokalizacijo na naselje Vitanje, ki leži v sporočeni razdalji tako od Celja

kot od Starega trga in doslej še nima pojasnjene etimologije imena³ — vkljub temu, da ni znana do danes iz Vitanja ali bližnje okolice nobena antična najdba.⁴ Le dva (Reichard; F. Pichler; cf. op. 1) sta se — prav tako brez utemeljitve — odločevala za lokalizacijo na naselje Velenje (oziroma najbližjo okolico), ki je, kakor Vitanje, oddaljeno od Celeje *xiii mil. pass.* ter od Colatija *xvi mil. pass.*

Svet, ki pride pri študiju rimske ceste med Celejo in postajo *Upellae* v poštev, je, kakor rečeno, ozko očrtan in pot, ki naj potnika vodi iz Celja do Gospe Svete, nima širokih možnosti. Omejuje jih oblikovitost terena in pa težnja po več ali manj udobni kratkosti potovanja. Na razpolago je torej prostor, ki ga na vzhodu meji Hudinja, na zahodu Savinja. Nekje med obema je morala voditi in vmes mora ležati tudi poštna postaja *Upellae*.

Pri tehtanju obeh izraženih možnosti pade danes večja teža na Velenje oziroma na Staro vas pri Velenju, od koder je že znan tam izorani nagrobnik iz prve polovice 3. stoletja, CIL III, 11710. V naselju se je poleg tega brez izkopavanja dalo odkriti še nekaj antičnih oziroma arheoloških sledov nekdanjega selišča.⁵ Lokalizacijo na to postojanko bi podpiralo tudi dejstvo, da ima točka — in to v izrazitem nasprotju z Vitanjem — ugodno geografsko lego, kot ustvarjeno za manjši upravni center, kar so poštno postaje tudi bile, in poleg tega povsem analogno kot jo imajo *Celeia*, *Colatio*, *Iuenna* in *Virunum* na isti progi. Dalje ustvarja ime Stara vas nehote paralelo h kraju s podobnim imenskim pojavom, namreč s Starim trgom — Colatijem (cf. M. Kos, *Geografski vestnik* V—VI Ljubljana 1929—1930, 160 ss.). Kraji v tem kotu Šaleške doline so že zgodaj v srednjem vequ v listinah omenjeni, kar priča o zgodnjerednjeveškem prometu skozi naselja v dolini in kaže s tem na staro tradicijo. In končno je v ljudskem spominu še živo znanje starih vozniških potov,⁶ ki gredo v osnovi navadno v sivo davnino.

Glede geografskega položaja obeh krajev bi bilo pripomniti sledeče:

Vitanjsko naselje leži v stisnjem svetu, ki ga je razrezalo nekaj hribovskih potokov; od njih puščajo trije ob strani prostor za slabšo cesto na Mislinje, Konjice in Celje. Gozdna pobočja Stenice, Socke in Paškega Kozjaka visijo strmo nad krajem, ki leži v zavetju na vznožju starega gradu, medtem ko se pohorska pobočja spuščajo v dolino bolj položno, med potoki, in so posejana s samotnimi kmetijami. S svetom v spodnji Savinjski dolini veže kraj soteska Hudinje, ki se da prav v Vitanju z lahkoto zapreti, s tem pa odrezati najkrajši dostop do bogatega Pohorja.

Naselbina na tem mestu ni nastala kot prirodno težišče kmečkega okolja, kjer se z razvojem skoraj samo po sebi ustvarja najprej tržišče, nato upravni center — tako je nastajal na primer Slovenj Gradec — saj o poljedelski bazi prebivalstva sploh ne more biti govora. Njen nastanek je pospeševalo predvsem industrijsko bogato zaledje, ki je privlačevalo obrtnike in trgovce. Kot posledica tega pa je v srednjem vequ na ugodnem mestu nastala vitanjska graščina, ki je hotela promet kontrolirati in izkoriščati.

Drugačno geografsko osnovo od vitanjskega sveta ima velenjski. Ta leži na vzhodnem kraju ovalne in rodovitne doline ob Paki, od katere se na vse strani vzpenjajo najprej nižji, potem čedalje višji gozdnati hribi, med njimi pa pritekajo iz smeri Plešivca, Paškega Kozjaka in Belih vod potoki s starinskimi imeni Lepena, Sopota, Velunja in drugi.

Srednjeveška naselja pod številnimi gradovi so nastajala ob važnih poteh in cestah tako na Šoštanj—Bele vode in Koroško, oziroma na Šmartno ob Paki in Mozirje, kakor tudi proti Celju in Mislinji. Med najstarejšimi kraji v dolini so Škale, k ležijo nedaleč onstran Stare vasi, pod hribom Ljubela. Centralni selišči v velenjsko-šoštanjski kotlini je ustvarila potreba okolja po tržnem središču, ki je postalo kaj kmalu tudi upravno (S. Kovačič, *Časopis za zgodovino in narodopisje* X, Maribor 1913, 43 s.). V srednjeveški zgodovini se je v okviru doline nekajkrat menjalo, ni bilo enotno kot na primer v Slovenjegraški kotlini. Zakaj? Zaradi prometnih poti, ki so v oni toliko bolj razcepljene kot v tej in so zdaj ena zdaj druga prevladovala.

Tako bi ti elementi združeni z arheološko-topografskim pregledom področja dali sledeč potek verjetne antične cestne trase med Celejo in Colatijem: Celje (*Celeia*) — Bábno — Médlog — Pernóvo — Št. Janž — Stara vas pri Velenju (*Upellae*) — Škale — Plešivec — Metúlov hrib na Graški gori — Sv. Lena — Šmiklavž — Stari trg pri Slovenjem Gradcu (*Colatio*).

Seveda bo absolutna gotovost o vprašanju dobljena šele z arheološkim izkopavanjem, podoben kot je bilo pri Colatiju (cf. R. Egger, *JOeAI* XVII l. c.). Imel sem namen samo pokazati, da je dosedanja lokalizacija postaje *Upellae* dokaj labilna, čeprav jo smatrajo za trdno, in da obstaja še druga točka, ki jo podpira dokaj več argumentov kot prvo. Vsekakor podpira predloženo smer antične ceste razporeditev najdb. Res pa so možni večji ali manjši odkloni od njega, čeprav ne verjamem, da bi se smer sama kaj spremenila.⁷

Ljubljana 1953.

Opombe

¹ Cluverius Philippus, *Germania antiqua cum Vindelicis et Norico*, Gvelferbyti 1663 p. 745: lokalizira *Upellae* ob Savinji, nad vasjo Sempeter (enako je vrisano na zemljevidu p. 726). Jordan J. C., *De originibus Slavicis* tom. II Vindobonae 1745 p. 82 nr. 375: Vitanje (cf. p. 131 nr. 435 k, kjer utemeljuje lokalizacijo z navedbo razdalj, ki sovpadajo s Tabulo Peutingeriano). Mannert K. M., *Geographie d. Griechen u. Römer* 3. Teil (Germania, Raetia, Noricum, Pannonia), Nürnberg 1792 p. 652: beim Dorfe Margareth am Fl. Sau (cit. po delu Forbiger Alb., *Handbuch d. alten Geogr.* III. Bd., Leipzig 1848 p. 469). Reichard, *Thesaur. Topogr.*, Norimb. 1824: lokalizira na razvalino Gorico pri Velenju (cit. po Forbigerju, glej zgoraj, p. 460). Katancsich, *Orbis antiquus pars I Budae* 1824 p. 293: Vitanje. Muchar A., *Noricum I Graetz* 1825 p. 245: Vitanje. Muchar A., *Geschichte von Steiermark I Graetz* 1844, priloženi zemljevid; cesta *Celeia—Virunum* je zarisana kot sledi: Celje—Lemberk—Dobrna—*Upellae* (a ne na mestu Vitanja!) — *Colatio* (Slovenj Gradec) itd. Ankershofen, *Geschichte Kärntens I Klagenfurt* 1850 p. 567: Weisenstein (očividno pomota za Weitenstein-Vitanje). J. C. H., *Carinthia XLVIII Klagenfurt* 1858, 122 s.: po predavanju Frh. v. Czörnig-a naj bi potekala cesta *Celeia—Virunum* preko Konjiške gore, Sv. Duha, levo na Vitanje (ki ga brez podčrtavanja smatra za *Upellae*), Dovže ter Slovenj Gradec. Pichler F., *Text zur archaologischen Karte von Steiermark*, Graz p. 57: Vitanje; na priloženem zemljevidu najdišč pa je cesta *Celeia—Virunum* zarisana skozi kraje: Skofja vas—Dobrna—Št. Vid nad Valdekom (torej ne skozi Vitanje!). Orožen I., *Das Dekanat Neukirchen* (Dioecese Lavant. VIII Teil), Marburg 1893 p. 375—377: obravnava pomen besede »Vitanja« z jezikoslovnega stališča in sicer na osnovi D. Trstenjakovega pismenega pojasnila. Vitanja = habitaculum, mansio. Pisec ne zagovarja mnenja, da je treba

iskati *Upellae* prav v Vitanju. Ferk F., *Vorläufige Mitteilungen über das röm. Straßenwesen in Untersteiermark*, Mitteil. d. Hist. Ver. f. Steiermark XLI Graz 1893 p. 10: cesta *Celeia—Virunum* vodi skozi kraje: Sv. Marjeta—Ivenca—Frankolovo — po Belem potoku k dolini Hudinje—Vitanje (ki ni posebej označeno kot *Upellae*)—Lošperk—Dovže itd. Njemu se priključuje A. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, Maribor 1909, 13 s. *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. Berlin 1902 tab. VIII (Noricum): cesta *Celeia—Virunum* je zarisana kot via publica populi Romani certa, ki vodi na Vitanje preko Stranic, vendar *Upellae* posebej niso zapisane. Kiepert, *Formae orbis antiqui* tab. XXIII: Vitanje. Pichler F., *Austria Romana*, Leipzig 1902—1904 p. 201: Vitanje (enako na pp. 301, 356); navaja pa še nekaj možnih lokalizacij, med njimi tudi Velenje. A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, 1896—1908, s. v. piše: Ort im Noricum nächst Celeia, auf dem Berge Bacher. Benedict Fr.-Graesse Th., *Orbis Latinus*, Berlin 1902² p. 315: St. Margarethen, Dorf, Oesterreich, Steiermark. Miller K., *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916 p. 442 s. Abb. 130 (kjer riše na Vitanje dve trasi, eno sigurno in direktno po grabnu Hudinje, drugo črtkano preko Stranic): Vitanje; citira CIL III 5738. Schmid W., *Südsteiermark im Altertum* (Hausmann F., *Südsteiermark, ein Gedenkbuch*, Graz 1925) p. 14: Vitanje. Pirchegger, *Geschichte von Steiermark* Bd. I Graz 1936² p. 62: Vitanje ob Jezeru. Polaschek E., *Noricum*, Pauly-Wissowa-Kroll, Real Encyclopädie d. klass. Altertumswiss. XVII [1936] p. 1035: cesta *Celeia—Virunum* drži skozi Vitanje, ki pa posebej ni označeno kot *Upellae*. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, p. 568; navaja, da je bila v bližini Vitanja v antiki poštna postaja *Upellae*. Šaria B. v delu Hoffiller-Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, p. 6—7: okolje Vitanja; sklicuje se na sledi ceste (po Ferku o. c.), na točno razdaljo, ki jo navaja *Tab. Peut.*, ter na najdbe ob cesti na Koroško (CIL III 5283. 5284. 5289. 5290; AIJ 13. 14); sicer pa, priznava, antičnih najdb v kraju samem doslej ni.

² Izjeme: Jordan, Ferk, Miller, Saria; glej pod op. 1.

³ Cf. I. Orožen pod op. 1.

⁴ Edino Kovačič (*Štajerska*, Ljubljana 1926 p. 3; za njim Orožen J.; *Celje* I p. 9) nejasno sporoča o »neolitskih« najdbah v naselju, pri čemer pa najbrž misli na kameno prazgodovinsko orodje, ki ga pogosto najdejo, sega pa le skrajno redko v neolitsko dobo. Notica ni dokumentirana, o predmetu se nič ne ve, zato ostane točka do nadaljnjega nezanesljiva. Antične kamenite najdbe, ki so vzdane v cerkvi, niso iz kraja samega niti iz njegove bližine, marveč iz daljne okolice, ki niti ne gravitira k naselju, in zato ne morejo dokazovati kakega vitanjskega selišča v antiki. Na cerkveni steni vzdian nagrobnik CIL III 5289: *Messor Caturei f(i)lius* | *an(norum) L et Dumba* | *Silvani fil(ia)* | *an(norum) XXXV* | *h(oc) f(aciundum) c(urarunt)* | *Loucita Mes|sori f(ilia) an(norum) XXX* | *Rüstumarus f(i)lius an(norum) XIV* | *Armanus*. Odlomek Trajanovega miljnika z označeno 8. miljo od Celeje (CIL III 5738 + add. p. 1049) spada najbrž k cesti na Poetovio oziroma na Flavio Solvo (Lipnica ob sotočju Solbe in Mure); v tem primeru bi bila njegova prvotna lega, ki žal ni sporočena, lahko pri Frankolovem. Poprej je bil shranjen v vitanjski cerkvi, danes pa je v Grazu v muzeju Joanneum. Kamen, ki ga omenja s cerkvene stene Janisch. *Topogr.-statist. Lex. v. Steiermark* III p. 1280 (in o katerem ni danes nobenega sledu): *IOM Junio coniugi*, nima nikjer označene provenience, torej tudi ni znano, ali je iz kraja ali ne. Poleg tega pa Janisch besedila ne sporoča pravilno. Z izjemo — baje antičnega, kar seveda ni dokazano — kamnoloma za škrlj, o katerem sporoča Ferk o. c. p. 22 (za njim ponavlja *Deutsche Rundschau f. Geographie* XXXV 1912/13 p. 528 zemljevid), ter dvomljivo sporočenih rimskih najdb v Lošperku (*Leksikon Drav. ban.*, Ljubljana 1937 p. 568), tudi v širši okolici, ki gravitira k naselju, ni arheološke točke. Nihče, ki postavlja postojanko *Upellae* na Vitanje, se torej ne opira na rimske najdbe, marveč na svoj

vtis ter na slučaj, da sporočena razdalja *Celeia—Upellae* ustreza približno razdalji Celje—Vitanje. Kdor eventualno sklepa na osnovi Ferkovih zapiskov o »rimski« cesti, mora priznati, da ni avtor zanjo navedel niti enega dokaza, oziroma ni objavil niti ene najdbe ob njej. Primer pa, da bi poznali potek rimske ceste, a ob njej nobene najdbe, je redke celo za rimske visokogorske ceste v Alpah.

⁵ Stara vas pri Velenju. Proti koncu prejšnjega stoletja so izorali na njivski parceli (št. 156) župnišča pri fari sv. Martina rimski nagrobnik, objavljen v CIL III, 11710. Orači pripovedujejo, da so staročasne njive in travniki okrog kapele pod hribom s cerkvijo sv. Martina polne opek, kamenja in zidov, ki jih na površju njiv ležeči drobcji posod opredeljujejo za rimske. Zidovi so tudi poleg treh hiš pri Ograjensku. Pravijo, da je prejšnji graščak s Turna, Komorzinsky, ki je bil vnet zbiratelj umetnin in stari (sestavljal je tudi zgodovino Saleške doline), odpeljal nek kamen, ki je bil izoran nekaj 100 metrov zapadno od prej omenjenega nagrobnika (opozorilo prof. zgod. M. Ževarta, Maribor). Nekaj starih ljudi iz Stare vasi se spominja ledinskega imena »Groblje« za njive in travnike na vznožju hriba s cerkvijo sv. Martina, kjer je bil najden omenjeni nagrobnik, od mlajših nihče več ne ve zanj. Pač pa še vedno splošno pravijo, da je bil tam blizu »Gaugerc« (danes pri Fijevžu), kjer da je gosposka obešala. Ledinska imena te vrste imajo ali zgodovinsko osnovo ali pa čisto tudi arheološko. Kmetje, ki so na svojih njivah izkopali ali izorali prazgodovinske, staroslovanske ali rimske grobove s skeleti, si jih niso znali drugače pojasniti, kot da so tam pokopani obešenci (včasih tudi samomorilci ali Judi), vsi ostali bi namreč morali na *božji* njivi čakati vesoljne sodbe. Tudi starovaški »Gaugerc« bi mogel imeti za osnovo rimsko grobišče.

⁶ Hribovit, deloma skoraj divji svet med Saleško dolino in Podjuno je starodavno področje ajdovskih pripovedk in romanja k Belim vodam (prim. Prežihov V., *Od Kotelj do Belih vod*). Svoje dni je hodilo ljudstvo k njim po tri dni daleč. V ljudskem spominu v okolici Velenja je še vedno živa doba širokega razmaha voznitva, ki sega v čas pred zgraditvijo sedanjih cest, ohranja torej eventualno spomin na stara prometna pota. Pripovedujejo, da so lažje vozove iz Velenja in Stare vasi proti Staremu trgu vozili po davni poti čez Škale, mimo Brezovška (pri žagi) in kapele, na Plešivec, čez Metulov hrib pri Graški gori na Valanta, sv. Leno, Smiklavž in dalje proti Staremu trgu (prim. I. Gams, *Človek na zemlji Slovenjegraške kotline*, Geografski zbornik, Ljubljana 1952, 63 s.). Težje vozove, naložene s češpljami in žitom, pa čez Dobrno, Vitanje, Slovenj Gradec na Solnograd, od koder so se vračali naloženi s soljo. To je torej omemba prave solne poti, katerih pomen je pri nas še vedno premalo upoštevan. Preden je bila začetek prejšnjega stoletja izdelana vozna cesta mimo Hude Luknje, so vozili v Mislinjsko dolino ali kar po strugi Pake, ki je pri Hudi Luknji plitva in je bila tedaj čiščena — v tem primeru so onstran ožine zavozili spet na pot — ali pa so zavili pri gostilni p. d. Megálec (Herlak) na Pušnika in Tisniški križ, Št. Vid ter po Mevlji navzdol na Vovkarje (= del Straž) in glavno cesto v Mislinjski dolini. Za neprehodnost poti mimo Hude Luknje v začetku 19. stol. cf. F. Zmazek, *Kres II Celovec 1882*, 143 ss. Za nekdanji mislinjski plavž so potrebovali ogromno oglja, ki so ga dobivali s Pohorske planine (kot domačini pravijo Pohorju); železno rudo so kopali v Paškem Kozjaku. Grobe vlitke so vozili v Celje v nadaljnjo predelavo preko Velenja, Št. Janža, Pirešice, mimo slavne gostilne Fervéga (Ježóvnik), ki leži nekako na pol pota med Mislinjem in Celjem, ter na Arjo vas in Petrovče. Pot čez Vitanje smatrajo ljudje za daljšo in zaradi klancev pri Št. Florjanu za mučnejšo. Koliko bajk in pripovedk o graščinah in o drugem je posebno v Saleški dolini, kaže na primer knjiga J. Orožna, *Gradovi in graščine med Savinjo in Sotlo* (Celje 1936). Tudi take pripovedke imajo prečesto arheološke osnove.

⁷ Dolžina ceste Celje—Vojnik—Strmec—Lemberg—St. vas je nekoliko prevelika. Najdbe ob tej črti so zvezane po mojem mnenju s rudnimi ležišči v Paškem Kozjaku, poznanimi že v železni dobi (Schmid, gl. op. 1, str. 6). Tudi to možnost pa bo potrebno preveriti še na terenu.

UPELLAE = VITANJE ?

Zusammenfassung

Der Name mit der ablat. Form *Upellis* (keltisch?) ist nur auf der *Tab. Peut.* V 2 erhalten als Bezeichnung für die erste Station an der norischen Route *Celeia-Virunum*. Obgleich die vorrömische Ortsbezeichnung das lateinische Ohr unzweifelhaft auf ein plur. tantum anwies (vielleicht war das Plur. zugleich der Namensausdruck einer Sippen- oder Siedlungsgenossenschaft), ist man aus seiner erhaltenen ablativen Form doch keineswegs gezwungen nur nom. pl. f. anzunehmen (*Upellae*, wie üblich); grammatikalisch richtig wäre ebenso nom. pl. m. wie n. Da die in der Route *Celeia-Virunum* angegebene Entfernungen gut auf die heutzutage benutzte Strasse Celje-Vitanje-Slovenj Gradec passen, ist die Lokalisation *Upellae* = Vitanje noch immer üblich (s. Anm. 1), obwohl wir bis heute von diesem Orte oder seiner Umgebung keine römische, fast keine archäologische Spur besitzen, was auch der Anlass für einen neuen Lokalisationsversuch sein möge.

Es besteht nämlich beim Orte Velenje in der Šaleška dolina das Dorf Stara vas (= altes Dorf), auf welches sehr gut die von der *Tab. Peut.* angegebene Entfernung passt — sowohl nach *Colatio* hin als auch nach *Celeia*. Dort wurde schon CIL III 11710 gefunden; auch einige neue römische Spuren sind dazu entdeckt worden (s. Anm. 4). Und schliesslich sprechen für diese neue Lokalisation *Upellae* = Velenje auch folgende Tatsachen: erstens eine geographische Lage, wie sie z. B. auch *Colatio* und *Celeia* besitzen und aus der sich ein Wirtschaftszentrum notwendig schon früh entwickelte, was bei Vitanje nicht der Fall ist; zweitens die Namensparallele *Upellae* — Stara vas, *Colatio* — Stari trg (cf. M. Kos, *Geografski vestnik* V—VI, Ljubljana 1929—1930, 160 ss.); drittens frühe mittelalterliche urkundliche Erwähnungen der nahen Talorte bei Velenje und Šoštanj; vierstens eine rege Volkstradition vom alten Fuhrverkehr (s. Anm. 6). Und endlich, wie schon aus der im slowenischen Text angegebenen kurzgefassten Strassengeschichte *Celeia-Virunum* ersichtlich, der Verlauf der frühmittelalterlichen slawischen Besiedlung Kärntens, die den alten Weg von *Celeia* nach *Iuenna* einschlug.

Schliesslich muss auch auf Grund der Verteilung archäologischer Funde in diesem Sektor (s. Lit. Angabe i. d. Anm. 1) der römische Strassenzug über Stara vas pri Velenju (= *Upellae*) angenommen werden.

DOSTAVEK K »SLOVENSKIM PRIPOVEDKAM O UJETEM DIVJEM MOŽU«

Ivan Grafenauer

V razpravi o »Slovenskih pripovedkah o ujetem divjem možu« (ZC VI—VII, 1952—1953, št. 124—153) mi je bilo mogoče (str. 141, op. 51) podati besedilo laškotirolske pripovedke o Salvanelu, priobčeno v knjigi Christiana Schnellerja »Märchen und Sagen aus Wälschtirol«, Innsbruck 1867, str. 213 in 215 (tako navaja — napačno — Veselovskij), le v ruskem povzetku A. Veselovskega v knjigi »Slavjanskija skazanja o Solomoně i Kitovrasě i zapadnyja legendy o Morol'fě i Merlině« (S.-Peterburg 1872, str. 258—259); Schnellerjeve knjige namreč v Jugoslaviji nikjer ni bilo dobiti.

Ob svojem bivanju v Avstriji (v okt. 1953) pa je Milko Matičetov knjigo v Gradcu staknil in mi ustrezno mesto prepisal. Ker Veselovskega povzetek na

nekaterih mestih ni zadovoljiv (izraz »Lab«-sirišče mu je bil očitno neznan, izpustil je tudi opomnjo o »Rubus-Art«: vrsti kopine), zato priobčujem tu po Schnellerjevi knjigi ves odstavek o Salvanelu (n. d., str. 213—215) — v današnjem pravopisu:

IV. Der Salvanel

Die Sagen von Salvanel scheinen nur noch in Val Sugana erhalten zu sein (t. j. dolina gorenje Brente vzh. od Trienta). Er ist nach dortiger Vorstellung ein Mann von roter Hautfarbe und wohnt in Höhlen mitten in Wäldern und soll dort zahlreiche Herden von fetten Schafen mit schöner Wolle haben. Bei Nacht pflegt er herumzuschweifen, um die Orte, wo andere Hirten die Milch aufbewahren, zu suchen und dieselbe zu trinken.

So kam er einmal öfter in die Hütte eines Hirten und trank ihm all' Milch aus. Da dies sich mehrmals wiederholte, ward der Hirte zornig und, da er sich dachte, der Dieb könne kein anderer sein als der Salvanel, sann er auf ein Mittel, ihn lebend zu fangen. Er füllte die Milchgeschirre mit Wein an und, als der Salvanel wieder kam und die vermeintliche Milch kostete, war er ganz erstaunt über den ihm neuen Geschmack. Mit großem Behagen trank er davon so viel, daß er berauscht neben den umgestürzten Milchgeschirren liegen blieb. Am Morgen kam der Hirte, fand den Dieb und band ihn sogleich, indem er sagte: »Hab' ich dich einmal, du Spitzbube, wart nur, jetzt wirst du mit mir zu thun haben.« Bei diesen Worten wurde der Salvanel munter und wollte entfliehen, aber vergebens, denn er war gebunden. Dann fragte er den Hirten, was das für eine Flüssigkeit sei, die er in der vergangenen Nacht getrunken und die ihn in einen so süßen Schlaf ver- (str. 214) setzt habe. Der Hirte antwortete mit einer Lüge, es sei der Saft eines gewissen Dornstrauches.¹ Darauf erwiderte der Salvanel: »So bit' ich Gott, daß dieser Strauch, der einen so guten Saft gibt, wo er nur immer die Erde mit seinen auslaufenden Spitzen erreicht, dort Wurzeln schlage und daraus ein neuer (Strauch) erwachse.« Und es ist wirklich der Fall, daß seit jener Zeit dieser Dornstrauch, wo seine Spitzen auf den Boden herabhängen, Wurzel schlägt und wächst. Hätte nun der Hirte damals die Wahrheit gesagt, so brauchte man jetzt nicht so mühsam die alten Rebstöcke durch neue zu ersetzen, sondern selbe würden sich überall von selbst fortpflanzen. Nun fragte der Hirte den Salvanel, ob er denn nicht genug eigene Milch zu trinken habe. Der Salvanel antwortete, er brauche sie, um Käse zu machen; um aber seinen Durst zu löschen, trinke er die Milch anderer. Da fragte ihn der Hirte, wie er aus der Milch den Käse bereite. Der Salvanel lehrte ihn die Bereitung von Butter, Käse und Lab (poina, puina), worauf der Hirte den Gefangenen losband und in Freiheit setzte. Ali der Salvanel vom Hirten schon eine kleine Strecke weg war, rief er ihm noch zu: »Hättest du mich noch ein wenig festgehalten, so hätte ich dich auch gelehrt, aus Milchabguß (sirotka: Käsewasser, Molken) Wachs zu machen.« Wirklich herrscht unter den Bauern hie und da der Glaube, daß der Milchabguß [das] Wachs enthalte.

Der Salvanel liebt ungemein auch Mädchen von zwei bis zu drei Jahren, welche er raubt und in seine Höhle trägt. Dort nährt er sie sorgfältig und

¹ Wie es scheint, ist eine Rubus-Art gemeint. *Schnellerjeva opomnja*.

behält sie mit ungemeiner Liebe bei sich. Einmal raubte er einen Knaben und brachte ihn in seine Hütte; als er aber merkte, es sei ein Knäblein, trug er das Kind sogleich wieder auf die Stelle zurück, wo er es geraubt hatte, zur nicht geringen Freude der Mutter, die ihr Kind schon verloren geglaubt hatte.

(Ronchi bei Borgo.) NB. Borgo je glavni kraj v Val Sugana.

Übrigens ist vom Salvanel im übrigen Welschtirol wenig, selbst nicht einmal der Name bekannt. In Folgareit (Folgaria, nem. tudi Vielgereut, 1168 m, vzh. od Rovereta) kennt man wenigstens den Namen; denn es wird erzählt, daß derjenige, welcher in die Fußstapfen des Salvanel (sul »fot«) gerate, übel daran sei, indem er kreuz und quer in die Irre geführt werde. Nur wenn man die Schuhe nach rückwärts wende und so fortgehe, komme man wieder zu sich und finde den Heimweg.

Wenn ein Baum absteht und auf einer Seite des Stammes an (str. 215) einer schon von der Fäulnis ergriffenen Stelle ein wässeriger Saft abfließt, so sagen im welschen Etschtale die Bauern, er habe den »salvanel«. Besonders gilt dies von den Maulbeerbäumen. Außerdem bezeichnet die welsche Volkssprache mit dem Worte »salvanel« auch den Widerschein oder Abglanz eines Spiegels.

O piscu pravi Wilhelm Kosch, Deutsches Literatur-Lexikon II (1930), stp. 2312, tole:

Schneller, Christian, * 5. Nov. 1831 za Holzgau im Lechtal, † Aug. 1908 zu Cornocalda in Tirol, Bauernsohn, studierte in Wien, wurde Gymnasiallehrer in Rovereto, später in Innsbruck, das(elbst) auch Landesschulinspektor, 1898 als Hofrat in den Ruhestand versetzt. Dichterisch von A. Pichler (s. dort) beeinflusst.

Sledi seznamek njegovih poglavitnih spisov iz let 1857—1905: številne pesemske zbirke, med njimi tudi epske pesnitve, dalje povesti, tragedija, vrsta narodopisnih in dialektloških knjig o laški Tirolski (med njimi je prva zgoraj navedena knjiga pravlje in pripovedk iz Laške Tirolske 1867).

KOREKTURNA OPOMNJA. Letos so prišle v Inštitut za slovensko narodopisje med drugimi doslej v Ljubljani nedostopnimi publikacijami tudi nekatere z nadaljnimi inačicami pripovedke o *divjem možu sirarju*. Tri izmed njih povezujejo preko nekdanjega retoromanskega, zdaj ponemčenega ozemlja na Vorarlberškem in Severnem Tirolskem graubündenske retoromanske inačice v Svici z inačico o Salvanelu na nekdanjem retoromanskem, zdaj italijanskem južnem Tirolskem.

V vorarlberški pripovedki *Vonbunovi*, št. 133, »Das wilde Männle«¹ pride divji možic na planini Laguz (1584 m, svzh. od Bludenza) k planinčici v stanu »zum Heimgart«, ko je ravno končala sirjenje; le sirotko (die Schotte)

¹ Dr. Franz Josef Vonbun, Die Sagen Vorarlbergs mit Beiträgen aus Lichtenstein (l. izd. 1847). Auf Grund der Ausgabe von Hermann Sander (1889²) neu bearbeitet u. herausgegeben v. Dr. Richard Beitzl (1950. Montfort-Verlag, Feldkirch), str. 118. — V novi zbirki dr. Richarda Beitzla, Im Sagenwald. Neue Sagen aus Vorarlberg (1953 v isti založbi), ki so njeni zapisi blizu 100 let mlajši, ni več nobene inačice te pripovedke.

ima še v kotlu. »Kakor vidim,« ji reče, »imaš najboljše še v kotlu.« Planinčica se zasmeje: »Norček, saj je le še sirotka notri in to dajemo, kar pomnimo, prašičem.« Divji možic ji hoče skrivši povedati, kako se iz sirotke zlato dela, pa komaj odpre usta, zavpije drug divji možic v kočo: »Gori, Gottfried, potok gori!« In že jih ni bilo več.

Inačici iz Wipptala — od Brennerja proti Innsbrucku — navaja Holzmann² precej pomanjkljivo. O prvi — iz Navisa — pravi, da divji mož (der Wilde Mun) zbeži z besedami (sc. Ko bi me bili vprašali) »Ich hätt euch gelernt, aus der Jutte Wachs machen...« (Prim. Salvanela.) Drugo inačico pa navaja le-tako: Nach anderer Erzählung hätte er den Bauern, wenn sie ihn gefragt hätten, zeigen wollen, wie man aus Kuhdreck Butter mache. — K temu pripominja: Darin spiegelt sich vielleicht der Volksgedanke, daß diese Sagen gestalten tatsächlich für die Alpenbewohner die Rolle eines Lehrmeisters spielten!

Važnejša pa od teh vorarlberško-nemškotirolskih po izvoru retoromanskih inačic je tipična, vendar svojevrstna inačica iz Lukke (Lucca) v čisto italijanski Toskani. O njej pravi Gianfranco D'Aroneo, *Indice delle fiabe toscane* (Firenze, Leo S. Olschi-editore, 1953; prim. M. Matičetov, Slovenski etnograf VIII, 1955, str. 290), na str. 173 tole:

(1216). L'uomo selvatico. Insegna ai pastori a fare il burro, il formaggio e la ricotta (maslo, sir in skuto), e li burla lasciando credere loro che avrebbe potuto ammaestarli a ricavare l'olio dal latte (posneti olje z mleka). Giannini, *Leggende* 491—492. Lucca.

Pomen te čisto italijanske inačice — saj ni mogla pripotovati v Toskano iz Švice ali Tirolske — je v tem, da izključuje prvo v ZČ VI-VII (1952—53) navedeno možnost, da bi se pripovedka nanašala na to, »kako so se naučili sirarstva od staroselskih Retoromanov v 5. in 6. stoletju v Alpe došli germanski rodovi«, in da ostane le še druga tam navedena možnost, da se nanaša na to, »kako so se keltsko-rimski priseljenci naučili planinjenja in sirjenja pri Retijcih in Noričanih«, oz. Latini-Rimljani pri staroselskih predindoevropskih rodovih.

EIN NEUER BEITRAG ZU DER »SAGE VOM GEFANGENEN WILDEN MANN (WALDMANN)«

Zusammenfassung

Der Verfasser druckt im Anschluss an seine Abhandlung »Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu« (Die Sage vom gefangenen Wilden Mann; *Zgodovinski časopis* VI—VII, S. 124—153) die Sage vom Salvanel aus dem Buch »Ch. Schneller, Märchen und Sagen aus Wälschtirol« nach.

² Wipptaler Heimatsagen. Gesammelt u. herausgegeben von Hermann Holzmann (Wien 1948. Österr. Bundesverlag f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, Wien), str. 53.

O PAPEŠKIH PISMIH KNEZU KOCLJU

Fr. Grivec

Priznani strokovnjak L. Santifaller je v razpravi o častnih naslovih v začetku papeških listin navedel dve posebnosti,¹ ki osvetljujeja dve premalo pojasnjeni mesti v papeških pismih panonskemu knezu Koclju, namreč nagovor »prudentissime vir« (Kocelj) in naziv »naš sin« (Metod). Če bi bil učeni pisec upošteval tudi ona pisma, bi bila njegova razprava še popolnejša in pravilnejša.

V 8. poglavju cerkvenoslovanskega Žitja Metodija sta omenjeni dve pismi papeža Hadrijana II. (867—872) knezu Koclju. V začetku poglavja je povedano, da je Kocelj prosil apostolika (papeža), naj mu prepusti »Metodija, blaženega učitelja našega«. Papež mu je odgovoril: »Ne samo' tebi edinemu, ampak vsem onim slovenskim deželam ga pošljem učitelja od Boga in svetega apostola Petra, prvaka in ključarja nebeškega kraljestva«. Oblika tega odgovora namiguje, da je bil dan pismeno in da je tu podan odlomek iz papeževga pisma.² V naslednjem stavku pa ŽM poroča, da je papež poslal Metodija (v Panonijo) s pismom: »Hadrijan, škof in služabnik božji, Rastislavu in Svetopolku in Koclju. — Slava v višnjih Bogu...«

Prvo (krajše) pismo je bilo namenjeno samo Koclju kot odgovor na njegovo prošnjo. Drugo je namenjeno ne le Koclju, ampak tudi Rastislavu in Svetopolku, poslano pa naravnost Koclju; šele po njegovem posredovanju naj bi bilo izročeno (ali sporočeno) tudi moravskima knezoma. Neposredno za pismom namreč beremo: »Sprejel pa ga (Metodija, ki je prinesel papeževo pismo) je Kocelj z veliko častjo in ga zopet poslal k apostoliku«. Iz zgodovinske zveze in iz ŽM upravičeno sklepamo, da je Kocelj vse to ukrenil, ne da bi se bil posebej posvetoval z Rastislavom; saj je vsaj od l. 866 ali 867 delal sporazumno z njim in bil z njim v stalni zvezi, kolikor je bilo mogoče.³

Dve pismi papeža Janeza VIII. (872—882) knezu Koclju sta ohranjeni v zbirki Britanskega muzeja med pismi tega papeža, uvrščeni pred pismi nemškimi škofom v zadevi Metodove osvoboditve.⁴ Prvo je bilo pisano v začetku l. 873; Janez VIII. je namreč zasedel papeški prestol sredi decembra 872. Drugo je bilo poslano morebiti skoraj istočasno s pismi nemškimi škofom. Vsekakor je bil med obema pismoma presledek vsaj približno dveh ali treh mesecev; drugače je težko razložiti, čemu je papež pisal dvoje pisem.

Obe papeževi pismi sta odgovor na dvakratno Kocljevo vprašanje, kako naj ravna z možmi, ki so svoje prve žene zavrgli in druge vzeli. Papeževa odgovora spričujeta, da se je panonski knez v takšnih zadevah obračal v Rim.

¹ L. Santifaller, Über die Titel in den Adressen der Papsturkunden bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. *Zgodovinski časopis* 1952/53 (Kosov zbornik) 246—258.

² M. Kos (O pismu papeža Hadrijana II. knezom Rastislavu, Svetopolku in Koclju. Razprave SAZU. Filozofsko-filološki-historični razred II, 1944, str. 274) je pritrdil mojemu mnenju, da je to odlomek papeževga pisma, namenjenega samo Koclju.

³ Verjetno je, da se je to zgodilo v jeseni l. 869, ko je bil Rastislav zapleten v boj z Nemci, ki so prodrli globoko v njegovo kneževino.

⁴ Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (1906) št. 219 in 220. — Jaffe, *Regesta pontificum Romanorum* I, 2. izd. (1885) št. 2972 in 2974.

kar bi sicer bila škofova dolžnost, ako bi si ne upal sam odločiti v takšnih vprašanjih. Kocljevo dopisovanje zelo primerno spada v dani zgodovinski okvir in odločilno potrjuje, da je bil panonski škof tedaj odsoten in da Panonija v tistih letih ni bila podrejena salzburškemu nadškofu. Posebej pa Kocljevo ravnanje potrjuje, da je Metod svoj govor o pravilnem družinskem življenju (ki je ohranjen v Clozovem glagolskem rokopisu)⁵ res govoril in dajal knezom takšna naročila ne le pozneje na Moravskem, ampak že v Panoniji okoli l. 870. Slovanski panonski nadškof je strogo opominjal kneze, da ne smejo trpeti družinskih nerednosti svojih podložnikov, marveč jih morajo odpraviti in kaznovati. V drugem papeževem odgovoru knezu Koclju beremo edinstveno značilni nagovor: *prudētissime vir* — pametni (modri) mož. V knjigi o knezu Koclju sem ta nagovor razlagal kot dokaz, da je papež zelo častno odobral Kocljevo ravnanje in njegovo vladarsko modrost.⁶ Janez VIII. je bil prej arhidiacon rimske cerkve in je bil že pod Hadrijanom II v tesnem stiku s papeško pisarno; torej je dobro poznal tudi Kocljevo prizadevanje za ustanovitev panonske nadškofije. Zato je njegova pohvala dovolj premišljena. A ta razlaga bi bila neosnovana, če bi bil nagovor *prudētissime vir* le neka formalnost običajne vljudnosti, kakor se v papeškem in drugem dopisovanju sicer večkrat ponavlja; često se dajejo nezasluzeni naslovi, n. pr. *piissimus*, *clementissimus*, *sanctissimus* i. dr., ki jih pregledno navaja Santifaller (str. 256—258).

Nekako čudno in navidez neprimerno se zdi, da je isti nagovor rabil papež Nikolaj I. v pismu carigrajskemu patriarhu Fotiju l. 862, ko se je že razvnel oster spor med rimsko in bizantinsko cerkvijo.⁷ Iz te rabe bi mogel kdo sklepati, da je bil to le vljudnosten nagovor. Toda tu je treba upoštevati vso vsebino in smer pisem. Santifaller pa je gledal le na vnanjo adresu brez zveze z vsebino in zato vprašanja ni pravilno rešil. Med častnimi naslovi patriarhov omenja, da je papež Fotija enkrat nazval *prudētissimus*, a da je bil redni naslov patriarhov: *reverendissimus et sanctissimus* (str. 248). V abecednem pregledu častnih naslovov zopet navaja *prudētissimus* kot naslov patriarhov (str. 257). Toda ta pridevek je tako očitno in močno različen od običajnih naslovov škofov in patriarhov, da se zbuja upravičen sum, če je učeni profesor prav zadel.

Santifaller je v naslovu svoje razprave natančno povedal, da obravnava »naslove v adresah«. Vendar ni primerno, da se preveč omejuje na vnanjo obliko in formalnost. Naslov v adresi listine se namreč navadno še večkrat v raznih oblikah ponavlja v vsebini dotične listine in se s tem kolikor toliko osvetljuje. Zato je za znanstveno jasnost in natančnost zelo koristno ali celo potrebno, da zaradi pravilne ocene in opredelitve naslovov vsaj površno pregledamo vsebino dotičnega pisma. Santifaller piše, da se naslov *prudētissimus* prideva samo enkrat Fotiju. Pričakovali bi, da bo povedal, v katerem pismu je našel to edinstveno izjemo. Brez posebnega truda najdemo ta naslov v pismu papeža Nikolaja I. z dne 18. marca l. 862: *Prudentissimo viro Photio*. Isti naziv se v različni obliki v istem pismu še trikrat ponavlja, dvakrat *prudētia vestra*.

⁵ F. Grivec, Clozov-Kopitarjev glagolit v slovenski književnosti in zgodovini. Razprave SAZU I (1945), str. 343 ss, posebej str. 360 s in 394—399. — A. Vailant, Une homélie de Méthode. Revue des études Slaves 25 (1947) 34—47.

⁶ F. Grivec, Slovenski knez Kocelj (1938) 130 s.

⁷ Monumenta Germaniae Historica. Epist. VI (1925) 447—451. — Migne, Patrologia Lat. 119, 785—790.

enkrat pa *providentia vestra*. Že površni pogled v pismo nas obenem opozarja, da to pismo ni pisano Fotiju kot patriarhu, marveč kot navadnemu laiku. Nikolaj namreč Fotija graja, da je krivično obsodil prejšnjega patriarha Ignacija in odločno izjavlja, da Fotija ne priznava niti za patriarha niti za svečenika. Isti papež je Fotiju pisal podobno že l. 860.⁸ V naslovu onega pisma beremo samo *Photio Constantinopoleos*, ko bi pričakovali še naslov *episcopus* ali *patriarcha*. Tudi v pismu l. 860 je odločno povedano, da papež ne more potrditi Fotijevega škofovskega in svečeniškega posvečenja. Enako kakor v pismu l. 862 se dvakrat ponavlja nagovor *prudentia vestra*. Iz obeh pisem je razvidno, da papež nalašč in dobro premišljeno ne daje Fotiju nobenega izmed mnogih naslovov, ki so se tedaj rabili za škofo ali patriarhe. Iz neke obzirnosti in zaradi lepše vnanje oblike mu je leta 862 v naslovu pisma pridal naziv *prudentissimus*, ko je še upal v mirno poravnavo spora. Naslov *Photio Constantinopoleos* zveni namreč nekam trdo in skoraj nevljudno; a v besedilu pisma (l. 860) je trdi naslov nekoliko ublažen z dvakratnim vljudnim nagovorom *prudentia vestra*. Zelo ostro papeževo pismo l. 866 pa ima le naslov *Viro Photio* in Fotija nagovarja vedno z golim osornim *ti, tvoj*. Vse to osvetljuje prejšnji naslov *prudentissimus vir* in s svoje strani potrjuje, da to ni bil patriarški naslov.

Naslov *prudentissimus vir* v Nikolajevem pismu patriarhu Fotiju l. 862 je že pred več desetletji dokončno pojasnil znani nemški zgodovinar E. Perels, ko je pripravil kritično izdajo Nikolajevih pisem. Pravilno je opazil, da je papež Nikolaj I. s sodelovanjem Anastazija Bibliotekarja svoja ostra pisma Fotiju ublaževal s priznavanjem Fotijeve učenosti. V tem smislu razlaga nagovor *Prudentissimo viro Photio* v pismu l. 862 in opozarja, da je papež celo v zelo ostro pismo l. 866 vplel priznanje: *Scimus, quoniam sapientia praeditus et scientia ditatus habetis*. Perels je kritično pretehtal vsako besedico v pismih papeža Nikolaja I. in bistro presodil pomen izražanja *prudentissimus vir*.⁹

Nagovor *prudentissimus vir* se pokaže še v zanimivejši luči, če pogledamo papeško pismo knezu Koclju. Dovolj je razvidno, da je to izjemno redek naslov za laike, a nikakor ne za klerike, najmanj pa za škofo ali patriarhe. Tudi ni nezasluzen vljudnostni naslov, ampak neka označba dotičnega moža, pa z nekoliko različnim odtenkom v prvem in drugem primeru. V zvezi s Fotijem pomeni izobraženega, učenega, morda celo bistrornega moža, približno isto kakor *doctissimus vir*. Fotijeva velika učenost v Rimu ni mogla biti neznanca, saj se je nekoliko razodevala tudi v pismih, ki jih je pisal papežu. Iz vsebine obeh papeževih pisem Fotiju je jasno, da *prudentissimus* more pomeniti spretnost v obrambi svojega stališča, nikakor pa ne pomeni preudarne modrosti v ravnanju. Prvo pismo graja Fotijevo lahkomišelnost (temeritatis praesumptionem), drugo pa še nesramnost in nepreudarnost (temere, inpu'denter, immoderate, incaute) in podobne napake. V papeževem pismu Koclju pa more ta pridevek pomeniti le pametno ravnanje, vladarsko (knežjo) modrost. Tak odtenek je toliko očitnejši in pomembnejši, ker gre za kočljivo in tvegano zadevo nove slovanske cerkvene pokrajine, ki je po krivdi nemškega kralja in nje-

⁸ O. c. 440. — PL 119, 780.

⁹ E. Perels, Papst Nikolaus I. und Anastasius Bibliothecarius (Berlin 1920), str. 276. — Isti je uredil kritično izdajo v MG. Epist. VI (1925); gl. zgor. op. 7.

govih škofov ne le Metodu; ampak tudi papežu prizadela veliko neprijetnosti in skrbi. Vsekakor je ta pridevek za Koclja zelo časten in pohvalen.

Nikakor se ne more ugovarjati, da papežev nagovor v drugem pismu knezu Koclju ne spada v isto vrsto kakor v pismu Fotiju l. 862, češ da je v tem pismu naslov v adresi, medtem ko v odlomku pisma Koclju адреса ni v celoti ohranjena. Saj se tudi v pismu l. 862 ta naslov ponavlja v različnih oblikah, podobno kakor v pismu l. 860, ki v adresi nima tega naslova. Pri razlagi izjemnega naslova *prudentissimus vir* se papeževo pismo knezu Koclju ne sme prezreti, ker potrjuje, da je to laiški naslov.¹⁰

Knezu Koclju dani pohvalni naslov je morebiti še bolj kakor papež Janez VIII. razumel in naglašal, papežev bibliotekar Anastazij. Ta je bil namreč v začetku l. 868 glavni rimski spremljevalec in tolmač Cirila in Metoda ter njunih učencev v Rimu; kot redaktor ali diktator je sodeloval pri pismu papeža Hadriana II. slovanskim knezom ter bil živa priča Kocljevega prizadevanja za ustanovitev panonske nadškofije.¹¹ Isti mož je bil od l. 862 papežev pomočnik v dopisovanju s Carigradom in najbrž sodeloval že pri Nikolajevem pismu patriarhu Fotiju l. 862. Od tod bi mogli razumeti, zakaj se naslov *prudentissimus vir*, čeprav v nekoliko različnim odtenkom, ponavlja ravno v pismu Fotiju (862) in pismu knezu Koclju (873). Zelo verjetno je namreč, da je Anastazij kot poznavalec dela sv. Cirila in Metoda ter Kocljeve velikodušnosti sodeloval tudi pri papeževem dopisovanju s Kocljem; ni nemogoče, da je Kocelj ali pa kateri Metodovih učencev, ki je osebno poznal Anastazija, prosil tega moža za posredovanje in pomoč.

Domnevo o Anastazijevem sodelovanju pri drugem papeževem pismu knezu Koclju navajam samo zato, ker s svoje strani osvetljuje rabo redkega naslova v papeškem dopisovanju. Trdneje je dokazano, da je Anastazij diktator papeževega pisma slovanskim knezom l. 869.

Papeževo pismo knezom Rastislavu, Svetopolku in Koclju spada med najbolj zapletena zgodovinska in slavistična vprašanja. Vprašanje je toliko težavnejše, ker je pismo ohranjeno samo v svobodnem slovanskem prevodu v 8. poglavju ŽM. Že v začetku znanstvenega obravnavanja o tem pismu pred sto leti so prvi slavisti in zgodovinarji priznavali njegovo pristnost. V novejšem času je to prepričevalno dokazal M. Kos; zlasti bistroumno je dokazal Anastazijevo sodelovanje.¹² Med odločilna težka mesta tega pisma spada, da papež imenuje Metoda *sina*, a ne *brata*, kakor je običajni naslov škofov v papeških pismih. Pričakovali bi namreč, da je bil Metod s tem pismom kot škof poslan v Panonijo. Na koncu poglavja je sicer rečeno, da je Kocelj po prejemu papeževega pisma poslal Metoda zopet k »apostoliku«, da ga posveti za panonskega škofa. A v duhu grške, latinske in cerkvenoslovanske terminologije se more oblika *posveti* umevati v smislu *postavi*. Tudi stavek, da je papež Metoda posvetil skupno z njegovimi učenci (ki so bili posvečeni za diakone in svečenike), bi se

¹⁰ Čudno je, da je Santifaller prezrl nagovor »*prudentissime vir*« v pismu knezu Koclju, ko je ta nagovor jasno zabeležen v pręhledni izdaji papeških regist (Jaffe, gl. zgor. op. 4) kot značilni začetek onega pisma. Pismo je objavljeno tudi v zbirki Monumenta Germaniae hist. Epp. VII, 283.

¹¹ M. Kos, O. c. (zgor. op. 2) — E. Perels, O. c., str. 242—279.

¹² O. c.

mogel tako razlagati, da bi še ostala možnost za Metodovo škofovsko posvetitev. Santifaller pa je odstranil tudi težavo naslova »sina našega« z ugotovitvijo (str. 250 in 257), da se je od 9. do 11. stoletja za škofo rabil tudi ta naslov. Ostane pa še težava, da se v besedilu istega pisma v ksl. »Pohvali Cirilu in Metodiju« za Metoda rabi naslov *brat*.¹³

Sicer so zgodovinarji že prej včasih izrekli mnenje, da bi mogel papež škofa nagovarjati tudi z naslovom *sin.* a Santifaller je v tem vprašanju posebno kompetenten. Njegova ugotovitev bi imela še večjo znanstveno vrednost, če bi jo podprl s konkretnimi primeri in se ozrl tudi na Hadrijanovo pismo slovanskim knezom.

Drugo papeževo pismo panonskemu knezu Koclju je torej važno ne le za slovensko zgodovino, marveč tudi za slog tedanje papeške pisarne. Izredno pomenljivo je, da se isti izredni naslov rabi v pismu velikemu bizantinskemu patriarhu, čigar spor z Rimom je imel odločilen vpliv na cerkveno in politično zgodovino. Ta vnanja zveza nas opozarja, da je bila tudi Kocljeva junaška in velikodušna podpora Cirilovega in Metodovega dela odločilnega pomena za slovansko in svetovno zgodovino, ker je rešila prosvetno delo slovanskih apotolov, da po smrti genialnega Cirila ni propadlo.

DE EPISTOLIS HADRIANI II. ET JOANNIS VIII. AD KOCELEM PANNONIAE COMITEM

R é s u m é

L. Santifaller in dissertatione: Über die Titel in den Adressen der Papsturkunden (Zgod. časopis VI—VII, 1952/3, 246—258) duos titulos rarissimos memorat, quibus duo loci difficiles in epistolis Hadriani II. et Ioannis VIII. ad Kocalem comitem illustrantur. Hadrianus II. a. 869 in epistola, Rastislavo et Sventoplucu et Koceli missa, Methodium *filium* suum appellat, dum episcopis in epistolis Romanorum pontificum titulus *frater noster* tribui solet. Santifaller autem confirmat in epistolis pontificum R. episcopos, rarius quidem, etiam filios appellari. Gravior est quaestio de titulo *prudentissimus vir*, quem Nicolaus papa I. a. 862 Photio tribuit. Santifaller asserit titulum istum, in hac solum epistola occurrentem, patriarchae esse proprium. Sed ratione habita textus illius epistolae atque epistolae eiusdem papae ad Photium a. 860. et Ioannis VIII. ad Kocalem a. 873 firmiter constat, istum titulum singularem non nisi laicis tribui. Nicolaus I. etenim in epistolis a. 860 et 862 Photium non ut patriarcham et episcopum tractat, sed iterato expresse asseverat: »Romana ecclesia vos in patriarchatus ordine non recipit neque... in ordine sacerdotali vobis manendo consentit.« Appellatio *prudentissimus vir* in ep. ad Photium fere idem sonat ac *doctissimus*, in ep. ad Kocalem autem prudentiam in rebus agendis significat atque auctoritatem comitis Pannonici graviter illustrat.

¹³ F. Grivec, Pohvala sv. Cirilu in Metodiju. Razprave SAZU (Razred za filološke in literarne vede) I (1950), str. 35 s. Tam sem predložil domnevo, da sta v Pohvali strnjeni dve papeževi pismi.

ŠE O METODOVIH JEČAH

Dr. Fr. Grivec

Profesor A. W. Ziegler, ki je dal pobudo za razpravo »Prepir o Metodovih ječah«,¹ je mojo razpravo uporabil v članku »Methodius auf dem Weg in die schwäbische Verbannung«.² Trezno presoja, kaj je trdno zgodovinsko dokazano in kaj je le verjetna domneva, katera domneva je manj verjetna in katera je neosnovana. Trdno mu je dokazano: 1. da Metod ni bil zajet v Panoniji, temveč najbrž na Moravskem; 2. da so ga s silo vlekli k sodbi in sodili vpricho nemškega kralja Ludovika; 3. da je bil Metod preganjan v neki oddaljen kraj na Švabskem.³ Manj dokazano, vendar verjetno mu je, da so ga sodili v Regensburgu. Mimogrede predlaga še domnevo, da so bavarski škofje Metoda povabili, naj pride na Bavarsko, da se njegova zadeva tam razsodi. Po njegovem mnenju glede na Metodov značaj, kakor je predstavljen v ksl. Žitju Metodija, ni izključeno, da je Metod prostovoljno šel na Bavarsko in da je bil na bavarskih tleh nasilno zajet. Toda ta domneva nima zadostne opore v Metodovem značaju in v historičnem kontekstu.

Posebno natančno je profesor Ziegler preiskal vse možnosti, po kateri poti so Metoda vlekli na kraj sodbe in po kateri poti so ga gnali v pregnanstvo. V ta namen je proučil bavarska prometna pota one dobe in jih predstavil na posebej prirejenem preglednem zemljevidu (str. 373). A zdi se, da temu nazornemu pripomočku preveč zaupa. Misli namreč, da so Metoda tirali po najbližjih potih in da niso veliko krenili v stran. Toda škof z vojaškim (služabniškim) spremstvom je moral med potjo imeti primerne postaje, nikakor ne za počitek močno zastraženega Metoda, temveč za počitek in prehrano moštva in konj. Glede Metoda pa je bilo treba skrbeti, da ga njegovi in papeževi somišljeniki ne bi skušali rešiti in da bi se zadeva ne sporočila v Rim. Skrb za varnost in prikrivanje je priporočala taka pota in postaje, kjer se je pasavski škof Hermanrik, po sinodi pa freisinški škof Ano čutil bolj domačega in varnega ter kjer je bilo dovolj primerne prostora. Po mnenju bavarskih zgodovinarjev je zelo verjetno, da je bila za Hermanrika posebno ugodna postaja v samostanu Niederaltaich ob Donavi.⁴ Pod vtisom verjetne domneve so se sedanji menihi tega benediktinskega samostana, v zavesti velike zgodovinske krivde odločili, da bodo skušali zgodovinski greh poravnati s proučevanjem in izvrševanjem vzhodne slovanske liturgije.

Ziegler posebno natančno preiskuje, če je bil Metod nekaj časa zaprt v Freisingu in če so ga sploh vlekli skozi to mesto. Kakor je ovinek skozi Freising nemožec med potjo k sodbi, tako odklanja učeni profesor tudi domnevo, da so Metoda na Švabsko gnali skozi to mesto, češ da bi bil to prevelik ovinek za pot v Ellwangen. Ker sam navaja Ellwangen s vprašanjem, torej le kot nedokazano

¹ Zgodovinski časopis VI—VII, str. 159—170.

² Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Neue Folge 1955, str. 369—382.

³ Str. 370 s in 382; v začetku članka (str. 369) izjavlja, da se je diskusija o Metodu premaknila korak naprej (»in ein neues Stadium«).

⁴ Velik ugled (in bogastvo) tega samostana je zanimivo potrjen po listini, s katero mu je Kocljev oče Pribina leta 860 podaril obširno posestvo v Panoniji. F. Kos, Gradivo II, štev. 169.

hipotezo, je tudi z njegovega stališča mogoča domneva, da je bil Metod vsaj začasno pregnan v kakšen kraj južno od Ellwangena, bliže poti iz Freisinga na Švabsko. Glavna podlaga za verjetno Metodovo pot skozi Freising je besedilo papeževga pisma, posebej okoliščina, da je freisinški škof Ano poleg Hermanrika v papeških pismih najostreje obsojen kot Metodov preganjalec in mučitelj. Kakor je gotovo, da je Metoda k sodbi vlekel Hermanrik, tako je skoraj gotovo, da ga je Ano tiral v pregnanstvo. Ovinek skozi Freising je verjeten, ker se je Ano čutil tam najbolj varnega in ker je bilo treba pot v pregnanstvo skrbno pripraviti in zavarovati, kraj pregnanstva pa prikrivati. Za taktiko prikrivanja je bilo pripravno, da je Ano vlekel Metoda najprej v Freising, pozneje pa so ga vlekli (Ano ali kdo drug) v neki bolj oddaljen in manj znan kraj.

Profesor Ziegler je o freisinškem škofu Anonu zanimivo ugotovil, da pri svoji duhovščini ni bil splošno priljubljen in da je med njo imel nasprotnike. Dosledno bi smel poudariti verjetnost, da so nekateri freisinški duhovniki obsojali njegovo divjaštvo zoper Metoda. Iz tega bi indirektno sledilo, da so bili vsaj redki freisinški duhovniki Metodu kolikor toliko naklonjeni. Tako razlagamo papeževo grajo, da Ano Metoda ni imel za vrednega *consensu* (consessu?) freisinških duhovnikov (kanonikov). Ker so imeli freisinški škofje posestva v Panoniji, je knez Kocelj kot dobrotnik freisinške stolne cerkve imel zveze s freisinškimi duhovniki in jih skušal pridobiti za rešitev panonskega nadškofa. To je sicer le domneva, a spada v zgodovinsko zvezo. Ziegler na izviren način brani dobesedni pomen izraza *consensus* — *soglasje*. Svoje mnenje skuša podpreti z listinami o Anonovih zamenjavah oddaljenih zemljiških posestev za bližja posestva; v teh listinah se v raznih oblikah ponavlja formula: *consensu canonicorum et monachorum*. Toda znano je, da celo župniki manjših cerkvenih občin upravljajo cerkveno premoženje sporazumno s svetovalci (ključarji), škofje pa morajo cerkveno imetje upravljati v soglasju s kanoniki. Takšen *consensus* (s kanoniki) nikakor ne spada v zgodovinski kontekst papeževga ostrega pisma in divjaškega Anonovega ravnanja z Metodom. Posebej je nemogoč kontekst: »Nec presbyterorum, qui penes te reperti sunt, iudicasti (Methodium) dignum *consensu*, quod non nisi in contumeliam sedis apostolice perpertrasti.« Če bi kdo iskal soglasja kanonikov, da bi svoji predrzno krivični sodbi dal videz pravega cerkvenopravnega postopka, bi s tem apostolski prestol še bolj sramotil (contumelia); če niti škofje niso imeli pravice Metoda soditi, so še tem manj mogli kakor koli sodelovati kanoniki. Zieglerjeva razlaga izraza *consensus* je torej cerkvenopravno in historično nemogoča.⁵ Ugotovitev, da je

⁵ Večjo znanstveno vrednost ima z zgodovinskimi listinami podprta ugotovitev, da je bilo že v 9. stoletju cerkvenopravno določeno sodelovanje kanonikov pri upravi škofijske posesti, kar velja še danes (kánon 1532, 3), in da so v 9. stoletju pri tem ponekod sodelovali tudi menihi, ker so bili mnogi škofje menihi (tako Ano freisinški) in še kot škofje v tesni zvezi s svojim glavnim samostanom. Nasprotno pa v zgodovini cerkvenega prava ne najdemo podlage za cerkvenopravno sodelovanje kanonikov (in menihov) v takšnih izrednih zadevah, kakor je bila Metodova. — Ne glede na vprašanje, kaj pomeni »*consensus* (consessu?) presbyterorum«, smemo iz strogega papeževga pisma z neko verjetnostjo sklepati, da je kdo izmed freisinških kanonikov ali menihov to zadevo sporočil papežu, pač v zvezi z Metodom, ki je svoje pritožbe pošiljal v Rim, kakor beremo v papeževi instrukciji ankonskemu škofu Pavlu (apostolicam sedem per ipsum triennium plurimis missis et epistolis proclamantem). Drugače je

Ano med kanoniki imel nasprotnike, pa nekoliko pojasnjuje, zakaj Metod ni mogel biti trajno zaprt v Freisingu, temveč je bil preganjan v bolj oddaljeno pokrajino Švabsko. A predvsem je bila odločilna že omenjena taktika prikrivanja.

Iz 9. poglavja Žitja Metodija, da je bil preganjan na Švabsko, se ne more nujno sklepati, da je bilo tako razsojeno že v Regensburgu, marveč je bolj verjetno, da je bil to poznejši ukrep škofa Anona, ki je v zvezi s prejšnjim Metodovim mučiteljem Hermanrikom in morebiti še s kom drugim iskal bolj skrit in odaljen kraj preganjanstva. Nepremišljeno bi bilo, če bi bil škofovski zbor v Regensburgu konkretno določil kraj preganjanstva, ko je previdnost velevala, da se primeren kraj najprej *poišče*, potem pa prikriva. Domneva, da so Metoda odpravili v preganjanstvo po najbližji poti iz Regensburga v Ellwangen, je torej brez trdne podlage, ker ni bil niti določen kraj preganjanstva in ni dokazano, da je bil Metod res končno zaprt v Ellwangenu. Zbor bavarskih škofov v Regensburgu je Metoda le odstavil in sklenil, da se mu zabrani vrnitev v Panonijo in Moravsko. To je indirektno povedano v odlomku papeževga pisma salzburškemu nadškofu Adalvinu; papež mu ukazuje, naj Metodu omogoči vrnitev v slovansko nadškofijo, ker je on povzročitelj njegove odstavitve: Qui fuisti causa deiectionis, sis officii commissi causa receptionis.

V papeževih pismih bavarskim škofom Adalvinu, Hermanriku in Anonu je dovolj jasno povedano, da niso vsi enako krivi. Profesor Ziegler pa bolj poudarja papeževo instrukcijo škofu Pavlu iz Ankone, legatu za Metodovo osvoboditev, in iz nje izvaja, da so bili omenjeni trije bavarski škofje solidarno odgovorni za Metodovo ujetništvo; torej se ne more o nobenem izključno trditi, da je Metoda imel zaprtega, posebej ne o freisingškem škofu. V instrukciji res beremo: Alvinu s Hermanrikom reci: »Vi ste brez cerkvenopravne razsodbe obsodili škofa, poslanega od apostolskega prestola, ga vrgli v ječo in ga pretepali (carceri mancipantes et colaphis affligentes)«. Ta obdolžitev je naravnost naslovljena na Adalvina (Alvina) in Hermanrika, ker sta se čutila prizadeta po ustanovitvi slovanske nadškofije (prvi v Panoniji, drugi na Moravskem); zahtevala sta, da se jima vrne prejšnja cerkvena oblast v slovanskih pokrajinah in da se Metod odstrani. Posredno pa velja obdolžitev vsem bavarskim škofom. Toda istočasno s to instrukcijo so bila napisana tri pisma zgor omenjenim bavarskim škofom; tam je natančno določeno razložena *stopnja* krivde treh posebej odgovornih škofov. Adalvin je kriv (»vzrok«) Metodove odstavitve (deiectionis), ni pa zverinsko šurovo ravnal. Zaradi tega se obdolžitev začenja s prijaznim: Ne čudi se — ne mireris. Vse drugačen je začetek pisma Hermanriku: »Za objokovanje tvoje hudobnosti bi komaj zadostoval studenec Jeremijevih solza«. Ostra graja Hermanrikove »tiranske krutosti« je v pismu podprta z natančnim naštevanjem, kako je Metoda »zverinsko divjaško« trpinčil. Podobno se začenja pismo Anonu: »Tvoja predrznost presega ne le oblake, temveč tudi sam nebes«. Njegova krivda je deloma skupna z drugimi škofi, vrhu tega

težko razumljivo, zakaj papež tako resno omenja oni *consensus* (*consensus*?). To se ujema s historičnim dejstvom, da je Ano imel nasprotnike med svojimi duhovniki. V ta okvir morebiti spada Metodov somišljenik menih Lazar, ki je bil pretepen ali ubit (Zgod. časopis 1952/53, 163). Ime Lazar je sicer običajnejše na Vzhodu, a tudi med zahodnimi menihi ni izključeno, kakor tudi ni izključeno, da je bil Lazar slovanskega rodu, pa rimskega obreda.

pa posebej osebna: S svojimi pristaši in tovariši (socii) je obsodil (Metoda) ... in ga vrgel v ječo (carceri mancipasti). Ščuval je k grdemu ravnanju zoper Metoda: »cunctarum afflictionum... incentor, instigator, immo ipse fueris auctor.« V tem stopnjevanju bi *auctor* moglo pomeniti tudi *izvršitelj*, kar je prvi pomen te besede. Po primerjanju s papeževim pismom Adalvinu in po upoštevanju vsega konteksta upravičeno sklepamo, da je bil Metod nekoliko časa zaprt v freisinški škofijski ječi. Iz papeških pisem moremo razbrati, da so za Metodovo obsodbo odgovorni vsi na sinodi zbrani bavarski škofje, za grdo ravnanje in ječe pa posebej Hermanrik do sinode, Ano pa po sinodi.

Papeževa graja Anona, da je s svojimi tovariši Metoda obsodil... in ga vrgel v ječo — zadeva v prvi polovici vse škofe, druga polovica stavka (o ječi) pa ne zadeva vseh. Saj papeževo pismo Adalvinu nič ne omenja ječe, čeprav bi spadalo v kontekst, če bi bil Adalvin v tem sokriv. Še manj zadeva to druge škofe (razen Hermanrika), ki so bili manj krivi kakor Adalvin. Škofje, ki niso pustili, da bi Hermanrik Metoda udaril s konjskim bičem, tudi niso neposredno (ali osebno) sodelovali »carceri mancipantes et colaphis affligentes.«⁶ Če Anonova »audacia et presumptio nubes... et ipsos celos transcendit«, je Manro s svojimi predrznimi podvigi pač presegel tudi bavarske škofe razen Hermanrika. Po psiholoških zakonih in po kontekstu je težko misliti, da so bili vsi bavarski škofje tako nečloveški kakor Hermanrik in Ano. Vsi škofje so skupno (solidarno) odgovorni za krivično obsodbo in odstavev slovanskega nadškofa, za surovo in kruto ravnanje pa sta po besedilu papeževih pisem odgovorna posebej Hermanrik in Ano (ter njima podrejeno njuno ožje spremstvo). Po takem razlikovanju krivde moremo z večjo verjetnostjo določiti kraje Metodovih ječ.

Profesor Ziegler, ki pozna tudi slavistična vprašanja, je s poznavanjem bavarske zgodovine in topografije ter z metodičnim razčlenjevanjem latinskih zgodovinskih virov in Žitja Metodija pomagal natančneje določiti krivdo posameznih bavarskih škofov v žalostni Metodovi zadevi ter si pridobil nesporno znanstveno zaslugo za krajevno določitev Metodovih ječ. Po metodičnem raziskavanju latinskih virov in bavarske zgodovine je dokončno potrjena verodostojnost 9. in 10. poglavja cksl. Žitja Metodija ter nekoliko osvetljen smisel prekratkih jedrnatih stavkov dragocenega cerkvenoslovanskega spomenika.

Ko je bil pričujoči članek že pripravljen za tisk, je St. Sakač objavil pripombe k moji in Zieglerjevi razpravi — Bemerkungen zum Methodiusprozess in Bayern 870 (Orientalia Chr. Periodica 1954, 175—180). V vprašanju o deželi, kjer so Metoda nasilno prijeli, z menoj in Zieglerjem odklanja Panonijo, a se pridružuje Zieglerjevi rezervirano izrečeni domnevi, da so Metoda prijeli na Bavarskem. Med razlogi za to trditev navaja, da je bila panonska nadškofija ustanovljena brez vednosti salzburškega nadškofa in da je Metod nesel papeževe listine v Salzburg ter nadškofa službeno o tem obvestil. Toda to mnenje se ne ujema z zgodovinskim kontekstom in z viri. Bavarski škofje so vedeli, kako so se moravski in panonski Sloveni vneli za slovansko bogoslužje in da se je pripravljala ustanovitev samostojne slovanske nadškofije. Po dogodkih l. 865 do 870 so bili že tako vznemirjeni, da so budno stali na straži; z Rimom so imeli toliko zvez, da so vedeli, kaj se je tam zasnovalo. Metod pa je imel toliko

⁶ Ziegler misli, da *colaphis affligentes* v papeževi instrukciji pomeni *grdo ravnanje* in ne posebej *pretepanje*. Toda *grdo ravnanje* je drugotni pomen grškega glagola *colaphizo*, ki se včasih rabi tudi v latinščini. V zvezi *colaphis affligentes* pa obe besedi pomenita *udarce*; *colaphus* je *udarec s pestjo* in glagol *affligere* pomeni *predvsem udariti*.

državniške modrosti in izkušenj, da ne bi bil šel s takšno nalogo v zelo razdraženi Salzburg. S tem je izpodnesena podlaga za Sakačevo mnenje, da je freisingški škof prijel Metoda v Salzburgu ali v okolici, da so Metoda sodili v Freisingu i. dr. Omenil sem samo tiste Sakačeve trditve, s katerimi se ne morem strinjati. Rad pa priznam, da mnoge njegove stvarne in bistre pripombe dajejo upoštevanja vreden prispevek k razjasnitvi težkih vprašanj.

DE CARCERIBUS S. METHODII

R é s u m é

Doctor A. W. Ziegler in *Jahrbücher f. Gesch. Osteuropas* (1953, 369 ss) perite de itineribus s. Methodii in exilium disserit, ratione habita meae dissertationis de carceribus s. Methodii. Exacte distinguit, quae certa, quae vero incerta sint. Certo constat: 1. Methodium non in Pannonia, sed in Moravia (vel in Bavaria) vi apprehensum esse, violenter ad synodum episcoporum Bavariae tractum atque a synodo damnatum esse, praesente rege Ludovico Germanico; 2. Methodium in terram longius distantem (in Sueviam sensu proprio) relegatum esse. Synodum Ratisbonae locum habuisse probabile quidem est, at non certo cvinci potest.

Ex instructione papae, data episcopo Paulo, legato apostolico, Ziegler colligit culpam carcerum et afflictionum Methodio illatarum omnibus episcopis bavaricis attribuendam esse. Attamen ex epistolis papae eodem tempore ad episcopos Adalvinum Salisburgensem, Hermanricum Passaviensem atque Annonem Frisingensem scriptis, dilucide patet, Adalvinum solum depositionis s. Methodii inculari, Hermanricum et Annonem autem vehementissime condemnari carcerum et afflictionum Methodio illatarum. Ex epistola papae ad Annonem et ex contextu historico colligi potest, Methodium post synodum Frisingam deportatum atque inde in Sueviam relegatum esse.

A. LINHART KOT OKROŽNI ŠOLSKI NADZORNIK

Vlado Schmidt

O tem, kako se je Linhart obnesel kot okrožni šolski nadzornik, je doslej le Apih na kratko poročal, da ga je gubernij 17. januarja 1789 pohvalil, ker se je sv tem poslu izredno odlikoval.¹ Ni pa znano, s čim je Linhart to pohvalo zaslužil. S pomočjo ljubljanskih arhivskih virov je mogoče to nekoliko pojasniti.²

Z ukinitvijo deželnih glavarstev leta 1785 in z ustanovitvijo skupnega gubernija v Gradcu za Štajersko, Kranjsko in Koroško se je spremenila tudi struktura šolskega nadzorstva. Ker so bile s terezijansko šolsko zakonodajo ustanovljene deželne šolske komisije organi deželnih glavarstev, so z njimi vred ugasnile in vrhovno nadzorstvo šolstva vseh treh dežel je prevzel kot notranjeavstrijski višji šolski nadzornik opat Ferd. Kigler pri graškem

¹ Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, LSM 1895, 206.

² Zaključeno sliko bo dobil, komur bodo na razpolago graški in dunajski arhivi, kjer morajo biti Linhartova vizitacijska poročila ter razna vprašanja in predlogi, ki jih je pošiljal guberniju.

guberniju. Pri vsakem okrožnem uradu pa naj bi bil — po odloku dvorne pisarne iz leta 1783 — nameščen okrožni šolski komisar.³ V odloku je bilo še navedeno, da bo imel položaj in plačo okrožnega komisarja⁴ ter bo moral paziti, da bo izvršeno vse, kar je glede šol določeno, šole obiskovati, v vsaki šoli spraševati ter najboljšim učencem predlagati štipendije za nadaljnje šolanje. Linhart je torej mogel okvirno vedeti, kakšne naloge bo moral opravljati v novi službi, ko je zanjo zaprosil.

Iz njegovih pisem Kuraltu⁵ je mogoče sklepati, da je imel za to odločitev vsaj tri nagibe: nadzorniška služba je bila donosnejša, kar je v omenjenih pismih ponovno z zadovoljstvom omenjal; novo službeno mesto mu je nudilo več priložnosti, se izkazati, in končno se je tega dela tudi veselil kot slovenski prosvetljenec.⁶ Predpisani konkurzni izpit je med 30 prosilci za to službo (torej so bili za vsako nadzorniško mesto v desetih notranjeavstrijskih okrožjih povprečno po trije kandidati) pred gubernijskim nadzornikom Kiglerjem leta 1785 dobro opravil.⁵ To je bil pismeni in ustni izpit iz pedagogike, kjer so morali kandidati izkazati teoretično in praktično poznavanje elementarnega šolstva. Dokazati so morali, da so sposobni, to šolstvo voditi upravno in pedagoško, da znajo nadzirati vzgojno in izobraževalno delo na trivialkah in glavnih šolah glede na vsebino pouka, učne metode in disciplino ter sami pokazati, kako je treba pravilno poučevati otroke v šolah in učiteljske kandidate na pedagoških tečajih. Obvladati so tudi morali deželni jezik.⁷ Zahtevano pedagoško znanje so nadzorniki po vsej verjetnosti črpali

³ Dvorna pisarna dež. glavarstvu v Ljubljani, 16. okt. 1783; DAS, Kamera in reprezentanca, T—4—7.

⁴ Plača je bila z dvornim dekretom 6. sept. 1785 določena na 600 gld in 150 gld letno za potne stroške. Sammlung der landesfürstl. Gesetze und Verordnungen in publico — ecclesiasticis, Wien 1788, V, 2—11.

⁵ A. Gspan, A. T. Linhart, Zbrano delo, Ljubljana 1950, 433, 434, 436. Razen Linharta sta se za nadzorniško mesto v ljubljanskem okrožju potegovala še Blaž Kumerdej, ravnatelj normalke v Ljubljani in Joh. Nep. Freyheer v. Grim-schitz, praktikant okrožnega urada v Ljubljani. (Graz, Steiermärk. Landesarchiv, Gub. Fasc. 30, 17. nov. 1786, št. 31215. Za podatek se zahvaljujem prof. A. Gspanu.)

⁶ Kuraltu je pisal 8. dec. 1786, mesec dni po imenovanju za okrožnega šolskega komisarja: »Da bi bili še Vi tukaj in bi se skupaj posvečali vzgoji našega ljudstva! Kakšna krasna misel!« A. Gspan, o. d., 436.

⁷ Te določbe so bile sicer izdane eno leto po omenjenih izpitih (Kropatschek, Österreichs Staatsverfassung, Wien 1795, 266—268), gotovo pa so se morali v tem smislu pripraviti na izpit že prvi kandidati za nadzorniška mesta, saj bi brez tega znanja ne mogli uspešno opravljati te službe in bi izpit s kakimi drugačnimi zahtevami ne imel smisla. Vprašanja, ki so bila navedena v konkurzu za izpite okrožnih šolskih komisarjev 2. okt. 1785, pa so zahtevala ožje, predvsem didaktično znanje, in sicer:

»1. Kako učinkujejo skupno branje, črkovalna metoda in tabelariziranje na tabli na otrokovo duševnost?

2. V koliki meri more to — glede na vsako izmed navedenih treh zahtev — pouk pospeševati in v koliko ovirati?

3. Kako naj torej presojamo uporabo teh sredstev pri pouku otrok in

4. Kako naj njihovo uporabo uredimo in izvedemo na pravo mero, da bo to ravnanje smotno?

Opomba: Na ta štiri vprašanja je treba odgovoriti za vsakega izmed navedenih treh metodičnih prijemov posebej.

5. Kako to, da otroci tako lahko razumejo tisoč stvari, o katerih se z njimi razgovarjajo doma starši, bratje in sestre ter drugi otroci?

iz spisov pedagogov, ki so jih takrat morali poznati ravnatelji normaln in predavatelji na pedagoških tečajih, saj je nadzornik moral dopolnjevati učiteljevo pedagoško znanje v smislu smernic, ki jih je ta dobil na pedagoškem tečaju. To so bili solidni drugorazredni pedagogi z nekaterimi prosvetlenskimi tendencami, kakor Campe, Salzmänn, Villaume, Barth, Riemann, Rochow. K Linhartovi široki kulturni razgledanosti lahko potemtakem prištejemo še poznavanje tedanje pedagogike.

Od opravljenih izpitov do imenovanja pa je preteklo več kot leto dni. Šele 24. nov. 1786 je ljubljanski okrožni glavar Cannal razglasil vsem dominijem in župnijam v okrožju, da je z dvornim dekretom 7. nov. cesar odobril vsakemu izmed desetih notranjeavstrijskih okrožij posebnega šolskega komisarja in da je bil za šolskega komisarja v ljubljanskem okrožju določen tukajšnji protokolist A. Linhart »zaradi svoje odlične izvedenosti in drugih dobrih lastnosti«.⁸

Kakor so že nakazovale zahteve pri nadzorniškem izpitu, so bile naloge okrožnega nadzornika zelo mnogovrstne in težavne. Po navodilih posebne instrukcije, ki so jo dopolnjevale še mnoge poznejše določbe,⁹ je moral skrbeti za ustanavljanje šol v krajih, kjer je praviloma bilo v oddaljenosti do pol ure hoda vsaj sto otrok med 6 do 12 letom. V zvezi s tem je bila njegova naloga, izvrtati sredstva za šolo (za prostore, opremo, učne pripomočke) in prispevke za učitelja, če le mogoče iz lokalnih virov, ter nadzirati plačevanje šolnine. Ugotavljati je nadalje moral, ali imajo učitelji predpisano pedagoško znanje in se o tem prepričati s preverjanjem znanja učencev. Če je opazil, da učitelj napačno poučuje, ga je moral poučiti in mu pokazati, kako naj napake popravi. Deželni jezik je moral nadzornik poznati, da je mogel paziti, ali so učitelji razen deželnega jezika večji tudi nemščine do tolike mere, da morejo nuditi mladini elementarni pouk v obeh jezikih.¹⁰ Instrukcija je od nadzornikov še zahtevala, naj urejajo personalne zadeve učiteljstva, skrbijo zlasti za sposoben učiteljski naraščaj, nadalje za šolske knjige, naj enkrat letno obišečejo (»vizitirajo«) šole v svojem okrožju ter o stanju šolstva

6. Zakaj pa potem isti otroci pogostoma tako težko razumejo, kar se z njimi pogovarjata učitelj in katehet ob uporabi čitank?

7. Kakšna pravila lahko torej izvajamo za smotrno katehiziranje tako glede na oblikovanje pojmov kot glede jezika?

8. Kako soglašava v Metodni knjigi predpisani način katehiziranja s temi pravili in v koliko se od njih razlikuje?

(Graz, Steiermärk. Landesarchiv, Gub. Fasc. 30, 4. marca 1786, št. 4852. Za podatek se zahvaljujem prof. A. Gspanu.) — Vprašanja zahtevajo kritičen odnos do Felbigerjevega, v njegovi Metodni knjigi razloženega načina pouka, ki je bil v terezijanski dobi uradno predpisan.

⁸ Mestni arhiv ljubljanski (MAL), fasc. 73, nova reg., fasc. 29. Okrožni glavar je tu skrajšal utemeljitev za Linhartovo imenovanje. V njegovem dekretu je navedeno, da dobi to mesto »zaradi svoje znane izvedenosti, izredne uporabnosti in ostalih odličnih lastnosti, zlasti pa zaradi preizkušene temeljitega znanja o šolstvu, ki ga je pokazal pri konkurznih nalogah«. (Graz, Steiermärk. Landesarchiv, Gub. Fasc. 30, 17. nov. 1786, št. 31215. Za podatek se zahvaljujem prof. A. Gspanu.)

⁹ Kropatschek, o. d. 268—312.

¹⁰ Kropatschek, o. d. 288 Podobno Apih, o. d., 225.

poročajo nadrejeni oblasti. Razen šolskih pa so morali nadzorniki opravljeni spočetka še druge naloge na okrožnem uradu, kolikor jim je čas dopuščal.

Linhart je svoje delo osredotočil predvsem na dve nalogi, ki sta takrat bila za napredek šolstva najvažnejši, na ustanavljanje šol in na skrb za učiteljstvo.

Ko je nastopil nadzorniško službo, je bilo v ljubljanskem okrožju razen ljubljanske normalke in obeh dekliških šol uršulink v Ljubljani in v Škofji Loki še devet šol.¹¹ Upravičeno so se pritožili na Dunaju ob poročilu, ki ga je poslal graški gubernij konec 1786. leta, da je stanje šol na Kranjskem slabo, da se ljubljanski okrožni urad doslej za šolstvo ni resno pobrigal in naj ga gubernij posvari, sicer tudi namestitev okrožnih šolskih komisarjev ne bo imela pričakovanega učinka.¹² To svarilo seveda ni veljalo Linhartu, saj je službo šele nastopil. Da so se razmere s tem izboljšale, je prepričljivo dokazal s svojim poročilom guberniju spomladi 1790. leta, ko je poimensko navedel v svojem okrožju 36 šol (brez normalke in obeh uršulinskih šol).¹³ Od 7. novembra 1786 do 22. marca 1790 je potemtakem Linhart ustanovil 27 šol,¹⁴ trikrat več, kot jih je dotlej bilo v tem okrožju. To bomo znali ceniti, če upoštevamo, da je bilo treba vsako šolo priboriti nasproti prizadevanju in pasivnemu odporu lokalnih oblasti, zlasti cerkvene, ki so se praviloma šole branile, ker so morale po določbah terezijanske in jožefinske šolske zakonodaje skrbeti za vzdrževanje šole in učitelja.¹⁵ Zato so se prizadevni okrožni šolski nadzorniki pri teh oblasteh dobri osovražili.

Linhart pa je hotel šole tudi izboljšati. Dobro je vedel, da je šola navsezadnje taka, kakršen je učitelj, in se je zato predvsem zanj brigal. Ker je bil zlasti podeželski učitelj velik revež, je moral v prvi vrsti poskrbeti za njegove dohodke. Če je bil brez zemlje in če ni užival nikake ustanove, so bili njegovi dohodki največkrat sestavljeni samo iz cerkovniških prejemkov in iz šolnine. Če je bila vsota vseh njegovih dohodkov, ki so mu ostali za preživljanje, iz lokalnih virov pod 130 gld letno, mu je država obljubila, da mu bo iz deželnega šolskega fonda dodajala razliko do tega zneska, vendar so to bile samo obljube. Linhart je skušal doseči, da bi učitelji trivialk redno prejeli šolnino, da bi njihovi cerkovniški prejemki bili čim višji in da bi obljubljeni razliko do 130 gld letne plače tudi zares dobili.

Čeprav je bila šolnina zelo nizka (10 kr mesečno), je starši kljub temu niso marali plačevati. Ker so bili revni starši na deželi in na Kranjskem tudi v trgih in mestih (zaradi revščine mestnega prebivalstva, kakor je to Linhart

¹¹ Linhartovo poročilo guberniju 22. sept. 1787, DAS, gubernijski arh., fasc. 76.

¹² DAS, gub. arh. fasc. 73, 11. marca 1787.

¹³ Škofijski arhiv v Ljubljani (ŠAL), fasc. I, II, 7, 22. marca 1790. Te šole so bile v krajih: Trnovo pri Ljubljani, Sv. Peter, Ig, Št. Vid, Sora, Škofja Loka, Poljane, Trata, Žiri, Selce, Radovljica, Kropa, Begunje, Kamna gorica, Mošnje, Ljubno, Podbrezje, Bled, Zgornje Gorje, Srednja vas, Kranjska gora, Tržič, Kranj, Naklo, Predoslje, Preddvor, Senčur, Cerklje, Smlednik, Vodice, Komenda, Mengeš, Dob, Krašnja, Moravče, Vače.

¹⁴ Za leti 1791 in 1792 nimam zanesljivih podatkov.

¹⁵ Gl. o tem V. Schmidt, Odnos cerkve do osnovne šole na Slovenskem ob prehodu fevdalizma v kapitalizem, Sodobna pedagogika 1953, št. 5—8.

utemeljeval) šolnine oproščeni, so se skoraj vsi izdajali za revne in je tako učitelj ostajal brez nje; izterjavati pa si je ni upal, da bi se premožnejšim staršem ne zameril. Da bi učiteljem pomagal, je Linhart, ko je obiskoval šole, prepričeval starše, da bo šolanje njihovim otrokom koristilo, navajal je komisarje nabornih okrajev (ki naj bi okrožnim šolskim nadzornikom pomagali pri vodstvu šolstva, pa niso kaj prida koristili), naj z vnemo zbirajo šolnino, spodbujal je duhovščino, naj agitira za plačevanje šolnine, predlagal je guberniju, naj bi bogati starši, ki so svoje otroke šolali doma, plačevali dvojno šolnino, opozarjal je gubernij, da noben zakon izrecno ne predpisuje prisilnih ukrepov proti staršem, ki se trdovratno branijo, jo plačati.¹⁶ Kljub temu prizadevanju pa je šolnina slej ko prej, ostala nezanesljiv vir učiteljevih dohodkov.

Tudi s cerkovniškimi dohodki si učitelj ni kdo ve kaj opomogel. Koliko so zalegli, je Linhart neprikrito povedal: »Znano je, da so cerkovniški dohodki na Kranjskem, ki naj bi sestavljali fond za trivialne šole, pri večini župnij tako pičli, da ne more ob njih živeti niti kak kmečki hlapec, kar so večinoma cerkovniki v tej deželi, ne da bi se še ukvarjal s kako obrtjo, ali sam kaj pridelal na svojem zemljišču.«¹⁷ »Da bi splošno razširjenje šolstva ne ostala pobožna želja,« je spričo bednega životarjenja učiteljstva Linhart predlagal guberniju, naj bi učitelj na vsakem sedežu župnije ne dobival samo dohodkov farnega cerkovnika, marveč tudi dohodke cerkovnikov pri filialkah. Nekatere filialke — je utemeljeval svoj predlog — so tako že z novo organizacijo župnij bile ukinjene in tu cerkovnik ni več potreben; pogrešajo pa ga lahko tudi preostale filialke, ker je zvonjenje proti nevihti odpravljeno, ker pri filialkah ni več maše in podobno. Hkrati z izvajanjem nove regulacije župnij naj bi te cerkovnike odpuščali, njihove dosedanje prejemke pa priključili prejemkom farnega cerkovnika in bi jih spričo združitve cerkovniške službe z učiteljsko dobival učitelj, s čimer bi se njegovi dohodki znatno povečali, tako da bi se mogel dostojno preživljati. Linhart si je obetal — in okrožno glavarstvo je z njim soglašalo, da na tak način ne bo le mogoče ustanoviti šolo v vsaki fari in lokalni kaplaniji, pač pa tudi privabiti v šolsko službo take ljudi, ki bodo za to važno delo popolnoma usposobljeni, ne da bi bilo treba moledovati za dopolnilni prispevek iz šolskega fonda. Da bi do cerkovnikov ne bili brezobzirni — tudi na to je Linhart mislil — naj bi pri starejših počakali, da pomrejo; mlajšim, ki so še sposobni se lotiti česa novega, pa naj bi dali primeren rok, da si poiščejo novo zaposlitev. Isto velja za farne cerkovnike, če za učiteljevanje nimajo pogojev, zakaj bi torej bili obzirnejši do cerkovnikov pri filialkah, saj niso prav nič potrebni.¹⁷ Zanimivo je, da Linhart ni računal z možnostjo, uporabiti te cerkovnike za učitelje. Toliko pa je šolstvo v letih 1772—1787 vendarle napredovalo, da je mogel v primeri s Kumerdejem, ki se je v svojem znamenitem predlogu 1772. leta še zadovoljil s cerkovniki kot učitelji, že dvigniti zahtevnost glede ravni učiteljstva: dosedanji cerkovniki naj si poiščejo drugo delo, združeno cerkovniško in učiteljsko službo pa naj dobijo sposobne moči.

¹⁶ DAS gub. arh. fasc. 76, 28. jan. 1787, 13. jan. 1790; ŠAL, fasc. I, II, 7, 22. marca 1790; MAL, fasc. 73, 12. sept. 1787.

¹⁷ DAS, gub. arh., fasc. 76, 31. okt. 1787.

Medtem ko je gubernij presojal Linhartov predlog, so nekateri učitelji v ljubljanskem okrožju že dobivali prejemke ukinjenih cerkovniških mest pri filialkah.¹⁸ Linhart je torej za učiteljstvo svojega okrožja dobro poskrbel. V tem je pač eden izmed razlogov, zakaj je v njegovem okrožju nastalo več novih šol takrat (spomladi 1788 jih je bilo vsaj že 20),¹⁹ ko so mnogi učitelji drugod zaradi prenizkih dohodkov službo zapuščali²⁰ in je zaradi tega število podeželskih šol nazadovalo. Čeprav je Linhart svoj predlog 29. januarja in 15. oktobra 1789 ponovno utemeljeval, ga je gubernij kljub temu dokončno zavrnil.¹³

Zaradi nizkih lokalnih prejemkov je bilo tem bolj potrebno, da bi učitelji zares dobivali razliko do 150 gld letne plače, ki jim jo je država že večkrat obljubila. Linhart je poročal gubernijskemu nadzorniku Kiglerju, da »životarijo v pomanjkanju« celo tisti redki učitelji, ki imajo nad 150 gld letno, in ponovno zelo odločno prosil za izplačilo omenjene razlike, ker se sicer boji, »da bosta pogum in vnema za delo, ki se mu ju je doslej posrečilo vzbuditi v njih (učiteljih) z upanjem na boljšo usodo, zapadla nazaj v prejšnjo brezbržnost, če bo prevara še dolgo trajala.«²¹ To pa nič ni pomagalo. Ko je Linhart odračunal od učiteljskih plač dohodke cerkovnikov pri filialkah, ker jim niso bili odobreni, je ostala povprečna plača 37 učiteljev na 36 trivialkah njegovega okrožja okoli 60 gld letno!¹³ Linhart je opozarjal, da učitelji tožijo, ker ne dobijo obljubljenih razlik, da to »koplje grob šolstvu v deželi«, in spet nujno prosil, naj vendar že dobijo določeno plačilo, »saj gre za rešitev šolstva, ki že začjenja propadati.«²² Ko je javil guberniju razliko v znesku 2682 gld, ki bi jo morala država že nameščenim učiteljem njegovega okrožja letno doplačati, je to utemeljeval, da je »ta vsota docela nepomembna v primeri s tem, kolikor bo koristilo poučevanje doslej zanemarjenega ljudstva (Nation), in sicer takega ljudstva, ki je glede na svoje obmejne sosedse z naravno usposobljenostjo toliko bolj obdarjeno. Gotovo ni država nikoli z večjim pridom izdala kake vsote.«¹³ Tudi ta, za slovenskega prosvetljenca značilna utemeljitev ni nič zalegla in končno je Linhart ostro obsodil tak odnos države do šolstva, ko je guberniju v nič kaj uradniškem tonu resignirano izjavil: »Kako moremo od tako bedno plačanega učitelja zahtevati, naj izpolnjuje svoje dolžnosti, in kako je mogoče, da bi ljudstvo cenilo ustanovo, ki zanjo država tako malo prispeva, to prepuščamo visoki presoji.«²³

V letu 1790, ko je imel Linhart za sabo že nekaj uspehov pri ustanavljanju podeželskih šol, je v spomenici, ki jo je sestavil kranjskim stanovom za obnovitev njihovih privilegijev, med drugim predlagal, da je treba podeželske šole odpraviti. Zelo lepo bi bilo, je utemeljeval ta predlog, če bi trivialke na deželi kmetu oblikovale srce in gojile v njem nagnjenje za poštegane, ubogljivega in delovnega podložnika. To bi res bil dar z neba. Toda

¹⁸ MAL, fasc. 73, nova reg. fasc. 29, 7. marca 1788; DAS, gub. arh. fasc. 76, 22. avgust 1788, 25. nov. 1788; akti dominija in nabornega okraja Krumperk, fasc. 13, 25. nov. 1788.

¹⁹ DAS, gub. arh. fasc. 73, 7. aprila 1788.

²⁰ Edlingovo sporočilo na Dunaj avgusta 1788, DAS, gub. arh. fasc. 73.

²¹ DAS, gub. arh. fasc. 76, 24. dec. 1787.

²² DAS, gub. arh. fasc. 76, 3. sept. 1790.

²³ DAS, gub. arh. fasc. 76, 29. jan. 1791.

trivialke tega končnega smotra niso dosegle. »Zaradi prispevkov, ki naj bi jih za njo dajali patroni, občine in zemljiški gospodje, je postala osovražena; ker odvrča mladino od poljedelstva, od njene edine bodoče določenosti, pa v očeh ljudstva, ki sodi le po prvih vtisih, za skupnost škodljiva. Ker se država za šolo komaj kaj briga in prehranjuje svoje učitelje, ki so slabo porabni in se slabo vedejo, z obljubami ter jih prepušča bedi, pa ljudje šolo celo prezirajo. Uspeh dela v šolah povsem ustreza uporabljenim sredstvom: učenci se navadijo slabo brati in pisati — to je vse. Ni bilo mogoče pričakovati, da bodo učitelji ob plači, ki je v primeru z njo usoda vaškega hlapca zavidanja vredna, oblikovali mladini razum in srce, saj oboje njim samim manjka. Povečini se naučijo otroci ravno toliko, kolikor je potrebno, da postanejo nezadovoljni s tem, kar jim je določeno, in neubogljivi nasproti zemljiškemu gospodu. Iz tega razloga prosijo vdani stanovi za ukinitvev podložnikom tako nadležne trivialke na deželi. Uvedene naj bi bile po krajevnih potrebah normalke, glavne šole ali trivialke samo v mestih in trgih z ustrezno notranjo ureditvijo, vendar brez vsakega pritiska in na državne stroške.«²⁴

Čeprav upoštevamo, da je »to delo bilo naročeno in ni toliko izraz Linhartovega osebnega mišljenja«,²⁵ kljub temu presenečajo tipično fevdalni argumenti, ki jih je tu navedel proti izobraževanju ljudstva in ki so odločno nasprotovali nalogam in že opravljenemu delu Linharta kot okrožnega šolskega komisarja. Vsekakor mu je treba priznati, da je dobro razumel naročilo deželnih stanov. Pa tudi mi ga lahko razumemo: vaše revščine dotlej iz lastnih izkušenj ni poznal, šolnik prej nikoli ni bil; zdaj pa je — široko kulturno razgledan — spoznal od blizu materialno, moralno in intelektualno podeželsko šomoštrsko mizerijo, brezuspešno se je pehal za izboljšanje učiteljevega ekonomskega položaja, in ni čudno, če se je naposled razočaral (kakor se je v isti službi tudi Kumerdej) in prišel do zaključka, da ne bo dosegel, kar si je bil ob nastopu nadzorniške službe obetal, da taka šola ne bo mogla vzgojiti prosvetljenih ljudi in da je najbolje, s to revščino prenehati ter ustanavljati šole samo v mestih in trgih, kjer naj država učitelje pošteno plača. Značilno je v tej zvezi, da kljub bogatemu gradivu ni več mogoče po letu 1790 zaslediti Linhartove osebne prizadetosti za razvoj elementarnega šolstva.²⁶

Presenetljiv je tudi Linhartov odnos do slovenskih šolskih knjig. Gubernij je ugotavljal v dopisu ljubljanskemu okrožnemu uradu,²⁷ da je največja ovira pri uvajanju in razširjanju nemškega šolstva v mariborskem, celjskem in v treh kranjskih okrožjih predvsem v tem, da je tu slovenščina (die krainerische und windische Sprache) vladajoči jezik²⁸ in je iz tega razloga že nekdanje deželno glavarstvo na Kranjskem poskrbelo, da so bile razne knjige za normalno (to je elementarno, ne latinsko, zato nemško) šolstvo prevedene

²⁴ DAS, mlajši stanovski arhiv, fasc. 54, 25. julija 1790. Prim. Apih, o. d. 232—233.

²⁵ Koblar Fr., SBL I, 670.

²⁶ DAS, gub. arh., fasc. 80: blizu sto Linhartovih lastnoročnih dopisov o šolstvu iz let 1791, 1792 in 1795.

²⁷ Na konceptu je sopedpisan J. N. Edling, ki je bil takrat gubernijski šolski referent.

²⁸ Pozneje je prištel Edling k takim okrožjem še celovško okrožje. Gub. arh., fasc. 77, 13. avg. 1788.

v slovenščino. V zvezi s tem je dobil okrožni urad naročilo, »naj pošlje sem po en izvod vsake šolske knjige, ki je bila od uvedbe sistema normalnega šolstva na Kranjskem prevedena, navede pri vsakem izvodu prevajalca in pripomni, katere izmed knjig za normalno šolstvo bi bilo še potrebno prevesti in založiti. Sploh pa naj okrožni urad sporoči, s kakšnimi sredstvi bi bilo mogoče olajšati učenje in uveljavljanje nemščine na Kranjskem, ker je iz izkušnje predobro znano, da ne glede na prizadevnost okrožnega urada razlika v jeziku močno ovira razširjenje šolstva. Zato naj okrožni urad natančno navede tudi vse ovire, ki posredno ali neposredno zadržujejo napredek šolstva in predlaga učinkovita sredstva, ki bi z njihovo pomočjo bilo mogoče dobro stvar čim bolj pospešiti.«²⁹

Na dvojno vprašanje, kako razširiti na Kranjskem nemščino in šolstvo, je Linhart odgovarjal,^{29a} da je »zaradi razširitve jezika (nemškega; op. p.) treba najprej skrbeti za ustanavljanje šol, ker je šolstvo do jezika v takem odnosu kot sredstvo do namena.

Sploh pa ni mogoče s posameznimi predlogi in določbami vzeti ljudstvu njegovega jezika in mu dati drugega; to se lahko zgodi samo z velikimi političnimi revolucijami, ali pa z neopaznimi vplivi časa v dolgih stoletjih. Pravzaprav gre torej za vprašanje, s kakšnimi sredstvi je mogoče že zdaj pripravljati v šolah ta zaželeni, toda po vsej verjetnosti še zelo oddaljeni trenutek, ko bo nemški jezik na Kranjskem pri podeželskem ljudstvu splošno razširjen.«

Linhart navaja mnenje gubernija, da je najučinkovitejše sredstvo za to prevajanje šolskih knjig v slovenščino, in pristavlja k temu: »Če bi šolstvo ne imelo drugega namena, kakor razširjati vednosti, prosvetljevati razum, izboljševati srce in sploh vzgajati dobre, uporabne ljudi, bi bilo treba želeti, da bi bile prevedene vse šolske knjige brez izjeme, ker je naravno, da je lažje vcepiti v dušo pojme in čustva z znanimi domačimi, kakor pa z neznanimi ali pa le z na pol razumljivimi besedami in izrazi. Toda ker gre za to, združiti s tem namenom tudi uvajanje nemškega jezika, sodimo, da je smotrno prevajati samo tiste šolske knjige, ki vsebujejo osnovne pojme pouka in najnižje učne predmete.

Te prevode naj bi predložili kvečjemu samo učencem prvega razreda trivialk na deželi in jih že tu navajali na nemška jezikovna pravila skupno z vajami, nato pa — skladno z bogatitvijo njihovega znanje nemščine — uporabljali izključno le nemške učne knjige. Kajti sicer bi se izpostavljali nevarnosti, da se bodo učitelji in učenci ukvarjali samo s prevodi ter obdelali učne predmete v materiščini, nemščino pa zanemarjali, ker jim je težja.«

V skladu s tem stališčem je Linhart predlagal:

1. Za potrebe podeželskih šol bi začasno zadoščale slovenske (krainische) bralne vaje iz abecednika, ki so že na razpolago,³⁰ in pa dvojezični »mali katekizem« v vprašanji in odgovori, ki bi ga bilo treba posebej ponatisniti.

²⁹ Gub. arh., fasc. 77, 31. maja 1788.

^{29a} Gl. v prilogi celotni dopis v nemščini.

³⁰ To bi torej bila dvojezična izdaja abecednika, ki pa je Linhart ne omenja v priloženem seznamu od uvedbe novega šolskega sistema na slovensko prevedenih šolskih knjig. Omenja sicer bralne vaje, ki jih je prevedel Kumerdej, toda te niso bile v abecedniku.

2. Zelo bi bil potreben slovníško in psihološko utemeljen priročnik za učitelje na Kranjskem in v sosednjih slovenskih okrožjih, ki bi učiteljem pokazal, kako naj povezujejo pouk nemščine s poukom ostalih predmetov.

3. Primerno nagrado iz šolskega fonda naj bi dobili tisti učitelji, ki bi učence dobro naučili nemščino, ne da bi zanemarjali ostale predmete.

4. Pri napredovanjih od slabših do boljših šolskih služb in pri drugih ugodnostih, zlasti pri dodeljevanju obljubljenih dodatkov k lokalnim dohodkom, naj bi takšni učitelji imeli prednost.³¹

Gubernijski šolski nadzornik Kigler je Linhartov dopis sicer pohvalil, češ da je temeljito in razumno napisan, kljub temu pa so z gubernija spet spraševali, komu naj zaupajo prevajanje šolskih knjig v slovenščino, saj je na Kranjskem vendar nekaj za to delo sposobnih ljudi; učenci pa se — kot je Edling pojasnjeval prizadevanje gubernija — učijo posamezne besede na pamet, ker nemščine ne razumejo in tako trpi pouk v vseh učnih predmetih, kar je treba preprečiti. Nato je Linhart ponovno razložil, da ne predlaga nobenega novega prevoda, »razen če bi se pojavila kakšna nova začetnica«, temveč le ponatis že obstoječega prevoda »malega katekizma« s slovenskim in nemškim tekstom in bi korekture sam prevzel. Pripravljen bi tudi bil sestaviti nemško slovnico za osnovne šole na Kranjskem in v sosednjih slovenskih okrožjih, če bi na višjih mestih priznali, da je to potrebno in če bi dobil za pomoč podobna dela s Češke in Moravske.³² Na »višjih mestih« so z Linhartom sicer soglašali, vendar — kot znano — take slovnice ni napisal, opravil pa je omenjene korekture. Linhart ni potemtakem kljub pobudi z gubernija, najbrž Edlingovi, izkoristil niti skromnih možnosti za prevajanje šolskih knjig v slovenščino, ki so jih dopuščale veljavne določbe o uporabi nemških jezikov v osnovnih šolah.

Ko je bil 1792. leta gubernij ukinjen, je bil gubernijski šolski nadzornik Kigler kmalu za tem razrešen nadzorstva nad nemškim šolstvom na Kranjskem in na Koroškem. V zvezi s tem je dvorna pisarna sporočila na Kranjsko, da ni treba nameščati posebnega deželnega šolskega nadzornika, ker pripada po novem študijskem načrtu vrhovno nadzorstvo vseh javnih učnih zavodov vsake dežele študijskemu konsesu; lahko pa prevzame Kiglerjeve posle (do ustanovitve konsesa) okrožni šolski komisar, ki se tako že nahaja v Ljubljani, ali pa direktor tamkajšnje normalke.³³ Na deželnem glavarstvu v Ljubljani so izmed dveh možnosti izbrali tretjo: na seji 4. februarja 1792 so sklenili, da je z odločitvijo, komu naj se ti posli do ustanovitve študijskega konsesa zapajo, treba počakati do prihoda novega okrožnega šolskega komisarja Kumerdeja, kar je Linhart kmalu za tem sporočil vsem trem okrožnim glavarstvom.³⁴ Linhart je namreč od ukinitve skupnega gubernija, to je od novembra 1791 dalje opravljal naloge, ki so presegle delovno področje ljubljanskega okrožnega šolskega komisarja: skrbel je za razvoj elementarnega šolstva na Dolenjskem,³⁵ urejal je razna vprašanja v zvezi z visokoškolskimi

³¹ Gub. arh., fasc. 77, 29. junija 1788.

³² Gub. arh., fasc. 77, 17. julija, 4. avg. in 15. avg. 1788.

³³ Gub. arh., fasc. 73, 20. jan. 1792.

³⁴ Gub. arh., fasc. 73, 11. febr. 1792.

³⁵ Gub. arh., fasc. 76, 21. nov., 3. dec., 10. dec., 14. dec., 21. dec. 1791, 4. jan. 1792 itd.

študijami v Ljubljani, smiselno je prenašal na Kranjsko določbe novega študijskega načrta, zlasti o ustanavljanju študijskih konsesov, kar je bilo potrebno zaradi manjše razvitosti tukajšnjega šolstva itd.³⁶ To so dejansko bile naloge deželnega šolskega referenta, kakršnega je predvideval dvorni odlok z dne 8. decembra 1791, ki je z ukinitvijo študijske dvorne komisije prepustil vprašanja, neposredno se nanašajoča na pouk, posebnemu referentu dvorne pisarne, vse ostale šolske zadeve pa deželnim referentom.³⁶ Ko pa so bili ustanovljeni študijski konsesi (za Kranjsko 20. aprila 1792,³⁷ prvo sejo je imel 17. julija 1792³⁸), ki so bili podrejeni deželni politični oblasti, je dvorni dekret z dne 12. marca 1792 določil, da mora pri vsakem deželnem uradu se nahajajoči referent za šolske in študijske zadeve nadzorovati delo študijskega konsesa.³⁹ To dolžnost je opravljal Linhart tudi še po tem, ko je Kumerdej že nastopil mesto okrožnega šolskega komisarja v Ljubljani,⁴⁰ čeprav ni imel ustreznega naslova⁴¹ in je potemtakem spadalo to delo k njegovim tajniškim dolžnostim.

V letih, ko je bil Linhart okrožni šolski nadzornik, je bila ta nova nadzorniška ustanova za razvoj elementarnega šolstva zelo važna. Ko pa so bili ustanovljeni študijski konsesi, se je pomen okrožnega šolskega komisariata zelo zmanjšal, ker je bil zdaj napredek vseh vrst šol odvisen predvsem od njih. Po ukinitvi študijskih konsesov 1802. leta so okrožni šolski nadzorniki vedno bolj izgubljali vpliv, ker so že dozorele priprave za cerkveno nadzorstvo elementarnega šolstva.

PRILOGA

Hochlöbl. I. Ö. Gubernium!

In der Voraussetzung, dass in Krain, und den benachbarten windischen Kreisen die Verschiedenheit der Landessprache der Verbreitung des deutschen Schulwesens die meisten Hindernisse in den Weg legt, hat das hohe Gubernium in der gnädigen Verordnung vom 31. Mai, empfangen den 6ten Junius, die Anzeige gefordert, welche Mittel zu ergreifen wären, um die Erlernung und Emporbringung der deutschen Sprache in Krain und den erwähnten windischen Kreisen zu erleichtern.

Eine Frage, die zu weitausgehend ist, und zu viel umfasst, um in die engen Grenzen eines offiziellen Berichts eingeschlossen zu werden.

Das hohe Gubernium sieht es für eine entschiedene Sache an, dass die Einführung der deutschen Sprache die Verbreitung des Schulwesens befördern würde.

³⁶ Gub. arh., fasc. 80, 17. dec. 1791.

³⁷ Nečasek, programm d. Laib. Gymnasiums 1861, 12.

³⁸ Gub. arh., fasc. 80, 17. julija 1792.

³⁹ Kropatschek, o. d. 9.

⁴⁰ Tako je n. pr. pisal študijskemu konsesu, da mu je zelo žal, ker se zaradi bolečin v očeh ni mogel udeležiti zaključnih izpitov preteklega šolskega leta, da bi se osebno prepričal, kako si študijski konses prizadeva uresničiti smotre, zaradi katerih je bil postavljen. Hkrati pa zagotavlja, da bo »po svoji službeni dolžnosti« pomagal študijskemu konsesu pri njegovem delu. Gub. arh. fasc. 80; 17. okt. 1792. Kumerdej pa je bil šolski komisar ljubljanskega okrožja vsaj že 16. avg. 1792 (isti fasc., 16. avg. 1792).

⁴¹ Instanzkalender f. d. H. Krain 1793. Prej omenjene dopise v fasc. 80 (gl. op. 26), je podpisoval brez navedbe funkcije, le na dopisu z dne 14. marca 1792 se je podpisal »Anton Linhart, Sekretär«.

Es sei aber dem Kreisamte erlaubt, gehorsamst zu bemerken, dass eben um die Sprache zu verbreiten, zuerst für die Anlegung der Schulen gesorgt werden müsse, weil sich das Schul Institut gegen die Sprache nur wie ein Mittel gegen die Absicht verhält.

Einem Volke seine Sprache zu nemmen und eine andere zu geben, ist überhaupt kein Werk einzelner Vorschläge und Anordnungen; es kann nur entweder durch grosse politische Revolutionen, oder durch die unmerklichen Einflüsse der Zeit in langen Jahrhunderten zu wege gebracht werden.

Eigentlich kömmt es also auf die Frage an, durch welche Hilfsmittel jener gewünschte, aber allem Ansehen nach noch weit entfernte Zeitpunkt, in welchem die deutsche Sprache in Krain bei dem Landvolke allgemein werden wird, in den Schulen schon jetzt vorbereitet werden könne?

Das hohe Gubernium nimmt für entschieden an, dass das wirksamste Hilfsmittel sein würde,

1tes der Jugend krainische Übersetzungen der Schulbücher in die Hand zu geben; daher selbes unter einem verordnet, von jeder seit der Einführung des Schulsystems veranlassten Übersetzung ein Exemplar hinaus zu senden, den Namen des Übersetzers anzuzeigen, und die Anmerkung beyzufügen, welche von gedachten Schulbüchern noch zu übersetzen, und aufzulegen wären.

Die Übersetzungen, welche hier Landes zum Vorschein kommen, werden in dem anliegenden Pake nebst einem Verzeichnisse eingesendet, woraus auch die Namen der Übersetzer gnädig zu entnemmen sind.

Wenn der Zweck des Schulsystems kein anderer wäre, als Kenntnisse zu verbreiten, den Verstand aufzuklären, das Herz zu bessern, und überhaupt gute brauchbare Menschen zu bilden, so wäre es zu wünschen, dass alle Schulbücher ohne Ausnahme übersetzt würden, weil es natürlich ist, dass Begriffe und Empfindungen leichter durch bekannte einheimische, als durch unbekannte, oder nur halbverstandene Wörter und Ausdrücke in die Seele gepflanzt werden.

Allein da es darauf ankömmt, mit diesem Zwecke auch die Einführung der deutschen Sprache zu verbinden, so ist man der Meinung, dass sich die Nuzbarkeit der Übersetzungen nur auf jene Schulbücher beschränkt, welche die Grundlage des Unterrichts, und die niedrigsten Lehrgegenstände enthalten.

Diese wären höchstens nur Schülern der ersten Klasse in Trivialschulen auf dem Lande vorzulegen, die Anwendung auf deutsche Sprachregeln vereinbaret mit der Übung schon da anzufangen, sodann aber nach dem Masse, als sich ihre Kenntnisse in der deutschen Sprache erweitern, durchaus nur deutsche Lehrbücher zu brauchen. Denn sonst würde man Gefahr laufen, dass Lehrer und Schüler bey den Übersetzungen stehen bleiben, die Lehrgegenstände in der Muttersprache erschöpfen, das deutsche aber, weil es ihnen schwerer ist, vernachlässigen.

Nach diesem Grundsätze wäre also dem Bedürfnisse der Landschulen einweilen, bis ein neues Elementarwerk zum Vorschein kömmt,

a) durch die krainischen Leseübungen aus dem Namenbüchel,

b) durch die Übersetzung des kleinen Katechismus mit Fragen und Antworten abgeholfen.

Da die Leseübungen bereits zu haben sind, so wären sie nur in dem Falle, wenn sie verschliessen werden, neu aufzulegen; wogegen der kleine Katechismus, welcher nicht einzeln zu haben ist, mit dem deutschen Texte gegenüber besonders abzudrukken wäre.

2tes ein nach gramatikalischen und psychologischen Gründen abgefasster Leitfaden für Landlehrer in Krain und den benachbarten windischen Kreisen wie sie den Unterricht in der deutschen Sprache mit dem Unterrichte in den übrigen Gegenständen verbinden sollen, wäre allerdings von wesentlichen Nuzzen, zumal, da man solche Lehrer, welche Unternehmungsgeist und schöpferische Kraft genug besässen, um ihre eigene zweckmässige Methode zu erfinden, für so geringe Besoldungen wohl wünschen, aber nicht hofen kann.

Da übrigens alle Menschen nach Beweggründen handeln, und um so unternehmender sind, je stärker die Beweggründe auf sie wirken, so wäre

5^{ens} eine angemessene Belohnung aus dem Schulfonde für jene Lehrer, welche sich bei der jährlichen Schulvisitation ausweisen, eine bestimmte Anzahl Kinder ohne Vernachlässigung der übrigen Lehrgegenstände in der deutschen Sprache vollkommen unterrichtet zu haben, unstreitig das wirksamste Mittel, und der mächtigste Sporn zu rastlosen Eifer. Eben so wäre auch 4^{ens} bey Beförderungen von schlechten zu besseren Schuldiensten und andern Begünstigungen, besonders bei Anweisung der versprochenen, aber, wie es scheint, auf eine unaushältliche Länge hinausgeschobenen Zulagen auf derlei Lehrer der vorzügliche Bedacht zu nehmen.

Dieses ist, was man einem hohen Gubernio in Bezug auf die Einführung der deutschen Sprache in Krain, und den benachbarten Kreisen, bis etwa eine längere Erfahrung noch nähere und zweckmässigere Mittel an die Hand gibt, zur weitern beliebigen Massnehmung vorlegt, wogegen man sich, wenn von der Verbreitung des Schulwesens überhaupt die Frage ist, auf die schon seit einigen Jahren erstatteten Schulberichte, in welchen kein Hinderniss unberührt, und kein Hilfsmittel unangezeigt geblieben ist, gehorsamst zurückbezieht.

Laybach den 29. Juny 1788

Aloys Cannal
Linhart, Kreisschulkommissär

LINHART — INSPECTEUR SCOLAIRE DE DISTRICT

Résumé

L'auteur étudie, à base de documents conservés dans les Archives centrales de la Slovénie et dans les archives municipales de Ljubljana, l'activité de A. T. Linhart, un des Slovènes les plus éclairés de la seconde moitié du XVIIIe siècle (1756—1795) qui a fait aussi beaucoup pour le réveil national, en sa fonction d'inspecteur scolaire du district de Ljubljana, charge qu'il remplissait de 1786 à 1792. Il lui incombait de s'occuper de l'organisation des écoles primaires, de contrôler le travail des instituteurs, de veiller à leur situation matérielle, au renouvellement du corps enseignant et aux livres scolaires. A l'époque où Linhart entra en fonction, il y eut dans son district 12 écoles primaires; en 1790, ce chiffre était monté à 39. La situation matérielle des instituteurs s'était améliorée, Linhart ayant réussi à se faire accorder les revenus des places de sacristain vacantes auprès des églises succursales; malgré ses efforts, il ne put cependant pas obtenir que l'État comble la différence annuelle de 2682 florins qui manquaient aux appointements minima des instituteurs, fixés à 130 florins.

L'auteur étudie ensuite, en s'appuyant à un mémorandum écrit par Linhart en 1790 à la demande des États provinciaux de la Carniole qui luttaient alors pour le rétablissement de leurs droits, une motion qui, de la part de Linhart, ne peut que nous surprendre. Il propose de supprimer les écoles primaires à la campagne et cite à l'appui de ce projet des arguments de caractère purement féodal. L'auteur analyse aussi la position prise par Linhart à l'égard des livres scolaires slovènes, exprimée dans sa réponse au gouvernement provincial (Gubernium) qui avait constaté la nécessité d'une traduction slovène des livres destinés aux écoles primaires. Linhart affirme qu'une telle traduction ne serait recommandable que du point de vue de l'éducation du peuple; or, puisque l'école primaire a aussi pour tâche d'enseigner la langue allemande, il ne serait utile, selon lui, que de traduire les livres scolaires donnant «les rudiments de l'enseignement» (c'est-à-dire les livres destinés à la première année scolaire). Ensuite, on se «servirait exclusivement de livres allemands». Il appliquait ce principe aussi dans son travail pratique.

L'auteur publie en supplément in extenso la réponse de Linhart au gouvernement provincial.

ROKOPIS DR. TOMAŽA DOLINARJA (1760—1839)

Josip Žontar

Zivljenje in delo znamenitega slovenskega pravnega znanstvenika, ki je bil univ. profesor in član dvorne komisije za justično zakonodajo na Dunaju, sta opisala E. Volčič¹ in J. Polec.² Pred nekaj leti je opozoril Jul. Marx³ na dotlej neznan gradivo v dunajskem državnem arhivu (spise drž. pisarne) in ga izpopolnil z ostanki spisov nekdanjega arhiva notranjega ministrstva (sedaj v upravnem arhivu). Marxova študija je prikazala usodo Dolinarjevega rokopa o zakonskem pravu, zlasti onega dela, ki je izšel leta 1842 v Leipzigu.⁴ Bil pa je to klasičen primer poseganja državnega kancelarja kneza Metternicha v cenzurne zadeve, celo proti volji policijskega ravnatelja grofa Sedlnitzkega.

Dolinar je sestavil znani »Priročnik v Avstriji veljavnega zakonskega prava«,⁵ ki je izšel v dveh zvezkih (1813, 1818) in žel veliko odobravanje. Nato je obdelal nadaljnja vprašanja iz zakonskega prava, zlasti iz procesa, priobčil študije iz tega območja v več pravnih časopisih, zbral snov za dva nova zvezka, obenem pa pripravil drugo izdajo omenjenega »Priročnika« pod skupnim naslovom »Obširno tolmačenje 2. poglavja I. dela obč. državljankega zakonika«. 1. zv. §§ 44—77, 2. zv. §§ 78—92 (zakonsko pravo), 3. zv. §§ 93—110 in 4. zv. §§ 111—122 (ženitni proces).

Del rokopisov je predložil oktobra 1829 oddelku za revizijo knjig pri policijskem in cenzurnem dvornem uradu. Ker pa je šlo za važnejše delo, je pripadala končna odločitev o odobritvi tiska državni pisarni kneza Metternicha. Rokopisi so romali od cenzorja pravnih spisov, Dolinarjevega prijatelja, univ. profesorja Jos. Winiwarterja, do dvorne komisije za justično zakonodajo. Čeprav tu niso imeli pomislekov, so obtičali spisi pri državni pisarni tako, da je moral Sedlnitzky ob koncu leta 1833 in 1834 urgirati. Dolinar je mogel izdati naslednje leto pri Braumüllerju na Dunaju le 1., 3. in 4. zvezek. Glede rokopa 2. zvezka predelane izdaje »Priročnika« pa je sporočil Metternich januarja 1835 Sedlnitzkemu, naj odgodi odločitev cenzure, dokler ne bo dal nadaljnjih navodil; pri tem pa mora ostati dejanski vzrok zavlačevanja tajen. Medtem je zahteval Dolinar, ki o vsem ničesar ni vedel, svoj rokopis nazaj, ga nekoliko izpopolnil in maja 1835 ponovno predložil cenzurnemu uradu. Od tod je dospel v državno pisarno; tam pa je izginil. Sedlnitzky se je zanimal zanj že junija 1835 in izrazil željo, naj sporoči Metternich vzrok, ki bi utemeljeval prepoved tiska ali nadaljnje zavlačevanje zadeve. Sedlnitzky je smatral, da ni zakonite opore za takšno odločbo.

¹ Slov. pravnik XXI (1905), 35—74.

² Slov. biogr. leksikon I (1925—1932), 143, Pol stoletja društva »Pravnik«, Ljubljana 1939, 171—182.

³ Dolliners Manuskript. Ein Beitrag zur Geschichte der Zensur im Vormärz. Jahrbuch des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien, Bd. 7 (1948), 42—51.

⁴ Prim. E. Volčič, o. d. 61 in op. 1.

⁵ Handbuch des in Österreich geltenden Eherechts, Bd. 1, 2, Wien und Triest 1813, 1818.

⁶ Ausführliche Erläuterung des zweiten Hauptstückes des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches.

Dolar je izvedel šele leta 1837, da se nahaja njegov rokopis še vedno pri državni pisarni. Obrnil se je v posebni prošnji naravnost do vladarja in opisal težavno pot znanstvenika predmarčne dobe. Vsi strokovni cenzorji so proglasili njegove spise za nesumljive, ker le tolmačijo veljavne zakone. Pri starosti 77 let in težki astmi želi pisec še dočakati izdajo svojega znanstvenega dela. Ako pa natis ni možen, naj mu takoj vrnejo rokopis, kajti v tem primeru pač ne pride v poštev § 363 o. drž. zak. o razlastitvi »zaradi obče blaginje«. Tudi Sedlnitzky je skušal s posebnim dopisom (29. avgusta 1837)⁷ pospešiti uradovanje državne pisarne, toda zaman. Dolinar ni več dobil rokopa nazaj; umrl je 15. februarja 1839.

Tri leta pozneje (1842) pa je dospel na naslov dunajske knjigarne K. Gerold poštni zavitek, v katerem je bilo več izvodov 2. zvezka omenjenega Dolinarjevega komentarja, ki je ravno izšel pri knjigarju O. Wigandu v Leipzigu. Dunajski urad za revizijo knjig je ugotovil, da gre za oni del Dolinarjevega rokopisa, ki še ni bil odobren in ki je izginil leta 1835. Dunajski knjigar Braumüller je zagrozil Wigandu s tožbo, ta pa ga je spretno zavrnil, da bi tožba le razkrila delovanje avstrijskih vladnih organov, ki so pustili ležati rokopis 7 let. Sedlnitzky je nato naročil policiji, naj poizve, kdo je izročil rokopis Wigandu. Pri tem je moralo sodelovati tudi ljubljansko policijsko ravnateljstvo, ki je zaslišalo Dolinarjevega nečaka in glavnega dediča Martina Kuralta ter dr. med. Hafnerja, asistenta v ljubljanski bolnici, ki je bil pri Dolinarju ob času njegove smrti na Dunaju na hrani in mu je pomagal pri sestavljanju spisov. Ugotovili so, da je imel Dolinar še en prepis rokopisa doma; ta pa je izginil, preden so sestavili zapuščinski inventar.

Avstrijska vlada je naročila generalnemu konzulu v Leipzigu Lotarju pl. Berksu, naj pozove Wiganda, da izroči rokopis in navede osebo, ki mu ga je prodala. Wigand je to odklonil; zato je izdala avstrijska policija leta 1846 uvozno prepoved za vse publikacije Wigandove založbe. Sedlnitzky pa je opozoril Metternicha, da mu dolguje še odgovor na dopis iz leta 1837, kjer je prosil za vrnitev Dolinarjevega rokopisa in nadaljnja navodila, kako naj utemelji cenzurna oblast dolgotrajno zavlračevanje. Ta zahteva je spravila referente državnega sveta v nemalo zadrego. Šele baron Hügel se je spomnil, da je vzel knez Metternich sam Dolinarjev rokopis s seboj na svoj dom v Hietzing. Tam so ga našli in vrnilo policijskemu uradu.

S tem pa je bila dokazana samovolja Metternicha, ki je zadrževal neporečno znanstveno delo Dolinarja dolga leta samo zato, ker se je tedaj ukvarjal z mislijo skleniti konkordat. Vprašanje mešanih zakonov, zlasti pa kölnski cerkveni spor, je razburjal tedaj duhove in povzročil, da je smatrala državna pisarna Dolinarjev spis za »politicum«.⁸ Šele leta 1848 je smela iziti popolna izdaja Dolinarjevega komentarja k 2. poglavju I. dela obč. državnega zakonika (zakonsko pravo in ženitni proces) v založbi Braumüllerja na Dunaju.

⁷ S tem v zvezi glej Volčičevo opazko o. d. 61, op. 1 o policijskih spisih, ki jih je našel leta 1904/5 Volčičev prijatelj, univ. prof. M. Murko v arhivu notranjega ministrstva na Dunaju.

⁸ K. Völker, Metternichs Kirchenpolitik, Zeitschr. f. Kirchengeschichte 49 (1930), 236 sl.

Z obširno navedenimi policijskimi poizvedbami je dala Marxova študija tudi nekaj zanimivih podatkov o stanju Dolinarjeve zapuščine in krogu nje- govih znancev. Avtor pa ne pozna Dolinarjeve avtobiografije, ki jo je pre- skrbel univ. prof. dr. M. Murko iz arhiva češke akademije v Pragi in ki jo je priobčil E. Volčič žal le v odlomkih.⁹ V njej je omenil Dolinar tudi rokopis, ki je imel tako značilno usodo. Marxu tudi ni bila znana Dolinarjeva oporoka, ki jo je objavil tudi Volčič.¹⁰ Čudno je, da se ne pojavi v Marxovem prikazu policijskih poizvedb in Dolinarjevih prijateljev tudi Jernej Kopitar, ki mu je volil Dolinar del svojih rokopisov in zapiskov. Potrebno bi bilo še ugotoviti, ali ni povzročil ravno Kopitar, da je prišel Dolinarjev rokopis v roke Wiganda v Leipzigu.¹¹ Iz vsega je razvidno, da je nepojasnjenih še nekaj vprašanj v zvezi z Dolinarjem. Zato bi bila zaželena študija, ki bi prikazala v celoti življenje in delovanje Tomaža Dolinarja, znanstvenika z liberalnimi pogledi v predmarčni dobi.

DR. TOMAŽ DOLINAR, EIN SLOWENISCHER RECHTSGELEHRTE
(1760—1839)

Zusammenfassung

Der Verfasser gibt — hauptsächlich nach der Abhandlung »Jul. Marx, Doliners Manuskript«. Ein Beitrag zur Geschichte der Zensur im Vormärz, Jahrbuch d. Ver. f. Gesch. d. Stadt Wien VII, 1948, S. 42—45 und mit Anführung der älteren Literatur — einen Überblick über das Leben und Arbeit des Rechts- gelehrten und Wiener Univ.-Prof. Dr. Tomaz Dolinar.

⁹ E. Volčič, o. d. 54 in op. 1.

¹⁰ E. Volčič, o. d. 58, 59.

¹¹ Na to me je med drugim opozoril univ. prof. dr. J. Polec.

AUTOBIOGRAFSKI SPISI J. TRDINE
KAO IZVOR ZA HRVATSKU POVIJEST

Jaroslav Šidak

Zahvaljujući J. Logaru, koji u prvo potpuno izdanje sabranih djela J. Trdine ulaže od g. 1946. mnogo truda, raspoložemo napokon svima auto- biografskim spisima Trdininim, osim njegovih Dnevnika, koji — ukoliko su sačuvani — treba također da uskoro slijede. Od tih su spisa još za piščeva života izašli, nikada dovršeni, »Hrvaški spomini« (Slovan 1885—1887) i »Bahovi huzarji in Iliri« (1903), a neposredno poslije njegove smrti »Moje življenje« (Ljubljanski Zvon 1905—1906). Prvo i najopsežnije memoarsko djelo Trdinino, koje je pod imenom »Spomina« nastalo poslije njegova preranog umi- rovljenja, g. 1867. i 1868., a kojemu je on posljednju redakciju dao još uoči svoje smrti — kako zaključuje Logar — postalo je javnosti pristupačno tek s najnovijim izdanjem njegovih djela (I—II, 1946, 1948).

Trdina je samo u svojoj autobiografiji, najkraćem od tih spisa, uspio da svoj život ispriča u cijelosti, gotovo do pred samu smrt. U »Spominima« prekida tok pričanja za vrijeme svog boravka u Varaždinu, još prije nego što je stvorio odluku o svome prelasku na Rijeku, a niti u torzu »Hrvaških spomina« nije obuhvatio više od svoga varaždinskog razdoblja (1853—1855). U podnaslovu »Bahovih huzarja in Ilira« produžio je doduše vremenski opseg svojih uspomena do kraja službovanja u Hrvatskoj g. 1867., ali u samom tekstu zastaje na g. 1861., kada je i u Hrvatskoj obnovljen ustavni život. Prema tome, autobiografski spisi Trdine, ukoliko se odnose na hrvatsku prošlost, sadrže historijsku građu ustvari samo za razdoblje Bachova apsolutizma. Ponovni pokušaj centralizacije i nešto umjerenijeg apsolutizma za A. Schmerlinga, u koje doba pada zametak onih događaja, koji su za Trdinu osobno postali najzad presudni, kao i politički vrlo značajno razdoblje od Schmerlingova pada do sklapanja austrijsko-ugarske nagodbe (1865—1867), kada spomenuti događaji postizavaju svoj dramatski uspon — sve je to tek dodirnuo u autobiografiji. Premda je Trdina ovom razdoblju dao u svom prikazu izrazito subjektivno obilježje, njegovo pričanje ne gubi ni tu značenje historijskog dokumenta. U njegovoj se sudbini, na njemu svojstven način, i opet odrazila konkretna historijska stvarnost.

Već je Aškerc — kako navodi Logar (ZD III, 595) — s pravom istakao u jednom pismu Trdini iz g. 1903., da će Hrvati morati njegovu knjigu o Bachovim husarima i Ilirima »smatrati za to, kar je: za važen in bistven prinos k zgodovini jugoslovan. (hrv.) preporoda, s katerim smo tudi mi v najtesnejši zvezi«. Sam je Trdina nazvao tu knjigu u svojoj autobiografiji »zgodovinskom«, razlikujući je od »Hrvaških spomina« po tome, što je u ove unio »izvečine le privatne zgodbe in reči«. To dakako ne znači, da takvih elemenata nema i ondje. Kada je Trdina pisao »Bahove huzarje in Ilire«, dijelilo ga je od prikazanog razdoblja gotovo pet desetljeća. Uza sve to nije on ni tada pisao jedno historografsko djelo, nego »spominè«, kojima je u punoj mjeri utisnuo pečat svoje jake i zanimljive ličnosti.

Premda se svaki od Trdininih autobiografskih spisa razlikuje od ostalih po bogatstvu novih uspomena, ipak su oni među sobom tijesno povezani ne samo ličnošću pisca i u većem dijelu istim vremenskim okvirom, nego i svojim postankom. Podlogom su im bili zapisi, koje je Trdina još od svojih đačkih dana unosio u dnevnik, od koga se, prema Logarovu saopćenju, sačuvalo svega pet knjižica (od g. 1865. dalje), a kasnijima opet prva redakcija uspomena iz kraja 60-ih godina. Pri ocjeni njihove vrijednosti za upoznavanje hrvatske povijesti pada težište na »Bahove huzarje in Ilire«, a s njima na razdoblje Bachova apsolutizma. Za bolje razumijevanje toga vrlo značajnog odsjeka u stvaranju hrvatskoga građanskog društva donosi spomenuto djelo toliko dragocjenih opažanja i podataka, da valja samo duboko požaliti, što je Trdina promijenio ponešto prvobitni nacrt, koji je bio sadržajno bogatiji i u kome je, prema Logaru, predvidio također prikaz Kvaternikove i Kurelčeve ličnosti.

Vrijednost je Trdininih uspomena utoliko veća, što hrvatska historiografija oskudijeva na spisima ove vrste uopće, a za doba Bachova apsolutizma napose. Najzad, ona ni danas nema sustavnijeg prikaza toga doba, pa najvrednije priloge za upoznavanje nekih njegovih bitnih crta predstavljaju

spisi dvojice književnih historičara: »Pod apsolutizmom« od N. Andrića (1906) i »Dr. Ante Starčević« od B. Drechslera (1912), koju je potonju raspravu pisac nazvao upravo »književnom studijom iz doba apsolutizma Bachova«.

Razdoblje toga apsolutizma nije se samo vremenski nadovezivalo na revoluciju g. 1848/9., nego je u oblicima političke reakcije dovelo do formalnog završetka i uzakonjenja njezinu osnovnu tekovinu: ukidanje feudalnih odnosa. Novim temeljima buržoasko-kapitalističkog poretka hrvatsko je društvo ubrzano prilagođivalo oblike, unutar kojih se je dotada izivljavalo. Već je Andrić konstatirao, da se »apsolutistički odlomak našeg narodnog i umnog rada može... smatrati tihim prelazom iz entuzijastičkog doba diletantizma u bujni i snažni život političke i književne samostalnosti«. Drechsler je pak uočio činjenicu, koja se nipošto ne ograničava samo na književno područje, t. j. da je »pitanje hrvatskoga nacionalizma za književnike bilo riješeno još u doba apsolutizma« i da su tada »hrvatskom imenu osigurane njegove prirodne i historijske međe«.

Premda se iz Trdininih uspomena ne razabire, da li je on već u vrijeme svoga studija u Beču podržavao neke prisnije veze s Hrvatima ili pokazivao za njih neki naročit interes, on je, za razliku od pravih »Bachovih husara«, došao g. 1853. u Hrvatsku po svojoj slobodnoj odluci. »Srce me je vleklo k bratom Hrvatom — piše on u »Hrvaškim spominima« — v katerih je vladal ta čas še do malega v vseh uradih in učilnicah narodni jezik.« Trdinu, koga je četrdesetosmasško gorko iskustvo zauvijek učvrstilo u njegovoj mržnji na Nijemstvo i Austriju i koji kao nastavnik nije *smio* da služi u svojoj domovini, nesumnjivo je najviše mogla da privuče misao na službovanje u Hrvatskoj, gdje se doduše u vrijeme njegova dolaska već dovoljno osjećao pritisak apsolutističkog sistema, ali gdje on još uvijek nije — prema riječima Trdine — otkrio »ves svoj pogublji namen«. Dvadesetak godina prije, Trdina je u »Spominima« napisao, da je među Hrvate »prišiel z najtoplejšimi simpatijami do njihovega bitja, hrepenenja in jezika. Posebno so mi imponirali, stali pred mano v velikanskih podobah *Iliri*, tisti junaki, ki so mrtvi hrvaški narod oživili, postavili pot vsem drugim Jugoslovanom, postavili se po pravici njim za vodje...« Iskustvo i osobni dodir s mnogim nekadašnjim Ilircima uvjerali su naskoro Trdinu, da je to bila samo mladenačka iluzija, ali on zbog toga nije prestao da voli hrvatski narod i zemlju. Izuzevši Dalmaciju, proputovao ju je »od enega konca do drugega popreko in podolgoma«, i ona mu je doista postala »drugom domovinom«, kako ju je nazvao u autobiografiji.

Bio je uvjeren, da su Hrvati uspjeli da u znatno većoj mjeri sačuvaju svoj »slovenski značaj«, negoli je to mogao njegov vlastiti narod, koji je u neposrednom dodiru s Nijemcima i Talijanima usvojio tolike »neslovenske napake«. Pritom je, dakako, imao pred očima prije svega seljake, koji još nisu bili načeti »evropskom lažikulturom«, onom kulturom, koju on nije uopće smatrao pogodnom za Slavene. »Od tod — konstatira on u »Hrvaškim spominima« — dohaja rezki razloček, ki ga kmalu zapazi in začuti človek, prišedši čez Kolpo in Sotlo...«

Ne ulazeći ovdje u njegova karakterološka razmatranja, koja su zanimljiva po svojim pojedinačnim ilustracijama negoli uopćavajućim zaključcima, i koja postizavaju vrhunac u njegovoj nesumnjivo pretjeranoj idealizaciji

hrvatskoga narodnog »bića«, ne može se reći, da se Trdina pritom zanosio samo nekim romantičarskim obmanama.

Proučavajući propadanje porodičnih zadruga u Hrvatskom Zagorju — onog oblika društvenog života, koji je Slovencima bio tada već potpuno tuđ — on opravdano ističe, da su zadruge, sa svojim razvijenijim stočarstvom i većom otpornošću prema poreznom opterećenju, još u početku 50-ih godina omogućavale seljaku razmjerno snošljiv život. One su sprečavale njegovu pauperizaciju, zbog čega nije sve do Bachova apsolutizma bilo u Hrvatskoj prosjačenja kao socijalne pojave. »Ta žalostna prikazen — kaže on u »Hrvaškim spominima« — pada najbolj na kosmato vest Bachove vladavine, ki je pospeševala z vsemi načini in sredstvi pavperizem in vrgla med proletarce celo večino svojih uradnikov.« Prema njegovu je mišljenju u istom djelu utjecao na ubrzanje toga procesa neizravno i Jelačić, koji »se je bil navzel na tujem evropskih nazorov, ne ujemajočih se z običaji in potrebami jugoslovanskimi«. Pa ipak je Trdina bio načistu s time, da je upravo društveni napredak osudio patrijarhalne zadruge na propast. Protivno navedenoj osudi Jelačića, on je u »Spominima« (II, 319—320), gdje tu osudu pripisuje javnom mnijenju, izrazio uvjerenje, da su zadruge »vsekakor zastarele, in zadnji čas je, da romajo v ropotarnico. Ker se jih je narod naveličal, ker vidi v njih le svojo škodo in ker mu delajo res strašno materialno in dušno škodo, se ne bodo dale nikoli več nazaj utrditi in ohraniti in če se tudi vsi njihovi nepraktični hvalopevci na glavo postavijo.« Zaključio je tako usprkos misli, koju je sam dijelio s tim istim braničima zadruga i koju je na drugom mjestu istog djela (str. 200) izrazio riječima, da »zadružno življenje ni dalo razviti se nevarnemu proletariatu«.

Trdina je, nadalje, već u doba Bachova apsolutizma obratio dostojnu pažnju jednoj demografskoj pojavi, koja se i tada kao i kasnije nepovoljno odrazila na sam biološki opstanak hrvatskoga naroda. On je u »Hrvaškim spominima« upozorio na »bijelu kugu« u Slavoniji, koja »ni morda v vsi Evropi po razmeri nikjer tolika kakor baš na Slavonskem v glavni, to je v hrvaški narodnosti«, i na kolonizaciju stranaca, koja je već tada, u 50-tim godinama, pratila opadanje domaćeg življa. Trdina je tom prilikom istakao potrebu sistematskog preseljavanja hrvatskih seljaka, naročito iz prenapučenog Zagorja, na slavonske ravnice.

Trdina, koji se je od vremena svoje religiozne krize u mladosti uvijek mnogo bavio problemom vjerovanja i praznovjerja, prišao je s mnogo oštroumnosti također ispitivanju religioznosti u Hrvata. Uspoređujući je, u vrlo istančanoj psihološkoj analizi, s oblicima vjerskog življenja u Slovenaca, on je doduše mogao utvrditi odsutnost svakog fanatizma, a u većine Hrvata i svake vjerske sumnje, ali je uočio također golemo značenje praznovjerja u svima društvenim slojevima, pa i među inteligencijom (usp. Spomine II, 278 i d.).

Imao je najzađ otvorene oči za daljnju značajnu pojavu hrvatskoga socijalnog života u to doba nastajanja građanskog društva. »Na Hrvaškem — kaže on u »Hrvaškim spominima« (str. 180) — loči globok in širok prepad kmeta od gospoda. Kakor dve posebni kasti ali narodnosti živi seljak zase, gospoda zase. Ta dva stanova občujeta eden z drugim samo toliko, kolikor morata, prijateljstva in inih dušnih vezi iskal bi zaman med njima.«

Hrvatsku je »gospodu« Trdina najprije upoznao u Varaždinu, gdje je g. 1853. postao nastavnikom na gimnaziji. Taj je grad, po zamisli J. N. Klee-
manna, odjelnog predstojnika u bečkom ministarstvu prosvjete, koji je radio
na germanizaciji austrijskog školstva, trebao da bude »nemška vrata, skoz
katera bi se dala najlaže napeljati germanska poplava v hrvaško kraljevinu«,
a građani su u tom Pensionopolisu, kako ga Trdina duhovito naziva, doista
uvelike njemčarili. Ali se on uskoro uvjerio, i ondje kao i u drugim mjestima,
da mu se nijemština »s časom pokazala kot tenka vnanja skorja, ne pa kot
jedro varaždinskega žitja«, odnosno — kako kaže u »Hrvaškim spominima«
— samo kao »gosta plesnoba, katera se je prijela površja društvenega živ-
ljenja«. A takvo je uvjerenje stekao i na Rijeci g. 1855., gdje se kroz tanki
talijansko-madžaronski pokrov stalno probijala hrvatska jezgra riječkog puka.
»Preden je preteklo mesec dni — kaže on u »Bahovim huzarjima« — preveril
sem se korenito, da ne bom služil v italijanskem, nego v hrvaškem mestu, ki
kaže tuje lice le v občinskih uradih in šolah in v trgovskih knjigah in javnih
napisih.« To je svoje uvjerenje o stvarno narodnom karakteru hrvatskih
gradova Trdina ilustrirao nizom vrlo instruktivnih primjera i doživljaja. Nije
pritom previdio ni ulogu njemačkog jezika kao jednog od sredstva građan-
skoga klasnog izdvajanja.

Ulozi jezika u formiranju narodne svijesti Trdina je uvijek pridavao
osnovno značenje, a i sam je u tom pravcu razvijao intenzivnu i vrlo plodo-
nosnu djelatnost. S toga je stanovišta osuđivao kako nastojanje Iliraca za
stvaranjem jedinstvenoga književnog jezika za sve južne Slavene, tako i
njihov negativan odnos prema kajkavskom narječju u Hrvata. Uvjerio se,
da je prezir prema kajkavštini kao govornom jeziku, osobito među ženskim
svijetom, utirao put nijemštini, a nikako ne štokavskoj ilirštini. Ponekad,
štoviše, kao da je požalio što su kajkavski Hrvati napustili svoju književnu
tradiciju i tako se otudili srodnim Slovencima.

Pojava ilirstva i njegovih nosilaca, koja ga je prije svega potakla da
dođe u Hrvatsku — a to je tada bio ustvari problem hrvatske inteligencije
uopće — zaokupljala je Trdinu kroz godine. Pišući »Bahove huzarje in Ilire«,
on je htio da tu preporodnu generaciju provjeri u kreševu uporne i podmukle
borbe s njemačko-apsolutističkim režimom. Pritom se, kao i u svom vlastitom
razvoju, morao prije svega sukobiti s iskustvom Četrdesetosme.

Kada je stigao u Hrvatsku, Trdina je — kako sam kaže — »zastonj iskal
junaških Ilirov« i nekih svijetlijih tragova nedavne revolucije. U »Hrvaškim
spominima« (str. 16) je položaj, u kome se je tada Hrvatska nalazila, opisao
ovim sumornim riječima: »Mislil sem, da bodem našel Hrvaško še vso raz-
burjeno od strašnih prizorov, vtisov in udarcev te silovite in silne dobe, ali
sem se motil. Hrvaški narod je padel v mrtvilo, kakor da je onemogel in
omedlel od nečloveških naporov, trudov in žrtev, katere si je naložil v
obrambo in rešenje svoje domovine in svobode. Po vsi zemlji je vladala pol-
nočna gluha tišina kakor na kakem pokopališču.« Ukoliko je pritisak režima
postajao teži, utoliko je više raslo razočaranje i nezadovoljstvo s politikom
Iliraca, kojoj je pokret g. 1848. označavao vrhunac u njezinu usponu. »Ljudje
so grenko obžalovali, da so se jim dali ujeti leta 1848; zdaj, so govorili že
sploh, vidijo jasno, da so prelivali kri in nosili tolike žrtve le za še večjo
sužnost, za še trši jarem, da so jih prodali ,prekleti Ilirci' Švabom in Kranjcem,

da jih je ban Jelačić prekanil in osleparil itd.« (Spomini II, 540.) Čak se i među »narodnjacima« uvriježilo uvjerenje, da glavna odgovornost za takav razvoj pada na Gaja i Jelačića — ljude, u kojima je preporodni pokret dobio svoje najpunije oličenje. To je uvjerenje dijelio najzad i Trdina, iako se u ocjeni Jelačića kolebao između udivljenja za nekadašnjega »vrlog junaka« i ogorčenja zbog njegove tadašnje »slaboznačajnosti«.

Ali je njegova nemilosrdna osuda pogodila čitavu »ilirsku« inteligenciju, koja je u državnoj službi izdala svoje narodne ideale i osobno poštenje, a prema svom narodu se ponijela bezdušnije od stranaca. »Za poštenje *svoje*, za čast svojega *naroda* se je menil malo kateri in tisti, katerim je mar bilo za te svetinje, so prešli skoraj vsi med madžarone, spoznavši, da jih je imela Avstrija le za orodje *svojih*, za vse narode enako pogubljivih naklepov.« (Spomini II, 179.) Za ocjenu ovih tvrdnja, izrečenih u tako zaoštrenom obliku i poniklih u jakim osjećajnim reakcijama, nije odlučno, da li su one u svakoj svojoj pojedinosti bile točne. One su to nesumnjivo bile u svojoj suštini.

Od ove crne slike, u kojoj Trdina crta mladu generaciju, materijalno zavisnu o vladi, neobično odudara njegov sud o nižem svećenstvu, koje je tada bilo još uvijek uglavnom narodnjačko. Župnici, koji su izlazili iz sjemeništa za vrijeme preporodnog pokreta, dakle poslije g. 1830., kako to Trdina izričito spominje, bili su slobodoumni, tolerantni i obrazovani ljudi, zadojeni slavenskim idealima preporoda. U doba apsolutizma stajali su u suprotnom taboru od svoga poglavara — nadbiskupa Haulika. Za razliku od plemićkih i imućnih građanskih kuća, u kojima »se šepiri nemščina, da je groza«, Trdina je »glavni steber hrvške književnosti in prosvete« našao upravo u seoskim župnicima i učiteljima. Ako je u toj okolnosti s pravom naslutio objašnjenje za pozitivan odnos ilirskog pokreta prema vjeri, on je vrlo dobro uočio i to, da niži kler poprima u 60-im godinama postepeno sasvim drugačija obilježja.

Promatrajući stvari prvenstveno s gledišta narodne otpornosti protiv tuđinske premoći, Trdina je istakao kao neosporan prinos održanju hrvatstva također useljivanje i asimilaciju Slovenaca. Misli, koje je o tome iznio u »Hrvaškim spominima« (str. 168—169), vrijedne su i danas naročite pažnje. On smatra, da su Slovenci u znatnom broju popunjavali ona mjesta u privrednom životu zemlje, poglavito u obrtu, za koja zbog osiguranog opstanka seljaka u porodičnoj zadruzi nije dostajalo domaće radne snage. »Slovenci so tedaj preskrbovali in pomnoževali hrvaški narod z domačimi rokodelci, obrtniki in slugami. Brez njih razlila bi se nemška poplava tudi po zapadni polovici hrvaškega kraljestva na isti pogubljivi način, kakor se je n. pr. po Slavoniji.« Odatle izvodi zatim ovaj zaključak: »Odkar so se začeli po razpadu zadrug tudi Hrvati čim dalje bolj baviti s trgovino, obrtni in vsakim drugim delom, niso jim Kranjci več tako nujno potrebni, ali za prejšnje čase bila bi velika krivica in grehota, prezirati in zanikavati zasluge njihove.«

U istom djelu donosi Trdina uopće mnogo vrijednih podataka o tijesnoj ekonomskoj povezanosti između hrvatskih i slovenskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća. Opširno i slikovito opisuje trgovinu Savom i »dolenjskom cestom« od Zemuna do Ljubljane, koju je upropastila tek željeznička veza između Zidanog Mosta i Zagreba odnosno Siska, i nekada živo brodarstvo na Savi, koje se oko 1855. već očigledno primicalo svojoj konačnoj propasti. Ali

su i tada, kao i kasnije, dolazili u Hrvatsku i obrtnici, a različiti krčmari i trgovci postali su u njoj pravi »bogatinici«.

Trdina je, štoviše, mogao s opravdanim ponosom istaći uzaludne napore Bachova sistema, da upravo u slovenskim učiteljima, koje je on u velikom broju slao u Hrvatsku, nađe »glavne zasadnike nemške kulture«. Pošto je ocrtao likove učitelja-Slovenaca na Rijeci, konstatirao je, da se Kleemann »torej prav korenito osramotil in prevaril, poslavši na Reko slovenske učitelje, da bi tlačanili nemški propagandi. In kar velja za te, velja sploh za vse slovenske učitelje, ki so služili ob času absolutizma na Hrvaškem«.

Nije ovdje mjesto da se skrene pažnja na tolike važne podatke, koje Trdina daje o životu, promjenama i pojedinim ličnostima u Hrvatskoj za vrijeme Bachova apsolutizma. Kroz njih možemo pratiti postepeno prodiranje njemačkog jezika u uredu i škole, njegove najistaknutije nosioce, jačinu ili slabost otpora, koji mu pružaju pojedine društvene grupe; sve osjetljiviji pritisak državne upravne mašine s naglim uvećavanjem poreza i pljenidbom zaduženih seljačkih imanja; prve pojave prostitucije, koje Trdina povezuje s materijalnom bijedom nižih činovnika, zbog koje oni ili ne osnivaju svoje porodice ili dopuštaju, da im se žene prostituiraju; podmitljivost, osornost i bahatost »Bachovih husara«, koji se i dalje često služe batinom kao kaznom, ponajviše za »take grešnike, ki so se uprli kakemu uradu ali ki niso izpolnjevali uradne povelje«; ponovno spajanje sudstva s upravnom vlašću u najnižoj instanci i razmjerno dobro funkcioniranje novih sudova; školsku politiku režima, s njegovom bojazni od učenja prirodnih nauka i izrazitim klerikalizmom, koji je školstvo podredio nadzoru crkvenih oblasti, ali i s porastom osnovnog školstva po općinama; Jelačićevu nemoć pred Nijemcem J. E. Schwabom, koji je kao potpredsjednik Stola sedmorice imao stvarnu vlast u Hrvatskoj; nacionalnu besvjesnost međumurskih Hrvata, koji se zanose uspomenama iz *mađarske* Četrdesetosme; izrazit lik Avelina Čepulića, koji je u Trdini prvi probudio »hrehpenenje po morju in Primorju in trdni namen, da si moram dobiti službo na Reki« i t. d.

Iza svega toga zbivanja stajala je pred sviješću intelektualca i prosječnog čovjeka uvijek revolucionarna prekretnica, koja mu je neposredno prethodila. Čepulić, koji se u ustavnoj eri razvio u jednu od naših najjačih političkih ličnosti, izvodio je sve zlo iz spoznaje, da su se Hrvati prekasno »probudili«, pa ih je »leto 1848... zateklo v zibelki, nezrele in nepripravljene«. A »mnogi in premnogi« bivši kmet želio je već u početku 50-ih godina »nazaj ‚srečne‘ čase pred letom 1848. Tlaka, desetina in gosposki davki so se jim zdeli majhni in čisto nepomembni proti novim c. kr. štibram in krivični odškodnini.«

Od osobite su vrijednosti — kako sam već napomenuo — Trdinina opažanja o etničkom karakteru riječkog stanovništva. Jedva je koji suvremenik bio pozvaniji da o tome izreče svoj sud, kao što je bio taj izrazito pučki čovjek, koji je uvijek volio da se kreće među priprostim svijetom. Ali je u njegovim sjećanjima sačuvan i poneki drugi podatak, koji nas upoznaje sa životom na Rijeci u 50-im i 60-im godinama. Tako on s pravom ističe nacionalno značenje riječke čitaonice u doba Bachova apsolutizma. »Lahko bi se bilo po pravici trdilo — kaže on u autobiografiji — da je genij hrvaškega naroda, povsod preziran in preganjan, našel povse varno pribežališče v oduševljenem društvu reške čitalnice.« Njezini su članovi bili u većini »aka-

demični panslavistik«, koji u dalekoj budućnosti priželjkuju »tudi politično zvezo vseh Slovanov«. Trdina spominje među članovima čitaonice i »glasovitega Kvaternika« kao »najstrastnejšega politika«. Iako Logar nije mogao utvrditi, da li se u tom slučaju doista radi o Eugenu Kvaterniku, ipak sumnjam, da bi Trdina mogao pogriješiti, zamijenivši možda Eugena s njegovim bratom Julijem, koji je doista trajno živio na Rijeci. Eugen je do svog odlaska u Rusiju 1857. bio odvjetnik u bliskom Brodu na Kupi, a Trdina ga je, prema arhivskim podacima iz 60-ih godina, osobno dobro poznavao i — strastveno osuđivao.

S padom Bachova apsolutizma otvorilo se novo razdoblje u političkom razvoju Hrvatske i životnom toku J. Trdine. O njemu on govori samo u »Mojem življenju«, i ti se podaci razlikuju od ostalih po tome, što se Trdina u njima ograničava isključivo na prikaz svoje životne sudbine. Bila je to, dakako, sudbina jednoga javnog radnika, s izgrađenim i dosljedno zastupanim nazorima, pa se ona već zbog toga ne može odvojiti od svoje uže, društvene i šire, političke sredine. Premda se poslije kratkoga ustavnog provizorija opet pojačao pritisak centralne vlasti na Hrvatsku, taj se t. zv. Schmerlingov apsolutizam ipak u mnogome razlikovao od Bachova. Iz javnog života u Hrvatskoj bili su zauvijek izbrisani tragovi germanizacije, a novi se sistem nije više oslanjao na strance, nego na narodnu samostalnu stranku, kojoj je prišao čitav niz istaknutih narodnjaka na čelu s kancelarom Ivanom Mažuranićem.

Ni danas još nije hrvatska historiografija dala nepristranu ocjenu ovog neuspjelog pokušaja, da se budućnost Hrvatske što bolje osigura u tijesnoj suradnji s Austrijom. Trdina je odviše mrzio Austriju, da bi takvu politiku mogao smatrati ispravnom. Smatrao se i otvoreno proglašavao »slobodnjakom«, t. j. pristašem one politike, koju je u to vrijeme zastupala progonjena narodno-liberalna stranka, predvođena Strossmayerom, Račkim, Mrazovićem i dr. Čini se, da je u njezinu glasilu »Pozoru« surađivao gotovo do njegove zabrane u početku 1864. Ako se tada već teško izložio napadajima protivnika kao borac za hrvatska prava na Rijeci, on je za vrijeme stranačke borbe, koja je od g. 1862. dobivala sve zaoštrenije oblike, ušao najzad kao žestok protivnik austrijske vlade i politike i u policijske izvještaje. Međutim, poraz samostalaca na izborima u mjesecu junu 1865. i konačan neuspjeh Schmerlingova centralističkog eksperimenta potkraj te godine iz temelja je promijenio stranačke odnose u Hrvatskoj. Samostanci su se vratili svojoj nekadašnjoj matici, i ponovo ujedinjena narodna stranka nastupa od kraja 1865. jedinstveno u osnovnim državno-pravnim pitanjima. Poslije neuspjelih pregovora s Mađarima ljeti 1866., ona se naposljetku sva vraća politici samostalaca, ali je taj nagli zaokret izvršila prekasno. Dualizam je već bio na pomolu. Trdina nije aktivno sudjelovao u tom nemoćnom kovitlacu hrvatske politike niti je prema njemu zauzimao u javnosti svoje stanovište. Ali se upravo tada, neposredno pred izbijanje austrijsko-pruskog rata ljeti 1866., zbog svojih predavanja u školi zapleo u disciplinsku istragu, koja je g. 1867. završila njegovim umirovljenjem.

Izlažući genezu toga presudnog događaja, koji je njegovu daljnjem životu dao sasvim drugi pravac, Trdina je još pri kraju života izrazio svoje uvjerenje, da je pravi krivac bio tome njegov ravnatelj Antun Mažuranić, brat

kancelara Ivana. Nije ga osudio samo kao urođenoga »policijskega uradnika« i čovjeka slabih pedagoških i znanstvenih sposobnosti, nego je u njemu gledao svoga klevetnika, koji mu je smišljeno pripremao propast, pa ga je najzad nazvao naprosto »mrzkim lopovom«. Bilo je to gotovo punih četrdeset godina poslije opisanih događaja, neposredno pred njegovu smrt. Osim Mažuranića osudio je tom prilikom i sve svoje drugove u učiteljskom zboru kao njegove »sotožnike«, s kojima je otada prekinuo svaki drugarski odnos (među njima je bio najistaknutiji Šime Ljubić), a za konačan ishod ovog sukoba optužio još naposé inspektora (i književnika) Jánka Jurkovića kao »banova podrepnika« i »neznanstvenu ničlu« te riječkog podžupana, narodnjaka Ivana Vončinu, kao »prototip hrvaškega birokrata«.

Taj je Trdinin prikaz podvrgao kritici tek S. Baraga u prilogu »Problem Trdinove upokojitve« (Dom in svet LX, 1943, Zbornik I), posluživši se pritom i dotada nepoznatom arhivskom građom. Protivno Trdininu objašnjenju došao je do zaključka, da uzroci svima tim udarcima leže *isključivo* u njegovoj prirodi i da njegove optužbe nisu opravdane, jer ih izvorni podaci ne potvrđuju. Zauzimajući svoje stanovište prema tome mišljenju, Logar je s pravom napomenuo, da prije izricanja »zadnje besede« o spomenutom problemu »bo treba opraviti še mnogo raziskav in predvsem objaviti vse sem spadajoče dokumente iz zagrebškega arhiva in arhiva sušačke gimnazije« (ZD III, 624).

Potaknut ovim njegovim riječima, proučio sam sav materijal, koji se danas o tome nalazi u Državnom arhivu u Zagrebu. Taj je materijal mnogo potpuniji nego što ga je Baraga poznavao, a osim toga sadržava i sve dokumente, koje je Baraga našao u arhivu sušačke gimnazije. Mislim, da ne ću pogriješiti, ako kažem, da nedostaje svega jedan važan dokument: zapisnik Trdinina preslušanja pred riječkim županijskim stolom g. 1863., ali se i on može djelomično rekonstruirati na osnovu druge građe, u kojoj se neki iskazi Trdine navode doslovno. Kako ću rezultate moga proučavanja, zajedno s nekima od najvažnijih dokumenata, objelodaniti uskoro na drugom mjestu, iznosim ovdje samo neke osnovne napomene.

Baraga je doista uspio da utvrdi neke činjenice, koje ne govore u prilog Trdininim optužbama. Uostalom, ni Logar ne prima ove bez potrebnog opreza i suzdržljivosti. On je karakter Trdine opravdano nazvao »neuravnovešenim« (Opombe uz »Moje življenje« u izdanju »Klasja«, 1947), a u istom je komentaru i opet s razlogom ispravio Trdininu ocjenu filološke spremne Mažuranićeve konstatacijom, da »Trdinova sodba o njem v tem pogledu ni pravična«, jer je on bio »dober filolog« (str. 133). Ali je Baragi — iz razloga, koji mi nisu poznati — ostao nepristupačan upravo onaj dokumentarni materijal, koji omogućava potpunu rekonstrukciju svega zbivanja, a i zakulisnoga, do one granice, koju svakom pokušaju ove vrste postavlja — duševnost sudionika, njihove psihičke reakcije i kompleksi, ukratko onaj iracionalni ostatak, koji nauka ne će zacijelo ni u ovom slučaju moći do kraja utvrditi.

Kako se i kada osobni odnos Trdine prema Mažuraniću, koji je isprva bio vrlo dobar, promijenio u uzajamno nepovjerenje, ne može se na osnovu sačuvane građe pouzdano reći. Nema sumnje, da je na tu promjenu utjecao, uz ostalo, i njihov različit politički stav od onog vremena, kada su se odvojili putovi samostalaca i narodnjaka, t. j. svakako od kraja g. 1862. Ali je Mažu-

ranić još i ljeti 1863. uzeo Trdinu u zaštitu pred policijom, kada ga je ovoj prijavio jedan relegirani učenik. Prva akutna kriza u njihovim odnosima izbila je u povodu đачkog izgreda na kraju školske godine 27. VIII. 1863., koji je imao izrazito nacionalno obilježje pa je imao za posljedicu i carevu osobnu intervenciju. Poglavari riječke policije smatrali su uzročnikom izgreda Trdinu, pa su o tome u mjesecu rujnu obavijestili i Mažuranića, koji je i sam posumnjao u Trdinu kao razrednika VIII. r. i »najpopularnijeg« među nastavnicima viših razreda. Tu je sumnju, međutim, izrazio s rezervom u pismu Predsjedništvu Namjesničkog vijeća tek 28. XI. 1863., deset dana kasnije nego što je Trdina u svom iskazu pred županijskim stolom na Rijeci optužio njega samoga kao krivca izgredu. Mažuraniću taj iskaz tada još nije bio poznat, ali mu je pala u oči neka promjena u držanju Trdine prema njemu od dana preslušanja, zbog čega se njegova sumnja samo pojačala. Trdina je — iako na sudu nije o tome bio pitan — bacio u svom iskazu svu krivnju za đачki izgred na ravnatelja. Postupao je tako zbog toga, jer je pouzdano znao da policija tereti njega, a bio je uvjeren, iako neopравdano, da to čini i sam ravnatelj. Uza sve to nisu više vlasti, pa ni Dvorska kancelarija, kojoj je tada bio na čelu Ivan Mažuranić, ni jednom prilikom označile krivcem Trdinu. Štoviše, u izvanredno zanimljivom izvještaju nekoga riječkog pouzdanika ministru policije (nešto prije 18. X. 1863), u kome se i Trdina opisuje kao protivnik vlade, označava se uzročnikom izgreda isključivo Trdinin drug Antun Kazali, poznati narodnjak i pjesnik iz Dubrovnika. Viša je vlast obratila pažnju na Trdinu tek tada, kada je on u sjednici učiteljskog zbora 17. VII. 1864. prviput javno izjavio, da će zahtijevati zadovoljštinu zbog klevete o svojoj tobožnjoj krivnji za đачki izgred. Predsjedništvo Namjesničkog vijeća osudilo je doduše taj njegov istup, ali ga ni tada nije pozvalo na odgovornost zbog izgreda. Trdinin istup nije uopće utjecao na daljnji tok krize.

Kriza u njegovim odnosima prema ravnatelju došla je do svoga vrhunca na kraju mjeseca novembra 1864. Predsjedništvo Namjesničkog vijeća pozvalo je, naime, 11. XI. 1864. Mažuranića da se *opravda* zbog Trdininih optužaba pred riječkim županijskim stolom od prije godinu dana i poslalo mu napokon još lani zatražene istražne spise. Tada je tek Mažuranić upoznao Trdinin iskaz i svoje opravdanje izvršio na taj način, što je cijelu tu stvar iznio pred učiteljski zbor, koji je jednodušno stao na njegovu stranu. Podnoseći o tome 8. XII. 1864. svoj izvještaj, Mažuranić nije još ni tada sa sigurnošću tvrdio, da je Trdina potakao mladež na izgred, ali ga je zbog njegova pasivnog držanja za vrijeme izgreda ipak označio »nedvojbenim krivcem tako izgreda kako i krivih osvadah«. Predložio je dakle, da se Trdini udijeli oštar ukor i da bude premješten.

Od svega toga nije bilo ništa. Naprotiv, Mažuranić je na kraju školske godine ljeti 1865. ponovio svoj prijedlog o premještenju Trdine, koga je tom prilikom — kao uvijek — opisao kao »vrsna učitelja«, a na ponovni upit, da i još uvijek zastupa spomenuti prijedlog, on je 11. I. 1866. odgovorio, da premještenje iz službenih razloga ne smatra više potrebnim, ali da ga želi sam Trdina. I tom je prilikom izrazio o njemu kao nastavniku vrlo povoljno mišljenje. Iz dokumenta se vidi, da su se u to vrijeme odnosi između ravnatelja i Trdine naoko nešto popravili, ali je Trdina i dalje izbjegavao svaki drugarski dodir s ostalim učiteljima na zavodu.

Premda je na kraju, u mjesecu julu 1866., donesena konačna odluka, na osnovu koje bi se Trdina, prema svojoj želji, vratio u Varaždin, on je jednim svojim, ni od koga izazvanim, postupkom u mjesecu maju dao poticaj za disciplinsku istragu, koja s izgredom đaka otprije tri godine nije više imala nikakve veze.

I opet se motivi, koji su pritom upravljali Trdinom, ne mogu pouzdano utvrditi. Pišući kasnije o tome, bio je uvjeren, da mu je Mažuranić pripremao neki udarac, ali dokumentarna građa kao i tok događaja pa i držanje Mažuranićevo do toga časa ne potvrđuju ovu pretpostavku. Da se oslobodi neizvjesnosti, koja ga je uznemirivala, Trdina je prilikom inspekcije Janka Jurkovića, iz vlastite pobude, predao ovome bilježnicu svoga najboljeg učenika u VIII. r., A. Jakšića, s njegovim predavanjima iz povijesti hrvatske književnosti. Ni on sam nije nigdje dao razumljivo objašnjenje za taj svoj čin, a jedva da će biti istinita i njegova tvrdnja, da je tek Vončina, kod koga je inspektor odsjeo, upozorio Jurkovića na neka mjesta u bilježnici, zbog kojih se Jurković — prema riječima Mažuranića — »zapanji videć kakva se u njoj mladeži učeppljuju politička i religiozna načela«. Jurković je ta mjesta označio i naredio ravnatelju da stvar ispita.

Tako je započeo posljednji čin u toj drami. Umjereni i povučeni Mažuranić se — prema vlastitom priznanju — prestrašio, jer se osjećao s pravom odgovornim za čitav duh nastave. On se nije zadovoljio time da se u istrazi ograniči na mjesta, koja je Jurković sam obilježio, nego im je *po svojoj odluci* dodao i neka mjesta iz bilježnice sedmoškolca Pavlovca. Ona su, prema Jurkovićevu izvještaju, bila »napose važna po tom, što su paralelna s dotičnim, otkrivenim mjesti rukopisa Jakšićeva«. Time je Mažuranić, nesumnjivo duboko ogorčen i izloženiji pritisku više vlasti nego što je to bio prije, za bratova kancelarstva, učinio Trdini njegovu situaciju još težom.

Istraga, koju je poveo, nije donijela rezultata. Trdina je ispočetka odbio da prizna svojim većinu inkriminiranih mjesta, ali kada je Jakšić, doznajući za to, uzeo svu krivnju na sebe i dotična mjesta prikazao kao svoje dodatke, Trdina je najzad nastojao zaštititi svoga požrtvovnog učenika tako, što je tekst u cijelosti, ili doslovno ili po smislu, priznao svojim. Dvorska se kancelarija zbog toga nije, iz formalnih razloga, zadovoljila ovom istragom, a kada se ni u ponovnom disciplinskom postupku nije moglo sa sigurnošću utvrditi, koji izrazi, izrečeni u učioni, doista pripadaju Trdini, trebalo je da stvar izvede načisto sud, a da se Trdina privremeno suspendira. Sud je doduše tužbu odbacio zbog nepostojanja krivičnog djela, ali je to Trdinu spasilo samo od zatvora. On je ljeti 1867., protivno prijedlogu Predsjedništva Namjesničkog vijeća, da se naprosto otpusti iz službe, umirovljen s 37 godina života.

Nema zacijelo sumnje, da je Trdina takvo rješenje, i u to doba, izazvao isključivo svojim postupkom. Da je od toga odustao, on bi s novom školskom godinom započeo i nov odsjek svoje nastavničke djelatnosti u Varaždinu. A kako je do toga trebalo doći upravo po njegovoj želji, ne govori ni jedan dokumentarni podatak u prilog pretpostavci, koju je on sam na jednom mjestu u svojoj autobiografiji izrazio riječima: »Takrat (t. j. ljeti 1864) sem sklenil, da se moram vsekakor tega sramotnega jarma odkrižati« (ZB III, 549).

Trdina je u svom prikazu sviju tih događaja od 1863—66., iz neupućenosti i psihički nedovoljno objašnjenih motiva, dosta, a ponekad i jako, gri-

ješio. Uza sve to se njihov konačan završetak ne može svesti samo na pitanje eventualne Trdinine samoobmane ili njegova odnosa prema Mažuraniću. Historijski je značajna činjenica, da je jedan odličan nastavnik u Hrvatskoj mogao na kraju 60-ih godina biti otjeran u mir s vrlo oskudnom penzijom zbog toga, što je — prema konačnoj odluci Dvorske kancelarije od 26. VI. 1867. — »sasvim pustio iz vida granice, koje su u obće opredieljene obuci literarno historičkoj«, pri čem se naročito osuđuje njegove tvrdnje »o razlozih, s kojih je pogubljen Frankopan, o Isusovcih, o vieri, o odnošaju višega hèrvatskoga plemstva naprama narodnoj književnosti, i ina druga miesta, koja se po najblažem sudu nikako nedadu opravdati...« A da je takva odluka mogla uopće pasti, tome je najviše pridonio Janko Jurković, koji je u toj stvari pokazao mnogo malograđanske tjesnogrudnosti i servilnosti, a tek manjim dijelom i Antun Mažuranić.

U svom sukobu s državnom vlasti nije Trdina bio nipošto osamljen. Osim prijatelja, među kojima se nalazio i njegov supatnik Fran Kurelac, stajala je uz njega omladina, koja je u 70-im godinama utisnula svoj pečat daljnjem hrvatskom razvoju. Pripadao joj je i Adolf Jakšić, kojega lik — poslije priloga A. Cesarca o »Krizi stranke prava i našim ‚komunarima‘ 1871« — postaje sada još izrazitiji i svijetliji.

DIE AUTOBIOGRAPHISCHEN SCHRIFTEN J. TRDINA'S ALS QUELLE FÜR DIE KROATISCHE GESCHICHTE

Zusammenfassung

Anlässlich der ersten Gesamtausgabe der Schriften J. Trdina's, eines der hervorragendsten Vertreter der neueren slovenischen Literatur, unternimmt hier der Verfasser den Versuch, die Bedeutung seiner autobiographischen Schriften als Quelle für die kroatische Geschichte im Zeitraume von 1853 bis 1867, als Trdina in Kroatien als Gymnasiallehrer weilte, zu bewerten. Diese Untersuchung führt zur Schlussfolgerung, dass die erwähnten Schriften, vor allem »Bahovi huzarji in Iliri« (1905), viele wertvolle Beobachtungen und Angaben enthalten, welchen der Geschichtsforscher volle Aufmerksamkeit schenken muss.

Nachdem Trdina's pädagogische Tätigkeit im Jahre 1866 der Gegenstand einer Disziplinar-Untersuchung wurde und er 1867, seiner radikalen Anschauungen wegen, in Ruhestand versetzt wurde, unterstellt der Verfasser seine Schilderung dieser, für Trdina schicksalsschweren Angelegenheit einer neuen Überprüfung. Auf Grund des archivalischen Materials, welches im Zagreber Staats-Archiv aufbewahrt ist, konstatiert er, dass Trdina nicht schon 1863 — wie er selbst behauptet — von seinem Direktor, dem kroatischen Philologen Antun Mažuranić, aus politischen Gründen verfolgt und sogar denunziert wurde, sondern dass er 1866, in veränderten politischen Verhältnissen, aus eigenem Antrieb die entscheidende Disziplinar-Untersuchung heraufbeschwor. Der Anteil des Direktors ist dabei zwar unbestritten, aber die Initiative ging auch damals nicht von ihm aus, sondern gehört dem Schulinspektor und Schriftsteller Janko Jurković.

PROBLEMI ZA DISKUSIJO

GOSPODARSKA ZGODOVINA KOT ZNANOST

Fran Zwitter

V Kosovem zborniku je objavil prof. R. Bičanič članek »Ekonomska povijest među ekonomskim i historijskim naukama« (ZČ VI/VII, 1952—1953, str. 820—826), ki vsebuje poleg dragocenih ugotovitev tudi nekaj tez, ki jih historiki ne moremo sprejeti brez ugovora. Sledeč avtorjevemu namenu, da ne razpravlja problema gospodarske zgodovine s širokega stališča filozofije zgodovine, da govori le o konkretnih problemih v zvezi z delom na gospodarski zgodovini (str. 820), naj formuliram tu svoje kritične pripombe k tem tezam.

Strinjam se seveda z avtorjevim razlikovanjem med prirodoslovnimi in družbenimi znanostmi, čeprav bi jaz prirodoslovnih znanosti ne označil kot znanosti o razmerju med človekom in naravo (str. 820), kar velja le za nekatere od njih, n. pr. za geografijo, ampak enostavno kot znanosti, ki proučujejo naravo. Prav tako se strinjam z avtorjevo ugotovitvijo, da spadajo ekonomske znanosti kot družbene znanosti med historične znanosti (str. 820), čeprav ta kratka konstatacija marsikateremu čitatelju morda ne bo jasna; avtor ima pač pred očmi dejstvo, da bi se v ekonomskih znanostih kakor v drugih družbenih znanostih vsako prizadevanje študirati ono, kar je skupno vsem človeškim družbam ne glede na čas in prostor, omejilo na nekaj osnovnih pojmov, kakor so v ekonomiji produkcija, surovine, konsum itd., in na nekaj splošnih in skoraj banalnih konstatacij, vse ostalo je pa v različnih družbah različno in kliče zato po upoštevanju te relativnosti, torej po historični usmerjenosti raziskavanja. Strinjam se tudi z avtorjevo zahtevo, da naj gospodarska zgodovina študira celoto ekonomskih odnosov, to je vseh odnosov, ki nastanejo v zvezi z aktivnostjo v procesu materialne reprodukcije, in da naj se ne omejuje le na študij določene vrste teh odnosov (str. 821). Opravičena je avtorjeva kritika delitve zgodovine v politično in »kulturno« zgodovino in podreditve gospodarske zgodovine tej poslednji kot zgodovine materialne kulture (str. 821); razlikovanje med politično in »kulturno« zgodovino (ta kot nekaka miscellanea in privesek politične zgodovine) je danes sploh zastarelo in se je moralo umakniti razlikovanju med vrsto zgodovinskih znanosti. Med njimi zavzema seveda posebno mesto gospodarska zgodovina kot samostojna

znanstvena disciplina, ki študira ekonomske odnose v celoti in ne opisuje le ekonomska dejstva zato, da z njimi pojasnjuje dogodke v družbeni nadstavbi (str. 822). Ona ima pred drugimi prednost ne le po tem, da raziskuje materialno bazo eksistence družbe, ampak tudi po svoji metodi, ki v veliki meri dopušča kvantitativno merjenje (str. 823). Zgoščena, a instruktivna je slika konfliktov med sistematično in empirično usmerjenimi strujami v razvoju gospodarskozgodovinske znanosti (str. 822—24). Ni se mi pa mogoče strinjati z zaključki iz teh izvajanj, ki jih avtor formulira v tretjem odstavku svojega članka (str. 824).

Avtor tu najprej razlikuje med ekonomsko teorijo, ki preko abstrakcije in generalizacije ugotavlja ekonomske zakone (pač zakone določene, historično dane družbe?), in med ekonomsko zgodovino, ki raziskuje, kako v stvarnosti delujejo ti zakoni v kompliciranem delovanju manjših in večjih naključij. V to tezo bi se jaz ne spuščal, poudarjam le, da proti definiciji ekonomskozgodovinske znanosti nimam ugovorov, ona varuje pred shematiziranjem in zoževanjem pojma te znanosti, čeprav po mojem mnenju »naključje« pomeni le križanje dveh kavzalnih vrst; na vsak način taka definicija omogoča takó spoznanje generalne linije razvoja gospodarstva kakor tudi upoštevanje geografskih faktorjev, političnih konstelacij, vpliva osebnosti itd., ki to linijo niansirajo. Strinjam se tudi z zahtevo, da ekonomski historik mora poznati ekonomsko teorijo. Preseneča nas pa, da avtor iz tega zaključuje, da ekonomska zgodovina ni historična znanost »u užem smislu« in da mora zato ekonomski historik biti predvsem ekonomist. Iz avtorjevih izvajanj je mogoče indirektno spoznati, kaj si on predstavlja kot historično znanost v ožjem smislu: ona predvsem pripravlja material, zbira dejstva in kontrolira vire, ona le opisuje dejstva in pojave ekonomskega življenja in je torej deskriptivna disciplina (cf. tudi str. 822). Vse to je važno, a ekonomist se s tem ne sme zadovoljiti, on mora tudi izvajati sklepe, on raziskuje učinkovanje ekonomskih zakonov v stvarnosti. S takim pogledom na historične znanosti »v ožjem smislu« se pa historiki ne moremo strinjati.

Historičnih znanosti »v ožjem smislu« namreč ne označuje samo to, da »predvsem« pripravljajo gradivo, ugotavljajo dejstva, kontrolirajo vire; one niso deskriptivne znanosti, kakor čisto deskriptivnih znanosti — kolikor je meni znano — tudi sicer sploh ni. V vsakem delu, ki mu je kjerkoli na svetu priznan značaj historičnega znanstvenega dela, mora biti združena sposobnost iskanja virov, ugotavljanja dejstev in kontroliranja virov s težnjo po sintezi. Kjer te težnje ni, ne govorimo o historiku, ampak o antikvarju ali eruditu, kakršen je bil n. pr. oni Philippe Tamizey de Larroque, ki ga je opisoval H. Berr.¹ Historiki se strinjajo v tem, da tak človek ni znanstvenik, vsaj zato ne, ker ne zna razlikovati, kaj je »važno«. Težko si je predstavljati, kaj bi storil človek, ki bi ne imel v sebi nikakih problemov in nikakih teorij ali hipotez, ki jih je seveda znanstvenik ob študiranju virov pripravljen dopolniti ali revidirati, ko bi stal pred obilico gradiva n. pr. kakega arhiva za novejšo zgodovino; jasno je, da bi tega gradiva ne obvladal, ampak bi gradivo obvladalo njega.

¹ H. Berr, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris 1921.

Če torej historične vede niso čisto deskriptivne, kar na enem mestu trdi menda tudi avtor, ko se mu zdi nepravilna oznaka čisto deskriptivnih metod starejše historične šole v ekonomski znanosti kot historične metode (str. 822) — ne vem, v kakšnem odnosu je ta trditev do drugih avtorjevih izvajanj — je pa v resnici problem drugod. Gre za kritiko dela historikov s strani predstavnikov sistematičnih disciplin, v tem primeru ekonomistov, da historiki premalo poznajo teorijo onih področij civilizacije, katerih zgodovinski razvoj raziskujejo, da oni deloma negirajo zase potrebo takega teoretičnega študija, da so njihovi sintetični pojmi povzeti bolj iz vsakdanjega življenja kakor pa iz znanosti in zato neprecizni. Ti očitki so po mojem mnenju za nekatere historike upravičeni in mislim, da bi historik moral poznati teorijo onega področja, ki ga raziskuje, in imeti smisel za sintetična vprašanja tega področja in za vprašanja historične sinteze sploh.² Na drugi strani pa historiki očitajo predstavnikom sistematičnih disciplin, v tem primeru ekonomistom, da v svojih historičnih delih ne poznajo ali ne znajo pravilno uporabljati virov, razen tega pa tudi to, da oni — kolikor so historično usmerjeni in ne postavljajo teorij ne glede na čas in prostor — vidijo le eno generalno razvojno linijo in ne vidijo faktorjev, ki to linijo niansirajo; tudi te kritike so često upravičene. Avtor omenja polemike te vrste v gospodarskozgodovinski znanosti, polemike, ki so razumljive zaradi razlik v razvoju ekonomskih in historičnih znanosti, zaradi razlik v sistemu študija teh ved, zaradi osebnih usmerjenosti in seveda zaradi celotne orientacije teh znanstvenikov, polemike, ki so včasih zelo plodne. Mislim pa, da more biti znanost gospodarske zgodovine le ena, kakor je le eden tudi njen objekt, in da mora ona ustrezati vsem zahtevam, ugotavljati delovanje ekonomskih zakonov in teoretsko fundirati važna »naključja«, pa tudi pritegniti in pravilno uporabljati v poštev prihajajoče vire. Kakor je pa teoretsko nemogoče, da bi o istem objektu eksistirali dve znanosti, od katerih bi n. pr. ena iskala zakone, druga jih pa negirala, tako je tudi praktično nemogoče, da bi n. pr. historiki le zbirali gradivo in ugotavljali dejstva, ekonomisti pa nato na tej podlagi ugotavljali delovanje ekonomskih zakonov; sigurnost v sintezi suponira poznavanje gradiva, na drugi strani bi pa tisti, ki ne bi imel pred očmi sintetičnih vprašanj, tudi ne znal zbirati zanja važnih virov, njegovo gradivo bi ne bilo uporabno za sintezo, in tako tudi tu velja izrek, da Eiffelovega stolpa ni mogoče graditi s kamenjem.³

Gospodarski historik bi torej moral pri svojem delu združevati kvalitete historika s kvalitetami ekonomista. Na podlagi te ugotovitve je enostaven odgovor na vprašanje, ali naj se z gospodarsko zgodovino bavijo prvenstveno historiki ali ekonomisti. Oboji naj se bavijo z njo, oboji naj streme za tem, da združujejo vse za to potrebne kvalitete in potem se bodo videli rezultati. V praksi bo to izgledalo pač tako, da bo za razdobja, ki so od nas časovno in vsebinsko zelo oddaljena in kjer je potrebno posebno znanje za uporabljanje

² To mnenje sem izrazil že v svoji Sociologiji in zgodovini, Ljubljana 1938 (ponatis iz Sodobnosti V, 1937), str. 14.

³ Prim. Fr. Simiand v La causalité en histoire, Bulletin de la Société française de Philosophie VI, 1906, str. 283; isti v Les conditions pratiques de la recherche des causes dans le travail historique, prav tam VII, 1907, str. 292; Sociologija in zgodovina, str. 15 in tam citirana literatura.

virov in dobro poznavanje od naše dobe zelo različnih drugih področij civilizacije, ki so z gospodarstvom povezana, medtem ko pride poznavanje teorij, ki v glavnem veljajo za moderno gospodarstvo, manj v poštev in tudi viri ne dopuščajo odgovora na nekatera teoretična vprašanja, gospodarska zgodovina skoraj izključna domena historikov; pri novejši gospodarski zgodovini, kjer je delo na virih in upoštevanju drugih področij civilizacije enostavnejše, zato pa upoštevanje gospodarskih teorij bolj možno in nujno, bo pa pač delež ekonomistov večji. V zvezi s tem je zanimivo mnenje Ch. Morazéja, da se naj gospodarski zgodovinar kot poseben znanstvenik bavi z razdobjem od 16. stoletja dalje, medtem ko naj bo proučevanje gospodarske zgodovine prejšnjih razdobj stvar zgodovinarjev, ki naj se bavijo tudi z drugimi področji tedenjih civilizacij.⁴ Gospodarska zgodovina je seveda veda, ki si mora prizadevati zajeti celotno gospodarstvo, vendar pa s tem ni rečeno, da bi se z njo ne mogel uspešno baviti tudi znanstvenik, ki študira tudi druga področja zgodovine ali se pa bavi z drugimi ekonomskimi problemi. Avtor piše, da se pri nas ekonomska zgodovina predava samo na ekonomskih fakultetah in da si na filozofskih fakultetah še ni pridobila državljskih pravic (str. 820). S tem verjetno misli na to, da ona na njih ne predstavlja posebnega predmeta s posebnim izpitom. Vendar pa bo ta trditev začudila vse tiste, ki se jim zdi vsebina bolj važna kakor pa firma in naslov, vse tiste, ki vedo, da se ona vendar mnogo raziskuje in predava na filozofskih fakultetah, začudila je tudi mene, ki sem se v Ljubljani pred 30 leti kot študent prvega semestra udeleževal pri prof. Hauptmannu 1924/25 seminarskih vaj iz gospodarske zgodovine poznejšega srednjega veka in pred 15 leti kot docent predaval o problemih evropske novejšje gospodarske zgodovine.

Pri nekaterih polemikah o značaju posameznih znanosti, ki se v zadnjih letih vodijo pri nas, je vidno prizadevanje avtorjev, da bi zožili vsebino svoje znanosti s tem, da izločijo iz nje vse tisto, kar jim ne leži, in to odrinejo drugi znanosti. Taka prizadevanja me spominjajo na karakteristiko historikov, ki bi se hoteli rešiti socioloških problemov, pri H. Berru, ki sem jo nekoč že citiral.⁵ Na drugi strani so seveda tudi ekonomisti, ki bi hoteli le ustvarjati sinteze gospodarske zgodovine, delo na virih pa prepustiti historikom. Vse to pa ne velja za profesorja R. Bičanića. On v svojih delih o gospodarski zgodovini družni teoretska razglabljanja z delom na virih. Zato mislim, da bi mogel priznati tezo, da mora biti znanost o gospodarski zgodovini tako teoretsko poglobljena kakor tudi fundirana na virih, da mora videti tako centralno linijo razvoja kakor tudi nianse, v katerih pride ta linija do izraza, in da je koristno in nujno, da na njej tudi pri nas kakor drugod na svetu delajo vsi, ki ustrezajo tem pogojem, historiki in ekonomisti.

⁴ Ch. Morazé, Introduction à l'histoire économique³ (Collection A. Colin), Paris 1952, str. 25—28.

⁵ C'est bien la thèse même des historiens «historisants», lorsqu'ils veulent bien reconnaître qu'il y a quelque chose à faire qu'ils ne font pas. Ce «quelque chose», ils l'écartent en l'appelant sociologie. Tout au plus consentent-ils à s'y intéresser de loin. — L'histoire traditionnelle..., str. 24, Sociologija..., str. 14.

LA SCIENCE DE L'HISTOIRE ÉCONOMIQUE

Résumé

L'auteur fait quelques remarques critiques à l'égard d'un article de R. Bičanić (publié dans l'année VI—VII, p. 820—826 de cette revue, avec résumé en anglais), d'après lequel l'histoire économique serait une science économique et non pas une science historique dans le sens étroit de ce mot, puisque son but serait d'étudier le fonctionnement des lois économiques dans la réalité historique, tandis que les sciences historiques proprement dites se préoccuperaient surtout de rassembler et contrôler les sources, de constater les faits et seraient de ce fait des sciences descriptives. D'après l'opinion de l'auteur cependant, tous les travailleurs dans le domaine historique et, par conséquent, aussi dans l'histoire économique, doivent posséder la capacité pour un travail critique sur les sources et, en même temps, un sens aigu pour les questions de synthèse. Il faut exiger l'un et l'autre de l'économiste ainsi que de l'historien qui travaillent sur l'histoire économique. La question de la part des économistes et des historiens dans le progrès de cette science n'est pas une question des discussions théoriques, mais du travail pratique.

POPRAVEK

V petem zvezku tega Časopisa je napisal gospod urednik oceno mojega članka o »Hrvatskem praplemstvu«, v kateri ugovarja mojim izvajanjem v petih točkah. Glede njih imam pripomniti naslednje:

1. *Ni res*, da se končuje popis prič v neki darovnici iz leta 1070 z »aliorum«, in da sem šele jaz »dodal« besedo »nobilium«. *Res je nasprotno*, da stoji ta izraz že v izvirniku, toda Barada, ki noče poznati plemičev na Hrvatskem pred letom 1102, je »nobilium« izpustil, dasi je imel, kakor izrecno poudarjam na strani 91, original pred seboj.

2. *Ni res*, da sem jaz v drugem popisu prič »spremenil oziroma opustil ločila, uporabljena pri Račkem«, zaradi česar je baje vendarle »problematično, ali spadajo ,omnes eiusdem loci villani' med nobiles«, kakor da sem jaz to kje trdil. *Res je nasprotno*: a) da je neprimerna ločila »spremenil oziroma opustil« že Barada, in b) da reklamiram na omenjenem mestu za plemiče samo štiri priče, katerih imena sem dal zaradi jasnosti nalašč tiskati kurzivno. O villanih govorim šele v zadnjem delu razprave, kjer ponavljam v skladu s svojo ugotovitvijo v Radu 273, 104, da villanus v starohrvatskih virih ne pomeni niti podložnega niti svobodnega kmeta, nego le vobče človeka, živčega za razliko od meščana na selu, da pa v vseh primerih, v katerih je kontrola mogoča, tako villani kakor osebe, navedene z golim imenom, pripadajo plemstvu.

3. *Ni res*, da velja moj očitek Baradi zaradi petrificiranja starohrvatske družbe za pet sto let tudi za mene, ker baje isto tako ne uvažujem »rezultata poltisočletnega notranjega razslojevanja v novi domovini med začetkom sedmega in koncem enajstega stoletja«. *Res je nasprotno*, da je recenzent povsem spregledal, da celo jako točno vodim računa o socialni diferenciaciji prav pri plemstvu, nedvoumno deleč od produkta tujega preslojevanja, to je od pra-

plemstva dvanajstih plemen, produkt notranjega razslojevanja, to je darovno, kraljevsko plemstvo. Kdor noče priznati superpozicije Hrvatov-priselnikov nad Slovinci-starinci, bi si torej moral biti vsekakor na jasnem, da je ne more omajati s krivo primerjavo, ampak s stvarnimi razlogi. Takšnih pa kritik ne prinaša. Kajti

4. *zopet ni res*, da »se iz izraza ‚plemenština‘ za alod ne da dokazati socialna dvoplastnost«. *Res je nasprotno*, da je Grafenauer pomešal pojme in tudi tukaj prezrl to, kar je bistveno, da namreč »socialna dvoplastnost« pomeni edinole obstoj gospodujočega stanu, a ne, da li je ta bil plemiški ali kmetski. Prav s tega stališča pa ocenjujem plemenščino kot stanovsko določeno, *plemenito* posest, sklicujoč se pri tem obenem na analogije iz Skandinavije, Anglije in Nemčije, kjer je bila povsod polnopravna lastnina vezana na plemstvo, »Herreneigen«. Kljub temu pa trdi zdaj Grafenauer, da iz »plemenščine« sklepam na *poreklo* Hrvatov, a to odbija za čudo s pozivom na iste analogije, katere so rabile meni izključno v potrdilo za plemiški položaj Hrvatov.

5. *Ni res*, da je treba prevajati besede Konstantina Porfirogeneta *τοὺς Χρωβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς Σκλαβάρχοντες* ne kot »Hrvate in druge slovanske arhonte«, marveč kot »hrvatske in druge slovanske arhonte«. *Res je nasprotno*, da je tak prevod stvarno in jezikovno enako nemogoč. Stvarno mu nasprotuje dejstvo, da gre na spornem mestu za slovanske kontingente bizantinske vojske, a ne za peščico slovanskih poglavarjev. Jezikovno pa je nedopustno proglasiti samostalnik za pridevnik samo zato, da Hrvati ne bi bili »gospodarji Slovanov«. Zakaj na vseh mestih, kjer Konstantin govori o dalmatinskih Slovanih, so mu *Χρωβάτοι*, *Σέρβλοι*, *Ζαχλοῦμοι* vedno substantiva, tudi tam, kjer pripoveduje, da sta se pridružila italjski kralj in papež v borbi proti Saracenom *τῷ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποσταλέντι στρατῷ ἅμα τῷ Χρωβάτῳ, τῷ Σέρβλῳ καὶ Ζαχλοῦμῳ καὶ Τερβουνιώταις καὶ Κκαλεῖταις*. Kajti kdor hoče na vsak način rešiti pridevniški značaj prvih treh imen, ponavljajoč v duhu *στρατῷ* izza *Ζαχλοῦμῳ*, ta je v zadregi pozabil, da v ohlapnem govoru koordiniranje ednine z množino ni nič izrednega, saj se lahko reče tudi danes na primer: Za prve svetovne vojne so se borili proti Avstriji Rus in Italijan, Črnogorci, Srbi in Romuni. Predvsem pa v naglici ni pomislil, da bi bil Konstantin Porfirogenet gotovo napravil po potrebi od *Χρωβάτος χρωβατικός* kakor od *Σκλάβος σκλαβικός* ali od *Ρωμαῖος ῥωμαϊκός*.

Ljudmil Hauptmann

ODGOVOR

Ad 1. To pripombo umikam in obžalujem, da sem zaradi op. 16, kjer se navaja le Rački, »Doc. 94, n. 72«, in teksta, »da Barada daje latinski tekst *očigledno* (podčrtal B. G.) ne po Račkem, nego po izvirnem registru« (str. 21), pogrešno sklepal, da prof. Hauptmann ne razpolaga z originalom.

Ad 2. Nova ločila so porabljena, kolikor mi je znano, prvič pri Hauptmannu v Radu HAZU 273, 1942, str. 103, kjer se s tem tekstom uvaja prav razprava o vsebini izraza »villani«. Rezultat te preiskave je v Hauptmannovem Popravku reproduciran točno, toda ne v celoti. Zaključek (Rad, str. 104;

gl. tudi spodaj t. 4) se namreč glasi: »U vrelima starohrvatskog doba prema tome nema ni jedne jedincate vijesti o slobodnim seljacima.« Prav o tem pa na podlagi spornega teksta dvomim. Sicer bi pripomnil, da ne bo nesporazuma, še to, da ima seveda vsak historik pravico smiselno postavljati ločila, kolikor jih tekst nima ali kolikor so zaradi značaja edicije nezanesljiva, da pa ima tudi kritik pravico na take novosti opozoriti.

Ad 3. Kraljevsko darovno plemstvo pri Hrvatih poznamo šele od srede 11. stoletja dalje. Za ta čas je res, da Hauptmann loči razne sloje v plemstvu. Toda v svoji oceni sem pri tem govoril povsem jasno le o vprašanju razvoja od 7. do 11. stoletja, torej samo o vprašanju geneze hrvatskega praplemstva. To vprašanje rešujeta resno v bistvu le dve teoriji: prva jo povezuje z doselitvijo Hrvatov med dalmatinske Slovane, druga s postopno notranjo diferenciacijo. Moja pripomba, ki je formulirana v *pogojni in ne v trdilni obliki*, izraža samo mnenje, da ne gre posledic, oprijemljivih šele v 11. stoletju, vezati z naselitvijo Hrvatov, *če dokazni postopek ne razčisti ugovorov*, ki so vsaj zame bistveni (izoblikovanje državne organizacije šele v 9. stoletju, razni ostanki v socialnem življenju).

Ad 4. Hauptmann trdi v svoji razpravi (str. 111): »Hrvati-osvajachi pri Konstantinu, Hrvati plemiči v apendikuli in Historiji Salonitani, nevidnost vsakega sledu o svobodnjakih kartularjih in *naposled še alod-plemenščina*. Vse to se med seboj tako izpopolnjuje, da je pač le še z največjo težavo mogoče tajiti *etniški izvor hrvatskega plemstva*.« Z opozorilom, da se vsebinsko isti termin najde tudi tam, kjer je plemstvo nastalo z *domačo družbeno diferenciacijo*, osporavam edino le opravičenost vključevanja »plemenščine« v to argumentacijo, ne pa Hauptmannovega dokazovanja, da je plemenščina, odkar nam je oprijemljiva po virih (to je od 11. stoletja dalje) plemenita posest. Saj sem napisal jasno, da se s tem »ne da dokazati na Hauptmannov način socialna dvoplastnost« (t. j. teorija »o družbeni dvoplastnosti, izvirajoči še izza naselitve Hrvatov«), izrečno pa pritrdil njegovi analizi hrvatske družbe v 11. stoletju.

Ad 5. Hauptmannov stvarni ugovor ni nujen, ker poglavarji v Italijo niso šli sami, marveč z vojsko. Ker je vojska neposredno pred tem mestom omenjena, ni ovire za omenjanje knezov kot pars pro toto, kar pri Porfirogenetu tudi sicer ni redko. Jezikovno je sicer res, da se tvorijo pridevniki te vrste *pravilomá* z dodatkom — (ι)κό; tudi pri Konstantinu daleč prevladujejo med pridevniki te vrste oni, ki so tvorjeni na tak način. Vendar uporablja sem ter tja v pridevniškem smislu tudi neposredno ljudska imena brez vsakršnega dodatka (prim. γένος Αιγύπτιον, ed. Bonn. corp. III, str. 30, vr. 1; πόλεμον τὸν Βουλγάρων, III, str. 33, vr. 6, gl. tudi vr. 7 in str. 88, vr. 1; τὸ γένος Ἀρμένιον, III, str. 40, vr. 18 itd.), tako da tudi te vrste pridevniki pri njem *niso izključeni*. Z druge strani je to *pri njem* edini primer, da bi uporabil za označbo vojske etnično ime v ednini in ne v množini, kar Hauptmannovo razlago vsekakor ovira. Odločilno pa je zame, in od tod se je moja preiskava začela (gl. HZ 5, 1952, str. 51), da je odstavek o »Sklabárhontih«, če ga razumemo s Hauptmannom, v nasprotju z vrsto mest pri Konstantinu Porfirogenetu, ki Hrvate očitno štejejo med Slovane (za nedvomno Konstantinov tekst prim. zlasti III, str. 128 do 129, manj izrazitih mest je še več; pri vrinjenem 30. poglavju sloni na takem gledanju že ves koncept, poleg tega pa kažejo to tudi razna izrečna

mesta; prim. HZ 5, 1952, str. 20, 51, op. 200), medtem ko ni nobenega drugega mesta, ki bi tako koncepcijo potrjevalo. Ker ni mogoče pripisovati istemu piscu, da bi enkrat štel Hrvate med Slované, drugič pa jih navajal kot od teh razlikujoče se »gospodarje Slovanov«, mislim, da nas vir sam navaja k drugačnemu razumevanju prizadetih imen kot pridevnikov, po obliki pri Konstantinu sicer res izjemnih, toda ne nemogočih, kot dokazujejo zgoraj navedeni drugi primeri te vrste. Proti tej argumentaciji je sicer res mogoč še ugovor, da je De adm. imp. le zbirka poročil različnega in ne enotnega porekla. Dokaza spričo tega res ni mogoče povsem skleniti, vendar se mi zdi njegova verjetnost še vedno precej večja od verjetnosti s tem ugovorom branjene teze. Tej tezi namreč nasprotuje ne glede na Hrvate tudi še dejstvo, da se izraz »Sklabárhonti« očitno nanaša tudi na vsa štiri pred tem omenjena *srbska* plemena. Za ta pa v luči *Porfirogenetovih* podatkov pač ni mogoče trditi, da bi tako kot Hrvati vladala Slovanom, naseljenim pred njimi v njihovih pokrajinah. Konstantin namreč izrečno trdi, da so se naselila v »opustelih deželah« (*χώραι ἔρημαι*, III, str. 153, vr. 9—15, str. 160, vr. 8—9).

Bogo Grafenauer

IN MEMORIAM

FRAN RAMOVŠ

Dne 16. septembra 1952 je umrl v Ljubljani dr. Fran Ramovš, profesor za slovenski jezik na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani in predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Zgodovinski časopis se hvaležno spominja pokojnega Frana Ramovša, zavedajoč se po eni strani, koliko zgodovinarju jezika dolguje veda, ki jo kratkomalo imenujemo zgodovina in koliko mora po drugi strani biti zgodovinska znanost hvaležna organizatorju znanosti vobče, v katero je vključena tudi zgodovinska stroka. Zanj, njene potrebe, materialnega in osebnega značaja, publikacije in glasila, je pokojni Ramovš kazal vedno največje zanimanje in razumevanje, pa naj je to bilo na univerzi, v nekdanjem Znanstvenem društvu za humanistične vede, na Akademiji znanosti in umetnosti, ali pa vobče ob mnogoteri priliki, ko je nanesla beseda na delo in delavce v območju slovenske zgodovine.

Profesor Ramovš je zgodovinar našega jezika. Razume se, da je pristopal k proučevanju zgodovine jezika z drugačno metodo in z drugačnimi postopki kot dela na primer raziskovalec družbene ali kulturne, gospodarske ali politične preteklosti našega naroda. Pri tem svojem delu se je pa globoko zavedal, kako potrebno je pri študiju jezika poznati tudi delo in metode zgodovinarja v ožjem pomenu te besede, poznati vsestransko dogajanje naroda, ki ta jezik govori. Zlasti velja to za Ramovševe raziskave o nastanku slovenskega jezika po naselitvi v novi domovini, za njegov študij slovenskih dialektov in za številne njegove etimološke razlage. Preberimo samo uvod v njegovo knjigo *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (1936). S kakšnimi priprosto oblikovanimi, pa vendar temeljitimi stavki nam je, v stalni povezavi s potekom zgodovinskega dogajanja, predočeno ozemlje slovenskega jezika, število Slovencev, prvotno slovensko ozemlje pa domača in Slovincem sosednja tujejezična ljudstva. Kako nazorno je z gledišča raziskovalca jezika prikazan prihod Slovencev v novo domovino, kako pregledno je razloženo, kateri faktorji historičnega značaja so bili merodajni za nastanek slovenskega jezika, njegovo razčlenitev, dialekte in govore. Zgodovinarji vse premalo upoštevamo izsledke raziskovalca jezika, ki nam morejo za dobe, ko nimamo ali imamo na razpolago sicer le skromne pisane in arheološke vire, biti v odlično pomoč.

Ali pa Ramovševe raziskave naših dialektov, ki jih obravnava v omejnjeni *Kratki zgodovini*, v *Dialektološki karti slovenskega jezika* (1931) in v sedmi knjigi *Historične gramatike slovenskega jezika* (1935). Profesor Ramovš je pri razlagi značilnosti in ozemeljskega obsega slovenskih dialektov jemal vedno v poštev faktorje iz družbene, gospodarske, naselitvene in politične zgodovine. Skušal je na podlagi tudi teh obrazložiti, zakaj je ta ali drugi dialekt imel tak ali pa drugačen razvoj, zakaj se je širil do teh in takih meja. »Napredne«, to je dialekte, ki kažejo v svojem razvoju stalno nove pojave, je znal lepo razložiti iz razgibanega družbenega, prometnega in političnega življenja na ozemlju, kjer so se taki dialekti govorili in razvijali. Dialekti, ki so glede svojega razvoja v zastanku, so pa iz krajev, ki so geografsko odločeni, ki so v zatišju, odmaknjeni od večjega prometa in živahnejšega družbenega in političnega dogajanja.

Profesor Ramovš se je torej pri raziskavah slovenskih dialektov stalno okoriščal z izsledki zgodovinske vede. Po drugi strani mu pa moramo biti zgodovinarji globoko hvaležni za veliko pomoč, ki nam jo je za naša raziskavanja, zlasti na področju naselitvene, družbene in obče kulturne zgodovine dajal s svojimi študijami. Marsikateri izsledek, do katerega je prišel zgodovinar po svojih poteh, je našel točno potrditev v rezultatih profesorja Ramovša, do katerih je prišel — razume se — po svojem postopku. Številni izsledki profesorja Ramovša na področju slovenske dialektologije so, na primer za slovenskega kolonizacijskega zgodovinarja, neprecenljiva pomoč in dopolnilo ter potrdilo njegovih izvajanj in izsledkov. Dovoljeno naj mi bo, da omenim, kako sva imela z rajnkim profesorjem Ramovšem včasih dolge razgovore o slovenskih dialektih in kako nama je bilo v veliko zadoščenje, če so se izsledki raziskovalca jezika skladali z izsledki zgodovinarja. Spominjam se na primer plodnih razgovorov o rezijanskem dialektu pa o nekaterih dialektih Gorenjske, iz okolice Ljubljane in z Goriške.

Pa ne samo Ramovšev študij naših dialektov, tudi marsikatero njegove etimološke razlage, pa preiskave freisinških spomenikov in protestantskih piscev so in bodo oplojevalno vplivale na zgodovinska raziskavanja, jih poglobljala in jih od svoje strani spopolnjevala. Ramovševe razlage krajevnih in drugih imen, objavljene v posebnih razpravah in člankih (na primer *Grosuplje*, *Kobarid*, *Kasez-Edling*, *Cirminah-Rotenmann*, *Celje*, *Dudlebi* itd.), ali pa številne v njegovi *Kratki zgodovini slovenskega jezika* (1936) in v obeh knjigah *Historične gramatike slovenskega jezika* (1924, 1935) vsebujejo dragocene ugotovitve, iz katerih se more tudi zgodovinar marsičesa naučiti.

Poklicani so predstavili in bodo še predstavljali ogromno in prodorno, znanstveno in strokovno, učiteljsko in organizatorno delo profesorja Ramovša na področju vede o slovenskem jeziku, ki ji je bil vdan z vsem srcem. Namen teh kratkih spominskih vrst v zgodovinskem glasilu je le bežno pokazati, kako in tesno je marsikaj tega, kar je raziskaval in dognal profesor Ramovš, povezano in pomembno tudi za ožjo zgodovinsko vedo in kako mu moramo biti tudi zategadelj zgodovinarji globoko hvaležni.

M. Kos

ALFONZ DOPSCH

Slovenski zgodovinarji smo dolžni spomniti se v svojem glasilu dne 1. septembra 1953 na Dunaju umrlega avstrijskega zgodovinarja Alfonza Dopscha (rojen je bil 14. junija 1868 v Lovosicah v današnji Češkoslovaški). V nekaterih svojih delih in razpravah je obravnaval zelo pomembna vprašanja iz področja starejše zgodovine Slovencev in slovenske zemlje. Tudi je med svojimi učenci in slušatelji imel, zlasti v prvih desetletjih našega stoletja, številne iz naše domovine. Od leta 1898 do leta 1936 je bil Dopsch profesor za občo in avstrijsko zgodovino na dunajski univerzi.

Dopschevo zanimanje za znanstveno problematiko na zgodovinskem področju je obsežno. Začel je s študijem starejše avstrijske zgodovine s poudarkom na ustavnem in upravnem razvoju, zatem pa ga je trajno in močno pritegovala zlasti gospodarska in družbena zgodovina. Iz zanimanja zanjo je omeniti zlasti dve veliki Dopschevi deli, prvo o gospodarskem razvoju karolinške dobe, zlasti na Nemškem (*Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit, vornehmlich in Deutschland*, I, 1912; II, 1913), drugo pa o gospodarskih in družbenih osnovah evropskega kulturnega razvoja od časov Cezarja do Karla Velikega (*Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den Grossen*, I, 1918; II, 1920). Od večjih del s tega področja naj omenim še njegovo knjigo o starejši gospodarski in socialni zgodovini kmetov v avstrijskih alpskih deželah (*Die ältere Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Bauern in den Alpenländern Österreichs*, 1930) in delo o gospostvu in kmetu v nemški cesarski dobi (*Herrschaft und Bauer in der deutschen Kaiserzeit*, 1939).

Vprašanjem iz starejše slovenske zgodovine se je Dopsch približal z izdajo urbarjev, ki jih je ob prelomu 19. v 20. stoletje vzela v svoj edicijski program dunajska Akademija znanosti. Omeniti je, da je Dopsch za svojega sodelavca pri objavi prve knjige teh urbarjev, ki obsega deželnoknežje urbarje Spodnje in Zgornje Avstrije v 13. in 14. stoletju (1904), izbral slovenskega zgodovinarja Vladimira Levca, ki pa je — tako prezgodaj, komaj v 28. letu življenja — umrl prav v letu, ko je izšlo to skupno delo Dopschevo in njegovo (dne 7. oktobra 1904 v Ljubljani). Pritegnitev Levca kaže, kako visoko je Dopsch cenil izredne sposobnosti mladega slovenskega znanstvenika. Prav lani je poteklo petdeset let odkar je smrt iztrgala sredi njegovega neumornega dela toliko obetajočega slovenskega zgodovinarja Vladimira Levca. V uvodu k izdaji avstrijskih urbarjev omenja Dopsch s priznanjem pomoč, ki mu jo je z vso marljivostjo in s svojim temeljitim znanjem nudil Levec. Pomoč ni bila majhna; Levec je prepisoval tekste, zbral je za risarja zemljevidov in za tabele potrebno gradivo, sestavil je imenike in štal vobče Dopschu pri delu stalno ob strani.

Objavi spodnje- in zgornjeavstrijskih urbarjev je sledila objava srednjeveških deželnoknežjih urbarjev Štajerske, ki jo je s sodelovanjem Alfreda Mella priredil Dopsch leta 1910 (*Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Österreichische Urbare*, I/2). Ti urbarji se nanašajo na posest, ki so jo Štajerskem imeli deželni knezi, to je najprej vojvode iz rodu Babenberg (v moški vrsti izumrli 1246), zatem češki kralj Přemysl Otakar II. in nato vojvode iz rodu Habsburg. Po času obsega edicija

urbarje od prve polovice 13. pa do konca 15. stoletja. Od slovenskega dela dežele je v urbarjih zapopadena posest v Podravju (uradi Maribor, Slovenska Bistrica, Radgona) in v gospostvu Laško. Edicija je opremljena z bogatimi in številnimi opombami, registri in z obsežnim uvodom. V uvodu je razprava o rokopisih, o vprašanju kdaj in zakaj so bili posamezni urbarji sestavljeni, o gospodarstvu, upravi, prebivalstvu, dajatvah in produkciji na ozemlju, ki ga urbarji popisujejo, nadalje o merah, novcu in cenah ter končno razprava o pravni, politični in finančni strani urbarjev. Urbarji so veliko več kot le na kritičen način in z vsem potrebnim aparatom opremljena objava tekstov; uvodi urbarjem so obsežne razprave o gospodarskem, družbenem in političnem razvoju velikih delov Štajerske v srednjem veku.

Iz dela za štajerske deželno knežje urbarje, in to prav za urbarje, ki se nanašajo na slovenski del dežele, je izšla vrsta preiskav, ki jih je Dopsch združil 1909. leta v posebni knjigi z naslovom *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven* (Starejša socialna in gospodarska ustava alpskih Slovanov).

Ob raziskavah, zlasti za urbarje deželno knežje posesti okoli Laškega, se je zdelo Dopschu nujno zavzeti stališče do teorij, ki so jih oblikovali od konca 19. stoletja dalje nekateri znanstveniki glede starejših socialnih in gospodarskih razmer pri Slovencih in so jim bili pri tem prav omenjeni urbarji glavni vir. Posebno so raziskave A. Meitzena, J. Peiskerja, P. Puntscharta in Vl. Levca predmet Dopscheve večkrat kaj ostre kritike. V omenjenih urbarjih v velikem številu nastopajočim županom je posvečen velik del Dopscheve knjige. Dopsch zavrača Peiskerjevo teorijo, po kateri naj bi bili v urbarjih navedeni župani ostanki neke vrste turškotatarskega pastirskega plemstva; župani v urbarjih so po Dopschu le upravni organi zemljiške gosposke. V zvezi z raziskavo o županih je kritičen pretres o živinoreji in poljedelstvu pri starih Slovencih oziroma Slovanih, ki naj bi jima, zlasti po Peiskerju in Puntschartu, šel v družbenem in gospodarskem razvoju Slovencev velik pomen. Mimo županov obravnava Dopsch tudi staroslovenske dekane in sodine; prvi so mu nižji organi zemljiške gosposke, drugi pa gospodarski organi.

Mimo problemov, ki izhajajo neposredno iz gradiva štajerskih urbarjev, obravnava Dopsch tudi nekatera vprašanja iz naše starejše zgodovine, ki so z urbarji manj povezana, ki pa morejo vendarle njihovo vsebino do neke mere pojasniti. Tako so predmet njegovih raziskavanj načini, potek in oblike starejše slovenske kolonizacije, obred umeščanja koroškega vojvode in zadruga pri starih Slovanih. Dopscheva namera ni bila podati s temi študijami v vseh podrobnostih enakomerno in popolno obravnavo ali opis družbenih in gospodarskih razmer pri Slovencih, marveč obravnavati predvsem le tiste probleme, ki so se mu v zvezi z novjšimi raziskavanji zdeli sporni in nejasni.

Kasneje se Dopsch v tako obsežni meri kot v knjigi o starejših socialnih in gospodarskih razmerah pri alpskih Slovanih in v svoji ediciji štajerskih deželno knežjih urbarjev ni več povrnil k vprašanjem iz slovenske zgodovine. Le njegova izvajanja v že zgoraj omenjeni knjigi o starejši gospodarski in socialni zgodovini kmetov v avstrijskih alpskih deželah naj še omenimo, to pa zaradi primerjave enakega ali podobnega razvoja pri nas in v naši neposredni soseščini.

M. Kos

DRAGOTIN LONČAR

Zgodovinar in politik dr. Dragotin Lončar je bil rojen 5. novembra 1876 v Lukovici (sam piše na Brdu) v kamniškem okraju kot sin vaškega ključavničarja. V osnovno šolo je hodil na Brdu in v Kamniku, v gimnazijo v l. 1888 do 1897 v Ljubljani, kjer je bil med drugim instruktor sinov svojega ožjega rojaka pisatelja Janka Kersnika. V letih 1897 do 1901 je bil med tedaj še maloštevilnimi slovenskimi študenti češke univerze v Pragi, kjer se je vpisal na filozofsko fakulteto, študiral zgodovino, geografijo, nacionalno ekonomijo, državne vede, filozofijo in pedagogiko, poslušal med drugimi Masaryka, Drtino, Krejčija, Niederleja, Golla, Bidla in Riegerja ter promoviral 1902 pri docentu geografije V. Švamperi z disertacijo »O gostoti prebivalstva in krajev na Kranjskem«. Izpit za profesorja na srednji šoli je položil 1903 v Pragi, dopolnilni izpit (za nemščino in slovenščino kot učni jezik) pa 1904 na Dunaju. Šest let je bil suplent, in sicer 1901—1903 na II. državni gimnaziji v Ljubljani, 1903—1904 na kranjski gimnaziji, 1904—1907 na ljubljanski realki; šele 1907 dobi mesto pravega učitelja na mestni (pozneje državni) realki v Idriji, kjer ostane kljub številnim brezuspešnim prošnjam za premestitev in študijske štipendije do propada Avstro-Ogrske; tako dobi šele 1919 mesto na ljubljanski realki. V času radikalno-radičevskega režima postane novembra 1925 prosvetni inšpektor v prosvetnem oddelku ljubljanske oblasti in ima to funkcijo tudi po imenovanju za direktorja Narodnega muzeja v februarju 1926 ter je razrešen šele marca 1927, ko radičevska stranka ni več v vladi. Zdaj nastopi funkcijo v Narodnem muzeju, a na pritožbo prejšnjega direktorja dr. J. Mala, ki ji ugodí državni svet, je februarja 1928 uničen ukaz, s katerim je bil postavljen za direktorja Narodnega muzeja. V naslednjem razdobju postane znova prosvetni inšpektor, od 1929 vodi posle načelnika prosvetnega oddelka pri banski upravi, in sicer tudi po imenovanju za direktorja I. državne gimnazije v Ljubljani v novembru 1929. Ko postaneta poleti 1931 dr. Kramer in Pucelj glavna predstavnika Živkovičevega režima v Sloveniji, je dr. Lončar najprej razrešen funkcije na banski upravi in nastopi mesto direktorja gimnazije, dne 26. junija 1932 je pa sploh upokojen. Odslej živi kot upokojenec v Ljubljani; proti koncu druge svetovne vojne je njegova bolezen na očeh že tako napredovala, da mu je bilo onemogočeno vsako samostojno delo, in v zadnjih letih pred svojo smrtjo 29. julija 1954 ni mogel več zapustiti svojega stanovanja.

Lončarja, ki je že kot gimnazijec bil za kateheta verstvu in nrvnosti nevaren človek (Veda IV, 1914, str. 546), je nato kot študenta na univerzi ideološko formiral Masarykov vpliv. Od pripada z Dermoto, Ferfoljo, Schweigerjem in Kunšičem krogu slovenskih študentov-masarykovcev, sodeluje v glasilih hrvatskih in srbskih masarykovcev Novo doba in Glas, je član društva čeških masarykovskih študentov in njegovo predavanje iz 1900 »Naše filozofično stališče nasproti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji«, ki je izšlo naslednje leto v brošuri »Kaj hočemo. Poslanica slovenski mladini«, katero je v glavnem napisal Lončar sam, je na eni strani popolnoma pod Masarykovim vplivom, na drugi strani pa izraža že velik del za Lončarja sploh karakterističnih idej. Poti do klerikalizma za to grupo ni, saj pomeni

pri njej poudarjanje pomena verstva osebno le religioznost in deloma priznavanje krščanske morale ob odklanjanju konfesij in teologije, v politiki pa toleranco za vse nazore ob izvedeni ločitvi cerkve od države in šole. Pri liberalizmu, posebno slovenskem, jo odbija rodoljubna fraza (na mesto realistične analize), nacionalni šovinizem in nedemokratičnost (stališče do združništva in do splošne volilne pravice) ter sploh odnos do socialnega vprašanja. Kar zadeva socialno demokracijo, se nekako v glavnem priznava pravilnost Marxovih ekonomskih teorij in ekonomskega programa, vendar se v smislu pravkar publiciranih Masarykovih in Bernsteinovih knjig zelo poudarja, da je ta cilj mogoče doseči preko reform in evolucije, obenem se pa odklanja filozofski materializem. Za konkretno delo vidijo v slovensko domovino vračajoči se študenti dve možnosti: ali delo v socialnodemokratski stranki, če ta prizna njihovo stališče, ali pa delo kot samostojna grupa inteligence poleg socialnodemokratičnega delavstva.

Prav tedaj je pa 1902 Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) začela izdajati revijo Naši zapiski, ki ji je po prizadevanju A. Prepeluha dala podnaslov »Socialna revija« (namesto »Socialistična revija«) prav zato, da bi pridobila za sodelovanje masarykovske inteligente, konkretno predvsem dr. Dermoto in dr. Lončarja. Masarykovci so se res odzvali, pozneje, v času borbe za splošno, enako in tajno volilno pravico v letih 1905 do 1907, so pa tudi vstopili v JSDS. Tako nastane za vso dobo do prve svetovne vojne svojevrsten položaj: na eni strani vodstvo JSDS in njen glavni tisk seveda ne sprejema masarykovstva, ampak ostaja na pozicijah marksizma v tistem smislu, kakor ga je razumela nemško-avstrijska socialna demokracija, njen vpliv pa ostaja omejen v glavnem na maloštevilno industrijsko delavstvo in ona res predstavlja le nekako zvezo strokovnih organizacij in ceh, kakor so ji očitali; na drugi strani so Naši zapiski kot nekaka svobodna tribuna socialistične in s socializmom simpatizirajoče inteligence, kjer pa v glavnem vendar prevladujeta revizionizem in masarykovstvo, ki ju zastopata predvsem Prepeluh-Abditus in dr. Dermota, a jima pripada tudi pretežno v historične študije usmerjeni dr. Lončar; poudariti je pa treba, da ta krog inteligence ni imel večjega vpliva niti na socialnodemokratično delavstvo niti izven njega in da tudi v tedanji slovenski inteligenci predstavlja številčno le majhno manjšino, medtem ko velika večina pripada liberalnemu in — v manjši meri — klerikalnemu taboru.¹

Do odprtega političnega konflikta med obema strujama v JSDS je prišlo šele v zadnjih dveh letih prve svetovne vojne, in sicer zaradi nacionalnega vprašanja. Dr. Lončar prvotno v tem pogledu nima pridržkov glede socialne demokracije, saj ona zdaj odklanja breznarodnost, medtem ko se narodnost in mednarodnost dopolnjujeta, šovinizem je treba odklanjati, z delom med slovenskimi delavci bo mogoče le-te obvarovati pred odnarodovanjem, in on tedaj tudi pristaja na personalno avtonomijo narodov kot formulo za rešitev

¹ Pri analizi Lončarjevih političnih idej in politične aktivnosti se razen na njegove publikacije opiram predvsem na študijo Dušana Kermaunerja »Albin Prepeluh-Abditus, njegov idejni razvoj in delo« (Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 295—562), na istega avtorja »Urednikove dopolnitve« k Tumovim spominom (H. Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 419—473) in na Prepeluhove ter Tumove spomine same.

nacionalnega vprašanja v Avstro-Ogrski. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno se pa že kažejo znaki, da se »zapiskarji« in med njimi tudi on oddaljujejo od oficialnega stališča JSDS. Ves konflikt postane pa javen 1917, ko je on med predstavniki socialistične omladine, ki v splošnem izpoveduje revizionistično-masarykovska načela, v nacionalnem pogledu pa smatra nacionalno državo za postulat demokracije in se priključuje jugoslovanskemu gibanju, medtem ko oficialna stranka vztraja na stališču nemškoavstrijske stranke o ohranitvi Avstro-Ogrske kot velikega in medsebojno povezanega gospodarskega prostora, čeprav v drugačni politični obliki. Ko je socialistični omladini zaprto strankino glasilo Naprej, začne njena Slovenska socialna matica izdajati revijo Demokracija (1918—1919). Šele pod vplivom splošnega političnega razvoja prevlada v letu 1918 v JSDS stališče socialistične omladine in stranka pošlje po zlomu Avstro-Ogrske dr. Lončarja v Prago, od koder se vrne s slabimi vestmi glede Masarykovega in češkega stališča in prognoz glede rešitve vprašanja naših meja, nato pa kot enega od svojih petih predstavnikov v začasno narodno predstavništvo v Beograd, ki vrši do volitev v konstituantno funkcijo parlamenta.

V teh letih pride v JSDS do dveh novih kriz. Ko pride v letu 1919 do velikega levičarskega gibanja, nas pri dr. Lončarju glede na vse že navedeno ne more presenetiti, da odklanja diktaturo proletariata, da se v svojih člankih v Napreju 1920 zavzema na podlagi Bernsteina za evolucijsko pot v socializem, ki je boljša, v upanju, da bo razvoj normalen, priznavajoč, da bi ob drugačnem razvoju bila revolucija mogoča in upravičena. Ko nekateri predstavniki socialistične omladine preidejo v komunizem, med njimi urednica Demokracije Štebijeve, Demokracija preneha izhajati, Slovenska socialna matica pa obnovi izdajanje Naših zapiskov, in ko se tudi urednik teh dr. Lemež izjavi za komunizem, mu v juliju 1920 odvzamejo redakcijo, novi uredniki so dr. Lončar, Albin Prepeluh in Fran Erjavec, dr. Lončar postane pa 1920 predsednik Slovenske socialne matice. — Do druge krize pride zaradi stališča do vprašanja centralistične ali federalistične ureditve nove države. Dr. Lončar je bil že pred vojno med onimi petimi predstavniki slovenskih socialistov (Ivan Cankar, dr. Tuma, dr. Dermota, Prepeluh, dr. Lončar), ki so se izrazili proti ideji jezikovnega in kulturnega stapljanja vseh Jugoslovancev, ki jo je tudi med socialisti nekaj časa propagiral Etbín Kristan in ki je prišla do izraza tudi v tivolski resoluciji leta 1909; v odgovoru na Vedino anketo o jugoslovanskem vprašanju 1915 se izrazi proti opustitvi slovenskega jezika in le za kulturno zблиžanje, obenem pa opozarja, da vse vprašanje ni le kulturno, ampak tudi gospodarsko in politično. Že med vojno sta se obe grupi, ki sta konsekvantno računali z razbitjem Avstrije in ustanovitvijo samostojne jugoslovanske države, to je žerjavovski mladoliberalci in socialistična omladina, razlikovali tudi po tem, da je prva usmerjena čisto unitaristično, druga pa že govori o slovenski avtonomiji v jugoslovanski državi. JSDS nato od novembra 1918 do novembra 1920 niha med centralistično smerjo, ki jo zastopa dr. Milan Korun, in med avtonomizmom, ki ga zastopata Prepeluh in dr. Lončar. Končno prevlada centralistična smer, JSDS zamenja veliki avstrijski gospodarski prostor z velikim jugoslovanskim gospodarskim prostorom, Etbín Kristan in dr. M. Korun govorita v konstituantu za unitarizem in pristajata le še na samoupravne enote po gospodarskih in ne »plemenskih« ali historičnih vidikih.

Istočasno vodijo pa Naši zapiski kampanjo za avtonomijo, dr. Lončar je avtor avtonomistične izjave slovenskih kulturnih delavcev, ki je izšla najprej v Naših zapiskih v februarju 1921, in njegova izvolitev za predsednika Slovenske matice 9. novembra 1920 pomeni prekinitev s predvojnimi dr. Ilešičevim kurzom. Konflikt se konča s tem, da je na občnem zboru Slovenske socialne matice 29. junija 1921 izbrano novo uredništvo, ki ustreza oficialni smeri stranke, revijo in stranko zapuste avtonomistično usmerjeni inteligenti, dr. Lončar, ki že od aprila 1921 sodeluje pri Prepeluhovem tedniku Avtonomist, postane pa nato urednik nove revije Novi zapiski, ki je pa izhajala le eno leto (1922). Dr. Lončar se v svojih člankih iz teh let o jugoslovanskem vprašanju izraža za avtonomijo in ne še za federacijo, nasprotuje kulturnemu stapljanju in mnenjem o manjvrednosti Slovencev, republika mu ni nujen pogoj, čeprav mu je končni cilj, Jugoslavija mora končno obsegati tudi Bolgarijo, Bosna mora dobiti poseben položaj, rešiti je treba makedonsko vprašanje.

Iz grupe okrog Avtonomista se razvije v oktobru 1924 Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, ki ji je bil Prepeluh načelnik in dr. Lončar tajnik, in Avtonomist se spremeni v Slovenskega republikanca. Poleti 1925 se ta stranka tesneje poveže z Radićevo Hrvatsko republikansko seljačko stranko, ta stranka pa tedaj spremeni svojo smer in gre v vladno koalicijo z Radikalno stranko, v novi situaciji se ji pa seveda približa tudi Pucljeva Samostojna kmetijska stranka. Tako pride tudi v Sloveniji do združitve dveh po izvoru in politični preteklosti zelo različnih grup, Prepeluhovih republikancev in Pucljevih samostojnih kmetov, stranke liberalnih kmetских posestnikov, najprej v Zvezo slovenskega kmetškega ljudstva in potem maja 1926. leta v Slovensko kmetško stranko. Slovenski republikanec preneha izhajati, Kmetški list postane skupno glasilo. V peripetijah politike v stari Jugoslaviji je bila ta stranka do 1927 vladna stranka, tega leta pridejo v Sloveniji na oblast klerikalci in preide ona v opozicijo. Režim šestojanuarske diktature operira nekaj let s kombiniranimi garniturami različnih bivših političnih strank, dokler septembra 1931 klerikalci ne preidejo v opozicijo, kramerjevci in pucljevci pa postanejo sestavni del vladne JRKD oziroma pozneje JNS. V zvezi s temi peripetijami je zgodovina raznih funkcij dr. Lončarja, dokler se on kot penzionist ne otrese svojih novejših političnih zaveznikov in začne iskati poti do svoje politične preteklosti. Od 1932 sodeluje v slovensko-opozicionalnem listu Slovenija, nato formira grupo Slovenske zemlja, pozneje poskuša združiti to grupo z drugimi v Kmetško-delavsko gibanje in pri volitvah 1938 celo kandidira na Mačkovi listi (edina njegova kandidatura v življenju). Toda koncentracija sil, ki so se borile proti tradicionalnim vodilnim slovenskim političnim strankam, je prišla od drugod. V času druge svetovne vojne se njegovi somišljeniki z njegovo vednostjo večinoma pridružijo OF, on sam pa postane že zaradi svojega zdravstvenega stanja kmalu politično neaktiven. Pri tem odklanja sodelovanje z okupatorjem, ostaja pa pač pri svojem dotedanjem stališču do marksizma, manjka mu pa tudi posluh za taktiko NOB: kot pristaš idej Masaryka iz dobe pred drugo svetovno vojno o drobnem delu in o revoluciji kot nečem romantičnem je že v svoji študiji o Bleiweisu 1909 postavljajl antitezo med Simonom Jenkom kot pesnikom oboroženega boja in med Prešernom in pri tem iz Zdravljice citiral le ideje

o bodočem bratstvu med narodi, ne pa kritic, ki pozivajo na boj proti sovražnikom, v letu 1935 odklanja pri Simonu Jenku ne le njegov panslavizem in vero v Rusijo, ampak tudi poziv k orožju, ki precenjuje slovenski narodni značaj, in tako ni mogel razumeti gibanja, ki hoče rešiti slovensko narodno vprašanje s pozivom na borbo z orožjem.

Dr. Lončar ni bil nikdar voditelj kake pomembnejše politične grupacije, bil je vedno bolj profesor in moralni kritik kakor politik, njegov politični vpliv je bil omejen na ozke kroge, predvsem iz vrst inteligence. V slovenski politični zgodovini zavzema svoje mesto ne kot politik, ampak kot politični ideolog. V nekrologu svojemu najbližjemu političnemu sodelavcu Prepeluhu-Abditusu v Sodobnosti 1937 je označil kot glavni resnici, ki se je zanj borila grupa zapiskarjev, slovenstvo in socialstvo. Kar se tiče socialstva, je treba ugotoviti, da je grupa zapiskarjev in z njo dr. Lončar v delu slovenske svobodomiselne inteligence s svojim masarykovstvom in revizionizmom omajala vero v nespremenljivost obstoječega družbenega reda, ki je vanjo slovenska liberalna inteligenca prej trdno verovala. Preko tega stališča dr. Lončar ni nikdar prišel, čeprav je malo verjetno, da se mu je zdel naš kasnejši družbeni razvoj »normalen«, kakor je upal v članku v Napreju 1920. Kar se tiče slovenstva, je treba priznati, da je grupa zapiskarjev vsaj v dobi prve svetovne vojne ne le definitivno obračunala s kakršnokoli Avstrijo — to so tedaj storili na Slovenskem tudi nekateri drugi — ampak v tej dobi in neposredno po vojni formulirala že program avtonomne Slovenije v okviru Jugoslavije s končno perspektivo jugoslovanske federativne republike, kakor sta to storila poleg nje le še Ivan Cankar 1913 in Etbin Kristan med vojno s chicaško izjavo, ki je pa pozneje od nje odstopil. Dr. Lončarju pri tem slovensko vprašanje ni nikdar samo jezikovno in kulturno, ampak kot zgodovinarju vedno tudi politično vprašanje. Ta grupa je formulirala princip, medtem ko je klerikalna stranka princip slovenske avtonomije le prevzela od nje in ga včasih uporabljala s perspektivo, da bo na ta način prišla v Sloveniji na oblast, in se mu izneverila vedno, kadar je mogla priti pod ugodnimi pogoji na drug način na oblast. Več pa ta grupa ni storila in potrebne so bile nove družbene sile, ki so v drugi politični situaciji pripomogle tej koncepciji do zmage. — Dr. Lončar piše v istem nekrologu: »Ako se je kdo pod težo okolnosti ali zaradi premajhne npravne odpornosti kdaj odmaknil od njiju (to je slovenstva in socialstva), ni bilo prav, ker je omajal vero vase in svoje prizadevanje; saj živa vera prestavlja gore.« Pri tem misli pri svojem sodelavcu in pri sebi verjetno na dobo od 1925 do 1932, ko sta se najprej v zvezi s preobrati Radičeve politike in potem s svojimi zavezniki v Sloveniji v resnici oddaljila od lastnih načel; v resnici je vsa doba njegovih originalnih idej pred l. 1925, a po letu 1932 je prešla vsa borba za slovenstvo in seveda še bolj za socializem že popolnoma v roke novih političnih sil.

Mesto, ki ga je zavzemal v slovenskem kulturnem življenju (bil je od 9. novembra 1920 do 4. junija 1947 predsednik Slovenske Matice, nadalje pravi član Znanstvenega društva za humanistične vede od njegove ustanovitve 6. oktobra 1921 do njegovega prehoda v novo Akademijo znanosti in umetnosti), si je pa dr. Lončar pridobil predvsem kot zgodovinar. Njegovo prvo znanstveno delo, njegova disertacija, je sicer geografsko, historični vidik je precej v ozadju; izdelano je vestno, vendar ima bolj deskriptiven značaj, saj

geografija kot prava znanost tedaj komaj nastaja. Pozneje se z geografijo ni več bavil in ves njegov interes je razen že omenjenim ideološkim vprašanjem in včasih vprašanjem šolske reforme, kjer se zavzema v začetku precej radikalno, pozneje bolj umerjeno za prilagoditev šole novi dobi, veljal zgodovini.

Za označbo dr. Lončarja kot zgodovinarja je osnovne važnosti dejstvo, da je tisto področje, kjer dela on po virih in neredko krči ledino, slovenska politična zgodovina nekako od leta 1848 dalje. Njegova bibliografija sicer dokazuje, da je bil njegov historični interes zelo širok, opisoval je deloma po Bücherju in deloma po Marxu in Engelsu postanek delavstva in njegovega gibanja, referiral po Niederleju in drugih o domovini in naseljevanju Južnih Slovanov, pisal referate tudi o drugih delih iz starejše slovenske in slovanske zgodovine in v kritikah o njih zavzemal tudi svoje stališče, ki dokazuje njegovo načitanost, pisal biografije in sestavljal bibliografije nekaterih historikov, vendar pa iz teh področij ni napisal nobene monografije ali dela, ki bi slonelo prvenstveno na virih. Tudi njegovo glavno delo te vrste, Socialna zgodovina Slovencev v slovenskem prevodu Niederlejevega Slovanskega sveta iz leta 1911, je sicer vestno in lepo napisano, vendar pa sloni skoraj le na literaturi in zelo malo na virih, v njem bi bilo mogoče nekatera poglavja bolj obdelati po sicer še skromni literaturi tudi že tedaj, moti nekaj napak in pri zgodovini od 18. stoletja dalje niso obdelani momenti, ki jih prav v delu s takim naslovom težko pogrešamo.

Pravo področje njegovega dela je pa slovenska politična zgodovina od predmarčne dobe dalje. Prva publikacija te vrste, Politično življenje Slovencev iz leta 1906, je v resnici, kakor sam piše, informativen spis o političnem življenju, kakor se javlja v listih, strankah, osebnostih, ne daje pa gospodarske in socialne strukture niti ne analize smeri, vendar pa ni le kronologija, vse je povezano in nekaj razlagano, čeprav to ni glavni namen publikacije; že tu je zameetek njegove bibliografije. Njegova študija o Bleiweisu od 1909 predstavlja analizo pod nekaterimi vidiki, nakaže mnogo vprašanj in ima glede virov, kondenzirane obdelave, izključno političnih vidikov že vse značilnosti njegovega dela. Druga izdaja Političnega življenja Slovencev od 1921 je v primeri s prvo izdajo zelo izpopolnjena, mnoga poglavja so razširjena ali nova, seznam gradiva spada še danes med neobhodno potrebne pripomočke, vendar pa ima tudi ta spis informativen značaj, politično življenje je predstavljeno v idejah in osebnostih (predgovor), in v »Pro domo« leta 1922 avtor sam poudarja, da dejstva registrira, ne analizira, ne raziskuje podrobno postanka političnih strank, listov, osebnosti, niti ne dogodkov političnega življenja, spis je nekak Grundriss ali Leitfaden z gradivom, ki je žal nepopolno. Kar se tiče virov, slone Lončarjeva dela na zelo obsežnem in kritičnem študiju političnih listov, revij, knjig in brošur ter na političnih korespondencah, ki jih je neumorno zbiral in nekatere tudi izdajal, manj na arhivalnih virih in zapisnikih. Lončar ne podaja slovenske politične zgodovine v širšem okviru gospodarske in družbene zgodovine, ne raziskuje upravnih sprememb, ne študira agrarnega problema v letu 1848, ne podaja mnogo slovenskih struj pod vidikom njihovega evropskega okvira in pogojev postanka. Svojo nalogo si začrta ožje: politične stranke, struje, listi, osebnosti pri Slovencih samih. V tem okviru je pa gradivo zelo dobro in kritično

obvladal, kakor dokazujejo tudi njegove poznejše študije o Dežmanu in Sernecu in še njegova kritika Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine Slovencev. V primeri s Prijateljem, ki se je poleg njega največ bavil s slovensko politično zgodovino 19. stoletja, je pri Lončarju aspektov in sintetičnih vidikov manj, zato je pa on bolj kondenziran in precizen. Pri njegovih sintetičnih vidikih se opaža vpliv Masaryka in Rennerja, mnogo ga zanima problem historičnega in prirodnega prava v slovenskih političnih programih, pri ugotavljanju dejstev se trudi, da je do predstavnikov vseh struj objektivni. Njegovo vrednotenje je precej isto kakor pri Prijatelju, tako na primer v oceni staroslovencev, pozitivnosti nastopa mladoslovencev in predvsem Levstika, obsodbi slogaštva in kompromisarstva liberalizma.

Za Slovenski biografski leksikon je predstavljalo veliko škodo, ko je moral on zaradi bolezni prenehati sodelovati, saj slovenskih politikov od 1848 dalje ni poznal nihče tako točno kakor on. V celoti naredi njegovo delo na slovenski politični zgodovini vtis, da je moral toliko krčiti ledino, to je zbirati in kritično pregledovati gradivo, da je le redko prihajal do sintez, čeprav jih je imel stalno pred očmi in jih tudi večkrat napovedoval. Pri tem je pa treba upoštevati, da je on delal v neugodnih pogojih, n. pr. preko enajst let kot profesor idrijske realke, kasneje so ga pa ovirali drugi posli in predvsem zdravstveno stanje. Vendar pa bo moral njegov pregled, monografije, izdaje gradiva in ocene stalno upoštevati vsakdo, kdor se bo bavil s slovensko politično zgodovino v razdobju od meščanske revolucije 1848 do konca prve svetovne vojne.

Fran Zwitter

BIBLIOGRAFIJA

(s sodelovanjem Danice Lončarjeve)

Omejujem se na objave v književnih in revialnih publikacijah. Bibliografija objav v listih bi vedla predaleč, razen tega bi bilo pa pri šifriranih in anonimnih prispevkih težko določiti avtorstvo. Zato se omejujem na opozorilo, da je dr. Lončar po podatkih, ki jih imam na razpolago, sodeloval pri listih Slovenski list (Ljubljana), Soča (Gorica), Edinost (Trst), Delavec-Rdeči prapor oziroma Rdeči prapor (Trst in Ljubljana), Zarja (Ljubljana), Učiteljski tovariš (Ljubljana), Prosveta (Chicago), Naprej (Ljubljana), Avtonomist (Ljubljana), Narodni dnevnik (Ljubljana), Slovenija (Ljubljana), Slovenska zemlja (Ljubljana) in Slovenska vas (Ljubljana). Njegovi psevdonimi in šifre so bili: D. L., D. L. Selski, Dr. L., r., Lr. in drugi. — V bibliografijo tudi nisem vključil njegovih prevodov in zato le tu omenjam, da je v Slovenki 1899 prevedel Masaryka Mnogoženstvo in enoženstvo, v Glasu 1900 Schäffleja Jedro socializma, v Kaj hočemo, poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901, Drtine Ideale vzgoje (ponatis Ljubljana 1932) in v Naših zapiskih 1904/05 Masaryka V boju za verstvo.

1. Rane na našem narodnem telesu, Nova Doba I, Praga 1898, str. 74—77, 192—95.
2. (L. Niederle), Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift »O původu Slovanů«, FMK VIII, 1898, str. 221—22.
3. Fr. Kos, Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju po Kr., Věsnik slovenských starožitnosti, Praha 1899, sv. 3, str. 15—16.
4. Gospa El. Gnauck-Kühnova o ženskem vprašanju, Slovenka IV, 1900, str. 4—8.
5. Lavra Marholmova o ženi, Slovenka IV, 1900, str. 161—62.

6. Ob Prešernovi stoletnici, Slovenka IV, 1900, str. 271.
7. Naše filozofično stališče nasproti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji. Poročal... na zaupnem shodu v Ljubljani dne 12. septembra 1900. Kaj hočemo. Poslanica slovenski mladini. Lj. 1901. Str. 15—31 (Lončar je avtor skoraj vse te publikacije, ki jo je uredil z Dermoto).
8. O gostosti prebivalstva in krajev na Kranjskem. Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Lj. 1901/2, Lj. 1902, str. 5—37.
9. Fr. Drtina, Stoika Epikteta rukovět нравnih naučeni, N Z (= Naši zapiski) I, 1902/3, str. 10—11.
10. (Fr. Drtina) Myslenkový vývoj evropskiho lidstva, N Z I, 1902/3, str. 27—50.
11. Albin Bráf, Listy politického kaciře, N Z I, 1902/3, str. 126—28.
12. Studentské Směry, N Z I, 1902/3, str. 189.
13. Češki politični časopis Osvěta Lidu, N Z I, 1902/3, str. 190.
14. Profesor Simon Rutar (Na grob svojemu učitelju). Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Lj. 1902/3, Lj. 1903, str. 3—12.
15. Kako je nastalo delavsko vprašanje, N Z II, 1903/4, str. 35—37, 54—57.
16. Ne ubijaj! (Misli o rusko-japonski vojni.) N Z II, 1903/4, str. 68—70.
17. Pomen in naloga socializma v razvoju človeštva, N Z II, 1903/4, str. 100 do 101.
18. Zemljevid o naseljenosti prebivalstva na Kranjskem. Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Lj. 1903/4, Lj. 1904, str. 3 in karta v prilogi.
19. Napredek in reakcija, N Z III, 1904/5, str. 49—51.
20. Slovenska matica, N Z III, 1904/5, str. 119—21.
21. Naša narodna vzgoja, N Z III, 1904/5, str. 129—51.
22. Aforizmi, N Z III, 1904/5, str. 192 (ob Prešernovem jubileju).
23. Laibacher Brief (podpis: Ein Slovene), Der Weg I, Wien u. Leipzig 1905, št. 8, str. 10—11.
24. Muzeum, N Z IV, 1906, str. 15—16 (slov. srednje šole).
25. Emanuel Chalupny, Úvod do sociologie, N Z IV, 1906, str. 16.
26. Volilna reforma, N Z IV, 1906, str. 33—35.
27. Politično življenje Slovencev, N Z IV, 1906, str. 51—56, 67—72, 83—88, 100—103, 116—20, 131—35, 147—52. — Ponatis Knjižnica političnih in socijalnih spisov, 1. zv., Lj. 1906, 33 str.
28. Obmejni Slovenci in njih politika, N Z IV, 1906, str. 81—82.
29. Pomen in naloga slovenske inteligencije, N Z IV, 1906, str. 113—15.
30. Dva politična programa, N Z IV, 1906, str. 161—63, 177—80.
31. Narodnostne razmere na Štajerskem ob koncu 19. stoletja, N Z V, 1907, str. 113—16.
32. Avstrijsko-ogrška pogodba in Slovenci, N Z V, 1907, str. 161—63.
33. Državnozborska večina in boj za šolo, N Z V, 1907, str. 167—69.
34. Slovenski glas o avstrijsko-ogrski pogodbi, N Z V, 1907, str. 181—84.
35. O domovini in naseljevanju južnih Slovanov. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za 1907/8, Idrija 1908, str. 19—29. — Ponatis N Z XI, 1914, str. 33—41.
36. O šolski reformi. Ponatis iz Učiteljskega tovariša. Lj. 1908, 63 str.
37. Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. Zbornik Matice Slovenske XI, 1909, str. 141—244. — Ponatis Knjižnica leposlovnih, političnih in socialnih spisov, Lj. 1910, 104 str.
38. Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, N Z VI, 1909, str. 10—15, 34—37, 67—73, 108—112, 131—135, 201—204; VII, 1910, str. 24—37, 75—83, 102—106, 140—143.
39. J. K., Velik moment. Politično razmišljanje ob veselem preobratu v deželi Kranjski, N Z VI, 1909, str. 47—48.
40. Masaryk a slovinský život. T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, Praha 1910, str. 39—40.
41. Literarna drobtinica, N Z VII, 1910, str. 125 (k št. 57 te bibliografije).
42. Dr. Ivan Prijatelj, Janko Kersnik, njega delo in doba. J. K. Zbrani spisi, VI. zv., 1. seš., Lj. 1910. N Z VII, 1910, str. 220—21.
43. Literarna drobtinica, N Z VII, 1910, str. 223 (k št. 58 te bibliografije).
44. Knjižnica društva »Ljudski oder« v Trstu, I. zv., N Z VII, 1910, str. 223—24.

45. Slovensko vseučiliško vprašanje, NZ VII, 1910, str. 257—60.
46. Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev, 1. snopič, NZ VII, 1910, str. 515—17.
47. Dr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 1. zvezek, LZ XXX, 1910, str. 756—57.
48. Socijalna zgodovina Slovencev. L. Niederle, Slovanski svet, 1911, str. 177 do 244. — Ponatis Knjižnica političnih in socialnih spisov, 3. zv., Lj. 1911, 68 str. — Angleški prevod: The Slovenes. A Social History (From the Earliest Times to 1910), by Anthony J. Klančar, Cleveland, Ohio, 1939, VIII+78 str.
49. Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev, 2. snopič, NZ VIII, 1911, str. 156—57.
50. Nekoliko diskusije o tem in onem, NZ VIII, 1911, str. 188—90 (k št. 37 te bibliografije).
51. Slovensko znanstveno delo, NZ VIII, 1911, str. 351—52.
52. Iz literarne in politične korespondence dr. Josipa Vošnjaka, NZ IX, 1912, str. 14—27, 53—59, 78—86, 107—114.
53. Dr. Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev, 3. snopič, NZ IX, 1912, str. 190—92.
54. Popravek, NZ IX, 1912, str. 192 (k št. 52 te bibliografije).
55. Hrvaško državno pravo in Slovenci, NZ IX, 1912, str. 355—54.
56. Adolf Fischhof, Veda II, 1912, str. 28—37.
57. Ivan Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II. del, LZ XXXII, 1912, str. 565—66.
58. Anton Globočnik in slovenski narodni program 1848. leta, Carniola N. V. III, 1912, str. 208—209.
59. Avstro-ogrsko vprašanje in Poljaki, NZ X, 1913, str. 212—16.
60. Dr. Viktor Tiller, Ustavoznanstvo avstrijsko-ogrške države. — Državoznanstvo Avstro-Ogrske, NZ X, 1913, str. 318—20.
61. Odgovor na »Vedino« anketo o jugoslovanskem vprašanju, Veda III, 1915, str. 381—84.
62. Milan Pajk, 19. XII. 1876 — 18. VI. 1913, Veda III, 1915, str. 415—17.
63. Dr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 2. zvezek, Veda III, 1915, str. 642—43.
64. Slovenci v preteklosti, NZ XI, 1914, str. 93—98.
65. Dr. Anton Dermota, NZ XI, 1914, str. 179—85 (L. je uredil to Dermotovo številko Naših zapiskov).
66. Masaryk in Marx, NZ XI, 1914, str. 233—40.
67. Iz literarne zapuščine dr. Janka Sernca, Veda IV, 1914, str. 118—32, 267—95, 393—404, 509—519.
68. Dr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zvezek, Veda IV, 1914, str. 324—25.
69. »Janko Kersnik, njegovo delo in doba«, Veda IV, 1914, str. 435—59.
70. Dr. Mihajlo Rostohar, Narodnost a její nravní význam, Slovan XII, 1914, str. 221.
71. Poljaki in slovanstvo, Slovan XII, 1914, str. 222.
72. Iz življenjske filozofije Carlylove, Veda V, 1915, str. 27—34.
73. Dr. Vinko Zupan, Veda V, 1915, str. 128.
74. »Mein Österreich, mein Heimatland«, LZ XXXVI, 1916, str. 141.
75. Schriften zum Verständnis der Völker, LZ XXXVI, 1916, str. 335.
76. Die slavische Volksseele, LZ XXXVI, 1916, str. 380—81.
77. Sedemdesetletnica Jaroslava Golla, LZ XXXVI, 1916, str. 384.
78. Dr. Karol Slanc, LZ XXXVI, 1916, str. 430.
79. Nekoliko narodnostne statistike o Poljakih, LZ XXXVI, 1916, str. 527—28.
80. Österreichs Erneuerung. Von Dr. Karl Renner. Slovenski pravnik XXXII, 1916, str. 221—22.
81. Zadržno gibanje avstrijskega delavstva v letih 1914 in 1915. Zadruga XXV, Celje 1917, str. 71—74.
82. Skrb za udove i siročad u Austriji. Hrvatska njiva I, Zagreb 1917, br. 5, str. 52.
83. Mortuos plango: Slanc, Levec, Hubad, LZ XXXVII, 1917, str. 55—54.
84. Mein Österreich, mein Heimatland II, LZ XXXVII, 1917, str. 163—63.
85. Hrvatska Njiva, LZ XXXVII, 1917, str. 218.

86. Ob 50-letnici drja Janeza Ev. Kreka, LZ XXXVII, 1917, str. 528.
87. Dr. Milan Heimrl, LZ XXXVII, 1917, str. 447.
88. Madjarska študija o Slovencih, LZ XXXVII, 1917, str. 503—504.
89. Ob smrti dr. Jan. Ev. Kreka, LZ XXXVII, 1917, str. 611.
90. Slovenski proletariat in jugoslovansko vprašanje, Demokracija I, 1918, str. 14—16.
91. Madjarska študija o Slovencih, Demokracija I, 1918, str. 230—31.
92. Dr. Aleš Ušeničnik, Um die Jugoslavija, Demokracija I, 1918, str. 232.
93. O bogoslovni fakulteti, Demokracija II, 1919, str. 139—40.
94. O nameravani reformi srednje šole, Demokracija II, 1919, str. 141—42.
95. Dr. Oto Bauer, Pot k socializmu, NZ XII, 1920, str. 20—21.
96. Dr. K. Ozvald, Smernice novega življenja, NZ XII, 1920, str. 51.
97. Anton Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev I, NZ XII, 1920, str. 51—52.
98. Kaj in kako? NZ XII, 1920, str. 77—81.
99. Ob koroškem plebiscitu, NZ XII, 1920, str. 125—27.
100. Anton Kaspret, NZ XII, 1920, str. 164.
101. Dr. Anton Mahnič (1850—1920), NZ XII, 1920, str. 194.
102. Politično življenje Slovencev (Od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta). V predelani in pomnoženi drugi izdaji. Izdala in založila Slovenska matica. Lj. 1921, 177 str.
103. Slovenci in jugoslovanstvo, NZ XIII, 1921, str. 1—4.
104. Izjava, NZ XIII, 1921, str. 25—26. (L. avtor teksta).
105. Luka Svetec (1826—1921), NZ XIII, 1921, str. 41—42.
106. Literarna drobtinica, NZ XIII, 1921, str. 120. (Opozorilo na nek članek o predmarčni dobi.)
107. Uvodnik, No Z (= Novi zapiski) I, 1922, str. 1—3.
108. Dr. Ivan Tavčar, No Z I, 1922, str. 11—12.
109. O reformi srednje šole v Jugoslaviji, No Z I, 1922, str. 49—50.
110. Dr. F. Grivec, Pravovernost sv. Cirila in Metoda, No Z I, 1922, str. 91—92.
111. Srbska kritika slovenske politike, NoZ I, 1922, str. 92—95, 113—117, 153 do 163, 185—195.
112. Šušteršičeva brošura. No Z I, 1922, str. 129—30.
113. Politični citat, No Z I, 1922, str. 148.
114. Ljudmil Hauptman, Priroda in zgodovina v razvoju Jugoslavije, No Z I, 1922, str. 149—50.
115. Dr. M. Rostohar, Za novi socializem, No Z I, 1922, str. 150.
116. »Prerod«, No Z I, 1922, str. 150.
117. Dr. Jokej Stefančič, Naša domačija, misli dobroljca o osnovi oblasti, No Z I, 1922, str. 151.
118. Zbornik za pučku prosvjetu, No Z I, 1922, str. 151.
119. Kosta Petrović, Naše državno jedinstvo, No Z I, 1922, str. 151—52.
120. Kulturni dokument, No Z I, 1922, str. 152.
121. Nova škola, No Z I, 1922, str. 174—75.
122. Dvoje obletic, NoZ I, 1922, str. 175 (Slomšek in Gaj).
123. Nekrologa, No Z I, 1922, str. 176. (Gruden in Komatar.)
124. Pro domo, No Z I, 1922, str. 176 (k št. 102 te bibliografije).
125. Razmere v Macedoniji v bolgarski luči, No Z I, 1922, str. 201—202.
126. Jov. N. Tomić, Jugoslavija u emigraciji. Pisma i beleške iz 1917. No Z I, 1922, str. 202—204.
127. Politika in zgodovina. Nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja. Lj. 1923, 155 str. (vsebuje v deloma predelani obliki izbrane članke iz 1917 do 1922, in sicer št. 86, 89, 90, 98, 101, 103, 105, 107, 108, 111 in 112 te bibliografije in še nekaj člankov iz Napreja in Avtonomista).
128. Erjavec Fran, Slovenci. LZ XLIII, 1923, str. 455—57.
129. O Slovaki in njih »Maticic«, LZ XLIII, 1923, str. 569—73, 636—41.
130. Slovenska Matica in slovenska akademija, LZ XLIII, 1923, str. 590—91.
131. Sedemdesetletnica Jozefa Skultetega, LZ XLIII, 1923, str. 720.
132. Macharjeva šestdesetletnica, LZ XLIV, 1924, str. 190.
133. Iz slovaške kulture, LZ XLIV, 1924, str. 192.

134. O velikomoravski državi, LZ XLIV, 1924, str. 319—20.
135. Dr. Fr. Kos, LZ XLIV, 1924, str. 575—76.
136. Profesor dr. Fr. Kos (Obsmrtnica), GMS IV—VI A, 1925, str. 47—54.
- 137—142. Slovenski biografski leksikon, 1. zvezek, 1925, prispevki: 137. Alešovec Jakob, str. 6—7. 138. Ambrož Mihael, str. 8—10. 139. Arko Albin, str. 14 do 15. 140. Barbo-Waxenstein Josip Emanuel, str. 24. 141. Belec Ivan, str. 30—31. 142. Bleiweis Janez, str. 42—47.
143. Jos. Wester, Kriza naše srednje šole. LZ XLVII, 1927, str. 439—40.
144. Anton Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialno-demokratske stranke (1848—1896), LZ XLVII, 1927, str. 440—41.
145. T. G. Masaryk, Zbornik. LZ XLVII, 1927, str. 632—36.
146. Dr. Janez Ev. Krek, Izbrani spisi, II. zv., 1. snopič, LZ XLVIII, 1928, str. 181—85.
147. Za Akademijo znanosti in umetnosti ter Narodno galerijo, Svobodna mladina I, 1928, str. 2—4.
148. Stjepan Radić (1871—1928). Veliki koledar Kmetijske matice za leto 1929, 1928, str. 28—31.
149. Kako je nastalo današnje delavstvo in njegovo gibanje. Izdala in založila Cankarjeva družba, 1929, 46 str.
150. Dragotin Dežman in slovenstvo (Boj za slovenski narodno-politični program), RDH V—VI, 1930, str. 305—355.
151. Masaryk. Ob njegovi 80-letnici dne 7. marca 1930. leta govoril višjim razredom ljubljanske srednješolske mladine v »Unionu«. 1930, 23 str.
152. Šolstvo v Nemčiji (Pedagoški tečaj v Berlinu leta 1931), Popotnik LIII, 1931—32, str. 257—60.
153. Beseda o šolstvu (Nekaj načelnih misli), Svoboda V, 1935, str. 441—44.
154. Slovenska Matica (Ob njeni sedemdesetletnici). (Lj. 1934). 8 str. — Ponatis iz Slovenije III, 1934, štev. 5-6.
155. »Slovenska Matica« in naša znanost, Znanstveni vestnik (Akademska založba) I, 1934/35, str. 33—35.
156. Dr. Janko Sernek (od 19. oktobra 1834. leta do 25. januarja 1909. leta). Družboslovna skica v okviru njegovih narodnopolitičnih in gospodarsko-socialnih načel. Sodobnost III, 1935, str. 75—79, 123—128, 182—187, 282—286, 430—433, 472—474. — Ponatis iz Sodobnosti, 1937, 30 str.
157. Dr. Henrik Tuma, Sodobnost III, 1935, str. 200.
158. Simon Jenko, Sodobnost III, 1935, str. 590—93.
159. Andrej Gabršček, Goriški Slovenci I—II, JIČ (= Jugoslovanski istoriski časopis) I, 1935, str. 573—77.
160. Fran Šuklje (1849—1935), JIČ I, 1935, str. 761—64. — Politični del tega članka pod naslovom Fran Šuklje kot politik, Sodobnost V, 1937, str. 93—96.
161. Abditus, Sodobnost V, 1937, str. 481—487.
162. Za duhovno in politično svobodo (Ob Beneševem obisku Jugoslavije), Vzajemna svoboda I, 1937, str. 53—55.
163. Brief aus Ljubljana, Europäische Stimmen II, Paris—Zürich 1937, str. 56—57 (revija je izhajala tudi v francoščini in angleščini).
164. Znanost in delavstvo. Koledar Cankarjeve družbe 1938, str. 46—48.
165. Ivan Kunšič v pismih kot človek in znanstvenik, Slovenski jezik I, 1938, str. 145—53.
166. Karel Čapek, Pogovori s T. G. Masarykom, Sodobnost VI, 1938, str. 363—65.
167. Milada Paulova, Tomaš G. Masaryk a Jihoslované, JIČ IV, 1938, str. 128.
168. Après l'»Anschluss« — plus que jamais la véritable sécurité collective, Voix Européennes III, Paris-Zürich 1938, str. 236—37 (glej opombo k št. 163 te bibliografije).
169. Das ist kein wahrer Völkerfriede! Europäische Stimmen III, 1938, str. 547 (gl. opombo k št. 163 te bibliografije).
170. K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1948—1895, ZČ IV, 1950, str. 183—194.
171. Dva doneska o početkih socializma med Slovenci, ZČ V, 1951, str. 234—240.

JOSIP MRAVLJAK

1. novembra 1955 je umrl na svojem domu v Vuzenici krajevni zgodovinar Josip Mravljak. Rodil se je 7. marca 1892 v Vuzenici; njegov oče Anton je bil mali posestnik. Osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju (1898—1903), nato gimnazijo v Mariboru, kjer je l. 1912. maturiral. Po maturi je odslužil enoletni vojaški rok (1912/15) pri topničarjih v Zagrebu in Novem Sadu. V prvi svetovni vojni je bil kot rezervni častnik na italijanski fronti, v jesenskem roku 1918 pa se je vpisal kot redni slušatelj na Trgovski visoki šoli na Dunaju. Zaradi smrti staršev — oče mu je umrl januarja 1919, mati Julijana pa dober mesec za njim — je ostal doma. Tu je prevzel službo poslovodje vuzeniške hranilnice in posojilnice, bil nekaj časa občinski tajnik, a tudi župan, posegal pa je tudi sicer v kulturno življenje domačega kraja, saj je bil starosta Sokola in Gasilskega društva; za gasilstvo je deloval tudi s peresom in je poleg člankov napisal knjižico *Gasilski katekizem* (1934). Za zgodovino se je začel zanimati 1924 in je pregledal najprej vuzeniški župnijski arhiv, potem pa na lastne stroške še graške, dunajske, celovške in šentpavelske arhive, izpisujoč si iz njih vse, kar se je tikalo zgodovine naše Dravske doline, zlasti pa Vuzenice in njenega okoliša. V graškem arhivu je prepisal tudi fevdalne knjige celjskih grofov 1436—1445; prepis hrani Drž. arhiv v Mariboru. Na osnovi arhivskih študij je napisal precej razprav s področja krajevine zgodovine, razen tega pa v dnevnem časopisju tudi nekaj poljudnoznanstvenih člankov. V času druge svetovne vojne so ga nemški okupatorji konec aprila 1941 aretirali in ga z družino vred izselili v Brajkovac v Srbiji. Po osvoboditvi se je vrnil domov in dal svoje moči ustanavljajoči se višji gimnaziji na Ravnah, kjer je kot predmetni učitelj z veliko vnemo in pedagoškim taktom od oktobra 1945 do septembra 1952 poučeval zgodovino, zemljepis in matematiko. Ker ga je dnevna vožnja z vlakom iz Vuzenice na Ravne zaradi bolehnosti utrujala in ker so potrebovali na nižji gimnaziji v Vuzenici učitelja za zgodovino, je bil septembra 1952 prestavljen v Vuzenico, kjer je potem poučeval do svoje bolezn.

Bibliografija njegovih zgodovinskih spisov obsega sledeča dela (kratice kakor v SBL; razen tega: GK = Gasilski koledar, Gs = Gasilec, KF = Koroški fužinar, MrbV = Mariborski Večernik, MrbZg = Marburger Zeitung, T = Tabor):

A. Samostojne publikacije:

1. Vuzenica v srednjem veku. Zgodovinska slika. V samozaložbi. Mrb 1927. 42 str. 8°.
2. Žički rokopis: češka velikonočna pesem. I. Nahajališče in tekst. Ponatis iz ČZN XXII (1927), 2 str. 8°.
3. Nadžupnija in dekanija Vuzenica. V samozaložbi. Mrb 1928. 90 str. 8°. (Poročilo Dr. V. M-k in F. Kovačič ČZN XXIII (1928), str. 157—158).
4. Vuzenica II. Daljši okoliš v srednjem veku. Trg in grad 1457—1663. Zgodovinski opis. V samozaložbi. Mrb 1929, 62 str. 8°. (Poročilo Franjo Baš GV V—VI (1929—1930), str. 200—201.)
5. Vuzenica. Poseben odtis iz Vuzenica II. (1929), 17 str. 8°.
6. Šolstvo v Vuzenici. V samozaložbi. Mrb 1930. 34 str. 8°. (Poročilo Franjo Baš ČZN XXVI (1931), str. 125—126.)

7. Dravograd. I. del (1161—1261). Zgodovinski opis. Založilo Tujsko-prometno društvo v Dravogradu. 1932. 32 str. 8°. (Poročilo Franjo Baš ČZN XXVII (1932), str. 51—52).
8. Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini v XVII. stoletju. Ponatis iz ČZN XXVII (1932), str. 171—190. 8°.
9. Kmetijski stan do jožefinskih reform. Kratek pregled gospodarskih, socialnih in zemljiškoposestnih prilik kmeta s posebnim ozirom na ozemlje sodnih okrajev Marenberg, Prevalje in Slovenjgradec (nekdanjega dela Junske grofije). 1938. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 31 str. 8°.
10. Kmetijski upori na Slovenskem. Popravljen in dopolnjen ponatis iz »Večernika«. Mrb 1940. V samozaložbi, 93 str. 8°. (Poročilo Fr. Baš ČZN XXXV (1940), str. 88—89.)

B) Razprave in članki v časopisih in časnikih:

1. Nekaj o gasilstvu. *Gs XXVIII* (1924), šte. 5. (Kompilatorični pregled zgodovine gasilstva v Evropi in pri nas.)
2. Naše ceste za rimskega imperija. *T VII* (1926), šte. 206, 212, 218.
3. Vuzenica. Črtice po zgodovinskih virih. *T VII* (1926), šte. 265, 271, 276, 287, 292; *VIII* (1927), šte. 69.
4. Vuzeniški urbarji. Donesek h gospodarski zgodovini. *ČZN XXII* (1927), str. 61—75, 169—190.
5. Žički rokopis: češka velikonočna pesem. *ČZN XXII* (1927), str. 190—191 (s fotokopijo).
6. Bratovščina splavarjev v Vuzenici. *ČZN XXII* (1927), str. 86—88.
7. Zadnji lov na volkove na Pohorju. *ČZN XXII* (1927), str. 194—195.
8. Grosse Überschwemmungen der Drau. Ein Beitrag zur Geschichte von Vuzenica—Muta. *MrbZg 67 Jahrg.* (1927), šte. 258.
9. Muta. *ČZN XXIII* (1928), str. 42—52. (Iz zgodovine kraja.)
10. Osemletna pravda (1636—1644) med Gregorjem Tavčmanom in Saro Hayd (Vuzenica—Ribnica—Puhenštajn). *ČZN XXIII* (1928), str. 64—70.
11. Šajkarstvo v Vuzenici. *ČZN XXIII* (1928), str. 76—78.
12. Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtinic iz starotrškega arhiva. *ČZN XXIII* (1928), str. 82—83.
13. Pred dve sto leti na Kranjskem. Spomini na fevdalne čase. *ŽiS*, 4. knjiga (1928), str. 210—215. (Prihod cesarja Karla VI. na Kranjsko ter v Ljubljano in poklonitev deželnih stanov.)
14. Vuzenica ob Dravi. *IS* 1928, str. 324—325.
15. Marenberg 1257/59 in 1272, dvoje spornih vprašanj. *ČZN* (1929), str. 200 do 204.
16. Kmečki polprazniki. *ČZN XXV* (1930), str. 106—107. (Etnografski prispevek.)
17. Flosarska. Resnična zgodba vuzeniških flosarjev. *MrbV IV* (1930), šte. 185. (Iz življenja splavarjev v 80tih letih 19. stol.)
18. Iz vuzeniške zgodovine. *ČZN XXVI* (1931), str. 110—114; *XXVII* (1932), str. 107—109; *XXX* (1935), str. 79—82.
19. Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini v XVII. stoletju. *ČZN XXVII* (1932), str. 171—190.
20. Guštanjski rokodelski (obrtniški) ceh. *ČZN XXVII* (1932), str. 194—197.
21. Početki Guštanja. *ČZN XXVIII* (1933), str. 40—46.
22. Gasilstvo pri Rimljanih. *Gs XXXVIII* (1934), šte. 2 in 3.
23. Gasilstvo v srednjem veku. *Gs XXXVIII* (1934), šte. 11.
24. Prvi splošni požarni red. *Gs XXXIX* (1935), str. 25—27, 33—34. (Graški požarni red iz 1792.)
25. Gasilstvo v novem veku. *Gs XXXIX* (1935), str. 48—49, 59—61, 90—92, 110—112.
26. K zgodovini uprave Šentpavelske posesti na Fali. *ČZN XXXI* (1936), str. 126—129.
27. Plavž pri Sv. Primožu na Pohorju. *ČZN XXXI* (1936), str. 129—132.

28. Gasilec v 40. letu. *Gs XL* (1936), str. 7—9. (Pregled 40 letnikov časopisa *Gasilec*.)
29. Gasilstvo velemesta pred 200 leti. *Gs XL* (1936), str. 16—19. (Gasilstvo v Hamburgu sredi 18. stol. Z dvema slikama.)
30. Organizacija jugoslovenskega gasilstva. *Zgodovina. GK XIII* (1936), str. 89—96. (Pregled zgodovinskega razvoja gasilstva v Evropi in pri nas.)
31. Vulgarna imena kmetij v vuzeniškem okolišu. *Kovačičev zbornik (ČZN XXXII, 1937)*, str. 521—524.
32. Iz vuzeniške zgodovine. (Popravek in dostavek k članku v *ČZN XXX*.) *ČZN XXXIII* (1938), str. 204.
33. Sodna uprava v Dravogradu. *ČZN XXXIII* (1938), str. 35—43.
34. Trg Dravograd 1638. *ČZN XXXIII* (1938), str. 201—204.
35. Kmetiski upori na Slovenskem. *MrbV XIII* (1939), šte. 265, 271, 276, 281, 287; *XIV* (1940), šte. 4, 10, 16, 22, 27, 33, 39, 45, 51, 57.
36. Chemenaten, Caminata — Kluže. *ČZN XXXV* (1940), str. 59—60.
37. Početki Guštanja. *KF I* (1951), šte. 1-2, str. 8-9. (S sliko Guštanja iz 1688.)
38. Gasilstvo v mežiški dolini. Razvoj do druge svetovne vojne. *KF II* (1951), šte. 1-3, str. 21—22.
39. Protestantizem v Slovenjem Gradcu. V knjigi: *Slovenj Gradec ob 700-letnici. 1951. Str. 29—39.*
40. Spomini iz Dravske doline. *KF II* (1952), šte. 4-6, str. 22—24. (O delu Ciril-Methodove družbe in o narodnostnem življenju v Dravski dolini v času pred prvo svetovno vojno.)
41. Muta. *KF II* (1952), šte. 4-6, str. 30; šte. 7-9, str. 18—19. (Pregled zgodovine kraja.)
42. Kovnica v Slovenjem Gradcu. *KF II* (1952), šte. 7-9, str. 15—16. (S slikami nekaterih kovancev.)
43. Mučki dravski most. *KF III* (1953), šte. 1-3, str. 22. (Zgodovina mostu.)

C. Recenzije in poročila:

1. *Kratka zgodovina Maribora. Spisal G. Majcen. Maribor 1926. T VII* (1926), šte. 292.
2. *Jagdgeschichte Steiermarks von B. R. Bachofen-Echt und W. Hoffer. I. Band. Materialien zur Geschichte des steirischen Jagdrechtes und der Jagdverfassung. Graz 1927. ČZN XXII* (1927), str. 204—205.
3. *Jagdgeschichte Steiermarks von Baron Reinhart Bachofen von und Wilhelm Hofer. II. Band: Geschichte der steirischen Jagdgebiete. Graz 1928. ČZN XXIV* (1929), str. 127—129.
4. *Izkaz političnih in katastralnih občin mariborske oblasti, 1927. ČZN XXIV* (1929), str. 129.
5. *Orožen Janko, Zgodovina Celja. III. del. Novoveško Celje (1456—1948). Celje 1930. ČZN XXVII* (1932), str. 50—51.
6. *H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, 1282—1740. Mit einem Anhang. Graz 1931. ČZN XXVII* (1932), str. 231.
7. *Anton Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark. Graz 1929. ČZN XXVII* (1932), str. 231—232.
8. *Defrančeski Joso, 70 godina dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864—1934. ČZN XXIX* (1934), str. 215—216.
9. *Mensi Franz, Geschichte der direkten Steuern in Steiermark bis zum Regierungsantritte Maria Theresias. Bd. I—III. Graz und Wien 1910—1936. ČZN XXXVI* (1939), str. 116—117.
10. *Splošni pregled dravske banovine. Priredil državni statistični urad v Zagrebu. Izdala kraljevska banska uprava dravske banovine. Ljubljana 1939. ČZN XXXIV* (1930), str. 233—234.
11. *Ferdinand Tremel, Das Zehentwesen in Steiermark und Kärnten von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert. (Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, Jahrg. 33, Graz 1939.) ČZN XXXV* (1940), str. 111.

Bogo Teply

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

VIII. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V PTUJU

od 18. do 20. septembra 1955

Muzejsko društvo v Ptujju je praznovalo 1955 šestdesetletnico svoje ustanovitve. Ob tej priliki je povabilo Zgodovinsko društvo za Slovenijo, da bi se VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev vršilo v Ptujju, kar je ZD z veseljem sprejelo. Tako se je v dneh od 18. do 20. IX. 1955 vršila v Ptujju proslava 60-letnice Muzejskega društva in VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. K uspehu zborovanja je v znatni meri pripomoglo ptujjsko MD, ki je preskrbelo brezplačna prenočišča, ceneno prehrano in avtobuse za zaključni izlet. Zborovanja se je udeležilo nad 100 zgodovinarjev.

Proslava in zborovanje sta bila v viteški dvorani ptujjskega gradu. V petek 18. IX. dopoldne je bila slavnostna seja Muzejskega društva. Uvodno pozdravno besedo je govoril predsednik društva tov. Karel Šepec, ki je v imenu društva pozdravil zbrane zgodovinarje in častne goste: ptujjskega rojaka in poslanca dr. Jožeta Potrča, zastopnika SAZU akademika dr. Milka Kosa, rektorja ljubljanske univerze dr. Frana Zwitterja, predsednika okraja tov. Janeza Petrovčiča, predsednika mestnega ljudskega odbora v Ptujju tov. Janka Vógrinca, namestnika sekretarja ZK v Ptujju tov. Mirka Bračiča, dalje med gosti zlasti zastopnika JAZU akademika dr. M. Abramiča, čigar ime je tesno povezano z proučevanjem preteklosti Poetovija in predstavnika bratskega varaždinskega muzeja tov. Filiča ter vse zbrane goste in zgodovinarje. Prebral je tudi pozdravne brzojavke znanstvenih ustanov in zgodovinarjev, ki se niso mogli udeležiti proslave in zborovanja.

Nato je o delu Muzejskega društva v Ptujju do danes govoril prof. Franc Alič, ki je prikazal plodno delo društva pri raziskovanju preteklosti Ptujja. Za njim so čestitali jubilarantu s svoje strani omenjeni znanstveni delavci in zastopniki ljudske oblasti ter izrekli svoje želje za nadaljnje delovne uspehe in obenem obljubili tudi svojo moralno in gmotno pomoč. Ob koncu slavnostne seje je Muzejsko društvo podelilo častne diplome tistim, ki so si pridobili za njegovo delo posebne zasluge: dr. Jožetu Potrču, dr. Milku Kosu, dr. J. Košču, prof. F. Bašu ter generalu D. Kvedru.

Po kratkem odmoru se je začelo zborovanje zgodovinarjev s pozdravnim govorom tov. predsednika dr. Frana Zwitterja. Po izvolitvi delovnega predstava (F. Gumilar, B. Teply, J. Hainz) je podal prof. Jože Maučec v svojem predavanju pregled zgodovinskega razvoja Ptujja od prazgodovine do narodno-osvobodilne borbe. V diskusiji, ki je sledila predavanju, je prof. Klemenc dopolnil predavatelja z nekaterimi podatki iz gospodarske zgodovine Poetovija, prof. Kos pa poudaril važnost sistematičnega zbiranja arhivskega gradiva za zgodovino srednjeveškega in novejšega Ptujja, ki ga hranijo predvsem inozemski arhivi. Nakazal je tudi nekatere probleme iz srednjeveške zgodovine Ptujja, ki bi jih bilo treba obdelati, tako ptujjski mestni statut iz XIV. stoletja, sestavo prebivalstva Ptujja v srednjem veku, obseg ptujjske trgovine

v srednjem veku in podobno. Prof. Zwitter je opozoril na stik kneza Koclja s Ptujem v 9. stoletju in na nekatera vprašanja v zvezi s postankom mesta in mestno ustavo; glede na sestavo ptujskega prebivalstva v zadnjih desetletjih Avstro-Ogrske pa je opozoril na statistične preiskave Pfaundlerja in Mačkovška, ki so pokazale, da je bila večina prebivalstva doma v slovenskih podeželskih občinah, tako da je prevladovanje nemškega »občevalnega jezika« v statističnih podatkih o Ptuju, Mariboru in Celju v teh desetletjih plod germanizacije; končno je opozoril še na vprašanje nastanka meščanske posesti v Halozah in razvoja viničarstva, kar bi bilo mogoče pozasniti s kombinacijo arhivskega študija in terenskega dela. Tov. Filič je opozoril na trgovske zveze Varaždina s slovenskim ozemljem in posebej s Ptujem od 16. stoletja dalje, dr. Cevc pa je poudaril pomen Ptuja v umetnostni zgodovini, posebej pa še pomen najnovejših odkritij, ki so pokazala velik vpliv praške šole.

Popoldne so udeleženci zborovanja prisostvovali najprej polaganju venca na grob Viktorja Škrabarja, ki se ga v krajšem govoru spomnil dr. Miho Abramič, nato pa odkritju spominskih plošč na hišah, v katerih sta živela in delala ptujska lokalna zgodovinarja Simon Povoden in Ferdinand Raisp. Pomen obeh je očrtala v kratkih govorih Tončka Urbas.

V prostem času so si udeleženci ogledali zanimivosti ptujskega mesta — izkopanine na gradu, proštijško cerkev, muzejske zbirke v bivšem dominikanskem samostanu in prav tam tudi razstavo rokopisov in knjig, ki so po svoji vsebini ali piscih povezane s Ptujem; to razstavo je priredila ptujska študijska knjižnica. Tudi na gradu so si ogledali muzejske zbirke — arheološki oddelek in oddelek NOB — ter razstavo domačih slikarjev J. Mežana in Oeltjena ter razstavo, ki je prikazovala razvoj in delo Muzejskega društva v Ptuju. Udeleženci so si lahko ob zborovanju nabavili tudi Ptujski zbornik, ki ga je izdalo društvo v proslavo svoje 60-letnice.

Zvečer je bil v prostorih gostilne »Novi svet« družabni večer, kjer so se ob prijateljskem pomenku sklepala nova in obnavljala stara poznanstva.

Drugi dan zborovanja je obravnaval dr. Bogo Grafenauer delo slovenskih zgodovinarjev v zadnjih letih in njegovo problematiko. V svojem referatu je izšel od delovnih načrtov, ki sta jih slovenskim zgodovinarjem postavila akademik Milko Kos l. 1948 na zborovanju v Novi Gorici (Zgodovinski časopis II-III. 1948—49, str. 135—143) in Boris Zihel l. 1951 na zborovanju v Ljubljani (Novi svet VI, 1951, str. 481—495). Nato je podal pregled organizacijske strukture slovenskega zgodovinopisja (pregled inštitutov, muzejev in arhivov) ter njegovih glasil; jedro predavanja pa je zavzemal pregled od l. 1948 dalje opravljenega dela po posameznih njegovih skupinah (bibliografija, metodologija, objava virov, sintetična dela, monografije o posameznih vprašanjih) in kratka ocena njegove usmerjenosti glede na problematiko in metodo. Ob zaključku je ob primerjavi bibliografskih podatkov za leto 1938—39 in za leta 1945—50 ugotovil, da je število delavcev na zgodovinskih vprašanjih v letih po vojni manjše in da je upadel tudi odstotek sodelavcev iz srednje šole, ter analiziral vzroke tega pojava in sredstva, s katerimi bi se položaj mogel popraviti. Dotaknil se je še arhivskega vprašanja, posebej še arhivskega dela v inozemskih arhivih, ki hranijo gradivo za slovensko zgodovino, in nepopolnosti študijskih bibliotek glede na zgodovinsko literaturo o Slovencih iz zadnjega desetletja.

V živahni diskusiji, v kateri so sodelovali tovariši prof. dr. Zwitter, akademik Milko Kos, F. Saje, I. Mohorič, Lj. Lisac, F. Škerl in K. Pišec, so bila obravnavana mnoga vprašanja s področja slovenskega sodobnega zgodovinopisja ter arhivske problematike.

Naslednji referat tovariša E. Turnherja je bil posvečen problemom spomeniškega varstva v Sloveniji. Referent je prikazal delo Zavoda za spomeniško varstvo LRS po vojni in omenil dosežene uspehe, pa tudi mnoge težave, s katerimi se je Zavod boril. Diskusija po referatu se je dotaknila predvsem vprašanj, kot n. pr. novega spomeniškega zakona in kompetenc Zavoda, topo-

grafije umetnostnih spomenikov, zaščite za kulturo pomembnih kulturnih objektov in naravnih lepot, urbanizma itd.

Na popoldanskem delu zborovanja je bil še na programu referat tovariša B. Stupana o problematiki pouka zgodovine na srednjih šolah, v katerem se je predavatelj dotaknil mnogih perečih problemov, s katerimi se borijo profesorji zgodovine na naših srednjih in strokovnih šolah pri svojem delu. Po referatu so diskutanti podali še mnogo koristnih mnenj in predlogov za zboljšanje zgodovinskega pouka tako strokovno kot pedagoško.

Prof. Grafenauer je nato opozoril udeležence na I. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, ki bo maja 1954 v Beogradu. Poudarjena je bila tudi potreba, da se razširi sodelovanje zgodovinarjev pri »Kroniki«, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, ki je začela letos izhajati in obenem dvigne tudi število naročnikov »Zgodovinskega časopisa«, kar je predvsem vprašanje strokovne zavesti zgodovinarjev.

Na predlog tovariša Juvančiča in s soglasnim odobranjem vseh navzočih je bila poslana pozdravna brzojavka predsedniku republike, maršalu Josipu Brozu-Titu. Zborovanje se je nato zaključilo z zahvalo tov. J. Hainza prirediteljem.

V nedeljo so se zborovalci udeležili lepega in poučnega izleta v okolico Ptuja. Najprej so si ogledali grad Borl, kjer je tovariš B. Teply na kratko orisal njegovo zgodovinsko vlogo. Po kratkem postanku so se odpeljali na ogled III. mitreja, čigar spomenike je strokovno pojasnil akad. dr. M. Abramič. Od tu so se z dvema avtobusoma podali na Ptujsko goro. Tu jih je dr. E. Cevc seznanil s tamkajšnjo znamenito gotško cerkvijo, enim od naših najlepših srednjeveških umetnostno-zgodovinskih spomenikov.

Izlet so zaključili na gradu Štatenberku, kjer so si ogledali znamenite freske in štukature. Po skupnem kosilu so sprejeli naslednjo resolucijo, ki je zajela jedro vse problematike, o kateri je bilo govora na zborovanju, in postavila kot vodilo za delo slovenskih zgodovinarjev do prihodnjega zborovanja sledeče sklepe:

I. Načrtno delo

Ugotavljamo, da se slovenski zgodovinarji prvenstveno bavijo s problemi slovenske gospodarske in družbene zgodovine, da so pa pri tem še vedno zanemarjene nekatere panoge in razdobja, posebno zgodovina Slovencev v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno.

Nujno je potrebno organizirati načrtno proučevanje in zbiranje virov za slovensko zgodovino, ki se nahajajo v tujini, ter preskrbeti študijskim knjižnicam sredstva za nabavo tuje znanstvene literature.

Nujno je, da vse podružnice Zgodovinskega društva za Slovenijo organizirajo intenzivno sodelovanje pri poljudno-znanstvenem društvenem glasilu Kroniki.

Ugotavljamo, da naša javnost posveča premalo pozornosti delu in publikacijam naših zgodovinarjev.

II. Institucije

Pozdravljamo letošnjo rešitev vprašanja poslopja za Državni arhiv Slovenije, ki daje temu šele možnost, da začne uspešno izvrševati svojo nalogo, kar mora predstavljati osnovni pogoj za njegovo delo vse dotlej, dokler ne dobi še primernejših prostorov.

Ugotavljamo nujno potrebo, da se čimprej izda republiški arhivski zakon na podlagi že pripravljenega načrta in da se začne nato izvajati za vse arhivalije, tudi za tiste po letu 1945.

Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani naj z nasveti in vodstvom pomaga okrajnim muzejem pri zbiranju muzealij iz dobe NOB. Zgodovinarji bi morali nuditi okrajnim muzejem več pomoči pri zbiranju gradiva in proučevanju lokalne zgodovine NOB.

III. Spomeniško varstvo

Nujno je, da se lotimo ob sodelovanju umetnostno zgodovinskih in zgodovinskih ustanov in posameznih zgodovinarjev v podeželju sestave slovenske spomeniške topografije.

Republiški zakon o varstvu kulturnih spomenikov LRS naj se spremeni v smislu določb zveznega zakona tako, da bo izdajal spomeniške odločbe neposredno Zavod za spomeniško varstvo LRS.

Položaj zavodovih in muzejskih nameščencev naj se izenači s položajem nameščencev v raziskovalnih zavodih in naj se jim izboljšajo možnosti strokovnega izpopolnjevanja.

Domačijsko varstvo naj se goji v tesnem sodelovanju Zavoda, Urada za urbanizem in turističnih društev, tako da se bo ohrajeval zgodovinski, umetnostni, etnografski in lepotni značaj domovine.

IV. Pouk zgodovine

Pri sestavi predmetnika in učnih načrtov za višjo gimnazijo naj se upošteva dejstvo, da mora biti zgodovina v šoli široka enota, ki naj zajame tudi arheologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino ter osnove gospodarstva in prava. Poučuje naj se najmanj po 3 ure tedensko.

Nezadostno je število tedenskih ur na učiteljskih in srednjih strokovnih šolah.

Obča in narodna zgodovina naj se poučujeta skupno.

Predavateljem zgodovine priporočamo večjo uporabo aktivnih metod pouka (seminarsko delo, referate, skupinsko delo dijakov, ekskurzije, številnejše obiske muzejev). Nadalje priporočamo, da se pri pouku zgodovine v večji meri upošteva lokalna zgodovina.

Našim splošno izobraževalnim in strokovnim šolam manjkajo najpotrebnejši učbeniki, tako n. pr. ni za pouk zgodovine v višjih razredih gimnazije nikakih učbenikov. Našim šolam manjkajo tudi najpotrebnejša učila in nazorna sredstva (zgodovinske čitanke, zemljevidi, slike itd.). Predlagamo, da se ustanovi pri Svetu za prosveto in kulturo LRS posebna komisija, ki naj prouči in uredi vsa ta vprašanja.

Predavateljem zgodovine vseh vrst šol je potrebna vsestranska strokovna pomoč (tečaji za strokovno izpopolnjevanje, študijske ekskurzije, za katere je treba zagotoviti sredstva).

Profesorjem in predmetnim učiteljem zgodovine je treba nuditi materialno pomoč za nabavo strokovnih knjig in inozemske literature ter skrbeti za izpopolnitev učiteljskih in dijaških knjižnic. Zelo priporočljivo je, da se nudi novincem pripravnikom enkratna pomoč za nabavo najpotrebnejših priročnikov.

Hitro je minil prijeten popoldan in po prisrčnem slovesu od ptujskih ter ostalih tovarišev ob razhodu sta avtobusa zapeljala udeležence zborovanja v Poljčane, od tod pa vlak v domače kraje.

Božo Otorepec

I. KONGRES ZGODOVINARJEV FLR JUGOSLAVIJE

od 5. do 8. maja 1954 v Beogradu

V prvih letih po osvoboditvi se je osredotočilo organizacijsko delo naših zgodovinarjev najprej na organizacijo republiških zgodovinskih društev in njihovo delo. Tako je bilo l. 1945 spremenjeno nekdanje Muzejsko društvo za Slovenijo v Zgodovinsko društvo za Slovenijo, l. 1947 so bila ustanovljena Povijesno društvo Hrvatske, Istorisko društvo Srbije in Istorisko društvo Crne gore, 1948 pa še Istorisko društvo Bosne i Hercegovine; le Makedonci so v tem pogledu zaostali in dobili svoje posebno zgodovinsko društvo šele l. 1953. Črnogorsko društvo je začelo z izdajanjem svojega glasila (Zapisi) že 1947,

srbsko, hrvatsko in slovensko 1948 (Istoriski glasnik, Historijski zbornik, Zgodovinski časopis), bosansko 1949 (Godišnjak). Ko so bila l. 1950 tako v glavnem — z izjemo Makedonije — urejena društva po republikah, se je povsem prirodno postavilo vprašanje, kako vse to delo v naši državi — kolikor to gre brez škode in brez nasilja nad republiški društvi — povezati v celoto. Vprašanje je bilo toliko važnejše, ker v tem času spričo nespretnosti naših založb mnogokrat niti izšlih zgodovinskih del ni bilo mogoče dobiti izven tiste republike, v kateri so izšla.

Marca 1950 se je obrnilo Povijesno društvo Hrvatske, ki je tudi sicer v svojem glasilu zelo pazljivo sledilo z ocenami in poročili vso našo historio-grafijo ter je do 1950 v tem pogledu pomenilo njegovo glasilu še izjemo med glasili naših zgodovinskih društev, na vsa republiška zgodovinska društva s predlogom, da naj bi se ta pri opravljanju svojega dela tesneje povezala med seboj. Na podlagi te iniciative je prišlo 17. maja 1950, ob priliki »prve konference zgodovinarjev LR Srbije« (glej poročilo Fr. Zwitterja v ZC IV, 1950, str. 216—217; prim. Istoriski glasnik 1950, št. 1-2, str. 187—202, 123—131; št. 3-4, str. 93—118) do sestanka predstavnikov vseh republiških zgodovinskih društev, na katerem so se sporazumeli o ustanovitvi »koordinacijskega odbora zgodovinskih društev«, ki naj bi neposredno skrbel za intenzivnejšo zamenjavo zgodovinskih del in časopisov med republikami, za sodelovanje društev z zamenjavo predavateljev in z udeležbo zastopnikov vseh društev na društvenih občnih zborih in republiških zborovanjih zgodovinarjev ter za izdajanje zveznega časopisa za pouk zgodovine v srednji šoli, v daljši perspektivi pa naj bi pripravljval kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, ustanovitev »Zveze zgodovinskih društev FLR Jugoslavije« in izdajanje zveznega zgodovinskega časopisa.

Koordinacijski odbor, v katerega je poslalo Povijesno društvo Hrvatske kot svoja delegata dr. Jaroslava Šidaka in dr. Miljenka Protego, Istorisko društvo Srbije Dušana Perovića in dr. Dragoslava Jankovića, Istorisko društvo Bosne i Hercegovine Hamdijo Kapidžića, Istorisko društvo Crne gore Jagoša Jovanovića in Zgodovinsko društvo za Slovenijo dr. Boga Grafenauerja, dočim je zastopal makedonske zgodovinarje Ljuben Lape, si je na svoji prvi seji 10. septembra 1950 izbral za predsednika dr. J. Šidaka in za tajnika dr. D. Jankovića. V svojem delu se je omejil sprva na neposredne potrebe, ki so bile določene po sestanku društvenih zastopnikov. Dosegel je vsaj delno ožji stik med društvi z medsebojnim obiskom občnih zborov, poleg tega pa uspel z začetkom izdajanja zveznega časopisa za pouk zgodovine v srednji šoli. V l. 1951—52 je začel izhajati ta časopis pod naslovom »Nastava istorije u srednjoj školi« pod uredništvom prof. V. Babića v Zagrebu, toda že po zaključku prvega letnika je zaradi založniških in uredniških težav nehal izhajati. S soglasjem koordinacijskega odbora je bilo uredništvo l. 1953 zaupano Istoriskemu društvu Srbije, kjer je bil nato časopis l. 1954 obnovljen pod naslovom »Istoriski pregled«, vendar žal vse doslej še ne izhaja redno. Pokazalo se je, da niti založnice, niti društva niso poskrbeli dovolj za razširjenje tega časopisa, tako da njegovo izdajanje vse doslej še ni urejeno.

Na svoji seji 26.—27. marca 1952 pa je bil koordinacijski odbor v zvezi s polemikami, ki so se pojavile med našimi historičnimi glasili ob nekaterih najnovejših publikacijah, postavljen prvič pred vprašanje, ki je delno presevalo njegove kompetence. Po obsežni diskusiji o teh pojavih je sicer sporočil vsem društvom naslednje svoje mnenje:

»V publikacijah, ki bi morale po svojem naslovu zajeti zgodovino vseh narodov FLRJ — bodisi v celoti, bodisi v posameznih obdobjih, bodisi posamezne njene strani — se najpogosteje resneje obravnava samo zgodovina lastnega naroda. Zgodovina ostalih narodov pa se podaja z mnogimi velikimi napakami, v bistveno manjšem, nesorazmernem obsegu, ali pa ostanejo celo tudi cela stoletja povsem neobravnavana. Razumljivo je, da je težko, da bi posamezen pisec vsestransko poznal in sam enako dobro prikazal zgodovino vseh naših narodov. Nedvomno pa bi bilo v publikacijah te vrste manj napak in praznin, če bi se zatekli njihovi avtorji k sodelovanju in pomoči zgodovi-

narjev tistih pokrajin, katerih zgodovine sami ne obvladajo v zadostni meri. Takšna dela pomenijo — ne glede na dobre namere pisateljev —, zlasti kolikor gre za učbenike in priročnike za visoko kvalificirane kadre, stvarno nevarno napačno poučevanje, ki zbuja poleg tega tudi opravičen odpor zgodovinarjev drugih narodov, pa tudi kritiko stanja naše znanosti v inozemstvu.

Se nevarnejše so težnje, ki se uveljavljajo v nekaterih monografijah, katerih pisci so bodisi glede na način obravnave in postavljanje vprašanj pod občutnim vplivom predvojnega meščanskega zgodovinarstva, ali pa tudi sami predstavniki generacije zgodovinarjev iz dobe med obema svetovnima vojnama, in pristopajo k reševanju v nacionalnem pogledu zelo občutljivih vprašanj zgodovine kakega drugega naroda FLRJ s preslabo pripravo glede na poznanje virov, tako da samozavestno podajajo nove in preslabo dokazane rešitve, ki kažejo šovinistična stališča našega predvojnega meščanskega zgodovinarstva, n. pr. v zankanju kulturne dediščine ali v premalo odločnem in preveč splošnem pobijanju teorij o njej, v prisvajanju kulturnih spomenikov ali celo narodnostnega ozemlja drugega naroda za svoj narod itd.

Brez dvoma je opravičena kritika omenjenih napak, vendar se uveljavlja v tem pogledu nevarna napaka, da se prikazuje včasih stališče posameznikov in posameznih del kot stališče vse današnje historiografije tistega naroda, ki mu pripada pisec kritiziranega dela, namesto da bi se določno polemiziralo proti takšnim pojavom kot proti pojavom vpliva in ostankov meščanskega zgodovinarstva in se ob tej priložnosti nastopalo tudi proti teorijam iste vrste v zgodovinarstvu svojega naroda, ki so v neki meri vplivale tudi na formulacije kritiziranega dela. Na ta način ni le nemogoče vprašanje razčistiti, marveč se postavlja tudi sama kritika stvarno, včasih pa tudi namenoma, na stališče spornih teorij meščanskega zgodovinarstva in se sama postavlja na šovinistična stališča.

Ta nastop vplivov nacionalističnih stališč predvojnega meščanskega zgodovinarstva v delu nekaterih zgodovinarjev pomeni v našem zgodovinarstvu precej veliko nevarnost, ker izpodkopa eno med temeljnimi pridobitvami narodnoosvobodilnega boja: z rešitvijo nacionalnega vprašanja neločljivo povezano bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov.

Predstavniki zgodovinskih društev so se sporazumeli, da je treba v vseh zgodovinskih društvih pristopiti k diskusiji in kritiki teh pojavov. Nadalje je potrebno, da pisci del, ki zajemajo zgodovino vseh jugoslovanskih narodov, ali delajo skupno v obliki kolektiva, ali pa da v večji meri sodelujejo z zgodovinarji tistih narodov, katerih zgodovine ne poznajo v zadostni meri. Večjo pažnjo je treba posvetiti kritiki del, ki bi izšla pri lastnem narodu, pa bi mogla žaliti kak drug narod, z druge strani pa tudi — v vseh naših zgodovinskih časopisih — kritiki, ki bi spremljala na resni višini zgodovinsko delo v vseh naših republikah in ne samo v lastni; ta kritika naj povezuje tesneje vse naše znanstvene delavce in sploh zgodovinarje.

Spričo dejstva, da je bil koordinacijski odbor postavljen pred takšna vprašanja, se je odločil, da pristopi k pripravam za kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, ob katerem naj bi bila ustanovljena tudi zveza jugoslovanskih zgodovinskih društev. Kot čas, ko naj bi se tak kongres sestal, je bil že ob tej priložnosti določen konec l. 1953 ali začetek l. 1954. Že na naslednji seji 11. julija 1953 je bilo sklenjeno, da bodo zgodovinarji združili svoj prvi kongres s proslavo 150-letnice prve srbske vstaje in da naj bo konec aprila 1954 v Beogradu. Vse nadaljnje delo koordinacijskega odbora, ki je bil ob tem tesno povezan z vsemi republiški zgodovinski društvi, je bilo posvečeno pripravi kongresa samega (pripravi dnevnega reda, prijavi referatov itd.) ter izdelavi pravil bodoče zveze republiških društev. Organizacijsko delo pri pripravi kongresa pa je prevzelo in zelo uspešno opravilo Istorisko društvo LR Srbije samo.

Tako je prišlo skoraj natančno štiri leta za tem, ko se je prvič pokazala misel na kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, do uresničenja te misli. Kongres so sestavljali trije deli: plenarne seje z delovnim značajem, ki so trajale

ves prvi dan in zadnji dan dopoldne in del popoldneva, plenarna seja z organizacijskim značajem (sprejem pravil Zveze zgodovinskih društev FLRJ in ustanovitve te Zveze) zadnji dan popoldne ter delo v sekcijah drugi in tretji dan.

Podrobnejši pregled vseh referatov v plenumu in sekcijah bo izšel posebej v obliki knjige, zato se moremo tu zadovoljiti le s kratkim pregledom dela kongresa in njegovo oceno.

Kongres je odprl dne 5. maja 1954 predsednik koordinacijskega odbora dr. J. Šidak, ki je v svojem nagovoru počastil spomin na 150-letnico prve srbske vstaje in 60-letnico smrti največjega hrvatskega zgodovinarja Frana Račkega, predvsem pa je podčrtal, da pomeni kongres — prvi, na katerem so se zbrali zgodovinarji vseh jugoslovanskih narodov — novo obliko v delu naših zgodovinarjev, ki ima nekakšnega prednika le v zborovanjih slovenskih zgodovinarjev. Podčrtal je tudi pozornost, ki jo posveča v sedanjem času — od osvobojenja dalje — naše zgodovinopisje vprašanjem gospodarskega in družbenega razvoja, dasi še ni mogoče reči, da bi dobilo že izrazit historično-materialističen značaj. Po Šidakovem predlogu so bili nato izbrani v delovno predsedništvo kongresa predsedniki vseh republiških zgodovinskih društev — dr. Branislav Đurđev, Andrija Lainović, Ljuben Lape, dr. Jaroslav Šidak, dr. Fran Zwitter — in kot zastopnik Vojnozgodovinskega inštituta JNA general Zelenika.

Dopoldanska plenarna seja kongresa je bila nato posvečena proslavi 150-letnice prve srbske vstaje. Dr. Dragoslav Janković je predaval o »značaju srbske države prve vstaje«, ob čemer je podčrtal meščanske elemente v sami vstaji in njihov odsev v ureditvi Karadorđeve Srbije. Po njegovem predavanju so si udeleženci ogledali jubilejno razstavo prve srbske vstaje. Ob tem naj omenim, da je organiziral koordinacijski odbor ob kongresu še tudi svojo posebno razstavo, namreč razstavo naših zgodovinskih publikacij, izišlih od 1945 dalje. Ta razstava, organizirana v veliki čitalnici biblioteke Srbske akademije znanosti, je presenetila vse ogledovalce po svojem obsegu. Razstavljeno je bilo preko 1000 publikacij — zgodovinskih časopisov, zbornikov razprav, monografij in raznih virov — katerih dobršen del je posvečen tudi najnovejši zgodovini. Vendar je bilo opaziti, da so pisatelji publikacij o najnovejši dobi v daleč prevladujoči meri nezgodovinarji. Vsekakor najbrže nihče med nami do te razstave ni mislil, da se je historiografija po osvoboditvi že tako razmahnila, kakor je pokazala ta razstava — tudi zvezna bibliografija namreč dobršnega dela teh publikacij (zlasti slovenskih, pa tudi makedonskih) ni zabeležila v svojih publikacijah.

Popoldne se je nadaljevalo delo plenuma s predavanjem dr. Boga Grafenauerja »Vprašanja geneze našega srednjeveškega fevdalizma«, nato pa s predavanjem Lolike Đuranović »Mesto zgodovine v novi koncepciji naše šole«.

Dne 6. in 7. maja je kongres delal v obliki sekcij. Vseh sekcij je bilo deset (za antiko in arheologijo, za srednji vek, za zgodovino od 16. do 18. st., za zgodovino 19. in 20. st. do 1918, za zgodovino od 1918 do 1945, za zgodovino delavskega gibanja, za pomožne zgodovinske vede in arhivistiko, za pouk zgodovine v srednji šoli, za pravno zgodovino in za zgodovino umetnosti). Tolikšno število sekcij je bilo rezultat velikega števila prijavljenih referatov. Vendar je že prva plenarna seja po pravici ugotovila, da je njihovo število preveliko in delitev delno neutemeljena (tako oddeljevanje zgodovine delavskega gibanja in pravne zgodovine od splošne zgodovine, združevanje arhivistike z medievalnimi pomožnimi vedami in z druge strani onemogočenje, da bi bili pri tem predavanju prisotni najbolj zainteresirani — zgodovinarji za novejša obdobja, ki so sami imeli preobložen program — in podobno). Seveda pa omejitve števila sekcij ni prav lahka naloga. Odvisne so namreč od števila prijavljenih in odobrenih referatov. Še v razgovorih med samim kongresom se je pokazalo mnenje, ki morda edino vodi do uspeha v tem pogledu: bodočim kongresom bi bilo koristno določiti po nekaj širših tem, ki naj se v sekcijah obravnavajo, omejiti število referatov in potem v sodelo-

vanju z društvi v resnici paziti, da njihovo preveliko število ne razbije smiselno povezanih celot.

V sekcijah je bilo podanih skupaj 77 referatov. Spored je bil tako obsežen, da je mogel vsak posameznik sodelovati komaj pri kakšni petini teh referatov. Izbira med njimi nikakor ni bila lahka, ker so bila v vseh sekcijah tudi zelo zanimiva predavanja, in to večkrat ob istem času. V sekciji za arheologijo in umetnostno zgodovino, ki sta se združili, je bilo prebranih 16 poročil, v sekciji za srednji vek 7, v sekciji od 14. do 18. st. 11, v sekciji za 19. st. 12, v sekciji za zgodovino od 1918 do 1945 9, v sekciji za zgodovino delavskega gibanja 6, v sekciji za pomožne zgodovinske vede 4, v sekciji za pouk zgodovine v srednji šoli 3 in v sekciji za pravno zgodovino 9. Če grupiramo predavanja po njihovi notranji usmerjenosti, pa dobimo naslednje številke: po obdobjih, ki so jim posvečena, jih odpada na prazgodovino in antiko 10, na srednji vek 19, na obdobje od 16. do 18. st. 15, na 19. in začetek 20. st. 19 in na najnovejšo zgodovino 11; vsa predavanja so se pečala le z našo narodno zgodovino in vprašanji zgodovinske metode, dočim ni bilo obči zgodovini posvečeno nobeno; predavanja bi mogli končno razdeliti še v metodološka (15), bibliografska poročila ali poročila o delu arheologov na določeni problematiki (7), širši pregledi daljših obdobj z nakazovanjem odprtih vprašanj (3) in obravnavanja posameznih vprašanj političnega (20), gospodarsko-družbenega (26) in kulturnega značaja (6).

Končno je zanimiva še primerjava referatov po obdobjih, v kolikšni meri se pečajo s katerekoli strani s problematiko političnega, gospodarsko-družbenega in kulturnega razvoja. Pri antiki je razmerje 1 : 4 : —, pri srednjem veku 2 : 8 : 4, pri 16. do 18. st. 5 : 9 : 1, pri 19. in začetku 20. st. 7 : 7 : — in pri najnovejši zgodovini 6 : 3 : —.

Ti statistični podatki sami narekujejo vrsto zanimivih sklepov. Tako je bila skoraj polovica referatov posvečena zgodovini zadnjega poldrugega stoletja, natančno polovica referatov s konkretno problematiko pa gospodarsko-družbenim vprašanjem. Oboje dokazuje, da se naše zgodovinopisje vendarle preusmerja k aktualnejšim razdobjem in da tožba o begu naših historikov pred njo ni več opravičena, da pa se poleg tega posvečajo zgodovinarji vedno bolj tudi v resnici temeljnim vprašanjem našega zgodovinskega razvoja in da spada koncept pretežno politične zgodovine, ki je bil značilen vse do osvoboditve, že precej v preteklost. V obojem se kaže prelomni pomen naše narodno-osvobodilne borbe tudi za naše zgodovinopisje. Vendar pa opozarja primerjava tematike po posameznih obdobjih, da velja notranji metodološki preokret v večji meri za starejša kakor za mlajša obdobja. Vsekakor kaže ta razdelitev referatov v vsebinskem pogledu po obdobjih, da ni dovolj, da poudarjamo le pomen obravnavanja novejše in najnovejše zgodovine, marveč da je treba vzporedno s tem poudarjati tudi, da je treba tudi proučevanje novejšega obdobja poglobiti. Tudi pregled literature, ki je bila na razpolago na razstavi naše historiografije od 1945 dalje, je namreč pokazal isto značilnost, da prav dela o najnovejši zgodovini najbolj podlegajo fakticizmu, to je da obravnavajo in prikazujejo pretežno zunanji potek dogodkov, ponajveč političnih in vojaških, mnogo v manjši meri pa načenjajo razna globlja, bistvena vprašanja zgodovinskega razvoja.

Naštevaje vseh referatov po sekcijah bi nas v tem pregledu zavedlo predaleč, posebej ker sam naslov marsikdaj le malo pove. Podčrtal bi le, da so referati obenem s razstavo knjig pokazali, da naše zgodovinopisje doživlja spet precej živahen razvoj. Diskusija pa je pokazala veliko zanimanje, pa tudi kritičnost udeležencev. Posebej močno se je razvijala diskusija okrog nekaterih pomembnejših vprašanj — tako okrog položaja zgodovine v srednji šoli, okrog vprašanja fevdalizma v turški državi, h kateremu je pristopila naša historiografija šele po osvoboditvi, okrog leta 1948 in tez prof. Bogdanova o našem razvoju v tem letu, okrog arhivskega vprašanja itd. Včasih so takšne debate pritegnile k sejam posamezne sekcije kar večino zborovalcev. Prav kritičnost, ki so jo pokazali zborovalci, obeta tudi boljši razvoj za kritiko v naših znanstvenih časopisih, na kar je kongres tudi posebej opozoril.

Posebej bi opozoril le na dve splošni vprašanji. Kongres je posvetil veliko pažnjo arhivskemu vprašanju. Ob referatu o njem so podali arhivarji vseh naših vodilnih arhivov kratko poročilo o njihovem položaju. Pokazalo se je, da imajo skoraj vsi težave pri preučevanju in urejanju novejšega gradiva — zlasti zaradi težav s prostorom. Vendar pa nikjer ni položaj tako težak kakor pri nas v Ljubljani, kjer je zaradi pomanjkanja prostora gradivo za dobo od 1860 do 1940 še danes pospravljeno po raznih kletah in skladiščih ter znanstveniku nedostopno. Vsekakor je to za obravnavanje zadnjega stoletja naše zgodovine poglavitno vprašanje. Z njegovim zanemarjanjem se namreč močno ovira proučevanje tiste dobe, brez poznanja katere tudi narodnoosvobodilna borba ni povsem razumljiva in jasna.

Glede mesta zgodovine v srednji šoli je diskusija postavila predvsem dve, v bistvu gotovo pravilni tezi. V zgodovini je treba gledati poglavitni in osrednji družbeni predmet v srednji šoli; ob njej bi morali dobiti študentje poglavitne pojme o pravi, gospodarstvu, razvoju znanosti in umetnosti itd., pa tudi sposobnost za kritično analizo sodobnega razvoja. Zato je treba vskladiti s poukom zgodovine po posameznih razredih — kolikor je to le mogoče — tudi druge predmete, ki vsebujejo posamezne aspekte zgodovinskega razvoja. H konkretizaciji teh stališč kongres še ni mogel pristopiti, marveč jo je prepustil srednješolskim sekcijam republiških zgodovinskih društev. Kot navodilo za to delo jim je dal v svojih sklepih le nekaj splošnejših načel.

Četrty dan kongresa se je nadaljevalo delo plenuma. Dne 8. maja sta predavala dopoldne dr. Metod Mikuž »o problematiki virov za zgodovino NOB«, general Petar Tomac pa »o naši vojni historiografiji«. Popoldne je podal Nedim Filipović še zadnje predavanje, »Karakteristika timarske organizacije v Bosni in Hercegovini«.

Po zaključku debate o Filipovičevem predavanju je kongres nadaljeval svoje delo kot ustanovni občni zbor »Zveze zgodovinskih društev FLRJ«. Najprej so bila z nekaterimi spremembami sprejeta pravila, ki jih je predložil koordinacijski odbor, nato pa je bil izvoljen naslednji odbor: predsednik dr. Fran Zwitter, tajnik dr. Bogo Grafenauer, blagajnik dr. France Škerl, člani dr. Branislav Đurdev, dr. Dragoslav Janković, Andrija Lainović, Ljuben Lape, dr. Jaroslav Šidak, general Petar Tomac. S tem je bila za sedež zveze za prvi dve leti izbrana Ljubljana.

Po zaključku tega formalnega dela kongresa so se zborovalci povrnili spet k diskusiji o delu nekaterih sekcij — zlasti one o srednji šoli — in sprejeli pozdravni telegram maršalu Titu ter naslednje sklepe:

»I. kongres zgodovinarjev Jugoslavije v Beogradu od 5. do 8. maja leta 1954 ugotavlja znaten napredek jugoslovanskega zgodovinopisja:

- a) glede na to, da posvečajo zgodovinarji pozornost zlasti obravnavanju vprašanj gospodarsko-družbenega razvoja;
- b) v borbi za reševanje in odstranjevanje tistih vprašanj, ki so prej v jugoslovanskem zgodovinopisju podpirala razdvajanje naših narodov;
- c) v izgradnji organizacijskih oblik znanosti in v medsebojnem povezovanju zgodovinarjev z ustanavljanjem zgodovinskih društev.

Kljub temu napredku pa ugotavlja kongres tudi znatne pomanjkljivosti v dosedanjem delu in zaradi tega opozarja na sledeče poglavitne naloge:

- a) zgodovinarji naj se bolj trudijo, da bodo pravilno uporabljali marksistično metodo v proučevanju zgodovine;
- b) več pažnje naj posvete obravnavanju naše novejše in najnovejše zgodovine in uporabljajo ob tem arhivsko gradivo;
- c) čim več naj delajo na poročilih in kritiki zgodovinskih razprav in izdaj virov, in sicer tako v zgodovinskih časopisih kakor tudi v drugem tisku;
- d) znanstvena kritika naj se ne omejuje le na preverjanje dejstev, marveč naj zajame tudi metodično in idejno stran ocenjenih del.

Arhivska vprašanja

Glede na izredno velik pomen arhivskega gradiva za pravilno obravnavanje raznovrstnih zgodovinskih vprašanj želi kongres opozoriti ljudske oblasti in vse zgodovinarje tako na stvarno stanje in arhivskega gradiva, kakor tudi na pomen rešitve tega vprašanja pri nadaljnjem reševanju številnih nalog, ki stoje pred našim zgodovinopisjem. S tem namenom je treba podčrtati naslednje:

1. Z novimi, sodobnejšimi zakonskimi predpisi je treba urediti nadaljnji razvoj arhivske službe tako glede na naloge kakor tudi glede na mrežo, sistem dela in organizacijo družbenega upravljanja v delu arhivov, posebej pa je treba z zakonskimi predpisi preprečiti vsako nadaljnje uničevanje arhivskega gradiva.

2. Ob sodelovanju zgodovinarjev, arhivarjev in drugih javnih delavcev je treba čim prej urediti, izločiti in odbrati tisto zgodovinsko gradivo, ki še ni urejeno.

3. Z dodelitvijo potrebnih materialnih sredstev je treba zagotoviti pogoje za pravičen razvoj arhivov in z zagotovitvijo potrebnih prostorov omogočiti proučevanje arhivskega gradiva, zlasti tistega iz novejše in najnovejše dobe.

Prav tako nujno je napraviti vse, da bi se našim zgodovinarjem omogočil dostop do arhivskega gradiva o naši zgodovini, ki je v tujih arhivih (z mikrofilmanjem ali na drugačen način). V zvezi s to potrebo predlaga kongres organizacijo naših zgodovinskih inštitutov v Carigradu, Dunaju, Rimu in Benetkah.

4. Treba je dati na razpolago večja materialna sredstva za objavljanje najvažnejšega arhivskega gradiva in sploh v bodoče pravočasno in točno obveščati znanstvene delavce o stanju posameznih arhivskih fondov v teku njihovega urejanja, pri čemer je treba posvetiti — ne da bi zanemarjali urejanje ostalega gradiva — posebno pažnjo urejanju virov za sodobnejšo zgodovino.

5. Za hitrejšo učinkovitost pri reševanju številnih nalog na področju urejanja in obravnave arhivskega gradiva je potrebno čim prej organizirati tečaje arhivskih strokovnjakov, to vprašanje pa naj pretresejo tudi katedre za zgodovino.

Vprašanje znanstvene organizacije

Čuti se velika potreba po ponovni izdaji srbskega diplomatarija, ker so vse dosedanje izdaje zastarele in ne ustrezajo modernim zahtevam zgodovinske znanosti, ker so postale bibliografska redkost, ker niso vse listine zbrane v eni izdaji in zlasti ker originali listin propadajo.

Na področju arheologije se podčrtuje, da je potrebno sodelovanje prazgodovine, umetnostne zgodovine in zgodovine same. Zato je potrebna koordinacija dela teh strok in poglobljanje oblik sodelovanja. Ugotovljena je bila slabost glede na oblikovanje novih znanstvenih kadrov v zvezi s preslabo razvitim klasičnim študijem. Zato se podčrtuje potreba poglobljanja klasičnega študija in iskanje oblik za njegov napredek.

Na univerzah je potrebno — kolikor še ne obstoje — čim prej urediti katedre za najnovejšo zgodovino, prav tako pa tudi za gospodarsko zgodovino in sociologijo.

Pouk zgodovine v srednji šoli

Kongres je prišel v svojem delu do naslednjih zaključkov:

1. Izdela naj se skupni načrt in okvirni program pouka zgodovine v vseh šolah v FLRJ.

2. V vseh sekcijah zgodovinskih društev za pouk zgodovine naj se pretrese vprašanje uvedbe zgodovine v prvi razred gimnazije oz. V. razred osemletne šole, ker so sedaj glede na to mnenja različna.

3. V višjih razredih gimnazije naj se občna in narodna zgodovina združita.
4. Pretrese naj se vprašanje razdelitve gradiva zgodovine v višjih razredih.

5. Sekcije za pouk naj resno pretresejo vprašanje možnosti koordinacije predmetov iz območja družbenih ved.

6. Sekcije naj pretresejo vprašanje mesta pouka zgodovine na strokovnih šolah, ki v današnjih pogojih ne ustreza.

7. Sekcije zgodovinskih društev za pouk naj se med seboj obveščajo o rezultatih dela republiških komisij, ki izdelujejo nove načrte in programe; zamenjujejo naj učbenike in skušnje, ki jih bodo pridobili v preskusnih šolah.

8. Vsaj enkrat letno naj se sestanejo predsedniki sekcij za pouk vseh zgodovinskih društev.◀

Za zaključek kongresa je priredilo Istorisko društvo Srbije dne 9. V. 1954 še lepo uspelo ekskurzijo udeležencev v Smederevo, kjer so si kongresisti ogledali ostanke stare srednjeveške trdnjave tega mesta.

Bogo Grafenauer

UČBENIKI ZA ZGODOVINO V LUČI MEDNARODNIH KONFERENC ZGODOVINARJEV

Med najbolj aktivnimi pobudniki mednarodnega zблиževanja je nedvomno »Internationales Schulbuchinstitut« v Braunschweigu, ki dela v soglasju s prizadevanji UNESCA in v tesnem stiku z nemškim učiteljskim združenjem. Ena njegovih glavnih nalog je, da odpravlja iz učbenikov vse, kar bi moglo vzbujati nezaupanje med narodi in kaliti prijateljske odnose; pri teh naporih za odpravo šovinizma, zlasti iz učbenikov za zgodovino pa se seveda ne sme oddaljiti od zgodovinske resnice. Institut je doslej organiziral že celo vrsto konferenc med nemškimi in drugimi zgodovinarji. Resolucije oziroma teze, priporočila ter referati o posameznih zgodovinskih vprašanjih, o katerih so na takih konferencah razpravljali, so sistematično objavljeni v Zborniku »Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht« (I. 1951, II. 1953), ki ga izdaja institut, ter v mesečni reviji nemškega učiteljskega združenja »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht«. Institut daje tudi pobudo za medsebojno ocenjevanje učbenikov za zgodovino in druge predmete. Tako je pred kratkim izdal serijo takih ocen nemških in francoskih učbenikov v posebni knjigi »Deutschland und Frankreich im Spiegel ihrer Schulbücher«.

Težišče diskusij in skupnih tez, sprejetih na teh bilateralnih konferencah, je na novejši zgodovini, kar je razumljivo, ker se ravno novejša zgodovina dotika najbolj delikatnih vprašanj o odnosih med posameznimi narodi. Teze o nemško-francoskih odnosih n. pr. obravnavajo v prvi vrsti obdobje od leta 1789—1933; tako problem »naravnih meja« na Renu, vprašanje Alzacije in Lorene, politiko Napoleona III. in Bismarcka in prve svetovne vojne, versajsko mirovno pogodbo itd. O Alzaciji in Loreni ugotavljata francoska in nemška delegacija, da sta bili obe pokrajini v srednjem veku in v dobi reformacije deželi z nemškim jezikom in z nemško kulturo, da sta svojo jezikovno in v veliki meri tudi kulturno posebnost obdržali tudi pozneje, po letu 1789 pa sta jasno izrazili svojo povezanost s francoskim narodom, nemški učbeniki naj zaradi tega ne govore o Alzaciji in Loreni kot o čistih nemških pokrajinah. Delegaciji tudi ugotavljata, naj nemški učbeniki ne pretiravajo pomena ideje revanše v Franciji, francoski učbeniki pa ne vsenemškega gibanja. V poglavju o svetovni vojni, poudarjata delegaciji, da ni mogoče govoriti o krivcu za prvo svetovno vojno, češ da je vsestransko nezaupanje ustvarilo prepričanje, da je vojna neizogibna. Kot na nekaj bistvenega pa opozarjata na povezanost sarajevskih atentatorjev z velikosrbskim gibanjem, ne da bi kakorkoli omenjali, da je bil atentat delo »Mlade Bosne«, ki se je borila

za svobodo zaslužjenega naroda. Že ta primer, ki se tiče naše zgodovine, kaže, da si pobudniki teh konferenc niso nadeli lahke naloge, ko hočejo spraviti v sklad zgodovinsko znanost in mednarodno razumevanje.

V nemškoitalijanskih priporočilih poudarjajo Italijani, da je gibanje italijanske iredente smatrati za logični razvoj ideje o nacionalni državi; dalje odklanjajo očitek izdaje zaveznikov ter očitek nesposobnosti italijanske vojske v prvi svetovni vojni; italijanska delegacija želi, da tuji učbeniki globlje obravnavajo liberalno epoho od 1919 do 1922, to je od konca vojne do nastopa diktature; poleg šovinistične agitacije D'Annunzija naj omenjajo učbeniki tudi negativno stališče italijanske vlade do vseh pustolovščin.

Priporočila Amerikancev poudarjajo, da so nekatera področja ameriške zgodovine v inozemskih učbenikih zanemarjena ali pa sploh izpuščena, tako n. pr. ameriški uspehi na področju kulture ter razumevanje demokracije, kakor jo pojmujejo v ZDA. S tem v zvezi naj se poudarjajo imena Jeffersona, Jacksona, Lincolna in Roosevelta. Kot primer složnega sožitja med narodi naj se omenjajo rasne, religiozne in kulturne raznolikosti; državljansko vojno je treba presojudati ne le kot križarsko vojno proti suženjstvu, temveč tudi kot boj za neodvisnost, kot konflikt med agrarnim jugom in industrijskim severom, kot gibanje, ki teži po nacionalni enotnosti. Več prostora je treba dati zgodovini 19. in 20. stoletja in obravnavati ne le zgodovino Evrope, temveč tudi ZDA in azijskega Vzhoda.

Norvežani ugotavljajo, da se učbeniki zgodovine malih narodov le dotikajo. Znanje dijakov naj ne ostane le pri roparskih pohodih Vikingov; omenjajo naj se osebnosti iz norveške preteklosti, ki so prispevale k svetovni kulturi; omenja naj se odpor Norvežanov v letih 1940—1945 in pomembna vloga norveške mornarice v II. svetovni vojni; dijaki naj vedo, da je Norveška danes razvita industrijska dežela, njena trgovska mornarica je bila leta 1952 na tretjem mestu na svetu.

Konferenca nemške in danske delegacije zgodovinarjev je obravnavala vprašanje Šleswiga in Holsteina. Na konferenci francoske in italijanske delegacije so poudarjali Francozi aktivno vlogo Francozov pri zedinjenju Italije.

Nemškojaponska konferenca je obravnavala zgodovino Japonske od srede 19. stoletja dalje, to je od časa, ko je Japonska odprla svoja pristanišča tujim državam.

Nemška priporočila Amerikancem ugotavljajo med drugim, da ni pravično razlagati weimarske republike in njenega propada izključno s pomanjkljivim čutom nemškega naroda za demokracijo; v vsej nemški zgodovini 19. stoletja — od Steinovih reform dalje — je mogoče ugotavljati številne elemente demokracije: weimarska republika je bila kreпка realnost in ne le šibek poizkus demokratizacije državne uprave ali celo le predstopnja nacionalnega socializma.

Ena takih bilateralnih konferenc je bila tudi konferenca jugoslovanskih in nemških zgodovinarjev leta 1953 v Braunschweigu. Konferenca je obravnavala vprašanje jugoslovanske zgodovine v nemških učbenikih in nemške zgodovine v jugoslovanskih učnih načrtih ter vprašanje nemške opozicije, oziroma odporniškega gibanja v Nemčiji v letih 1932—1945. Potek konference, pripombe h gornjim vprašanjem ter sprejeta resolucija, oziroma priporočila so objavljena v prvi številki Istorjskega pregleda 1954. Kratko je mogoče reči, da nemški učbeniki — ki jih je jugoslovanska delegacija ob povabilu na konferenco dobila — pri obravnavanju jugoslovanske zgodovine popolnoma identificirajo velikosrbska stremjenja z narodnoosvobodilnimi gibanji jugoslovanskih narodov pred letom 1918; dalje poudarjajo raznolikosti (vere, jeziki, običaji) in nasprotja med jugoslovanskimi narodi; izogibljejo se terminu Slovenija in govore le o nekdanjih avstrijskih deželah; enostransko obravnavajo koroški plebiscit, okupacijo in aneksijo Bosne in Hercegovine, balkanski vojni in sarajevski atentat; netočno prikazujejo obdobje stare Jugoslavije, NOB in današnjo Jugoslavijo (27. marec 1941 — prikazujejo kot izključno vojaški udar, partizansko gibanje kot del odporniškega gibanja jugoslovanskih narodov, opustošenje v Jugoslaviji kot posledico državljanske vojne, Jugoslavijo kot mešanico narodov).

Če bodo v prihodnjih izdajah nemških učbenikov za zgodovino vnešene spremembe, ki jih nakazujejo skupne teze, sprejete na konferenci glede dosedanjih zgoraj navedenih tolmačenj zgodovine jugoslovanskih narodov, je konferenca nedvomno dosegla namen, ki so ga imeli njeni pobudniki.

Referat o nemški opoziciji je poudarjal brezobzirno uničenje komunističnih, socialno demokratskih in sindikalnih organizacij po prihodu hitlerizma na oblast ter masovne aretacije delavcev po požigu Reichstaga. Referent je poudaril, da odporiško gibanje v Nemčiji ni bilo masovno, vendar obsežno; pripadali so mu predstavniki vseh razredov in strank, obeh konfesij, vodilne osebnosti v gospodarstvu, upravi in vojski. Praktična dejavnost teh različnih grup se je razvijala v pasivnem odporu, ustni propagandi in propagandi z letaki, v podpori pregananim, v političnih akcijah in zarotah ter v izdelavi političnega, gospodarskega in socialnega programa bodoče Nemčije.

Nemška delegacija je izrazila željo, da bi o tej nemški opoziciji kot delu evropskega odporiškega gibanja govorili tudi v jugoslovanskih šolah. Izven dvoma je, da v naših šolah obravnavajo v okviru nemške zgodovine teror, ki ga je moralo nemško delavstvo prenašati pod fašizmom, in žrtve, ki jih je dal nemški delavski razred v borbi proti fašizmu. Nemška opozicija izven delavskih vrst, ki je predstavljala večkrat le poedince in majhne, med seboj nepovezane grupe, neučinkovitost te opozicije v celoti in vrsta drugih vprašanj pa zahtevajo tudi od jugoslovanskih zgodovinarjev skorajšnje kritične ocene.

Konferenca zgodovinarjev v Calwu v zapadni Nemčiji, ki je bila avgusta 1953 in katere so se udeležili zgodovinarji številnih evropskih držav, je šla v primeri z dosedanjimi dvostranskimi razgovori korak naprej ter ugotovila, da so priporočila dosedanjih dvostranskih, nacionalnih komisij v bistvu le negativni način obravnavanja problema. V bodoče naj dajejo večstranske komisije pozitivna priporočila za evropski zgodovinski pouk; ugotove naj, kateri zgodovinski pojavi in dejstva iz preteklosti evropskih narodov bi lahko predstavljali temelje skupne evropske zgodovine. Kongres v Calwu je s svojimi referati (objavljenimi v reviji »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht« št. 1, 1954) to zamisel že načel in razpravljal o elementih evropske zgodovinske slike v srednjem in novem veku. Taki splošni evropski pojavi — ugotavljata glavna dva referata — so n. pr. humanizem, razvoj prirodnih znanosti, iznajdbe, tehnične pridobitve in odkritja. Vse, kar je dežlam evropskega kontinenta skupno, naj bi se poučevalo po enotnem učnem načrtu; poudarjene naj bi bile skupne poteze in medsebojni vplivi ne glede na meje. Velike osebnosti in njihove mojstrovine bi bilo treba obravnavati bolj kot pripadnike in delež enotne evropske kulture in ne le kot člane posameznih narodov; na ta način bi se pravilno izrazil pomen, ki ga te osebnosti zaslužijo v splošni kulturni zgodovini; odpadla bi pretiravanja z raznimi lokalnimi osebnostmi, ki jih danes po šolah postavljajo previsoko. Michelangela n. pr. ni mogoče postaviti v isto vrsto z njegovim francoskim tovarišem Michelom Colombom. Evropski pojav predstavlja tudi reformacija, kljub svojim različnostim in nasprotjem, ideje francoskih in angleških filozofov, prosvetljenega absolutizma, liberalizma 19. stoletja, nacionalizma in socializma. Inicijatorji zamisli evropske zgodovine se zavedajo težav, na katere bodo pri tem naleteli. Tako na primer še ni enotne sodbe o tem, katere evropske dežele zajema evropska skupnost. Nekateri jo razumejo le kot romansko-germansko skupnost in zavestno izključujejo Slované; drugi sodijo, da so bila evropska nacionalna stremljenja, ki so privedla do formiranja novih držav, zgodovinsko usodna; da predstavlja razbitje avstroogrsko monarhije kot nadnacionalne državne tvorbe nesrečo; da je politična razdrobljenost omogočila zmago totalitarnih sistemov in da je treba zaradi tega iskati zgodovinske temelje politično enotne Evrope v nadnacionalnih evropskih državnih tvorbah, kot je Švica in kot je bila Avstrija. Misel o nacionalnih avtonomijah, zlasti na področju kulture in jezika dobiva zanje nov pomen. Priznati je treba, da so referenti na konferenci v Calwu odklonili ozko romansko-germansko koncepcijo evropske skupnosti, ki ne ustreza zgodovinskim dejstvom in ni pravična do narodov zamudnikov. Poudarili so, da se je v nemški historiografiji že

začela revizija takega pojmovanja; odklonili so tudi identificiranje Evrope s krščanstvom.

Iz vsega navedenega moremo zaključiti, da nekatere skupne teze dosedanjih dvostranskih nacionalnih komisij niso povsem zadovoljivo rešene, da nekatera priporočila še niso v skladu z zgodovinsko resnico in idejo mednarodnega razumevanja in zблиževanja, ter da so celo sami osnovni pojmi o zgodovinskih elementih evropske skupnosti še zelo nerazjasnjeni.

Prav je, da sodelujemo pri teh prizadevanjih, ki hočejo s pomočjo zgodovinskih učbenikov odpravljati neznanstveno in šovinistično razlaganje zgodovine. Razmotrivanja o elementih evropske zgodovinske skupnosti pa morajo šele pokazati, če bo kdaj mogoče doseči skupna priporočila za evropski pouk zgodovine.

Jože Hainz

TAJNISKO POROČILO ZA LETO 1951

Na občnem zboru 25. II. 1951 izvoljeni odbor Zgodovinskega društva se je na svoji prvi seji dne 13. III. 1951 konstituiral takole: predsednik dr. Fran Zwitter, podpredsednik dr. Milko Kos, tajnik dr. Bogo Grafenauer, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, odborniki: Franjo Baš, Jože Hainz, Metod Mikuž, Stanko Škaler. S pripravami VII. zborovanja slovenskih zgodovinarjev je bil poverjen poseben odbor (Fran Zwitter, France Škerl, Stanko Škaler in dr. Maks Miklavčič). V času štirimesečne odsotnosti tajnika v zvezi z redakcijo I. knjige »Zgodovine narodov Jugoslavije« ga je nadmeščal Stanko Škaler. Predsednik je zastopal društvo v Odboru za znanost in visoke šole pri Svetu za prosveto in kulturo vlade LRS, tajnik pa v Koordinacijskem odboru zgodovinskih društev FLRJ.

Število podružnic se je s pristopom Zgodovinskega društva v Gorici in Muzejskega društva v Novem mestu povečalo na devet. Vendar pa je število članov, ki je v prejšnjem poslovnem letu doseglo doslej najvišje število (607), nekoliko padlo (na okrog 550) zaradi izstopa okrog 60 članov v zvezi s povišanjem naročnine za »Zgodovinski časopis«, ki je vključena v članski prispevek. (Če računamo le tiste člane, ki so članske obveznosti poravnali, jih je 345.) Notranje je bilo društvo razčlenjeno na arhivsko sekcijo pod vodstvom dr. Škerla, muzejsko in numizmatično sekcijo pod vodstvom dr. Kastelica; po tov. Hainzu je sodelovalo v uredništvu zveznega časopisa »Nastava istorije u srednjoj školi«, ki ga je po iniciativi Koordinacijskega odbora l. 1951 začela izdajati »Školska knjiga« v Zagrebu, in po Franu Bašu v pripravah predavanj »Ljudske univerze« v Ljubljani. Posebno skrb je društvo posvečalo tudi pripravam novega časopisa za regionalno in gospodarsko zgodovino, ki jih je vodil v skladu s smernicami širšega odbora Franjo Baš.

V dneh od 5. do 5. maja 1951 je Zgodovinsko društvo za Slovenijo priredilo VII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev »ob desetletnici Osvobodilne fronte«, ki jo je na ta način proslavilo (gl. poročilo v ZČ V, 1951, str. 278–287). Za ljubljanske člane sta bila poleg tega prirejena še dva članska sestanka; na prvem, ki ga je dne 4. IV. 1951 priredilo Zgodovinsko društvo skupaj s Slavističnim društvom, je predaval dr. M. Rupel »O reformaciji na Slovenskem«, na drugem pa 3. III. 1952 dr. G. Cremošnik o »Novejših raziskavanjih o bogomilskem problemu«. Društvo je sodelovalo tudi ob 400-letnici prve slovenske knjige (s predavanjem tov. F. Gestrina ter v raznih odborih) in pri odkritju spominske plošče Simonu Rutarju na njegovi rojstni hiši v vasi Krn na Tolminskem (v pripravah in s predavanjem dr. Kosa v Tolminu in slavnostnim govorom dr. Zwitterja ob odkritju plošče).

Vštevši začetni saldo 27.305 din so znašali dohodki 591.607,50 din in izdatki 456.470,50 din, tako da je znašal prebitok ob zaključku poslovne dobe 135.832,— din. Vendar je bila v tem prebitku že všteta podpora Sveta za prosveto in kulturo v višini 100.000 din za novi letnik Zgodovinskega časopisa. Dve petini izdatkov predstavljata denar, ki je društveno blagajno le obšel

na poti do Državne založbe (naročnina za ZČ, ki je vključena v članarino), večina drugih stroškov pa je bila povezana z organizacijo VII. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani.

O svojem delu je poročal odbor na občnem zboru dne 1. VI. 1952. Na predlog revizorjev je dobil razrešnico. Na občnem zboru so poročali poleg odbornikov tudi zastopniki podružnic. Občni zbor je sprožil v zvezi s pripravami glasila za regionalno in gospodarsko zgodovino razpravo o značaju in pomenu poljudnoznanstvenega dela v zgodovinopisju ter vprašanje evidence nad raznimi rokopisnimi elaborati zgodovinskega značaja, viri itd., ki nastajajo ali se urejajo po raznih inštitutih. Sklenilo se je, naj obe vprašanji postaneta predmet posebnih članskih sestankov. Spričo povišanja tiskarskih stroškov se je cena Zgodovinskega časopisa povišala za člane na 400,— din.

B. Grafenauer je v poročilu o delu Koordinacijskega odbora pojasnil spore, ki so se pojavili v l. 1951 zlasti med nekaterimi srbskimi in hrvatskimi zgodovinarji, in prečital v celoti poročilo o seji Koordinacijskega odbora, na kateri je ta o teh sporih razpravljal in ocenil njihove vzroke ter značaj (gl. celotno poročilo v »Istoriskem glasniku« 1952, str. 182—183).

Za predsednika je bil ob volitvah izbran znova dr. Zwitter, obenem z njim pa vsi stari odborniki z izjemo dr. M. Mikuža, ki ga je zamenjal Vasilij Melik.

Bogo Grafenauer

TAJNIŠKO POROČILO ZA LETO 1952/53

Poleg predsednika dr. Frana Zwittra na občnem zboru dne 1. junija 1952 izvoljeni odborniki dr. Milko Kos, Franjo Baš, dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. France Škerl in Stanko Škalcer so si na prvi odborovi seji 11. junija 1952 takole razdelili funkcije: podpredsedniško mesto je ponovno prevzel dr. Milko Kos, tajniške posle Vasilij Melik, blagajniške dr. France Škerl, knjižničarske dr. Jože Kastelic. Dr. Bogu Grafenauerju je bilo nadalje poverjeno glavno in odgovorno uredništvo Zgodovinskega časopisa ter zastopstvo društva v Koordinacijskem odboru zgodovinskih društev FLRJ, Jožetu Hainzu skrb za društvene sestanke in zastopstvo društva v uredništvu Nastave istorije u srednji školi (ki pa je v tem letu prenehala izhajati), Franju Bašu vodstvo pripravljanih del za Kroniko (pozneje je predstavljal v društvenem odboru uredništvo Kronike) in zastopstvo društva pri Ljudski univerzi v Ljubljani. V odboru je vseskozi sodeloval dr. Metod Mikuž, ki je bil po sklepu odbora stalno vabljen na seje.

V poslovnem letu 1952/53 so še naprej delovale tri društvene sekcije: arhivarska (vodil jo je dr. France Škerl), numizmatična (za njeno povezavo z odborom je skrbel dr. Jože Kastelic) in muzejska (vodil jo je dr. Jože Kastelic). Delo muzejske sekcije je v tem času praktično prevzelo dne 18. januarja 1953 ustanovljeno Društvo muzealcev in konservatorjev LRS. Dne 13. novembra 1952 je odbor Zgodovinskega društva na predlog Franja Baša ustanovil novo sekcijo za lokalno zgodovino. To sekcijo je v društvenem odboru zastopal Franjo Baš, njene sestanke pa je začasno vodil Jože Šorn. Glavno delo sekcije za lokalno zgodovino je bilo pripravljalno upravno in uredniško delo za Kroniko.

Dosedanjim devetim podružnicam Zgodovinskega društva (v Celju, Gorici, Mariboru, Metliki, Murški Soboti, Novem mestu, Postojni, Ptuj in Škofji Loki) se je 10. aprila 1953 pridružila še deseta: tega dne je bilo v Kranju ustanovljeno (kot podružnica ZDS) Muzejsko in zgodovinsko društvo.

Število članov Zgodovinskega društva je v tem poslovnem letu ostalo v glavnem na istem in je ob občnem zboru 28. junija 1953 znašalo 335. V to vsoto so računani vsi oni, ki so v redu poravnali svoje članske in naročniške obveznosti za 5. letnik Zgodovinskega časopisa. Članov Zgodovinskega društva je še vedno znatno več, kakor pa je bilo kdajkoli pred vojno članov Muzej-

skega društva za Slovenijo. V Ljubljani je 151 članov (ali 45%), od teh 40 študentov, v Mariboru 45 in v Celju 18, torej 64% v vseh naših treh glavnih mestih. Izven teh mest je na slovenskem ozemlju 105 članov, dočim jih je 16 iz drugih ljudskih republik. Vsaj po enega člana ima Zgodovinsko društvo na ozemlju vseh 19 okrajev LRS razen sežanskega in v 56 od 371 občin. Razen v naštetih glavnih mestih je večje število članov še v Ptuju (11), Skofji Loki (10), Slovenjem Gradcu (6), na Ravnah (5), v Ljutomeru in Kranju (4), Zalcu, na Vrhniki in v Postojni (po 3). Povsod drugod sta le po dva ali en član. Med naštetimi kraji zastoj iščemo naši dve veliki mesti Jesenice in Trbovlje. V celem je nezadostno število članov v Prekmurju, pa tudi v radovljiškem in trboveljskem okraju, v velikem delu Dolenjske in Primorske. V ta področja se mora predvsem usmeriti naša bodoča akcija za dvig članstva.

V letu 1952/53 so izšli trije letniki Zgodovinskega časopisa: v avgustu 1952 V. letnik na 512 straneh in tik pred občnim zborom junija 1953 VI./VII. letnik na 826 straneh kot »Kosov zbornik«, poklonjen slovenskemu zgodovinarju, akademiku in univerzitetnemu profesorju dr. Milku Kosu ob šestdesetletnici njegovega rojstva s prispevki 43 sodelavcev. Obseg teh letnikov znatno presega vse prejšnje in predvideno normalo 20 pol (320 strani).

Zelo pomemben uspeh Zgodovinskega društva v letu 1952/53 je začetek izdajanja drugega društvenega glasila, Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Akcija za ustvaritev te revije je trajala že več let, zdaj pa je prav pred občnim zborom junija 1953 izšla njena prva številka. Glavni nalogi Kronike sta: pospeševanje zanimanja za zgodovino posameznih večjih ali manjših krajevnih območij slovenskega narodnostnega ozemlja in posredovanje izsledkov slovenske zgodovine bralcu na čim laže razumljiv način. Kronika naj bo glavno sredstvo za popularizacijo zgodovine med vsemi tistimi, ki jim je Zgodovinski časopis pisan preveč strokovno, obenem pa glavna vez, ki naj veže naše podružnice, ter važno področje dela teh podružnic. Izdajatelj in založnik Kronike je sekcija za lokalno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, ureja pa jo uredniški odbor, odgovorni urednik je Zvone Miklavčič. Cena posameznim številkam (revija bo izhajala trikrat na leto) je bila določena izredno nizko, na 150 dinarjev (nad 70 strani večjega formata s številnimi ilustracijami), letna naročnina pa na 400 dinarjev.

Tako Zgodovinski časopis kakor Kronika ne bi mogla iziti in ne bi mogla biti na razpolago bralcem za tako nizko ceno, če bi izdajateljske dejavnosti Zgodovinskega društva tudi v tem letu ne podprli z vsem razumevanjem in izdatnimi subvencijami predvsem Svet za prosveto in kulturo LRS ter MLO Ljubljana, pa tudi MLO Maribor in nekateri okrajni ljudski odbori.

V poslovnem letu 1952/53 se ni vršilo nobeno zborovanje slovenskih zgodovinarjev, pač pa je na občnem zboru predlagalo Muzejsko društvo v Ptuju, da bi se VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev vršilo združeno s proslavo šestdesetletnice njegovega obstoja septembra 1953 v Ptuju.

V tem poslovnem letu je bilo članskih sestankov več kakor kdajkoli dotlej, namreč 7. Predavali so: 19. novembra 1952 Franjo Baš o zgodovini kot uporabni znanosti, 3. decembra 1952 Stane Gabrovec o arheoloških vtisih iz Grčije, 17. decembra 1952 dr. Ivan Pintar o družbenem položaju zdravnikov na Slovenskem v preteklosti, 18. februarja 1953 Ivan Mohorič o vzrokih propada fužin na Slovenskem, 22. aprila 1953 dr. Vlado Schmidt o šolstvu na Slovenskem do 18. stoletja, 20. maja 1953 dr. Dragotin Cvetko o zgodovinski vlogi ljubljanske Akademije filharmonikov, 10. junija 1953 dr. Milko Kos o mednarodnem kongresu za srednjeveške vire v Rimu in dr. Fran Zwitter o zborovanju avstrijskih zgodovinarjev v Gradcu.

Ob šestdesetletnici akademika profesorja dr. Milka Kosa je priredilo društvo 12. decembra 1952 večer slavljenca na čast. Na pobudo in v organizaciji sekcije za lokalno zgodovino je odkrilo društvo 21. maja 1953 spominško ploščo zgodovinarju Ivanu Vrhovcu ob stoletnici njegovega rojstva na njegovi domači hiši.

Ob začetku poslovnega leta 1952/53 je znašal saldo 135.137 din; dohodki (s tem začetnim saldom vred) so znašali v poslovnem letu 1.174.252 din, izdatki

pa 1.006.325 din. Veliko večino dohodkov so znašale podpore za Kroniko in Zgodovinski časopis, veliko večino izdatkov pa stroški prav tako za obe reviji. Končni saldo je znašal 167.927 din.

Zgodovinskega časopisa (V. letnik) je bilo poslanih 65 izvodov v zamenjo za domače in tuje zgodovinske in sorodne revije. Dobili pa smo v zamenjo 26 revij iz Jugoslavije, 6 iz Avstrije, 5 iz Poljske, 4 iz Italije, po 1 iz Švedske, Švice in Nemčije, torej skupaj 44. Z mnogimi državami zamenjav ni bilo mogoče doseči.

Dne 28. junija 1953 se je vršil 7. občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo s poročili predsednika, odbornikov in zastopnikov podružnic. Pred začetkom zborovanja se je predsednik spomnil v preteklem letu umrlih članov, na prvem mestu pokojnega tov. Borisa Kidriča, ki za nas ni bil pomemben le kot vodilna osebnost v prelomnem razdobju slovenske zgodovine, v dobi NOB, ter kot državnik socialistične Jugoslavije, kot voditelj njenega gospodarstva, temveč tudi zaradi živega interesa za slovensko zgodovino, ki ji je posvetil tudi več razprav.

Občni zbor je na predlog starega odbora sprejel majhno spremembo pravil in sicer v prvem odstavku člena 10. Ta se je dotlej glasil »Odbor sestoji iz predsednika in 8 članov«, odslej pa bo njegovo besedilo »Odbor sestoji iz predsednika in 8 do 12 članov«. Sprememba pravil je bila potrjena z odločbo državnega sekretariata za notranje zadeve LRS št. IV-3749/1—53 z dne 4. avgusta 1953.

Stari odbor je dobil razrešnico s pohvalo blagajniku; za predsednika novega odbora je bil znova izvoljen dr. Fran Zwitter, v odbor pa 11 odbornikov: dr. Milko Kos, Franjo Baš, Branko Božič, Marjan Britovšek, dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž, Božo Otorepec in dr. France Škerl. V nadzorni odbor sta bila ponovno izvoljena Lojze Ude in dr. Fran Šijanec, v razsodišče pa dr. Gregor Čremošnik, Ferdo Gestrin in Janez Kramar.

Občni zbor je obdržal članarino v znesku 20 din, določil pa je naročnino za Zgodovinski časopis VI-VII na 550 din (za študente 300 din), ceno za nečlane pa na 750 din.

Vasilij Melik

OCENE

Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga. Do začetka 16. stoletja.
Državna založba Slovenije. Ljubljana 1953. 763 str. + 104 str. slik + 24 zemljevidov.

I

Prva knjiga »Zgodovine narodov Jugoslavije« se prične z uvodom o razvoju v prazgodovini in antiki na področju kasnejših južnoslovanskih kultur. To je tema prvega dela z naslovom »Naši kraji v dobi praskupnosti in sužnje-posestniškega reda« (str. 15—67). Deli se v dve poglavji: »Naši kraji v dobi praskupnosti« (avtorji: M. Garašanin, F. Gestrin, J. Korošec, O. Mandić) in »Naši kraji v rimski dobi« (avtorji F. Gestrin, J. Klemenc, P. Skok). Naloga takega uvoda je sama po sebi omejena. Ne gre tu za zgodovino oziroma prazgodovino Jugoslavije, temveč za uvod v zgodovino jugoslovanskih narodov po razpadu antike. Tak uvod naj torej prikaže le najbolj osnovne dogodke in pojave starega veka. Vsekakor pa mora vsebovati opozorila na tiste razvojne procese, ki so bistvenejše vplivali na kasnejšo dobo in ki imajo svoj višek v skupini pojavov ob koncu antike.

Avtorji obeh poglavij in redakcija so pravilno postopali, ko so svoje delo zasnovali historično in ne arheološko. Za poglavje o antiki je to samo po sebi umevno. Teže je s prazgodovino, kjer je arheologija obenem že zgodovina, edini vir zgodovinarja materialna kultura, edini historik pa arheolog. Temu se da odpomoči na ta način, da opustimo nadrobnejše naštevanje tipoloških vrst materialne kulture oziroma opisovanje najdišč in njihovih najdb ter da namesto tega damo večje mesto opisu razvojnih procesov prahistorične družbe, ugotavljanju bistvenosti in zakonitosti v posameznih pojavih, sintetičnemu pogledu na vzroke tipoloških posameznosti, ki jih dobimo z arheološko metodo dela itd. Principielno izhodišče redakcije glede na značaj in vlogo uvoda kakor tudi avtorjev glede na metodo obdelave je bilo torej pravilno.

Prvo poglavje obsega prazgodovino Jugoslavije od paleolitika do latenā in grške kolonizacije. Zasnovano je na Engelsovi historični shemi, kjer se celotna doba imenuje doba praskupnosti, deli pa se na divjaštvo — paleolitik in mezolitik ter barbarstvo — neolitik, eneolitik, bron, halštat, laten. Izrazi divjaštvo in barbarstvo so bili formulirani sredi preteklega stoletja. Takrat je bila prazgodovina na začetku svojega znanstvenega razvoja. Niso bile še znane velike kulturne pridobitve v tisočletnem razvoju prahistorične družbe in ne pravilno ocenjene. Kdo je takrat poznal paleolitske freske v španskih in francoskih jamah? Komu je bila jasna ogromna vloga neolitika v razvoju poljedelstva in familije? Nihče se ni še zavedal potence visokih kultur prvih dob kovine — Kreta in Mikene so bile pokopane v zemlji, prav tako skoraj v celoti Babilon in Centralna Amerika, da ne govorimo o Skitih in južno-sibirskih kulturah. Zato je čisto razumljivo, da je Engels v takratnem času uporabljal tako terminologijo. Vendar pa je ravno marksistična znanost o razvoju družbe upravičena, da svoje termine izboljša in dalje razvije. Ona jih je ustvarila — takrat so bili dobri, ona jih sme danes zamenjati, če so prišle njene spoznave dalje. Doba barbarstva se nam danes prikazuje kot

izrazita doba prvih civilizacij; poudarek torej ni več na barbarstvu te dobe z ozirom na kasnejšo antiko, ampak na osnovnih pridobitvah civilizacije z ozirom na začetno dobo človeštva. Seveda pa je treba upoštevati, da izrazi niso najbolj bistvena stvar, dasi gre v znanosti tudi za precizno terminologijo. Važnejša je vsebina in metoda dela v zvezi z dogajanjem, ki ga izrazi predstavljajo. Tu pa so Engelsove teze danes še prav tako aktualne kot v času, ko jih je pisal.

Posamezna obdobja so v prvem poglavju »Zgodovine narodov Jugoslavijec« opisana na ta način, da je naštetih nekaj najdišč z glavnimi najdbami, nakar opis preide na materialno kulturo v širokem smislu besede in na navedbe o kultu ter umetnosti. Izražanje je silno previdno, opisovanje pa zelo skopo. Zlasti se ne spušča skoraj v nobeno domnevo o vzrokih prehodov med posameznimi dobami in kulturami, kar bi bilo za zgodovinarja pravzaprav najvažnejše. Osnovno historično vprašanje jugoslovanske prazgodovine in arheologije namreč je oziroma bi vsaj moralo biti: kako vpliva zapovrstnost migracij prazgodovinskih plemen na etnični sestav ljudstev v naši deželi in kakšna je kontinuiteta civilizacije od Betalovega spodmola do romanizacije Ilirov in Kelto. Na to vprašanje oris v tej knjigi ne poskuša odgovoriti.

Pri opisu paleolitika in mezolitika bi mogli navesti datiranje Jugoslovana Milankovića za razvoj diluvija od 600.000 do 22.000 let pred našim štetjem. Moustérien se nadaljuje iz riss-würmskega intervala še v glacial würma I in semkaj ravno spada pseudomoustérien Krapine. Omeniti bi bilo treba, da spada krapinski paleolitik tipološko v kulturo jeder in da se aurignacien ostalih najdišč uvršča v kulturo odcepov. Pestnjak je vodilna oblika artefakov kulture jeder. Pri Potočki zijalki ni omenjena glavna stvar, namreč njena nadmorska višina in s tem v zvezi problem würmskega klimatskega interstadiala med würmom I in würmom II. Vrzel v mezolitiku je manjša kot je vidno iz teksta, ker je treba šteti semkaj tudi nekatere zgornje plasti v Betalovem spodmolu. (V opombi na strani 18 je treba pravilno čitati Chelles nam. Cheles, Le Moustier nam La Moustier in La Madeleine nam. La Madelaine.) Vprašati bi se bilo treba, od kod je prišel pračlovek na jugoslovanska tla in poskušati, čeprav hipotetično, dati odgovor v smislu Menghinove teze o razširjenju paleolitskih kultur v Evropi in zlasti o formiranju ter širjenju aurignaciena. Vsekakor je za Slovenijo važno dejstvo, da je v aurignacieniu dežela že stalno obljudena.

Pri splošnem opisu barbarskih dob bi bilo treba pri udomačenju živine opozoriti še na konja. V ilirskem halštatu je konj razmeroma pogostna in važna žival, ki se uporablja tako za vožnjo kot za ježo. Ravno ilirsko področje je morda s svojimi zvezami v skitsko stepo pomembno za povečano uporabo konja kot jezde živali. Mediteranske kulture ga v začetku uporabljajo samo kot vprežno žival, saj še v Rimu izraz *equo vehi* spominja na staro navado.

Neolitik in eneolitik je uporabljal za orodje iz kamna tudi odcepe, zlasti za nezglajene artefakte, ki tipološko izvirajo še iz mikrolitskih kultur epipaleolitika. Namesto »uteži« bi bilo bolje reči »obtežila«. Ob neolitski plastiki, ki predstavlja povečini ženske figure, bi bilo morda vendarle umestno nakazati problem matriarhata v jugoslovanskem neolitu. Nedvomno je matriarhat viden že v razvitih fazah paleolitske družbe. Čim se prične horda razkrajati in nastopi težnja po individualizaciji krvnega sorodstva, so pogoji za oblikovanje matriarhata podani. Udomačitev živali in poljedelstvo ter stalna naseljenost pa mu dajejo ekonomsko osnovo. Razvoj matriarhata gre v neolitu še navzgor. Ženska plastika, ki je sedaj tako pogostna, je pač tudi izraz take družbene formacije. — Če velja že za paleolitik, da se pričinja z njim stalna poseljenost našega ozemlja, potem velja to še v bolj izraziti obliki za neolitik. Poljedelstvo ustvarja pogoje za stalno prebivanje človeka na enem kraju. V neolitu se zato formirajo kulturni krogi, ki pa nikakor niso samo tipološkega značaja z ozirom na keramiko in kamnito orodje, ampak stoje za njimi posamezne skupine ljudi — skupine familij, združenih v plemena. Evropa dobi praosnove svojih kasnejših ljudstev, Grkov, Italikov, Ilirov, Kelto, Germanov in Slovanov. Na jugoslovanskem ozemlju

se sedaj pričenjajo in v eneolitiku nadaljujejo selitve z jugovzhoda na sever (maloazijske zveze Vinče) in s Podonavja na jug (trakasti, slikani podonavski kulturni krog). Vzhodna in severna Jugoslavija, torej v glavnem nižinski in poljedelski predeli, so glavno prizorišče razvoja.

Doba bron na bi mogla biti problemsko bolje izdelana. Depojske najdbe pričajo o povečani metalurgiji, zlasti pa o selitvah, ki so sedaj v večji meri nastopile. Slavonska kultura nadaljuje eneolitske tradicije. Kultura žarastih grobov v vrstah, eden glavnih znakov novega naselitvenega vala, pa predstavlja nosilce kasnejšega halštata. Iz zveze slavonske kulture in novih priseljencev zraste ilirska kultura, ki je glavni pojav jugoslovanske prazgodovine. Formulacijo o »ilirskih plemenih, ki so bila naseljena tu že v bronasti dobi« (str. 28), pa bi bilo vendarle treba prikazati v njeni širši problematiki. Jezikovno je mogoče govoriti o protoilirski skupini že v bronasti dobi na razmeroma širokem področju. Arheološko pa ta lingvistična skupina ne predstavlja kulturnega kroga v pravem pomenu besede. Ilire kot skupino plemen lahko zasledimo n. pr. v Sloveniji šele s pojavljanjem žarastih grobišč v vrstah, to je v halštatu A in B po letu 1000. V zvezi s širjenjem Ilirov ob koncu bronaste dobe bi bilo treba spregovoriti tudi o premiku Tračanov na vzhod ter o submikenskih elementih, tipološko ležečih pred geometrično in pred Kerameikos periodo, ki so v severnih predelih Helade zaostali in ki kasneje tako odločilno vplivajo na materialno kulturo makedonskih in tračanskih plemen.

V halštatski dobi je posebno važen študij importa. Tu ne gre samo za kronološko pomoč pri datiranju domačega materiala, temveč tudi za kulturne zveze, ki jih Iliri imajo, in s tem za sliko razvojne stopnje, na kateri ilirska plemena stoje. Iz arhajske dobe prehaja njihova kultura v razcvet nekake klasike in se razkroji v barok poznega halštata. Import v Trebeništu prihaja predvsem po morju, ker je korintskega izvora. Epidamnos in Apolonia na epirski obali pa sta korintski koloniji. Zlate maske nikakor niso import, temveč morejo biti samo lokalni oziroma periferno heladski izdelek submikenskega tipa, kar velja tudi za večino ostalega zlatega materiala v Trebeništu. Krater, najden v Vicu pri Chatillonu sur Seine in gradišče v Heuneburgu, zlati diadem iz Stične in reliefi v Nesactiu se s trebeniškim materialom spajajo v neko zvezo, ki je danes še ni mogoče razložiti, ki pa je očitno obstajala. V slovenskih gomilah se dobe tu in tam fragmenti pravih grških vaz, prav tako tudi na Heuneburgu. Drugo stran importa predstavlja italški, kronološko in tipološko kasnejši import — apulske vaze, steklene ampule in deloma jagode iz grško-južnoitalskega kroga ter posamezni tipi prahistoričnih predmetov iz severne Italije: situla, cista, conalna keramika, čolničasta, kačasta in certosa-fibula. Tretji import bi bil »skitski«, to je import in morda tudi etnični element z vzhoda, ki prinaša s seboj konjsko žvalo in drugo opremo, trirobo no puščico in obredni pogreb konja v gomilah.

Ilirska materialna in duhovna kultura ter ilirska zgodovina bi morala biti v orisu natančneje podana. Ni mogoče dovolj poudariti, da so Iliri prvi prebivalci Jugoslavije, ki so deželo intenzivno naselili in ustvarili etnično ter kulturno osnovo za ves razvoj do prihoda Slovanov. Etnogeneza priseljenih južnoslovanskih plemen ostane nerazumljiva brez močnega vpliva starih ilirskih naseljencev.

Za latensko dobo velja nekaj podobnega. Kelti se drže v glavnem nižinskih predelih, ker so precej navezani na obdelovanje zemlje, in se ne bavijo z živinorejo v velikem stilu kot Iliri. Zmotna je trditev, da je grški in makedonski vpliv za razvoj naše zgodovine pomembnejši kot keltski. Grki so našo deželo le periferno kolonizirali, Makedonci, kolikor so bili helenizirani, se omejujejo v glavnem na egejski del sedanje Makedonije, njihova severozahodna plemena pa so bolj ilirska kot makedonska. Medtem pa so Kelti poleg Ilirov glavni faktor naše prazgodovine. Posebno važno je tudi dejstvo, da je njihova višja stopnja civilizacije omogočala hitrejšo in bolj intenzivno romanizacijo kot pri Ilirih. Keltski kulturi v rimski dobi, toponomastika in onomastika na napisih so dokazi za to.

Pri grški kolonizaciji bi morda kazalo omeniti, da je bil Damastion (ne Damantion) važen rudnik srebra za makedonsko državo. Lokalizacija je

možna tudi vzhodno od Ohridskega jezera in z ozirom na meje Filipove države tudi verjetnejša. Geneza Makedoncev bi nas zavedla predalet. Omeniti je treba le, da je poleg ilirskega elementa in kasnejše klasične helenizacije treba upoštevati še periferni ahajski element, ki je ostal mimo dorske selitve v področju ob severnih mejah Tesalije in Epira.

Drugo poglavje uvodne knjige, ki opisuje naše kraje v rimski dobi, je v nekem smislu manj problematično kakor poglavje o prazgodovini. Po orisu osvojitve Balkanskega polotoka po Rimljanih je podana organizacija uprave ter ekonomsko in kulturno življenje. Sledi odstavek o prehodu principata v dominat, na koncu pa dva odstavka o propadu antike, in sicer prvi o razkroju rimske vlade in družbe ter drugi o ostrogotski državi in njeni ureditvi. Od manjših netočnosti in neizdelanosti bi jih nekaj omenili: Nastanek mest je bil večkrat zvezan z bivanjem legij v nekem kraju. Tako je Emona klasičen primer naselbine ob starem ilirskem gradišču, če suponiramo, da je bilo to gradišče na grajskem hribu. Prvotni sedež legije XV Apollinaris je po njenem odhodu dalje proti Donavi postal civilna kolonija. V zvezi z mejami provinc bi bilo potrebno omeniti premike meje X. italske regije od Hrušice na Višnjo goro in začasno vključitev področja emonske kolonije v X. regijo. Notranji limes, ki se v konceptu pojavlja že s tem premikom in s povečanjem beneficianskih stražnic v področju Praetoria Latobicorum, se v 3. in 4. stoletju formira v krepak zaporni sistem na praetenturi Italiae s postojankama Castra in Nauportus kot izhodno in prednjo trdnjavo. V pozni antiki bi bilo v tej zvezi treba omeniti še tabore — pribežališča, kot so v Sloveniji Velike Malence in Vranje, na Koroškem pa n. pr. Duel pri Paternionu. Veliki limes na Donavi je spričo njegovega topografskega kakor tudi ekonomskega pomena premalo prikazan. V odstavku o kovnicah na ozemlju Jugoslavije ne bi bilo odveč omeniti municipalno kovanje grških naselbin, ki so kovale denar po stari makedonski tradiciji kot n. pr. municipium Stobense.

Odstavek o kulturnem življenju obravnava pravzaprav samo romanizacijo iliro-keltskega prebivalstva. Pri romanizaciji gre za več vprašanj. Če se omejimo na kulturno življenje, kar sicer ni dopustno, bi bilo treba najprej ugotoviti elemente, ki so jih Rimljani prinesli, in nato elemente, ki so domačega izvora. Sinteza obeh in ne izprememba starih kulturnih elementov v rimske tvori tako imenovano provincialno kulturo. Izven sfere čisto materialne kulture pa nas zanima zlasti vprašanje, kakšne so bile težnje razvoja v provincah: ali so provinciali čutili potrebo, da se romanizirajo, ali odpor do tega vsiljenega procesa. Gotovo so vladale tako ene kot druge težnje. Osnovni problem rimske zgodovine na naših tleh pa ne leži v težnji poiskati čim več sledov odpora in iliro-keltske samoniklosti, temveč sledove sinteze domače in importirane kulture. Razvojno govorjeno je bil namreč spričo rimske ekonomske in družbene strukture Ilir, Kelt, Tračan in Dačan zainteresiran na pridobitvah rimske civilizacije. V teku stoletij rimske okupacije je postala njegova pripadnost k imperiju sama po sebi umevna. V metropolitanski deželi kot v provincah so se razvile razne plasti družbe in razni razredi, ki niso imeli več skupnih interesov. Interesi prebivalcev imperija so se pričeli deliti in oblikovati horizontalno po družbenih plasteh in ne toliko vertikalno po provincah. Pri tem je razumljivo, da so ravno vodilni sloji provincialov, torej najbolj »romanizirani« prebivalci kazali bolj avtonomistične težnje, zatirani razred sužnjev, koloni, kmetje in manj imoviti svobodni prebivalci pa ne. V tem je iskati tudi vzroka, da je krščanstvo s svojimi univerzalističnimi načeli v teh slojih tako uspevalo. Problem romanizacije ima torej dva aspekta — dejanski potek in posamezne pojave na eni strani, na drugi strani pa svoje osnovne težnje in razvojne vzroke.

Odstavek o kulturnem življenju v provincah bi se moral vsaj bežno pomuditi pri umetnosti provinc, ki jo pušča čisto ob strani. Rimska provincialna umetnost v Alpah, Podonavju in na Balkanskem polotoku predstavlja velik del umetnosti rimske države. Tu imamo sijajne primerke čiste importirane umetnosti in popolnoma primitivne, nerimske, avtohtone izdelke. Med obema skrajnostima pa se nahaja večina, od statuarne plastike, reliefov in fresk do drobne umetne obrti in od zasnov urbanizma ter reprezentančnih

zgradb do preprostih izoliranih in zasebnih gradenj. Tudi v rimski dobi in tudi v naših provincah se je umetnostni stil razvijal z družbo, ki ga je ustvarjala.

Obe poglavji imata dodano dokaj obširno literaturo. Čisto mimogrede naj omenimo, da v poglavju o antiki ni navedeno nobeno delo o umetnosti (n. pr. Ferri, Schober, Egger). Na zemljevidih bi bilo treba za prazgodovino dodati vsaj še Ruše in Visac (Nesactium), za antiko pa še to ali ono dalmatinsko mesto. Med ilustracijami bi se moral najti prostor še za prazgodovino.

Uvod v »Zgodovino narodov Jugoslavije« je potemtakem svojo nalogo le deloma izpolnil. Objektivno ga ni mogoče pohvaliti, a pretirana graja bi bila tudi krivična in zgrešena. Ta uvod nam namreč zelo dobro kaže stanje arheološke vede v naši državi. Medtem ko so v letih po osvoboditvi posamezna raziskavanja napravila velik korak dalje, pa vzporedno z delom na materialu ni prišlo kaj prida naprej proučevanje splošnih arheoloških in zgodovinskih problemov jugoslovanske prazgodovine in antike. Zato pomeni arheologija v Jugoslaviji še vedno samo nekakšen »uvod« v jugoslovansko zgodovino.

Dr. Jože Kastelic

II

Dolgo zelena in dolgo pripravljena ZNJ, ki je končno izšla 1953, je zamašila najobčutnejšo vrzel v naši zgodovinski strokovni literaturi. O knjigi bi se dalo napisati precej pohvalnega, kar ni čudo, saj so na njej delali naši najboljši strokovnjaki iz vseh republik. Ze sama imena sodelavcev so porok, da se v knjigi ne bo našlo konkretnih napak, tesno sodelovanje vseh šestih republik, in ne v zadnji vrsti ožja redakcijska komisija, pa je knjigo očevala pred nacionalno-šovinističnim podajanjem razvoja posameznih naših narodnosti. Kot enega najlepših rezultatov komisije, pa tudi sodelavcev, lahko beležimo, da nikjer ne prihaja do izraza niti srbski niti hrvatski napihnjjen šovinizem, ki je v preteklosti pogosto bil značilen za mnoge zgodovinske študije in za sintetične zgodovine. Naši avtorji so pri mnogih kočljivih vprašanjih, kakor n. pr. pri Rdeči Hrvatski, pri Srblihanu bana Ninoslava, pri »bolgarstvu« Samuelovega cesarstva itd., raje dotična vprašanja, ki jih itak nihče ne bi mogel nedvomno rešiti, samo nakazali, ali pa celo pustili v nemar in molče prešli preko njih. In tako je tudi bolje.

Toda od pohval za knjigo bi bilo malo koristni. Več konstruktivnega se lahko prispeva za bodoče izdaje s tem, da se opozori na pomanjkljivosti, ki jih ni malo. Kakor že rečeno, konkretnih napak v knjigi ne bo zlahka zaslediti, tem bolj pa se mi zdi knjiga šibka v metodično-didaktičnem pogledu. Namenjena je za učbenik; ta svoj namen pa po mojem mnenju v mnogih delih ne izpolnjuje. S stališča metode podajanja bi ji očital: 1. tu in tam nesmotrno razporeditev snovi; 2. pomankljivost glede na poudarjanje vloge ekonomskih momentov v zgodovinskem razvoju naših političnih enot v srednjem veku; 3. prestrogo izločanje politične zgodovine, ki gre včasih tako daleč, da se izgubi genetična nujnost razvoja.

1. Glede nesmotrne razporeditve snovi je dal najstrožjo oceno neki kandidat, ki je pri izpitu na očitane eksaminatorja, zakaj ni obdelal vsaj dotična poglavja ZNJ, resignirano vzdihnil: »Joj, ko je pa tako dolgočasna!« Vzdih kandidata gre predaleč. Zgodovina in roman sta dve različni stvari, toda vseeno bi morala zgodovina imeti za mladega zgodovinarja vsaj toliko privlačnosti, da se ne čuti odbijanega. To privlačnost pa ZNJ zgubi zaradi nepreglednosti. Mora se priznati, da pri III. in IV. poglavju tudi več zgodovinar težko obdrži pregled, še težje si ga bo pridobil in priboril novinec. Po mojem mnenju bi morala v III. poglavju oddelka 1 in 3 predstavljati osnovo, od katere bi se prešlo na strnjeno podajanje selitve.

Z oddelkom 3 bo marsikateri strokovnjak nezadovoljen. Obravnava v ZNJ je po mojem mnenju najmanj trikrat prekratka, gre pa glede na kritičnost čez kritičnega Jirečeka ali Niederle-ja in presega glede na skepsu znanega Brücknerja oziroma njegove posnemalce. Zdi se mi, da sta kritičnost in skepsa pretirani. Ker pa je snov preveč obširna, da bi se mogla obravnati v tej re-

cenzijski, jo nameravam ob drugi priložnosti in na drugem mestu podati s stališča, ki kot osnovo ne jemlje izključno samo pisane vire in arheološke najdbe, ampak se oslanja tudi na one etnološke in lingvistične rezultate, ki se zde upravičeni in v neki meri vredni tega. Tak, kakor je oddelek 3 sedaj, bo v bodočih izdajah potreben globlje revizije.

Ko se v teku stoletne selitve poleg Slovanov pojavijo Obri, bi se vstavil v razvoj selitve oddelek 4, ki je sam po sebi zelo dober, toda stoji sedaj v knjigi kot popolnoma osamljena razprava, brez prave logične zveze z ostalo snovjo, bo pa dobil povezavo na pravem mestu, ako se strneta oddelka 1 in 3 v eno celoto. Oddelek 6 je sicer v lepi povezavi s selitvijo, toda zdi se mi, da bi se ga brez škode lahko postavilo tudi kot oddelek 7 in obratno oddelek 7 kot oddelek 6. S tem bi se pridobil strnjen razvoj naseljevanja z edino logično cezuro o Obrih in materija bi bila za novinca mnogo preglednejša.

Naj omenim, da se mi zdi oddelek 7 na mnogih mestih potreben dopolnitve. Glede slaviziranja Peloponeza ni rečeno vse, kar se da reči in je potrebno reči, glede slaviziranja Severne Grčije je znano današnje številčno razmerje slovanskih in grških toponimikov in glede slovanskih elementov v novogrškem so Vasmerjeve raziskave dokončno določile obseg slovanskega vpliva, čigar intenzivnost se vidi že iz dejstva, da so Grki od nas prevzeli celo besedo za pojem »zakon«. Mislim, da bi bilo dobro vsaj z enim stavkom omeniti Fallmeyerjevo hipotezo, ki se je pred sto leti smatrala za tako važno, da je tedanja naša licejska knjižnica nabavila vse njegove knjige, medtem ko marsikaj drugega v resnici bolj važnega ni nabavljala. Končno bi bilo dobro glede Albanije uporabiti rezultate Šufflayevih raziskovanj.

V oddelku 8 je nepotrebnega ponavljanja o Obrih, čisto nepričakovano pa se tu pojavlja teorija o enotni ali posebni doselitvi Hrvatov, ki bi boljše stala ob koncu predhodnega 7. oddelka o selitvi.

Še bolj komplicirano je za začetnika IV. poglavje. V njem je prikazan razvoj i Zahodne Evrope i Bizanca, vedno v zvezi z Južnim Slovanstvom, toda v tako obćih potezah, da se bojim, da od tega ne bo mnogo koristil. Pri tem je južnoslovanska zgodovina tu in tam anticipirana in se govori o posameznih fazah in posameznih problemih razvoja prej, preden se je ta razvoj deskriptivno obravnaval. Z metodičnega stališča to ni pravilno, zgoščena sinteza bi smela slediti šele podrobni analizi. Morda bi bilo bolj smotrno, ako bi se dal zgošćen pregled zahodnega razvoja v zvezi s slovensko zgodovino, pregled Bizanca, Bolgarov, Ogrov itd. pa v zvezi z onimi našimi narodi, ki najprej in najbolj intenzivno prihajajo pod vpliv dotičnih držav oziroma narodov. Vendar pa je v tem pogledu kritizirati mnogo lažje, kakor dajati konkretne konstruktivne predloge. Živo se občuti, da je poglavje težko in zapleteno, toda še težje bi bilo reči, kako naj bi se ta snov podala manj komplicirano in povprečni začetniški mentaliteti bolj dostopno. Vsekakor bo potreben o posameznih oddelkih tega poglavja podroben študij in večkratni poskusi, da se zlije v harmoničen sklad, ki bo lahko sprejemljiv za neizurjene novince. Analogno IV. poglavju je IX. poglavje, toda primerjanje obeh kaže, da je IX. uspelo mnogo bolje od IV. Razvoj zahoda in vzhoda je podan v IX. poglavju v bolj reliefnih potezah, anticipiranja južnoslovanske zgodovine je manj, posamezne komponente, ki so vplivale na naš razvoj, so obdelane z večjo skrbnostjo in bi n. pr. oddelku o vdoru Turkov tudi najbolj strog zgodovinar ne mogel očitati pomanjkljivosti. Zato se bo dalo tudi četrto poglavje urediti tako, da ne bo predstavljalo težav.

2. Poudarjanje ekonomskih momentov v razvoju našega srednjega veka je preveč šibko. Daleč smo še od tega, da bi lahko podali razvoj družbene in politične nadstavbe od faze do faze kot izraz in posledico spreminjanja ekonomike naše družbe; toda vsaj posamezne momente bi bilo potrebno poudariti močneje. ZNJ iznaša v sa sem spada jo ča fak ta, toda iznaša jih tako mimogrede, tako malo poudarjeno, da se mi zdi, da to ne zadostuje. Naj navedem konkreten primer. V zgodovini Hrvatske se lepo navaja, da je cesar Vasilij odločil, da dalmatinska mesta in otoki plačajo hrvatskemu knežu 710 solidov, samo slučajno je na tem mestu pozabljeno reči, da morajo to

vsoto plačati letno, pozabljeno je reči, da je to bila za tedanje stanje hrvatskega ekonomskega življenja velikanska vsota, pozabljeno je reči, da je ta velikanska vsota, skupaj s poznejšim beneškim tributom, glavni in, mislim, izključni faktor naslednjega naglega družbenega razvoja in političnega vzpona pod Mutimirom in Tomislavom. Brez tega faktorja ne bi bilo niti Mutimirovega sijajnega dvora, še manj pa Tomislavove, za tedanje razmere pač sijajne vojske in mornarice. Ako se čita ZNJ, se zdi, da so vse te stvari iznikle same od sebe, pravzaprav iz nič, bilo bi pa potrebno jasno povedati in čim bolj poudariti, kaj je prava podlaga temu družbenemu in političnemu razvoju Hrvatske v zadnji četrtini 9. stoletja. Vsa važnost teh tributov, ki se stekajo v blagajno hrvatskih knezov, je najbolje razvidna iz primerjave Trpimirovih in Mutimirovih gospodarskih razmer: Trpimir si mora vsotico 60 solidov izposojati od splitskega nadškofa in ima na svojem dvoru samo enega dvornega dostojanstvenika, blagajnika, Mutimir pa ima 4 blagajnike in celo vrsto drugih dvornih dostojanstvenikov. Bizantinski zlatniki so povzročili v razredni diferenciaciji pri Hrvatih v teku 14 let skok, ki bi v normalnem in naravnem razvoju trajal dolga desetletja.

Podobnih primerov prešibkega naglašanja ekonomskih momentov bi bilo še več, n. pr. v zgodovini Duklje, kjer mislim, da je Vojislavov uspeh v osvobodilni borbi proti Bizancu postal možen zaradi plena od razbite bizantinske ladje — Dukljancem je tedaj padla v roke bajna vsota ca. 70.000 zlatnikov in je brez dvoma vsaj en del te vsote šel za nabavo orožja. Edino v srbski zgodovini je ekonomski moment poudarjen na pravem mestu pri Urošu I. in so navedeni viri politične moči (rudniki, trgovina, dubrovniški svetodmitarski tribut), pa celo tu bi bila koristna obširnejša obdelava.

Kakor se vidi, so očitki glede razporeditve snovi in glede preslabega poudarka ekonomskih momentov zgolj tehničnega značaja, zgolj želje, kako naj se snov podaja na bolj prikladen način.

3. Tretji očitek, prestrogo eliminiranje politične zgodovine, pa je globlje narave. V tem pogledu bo marsikdo imel načelne pomisleke in resne očitke glede na podajanje same zgodovine narodov Jugoslavije, še bolj pa glede na podajanje okvirne zgodovine, t. j. zgodovine onih državnih tvorb, ki so imele odločujoč vpliv na naš razvoj. Znano je, da »zgodovinska znanost... ne more reducirati zgodovine družbenega razvoja na dejanja kraljev in vojskovodij, na dejanja »osvajalcev« in »podjarmljevalcev« držav, temveč se mora predvsem baviti z zgodovino proizvajalcev materialnih dobrin, z zgodovino delovnih množic, z zgodovino ljudstev. To so načela, ki se jih bo držal vsak zgodovinar, toda besede se mora vzeti take kot so. Beseda »predvsem« ni ista kakor beseda »povsem«. Ako bi bil komite, ki je sestavljal zgodovino VKPb, smatral zgodovino kraljev in vojskovodij za popolnoma odveč, bi bil pač uporabil izraz »povsem«, »izključno« ali kaj podobnega. Če pa je zavestno uporabil izraz »predvsem«, potem se ve, da je zgodovina ljudstev prva zahteva, toda zgodovina kraljev in vojskovodij ni popolnoma odveč, posebno ne tam, kjer je potrebna za razumevanje logičnega razvoja. Znano je, da je najtežja napaka meščanske historiografije prav v tem, da poleg bleščečih ali ne bleščečih imen kraljev in vojskovodij ni videla ljudstev, toda zgodovinski materializem bi napravil obratno napako, če poleg zgodovine ljudstev ne bi videl kraljev in vojskovodij. Saj itak ni napravil te napake. Učbeniki Kosminjskega ali Kosminjski-Udaljcov-Vajnštajna — če navedemo samo one, ki so tudi pri nas v rabi — imajo poleg pregledne zgodovine ljudstev tudi imen kraljev in vojskovodij čisto dovolj, da se dobi jasna in precizna, ne pa samo meglena slika zgodovinskega razvoja.

Naša ZNJ dela v tem pogledu težke napake. Pač najtežja se je primerila, ne vem, ali namenoma ali samo po naključju, z Arabci in Mohamedom. Mohamed, ki je duševno še vedno v posesti znatnega števila našega prebivalstva, sploh ni omenjen, in muslimanski študenti iz naše ZNJ sploh ne zvedo, od kod jim je islam. Izgovor, da morajo to vedeti iz obče zgodovine, ne bi držal. Islam toliko vpliva na naš celoten razvoj, da bi mu morala naša ZNJ posvetiti vsaj toliko prostora, kakor mu gre po važnosti.

V zvezi s tem je tudi bizantinska zgodovina. Nikjer ni omenjena obupna borba Bizanca z Arabci, skrbno se ZNJ ogiblje vsakega imena in vsake letnice. V njej čitamo, da je Bizancu uspelo — od konca 7. do začetka 9. stoletja — ponovno se učvrstiti na Balkanskem polotoku, da do konca 8. stoletja zopet obnavlja svojo vrhovno oblast nad njim, da je v drugi polovici 10. in v začetku 11. stoletja Bizanc končno obvladal svoje sovražnike itd., itd. Stoletja in stoletja! To mora biti užitek za arheologa in predzgodovinarja, ki se poslužuje samo stoletij, za zgodovinarja se mi zdi tak način podajanja nemogoč. Posebno za učbenik ne. Priporočljiv ni niti za beograjsko univerzo, ki ima bizantinistiko kot obvezen predmet v sklopu narodne zgodovine, nemogoč je za ostale univerze, na katerih se bizantinistika ne predava in bi moral študent prav iz ZNJ zvedeti konkretne podatke iz bizantinskega, za Južne Slovane tako pomembnega razvoja. Malo bolje so obdelani Bolgari, Madžari, Venecija in Frankovska država, toda tudi pri teh ni vse, kakor bi bilo želeti. V celoti se mora reči, da je okvirna zgodovina narodov Jugoslavije podana v tako visoko splošnih potezah, da postaja meglena in nepregledna in bo v taki obliki nedostopna za onega, ki se je mora učiti. Odgovjila nam bo naraščaj, ki bo imel zelo nejasne obrise o najvažnejših fazah dogajanja v naši soseščini, a o konkretnem razvoju ne bo imel nobene določene predstave in nobenega znanja.

Podobnih pojavov, čeprav v mnogo manjši meri, je tudi v sami zgodovini naših narodov. V strahu, da bi se ji ne očitalo buržoazno zanimanje za dinastično zgodovino, za tete in strice in letnice, jih izpušča tudi tam, kjer nam brez njih zgodovina postaja nerazumljiva, kjer postaja sklop dogodkov brez notranje logične povezave in genetične nujnosti. Navedel bom samo dva — tri najbolj bodoče primere.

Za Tvrtka se navaja, da je, poudarjajoč svoje nemanjičko poreklo po ženski liniji, uspel, da se proglasi za naslednika Nemanjičev. Če je Tvrtko to poudarjal, je že moralo biti res tako. Vsekakor bodo naši študentje raje verjeli Tvrtkovemu poudarjanju, kakor bi se učili, da je njegova stara mati Elizabeta hči srbskega kralja Dragutina. In če bi jih hotel človek gnjaviti še s tem, da je vnukinja te Elizabete Tvrtkova »sestra po stricu« — ta stopnja sorodstva se na Balkanu še danes, kaj šele v srednjem veku, smatra za najožje sorodstvo — tudi po imenu Elizabeta, postala žena Ludvika Velikega, in da je ta Bosanka ista kraljica, ki so jo Hrvati zadavili v Novigradu leta 1386, potem bi se verjetno očitalo, da so to nepotrebni in škodljivi ostanki buržoazne historiografije. V resnici pa šele te dinastično-rodbinske vezi tolmačijo, na kakšen način je Tvrtko prišel do srbsko-bosenske krone, in tolmačijo, na kakšen način se je mogel obdržati nasproti Ludviku Velikemu in kako se je svoji sestri po stricu čudno oddolžil po Ludvikovi smrti.

Drugi primer: V zgodovini-Samuelovega carstva se navaja, da je po smrti Ivana Vladislava višje plemstvo, ki je do tedaj bilo na čelu borbe, pokazalo nagnjenje, da sprejme bizantinsko oblast. Razen redkih izjem gredo njegovi predstavniki naproti cesarju Vasiliju II., ki je krenil v Makedonijo, in mu brez odpora izročajo mesta in pokrajine, ki so jih upravljali. Kot nadomestilo za to dobivajo potrjene svoje privilegije, bizantinske časti in naslove.

Absolutno gotovo je, da bo vsak študent pod »višjim plemstvom« in njegovimi »predstavniki« razumel pač zares samo Samuel-Vladislavove višje dostojanstvenike, poveljnice itd. To je tudi res, to so bili patriarh David, vojvode Bogdan, Nikulica, Krakra, bivši junaški branilec Pernika, strumiški vojvoda Dragomuž itd. Točnost besed ZNJ se torej nima kaj očitati in vendar je ZNJ tu skrajno pomanjkljiva, lahko se reče celo pogrešna. Brez dvoma nihče pod izrazom »višje plemstvo« ne bo razumel tudi članov same carske rodbine. Zaradi tega bo vsakomur čisto nerazumljivo in nepojmljivo, da se v uporu makedonskih Slovanov leta 1040 naenkrat med uporniki pojavlja Aluzijan, sin padlega carja Ivana Vladislava, ki je do tedaj, torej med 1018, ko je Makedonija kapitulirala, in 1040, ko je izbruhnil upor, bil cesarski namestnik v Armeniji, kakor to navaja ZNJ ob priliki obravnavanja upora. Vsak, kdor bo zgodovino bral pazljivo, se bo začuden vprašal: Aluzijan, sin premaganega in padlega Ivana Vladislava, pa cesarski namestnik v Armeniji? Kaj so

bizantinski cesarji tako krščansko ljubili svoje sovražnike, da so jih postavljali na najvišja mesta? Ali morda. Bizantinci niso imeli dovolj sposobnih ljudi, pa so v sili postavili tega Slovana na tako odgovoren položaj? Knjiga ne daje nobenega odgovora in pojav Aluzijana ostaja uganka. Uganka ostaja zato, ker ZNJ, da ne bi iznašala preveč odiozne dinastične zgodovine, enostavno zamolči dejstvo, da se na čelu makedonskih kapitulantov nahaja ne »višje plemstvo«, ampak sama carica Marija, vdova padlega Vladislava, z dvema sinovoma (trije so bili v začetku še proti kapitulaciji in so se vdali šele naknadno, ko so videli, da se to »izplača«), poleg nje pa seveda tudi večji del plemstva in pariarh. ZNJ ne navaja dejstva, da ni v prvi vrsti višje plemstvo dobilo od Vasilija II. visoke range in naslove, ampak v prvi vrsti carska rodbina. Carica-vdova postane »zosti« — dvorna dama —, sinovi pa upravniki provinc in poveljniki v bizantinski vojski. Moglo bi se pripovedovati o najstarejšem Presjambu-Fruzinu, ki se kot upravnik province Bukelarije zaroči z mlajšo nečakinjo Vasilija II. Teodoro in z njo stremi za nič manj ko carigrajskim cesarskim prestolom, zaradi česar po bizantinskem običaju izgine oslepljen za zidovi samostana; ali o Aluzijanu in njegovih sinovih Vasiliju in Samuelu, ki se odlikujeta v borbah s Seldžuki; ali o četrtem, Trajanu, čigar vnukinja Irena postane žena cesarja Aleksija Komnena, in je mati slavne zgodovinarke Ane Komnene; ali morda o hčerki padlega Ivana Vladislava, Katarini, ki je postala žena cesarja Komnena Izaka, in jo, po pripovedovanju Psellosa, Izak draži, da jo je iz sužnje napravil za cesarico, ona pa ga zavrača, da je samo prestol zamenjala s prestolom. Mnogo podobnega bi se moglo pripovedovati, toda vse to je samo zgodovinski trač, ki se je nekdaj smatral za bistveni in sestavni del zgodovine, je pa načelno odveč. Samo v našem primeru ni odveč. Te posamezne osebnosti in njihove kaj malo važne usode namreč bistveno menjajo sliko tedanje epohe. Po ZNJ izgleda, kakor da je Samuelova Makedonija izginila brez globljih sledov, skupna vsota takih posameznih usod, kakor smo jih omenili zgoraj, pa kaže nasprotno. Sama kapitulacija je čisto drugačna, kakor se dobiva vtis iz ZNJ, ter se vidi, da je Samuelova tvorba še v fazi razpadanja in propada tako močan faktor, da pravzaprav tudi Vasilij II. mora kapitulirati in popuščati na vse strani, i nasproti dinastiji i nasproti aristokraciji i nasproti cerkvi (popuščanje nasproti cerkvi je v ZNJ sicer omenjeno, toda še zdaleč ne dovolj pravilno poudarjeno). Na drugi strani je za nas vendar zanimivo, da so Komnenovci, ki so za naš razvoj vse do konca 12. stoletja tako važni, v najožjih zvezah z našimi »Aronovci«, kakor jih imenuje Ana Komnena, pravnukinja Samuelovega brata Arona. Iz skupne vsote takih posameznih usod bo študent razvidel, da je bila najvišja plast fevdalne plemiške družbe medsebojno prav tako internacionalno povezana, kakor je to danes najvišja plast kapitalistične družbe.

Zaradi takšnih momentov sem mnenja, da bo potrebna podrobnejša in globlja obravnava tudi dinastičnih vprašanj, kjer so ona karakteristična in važna za razvoj, kjer spreminjajo sliko kakega obdobja in nam kažejo malo znane povezave.

Dr. G. Čremošnik

Celjski zbornik 1951. Uredili Gustav Grobelnik, dr. France Kotnik in Vlado Novak. Izdal Svet za prosveto in kulturo mesta Celja. Celje 1951. 270 str. (= CZ)

Slovenj Gradec ob 700-letnici, 1251—1951. Uredil in opremil uredniški odbor. Slovenj Gradec 16. septembra 1951. 82 str. (= SG)

Slovenci ob Jadranu. Zgodovinska razstava. Izdala in založila Slovensko-Hrvatska prosvetna zveza — podzveza v Kopru. Predstavnik Srečko Vilhar. Koper 29. oktobra do 29. novembra 1952. 64* str.

Istrski zgodovinski zbornik, Leto I (brez letnice, izšlo 1953; brez podatkov o sestavi uredniškega odbora). Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO. Koper. 300 str.

Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja. Opremil (uredil ?) Likar Jožef. Izdal Pripravljalni odbor obletnice Kostanjevice. Kostanjevica 1953. 116 str. (= KZ)

Ptujski zbornik, 1893—1953. Izdalo Muzejsko društvo Ptuj (uredil ?). Ptuj 1953. 111 str. (= PZ)

Mengeški zbornik, 1154—1954. I. del. Uredila Anton Gorjup in Ivan Vidali. Izdal Pripravljalni odbor za proslavo 800-letnice Mengša. 224 str. + 2 zemljevida. Ljubljana 1954. (= MZ)

Z reorganizacijo našega zgodovinskega tiska po osvoboditvi skozi vrsto let ni bilo poskrbljeno za krajevne zgodovinske razprave. Zgodovinska glasila, kjer so razprave te vrste našle mesto za objavo pred drugo svetovno vojno, so delno prenehala že 1941 (mariborski Časopis za zgodovino in narodopisje in Kronika slovenskih mest) in po osvoboditvi niso bila obnovljena, dočim je Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo izšel zadnjič še 1945. Zgodovinski časopis, ki je prvič izšel leta 1948 za leto 1947, je sicer pomenil zaradi svoje močnejše zgodovinske usmerjenosti in združitve vseh slovenskih zgodovinarjev okrog skupnega glasila nedvomno dvig naše zgodovinske publicistike na višjo raven, vendar pa za lokalne zgodovinske študije nima dovolj mesta. V prvih povojnih letih se to pomanjkanje v organizaciji našega zgodovinskega tiska še ni tako hudo občutilo, ker so bili zgodovinarji na srednjih šolah preobremenjeni s svojim poklicnim delom v šoli. Ze nekaj let sem pa se je vedno ostreje čutila potreba po drugem zgodovinskem glasilu, ki ji je šele lani ustreglo Zgodovinsko društvo, ko je začelo izdajati poleg Zgodovinskega časopisa še Kroniko (Časopis za slovensko krajevno zgodovino). Ta potreba se je izražala najprej v objavljanju raznih krajevno-zgodovinskih prispevkov v raznih časnikih (v manjši meri tudi v revijah, zlasti v Novih obzorjih). Nekaj let pa se že izraža ista potreba tudi v vrsti zbornikov, ki ob raznih obletnicah krajev (Celje, Slovenj Gradec, Kostanjevica, Mengeš) in zgodovinarskih organizacij (60-letnica Muzejskega društva v Ptuj) ali zaradi posebnih potreb (Zgodovinsko društvo v Kopru) obravnavajo zgodovino posameznih krajev ali pokrajinskih okolišev. Vse te publikacije imajo »revialni« značaj v tem smislu, da gre pri vseh za objavo n o t r a n j e razmeroma slabo povezanih prispevkov različnih piscev in ne za strnjeno krajevno zgodovino. Dočim pa se štiri med obravnavanimi publikacijami vendarle omejujejo le — ali skoraj povsem — na bolj ali manj celoten prikaz zgodovine določenega kraja ali okoliša, imajo druge tri (Celjski zbornik, Istrski zgodovinski zbornik, Ptujski zbornik) bolj pisano sestavo in že precej revialni značaj. V naslednjem pregledu se omejujem le na kratek pregled in označbo vsebine v navedenih zbornikih, in to seveda v prvi vrsti kolikor imajo njihovi prispevki zgodovinski značaj.

Poseben pomen in delno tudi značaj imata obe koprski publikaciji. Knjiga »Slovinci ob Jadranu« je nastala kot vodnik po zgodovinski razstavi »Slovinci ob Jadranu« (Koper 29. oktobra do 29. novembra 1952) in podaja poleg celotnega popisa razstavljenega gradiva v uvodnih odstavkih k popisu posameznih oddelkov razstave pojasnila temeljnih teženj, ki so jih ti oddelki nameravali doseči. Večina teh uvodov je sestavljena z ene strani iz kritike tendenčnih del italijanske historiografije, z druge strani pa iz dokazovanja lastnih tez razstavljalca. Tako sama razstava kakor tudi vodič po njej sta brez dvoma pomemben pojav po osvoboditvi znova zaživelega kulturnega dela v tem delu Slovenskega Primorja. Prvi tretjini knjižice (zlasti str. 17—24) se sicer pozna delno premajhna kritičnost in nezadostno poznanje virov, pa tudi naše domače literature o poteku zgodovine slovenske kolonizacije v Istri (zlasti raznih del M. Kosa o tem vprašanju), toda od str. 27 dalje se je pisec oprl predvsem na dokumente in dal živo podobo zlasti o narodnoosvobodilni borbi v Slovenski Istri. Dokaz o pomembnosti slovenskega življa ob tem koščku naše morske obale pa je razstava nedvomno podala, ne glede na to, da bi njeno izvedba

mogla upoštevati še razne druge, v razstavi in vodiču nezajete momente (prim. n. pr. delo Slovensko Primorje in Istra, 1953, zlasti str. 22—197).

»Istrski zgodovinski zbornik« vsebuje v bistvu iste temeljne težnje kakor vodič po razstavi, delno pomeni celo nekakšno vodičevo dopolnilo. Njegove članke povezuje v celoto oster in nedvomno opravičen odpor proti italijanski iredentistični historiografiji. Ze razprava *B. Nacelle* »Gli Slavi al placito del Risanoc« (str. 5—16) opravičeno zavrača trditve te historiografije o poteku slovanskega naseljevanja v Istri, dasi avtor ne pozna dovolj slovenske zgodovine (n. pr. glede datiranja ketlaške in belobrdске kulture ter glede poteka pokristjanjevanja Slovencev, str. 9 in 13, s čimer so zvezani nekateri pogrešni zaključki). *P. V. Vesel* dokazuje pomen slovenskega prebivalstva na koprskem ozemlju ob analizi osebnih in krajevnih imen ter terminologije koprskih statutov, zlasti pa na podlagi njihovih določb o agrarnem prebivalstvu (str. 17 do 28). *M. Pahor* podrobno obravnava »Koprski upor leta 1548« (str. 29—68), dasi ostane premalo razloženo temeljno vprašanje, kdo je družbeni nosilec borbe (meščanstvo ali okoliško agrarno prebivalstvo?) in se zato vanjo vnašajo morda premalo opravičeno razni nacionalni momenti. *S. Vilhar* poskuša razkriti »Družbene korenine italijanskega iredentizma v Istri« (str. 69—100), vendar pa je obravnava vprašanja ostala v marsičem še precej visoko nad ekonomskimi in družbenimi podlagami iredentizma v polemiki z raznimi italijanskimi pisci prejšnjega stoletja. Na str. 101—145 je ponatisnjen spis *G. A. Facchinettija*, župnika v Savičentu v letih 1854—1866, »Gli Slavi Istriani« iz časopisa »L'Istria« (1847), v katerem opisuje pisec šege in običaje istrskega slovanskega prebivalstva v prvi polovici prejšnjega stoletja. — *M. Pahor* in *M. Markič* nakazujeta naloge slovenske historiografije glede zgodovine Slovenskega Primorja — pri tem se mi zdi slika dosedanjšega dela le nekaj preveč pesimistična — in vprašanja istrskih arhivov (str. 147—163), na str. 165 do 189 pa sledi vrsta ocen, ki pa jim moram osporavati pravilnost glede na izbor ocenjenih del. Nedvomno je sicer naloga »Istrskega zbornika«, da zavrača razne italijanske iredentistične teze glede Istre, a prav tako spada med njegove naloge, da prikaže naša domača dela o istrski zgodovini. Dočim je svojo prvo nalogo izpolnil ponekod celo preostro (prim. str. 184—186 glede Cušina), je drugo povsem zanemaril. »Zbornik« zaključuje objava 50 dokumentov o zgodovini Kopra in njegove okolice od 14. stoletja do narodnoosvobodilne borbe (str. 191—297) in poročilo o »arheoloških izkopavanjih na Koprskem« leta 1952 (str. 299—300).

Ostali zborniki so po svoji sestavi bolj sorodni med seboj. V večji ali manjši popolnosti skušajo zajeti razna vprašanja iz zgodovine kraja, ki so mu posvečeni, nekateri pa objavljajo še razne druge spise v prizadetem kraju živečih piscev vse do poezije. Pri SG, KZ in MZ pri tem prevladuje poskus, podati kolikor toliko zaokroženo zgodovino kraja, dočim zbujata CZ in PZ mnogo bolj vtis »zbornikov« z zelo pisano vsebino — od zgodovine do leposlovja po vsebini, od sintetičnih razprav do drobnih doneskov po obliki. Prvi nadaljujejo tradicijo nekdanjih številnejših krajevnozgodovinskih del, drugi pa so po svoji sestavi bližji nekdanjim različnim revialnim publikacijam, od strokovnih do splošnih.

V SG (*J. Šašel*, str. 5—10) in MZ (*S. Gabrovec*, *J. Šašel* in *T. Bregant*, str. 7 do 20) je podana celotna in zaokrožena preteklost širše okolice Slovenjega Gradca in Mengša v prazgodovinskem obdobju in so navedene arheološke najdbe preko rimske dobe do staroslovanskih grobišč v zgodnjem srednjem veku. Pisci načenjajo ob tem tudi nekaj širših vprašanj, tako n. pr. vprašanje razvoja ilirske kulture na Gorenjskem (MZ, str. 10), poteka rimske ceste od Emone do Trojan (MZ, str. 16), razmerja domačinov do priseljencev iz Italije v rimski dobi (SG, str. 8). CZ ima s tega področja le nekaj manj pomembnih drobnih prispevkov *A. Bolte* (Srebrni rimski svetilki iz Sentjurja pri Celju, str. 88—93, in poročilo o arheoloških izkopavanjih v Celju in Gotovljah leta 1951, str. 251—256), pač pa je pomemben v PZ poleg prispevkov *J. Klemenca* (Zgodnjekrščanska svetilka iz Ptuja, str. 23—24) in *P. Koroščeve* (Pomen slovanskega grobišča v Turnišču, str. 37—39) predvsem prerez »Stanja slovanske arheologije na področju Ptuja« (str. 33—37), kjer njegov avtor *J. Korošec* v na-

zornem pregledu vseh staroslovanskih najdišč v tem pogledu tako bogatega ptujskega okoliša nekoliko omejuje svoje starejše mnenje o ptujskem staroslovanskem svetišču.

Krajevna zgodovina je zajeta najbolj sistematično v SG: srednji vek do konca 15. stoletja ter 18. in 19. stoletje je prikazal *I. Grobelnik* (str. 12—29 in 48—50), dobo reformacije *J. Mraoljak* (str. 29—39), dogodke v zvezi z bojem za Koroško leta 1919 (pod preširokim netočnim naslovom »Slovenj Gradec po prvi svetovni vojni«, str. 50—51) *J. Soklič*, zgodovino »Slovenjgraškega okraja med narodnoosvobodilno borbo« (str. 51—63) pa *B. Žolnir*. Težišči zgodovinskega prikaza sta na dobi do 16. stoletja in času narodnoosvobodilne borbe; za 340 let med tema dvema dobama je navedenih le nekaj osamljenih, nepovezanih podatkov. Grobelnikova prispevka se opirata v glavnem na literaturo, pomembnejši pa je Mraoljakov oris v tem okolišu tako razgibanega 16. stoletja, ki navaja tudi doslej neznane podatke arhivskega gradiva. S to izjemo je pregled Slovenjega Gradca pomemben v prvi vrsti za domače prosvetne delavce pri obravnavanju lokalne zgodovine v šoli, ker novega vsebuje le zelo malo.

V MZ je prispeval osrednji pregled zgodovine kraja z okolico *B. Otorepec* (Iz preteklosti Mengša, str. 21—54). Razprava spada med najboljše te vrste v ocenjenih zbornikih, uporabljaja marsičem doslej še neznane vire (delno iz rokopisne ostaline A. Koblarja in iz rokopisne zbirke registrov prof. M. Kosa) in je vseskozi podrobno dokumentirana. Prikaz sega od 12. v glavnem do konca 16. stoletja, dočim je naslednje obdobje do 1848 podano le v kratkem orisu. Do 15. stoletja navaja pisec predvsem podatke o fevdalcih in obsegu zemljiških gospodstev, pri čemer je marsikateri podatek nov, nato pa se slika močneje razširi tudi na kmečko prebivalstvo. V obravnavo fare je vključena tudi objava vrste slovenskih prigodniških verzifikacij iz konca 16. in srede 17. stoletja. Za dobo do 16. stoletja je to v resnici vzoren kritičen prikaz krajevne zgodovine. Slabše je preskrbljeno za nadaljnja obdobja, kjer nadomestjajo pravo zgodovinsko obravnavo prevod iz *Valvasorja* (str. 55—57), ponatis odlomka *Trdinovih* Spominov o letu 1848 (str. 58—60) in pomembnejša objava njegovih doslej neznanih pisem A. Koblarju (objavil jih je I. Vidali, ki jim, je dodal tudi številne opombe, le da se te večinoma ne našajo na vsebino, marveč razlagajo le razne izraze, str. 147—199), »Gospodarski oris« *A. Mihelčiča* (str. 71 do 90), ki v uvodnem delu navaja nekaj po literaturi nabranih, že znanih podatkov o razvoju od srede 18. stoletja dalje, razprava *V. Klemenčiča* »Razvoj Mengša v zadnjih osemdesetih letih« (str. 92—98), ki pa daje manj kakor obeta naslov, ker gre v glavnem le za razvoj prebivalstva, in zelo prigodniški članek o mengeški godbi (str. 99—108) ter nekaj spominov na narodnoosvobodilno borbo (str. 211—222). K temu je treba pripomniti, da bo narodnoosvobodilni borbi posvečen II. del tega zbornika.

Osnovni zgodovinski tekst v KZ je prispeval *J. Likar* (O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice, str. 25—52; naslov ne ustreza, ker vsebuje članek v resnici zbirko raznih podatkov o zgodovini Kostanjevice od prazgodovine do 18. stoletja). Edini zadovoljivi del tega članka je skoraj dobesedni ponatis *Komatarjeve* razprave »Kostanjeviške mestne pravice« (Jahresbericht d. k. k. Gymnasiums in Krainburg za leti 1910—1911, str. 1—6, v KZ str. 33—40), sicer pa so dejstva nanizana brez zavesti o kakšni jasni razvojni liniji in zato neurejeno in nepovezano; med njimi je tudi precej pogrešk, ki jih je pisec prevzel še po Krajevnem leksikonu Dravske banovine (1937), dasi so bile dovolj ostro kritizirane v GV XVI, 1940, str. 132—136, in iz druge zastarele literature, nekatere pa je povzročil tudi na novo s svojimi površnimi formulacijami. Zgodovinskemu delu KZ pa dajeta vrednost razpravi *M. Kosa* (S kmetskih domačij okoli Kostanjevice pred šest sto leti, str. 53—62), ki je podal poleg kratke zgodovine Kostanjevice do 14. stoletja podobo gospodarstva v okolici mesta po še neobjavljenem urbarju, zapisanem med 1332 in 1350, ter *J. Jarca* (Kostanjevica in okolica v času narodnoosvobodilne vojne, str. 77 do 102), ki pa posveča veliko večino svojega prikaza času do konca leta 1942, dočim so dogodki od 1943 dalje podani le v kratkem pregledu, v glavnem s citati »Kostanjeviške kronike«.

V PZ je zgodovina zastopana le z odličnim »Kratkim pregledom historije Poetovia« (str. 15—25), ki ga je prispeval *M. Abramič*, in s štirimi prispevki iz narodnoosvobodilne borbe (*T. Urbas*, Ptuj v boju za nacionalno osvoboditev, str. 63—65, in trije spominski prispevki, str. 66—73).

Obilno pa je zgodovina zastopana v *CZ. F. Baš* nakazuje v svojem zanimivem prispevku »Celjski grofi in njihova doba« (str. 7—22) zanimiva opozorila na nekatere »renesančne« pojave v razvoju politike Celjanov; delno gre seveda pri tem predaleč in šteje kot značilno renesančne tudi fevdalne pojave, ki so v tem času nastopali v Italiji, pa so se istočasno in tudi že prej uveljavljali tudi v območjih, kjer o renesansi ali humanizmu še ni mogoče govoriti, in jih izzovejo razni drugi, z renesanso kar nič povezani pojavi (n. pr. vojno najemništvo, razmerje Hermana II. do meščanstva, gradnja dinastične sile in podobno). Zato menim, da gre predaleč njegov zaključek, da »z načinom svoje dejavnosti predstavljajo Celjski... eno izmed oblik slovenske renesanse«, ne glede na zelo problematično razširjanje pojma »renesansa« iz kulturnega na politično področje. *J. Orožen* je prispeval tri razprave: zelo nazoren pregled »Fevdalnega omrežja v srednjem in spodnjem Posavinju« (str. 22—59; pregled gosposčin od karolinške dobe do zemljiške odveze, v uvodu je na str. 22—25 več dvomljivih trditev o razvoju do konca 9. stoletja, n. pr. o posebni slovenski kneževini in o ustanovitvi posebne Savinjske marke že v karolinški dobi), »O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju« v 18. in 19. stoletju (str. 53—66) ter »O delavskih stvarkah v naših glavnih premogovnih revirjih« (str. 123—150), kjer uporablja nove lokalne vire in deloma popravlja Kermaunerjeva izvajanja v Novem svetu 1950. Med poglavitne zgodovinske prispevke je treba šteti še razpravo *M. Golie* »Obrtniško življenje v preteklosti« (str. 39—53), ki pa generalizira podatke o celjskem čevljarstvu in usnjarskem celju iz 17. stoletja na vso dobo (cehovske) obrtniške dejavnosti v Celju in ki je pisana vsekakor premalo kritično do cehovskih redov (prim. izvajanja o mojstrskem delu in šušmarjih, str. 48 in 49); v bistvu se zadovoljuje z razčlenbo in ponazorjevanjem cehovske organizacije, premalo pa upošteva takratno resnično življenje in se v glavnem ne spušča v globljo analizo. Za 15. stoletje dopolnjujejo te razprave izvlečki iz Santoninovega Itinerarija in nekaterih drugih virov (Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov, str. 231—237) ki jih je oskrbel *A. Baš*, za dobo od 19. stoletja dalje pa *Meškovi* spomini na njegova dijaška leta v Celju »Pred šestdesetimi leti« (str. 215—220), *L. Kač* s kratkim orisom zgodovine hmeljarstva v uvodu v svoj sicer povsem agrotehnični članek (str. 70—72) in *J. Štrukelj* z orisom »Razvoja tekstilne industrije v Celju in okolici« (str. 256—265) v zadnjih sto letih. V novo zgodovinsko obdobje pa nas vodi *S. Terčak* z zgodovino »I. štajerskega bataljona v letu 1941« (str. 131—138), ki jo obravnava žal predvsem po spominskih, ne pa po arhivskih virih.

Precej široko je v ocenjevanih publikacijah zajeta tudi kulturna, zlasti pa umetnostna zgodovina. V SG ji je sicer posvečen le predvsem gotski in baročni dobi posvečeni pregled *J. Sokliča* »Umetnost v Slovenjem Gradcu« (str. 39—48) in v KZ podobno le *Sadnikarjev* gotskim spomenikom posvečeni prispevek »Umetnost v Kostanjevici« (str. 63—76), ki ga glede splošne podobe mesta dopolnjuje še prispevek *A. Baša* »Stavbeni značaj Kostanjevice v franciscejskem katastru« (str. 103—108). V MZ je prispeval *E. Cevc* okvirni pregled »Mengeš v luči umetnostne zgodovine« (str. 61—70), *A. Cevc* pa o črt delu slikarja Franca Jelovška (str. 109—115), poleg tega pa so objavljeni še kratki življenjepisi vrste drugih kulturnih in javnih delavcev iz tega kraja (str. 115—146). V PZ je težišče publikacije na prispevkih te vrste. *K. Šepec* podaja kratko zgodovino Muzejskega društva (str. 7—8), *F. Alič* očrtuje delo ptujskih lokalnih zgodovinarjev Simona Povodna, Ferdinanda Raispa, Franca Ferka in Viktorja Skrabarja (str. 8—15), *M. Zadnikar* umetnostnozgodovinsko podobo ptujske mestne župnijske cerkve v romanski dobi (str. 39—49), *E. Cevc* parlerjanske maske v Ptujju in okolici (str. 49—55) in *A. Stupica* stilne značilnosti poznogotske plastike Marijinega Oznanjenja na Ptujski gori iz srede 15. stoletja, ob čemer ugotavlja pomen te plastike v okviru razvoja umetnosti na Štajerskem (str. 55—59). Končno spada v to vrsto še *Curkov* vodnik po ptujski galeriji slik (str. 59—62). *Brata-*

ničev očrt razvoja rimskega denarstva (str. 24—55) pa ni zvezan z lokalno zgodovino, razen kolikor navaja tudi novce, ki so v hrambi v ptujskem muzeju, in tako olajšuje ogled njegovih zbirk. V CZ se dele prispevki te vrste v tri skupine. Najprej je treba podčrtati pomen razprave *Vlada Novaka* »Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva« (str. 97—123), ki spada med najboljše očrte te vrste v naši znanstveni literaturi. Drugo skupino sestavljajo biografski doneski o slikarju Sirku (*F. Šijanec*, str. 138—145), kiparju I. Napotniku (*Gerlanc in Stupica*, str. 146—158) in glasbeniku A. Schwabu (*K. Fink*, str. 158—166). Tretjo skupino sestavlja vrsta drobnih doneskov, med katerimi velja posebej opozoriti na *Novakovo* objavo zadnjega Slomškovega pisma Bleiweisu (str. 237—239), na *Strmškov* pregled vsebine »Celjskega literarnega almanaha« (str. 240—245) in na *Strmškov* pregled »Solskih kronik celjskega okraja« (str. 249—250). V CZ in PZ je tudi nekaj narodopisnih prispevkov, v SG pa še geografski, v CZ geološki in v PZ gospodarski očrt okoliša.

Za zaključek še kratko skupno pripombo. Te vrste publikacije nastajajo iz treh različnih pobud: zaradi želje po zaokroženi zgodovinski podobi posameznih mest in njihovih okolišev, zaradi potrebe po pokrajinskih glasilih kot izrazih in organizacijskih sredstvih posameznih kulturnih središč ter zaradi — danes vsaj v zgodovinopisju v glavnem z izdajanjem »Kronike« — že premaganih težav pri objavi lokalnozgodovinskih študij. Prva pobuda je nedvomno koristna in ne povzroča nikakršnih težav, ker so njeni rezultati knjige, ki izidejo naenkrat in ne prizadevajo težav urenosti naših periodičnih zgodovinskih objav; druga pobuda je nedvomno potrebna vsaj za Slovensko Primorje in tudi Štajersko, vendar pa je pri tem treba že upoštevati, da je tudi »Kronika« danes skupno glasilo vseh podružnic Zgodovinskega društva in ne bi bilo prav, da bi zaradi objav te vrste doživljala težave, kakor jih doživlja s pridobivanjem prispevkov iz omenjenih dveh okolišev, in dobila na ta način omejen »kranjski« značaj. Zlasti je treba podčrtati, da je »Kronika« po povprečni višini svojih prispevkov nedvomno višja od povprečne višine prispevkov v teh zbornikih in da bi njeno uredništvo bilo nedvomno pripravljeno pomagati zlasti pri publikacijah prve vrste, s čemer bi se njihova raven lahko dvignila brez škode za njihov poglobitveni namen in vlogo. Delno bi take publikacije mogle biti vključene tudi v »Knjižnico Kronike«, ki bo v kratkem začela izhajati. Tretja pobuda danes za zgodovinske prispevke ni več na mestu, zlasti ker postanejo različne pomembne objave pri takem načinu v resnici zelo težko dostopne (MZ je n. pr. izšel le v 600 izvodih!) in preveč raztresene. Način po okrajih razdeljenih almanahov se pa zdi sploh precej problematična organizacijska oblika znanstvenih publikacij, zlasti ker so naša sredstva za znanstveno delo in objave preveč omejena. To vprašanje bi bilo vsekakor treba načelno pretresti glede njegove opravičenosti in izvedbe.

Bogo Grafenauer

Georg Stadtmüller, Geschichte Südosteuropas. Mit 25 Karten und einem Anhang. Verlag von R. Oldenbourg. München 1950. 8°. 527 str.

V zbirki »Geschichte der Völker und Staaten« je G. Stadtmüller, v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno predstojnik »Instituta za jugovzhodno Evropo« (Südosteuropa-Institut) na univerzi v Leipzigu in urednik njegovega glasila »Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa«, podal v širokih potezah zgodovino »jugovzhodne Evrope«, t. j. Balkanskega polotoka in Srednjega Podonavja, »od Sudetov do Bospora«. Podobnega poskusa zgodovinopisje doslej ne pozna. To pa ni plod naključja. Ta prostor je bil namreč v vsem svojem zgodovinskem razvoju razdeljen v glavnem med dve različni (včasih tudi več!) zgodovinski območji. Zgodovinsko črto Balkanskega polotoka kaže od antike dalje zaporedje: grško kulturno območje — bizantinska država (in slovanske države na srednjem in vzhodnem delu trupa Balkanskega polotoka) — turška država — balkanske države, ki so plod osvoboditve v 19. in 20. stoletju. Vzporedno ob tej črti teče črta Srednjega Podonavja: latinsko-rimska provincialna kultura — Huni in Obri (in njihovi germanski oziroma

slovanski zavezniki) — poseg Frankov — ogrska država (Stadtmüller dodaja še vzhodnoalpski in češki razvoj v okviru nemške države v srednjem veku) — Habsburška monarhija — države, ki so nastale z osvoboditvijo v našem stoletju. Med obema tema dvema območjema je bilo v preteklosti sicer gotovo obilo stikov, povezav in podobno, pa vendar sta to vse do zrušitve Habsburške monarhije stvarno dva različna zgodovinska prostora, ki se med seboj močno razlikujeta. Še celo več! Z izjemo 20. stoletja sta Balkanski polotok oziroma Srednje Podonavje pomenila le del tistih zgodovinskih enot, ki sem jih naštel, drugi njihov del pa je ležal dalje na vzhodu oziroma na zahodu.

Vzrok, zaradi katerega doslej ni nastalo znanstveno zgodovinsko delo s podobnim konceptom (v nemški publicistiki političnega značaja pred drugo svetovno vojno je nekaj del te vrste), je torej preprosto. Delo ni zasnovano s konceptom, ki ga narekuje zgodovinski razvoj obravnavanega prostora. Vrsta dobrih zgodovinskih del pa je posvečena resničnim zgodovinskim enotam, ki sem jih naštel. Koncept »jugovzhodne Evrope« pa ni zgodovinski, marveč političen. Zvezan je s politiko nemškega imperializma, zlasti s politiko nacistične Nemčije, ki je našla svoj izraz tudi v delu raznih »jugovzhodnih« inštitutov in njihovih glasil. Če torej Stadtmüller že v uvodu pove, da ne pričakuje za svoje delo nedeljenega priznanja znanosti onih narodov, katerih zgodovino obravnava, ima nedvomno prav. Vendar vzrok tega neprižnanja ni, kakor pisec trdi, v pomanjkanju sposobnosti za objektivno in pravično sodbo pri tej znanosti, povzročeno po preteklih nasprotjih med temi malimi narodi, zaradi česar naj bi bil »znanstvenik, ki izvira iz velikega naroda in ni zvezan z nobenimi notranjimi vezmi s temi večnimi nasprotji med sosedi, prej poklican, da nariše objektivno podobo zgodovine jugovzhodne Evrope«. Vzrok je v dejstvu, da je podlaga dela politični koncept nemškega imperializma in da se v delu jasno kaže, da je prav nemški narod, ki mu pisec pripada, prav ozko povezan s številnimi sosedskimi nasprotji med narodi v obravnavanem prostoru (spomnimo se le na obe svetovni vojni in politiko, ki je privedla do njih; v drugi svetovni vojni je bil tudi pisec med nemškimi vojaki na skrajnem jugu obravnavanega prostora, na Peloponezu, kar zgovorno vrača njegovo trditve o »nepovezanosti« s to preteklostjo). Delu, čigar osnovno ogrodje je nastalo v obliki predavanj na »inštitutu za jugovzhodno Evropo v Leipzigu« že leta 1937, se namreč v pre mnogih širših potezah in manjših trditvah pozna izvor njegovega koncepta, z zelo intimnimi vezmi povezanega z nacistično politiko do obravnavanega prostora. Sicer so pa še v dokončni obliki dela ostale priče o času in duhu njegovega postanka — tako v trditvi, da je bil z bitko na Beli gori »dokončno« zavržen nacionalno-češki poskus, iztrgati se iz okvira nemške države (str. 293), ali v zemljevidu »nemških naselbinskih območij v jugovzhodni Evropi«, kjer seže »jedro nemškega ozemlja« (Deutsches Kerngebiet) prav do meje nemškega okupacijskega ozemlja na Slovenskem v letih 1941–45 (povečani so seveda tudi vsi nemški otoki; tako seže n. pr. na približno trojni obseg povečani nekdanji kočevski do Straže, Trebnjega in preko Ribnice; str. 326).

Delu sicer ni mogoče zanikati vseh dobrih lastnosti. Pripoved teče v široko začrtanih poglavjih od »rimskega gospostva in romanizacije« (18–54) preko »germanskega preseljevanja ljudstev« (55–66) in »evrazijskega gibanja ljudstev in hunske države« (67–74) ter očrta »vzhodnorimske države ob velikem prelomu« (75–87) do »slovanske naselitve« (88–101), ki je pravi prelom v zgodovini vsega obravnavanega prostora. Nato se nadaljuje v nekoliko bolj razdrobljeni obliki (po raznih zgodovinskih enotah) očrt »bizantinskega boja za obstanek in vnovično osvojitve izgubljenega ozemlja« (102–120), »velikobolgarske države« (121–126), »starobavarske jugovzhodne kolonizacije in mesta karolinške države v Podonavju« (128–143), dobe »pokristjanjevanja in ustanavljanja držav« (144–165), »obdobja križarskih vojn« (166–174), »razvoja Benetk in njihove prekomorske države« (175–187), »nemške jugovzhodne kolonizacije v srednjem veku« (188–201), »albansko-romunskih preseljevanj od 11. do 13. stoletja« (202–210), propada bizantinske in drugih balkanskih držav ob turškem prodiranju (211–224), »prebujanja narodne zavesti« pri

Madžarih, Čehih in Hrvatih (225—239), »husitstva«, v katerem gleda pisec »češko nacionalno-cerkveno revolucijo« (240—249), »reformacije« (250—260) in »dviga osmanske svetovne sile« (261—284). Od tega novega preloma v zgodovini »jugovzhodne Evrope« vodi pisec bralca od »protireformacije« (285—308), očrta zgodovine »Habsburške države« (309—333) do konca 18. stoletja in »notranjega razkroja osmanske države in nastanka vzhodnega vprašanja« (334 do 350) preko »začetkov balkanskega gibanja za neodvisnost in grškega boja za svobodo« (351—377) ter »narodnostnih gibanj v okviru Habsburške države« (378—391) do »zmage narodnosti, odstranitve Turčije iz Evrope in razbitja avstro-ogrske monarhije« (392—398). Zgodovinski očrt dopolnjujejo očrt »razvoja zgodovinskega študija jugovzhodne Evrope« (str. 401—415), opombe, ki navajajo naslove poglavitnih del k posameznim poglavjem (417—421), precej obsežen bibliografski pregled del, ki se pečajo s problemi, obravnavanimi v knjigi (423—468), tabele vladarjev, ki jih je pisec povzel po raznih avtorjih (469—500), sinhronistični pregled važnejših dogodkov po posameznih letih (501—511) in imensko in stvarno kazalo (513—527).

Na skopih 400 straneh podani očrt zgodovine tako obsežnega prostora seveda ne more misliti na podajanje kakšne bistvene nove slike v podrobnostih. Gre v prvi vrsti za sintezo rezultatov zelo obsežne in v različnih jezikih napisane literature. Predaleč bi me zavedlo navajanje, za katere teze se je pisec odločil celo ob važnejših spornih vprašanjih. Pregled razvoja je v resnici podan plastično, bolj kakor je v nemškem zgodovinopisju navada. To je v precejšnji meri posledica dejstva, da je pisec posvečal razmeroma precej pozornosti raznim selitvenim tokovom, narodnostnim spremembam, pa tudi državnim oblikam in nekaterim stranem družbenega razvoja (manj v podeželju, kakor v okviru plemstva in mest). Nemški svet — tudi znanstveni — je dobil tako s Stadtmüllerjevim delom zlasti glede na Balkan (v precej manjši meri glede na Srednje Podonavje, kjer razpolagajo Nemci z vrsto pomembnih zgodovinskih del) v marsičem podobo, ki je še ni poznal. V zvezi z bibliografijo in pregledom historiografije bi moglo delo služiti tudi kot pobuda za marsikatere nove preiskave.

Moglo bi služiti, če ne bi slabe strani dela več kakor odtehtale naštetih dobrih strani. Najprej naj se dotaknem piščeve splošne delovne metode. Kljub delnemu vplivu pozitivizma se v vrsti potez odraža še vedno za nemško zgodovinopisje precej značilni idealistični koncept, ki prelaga iskanje vzrokov za tak ali drugače zgodovinski razvoj v svet nedoumljivih idej in s tem pravzaprav zgodovini jemlje v dobršni meri značaj znanosti. Pogoj za vsako znanost v pravem pomenu besede je namreč tudi razlaga vzročne povezave ugotovljenih pojavov. Stadtmüller odprto proglašča za neresljivo uganko temeljne vzroke za vrsto velikih zgodovinskih procesov, dasi bi mu jih vsaj v glavnih potezah mogla razkriti družbena in gospodarska preiskava prizadetega obdobja, ki se je pa seveda ne loti (tako n. pr. vzroke zaključka nemške kolonizacijske aktivnosti v 14. stoletju, str. 198, husitskega gibanja, str. 240, madžarskega kalvinizma, str. 258, prebujenja narodov v Habsburški monarhiji, str. 282, itd.). Značilni nemški zgodovinski idealizem se kaže tudi pri enostranskem obravnavanju zgodovinskih pojavov, ki jih pisec poskuša razložiti (tako se n. pr. str. 76—80 ob obravnavanju podlag bizantinske države gospodarstva sploh ne dotakne, str. 108 pa smatra ikonoklazem zgolj za versko vprašanje; str. 186—7 gleda temelj moči Benetk v njihovi ustavni ureditvi, ne da bi ga zanimale njene globlje podklade; str. 225—233 enači fevdalno državno pravno zavest plemstva z moderno nacionalno zavestjo; str. 171 trdi, da je fevdalizem v bizantinski državi navaden import iz zahoda kot plod dinastičnih zvez v dobi Komnenov; str. 228 proglašča razširjanje nacionalizma v Vzhodno Evropo za preprost »import« že izgotovljenega blaga itd.). Ponekod se zasvetijo celo pristne rasistične teze, tako kot str. 269, kjer razlaga pisec razkroj turške države z »rasnim propadom« vladajočih Turkov in ne z notranjim družbenim in gospodarskim propadanjem. Prav tako se seveda kažejo metodične slabosti tam, kjer tudi goli pozitivizem odpove, kjer je za reševanje vprašanja potrebna analiza razrednih nasprotij in njihovih posledic za

splošni razvoj (tako n. pr. str. 46—52 glede vzrokov romanizacije, str. 52—56 idealiziranje razmer v rimski dobi zaradi neupoštevanja položaja sužnjev, str. 67—8 v karakterizaciji tako imenovanih nomadskih »držav«, str. 330 v proglašanju dviga humanitete za glavni namen terezijansko-jožefinskih reform v Habsburški monarhiji, str. 389 v zanemarjanju pomena agrarnega gibanja za revolucijo 1848 v Habsburški monarhiji itd.). Navedel sem le nekaj primerov za piščevo delovno metodo, v večji ali manjši meri pa sledimo način takega dela seveda skozi vse delo. Prav zaradi nje je očrt razvoja mnogokje ostal povsem na obodu in ni prodril v njegovo osrčje, na premnogh mestih pa ga je pustil nepojasnjenega ali ga je bistveno pogrešno razložil, izhajajoč od svojih idealističnih postavk.

Ob piščevi avtoritativni samohvali nasproti historiografiji obravnavanih narodov v uvodu zelo neprijetno dirne bralca vrsta stvarnih napak, ki niti niso zvezane z njegovim nemškimi konceptom (teh se bomo še dotaknili). Izvirajo namreč prav gotovo iz pomanjkljivega poznanja v uvodu tako zviška odpravljenega dela prav te historiografije. Navedel bom le nekaj primerov. Str. 46—51 je nedvomno pretiran obseg romanizacije v dobi rimske države, ki da je »izrinila vse ljudske govorce tja v zadnji kotichek Bosne in Srbije«. Str. 63 je razširjena Dacija na Banat, Vlaško in Moldavijo. Str. 65 se »fibule« iz južne Rusije in Romunije, ki so po Wernerju in Rybakovu antskega porekla, proglašajo kot značilno »gotske«. Str. 90 se trdi, da stoji leta 557 Obri že ob bizantinski meji, ko so še severno od Kavkaza ob Črnem morju. Str. 91 trdi pisec, da je Justinijan naselil Ante kot foederate ob spodnji Donavi, dočim je Tyras stvarno današnji Akerman ob ustju Dnjestra, str. 92 da so Obri napadli Sirmij 581 (res 579) in da se je izvršil prvi napad na Solun 591 (res 586 ali po drugih, po mojem neutemeljenih trditvah 597, dočim je letnica 591 izključena po podatkih vira). Str. 148 se predstavlja Ingo kot »neki bavarski misijonar«. Str. 152 se trdi, da so Madjari prišli v Srednje Podonavje šele leta 895, podobno tudi str. 154. Po trditvi na str. 178 naj bi se Karel Veliki leta 812 odrekel oblasti nad Istro. Str. 270 se proglašja 16. stoletje za »čas sijajnega procvita« ne le turške države, marveč vseh balkanskih narodov v njenem okviru (gl. tudi str. 334). Po trditvi str. 318 naj bi bila »hrvatska pragmatična sankcija« predložena že leta 1703 (res 1712). Po izvajanjih str. 319 naj bi bili »graničarji« v Krajini »predvsem cesarju zvesti Hrvati« itd.

Cela vrsta napak iste vrste — le da mnogo bolj daljnosežnega pomena — je seveda povezana s temeljnim političnim konceptom knjige. Kažejo se na zelo mnogih mestih ob obravnavanju slovanske zgodovine, posebej tudi slovenske. Tudi tu se bom omejil na najvidnejše primere. Do zgornje Visle naj bi prišli Slovani šele pod vodstvom Hunov okoli leta 400 (str. 90). Vse slovansko napredovanje ob preseljevanju v nove pokrajine naj bi se vršilo le v okviru hunskih, obrskih in bolgarskih napadov (str. 90, 93, 101 in drugje). Ti nomadi niso prikazani kot plemena, ki so obvladovala slovanske sosedje, marveč kot »Erobererschicht« in »Zwingherren« podložnih slovanskih kmetov. Glede upora pod Samom, ki ga postavlja v čas po letu 626 (res 623) pisec navaja Pseudofredegarjeve pripovedke o njegovem izbruhu kot golo resnico (str. 100). Str. 96 navaja v dokaz slovanske nedržavotvornosti, da sta poleg Kijevske tudi poljska in hrvatska država utemeljeni od »d o k a z a n o« neslovanskih višjih plastik. Čas naselitve Slovanov v vzhodni Germaniji in na Češkem prestavlja v konec 6. stoletja (str. 99), večji del slovenskega ozemlja v Vzhodnih Alpah pa je proglasil za »mešano ozemlje« slovanskih in germanskih naselbin (str. 99—100). Bavarska kolonizacija naj bi zajela in ponemčila vse Vzhodne Alpe že do konca 9. stoletja (128—134). Tasilo III. naj bi imel v Karantaciji že svoje lastniške cerkve in zemljiško posest (str. 133). Država karantanskih Slovencev je povsem v nasprotju z viri proglašena za langobardsko vazalno vojvodino (str. 154), zamenjava karantanskih domačih knezov z bavarskimi grofi pa je prav tako v nasprotju z izrečnimi podatki virov postavljena v leto 772 (str. 135 in 149). Delo Konstantina in Metoda je ocenjeno izključno z ozkega vidika nemških fevdalcev, ne pa s stališča evropskega razvoja — kaj šele slovanskega prebivalstva (str. 150—151). Kozmovo prič-

vanje, da Nemci zaničujejo Slovane, se navaja kot dokaz češkega sovráštvá do Nemcev (str. 235)! Protí Čehom uporablja pisec celo očitne bajke — tako naj bi taboriti leta 1420 zaprli v eno samo vinogradniško kočó žene, hčere in sestre 3500 moških prebivalcev nekega mesta in jih v njej sežgali (str. 246)! Primož Trubar se na str. 257 imenuje »der schwäbische Buchdrucker«. Str. 282 in 285 so sicer našete benečanske teritorialne izgube v 15. in 16. stoletju v Grčiji, ne pa tudi v Jugoslovanskem Primorju. Bunjevci in Šokce smatra pisec za posebne narodiče (str. 321). Kljub dejstvu, da je morala avstrijska nadrejena sodna inštanca leta 1911 ugotoviti, da so obtožbe v zagrebškem procesu leta 1909 nedokazane (in da je dunajski podobni proces nehal z velikanskim škandalom, ker se je pokazalo, da je obtožnica zagrebškega procesa operirala s potvorjenimi dokumenti), so bile po mnenju pisca obtožbe v procesu dokazane (str. 398). Ob tem razmerju do našega razvoja nas ne more začuditi, da po njegovem mnenju še danes vlada v Jugoslaviji Peter II. (str. 493)!

Posebno poglavje v knjigi pomenijo prav v navedenem smislu tudi zemljevidi. Le redki so taki, da ne potrebujejo popravkov. Str. 115 (okrog leta 830) je označena takrat Bolgarom podrejena Slavonija kot frankovska, frankovska Istra od Kopra do Raše kot bizantinska, dalmatinska Hrvatska sega preko Gvozda, ne pa v Istro do Raše, Češka in Moravska sta označeni kot del frankovske države. Str. 127 (okrog leta 1025) je označena Slavonija kot samostojna državnica med Hrvatsko in Ogrsko, slednja pa zajema skoraj vse slavonsko ozemlje tja do Save; Istra od Kopra do Raše je označena kot benečanska. Raška in Duklja — v tem času spadata pod Bizanc — kot samostojni. Str. 153 (jezikovne in narodnostne razmere okrog leta 950) je obseg nemškega ozemlja v Vzhodnih Alpah precej pretiran, Istra in okrog 15 km širok pas vzdolž obale od Kotora do višine Raba označen kot romanski (za ta romanski pas velja pripomba tudi k str. 205 in 276). Str. 205 (isto okrog 1200) je vse ozemlje severno od Drave vključno s Prekmurjem in Medjimurjem označeno kot nemško (isto velja za str. 276), slovensko ozemlje pa je podaljšano globoko v Furlanijo (isto str. 276). Str. 220 (Ogrska 1380) je označena Dalmacija kot posebna pokrajina poleg Hrvatske (oziroma Bosne). V prikazu razvoja osmanske države od 1359 do 1566, str. 264, je benečanska posest v Dalmaciji ves čas povsem ista, dasi je vmes dvakrat propadla (1358—1420 in v 16. stoletju z izjemo oblasti nad obmorskimi mesti in njihovo najbližjo okolico). Crna gora je leta 1566 označena le kot turško »vplivno ozemlje«, dasi je predstavljala turški sandžak, bizantinska država naj bi segala 1359 do Vardarja. K str. 276 (jezikovno in narodnostno stanje okrog leta 1500) je poleg že zgoraj navedenih pripomb treba še dodati, da na Slovaškem žive po zemljevidu le Nemci in Madjari, da v Vojvodini ni niti sledu o tja doseljenih Srbih, enako tudi na zemljevidu ni zaslediti Slovanov v Egejski Makedoniji. Str. 279 (okr. leta 1570) je dodeljen spet okrog 30 km širok pas vzdolž obale v Dalmaciji Benetkam obenem z znatnim delom ozemlja Dubrovniške republike, str. 315 pa je sploh vsa Dubrovniška republika izginila v benečanskem morju (v letih 1663—1738). O zemljevidu str. 326 sem svoje mnenje povedal že zgoraj, pa tudi k str. 358 (propadanje osmanske države) je treba pripomniti, da prizna neodvisnost Črne gore od Turčije šele leta 1878, obratno pa smatra Srbijo prav v času med propadom prve in začetkom druge vstaje (1812—1817) za »avtonomno odvisno ozemlje«.

Naj zaključim! Optična slika razvoja »jugovzhodne Evrope«, ki jo v delu podajajo zemljevidi, je v tolikšni meri pretkana z večjimi in manjšimi napakami, da je povsem neporabna. Zlasti v osvetljevanju razmerja med Nemci in obravnavanim prostorom v preteklosti je v delu obilo napak in prikrite tendence. Koncept knjige je političen in ne zgodovinski. Slika, ki jo je očrtal pisec, je v celoti bistveno izkrivljena, in to v smislu zahtev najbolj žalostne in sramotne dobe nemške zgodovine, v letih 1933—1945. Vsakdo more presoditi sam, ali more takšno delo prinesiti kakršnokoli korist.

Bogo Grafenauer

Narodopisje Slovencev, I. S sodelovanjem pok. ravnatelja dr. A. Breznika, prof. dr. Iv. Grafenauerja, prof. dr. Fr. Kotnika, ravn. Fr. Marolta, B. Orla in dr. S. Vilfana priredil dr. Rajko Ložar. Ljubljana 1944. 8°. 352 str. — II. Uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel. Ljubljana 1952. 8°. 268 str.

Piročnik ima namen, podati sistematični pregled slovenske ljudske kulture, razjasniti pojem narodopisje in posebej slovensko narodopisje kot znanost, navajati k nabiranju in smotrnemu raziskovanju narodopišnega gradiva in modernemu človeku »vrniti organično kulturo ljudsko-narodnega sveta«.

Vrsta najbolj delavnih slovenskih narodopiscev je v preglednih poglavjih, ki jih zaključujejo zelo popolne bibliografije in na koncu vzgledno kazalo za obe knjigi, podala izsledke raziskovanj s posameznih vej slovenskega narodopisja do 1945, tako da predstavlja izdaja stanje slovenskega narodopisja ob osvoboditvi. Pomanjkanje poglavij, n. pr. o človeku in njegovih značajnostih, stanovih in razredih, orodju, obrti, glasbi, likovni umetnosti, verstvu in praznovanju pa kaže, da ta področja za pregledno in zaključeno upodobitev še niso dozorela ter da so v primeri z objavljenimi v zaostanku.

Metoda dela posameznih sodelavcev izhaja iz gradiva o ljudski kulturi ter s stopnje njegove preučitve. Iz Iv. Grafenauerjeve razlage narodnega pesništva odmevajo najvažnejša družbena dogajanja na slovenskih tleh. Predvsem na pisanih virih utemeljeni oris ljudske medicine Fr. Kotnika združuje visoko in ljudsko kulturo v zgodovinsko podobo, ki približa n. pr. dobo Teofrasta Paracelsa in njeno razumevanje. A. Breznik je po razdelitvi slovenskega jezika v narečja nakazal na vplive iz slovanskih jezikov ter na obstoječe slovenske prvine zanje. M. Ložar je vsestransko opisala noše, zlasti iz preteklosti in nato iz še živega izročila, tako da je prispevala pomemben vir za zgodovino obrti, umetnosti in prometa ter bo mogla z nadaljnjim preučevanjem ugotavljati, koliko sestavlja slovenska noša modo določenega časa z njegovo proizvodnjo in koliko izročilo preteklosti; se pravi, da je prispevala s poglavjem o noši dobrodošlo gradivo za našo kulturno zgodovino. B. Orel izhaja pri podajanju slovenskih običajev, doslej še malo pregledanega konglomerata praznovanja, cerkvenih obredov, delovnega prava in delovnih razmerij, pesmi, glasbe in plesov itd., ki spadajo zaradi tega med najbolj zamotana vprašanja, iz ugotavljanja, koliko izvirajo iz čarodejnih obredov v preteklosti. S. Vilfan je naslonil ljudsko pravo na množičnost ter vključil vanj tudi pojave, ki so spremljali zgodovinske vodilne razrede (ustoličenje), stanove (volitve mestnih in trških sodnikov) ali oblast (policijski redi), kar dokazuje, da je pač mogoče razlikovati visoko in ljudsko kulturo v sedanjosti, da pa je to navadno težko in pogosto tudi nemogoče v zgodovini, kjer ljudska kultura največ korenini. Bukovnike je predstavil literarnozgodovinsko biografsko Fr. Kotnik, ki prehaja pri ljudskih igrah na področje množične cerkvene igralske dejavnosti v slovenskem jeziku, tako da se pojma množični in slovenski krijeta s pojmom ljudski. Stilnozgodovinski so R. Ložarjevi pogledi na naselja in stavbarstvo, opisovalnozgodovinski pa na pridobivanje hrane ter na hrano samo. Vsi sodelavci smotrno dopolnjujejo terminologijo s posameznimi krajevnimi poimenovanji, ki stopajo razen pri pesništvu marsikje v ospredje kot osrednji del gradiva. Živo spomeniško gradivo iz ljudstva je opazno v pravi, običajih in nošah, drugje pa temeljijo izvajanja na pisanih in slikovnih virih. Način ter obravnavanje snovi je največ zgodovinsko, v manjši meri primerjalno in geografsko, tako da določene enotne narodopisne delovne metode v Narodopisju Slovencev ne najdemo, kot tudi ne estetskih, ergoloških ali psiholoških razglabljanj.

Breznikov slovenski jezik, Grafenauerjevo pesništvo, Kotnikovi bukovniki in verske igre ter Vilfanovo ljudsko pravo pričajo, da so jezikoslovje, književna in pravna zgodovina že izgradile smotrni sestav za znanstveno, obdelovanje pesništva, jezika in prava ter z njimi prehiteli druge narodopisne panoge, zlasti naselja in bivališča, kjer so nova dognanja zvezana zlasti z mlado slovensko antropogeografijo. Tudi je še v začetkih narodopisni študij hrane, ki napreduje z jezikoslovnim zbiranjem ustreznih imen, medtem ko se

sicer s hrano in njenim pridobivanjem dokaj široko pečajo zdravstvo s higieno in gospodarstvo ter statistika. Glasba pa se je osamosvojila iz sestava splošnega narodopisja, kot je razvidno tudi v zadnjem času n. pr. iz stolice za glasbeno narodopisje na Akademiji za glasbo. Se pravi z znanstveno analizo narodopisnega gradiva se vključujejo posamezne narodopisne panoge v družboslovne vede, ki razpolagajo z gradivu ustrezno delovno metodo in zajemajo tako imenovano visoko in ljudsko kulturo v eni kulturni in delovni skupnosti, kot jo vidimo tudi v tehniki n. pr. pri preučevanju ljudske tehnike na Tirolskem.

Vsaka metoda narodopisnega dela temelji na gradivu in pojmovanju o ljudski kulturi. Kaj je ljudstvo, o tem med etnografi še ni soglasja. Uvod v Narodopisje Slovencev razlikuje med visoko in ljudsko kulturo, to je kulturo, ki v okviru slovenskega naroda še hrani znake prvotnega ljudstva iz predžolskih časov nepismenosti. Poglavitna značilnost ljudskega vnanjega življenja mu je skupnost v prostoru in času; skupnost v prostoru se izraža z občestvom vsega življenja, skupnost v času pa s skrbno varovano tradicijo. Zaradi tega sta družina in plemo klasična predmeta narodopisja. Ne glede na nedoločenoost pojmov o prvotnem ljudstvu, skupnosti v prostoru in času, občestvu vsega življenja ali tradiciji ter etnološkem gledanju na družino in plemo, je prednji nazor o narodopisju ali etnografiji zgodovinski ostanek racionalizma in prirodne filozofije ter baroka, ki je štel, pri nas na primer z J. V. Valvasorjem, ljudsko kulturo za znamenitost ali eksotično posebnost, enako kulturnim pojavom pri prekomorskih narodih. Šele ko je Voltaire s širokim prijemom dobe Ludovika XIV. postavil temelje kulturni zgodovini, ko so Angleži razvili folkloro kot vedo o ljudskem izročilu, o pesmih ter navadah in je Herder proglasil narodno pesem za podobo narodov ter sprožil smotno zbiranje narodnih pesmi, je našlo narodopisje svojo dokončno nalogo. Pri tej je med Nemci W. H. Riehl iz načelnega nasprotstva do revolucije 1848 postavil kmeta za stalni nepremakljivi tečaj vsega družbenega dogajanja in v mnogonarodni Avstro-Ogrski so posamezni narodi precej svojstveno upoštevali ljudsko kulturo kot predstavnika in glasnika svojih političnih, zlasti historičnopravno podprtih programov. Narodopisje je te svoje izhodiščne postojanke varovalo za časa prvenstvenega zbiranja gradiva o ljudski kulturi. Medtem je etnologija dognala, da statičnega prvotnega in prednarodnega ljudstva, ki ga je predpostavljala racionalizem, ni, ter je zgodovina ugotovila, da živi vse človeštvo v določenem razvoju. Zlasti kulturna zgodovina je pokazala, da je bilo humanistično pojmovane n. pr. antične rimske kulture deležno kakih 10 % prebivalstva, renesančne še manj ter da se je začelo to razmerje izboljševati šele s prosvetljenstvom. Gospodarska zgodovina je opredelila z razrednimi boji v preteklosti pojem razrednih življenjskih skupnosti, ki so očitne tudi pri družbeni primerjavi idrijskega ali trboveljskega rudarja, kropskega kovača, jadranskega ribiča ali pohorskega drvarja z obrtnikom ali trgovcem v mestu ter kmetom v okolici. Iz nekdanje abstraktno zamišljene življenjske skupnosti sta se z izsledki primerjalnega narodopisja ter zgodovine nekdanja etnografska pojma ljudstvo in narod vedno bolj strnjevala v skupnost ljudi, ki so istega izvora in jezika in se svoje skupnosti tudi zavedajo, nakar sta se etnografija in etnologija dokončno razšli. Z istovetenjem pojmov ljudstvo in narod je narodopisje postala veda o narodnih jezikovnih, materialnih in duhovnih bitnostih, ki so ali ki so bile narodu in njegovim sestavinam lastne, se pravi iz materialnih potreb in duhovnega doživljanja skupne. Za razliko od folklore je postavilo narodopisje izhodišče raziskovanjem na stvarne temelje, da iz njih ugotavlja vzročne zveze med posameznimi pojavi. S takim delom vrši narodopisje družbeno nalogo v celotnosti družbenih nalog vseh kulturnih zvrsti, ki jih vsebuje. Z iskanjem vzročnih zvez med posameznimi pojavi pa se je narodopisje uvrstilo med zgodovinske vede, kjer mu pripada nadvse pomembna funkcija hrbtnice za kulturno zgodovino, da posreduje sedanosti spoznavanje, razumevanje in doživljanje množičnih pridobitev iz preteklosti in sedanosti. Zlasti pri Slovencih, ki nismo imeli svojih fevdalnih stanov in le nebogljenega kapitalistično meščanstvo, so narodopisni viri tudi naše najpomembnejše gradivo za slovensko kulturno zgodovino, ki se

vprav z njim more dvigniti nad raven tudi za mednarodno kulturno zgodovino značilnega eklektičnega eseja in poizkusov senzacionalistično doseči duhovitost njenega očeta Voltairja.

Nadrobne študije vežejo narodopisno gradivo z istovrstno vedo, kot smo videli v Narodopisju Slovencev pri književni in pravni zgodovini, pri jezikoslovju ali antropogeografiji; široki in prosti pogledi na slovenska in splošna okvirna kulturna dogajanja pa na zgodovino. Specializacija more osamosvojiti posamezne narodopisne panoge, tako da bi narodopisju ostale le znanstveno manj razvite. Z iskanjem vzročnih zvez med kulturnimi pojavi pa je narodopisje rodilo tako imenovano zgodovinsko narodopisje, ki preučuje ljudsko kulturo iz spomeniških, terenskih, arhivskih in muzejskih virov ter jo vključuje uspešno in podobno v zgodovino, kot je dvignila n. pr. antropografija spoznavanje naselij in bivališč.

Kot vsaka družbena veda se je rodilo tudi znanstveno narodopisje s smotrnim zbiranjem virov, ki jim je sledilo kritično vrednotenje in omogočilo na določeni stopnji primerjalno ter analitično preučevanje ljudske kulture. Tudi ljudska kultura je družbena nadstavba in izraz določenih življenjskih razmer, ki so deloma posledica usedin iz preteklosti in deloma gonilnih sil svoje dobe. Za njihovo preučevanje ustreza zgodovinska delovna metoda, ki so jo uspešno uveljavile zlasti književna in pravna zgodovina ter z njo dosegle znanstvene vrhunce dosedanjega slovenskega narodopisja. Metodično obdelovanje gradiva v Narodopisju Slovencev kaže, da ljudska kultura ne predstavlja znamenitosti v baročnem pojmovanju, temveč sestavino družbenih dejavnosti, ki jih more vzročno dognati z zadostno in kritično pripravljenim gradivom samo zgodovinska analiza. S tem pa stopa na dnevni red tako zgodovine kot narodopisja zgodovinsko narodopisje z važno nalogo, da pripravlja kulturno zgodovino Slovencev.

Franjo Baš

Historia mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden. Be-gründet von Fritz Kern. In Verbindung mit W. F. Albright, H. Breuil, Rafael C. Serer, G. P. Gooch, G. Levi della Vida, H. S. Nyberg, Franz Schnabel, Harold Steinacker, Rudolf Tschudi, Hendrich Waagenvoort, herausgegeben von Fritz Valjavec. Unter Mitwirkung des Instituts für europäische Geschichte in Mainz. Zweiter Band: Grundlagen und Entfaltung der ältesten Hochkulturen. Bern, A. Francke Verlag 1953, 655 str.

Zbirka *Historia mundi* si postavlja za program, da v desetih zvezkih, ki naj izidejo do leta 1957, obdela vso svetovno zgodovino. Zbirko, pri kateri naj bi sodelovali ožji strokovnjaki, je zamislil pokojni Fritz Kern (Mainz; umrl leta 1950), ki je tudi zasnoval načrt za prve štiri zvezke.¹ Njegov naslednik kot urednik je prof. Fritz Valjavec (München).

Leta 1952 je izšel prvi zvezek: *Die frühe Menschheit* (560 str.) s prispevki antropologov in predzgodovinarjev. Zvezek mi ni dostopen.¹

Leta 1953 izdani drugi zvezek ima naslov: »Temelji in razvoj najstarejših visokih kultur«. Poleg urednikovega predgovora (str. 9—10) obsega 13 prispevkov dvanajstih piscev. Prve tri razprave so pravzaprav še nadaljevanje prvega zvezka: Kurt Tackenberg, Mlajša kamena doba Evrope: neolitik (str. 11 do 65), Karl J. Narr, Pastirji, saditelji, kmetje: produkcijska stopnja (66—100) in Martin Almagro Basch, Stara Severna Afrika (101—127). Hermann Trimborn, Preobrat v svetovni zgodovini: visoka kultura (128—129) napravi prehod k zgodovini vzhodnih narodov in suznjelastniških držav do perzijske dobe. Zaporedoma slede: Egipt (Rud. Anthes, Filadelfija; 150—225); Temelji in razvoj sumersko-akadijske kulture (Ant. Moortgat, Berlin; 223—260); Babilonija in Asirija (Gius. Furlani, Rim; 261—330); Sirija, Fenicija in Palestina (William Albright, Baltimore; 331—376); Verska zgodovina Izraela (Walther Eichrodt,

¹ Prim. oceno prvega zvezka, ki jo je napisal W. La Baume v *Historische Zeitschrift*, Band 177, str. 90—95.

Basel; 577—448); Mala Azija (Sir John L. Myres, Oxford; 449—483); Stara Indija; Predzgodovinske in primitivne kulture do vdora Arijcev (Christoph von Füller-Haimendorf, London; 484—498); Indija v vедиjski in zgodnji budistični dobi (Ernst Waldschmidt, Göttingen; 499—564); Zgodovina Kitajske do konca dobe (dinastije) Han (Wolfram Eberhard, Berkeley, Cal.; 565—606); Visoke kulture stare Amerike (Hermann Trimborn, Bonn; 607—620).

V dodatku je navedena literatura k posameznim prispevkom, ločeno po odstavkih (viri, splošne obdelave, monografije, razprave k specialnim vprašanjem; 621—638). Nato sledi osebni (639 ss.) in stvarni seznam (643—649). V besedilu je osem zemljepisnih kart — pravzaprav bi vsaj za Egipt in Prednjo Azijo bila bolj zaželeno skupna in izčrpna karta — zelo koristna priloga je izčrpna sinhronistična tabela (od 4700 do 300).

V svojem poročilu se bom omejil na zgodovino Egipta ter na zgodovino ozemelj iz območja klinopisne pisave (Sumercev, Babiloncev in Asircev, Sirije in Male Azije).

Anthesova zgodovina starega Egipta se oslanja skoraj samo na egipčanske vire, ki segajo od iznajdbe pisave do Aleksandra Velikega. Medtem ko so starejši zgodovinarji črpali predvsem iz relativno poznih grških virov, omenja Anthes Herodota samo enkrat mimogrede (161). Se vedno pa uporabljajo zgodovinarji delitev egipčanske zgodovine po dinastijah, kakor jih od Menesa do Aleksandra Velikega navaja dvaintrideset Manetho, ki je ob začetku ptolemejske vlade (okrog leta 280) napisal delo *Aigyptiaká*. Mnogo težav je s kronologijo. Do leta 1200 so po Anthesovem mnenju podatki splošno zanesljivi; za čas pred letom 2000 pa navaja dvojno datiranje: maksimalno (po W. St. Smithu iz leta 1952), minimalno (po A. Scharff, *Geschichte Ägyptens*, 1950; str. 134).

Staro egipčansko zgodovino je R. Anthes razdelil na deset poglavij, v katerih je zaporedoma obravnavana: predzgodovina; zgodnja doba (prvi dve dinastiji: 3200—2780 ali pa 2850—2650); razcvet Starega Egipta (od III. do V. dinastije: 2780—2420 ali 2650—2350); konec Stare države in doba poglavarjev okrožij (VI.—XI.: 2420—2050 ali 2350—2050); Srednja država (XI.—XIV.: 2050 do 1700); doba Hiksov (XV.—XVII.) in ustanovitev Nove države (XVIII.—XX.: 1700—1410); kriza Nove države in Amarna (konec XVIII. dinastije: 1410—1340); Ramesidi (XIX.—XX.: 1340—1085); vrnitev k nacionalni državi (XXI.—XXIII.: 1085—750); poznejša doba (XXIV.—XXX.: 750—332) do Aleksandra Velikega. — Avtorjeva periodizacija pomeni zlasti glede razmejitve prehodnih razdobj napredek nasproti dosedanjim periodizacijam.

Nilova dolina je bila poseljena v mlajši kameni dobi (str. 135). Avtor lepo pokaže, kako so vsakoletne Nilove poplave silile prebivalstvo k skupnemu delu (jezovi, prekopi) in k političnemu združevanju v okrožja (nome). Iz okrožij (ki jih je bilo 42) sta nastali državi Gornjega in Dolnjega Egipta, ki ju je končno Menes (morda Narmer; str. 139) dokončno združil v eno samo državo. K temu bi bilo dostaviti, da je vsakoletno merjenje in dodeljevanje zemlje (136) nedvomno močno vplivalo na to, da je zemlja ostala pretežno v državni lastnini.

Kljub združitvi Gornjega Egipta z Delto sta oba dela še naprej skrbno varovala svoje posebne državne simbole (faraonovo krono, grb) in precejšnjo gospodarsko samostojnost. Zato je morala biti ustanovljena nova prestolnica (Memfis). Spričo istočasne iznajdbe pisave v Egiptu in v sumerskem mestu Uruku, si pisec zastavlja vprašanje, ali so bili glede tega kakšni medsebojni vplivi; splošno se namreč obstajali stiki Sumercev z Egiptom. Obenem opozarja pisec, da se tudi lončarjevo vreteno pojavlja skoraj istočasno v Uruku in v Egiptu. Vendar se mu zdi verjetnejše, da so bili to vzporedni pojavi (str. 147).

Stari Egipt doseže trikrat vrhunec svoje moči. V Stari državi pričajo velike piramide o izredni oblasti faraona; prvi njegov sodelavec je vezir. Maat je državi, družbeni in svetovni red, ki se mu mora vsakdo podrediti (str. 157). Vezir Ptahhotep (V. din.) poučuje svojega sina, kako naj postane dober uradnik. Iz te dobe so že medicinski spisi o ranah, kosteh in srcu, medtem ko so matematični in astronomski spisi iz poznejše dobe.

Ko od šeste dinastije naprej začne faraonova moč pešati, se okrepi oblast poglavarjev okrožij. Anthes meni, da je Stara država propadla zaradi dinastičnih bojev, bolj verjetno se pa zdi, da so spremembe, ki jih v Leidenskem papirju opisuje filozof Ipuver (103), bile posledice resnične revolucije.

V Srednji državi se faraonova oblast polagoma okrepi in se opira na stalno vojsko. Politično središče postanejo Tebe. Velika gospodarska (Mörisovo jezero) in kulturna prizadevanja prekine za celo stoletje vdor Hiksov. Jedrnato povzame avtor vse, kar o njih povedo egipčanski viri (179).

Ko Egipčani pod tebanskim vodstvom izženejo Hikse, napoči doba egipčanskega imperializma. Thutmosisi in Amenofisi združijo v eno državo ozemlje od 4. Nilovega katarakta do Evfratovega kolena. Faraonka Hatšepsut (1501 do 1480) je v trgovskih stikih s Puntom (Somalijo?) in sprejema odposlanca Keftiu (Krete?). Vzporedno s tem zunanjim sijajem se pojavljajo močna razredna nasprotja med imovitim meščanstvom in med množico delavstva brez imovine, ki se zbira iz bivših vojnih ujetnikov. Za vlade Amenofisa III. in IV. (= Ehnatona) začena pešati egipčanska moč. Za Ramsesa II. se še enkrat okrepi, vendar se tudi on reši hetitskega pritiska z meddržavno pogodbo o prijateljstvu. Ramses III. zadrži val egejskega preseljevanja, ki je uničil hetitsko državo, ob samih mejah Egipta, azijske province so izgubljene. Huda notranja gospodarska in družbena nasprotja slabijo egipčansko državo. Nasprotje med Gornjim in Dolnjim Egiptom se zopet vzbuja. Odločilno besedo v državnem življenju imajo Libijci, ki služijo kot vojaški najemniki. Iz njihovih vrst je večina faraonov od 22. dinastije naprej. Osemletno asirsko gospostvo (671 do 663) povzroči, da ljudstvo otopi v trpljenju. Niti saitska (26.) dinastija ne more na tem več mnogo izpremeniti, čeprav ima velike uspehe v gospodarstvu in upravi. Njihovo upravo in sodstvo so po letu 525 prevzeli Peržani, za njimi Aleksander Veliki in Ptolemejci (str. 221). Tudi egipčanski koledar je ostal v veljavi do Avgusta.

Posebno vrednost ima živahno pisana Anthesova zgodovina zaradi podrobnih analiz kulturnega razvoja v posameznih razdobjih. S tem kajpak ni rečeno, da ne bi bil bralec v nekaterih vprašanih drugačnega mnenja.

Pravni zgodovinar bi želel, da bi bil pravni razvoj bolj upoštevan. Zakonodajalca Haremhab in Bokhoris sta sicer na kratko omenjena (199, 211), dobro bi bilo izpregovoriti o vrstah pravnih spomenikov in zlasti o pomenu demotskih papirov in ostankov. Včasih bi želeli več sociološke osvetlitve in večjega upoštevanja gospodarskega razvoja, to velja posebno glede zemljiške lastnine in razvoja suženjstva. — Za vsakega neegiptologa bi bilo potrebno, da bi uvodoma dobil kratek pregled virov za egipčansko pravno zgodovino. Ta očitek velja tudi za druge sestavke, o katerih poročam; posrečeno je pa v tem zvezku to storil W. Eberhard za svojo najstarejšo kitajsko zgodovino (str. 565 s.).

V celoti pa je treba priznati, da spada Anthesova zgodovina med najboljše, kar jih doslej imamo o starem Egiptu.

Temelje in razvoj sumerske visoke kulture obravnava A. Moor t g a t. Kot Sumer v ožjem smislu označuje južni del Mezopotamije od Bagdada do Basre. Pisatelj pričanja z neolitikom, prehaja h kalkolitiku (4. tisočletje); nato pa k zgodnji zgodovinski dobi (3000—2550), ko je politično središče mesto Uruk. Tamkajšnja pisava je še ideografska (posamezni znak pomeni določeno besedo) in se uporablja spocetka za zapisovanje dela in blaga v tempeljskem gospodarstvu. Druga važna priča iz te dobe so pečatniki. Posebno razdobje imenuje M. tudi po Mesilimu, kralju iz Kiša, čigar ime je vrezano na votivnem kiju.

Na zgodovinskih tleh smo, ko postane (okrog 2500) mesto Ur (Ur I) politično središče Prednje Azije (str. 240). O notranjem življenju v sumerskih mestnih državah nas najbolje poučijo napisi iz malega mesta Lagaša; tam spoznamo tudi prvega zakonodajalca (Urukagina), ki skuša uveljaviti nekaj socialnih reform. Njegovo delo uniči Lugal-zaggisi, ki za 25 let ustanovi veliko sumersko državo. Le-to pa uniči Akadijec Sargon I., ustanovitelj prve semitske velesile, ki je segala globoko v Malo Azijo; imela je stalno vojsko (5400 mož) in je sistematično vzgajala svoj uradniški naraščaj (253). Ko je po nekako

dveh stoletjih razpadla in je nato sledilo približno stoletno gospostvo Gutecjev, se zadnjič obnovi v Uru (tretja dinastija iz Ura) politična samostojnost Sumercev. Akadijski Amoriti z ene strani, Elamci pa z vzhoda uničijo zadnjo sumersko državo, katere vladarji so že kralji Sumerja in Akada. »Kulturni vpliv Sumercev pa traja še več stoletij po koncu njihove politične samostojnosti« (260).

Moortgat povzema dosedanja dognanja glede Sumercev v vsebinsko in oblikovno občudovanja vredno sintezo. Pri svojem zgoščenem obravnavanju pušča ob strani marsikatero zanimivo podrobnost: vsaj nekaj bi radi izvedeli o drugih sumerskih mestnih državah, ki so med 2500 in 2150 menjaje: se imele vodilno vlogo. Podrobnejše označbe bi želeli zlasti o državnem socializmu pri Sumerjih (236, 242 s.). Pravni zgodovinar pogreša, da pravni viri (med njimi zlasti nad 200 listin di-ti-l-la (= razsodb) niso omenjeni, pač pa že omenja avtor lani odkriti zakonik Ur-nammu-ja, ustanovitelja tretje dinastije iz Ura (str. 257).

»Babilonijo in Asirijo« je vsestransko obdelal G. Furlani. Kratkemu zemljepisnemu uvodu sledi zgoščen pregled politične zgodovine Babilonije in Asirije (262—274), nato poglavja o jeziku in pisavi, o verstvu, o slovstvu. Nadaljnja posebna poglavja obravnavajo pravo (str. 304—313), gospodarstvo, družbo in državo (313—318), znanost (318—322) in umetnost (322—330). Misel take razdelitve je zelo posrečena, ker more avtor bralcu pokazati, kaj so Babilonci in Asirci dosegli na posameznih področjih. — V pravnem razvoju avtor skrbno razlikuje asirske in babilonske pravne vire. Ponekod, n. pr. glede položaja sužnjev, bi želeli še podrobnejše sociološke utemeljitve. Označbe Hammurabijeve osebnosti sedaj lahko dopolnimo tudi po pismih iz Zimrili-movega državnega arhiva, najdenega v mestu Mari. Po istem viru bi bilo dopolniti, da je bila Asirija že pred Hammurabijem mogočna država pod Šamši-Addujem (1727—1695, k str. 268).

»Sirijo, Fenicijo in Palestino, od naselitve do osvojitve po Ahemenidih« obravnava W. F. Albright. Za zemljepisnimi razmerami govori o neolitik in kalkolitiku (od 6. do 4. tisočletja), o zgodnji (3100—2100), srednji (2100—1600) in pozni bronasti dobi (od 16. do 13. stoletja). V le-tej obravnava zgodovino države Mitanni in najdbe v Ugaritu (Ras Šamra) in Alalachu; tamkaj najdeni teksti dopolnjujejo vire za egipčansko in hetitsko zgodovino. Nato se bavi z zgodovino Izraelske države in njeno razcepitvijo na dvoje držav, s Feničani in obmorskimi narodi (Filistejci), s hetitskimi in aramejskimi državami, nastalimi po letu 1200, in konča s proučevanjem odnošajev kaldejske Babilonije do Zahoda. — Kot najbolj poklicani strokovnjak za to ozemlje končuje svojo izredno zanimivo obdelavo z ugotovitvijo, da je bila Velika Sirija (vštevši Palestino) nad 2000 let predmet spora med Egiptom, Babilonijo, Hetiti in Asirci; v svoji pasivni vlogi je pripravljala pot za poznejšo hitro helenizacijo (376).

Sir John L. Myers je obdelal starejšo zgodovino Male Azije. Podrobno analizira zemljepisne razmere in njihov pomen za nastanek držav in utrjenih mest. Ko določuje kulture tretjega tisočletja, omenja stare asirske plosče (okrog 1900) iz nekdanje asirske trgovske naselbine v Kültepe. Slede poglavja o prvi hetitski državi (19.—15. stoletje), nato o drugi (15. do začetka 12. stoletja) in o njeni kulturi (str. 458—471), o kraljestvu Urartu ob Urmijskem jezeru (9.—6. stoletje; str. 471—474). Medtem ko nam o teh narodih poročajo klinopisni viri, črpamo že iz grških virov podatke o državi Frigijcev (str. 474 do 477) in Lidijcev (str. 479—481; čeprav Gygesa = »Gugu iz Lidije« omenja tudi asirski vladar Assurbanipal). Posebej razpravlja o vdoru Grkov v Malo Azijo in konča z vdorom Peržanov leta 546.

Ko govori avtor o drugi hetitski državi, zadene ob Ahhijavo. O njej sledi iz hetitskih virov, da je bila takrat velika država in sosedna Hetitov. Ali in v kateri zvezi je s Homerjevimi Ahajci in s Prijamovo Trojo. Ker doslej ni drugih sredstev, preostane sklepanje iz podobnosti imen — kar je pogosto zelo tvegano. Avtor je v tem pogledu velik optimist — na škodo hetitske zgodovine. Pri tem pa ne omenja, da so v drugi hetitski državi, od Šuppiliuma naprej, hetitski vladarji prepuščali obrobne province zanesljivim vazalom in so v (ohranjenih) pogodbah podrobneje določali njihove dolžnosti.

Ohranjene službene instrukcije nam nudijo vsaj skromen vpogled v družbeno strukturo Hetitov. Neutemeljena se mi zdi tudi označba hetitskega zakonika kot »veliki zakonik Suppiluliumov, ki je bil v 16. stoletju sestavljen iz razzodbe« (str. 468). Zelo malo je namreč določb, ki utegnejo biti uzakonjene razzodbe (§§ s., 54—56). Nobenih podatkov tudi ni, da bi bil zakonik izdal Suppiluliuma (ca. 1395—1355).

Posamezne prispevke je urednik srečno vskladil. Na dvojce divergenc v datiranju bi pa rad opozoril: bitka pri Kadešu leta 1288 (str. 196, 464) je datirana na str. 548 z letom 1286; Hammurabijevo vladanje (1704—1662; str. 262, 305 s tiskovno napako 1622) je na str. 343 datirano: 1728—1686.

Ceprav bi na splošno želeli uvodoma pregled virov, pri posameznih pravnih ustanovah pa še več upoštevanja gospodarskih in družbenih razmer, je treba priznati, da je drugi zvezek *Historiae mundi* podal dragoceno sintezo doslejšnjih dognanj glede zgodovine Egipta in Prednje Azije do začetka perzijske dobe. Vsakomur, ki se bo bavil z zgodovino teh narodov, bo novi zvezek zelo dobrodošel pripomoček.

Dr. Viktor Korošec

Gurney, O. R. The Hittites. A summary of the art, achievements, and social organisation of a great people of Asia Minor during the second millennium B. C. — Penguin books. Harmondsworth, Middlesex, 1. izd. 1952, 2. izd. 1954, 237 str. 8°, 3 sh. 6 d.

Angleška književna zbirka Penguin Books, ki bi jo lahko primerjali z nemško Göschenovo, je prof. Mallowanu poverila izdajo »Pelikan« (Pelican series), ki bodo obdelovale arheologijo Bližnjega vzhoda in Zahodne Azije. Tu so doslej izšli trije zvezki, ki jih je napisal Sir Leonard Woolley (*Ur of the Chaldees; Digging up the Past; A Forgotten Kingdom*), W. F. Albright je obdelal Palestino (*The Archaeology of Palestine*), O. R. Gurney pa Hetite.

Asiriolog in hetitolog (v Oxfordu) O. R. Gurney si je postavil nalogo, da poda sintezo doslejšnjih nemških in francoskih dognanj o Hetitih. Leta 1935 je pred njim Albrecht Goetze napisal kulturno zgodovino Male Azije (v *Handbuch der Altertumswissenschaft*, III, 1, III, München 1935). Leta 1950 je Evgen Cavaignac objavil v zbirki *L'Orient Ancien Illustré* (No 3) lep pregled hetitske zgodovine in kulture (*Les Hittites*) na 122 straneh v zgoščeni in poljudni obliki. Gurneyeva knjiga je po obsegu nekako v sredi med nemškim sistemom in francoskim očrtom. Njeno vsebino zelo poživljajo prevedeni citati iz hetitskih tekstov, žal da niso viri podrobno navedeni. Pisatelj pozna dobro Malo Azijo; prav letos sodeluje pri angleških izkopavanjih ob Gornjem Maeandru, ki jih vodi njegov stric prof. J. Garstang, kateremu je posvetil to knjigo.

Knjiga ima 52 fotografskih posnetkov in 19 risb v besedilu, seznam hetitskih vladarjev (216), pregled najvažnejše bibliografije (15 str.) in besedno kazalo (233—240).

Uvod nas seznanja z zgodovino »odkritja« Hetitov. Razen prestolnice v Hattušašu je pri tem narodu pravzaprav vse sporno. Iz hetitskih virov ne izvemo niti točno njihovega imena. Glinaste plošče, ki so jih Hugo Winckler (leta 1906—07) in delno za njim še drugi izkopali pri vasi Boghazköi, so popisane s klinopisno pisavo. Poleg njih se polagoma pojavljajo v jugovzhodni Mali Aziji in Severni Siriji napisi na kamnu v hetitskih hieroglifih, ki še niso popolnoma razvozlani. Nekako paralelno s tem lahko razlikujemo maloazijsko hetitsko državo, ki je obstajala približno od 1800 do 1200, pretežno s prestolnico v Hattušašu. Po uničenju te države ob preseljevanju »pomorskih« narodov se pojavijo jugovzhodno od Taurusa (Karatepe) in v Siriji (Karkemiš) nove hetitske države, ki obstajajo od 1140 do 709 (str. 45). Asirski vladarji, njihovi nevarni nasprotniki, jih imenujejo »Veliki Hatti«. Končno jih Asirci uničijo in hetitskega imena Grki nikoli ne omenjajo.

V devetih poglavjih obravnava Gurney: pregled zgodovine (15—62), hetitsko državo in družbo (63—79), življenje in gospodarstvo (80—87), pravo (88—103), vojaške zadeve (104—116), jezike in rodove (117—131), verstvo (132

do 169), literaturo (170—194) in umetnost (195—214). V zaključku (215) poudarja, da je hetitska plast dosegla visoko stopnjo v vojaških zadevah, v politični organizaciji, zakonodaji in pravosodstvu. V literaturi in verstvu pa ostajajo Hetiti kljub mnogim značilnim posebnostim še primitivni in odvisni od prvotnega hatijskega in od hurijskega prebivalstva. Kralj je v stari hetitski državi predvsem vojaški voditelj (215).

Poglavje o pravu je napisano po nasvetih Nestorja pravnih orientalistov Sir John Miles-a (Oxford). Pomisleke imam samo glede označbe hetitskega zakonika kot zbirke sodb (str. 92).

V celoti je treba pripoznati, da so Gurneyevi »Hetiti« zelo posrečen, točen in lahkoumljivo napisan očrt hetitske zgodovine in kulture. O prepornih vprašanjih, zlasti o problemu, ali in v kaki zvezi je bila v hetitskih tekstih omenjena država Ahhijava s Homerjevimi Ahajci, imeni Taruiša in Viluša s Trojo in Ilionom idr., zavzema svoje kritično stališče zelo oprežno.

Prvi izdaji je letos sledila že druga — dokaz za zares uspelo knjigo, hkrati pa tudi za veliko zanimanje angleškega občinstva za probleme Starega Vzhoda.

Viktor Korošec

The Babylonian Laws. Edited with translation and commentary by G. R. Driver and John C. Miles; volume I: Legal commentary. Oxford, Clarendon Press, 1952, 8°, 517 str.

Knjiga je temeljno delo o starem babilonskem pravu, predvsem o Hammurabijevem zakoniku (= HZ). Nastala je kot uspeh 17-letnega sodelovanja filologa G. R. Driverja, profesorja za semitsko filologijo v Oxfordu, in Nestorja angleških pravnih orientalistov Sira Johna Milesa. Že leta 1935 sta ista avtorja objavila podobno delo o asirskem pravu (The Assyrian Laws).

Velika dela s področja klinopisnih pravnih virov so mogoča le ob sodelovanju asiriologa in pravnega zgodovinarja. Zanimiva je geneza pričujoče knjige, kakor jo avtorja kratko popisujeta v predgovoru (Vs.). Od 1935 do 1939 sta v dolgih posvetovanjih pretresala posamezna poglavja, ki jih je najprej Miles kratko povzel, nato pa Driver napisal. Tako nastali prvi izvleček je med vojnimi leti 1940—1944 Miles predelal kot drugi osnutek. Po letu 1944 sta avtorja osnutek vnovič skrbno pretresla in nato je Driver napisal dokončno besedilo knjige.

Knjiga je razdeljena na tri dele. Prvi obsega zgodovinski in pravni uvod (1—26). Seznanimo se z deželo, prebivalci in kratkim zgodovinskim razvojem. Sledi pregled ohranjenih sumerskih in akadjskih pravnih zbirk, kraljevih odredb in predpisov, pisca kratko izpregovorita o pomenu, ki ga imajo listine, pisma in prepisi.

Drugi del obsega uvod v Hammurabijev zakonik (27—53). Govori o najdbi zakonika, času njegovega nastanka, njegovem prologu in epilogu ter o razporedu in pravnem značaju zakonika. Avtorja poudarjata, da HZ ni kodifikacija, ki bi podajala celotno pravo, ampak podaja vrsto dopolnitev k takrat veljavnemu pravu (45). Značilno je, da se v mnogih tisočih listin ne sodniki ne zasebniki nikoli ne sklicujejo na zakonikovo besedilo (53).

Tretji, najobsežnejši del vsebuje komentar k HZ (54—503).

Pričenja z določbami o deliktih zoper sodstvo in zoper lastnino, nato slede zemljišča in poslopja ter posojila in obresti, trgovinsko pravo, zaskonsko, dedno pravo, hierodule, adopcija in dojlstvo, poškodbe oseb in imovinska škoda, poljsko delo in prekrški, najemnine in nagrade in sužnji. V zadnjem poglavju obravnavata pisca sodišča in kaznovanje in v zvezi s tem razvoj semitske teorije o kaznovanju.

Na koncu je obširno angleško besedno kazalo, nato kazalo uporabljenih akadjskih izrazov in pregled virov (505—517). Kronološko tabelo vladarjev prve babilonske dinastije (8 vzporednih datiranj pri 8 zgodovinarjih) ima knjiga v predgovoru, za njo je uvrščenih pet strani dodatkov in popravkov.

Pri vsaki določbi so posamezni akadjski izrazi izvornika posebej pretresani, obravnavane so doslejšnje razlage, zlasti temeljna raziskavanja pokoj-

nega prof. Pavla Koschakerja. V mnogih vprašanih formulirata pisca svoje novo mnenje. V podrobnosti se tu ne moremo spuščati. V celoti gledano je Driverjeva in Milesova obdelava prava Hammurabijevega zakonika, ki ga pisca motrita primerjalno s sumerskim, Ešnunskim, asirskim, hetitskim, bibličnim, muslimanskim, grškim (Gortinskim), rimskim in bizantinskim (Ekloga) pravom, resnična mojstrovina.

Napovedani drugi zvezek bo vseboval transkripcijo in prevod Hammurabijevega zakona in drugih babilonskih zakonskih določb.

V. Korošec

Szlechter, Emile, Les Lois d'Eshnunna. Transcription, traduction et commentaire (= Publications de l'Institut de Droit Romain de l'Université de Paris) Paris, Recueil Sirey, 1954, 8°, 146 str.

E. Szlechter, maître de recherche na francoskem Centre National de la Recherche Scientifique in predavatelj starih mezopotamskih prav, se je v pravni orientalistiki že uspešno uveljavil. V študiji, o kateri naj vsaj kratko poročam, podaja transkripcijo, prevod in komentar zakonov mesta Ešnunne (= EZ),¹ ki jih je našel in prvi objavil A. Goetze leta 1948. O EZ je naglo nastala precejšnja literatura. Gre namreč za pravno zbirko v akadjskem jeziku, ki je za kakih 220 let starejša od Hammurabijevega zakonika (= HZ). Samo po sebi se vsiljuje vprašanje, ali je Hammurabi za svoj zakonik uporabljal EZ.

E. Szlechter podaja paralelno besedili obeh plošč, na katerih je zakonik ohranjen, in nato dodaja francoski prevod. Nato sledi komentar. V prvem poglavju razpravlja o družbenih razredih (*avilum, mardum* = suženj, *muškenum*); muškeni so po njegovi domnevi (str. 43) »navadni prebivalci mesta Ešnunne«, ki so od polnopravnih avilov neodvisni, vendar pa kot bivši osvobojeni sužnji ali tujci nekako posebej pod vladarjevim varstvom. Zato pa tudi v neki meri vladarju podrejeni. Nato obravnava rodbinsko pravo, kjer se podrobneje bavi z vprašanji o sklenitvi zakona in njegovi veljavnosti in o odslovitvi žene; nato govori o tarifah za posamezne predmete (§§ 1–2) in za mezde in najemnine, kakor so urejene v EZ. Naslednja poglavja obravnava vajo posojilo, hrambo, kup in prodajo, najem, delovno in podjetniško pogodbo, kazensko pravo. Za komentarjem je pisec dodal glosar besed, ki jih uporablja EZ, seznam ideogramov (sumerskih izrazov in njihovih akadjskih ekvivalentov) in končno pregled razporeditve določb EZ. Škoda, da manjka pregled virov in za navajanje literature uporabljenih okrajšav.

Pisec v svojem komentarju najprej skrbno analizira jezikovni pomen posameznih besed v obravnavani določbi EZ. Nato jo vzporeja z ustrežno določbo HZ, včasih se ozira tudi na asirsko pravo, zlasti uspešno pa uporablja poleg tega tudi listinsko gradivo.

Za poznavanje ešnunske pravne zbirke in njenega vpliva na poznejši pravni razvoj, zlasti na HZ, pomeni Szlechterjeva knjiga dragocen doprinos.

V. Korošec

Zákony Chammurapiho. Přeložil a výkladem opatřil doc. dr. Josef Klíma (Československá Akademie Věd, Studie a prameny, sv. 2, Sekce jazyka a literatury), Praha 1954, 8°, 216 str. z devetimi slikami.

Kot mravlja delovni dr. Jos. Klíma, rimskopravnik in pravni orientalist v Pragi, učenec Bedřicha Hrozný-ja in Pavla Koschakerja, se s posebno vnemo bavi s proučevanjem prava Hammurabijeve dobe in še starejšega prava. Tako je obdelal staro babilonsko dedno pravo (leta 1940). Ko sta bila leta 1948 najdena in objavljena akadjski zakonik mesta Ešnunne in sumerski Lipit-Ištarjev iz Isina, je v vrsti razprav obdeloval posamezne njihove probleme. —

¹ Prim. V. Korošec, Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Ištarjev zakonik (Razprave II, SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1953).

V knjigi, o kateri naj vsaj kratko poročam, je letos objavil češki prevod Hammurabijevega zakonika: prolog, zakonske določbe in epilog. Pred prevodom uvaja z obširnimi »splošnimi pripombami k Hammurabijevevu zakonodajnemu delu« (str. 11—44) bralca v mezopotamsko pravno zgodovino pred Hammurabijem (naj imenujem samo zakonodajalce: Urukagina iz Lagaša, Ur-Nammu iz Ura, Bilalama (?) iz Ešnunne, Lipit-Ištar iz Isina). Nato ga seznanja z zakonikom samim, z zunanji razmerami, v katerih je nastal, in z njegovo označbo. Končno nam analizira zakonikovo notranjo strukturo. — Za prevodom sledi precej obširen komentar (77—200), ki se začneja s proučevanjem družbenih razredov (*awēlum*, *muškēnum* in *wardum*). Nadaljuje z obravnavanjem posameznih poglavij zakonika: zakonsko imovinsko pravo, trgovina in kredit, pogodbeni odnošaji, kazniva dejanja in kazni, sodstvo. Komentar se smotrno zaključuje s poučno primerjalno oceno Hammurabijevega zakonodajnega dela.

Pisec je posrečeno dodal: seznam lastnih imen, ki se omenjajo v prologu ali v epilogu, pregled mer in uteži, stvarno kazalo, seznam literature, zemljevid Mezopotamije obenem s Prednjo Azijo, zelo nazorno pregledno kronološko tabelo antičnih pravnih virov — dodati bi kazalo še Manujeve zakone iz Indije. Iz seznama literature je razvidno, da je v zadnjih petih letih Hammurabijev zakonik doživel vrsto novih prevodov: tako v angleščino (Th. J. Meek, 1950), v latinščino (A. Deimel-A. Pohl-R. Follet, 1950), v ruščino (I. M. Djakonov, 1952). Njim se častno pridružuje Klímov češki prevod; mislim, da je prav, da smo letos dobili tudi v slovenščini vsaj prevod zakonskih določb HZ.¹

Novo temeljito Klímovo delo je dragocen prispevek k izgradnji ne le češke, ampak tudi svetovne asiriološke pravne literature.

V Korošec

Milutin V. Garašanin: Hronologija vinčanske grupe. Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1951, 192 strani, 115 risb, francoski povzetek.

Po vojni je začela ljubljanska univerza izdajati disertacije svojih kandidatov za naslov doktorja znanosti. Med ostalim je izdal tudi arheološki seminar nekaj disertacij kandidatov, ki so doktorirali iz te stroke. Kot prva je izšla disertacija M. Garašanina »Hronologija vinčanske grupe« že leta 1951. V svoji tezi avtor obravnava temo iz področja predzgodovinske arheologije Srbije, in sicer problem vinčanske kulturne skupine ter njene kronologije. Ta tema ni nova. Z njo so se bavili že mnogi tuji in domači znanstveniki, kakor Vasić, Menghin, Reinecke itd., ki so ves problem reševali na različne načine. Na nove temelje ga je sedaj postavil kandidat, ki se le delno naslanja na starejše sklepe.

V prvem oddelku »Podela vinčanske grupe« deli avtor celotno to kulturno skupino v dve kronološki fazi, in sicer 1. vinčansko-tordoško fazo in 2. vinčansko pločniško fazo. Meja med eno in drugo bi bila nekako okoli 6,5 m vinčanske kulturne plasti v Vinči. Za to delitev se je odločil, ker vidi tu nek prelom v kulturnem razvoju vinčanske kulture. Poimenoval je pa po Tordošu in Pločniku svoji dve fazi, glede na analogije sorodnega gradiva na teh dveh najdiščih. Dosedanje delitve so izvršili več ali manj po drugih kriterijih. Tako se je Vasić držal razdelitve strogo po metrih, ne glede na kulturne plasti. Nekateri drugi znanstveniki so vinčansko kulturno plast delili na dve ali več plasti, nekako po izgledu kulturnega materiala. Drugi, med katerimi je najpomembnejši Holste, so vzeli za osnovo razne keramične skupine. Tretji so pa zopet vso kulturno plast smatrali kot eno celoto. Tem delitvam, kakor tudi Garašaninovi, je po izidu disertacije ugovarjal J. Korošec (Arheološki vestnik IV/1, 5 sl.), ki smatra, da je mogoče vinčansko kulturno plast deliti po stanovanskih horizontih.

Glede na svojo delitev na dve fazi Garašanin deli celotno gradivo na dve skupini in ga v svoji disertaciji tudi tako obravnava. V začetku se dotika splošnih problemov naselbine in prebivališč, nato prehaja dalje na keramiko,

¹ Zbornik znanstvenih razprav XXIV, Ljubljana 1954, str. 53—96.

in sicer na razne keramične oblike, na ornamentiko, na plastiko, predmete iz kamena, orodje iz kosti in ostale predmete. Pri tem je zanimivo, da pod plastiko razume le statuete, to je polno delane plastične objekte. Medtem pa razne druge plastične predmete, kakor so antropomorfnе vaze, dalje zoomorfne vaze itd., prišteva h keramiki splošnega značaja. Izgleda, da je avtor gledal tu bolj na tehnično stran izdelave in mogoče na splošno uporabno funkcijo, ne pa na namen, ki so ga takšne vaze morale imeti.

Pri opisu gradiva je avtor skušal uporabljati splošno predzgodovinsko terminologijo, zametaval je pa terminologijo, ki jo je uporabljal Vasić.

Na isti način, kakor je razdelil gradivo svoje prve faze vinčansko-tordoške, deli tudi gradivo druge faze vinčansko-pločniške. Nato podaja najdišča vinčanske kulturne skupine v Srbiji in Vojvodini ter njihovo glavno karakteristiko. Pri naštevaju teh se prav tako drži razdelitve na svoji dve fazi. Poleg srbskih in vojvodinskih najdišč upošteva tudi Kosovo in Metohijo, Srem in Slavonijo ter Bosno. Zanimivo je, da je v svoji disertaciji Garašanin vsa bosanska najdišča, ki pripadajo butmirski kulturni skupini, vštél v vinčansko skupino. Te opredelitve se več ali manj v svojih razpravah drži še danes, čeprav je razlika očitna in čeprav drugi arheologi to zanikajo.

Da bi bila slika čim bolj popolna, je Garašanin pokazal tudi vse stične točke z drugimi kulturnimi skupinami, s katerimi je vinčanska mogla imeti kakršen koli stik, ali pa je mogla vplivati na te kulturne skupine oziroma sprejemati od njih posamezne elemente. Tako se na Ogrskem dotika Bükki kulturne skupine, tiške in legyelske, v Romuniji Bojan A, Gumelnița, Vadastra, Cucuteni in Orösöd skupine. V Makedoniji se naslanja na Servijo in nekatera druga najdišča. Povezavo pa skuša napraviti tudi z Malo Azijo, predvsem s Trojo, Egejskimi otoki ter Tesalijo in Grškim polotokom. V Tesaliji omenja predvsem Sesklo in Dimini. Kolikor mu je bilo poznano gradivo, je upošteval tudi Hvar oziroma najdbe v Grapčevi špilji.

V posebnem odstavku se bavi Garašanin z absolutno kronologijo. Pri tem upošteva predvsem relativno kronologijo ter skuša na temelju tega ustvariti tudi absolutne letnice. Kot temelj je pa vzel relativno kronologijo Troje I—V, s katero paralelizira vinčansko kulturo. Začetek te kulturne skupine naj bi padal na prehod med Trojo I in Trojo II. Tako je glede na razna absolutna datiranja Troje vzel letnico 2600 kot verjeten začetek naselbine v Vinči, ker se prehod med Trojo I in Trojo II stavlja nekaj pred 2500, nekako okoli leta 2600. Glede na datiranje Troje V je pa konec Vinče postavil med leta 1950 in 1900.

Prehod vinčansko-tordoške faze v vinčansko-pločniško fazo, ki ga Garašanin postavlja stratigrafsko okoli 6,5 m v vinčanski kulturni skupini, pa absolutno postavlja v letnico okoli 2300.

V sklepu nam daje tudi svoje gledišče o smeri prihoda vinčanske kulturne skupine na področju Srbije. Po njem so nosilci prišli nekje od izliva Marice. Pri prenehanju te kulturne skupine naj bi jo pa zamenjala badenska kulturna skupina.

Po izidu disertacije so se z raznimi problemi vinčanske kulturne skupine bavili poleg samega Garašanina tudi drugi znanstveniki, ki so v mnogočem izpopolnili glede na nova odkritja sklepe, ki jih je v svoji disertaciji podal avtor. Predvsem bi omenila tukaj, da se je sedaj že ostro omejila ta kulturna skupina in, da so se v veliko večji meri tudi izkristalizirali razni vplivi te kulturne skupine na okolne. Tako je danes že razčiščen odnos med vinčansko in butmirsko, kakor tudi odnos med vinčansko in lengyelsko. Garašanin se je v svoji disertaciji dotaknil vseh teh vprašanj in jih tudi okvirno rešil, vendar so šele nove najdbe dale povsem jasno sliko.

Omenila bi, da je disertacija tiskana na relativno zelo slabem papirju, dalje, da se v tisku nahaja veliko tiskovnih napak in da risbe, ki služijo kot priloga za orientacijo gradiva, ne zadostujejo. Te bo lahko uporabil samo ožji specialist, ki odlično pozna gradivo vinčanske kulturne skupine.

Bregant Tatjana

Alojzij Benac: Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture.
Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1952, 164 strani, 8 slik,
1 plan izkopavanja, 25 tabel gradiva in francoski povzetek.

Kot drugo inauguralno disertacijo je arheološki seminar filozofske fakultete v Ljubljani izdal delo Alojza Benca »Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture«. Kakor se vidi že po samem naslovu, obsega razprava dva glavna oddelka, od katerih se v prvem avtor ukvarja z novim predzgodovinskim najdiščem »Nebom«, ki leži v dolini Bile blizu Travnika, v drugem pa s problemom odnosa tega naselja do butmirske kulture. Ta del ima značaj monografije tega najdišča, v katerem obravnava Benac tako način življenja predzgodovinskih prebivalcev na tej naselbini, dalje njih kulturne ostaline, kakor so orodje, orožje, keramika, plastika itd. Nujnost pa je, da se skuša ugotoviti tako kulturne kakor kronološke momente, tako tudi avtor skuša ugotoviti vse stične točke med naselbino Nebom in Butmirom. Prav tako obravnava odnos te nove naselbine do drugih neolitičnih lokalitet na področju Bosne in Hercegovine in odnos naselbine Nebo do drugih neolitičnih naselbin v bližnji in daljni okolici. Na koncu tega oddelka se pa avtor bavi z relativno kronologijo novega najdišča.

V novi naselbini so poleg posameznih drobnih kulturnih ostalin posebno karakteristične stanovanjske hiše oziroma stanovanjske jame. V nobeni od jam niso najdeni sledovi ognjišč, pač pa je ognjišče najdeno izven jam. Posamezne predele na tem terenu v okviru naselbine je Benac označil kot delavnice kremenega orodja. Vzrok tej njegovi trditvi je, da so se na teh mestih našle večje količine kamenja, odpadkov kremenca in polizdelanih artefaktov.

Po plastičnih izdelkih je novo najdišče glede na naselbino v Butmiru zelo revno, saj je najdeno le nekaj fragmentov terrakot. Pač pa so nekatere od teh bile delno rdeče pobarvane, primer, ki nam v Butmiru ni znan. Prav tako je na Nebu najdeno večje število rdeče inkrustacije, kar še je za Butmir le sem in tja domnevalo.

Benac vidi v novem najdišču na Nebu precejšnjo razliko med njim in Butmirom. Pravilno razliko pa opaža tudi med Nebom in nekaterimi drugimi neolitičnimi najdišči, kakor so Mujevine, Donji Klakar in Donja Mahala ter Kakanj. Iz vseh teh neolitičnih najdišč je izločil tri kulturne skupine: 1. butmirsko z Butmirom in Nebom na čelu, 2. kakanjsko in 3. posavsko.

V nadaljevanju je avtor skušal lokaliteto Nebo na eni strani in butmirsko kulturno skupino na drugi strani povezati z drugimi kulturnimi skupinami izven Bosne, kakor tudi s posameznimi najdišči. Pokazuje na posamezne sorodnosti, ne samo na Hrvaškem, v Srbiji, na Ogrskem, temveč tudi navaja zelo oddaljene sorodnosti na Češkem in v Južni Nemčiji. Na temelju teh analogij je izpeljal tudi relativno kronologijo kulturnega gradiva na Nebu. Avtor sodi, da prebivalci naselbine Nebo preživljajo končno fazo ene stopnje prvotne družbe. Glede na Butmir pa sodi, da je Nebo relativno mlajše od njega.

V drugem oddelku, kjer obravnava problem butmirske kulture, podaja Benac prva splošna dosedanja gledišča k problematiki butmirske kulturne skupine, v katerih so razni avtorji skušali tolmačiti posamezne pojave na razne načine. Iz vsega se pa jasno vidi, da obstajata dve osnovni konceptiji, od katerih ena zastopa gledišče, da so mnogi elementi lokalnega balkanskega karakterja nastali v krogu trakaste keramike. Pristaši druge konceptije pa zastopajo gledišče, da so ti elementi egejskega porekla. Predvsem gre tu za vprašanje spiraloidne dekoracije. Ker so pa dosedanja gledišča bazirana le na lokaliteti Butmir, skuša avtor rešiti to problematiko tudi na temelju gradiva iz nove lokalitete na Nebu. Smatra, da mu glede na tu najdeno slikano keramiko in nekatere druge momente daje dovolj možnosti, da tudi butmirsko kulturno skupino kot celoto izloči iz egejskega kroga. Avtor se bolj približuje gledišču tako imenovane severne teorije, katere glavni zastopnik je Boehlav. Vendar pa priznava, da leži Butmir oziroma butmirska kulturna skupina v predelu, »meji«, kakor jo on imenuje, raznih kulturnih struj. Vse te struje

bi pa naj imele tudi nek delež pri ustvarjanju te kulturne skupine. Na ta način bi bila ona mešana kultura, ker je rezultat mešanja elementov raznih kultur. Originalna bi pa bila po avtorju toliko, kolikor je iz vseh teh raznih komponent ustvarila svojo lastno kulturo.

Avtor se pri svojih sklepih ne drži strogo samo materiala, temveč tudi splošnih gledišč o družbenem stanju neolitičnega prebivalstva, hipotezah o eventualnih migracijah itd.

Nova disertacija ni zanimiva samo kot monografija novega najdišča, temveč predvsem zaradi nove problematike, ki jo je načel avtor in katero je skušal v mnogih primerih tudi rešiti. Mnoga njegova gledišča so pa za sedaj materialno še preslabo podprta, čeprav imajo več momentov, ki govore za pravilnost avtorjevega sklepanja.

Po končani in že obranjeni razpravi je avtor nadaljeval terenska raziskovanja na tem najdišču in odkril marsikatero nove kulturne elemente, ki pa njegovih glavnih sklepov, podanih v disertaciji, ne menjajo (Glasnik Zemaljskega muzeja v Sarajevu 1953, 273 sl.).

Po tehnični strani je disertacija Benca izredno dobro opremljena z različnimi fotografijami in barvnimi slikami.

Bregant Tatjana

France Starè, Prazgodovinske Vače. Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1954, 192 strani, 27 slik in 3 priloge.

V okviru Arheološkega seminarja Ljubljanske univerze je izšla tretja disertacija Franca Starèta, Prazgodovinske Vače. Ne glede na disertacijo kot takšno, je to delo izredno pomembno za našo predzgodovino, predvsem za ilirsko-halštatsko obdobje naših krajev. Avtor nam je v svojem delu podal jasno sliko kronoloških, trgovinskih, metalurških, umetnostnozgodovinskih in tipoloških problemov tega obdobja in s tem omogočil pogled v ta čas, ki je doslej ali napačno tolmačen ali pa tudi nezadostno prikazan.

Svoje delo je avtor razdelil v nekoliko oddelkov. V uvodu nam podaja zgodovino raziskovanja na Vačah in ustrezne objave. Istočasno nam pa podaja tudi problematiko, ki se je pojavila tedaj ob teh najdbah. V uvodu je zajeto tudi avtorjevo gledišče k tej problematiki, kakor tudi k doslej postavljeni kronologiji. Dal je splošno shemo tipološke razčlenbe, po kateri je tudi razčlenil gradivo z Vač. Pri tem je omembe vredno, da je pri tipološkem razčlenjevanju predmetov upošteval funkcijo predmeta, obliko predmeta in pa varianto predmeta. S tehnične strani pa deli predmete, ki so izdelani direktno z roko, predmete, ki so izdelani s pomočjo nekega drugega predmeta, predmete, ki so izdelani v zvezi s fizikalnimi procesi, in pa predmete, ki so sestavljeni s pomočjo orodja iz že izdelanih kosov.

V naslednjem odstavku »Najdišče« podaja avtor pregled raziskovanja v Vačah v raznih obdobjih, kakor tudi vse ostale podatke, ki jih je mogel zbrati tako glede lege grobišč in naselbine, dalje podatke o načinu pokopavanja, obliki grobov, splošne opombe k pridevkom ter tudi razna gledišča, ki so bila postavljena glede na vaško kulturo. Po podatkih, ki jih avtor navede za naselbino, se naslanja na W. Schmidta, ki jo je edini tudi raziskaval, ako izvzamemo avtorjevo več ali manj sondiranje tega mesta iz novejšega časa. Glede na izredno skope in celo pomanjkljive Schmidove podatke tudi o vaški naselbini ni mogoče izvajati nikakršnih sklepov, še manj pa splošne o železno-dobnih naselbinah v Sloveniji. Avtor sicer sklepa, da je mogla biti na Vačah naselbina, ki se je raztezala na Zgornji in Spodnji Kroni, središče nekega širšega geografskega področja, ki bi naj bilo rodovno središče ter osnovni družbenopolitični, gospodarski, trgovski in kulturni center, vendar je to danes le domneva, ki je še zelo slabo materialno podprta, čeprav je verjetna.

V tretjem odstavku prehaja avtor na tipologijo objektov, na njih analizo in tolmačenje. Avtor celotno gradivo deli glede na njih funkcijo na nekoliko skupin. V prvo skupino stavlja predmete s praktično uporabno funkcijo, kakor so noži, sekire, sulice, puščice, pasne sponse, fibule, igle, gumbi, ter še nekatere kovinaste predmete, kakor meč, bodalo, čelade, žvale, dereze, šila, situle in

ciste. V isto skupino pa stavlja tudi keramiko ter še vrsto praktično uporabnih predmetov kakor so uteži in vretenca. V drugo skupino stavlja avtor dekorativne predmete, kakor so zapestnice, prstani, uhani, ovratnice in obeski. V tretji skupini so pa predmeti s simbolično funkcijo, kakor kulturna keramika, nekateri obeski, predvsem tisti, ki predstavljajo človeško figuro.

Pri tipološki razčlembi se posebno zadržuje v daljših analizah na tistih detajlih, ki mu nudijo večjo možnost za razne sklepe, medtem ko nekatere druge manj pomembne sicer razčlenjuje, vendar mu že glede na njihov značaj ne nudiš kdo ve kaj. Prav tako skuša, povsod, kolikor ima elemente, podati tipološki razvoj posameznih tipov kakor tudi njihovo kronologijo. Tako se je posebno dotaknil problema sekir, najdenih na Vačah, in to predvsem tulastih sekir, ki so se razvile iz plavutastih. Obširno se bavi avtor dalje s pasnimi sponami, ki jih deli na: a) pravokotne pasne sponse, b) rombične pasne sponse in c) obročaste. O pravokotnih pasnih sponah je kasneje, po predaji disertacije, vendar pa pred njenim izidom, napisal obširno razpravo (Arheološki vestnik III, 1952, 173 sl.), kjer se je v glavnem zadržal bolj na dekoraciji teh pasnih spon, čeprav sam podaja tudi njih tipološki razvoj. Medtem ko so pravokotne pasne sponse na Vačah izredno pogostne, so rombične sponse zelo redke. Razvile so se pa kakor pravokotne sponse iz dvojnokrižne pasne sponse. Medtem je vprašanje izvora obročastih spon za sedaj še nerešeno. Avtor pri vseh sklepih opozarja tudi na bogate analogije drugih železodobnih najdišč v Sloveniji in izven nje. Tudi fibule je avtor obravnaval obširneje. Tako med starejše oblike prišteva lokaste fibule iz Vač, dalje vozlaste fibule, tako imenovane »vaške fibule«, medtem ko med fibule mlajših oblik prišteva čolnicaste in kačaste fibule ter certoške fibule. Poleg tega so pa našli na Vačah še nekoliko posameznih fibul, kot je fibula očalarka, ter tri fibule, ki imajo keltski značaj. Zanimive so tudi igle, katerih ni mogoče opredeliti v povezan razvoj. Avtor sodi, da so oblike igel Vače sprejemale od drugod. Dokaj obširno se avtor dotika tudi vaških čelad, od katerih navaja tri tipe, ki so znani tudi na drugih ilirskih najdiščih Slovenije. Najbolj obširno poglavje je avtor posvetil keramiki, ki jo po obliki deli na lonce z ročaji, urne, urne estenskega tipa, terine, posode na nogah, skodele in ostale keramične tipe. Med dekorativnimi predmeti je avtor obširneje obravnaval zapestnice, katerih je več tipov, dalje uhane in ovratnice z obeski. Pri objektivnih s simbolično funkcijo se pa avtor dotika delno religije na ilirskem področju.

V četrtem odstavku prehaja avtor na kronologijo. Kot kronološka baza služijo avtorju grobne celine, ki jih je žal le 44. Nasproti dosedanjim kronološkim tabelam za Vače postavlja avtor svojo tabelo, in sicer na Vače I (800 do 600), Vače II a (600—450), Vače II b (450—350), Vače III (350—rimske okupacije). Poleg tega se pa avtor opira pri svojih kronoloških sklepih tudi na sorodno gradivo drugih lokalitet ter na tuje elemente med vaškim gradivom.

V zadnjem odstavku pa nam avtor podaja strnjeno sliko življenja na prazgodovinskih Vačah, ki jo je rekonstruiral na temelju gradiva in vseh ostalih elementov. Pri tem se dotika tudi vprašanja prve pojave Ilirov v naših krajih ter možnosti etnogeneze Ilirov tudi na naših tleh, in sicer na temelju bronastodobnih kultur, ki jo postavlja avtor nekako pred leto 1000. ker s tem časom prihaja do reformacije starejše materialne kulture. Na temelju tega pa sklepa avtor tudi o novi formaciji nosilcev te nove kulture. V času trajanja Vače I se začelja uporabljati železo le za manjše praktično uporabne predmete. Ščasoma pa je železo popolnoma izpodrinilo bron. Ta čas pomeni, kakor misli avtor, višek »sunka«, ki ga je povzročila nova kovina. Časovno ga avtor stavlja med leti 750 in 700. Po tem času se pa železo zopet začelja postopoma umikati in uveljavlja se zopet bron. Iz železa so v glavnem le predmeti, ki so terjali večjo trpežnost materije, kakor noži, sulice, kopja in sekire. Seveda se pa izdelujejo tudi še posamezni drugi objekti. Posledica, ki jo je prineslo železo, se opaža tudi v tehnični strani izdelovanja. Tako se mnogi predmeti, ki so se doslej ulivali, sedaj kujejo. Na tak način prihaja tudi do intenzivnejšega individualiziranja oblik. Železo je prineslo tudi izboljšanje proizvodnih sredstev, kar je imelo za posledico večje pogoje za specialno produkcijo in živahnejšo trgovino. Železo se je na Vačah pridobivalo v sami okolici.

Menjalna trgovina je bila pa vezana na ožja območja, toda kasneje je prodirala preko lokalnih meja. Obdobje Vače II a in II b predstavlja tako za Vače kakor tudi za druge ilirske lokalitete v Sloveniji višek železnodobne kulture Ilirov in ga avtor imenuje »cvetoči halštat«. Kultura Vače II a se naslanja v marsičem na starejše obdobje. Železna produkcija se v tem času izredno zviša. Prihajajo pa razne spremembe v proizvodnji. Avtor sklepa na temelju fibul, da so v starejši dobi izdelovali močno, grobo volneno tkanino, medtem ko so v času Vače II a začeli izdelovati finejšo tkanino ali so jo pa tudi importirali. Preobrat je tudi v keramičnih izdelkih. Pojavijo se keramični izdelki, delani po vzoru metalnih posod. Številčno se pa tipi poenostavijo. Avtor sodi, da je keramika v tem času nazadovala, medtem ko je prehrana ostala še neizpremenjena. Glavni vir so lov in živinoreja, a za poljedelstvo ni dokazov. Nove oblike v kovinskih izdelkih je posredovala trgovina. Vendar so torevitične upodobitve po mnenju avtorja nastale doma. Socialno stanje vaških prebivalcev je v dobi Vače I bilo še uravnovešeno med posameznimi stanovi, v Vače II pa se je po mnenju avtorja spremenilo v prid tistega področja v trgovini, ki je predstavljalo jedro širšega trgovanja. Kot posledica tega je sledilo kopičenje osebne lastnine in neenakost, ki jo avtor opaža tudi v grobnem inventarju tega obdobja. V dobi Vače III prihaja v življenju Vač do precejšnjih sprememb. Vzrok temu je keltska ekspanzija, zaradi česar je začela pojemati trgovina, ter se je po mnenju avtorja vaška trgovina omejila na ožja področja. Tudi socialno stanje vaškega prebivalstva je precej padlo. Vendar so se pa Vače obvarovale keltizacije in so kljub vsemu nadaljevale svoje tradicionalno življenje. Rimska ekspanzija pa poseže veliko močneje v kulturno tvornost Vač. Vendar je danes še težko tolmačiti posamezne najdbe rimskih objektov v Vačah, ker naselbine še niso zadostno raziskane.

Vaško najdišče je pomembno tako za širši evropski okvir kakor tudi za ožji ilirski okvir. Z avtorjevo objavo so Vače z dosedanjim gradivom dale dragoceno sliko iz življenja ilirske veje, živeče na Kranjskem. Tako se sčasoma uvrščajo tudi razne predzgodovinske kulture v zgodovino.

Bregant Tatjana

France Starè: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 9, Sekcija za arheologijo, 7, Ljubljana 1954, str. 135, LXXXV tab., 2 plana in dve prilogi. Nemški povzetek.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je v svojih publikacijah izdala monografijo ilirskega grobišča, ki je bilo odkrito na dvorišču SAZU pri gradnji tedanjega kemičnega inštituta med Salendrovo in Gosposko ulico. To grobišče je bilo delno raziskovano v letih 1948 do 1950. Nato je bilo delo prekinjeno zaradi tehničnih vzrokov. Avtor monografije F. Starè je pa pri objavi tega gradiva in grobišča dodal tudi še vse ostale, največ slučajne najdbe s področja Ljubljane, ki pripadajo ilirskemu obdobju. Na ta način je podal kolikor toliko zaključeno sliko tega časa za Ljubljano, kolikor je pač danes mogoče sklepati na temelju današnjih arheoloških najdb, ter s tem izpopolnil občutno vrzel, ki smo jo imeli v zgodovini Ljubljane.

Ilirsko grobišče na dvorišču SAZU pripada skupini planih grobišč z žarami. Grobovi pa pripadajo tipu onih, pri katerih je grobni inventar položen v navadno, v zemljo vkopano grobno jamo, ki ni bila obdana s kamenjem, niti ni bila pokrita. Grobišče, ki je delno raziskano, je bilo v veliki meri uničeno. Prav tako so pogostoma uničeni ali pa zelo poškodovani tudi pridevki. Mrlički so se sežigali skupaj z vsemi drugimi pridevki na nekem drugem mestu. Po upepeljevanju so se kosti zbrale in stavile v žaro, ki je bila prinesena na grobišče in tu pokopana skupaj s sežganimi ostanki grmade. Poleg žar se v grobovih nahajajo tudi še druge posode, navadno z odbitimi ročaji, v katerih se je, po mnenju avtorja, po vsej verjetnosti nahajala hrana. Pogostoma so v sami žari tudi še posamezne manjše posode, ki so bile prav tako poškodovane. Dosti često so se v grobovih nahajali tudi fragmenti sileksov. Avtor misli, da

se je ob odprtem grobu vršila tudi še posmrtna pojedina, za kar naj bi govorili fragmenti keramike, ki ne pripadajo grobnemu inventarju. Težko je grobove opredeljevati po spolu zaradi uničenih pridevkov. Vendar je pa avtorju uspelo z dokajšnjo verjetnostjo opredeliti precejšnje število grobov.

Kovinski predmeti, najdeni v grobovih, so zvečine iz bron, redko pa iz železa. Bronasti predmeti so lahko izdelani iz žice ali pa so liti. Izjemoma so pa tudi iz bronaste pločevine. Med takšnimi najdbami, ki jih avtor deli po funkciji, izstopajo številčno nekateri praktično uporabni objekti, kakor so fibule očalarke, fragmenti fibul v obliki harfe in fragmenti bronastih cer-toških fibul. Zadnje so bile pa najdene le v sipu. Poleg fibul so se pa v ženskih grobovih nahajale tudi bronaste, navadno lite pasne spone dvojnokrižne oblike. Redko so našli gumbе, medtem ko so igle bolj pogostne. Po obliki glav in vratu razlikuje avtor nekoliko tipov in variant: igle s spiralno zvito glavico, katerih zgornji del je navadno ploščato kovan, igle s kroglasto glavico, igle s čebuličasto glavico in prečno žlebljenim vratom, igle z nizko polkroglasto glavico in vratom kvadratnega preseka, igle z nizko stožčasto glavico in spiralno nažlebljenim vratom, igle s čašasto glavico in gladkim vratom, igle z močno profilirano razčlenjeno glavico, igle s stožčasto glavico in drobnim svitkom pod njo itd. Dosti pogosten pridevek so tudi bronasti noži, med njimi pa tudi dva železna, ki so pa ohranjeni le v fragmentih. En tip je imel več ali manj S-obliko, drugi tip pa ni imel toliko upognjen list kakor prvi, poleg tega pa obstaja razlika tudi v ročaju. Tu najdene bronaste britve so bile polmesečnega tipa v raznih variantah. Najden je pa tudi primer plavutaste sekire, nekaj bronastih šil, fragment bronastega srpa, železna veriga, ki je služila za pripenjanje meča na pas, ter nasilno odlomljen zgornji del mečevega ročaja.

Med kovinskimi objekti z dekorativno funkcijo so najbolj pogostne ploščate zapestnice trikotnega, ovalnega, polkrožnega ali pa štirioglatega preseka, včasih tudi z vzdolžnim rebrom na sredi. Dalje je najden fragment tordirane zapestnice in pa fragment drobno nasvitkane zapestnice. Včasih se zapestnica tudi spiralno uvije. Fragmenti bronastih tu najdenih ogrlic so z razprtimi in nazaj zvitimi konci. Dalje se nahajajo tudi prstani raznih oblik ter razni drugi nakitni predmeti.

Dekoracija kovinskih predmetov je dokaj skromna ter izdelana v tehniki vrezovanja.

Izredno bogato je keramično gradivo. Avtor razlikuje grobo izdelane posode in boljše izdelke. Med oblikami, ki so zelo često zastopane, se nahajajo velike urne bikonične osnovne oblike in urne z zaobljenimi linijami. Obe vrsti pa imata večje število variant. Poleg tega se nahajajo tudi skodelice raznih variant, skodele, terine, vrčaste terine in lonci. Vse te oblike so zastopane v raznih tipih in raznih variantah. Posebno se pa odlikuje nek lonec, ki je posnetek kovinskega vedra tipa »Kurd«. Edinstveno najdbo predstavljata tudi dva ritona, askosa, ki ju avtor tolmači, da sta v obliki roga, ki stoji na konični nogi, je pa okrašen z živalsko glavo. Avtor sodi, da sta ti dve posodi imeli praktično uporabno funkcijo, ki jo vidi v samem trupu posod. Karakteristično, a osamljeno najdbo predstavlja na našem grobišču tudi fragment trakastega ročaja, v katerega so bili pred žganjem, posode vtisnjeni koščki debelejše bronaste pločevine. Ta fragment je mogoče povezati s posodami, ki so bile okrašene z bronastimi žebličji.

Ornamentika keramike je dosti pestra. Avtor navaja tudi tehnike, in sicer linearno tehniko, plastično tehniko in slikovito tehniko. Kot motivi se pa uporabljajo horizontalni in vertikalni nizi črt, jamic, krožcev in vrezov, dalje trikotniki, ki so različno šrafirani, in pa horizontalno tekoč motiv.

Kot karakteristično najdbo na tem grobišču navaja avtor tudi artefakte, ki so izdelani iz kremenca, kakor so nožiči in strgalca ter v sipu najdena bronasta, precej poškodovana glavica gosi ali race. Po tej glavici sklepa avtor na uporabo kulturnih vozičkov, kakršni se nahajajo na Ogrskem, na Češkem in v Šleziji, tudi na področju Ljubljane.

Glede na kulturno provenienco najdb povezuje avtor grobišče na dvo-rišču SAZU s štajerskimi najdišči ruško-dobovske skupine in z nekaterimi

starejšimi žganimi grobišči Kranjske in Gorenjske. Vendar pa materialna kultura tukajšnjih grobov ni v vseh podrobnostih enaka niti ruško-dobovski skupini niti starejšim najdiščem Kranjske. Razlike obstajajo v pomanjkanju posameznih oblik. Kljub temu so pa nekateri drugi objekti med seboj identični. Tako bi to grobišče bilo ena izmed najzahodnejših postojank, ki v precejšnji meri izpričuje značilnosti ruško-dobovske skupine. Kronološko je avtor grobišče na dvorišču SAZU postavil delno v prehodno periodo med bronznim časom in železno dobo (Reinecke Hallstatt-B), delno pa v najstarejšo železno dobo (Reinecke Hallstatt-C). Najdenih je pa tudi nekaj grobov, ki so mlajši. Tak je n. pr. grob z železno verigo, ki spada v mlajšo železno dobo, medtem ko klasičnemu halštatu pripadajo fragmenti certoških fibul.

Ilirsko grobišče na Trgu revolucije (Kongresni trg) ima za sedaj le dva raziskana groba, ki kažeta isti način pokopa kakor grobovi na dvorišču SAZU, imata pa nekaj tipoloških posebnosti, katerih na prejšnjem grobišču nismo imeli, tako n. pr. lokaste fibule. Časovno pa groba spadata v starejšo železno dobo.

Ostale ilirske najdbe na področju Ljubljane pa pripadajo več ali manj slučajnim najdbam, ki so bile odkrite pri raznih delih na raznih mestih Ljubljane.

Končni avtorjev sklep glede kronologije je, da imamo na področju Ljubljane v zadnjem tisočletju pred n. št. skoraj popolno tipološko kontinuiteto. Vrzel je le v razviti železni dobi 6. in 5. stoletja, toda le zaradi pomanjkanja gradiva.

Glavni del svoje monografije je avtor posvetil kataloškim podatkom grobišča ter grobnim podatkom z opisom objektov. Tak način bi sicer izgledal lahko odveč, je pa edino pravilen in tudi nujno potreben. Le na ta način je mogoče dobiti jasno sliko nekega grobišča ali nekega problema, ker je kontrola vedno mogoča. Sklepi se vedno menjajo in se tudi morajo menjati z novimi podatki, medtem ko podatki o grobovih in gradivu ostanejo vedno nespremenjeni. Skrajni čas je, da se je tudi naša arheologija prilagodila tem zahtevam. Na ta način ne prihajamo več v nevarnost, da bi se kakor doslej med tisoči grobov enega grobišča moglo identificirati le nekaj desetnih grobnih celin, od katerih pa tudi te niso vedno zanesljive. Poleg tega je pri takšnem načinu dela mogoče tudi, da si vsakdo sam ustvari končno sodbo na temelju podatkov in na temelju svojih izkušenj, ne glede na to, da je lahko avtorjeva sodba zanimiva in tudi popolnoma zanesljiva. Objava samo sklepov ali celo kratkih splošnih poročil je pa le trenutnega pomena. Zeleti bi bilo, da bi se takšne monografije nadaljevale, ker bodo vedno obdržale svojo znanstveno vrednost, posebno bodo pa svoj pomen dobile sčasoma, ko bo material na ta ali oni način propadel.

Avtor je po svojih izvajanjih skušal čimbolj izčrpno dokumentirati svoja gledišča, opirajoč se na zelo številne analogije predvsem s področja Slovenije. Odlično znanje tako domačega kakor tudi tujega gradiva mu je omogočilo čim popolnejše sklepe. Obstajajo pa posamezne točke ali pa tudi možnosti, s katerimi se mogoče drugi ne bodo strinjali ali pa bodo stali na drugem gledišču. Tak je n. pr. primer s tolmačenjem oblike na dvorišču SAZU najdenih ritonov (str. 101 sl., T. XLVI, T. LXXIX—LXXXI), askosev, za katere sodim, da je pravilnejše tolmačenje njih oblike po celoti, ne pa tolmačenje po posameznih njihovih delih. Na ta način avtor tolmači ritone, da so v obliki roga na nogi, opirajoč se na izgled srednjega dela, ki naj bi imel živalsko glavo kot dekorativen element. Mislim pa, da je pravilnejše tolmačenje po celotnem izgledu ritona, kjer sicer srednji del, telo, izgleda nekako v obliki roga, ki ima pa na sprednji strani dolg vrat, na katerem se nahaja stilizirana glava, in ki v celoti daje vtis stilizirane ptice. Proti tolmačenju tega objekta kot roga govori že sam sprednji del z glavo, ki pri ritonih v obliki roga ni nikdar povit na način kakor pri našem objektu, ne glede na način samega njegovega oblikovanja, ki ga tudi ne srečamo pri ritonih v obliki roga. Drug tak moment je pri avtorjevem poimenovanju ornamentalnih tehnik. Avtor razlikuje tri tehnike (str. 105): plastično, linearno in slikovito tehniko. Nesporno obstaja na tem gradivu tehnika plastičnih ornamentov in tudi tehnika slikanja (ne »slikovita«

tehnika), ne nahaja se pa linearna tehnika, pač pa linearni sistem ornamentov, ki je pa dosežen s pomočjo raznih tehnik, kakor so tehnika plastičnih ornamentov, tehnika vrezov, tehnika žigosanja, tehnika slikanja itd. Avtor pod linearno tehniko razume tisto, v kateri se nahajajo vrezani in žigosani motivi. To sta pa dve tehniki, ki jih nikakor ne moremo uvrstiti v »linearno« tehniko, ki pod tem pojmom ne obstaja. Toda ne glede na takšna in podobna nasprotna gledišča glede detajlov je avtor izvršil izredno dragoceno znanstveno delo, ki bo koristno služilo ne samo naši arheologiji, temveč še bolj inozemstvu pri tolmačenju srednjeevropskih stilnih in kronoloških momentov, ki se do sedaj niso opirala na naše gradivo ali pa le na posamezne slučajno znane detajle.

J. Korošec

Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 7. Inštitut za zgodovino. Sekcija za občno in narodno zgodovino 1. Ljubljana 1952. — 8°. 624 strani.

O ustoličevanju koroških vojvod in o vsem, kar je s tem v zvezi, se je v znanstveni literaturi, zlasti nemški, mnogo pisalo. Dve obsežni deli, da ne omenjam starejših spisov in razprav, danes povečini zastarelih, sta bili objavljeni pred dobrim pol stoletjem; mislim na še danes v mnogih ozirih temeljno delo Pavla Puntscharta, *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten* (1899) in na delo Emila Goldmanna, *Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband* (1903). K tema bi bilo še dodati zlasti razpravo A. Dopscha v njegovi knjigi *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-slaven* (1909). V času med obema svetovnim vojnama je v nemški zgodovinski znanosti zanimanje za problem ustoličevanja na Koroškem, zlasti še v zvezi s poročilom o njem v tako imenovanem Švabskem zrcalu, znova močno oživelo (razprave, ki so jih napisali zlasti G. Graber, A. Jaksch, H. Voltelini, K. Torggler, A. Haberlandt, K. Rauch in M. Wutte). Pri nas je bila obravnava problema koroškega ustoličevanja ter vprašanj, ki so s tem povezana, v primeri s pomenom, ki ga ima za starejšo slovensko zgodovino, sorazmerno malo obsežna (J. Gruden, L. Hauptmann in J. Mal). Zato je vsako poglobitev v ta problem in vsako resno nadaljnje prizadevanje slovenske zgodovinske znanosti, pojasniti množino ob njem pojavljajočih se vprašanj, pozdraviti. Dr. Bogo Grafenauer si je zastavil nalogo, podati v obsežnem delu pregled, kritičen pretres, obravnavo, razlago in rešitev številnih vprašanj, ki so v zvezi z ustoličevanjem koroških vojvod, in kritično proučiti s tem tesno povezano zgodovino slovenske Karantanije, zlasti pa najti za razlago problema ustoličevanja izhodišča, ki bi ga utegnila pravilno, boljše oziroma vsaj deloma drugače od dosedanjih raziskovalcev razložiti.

V delu dr. Grafenauerja je obravnavanih veliko število, da ne rečem večina problemov iz starejše zgodovine Slovencev, nekateri na prav obsežen način, zlasti če so v ožji zvezi z vprašanjem koroškega ustoličevanja. Ob teh številnih problemih bi mogla razprava, ki bi ali dopolnjevala avtorjeva izvajanja, ali pa zavzemala tudi drugačno gledišče do zastavljenih problemov, seči kaj v širino. Menim pa, da so za tako podrobnejšo obravnavo na mestu samostojne razprave, dočim naj priučujoče poročilo skuša podčrtati predvsem to, kar je v Grafenauerjevi knjigi, na vsebini tako bogati, zlasti glede na glavni problem bistveno novega in v čemur se njegova izvajanja razlikujejo po novih vidikih in razlagah od dosedanje razprave v znanstveni literaturi.

Knjiga dr. Grafenauerja je mimo uvoda razdeljena na tri dele. V prvem je podan pregled in pretres virov, ki prinašajo vesti in poročila o koroškem ustoličevanju; v drugem so razčlenjeni viri po vsebini in obravnavani je razvoj ustoličevalnega obreda od 11. stoletja pa do njegovega propada; v tretjem delu, pa so po vrsti proučevani in obravnavani problemi starokarantanske zgodovine, ki so več ali manj v zvezi z ustoličevanjem koroških vojvod.

Uvod nam najprej predstavi problematiko in nato poda potek dosedanje obravnave glavnega in z njim povezanih problemov v znanstveni literaturi.

Da je ta podana dokaj obširno in izčrpno, se mi zdi prav, kajti po svojem obsegu ni majhna, deloma pa tudi ni vsakomur lahko dostopna. Ne bi se pa že v uvodu in na tem mestu s posameznimi avtorji glede njihovih mnenj o tem ali drugem vprašanju spuščal v polemiko, če bi bila prilika za kritiko in polemiko še kasneje dana in bi bilo mesto zanjo drugod primernejše. S tem bi mogla razna ponavljanja odpasti. Sicer je pa v tem delu knjige podan pregled mnenj o izvoru ustoličevanja; na obsežen način nas seznanja avtor z različnimi teorijami glede kosezov, prehaja nato v obravnavo vprašanja oziroma mnogih vprašanj, ki se tičejo kontinuitete med antiko in zgodnjo slovensko zgodovino v dosedanji literaturi, seznanja nas nadalje, kako so bila reševana mnoga vprašanja iz starokarantanske zgodovine (na primer vloga germanskih ljudstev, naselitev Slovencev, razmerje do Obrov, prvo krščanstvo) ter odpira končno s karakteristiko dosedanjega proučevanja ustoličevalnega problema ter z nakazovanjem vprašanj, ki jih ima še za odprta, prehod v osrednja poglavja svoje knjige.

Prvi del, pregled in pretres virov, vprašanje predlog zanje in odnosa med posameznimi, se mi zdi eden najboljših v knjigi. Zlasti dobrodošel in koristen je, ker je bila tekstna kritika virov v njihovi celoti v dosedanji literaturi močno zanemarjena ali pa enostranska. Res je, da gre avtor v tem delu svoje knjige rad v širino, tudi v obsežna ponavljanja v literaturi obravnavane in v raznih objavah virov podanega, toda težka dostopnost nekaterih edicij in literature to opravičuje. Prav se mi tudi zdi, da so dodani prevodi latinskih in nemških tekstov, čeprav bo mogoče kdo od bodočih raziskovalcev glede tega ali drugega izraza ali načina prevajanja drugačnega mnenja. Viri so obravnavani od *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* dalje, nato, kaj obsežno, trije glavni, ki so: vrinek v Švabskem zrcalu, Otokarjeva rimana kronika in Ivan Vetrinjski; zatem pa mlajši po času nastanka, po vrednosti za poznavanje obreda manj pomembni. Na kratko so obravnavane tudi podobe kot vir za ustoličevanje ter oba objekta arheološkega značaja, knežji kamen in vojvodski stol. Pri obravnavi virov so zlasti pomembni novi izsledki, do katerih je prišel pisec ob kritični analizi poročil Ivana Vetrinjskega (navzočnost ali nenavzočnost Ivanova pri ustoličenju, eventualna uporaba nekega uradnega opisa ustoličevanja, odvisnost od Otokarja).

Razpravljanje o vrinku glede pravic koroškega vojvode v Švabskem zrcalu in o razmerju tega vira do ostalih in do obreda sploh, vodi k nemu glavnih jeder Grafenauerjevega dela: k tekstni kritiki vrinka. Dočim je bila dosedanja razprava o vrinku v literaturi po svojem značaju več ali manj kritičen referat, je Grafenauerjeva podrobna tekstna kritika, to je preiskava, v kakšnem medsebojnem razmerju sta oba teksta vrinka (v giessenskem in st. gallenskem rokopisu) in v kakšnem razmerju je vrinek nasproti poročilu o pravici koroškega vojvode v Otokarjevi kroniki, po obravnavi vprašanja o predlogi vrinka, dala pomembne in vsega upoštevanja vredne izsledke.

Tekst vrinka v st. gallenskem rokopisu ni nastal na podlagi teksta v giessenskem rokopisu, ni izkvarjen ali manj vreden od giessenskega, oba sta za proučevanje obreda enako vredna. Pri rekonstrukciji prvotnega teksta vrinka, ki je posredno bil predloga za oba teksta in ki ga Grafenauer skuša obnoviti, je upoštevati oba in izhajati od obeh. Poročilo o ustoličevanju v Otokarjevi rimani kroniki je posredno odvisno od poročila v vrinku Švabskega zrcala. To je bilo v ohranjeni obliki zapisano okoli leta 1300, njegova predloga pa je nastala na Švabskem v 11. stoletju.

V nadaljnjem ugotavlja dr. Grafenauer medsebojni odnos vseh virov o ustoličevanju do konca 15. stoletja in dodaja k temu tudi pregledno grafično in tabelarično razporeditev. Prav se mi zdi, da je avtor kritično in v metodičnem pogledu povsem pravilno izpeljano analizo virov obdelal pred stvarno analizo obreda, njegovih delov in oblik. Že na koncu prvega dela ugotavlja dve po času in značaju različni fazi obreda (prva je iz 11. stoletja, druga v glavnem je bila v veljavi od 13. stoletja dalje).

V drugem delu svoje knjige analizira avtor vire za ustoličevalni obred po vsebini in zasleduje razvoj obreda od 11. stoletja dalje, to je od oblike kot nam jo podaja vrinek v Švabskem zrcalu, pa do njegovega propadanja in

propada. Tudi poglavja tega dela Grafenauerjeve knjige je šteti med osrednja. Najprej razpravlja pisec o ustoličevanju in njegovih oblikah v 11. stoletju, izločuje iz poročila, kot nam je ohranjeno v vrinku, primesi in stvari, ki so bile kasneje dodane in ki k prvotnemu obredu ne spadajo (na primer podatke v zvezi z lovskim mojstrom, »lantsaessen«). Zatem prehaja na podroben pretres podatkov v vrinku, kar opravi na zelo natančen način, ko razpravlja o tem, kdo sme sprejeti novega vojvodo, ko govori o sestavi večje oziroma o volitvi sodnika, o volilnem postopku pri sprejemu novega vojvode, o ustoličevanju pri knežjem kamnu, o podelitvi fevda po cesarju novoustoličenemu vojvodi in o vojvodovi podsodnosti v času med ustoličenjem in sprejemom dežele v fevd. Avtor si prizadeva, da bi kar najbolj in najboljše razčistil vsa ta vprašanja ob stalni diskusiji in polemiki z dosedanji raziskovalci. Prav je, da se dr. Grafenauer ne zadovoljuje podati le razlago zunanji oblik in sprememb obreda, na kar je tako rada polagala važnost dosedanja literatura, marveč da skuša najti odgovor na vprašanja, zakaj se je v določenem časovnem razdobju obred spreminjal in se je moral spreminjati. Zakaj, na primer, je bila na karantanskih tleh vojvodova oblast tako dolgo tekem stoletij fevdalizma omejena, zakaj vojvodu ne omejujejo oblast nosilci vladajočega fevdalnega razreda. V družbenem razvoju stare Karantanije in Koroške išče in najde pisec zelo sprejemljive odgovore na ta vprašanja. V tem delu Grafenauerjeve knjige se mi zdijo zlasti pravilna razlaganja o obleki, manj pa je utemeljeno vprašanje in razpravljanje o koseškem sodniku; ob slednjem je še obilo odprtih problemov. Glede hipotez, ki jih tukaj avtor postavlja, bi, po mojem mnenju, bilo bolje, če bi bile podane v manj sigurni obliki. Na koncu obnovi in poda avtor potek obreda, kakršen je po njegovih izsledkih in mnenju bil v 11. stoletju.

Zaradi pomanjkanja virov je močno problematično razpravljanje o raznih ustoličenih in neustoličenih vojvodih in pa o obredu v razdobju od 11. do 13. stoletja. Zaključki, do katerih je avtor prišel, se mi zdijo verjetni, vendar nikakor ne tako trdni, kot bi iz njegovih izvajanj sledilo.

Na sigurnejših tleh je avtor pri sledečem poglavju, ki obravnava ustoličevalni obred v oblikah, v kakršnih se je vršil okrog leta 1300. Tudi tukaj je okvir razpravljanja zajet na široko. Glavne teme, obravnavane v povezavi z ustoličevanjem so: struktura fevdalnega razreda, položaj koroškega vojvode in razvoj njegove oblasti, notranje spremembe v okviru razreda fevdalcev in njihovih razrednih teženj od konca 12. stoletja dalje. Obred je v razkroju. Njegov obstoj, s kosezom kot ustoličevalcem, rešujejo v 11. stoletju domači fevdalci, v 14. stoletju pa novo deželno plemstvo. V obredu, kakršen je bil od 13. stoletja dalje, večja kosezov ne obstoja več. Vojvoda je ustoličen šele potem, ko je prejel deželo v fevd. Obred dobi zgolj značaj predaje oblasti v deželi. Nova pa je blagoslovitev vojvode v cerkvi in poklon deželnega plemstva.

Tudi v tem poglavju se je avtor poglobil v celo vrsto pomembnih vprašanj, na primer, kdaj je bil ustoličen zgolj prvi član vsake nove vojvodske dinastije, kdaj vsaki vojvoda, kaj je s kmetom ustoličevalcem, kaj je s koroškim palatinskim grofom. Dobra je analiza poteka obreda v 13. in 14. stoletju. Tukaj razpravlja avtor že o dobi, za katero ima večje število virov na razpolago. Malo prepričevalna se mi zdijo izvajanja o vojvodskem stolu.

Vprašanje ustoličevalca predstavlja zopet enega osrednjih problemov Grafenauerjevega dela. Kosezom in koseškim naselbinam je posvečen večji del zadevnega poglavja. Pregled koseških naselbin, izdelan po literaturi in arhivalnih virih, bi se dal še spopolniti. Kosezi in kolonizacija, kosezi in Hrvti, geografska razporeditev koseških naselbin (ki bi ji želeli dodano kartografsko upodobitev), so zelo dobro obdelana poglavja. Odnos kosezov do zemljiških gospodov na eni, do gospodov kot nosilcev javne oblasti in do sodišč na drugi strani je obravnavan porazdeljen na posamezne dežele. Povsod, kolikor je bilo mogoče dognati, se kaže kot prva oblika vključitev kosezov v fevdalne organizme, njihov stik z vojvodom ali grofom kot nosilcem javne oblasti. Podrobno so, največ po retrogradnem načinu, obravnavane pravice in dolžnosti kosezov. Zlasti obsežno so obdelani zagorski in teharski

kosezi. V latinskih tekstih srednjega veka je kosez večkrat tudi *libertinus*. Odstavku o nazivu za koseza v latinsko in nemško pisanih virih bi se dalo še kaj dodati (*rusticus*, *gepauer*, *ritershuber*). Práv dober je končni pregled. Nedvomno pa bi se dala tema »kosez in koseščina« še spopolniti, na primer s primerjavo med naselji kosezov in pripadajočo zemljiško razdelitvijo po tipu in starosti. Odprto je tudi vprašanje — ki bi se dalo do neke mere utemeljiti — zakaj ni kosezov na Goriškem in v nekaterih delih Štajerske. Vobče pa moramo biti poglavja o kosezih zelo veseli, z njim se je končno tudi pri nas spregovorilo in kritično razpravljalo na obsežnejši način o problemu, za katerega imamo na razpolago sicer dokaj številno literaturo na nemškem jeziku.

Z zaključki o razvoju obreda, o njegovih gonilnih silah in značilnostih zanj v razdobju od 11. do 15. stoletja, končuje prvi del Grafenauerjeve knjige. Ob končni presoji zaključkov velja ugotoviti, da pomenijo piščevi številni izsledki obogatitev in poglobitev našega znanja v zvezi z velikim številom zamotanih in nelahkih vprašanj, ne samo okrog ustoličevanja na Koroškem, marveč tudi glede starejše slovenske zgodovine vobče. So pa po drugi strani vprašanja, ob katerih se je piscu dokaz manj posrečil ali mogel posrečiti, zlasti tam, kjer ni imel opore v krhkem in maloštevilnem gradivu. Zelo pozitivne strani so predvsem: razbor literature, kritična analiza tekstov, analiza delov obreda, povezava z družbenim razvojem in zgodovina kosezov. Manj prepričevalna in manj trdna, seveda tudi manj z viri podprta izvajanja so: o koseškem sodniku, o imenu kosez, o obredu med 11. in 15. stoletjem in o izvoru vojvodskega stola. V zaključku se mi zdijo nekatere hipotetične stvari podane v preveč sigurni formulaciji.

Drugi zelo obsežni del Grafenauerjeve knjige je posvečen problemom karantanske in koroške zgodovine, ki so več ali manj v zvezi z ustoličevanjem in s kosezi. Najprej razpravlja avtor zelo podrobno o italiskem limesu in o vlogi germanskih ljudstev v kasnoantični zgodovini zgornjega Podravja in Posavja. Pozdraviti je, da je v tem obsežnem poglavju zavzel pisec in s tém naša zgodovinska znanost v strnjeni in izčrpni obliki stališče k temu, kar se je k vprašanju Germanov na naših tleh pred Slovenci, zlasti v letih pred drugo svetovno vojno, napisalo na nemškem jeziku. Kritičen obračun od naše strani je bil že zelo potreben. Ostra sicer, toda zelo dobra je Grafenauerjeva kritika glede Jantschevih in Stefanovih izvajanj, povsem pravilno je zavračanje vloge, ki se je hotela pripisati Germanom in z njimi arimanom, baje kosezom na kasnejših slovenskih tleh. V podrobnosti gre zlasti analiza najdb v Kranju, ki jih ima avtor za primarno gotske. Posebej je obravnavan problem tako imenovanega langobardskega limesa na Koroškem in razmerje Slovencev do sosedov, zlasti Langobardov in Obrov v času naselitve in v prvih desetletjih po naselitvi. Ta poglavja so zelo dobrodošla, podajajo kritičen pregled literature in številnih vprašanj, čeprav so z glavnim problemom knjige le v manjši meri povezana.

Važno, zlasti za presajo Puntschartove razlage ustoličevanja je poglavje o slovenskem gospodarstvu, o vprašanju obrsko-slovenskega živinorejsko-poljedelskega dualizma in o problemu kontinuitete. Kot dokaz za značaj slovenskega gospodarstva je pisec pritegnil tudi imena mesecev. Ali segajo res v tako odmaknjeno dobo nazaj? Navedem naj nekaj glavnih ugotovitev iz tega poglavja Grafenauerjeve knjige. Ob slovenski naselitvi sta prevladovala požgalniški način obdelave polja ali pa zaporednost njive s pašnikom in travnikom v večletnih izmenjalnih razdobjih. Znano pa je bilo tudi že ralo. Stalna naselitve je pripomogla k ustaljenosti njiv, vendar je do porazdelitve zemlje na ustaljene kmetijske enote (hube, grunte) prišlo šele po frankovskem zavojevanju v 9. stoletju. Poljska obdelava na splošno je pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku, v primerjavi z ono v antiki na naših tleh, v nazadovanju. Gospodarstvo je takó živinorejsko kot poljedelsko, torej dualizma v Puntschartovem smislu ni. Družbeni razvoj pri Slovencih ima isti razvoj in pravec in iste korenine kot pri ostalih Južnih Slovanih. Kontinuitete z antiko v družbenem pogledu ni. Romani so bili, v primerjavi s slovanskimi prišleki, v veliki

manjšini (čeprav, po mojem mnenju, vendarle ne v tolikšni, kot bi to sledilo iz avtorjevih izvajanj).

V nadaljnjem poglavju obravnava pisec nastanek slovenske karantanske kneževine, skuša ugotoviti njen značaj in se nekoliko dlje zadržuje zlasti pri vprašanju langobardskega vpliva tja do sredine 8. stoletja. Slovenska Karantanija spada po svojem tipu v glavnem v tisto vrsto državnih tvorb, ki so vzrastle predvsem iz počasi napredujoče notranje družbene diferenciacije in s to povezanega razkroja plemenske ureditve. Slovenska Karantanija je bila po času najprej dežela s knezom na čelu, vključena v Samovo plemensko zvezo, zatem do srede 8. stoletja pa kneževina, tako od Langobardov kot Barvarcev povsem neodvisna.

Poglavje, v katerem podaja avtor na podlagi analize starslovenske družbe rešitev problema o kosezih in ustoličevanju, je osnovno za njegovo rešitev vprašanja ustoličevanja. Išče jo v družbenem razvoju stare Karantanije, ki je bila svobodna državna tvorba z močno plastjo svobodnega prebivalstva, v katero pa že vdira razkroj v družbene razrede; ko namreč pravice ljudstva na zborih prehajajo na ožjo plast vplivnih odličnikov, na nastajajoči razred plemičev. Na čelu državne tvorbe je knez. Ob vprašanju, kako je prišel ta do svoje oblasti in moči, kaj in kakšna je bila vojaška podlaga te moči, preide avtor na njegovo spremstvo, na družino, in meni, da more člane družine, družinike, enačiti s starslovenskimi kosezi. Kosezi = družiniki, družbena plast, ki se je vzdignila nad ljudstvo, to je ena avtorjevih glavnih tez; privlačna, toda, po mojem mnenju, potrebna še globlje utemeljitve, da nam bo, kakor nam je blizu, sprejemljivejša. Glede imena kosez podaja avtor razne razlage na podlagi literature, pušča pa odločitev glede razlage imena še odprto. To se mi zdi v redu, kajti v pravilni in zadovoljujoči razlagi imena kosez, ki je po mojem mnenju še nimamo, bi se mogel eventualno najti ključ za vprašanje, kaj in od kod so pravzaprav kosezi.

Poglavja o družbenem razvoju z raznimi teorijami o nastanku kosezov in spremembami obreda ustoličevanja ter nato sledeča poglavja o uporu pod vodstvom Ljudevita Posavskega, uvajanju frankovskega fevdalizma v Karantaniji in prevzemu ustoličevalnega obreda ter kosezov v frankovsko-nemški dobi, so obdelana na široko in zajemajo glavne probleme in dobršen del starejše slovenske zgodovine. Navedem naj nekatere zadevnih glavnih avtorjevih tez. Med karantanskimi Slovenci in Bavarci je bila sklenjena prijateljska pogodba naperjena proti Frankom in Obrom. Karantanija je bila frankovski državi priključena kot posebna plemenska kneževina. Ustoličevalnemu obredu, ki je obstojal že za časa svobodne Karantanije, je v drugi polovici 8. stoletja kot nov element priključena potrditev izvoljenega kneza po frankovskem kralju. Pri razpravljanju o uvajanju krščanstva se je v literaturi preveč poudarjal različen odnos posameznih v Karantaniji obstoječih etničnih skupin do nove vere, zanemarjal pa odnos do nove vere od strani različnih družbenih skupin. Protikrščanske vstaje so predvsem vstaje proti rastoči fevdalizaciji pod frankovskim vplivom. Iz dobe in iz okolnosti, ki uvajajo v deželo novi frankovski fevdalni red, razlaga avtor ohranitev ustoličevalnega obreda, čeprav je bil ta sam po sebi ostro nasproten fevdalizmu. Ta je koroški obred v deželi našel in ga deželi tudi pustil, ker ga kot nekaj po bistvu tujega ni mogel vključiti in prelini v svoj red. Pa še več: v prvih časih so novi gospodarji potrebovali močnejši naslon v deželi in ga našli pri tisti družbeni plasti, ki je bila za časa uvajanja frankovskega gospostva, če smemo tako reči, najbolj »fevdalizirana«, to je pri kosezih. S to tezo skuša avtor razložiti prevzem kosezov, njihovih pravic in z njimi povezan obred ustoličevanja v novi frankovsko-nemški red.

Neizbežno je v vseh teh tezah mnogo hipotetičnega, v večji meri kot bi to izgledalo po avtorjevih izvajanjih, ki se mi zdijo tudi tukaj glede marsikaterih vprašanj podana v preveč sigurni obliki.

Na koncu tega poročila o Grafenauerjevi knjigi bi hotel zlasti podčrtati to kar je v njej (ne v podrobnostih in posameznih vprašanjih, tega je obilo) po občem gledanju na problematiko bistveno novega, to v čemur se Grafenauerjeva izvajanja in reševanja problemov, glavnega in številnih postranskih,

razlikujejo od obravnavanja dosedanjih zgodovinarjev in dosedanega zgodovinarja.

Ustoličevanje na Koroškem je vzrastlo iz slovenskih korenin. Ta nastanek in izvor so, sicer na različni način, iskali tudi nekateri dosedanjih raziskovalcev (na primer Puntschart in Mal). Slovenski izvor obreda je brezdvomen, vključno naravnost napornemu prizadevanju mnogih, razložiti ga drugače, poiskati mu izvor izven Slovencev, ali pa ga glede izvora potisniti v dobo, ko zgodovina stare Karantanije ne pripušča nastanka obreda, kot dejansko je in ga predstavlja ustoličevanje. Če je obred po izvoru slovenski — in to je — morajo segati njegovi začetki v dobo, v kateri je kot tak pri karantanskih Slovencih mogel nastati, to je takrat, ko so živeli karantanski Slovenci v okviru lastnega razvoja drugače kot že v fevdalizem prehajajoča zahodna Evropa, ko so živeli še nevpitivani po tujem, kasneje mednje vdirajočem fevdalnem redu, pravu in oblasti, ne pa šele takrat, ko so se z naslonitvijo na bavarsko in frankovsko oblast začele v Karantaniji dalekosežne in usodne spremembe. To je bila doba še svobodne slovenske Karantanije, tvorbe, ki jo z nekim pridržkom moremo imenovati država karantanskih Slovencev. Saj gre poglobljena vloga pri obredu ustoličevanja slovenskemu kmetu — kosezu, na katerega so prešle pravice stare ljudske skupščine, ne mogoče frankovskemu ali nemškemu fevdalcu. Jezik obreda je slovenski. Da so že v dobi slovenske Karantanije Slovenci izbirali in si svojega kneza postavljali, o tem priča znano mesto iz spisa o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev, ki pravi, da so Slovenci Gorazda napravili za kneza, Hotimiru pa dali kneštvo. Ker sega obred ustoličevanja in vpeljave karantanskega kneza v svojih temeljih nedvomno nazaj v dobo slovenske Karantanije, more in mora se ga prav zategadelj razložiti edinole iz družbenih in drugih razmer tistega časa in te dežele, ob primerjavi seveda s podobnimi obredi o podelitvi vladarske oblasti pri različnih, zlasti slovanskih ljudstvih v dobi pred nastankom fevdalne družbe. Tu je, po mojem mnenju, Grafenauer povsem pravilno zastavil svoja raziskovanja. Razlaga ustoličevanje iz starokarantanskih razmer, povezuje ga z družbenim, gospodarskim in obćim razvojem še svobodne slovenske Karantanije; ne tiste kasnejše, fevdalne, ko bi bil edinstveni obred, kot ga predstavlja karantansko ustoličevanje, enostavno nemogoč. Sicer je že Puntschart v svojem temeljnem delu razlagal obred iz staroslovenskih gospodarskih in družbenih razmer (obred je posledica vstaje in zmage poljedelcev nad živinorejci), toda to na Peiskerjevih nesprejemljivih tezah zgrajeno razlago je večina kritikov upravičeno odklonila. Iskati je potrebno torej drugo, ki bi izhajala iz dejanskih gospodarskih in družbenih razmer stare Karantanije in njenega razvoja. Tega se je lotil Grafenauer.

Povezati obred z razmerami v stari Karantaniji, o kateri imamo sicer le skope vire na razpolago, pa seveda ni lahek posel. Postaviti obred v pravičen odnos do družbe in gospodarstva staroslovenske karantanske dobe, to je zahtevalo na široko zajeto proučevanje vprašanj, ki so povezana z zgodovino stare Karantanije, pa tudi obilo primerjalnega proučevanja zgodovine dežela, ki so Karantaniji sosednje ali pa kažejo karantanskemu podoben razvoj. Ne stoji vse trdno glede teh vprašanj, marsikaj je več ali manj še močno hipotetičnega; tudi se mi ne zdi vse tako trdno ugotovljeno, kot bi to marsikje, po avtorjevih izvajanjih sodeč, kazalo; glede tega ali drugega vprašanja bo nedvomno še potrebna diskusija, kritika in pretres. Ali eno se mi zdi gotovo: izvor in nastanek ustoličevalnega obreda na Koroškem je iskati v času, ko so bile za njegov nastanek in za njegovo izvajanje družbene in gospodarske razmere edinole v slovenski Karantaniji in edinole le takrat mogoče. Ni ga iskati izven slovenske Karantanije in izven slovenskih Karantancev; ne na primer pri Germanih; pa tudi ne v tistem času in v tistih razmerah, ko je slovenska Karantanija že prehajala pod frankovsko oblast in sprejemala krščansko vero.

Drugo, kar Grafenauer pri svojih izvajanjih zlasti poudarja, odmikajoč se pri tem od številnih raziskovalcev pred njim, kar moramo z njim podčrtati in z njim soglašati je, da ne smemo gledati v obredu nekaj statičnega, ali pa vsaj malo spremenljivega; da obred ni bil vedno tak kot nam ga opisujejo

nekateri za njegovo kasnejšo razvojno fazo osnovni viri 14. stoletja; da se je, povezan s celotnim družbenim in političnim razvojem stare Karantanije-Koroške, vzporedno s tem moral spreminjati. Takó glede posameznih delov in oblik, kakor tudi glede smisla in funkcij, ki so mu pripadale edino le v karantansko-koroškem razvoju. Drugačen je bil v dobi stare Karantanije, drugačen je moral postati v razdobjih fevdalne srednjeveške Koroške, v katero je iz stare Karantanije prešel. Študij razvoja obreda v teku mnogih stoletij predpostavlja podrobno proučevanje virov, ki jih imamo zanj. Ne različnih virov o enem dogodku, ki bi bil več ali manj stalno enak, marveč virov o dogodku, ki se je v teku časa spreminjal, vzporedno z razvojem družbe in gospodarstva. Med viri gre visoka cena zlasti tako imenovanemu vrinku v Švabskem zrcalu, katerega verodostojnost in avtentičnost — razen nekaterih kasnejših dodatkov — so avtorjeva izvajanja, to menim, predvsem potrdila in utrdila. Vobče je poglavje o kritiki virov in o njihovem medsebojnem odnosu — naj to še enkrat podčrtam — eno najboljših v Grafenauerjevi knjigi. Nič manj nismo dolžni poudariti nove vidike in metodične postopke, ki so pripomogli, da je prišel avtor do mnogih novih, trdnih ali pa vsaj sprejemljivih dognanj in izsledkov, takó glede nelahkega problema koroškega ustoličevanja kot celote, kot številnih z njim povezanih vprašanj iz starejše slovenske zgodovine. Z Grafenauerjevo knjigo o ustoličevanju koroških vojvod in državi karantanskih Slovencev je končno tudi slovensko zgodovinopisje dobilo veliko in tehtno, po vsebini in izsledkih bogato delo monografičnega značaja o enem osrednjih problemov starejše slovenske zgodovine. M. Kos

Dr. Josip Mal, Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Razprave II. Ljubljana 1953, str. 105—157.

I. V vseh štirih razdelkih te razprave (*Imperium romanum* in njegova tradicija, str. 105—109; Bistvo karolinške monarhije, str. 109—114; Državna samobitnost Karantanije, str. 114—121; Nekatero pravne in ustavne določbe, str. 121—129; str. 150—158 izpolnjuje nemški povzetek) se prepletata med seboj dve glavni vprašanji — splošnega značaja srednjeveškega frankovskega in pozneje nemškega cesarstva od 8. do 15. stoletja in položaja Karantanije oziroma Koroške v tem državnem okviru. Poglavitne piščeve teze v obeh teh dveh pogledih so naslednje:

1. V srednjem veku je bilo pravo »neporušljivo in ... je stalo nad državo, nad vladarjem in ljudstvom«. — S tem razmerjem vladarja, države in prava je odpravljen ugovor proti določbam vrinka v Švabskem ogledalu o svobodni izbiri koroškega vojvode, češ da te žalijo suverenost vladarja.

2. Država Karla Velikega in njegovih dedičev, oprta na rimsko tradicijo in zvezana z univerzalnim krščanstvom, ni bila nacionalna, marveč mednarodna in nadnarodnostna ustanova, v kateri so se mogle v neki meri uveljavljati tudi nenemške politične enote. Zaradi svoje povezanosti s cerkvijo podpira država pokristjanjevanje poganov, »ne da bi hotela spreobrnjena plemena... politično in socialno pahniti v hlapčevstvo«. — Misijonsko delo med Slovani evropskega jugovzhoda spada med te njene naloge in nima neposredne zveze s politikom.

3. Mednarodnemu značaju imperija ustrezno so mogle biti vključene vanj pokrajine, plemena in države s pomočjo meddržavnega in naddržavnega sistema fevdstva tako, da so mogle »zgolj pod obljubo fevdne zvestobe še nadalje nemoteno živeti svoje lastno življenje«. — To velja tudi za Karantanijo, ki je bila 788 pridružena frankovski državi, pa je ohranila domače kneze in upravo. Domače »narodno pravo« se je ohranilo pri Slovencih do 13. stoletja tako, da »v osrednji slovenski karantanski kneževini ob koncu istega stoletja ni moglo prodrati nemško fevdalno pravo«.

4. Sestavne enote karolinške države so obdržale »svojo notranjo upravno samostojnost« in svoje plemensko pravo, s čimer sta povezani ustanovi kra-

ljevskih odposlancev in palatinskih grofov na dvoru; Oton I. je palatinske grofe razširil tudi na vojvodske dvore kot svoje zastopnike. — V 10. stoletju se s tem razširjenjem pojavijo palatinski grofje kot upravniki kronskega imetja v Karantaniji. Ko se to razkroji, jim od okrog leta 1000 ostane še »pravica nadomeščati kralja, kadar je bil tožen vojvoda, da mu kot gospodu dežele ni bilo treba pred sodišče izven dežele«. Vendar pa Mal dopušča možnost, da so bili palatinski grofje na Koroškem odtlej postavljeni »samo od časa do časa po potrebi«.

5. Plemenske vojvodine so bile do 12. stoletja obvladujoč element nemške ustave kot zaključene ljudske skupine z bogatim lastnim pravnim in kulturnim življenjem. — Take posebnosti kaže tudi Karantanija. Koroški vojvoda je imel pravico sprejemati fevd na konju (in ne kleče). Sporočilo Janeza Vetrinjskega, da je vojvoda Majnhard »dal v svojem rodbinskem gradu Tirolu spraviti pisana dokazila o vojvodskem ustoličenju«, »brez dvoma« s še kakimi »zapisi običajnega slovenskega plemenskega prava«, spada v okvir zapisovanja plemenskega prava od Karla Velikega dalje in stoletne veljave prava te vrste. Spričo tega Koroške ni mogoče smatrati za teritorialno upravno tvorbo, marveč predstavlja plemensko vojvodino. Karolinški poskus centralizacije se tudi tu ni obnesel, ker so se tuji »novi vojvode zopet zvarili s plemenom v krepko celoto«. Ta povezanost se kaže zlasti v obredu ustoličenja, ki so se mu novi vojvode »vedno« podvrgli, ker so hoteli prejeti in izvajati »svojo oblast« ne po milosti vladarja, marveč po volji naroda«. Formalni nosilec tradicije in ideje slovenske plemenske karantanske vojvodine so bili kot »ustavotvoren in državotvoren sloj« svobodni kmetje, v njihovem imenu pa so jo izvajali vojvoda in v deželi udomačeno plemstvo. Upirala se je temu stanju le višja duhovščina. Tako je slovensko plemensko pravo propadlo šele okrog 1300, karantanska plemenska vojvodina pa je preživela nemške plemenske vojvodine za dve stoletji (do 15. stoletja, ko ugasne ustoličevalni obred). V srednjeveški nemški državi so torej »tudi slovenski Karantanci dobili možnost svobodnega političnega izživljenja«.

6. Nadnarodnosti značaj države se uveljavlja tudi v jezikovnih določbah o sodstvu v 13. stoletju (po njih se ni bil dolžan obtoženec zagovarjati pred navadnim sodiščem, če ni bil obtožen v materinščini in če ni znal nemško, pri cesarskem sodišču pa se sodi »vsakomur po njegovem jeziku«) in v določbi zlate bule iz leta 1356, da se morajo sinovi oziroma dediči posvetnih volilnih knezov učiti poleg nemščine tudi italijanskega in slovanskega jezika. — V skladu z jezikovnimi določbami v sodstvu se je mogel koroški vojvoda tožbi Slovenca pred zanj nepristojnim »slovenskim ljudskim sodiščem« izogniti z izgovorom, da ne razume jezika; »nadaljnja procesna instanca je bila potem za obe stranki dvorno sodišče, kjer je imela vsaka pravico posluževati se slovenščine«; glede te pravice koroškega vojvode do zagovora v slovenščini se sklicuje pisec tudi na Otokarja in Janeza Vetrinjskega.

7. Vzrok za razkroj tega univerzalizma je fevdalizem, ki je pretrgal stik med vladarjem in podložniki, s pravicami, ki so jih izsilili fevdalci od vladarja v 13. in 14. stoletju, pa raztrgal državo v dinastične teritorije, male dežele, v katerih so odločale le še koristi velikašev in sredstva za povečanje monarhične moči in rodbinske posesti, vse to brez ozira na ljudstvo, ki je postalo le predmet gospodarskega izžemanja. — V času habsburškega deželnega gospostva je težnja po enotni in smotrni upravi dušila tudi na Koroškem od 15. stoletja dalje vse ovire na poti do tega cilja, pri čemer »kot drugovrstni... motivi niso popolnoma izključeni« tudi »kako čustveno nasprotovanje do slovenstva ali... nemška narodna zavest deželnega kneza«. Poslej se kažejo le še redke sledi starega stanja — Maksimilijanovo učenje slovenskih jezikov in — po Ungnadu posredovana — Trubarjeva in Bohoričeva omemba določb zlate bule; vendar je v 16. stoletju postala Koroška »le še teritorialna pritilina« habsburške posesti.

II. Pisec poskuša v svoji razpravi dokazati vrsto svojih trditev iz razprave Kontinuiteta karantanske kneževine (gl. poročilo v ZČ 4, 1950, str. 237—241). V njegovih izvajanjih o splošnem značaju srednjeveškega cesarstva je par tudi

za razumevanje slovenske zgodovine koristnih opozoril na dejstva, v glavnem že znana po obsežni tuji literaturi (zlasti 1—5), po kateri Mal ta izvajanja večji del povzema. Novo ugotovitev predstavlja v tem pogledu izvajanje o jeziku pred sodišči (6). Vendar pa se mi zde ta splošna izvajanja toliko nepopolna in enostranska, da premalo ločijo teorijo od prakse, splošna načela od konkretnega razvoja, ki je bil po raznih predelih države različen; spričo tega se zdi — izrečno sicer to res ni nikjer rečeno — kot da ponekod uveljavljena možnost predstavlja za vse obvezno normo.

Prav zato, ker gre pri Malovih splošnih izvajanjih le za različne možnosti, katerih veljavo v konkretnih primerih je treba šele dokazati, se jih bom dotaknil le toliko, kolikor sestavljajo bistveni sestavni del argumentacije o konkretnem karantanskem razvoju.

1. Okvirna teza o srednjeveškem pravu za konkretni spor o ustoličenju nima tistega pomena, ki ji ga pripisuje Mal. Očitek proti določbam vrnika v Švabskemu ogledalu je namreč zvezan z napačno domnevo, da bi po njih mogli Korošci zavrniti vojvodo potem, ko je ta dobil deželo od cesarja že v fevd. Če bi bilo to točno, teorija ne bi nič pomagala. Zato pa sta Mal in Graber ta očitek že pred desetletjem opravičeno in dokončno pokopala z dodazom, da je po omenjenih določbah moral biti vojvoda ustoličen še pred podelitvijo fevda, da je šlo torej šele za predloženega, ne za postavljenega vojvodo (gl. moje Ustoličevanje koroških vojvod = U., str. 217—218).

Vendar pa ta okvirna teza odkriva eno od bistvenih strani Malovega načina dela v tej razpravi. Le pri takem gledanju je n. pr. mogoče gledati v obstoju ustoličevalnega obreda do 15. stoletja dokaz za svobodno politično izživljanje karantanskih Slovencev in za obstoj karantanske plemenske vojvodine do istega časa, uporabljati konkretni odnos koroškega plemstva do ustoličenja v 14. stoletju kot podlago za sliko tega razmerja v času prejšnjega pol tisočletja, primerjati opis ustoličenja okrog 1300 s Karlovim ukazom o zapisu plemenskih zakonov, trditi na podlagi povezanosti plemstva in vojvode z ustoličevanjem v 14. stoletju, da so povzeli in izvajali koroško »državno misel... v imenu slovenskega kmeta« itd.

Vsekakor je to ena od temeljnih najbolj spornih točk v Malovem izvanju. Po srednjeveški teoriji je sicer pravo res nad vladarjem in državo, stvarno pa predstavlja vendarle le odraz določene družbene strukture in orodje v rokah fevdalnega razreda, ki ga uveljavlja in izvršuje. S postopnim spreminjanjem družbene strukture se nedvomno spreminja tudi pravo ali pa vsaj — kolikor formalno ostaja nespremenjeno — družbena funkcija pravnih formul in odločb (prim. v tem pogledu za ustoličenje U., zlasti 207—320 passim). To dokazuje celo tisti del razvoja nemške države, ki ga očrtuje Mal sam (prim. vlogo fevdalizma v 3 in 7, začasni karolinški poskus centralizacije, poznejši propad plemenskih vojvodin), še jasneje pa seveda bolj poglobljena in v več strani življenja obrnjena preiskava tega vprašanja, kakor jo dajeta n. pr. G. Below (Der deutsche Staat des Mittelalters, 1924) ali H. Mitteis (Der Staat des hohen Mittelalters, 1953^a).

2. Uvajanje krščanstva v okviru karolinške in poznejše nemške države sicer res nima — razen v izjemnih primerih Polabskih Slovanov in nemškega viteškega reda — neposrednih namenov poseganja v družbeno strukturo, vsekakor pa je tesno povezano s politikom (utrjevanje oblasti nad osvojenimi pokrajinami) in posredno tudi s težnjami nemškega plemstva po novih posestvih. Da tudi v konkretnem primeru Slovencev ni šlo le za vero, nam kažejo Aman-dova povezanost z Dagobertovim napadom proti Samu, povezanost utrjevanja bavarsko-frankovske nadoblasti nad Karantanijo s pokristjanjevanjem. Še celo pa borba vzhodnofrankovskih škofov proti delu Konstantina in Metoda.

3. Vključitev Karantanije kot notranje samostojne kneževine z domačimi knezi na čelu v frankovsko državo nima vzporednic v notranjosti te države (Bavarska je bila n. pr. v istem času razdeljena na grofije), marveč v slovanskem pasu vzdolž vzhodne državne meje (U. 509—512, 541; oboje je jasno ugotovil kot prvi Lj. Hauptmann, ČJKZ 2, 1920, str. 231—233). S trditvijo, da je po mojem mnenju pokristjanjevanje Karantancev v 8. stoletju zvezano z za-

menjavanjem domačega z bavarskim pravom (str. 110—111, 131), mi je Mal podvrget tezo, ki je ne le nikjer nisem zapisal, marveč sem proti njej sam povsem jasno polemiziral (U. 508—509, 511—512, 533—535, 541—542) in izrečno trdil, da položaj Karantanije (do okrog 820) »onemogoča tudi vsako kombinacijo... s prenašanjem bavarskih pravnih in vojaških uredb«, »da niti na neposrednem cerkvenem področju v Karantaniji ni bilo uveljavljeno tako cerkveno pravo kakor na Bavarskem«, da v slovanskih kneževinah te vrste »ni bil uveljavljen frankovski fevdalni red«, marveč da je »v njih veljalo domače pravo«. Teza torej ni bila podvržena niti bona fine! Povsem neutemeljena je tudi njena podlaga, kajti v navedbi v ir a »kako je treba prisiliti Slovane in druga ljudstva, ki ne žive niti po paktu, niti po svetem zakonu, po sprejeti milosti svetega krsta, da bodo poslušali božje in svojih duhovnikov ukaze« (U. 526) izraža namen akcije le zadnjih 8 besed, vse drugo pa samo opredeljuje objekt, med katerim naj se akcija vrši. »Pactus et lex sancta« z namenom torej nimata nobene zveze; ne glede na to pa je Malovo popravljanje moje razlage teh izrazov kot »bavarskega plemenskega prava — lex Bajuvariorum« (U. 526; Mal 111, op. 15) povsem zgrešeno, ker se oba izraza skupaj nanašata na to pravo, kot kaže listina iz 772: »Qui (sc. Tassilo) suae largę bonitatis tradendi consensit locum... et suis amisit culpīs ut Baioariorum continet lex atque pactus« (Th. Bitterauf, Die Traditionen des Hochstiftes Freising I, 1905, št. 49, str. 77; 12. septembra 772; gl. tudi H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I², 1908, str. 459—460, 448—454, in MG LL (fol.) III, str. 486). Enako je netočen Malov očitek (op. 18), da bi jaz za 13. stoletje na Koroškem priznal »le veljavnost nemškega fevdalnega in deželnega prava«, kajti jaz na obeh citiranih mestih (U. 278—279, 285—286; gl. tudi Zgodovina narodov Jugoslavije I, 1953, str. 730—731) povsem jasno govorim le o v 13. in 14. stoletju nastajajočem novem deželnem pravu fevdalcev (v katerem da je slovenski element le ustoličenje), ne pa o vsem pravu v deželi, v katerem izrečno omenjam tudi slovanske elemente v ureditvi vasi (Koroški zbornik, 1946, str. 101; U. 484—485; Zgodovina I, str. 158—159).

Drugače pa je seveda, če trdi Mal, da v Karantaniji do konca 13. stoletja »ni moglo prodrati nemško fevdalno pravo«, ko je povsem jasno, da je fevdalna družba, kakor se uveljavila od 9. stoletja dalje v slovanskih pokrajinah, v bistvu dozorela v tujini in da so njene oblike v glavnem — z izjemo nekaterih posebnosti — k nam prinesene in ne pri nas dozorele. Prava pa od teh oblik ni mogoče ločiti; še več, iz leta 1077 imamo v sodnem postopku proti koroškemu vojvodu Bertoldu strikten dokaz, da je spadal pod svoje domače švabsko in ne pod karantansko pravo (U. 242, 257). Pri dokazovanju veljave slovanskega prava s pomočjo upora na Goriškem leta 1218 proti plemstvu, ker je to »nasprotovalo starim običajem ljudskih sodnikov«, pa je prezrl, da gre tu za ozemlje, kjer so prav vplivi romanskega prava od zahoda podpirali veljavo vaškega sodstva. Ni slučaj, da v Goriški grofiji močneje prevladuje vaško sodstvo na zahodu, v pretežno furlanski ravnini, dočim je na slovenskem hribovitem ozemlju vsaj več patrimonialnega sodstva (gl. Mell, Erläut. z. Hist. Atlas d. österr. Alpenländ. I, 4, 1914, str. 268); vsekakor pa naslov »glavar za Gorico in Kras« nima posebnega stika s slovenskim ozemljem dežele, kakor meni Mal, marveč pomeni preprosto označbo vsega ozemlja grofije (gl. C. Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, 1873, str. 615—619).

4. V zvezi s splošnim razvojem ustanove palatinskih grofov bi opozoril le na dejstvo, da so novejšje preiskave o njej ovrogle tezo o poživljanju palatinata po Otonu I.; dognale so namreč, da število palatinskih grofov po nemških vojvodinah v drugi polovici 9. stoletja ni manjše kakor v drugi polovici 10. stoletja, pač pa da zastopajo v 10. stoletju prav tako pokrajinske interese proti kralju kakor vojvode in da ni mogoče gledati v njih posebnih cesarjevih zastopnikov (gl. ŽC 5, 1951, str. 362—363, U. 296—297 in tam naved. lit.).

Konkretna Malova argumentacija za obstoj koroških palatinskih grofov pred 14. stoletjem ni taka, da bi moral spričo nje kjerkoli spremeniti svoje mnenje o tem vprašanju (ŽC 5, 1951, 360—364, U. 292—303). Trditev, da bi

palatinskemu grofu po letu 1000 ostala pravica nadomeščati vladarja v sojenju koroškemu vojvodi, zavrača konkretni primer Bertolda Švabskega, ki mu je 1077 sodil cesar po njegovem domačem plemenskem pravu v domači vojvodini (U. 257, 297). Nastajanje »tradicij« o zaželenih pravicah na raznih podlagah — nekaj takih je pokazala tudi analiza postanka koroškega palatinata v rokah Goriških (U. 303) — pri fevdalnih rodbinah pač ni tako redek pojav, dasi taka čast v resnici ni obstajala. Palatinski grof je vsekakor organ, zrasel ob oblikovanju fevdalnega prava v okviru karolinške države; zanikanje njegove razredne podlage je mogoče le, če zametujemo razlikovanje med pravno formulo in njeno družbeno funkcijo. Trditev, da je bil »sodnik dežele« Švabskega ogledala »običajni deželski sodnik«, bo mogoča šele, kadar bo dokazano, da so bili »deželski sodniki« na Koroškem v 11. stoletju res »običajni«. Določba vrinka v Švabskem ogledalu, da volivci pri volitvi »sodnika izmed njih samih... ne gledajo na nobeno plemstvo niti na moč«, pač ne preprečuje teze, da so bili ti volivci kosezi (ker so bili »vsaj deloma privilegirana družbena plast«). Ni namreč še vsak sloj z večjimi pravicami v fevdalni družbi sestavni del plemstva, poleg tega pa navedena določba ne pove prav nič več, kot da volivci ne smejo voliti nikogar izmed sebe z a t o, ker je plemič.

Resen — vsaj na prvi pogled — argument v korist obstoja palatinata na Koroškem med 12. in 14. stoletjem pa je sklicevanje na tri omembe goriških grofov z naslovom palatinskega grofa, dve iz XII. stoletja, tretjo iz leta 1257, ki da jih nisem upošteval. Toda tu je Malov postopek kaj nenavaden. Oba prva podatka sta namreč v moji knjigi v resnici upoštevana (U. 298, op. 387—389), dasi po drugih izdajah in ne po Wiesfleckerjevi (Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten I, 1949), od koder jih navaja Mal. Pokazal pa sem, da gre pri njih »zgolj za naslov, ki so ga goriški grofi sprva dedovali po b a v a r s k i h palatinskih grofih«, ga zelo redko uporabljali in od srede 12. stoletja opustili, ne pa za stvarno čast na Koroškem.

Tako ostane le listina, s katero grof »Majnhardus de Guriza et Tyrolis et Palatinus comes Carinthiae et ecclesiarum Aquileienses, Tridentinae ac Brixinensis« v Gorici 7. oktobra 1257 vrača Lenartu iz Dornberga »posestvo Stain... tako kot ga je imel njegov oče« (Wiesflecker, l. c. št. 647, str. 169—170). Ta podatek sem res prezrl, ker je bil zadevni tekst napisan, pred izidom Wiesfleckerjevega dela, pozneje pa dela nisem konsultiral, ker sem vedel, da se Wiesfleckerjevo mnenje o nastanku koroškega palatinata sklada z mojim (gl. MIOG 56, 1948, str. 332; ZČ 5, 1951, str. 365).

Text nima pomena, ki mu ga pripisuje Mal. Majnhardov naslov v njem namreč nedvomno ni pristen. Majnhard III. nikjer v svojih listinah ali nastopih za pričo (Wiesflecker, l. c. 396—652, str. 108—171) razen od tej priliki ne uporablja niti naslova »palatinus comes Carinthiae«, niti ne navaja advokature vseh treh navedenih cerkva, marveč le — tudi to redko in večinoma v aktih o cerkvenih zadevah — advokaturu nad Oglejem. Šele njegova sinova Majnhard IV. in Albreht II. sta vključila v naslov najprej advokaturu nad Tridentom (že leta 1258), šele od 1265 pa se vse pogosteje navaja advokatura nad vsemi tremi cerkvami, kar postane kmalu običaj v obeh linijah goriške rodbine, tirolski in goriški (gl. tudi Wiesflecker, l. c. II, 1, 1952). Omemba koroškega palatinata pa se uvede le v goriški liniji, in to — kolikor je znano — šele z letom 1339. Zgornji naslov je torej mogel biti zapisan šele od tega leta dalje. Tak razvoj naslova ni slučajen. Ob delitvi tirolske posesti med obema zetoma tirolskega grofa Albrehta leta 1254 je bila namreč advokatura nad Briksenom izrečno izvzeta iz Majnhardove dediščine (Wiesflecker 620, str. 162), priznanje Tridentske pa si je priboril šele 1256 (l. c. 635—637, str. 166—167). Šele njegova sinova Majnhard in Albreht sta v sporu s svojim ujemc dosegla leta 1265 v ponovni delitvi advokaturu nad Briksenom (l. c. 707, str. 186) in se 1265 sporazumela o tem tudi z briksenskim škofom Brunom (l. c. 739, str. 195). Sporna listina ni znana v originalu, marveč le v Coroninijevi objavi izvlečka iz poznejše kopije Ignaca Dornberga. Spričo tega ni mogoče reči niti ali gre za pri kopiranju dopolnjeni naslov Majnharda III. v aktu o Kamnu v Podjuni iz leta 1257 ali morda za sto let mlajši akt Majnharda VII. v zvezi z zgornje-

koroškimi Stainom s pogreško v datumu; nedvomno je mogoče leči le to, da v listini navedeni naslov ne spada v leto 1257 in k imenu Majnhardar III.

Malovemu vprašanju, kako je bilo z goriškim jus conductus pred 13. stoletjem, ko ga še nimajo kot deželni knezi (marveč kot palatinski grofje), je pa treba odgovoriti, da se ta pravica prvič omenja šele 1234 (Wiesflecker 459, str. 123; E. Werunsky, Österr. Reichs- u. Rechtsgesch., str. 517), da je torej vprašanje nepotrebno. Prav tako nepotrebno je opozarjanje na pravice goriškega grofa na sodnem področju, kajti goriški del zgornje Koroške se od 13. stoletja praktično razvija v posebno deželo in ima v 15. stoletju celo lastne deželne stanove (O. Brunner, Land und Herrschaft, 1943³, str. 252).

5. Sporočilo nezanesljive Ungnadove kronike iz 16. stoletja o sprejemu vojvodine v fevd na konju je tem manj mogoče vzeti resno (M. Wutte, Carinthia I, 139, 1949, str. 47), ker imamo tudi sicer v 16. stoletju na Koroškem izpričano težnjo, posaditi vojvodo na konja in ga rešiti pešačenja (U. 141—144). Majnhardinskega opisa ustoličenja Janez Vetrinjski ne navaja kot dejstvo, marveč kot govorico (fertur, gl. U. 98, 102, 110—111), vse druge domneve s tem v zvezi pa ne slone niti na tako dvomljivem sporočilu kakega vira. Netočno je, da so se vojvode ustoličenju »vedno« podvrgli (U. 250—262, zlasti 255—257, 315) ali da bi imeli do obreda oni ali plemstvo vselej enako razmerje; to so stvari, v katerih ni mogoče generalizirati stanja 14. stoletja, marveč iskati konkretni razvoj; ključ do razumevanja tega razvoja pa je — po mojem mnenju — le v konkretnih interesih fevdalcev samih, ne pa v zmanjševanju ali idealiziranju njihove vloge (U. 254—262, 263—287, 312—317).

6. Okvirne določbe o jeziku pred sodišči so zanimiv prispevek k rešitvi tozadevnih določb vrinka v Švabskem ogledalu, ne pa pri Otokarju in Janezu Vetrinjskem, ker je tekstna kritika ta del njunih poročil zavrgla (U. 183—186). To velja toliko bolj, ker gre po okvirnih določbah vojvodu — Nemcu pred kraljevskim sodiščem pravica do nemške materinščine, Otokar in Janez pa govorita o obveznem slovenskem zagovoru!

7. Menim, da je v 15. stoletju pri odpravi ustoličenja mogoče govoriti le o socialnem, ne pa o kakršni koli obliki in meri narodnostnega ozadja (U. 74, 103—105, 117, 118, 138, 139, 193, 261, 304, 313—314). Dvomil bi tudi, ali je mogel Trubar izvedeti za jezikovne določbe zlate bule le po Ungnadu, dasi to posredovanje res tudi ni izključeno.

Razprava vsebuje torej trdne nove ugotovitve le v podrobnostih temeljni metodični prijem (1) in način navajanja tujih tez in polemike proti trditvam, ki jih navedeni avtor ni izrekel, sta pa zahtevala zgornji odgovor. Omembi nekaj drobnih, nebitvenih pogrešk se je referat namerno izognil.

Bogo Grafenauer

G. Ostrogorski, Pronija. Prilogi istoriji feudalizma u Vizantiji i u južno-slovenskim zemljama. Posebna izdanja SAN, knj. CLXXVI. Vizantološki institut, knj. 1. Beograd 1951, str. 200.

Zelo pogosto obravnavajo zgodovinarji »fevdalizem« v širšem, pretežno gospodarskem pomenu kot eno glavnih, vsem znanih razdobjih občege družbenogospodarskega razvoja človeštva.¹ Pri tem jih zanimajo razni pojavi, zlasti nastanek zemljiških gospodstev, ki pa kažejo zopet različne tipe in stopnje razvoja, dalje imunitete v raznem obsegu, lastniške cerkve in drugo. G. Ostrogorski, eden najboljših sodobnih poznavalcev zgodovine Bizanca,² pa se je lotil temeljnega problema fevdalizma v ožjem pomenu, tako imenovanega »fevdstva«, ter pojasnil gospodarsko in pravno plat »pronije«, to je

¹ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU, knj. 44, Zagreb 1952, 9.

² G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumwissenschaft, herausgegeben von Walter Otto, I, 2, München 1940, XX, 448 str., 2. izd. 1952, XIII, 496 str.; isti, Istorija Vizantije, Beograd 1947, 296 str.

one oblike fevda, ki je nastala v bizantinski državi in bila nato prevzeta ter dalje oblikovana na tleh srednjeveške Srbije.³ Večji del študije je posvečen vprašanju pronije v bizantinski državi (str. 5—127), ostanek pa njenemu razvoju v Makedoniji, Srbiji in Zeti (str. 127—176).

Da bi mogel učinkovito obračunati z dosedanji nepravilnimi nazori, je najprej točno opredelil Ostrogorski pojem bizantinske pronije ter pojasnil bistveno razliko med pronijami in starejšimi stratiotskimi posestvi zgodnjega srednjega veka, ki so bila v zvezi z organizacijo tem. Medtem ko so bili stari stratioti svobodni, manjši kmetijski posestniki, ki so obdelovali s člani svoje družine zemljišča, so pripadali proniarji razredu plemstva, ki so jim obdelovali kmetijski podložniki zemljo ali plačevali razne dajatve. Zemljišča stratiotov so bila znak moči bizantinske države od 7. do 11. stoletja, pronije pa so pomenile zmago veleposestniške aristokracije, ki je absorbirala drobno posest svobodnih kmetov in stratiotov. S tem pa se je tudi temeljito menjal družbeno-gospodarski sestav bizantinske države.

Medtem ko v svoji začetni fazi za vladavine uradniške aristokracije pronija še ni imela vojaškega pomena, je postala in tudi ostala od dobe Komnenov dalje dolžnost izvrševanja vojaške službe njena bistvena poteza. Pronijo, ki je dajala časovno omejen, navadno dosmrtni užitek zemljišč (eventualno tudi ribolova), so podeljevali vladarji ne le kot nagrado za pridobljene vojaške zasluge, marveč zlasti kot vzpodbudo za nadaljnjo vojaško službovanje. Zato je ni mogel proniar odsvojiti, niti zapustiti svojim potomcem. Po njegovi smrti je pripadla zopet vladarju, ki jo je podelil drugemu. Ako proniar ni izpolnil svojih obveznosti, mu je mogel odvzeti pronijo vladar, ki si je pridržal lastninsko in polno pravico razpolaganja.

Proniar je prejel ob podelitvi poleg listine še tako imenovani praktik, to je opis vseh posestev in dohodkov, ki jih je dobival proniar od zemljišč in na njih naseljenih podložnikov. Proniarjeva renta je bila zaradi visoko razvitega denarnega gospodarstva v bizantinski državi povečini denarna. Po svojem gospodarskem ustroju pa je bila pronija večje ali manjše zemljiško gospostvo, vendar je bil položaj proniarjevih podložnikov zaradi vojaške obveznosti privilegiran.

Za nadaljnji razvoj bizantinske pronije je bil pomemben ožji stik med zahodnoevropskim in bizantinskim fevdstvom, do katerega je prišlo v zvezi s četrto križarsko vojno (13. stoletje), ko je nastala vrsta držav Latincev na bizantinskih tleh. Zdaj so se pojavili tudi tu vazalni odnošaji, ki so bili tako značilni za zahodno fevdstvo,⁴ in nov element — prisega zvestobe, ki je bila doslej Bizantincem neznan. Pod rastočim vplivom zahoda je prišlo celo do hierarhične strukture, t. j. več stopenj fevdnopravno povezanih oseb, zlasti v Epiru, kjer so imeli pozneje veliki vazali svoje podvazale.

Vplivu zahoda je morda tudi pripisati v 14. stoletju pojavljajočo se podedljivost bizantinskih pronij. Navadno je pretvoril vladar pronijo docela ali delno v dedna, t. j. rodbinska posestva na podlagi posebne prošnje. Ako so prejeli proniarji obenem še finančno in sodno imuniteto, se je približal položaj pronij privilegiranim zemljiškim posestvom še bolj. Kljub temu pa niso predstavljale pronije tudi v tej fazi svojega razvoja svobodno lastnino proniarja, s katero bi mogel neomejeno razpolagati, t. j. prodati, dati kot doto ali voliti komurkoli. Smel je le prepustiti pronijo svojim zakonitim moškim potomcem, ki so bili sposobni vršiti vojaško službo. Podaritev pronije samostanu pa bi bila nezakonito dejanje in zato nična. Pod pritiskom turških napadov so vladarji dinastije Paleologov močno sekularizirali samostanska posestva, ki so jih nato oddajali kot pronije za vojaško službo. V zadnji fazi svojega razvoja od druge polovice 14. stoletja dalje opazimo na bizantinskih pronijah

³ K literaturi o proniji na str. 3, op. 10, bi dostavil: N. Radojčić, O proniji u Srbiji i u Arbaniji, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju III. Beograd 1926, 298—299.

⁴ O tem prim. sedaj F. L. Ganshof, Qu'est-ce que la féodalité, Bruxelles 1944, 2. izd. 1947, 208 str., angleška izdaja pod naslovom: Feudalism, New York 1952, XIX, 160 str.

vedno več potez, ki spominjajo na zahodnoevropsko fevdstvo. Neki viri ome-
njajo celo dolžnost seniorja-proniarja nuditi vazalom zaščito in pomoč, za
vazale-proniarjeve podložnike pa dolžnost zvestobe in vojaške službe pod
vodstvom gospodarja-proniarja.

Kdaj in kako je bila prevzeta institucija bizantinske pronije v srbski
srednjeveški državi, se ne da več točneje ugotoviti; gotovo pa je bilo to pred
koncem 13. stoletja, iz katerega so ohranjena najstarejša poročila o pronijah
pri Skoplju (Makedonija). Srbska pronija je bila načelno podedljiva ter za to
niso bili potrebni vladarski privilegiji. Vendar s tem ni bila zabrisana razlika
med zasebno lastnino (baštino) in pronijo, ki je ni bilo mogoče prodati oziroma
podariti cerkvam. Srbski vladar je obdržal pravico razpolagati s pronijami.
S primerjalno metodo je mogel Ostrogorski v tem pogledu dati edino pravilno
razlago 59. člena Dušanovega zakonika. Ker so iskali vladarji dinastije Nema-
njićev — kakor znano — predvsem opore v srbski pravoslavni cerkvi, so
opremili samostane tudi s proniarji, ki so bili odslej obvezani k vojaški službi
novim gospodarjem. Tako je nastala institucija cerkvenih proniarjev, ki jih
bizantinska država nikdar ni poznala. Glede gospodarskega ustroja tudi v
srbski državi ni bilo bistvene razlike med pronijo in baštino. Zato je mogel
uporabiti čl. 68 Duš. zak. naziv proniar v pomenu »zemljiškega gospoda« vohče.
Vendar so bili med proniarji ljudje zelo različnega premoženjskega stanja.
Poleg množice skromnih »vojniov« in »vlasteličiev« je bila tenka plast
mogočne »vlastele«, ki se je znala okoristiti ob Dušanovih osvajanjih na jugu
države. Tu na bivših bizantinskih tleh so pospeševali srbski vladarji na po-
doben način samostane ter prepovedovali ob podelitvi finančne imunitete
dostop v cerkvene vasi tudi proniarjem. Zaradi deloma nižjega gospodarskega
stanja je obstajala proniarjeva renta v srednjeveški Srbiji predvsem v tlaki
podložnikov, pa tudi v dajatvah prirodnin.

Sistem pronij se je ohranil tudi v srbski despotovini. Vladarji so ga sku-
šali zaradi rastoče turške nevarnosti okrepiti na račun baštinskih posestev.
Kljub podedljivosti tudi v ženski črti pa so ostale temeljne lastnosti pronije
neizpremenjene. Zato ni smel seči ob rastočih poslovnih zvezah dubrovniški
trgovec-upnik v poplačilo svojih terjatev na pronijo Srba-dolžnika, kajti ta
je bila na razpolago samo vladarju. V zadnji fazi razvoja spoznamo srbsko
pronijo v Zetski pokrajini, zlasti v okolici Skadra, ki je prišla pod beneško
nadoblast. Veliki svet v Benetkah je oddajal pronije tamošnjemu domačemu
plemstvu, med njimi je bil tudi zastopnik albanskega plemena Dukadžin.⁵
Ti proniarji so vršili, kakor njihovi predhodniki v srednjeveški Srbiji, vojaško
službo povečini kot jezdeci s primernim spremstvom. O žilavosti sistema pronij
pričajo tudi poročila iz severne Zete (Črne gore) pod upravo Crnojevićev ob
koncu 15. stoletja. Bil pa je že v stanju degeneracije in je ob pónovni okre-
pitvi rodovno-plemenskega ustroja odumrl, le naziv sam je še preživel insti-
tucijo pri plemenu Paštrovićev ob jadranski obali tja do srede 18. stoletja.

V neposredni soseščini srednjeveške Srbije na ozemlju bosenske države
pa ni bilo pronij. Tam je obstajala drugačna oblika fevdstva, ki spominja
bolj na zahodni fevdalizem. Bistveno razliko med obema je pokazal Ostro-
gorski na primeru srbskega logoteta Štefana Ratkovića, ki je užival od srbskih
despotov preko 30 vasi kot pronije. Bosenski kralj Št. Tomaš mu je potrdil to
posest v smislu bosenskega fevdnega prava, t. j. odslej je pripadala njemu in
njegovim moškim in ženskim potomcem kot dedna last, s katero je mogel ne-
omejeno razpolagati. Kralj je oprostil velikega vazala tudi dolžnosti vršiti
redno vojaško službo razen v primeru, ko bi šel vladar sam kot vrhovni
fevdni gospod osebno na vojsko. Tedaj se mu bo moral pridružiti vazal s svo-

⁵ Po njem se imenuje zbirka običajnega prava Albancev, prim. St. Nova-
ković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912, 98
do 103; prim. tudi Studime e tekste, Instituti i studimevet Shqiptare, Dega I.
Juridike 1., Roma 1944 (E. Koliqiu, Il diritto albanese del Kanun e il diritto
romano, P. G. Valentini, Considerazioni preliminari e generali sul Kanun detto
di Lekë Dukagjini).

jimi četami. Novi fevdni gospod mu je odobril tudi pravico odpovedati razmerje vazalitete; v tem primeru je smel oditi neovirano s svojim spremstvom in premično imovino. Vse to je moralo biti po fevdnem pravu bosenske države običajno.

Ob odlični razpravi Otrogorskega občuti zgodovinar še prav posebno, kako potrebno bi bilo temeljiteje proučiti probleme fevdalizma za bosensko in hrvatsko srednjeveško državo. Saj tudi M. Dinićeva⁶ sinteza bosenske srednjeveške zgodovine ni šla preko gole ugotovitve, da v Bosni ni bilo sistema pronij, da pa je obstajala hierarhična struktura fevdnopravno povezanih oseb. Tudi M. Barada⁷ je pravilno spoznal, da je imel fevdalizem v srednjeveški Hrvatski med Gvozdom in morjem svoje posebnosti, po katerih se je razlikoval od oblike severno odtod v Slavoniji, vendar naziv »vlastelinski fevdalizem« zanj — po mojem mnenju — ni primeren. V tem pogledu je dal za nadaljnji študij nastanka hrvatske fevdalne družbe B. Grafenauer⁸ zelo koristne pobude.

Na 1. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Beogradu maja 1954 je podaril B. Grafenauer nadalje, da je za uspešno delo na obsežni problematiki »geneze našega srednjeveškega fevdalizma«⁹ nujno potrebno primerjalno proučevanje sorodnih pojavov od beneških Slovencev do Grblja, Paštrovičev in črnogorsko-albanskih plemen. Pri tem bodo koristile tudi ugotovitve, do katerih so prišli zastopniki poljske gospodarske in pravnozgodovinske vede, ki se zanimajo za probleme fevdalizma že preko 50 let.¹⁰ Na podlagi navedenih obsežnih predhodnih del bi mogli ugotoviti razne faze razvoja in specifične

⁶ Zgodovina narodov Jugoslavije I. Ljubljana 1953, 509.

⁷ Prim pod 1 in M. Kostrenčić, O radnji prof. dr. Mihe Barade, Hrvatski vlasteoski feudalizam (Predavanja održana u Jugoslav. akademiji, sv. 10), Zagreb 1953, zl. 19 sl. Za proučevanje ogrskega donacionalnega fevdstva ne zadoščata zastarelo in nekritično delo A. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, in skromna študija M. Lanović, Zapadnoeuropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav, Zagreb 1928. Seči je treba po novejših kritičnih delih n. pr. Fr. Eckharta; prim. njegovo kratko študijo: Les constitutions hongroises et polonaises au moyen âge, Przewodnik historyczno-prawny, Lwów IV (1934), zl. 5 sl. in dr. Ob študiju Poljiškega statuta ne bi smeli prezreti dela prvaka ruske historiografije B. D. Grekova (u. 1953), Polica, Opyt izučeniya obščestvennyh otnošenij v Police XV—XVI vv., Akademija Nauk SSSR, Institut Slavjanovedenija, Moskva 1951, 320 str. M. Kostrenčić je jasno prikazal bistvo donacionalnega fevdstva v Zgodovini narodov Jugoslavije, Lj. 1953, 586 sl.

⁸ B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Historijski zbornik V (1952), 52.

⁹ Prim. njegovo predavanje na plenumu: Problemi geneze našega srednjeveškega fevdalizma.

¹⁰ Prim. M. Handelsman, Z metodyki badań feodalizmu. Podstawy porównania. Themis Polska t. VII. Warszawa 1917, 81—165; isti, Féodalité et féodalisation dans l'Europe occidentale, La Pologne au Ve congrès international des sciences historiques Bruxelles 1923, Varsovie 1924, 95—112; R. Grodecki, Zagadnienie feudalizmu w Polsce. Przegląd Współczesny t. XXXII. Kraków 1930, 83—100; Z. Wojciechowski, Das Ritterrecht in Polen vor den Statuten Kasimirs des Grossen, Breslau 1930; isti, La condition des nobles et le problème de la féodalité en Pologne au moyen âge, Revue historique de droit français et étranger 4e sér., t. XV (1936), 651—700, t. XVI (1937), 20—76; K. Tymieniecki, Wpływy ustroju feodalnego w Polsce średniowiecznej, Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych III (1934), 77—112; M. Sczaniecki, Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII w., Poznań 1938; M. Friedberg, Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII—XIV, Studia historyczna ka czci St. Kutrzeby I. Kraków 1938, 165 sl.

oblike fevdalne družbe pri nas. S tem bi mogli tudi olajšati dokončen odgovor na vprašanje o razmerju med fevdalizmom in slovanskim pravnim redom, ki ga je sprožil in načel H. F. Schmid¹¹ že leta 1933 na 7. mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Varšavi.

Jos. Žontar

Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten. — II. Band. 1. Lieferung. Die Regesten Meinhards II. (I.) 1271—1295. Bearbeitet und herausgegeben von Dr. Hermann Wiesflecker, unter Mitarbeit des Dr. Johann Rainer (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Vierte Reihe: Erste Abteilung). 1952. 4°. XII + 238 strani.

Objavi prvega zvezka Wiesfleckerjevih regestov za zgodovino grofov goriških in tirolskih leta 1950, ocenjeni v četrtem letniku Zgodovinskega časopisa (1950, str. 248—252), sledi objava prvega snopiča drugega zvezka. Glede na vsebino v njem obdelanega gradiva ima ta naslov, ki se nekoliko razlikuje od naslova v prvem zvezku. Dočim pove naslov prvega zvezka, da so v njem objavljeni regesti goriških in tirolskih grofov, palatinskih grofov koroških, od leta 957 pa do leta 1271, so po naslovu v zvezku, ki o njem poročamo, priobčeni regesti grofov tirolskih in goriških, vojvodov koroških. Zakaj ta sprememba v naslovu drugega zvezka?

Goriška grofa Majnhard in Albreht sta 1271. leta goriško-tirolsko zemljo razdelila tako, da je tisto, ki je ležala na zahod od spodnjega Pustertala, dobil kot grofijo in gospostvo Tirolsko Majnhard, tisto pa, ki je ležala vzhodno od tam, torej tudi vso goriško zemljo na slovenskih in hrvatsko-istrskih tleh, pa Albreht. Prvi snopič drugega zvezka obsega regeste grofa Majnharda, ki je bil gospodar nad zahodnimi deli tirolsko-goriških zemelj; bil je od 1271 do 1295 grof Tirola, obdržal pa v svojem naslovu tudi predikat grof goriški. Torej niso v tem zvezku obdelani regesti tudi Majnhardovega brata Albrehta, ki je umrl leta 1303 in bil po delitvi iz leta 1271 gospodar nad obsežnimi predeli slovenske in hrvatske zemlje. Objava regestov Albrehtovih in njegovih naslednikov, to je ožjih grofov goriških, je predvidena za pozneje.

Vkljub spremembi v razporeditvi celotnega dela, ki je imelo v načrtu najprej objavo, če smemo tako reči, pravih goriških regestov, sedaj pa obsega, vsaj zaenkrat, le tirolsko-goriške in koroško-goriške regeste, je v snopiču, ki ga naznanjamo, zapadene tudi nekaj gradiva za slovenske kraje, čeprav neprimerno manj kot ga je v prvem zvezku Wiesfleckerjevega dela.

Grof Majnhard, ki mu je po delitvi iz leta 1271 pripadla tirolsko-goriška zemlja zahodno od spodnjega Pustertala, je v letih po izvolitvi Rudolfa iz Habsburga za nemškega kralja (1273) kot zvesti zaveznik temu pomagal v boju proti češkemu kralju Přemyslu Otakarju in bil zato tudi bogato nagrajen. Majnhard postane 1275, še pred Otakarjevim padcem, deželni glavar na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Marki, 1279 pa dobi kot državni namestnik v upravo vojvodino Koroško, v zakup pa Kranjsko in Slovensko Marko. Kot zakupniku je Majnhardu na Kranjskem in v Slovenski Marki pripadal v teh deželah velik del pravic, ki so sicer šle deželnemu gospodu. Prav zaradi te povezave tirolskega Majnharda s Koroško, Kranjsko in Slovensko Marko najdemo v novem zvezku Wiesfleckerjevih regestov tudi nekaj gradiva za zgodovino slovenske zemlje.

Zasnova drugega zvezka Wiesfleckerjevih regestov je taka kot pri prvem, namreč personalno-dinastična. To se pravi: pritegnjeno, uporabljeno, obdelano in objavljeno je gradivo, ki se nanaša na Majnharda kot člana tirolsko-goriške veje, z vsemi podatki in dogodki, s katerimi je povezan. Ta način, personalno-

¹¹ VIIe congrès international des sciences historiques, Résumés des communications présentées au Congrès, Varsovie 1933, II. Warszawa 1933, 442—444, in K. Tymieniecki, o. d., 81 sl. Večjo razpravo o predmetu je napovedal v svoji avtobiografiji: Österr. Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen, II. Bd. Innsbruck 1951, 225, op. 10, 229.

dinastični, ne teritorialni vidiki pri izbiri in objavi regestov, ki proti njemu nismo izrekli pomislekov le mi v zgoraj omenjeni oceni Wiesfleckerjevega dela v *Zgodovinskem časopisu*, marveč tudi kritika drugod, je izdajatelj obdržal tudi v drugem zvezku, ga pa v predgovoru podrobneje utemeljuje in s svojimi razlogi zagovarja.

Regesti v Wiesfleckerjevem delu so izdelani po originalih in prepisih listin, pa tudi siceršnjega gradiva, deloma v tisku že objavljenega, deloma pa tudi neobjavljenega, ki se nahaja v avstrijskih arhivih. Gradivo v arhivih v Jugoslaviji, Italiji in Nemčiji ni neposredno uporabljeno, marveč so regesti listin, ki so hranjene v teh, izdelani po tiskanih objavah ali pa po prepisih, nahajajočih se v avstrijskih arhivih. Želeti bi bilo, da bi pri prihodnjih zvezkih bilo neposredno izrabljeno tudi gradivo v izvenavstrijskih arhivih, pri nas zlasti gradivo v Državnem arhivu v Ljubljani.

Nekaj regestov je, ki prinašajo nove podatke tudi za naše kraje. »Knjiga čudežev« samostana v Stamsu na Tirolskem, ki je bila sestavljena pred letom 1289, omenja med drugim, da sta se »na Koroškem (!) v mestu Ljubljani« (Karinthia in civitate Laibach) pobotala dva člana fevdalne družine grofa Majnharda (regest št. 129). Wiesflecker datira zadevni podatek med 1275 in 1289. »Civitas Laibach« v tem viru iz Stamsa spada med starejše znane omembe Ljubljane kot mesta (civitas).

Doslej po besedilu neznan je listina, ki se sicer tiče nekaterih koroških zadev, je pa datirana leta 1283 (junij 19) na gradu Waldenberch (danes Pusti grad pri Radovljici, št. 390). Omenja med pričami tudi župnika Witka iz Mošenj (Witko plebanus de Moeschnach), viteza Ulrika iz Waldenbercha, Gotfrida iz Vipave (Wipaco), Georija iz Gvetenbercha (grad pri Trziču), Perchtolda iz Begunj (Vegovnj) in Hartmveta iz Loke (Loke). Le na kratko omenja to listino A. Jaksch v svoji *Geschichte Kärntens* (II, 103).

Iz istih dni in leta kot ta listina so tri v obliki regestov objavljene listine, ki so nam sicer že znane po objavi Zahnovi v *Fontes rerum Austriacarum*, II. oddelek, zv. 31, str. 397 dalje. Datirane so v dneh 13., 15. in 21. junija 1283 in spadajo med najstarejše znane, na slovenskih tleh na nemškem jeziku napisane listine (št. 388, 389, 391). Prvi dve sta bili izdani v Vižmarjih (Geiselmansdorf), tretja po ob brodu preko Save pri Tacnju blizu Ljubljane (an dem vrvur ze Taezzen an der Sawe). Nekaj mlajša od teh je listina z dne 28. avgusta 1283, ki jo je grof Majnhard izdal v Ljubljani na korist samostana v Velesovem, ki leži »in terra Carniole« (št. 394). Ta listina je že bila objavljena v *Sitzungsberichte dunajske akademije, phil.-hist. Klasse*, 19. zvezek, 257.

Doslej neznan oziroma skoraj povsem neznan sta tudi: listina, ki se sicer tiče nekaterih furlanskih zadev, je pa datirana 28. decembra 1287 v Ljubljani (actum Laybaci, št. 567), in listina, ki se nanaša na neke koroške zadeve in je datirana v Ljubljani 15. avgusta 1288 (Laibach, št. 603); v obeh je navedenih več prič iz Kranjske. Le po regestu v *Sinnacherjevih Beiträge zur Geschichte der Kirche Säben und Brixen* (V, 10) je bila doslej znana blejska listina z dne 19. aprila 1290 (št. 678).

Nekoliko podatkov iz let 1293—1294, ki se tičejo Ljubljane, Kamnika in Laškega, je objavljenih iz rokopisa *Tiroler Raitbuch* (kod. 278 v Deželnem arhivu v Innsbrucku). So starejši od podatkov za zgodovino Kranjske, ki jih je iz tirolskih, tudi v Innsbrucku hranjenih računskih knjig za 14. stoletje objavil K. Kovač (Carniola 1911, str. 52 in 160 dalje).

1293, september 12. Vojvoda Majnhard da Ulriku Latinu in Frankotu iz Ljubljane (Ulrico Latino et Frankotto de Laibacho) v zakup sodstvo, carino in vodo v Ljubljani, to pa od sv. Kancijana dalje za eno leto in pod enakimi pogoji, pod katerimi sta to imela že pred vojno (št. 834).

1294, december 10, Pšata (Pisschat). Vojvoda Majnhard da Ulriku Latinu in Franchottu »de Laibaco« sodstvo, carino in vodno pravico v Ljubljani od maja 1295 dalje za eno leto proti plačilu 346 mark oglejskih denarjev in 5 mark »ad consilium«, pod enakimi pogoji kot sta to imela doslej (št. 901); 11. decembra istega leta pa Merclinu »de Laibaco« urad (amt) v Ljubljani od Jurijevega 1295 dalje za dobo enega leta proti plačilu 60 mark (št. 903).

1294, december 10. Vojvoda Majnhard da Leutoldu in Ćeoriju iz Laškega (Tiver) v zakup urad Laško za dobo enega leta od 2. februarja dalje, proti plačilu 40 mark graških denarjev (št. 902).

1294, december 11. Vojvoda Majnhard da Jaeclinu in Hermanu Balkinu (Balkinus) iz Kamnika v zakup mestno sodstvo v Kamniku (Stain) od junija 1295 dalje za dobo enega leta, proti plačilu 89 mark oglejskih denarjev ter dveh mark »pro consilio« (št. 903).

K doslej neznanim podatkom za Ljubljano iz konca 13. stoletja nekoliko pripomb. Ljubljanska meščana Frankot in Merklin sta nam znana tudi iz drugih listin. Za prvega je zbral podatke F. Gestrin v *Zgodovinskem časopisu* V, 1951, 201; Merklin pa se omenja še 1323 oktober 16 (*Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 18, 139), 1325 marc 20 (listina v Drž. arhivu v Ljubljani) in 1325 maj 11 (*Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 13, 54). Oba spadata k tistemu krogu ljubljanskih meščanov iz dobe okoli 1300, ki so se po svojem bogastvu dvignili nad ostale, dobivali od deželnega kneza v zakup razne pravice in službe ter opravljali tudi razne funkcije, ki jih je oddajal in v katere jih je nastavljal deželni knez. Med pravicami, v zakup danimi, je omenjena tudi voda ali vodna pravica, kar pomeni vse tiste pravice, ki jih je imel v zvezi z vodo deželni knez, na primer ribolov. Vojna, omenjena v regestu pod št. 834, je pač vojskovanje, ki ga je v letih 1291 in 1292 vodila proti oblasti Majnhardovi in Habsburžanov v naših deželah široko zasnovana zveza nasprotnikov.

Omenim naj še, da bi bilo pri št. 560 (1287 november 20) dodati pri literaturi regest o tej listini, ki je objavljen v *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 14 (1893), 11, op. 3. Podatke pri regestu pod št. 505 (1286 september 1, ustoličenje vojvode Majnhardta na Gosposvet-skem polju) pa bi se dalo še spopolniti.

Kot oceno prvega zveza Wiesfleckerjevih regestov moramo tudi naznanilo prvega snopiča drugega zvezka zaključiti s poudarkom velike vrednosti in pomena, ki ga ima to delo tudi za poznavanje zgodovine slovenske zemlje, čeprav je, kot povedano, v tem snopiču neprimerno manj gradiva za preteklost naših krajev kot v prvem zvezku, ocenjenem v *Zgodovinskem časopisu* pred štirimi leti.

M. Kos

Fritz Popelka, Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes. Herausgegeben vom Wirtschaftsförderungsinstitut der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Steiermark. I. Band. Bearbeitet von Fritz Popelka. Graz 1950. 263 str. s 6 barvnimi in 22 enobarvnimi slikami.

Institut za pospeševanje gospodarstva štajerske obrtne zbornice je 1950 izdal na pobudo Fritza Popelke 1. zvezek listinskega gradiva za zgodovino štajerske obrti. V uvodu daje Popelka zgodovino nastanka tega dela, ki obsega časovno dobo od 1275 do 1523. Do prve letnice so namreč redki viri o štajerski obrti objavljeni v *Zahnovem Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, druga pa predstavlja neko zarezo v zgodovini štajerske obrti v toliko, da v tem letu deželno-knežje oblasti na Štajerskem prvič nastopijo proti cehom in napravijo njihov obstoj odvisen od deželno-knežjega dovoljenja.

Namen zbirke je zbrati vse važne privilegije, pogodbe in listine iz preteklosti štajerske obrti, jih tako obvarovati pred nadaljnjim uničenjem, enako pa objaviti tudi dobre fotografske posnetke cehovskih skrinj, zastav, bokalov, znakov, pečatov in ostalih cehovskih predmetov. Poleg odredb, ki se tičejo mestne obrti, so tu objavljene tudi listine, ki se nanašajo na obrt na podeželju, saj je le-ta stalno tekmovala z mestno. Mnogo gradiva se je v teku stoletij izgubilo; za srednjeveško je bila zlasti pogubna doba protireformacije, ko je nadvojvoda Ferdinand II. odločno postavil ustanavljanje in obstoj cehov v odvisnost od deželno-knežjega dovoljenja in ko so stari privilegiji izgubili veljavo. Velika večina ohranjenih cehovskih redov poteka iz dobe po 1600. Z objavo obrtne svobode l. 1859 so postali tudi ti le historično gradivo in se začeli izgubljati. Nekaj jih je prišlo v arhive, biblioteke in lokalne muzeje, veliko pa se jih je nahajalo v rokah privatnikov, kjer so izginili.

Popelka povdarja, da je ta izdaja gradiva prva te vrste v Avstriji in da je v nasprotju z ostalimi »Urkundenbuch des kleinen Mannes«, ki je »stoječ med fevdalno gospodo in kmečkimi podložniki, oddaljen od velikih svetovnih dogajanj, ustvarjal osnove, na katerih temeljijo sodobne tehnične pridobitve.

V daljši sledeči razpravi z naslovom »Štajerska obrt do 16. stoletja« daje Popelka na podlagi objavljenega gradiva sintetičen pregled zgodovine štajerske obrti in cehovstva od najstarejših časov, ko nam o njej pričajo le arheološke najdbe, pa vse do zač. 16. stol.

Objavljeno listinsko in drugo gradivo obsega 173 številčk. Ker se zbrano gradivo nanaša na historično Štajersko, nas bo tu predvsem zanimalo gradivo za slovensko narodnostno ozemlje.

Na celotno Štajersko se nanašajo naslednje listine: 1346 november 25 (št. 14) — mlinarski red za Štajersko; 1377 junij 3 (št. 29) — prepoved gostiln v območju ene milje okrog mest in trgov (delni citat iz te listine prinaša že Zahn, Über Materialien zur inneren Geschichte der Zünfte in Steiermark v BKStGQ XIV, 90 op. 17, kar pa tu ni navedeno); 1409 julij 8 (št. 46) — prepoved prodaje blaga in sukna na drobno na sejmih vsem tujcem, ki ne bivajo na Štajerskem, Koroškem ali Kranjskem (prim. Zahn n. d., 95 op. 36); 1411 december 9 (št. 47) — zopetna prepoved vseh gostiln v območju ene milje okrog mest in trgov (prim. Zahn. n. d., 90 op. 17); 1418 julij 12 (št. 53) — določbe v korist mestne obrti (prim. Zahn n. d., 90 op. 17, 94 op. 29, 95 op. 37); 1439—1440 — sporazum med štajerskimi mesti in trgi glede trgovanja in raznih rokodelskih zadev; 1441 november 1 (št. 71) — potrditev bratovščine in ceha kramarjev v štajerskih mestih in trgih; 1445 okt. 31 (št. 77) — mlinarski red za Štajersko; 1445 november 6 (št. 78) — določbe o krčmah, podeželskih rokodelcih, točenju pijač rokodelcev in trgovini prevoznikov in tovarnikov; 1460 julij 29 (št. 97) — cenik za razno trgovsko blago in tudi določbe za peke in gostilničarje ter cenik uslug kovačev, čevljarjev, zidarjev in tesarjev; 1480 februar 28 (št. 117) — potrditev reda za krznarje v štajerskih mestih in trgih; 1506 avg. 27 (št. 152) — kasnejša potrditev istega reda.

Za Maribor je objavljeno šest listin, od katerih so doslej neznane št. 87, 134 in 159, ki se nanašajo na zakup špitalskega mlina l. 1454, omembo privilegija mesarskega ceha iz 1492 in združitev krojaškega ceha z bratovščino sv. Ane pri minoritih iz 1512. Listino št. 137, v kateri se omenja pekovska bratovščina, navaja že Zahn n. d., 99. Pravice mestnega sodišča iz konca 15. stol., v katerih se omenjajo mesarji, peki in usnjarji, sta objavila že Mell in Müller (Steir. Taidinge, Nachträge, Österr. Weistümer X, 251), izpiske o dohodkih mestnega sodnika iz zač. 16. stol. (št. 167) z omembami raznih obrtnikov pa navaja večinoma že Puff (Marburg II, 108). Manjka vsekakor važni rokodelski red za mariborske čevljarje izdan leta 1473 in njihov reverz zanj (Drž. arhiv na Dunaju, Ms. B 528, fol. 176—177). Morda bi za Maribor bilo še omeniti cehovski red kovačev iz 1491, ki ga omenja Puff (ravno tam I. 247) in navaja njegove glavne določbe ter dve podelitvi mesarskih stojnic iz l. 1472 (F. Kos, Doneski za krajevne kronike — Maribor — ČZN XV, 1919, 96—97).

Na Ptuj se nanašajo št. 13 (list. 1342 avg. 24 o poravnavi spora med meščani Ptuja in Slov. Bistrice glede prometa z vinom in ostale trgovine). Morda bi sem spadala tudi list. 1339 dec. 1 (regest F. Kovačič v ČZN 1912, 148), ki je povzročila gornji spor. Iz ptujskega mestnega statuta iz l. 1376 so objavljene določbe o raznih rokodelcih (št. 28). Regest list. 1419 marec 26 (št. 54) z omembo sukarne sta objavila že F. Kos n. d. — Ptuj — ČZN XVI (1920/21), 12 in F. Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuj II, 5—6. Listino 1458 marec 13 (št. 93), s katero ustanovi pekovska bratovščina v Ptuj v dominikanski cerkvi maše in listino 1489 okt. 5 (št. 130) o zapuščini pekovskemu cehu, pozna že Zahn n. d., 98. Nova za Ptuj je le listina 1463 junij 12 (št. 99), ko je pekovski ceh podaril dominikanskemu samostanu kelih za opravljanje cehovskih maš. Objaviti bi bilo tudi določbe o obrti in obrtnikih iz mestnega reda iz leta 1513, kolikor se razlikujejo od objavljenih iz leta 1376 (primerjaj F. Bischoff, Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376 v Sitzungsberichte fil.-hist. razreda dunajske akademije CXIII. Bd., 710).

Za Slovenj Gradec sta objavljeni obe že iz Zahna (n. d., 90—91) znani listini iz 1396 maj 10 (št. 35) in 1436 januar 25 (št. 68) s potrditvijo štirih krčem v slovenjgraškem gospostvu ter doslej neznana od 1454 december 5 (št. 90). Zahn omenja poleg prvih dveh še neko tretjo listino iz 1441 febr. 9 v Dež. arhivu v Gradcu (n. d., 90—91), ki tu ni objavljena. Ker so viri o slovenjgraški obrti tako skopi, bi morda tu lahko omenili, da se v deželno-knežjih urbarjih za urad Slovenj Gradec iz konca 15. stol. in iz 1524 omenjajo v mestu prodajalne kruha — »prattisch« (Mell-Thiel, Die Urbare und urbarialen Aufzeichnungen des landesfürstl. Kammergutes in Steiermark v Beiträge z. Erforsch. steier. Gesch. 36. Jhrg. N. F. IV. Jhrg. 1908, 156).

Celje je zastopano le z objavo odlomka listine 1478 januar 29 (št. 113) o podelitvi trgovskega skladišča, v katerem se tudi prepovedujejo vse krčme v območju ene milje okrog mesta. Navedeni odlomek je tu objavljen z nekaterimi napakami, ki delno spreminjajo smisel teksta. Celotno listino je bolj objavil že Chmel v Mon. Habs. I/2, 691—92, kar pa tu ni navedeno. Poleg te je objavljena tudi listina 1461 marec 10 (št. 98), s katero prepoveduje cesar Friderik III. številne krčme v Savinjski dolini, katerih krčmarji se bavijo mnogo s prekupčevanjem žita. Listino pozna že Gubo, Gesch. der Stadt Cilli, 176—76. Za Celje bi bilo še omeniti tudi do sedaj neznani fragment mestnega roda iz začetka 16. stoletja, ki ima razne določbe za kramarje, peke in mesarje (Drž. arhiv Slov. — Civitatensia).

Kljub pomanjkljivemu citiranju literature, kjer so tu objavljeni viri bili že preje objavljeni v celoti ali v registih ter nekaterim napakam v transkripciji (prim. listino 1364 marec 31 in njen fotoposnetek v prilogah na koncu) pa je zbirka nedvomno zelo pozitivno delo, saj je tu prvič zbrano in objavljeno gradivo, ki je bilo doslej dostopno po različnih razpravah ali pa je bilo še neobjavljeno. Nedvomno bo vsakdo, ki bi pri nas hotel študirati srednjeveško obrt, moral uporabljati tudi to zbirko. Vsekakor bi bilo misliti tudi pri nas na tako izdajo gradiva, saj ga je ohranjenega precej.

Božo Otorepec

Wiessner Hermann, *Geschichte des Kärntner Bergbaues. I. Geschichte des Edelmetallbergbaues. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie.* 32. Bd. Klagenfurt 1950. 8°. 301 str. — II. *Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues. Archiv ... 36./37. Bd. Klagenfurt 1951. 298 str. + 7 prilog.* — III. *Kärntner Eisen. Archiv ... 41./42. Bd. Klagenfurt 1953. 353 str. + 17 listov prilog.*

Ko je na koncu 19. stoletja izšla L. Beckova tehnična in kulturna zgodovina železa, je postala zaradi pomembnosti zgodovinskega vzhodno-alskega železarstva prav v Vzhodnih Alpah izhodišče za nadaljnja rudarska in metalurška zgodovinska raziskovanja. Vzpodbujen po L. Becku je A. Müllner izdal pred prvo svetovno vojno bogato gradivo za zgodovino železarstva na Kranjskem, Goriškem ter v Istri in ga začel zbirati za zgodovino železa na Štajerskem, kjer se je po njegovi smrti delo samostojno nadaljevalo ter rodilo pomembne objave zlasti za petdesetletnico avstrijske Alpine-montanske družbe 1931. Vrsta objav, ki so jih pripravili ali spisali zlasti H. Pirchegger, M. Loehr, W. Schmid, H. Riehl, Fr. Erben, H. Kloepfer in H. Riehl, je osvetlila štajersko železarsko zgodovino do zavidljive širine in višine. Zgodovina koroškega rudarstva je bila tedaj v primeri s štajersko, pa tudi s slovensko, zaostala, kar je sedaj izenačil H. Wiessner, vodja koroškega deželnega arhiva, ki je v sedemletnem delu pripravil monografije o zgodovini koroškega rudarstva zlata in srebra, nadalje svinca, cinka, bakra, cinobra in živega srebra, antimona in kobalta ter končno železa. Pri tem stojijo v ospredju podajanj zlato, svinec in cink ter železo, torej rudarske dejavnosti, ki so bistvene in značilne za koroško gospodarsko zgodovino. Čeprav nima Wiessnerjeva zgodovina koroškega rudarstva montanističnega značaja, temveč ga obravnava v prvi vrsti z vidikov uprave, posestnih in organizacijskih razmer, financ, življenjskega položaja podjetnikov in rudarjev ter proizvodnje z njeno

potrošnja in prometom, je iz Wiessnerjevih izvajanj mogel montanist smotrno povzeti besedo o prihodnosti koroškega rudarstva in zaključiti delo zgodovinarja s strokovnim pogledom zlasti v prihodnost koroškega rudarstva zlata in svinca. Wiessnerjeva zgodovina koroškega rudarstva je tako nastala kot temelj za raziskovanje sedanjega in prihodnjega koroškega rudarskega strokovnjaka montanista.

Koroška je dežela, kjer je rudarstvo od prazgodovine do najnovejše dobe odločilno vplivalo na poselitev goratih predelov z rudišči zlata na visokem (do 3000 m) severozahodu in severovzhodu, svinca na jugu od Drave ter železa z železno goro pri Hüttenbergu in zraven nje skoro po vsem sredogorju, kjer mu je v najnovejši dobi sledila industrija lesa in elektrike. Način proizvodnje rud in kovin v posameznih zgodovinskih dobah — izpiranje, ogrevanje in razstreljevanje ter mokro drobljenje, amalgamiranje in alkalicianiranje pri zlatu; kopanje svinčene rude s tolčenjem, ker ogrevanje zaradi apna in ogljikove kisline ni bilo mogoče ter taljenje drobljene in pražene rude kot ga je za koroško svojstvenost opisal G. Agricola pri svinцу; nabiranje, kopanje s tolkačem, ogrevanjem in od začetka 18. stoletja z razstreljevanjem ter taljenje v vedno popolnejših pripravah od talilne jame do visoke peči pri železu — je vodilo od številnih malih in manjših največ skupnostnih obratov v prazgodovini ter v srednjem veku, k velikim v novem ter s tem k osredotočenju pridobivanja in predelovanja na redkejših mestih, k akumulaciji kapitala v posameznih podjetniških hišah ter s tem k vse večji gospodarski in politični moči novejših podjetij, ki se odraža v bojih z deželnim knezom za trgovske svoboščine in politične predpravice, za gozdove ter v boju za regal med deželnim knezom in imunitetniki. Pozni primer tega kapitalističnega zraščanja posameznih manjših rudnikov v velika podjetja je Mežiška dolina, kjer se strne kakih petnajst rudišč iz začetka 19. stoletja do njegove druge polovice v troje velepodjetij Mežica, Prevalje in Ravne. Boj za surovine in trge zavzema v novem veku vse širši obseg, ki gre preko političnih mej. Koroški zlatarski podjetnik S. Krell vključi 1496 v svoj obrat Idrijo; M. Putz je ustanovil 1620 železarstvo v Črni v Mežiški dolini, odkoder so zrastle Ravne; nemški Fuggerji prodrejo v 15. in 16. stoletju v koroško zlatarstvo, svinčarstvo ter železarstvo in italški Locatelliji in Bernardiniji se uveljavijo — deloma iz Ljubljane — v 17. in 18. stoletju v železarstvu Borovlj in Podljubelja; Ljubljancani M. Frankovič in J. Vodopivec železarijo v 16. stoletju v Železni Kapli in M. Stofl v 17. stoletju v Bistrici v Rožu; po imenu neznan Mariborčan je z »Grazer Societät« v drugi polovici 18. stoletjačasno prodril v rudnike in železarne Ziljske ter gornje Dravske doline; in v 16. stoletju je železaril G. Senus iz Trbiža na Javorniku ali v 17. Beljačan K. Tifferer v Mojstrani na Gorenjskem. Z nazadovanjem rudarstva zlata in srebra, ki sta bila temelj domačemu novčarstvu, od 16. stoletja dalje, je stopilo v ospredje zlasti s proizvodnjo za novo stalno vojsko svinčarstvo in še bolj pridobivanje ter vedno bolj splošno predelovanje železa, ki sta se v boju za surovine, za trg ter za zagotovitev kapitala po daljših poizkusih strnila v velekapitalistična podjetja: svinčarstvo 1868 v Bleiberško rudarsko unijo in železarstvo 1869 v Hüttenberško železarsko družbo ter za njo 1881 v izvenkoroško Alpinsko montansko družbo; obe ste igrali odločilno vlogo v gospodarstvu Mežiške doline, ki jo je nadrobno opisal pri nas Iv. Mohorič v Industrializaciji Mežiške doline.

Vzporedno z rastjo rudnikov v časovno prva industrijska velepodjetja novega veka je nastopil srednje- in novoveški rudar časovno kot prvi svobodni delavec v nasprotju od rimskega rudarja, ki je bil najslabši suženj. Srednje- in novoveški rudar je stanovsko predstavljal bolj obrtnika kot pa delavca ter je cehovsko organiziran od 16. stoletja dalje razvil za samopomoč bratovske skladnice, iz katerih zrastejo v 18. stoletju rudarski konzumi, dosegel n. pr. 1596 v Hüttenbergu nadzorstvo cen živil ter rudarsko klavnico. Delovni čas so mu predpisovali rudarski redi od 9 dnevnih ur v zdravju nevarnem svinčarstvu, ki je uvedlo ekshaustorje šele na koncu 19. stoletja, do 12 ur v zlatarstvu. Nerednost v izplačevanju mezd, občutna izpremenljivost živilskih cen in naraščajoča stanovska zavest delavstva v središču železnega rudarstva

okoli Hüttenberga so vodili do bojovite obrambe pisanih rudarskih pravic v veliko večji meri kot pa v nazadujočem rudarstvu zlata. S simpatijami so spremljali koroški rudarji 1525 kmetški upor, v rudarskih vrstah je bilo največ pripadnikov radikalne reformacije Istrana Vlašiča in organizirani nastopi za rudarske zahteve v 18. stoletju so v marsičem predhodniki velikih, na razredni zavesti utemljenih štrajkov na koncu 19. stoletja. Osebni položaj rudarjev ponazarja središče svinčarstva Plajberg, ki je bil 1764 še brez šole in učitelja, rudnik brez jamskih kart in je poizkusno uvedel osemurni delavnik 1860; ali središče železarstva Hüttenberg, kjer so 1747 delavci nosili po 70 kg rude na hrbtih pri slabi razsvetljavi in po polzkih lestvah iz jam na površino. Razmerja med podjetnikom in rudarjem ter osebni položaj rudarja so urejali v interesu blagajne deželnega kneza od 16. stoletja krajevni in krajinski rudarski redi; za Maksimilijana I. jih je nadomestil splošni deželni rudarski red ter uprava po rudarskih okrajih, ki se je končala 1783. S prenehanjem rudarskih okrajev na severnem Koroškem je izražena tudi izčrpanost rudnikov zlata in srebra. O pomembnosti koroškega rudarstva svinca in železa pa priča 1783 ustanovitev rudarskega apelacijskega sodišča v Celovcu, ki je poleg Koroškega obsegalo tudi Štajersko, Kranjsko, Primorsko in pozneje tudi Dalmacijo.

Gospodarsko-politično temeljno vprašanje zgodovinskega rudarstva je predstavljalo oglje. Do uvedbe premoga v talilništvu so stroški za pridobivanje železa znašali 25% za železno rudo in 70% za oglje. Iz tega je razumljiv boj rudnikov za zagotovitev oglja z rajonizacijo gozdov in proti krčenju gozdov za nove kmetije. V tem boju si večinoma stojijo nasproti zmagoviti deželni knez kot zastopnik rudarstva in stanovi kot zastopniki kmetijstva. Ko je 1783 bila ukinjena rajonizacija gozdov za rudarsko oglje, se je mogla roditi industrija lesa. Obenem pa je to tudi čas, ko se uvaja n. pr. v Bistrici v Rožu ali v celovških ključavničarskih delavnicah premog, ki razvije v rudarskih okoliših iz zgodovinske obrti moderno industrijo, za kar so najlepši primeri Mežiška dolina in širša okolica Beljaka obratno od Borovelj, kjer se je iz žebjarstva razvilo v 16. stoletju puškarstvo, ki je dobilo pravne temelje v obrtnem redu 1608. Borovlje so imele v 18. stoletju monopol na opremo avstrijske vojske, a so po ustanovitvi dunajske in steyrske tovarne pušk zastale pri obrtnem izdelovanju lovskega orožja. Proti koncu 19. stoletja se je pridružila premogu električna energija, ki se v koroškem železarstvu prvič pojavi 1894 s turbino v Bistrici v Rožu.

Promet z rudarskimi proizvodi je tekel v pokrajinsko rajonirana tržišča po tovarniških potih in po vodi. Hüttenberško železo se je izvažalo čez Beljak in Kanalsko dolino v Italijo, Celovec in Velikovec na Kranjsko in v severno jadransko Primorje, labotsko čez Velikovec na Kranjsko in na Jadran. Pri zlatu in svincu ni bilo rajoniranih tržišč zaradi pomanjkanja občutne konkurence, ki se je pojavljala samo občasno n. pr. iz rudnika svinca v Grižah pri Celju 1546, iz Bosne, oziroma Hrvatske ali v najnovejši dobi iz svinčarne v Litiji. Drava je bila pot, po kateri se je n. pr. koroški cink iz Dellacha izvažal, navzlic oviram v dravskih skalah pri Radljah, v Maribor, Ptuj in Varaždin. Trd pa je bil boj med koroškimi in kranjskim železom, zlasti med železnimi izdelki. N. pr. kakovostne tržiške kose so po 1719 občutno konkurirale s koroškimi, tako da so sredi 18. stoletja Korošci predlagali monopol za izvoz koroških kos v Italijo, kranjskih pa na Hrvatsko in Slavonijo, česar pa Gorenjci niso sprejeli.

Wiessner je resumarno strnil arheološke ugotovitve o rudarstvu najstarejše dobe, ter zlasti preučeval srednje in novoveško zgodovino koroškega rudarstva iz pisanih virov po posameznih rudarskih okrajih; v 19. in 20. stoletju pa po posameznih rudarskih dejavnostih do časa po drugi svetovni vojni, ki ga označujejo podražavljenje velikih obratov in montanistične študije za obnovo zgodovinskega železarstva, zlasti zlata in svinca. Z bogatim zbranim gradivom je podal hvalevredno podobo rudarske proizvodnje v koroški gospodarski zgodovini, ki jo bo mogel s pridom uporabljati tudi slovenski zgodovinar.

· Franjo Baš

Pavle Blaznik, *Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju*, Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, II. Ljubljana 1953, str. 159—242.

Pavle Blaznik, *Zemljiška gospostva na Besniškem ozemlju*, prav tam, str. 243—276.

Blaznikovo analitično delo na kolonizacijski zgodovini tistega dela Gorenjske, ki je nekoč tvoril več ali manj strnjeni kompleks loškega gospostva, je s tema razpravama — kolikor mu je bilo mogoče na podlagi do tedaj dostopnega gradiva — v glavnem zaključeno. Teritorij, na katerega se je spustil Blaznik z obema gornjima razpravama, se v marsičem razlikuje od ozemelj, ki jih je doslej obdelal (Selske in Poljanske doline). Na Sorškem polju pa si je stavil tudi širše naloge, načel je tudi problem kmetskega podložništva.

Novo Blaznikovo delo tvori torej na eni strani prehod od analitične obravnave razmeroma enotnih zemljiških kompleksov k analitični obravnavi bolj izpostavljenih in manj enotnih teritorijev z znatno bolj heterogenim značajem in dinamičnim razvojem, na drugi strani pa pomeni poskus širšega koncepta pri obdelavi krajevne agrarne zgodovine pred zemljiško odvezo. V tem smislu pomeni zlasti Blaznikovo Sorško polje nekaj mejnik v agrarni zgodovini posameznih slovenskih teritorijev. Zato menimo, da se je treba pri tem delu temeljiteje pomuditi, tem bolj, ker imamo pred seboj resen in soliden elaborat veččega raziskovalca, ki zasluži, da mu posvetimo več kot samo nekaj konvencionalnih recenzentskih fraz.

Oris glavne vsebine obeh razprav je pri takem temeljitejšem pretresu neizogiben. Naslanjam ga na Blaznikova izvajanja, ki se v marsičem drže že uveljavljene in preizkušene razporeditve iz »Kolonizacije Selske doline«, želim pa tudi mestoma opozoriti na nekatere nadaljnje probleme.

Po možnosti sproti vključujem načelne kritične pripombe v ta oris, sicer pa jih navajam na koncu.

Pred prehodom na vsebinsko obravnavo je potrebna še ena splošna ugotovitev: Razbiti podložniški sistem, ki se je uveljavil na velikem delu slovenskega ozemlja, je povzročal in bo pri bodočih raziskavah agrarne zgodovine Slovencev vedno bolj povzročal precejšnje ovire pri delu. Na eni strani bi se iskanje splošnega pregleda nad določenim teritorijem brez temeljite uporabe detajlnih podatkov lahko izrodilo v hudo generaliziranje laže dostopnih in razumljivih virov, na drugi strani pa so analitične raziskave spričo bogatega drobnega gradiva v nevarnosti, da v njih od samih dreves ne vidimo gozda. Obe nevarnosti, zlasti pa druga, se že začenjata čutiti zlasti v »Sorškem polju«, sicer komaj opazno, a vendarle za tistega, ki si želi nekega pogleda iz širše perspektive, občutno. Občutno zlasti za tistega, ki je mogel v Blaznikovi Selski dolini, pa tudi drugih njegovih delih občudovati nazornost, s katero je avtorju doslej uspelo podajati poleg detajlne tudi neko splošno sliko. Čeprav ne moremo zanikati, da je pretežno kronološka razporeditev celotne materije v glavnem delu razprave edina na mestu, pa vendarle menimo, da bi nam spričo izredno bogatih detajlov vsaj zaključno poglavje moralo nuditi nekoliko več kot le sumarno rekapitulacijo že povedanega.

Kolonizacijska zgodovina Sorškega polja razpade po Blaznikovih ugotovitvah precej izrazito na naslednje etape:

1. Predzgodovinska in rimska naselitev, redki in brez opazne kontinuitete s poznejšimi naselitvami.

2. Nenačrtna in ekstenzivna naselitev Slovencev do približno leta 1000.

3. Načrtna kolonizacija novih naselbin (delno preureditev starih) po freisinških škofih s slovenskimi in nemškimi kolonisti od pribl. l. 1000 do pribl. l. 1300, ki je v zvezi s prejšnjo slovensko kolonizacijo ustvarila nekako takole stanje: izrazito slovenski živelj v Godeški županiji, mešan živelj v Bavarski, vključno nekaterih že pred kolonizacijo obstoječih slovenskih vasi, močnejši nemški živelj v vinogradniški gadmarski županiji. Temu začetnemu stanju neposredno po kolonizaciji sledi postopna slovenizacija. Potek (bolje bi rekel

način) kolonizacije skuša avtor ugotoviti na podlagi zemljiške razdelitve in prihaja do zaključka, da so gruntarski deli posameznih naselbin nastali istočasno, z načrtno delitvijo zemlje.

Potek kolonizacije pa bi mogli razbrati nekako takole: 1. začetek 11. stol.: Godešče-Reteče (26 hub — slovenska kolonizacija); 2. Okrog.1100 — Žabnica-Bitnje (92—94 hub — pretežno nemška kolonizacija); 3. 1160—1300 nasičenje Sorškega polja. Odprto ostane podrobnejše tolmačenje Noticie bonorum iz l. 1160, zlasti ali jo moremo imeti za popolno podobo tedaj koloniziranega sveta, za kar jo Blaznik v Selški in Poljanski dolini menda ima. V tem primeru ostaneta le dve alternativni: Ali je tedaj na Sorškem polju obdelane zemlje res le za kakih 140 gruntov ali pa so bili dvorci tedaj dejansko še obsežnejši. Proti slednji možnosti govori vsekakor dejstvo, da se trije dvorci izmed štirih nahajajo prav v že polno koloniziranih naseljih. Pri tem pa ostaja loški dvorec, ki so mu bile v 11. stoletju podrejene neke kmetije, brez širšega koloniziranega zaledja. Toda, kje ostaja n. pr. Suha, ki se omenja že 973? Morda bi kazalo v tej zvezi skušati razložiti onih 34 mark »apud Lonca de Sclauis«, ker račun ne kaže, da bi šlo nujno za Poljanske in Selške Slovence. Tako odpira Noticia celo vrsto vprašanj, ki jih pa danes morda res ne moremo z gotovostjo razrešiti.

4. Stagnacija naseljevanja v 14. in morda v začetku 15. stoletja, ki pa jo moramo razbrati bolj med vrsticami.

5. Kajžarska kolonizacija od 15. stoletja dalje, ki ji avtor gornjih časovnih mej ne opredeljuje. Naj zaradi lažje obravnave tega vprašanja nekoliko dopolnimo avtorjeve tabele z razpredelnico relativnih količnikov.

Število kajzarjev na 100 gruntarjev
(nadpovprečne številke so tiskane krepko)

	Bavar. ž.	Gadm. ž.	God. ž.	vse 3 ž.
za freisinško ozemlje: 1501	18,5	127	—	20,5
1560	25,5	128	16	28
1588	46	135	25	45
1714	55	171	30	54
1754	76	40	30	63
za celotno ozemlje: 1754	106	44	23	86
1825	114	110	44	121

Tempo razvoja kajžarstva

	Bavar. ž.	Gadm. ž.	God. ž.	vse 3 ž.
1501	100	100	—	100
1560	138	100	100	135,5
1588	180	106	155	160
1714	119	129	120	120
1754	138	23,5	100	116
1825	136	250	190	141

Za Sorško polje (spčetka moremo to dokazati le za freisinški del) sta torej značilni dve epohi z močnim razvojem kajžarstva. 1. 15. stoletje, ki ustvari relativno izredno močno kajžarstvo v vinogradniški gadmarski županiji, znatno pa tudi v bavarski; 2. tridesetletje 1560—1588, v katerem beležimo najvišji tempo porasta kajžarstva (160), čeprav so druga obdobja celo daljša. Odločilna je bavarska županija, katere tempo znaša v teh treh desetletjih 180. Dokaj dinamični epohi sta tudi prva polovica 16. stoletja ter druga polovica 18. in začetek 19. stoletja, ko je tempo porasta tudi kar znaten.

Izrazito stagnacijo kaže 17. stoletje, medtem ko gre nizki tempo porasta v prvi polovici 18. stoletja tudi delno na račun kratkega obdobja med primerjanimi številkami.

Značilno je nadalje, da je leta 1754 relativno število kajžarjev na 100 gruntarjev na celotnem ozemlju (vključno freisinško in drugo last) — razen v godeški županiji — znatno višje kot na samem freisinškem teritoriju (86 proti 63). Vzrok bi se morda le mogel pojasniti.

Za Bavarsko županijo je značilno nadpovprečno relativno število kajžarjev od druge polovice 16. stoletja dalje, pri tem pa razmeroma manjši tempo porasta v 17. stoletju in konec 18. stoletja. — Za Gadmarsko županijo je vsekakor značilno izredno visoko začetno stanje, medtem ko je nenadni padec in ponovni dvig med 1714 in 1825 nekoliko sumljiv. Pri Godeški županiji je stalno podpovprečno razmerje tipično.

Avtor podaja pregled tega razvoja nekoliko enostransko. Predvsem je nejasna vloga 15. stoletja. Če upoštevamo, da se je število kajžarjev v poltretjem stoletju (1501—1754) komaj potrojilo (od 62 na 190) potem pomeni 15. stoletje, čeprav začetkov ne poznamo, vendarle relativno najmočnejši vzpon kajžarstva. Dve obdobji (prav obdobji večjega porasta) navaja avtor samo pri bavarski županiji, a pri tem izpade tako karakteristično tridesetletje 1560—1588, prav tako pa odpade celotna slika in tudi pregled razvoja po drugih dveh županijah, ki sta narisani malo preveč plosko. Glede Gadmarske županije izvaja avtor neke korekture urbarjev. Če so te korekture, ki jih številčno posnemam iz avtorjeve tabele in upoštevam v svoji, pravilne — in zdi se da so — potem avtorjevi zaključki glede kajžarstva v tej županiji niso poudarili bistva, ki je v tem, da gre tu za tipičen in morda najstarejši znani primer nastanka kajžarstva iz nazadujočega vinogradništva, zelo pogostnega, a malo opaženega vira kajžarske kolonizacije.

Besniško ozemlje se od Sorškega polja nekoliko razlikuje. Tu so glavne značilnosti naslednje: 1. Kolonizacija hub z načrtnim sistemom polj do pribl. 1300; 2. Kolonizacija celkov delno morda že konec navedenega obdobja, a najkasneje do začetka 15. stoletja; 3. Kajžarska kolonizacija od pribl. 1500 do 1754. Število kajžarjev na 100 gruntov znaša tu (na freisinških tleh) 1501 — 3,5; 1568 — 35; 1630 — 43 (na celotnem ozemlju); 1754 — 128; 1827 — 136. Čeprav je tu še nekaj neznank, je vendar očitno, da ima prva polovica 16. stoletja največji vzpon, zadnje obdobje pa relativno majhnega, pač pa je za to obdobje značilen pojav številnih $\frac{1}{2}$ gruntov. V razliko od Sorškega polja je tu kolonizacija v jedru slovenska.

Kolonizacijske zgodovine od prvih katastrskih map dalje avtor očitno ni nameraval vključiti v svojo razpravo.

Zgodovina zemljiških gospoств je v obeh razpravah obdelana minuciozno in z izrednim poznavanjem kompliciranega gradiva. Nekoliko zato, nekoliko pa zaradi dispozicije, je avtorju pri obravnavi tega vprašanja včasih težko slediti, tako da bi si končno sliko v zaključku želeli nekoliko bolj plastično.

V splošnem moremo v razvoju zemljiškega gospoства na Sorškem polju razlikovati štiri faze: Nastanek primeroma enotnega freisinškega teritorija (973 do nekako 1030) po cesarskih podelitvah, doba uveljavljenja razkrajevalnih tendenc (11.—13. stoletje), doba pojemanja teh tendenc (14. in 15. stoletje) in doba konsolidiranega freisinškega zemljiško-gospoškega teritorija z dokaj ustaljenimi enklavami drugih gospoств od 16. stoletja do 1803 oz. 1848. V zadnjo dobo spada v glavnem le. razkroj po svobodnikih, ki pa je prizadel bolj druga in ne freisinško gospoство.

Razkrajevalni faktorji so deloma tipično fevdalni (sosedni gospodje oz. njihovi ministeriali ter pričetki fevdalnega razkroja na samem freisinškem gospostvu zaradi prehoda iz uradnih fevdov v dedne fevde in zaradi podelitev cerkvam), deloma pa so povezani z nastajanjem meščanstva in posebnih oblik meščanske zemljiške užitne lastnine. V novem veku do 19. stoletja pa meščanski element ne nastopa več kot razkrajevalni faktor, marveč vstopa le v one vrzeli, ki jih je že prej ustvaril fevdalni razkroj.

Kljub vsem razkrajevalnim faktorjem pa nudi Sorško polje razmeroma enovito sliko. Zemljiški kompleksi, ki niso v lasti freisinškega škofa so izredno redki, nekoliko številnejši na severni meji in v bližini centra.

Dejstvo, da se je freisinško zemljiško gospostvo kljub opaznim razkrajalnim faktorjem v bistvu nedotaknjeno ohranilo skozi stoletja ne le v hribovskih predelih, ampak tudi na eksponiranem Sorškem polju, je fenomen, čigar vzroke bi bilo zanimivo preučiti. Laže si je z vplivom Ortenburžanov razložiti znatni razkroj na Besniškem ozemlju. Tu imamo precej izrazit in doslej menda najtemeljiteje prikazan primer za nastanek razbitega podložniškega sistema.

Zal si avtor ni izrecno postavil vprašanja o organizaciji freisinškega zemljiškega gospostva. Odgovor nanj je vpletel med druge razlage. Blaznikove ugotovitve nas posredno vedejo zlasti do dveh zanimivih ugotovitev glede pridvornega gospodarstva v tem delu Slovenije. Predvsem so bili dvorci v 12. stoletju v primeri z rustikalnimi zemljišči po velikosti razmeroma neznatni. (Prim. tudi že prej objavljeni zgleđ Bitenij). Zlasti je ta ugotovitev važna pri tako zgodaj koloniziranih Godeščah. Dobo relativno močnega pridvornega gospodarstva bi mogli torej morda staviti na konec 10. in kvečjemu še v 11. stoletje in tvori torej v najboljšem primeru le razmeroma kratkotrajno in prehodno fazo zemljiškega gospostva. To nas navaja k previdnosti, da tudi sicer pomena pridvornega gospodarstva na starem Kranjskem ne smemo precenjevati. — Druga ugotovitev je, da nastopajo dvorci na Sorškem polju leta 1160 ne le po obsegu, ampak tudi po pravnem značaju v močno degeneriranem stanju. Zemljiški gospod jih ne obdeluje v lastni režiji, marveč jih dejansko daje v zakup. Dvorec se od hube loči po položaju njegovega uživalca. — Tudi oni dvorec iz leta 1074, ki mu je med drugim podrejen tudi svoboden kmet, je zelo poučen, a pri razlagi premalo izčrpan. — Pripomnili bi še, da se morda pravemu pridvornemu gospodarstvu še najbolj približujejo vinogradi, česar avtor v tej zvezi ne registrira.

Tudi vprašanje organizacije freisinških oficijev (uradov, županij) na Sorškem polju ostaja v podrobnostih še odprto.

Eno izmed temeljnih vprašanj kmeškega podložništva je nedvomno vprašanje strukture zemljiške lastnine in agrarnih razmerij sploh. Tudi tu navaja avtor veliko zelo lepih podatkov, toliko, da si bralec kar težko ustvari enotno razvojno podobo.

Zdi se, da kratkotrajna kronaska lastnina pred letom 973 še ni bistveno posegala v agrarnopravna razmerja razen z več ali manj teoretičnimi regalnimi pravicami, ki so utesnjevale prosto razpolaganje redko poseljenih prebivalcev predvsem glede neobdelane zemlje. Vsekakor moramo okrog leta 1000 postaviti dva važna preobrata v agrarnem ustroju tega ozemlja: prvič razmah individualne obdelave tal po posameznih kmeških gospodarstvih in drugič združitev osnov za bodočo »deljeno lastnino«. Individualna obdelava tal je tesno povezana z načrtno kolonizacijo in razdelitvijo zemlje med posamezne obdelovalce. Osnove deljene lastnine pa so: položaj neposrednih obdelovalcev v vaseh, obstoječih pred načrtno kolonizacijo, drugič lastnina (ne le »posest«) zemljiškega gospoda in nazadnje razmerje kolonista do njemu dodeljene zemlje.

Strukturo zemljiške lastnine, ki se je razvila iz kombinacije teh osnov ter nadaljnjih vplivov (n. pr. napredujoče fevdalizacije in nastajajočega meščanstva) je iz virov težko razbrati. Značilno je, da posamezna specifična razmerja bolje spoznavamo kot pa osnovno razmerje. V interesu bodočega dela na agrarni zgodovini je, da se pri tem vprašanju temeljiteje pomudimo.

Za proces nastajanja deljene lastnine je vsekakor zanimiva listina iz l. 1074, ki pozna svobodnjaka, obdelujočega hubo podložno dvorcu. Iz tega sledi, da je freisinško gospostvo v začetku pritegnilo zemljo v svojo last in jo dajalo v obdelavo, ne da bi to razmerje že samo po sebi vplivalo na osebni status uživalca, ki se je očitno še presojal po drugih kriterijih. Čeprav ni nujno, da izvira ta primer prav iz Sorškega polja, ga je vsekakor tudi tu treba pritegniti v razpravo.

Glede na to, da je avtor rekonstruiral razdelitev zemlje med kmetije ob kolonizaciji, bi bilo tu na vsak način želeli, da bi se bil nekoliko pomudil pri pojmu bavarske in slovenske kmetije, zlasti pa pri prvi. Za oceno raznih možnih alternativ (narodnost kolonista, velikostne razlike, obdelovalne razlike, razlike v pravnem položaju ali v obremenitvi) bi bil avtor gotovo najbolj poklican. Po mojem mnenju je že Blaznikova študija o Bitnjah pokazala, da velikostne razlike niso bile odločilne za razlikovanje obeh vrst kmetij.

Proces radiciranja osebnega statusa na zemljo se je gotovo izvršil na koloniziranem svetu vzporedno s kolonizacijo. Čim bolj ta zajema tudi staroselski svet, tem bolj postaja odvisnost osebnega položaja od zemlje pravilo. Tako se kmečko prebivalstvo Sorškega polja najkasneje ob koncu 13. stoletja, to je vzporedno s kolonizacijo in rekolonizacijo izenači v položaju podložništva. Po vsej verjetnosti moramo proces radiciranja staviti predvsem že v 12. stoletje. — Medtem ko smo brali doslej med vrsticami, pove avtor izrecno, da prevladujejo na Sorškem polju v začetku 14. stoletja zakupna zemljišča, konsolidacijo podložniškega razmerja po kupnem pravu pa stavlja v 15. stoletje (in to tudi na nefreisinskih tleh). V splošnem opažamo na Sorškem polju razmeroma nagel razvoj podložniških razmerij, medtem ko na Besniškem ozemlju razvoj zaostaja, saj so kmetije tu še sredi 18. stoletja zakupne.

Medtem ko smo doslej govorili predvsem o osnovnih kategorijah kmetškega razmerja do zemlje, kaže povzeti še celotno sliko vseh razmerij, predvsem glede obdelovalne zemlje:

1. Zemljiški gospod: nedeljena lastnina na vinogradih, (13.—15. stol.), zakupodajalec pri dvorcih (12. stol.), pozneje ostanki dominikalne zemlje; dominium directum v večini primerov kmetij.

2. Pri kmetu prevladuje od 13. stoletja dalje podložništvo. Viničarska lastnina ter simmani in srecharii v 12. in 13. stoletju ne tvorijo kake substancialno samostojne kategorije kmetškega položaja, marveč le podvrst podložnosti glede na posebno obliko delovne rente. Podobno velja za vidmarje. Posebno ime nas tu ne sme zavesti predaleč.

3. Posebno kategorijo tvorijo pač neviteški fevdi (Beutellehen), katerih ekonomsko bistvo je v tem, da ne tvorijo kompleksne gospodarske celote kakor kmetije, marveč le dopolnitev kmečkega obrata, nastalo praviloma na izkrcenem svetu (rovatarski fevdi); kvantitativna posebnost je v manjšem obsegu, pravna pa v tem, da kljub odvisnosti od zemljiškega gospodarstva sami po sebi ne vplivajo na osebni status uživalca in da so pravno ločeni od kmetije (15. in 16. stoletje). Značilnost, da se od njih daje posebna pristojbina, je vsekakor v tem primeru preskopa karakterizacija. O neviteških fevdih so nujno potrebne nadaljnje študije.

4. Zakup po »grajskem pravu« (od 13. stoletja dalje) bi smiselno veliko bolj lahko začeli imenovati zakup po mestnem pravu. Po tem zakupu so bile prej normalno podložne kmetije zlasti v bližini mesta razdeljene med meščane. S to prevedbo so te kmetije v gospodarskem pogledu izgubile svojo nekdanjo integriteto ter funkcijo samostojnega gospodarstva, v pravnem pogledu pa postale samo stvarnopravno (z dajatvijo, ki se razvije v priznavalnino) podložne, ne da bi povzročale osebno odvisnost uživalca. Tu gre za kvantitativno skromno, a kvalitativno značilno infiltracijo nastajajočega meščanskega elementa v agrarna razmerja v bližnji okolici mesta.

5. Svobodniška lastnina, glede katere se konkretni avtorjevi podatki ujemajo s splošno Polčevo koncepcijo tega razmerja.

6. Kajžarska razmerja, katerih bistvo pa je skopo karakterizirano.

Na vprašanje o socialni klasifikaciji prebivalstva bi mogli v precejšnji meri odgovoriti, če bi nekoliko podrobneje izdelali gornji prikaz agrarnopravnih razmerij. Vsekakor pa pogrešamo podrobnejše obdelave gostaštva, ki na ta razmerja sploh ni vezano, a ki je bilo v 18. stoletju razvito v približno enaki meri kot kajžarstvo. V tej zvezi naj omenimo zanimivo

navedbo loškega oskrbnika iz srede 17. stoletja, da na freisinškem loškem gospodarstvu gostači ne delajo tlake (tri dni v letu), kakor jo delajo v sosednih gospodarstvih, kjer imenujejo to tlako beraško tlako (Petlrobait). — Prim. DAS SA f. 547, ki vsebuje še več zanimivih podatkov o loških gostačih.

V poglavju o bremenih sorškega podložnika je podal avtor preglednejšo razvojno podobo. Vprašanje naraščanja in padanja obremenitve pa po mojem mnenju danes zaenkrat še ni rešljivo brez nevarnosti generaliziranja. Medtem ko je dvig denarne vrednosti bremen v dobi med 13. in 14. stoletjem še dokaj prepričljivo prikazan (čeprav bi relativni pomen tega dviga mogli presoditi le, če bi vedeli za ustrezno razvojno linijo donosnosti kmetijskega gospodarstva), pa je dvig v XVII. stoletju še zelo problematičen. Res je, da uvedba 4 gld robotnine ni bil majhen znesek (pribl. 5000 din ob hube letno), a na drugi strani so se razmerja vrednosti od leta 1501 do 1652 toliko spremenila, da ne moremo kratkoma proglasiti te dajatve za kako bistveno zvišanje v perspektivi daljših razdobj. Tudi vprašanje deželnih bremen in njihovih razvojnih tendenc je po mojem mnenju danes rešljivo le s precejšnjimi pridržki, ker moramo poleg kupne moči denarja, ki je za mesta prilično izračunljiva, upoštevati na podeželju tudi množino lastnega pridelka, tržne razmere itd.

Obdelavo gospodarskega položaja sorškega podložnika je avtor predvidel in se je tudi lotil, presojač po oddajah, kateri pridelki so v določenih dobah prevladovali. V zvezi z rekonstrukcijo gruntov pa bi kazalo ugotoviti za posamezne vasi tudi njihove prvotne gmajne, razmerje obdelovalne površine do pašnikov ter se s te plati tudi nekoliko približati vprašanju o razmerju med živinorejo in poljedelstvom.

Izredna vestnost in izčrpnost analize ob dobrem poznavanju velike množine gradiva je odlika Blaznikovega dela. Če pa sem v gornjem prikazu vsebine trčil ob to ali ono vrzel v ocenjevanih študijah, je vzrok v najinem različnem prijemu snovi. Avtor je predvsem analiziral, medtem ko je recenzent iskal bolj nekih preglednih rezultatov. V prepričanju, da je ob prehodu na bolj komplicirana področja agrarne zgodovine potrebna diskusija o razvoju in razširitvi naših delovnih metod, naj v kratkem navedem nekaj metodoloških zaključkov:

1. Temeljne probleme slovenske agrarne zgodovine moramo imeti pri delu ves čas pred očmi. Obdelava virov ne sme biti usmerjena v preveliki meri zgolj na zunanja obeležja, ampak mora že analiza iti v bistvo.
2. Metoda in razporeditev snovi se mora spreminjati glede na specifičnosti obdelanega terena.
3. Tudi odprte probleme moramo nakazati.
4. Rekonstrukcija kolonizacijske podobe slovenske vasi naj bi se v čim večjem številu primerov tudi grafično prikazala. Rezultati rekonstrukcije naj se povežejo tudi z drugimi problemi.
5. Tudi v starejši gospodarski zgodovini moramo poleg operiranja z absolutnimi številkami uveljaviti uporabo nekaterih elementarnih prijemov statistične vede.
6. Struktura lastnine je eno izmed bistvenih vprašanj, ki mora biti obdelano v zaokroženi celoti.
7. Že analitično delo mora pripraviti take zaključke, ki bodo brez temeljitih predelav ob širši sintezi uporabni, sicer se bo sinteza v preveliki meri vračala k dopolnjevanju analize.
8. Sintetični povzetek ni le v kratkem povzetku analize, marveč tudi v prikazu osnovnih tedenc razvoja, njihovih vzrokov ter v kvalifikaciji ter smiselni razporeditvi opaženih pojavov.

Če nam je ravno Blaznikovo delo dalo priložnost za to ugotovitev, s tem ni rečeno, da nismo več ali manj vsi, ki se so podobnimi vprašanji bavimo, prizadeti.

Pripombe v podrobnostih:

Dobro poznavanje materije avtorju ne dovoljuje, da predpostavlja enako poznavanje materije pri bralcu: grof Viljem (151). — Kako je razumeti razdelitev na proge, od katerih jih imajo posamezne kmetije 8—10? (152). — Legende zemljevidov po številkah, katerih pomen moraš iskati drugje, so nepraktične. Pri tem številke v ustrezni tabeli, kjer naj si pomen poiščeš, ne gredo niti po vrsti (str. 158, 198). — Da gredo razlike med urbarji in rekonstrukcijo na račun nefreisinških gospojev, mora bralec sam ugotoviti (151 ss). — Izredno težko razumljiva je razlaga o Stari Loki (154/55), Isto velja o Veštru (157). — Ponekod bi želeli razlago nejasnih imen (164 sl.). — Zakaj bi šteli »pri lojtrici« med nemška, takoj nato pa »za plankami« med indiferentna imena? Gotovo sta obe indiferentni (166) Isto velja o grabnu kot indiferentnem in podnu kot nemškemu imenu (168). Prav tako je Gavžnik indiferentno ime, prešnica je pa lahko tudi presušnica in slovensko ime (171). Čeprav je Windischer nemška oblika, pa po pomenu spada med slovenska imena. — Želeli bi statistično vzporeditev rezultatov, ki jih dajejo osebna, ledinska in krajevna imena. — Konec loških vitezov je nejasen (177). Razmerje med grajskim pravom in hubami štiridesetkarjev ter drugo meščansko lastnino je nejasno (188). Če so bili štiridesetkarji podložni kaki cerkvi (fabrica), potem njihova dajatev freisinškemu škofu ni dajatev »zemljiškemu gospodu« (188). — L. 1550 dajatev 24 oglejskih denaričev je očiten relikv (189). — Pri denarju gre običajno za sold in ne za šiling, tudi če se nemški tako označuje (razlika!) (189). — Ali izkazuje število gostačev v resnici posestno stanje? (201). — S čim utemeljuje avtor svojo velikostno klasifikacijo gruntov itd.? (201). — Podatke o denarju je previdno uporabljati (203). — Kdor je plačeval deželnemu gospodu pristojbino za izvrševanje deželskega sodstva, tega ni plačeval kot »zemljiški gospod« (208). — Schepho-posodnik, zakaj ne sodja? (209). — Vojna med Benetkami in Trstom 1463? (220). — Pol gilte(!) ni polovica letnega davka (221). — Ramfalsko vino, zakaj ne rebula? (219). — Pri presoji pomena beneške vojne (recte 1508—1516) za trgovanje je treba še previdnosti (222). — Davek ob kmečkem uporu je bil le enkrat, najbrž misli avtor na puntarski denarič, ki pa je gosposčinska dajatev (223). — Cena rži znaša običajno ¼ cene pšenice (225). — V nemškem povzetku Sorškega polja je precej slovničnih in stilističnih napak. Preračuni denarja na str. 270 do 271 imajo nekaj računskih napak.

Terminologija je v splošnem dobra, le nekaj izrazov se mi zdi nerodnih. Tako: »škofu odtujeno ozemlje«. Odtujiti z dativom ima dvoumen pomen. »Razdelitev po kolektivnem načelu« je v tej zvezi (157) sicer razumljiva, toda nekoliko paradokсна. »Prvotna skupna organizacija« (159) ni v tem, v čimer jo avtor karakterizira. Izraz »kupnina pri prodaji« ima drug smisel, v kakršnem ga uporablja avtor (160, 226). Kupnina je protivrednost za prodano stvar, ki jo dobi prodajalec, tu pa gre za dajatev zemljiškemu gospodu ob prodaji. Na Primorskem so to dajatev imenovali »prepis« in to se mi ne zdi tako slab izraz. Beseda posest je neštetokrat rabljena v pravno netočni zvezi.

V precejšnji meri moramo krivdo za razne drobne pomanjkljivosti pripisovati pomanjkanju dobre literature in zlasti preglednih priročnikov. Sicer pa število drobnih napak ne presega procenta, s katerim moramo računati pri vsakem resnem znanstvenem delu, ki gre v detajle. Saj je moral avtor segati v najrazličnejša, pri nas komaj obdelana področja in predelati ogromne gmote gradiva.

Zaključek: Blaznikovo delo je dragoceno po svoji temeljiti analitičnosti zlasti pri rekonstrukciji kmetij in solidnem obravnavanju obsežnega drobnega gradiva, ter daje neštete zanimive in dragocene rezultate, ki so večkrat le preveč skriti. Da bi tako delo nudilo čim več osnov za obdelavo slovenske agrarne zgodovine v širši perspektivi, bo morala slovenska historiografija za obdelavo večjih in bolj kompliciranih terenov iskati tudi novih prijemov. Za uveljavljanje takih prijemov bo nedvomno v prvi vrsti poklican Blaznik sam in gotovo se mu bo to tudi posrečilo. Naj pričakujemo od njega poleg

študij o Dovjem in freisinški zemlji na Dolenjskem še edicijo loških urbarjev, kjer bi se mu kot nalašč nudila priložnost za pregledno rekapitulacijo vseh ugotovitev o strukturi loškega gospodstva. Če sem tudi s svoje strani na konkretnem primeru obeh ocenjevanih razprav skušal dati nekaj pripomb in predlogov v tej smeri, naj se mi to ne šteje v zlo, ker pravijo, da včasih opazovalec več vidi, kot tisti, ki je sam v igri.

S. Vilfan

Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige. Uredil Mirko Rupel. Slovenska Matica. Ljubljana 1952. 8° 194 str. + 16 prilog.

Večina prispevkov v tej knjigi, posvečeni ob štiristoletnici prve slovenske knjige delno reformaciji in delno Trubarju, se peča z različnimi ožje odmerjenimi vprašanji zgodovine reformacije na Slovenskem. Anton Melik ugotavlja, da je bila okolica Trubarjevega rojstnega kraja, Raščice, v 16. stoletju razmeroma precej prometna pokrajina (Prometni položaj Raščice v Trubarjevi dobi, str. 57—64). Mirko Rupel (Primož Trubar in Formula concordiae, str. 63—112) opisuje s pomočjo na novo odkritih aktov v Osrednjem državnem arhivu Slovenije in v štajerskem Deželnem arhivu v Gradcu, ki jih v celoti tudi objavlja (str. 78—110), Trubarjev napor, ki je bil potreben, preden so predikanti »slovenskih dežel« (tako imenuje Trubar na nekem mestu te svoje korespondence Kranjsko, Štajersko in Koroško) podpisali do l. 1582 znano Formulo concordiae. France Stele (Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, str. 119—150) analizira Trubarjevo gledanje na umetnost, ki je ni odklanjal, dasi je odklanjal češčenje svetnikov in njihovih podob; v drugem delu svoje razprave pa opisuje umetnostne spomenike luteranske dobe pri nas in ugotavlja, da »je tu največji prelom v našem umetnostnem življenju«. Anton Svetina (Protestantizem v Ljubljani, Kulturnozgodovinske slike, str. 161—174; s tem je zvezan tudi njegov prispevek Protestantiska matična knjiga, str. 180) navaja po gradivu Osrednjega državnega arhiva in Ljubljanskega mestnega arhiva podatke o protestantizmu v Ljubljani, tako o slovenskih pridigah, navodila o postopku s prekrščevalci v l. 1547—1548, o preganjanju protestantskih knjig v mestu l. 1551 ter o ljubljanskih predikantih in narodnostni sestavi meščanstva v zadnjih desetletjih 16. stoletja. Pomembna je ugotovitev, da sta bili med protestantskimi obhajanci v letih 1580—93 približno dve tretjini slovenski, kar vsekakor kaže na slovensko večino meščanstva, zlasti zaradi dejstva, da je več let opravljal v mestu službo mestnega sodnika Dular, ki nemški ni znal. Nekateri drugi sklepi pa so manj utemeljeni — zlasti o močnem prekrščevalskem gibanju — kajti sklep iz raznih navodil na resnične razmere pri nas bi bil mogoče le tedaj, če bi pisec dokazal, da gre za navodila, dana zaradi tukajšnjih razmer in ne za izvajanje splošnih zakonskih določb o habsburških pokrajinah.

Vrsta prispevkov obravnava razna stranska vprašanja: Rajko Nahtičgal »Azbučni tabeli pri Bohoriču in v poznejših slovenskih slovnica in drugod« (str. 113—116), Fran Ramovš izvor Trubarjevih izrazov »Plumbarsku lejt« iz »Jubilum-fahrt« in »avštrij« (upor iz »laustern« (Iz Trubarjevega leksikona, str. 117—118); Alfonz Gspan obravnava ohranjene Trubarjeve portrete (Prispevek k ikonografiji Primoža Trubarja, str. 151—160), dopolnjuje Kidričev »Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti« (str. 175—176) in objavlja napis s Trubarjeve spominske plošče v Kemptenu (str. 180), Mirko Rupel in Vlado Novak opisujeta dva na novo odkrita primerka protestantskih tiskov (Bohoričeve slovnice z lastnoročnim posvetilom in Trubarjevega Novega testamenta, str. 176—178), Marija Verbič poroča o najdbi nemškega originala, po katerem je bil preveden »slovenski zapovedni list iz leta 1570« (str. 179—180), K. Dobida pa opisuje »Trubarjev spomenik na Raščici« (str. 181—182).

Najpomembnejši in posebej za zgodovinarja najzanimivejši sta v Drugem Trubarjevem zborniku brez dvoma obe uvodni razpravi, ki načenjata vprašanja naše reformacije glede na njene širše družbene temelje. Boris Zihnerl pristopa k pretresu »družbeno-političnih temeljev reformacijskega

gibanja na Slovenskem« (str. 7—14; na str. 11 popravi v vrsti 20 nerodno tiskovno napako »knezov« v pravilno »kmetov«) pretežno iz širših, evropskih gledišč takratnega razvoja. Pisec je plastično razgrnil evropske gibalne sile 16. stoletja in njihov pravec, zlasti glede na Nemčijo. Vendar pa so ponekod ta širša gledišča v preveč poenostavljeni obliki uporabljena tudi za precej bolj zamotani slovenski razvoj. Tako že uvodna trditev, da sta na slovenskih tleh reformacijsko gibanje in kmečki upori dva »med seboj neločljivo povezana« pojava (str. 7), ni nedvoumno jasna. Brez dvoma sta ta dva pojava neločljivo povezana po svojem temeljnem izhodišču, to je po gospodarskem in družbenem položaju na Slovenskem v 16. stoletju, vendar pa so panti starejši od reformacije in večji del ne le brez neposredne zveze z njo, marveč pomenijo prav nasprotni pol v stvarnem družbenem življenju kakor poglavitno krilo protestantskega gibanja pri nas (gl. str. 11, prim. tudi Kardeljevo jasno formulacijo v Novem svetu VI, 1951, str. 878, v razpravi »Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja«: »Reformacijsko gibanje in kmečki upori dejansko predstavljajo različne zavestne politične reakcije na iste objektivne procese v tedanjem družbenem sistemu«). Tudi trditev, »da je morala vsaka (podčrtal G.) družbena sila, ki se je hotela spoprijeti s fevdalnim svetom, poprej obračunati... s Cerkvijo« (str. 8), je podobna predaleč segajoča, dasi pogostna generalizacija (tudi Gestrin str. 32, in Kardelj, Novi svet VI, str. 868). Brez dvoma je to pogosten pojav pri revolucionarnih gibanjih v fevdalni družbi, ki ga srečamo zlasti pri zrelejših gibanjih te vrste. Brez dvoma jim je prav ta večja jasnost, o kateri priča ta pojav od albigenzov do svobodomiselstva 18. stoletja, tudi močno koristila. Vendar pa zaradi teh zrelejših gibanj ne gre spregledovati manj zrelih protifevdalnih gibanj, ki pa se tej generalizaciji povsem jasno upirajo — to velja n. pr. za vse največje slovenske kmečke upore (1478, 1515, 1573, 1635, 1713). Tudi Marxova ocena, da »so bili vsi (sc. Slovani), razen Rusov, reformacijsko razpoloženi« in da si jih je Avstrija s svojo protireformacijsko politiko odtujila, je za južne Slovane gotovo predaljnosežna, dasi pri neraziskanosti tega vprašanja l. 1856 kaj lahko razumljiva; za Hrvate je gotovo nepravilna, vsaj delno pa tudi za Slovence; zelo je dvomljiva tudi vrednost »bogomilskih tradicij« v tem pogledu, na katere opozarja pisec (str. 13). Končno je Trubarjevo stališče nasproti kmečkim puntarjem — najsi je res milejše od Lutrovega — vendarle ostrejšje in doslednejše, kakor se zdi po dosti medli formulaciji pisca (str. 14).

Ferdo Gestrin je pristopil k svoji razpravi »Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija« (str. 15—56) k istemu vprašanju na podlagi konkretnega zgodovinskega gradiva. Njegova razprava pomeni v naši zgodovinski literaturi prvi stvarni poskus te vrste, zgrajen v prvi vrsti na temelju virov o domačem razvoju in ne tako, da se ob podatkih starejše literature, ki je ta vprašanja močno zanemarjala in katere temeljna izhodišča obravnave se od naših precej razlikujejo, »po analogiji prenašajo tuje razmere na naša tla«, kar je pred kratkim po pravici grajal Rupel (Reformacija in naša literarna zgodovina, Slavistična revija IV, 1951, str. 67). Zlasti Kardelj je sicer pokazal (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939, str. 49—58; predelano v Novem svetu VI, 1951, str. 865—884) na presenetljivo nove strani v slovenskem razvoju v 16. stoletju in jih delno dokazal že tudi na podlagi dosti skromnega dotlej znanega gradiva, vendar pa je Gestrin kot prvi pristopil k sistematičnemu iskanju tozadevnih virov in v tem pogledu prepotrebno dopolnjevanju starejših zgodovinskih del o naši reformaciji.

Poglavitne Gestrinove nove ugotovitve zadevajo vprašanje meščanskega gospodarstva in raznih njegovih razvojnih teženj v 16. stoletju. Z ene strani močno podčrtuje prevladovanje cehovske obrti, ki pa so jo utesnjevali podeželska obrt, začetki zgodnjega kapitalizma z založništvom in nekaterimi manufakturami, pa tudi poseg tujih trgovcev v gospodarski okoliš posameznih mest. V trgovskem poslovanju našega meščanstva podrobno preiskuje spore med meščani in fevdalci zaradi kmečke in plemiške trgovine, pa tudi nesoglasje z deželnim knezom zaradi podpore, ki jo je dajal tujim trgovcem; pri vprašanju tujih trgovcev so deželni stanovi večkrat podpirali domača mesta

(str. 16—24). Kot najmočnejšo potezo razvoja naših mest v tem času podčrtuje težnjo po cehovski ureditvi in vezanem mestnem gospodarstvu; izjemo v tem pogledu pomenita Beljak in zlasti Trst zaradi svoje vloge v prehodni trgovini (str. 30—32). V očrtu gospodarskega razvoja podeželja, za katero je razpolagal v zvezi z našimi kmečkimi upori in turškimi napadi z boljšimi in novejšimi preddele, je manj novega. V glavnem povzema že znane ugotovitve o veliki gospodarski krizi, ki zajame od 15. stoletja sem tako zemljiškega gospoda kakor kmeta (str. 24—25), ter o njunem medsebojnem naraščajočem nasprotju (str. 30, 32). Isto velja o prikazu posledic turških napadov, pa tudi o odmevu oblikovanja centralizirane države pri plemstvu, meščanstvu in kmetu (str. 24—28), dočim pri očrtu odpora med ljudstvom proti razmeram v cerkvi zlasti v zvezi z meščanstvom vpleta spet pomembne nove ugotovitve (težnja po revni cerkvi, spori glede na položaj duhovščine v mestu, str. 28 do 29).

V drugem delu svoje razprave povezuje razvoj reformacije pri nas z dotlej očrtanim gospodarskim razvojem in iz njega izvirajočimi družbenimi nasprotji. S konkretnim stanjem avstrijske linije Habsburžanov pojasnjuje, zakaj je deželni knez ostal zvest katolicizmu, ki spričo tega pri nas nadomestuje knežji pravac protestantizma v severni in srednji Nemčiji (33; to utemeljevanje je ostalo glede na mesto Habsburžanov v Evropi vsekakor preveč omejeno le na naše domače razmere; gl. še druge momente pri Ziberlu, str. 12—13). Prav zaradi tega stanja je imela pri nas mnogo večji pomen in tudi moč plemiško-meščanska smer reformacije; povezavo plemstva in meščanstva je omogočilo skupno nasprotovanje deželnemu knezu, zlasti pa skladnost »stanovskega pokrajinskega partikularizma« s težnjami meščanstva po vezanem mestnem gospodarstvu. Prav s tem dejstvom pojasnjuje pisec skoraj popolno prevlado Lutrove oportunistične smeri protestantizma v tem taboru, kjer so drugi pravci (cvinglijanstvo in flacijanstvo) le zelo osamljeni pojavi (Beljak, Celovec, le mimogrede tudi v Ljubljani). Pomembna posebnost tega pravca reformacije pa je vendarle njegova velika skrb za slovenske knjige, namenjene v naših razmerah v prvi vrsti preprostem ljudstvu; izhodišče tega dela pa je seveda celotni protestantski verski in cerkveni koncept, ki je tudi pri drugih zamudniških narodih rodil v bistvu podobne pojave; naši protestantski pisci, izhajajoč iz tega koncepta, se vsekakor niso zavedali — prav tako kakor ne njihovi fevdalni meceni — da je to delo v skritem notranjem nasprotju z njihovo brezpogojno podporo fevdalnemu redu, kar se je pokazalo pozneje v dobi prosvetljenega absolutizma od vprašanju ljudskega šolstva (str. 33—36). Ob prehodu na kmečko-plebejsko smer reformacije pojasnjuje pisec najprej, zakaj so se v nekaterih okoliših kmetje vendarle oprijeli luteranskega pravca reformacije (na cerkvenih zemljiških gospodstvih, delno pod vplivom fužinarjev ali manjših mest, ponekod — tako v okolici Beljaka — pa tudi pod vplivom radikalnejšega flacijanstva), in nato podrobno preiskuje prekrščevalstvo in štifatarje, ki jih šteje kot nekaj podaljšek prekrščevalstva očitno tudi med protestantske sekte (str. 36—42). Ob zaključku podčrtuje splošni pomen reformacijskega gibanja za slovenski kulturni in narodni razvoj (str. 42—43).

Gestrin je objavil v svoji razpravi vrsto novih ugotovitev o resnični podlagi reformacijskega gibanja na Slovenskem, dasi osvetljuje razvoj na Kranjskem — predvsem zaradi virov, ki so mu bili na razpolago — močnejše kakor onega v ostalih naših pokrajinah. Ker gre za prvi poskus te vrste, nas seveda ne more začuditi, da posamezna vprašanja še niso do kraja rešena, marveč da se ob nekaterih Gestrinovih tezah še vedno zbuja nova vprašanja. Pripombe, ki jih bom v tem pogledu navajal v naslednjih izvajanjih, nikakor ne zmanjšujejo pomena Gestrinove razprave, marveč opozarjajo le na široko problematiko našega razvoja v 16. stoletju, ki jo je na nov način odkril.

Zdi se mi, da je delno zanemarjena vloga naših mest v prehodni trgovini in preveč poudarjena cehovska stran njihovega gospodarstva in boj za vezano mestno gospodarstvo v trgovini kot najvažnejše gibalo reformacijskega gibanja med meščanstvom (str. 20—21, 30—31, 33). Vse to so sicer pomembne

strani takratnega razvoja, vendar le v širšem okviru, sestavljenem iz različnih komponent. Le delno je namreč borba za vezano mestno gospodarstvo povezana z borbo proti deželnemu knezu, in sicer v borbi proti poseganju tujih trgovcev v podeželje; vendar pa borba proti tem ni omejena le na nastop njihovih krošnjarjev v podeželju, ki je lomil vezano mestno gospodarstvo, marveč tudi proti njihovem uveljavljanju v rudarstvu in fužinarstvu ter v udeležbi naših dežel v trgovini na večje razdalje, kar vse s pojmom vezanega mestnega gospodarstva še ni zajeto. Druga komponenta borbe za vezano mestno gospodarstvo pa razdvaja prav meščane in fevdalce, ki podpirajo kmečko podeželsko trgovino in celo sami posegajo vanjo, in družijo meščane z deželnim knezom, ki kmečki trgovini in tem težnjam fevdalcev v prid meščanstvu nasprotuje. Le s tem razlikovanjem raznih komponent in njihovega pomena v posameznih obdobjih 16. stoletja je mogoče razložiti dejstvo, da se meščani v drugi polovici tega stoletja najprej družijo s fevdalci v odporu proti deželnemu knezu, da pa upadu trgovine na dolge razdalje, ki ga izzove gospodarsko propadanje Benetk konec 16. stoletja, sledi odvrnitev meščanstva od protestantizma, spremljana na gospodarskem področju z zaostritvijo borbe mest proti kmečki in fevdalni podeželski trgovini. Prav tako le razlikovanje teh komponent razlaga dejstvo, da so bili prav najbogatejši meščani najbolj vztrajni pristaši reformacije in da se jih je okrog 1600 precej izselilo, da so mogli ostati protestanti. Pomen trgovine na dolge razdalje je torej v razvoju protestantizma na Slovenskem vendarle pomembnejši činitelj, kakor se to zdi piscu.

V obravnavi samega gospodarstva se mi zdi tudi, da je preveč, če trdimo, da spadajo steklarne in papirni mlini pri nas v 16. stoletju že med manufakture (str. 19); navadno — in po mojem mnenju pravilno — jih štejejo k obrtnim delavnicam.

Druga vprašanja pa se postavljajo zlasti v zvezi s kmečko-plebejskim gibanjem in z vprašanjem razmerja našega reformacijskega gibanja do kmečkih puntov. Ali je precej poznejši Dingenauerjev opis prekrščevalstva — pisec nedvomno ni očividec — res posnet po podatkih o prekrščevalstvu na Štajerskem ali pa je nastal le po virih, ki govore o prekrščevalstvu nasploh? Vir sam v tem pogledu ne daje odgovora. Trditev, da bi se morali plemiči, ki so prešli v to gibanje, »vsemu odreči v smislu evangeljske enakosti« (str. 39), zavrača že dejstvo, da so vendarle ostali posestniki svojih zemljiških gospodstev; v teh primerih gre vsekakor že za močno razvodenelo prekrščevalstvo, ki se je prav tako zelo omililo tudi na Moravskem. Predvsem pa je kljub Gestrinovemu pregledu, ki je v tem pogledu premalo konkreten, še vedno zelo nejasno, kolikšen obseg je prekrščevalstvo v naših krajih v resnici doseglo v raznih časih. Zdi se, da so vsaj njegovi odmevi res soudeleženi pri uporu 1525, dasi to vsekakor ni bil njegov glavni vzrok in dasi zaradi pomanjkanja virov ni mogoče soditi o intenzivnosti omenjenega vpliva (Grafenauer, Boj za staro pravdo, 1944, str. 115). Značilno pa je, da vizitacija l. 1528 — torej v času, ko je bilo na zgornjem Štajerskem v polnem vzponu — na slovenskem podeželju na Štajerskem sledov prekrščevalstva ni zasledila, kljub drugačnemu Dingenauerjevemu poročilu, ki očitno generalizira položaj na zgornjem Štajerskem na vso deželo. Podatki, ki jih navaja Gestrin (str. 40, 54—55), večji del ne pričajo o prekrščevalstvu pri Slovencih, ker gre z nekaj izjemami za obrobno nemško ozemlje ali nemške meščane. Vsekakor ti primeri, posejani kar v dolgem razdobju, ne ustvarjajo vtisa močnejšega gibanja; značilno pa je spet, da Trubar l. 1582 izrečno trdi, da se je »razmahnilo prekrščevanje« pri Slovencih »preden se je evangelij tako čisto in javno pri njih pridigal«; po letu 1545 pa so po njegovih besedah izginili in je edin nasprotnik protestantizma odtlej le »brezumno papeštvo«.

Nekoliko drugačno je vprašanje »novih štiftarjev«, Pri teh gre v 80-ih letih 16. stoletja res za široko gibanje, ne sicer »povsod na Slovenskem« (str. 42), pač pa v vrsti okolišev v vseh naših pokrajinah. Tega gibanja gotovo tudi ni mogoče več vključevati v okvir uradne katoliške cerkve na Slovenskem. Toda ali jih smemo postavljati v okvir reformacijskega gibanja 16. stoletja v njegovem običajnem pojmovanju? Gestrin jih skuša povezati s pre-

krščevalci. Njegovi tozadevni dokazi pa me ne prepričujejo. »Martranje« ne le da ni posebnost prekrščevalskega nauka, »da Kristus ni zadostil za naše grehe«, marveč ga pri pravem prekrščevalstvu sploh ne srečamo, pač pa celo pri uradnem katolicizmu, še bolj pa pri raznih katoliških mističnih sektah že od antike naprej. Stopistranovo in njegovih vernikov odlaganje obleke ob izjavi »To je nashiga milostiuga Jezusa« je laže razložiti in povezati z bolešno podčrtanim darovanjem obleke romarskim cerkvam (gl. Trubarjeva sporočila pri Ruplu, Slovenski protestantski pisci, 1954, str. 59 na dveh mestih; I. Grafenauer, Štiftarji in štiftarska narodna pesem, Slovenski jezik II, 1939, str. 146—147; L. A. Veit, Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter, 1936, str. 57; G. Franz, Der deutsche Bauernkrieg, 1943, str. 52 in 54), ki so jo te nato prodajale v svojo korist, kakor pa s pričakovanjem konca sveta in poslednje sodbe (dasi tudi to v 15. in 16. stoletju ni zvezano le s prekrščevalstvom). Prav tako vsa štiftarska organizacija (nazivi bratje in sestre, svobodna verska občina, laiško vodstvo, skupna blagajna) ni nič posebej prekrščevalskega, marveč srečamo take pojave pri kmečkih vernikih ali sektaših že dolgo pred reformacijo. Vse to so poteze, ki jih je prekrščevalstvo samo prevzelo iz starejših kmečkih gibanj 15. stoletja in so mogle prav tako neposredno priti tudi do štiftarjev, še posebej, ker ta gibanja v 16. stoletju nikakor niso pretrgana (razen v kolikor so zajeta od pravega protestantizma).

Vprašanje dveh sodnih zapisnikov po skupnem premoženju Gestrin po moji sodbi neutemeljeno posplošuje, kajti večina vprašanj o »skupni blagajni« v teh zapisnikih jasno dokazuje, da gre le za vplačevanje neke pristopnine članov v skupno blagajno, ki je bila v upravi voditeljev sekte v prizadetem okolišju, ne pa za skupnost premoženja. Tudi glede na štiftarske načrte za kmečke upore pisec preveč trdi — v virih najdemo le po eno tako vprašanje v dveh primerih, ne pa da bi se »vsa zasliševanja« vrtela »okrog organizacije upora, če so ga in kdo ga je pripravljala« (str. 41).

Z druge strani pa je treba podčrtati, da je že »štiftarstvo« kot tako, še bolj pa z njim povezano češčenje svetnikov, povsem v nasprotju s prekrščevalstvom in njegovim gledanjem na cerkveno organizacijo, bogoslužje, zakramente itd. (Funk-Bihlmeyer, Kirchengeschichte, III, 1954, str. 39—40). Če torej vidimo po izjavah naših protestantov, zlasti Trubarja, da se je štiftarstvo razvijalo prav do 1582 v okviru in delno s podporo katoliške duhovščine, če se že l. 1562 prav ob tem štiftarstvu kažejo prvi pojavi za »nove štiftarje« značilnega skakaštva (gl. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 1954, str. 40—41, 59—60, 78, 122—124), če končno tudi nekatere »novostiftarske« gradnje podpira tamošnja duhovščina in sodeluje pri bogoslužju (ODAS, Vic. arh. I 135), »novostiftarsko« poslanstvo v Gradcu pa trdi, da se štiftarji drže predpisov katoliške cerkve, je pač jasno, da so »novi štiftarji« zrasli v sekto iz protestantizmu nasprotnega kmečkega verskega gibanja, ki se je vsaj vse do okrog 1580 po Trubarjevem pričevanju držalo širšega katoliškega okvira. Tudi Kardeljeva razlaga Trubarjeve polemike proti »krivim in hinavskim trditvam ... navideznih duhovnikov o čistem nauku svetega evangelija in pa nevednosti in preproščini ubovega slovenskega in hrvaškega navadnega ljudstva v verskih zadevah« v uvodu k »Artikulom« kot polemike proti sektam »od demoraliziranih skakačev do revolucionarnih prekrščevalcev« je namreč neutemeljena. Neposredno pred navedenim mestom pove Trubar, da gre ob tem za opomine katoliške duhovščine, naj se ljudje »varjejo novih pridigarjev in knjig in naj trdno vztrajajo pri veri svojih staršev« (Novi svet VI, 1951, str. 873; Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 67—68). »Novi štiftarji« se torej razvijejo v sekto — po vsem, kar je o njih doslej znanega — iz katoliškega kmečkega gibanja, ki že od 15. stoletja teži po razrahljanju organizacijskih vezi, v odporu tako proti protestantizmu kakor proti uradni katoliški cerkvi, pa brez posebnega notranjega vpliva reformacijskih struj. V okvir »reformacije« spadajo le, če opredelimo to precej širše, kot je to prav za 16. stoletje v navadi, namreč kot gibanje za reformo katoliške cerkve v celoti (kar pa se začinja že v 15. stoletju). Prav pri obravnavanju 16. stoletja, ko se fronte že ustale, je pa seveda potrebno, da se na uporabo

takega širšega pojma tega izraza posebej opozori, ker sicer izvajanje izgubi potrebno jasnost.

Za zaključek še vprašanje razmerja reformacije do kmečkih uporov ter sploh do krize fevdalnega sistema pri nas. V našem zgodovinoписju niso redke trditve o močnem vplivu reformacije na kmečke upore. Sled teh tez je ohranjena tudi v Gestrinovih trditvah, da je »program slovensko-hrvatskega upora dovoljšen dokaz« o tem, kako je kmečko-plebejska »smer reformacije vplivala na notranjo, ideološko stran kmečkih uporov«, in da je meščanstvo z borbo za reformacijo »zadalo prvi udarec fevdalnemu sistemu« (str. 37 in 43). Stvar kljub dosedanjemu ubadanju s temi vprašanji ni še jasna.

Precej trdna je domneva o vplivu prekrščevalstva na poskus upora 1525 (str. 37). Že o vplivu štiftarjev v tem pravcu pa bi mogli govoriti le, če bi se v štiftarskih okoliših kazala kaka močnejša puntarska gibanja v primeri z neštiftarskimi okoliši. Pregled uporov — vseh sicer gotovo ne poznamo — tega ne potrjuje. Med leti 1573 in 1630 je doslej znanih na nekdanj štiftarskem območju 7 uporov, izven njega 25. Večkrat sega območje upora celo prav v sosedstvo štiftarskega okoliša, a njegove meje ne prestopi (n. pr. razmerje Haloz in Slovenskih goric; zgornja Savinjska dolina l. 1635 itd.).

O vplivu te vrste gibanj na naše kmečke upore do l. 1517 je ob uporabi običajne zgodovinske terminologije pač nemogoče govoriti. Zahteva puntarjev l. 1478 po pravici soseke, da si sama izvoli izmed duhovnikov svojega župnika (B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, str. 54), gotovo ni šla preko vprašanja cerkvene organizacije, kajti sicer bi duhovnik Unrest pač ne pozabil utemeljiti v svojem zaključku opisa upora — da »je prišel Bog s svojo pomočjo, ki pravičnih ne zapusti, in je kaznoval kmečko nezvestobo z nevernimi Turki; to je storil Bog zato, da ne bi nezvesti uporniki prelivali krščanske krvi« —, da se je vse to zgodilo zaradi puntarskega krivoverstva. Iz slovenskega kmečkega upora poznamo sicer podobo kmeta Klandra iz okolice Radovljice, ki kaže vsekakor opazne sledove srednjeveškega misticizma 15. stoletja; vendar pa to gibanje kot tako v kmečkih zahtevah kaže te vrste vplive spet le v gospodarsko utemeljenih zahtevah po prevzemu (poleg drugih) tudi duhovskih sodišč za kmečko zvezo v imenu cesarja in morda v na Koroško omejenem utemeljevanju kmečkih zahtev z »božjo pravdo«, katere konkretne vsebine, v tem primeru žal ne poznamo (B. Grafenauer, n. d., str. 62, 105—106). Tudi najširše konkretne kmečke zahteve, ki so nam znane iz tega upora, ne dajejo oporišč za ugotavljanje kakih posebnih idejnih ali verskih pravcev, ki bi jim puntarji sledili. Proti cerkveni gospodi so nastopali pač kot proti vsem drugim svojim izžemalcem.

Konkretnega programa naših puntarjev iz leta 1525 žal sicer ne poznamo, toda pritožba ne le stanov, marveč tudi škofa Rauberja, da so krivi upora tudi nekateri duhovniki, kaže na verjetnost prekrščevalskih vplivov na upor tudi pri nas. Za podrobnejši pretres pa nam je na razpolago vendarle le še zlasti pomembni puntarski načrt hrvatsko-slovenskega kmečkega upora 1572/73.

V najdaljnosežnejši obliki je očrtal puntarski program ujeti puntarski poglavar Ivan Svrac, ki je izpovedal, da »so nameravali odpraviti naklade, dace in druge naklade in se boriti z gospodo, ki je bila proti njim. Govorilo se je tudi o tem, da hočejo, ko bi gospodo premagali, ustanoviti v Zagrebu cesarsko namestništvo, sami pobirati dajatve, činže in davke in sami skrbeti za mejo. Gospoda se namreč za mejo nič ne briga« (Rački, Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine VII, 1875, str. 274). Med številnejšimi izjavami, da so se kmetje uprli predvsem zaradi dajatev (Rački, n. d., str. 255: prebivalci Radeč so slišali, »da puntarji ne nameravajo nič slabega; hočejo namreč odpraviti le nepravilne vsakoletne dajatve, naklade in dace«; str. 266: »nameravali so napasti pobiralce naklad in daca«; str. 268: »pristojbine napraviti za pravične«) je pomembnejša še izjava Šterca v Jurkloštru, da gredo puntarji po pokrajini, »da bi odpravili naklade, tridesetino (carino na ogrsko-avstrijski meji), dace, glavarino in župnike, ker (oznajnajo) na pridižnicah dac, glavarino in druge davke, kjer bi morali oznajnati le božjo besedo in o takih stvareh molčati« (Rački, n. d., str. 185—186). Uporniki so »začeli ta upor«, ker »so hoteli postaviti pokonci cesarsko pra-

vico« (Rački, n. d., str. 253), poleg tega pa slišimo tudi izjavo, da »so nam naše ceste zaprte, hoteli smo jih torej odpreti« (Rački, n. d., str. 252).

Vsa širina teh namer se kaže šele v zvezi z vojaškim načrtom upornikov. Že od začetka upora so krožile med fevdalci vesti, da bodo uporniki v več oddelkih prodrli v vse notranjeavstrijske dežele (Rački, n. d., str. 171, 176, 182). Ves ta za kmečke upore brez dvoma izjemno jasno zamišljeni in pri nas edinstveno široki vojni načrt pa odkriva izpoved Simona Gregoriča, brata Ilije, avtorja tega načrta: »Ilija se je odločil pri Klanjcu (pod Cesargradom ob Sotli), da vpade v brežiško gospostvo, dvigne kmete s seboj, potem pa pošlje en del na Krško polje. Ti bi morali iti do Novega mesta in potem iti spet navzdol (po neki drugi izpovedi do uskokov, torej skozi Metliko ali Žumberak) do Jastrebarskega ali Samobora; on sam pa je nameraval do Sevnice, Radeč, Laškega in Celja, do Vranskega preko Ločice (?; Zschaidinger), potem nazaj do Rogatca in drugih kmetov iz Cesargrada. Oni iz Stubice pa bi morali ostati pri meji, da bi zabranili drug vpad doma... Sicer pa so mnogi med puntarji, s katerimi se je razgovarjal, rekli, da hočejo iti do Ljubljane in morske obale in vse spraviti podse« (Rački, n. d., str. 263 do 264, 274).

Ves ta program je za kmečki upor izredno jasno zamišljen tako po svoji vsebini kakor tudi po svojem teritorialnem obsegu. Borba proti Tahiju, ki je upor sprožila, se je razširila v upor proti fevdalcem sploh (Rački, n. d., str. 191—192), proti cerkveni podpori fevdalcem in zlasti tudi proti zaprekam kmečke trgovine med hrvatsko mejo in morjem. Nedotaknjena pa je ostala še vedno vera v cesarja in »cesarsko pravico«. Iz vsega tega je zrasel načrt ustanovitve novega državnega telesa na jugovzhodu habsburških dežel, v katerem naj bi zamenjalo fevdalce kot posrednike med cesarjem in ljudstvom vodstvo kmečke zveze kot cesarsko namestništvo. Uporniki priznajo potrebo davkov in dajatev, vendar pa zahtevajo, da mora odločati o njih in njihovem pobiranju ter porabi kmečko namestništvo. Vse od začetka teže uporniki za povsem jasnimi vojaškimi cilji: z ene strani hočejo spraviti pod svojo oblast določeno ozemlje, trdno povezano tako v gospodarskem pogledu (trgovinske vezi Ptuj oz. Zagreb—Ljubljana—Italija oz. Reka) kakor tudi pri skupni obrambi proti Turkom, z druge strani žele čim hitreje zbrati čim večjo vojaško moč na odločilnem mestu, severno od Zagreba. V ta okvir spada tudi upor pri Štatenbergu, od koder so uporniki po osvojitvi gradu (padel je pred sredo januarja 1573, torej še pred začetkom upora na Hrvatskem) odšli na jug, da podpro upor v južnih predelih Štajerske.

Vrsta potez veže ta načrt s starejšimi kmečkimi upori, zlasti s slovenskim iz l. 1515 (širina borbe proti fevdalcem, boj proti mitnicam, vera v cesarja, vloga kmečke zveze v kmečkih načrtih bodoče ureditve države, priznanje potrebe in način ureditve davkov) in celo koroškega iz l. 1478 (obramba pred Turki, borba proti duhovnikom, ki podpirajo fevdalce) in ogrskega iz l. 1514 (ime »križarji«, ki si ga puntarji nadevajo, Rački, n. d., str. 209; B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, str. 53—54, 106—107). Bistveno nova poteza v tem načrtu je predvsem v osvoboditvi od krajevne in celo pokrajinske omejenosti ter v zvezi s tem jasen vojaški načrt, delne novosti pa pomenita tudi močnejši poudarek na boju za svobodo trgovine in jasnejša formulacija o duhovščini.

Vzroka za te novosti pa ne gledam v vplivu reformacijskega gibanja. One so odraz stvarnega življenja. Zmaga nad lokalnimi mejami je posledica kmečke trgovine in dejstva, da so slovenske in hrvatske pokrajine od okrog 1530 dalje stvarna enota v obrambi proti Turkom, ki je v največji meri slo-nela prav na kmečkem prebivalstvu in bila omogočena z njegovimi bremenji. Jasnejši poudarek na borbi za svobodo trgovine je posledica dejstva, da v istem času rastejo na slovenskem ozemlju nove mitnice in carinske meje med pokrajinami, ki naj bi s svojim donosom finančno podprle obrambo proti Turkom. Edino v formulaciji proti duhovščini bi mogli misliti na vpliv protestantskega gibanja, če ne bi te teze močno zaviralo dejstvo, da je upor močno podprlo prav nasprotje med kalvinskim Tahijem in katoliško duhovščino v Hrvatskem Zagorju. Župnišče v Brdovcu je bil hkrati tudi glavna

puntarska pisarna! Prav spričo tega je težko trditi, da bi šle puntarske namere v tem pogledu preko namer koroških puntarjev iz l. 1478. Edini vpliv protestantskega gibanja na kmečke upore pri nas, o katerem je izven 1525 mogoče govoriti, se torej zmanjša le na vprašanje, ali ni posledica razgibanega verskega boja 16. stoletja dejstvo, da so bili puntarji 1572/73 sposobni ustvarjati tako široke načrte. Morda je res vplivalo tudi to, a v prvi vrsti je kmečki napredek — po moji sodbi — posledica njihovega posega v trgovino in zlasti neposredne pritegnitve v obrambo proti Turkom, torej ne diskusij, marveč stvarnega življenja, ki jih je pritisnilo z vso svojo nezaslišano težo.

Neizpodbitno dejstvo, ki nam ga kaže zgornja analiza kmečkega upora 1573, je namreč, da je živelo v 16. stoletju ne glede na verske boje precej trdno izročilo samih kmečkih puntov in puntarskih namer. Vsekakor ni slučajno, da Trubar v svoji znani polemiki proti kmečkim uporom l. 1575 našteva skoraj vse upore, katerih vpliv je mogoče zaslediti pri hrvatsko-slovenskem (Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 134). Ze samo to dejstvo pa zahteva bistveno revizijo gledanja našega zgodovinopisja na ves razvoj v 16. stoletju.

Gljuč za razumevanje našega razvoja v 16. stoletju je po mojem mnenju prav v velikem revolucionarnem kmečkem gibanju, ki ga samega na sebi ni mogoče potisniti v noben poseben verski okvir. Rodile so ga gospodarske in družbene razmere. Določene verske usmeritve v smislu borbe med protestantskimi in katoliškimi gesli nima. Kmečki upori — in ne reformacija — so tisti, ki zadajajo fevdalizmu pri naš ne glede na svoj neuspeh prve velike udarce. Oni so tisti, ki so pokazali sedem stoletij po padcu slovenske politične svobode, da slovensko ljudstvo vendarle pomeni pomemben element v političnem življenju na Slovenskem. Vse do zemljiške odveze z l. 1848 ne prestanejo več. Prav ta borba vodi do nekaterih bistvenih pojavov slovenskega narodnega prebujenja v 18. in 19. stoletju (B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, str. 109—110; Slovenski zbornik 1945, str. 177—195; Zgodovinski časopis II-III, 1948—49, str. 10—47, 60). Prve tiskane slovenske besede so »Le vkup, le vkup uboga gmajna« in »za staro pravdo« v nemški pesmi iz l. 1515! »Kdor je imel kaj povedati tem osveščenim revolucionarnim potlačenim kmetom in plebejcem, je moral govoriti v njihovem slovenskem jeziku«. V tem se povsem strinjam s Kardeljevim izvajanjem ob odkritju Trubarjevega spomenika na Raščici (Slov. poroč. 11. IX. 1951).

Kmečki upori so torej ustvarili dobršen del tistih družbenih pogojev, ki so sodelovali pri nastanku prve slovenske knjige, dasi je seveda sami ne bi mogli doseči, marveč je njeno rojstvo predvsem plod splošnega koncepta reformacije. S tem, da so slovenski protestantski pisci ustregli tej potrebi, so se objektivno in če presojamo mesto njihovega dela v luči poznejšega razvoja slovenskega naroda, nedvomno na vidnem mestu vključili v borbo za slovensko narodno prebujenje, saj so dali tej borbi s slovensko knjigo eno med njenimi poglavitnimi orožji (Kardelj, Novi svet VI, 1951, str. 878—884). Vendar, najsi pričajo mesta v protestantskih delih, ki govorijo o Slovencih in njihovem jeziku ter potrebi šolske organizacije, o velikem obsegu slovanskih ljudstev, res o iskreni ljubezni do slovenskega ljudstva, so vendarle vsi njihovi slovenski spisi odmerjeni le za potrebe preprostega ljudstva. Jezikovna praksa naših protestantskih piscev se ravna povsem po obstoječem stanju — plemičem namenjeni uvodi so nemški, tekst za ljudstvo slovenski. Prav tako jasno pravi »Cerkovna ordnunga«, da naj se uči v mestih in trgih »latinsku inu nemšku«, »per tih farah« — to očitno meri na podeželje — pa »tu slovensku pismiu, brane inu pisane« (Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 83). Tudi tu, kjer so dosegli največ in ustvarili v resnici bistveni prelom v slovenskem kulturnem razvoju, zastoj iščemo dokumenta, ki bi pričal o misli na spremembe, ki bi rešile Slovence položaja ljudstva podložnikov, ki so mu zapadli v zgodnjem srednjem veku, na spremembe, za katere so v istem času prelivali svojo kri kmečki puntarji.

Prav v programatičnih nalogah, kako razširiti uporabo slovenščine preko prakticističnih potreb kmeta (oz. verske propagande med kmeti) je tista

bistvena razlika med delom naših protestantov v 16. in narodnih buditeljev v 18. stoletju, ki so jo rodile šele nove gospodarske spremembe, med njimi tudi takšne, za kakršne so se borili puntarji brez uspeha in brez odmeva pri protestantskih piscih že v 16. stoletju. Prav ta bistvena razlika je šele dala borbi za slovenski jezik politični pomen, ki ga spričo tega ni mogoče predstavljati že v protestantsko dobo (Novi svet VI, 1951, str. 881).

Predvsem pa ocena protestantskega gibanja v 16. stoletju pri Slovencih v družbenem pogledu ne more izhajati iz pomena njihovega književnega dela za razvoj v 18. stoletju, marveč iz njegove *konkretne, subjektivne vloge* v razgibanem razrednem boju 16. stoletja. Tu pa vidimo — z izjemo razmeroma rahlega odmeva plebejsko-kmečkih struj reformacije pri nas — globoko notranje nasprotje med objektivnim pomenom dela reformatorjev in med njihovo subjektivno vlogo v 16. stoletju. Trije razvojni se takrat bijejo pri nas za prevlado: revolucionarni pravec kmečkih puntarjev; fevdalni pravec pokrajinskega plemstva, ki hoče vso oblast spraviti v roke »plemenitih« izkoriščevalcev ljudstva, da bi se tako rešili gospodarskih težav, v katere zahaja fevdalna veleposest v novih gospodarskih razmerah; absolutistični pravec deželnega kneza, ki je kljub pomembnim negativnim potezam (začasno je utrdil fevdalno izkoriščanje, dasi pod delnim nadzorstvom centralnih uradov; utrditev nemškega gospostva v obliki uradov; dolgotrajen premor v slovenskem književnem delu; v primeri s protestantizmom okorela, mnogo bolj od uradne cerkve odvisna in slovenski šoli in književnosti nenaklonjena zamisel katoliške verske organizacije in duhovnega življenja) vendarle spričo neuspeha puntarjev pomenil edino pot do razmer v 18. stoletju, ki so izzvale slovensko narodno prebujenje. Protestantско gibanje na Slovenskem — in z njim vred slovenski protestantski pisci — je od srede 16. stoletja povezano na življenje in smrt z družbeno najbolj nazadnjaškim od teh treh pravev — s plemstvom. V velikem revolucionarnem vrenju 16. stoletja stoji subjektivno prav na nasprotni strani od kmečkih puntov, ki jih Trubar ne prepoveduje le s svojo znano izjavo v »Katehismusu z dvejma izlagama« (1575) pod vtisom kmečkega neuspeha l. 1573, kjer kar naravnost pravi, da »so ti verni« od fevdalcev storjeno najhujšo »silo inu krivico dolžni volnu trpeti, nih tako nujo, revo, silo inu krivico zred sujo družino Bogu tožiti inu nekar punte oli avštrije začinati oli sami sebe meščovati« (Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 133—134), marveč tudi v obeh temeljnih tekstih »Slovenske cerkve«, v »Artikuli« (1562) in »Cerkovni ordnungi« (1564; gl. Ramovš, Drugi Trubarjev zbornik, str. 18, in A. Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov, 1946, str. 51—52). Reformacija pri nas ne le torej ne pomeni »idejnega okvira« revolucionarnega vzpona slovenskega ljudstva v 16. stoletju, ona subjektivno v glavnem podpira prav nasprotnike tega revolucionarnega vzpona (prim. o načelnem odobravanju fevdalnega reda še A. Kos, n. d., str. 35—37, 43—45, 47—60).

Ocena reformacije je torej z različnih perspektiv različna. Če jo ocenjujemo v okviru razmer 16. stoletja, je nedvomno neprecenljiva njena zasluga v okviru slovenskega kulturnega razvoja, ki mu je postavila trdne temelje s svojim književnim delom in mu v marsičem dala pravec za dve stoletji, in prav tako neprecenljiva glede na utrjevanje slovenske narodne skupnosti, ki ji je dala skupni književni jezik. V okviru razredne borbe 16. stoletja je naše konkretno protestantsko gibanje v daleč prevladujoči meri zaveznik plemstva in podpira njegovo borbo za utrditev fevdalnega izkoriščanja brez vsakega nadzorstva. S širših perspektiv slovenskega razvoja pa je ustvarila orožje, s katerim so slovenski narodni buditelji v 18. stoletju mogli na Slovenskem bistveno podpreti že nekaj stoletij trajajočo puntarsko borbo za slovensko narodno osvobodjenje. Te različne poglede je ob obravnavanju 16. stoletja vsekakor treba imeti vse pred očmi in ne posploševati ocene ene strani protestantizma pri nas na celoten zgodovinski pojav v vseh njegovih straneh, kar je naša publicistika mnogokrat storila glede na zasluge naših protestantskih književnikov.

Bogo Grafenauer

Dr. Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v 16. stoletju. Pedagoški tisk, zvezek 6. Izdalo Pedagoško društvo LR Slovenije, Ljubljana 1952, str. 1—224.

Ob 400-letnici prve slovenske knjige, ki nam jo je dal Primož Trubar, je med slovenskimi zgodovinarji, slavisti in kulturnimi delavci zopet poraslo zanimanje za številna, še nerešena vprašanja reformacije. Eno takih je bil tudi problem protestantskega šolstva in le-tega se je lotil avtor omenjenega dela. To vprašanje so sicer načenjali že drugi pisci, med njimi tudi F. Kidrič, vendar ga niso obdelali v celoti, predvsem pa ne z gornjega vidika. V. Schmidt, ki je začel sistematično proučevati razvoj šolstva na Slovenskem, se je torej moral najprej ustaviti pri protestantskem šolstvu in ga raziskati. Zaradi tega moremo knjigo označiti le kot manjši, čeprav zaključeni del obravnavanja mnogo širšega vprašanja, s katerim se pisec ukvarja (glej V. S., Odnos cerkve do osnovne šole na Slovenskem ob prehodu fevdalizma v kapitalizem, Sodobna pedagogika IV., 1953, str. 129 sl. in 193 sl.). Vendar je z njo avtor, ki je eden naših vodilnih pedagogov-teoretikov, postavil temelje slovenskemu pedagoškemu zgodovinopisju (prim. oceno dr. L. Zlebnika v Sodobni pedagogiki IV, 1953, str. 60 sl.).

V najboljšežnejšem in osrednjem poglavju svojega dela je avtor izčrpno in temeljito obdelal protestantsko stanovsko šolo v Ljubljani od njene ustanovitve l. 1563 do njenega konca l. 1598 (str. 25—146). V prvih dveh, po obsegu mnogo krajših poglavjih pa je orisal odnos naših reformatorjev do vzgoje in mladine ter njihovo delo, zlasti delo Primoža Trubarja, za slovensko osnovno šolo. Knjigi je dodal tudi tekst drugega Bohoričevega šolskega reda za stanovsko šolo iz l. 1575 in pa Frischlinov šolski red iz l. 1584, ki je veljal nato do konca ljubljanske stanovske šole (str. 189—224). S tem sta prvič v celoti objavljena oba naša najstarejša dokumenta iz šolskega področja, kar je seveda knjigi v korist.

V delu so pomembne ugotovitve, važne tudi za zgodovinarja in ne le za pedagoge. Omeniti nam je poleg drugih (n. pr. iz področja pedagogike, o vplivu humanizma na naše protestantsko šolstvo, da je na Slovenskem šele reformacija omogočila laikom dostop na področje pedagoške vede in dr.) zlasti dvoje. Prvič, da so slovenski reformatorji prvi v zgodovini našega naroda izrazili zamisel osnovne šole, ki naj bi zajela otroke obeh spolov na podeželju in tudi v mestih, kar je avtor dokazal v polemiki z drugačnim Kidričevim mnenjem. Toda ob tej ugotovitvi je nujno treba postaviti vprašanje, koliko so naši protestanti to zamisel uresničili? Nanj pisec ni skušal odgovoriti. Seveda je ob sedanjem stanju virov težko dati odgovor, toda zgodovina bo morala poskušati nanj odgovoriti. Ne glede na to, koliko so naši reformatorji s Primožem Trubarjem v praksi izvedli zamisel osnovne šole, pa so s svojim gledanjem bili pred nemškimi ter se naša reformacija tudi v tem pogledu loči od nemške. In drugič, da je skrb za šolstvo našim reformatorjem navdihnila tudi želja po dvigu slovenskega ljudstva iz kulturne zaostalosti in da niso nagib za svoje vzgojno delo dobili samo v verskem nauku in v svoji usmerjenosti v onostranstvo, kamor so prenašali tudi svoj vzgojni smoter. Vendar se mi zdi, da je avtor to nekoliko malo poudaril, oziroma da je poudarek zbledel, ker oba motiva, ki sta sprožila in vplivala na pedagoško delo slovenskih reformatorjev, ni omenil drugega ob drugem (str. 7 in str. 18). S tem seveda ne mislim dati preveliko poanto prvemu motivu, kajti nedvomno je bil drugi odločilnejši in močnejši. Trubar in njegovi sodelavci so bili predvsem verski reformatorji in je vse njihovo kulturno delo le kot posledica tesno povezana s tem. Toda pri tem so vendar pokazali toliko zavestne vneme za kulturni dvig slovenskega ljudstva iz »bednega rovtarstva«, da se naša reformacija tudi v tem bistveno razlikuje od nemške.

Ponekod pa je šel avtor v svojih trditvah nekoliko predaleč ali pa jih je premalo argumentiral. Tako je Trubarju in njegovim besedam: »Cesarji, kralji viudi inu vsa zlaht oblast inu gosposčina so dolžni... v slednim mejstu, v trgu inu per sledni fari šulmojstre inu šolarje držati...« pripisal preveč

zavestne misli, naj za šolstvo skrbi država. Zdi se mi, da bi Trubarja s tem ocenili preveč makiavelistično. Njegove besede smemo razlagati v skladu s protestantsko ideologijo le v tem smislu, da naj vsi, ki so od boga sprejeli oblast v posvetnih rečeh, skrbe tudi za duhovno blaginjo, to je za vero, svojih podložnikov. Pri nas pa velja to še tem bolj, ker deželni knez ni šel v protestantizem in so za šolstvo skrbeli stanovi. Glede na argumentacijo, ki jo avtor navaja, pa je vsekakor presmela trditev, da je imela ljubljanska stanovska šola od l. 1582 dalje stopnjo gimnazije, čeprav seveda ne izključujem te možnosti, in da je bila prva gimnazija na Slovenskem (glej str. 78 in 115 ter opombo števil. 17 na str. 165). Iz dejstva, da je znan en primer direktnega vstopa v ljubljanske stanovske šole na univerzo in da je imela le-ta po l. 1584 vsaj neko dobo, če ne do konca šole, šest razredov, še ne smemo narediti takega zaključka. Edino merilo za to je vsekakor le vsebina programa šole in avtor bi moral primerjati program naše stanovske šole z latinskimi šolami, ki so tedaj bile na slovenskih tleh — kolikor so seveda viri na razpolago — in pa z latinskimi šolami v Nemčiji, ki so v dobi reformacije že imele stopnjo gimnazije. Šele po takšni analizi bi bilo možno postavljati konkretne tozadevne zaključke, ki so važni za vse poznejše raziskavanje našega šolstva.

Delo bi dobilo še vse bolj zaokroženo podobo in bi še pridobilo na vrednosti, če bi avtor v večji meri kakor je, vsa dogajanja postavil v gospodarsko-družbeni in politični okvir tedanjih razmer na Slovenskem. Tako bi se na nekaterih mestih tudi izognil posploševanju in trditvam, ki sicer veljajo za splošni evropski razvoj, nikakor pa ne ali pa le deloma za slovensko ozemlje. Na nekaterih mestih — vsaj v prvih dveh poglavjih — bi pričakovali še nekaj več znanstvene dokumentacije, čeprav sicer delu s te strani ni delati očitkov.

Te pripombe nikakor ne zmanjšujejo vrednosti knjige, ki je zelo dobra in pomeni obogatitev naših »protestantik«. Koristno jo bo uporabil vsakdo, ki bo pisal o reformaciji.

Ferdo Gestrin

Dr. Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten. II. Teil. Das Freistiftrecht. Klagenfurt 1952 (Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. 173 str.).

Avtor, ki je v zadnjih letih napisal vrsto tehtnih razprav iz socialne in pravne zgodovine koroškega kmeta, je l. 1950 izdal monografijo: *Der Bauer in Kärnten, I. Teil. Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten* (31 Bd. Archiv f. vaterländ. Gesch. u. Topographie. Gl. Zgod. Časopis, V. 186 sl.). Temu sledi pričujoči II. del, ki se peča s posestnimi oblikami koroškega podložnika in sicer z razvojem in končno odpravo proste nasaje.

V prvem poglavju (7—36) hoče pisec orisati najstarejše posestno pravo koroškega podložnega kmeta, pustivši ob strani koseze in druge male svobodnjake. Za prvotne razmere seveda neposrednih virov ni. Pisatelj more za ta čas graditi le retrogradno na podlagi sklepov iz razmer kasnejše dobe, izza 13. veka in po analogiji razvoja v drugih deželah. Svoj oris pričinja s prihodom Nemcev v deželo sredi 8. stol. Značilnost tega spisa je sploh, da skoro docela prezira slovensko prebivalstvo. Le tu in tam (n. pr. str. 13, op. 31, 32) govori ne o Slovencih, marveč o: »slavisch sprechende Unfreie«. Veleposestvo je ostalo in bilo izza l. 828 vedno bolj in kmalu izključno v nemških rokah. Prav tako pa je ostala nesvobodnost domačih »hlapcev«, ki so jih našli Nemci v deželi dovolj. Iz teh in priseljenih nemških nesvobodnih je potem nastal po piscu koroški kmetski stan. S temi domačimi in doseljenimi nesamostojnimi nesvobodnimi so gospodarili velki posestniki po svoji zemlji s svojih dvorcev (str. 7).

Iz druge polovice 9. stol. so pa ohranjene posamezne listine, iz katerih so razvidne že razne oblike kmetske posesti. Tako dovoli l. 864 Ljudevit Nemški podeliti salcburški cerkvi 6 »colonias«, ki so spadale k gosposčnemu dvorcu (ad opus indominicatum) in 5 neprostih (servos) z družinami ter razen tega 5 v hišah naseljenih neprostih z njihovimi »coloniis et uxaribus et filiis et aliis utensilibus«. Prvič srečamo tu izraz »colonia« za kmetsko obdelovalno

zemljo. (Colonus = obdelovalec). Ker se ne omenjajo nobene dajatve, sklepa pisatelj, da je bila zemlja del gosposčnega dvorca. Še v 9. stol. se navaja druga oblika kmetskih zemljišč. Neprostiti so posajeni na hube, nastale iz lazov; dolžni so bili le k raznim službam. Slednjič se še v 9. stol. omenja »census« (činž), ki ga je plačevati od zemlje.

V neki listini iz l. 927 se v navedbi zemljišč ločita pojma »hoba« in »territorium« (hobam unam et territoria duo), ki se podelujeta od istega dvorca, ne da bi se mogla ugotoviti razlika med obema pojmom. Iz tega sklepa pisec, da hube niso nastajale le iz lazov, marveč zgodaj že tudi iz obdelovanega zemljišča (str. 8, 9).

Kasneje se nahajata v listinah za knetska zemljišča naziva: praedium (zač. 12. stol.) in beneficium. Pisatelj meni, da označuje prvi zemljišče v neznani izmeri. Rabi se večkrat za koseščine, beneficium pa za zemljišča, ki so se podeljevala nesvobodnim kmetom, vršečim za zemljiškega gospoda vojaško službo. Nazivi »territorium«, »colonia« se v listinah vedno redkeje najdejo, dalj časa ostane naziv »beneficium«. Vse te označbe je spodrinil kasneje izraz »mansus« (str. 10). Pisatelj misli, da je ta naziv nastal po napravi stalnih bivališč, hiš na podeljenih kmetskih zemljiščih in ga pravilno izvaja iz »manere« (za naseljence se nahaja tudi izraz »manentes«).

Fresacher opaža, da se v latinskih listinah že zgodaj hube in »mansus« navajajo skupaj; v nemških listinah pa se poleg »hub« pojavljajo »lehen«. Pisatelj le domneva, brez zadostne utemeljitve, da je zadnji naziv dedič prejšnjih označb za manjša zemljišča in pa za »mansus« v prvotnem smislu. Kasneje se imenujejo kmetski fevdi »feudum«. Iz teh zemljiških enot so po Fresacherjem mnenju nastali kasnejši kmetski fevdi, ki so se enačili polovici hube ter so se večkrat pridružili celi hubi kot »Zulehen« (naša »lastina«). Pisatelj sam pač primerno pripominja, da je treba to njegovo mnenje šele natančneje preiskati. Prav tako se mu le zdi, da je brezdvorno porast števila hub v ozki zvezi s krčenjem in z opuščanjem obdelave gosposčne zemlje v lastni režiji ter z tem zvezano razdelitvijo ostanka še ne med kmete razdeljene zemlje. Ščasaoma so prej gospodarsko dvorcem neposredno podložni »mansus«, kot skupen naziv vseh teh podložnih zemljišč, dosegli isti položaj kakor hube, to je postali so gospodarsko samostojni, ki so kakor hube dajali dajatve v denarju in naravi, davščine in opravljali tlako (str. 12).

V poznejšem srednjem veku se kmetska zemljiška posest razlikuje le še po velikosti, ne pa po gospodarski obliki.

Prvotno so bili na hubah naseljeni podložniki samostojnejši in v nekem pogledu svobodnejši nego oni na »mansih«, dokler jih niso nehali spravljati z dvorcev. Kazno je, da je nekako od 13. veka na Koroškem po osebem položaju le ena vrsta kmetov, le podložniki (Holden) in ne več nevoljniki (Leibeigene) (str. 13).

Prve po imenu imenovane podložnike navaja že listina iz l. 888. (polzemljake), prve imenoma označene kmete na hubah pa okrog l. 990 (celozemljake). Potem se vedno bolj pogosto označujejo kmetije skoro izključno z imenom uživalca, ker je bila kmetska rodbina s podeljenim ji zemljiščem navadno trajno zvezana (str. 13).

Iz opazanj, da se izza 10. stol. v latinskih listinah opetovano glasi, da neki kmet svojo hubo: »habitavit, possedit, colit« (stanuje, poseduje, obdeluje), v poznejših nemških listinah pa le: da sedi (sitzt) ali je »nasajen« (aufgesessen ist) izvaja pisec, da je bilo izza 13. in zlasti 14. veka posestno pravo kmetov za vse enako ali vsaj približno enako, prej pa različno. Prav tako čuti pisec morda preveč natančno, da zveni iz latinskih izrazov: »habitare, possidere, residere, colere« ugodnejša posestna pravica nego v izrazih »constituere, colere, collocare« za čin podelitve (str. 13, 14).

Prav do l. 1848 je imel zemljiški gospod več ali manj odločilno besedo pri nameščanju kmeta na zemljišče, prav tako pa pravico odsaditi, odstaviti kmeta iz važnih razlogov, zlasti zaradi neizvrševanja dolžnosti odrajtil. V starejših listinah se prvo glasi v latinskih listinah »instituere«, odstaviti »destituere«, v nemških pa »besetzen« in »entsetzen«, v novejših časih »stiften« in

»stören« (»bestiften« in »abstiften«). Iz teh različnih izrazov sklepa zopet pisatelj na popolno prostost nasaditve in odsaditve v starejšem času. Zemljiški gospod je imel po novejših listinah »freie stift«, to je prosto nasajo; podeljeval je zemljišče »zu freier stift« (»v sadovno ime«). Prostost je torej na strani gospoda, ne podložnika. L. 1258 se glede Koroške v neki oglejski listini o zemljišču v Podjuni govori o »instituere in destituere« kolonov. Kmalu nato se isti izrazi rabijo tudi v listini šentpavelskega samostana (l. 1277).

Razen pravice nasaje in odsaje je imel zemljiški gospod večkrat tudi pravico jemati za zamrlim kmetom kot umrlino najboljše ali drugo najboljše goved (Sterbochs, Besthaupt). Pisec smatra z nekaterimi drugimi pravnimi zgodovinarji to umrlino kot znak prejšnje nesvobode. Prvotno je bila vsa imovina podložnika last zemljiškega gospoda, ta pravica da se je sčasoma omilila. Njen zadnji ostanek je ta odvzem govedi iz žive premične imovine zamrlega kmeta. Te vrste umrlina ni bila splošna, marveč le v okoliših slabejše proste nasaje. V opombi (str. 16, op. str. 44) kaže na to dajatev v bavarski župi loške gosposke kot pričo nemškega izvora te dajatev.

Skoro po vseh gosposkah so morali plačevati podložniki letno naselnino (Siedelpfenig, Stiftkreuzer) v malenkostnem znesku štiri do osem denaričev. Prvotno je moral kmet prihajati vsako leto na gosposkin dvorec in naselnino tukaj osebno odrajtati. Bil je to ostanek dolžnosti, ko je moral kmet vsako leto oddati svoja zemljišča. Da mu je gospod zopet prepustil zemljo za eno leto, plačati je moral naselnino. Ta naj bi bila torej priznanje prvotno popolnoma poljubne, kasneje pa omiljene pravice nasaje in odsaje, ki se po piscu za vso Koroško sicer ne dá listinsko dokazati. Vendar pa kaže pri vseh koroških gosposkah običajna naselnina na to, da je imel zemljiški gospod tukaj povsod prosto nasajo (str. 18, 19). Dočim je do 12. stol. v virih govor le o kaznu, činžu in nakaznjenih* zemljiščih sploh, razvidimo iz teh posledj, da so zemljiški gospodje oddajali kmetška zemljišča proti letnemu kaznu, ki je bil za čas okrog l. 1150 že stalno določen. Najbrž pa je bila ta oblika kmetške posesti živa že pred tem časom. Kazen je bil različnega obsega v denarju in pridelkih, davščini in tlaki. Večkrat se razlikuje kazen in tlaka. Včasih se v listinah ocenjujejo posestva v kmetjskih dajatvah, preračunanih v denar in se ponavlja vedno in vedno, da služi (solvit) »mansus« ali »huba« določeno denarno vsoto (zelo često 1 talentum, 1 marko).

Odrajtvilo kazni (kanona) je postalo najvažnejša dolžnost podložnika. Že izza konca 12. stoletja kažejo listine, da je bilo zanemarjenje te dolžnosti domala edini razlog za odsaditev. V večstoletnem razvoju so dosegli kmetje podelitev zemljišč do smrti: le zanemarjenje odrajtвила je imelo za posledico njihov odvzem (str. 22, 23).

Večkrat se najde v listinah, da se podeljuje kmetu zemljišče iz gospodove milosti (Herrennade, herrengunst, gratia). S temi izrazi se je označevalo potem pogosto tudi posestvo samo (str. 30). Imenujejo se zemljišča s tem nazivom nekajkrat, če je prejšnji lastnik prejel svoje zemljiškemu gospodu izročeno zemljišče nazaj v sadovno ime. Podložniku je vrnil gospod zemljišče iz milosti, kmet pa se je zavezal, da kmetijo na njegovo zahtevo takoj sprazni in odide (räumen und davon vahren«).

Redko se naleti v koroških virih na izraze »baurecht«, »baumannsrecht«, »baumannsgerechtigkeit«, ki jih rabijo na Tirolskem za kupna zemljišča in tudi na Koroškem v istem smislu v predelih ob tirolski meji. Povsod pa ta izraz ni imel istega pomena, marveč je v nekaterih koroških krajih označeval prav prosto nasajo (freistift). Le zelo redko se rabi za »freistift« tudi izraz »freidienst«. Sicer se za podložna zemljišča do leta 1300 omenja v listinah le še »jus fori, jus civile, burgrecht«, grajsko pravo, ki je bilo pa le v mestih običajna posestna oblika. Prosta nasaja je bila na Koroškem okrog leta 1300 skoraj edina oblika prepustitve zemljišča kmetom, čeprav kažejo listine, da so skušali podložniki vedno bolj doseči razmerje po kupnem pravu.

* Kazen, m.; Zinsbar = nakaznjen (gl. O. Gutsmann, Wörterbuch (1789), str. 465.

Tako sliko razvoja podložniškega razmerja do leta 1300, ki jo tukaj moremo podati le v zelo širokih obrisih, podaja Fresacher dokaj pregledno, čeprav mnogo ponavljajoč se, na podlagi tiskanih virov, ki teko za Koroško ob obilnih diplomatarijih.

V drugem poglavju (str. 36—55): »Das Freistiftrecht« razpravlja pisec o daljnem razvoju te posestne oblike po letu 1300.

Z Erno Patzelt (Entstehung u. Charakter der Weistümer in Österreich) se sklada, da je v dobi medvladja v 13. stoletju moč zemljiških gospodov v škodo kmetov narasla in razvoj v smeri razširjenja kupnih kmetij zavrla ter povzročila zvišanje zahtev po kmetijskih odrajtvilih. Ta pojav da je povzročil v glavnem kmetske upore pred letom 1500 in po njem.

Izza 14. veka se je razvilo naziranje, da imej zavarovano posestno pravico na zemljišču le ta, ki jo more dokazati z listino. Kdor je pa ni mogel dokazati, je veljal za prostega nasajenca (Freistifter), ki ga je načelno mogel zemljiški gospod vsak čas odsaditi.

Sele po letu 1300 se je na Koroškem posestno pravo kmetov razvilo v dveh glavnih oblikah: zakupno kot prosta nasaja in dedno, ki se je imenovalo kupno (kaufrecht). Poslednje se je stoletja razvijalo v različnih otenkih in iz različnih razlogov, prav kakor tudi prosta nasaja ni bila povsod popolnoma enolična (str. 38, 39).

Pisatelj primerja tudi razliko v razširjenosti obeh oblik na Koroškem z razvojem na sosednem Tirolskem in Salcburškem, ne omenja pa kakor sploh na nobenem mestu, razmer na sosednem Kranjskem, čeprav je bil tukaj razvoj bolj podoben. Predvsem se kaže razlika med kmetskimi zemljiškimi razmerami na Koroškem in pa na Tirolskem ter na Salcburškem v mnogo večji razširjenosti dednosti, torej kupnih zemljišč v zadnje navedenih dveh deželah.

Glavni razlog za ta pojav vidi pisec v izredno veliki razcepljenosti zemljiških gospodov na Koroškem, ki so imele na razpolago številno neprosto prebivalstvo v staro naseljenem (slovenskem) delu dežele. Podobno domnevo je omenil tudi O. Stolz (Rechtsgeschichte des Bauerstandes in Tirol, 1949) za slične razmere v pod vzhodnimi vplivi živečih predelih ob najzgornji Dravi in najzgornji Muri. Z gotovostjo pa Stolz tega ne more trditi, ker se je tudi na Spodnjem Bavarskem in salcburški nižini ohranila preko 16. stoletja prosta nasaja, čeprav v omiljeni obliki dosmrtnega trajanja (Leibgeding). Ker je bila v vseh »nemških« Koroški sosednih deželah: Tirolskem, Salcburškem, Štajerskem (!) in dalje na Bavarskem do poznega srednjega veka prosta nasaja pretežno razširjena posestna oblika kmetskih zemljišč, pritrjuje pisec trditvam Kleina za Salcburško in Stolza za Tirolsko, da je dednosti ugoden razvoj v teh deželah pripisovati predvsem prizadevanju deželnih knezov, ki so prosto nasajo v svojem območju uredili in postavili na pravno podlago: za Salcburško v deželnem redu leta 1328 in za Tirolsko v deželnem redu leta 1352. V 16. stoletju nastala vladna stremjenja, v notranje-avstrijskih deželah prevesti na zastavljenih gospodkah zakupne kmetije v kupne, tudi na Koroškem niso imela uspeha (glej Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne, ZZR XIII, 1937, str. 144—152).

Na Koroškem je ostala prosta nasaja neurejena posebno glede pravice odsaditve. Kakor sploh v vsej svoji razpravi kaže Fresacher te različne razmere po posameznih gospodkah na številnih listinskih primerih. Vendar tudi pisec ne more videti v pomanjkanju vladarjevih odredb za Koroško edini razlog, da kupna zemljišča tukaj niso bolj razširjena, ko so vendar v manjšem delu Koroške, severno od Beljaka v tako imenovani »Gegend« in tam v soseski vendar brez vladarjevega pospeševanja zelo prodrla (str. 39).

Zelo važna je omemba naredbe cesarja Maksimilijana leta 1501 vsem gospodkam na Tirolskem (pisec pristavlja: tudi na Koroškem in Štajerskem), da poročajo o položaju svojih podložnikov. (Ce se nanaša ta ukaz morda tudi na Kranjsko, bo treba šele ugotoviti.) Fresacher povzema ta podatek le iz Wopfnerja (Das Tiroler Freistiftrecht), ki pa pri nas zaenkrat ni dosegljiv. Po tem sta ohranjena le dva odgovora iz Tirolske. Na to je izšla cesarska naredba z dne 7. februarja 1502, naj se vse proste nasaje (po Fresacherju

menda le na Tirolskem) prevedejo v dedne. Za Koroško se kakšno poročilo ni ohranilo. Pač pa se podobna naročila tudi za Koroško odslej v krajših ali daljših presledkih ponavljajo. Zanimivo je poročilo grajskega glavarja (Burg-hauptmann) Avgustina Paradeiserja 1. septembra 1557. Po tem sta mogla, če ni bilo za prosto nasajo drugega dogovora, tako zemljiški gospod kakor podložnik hubo vsako leto ob pravem naselitvenem času odpovedati in kmet se je moral potem o sv. Juriju izseliti. Sprejem in dajatev naselnine je bil zunanji znak podaljšanja zakupnega razmerja za eno leto. Čim je zemljiški gospod naselmino sprejel, ni smel kmeta pred časom odsaditi, na drugi strani pa kmet ni pridobil trajnejše pravice na zemljišče, tudi ko bi »sto in več let« užíval zemljo. Vendar da je »v deželi navada in star običaj, kakor je pisano v deželnih svoboščinah, da se po smrti kmeta, čegar sinovi se imenujejo rojenjaki (Erbholden), eden izmed njih, ki bi bil sposoben za gospodarstvo (posebno najmlajši, če je polnoleten in za to sposoben), postavi za kmeta, in sicer proti primščini«. (Doch ist es lantsgebrauch und von alter herkhomen, wie auch solches in des landts-freyheiten begriffen, so ain vnderthan etlich erben auf eines grundtherrn gueth yberkhombt, so werden die selbigen erben manßpersonen erbholden genänt, wo nun darunter nach absterben der vätter ainer der zu der haußwirtschaft tauglich, dann wierdt gewöndlichen durch den grundtherrn die hueben gegen ainer verehrung, welohe gleichwöll nach zimbllicher vnd billichermassen gestelt sein solle, vnd fürnemblich dem jün-gisten, wo der vogtper vnd darzue zu gebrauchen der ansiz gelassen«) (str. 160).

To mesto v navedenem poročilu se mi zdi zelo važno, ker vodi za naše ozemlje k pravilni razlagi, ki je doslej sploh ni bilo, naziva erbhold-rojenjak, ki se je rabil po pozabi prvotnega pomena večkrat splošno za podložnike. (Ker so pač podložniki v daleč pretežni večini po dejanskem dedovanju pridobivali svoje kmetije).*

Poročilo nadaljuje, da more na Koroškem v tem času zemljiški gospod podložnika, ki je slabo gospodaril, ni odrajtoval svojih dajatev ali je imel sploh razvade, neovirano odsaditi. Pristavlja pa še tudi, da se je pred mnogimi leti dogajalo, da so cerkvene in svetne gosposke tudi podložnike, ki so izpolnjevali svoje dolžnosti, iz sebičnosti odsajali, da bi večkrat prejeli primščine, povečavali dajatve in zvišali činž. Zato so deželni stanovi zlasti po kmečkem uporu leta 1515 odredili, da se o pritožbah zaradi tlačanja kmetov dokončno razsaja na dvorni pravdi (str. 47).

Zanimivo je tudi poročilo oskrbnika v Millstattu (leta 1580) o dedovanju kmetij proste nasaje v njegovem okolišu. Nasledujejo najprej sinovi, med katerimi ima najmlajši, če je polnoleten, prednost, za temi hčere in če teh ni, najbližji sorodniki, toda ti le iz milosti.

Ohranjeno je tudi poročilo Erazma Borscha, komisarja nadvojvode Karla (leta 1577) o običajih na kmetijah proste nasaje na Zgornjem Koroškem. Po povpraševanju pri različnih gosposkah je dognal, da ni najti enakih običajev in pravic. Dogajalo se je, da so se odstavljali kmetje zaradi neposlušnosti ali če je zemljiški gospod sam rabil zemljišče. Če so se pa kmetje branili zapustiti hubo, je deželni glavar priznal zemljiškemu gospodu pravico odsaje.

* Prim. M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, str. 103, 220, 221. Tukaj se glasi str. 103: »Rojenjak je izraz, ki znači nemškega »erbholda«, a ga je uporabljala uradna slovenščina še v drugi polovici 18. stoletja, in pomeni podložnika, ki je imel posestvo v kmečkem zajmu, a je bil glede pravosodstva, ženitbenih in selitvenih zadev odvisen od zemljiškega gospoda.« (V taki odvisnosti je bil pač vsak podložnik!) Str. 220 pa so mu rojenjaki »splošen tip kmetiškega podložništva«, »uboga gmajna«. — Pojem »Erb« v »Erbhold« in slovenski »rojenjak«, rojen naslednik ali podložnik Dolencu ni dal misliti.

Podobno istoveti »rojenjake« = »Holde« L. Hauptmann, Zgod. časopis V, str. 186.

Poročilo kranjskih stanov z dne 12. februarja 1782 (Zbornik znanstvenih razprav XIII, 1937), str. 7, odst. 1, zenačuje rojenjaštvo (»Erbholdschaft«) z nexus ad glebam.

Ako se ob kmetovi smrti njegovi otroci niso mogli sporazumeti o višini dajatev, je mogel zemljiški gospod brez zadržka podeliti kmetijo tretji osebi. Vendar je običajno dajal prednost rojenjakom (str. 50).

V nadaljnji razpravi kaže avtor primerjave na dvoje zanimivih zvez v štajerskih napolitih o postopku pri odsaji in o težkih določilih v škodo kmetu (str. 50).

Sklepa, da se je položaj kmeta poslabšal od 14. do 16. stoletja na njegovo škodo. Prosta nasaja je dobila videz kratkotrajnega zakupnega razmerja in se je kot taka tudi večkrat smatrala. Na Štajerskem so se taka zemljišča posebno v 16. stoletju imenovala mitna, oznaka, ki na Koroškem ni prodrla (str. 52). Pisatelj pa ne pove, da so se na Kranjskem sploh tako imenovala do leta 1848. (Gl. Fresacherjevo poročilo »Carinthii« 1937, 163, 164 o moji razpravi ZZR 1937.)

V tretjem poglavju (str. 55—104) oriše avtor daljni razvoj proste nasaje v 17. in 18. stoletju. Izza 16. stoletja teko viri za njeno spoznavanje na Koroškem prav obilno. Največ vpogleda nudijo primske knjige (Ehrungsbücher), ki so ohranjene za mnoge gosposke od začetka njihovega nastanka v drugi polovici 16. stoletja (str. 56). Na Kranjskem nam taki primeri doslej niso znani. Razen tega je ohranjenih iz koroških grajskih arhivov še mnogo spisov, ki pojasnjujejo razmere na mitnih zemljiščih. Avtor označuje po pravici kot bistveno vprašanje za presojo proste nasaje: za kateri čas se je posestvo obdelovalo in iz katerih razlogov je mogel zemljiški gospod kmeta odsaditi, če je torej izraz prosta nasaja (freie Stift) utemeljen. Za tem prihaja v poštev vprašanje dednosti in pa to, ali je imel podložnik na zemljišču tudi še pravico, ki je presegala golo užitno pravico. Ta zadnja vprašanja so odločilna za razliko med prosto nasajo in kupno pravico.

Čeprav kaže prosta nasaja v posameznostnih po raznih koroških gosposkah od približno leta 1600 do konca razlike, vlada pa vendar po avtorjevih opazovanjih v glavnem vprašanju popolnoma enotnost: kmetije so podeljevali povsod dosmrtno (»auf ein Leibslebenlang«, str. 56). Le če so podelili kmetijo zaradi mladoletnosti otrok začasnemu obdelovalcu (»Vorhauser«) ali pa na dominikalnem zemljišču, se je to zgodilo samo za določeno število let. Avtor v splošnem gotovo upravičeno poudarja, da so bile tudi pri isti gosposki razmere različne v raznih časih ali zaradi različnih stisk: ob slabih letinah in kužnih boleznih, ko je nastalo pomanjkanje ljudi, ali v glavnem zaradi različnih lastnosti zemljiških gospodov in njihovih menjajočih se oskrbnikov (str. 58).

Potem razpravlja pisec na podlagi bogatega gradiva prav podrobno po številnih posameznih gosposkah tudi slovenskega dela Koroške — začne že z rožeško — glede dednosti in razlogov odsaditve. Povsod so v tej dobi prosto nasajene kmetije dejansko dedne. Razvila se je faktična dednost v rodbini (Sippenerbrecht); v tej pa je sedaj, razen severno od Beljaka (»Gegend«), prvi naslednik najstarejši sin.

Skoraj edini razlog odsaditve je bilo slabo gospodarstvo (str. 62). Mnoge zanimive in poučne podrobnosti so navedene glede posameznih gosposk. V tem referatu jim naravno ne morem slediti (str. 62). Ves ta razvoj je bil zelo različen, in to gotovo ne samo pod domačimi razvojnimi vplivi; kajti največ zemljiških gosposk je bilo tujih: Salcburška nadškofija, bamberska itd. Z njimi oziroma njihovimi funkcionarji se je vselilo tudi njihovo tuje pravo. Na ta izvor pa se pisec ni in seveda tudi ni mogel podrobneje ozirati.

Avtor posveča pri razpravljanju o razvoju v območju posameznih gosposk pozornost tudi vprašanju, ki se ga je doslej le premalo ali ni nič upoštevalo, namreč o predmetu lastnine podložnih kmetov in o njihovi zadolžitvi (str. 64). V lasti podložnega kmeta so bile le premičnine. Njegove denarne obveznosti so bile na eni strani plačila, ki jim je bil obvezan kot prevzemnik kmetije napram svojim bratom in sestram, potem ženini ženitni zahtevki, po drugi strani pa dolgovi, ki jih je napravil v tem času. Zavarovani pa niso bili ne eni ne drugi, kajti podložnik ni bil lastnik zemlje, ki bi jo bil mogel zastaviti. Zato se kmet ni mogel mnogo zadolžiti. Prvoimenovane obveznosti: izplačila bratom in sestram ter ženi so imele prednost pred zadnjimi, pa so vendar tudi

te bile zapostavljene za denarnimi obveznostmi zemljiški gosposki in za desetninami.

Koncu tega poglavja prislanja pisatelj izvajanja nekaterih avtorjev o prosti nasaji: koroškega komisarja Ehrenberga, Wopfnerja, Klebla.

Za tem zaradi tolikih značilnih podrobnosti o kmetiskem podložništvu te dobe sploh tako informativnem poglavju razpravlja pisec potem v četrtem poglavju (str. 104—157) o prestanku proste nasaje na Koroškem. Nazorno prikazuje Fresacher priprave, ki so vodile do odredbe prenehanja proste nasaje (glede tega morem opozoriti tudi na svoja izvajanja ZZR XIII, 1937, zlasti str. 155—161).

Ustrezalo je splošnemu duhu 18. stoletja, da se z izboljšanjem položaja kmeta pospešuje poljedelstvo in pomnoži prebivalstvo. Ustavitev zvišanja kmetiskih bremen in davščin ter ohranitev davčne moči kmeta naj bi zjamčila tako imenovana rektifikacija (1747—1754), v kateri so zemljiški gosposdje morali napovedati svoje prejemke, ki se niso smeli več zvišavati. Le primščino je smel zemljiški gospod še dalje zvišavati in se je te možnosti tudi v obilni meri posluževal.

Kazno so predlogi Joh. Michaela pl. Herberta leta 1760 cesarskemu dvoru, ki jih Fresacher žal le prekratko navaja, in tem sledeča poročila deželnih stanov sprožili končno odpravo proste nasaje na Koroškem. Stanovi so v teh poročilih o slabem položaju kmetov, ki večkrat opuščajo svoje hube. Po takih ugotovitvah je izšel patent z dne 21. oktobra 1766, ki uvodoma ugotavlja, da kmet, ki ima kmetijo v prosti nasaji, nima pravega interesa na zboljšanju zemlje in večji donosnosti, ker nima dedne pravice in je tudi v nevarnosti, da mu odvzame zemljo zemljiški gospod še pred smrtjo in jo potem, ko jo tri leta sam poseduje, podeli drugemu uživalcu. Avtor pripominja, da velja to le za dominikalna zemljišča, ki jih je oddal zemljiški gospod kmetu v užitek in mu ni nič znano o navedeni triletni posesti. Patent prepoveduje odslej z grožnjo visoke kazni podelitev kmetij po prosti nasaji s poljubnim vsakočasnim odvzemom.

Naglo po tej odredbi je s patentom 8. avgusta 1767 in s temu priloženo instrukcijo skušala cesarica Marija Terezija izvesti prostovoljno prevedbo prosto nasajenih kmetij v kupne.

Glavna misel te odredbe je bila, da naj dobi podložnik po svobodnem dogovoru za dogovorjeno kupnino, ki naj bi odškodovala zemljiško gosposko za dotedanje pravice, kmetijo v dedno last.

Popolen neuspeh te nameravane prostovoljne prevedbe pripisuje avtor pomanjkanju denarnih sredstev podložnikov za kupnino, največ pa odporu zemljiških gospodov.

Zato se je centralna vlada naglo odločila za obvezno odpravo proste nasaje s patentom od 26. januarja 1771. Naknadno (s patentom 8. junija 1771) je bilo na prošnjo deželnega glavarstva dovoljeno, da se stanovi o tem zaslšijo. Kdo je načrt sestavil in pod kakšnimi vplivi, za to avtor najbrž ni imel arhivalnega gradiva. Po tem načrtu naj bi vsa prosto nasajena zemljišča prešla na kmeta v last tako, da jih sme zapustiti svojim otrokom in vnukom ali če teh ni, tudi drugim, ali pa po goli prijavi zemljiški gosposki proti plačilu zmerne prenosnine tudi prodati. Dajal pa bi še dalje dosedanja odrajtvila.

Kot odškodnino za izgubljeno lastnino na podložnem posestvu pa naj bi zemljiška gosposka prejemale letno za njena kmetišča doslej prejemanе letne dohodke na primščinah in posebnih dajatvah (umrlini, inventurni in zapuščinsko-razpravni taksii), ki bi se zračunali po rektifikacijski napovedi in razdelili po velikosti in dobroti kmetij na posamezne podložnike. Novo je bilo v tem načrtu, da o odškodnini zemljiški gosposki ni bilo več govora. Kajti malenkostni znesek iz posebnih davščin se dejansko ne more kot taka smatrati. Ta točka je bila kasneje dolgo močna spotika zvršitve vse akcije.

Stanovi in zemljiške gosposke so živahno ugovarjali vladni nameri odprave proste nasaje sploh in v patentu izraženim načelom.

Na eni strani so poudarjali nepotrebnost take spremembe, češ da bodo podložniki še na slabšem. Če pa je že neizogibna, predlagajo mnogi, da se prosto nasajene kmetije ne prepuste v last, marveč po vzorcu zgornještajerskih tako imenovanih tretjinskokupnih zemljišč ali sicer na kak način prevedejo v kupne kmetije. Splošno se je poudarjala neskladnost, da bi po načrtu ostali kmetje še nadalje podložni z odrajtvi, po drugi strani pa bi smeli svojo posest dedno zapustiti in odtujevati. V tej smeri so bila tudi dolga posvetovanja stanovskih organov, ki jih pisatelj podrobneje prikazuje. Velik del posvetovanja je bil posvečen vprašanju kupnine in obsega dednega nasledstva.

Na koncu natančnega historiatu odprave proste nasaje pisatelj pripominja, da v stanovskih spisih koroških ni najti ne poročila stanov deželnemu glavarju, niti njegovega poročila centralnemu oblastvu na Dunaju. Tudi ni mogel ugotoviti, kje in kdo je sestavil patent 13. novembra 1771 o odpravi proste nasaje.

V zadnje navedenem pogledu morem iz prepisov gradiva tedanjega arhiva avstrijskega notranjega ministrstva piščeve navedbe nekoliko spopolniti. V poročilu z dne 13. novembra 1772 (spis Notr. min. IV. K 6 in genere Kärnten) pravi deželno glavarstvo (referent v. Hentl (?), konc. von Huhnberg; podpisali deželni glavar grof Heister, Norbert grof Aichholt, Franc baron Ottenfels, Jobst Casper von Ebl, Johann Peter Hentl), da predlaga vladarici osnutek patenta, ki je bil sestavljen (torej v Celovcu) na podlagi o tem predmetu podanega stanovskega mnenja in o tem izdane cesarske odločitve z 10. septembra. Deželno glavarstvo v tem predlogu še pripominja, da je v osnutku patenta k § 3 še posebej pristavilo, da od cenilne vrednosti kmetije, ki jo je vstaviti v inventar, ni plačevati nobene pristojbine. Ta pristavek da je potreben zato, da bi si zemljiške gosposke proti mnenju stanov ne prilaščale inventurne takse kot znatno dominikalno dajatev v škodo podložnikov.

Da pa podložniki zanesljivo zvedo o prevedbi proste nasaje v kupno razmerje, je nadalje zagrozilo na koncu patenta zemljiškim gosposkam z denarno kaznijo 50 goldinarjev, če podložnika ne obveste na odrejeni način.

Dvorna pisarna je nato dne 5. decembra 1771 osnutek deželnega glavarstva odobrila v celotnem predlaganem obsegu, ne da bi omenila navedene pristavke, in je naložila deželnemu glavarstvu razglasitev patenta.

Po določilih patenta s 13. novembra 1772 se (§ 1) vse doslej prosto nasajene kmetije proglašajo z veljavnostjo od 1. januarja 1772 za kupne. Njihovi posestniki morejo izmed svojih potomcev, ali, če teh ni, iz svojih sorodnikov določiti sposobnega naslednika. Če ta ne bi bil sposoben za gospodarstvo, more kmetijo prodati, tako da samo ob pomanjkanju stranskega dediča pripade kmetija zemljiškemu gospodu nazaj.

Da bi zemljiške gosposke ne bile prikrajšane v svojih dohodkih, se določa (§ 2), da se doslej navadno odrajtovana primščina vpiše zaradi razvidnosti potrjena v zemljiško knjigo. Ob premembi posesti pa pripade tretjina te vsote zemljiškemu gospodu.

Po nepristranski zapuščinski cenitvi (§ 3) pripade kupna kmetija dedičem. Zemljiškemu gospodu ne pripada nobena inventurna pristojbina (kakor je že zgoraj navedeno), pač pa more zahtevati primerno pismenino (Briefgeld).

Določila paragrafov 4 do 8 priznavajo: pravico delitve kmetije med dediče, zadolžitve in pravico prvenstvenega nakupa zemljiškega gospoda.

Patent je vzbudil pri stanovih veliko nejevolje. Zemljiške gosposke so kazale na težave, ki bi nastale z izvedbo patenta. Zahtevale so, da se izda pojasnjevalen patent, mišljene pa so bile le spremembe, ki so jih predlagale k vsakemu paragrafu.

Cesarica Marija Terezija s patentom s 30. oktobra 1773 ni ugodila nobenemu predlogu, izvzemesi male spremembe pri določitvi primščine.

Pač pa se je s sodelovanjem novega, stanovskim težnjam naklonjenega deželnega glavarja po ponovnih predstavkah že leto dni nato posrečilo doseči precejšnje spremembe.

Z dvornim dekretom z dne 9. julija 1774 je bilo spreminjaje patent iz leta 1771 določeno: 1. Da se ob smrti posestnika cenilna vrednost ne vpiše

v inventar in ne razdeli med sodediče. Če bi pa premakljiva zapuščina ne zadoščala za vzdrževanje sodedičev, jih mora novi posestnik vzdrževati, dokler se ne morejo sami preživljati. V nasprotju s patentom s 13. novembra 1771 (§ 3) se torej daje prednost glavnemu dediču in povrne k prejšnjemu pravnemu stanju. 2. Če ni oporoke in zapustnikovih otrok, dedujejo sorodniki prvega in drugega kolena. Vendar more posestnik s kupno kmetijo oporočno ali med živimi prosto razpolagati (§ 1). 3. Posestnik kupne kmetije (§ 5) se sme le s privoljenjem zemljiškega gospoda zadolžiti, in to le do ene tretjine cenilne vrednosti. Preko te meje more dovoliti zadolžitev le deželno glavarstvo. 4. Primščina (§ 2) naj znaša le sedmi del realne zemljiške cenilne vrednosti po odbitku na zemljišču bremenečih rustikalnih in dominikalnih dajatev.

Ostale so še vedno neke nejasnosti za izvajanje prevedbe, ki so bile potem še dolgo predmet zahtev, posebno s strani gosposk, po novih odredbah, ki pa določb zadnjega patenta niso več spremenile, marveč res le dopolnjevale. Še desetletja se zemljiške gosposke na Koroškem niso mogle sprijazniti s tem, da za izgubo lastnine na prevedenih zemljiščih niso prejele odškodnine. Brez odškodnine odnosno kupnine zemljiški gosposki se je prevedba v kupne kmetije izvršila res samo na Koroškem. Tožbe zemljiških gosposk so se ponavljale pri razpravah o kmetiskem dednem nasledstvu in o odpravi lavdenijev in umrlin še v začetku 19. stoletja.

Da je bila koroška ureditev močna pobuda, da se je začela prevedba zakupnih v kupne kmetije tudi v drugih deželah, čeprav na precej drugačen, ne obvezen način, česar pisec sploh ne omenja, sem že obširneje prikazal na drugem mestu (ZZR XIII, 1937). Tamkaj sem (str. 153) izrazil začudenje, da prevedba na Koroškem še ni bila preiskana. To vrzel je Fresacher sedaj ne le za dobo prevedbe same konec 18. stoletja odlično izpolnil, marveč je podal še mnogo več, izredno marljivo sestavljeno, zelo informativno, bogato dokumentirano in podrobno do prvih početkov razvoja segajočo sliko najvažnejše oblike kmetijske posesti, kakršne nimamo doslej, izvzemši morda Tirolsko, za nobeno pokrajino bivše Avstrije in kakršno bi si želeli za vse slovensko ozemlje. Mimo te študije ne bo mogel noben raziskovalec tudi naših podložniških razmer.

Janko Polec

Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich. (Herausgegeben vom Verein f. Landeskunde von Niederösterreich und Wien.) N. F. XXIX, 1944—1948; Wien 1948 in N. F. XXX, 1949—1952; Wien 1953. (Str. 439 + 260.)

Oba ta zajetna zvezka sta izšla kot I. in II. zvezek spominskega zbornika za n. a. zgodovinarja Maksa Vancsa (u. 24. julija 1947).

Poleg mnogih sicer zanimivih krajevnozgodovinskih razprav, ki pa za nas nimajo neposredne važnosti, vsebuje I. zvezek (str. 144—166) lepo razpravo bivšega dunajskega univ. profesorja in avtorja znane monografije »Land und Herrschaft«, Otona Brunnerja: »Das Archiv der Niederösterr. Kammer und des Vizedoms in Österr. u. d. Enns u. seine Bedeuteung f. d. Landesgeschichte.« Razprava velja v mnogem pogledu mutatis mutandis tudi za naše razmere.

V I. poglavju (str. 144—151) poudarja pisatelj upravnozgodovinski pregled finančne uprave nižjeavstrijske, ki pa do reform Marije Terezije ne obsega financ v današnjem smislu. Pod to ne spadajo davki, ki dobivajo šele izza 15. stoletja vedno večjo važnost, marveč le uprava tako imenovane komorne imovine, ki je bila za starejšo dobo podlaga politične, vojaške in finančne moči deželnega kneza. To imovino tvorijo v glavnem deželnoknežja mesta in trgi ter državne zastavljene gosposke. Uprava komorne imovine pa ni zgolj finančna, marveč obsega za njen krajevni okoliš tudi sodstvo in upravo, ki pristojna izven njenega območja zemljiškim gosposkam. (Pri nas je bil vice-dom tudi prizivna inštanca za mestna sodišča.) Brunner nato označuje, počenši s 15. stoletjem, organe te uprave: najprej deželnega pisarja (Landschreiber), ki mu je potem sledil »hubni mojster« (Hubmeister) in izza 15. stoletja vice-dom. (Brunnerjevi v op. 2 izraženi želji po nujno potrebni zgodovini nižje-

avstrijskega vicedomata se moramo za naše ozemlje povsem pridružiti.) Potem prehaja avtor na ustanovitev računске (dvorne) komore in njeno kasnejšo organizacijo. Pisatelj je proti koncu tega poglavja z enim stavkom vpletel tudi zamisel potrebe socialne zgodovine uradništva po posameznih deželah.

V II. poglavju (»Die Archivbestände«) (str. 151—157) navaja Brunner s krajšo oznako skupine nižjeavstrijskih komornih in vicedomskih spisov, ki so danes vsi v dunajskem državnem arhivu, oddelek finančni in komorni arhiv. Med temi so med najvažnejšimi spisi zemljiških gospok (318. fasc.). (Tudi za naše ozemlje imamo n. pr. za bivše Kranjsko med vicedomskimi spisi drž. arhiva za Slovenijo in pa v štajerskem državnem arhivu v Gradcu spise zastavljenih gospok, ki so bile pri nas najvažnejši in najboljše del zemljiških gospok.)

V III. poglavju (str. 157—166) govori B. o pomenu teh spisov kot virov za zgodovino nižjeavstrijske dežele. Poudarja pomanjkanje zaokrožene domače zgodovine za novejšo dobo. Zgodovina dež. zborov in stanov, njihova upravna, vojaška in davčna organizacija, v zvezi s tem stoječa socialna zgodovina deželnega plemstva, agrarna zgodovina v najširšem smislu kot naselitvena, ustavna, gospodarska in socialna zgodovina podeželja so naloge, ki bi si jih morali staviti zgodovinarji za Nižjeavstrijsko. (Pristavljamo, da so prav tako aktualne vsaj za bivše Kranjsko.) Poleg drugih virov bi bili podlaga za taka dela v odlični meri tudi ostali vicedomski in komorni spisi. Po krajši omembi, da so se vicedomski spisi gosposki rabili že za »Topografijo Nižjeavstrijske« ter pri napravi karte deželskih sodišč in njenih razlag, prehaja pisatelj do dveh vprašanj, ki bi se mogli rešiti s pomočjo navedenih virov, posebno spisov zemljiških gospok, in to za historično topografijo, v prvi vrsti pa za razjasnitev agrarne uredbe in gospodarstva. Na podlagi teh gosposčnih spisov v zvezi z drugimi viri: urbarji itd., bi bilo mogoče agrarno uredbo kmetjskih in gosposčnih zemljišč mnogo točneje pojmiti kakor sedaj, ko tavamo za srednji vek skoraj popolnoma v temi. »Ne smemo se zadovoljiti, da damo nekaj nepovezanih podatkov o tehniki poljedelskega in gozdarskega obrata, kakor jih ravno nudi primer sporočenih virov za starejšo dobo. V stanu smo, da prodremo v agrarno gospodarstvo gosposčnih, pa tudi kmetjskih obratov. Stojimo tukaj pred centralnim vprašanjem velikega pomena. Kaj vemo o teh rečeh? Toliko kakor nič. Poznamo splošno govoričenje o »položaju kmetjskega stanu«, o gosposčnih bremenih, poznamo tožbe o pritisku tlake, desetine in davkov. Nimamo pa podlage, da presodimo upravičenost teh tožb.« ... »Ni drugega pota, kakor da poiščemo temelje kmetjskega gospodarjenja. Vedeti moramo, kako velika je bila kmetjska posest, kaj se je sejalo, kakšni obdelovalni sistemi so bili v navadi, kako visok je bil hektarski donos in kakšno število živine.« ... »Nič manj važno ni poznavanje kmetjske potrošnje, da se more določiti višina lastne porabe. Če se posreči sestaviti te račune, je mogoče dognati presežke, iz katerih se krijejo kmetjska bremena in potrebščine, ki jih mora kupiti kmet na trgu. Nič manj važno ni poznavanje številnosti kmetjskih družin in razpoložljive jim delovne sile.« — Zadevne preiskave Heinricha Güttenbergerja za nižjeavstrijsko prebivalstvo 19. stoletja so dober zgled takega dela. Za Nižjeavstrijsko imajo mnogi spisi gospok sezname osebnega davka okoli 1570. To gradivo se more preizkusiti še na podlagi seznamov ognjišč, ki se nahajajo za več gospok na koncu 16. in v začetku 17. stoletja. Šele na taki podlagi bi bilo mogoče presoditi zahteve zemljiških gospok.

Uvaževati bi bilo treba, da je imela razen zemljiške gosposke tudi država svoje zahteve do kmeta in da je bil odvisen tudi od valovanja cen na trgu, kjer prodaja svoje pridelke in krije svoje potrebščine.

Seveda na podlagi spisov gospok ni mogoče razmere za vso deželo enakomerno predelati. Ker pa je vendar večina gospok — kakor tudi pri nas — zastopana v tem gradivu, bi bilo vendar mogoče spoznati to, kar je za deželo in večji del gospok tipično. To pa je že zadosti, da se lahko reče, da vsestranski prerez, ki ga je s pomočjo teh virov mogoče položiti za čas med 1550 in 1630, razsvetljuje tudi agrarno-zgodovinske vire srednjega veka. Marsikatera starejša vest, ki je doslej nismo mogli vrednotiti, bi dobila tipičen pomen; zelo znatne stalnice, pa tudi spremembe bi se dale spoznati. Prav

primerno B. še izrecno svari pred takšnim prikazovanjem, ki skuša čimveč zanimivih podrobnosti združiti v nazorno »kulturno sliko«; kajti v tej ni vidna sestavna zveza, tipično, in zato sodeluje pri takem prikazu večkrat nehote tudi tendenca

Če se še uvažuje, da bi bilo mogoče na podlagi marije-terezijanskih fasij ob rektifikaciji — za katere imamo n. pr. za Kranjsko v državnem arhivu za Slovenijo popolno, le delno za nekatere gosposke nekoliko porabljeno gradivo — obdelati tudi dobo okrog 1750, bi bilo možno razjasniti, pravi končno B., agrarno zgodovino nižjeavstrijske dežele do zemljiške odveze in prehoda k racionalnemu poljedelstvu.

Ta Brunnerjeva izvajanja so gotovo tudi za našo zgodovinsko znanost, ki se pravkar trudi okrog načrta za slovensko gospodarsko in socialno zgodovino, vsega uvaževanja vredna pobuda in tudi navodilo v marsikaterem pogledu.

Janko Polec

Greta Mecenseffy, *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615—1677)*. Archiv für österr. Geschichte 114. Bd. 1938, 295—509.

Vlogo častihlepnega diplomata in svetovalca vladarjev Ferdinanda III., Ferdinanda IV. in Leopolda I. sta upoštevala v našem zgodovinopisju že A. Dimitz¹ in Jos. Mal.² Mecenseffy je želela prikazati njegovo življenjsko pot in delovanje na podlagi gradiva iz osrednjega arhiva knezov Auerspergov v Losensteinleithnu (Gornja Avstrija) ter iz arhivov na Dunaju, v Roudnicah (Češko), Parizu in na Španskem (Simancas, Madrid), vendar nalogi ni bila docela kos.

Gotovo ni bil njen namen v u v o d u svoje študije predočiti politično in gospodarsko rast rodu Turjačanov (Auerspergov), ki je bil tako tesno povezan z usodo slovenske zemlje, vendar v knjigi, ki je izšla leta 1938, ne bi smele biti netočne trditve, da so izvirali Auerspergi 17. stoletja od onega starega plemiškega rodu Turjaških gospodov, ki jih omenjajo listine že sredi 11. stoletja in ki so se uveljavili kot zemljiški gospodje od Grosupeljske kotline do Ribnice.³ Ta rod je izumrl že sredi 13. stoletja; njihovo ime je prevzel rod nesvobodnih ministerialov, ki je bil v službi nekdanjih Turjaških gospodov.⁴ Ker je imela Mecenseffy lepo priliko delati v arhivu na gradu Losensteinleithnu, ki za slovenske znanstvenike dotlej ni bil dostopen, je tem bolj obžalovati, da ni vsaj malo črpala iz tega ogromnega gradiva zlasti za gospodarsko zgodovino Dolenjske. Le na podlagi teh virov bi mogli točneje prikazati naraščanje zemljiške posesti Turjačanov, njihovo postopno prodiranje v Ljubljansko kotlino in resno ogrožanje meščanske naselbine Ljubljane. Vse to bo prišlo gotovo do izraza v »Zgodovini Ljubljane«, ki jo pripravlja ljubljanski mestni arhiv. Dogodki druge svetovne vojne so nekoliko oškodovali zbirke arhiva v Losensteinleithnu. Zaradi strokovne ureditve so jih prenesli v državni arhiv na Dunaju. Sedaj obstaja upanje, da bodo na razpolago slovenskim zgodovinarjem vsaj urbarji in podložniški (zemljiškogospodstveni) spisi. Za rodbinske akte pa je določil knez Franc Auersperg še stoletno zaporo...^{5a}

Mecenseffy pa se je tudi bolj skromno poglobila v ustroj stare Kranjske, ker bi sicer ne mogla trditi, da je bilo dostojanstvo kranjskega deželnega glavarja dedno v rodu Turjačanov.⁵ Res so bili Auerspergi večkrat predlagani in postavljeni za deželne glavarje, tudi izbrani za dosmrtno predsednike kole-

¹ A. Dimitz, *Geschichte Krains IV. T.*, Laibach 1876, 18—24.

² Auerspergi-Turjačani, SBL I, 19.

³ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Lj. 1933, 144.

⁴ O. Dungern, *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, Graz 1931, 73.

^{5a} Po sporočilu arhiv. M. Verbičeve pri DAS v Ljubljani.

⁵ O. d., 299, op. 4.

gija stanovskih odbornikov, dedni pa sta bili v njihovih rodbinah deželni dostojanstvi maršala in komornika.⁶

Sposobnost zgodovinarja se odraža v načinu, kako zna izkoristiti gradivo, ki mu ga nudijo razni viri. Ako primerjamo Mecenseffyjino študijo o Janezu Vajkardu Auerspergu s podobnimi deli iz približno iste dobe n. pr. o Volkju Helmhardu pl. Hohbergu (1612—1688) O. Brunnerja⁷ ali o princu Evgenju Savojskem (1663—1736) in njegovem okolju M. Braubacha,⁸ je vtis njenega suhoparnega in medlega podajanja skoraj brez upoštevanja političnih in gospodarskih sil, naravnost porazen.

Mecenseffy je nanizala prikaz diplomatskega udejstvovanja J. V. Auersperga v časovnem zaporedju. Bilo je za velike evropske vojne, ki je že močno izčrpala cesarske in španske sile, ko je prejel Auersperg od Ferdinanda III. prvo diplomatsko nalogo, da posreduje premirje med Špansko in Nizozemsko (1641). Vendar ni bil Richelieujevi politiki kos. Bolj uspešen je bil v Hamburgu, kjer se mu je posrečilo dokončati pogajanja med cesarjem, Švedi in Francosko za sklicanje mirovnega kongresa v Münstru in Osnabrücku. Iz Hamburga je moral v Osnabrück, toda tu še dolgo ni bilo računati s skorajšnjim začetkom mirovnih pogajanj, ker je cesar poskusil z dansko pomočjo doseči vojaške uspehe. Ko pa so obnovili po porazu Danske pogajanja, ni bil več Auersperg udeležen, ker ga je postavil Ferdinand III. leta 1645 za vzgojitelja prestolonasledniku nadvojvodu Ferdinandu. Odslej je bila Auerspergova usoda najtesneje povezana z življenjem nadvojvode Ferdinanda. Postal je tajni svetnik in vrhovni upravnik dvora. Trudil se je, da je bil prestolonaslednik kronan za kralja Češke in Ogrske. Želel mu je zagotoviti tudi špansko dediščino s tem, da bi se poročil nadvojvoda s špansko princeso Marijo Terezijo. Da bi čim prej uresničil svoje načrte, naj bi potoval Ferdinand na Špansko, kjer bi ga vzgajali skupaj z nevesto, hčerko Filipa IV. Pa tudi na Španskem je želel obdržati Auersperg prvo vlogo in izposloval pri cesarju, da ga je postavil za svojega rednega poslanika v Madridu, čeprav to mesto ni bilo izpraznjeno. Častihlepni Auersperg je že računal s tem, da postane nadvojvoda Ferdinand nekoč španski vladar, on pa njegov vodilni minister. Pri tem se mu je porodila še usodna želja, da doseže po smrti svoje žene kardinalsko čast.^{9a}

V svoji ošabnosti in častihlepnosti pa se je opiral Auersperg samo na nadvojvodo Ferdinanda ter pri tem pogosto nespoštljivo in naravnost slabo ravnal z majhnim, za duhovski poklic namenjenim Ferdinandovim bratom, nadvojvodo Leopoldom, ki teh žalitev nikoli ni pozabil niti odpustil in o katerem ni mogel slutiti Auersperg, da bo postal po sili razmer v kratkem — prestolonaslednik. Auersperg je računal s popolnim uspehom svojih dalekosežnih načrtov ter odpotoval novembra 1648 s svojim gojencem preko Beljaka in Tirolske do Milana, kamor je dospelo sporočilo španskega kralja, da ne pristane na poroko nadvojvode Ferdinanda s špansko princeso in njegovo potovanje na Špansko, odkar je cesar podpisal pogodbo vestfalskega miru (24. oktobra 1648). Kljub temu hudemu diplomatskemu porazu je obdržal Auersperg še nadalje svoj politični vpliv na dvoru, kar je prišlo do izraza ob

⁶ Prim. vrsto kranjskih dež. glavarjev pri V. Klun, *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, H. 1., Laibach 1852, 83 (ni brez pogršk); o dež. dostojanstvih prim. A. Dimitz, o. d., III, Laibach 1875, 422.

⁷ O. Brunner, *Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612—1688*. Salzburg 1949, 380 str.; glej recenzijo *Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 38. Bd., 282 do 295.

⁸ M. Braubach, *Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinzen Eugen*. München 1950, 458 str.; gl. recenzijo *Historische Zeitschrift* 173 (1952), 579—583.

^{9a} A. F. Pribram, *Aus dem Berichte eines Franzosen über den Wiener Hof in den Jahren 1671 und 1672*, *Mitteilungen des Inst. f. österr. Geschichtsforschung* XII (1891), 287.

izvolitvi nadvojvode Ferdinanda za rimskega kralja na državnem zboru v Regensburgu. Tedaj je postal Auersperg rimsko-nemški državni knez. Kmalu nato pa je novoizvoljeni Ferdinand IV. 9. julija 1654, komaj 21 let star, umrl. Njegov oče je še izpolnil sinovo željo in podelil Auerspergu šleski kneževini Münsterberg in Frankenstein, s katerima je bil združen vojvodski naslov, toda knez Auersperg ni imel več prejšnjega položaja.

Nadvojvoda Leopold je postal prestolonaslednik, njegov vzgojitelj pa Auerspergov nasprotnik Iv. Ferdinand knez Porcia. Kljub osamljenosti in osovraženosti se je boril Auersperg krčevito, da ne bi izgubil svojega vpliva. Prigovarjal je bolehnemu Ferdinandu III., naj mu zagotovi prvo mesto v tajnem svetu in položaj prvega ministra tudi pod Leopoldom I. Toda s smrtjo cesarja Ferdinanda III. (1657) je bil Auersperg ob svoj položaj. Porcia je postal vrhovni upravnik dvora in je potisnil Auersperga ob stran tudi pri delu za izvolitev Leopolda za cesarja. J. V. Auersperg se je udeležil sicer dedne poklonitve deželnih stanov Leopoldu I. na Kranjskem, kjer je bil njegov brat Volk Engelbreht deželni glavar, toda sijajne svečanosti niso mogle prikriti dejstva, da je bil sedaj knez Porcia neomejeni gospodar na dvoru. Auersperg pa je prežal na vsako priliko, da se dokoplje do starega položaja. Ko je pobrala smrt leta 1665 kneza Porcio, je gojil Auersperg precej upanja, toda namesto njega je bil postavljen Vaclav Lobkovic. Spretnost novega dvornega upravnika se je izkazala, ko je skušal pridobiti Ludvik XIV. Leopolda I. za sporazumno delitev države španskih Habsburžanov. Francoski posredovalec se je oglasil pri Lobkovicu, ki ga je pa napotil do Auersperga, da bi v primeru neuspeha ta nosil vso odgovornost. Auersperg, ki ni slutil, da prihaja francoski diplomat od njegovega nasprotnika in da ga stalno obvešča o poteku pogajanj z njim, je bil sprva proti francoskemu predlogu. Potem pa je želel izkoristiti priliko za izpolnitev osebne želje in dal naprositi Ludvika XIV., da ga priporoči papeški kuriji za kardinala. V zahvalo za to je zastavil knez Auersperg vse sile in pregovoril Leopolda I., da je podpisal 20. januarja 1668 tajno pogodbo o delitvi španske dediščine za primer smrti španskega kralja Karla II.

Kardinalskega klobuka pa Auersperg kljub temu ni dobil, ker je moral Ludvik XIV. upoštevati željo maršala Turenna in je naknadno predlagal za kardinala njegovega nečaka vojvodo d'Albret, medtem ko je nominalni Leopold I. mejnega grofa iz Baden-Durlacha. Papež Klement IX. je ustregel francoskemu kralju, kar je bolelo dunajske dvorne kroge. Zato so pokazali cesarskemu poslaniku v Rimu pismi Ludvika XIV. in ministra Lionna, ki sta se potegovala za Iv. V. Auersperga. Leopold I., ki je sicer dobro vedel, da stremlje knez Auersperg po kardinalski časti, je porabil to priliko in 10. decembra 1669 odslovil Auersperga z dvora. Oditni je moral v pregnanstvo v Wels (Gornja Avstrija), od tod pa se je smel umakniti na Kranjsko, kjer je imel svoja posestva. Umrl je Žužemberku 13. novembra 1677. V spisu, ki ga je priobčila Mecenseffy,⁹ je priporočil svojim otrokom zmernost in skromnost, ki je sam nikdar ni poznal. Mecenseffy se je tako omejila na zunanjepolitično vlogo kneza Iv. V. Auersperga. Da bi pa prišla do polnega izraza osebnost omenjenega ministra, bi morala upoštevati tudi njegovo vlogo kot »patrona in protektorja«¹⁰ notranjeavstrijskih dežel Stajerske, Koroške in Kranjske. Stanovi omenjenih dežel so ga naprosili, da bi zastopal njihove interese pri cesarju ter so mu obljubili letno nagrado 9500 gld. Leta 1655 so izpremenili kranjski stanovi prevzeto obveznost periodičnega plačila 3000 gld v enkratno darilo 50.000 gld, ki naj bi bilo plačljivo v roku 20 let.¹⁰ Zato je upravičeno navedel dež. registrar Marko Jos. pl. Perizhoff v začetku 18. stoletja med številnimi

⁹ Istega je objavil že A. Mell, *Ermahnungen des Fürsten Joh. Weikhard von Auersperg an seine Tochter Aloisia*, MMK 19 (1906), 173—180.

¹⁰ A. Dimitz, o. d., III, 430. Enako so se skušali prikupiti kranjski stanovi pozneje Auerspergovemu nasprotniku dv. upravniku knezu Porcia. Leta 1659 so mu odpustili davčni dolg pri njegovih zemljiških gospostvih na Kranjskem (Prem in Senožeče) v znesku 15.000 gld ter mu podarili še 20.000 gld; prim. Landtagsprotocol št. 18, 615.

nepotrebni izdatki kranjskih stanov, ki so povzročili ogromno zadolžitve dežele, tudi znesek preko 50.000 gld za kneza Auersperga.¹¹

Na podlagi arhivalij gradu Losensteinleithen bi mogli podrobneje prikazati, kako je nakupoval Iv. V. Auersperg, potem ko je izgubil svoj pomemben položaj na dvoru, zemljiška gospostva na Kranjskem in v Istri v toliki meri, da je preseglo njegova finančna sredstva (leta 1664 gospostvo Lož, leta 1665 Pazinsko grofijo za 550.000 gld, leta 1666 Kožljak in Pas za 60.000 gld, leta 1671 gospostvo Postojno). Leta 1673 je podedoval po svojem bratu kranjskem deželnem glavarju še kočevsko grofijo in gospostvo Žužemberk.¹² Ustroj turjaških dominijev in položaj njihovih podložnikov nam more pojasniti šele sistematsko proučevanje zemljiških gospostev na Dolenjskem in v Istri, ki bi ga bilo potrebno čim bolj pospeševati.

Jos. Žontar

Janko Kersnik, Zbrano delo, V. knjiga: Podlistki, članki, ocene, dodatek. Uredil in z opombami opremil Anton Ocvirk. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, DZS Ljubljana 1952. 650 str.

Po skoraj 50-ih letih smo v uredništvu univ. prof. dr. Antona Ocvirka dobili novo izdajo Kersnikovega zbranega dela (1947—1953),¹ ki nam je zopet približala celotno pisateljevo dejavnost, kajti prva izdaja je bila tudi v knjižnicah že redka. Nas zanima seveda tu le zadnji, to je peti zvezek, ki je izšel pod letnico 1952, čeprav je bil dotiskan šele v avgustu naslednjega leta. V njem je urednik, sledeč primeru I. Prijatelja, objavil podlistke in članke iz let 1873 do 1894, ki jih je Kersnik pisal za dnevno časopisje, predvsem za Slovenski Narod in deloma za Ljubljanski List, glasilo »elastikov«, ter knjižne ocene, napisane v drugi polovici osemdesetih let za Ljubljanski Zvon. Poleg tega pa je vključil vanj še dodatek istih literarnih zvrsti, ki jih, kakor pravi urednik, ni sprejel v osrednji del knjige »bodisi zaradi njihove fragmentarnosti ali pa premajhne vsebinske dognanosti«; med njimi je tudi nekaj političnih govorov (eden objavljen v Edinosti 1883, 24. in 25. novembra); manjkajo pa še vedno drugi govori v deželnem zboru, ki niso bili objavljeni nikjer v dnevnem časopisju.

Toda urednik je dognal Kersnikovo avtorstvo in objavil v izdaji tudi take podlistke, ki jih I. Prijatelj ni poznal oziroma jih v svojo izdajo ni vnesel, ter je vključil vanjo tudi vse članke, medtem ko je I. Prijatelj sprejel le članek z naslovom »Omega«. Z vsem tem in s teksti v Dodatku, ki so bili sedaj prvič publicirani v knjižni zbirki, smo dobili, lahko rečem, skoraj popolno podobo Kersnikove literarne dejavnosti v zvezi z njegovimi posegi na različna področja takratnega kulturnega in političnega življenja na Slovenskem. Kajti urednik ni upošteval pri izbiri tekstov za zbirko le tistih stvari izpod Kersnikovega peresa (v dnevnem časopisju), »ki so nastale tako rekoč mimogrede, brez vsakršnega globljega idejnega in literarnega poudarka«. Dobili pa smo s to knjigo tudi novo publikacijo virov za novejšo obdobje slovenske zgodovine, kar je tem važnejše, ker uredniku v edicijskem pogledu ni kaj očitati. Prav bo prišla vsakemu, ki bo proučeval našo kulturno ali politično zgodovino v drugi polovici 19. stoletja. Vrednost knjige za znanstveno uporabo pa je še v veliki meri porasla zaradi izredno bogatih, izčrpnih in obsežnih uredniških beležk (str. 423—648).

Ferdo Gestrin

¹¹ Ursachen woher ein löbl. Landschaft in Crain in den so hohen Schuldenlast nothwendig und unvermeidlich einrühmen müessen, auß denen Landtagstractaten und andern in einer löbl. Landschaft Registratur verhandenen Schriffthen extrahirt und zu künftiger Nachricht und Defension alda beschriben worden. (Stanovski arhiv, fasc. 323, DAS.)

¹² Prim. P. v. Radics, Herbard VIII., Freiherr zu Auersperg (1528—1575), Wien 1862, 80, 356—358; spisi v Stan. arhivu, fasc. 80, giltno knjigo 6, fol. 18—20, 480/481, 487—489, dež. desko, knjigo instrumentov 1, modri kvatern A 13, vse v DAS v Ljubljani.

¹ Vl. Levec-I. Prijatelj, Janka Kersnika Zbrani spisi I—V, 1900—1907.

Österreichisches biographisches Lexikon 1815—1950. Herausgegeben von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Nach Vorarbeiten von Anton Bettelheim und Oswald Redlich unter Mitwirkung bewährter Sachkenner und der Leitung von Leo Santifaller bearbeitet von Eva Obermayer-Marnach. Verlag Hermann Böhlaus Nachf., Graz-Köln.

Lefa 1954 je začel v zvezkih po 6 pol (96 str.) izhajati nov avstrijski biografski leksikon. Njegov namen je, zajeti »može in žene, ki so živeli med leti 1815 in 1950 na vsakokratnem avstrijskem državnem ozemlju ter ustvarili kaj pomembnega na katerem koli področju javnega življenja, v umetnosti, znanosti, gospodarstvu, politiki itd.«. Doslej sta izšla dva snopiča (do srede črke D), celotno delo pa je predvideno na okrog 5—6 delov po približno pet zvezkov vsak. Ker je upoštevan vsakokratni avstrijski teritorij, so zajeti za veliko večino obdobja tudi naši ljudje. Po izidu prvega dela bomo leksikon kritično ocenili.

V. M.

Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra (prevod s francoščine, naslov originala: Svetozar Pribitchevitch, La dictature du roi Alexandre, Paris 1935; s francoščine prevedel Andra Milosavljević, predgovor, dopolnilo in redakcija Sava N. Kosanović), Beograd 1952. (Prosveta), str. XXXVIII in 541.

Med originalom in izdajo pričujočega prevoda je preteklo skoraj 20 let. Vmes je druga svetovna vojna, v Jugoslaviji NOB in ljudska revolucija, na novo razdeljeni svet kot posledica druge svetovne vojne, Jugoslavija pa federativna ljudska republika in socialistična domovina jugoslovanskih narodov. Ne zanima me in niti najmanj nisem radoveden, zakaj je izšel pričujoči prevod nekdanj relativno močno branega originala, zlasti v Jugoslaviji. Danes so ti Pribičevićevi spomini pač toliko vredni, kolikor so resnični. Upoštevati je vsekakor treba, da je P. pisal to knjigo kot apologijo »jugoslovanske ideologije« v inozemstvu, in to v času nekje pred začetkom konsolidacije diktature srbske veleburžoazije nad ostalimi buržoazijami jugoslovanskih narodov. Ker je Pribičević v zmoti, misleč, da je glavni krivec diktature v Jugoslaviji le kralj Aleksander Karadjordjević — v resnici je bil le njen predstavnik na zunaj — hoče prikazati to njegovo pogubonosno in razbijaško delo predvsem zahodnemu demokratičnemu svetu, v prvi vrsti seveda Franciji, ki je bila kot največja vložnica tujega kapitala dosti zainteresirana na obstoju in razvoju bivše Jugoslavije. Na tem mestu ni važno, kako je bila P. knjiga sprejeta v Franciji, bolj važno pa je vedeti, kako je odmevala pri nas.

Knjiga se je ilegalno precej širila in tudi brala v bivši Jugoslaviji. Zlasti seveda v krogih, ki jih je tiščala (interesno) srbska veleburžoazija, to je med pristaši in zagovorniki bivše Kmečko demokratične koalicije (KDK), v Sloveniji pa, ker sta »stebra« te koalicije Kramer in Pucelj kmalu presedlala v JNS, veliko bolj med pristaši bivše SLS, saj izid P. knjige sovpada v Sloveniji z dobo odmeva Ljubljanskih punktacij, s proslavo Koroščeve šestdesetletnice, šenčurskimi, komendskimi in mengeškimi dogodki, z dobo zelenih kravat in internacije štirih vidnejših voditeljev SLS. Tako je slovenska SLS brala z užitek knjigo enega svojih največjih političnih nasprotnikov, ker so ji P. izvajanja pač pomagala v njeni »načelni« borbi proti režimski JNS, ali povedano drugače: P. knjiga je v danih okoliščinah mogla pomeniti nekaj pozitivnega, ker je, kolikor je pač mogla, osvetljevala vso pogubnost in nemoralnost diktature, pa četudi ne z vidnejšim uspehom. Kmalu zatem namreč JNS v isti diktaturi zamenja JRZ (v Sloveniji SLS), na predvečer druge svetovne vojne pa pred JRZ kapitulira tudi HSS in veliko vprašanje je še, koliko tudi ne določen del nekdanje KDK z vstopom v koncentracijsko vlado generala Simovića 27. marca 1941.

Popolnoma druga stvar pa je, kakšen pomen naj bi imel danes prevod te P. knjige. Ne dalo bi se zanikavati njenega pomena, če bi izdaja (z opombami in predgovorom vred) prikazovala Pribičevića takšnega, kakršen je bil v res-

nici, pa naj je že morda res mislil »dobro« in četudi iz tega njegovega »dobrega« mišljenja nikakor niso sledile prav nikoli dobre posledice. Mislim, da se S. N. Kosanović prikaz resničnega Pribičevića le ni posrečil in ne more me prepričati tudi sledeča njegova trditve: »Što se Pribičevića lično i njegovog opšteg političkog gledanja tiče, jasno je i bez naročitog isticanja, da bi on, da je živ dočekaao 1941, svom svojom energijom i dinamičnom ličnošću stao uz Tita i Narodnooslobodilačku borbu. Celoga života borio se za jedinstvo, protiv šovinizma i za ostvarenje države. Bio je jasan predstavnik ideja Narodnog fronta, kome je već 1931 davao potpuno revolucionarni karakter. Vrlo rano je revidirao stav prema komunistima i tražio iskrenu saradnju. (Na odru Pribičevićevom u Pragu, septembra 1936, venac Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije imao je naročit značaj i zbog budućnosti i zbog ocene Pribičevićeve ličnosti)« (str. XXXVIII).

Vse to je sicer mogoče trditi in Kosanović je brezdvoma poznal Pribičevića zelo dobro. A pri P. je treba pregledati tudi vse njegovo delo do l. 1928 in ne samo njegovo delo in izjave potem, ko je prišel v spor s srbsko veleburžoazijo! Pregledati in pravilno oceniti je treba vse P. delo tja do njegove internacije v Brusu, za čas torej, ko je kakor koli že igral zelo važno in včasih naravnost odločilno vlogo. Objektivna zgodovina nikakor ne bo mogla iti na primer mimo tega, da je Pribičević zelo blizu ustanoviteljem Orjune, ki je v Sloveniji zelo znana zlasti po trboveljskih dogodkih iz začetka junija leta 1924, dalje, da je P. le aktivni sotovorec zelo nedemokratičnih režimov PP in PPŽ in da je končno prav P. tisti, ki je v velikii meri pomagal srbski veleburžoaziji do absolutne oblasti. Poudarjam še enkrat: Nimam vzroka ne verovati, da je P. pri vsem tem mislil »idealno« — de internis non judicat praetor — za zgodovinarja so važne posledice in te so bile tako vidne in občutljive, da jih ni mogoče molče preiti. Koliko je P. pomagal utrditi nosilca in združevalca srbske veleburžoazije, kralja Aleksandra, priznava sam, ko citira znane Aleksandrove besede iz julija 1921 svoji sestri: »Pretstavljam ti onoga, koji mi je doneo tri krunec«. (Str. 171.)

Rečeno je že bilo, da so P. spomini pisani kot apologija »jugoslovenstva« s tendenco prikazati Aleksandrovo diktaturo kot veliko zlo za Jugoslavijo. Čeprav P. trdi, da so vse njegove trditve dokazljive z dokumenti in vse časti vrednimi pričami (str. 5), velja tudi pri branju njegove knjige staro pravilo, valet quantum probat, kajti iskrena samoizpoved njegova knjiga nikakor ni. Zelo moti, da se ob nadvse jasnih napakah sklicuje na svoj idealizem, kar močno diši po znanem principu pater peccavi, ker je bila pač prilika.

Časovno se tekst omejuje pravzaprav na zelo majhno razdobje, na leto pred in po uvedbi očitne diktature, dalje so v tekstu navodila, kako vreči to diktaturo, veliko njegove liberalistične filozofije o demokraciji in diktaturi in kot dodatek poglavje o znanem solunskem procesu. Vkljub temu, da se ponekod spušča do velikih podrobnosti, si človek le ne more priti na jasno, kako je mogel tak unitarist naenkrat leta 1926 postati neke vrste decentralist, zakaj na primer še pred nedavnim svetuje radičevcem, naj odidejo v politično penzijo (na zborovanju v Metliki 13. junija 1926), po znanem blejskem paktu med Korošcem in Vukičevićem julija 1927 pa že 18. septembra istega leta pravi Radić o svojem dosedaj največjem nasprotniku, da Pribičević pametno govori, še pametneje piše in še bolj pametno dela. Pravi vzroki te velike metamorfoze iz knjige nikakor niso razvidni. Od drugod je treba šele izvedeti, da je to čas, ko ni več daleč do KDK in ne do časa, ko bo Pribičević na primer v Ljubljani 18. marca 1928 ostro napadel Korošca, da je zagrešil zgodovinski zločin, ko je leta 1918 postal nekak cincarski sluga, kar bi seveda z istimi besedami in še v večji meri veljalo tudi za P. samega. A prišel je čas, ko se je P. začel očitno oddaljevati od srbske veleburžoazije, pri čemer je nujno iskal zveze v Radićem in dvema še manj solidnima politikoma, Žerjavom (Kramerjem) in Pucljem. Če P. takrat v Ljubljani seveda nikakor ni mogel vedeti, da bo nekoč v svojih spominih tudi samega sebe ocenjeval podobno kot takrat Korošca (prim. str. 117), bi v svojih spominih ali apologiji vsekakor moral povedati o nekoliko bolj globokih vzrokih za ustanovitev KDK kot pa jih sicer navaja, ali kot na primer o ustanovitvi KDK pravi Radić,

da sta se s Pribičevićem vrnila v dneve svoje mladosti. Kakor koli že, tudi za to P. knjigo velja staro pravilo, da so memoari političnih ljudi redkokdaj objektivni in blizu tisti resnici, ki jo imenujemo zgodovinsko. To je do neke mere razumljivo, seveda pa ne opravičljivo. Vsak politik skuša svoje delo pokazati, če že ne boljše kot je bilo v resnici, pa vsaj kot tako, da je bil o svojem delu vse življenje trdno prepričan, da je bilo pravilno. Kosanović sicer trdi, da je P. »zelo zgodaj« (kdaj?) revidiral svoje stališče do komunistov (str. XXXVIII), a iz P. knjige ni nikjer razvidno, da bi se to poznalo kdaj tudi v praksi. Tudi kot liberalec in pozitivist bi moral P. vendarle spoznati, da Jugoslavija, takšna kakršna je bila, ne more in ne bi mogla voditi nikamor, a prav za to Jugoslavijo se je P. najbolj zavzemal vse do tedaj, ko iz neznanega vzroka — iz njegove knjige to ni razvidno, razen da je prišel do prepričanja, da ga kralj Aleksander skoraj smrtno sovraži — obrne hrbet svojim nekdanjim sodelavcem in se spravi z Radićem. Če je bil P. res tako velik politik — in bistveno za vsakega takega je znano »predvidevanje« — bi vsekakor ne mogel do leta 1928 živeti v naravnost tragični zablodi, da bi mogel Aleksander kdaj koli le postati strogo ustavni in parlamentarni kralj (str. 201). Šele v inozemstvu spozna, da je rešitev »jugoslovanske krize« možna le v federaciji in republiki (str. 150). Dvomim, da je Kosanović zaradi take P. ugotovitve zapisal v uvodu sicer veliko resnico, da za nazaj ni težko biti pameten (str. XVII), temveč se bolj zdi, da je K. s tem hotel opravičiti P. naglico, da bi čimprej prišlo do znanega »ujedinenja« 1. decembra 1918. Prevelika zgodovinska mistifikacija pa bi vsekakor bila, če bi se ob tej P. knjigi le mogla roditi misel, da je P. pravzaprav edini »ujedinitelj« tiste Jugoslavije, ki je kasneje tako zmagoslavno izšla iz NOB. Da je prišlo do tako nagle združitve 1. decembra 1918, je pomagala vsa jugoslovanska buržoazija, a iz popolnoma drugih vzrokov kot to menita Pribičević in Kosanović; o njih bo še govora. Nikakor pa nočem trditi, da bi Partija sama, brez zaveznikov tako zmagoslavno končala NOB. Med te njene zaveznike je vsekakor šteli tudi nekatere iz vrst SDS (Kosanović, Ribar, Krizman itd.), s poudarkom pa, da je bila le Partija tista, ki je bila ves čas NOB absolutni hegemon. Samo v tem smislu je mogoče tudi razumeti Titov citat, ki ga omenja Kosanović: »Samostalne demokrate praktično u svojoj celini, vodjeni većinom svojih vodja, pristupili su Narodnooslobodilačkom pokretu u samom početku« (str. XXXVIII).

Za spoznavanje osebnosti je vsekakor važno, kaj pravi ta sama o sebi. Da ne bi bil ponovno konfiniran v Brus, začne P. v beograjski bolnišnici z gladovno stavko in pravi, da je bil pripravljen iti četudi do konca, pa čeprav bi umrl, »jer sam čvrsto verovao da će moja smrt izazvati čitavu revoluciju« (str. 195). Dalje P. priznava, da je storil zgodovinsko napako, ko se kot član Narodnega veća že leta 1918 ni uprl prvi samovoljni regenta (str. 116), priznava, da je bil vse do leta 1928 pristaš unitaristične države in da se je veliko boril za ta program misleč, da »će nas zajedničko zakonodavstvo i uprava duhovno najbrže zblížiti i sjediniti... Ostvarenje jedinstva počelo je sa velikim zanesenjaštvom i romantizmom uz prenebraganje pitanja praktičnog značaja« (str. 154). Končno P. tudi priznava, da je verjel, da bo Aleksander neke vrste jugoslovanski Haakon in da »će to učvrstiti državu«. (Str. 201.)

Brez dvoma je mnogo lepše napake priznavati kot pa jih zamolčavati. In v iskrenosti priznanja vseh teh napak bi bilo treba brezpogojno verjeti, če bi P. navedel tudi vse tiste več kot samo napake, ki se jih je posluževal na primer kot dolgoletni notranji minister ali sam ali v družbi v Pašićem ali komur že koli. S tem bi storil ne samo sebi, temveč tudi zgodovinarjem ogromno uslugo. Ostal in postal bi oseba, ki je popolnoma spoznala svoje napake, zgodovinarjem pa bi omogočil podroben študij vseh tistih metod in načinov, kako se je v stari Jugoslaviji preganjala ne samo revolucionarna, temveč vsaka druga misel, ki kakor koli že ni bila v skladu s Pribičevićevo ali Pašičevo.

Če Radić pravi, da je ustanovitev bloka KDK povratek v mladostne dni (str. 65), pravi P., da je program KDK »učvršćenje države i narodnog jedinstva putem primene ustava iz 1921 godine« (str. 65). V resnici je KDK le po-

novna upostavitev prečanske srbsko-hrvaške koalicije, katero je razbil Radić leta 1918 s svojim zelo opravičenim separatizmom, Pribičević pa s svojim enako razumljivim unitarizmom. Ker se je te ponovne koalicije srbska veleburžoazija tako ustrašila, da je prišlo celo do strelav v skupščini, sklepam, da bi bil po P. zamišljen program KDK nemogoč in z znano izjavo KDK ob zasedanju okrnjene skupščine v začetku avgusta 1928 tudi absolutno neizvedljiv. Ali se je P. zavedal ali ne, ustanovitev KDK po vsem svojem bistvu pomenja nekaj pozitivnega, in to kot ustanovitev močne borbene organizacije za boj s srbsko veleburžoazijo in ne kot reševanje več kot zavožene stare Jugoslavije. V tem me potrjuje tudi dejstvo, da so politiki sumljivih moralnih kvalitet kot Pucelj ali Kramer KDK tudi zapustili. Izgleda, da P. ustanovitev KDK kot borbene organizacije torej ni razumel, kot ni razumel niti ne preveč duhovitega Aleksandrovega manevra z »amputacijo« in ne bistva Radićevega uboja v skupščini, ki predstavlja krono v manevru srbske veleburžoazije dokazati doma in pred inozemstvom, da je zaenkrat vsaj v Jugoslaviji kvazi-parlamentarni režim nemogoč in da je potreben režim močne roke. Vsega tega tudi takrat ni bilo težko ugotoviti, saj je podobne stvari trdilo celo tedanje socialistično časopisje.

Recimo, da je bil P. res idealist in Jugoslovan in da je skušal doseči unitarizem s KDK, kar se mu ni posrečilo vse od marca 1924 dalje v družbi s Pašićem, a človek se mora vendarle vprašati, kako to, da P. kot liberalni demokrat le ni mogel nikdar doumeti, kako zanimiva borba vseh treh jugoslovanskih buržoazij se pravzaprav vrši okrog njega in z njegovim aktivnim sodelovanjem? In tega ni doumel vse do leta 1928, torej deset let. Po tem šele nastopa proti znani velesrbski kajmakčalanski teoriji in celo dokazuje, da je bilo na Solunski fronti skoraj enako število prostovoljcev kot redne srbske vojske, a vse to dokazovanje kot ustanovitev KDK je bilo že dosti prepozno. Kdor se enkrat udrži na oblasti — in srbska veleburžoazija se je prav s P. pomočjo — tega zlepa ne vrže s prestola. In šele iz emigracije svetuje P. celo revolucijo! Kot politik torej P. celih deset let ni mogel ali hotel spoznati, kako si jugoslovanska buržoazija prvič zelo razločno skoči v lase ob kovanju vidovdanske ustave. Po skupščinskih volitvah leta 1923 se proti zmagovitemu velesrbskemu bloku ustvari dokaj nevaren blok iz SLS, HRSS in JMO (Jugoslovanski muslimanski odbor), a takratni Pribičevićev organ v Sloveniji »Jutro« o SLS 8. aprila 1923 zapiše tole: »Odkar so Slovenci 1867 glasovali za dualizem in se s tem odrekli za dolgo dobo državne skupnosti z ostalimi Jugoslavlani, ni bil storjen večji zločin na Slovenskem, nego s pristopom SLS v zagrebški blok g. Radića. Ta nevarni in v danih razmerah celo pozitivni blok Pašić z nemajhno Pribičevićevo pomočjo zaminira z znanim Markovim protokolom, kot razbije leto dni za tem dotlej enotno JDS in s pomočjo Pribičevića ustanovi najbolj divji in centralistični PP režim. Če je bilo kdaj vprašanje obstoja bivše Jugoslavije resno na dnevnem redu, je bilo to tedaj, saj so jo držali samo še P. žandarski bajoneti in ne — kot P. trdi — da 1928 in 1929, ko je bil prav Pribičević tisti, ki je z Radićem vred in KDK tako sijajno podlegel čisto navadnim velikosrbskim provokacijam in dal s tem polno opravičilo za uvedbo diktature.

Da utegne biti to res, se da razbrati celo iz P. knjige, kjer opisuje svojo in Žerjavovo avdijenco pri kralju 7. in 11. julija 1927 (str. 86—87; 92). Kralj — razumljivo da proti pričakovanju obeh — predlaga amputacijo in tej provokaciji sta oba, Žerjav sicer nekoliko manj, nasedla. Aleksandrov manever je bil dokaj preprost: vedel je, da dva taka Jugoslavlana nikdar na amputacijo ne moreta pristati, a kralj jima je z njo grozil, naj zapustita Radića. Samo Radić je bil takrat nevaren, kajti SLS in JMO sta že bila v velesrbskem taboru in za enotno fronto proti Radiću je bila potrebna samo še SDS. Čeprav Pribičević in Žerjav na razbitje KDK nista pristala, kralj amputacije ni izvedel, in nejasno mi je, kako da ne Pribičević ne Žerjav te provokacije nista mogla spregledati. Pač pa je kralj uvedel diktaturo, ko se je po neuspelem strašenju z amputacijo, fizično lotil najnevarnejšega v KDK — Radića in ne Pribičevića! Res je, da je po znani izjavi proti okrnjeni skupščini moral v pregnanstvo tudi P., a je le razlika, če kralj na koga strelja ali pa ga pusti samo inter-

nirati in nazadnje celo z rednim potnim listom izpustiti iz države. Za srbsko veleburžoazijo je resno nevarnost takrat predstavljal samo Radić, kajti ta je imel za seboj v celoti hrvaški narod in njegovo buržoazijo, dočim se kaj takega o Pribičevićevi SDS tako absolutno ne da trditi.

Oglejmo si P. nasvete in navodila iz inozemstva, kako naj bi se v Jugoslaviji strmoglavila diktatura. Ena od nalog, ki jo nalaga P. »današnjemu pokoljenju«, je ustvaritev Jugoslavije od Črnega morja do Jadrana (str. 158 do 159) in ta Jugoslavija naj bi bila federativna republika (str. 150, 203), jasno da ne v smislu naše FLRJ. Omenjena P. naloga je bila v okviru stare Jugoslavije neizvedljiva, ne samo zaradi tega, ker je za federacijo najpoprej treba rešiti eno od najtežjih vprašanj v nacionalno mešanih državah, narodnostno vprašanje. Druga naloga, ki jo pošilja P. iz inozemstva, pa je vreči diktaturo. On pravi, da je to mogoče na miren ali na revolucionaren način (str. 221), vendar svetuje miren način in to z izvedbo svobodnih volitev za konstituanto. Če se to posreči — pravi — se morejo v »zelo kratkem času, v nekaj mesecih mirno in sporazumno rešiti težka vprašanja, ki sestavljajo bistvo jugoslovanske krize in srbsko-hrvaško vprašanje«. Šele, če bi bila zaprta ta pot, potem ne preostane druge rešitve kot revolucija (str. 222).

Ta zahteva je zelo zanimiva, ni pa povsem jasna. Da P. ne zahteva prave revolucije, ki bistveno spreminja vladajoči red in vladajoči razred (»skok iz kvantitete v kvaliteto«), je jasno. Na drugem mestu pravi, da se more diktatura zrušiti samo z borbo in če prilike dopuščajo, tudi z revolucijo, ker nobena diktatura še ni padla sama od sebe (str. 210). Ta borba proti diktaturi (po P. »revolucija«) mora biti »dobro spremljena i strogo vezana za red« (str. 211), so pa v tej borbi dovoljena vsa sredstva (str. 211). Katera in kakšna, ne pove. Preden se ta borba začne, naj se izdelata skupen program o ureditvi države (str. 216), v to borbo je treba vključiti vse (str. 211), ustvariti je treba »enotno fronto svetovne demokracije« (str. 241) in v borbo je treba iti pod geslom borbe za svobodo (str. 211).

Vsekakor svetuje P. za borbo proti diktaturi ustanovitev neke enotne fronte, v katero naj se združijo vsi, četudi imajo različne poglede glede odnosov med posameznimi deli Jugoslavije. Važno je to, da so pripravljeni sprejeti za to koalicijo kot bazo pristanek, da se bodo medsebojni odnosi rešili sporazumno in ne s silo (str. 211). Težko je spričo vsega tega pristati na Kosanovićevo trditev, da je bil P. »jasen pretstavnik ideje Narodnog fronta, kome je več 1931 davao potpuno revolucionarni karakter« (str. XXXVIII). Prvenstveno za vsako fronto je namreč, da ni koalicija in da ima jaseen program za dosegto točno določenega cilja, za revolucionarno fronto pa je poleg tega bistveno še to, da je njen brezprizivni hegemon najprogressivnejši razred. Po P. samem njegova »fronta« in »revolucija« izgleda takole: »Treba pre svega revolucionirati duhove da bi se pročistila kužna atmosfera u našoj zemlji i stvorilo novo društvo, koje će biti sposobno da jednim zamahom nametne svoju volju u državi... Iz takve situacije samo je jedan izlaz, a to je revolucija. Pa zar 6 januar 1929 nije bio revolucionarni akt... To je bila revolucija odozgo... a ja preporučujem revoluciju odozdo, u ime veličanstva narodnog i u ime svih onih bednih i potčinjenih, koji nemaju danas dovoljno mesta na suncu... Da bi se ostvario naš politički, socijalni i ekonomski ideal, da bi se obrazovalo naše društvo, u Jugoslaviji treba stvoriti front seljaka, radnika, čovekoljubive narodne inteligencije koja će povesti odlučnu i nepomirljivu borbu sa reakcijom« (str. XXXV).

Ne more se zahtevati, da bi P. moral imeti jasno sliko o pravi ljudski fronti, ne da se pa reči, da ga moremo šteti v vrsto predhodnikov kasnejše ljudske fronte ali današnje SZDL. Takih front, kot jih je naročal P., imamo recimo v Sloveniji iz tistega časa skoraj na pretek. Vse trdijo isto kot P., a niti ena od teh se ni 1941 v celoti — pač pa po nekaterih poedincih — vključila v Osvobodilno fronto.

Pri oceni Kosanovićevega uvoda bi se omejil samo na nekaj trditev, ki se mi zdijo težko sprejemljive. Na str. XVII—XIX ugotavlja, da je bilo P. delo za takojšnje zedinjenje leta 1918 »ipak najdalekovidneje, jer je opasnost ležala u zakašnjavanju«. To K. utemeljuje iz tedanjih okoliščin kot reakcije,

separatizma, anarhije, zablod (?) itd. Od reakcionarnih sil K. posebej omenja Vatikan in njegove zaveznike, šovinizem, Italijo, poizkuse restavracije Habsburžanov. Vse to bi se po K. mnenju moglo uporabiti proti zedinjenju, zato je imel P. prav, ko je tako silil z zedinjenjem. Ta K. trditev se mi zdi zelo enostranska, dasi ne trdim, da bi moral vsakdo sprejeti dosti solidnejše in točnejše analize tovariša Tita, zakaj se je jugoslovanski buržoaziji tako zelo mudilo naravnost izsiliti 1. december 1918. Tovariš Tito pravi: »Pod vplivom težkih posledic prve svetovne vojne in pod vplivom Velike oktobrske revolucije je naraščalo revolucionarno gibanje množic, zlasti v deželah, ki so se iztrgale izpod avstro-ogrškega zatiranja. To je silno prestrašilo buržoazijo v teh pokrajinah, zato je poslala svoje predstavnike v Beograd s prošnjo, naj se te pokrajine zedinijo s Srbijo in naj se ustvari država SHS... To je bilo torej zedinjenje buržoazije ne glede na narodnost, z namenom, da se prepreči širjenje revolucionarnega gibanja in da si vsaka buržoazija zagotovi na svojem področju ropanje delovnega ljudstva mest in vasi. Te stvari pravi nič ne spremeni dejstvo, da so bili v teh deputacijah tudi stari idealisti, predvojni zagovorniki jugoslovanske misli...« (V. Kongres Komunistične partije Jugoslavije, Ljubljana 1948, str. 23). Točno je res, da nobena tedanja delavska stranka — KP tedaj sploh še ni bilo — ni bila v stanju ustvariti boljše Jugoslavije kot jo je tudi s pomočjo inozemstva ustvarila jugoslovanska buržoazija, a točno je tudi, da Pribičevićeva Jugoslavija ni bila dobra zaradi načela, da je boljše nekaj kot nič, odnosno, da je bila dobra zato, ker so recimo demokrati z ujedinjenjem mislili najboljše in najbolj idealno.

Težko se je dalje sprijazniti s Kosanovićevo trditvijo, da je bil Radić genialen (str. XIX). Vsekakor je bil genialen demagog in zaradi tega tudi skrajno nedosleden, čeprav mu gre po pravici pridevek nekronanega kralja hrvaške buržoazije, ki je znal z zelo duhovitimi domisleki spretno varati hrvaške ljudske množice in jih spretno držati na vajetih pokorščine do hrvaške gospode. Vsa Radićeva demagogija je lepo razvidna iz njegovih govorov, v katerih včasih tudi zelo ostro napada na primer hrvaško duhovščino. A ta mu tega ne zameri, ker se dobro zaveda, da dokler množice slede Radiću, ne bodo revolucionarne. Ne vem, ali je bil Radić kdaj izobčen iz katoliške cerkve, vem le to, da zaradi svojega govora v Krašiču ni bil, čeprav je v njem povedal hrvaški duhovščini nekaj takih bridkih in duhovitih kot morda niti ne Anatole France. Jasno je, da je Radić leta 1918 separatist, saj se je hrvaška buržoazija, kateri je Radić spretno krotil revolucionarne ljudske množice, čutila ogroženo samo od srbske buržoazije. Zato se ji tudi ni mudilo z zedinjevanjem. Po neuspehih Markovega protokola Radić emigrira in da zadosti zahtevam buržoazije in ljudskih množic, potuje po demokratskih deželah in po Sovjetski zvezi. Ko se vsa ta njegova pot spremeni v farso, se dá Radić zapreti, kajti dobro pozna načelo, da je vsak jetnik po svoje simpatičen. Ko si R. tako utrdi svoj ugled, stopi v vlado s svojimi dotedanjimi sovražniki, ko pa začne spreledovati tudi srbska prečanska buržoazija, je Radić, to je eksponent hrvaške buržoazije »nedvomiselno prišao državnoj ideji i ponovno dao punog izraza iz mladosti o jedinstvu Srba i Hrvata, a Pribičević — uprkos oštirine sukoba — spasavao Radića od najekstremnijih mera...« (str. XXIII). To je končno točno, a obe buržoaziji je spretno nadvladala srbska veleburžoazija.

Še nekaj o vidovdanski ustavi. Kosanovićevo trditev, da je pomoč prečanskih demokratov zagotovila Pašiču večino v konstituenti, je pravilna, kot je pravilen njegov komentar k tej ugotovitvi na str. XXIV. Vrednost ustave se res meri po njenem izpolnjevanju tako od tistih, ki ustavo dajejo kot od tistih, za katere je dana. Da pa se vidovdanska ustava ni pravilno izpolnjevala od nikogar — za to imajo zasluge tudi demokrati in Pribičević, pa če niti ne omenimo Obznane. Kajti, če je ta še pred ustavo, so za zakon o zaščiti države avgusta 1921, torej komaj mesec dni po sprejetju ustave, glasovali tudi demokrati in tako prav-oni v veliki meri povzročili, da je bila Jugoslavija demokratska država po vzorcu zahodnih demokracij pravzaprav v vsem svojem življenju samo dober mesec. Tudi snovanje in delovanje Orjune je tako protiustavno kot delo Hanao in Srnao. Znano je, da so bile vse te tri buržoazne organizacije osnovane v prvi vrsti za medsebojno borbo, a ker se je ta lahko

opravila že samo v obliki raznih »parlamentarnih akcij«, so se rajši vse tri, predvsem pa Orjuna, lotile zatiranja komunizma. Za protiustavno in že razbojništvu podobno delovanje Orjune nosi, po mojem mnenju, Pribičević pred zgodovino polno odgovornost.

Kosanović pravi: »Da P. nije napisao ovu knjigu uopšte, a pogotovo da je ni napisao za života kralja Aleksandra, ostala bi bila jedna velika istoriska praznina, koja se ne bi mogla popuniti, a pogotovo ne tako verodostojno i jasno« (str. XXX). Če s tem K. misli, da bi tako ostali neznani razni razgovori med P. in kraljem Aleksandrom in druge podrobnosti, ki res morda niso zapisane nikjer, ima brez dvoma prav. Tudi kot P. »samoizpoved« ima knjiga svojo vrednost. Ni pa mogoče trditi, da je tako v knjigi kot v K. uvodu prikazan P. tak, kakršen je bil v resnici.

Metod Mikuz

Dr. Bogdan Stojsavljević, Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941, Zagreb 1952, str. 148.

Vsak kdor se bavi z zgodovino stare Jugoslavije, bo knjigo toplo pozdravil vkljub temu, da je v njej le preveč statistike in tabel, ki zgodovinarju ne morejo povedati vsega tega, kar in kakor si je avtor to zamišljal. Zanimivi so tudi razni zgodovinski pregledi, ki so vsekakor boljši kot v Čubelić-Milostićevi knjižici. S tem seveda še ni rečeno, da je knjiga popolna. Že avtor sam pravi, da je delo zasnovano »na pribranoj dokumentaciji predratnih agrarnih i ekonomskih pisaca«. Tako ni slabost knjige v tem, da predstavlja solidno in marljivo kompilacijo, temveč v tem, da ni delana po arhivskem gradivu. Vsekakor so predvojni pisci pisali svoje knjige po virih, a dolžnost zgodovinarja naše dobe je, da svoje delo podpre z arhivskim materialom, pri čemer bo na nešteti mestih opazil, da buržoazna gospodarska zgodovina — kot politična — le ni bila popolna in objektivna.

Vse pohvale pa je v knjigi vredna izredna marljivost in spretnost najti iz velike množine predvojne gospodarske literature vse potrebne podatke in jih nanizati v lepe in sistematično podobo.

Metod Mikuz

Tomo Čubelić in Milovan Milostić, Pregled historije Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije, Zagreb 1952, str. 249 in 13 prilog.

Na podlagi doslej izdanih del, ki analizirajo, osvetlujejo in nekatera že podrobno opisujejo posamezne dogodke, pa tudi razdobja iz zgodovine NOB jugoslovanskih narodov, sta vsekakor pogumna pa tudi marljiva avtorja sestavila kratek pregled NOB, o katerem je treba zapisati, da je v glavnem uspelo delo. Ker je zgodovina NOB z zgodovino stare Jugoslavije kot uvodom predmet poučevanja na vseh naših šolah, more to delo uspešno služiti kot učni pripomoček in da to svojo funkcijo uspešno opravlja, je dokaz, mislim, že tretja izdaja Pregleda. Iz knjižice si more tako učitelj kot učenec ustvariti vsaj približno podobo poteka in razvoja NOB; kolikor pa je knjižica nepopolna, se avtorja tega v uvodu sama zavedata. A kljub temu je treba reči: čeprav so v knjižici marsikatero pomanjkljivosti, sta avtorja k njeni izdelavi pristopila z velikim pogumom, vztrajnostjo in marljivostjo ter zaorala pravo ledino, ne glede na levo ali desno, to je, nič pričakujoč, ali bo ocena in kritika povoljna ali ne. Zdi se mi, da je prav na kongresu zgodovinarjev v Beogradu padla pripomba, da do danes pri nas še nimamo »specialista« za zgodovino NOB in da zaradi tega tudi še ni zgodovine NOB. V čem naj bi ta »specialist« obstajal, ni bilo posebej povedano, zato je mogoče reči to na tem mestu. »Specialist« za zgodovino NOB je zgodovinar, ki bo pisal in napisal zgodovino NOB na podlagi virov, in to takšnih, kakršni pa so. Osnovna napaka pričujoče knjižice pa je prav v tem, da ni pisana na podlagi virov, čeprav je knjižica drugače dobra in praktična kompilacija dobršnega dela tega, kar je bilo že o NOB napisanega.

Glavna teža knjižice je posvečena pregledu NOB in ljudske revolucije, kratek pregled skozi zgodovino stare Jugoslavije pa naj bi služil kot uvod.

Pregled zgodovine NOB pri posameznih jugoslovanskih narodih je sicer zelo skopo obravnavan, more pa se reči, da je pregled razvoja in dela centralnih revolucionarnih forumov podan dosti precizno in zadovoljivo, skratka, dokler ne bo podobne boljše knjige, bo Pregled lahko uspešno služil svojemu namenu.

Prepričan sem, da do boljšega in znanstveno solidnejšega Pregleda ne bo mogoče priti prej, dokler ne bodo izdelani z vso znanstveno solidnostjo pregledi razvoja NOB pri poedinih jugoslovanskih narodih. Potem šele se bodo z vso jasnostjo pokazale tudi tiste osnovne in enotne poteze, ki združujejo vso revolucionarno borbenost naših narodov v harmonično celoto. Bistveno za uspešno izvedeno revolucijo je namreč to, da se revolucionarna in borbeno iniciativnost razvija predvsem na terenu in se šele potem uzakonja po pristojnih revolucionarnih organih.

Najslabši del v knjižici pa je njen uvod (str. 9—50), pregled zgodovine stare Jugoslavije. To je razumljivo, kajti avtorja nista imela na razpolago nobenega pravega dela za to razdobje, po arhivih pa ga tudi nista pregledala. Zato je v knjižici mnogo trditve, ki nikakor ne morejo držati. Tako se na primer delavskemu razredu pripisuje prevelika zasluga pri razbitju stare avstro-ogrske monarhije (str. 12); nepravilno se ocenjuje delo Jugoslovanskega odbora (str. 15); znameniti Narodni odbori začno nastajati že od avgusta leta 1918 dalje (str. 15); nikdar v vsej dobi stare Jugoslavije ni bil ves delavski razred včlanjen v sindikate (str. 24); Obznana ni zakon (str. 24); Reka pride pod Italijo šele po sporazumu Pašić-Mussolini (str. 27); čudno zveni »Aleksandrova Jugoslavija« (na str. 28 kar dvakrat); večina kongresov KPJ ni bila v inozemstvu (str. 29); če že trdimo, da je bila diktatura srbske buržoazije fašistična, je treba to tudi dokazati; netočne so trditve, zakaj se je začela srbska buržoazija (v resnici samo en njen del), naslanjati na Nemčijo in Italijo (str. 35); Tudi Jugoras je korporacijski (ne fašistični) sindikat (str. 38); stavek: »Prezaduženi mali seljački posjedi postaju plijen spekulantskog trgovačkog i bankarskog kapitala« (str. 39) ne pove ničesar, še manj pa karakterizira veliko krizo, ki zajame jeseni 1931 tudi Jugoslavijo. Tudi Jugoslavija vzpostavi poleti 1940 najprej trgovske in zatem diplomatske stike s Sovjetsko zvezo, in to ne zaradi pritiska ljudskih množic, temveč ker hoče ostati vladajoča srbska buržoazija »nevtralna«. Iz knjižice ni jasno, v čem je bistvo pristopa Jugoslavije k Trojnemu paktu in v čem je to »sramni čin izdaje« (str. 46), dalje ni jasna popolna vsebina 27. marca 1941 in nejasno je, v čem ni Simovićeva vlada »iskoristila ovaj historijski momenat« (str. 47) itd.

Navzlic vsem tem in še podobnim nepopolnostim je s knjižico le podan nekak prerez preko zgodovine NOB, moti pa pri tem še preveč »aktivistični« način podajanja, ki je za prikazovanje objektivne zgodovinske resnice najmanj primeren.

Metod Mikuž

Dr. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950. Izdala Univerza v Ljubljani — Pravna fakulteta. Str. 398 +7. Tiskano kot rokopis.

S problemom ljudske oblasti kot rezultatom našega narodnoosvobodilnega boja se je v zadnjih letih ukvarjalo več ljudi. Poleg člankov v dnevnem časopisu, ki so imeli prvenstveno informativne cilje, so bile napisane tudi daljše razprave, ki so hotele nastanek in razvoj ljudske oblasti znanstveno osvetliti in utemeljiti. Izšle so delno v glasilih republiških zgodovinskih društev, delno v drugih revijah, delno pa kot samostojne publikacije. Na tem mestu naj se dotaknem samo daljših razprav, ki so izšle v različnih revijah ali kot samostojne publikacije.

Prvi se je problema ljudske oblasti dotaknil Drago Vučinić v razpravi »Neke osobenosti u razvitku i karakteru narodnih odbora u Jugoslaviji«. Razprava je izšla v prvi številki Istoriskega glasnika Zgodovinskega društva LR Srbije (1948, št. 1, str. 4—11). V njej avtor ni segel preko problemov, ki so označeni v naslovu. V Historijskem zborniku, glasilu Zgodovinskega društva Hrvatske, je l. 1949 izšla razprava Ferda Čulinovića »Razvitak ZAVNOH-a« (str. 7—45), kjer se je v glavnem ukvarjal z razvojem ZAVNOH-a, v uvodnem

poglavju pa se je dotaknil tudi NOO pred nastankom ZAVNOH-a. Eno leto kasneje je izšlo citirano Snuderlovo delo. Sočasno z njim so pisali in izdali svoje razprave iz problematike ljudske oblasti še trije avtorji: Dr. Leon Gerškovič, »Historija narodne oblasti«, I. dio (str. 62), Miloš Žanko, »Razvitak narodne oblasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945« (Socijalistički front 1950, št. 1, str. 32—90; št. 2, str. 50—94) in dr. Lado Vavpetič, »Ljudski odbori kot najvišji organi državne oblasti« (Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete na Univerzi v Ljubljani, L. XXIII, 1950 in kot separat). Na dobo vojne se pri Vavpetiču nanaša samo poglavje »Kako se je pri narodnoosvobodilnih odborih razvijalo pojmovanje o najvišjem organu državne oblasti« (str. 31 do 49). Naslednje leto, 1951, je izšlo še več razprav iz problematike ljudske oblasti. V Godišnjaku, Glasilu Zgodovinskega društva Bosne in Hercegovine, so izšle tri: dr. Hamdija Čemerlić, »Postanak i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe« (str. 53—94), Stevo Popović, »Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora (str. 181—209), Dušan Josipović, »Neki podaci o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora« (str. 211—221). V Istoriskih zapisih, Glasilu Zgodovinskega društva Črne gore, je Djordje Kalezić napisal razpravo »Formiranje i rad narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Sreza daniilovgradskog« (sveska 4—6, str. 232—242). V Zgodovinskem časopisu, Glasilu Zgodovinskega društva za Slovenijo, je pa naposled Metod Mikuž napisal razpravo »Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji« (str. 87—114), ki po samem naslovu sicer ne kaže na problematiko ljudske oblasti, toda dejansko je dve tretjini razprave posvečeno njenim problemom, tako da jo je treba na tem mestu navesti. Od vseh naštetih razprav so Vučinićeva, Gerškovićeva in Vavpetičeva razprava splošno načelno razpravljanje o ljudski oblasti, Snuderlova poskus sintetičnega prikaza njenega razvoja, pri vseh drugih pa je problematika izrecno teritorialno omejena, pri Mikužu zraven še tudi časovno.

Snuderlovo delo, ki je na tem mestu še posebej predmet naše pozornosti, in želimo njegove ugotovitve, kolikor bo potrebno, postaviti ob stran ugotovitvam raziskovalcev v ostalih republikah, je od vseh dosedanjih del najobsežnejše ne samo po obsegu, temveč tudi po svojem konceptu. Prav kar se tega tiče, je njegovo delo prvi poskus, pokazati razvoj ljudske oblasti predvsem v celotnem okviru narodnoosvobodilne vojne in na vsem ozemlju današnje FLRJ. V tem pogledu je Snuderlovo delo pionirsko in ga moremo pravilno presojati samo, če upoštevamo to dejstvo in težave, v katerih je nastalo. Tako delo zato gotovo ni bilo lahko. Težave niso izhajale samo iz dejstva, da avtor na tem polju ni imel nobenega predhodnika, temveč še bolj iz dejstva, da tudi za posamezne probleme ni imel kvalitetne literature na pretek. Ravno narobe. Strokovne literature takrat še tako rekoč ni nič bilo. Sočasno z njegovim delom je šele začela nastajati. Zaradi njenega pomanjkanja je moral avtor poseči v izredni meri po razpravah in delih profesionalnih politikov, ki pa na posamične probleme ali na celotni kompleks navadno niso gledali prvenstveno s historične perspektive, temveč mnogo bolj z vidika trenutno aktualnih političnih pogledov. Celotno delo je zato na mnogih mestih bolj kompilacija sodb voditeljev osvobodilnega gibanja, kakor bi bilo, če bi avtor mogel uporabljati razprave, ki bi bile že nastale na podlagi študija arhivalnih virov. Ne glede na to pa bo Snuderlovo delo olajšalo študij posamičnih problemov in določitev njihovega mesta v sklopu celotnega razvoja ne samo ljudske oblasti, temveč marsikdaj tudi ostalih strani te dobe. Primer citirane Mikuževe razprave v Zgodovinskem časopisu kaže, da se je to že začelo. To bo nedvomno pozitiven rezultat Snuderlovega sintetičnega prikaza ljudske oblasti, pa naj bo sinteza sama kakršnakoli.

Snuderlova »Zgodovina ljudske oblasti« je v primeri z razpravami drugih avtorjev o ljudski oblasti najobsežnejša. Toda ta obseg gre na račun koncepta, ker je avtor želel v svojem delu prikazati nastanek in razvoj ljudske oblasti v vseh republikah in posebej še zveznih organov. Razume se, da je v ta okvir spadajoča snov zelo obsežna že sama po sebi. Pravzaprav je tolika, da je avtor ni mogel razčlenjevati in razlagati oziroma utemeljevati od vseh podrobnosti. V globljo analizo se je skušal poglobiti le tam, kjer se mu je snov

zdela posebno važna, medtem ko se je drugače moral zadovoljiti bolj z navajanjem vsebine pravnega akta. V borbi med obsegom in materialom je prikazovanje problematike ljudske oblasti mnogokdaj zelo skondenzirani, ker bi sicer obseg knjige preveč raztegnil. Tako kondenziranje pa naravno ni moglo biti v korist ne nazornosti, ne natančnosti. Mislim pa, da bi obe ti dve lastnosti lahko prišli bolj do izraza, če bi bil avtor poglavja o splošni zgodovini, to je o splošnem poteku narodnoosvobodilnega boja močno skrajšal. Naj ne misli pisec, da bi zaradi tega kaj trpel splošni okvir, ki ga je podajal več kakor v dobri veri, da bi bile vsakomur jasne povezave razvojnega procesa ljudske oblasti s splošnim procesom. Zaradi preobsežnega splošnega okvira se je njegova »Zgodovina ljudske oblasti« močno približala splošni zgodovini dobe narodnoosvobodilnega boja. Na žalost se kaže, da je bil to tudi njegov namen.

Pri razvrstitvi celokupne materije se je avtor v bistvu držal periodizacijske sheme, ki jo je razvil že leto prej, ko je izdal »Dokumente o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji«. Pri »Zgodovini ljudske oblasti« je segel preko te sheme v toliko, da svojega prikaza ni zaključil z osvoboditvijo, temveč mu je dodal še eno poglavje, v katerem je orisal razvoj do izdaje zvezne in republiških ustav. Prav tako je na začetku dodal dve poglavji, eno z naslovom »Uvod«, drugo z naslovom »Temeljne značilnosti narodnega osvobodilnega boja Jugoslavije«.

V prvem poglavju, v Uvodu, je razložil, kaj je predmet zgodovine ljudske oblasti, po kakih metodi jo je treba obravnavati, kak pomen ima zgodovina ljudske oblasti in v kake razvojne faze jo je treba razdeliti. V zvezi s tem pojmom je razložil svoje gledanje na proces in principe, po katerih se je želel pri obravnavi ravnati. V primeri z Gerškovičem, ki v svoji »Historiji narodne vlasti« pravi: »Historija narodne vlasti konkretno izučava, kako su nastali prvi narodnoosvobodilački odbori kao klica narodne vlasti, kao njeni privremeni nosioci. Dalje, ona obradjuje razvoj odbora kad su se učvrstili, kad su postali stalni nosioci narodne vlasti, sve dok na II. zasjedanju AVNOJ-a 1943 nisu ozakonjeni kao organi državne vlasti...« (str. 11) je Šnuderl mnogo širši: »... Naš predmet more torej biti samo preiskava konkretnih štadijev, skozi katere je prešel razvoj sredstev procesov, sil, aktov in rezultatov ljudske oblasti, kakršna je danes, od začetka pa vse do takrat, ko je dosegel svojo sedanjo gori označeno obliko«... (str. 9); »... zgodovina ljudske oblasti (ima) skratka za predmet nastajanje nove države... To je izredno široka naloga... To pomeni dvojno: prvič, da se mora obravnavanje predmeta raztegniti na vse pojave, ki pomenijo graditev nove države, torej na vstajo in pogoje zanjo, na razvoj armade, na vojaške operacije, na družbeno in politično dogajanje v narodnem osvobodilnem gibanju, na uresničevanje samoodločbe in socialistične preobrazbe, na zunanje politične dogodke in rezultate svetovne vojne... Drugič, pa to pomeni, da se ta obsežna naloga obravnava samo v ugotovitvah zgodovinsko pomembnih pojavov, torej ne v popolni izčrpnosti obravnavanja vsakega posameznega pojava, temveč samo v podajanju tez, ki pokažejo razvojni pomen ljudske oblasti v okviru narodnoosvobodilne vojne...« (Str. 10 do 11). V teh besedah imamo ključ za Šnuderlov koncept, za obseg materiala in njegovo periodizacijsko razdelitev. Ne glede na skladnost mnogih teoretskih osnov pri označevanju narodnoosvobodilnih odborov pri obeh avtorjih, imamo v citiranih besedah izražene tudi kardinalne razlike obeh v gledanju na splošni proces ljudske oblasti. Konkretno sadove tega gledanja moremo za enkrat presojati samo pri M. Šnuderlu, medtem ko jih ni mogoče pri Gerškoviču, ker je doslej izdal samo prvi, to je teoretični del svoje zgodovine, ni pa še izdal drugega, ki naj pokaže praktične rezultate njegovih teoretičnih principov.*

V uvodnem poglavju je M. Šnuderl pri razlaganju, kaj je predmet zgodovine ljudske oblasti, nanizal tri pojme in jih skušal časovno opredeliti: zgodovina narodne osvobodilne vojne, zgodovina narodnega osvobodilnega

* Gerškovič je letos izdal tudi druge svoje »Historije«, toda ga nisem upošteval, ker je bila moja ocena že v tiskarni.

gibanja in zgodovina ljudske oblasti. Medtem ko bi k prvemu ne bilo kaj več pripomniti, je pa drugače z drugima dvema. Zgodovino ljudske oblasti je avtor časovno omejil na čas od 6. IV. 1941 do 31. I. 1946 in s tem presegel okvir, ki se ga je držal v »Dokumentih«. Bistvo njegove časovne omejitve očituje neko nedoslednost. Medtem ko je v začetku vključil čas, ki še ni poznal formalno jasnih zapisov zaradi revolucionarnega značaja nove oblasti, je pa na drugi strani priključil čas, ki ni bil več del vojne, imel pa je formalno jasne pravne zapise, ki so po avtorjevem mnenju sicer bili rezultat prejšnjega razvoja in priprav. Bistvo nekake nedoslednosti je v tem, da je v prvem primeru gledal na razvoj revolucionarno, drugič pa formalistično. Drugi pojem, to je pojem zgodovine narodnega osvobodilnega gibanja je v uvodu razložil kot pojem, ki naj bi obsegal ne samo dobo vojne, temveč hkrati tudi predvojna prizadevanja naprednih in demokratičnih sil za socialno ureditev države. Pri tem je spregledal, da slovenska beseda »narod« pojmovno ni enaka srbohrvatski, ker pomeni pri nas to, za kar na primer Srbi uporabljajo besedo »nacija«, za njihovo besedo »narod« pa Slovenci uporabljamo besedo »ljudstvo«. Razlik, ki iz tega izhajajo, se je avtor sam avtomatično zavedel v trenutku, ko je rabil pojem narodnoosvobodilnega gibanja za oznako tistega, kar smo z njim označevali Slovenci. Na str. 47 je namreč napisal: »Narodno osvobodilno gibanje je nastalo po razpadu Jugoslavije v prvi vrsti kot politično gibanje«. In malo dalje je na str. 48 zapisal: »Začetek narodnega osvobodilnega gibanja je bil torej zaplodek narodne osvobodilne vojne in ljudske demokratične revolucije«. Ne glede na kakovost takih sodb je treba vendar opozoriti, da se te sodbe ne ujemajo s pojmom, ki ga je razvil v Uvodu.

V poglavju o metodi, ki naj jo uporablja človek pri obdelovanju pojavov, ki sestavljajo zgodovino ljudske oblasti, je pisec pač po krivici spravil vse metode meščanske znanosti v metafizični okvir. Poleg tega se zdi, da je metodo preveč povezal s svetovnonazorskim gledanjem, premalo pa je mislil na to, da je metoda, pa čeprav nova ideologija lahko ustvari novo metodo, vendarle predvsem tehnično sredstvo, ki človeku pomaga pri reševanju problemov. Za zgodovinarja, ki se je že prej po »zgodovinski« metodi iskreno trudil reševati zgodovinske probleme, ne pomeni nekaj absolutno novega, temveč v veliki meri poglobitev metod, do katerih se je že prej prikopal. Če s tega vidika pregledamo Šnuderlovo delo, moremo reči, da bi v marsikaterem pogledu lahko bilo boljše. Kajti obvladanje tehnične procedure pri uporabljanju virov je predpogoj za ustvaritev kakršnega koli ideološko močnega dela.

V prvem poglavju svoje zgodovine je avtor orisal »Temeljne značilnosti narodnega osvobodilnega boja Jugoslavije«. V njem se je dotaknil perečih problemov v stari Jugoslaviji, pomena KPJ za narodnoosvobodilno gibanje ter strukture, značaja, oblik in specifičnosti našega narodnoosvobodilnega gibanja. Posebnost tega poglavja je, da avtor pri posameznih podnaslovih sega globoko v predvojno dobo, nato pa še v istem poglavju daleč v vojni čas. Zdi se mi, da bi se materija tega v bistvu prav tako uvodnega poglavja dala bolje razvrstiti, če bi se bil avtor omejil v njem le na prikaz progresivnih stremiljenj v stari Jugoslaviji, dogodke iz vojne dobe bi pa povezal v poglavjih, ki se tičejo vojne dobe, in to ali direktno kot njihov sestavni del ali pa jih označil kot zaključek določenega razvoja, kolikor imajo tak značaj. Poglavje o specifičnosti našega razvoja pa spada, kolikor bi nanje ne opozarjal sproti, sploh šele na konec, kjer naj bi jih avtor povzel v obliki zaključkov, ker bi bile šele tam do kraja razumljive.

Jedro problemov, ki obsegajo zgodovino ljudske oblasti, je M. Šnuderl podal od drugega poglavja dalje. Od tu dalje se namreč šele razvija prikaz njegovega koncepta zgodovine ljudske oblasti, kakor ga je očrtal na str. 10 do 11. Napisati tak prikaz, ne da bi bila na razpolago primerna literatura za posamična vprašanja ali posamične teritorialne enote, ni nikoli lahka naloga. M. Šnuderlu gre zahvala, da je ta poizkus tvegala, pa naj bo prikaz že kakršen koli. Pionirsko delo ne more biti nikoli brez občutnih slabosti in seveda jih ima tudi Šnuderlovo. Ko bo ponovno izdal svojo »Zgodovino«, bo nedvomno temeljito popravil tako celoto kakor posamične dele, kolikor sedaj ne zado-
voljujejo.

Pri izdaji svojih »Dokumentov« je avtor pokazal, da ima močan smisel za sistematiko, za preglednost celotne materije, red, ki človeku olajšuje uporabo izdanega gradiva. Ta čut je skušal izpričati tudi pri »Zgodovini ljudske oblasti«. Toda zdi se, da ga je obsežnost snovi premagala. Dejstvo, da je preko problemov ljudske oblasti in najnujnejših povezav s splošnimi problemi segel predaleč v splošno zgodovino te dobe, je povzročilo, da se je problematika ljudske oblasti, ki bi morala biti vidna kot osnovna nit, preveč razbila. Zdi se, da piscu ob pisanju knjige sam proces nastanka in nadaljnega razvoja ljudske oblasti še ni bil do kraja jasen, ker je prav pri opisu nastajanja osnovnih organov ljudske oblasti bil dokaj skop, medtem ko je bil mnogo obširnejši pri najvišjih organih. Če bi se avtor odločil, da bi se bil v prvi vrsti koncentriral na problematiko ljudske oblasti, zmanjšal pa prikaz ostalega dogajanja, bi se moral pač bolj poglobiti v same razvojne faze organov ljudske oblasti. Seveda bi se mu spočetka verjetno zdelo, da so te faze nekako samostojne, ker bi pokazale, da so nekatere krajše ali pa daljše od onih, ki jih je sicer navajal ob najtesnejši naslonitvi na splošni razvoj. Najti v takem primeru notranje, neformalne povezave s splošnim tokom, bi bilo vsekakor ena pomembnih nalog raziskovalcev ljudske oblasti. Toda postopek bi moral biti induktiven, ne pa deduktiven. Če bi pa ta postopek pokazal, da bi bilo razvojne faze treba drugače opredeliti ali celo razmejiti, bi bilo treba to tudi napraviti.

Pri raziskovalcih zgodovine ljudske oblasti, zlasti pri onih iz ostalih naših republik, sta zelo poudarjeni dve postavki: prva, da je nastanek organov ljudske oblasti vezan na osvobojeno ozemlje in rušenje starega vladnega aparata, ter druga, da organi oblasti rastejo od spodaj navzgor. Ti dve postavki sta izraženi tudi v Snuderlovi knjigi, vendar ne povsod ali vsaj ne povsod v zadostni meri. Ustrezno pomenu tega pojava je Snuderl nazorno prikazal nastanek organov ljudske oblasti, značaj in naloge prvih narodnoosvobodilnih odborov (NOO) predvsem v zahodni Srbiji in jih razložil kot nekaj prototip organov ljudske oblasti v razvijajočem se narodnoosvobodilnem gibanju. Mislím pa, da v knjigi, ki naj nosi naslov »Zgodovina ljudske oblasti« v celotnem jugoslovanskem merilu, prototip ne zadostuje oziroma more služiti kot vzorec kvečjemu tam, kjer zaradi pomanjkanja originalnega gradiva ni mogoče priti do »lastne podobe«. Kar se tiče jugoslovanskih pokrajin izven Slovenije, moremo danes reči, da že eksistirajo podrobnejši prikazi o lokalnem pokrajinskem in celo republiškem razvoju ljudske oblasti v dobi NOB (Kalezić, Zanko, Čemerlić). Ti prikazi nam morejo osvetliti in pokazati ne samo skupne poteze v razvoju posameznih pokrajin, temveč tudi razlike in modifikacije, ki so nastale zlasti kot rezultat lokalnih okoliščin.

V primerjavi s slovenskim razvojem moremo Slovenci videti, v čem se razvoj v ostalih delih države še posebej razlikuje od našega. Teh razlik je celo v splošnem razvoju toliko, da bi glede na naš razvoj mogli njihovega označiti celo kot specifičnega. Taka posebnost je na primer dejstvo, da pri njih ni nastala NOB najprej na široki povezavi po politični liniji, da je sam poudarek na vojaških akcijah bil v splošnem mnogo močnejši kakor pri nas. Tako je bilo zlasti v Srbiji, Črni gori, Bosni in delu Hrvatske. V partizanskih akcijah pa partizani niso tolkli samo po okupatorju, temveč so sočasno uničevali stari upravni aparat, žandarmerije in požigali občinske arhive. Prvo oblast na osvobojenem ozemlju so izvajali v mnogih primerih vojaški štabi ali pa posebni revolucionarni organi (Čemerlić, 53), šele pozneje so nastali NOO. Člani takih NOO pa so večkrat, n. pr. v Črni gori (Kalezić) dobivali navodila od vojaških organov in jih izvrševali. Povezava takih odborov z vojsko je bila celo njihova temeljna poteza. V Srbiji so bili »upravni posredovalci med četami in vasmí« (Snuderl, 100). V Slavoniji so jih imenovali »odbori za pomoč partizanom« (Čulinović, 14). V Bosni, kjer so se spočetka imenovali zelo različno »krajevna politična oblast«, »ljudsko sodišče«, »komisariat« itd., so imeli za glavno nalogo sodelovanje z vojaškimi enotami in uspešno razvijanje osvobodilne borbe (Čemerlić, 54). Nastanek NOO je v pokrajinah izven Slovenije bil povezan z mnogovrstnimi značilnostmi. Kjerkoli pa je prišlo do osvobojenega ozemlja, so se formirali NOO kot organi oblasti, ki se

seveda niso bavili samo s podpiranjem vojske, temveč z vsemi problemi, ki so se pojavili na njihovem območju in vobče interesirajo oblast. (Opis takega dela glej pri Čemerliću, 65—70.)

Posebnost v celotnem jugoslovanskem obsegu je bila Dalmacija, kjer so bile razmere zaradi italijanske okupacije prilično podobne slovenskim, kolikor gre za ozemlje, ki so ga okupirali Italijani. V Dalmaciji so bili nositelji narodnoosvobodilnega gibanja posebni akcijski odbori, ki so razvijali svoje delo na izraziti politični podlagi kakor v Sloveniji. Nastajali in širili so se prvenstveno po obalnih naseljih, medtem ko so v notranjost prodirali počasneje.

Ena od temeljnih lastnosti narodnoosvobodilnih odborov je bila, da je odbornike ljudstvo izvolilo. Če pa so okoliščine zaradi okupacije bile take, da volitve niso bile mogoče, ker osvobojenega ozemlja pač ni bilo, so take odbore v nujnih primerih tudi postavili. Postavili pa so jih vojaški organi. Čemerlić imenuje take odbore ilegalne NOO. Vendar so pa tudi ilegalni odbori bili v določenih okoliščinah lahko izvoljeni. Taki primeri so bili v Dalmaciji, kjer so ilegalni NOO zrasi iz akcijskih odborov Narodnoosvobodilne fronte (Žanko, 36—39).

Navedenih »specifičnosti«, ki so se pojavile že v začetku, v Šnuderlovi knjigi ni, čeprav bi bil nekatere že lahko navedel, saj sta Čulinović in Žanko izdala svoji razpravi še pred njim. V okviru zgodovine ljudske oblasti za vso Jugoslavijo bi takih dejstev ne smel izpustiti. V zvezi s Šnuderlovim prikazom je treba zato na koncu prvega leta vstaje jugoslovanskih narodov popraviti avtorjevo sodbo (str. 120), da so konec prvega leta ljudske vstaje postali NOO že pri vseh narodih Jugoslavije prava ljudska oblast. Ne glede na Slovenijo, kjer so itak bile posebne razmere, je treba reči, da avtorjeva sodba tudi za ostale jugoslovanske pokrajine ne drži. O tem bi ga poučil že kratek pogled v splošno zgodovino, ki bi mu povedala, da ob koncu leta na primer v Srbiji ni bilo več osvobojenega ozemlja in zato ni moglo biti več NOO kot »prave ljudske oblasti«. Na Hrvaškem z izjemo Korduna, predvsem pa v Dalmaciji, je pa sploh še ni bilo. Tudi Makedonija še takrat ni imela osvobojenega ozemlja. Nekaj na boljšem je bila le Bosna ter deli Črne gore. V Bosni se razmerje s četniki do takrat še ni razčistilo, v Crni gori je pa poplava italijanske ofenzive odtekla in se je narodnoosvobodilno gibanje začelo popravljati in reorganizirati.

Posebno poglavje v okviru celotne Šnuderlove zgodovine je prikaz razvoja v Sloveniji, ki je glede na razvoj v ostalih pokrajinah imel čisto posebne poteze. Če ga primerjamo z razvojem v ostalih pokrajinah Jugoslavije, moramo reči, da je bil v resnici specifičen. Že sam nastanek osvobodilnega gibanja ni imel primere v ostalih pokrajinah. Politična baza z geslom aktivnega boja proti okupatorju za zbiranje svobodoljubnih ljudi, struktura aktivističnega kadra, ki je bil ob začetku grupiran po vključenih skupinah, razčiščevanje političnih vprašanj glede na odnose do oboroženega boja z okupatorjem, svetovnonazorska strpnost so bili momenti, ki so bistveno vplivali na oblikovanje narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Politični poudarek revolucionarnega poleta, ki so ga sproščali, nosili in oblikovali po vsej Sloveniji razširjeni odbori Osvobodilne fronte, je bil posebnost, kakršne ostale pokrajine niso imele. Terenski odbori OF so bili politični organi, ki so sicer prevzemali elemente oblasti, vendar se do oblastnih organov do nastanka osvobojenega ozemlja niso razvili. Do te stopnje niso prišli ne samo zato, ker do volitev takrat še ni moglo priti, temveč zato ker v pogojih okupatorske prisotnosti niso niti mogli prevzeti vseh elementov oblasti. Če bi jih primerjali z odbori v ostalih pokrajinah Jugoslavije, bi mogli reči, da so bili še najbolj podobni njihovim ilegalnim NOO, dasi tudi ta primerjava ne drži v celoti, ker je bila politična nota močnejša kakor pri NOO. Terenski odbori OF niso namreč vodili oboroženih nastopov proti okupatorju kakor so jih NOO v pokrajinah izven Slovenije, če je bilo mogoče in potrebno. V Sloveniji so take akcije vodili odbori Narodne zaščite, ki so se po potrebi povezovali tudi s partizanskimi enotami. Člani terenskih odborov OF so bili udeleženi pri takih akcijah kvečjemu toliko, kolikor so bili sočasno tudi člani odborov Narodne

zaščite. V Sloveniji je treba še posebej upoštevati dejstvo, da so zlasti prvo leto bile razmere v tako imenovani Ljubljanski pokrajini precej drugačne kakor one na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci. Kolikor so se pri različnih odborih OF kazali elementi oblasti, so se predvsem v Ljubljanski pokrajini, tu pa najbolj v Ljubljani sami. Na razlike in razmere v Sloveniji se mi zdi potrebno opozoriti, ker je, po mojem mnenju, M. Šnuderl poteze oblasti pri Osvobodilni fronti pač pretiraval oziroma jih v dokajšnji meri zamenjal s poletom politične aktivnosti. Tako je n. pr. storil s panegiričnim slikanjem pomena seje 16. septembra 1941, ko se je Vrhovni plenum OF proglasil za Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Ta čin je Edvard Kardelj v enem svojih pisem označil za opereto, ker je imel pred očmi pač širše območje. Seja 16. septembra je mogla nekako ustrezati samo lokalnemu, ljubljanskemu poletu OF. Za celotno slovensko ozemlje pa ni imela stvarne podlage. Nemci so celo prav v tem mesecu na svojem območju partizanstvo močno potlačili. Pri preoblikovanju Vrhovnega plenuma OF v SNOO je treba pripomniti, da gre v tem primeru za oblikovanje oblastnega organa od zgoraj navzdol, kar ni pomenilo registracije stanja, temveč bolj deklaracijo bodočih prizadevanj. O trdnosti oblastnega značaja OF v prvem letu razvoja je bil, kakor se zdi, Šnuderl sam nekako slabo prepričan. Na str. 140 je sicer označil značilna znamenja za novo ljudsko oblast, toda za oblast pač niso zadosti samo znamenja, temveč dejstva. Teh dejstev pa takrat v smislu teritorialne enotnosti še ni moglo biti dovolj. Zato je v takem primeru treba najprej pojem oblasti zelo natančno opredeliti in nato šele navesti zaključke, ki opredelitvam ustrezajo.

V naslednji etapi, ki jo je avtor prikazal v tretjem poglavju, je časovno omejil dobo od ustanovitve prve proletarske brigade oziroma še natančneje od Fočanskih predpisov do prvega zasedanja AVNOJ-a. Glede na razvoj ljudske oblasti je videl pomen predvsem v dveh stvareh, v normiranju pravnih pravil za NOO (Fočanski predpisi) in prehodu NOO iz stopnje začasnih organov oblasti na stopnjo stalnih, kakor je NOO označilo Titovo direktivno pismo v septembru 1942. Organi ljudske oblasti (NOO) so v tej dobi fungirali po jasno postavljenih načelih Fočanskih predpisov. Ti so določali volilni princip pri nastajanju, kako nastanejo in kake naloge morajo opravljati. Toda te določbe, najsi so že kakorkoli bile potrebne, so delno registrirale stvari, ki so se na osvobojenem ozemlju že opravljale, delno so pa usmerjale in dajale navodila za kraje, kjer naj bi formirali NOO, čim bi se osvobodili okupatorja, vendar niso povedale same na sebi tistega, kar je bilo v tej dobi nedvomno zelo pomembno, da so namreč predvsem v tej dobi šele začeli rasti ilegalni ali pollegalni NOO kot nosilci političnega boja proti okupatorju in njegovim pomagačem ter kot klice bodoče oblasti s posebno nalogo, da morajo skrbeti za fronto in zaledje. V razvoju ljudske oblasti v tej dobi je prav ta pojav karakterističen. Drugi pojav pa je bil povezan s prvim, da namreč NOO niso ostali pri osnovni stopnji, temveč so se izgrajevali tudi na višjih stopnjah, kolikor ni ta pojav segel že v leto 1941 (n. pr. v Crni gori — Kalezić).

Pojav ilegalnih ali pollegalnih NOO je bil v letu 1942 pomemben, ker so osvobojena ozemlja bila v tem letu zelo kratkotrajna in premakljiva. NOO so tedaj začeli sistematično rasti tudi na onem ozemlju, ki sploh še ni bilo osvobojeno. Najlepši primer za to je pokazala Dalmacija, kjer so od aprila leta 1942 dalje rasli ilegalni NOO iz akcijskih odborov Narodnoosvobodilne fronte (Zanko, 36—39). Nastajali pa so tudi v ožji Hrvatski in celo v Zagrebu. Preko osnovnih so nastajali tudi občinski, okrajni in okrožni NOO (Culinović). Po Fočanskih predpisih se je pri nastajanju NOO uveljavil volilni princip. Nemoteno so ga mogli izvajati le, kadar je kje nastalo osvobojeno ozemlje. Teže ga je bilo uveljaviti na neosvobojenem ozemlju, vendar so ga tudi tam. Šplitski NOO je n. pr. bil v aprilu 1942 izvoljen iz delegatov akcijskih odborov NOF. O njih je Zanko zapisal: »... Za največji del tedanjih narodnoosvobodilnih odborov (je) karakteristično, da so formirani na okupiranem ozemlju in da delujejo kot ilegalni ali pollegalni organi narodnoosvobodilne borbe v pogojih najbolj zverskega fašističnega terorja« (str. 39). Glede njihovega vpliva je pa zapisal, »da so NOO na neosvobojenem ozemlju stvarno

imeli oblast v rokah« (str. 73). Razume se, da je ta stvarnost zavisela od konkretnih okoliščin.

Nastanek ilegalnih NO, njihovo širjenje in uveljavljanje na okupiranem ozemlju spada v letu 1942 in v naslednjih letih med karakteristične pojave v razvoju ljudske oblasti, ki ga ni mogoče prezreti. Zasluži nedvomno poseben študij in brezpogojno vključitev v splošni razvoj ljudske oblasti.

Četrti razdelek tretjega poglavja je avtor posvetil prikazu prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji, ki je nastalo spomladi 1942 in trajalo do srede poletja istega leta. V Sloveniji so se tedaj za nekaj časa uveljavili pravi oblastni organi. Da je šlo, prav kar se tiče značaja odborov, za kvalitetno spremembo v primeri z odbori OF pred osvobojenim ozemljem, se je pokazalo s tem, da so odbori OF ob osvoboditvi sicer prevzeli oblast, toda so takoj izvedli volitve v NOO, ki so prevzeli oblastne funkcije, medtem ko so terenski odbori OF opravljali poslej samo politične funkcije in se s tem ločili od NOO (Mikuž, 99). Nastala je posebnost, kakršne v ostalih jugoslovanskih pokrajinah takrat še ni bilo nikjer.

M. Šnuderl je formiranje ljudske oblasti na Dolenjskem vezal na Fočanske predpise in celotni prikaz napisal s tega vidika, t. j. Fočanskega vpliva na formiranje ljudske oblasti v Sloveniji. Toda Metod Mikuž, ki je v citirani razpravi pokazal predvsem razvoj ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, ni prepričan o trdnosti teh povezav. Pokazal je na razlike v formiranju oblasti na Dolenjskem, zraven pa tudi na drugo izhodišče, ki je bilo mero-dajno za oblike oblasti, to je na Izvršni odbor OF in Temeljne točke OF, zlasti na 6. in 7., za katerih praktično uresničevanje je šlo na osvobojenem ozemlju. Skladnosti s Fočanskimi predpisi so v tem primeru lahko bolj sad enakega gledanja voditeljev osvobodilnega gibanja na funkcijo in pomen ljudske oblasti.

V razdobju od prvega do drugega AVNOJ-a, ki ga je avtor opisal v četrtem poglavju, se je ljudska oblast razvijala na temelju prejšnjih centralnih predpisov in navodil, to se pravi, da so se na osvobojenem ozemlju vzpostavljali in uveljavljali NOO, na neosvobojenem ozemlju pa ilegalni ali pollegalni NOO. Celotni razvoj je bil zelo neuravnovešen, ker sta ga občutno motila 4. in 5. sovražna ofenziva. V velikem delu države, to je v pasu ob morju od Slovenije do Makedonije, je pa kapitulacija Italije prinesla olajšanje, ki je tudi ljudski oblasti dala zamaha, da se je v mnogih krajih utrdila tako, da se ni več prekinila. V celoti vzeto je pa ta doba do kapitulacije Italije bila vendarle doba velikih težav, ki so na razvoj ljudske oblasti vplivale zaviralno. Lahko rečemo, da je pomen notranjega formiranja bil predvsem v ustvarjanju reprezentativnih narodnih svetov po politični liniji, ki so nastajali delno že pred kapitulacijo Italije, drugod pa jih je kapitulacija Italije pospešila. V ta okvir spada prvo zasedanje AVNOJ-a v Bihaču, ustanovitev ZAVNOH-a na Hrvaškem, po kapitulaciji Italije pa podobni organi v Bosni, Sandžaku in Črni gori. Ti sveti so sicer bili politični sveti, vendar so posegali tudi v vprašanja državnega življenja, podpirali in usmerjali NOO, kjer so že bili ali pa šele nastajali.

V prikazu o organih ljudske oblasti v Sloveniji proti koncu 1942 in v prvi polovici 1943 je avtor opustil priliko, da bi ta čas presodil predvsem v primeri s stanjem na prvem osvobojenem ozemlju. Tedaj bi o Dolenjski moral reči, da čas do konca prve polovice 1943 ni bil konvencionalni prehod v nadaljnjo stopnjo razvoja, temveč so NOO izginili v poplavi italijanske ofenzive. Znova so oživele ilegalne oblike dela in težišče se je zopet premaknilo na politično podlago. V primeri z dobo osvobojenega ozemlja, je bil to čas umika ali korak nazaj. Drugače pa je bilo seveda na območju izven nekdanjega osvobojenega ozemlja. Tam se je proces nadaljeval na prejšnjih osnovah. Ko je naposled Italija kapitulirala, je v Sloveniji ponovno nastalo osvobojeno ozemlje, ki je bilo mnogo večje on onega 1942, na njem je Osvobodilna fronta zopet prevzela oblast kot celota, toda razvoj te oblasti ni bil kopija one iz 1942, temveč je pokazal mnogo novih svojstvenih oblik, katerih vrh je predstavljal Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda.

M. Šnuderl se je dobro zavedal pomena Kočevskega zbora in drugega zasedanja AVNOJ-a, ki ju je prikazal v petem poglavju kot četrto razdobje NOB. Državnopravni pomen obeh mu je bil čisto jasen, vendar je med obema bila tudi razlika. Kočevski zbor je bil omejen samo na Slovenijo, AVNOJ pa na vso Jugoslavijo. Poleg tega je najprej zasedal Kočevski zbor, nato pa AVNOJ. To časovno zaporednost je pa M. Šnuderl v prikazu obrnil, vendar popolnoma nepravilno in nelogično. Kočevski zbor ni bil konsekvence AVNOJ-a, temveč priprava nanj. Zato bi bil avtor napravil prav, če bi bil v svojem prikazu red zamenjal in logične povezave tudi močneje poudaril. Kajti Kočevski zbor je bil zelo viden dokaz, da je jugoslovanska federacija rasla od spodaj navzgor. Res je, da se je ta sistem praktično izrazil najprej na slovenskem primeru, kjer pa ga je prav zato treba primerno pokazati in poudariti.

Zadnjo etapo vojne je avtor opisal v šestem poglavju. Časovno jo je postavil med drugo in tretje zasedanje AVNOJ-a. Bila je to doba, katere pravni red se je razvijal na podlagi odlomkov drugega zasedanja AVNOJ-a. Osnovna črta v procesu oblasti v tej dobi je bila izgradnja državnosti pri vseh jugoslovanskih narodih, ki so na drugem zasedanju AVNOJ-a privolili v novo Jugoslavijo. V njej se je ljudska oblast izgradila do vrhovnih organov. Ta proces se je začel najprej v Sloveniji, kjer ga je avtor prikazal najizčrpejše, nato na Hrvaškem, Bosni in Hercegovini, Črni gori, Makedoniji in naposled v Srbiji, kjer se je izvedel že v dobi po osvoboditvi, jeseni leta 1944. Zaradi osredotočenja na prikaz izgradnje državnosti v posameznih republikah, se je avtor omejil pri prikazu le na delo najvišjih organov federacije in federalnih enot. Zaradi zadostne množine gradiva ni bilo to delo v formalnem pogledu težko, za široke analize in komentarje pa ni bilo prostora.

Problem periodizacije je avtor v »Zgodovini ljudske oblasti« rešil tako, kakor ga je nakazal v izdaji »Dokumentov« za zvezni okvir in vanj stisnil tudi razvojne faze po federalnih enotah. Tak koncept ni prav nič izrednega za avtorja, ki je zgodovino ljudske oblasti podajal, kakor bi podajal splošno zgodovino opisane dobe. Toda treba si je zastaviti vprašanje, ali je res mogoče zgodovino ljudske oblasti tako striktno razmejiti po kriterijih, ki vplivajo na določitev faz v splošni zgodovini. Na tem mestu se ne mislim ukvarjati posebej z razdelitvenim sistemom avtorjeve »Zgodovine« niti s tem, koliko je avtor sam bil dosleden svojemu konceptu, koliko pa se je od njega oddaljil oziroma pripadajočo materijo vključil na drugem mestu, kjer zveza ni bila logična, temveč bi rad opozoril, da bi bilo treba razvoj ljudske oblasti pogledati najprej z vidika čisto njenih faz in s te baze šele najti zvezo s splošnim tokom. Nič ne de, če bi pri tem prišli do potrebe drugačne razdelitve v faze in etape itd. Ta potreba bi potem zahtevala novih kriterijev pri iskanju skupnih imenovalcev za posamezne dobe. Nedvomno bo tudi zgodovina ljudske oblasti nudila veliko gradiva za boljšo presojo razvojnih stopenj. Tista končna periodizacija bo namreč morala čimbolj ustrezati vsem razvojnim stopnjam vseh razvojnih elementov. Če se postavimo na stališče, da je zgodovino ljudske oblasti treba pogledati najprej z vidika njenih razvojnih stopenj in šele po njih najti zvezo s splošnim tokom, potem moramo opozoriti prvenstveno na razvojne spremembe organov oblasti in jih napraviti za osnovno nit takega prikaza. Razume se pa, da je pri vsem tem treba upoštevati revolucionarni značaj nove oblasti, ne pa se a priori postavljati na formalistično stališče. Glede na vse to moremo v razvoju ljudske oblasti razlikovati naslednje razvojne stopnje: a) nastajanje in formiranje osnovnih organov ljudske oblasti, b) narodnoosvobodilni odbori kot začasni organi oblasti, c) narodnoosvobodilni organi kot stalni organi oblasti, č) izgradnja republiške in zvezne državnosti. Te razvojne stopnje bi bilo treba in jih tudi je mogoče postaviti ob bok splošnemu razvoju ter najti stične točke oziroma vzročne povezave. Glede na splošne poteze v razvoju bi lahko rekli, da bi razvojno stopnjo pod a) bilo treba vskladiti s splošnim razvojem do konca 1941 ali začetka 1942, stopnjo pod b) s splošnim razvojem od Fočanskih predpisov do prvega zasedanja AVNOJ-a, stopnjo pod c) s splošnim razvojem med obema AVNOJ-ema, stopnjo pod č) pa s splošnim razvojem po drugem zasedanju

AVNOJ-a. Pri tem pa bi lahko med c) in č) vrinili samostojno stopnjo, ki bi označevala državnopravni pomen Kočevskega zbora in drugega zasedanja AVNOJ-a in bi bila v skladu tudi s splošnim dogajanjem, ki ga je ob kapitulaciji Italije povzročila osvoboditev zelo obširnih jugoslovanskih pokrajin. Razume se pa, da gre pri označenih razvojnih stopnjah organov oblasti predvsem za kvalitetno različne periode, za katere je treba pripomniti, da je v praksi ponekod, to je po nekaterih krajih in pokrajinah bilo mogoče zadržati s te stopnje tudi nazaj in se potem ob prvi priliki zopet dvigniti, kakor je tudi splošni razvoj poznal umike in korake nazaj ob priliki sovražnih ofenziv. Prav tako se razume, da bo v okviru vsake od glavnih razvojnih stopenj mogoče in celo nujno razlikovati še manjše razvojne faze ali etape itd. Bistveno pri vsem tem je, da mora biti zgodovina ljudske oblasti resnično zgodovina z dodano označbo, ne pa splošna zgodovina dobe NOB.

V knjigi je več drobnih napak, ki so delno tiskarskega značaja, delno pa posledica povzemanja podatkov, ki niso nastali na arhivskem študiju. Omenim naj nekatere, ki močneje motijo jasnost in natančnost podajanja snovi. Pri tem pa se ne mislim dotakniti pomot, ki jih je avtor zagrešil že v svojih »Dokumentih« in sem jih omenil že pri njihovi oceni (Zgodovinski časopis 1951, str. 415—419), temveč hočem opozoriti le na tiste, ki so predvsem v njegovi »Zgodovini«.

Med pozivi CK KPJ na str. 50 ima tretji pomotoma datum 25. junija, ko bi pravilno moral imeti 25. julija. Izjava temeljnih skupin na str. 53 ne sme biti datirana z aprilom 1932 (!), temveč februarja 1943. Str. 77: Grazioli ni sosveta Ljubljanske pokrajine pripeljal pred Mussolinija 6. junija 1941, temveč po Natlačenovih in časopisnih podatkih 8. junija. Str. 79 v opombi 4 je pisec napisal, da je Hitler 27. aprila 1941 v Mariboru ukazal Überreitherju: »Napravite mi Spodnjo Štajersko zopet nemško. Dejansko je Hitler te besede izrekel Überreitherju že takrat, ko ga je določil za šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. To pa je bilo že pred 14. aprilom, ker je tega dne Überreither že prevzel svoje posle v Mariboru (Zgodovinski časopis 1952/1953, str. 768). Str. 80: Sosveta Ljubljanske pokrajine ni Grazioli (oziroma Mussolini oziroma kralj) imenoval 27. maja 1941, temveč 26. maja. Prve smrtne obsodbe v Ljubljanski pokrajini niso bile izrečene 10. oktobra, temveč 8. oktobra. Ko so Italijani začeli 1942 v Ljubljanski pokrajini streljati talce, pravi pisec, da so jih do konca leta postrelili okoli 1000. Toda številka je rezultat zelo nenatančnih kalkulacij. Avtorjeva navedba je negotova, že kolikor pojmuje streljanje talcev v strogo juridičnem smislu, še bolj pa, če bi sem prištel različne represalije, masacre itd. Tudi v tem primeru natančnih številk doslej še ni bilo mogoče ugotoviti in je veliko vprašanje, če jih bo sploh kdaj mogoče. Str. 131: Avtor je nekatere partizanske akcije nepravilno datiral. Na Jelovici (na Partizanskem vrhu) ni bila bitka 7., temveč 8. avgusta. Orožniško postajo v Zagorju so partizani napadli ponoči od 8. na 9. avgust in je pravi napad bil že 9. avgusta, medtem ko avtor navaja 8. avgust brez kakega natančnejšega pojasnila. Rašice niso Nemci požgali avgusta, temveč 20. septembra 1941. Str. 132: Število slovenskih preseljencev iz Gorenjske in Štajerske v Srbijo in Hrvatsko v letu 1941 ni znašalo »okrog 12.000 ljudi«, temveč je summa summarum po sedaj znanih uradnih podatkih zneslo 17.317 ljudi (Zgodovinski časopis 1952/1953, str. 787). Število transportov vsekakor ni bilo samo 35 vlakov. Po nemških podatkih jih je samo iz Maribora in Rajhenburga bilo 33, pri tem pa gorenjski niso bili vštet. Njihovo število doslej ni ugotovljeno, bilo pa jih je nedvomno več kakor dva (Zgodovinski časopis 1952/1953, str. 787). Nejasno se je avtor izrazil na str. 132, češ da je Vrhovni plenum OF izdal svoj proglas 2. avgusta 1941. Vrhovni plenum je namreč zasedal 28. julija 1941 in takrat proglas sprejel, objavil pa ga je Slovenski poročevalec z datumom 2. avgusta 1941. Na str. 295—296 trdi avtor, da je bil z odlokom IO OF z dne 12. januarja 1944 ustanovljen »Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS (sedaj Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani) in Inštitut za narodnostna vprašanja«. V resnici je IOOF ustanovil samo Znanstveni inštitut, v njegovem okviru pa se je kasneje razvil Oddelek za mejna vprašanja, ki pa je bil ves čas do ukinitve Znanstvenega inštituta njegov sestavni del, ne glede na njegov po-

sební, nekak avtonomní razvoj in značaj. Muzej NO ni preimenovanje Znanstvenega inštituta, temveč je nastal samostojno leta 1948, prevzel pa en del gradiva (t. j. arhivsko-knjižnega in muzejskega), ki se je dotlej nabralo v Znanstvenem inštitutu, medtem ko je drugi del prevzel Inštitut za narodnostna vprašanja, ki je tudi šele tedaj nastal (Uradni list LRS 10. februarja 1948, št. 7).

Neprijetno moti v delu nepravilna raba nekaterih krajevnih imen v Srbiji, Črni gori in Liki. Na str. 101, 105, 121 itd. je avtor nepravilno sklanjal besedo **Užice**. Beseda ni plurale tantum, temveč singular in srednjega spola, torej ne **Užice** — **Užic**, proti **Užicam**, v **Užicah**, temveč **Užice** — **Užica**, proti **Užicu**, v **Užicu** itd. Prav tako je z besedo črnogorskega mesta Plevlja, ne pa Plevlje. Ime je plurale tantum srednjega spola. Zato je prav v Plevljah, ne pa Plevljah (str. 226) ali celo v Plevlju (str. 236). Podobno avtor nepravilno uporablja še nekatera druga imena, n. pr. **Plaški** (str. 226) in **Toplica**, ne pa **Toplice** (str. 301—302). Neprijetno moti nepravilna uporaba besede **duh**, ki se v slovenščini, kadar pomeni osebnostno kvaliteto, sklanja po primerih živih bitij. Na primer dvigati borbenega duha, ne pa borbeni duh (str. 50).

Ce na koncu še enkrat pogledamo Šnuderlovo delo in pri tem upoštevamo tudi dela, ki so jih doslej že tudi drugi napisali o problematiki ljudske oblasti, nam more biti pionirski značaj Šnuderlovega dela še posebno jasen. Številni novi raziskovalci, ki so v zadnjem času temeljiteje študirali specialna območja in probleme ljudske oblasti, so v marsičem segli že globlje in prispevali že nove dragocene ugotovitve, ki so v marsičem že, z bodočim nadaljnjim študijem pa še v marsičem bodo spremenile Šnuderlove postavke o razvoju ljudske oblasti. Šnuderlovo delo naravno ne bo moglo kljubovati novim spoznanjem, toda v historiografiji ljudske oblasti bo nedvomno ohranilo svoje mesto kot prvi poizkus te vrste.

France Škerl

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI., knjiga 1. Borbe v Sloveniji 1941. Izd. Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade. Beograd 1952, str. 572 + 26 fotografij med tekstom + 3 grafikonske priloge.

Februarja 1949 je »Vojnoistoriski inštitut JA« začel izdajati dokumente o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Kot prvi je izšel Zbornik o narodnoosvobodilni vojni v Srbiji, nato Zbornik, ki je zajel gradivo, nanašajoče se na Vrhovni štab JA, nato pa je sledila dolga vrsta ostalih, ki so prinašali dokumente, urejene po posameznih republikah. Slovenija je iz posebnih vzrokov, ki so koreninili v Sloveniji, prišla na vrsto dokaj pozno. Prva knjiga je bila pripravljena šele 1951, natisnjena pa 1952.

Za pravilno vrednotenje »slovenskega« Zbornika, ki objavlja obsežno zbirko dokumentov in podatkov o Sloveniji, je treba vedeti in si nenehno klicati v spomin, da je ta Zbornik dokumentov kakor tudi vsi ostali o drugih republikah bil predvsem rezultat posebnega boja za narodno in državno neodvisnost, ki ga je izvojevalo naše politično vodstvo v letu 1948 v boju s stalinskimi metodami podjarmljanja malih držav velikim. Brez tega boja bi vrste zbornikov neposrednih dokumentov o našem osvobodilnem boju nedvomno ne bilo. Zbornik o borbah v Sloveniji je le člen v vrsti vseh ostalih in po svoje ter prav tako z neposrednimi dokumenti izpričuje veličino našega skupnega in posebej seveda tudi slovenskega boja za osvoboditev in nato spremembe, ki naj nastanejo kot rezultat zmage novih sil. Namen, ki so si ga bili postavili izdajatelji, preden so začeli izdajati Zbornike, je bil: z neposrednimi in sodobnimi dokumenti dokazati moč narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, njihovo požrtvovalnost in resnično množično sodelovanje v splošnem protifašističnem boju. Ne glede na politično naslanjanje na Sovjetsko zvezo, ki so jo organizatorji našega osvobodilnega boja imeli ne samo v vojaškem smislu za silo prvega reda, temveč tudi za resničen stebler socializma, ker so iskreno verovali vanjo, niso pa še poznali njenih zakulisnih in nesocialističnih metod, nudijo Zborniki dovolj obsežno gradivo, ki izpričuje veličino in samo-

stojnost lastne moči jugoslovanskih narodov v splošnem okviru protifašističnega boja.

Slovenski Zbornik dokumentov je prirejen po sistemu, po kakršnem so prirejani tudi Zborniki ostalih republik. Celotno gradivo je razdeljeno v dva dela. V prvem so objavljeni dokumenti partizanskih enot in partijskih organizacij, v drugem pa dokumenti italijanskih in nemških okupatorjev. Vsebinsko prikazujejo predvsem vojaško udejstvovanje, mnogo manj pa druge vrste dela naših ljudi. Časovno obsegajo koledarsko zaokroženo celoto, namreč leto 1941. Jezikovno so dokumenti v prvem delu slovenskega izvora, v drugem pa italijanskega in nemškega, vendar niso objavljeni v originalnem jeziku, temveč v slovenskem prevodu, kakor so v Zbornikih ostalih republik v prevodu njihovih jezikov. Kar se tiče prevoda v slovenščino, moramo reči, da so prevodi zelo vestni in natančni, motijo le nekateri sicer redki spodsrljaji v prevajanju pasivnih konstrukcij iz italijanščine v slovenščino.

Kar se tiče podrobnejše vsebine, to je, kaj vse je mogoče razbrati iz objavljenih dokumentov glede na splošni razvoj ali razvoj vojaških enot, njihovih taktičnih metod, okupatorskih manevrov itd., na tem mestu ni potrebno posebej navajati. Za taka spoznanja nudi knjiga sama mnogo gradiva. Poleg tega so tudi prireditelji sami skušali na to opozoriti v »Predgovoru«. V njem so skušali pojasniti težave, ki so jih imeli pri prirejanju slovenskega Zbornika, prav tako pa tudi slabosti, ki jih po njihovem kaže ta knjiga, in vzroke, zaradi katerih slabosti in pomanjkljivosti ni bilo mogoče odstraniti. Vrednost knjige je najprej treba ocenjevati v zvezi z nameni, ki so jih z njo imeli njeni izdajatelji. In lahko rečemo, da morejo biti z njo zadovoljni ne glede na pripombe, ki so jih o njej napisali neposredni prireditelji. Glavna vrednost knjige so ravno neposredni, sodobni dokumenti, ki so sami na sebi objavljeni zelo natančno in vestno ter s tem dostojno dokumentirajo vojaško moč našega narodnoosvobodilnega gibanja. Glede objave dokumentov samih, ki so v tej knjigi natisnjeni, zato ni kaj reči. Vprašanja, ki bi mogla nastati v zvezi z našim Zbornikom, bi mogla biti drugačnega značaja.

Uredniški odbor je v »Predgovoru« nakazal, da o marsikakem problemu v letu 1941 primanjkuje arhivskega gradiva, ker se iz kakršnihkoli razlogov ni ohranilo ali pa sploh ni nastalo zaradi stroge konspiracije. Kljub vsemu pa ga je bilo še vedno toliko, da ga v celoti ni bilo mogoče vsega uporabiti in izdati. Knjiga zato nujno predstavlja izbor dokumentarnega gradiva. Vsak izbor pa je nujno subjektivnega ali konvencionalnega značaja. Toda problem ni v tem, to je v tem nekako splošnem izboru, kjer je treba dokumente izbirati po pomembnosti dogodkov, njihovem nazornem prikazovanju itd. Izbor, kakršnega predstavlja naša knjiga, je zanimiv predvsem glede na provenienco dokumentov, ki so razdeljeni tako, da so najprej podani dokumenti, ki so nastali kot produkt organov narodnoosvobodilnega gibanja, nato pa tisti, ki so nastali v pisarnah italijanskih ali nemških okupatorjev. Vprašati se je pa treba, ali so bili naštetji faktorji edini, ki so ustvarjali sodobne dokumente o našem osvobodilnem boju. Kje so dokumenti in podatki, ki so nastali ali se zbirali v pisarnah naših domačih nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja? Znano je, da njihovega gradiva za prvo leto Osvobodilne fronte ni bilo tako malo. Upoštevati bi bilo mogoče njihove različne ciklostirane publikacije, v mnogih primerih pa tudi dnevno časopisje, ki se je vdinjalo okupatorju. Kar se tiče nemških okupatorjev, bi bilo vendarle dobro upoštevati dva lista, ki so jih oni izdajali vsaj delno v slovenskem jeziku, in to Karawanken Bote ter Štajerski gospodar. Problem tako imenovanih kvislinskih dokumentov seveda ni samo problem »slovenskega« Zbornika. Zadeva n. pr. tudi Hrvaško ter Bosno in Hercegovino itd. Toda tam so ustaške dokumente uporabili pri izdaji njihovih Zbornikov. In v Sloveniji bi tako izkoriščanje prav gotovo tudi ne bilo brez koristi. Zbornik bi na popolnosti nedvomno samo pridobil.

Drugo vprašanje, ki bi si ga bilo morda treba zastaviti pri izdajanju dokumentov o našem osvobodilnem boju, je vprašanje sistema, ali naj Zbornik, tudi če gre za dokumente, ki prvenstveno govore o akcijah partizanskih oddelkov, objavlja in ponatiskuje stvari, ki so že izšle kje drugje ali bodo še

izšle. Konkretno more v takem primeru iti za časopise, ki bi jih bilo nedvomno primerneje izdajati kot samostojne, zaključene celote, ali pa za stvari, ki same kot posebne razprave tvorijo celoto in bi jih tudi bilo treba izdati kot zaključene celote. Mislim, da bi taka delitev snovi ne bila napačna. Zbornik dokumentov naj bi se omejil bolj na administrativne spise, to je na aktivno gradivo.

Tretje vprašanje pa zadeva objavljanje dokumentov, ki so v originalu pisani na italijanskem ali nemškem jeziku. Naši Zborniki so ta problem rešili tako, da dokumente objavljajo prevedene v naše jezike. Temeljni namen je bil pač ta, da bi vsaka knjiga mogla imeti čim več odjemalcev. Če bi namreč bili dokumenti objavljeni v originalnih jezikih, bi morala biti vsaka naklada zelo, zelo omejena, ker bi ne našla odjemalcev. Za samo dokazilno moč objavljenih dokumentov bi pa gotovo bilo bolje, da bi tujejezični dokumenti bili objavljeni v originalnih jezikih.

Posameznim dokumentom so dodane pripombe, ki ne samo pojasnjujejo najnujnejše stvari, n. pr., kje je izvirnik tega ali onega dokumenta, kaj pomenijo določene kratice ali nazivi določenih okupatorskih funkcionarjev, temveč marsikdaj občutno izpopolnjujejo nezadostne podatke v dokumentih. Pripombe te vrste so nanizane v prvi vrsti pri dokumentih prvega dela, to je pri dokumentih partizanskih enot in partijskih organizacij, medtem ko jih je zelo malo pri dokumentih drugega dela. V pripombe, ki izpopolnjujejo vsebino posameznih dokumentov, so se pa vrinile tudi nekatere znatne napake, ki so deloma tiskovne napake, deloma posledica premajhnega upoštevanja nekaterih drugih virov, deloma pa rezultat prevelikega zaupanja memoarskim virom. V pripombah so ponavadi navedeni tudi viri, po katerih so podatki povzeti, toda ne vedno dosledno. Včasih so viri seveda izpuščeni ali pa podani preohlapno. N. pr. na strani 59 pod pripombo 3 = Podatki Muzeja narodne osvoboditve! Muzej narodne osvoboditve ima na grmade podatkov, zato taka oznaka vira ne pove tako rekoč nič, razen v kateri ustanovi je tisti dokument. To pa je seveda veliko premalo. Premalo takrat, kadar gre za akte, kakor tudi takrat, kadar gre za morebitni memoarski vir, ki bi ga bilo marsikdaj lažje intervjuvati, če bi bil natančno naveden. Odpadlo bi iskanje informacij najprej v Muzeju NOO, potem pa šele kje drugje. Ne glede na obseg pripomb bi viri v vsakem primeru morali biti navedeni natančno. Na tem mestu naj navedem nekatere netočnosti po vrstnem redu, ne da bi jih podrobneje klasificiral, ali so posledice tiskovnih ali kakih drugih napak.

Na strani 20 prvi pripomba 1: Leta 1941 je izšlo vsega 32 števil (namreč Slovenskega poročevalca). Dejansko jih je izšlo 33, ker sta dve številki imeli isto številko — 19, t. j. 25. IX. in 1. X. 1941, le da številka z datumom 25. IX. po vsej priliki ni bila razpečana (Ponatis Slov. por. 1951, str. 17). Str. 21: Sosveta ali konzulte Mussolini ni imenoval 27. maja 1941, temveč 26. (Natlačenov referat begunski vladi v London, Drž. arh. LRS.) Str. 59: Napad rašiške čete na avtomobil grofa Lazzarinija se ni zgodil 19. VIII. 1941, temveč 21. VIII. 1941 (Slovenija in Evropa, št. 2—3, januarja 1942). Talci (10!) za to so bili ustreljeni 22. VIII. 1941, toda niso bili ustreljeni samo za Lazzarinijevo ženo, temveč tudi še za nekatere druge dogodke (glej Zbornik, dok. 155 na str. 338). Str. 44: Število odborov Osvobodilne fronte v Ljubljani konec leta 1941 — nad 400 — je pretirano. Po blagajniških zapiskih, ki jih hrani MNO, jih je v prvi polovici 1942 bilo okoli 360. Ni verjetno, da bi jih zato že 1941 bilo več. Str. 62: Formiranje partizanske skupine na Pohorju postavljati v junij, se mi zdi prezgodaj. Partizanstvo na Pohorju je bilo povezano z direktivami, ki jih je bil prinesel Slavko Slander. Ta pa je prišel šele po sestanku na Ostrožnem pri Celju, kjer so diskutirali tudi o severni Sloveniji. Sestanek je bil sredi julija 1941 in po sestanku je Slander odšel na sever. Str. 62 in 126: Miha Pinter-Toledo se pravilno piše Pintar. Str. 85: Pod pripombo 38 ni mogoče razumeti B. Kidriča in E. Kocbeka kot odposlanca IO OF, temveč odposlanca Glavnega štaba, o katerih govori pripomba 39. Kidrič in Kocbek sta bila v taborišču šele 26. septembra 1941 (Kocbek, Tovarišija, str. 5). Str. 125: Datum 20. julija ni tako trden, kakor se zdi. Dogodek, ki ga pripomba datira na ta dan, se je mogoč zgoditi kak dan ali dva ali celo več dni kasneje. Dne 20. julija 1941 je po podatkih Iv. Bertonecja bil drugi sestanek Staneta Žagarja o organizaciji partizanstva

na Gorenjskem. Po Bertonclju so se sestanka udeležili vojaški in politični zastopniki jeseniškega OK. Med njimi je bil tudi Jože Gregorčič, ki bi po pripombi moral biti tega dne na Njivicah. Bertoncljevi podatki so nedvomno zelo blizu resnici, saj jih je napisal že 1944, ko je spomin nanje bil še močan. Str. 137: O boju Milana Majcna eksistira nemško poročilo, zabeležili pa so ga tudi Italijani. Zato bi pri opombi bilo treba opozoriti na te dokumente (glej dok. št. 177 in 180). Str. 139: Tudi za boj pri Gornjih Lazah eksistira italijansko poročilo (glej dok. št. 192). Str. 139: A. Velušček je imel partizansko ime Matevž, ne pa Tomaž. Str. 139: Partizanska četa ni odšla na Primorsko iz taborišča na Mokrcu konec avgusta, temveč proti sredini septembra 1941. Do tega spoznanja moremo priti po kombiniranju podatkov o partizanskih bojih v Iški in Daki-jevih Spominih v Borcu 1950. Str. 139: Domača vas Antona Ferjančiča — Gra-dišče — ne leži v dolini Branice, temveč v Vipavski dolini v bližini same Vipave. Str. 139: Opomba 4 popravlja datum Slovenskega poročevalca o parti-zanski akciji v Nazarju iz 27. na 22. X., toda ne pove vira, po katerem je ta poprava utemeljena, namreč dnevnika po Nemcih zajetega partizana »Schwa-beta« (ponatis Slov. por. op. 209, str. 317). Str. 140: Opomba navaja, da je letak, ki ga je CK namenil nemškim vojakom, hranjen v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, toda ne navaja njegove signature, ki bi olajšala more-bitno novo iskanje. Str. 152: Lista »Osvobodilne fronte« ni urejal sekretariat IO OF, ki so ga tvorili B. Kidrič, T. Fajfar in J. Rus, pač pa posebni tročlanski odbor, v katerem so bili Kidrič, Polič in Kocbek. Str. 152: Radijske postaje OF niso prenašali iz »okraja v okraj«, ker je ves čas oddajala v Ljubljani, temveč kvečjemu iz rajona v rajon. Str. 162: Za partizansko akcijo na Preserski most navaja opomba 2 ustne podatke Eda Mihevca, ne pozna (l) pa bogate italijan-ske dokumentacije o tem dogodku (glej dok. št. 199, 200 in 201 ter podatke že-lezniške direkcije, ki jih Zbornik ne pozna, v prepisu pa jih hrani Muzej NO). Str. 320: Poveljnik orožniškega okrožja v Radovljici ni bil Daseböck, temveč Daxböck. Str. 358: Začetek upora v kamniškem okrožju je v dokumentu 144 nepravilno datiran 7. julija namesto 27. julija 1941.

Če se na koncu še enkrat ozremo na prvo knjigo dokumentov in podatkov o borbeni delavnosti v Sloveniji v letu 1941 in pri tem upoštevamo predvsem namene, ki so jih imeli izdajatelji sploh z izdajanjem Zbornikov, moramo reči, da je slovenski Zbornik po tem, kako so dokumenti objavljeni, ne glede na dejstvo, da ti dokumenti predstavljajo pravzaprav izbor, presegel prvotni namen in bo trajno ohranil vrednost kot vir neposrednih, sodobnih doku-mentov o težkih, vendar pa tudi slavnih in častnih dneh v zgodovini sloven-skega naroda.

France Škerl

Franček Saje, Belogardizem. Ljubljana 1951. Slovenski knjižni zavod. 818 strani.

Slovenski knjižni zavod je leta 1951 v prvi in 1952 že v drugi izdaji založil knjigo publicista Frančka Sajeta »Belogardizem«. Druga dopolnjena izdaja tega dela obsega 642 strani, dodan pa je tudi register osebnih in krajevnih imen in 32 prilog s faksimili citiranih dokumentov in fotografijami, ki so v zvezi z besedilom. Sajatova knjiga je ob izidu vzbudila živo zanimanje jav-nosti. Dnevni tisk je o knjigi obširno poročal, navajal posamezne odlomke in se o avtorjevem prizadevanju zelo ugodno in pohvalno izrazil.

Franček Saje je prvi pisec, ki se je v takem obsegu pogumno lotil zgodo-vinskega obravnavanja tega vprašanja komaj pretekle dobe in poskusil dati v svojem delu zaokrožen in sintetičen pregled nastanka in razvoja belogar-dizma v Sloveniji. Vse do danes, ko beležimo že leto 1954, v naši publicistiki in strokovnem zgodovinopisju razen doneskov nismo še zasledili dela, ki bi dalo vsaj osnovno sintezo zgodovine NOB ali analizo posameznih kompleks-nejših problemov. Zato gre avtorju brez dvoma priznanje in zasluga, da se je lotil tako obsežnega dela, pregledoval obsežne in neurejene arhive, se med samim delom privajal zgodovinski metodi in slednjič objavil delo, ki je zdaleč preseгло prvotna pričakovanja in načrte.

Da bi pa mogli prav razumeti in oceniti pomen, vrednost in pomanjkljivosti Sajetove knjige, je treba najprej vsaj bežno analizirati pogoje, možnosti, ki jih je avtor imel pri svojem delu, dalje namen, ki ga je hotel doseči, osvetliti metodo njegovega dela in osebnost avtorja samega.

Franček Saje po poklicu in izobrazbi ni poklicni zgodovinar, znanstvenik, marveč publicist. Kot prvoborec je sodeloval v narodnoosvobodilnem gibanju, bil borec partizan, opravljal je med vojno razne politične in propagandistične funkcije. Po vojni pa se je najprej posvetil novinarstvu ter je bil nekaj časa sodelavec, nato pa urednik notranje politične rubrike Ljudske pravice. Kot novinar je prisostvoval mnogim procesom proti domačim izdajalcem in že takrat dobil precej vpogleda v problematiko, katere obdelovanja se je kasneje lotil v svojem obravnavanem delu. Danes dela v zgodovinskem oddelku pri CK ZKS.

Kot to avtor v predgovoru k prvi izdaji svojega dela navaja, je bil v juniju 1948 pritegnjen v širok odbor, ki je pripravljal knjigo z najvažnejšimi dokumenti o izdajstvu in zločinih klerofašizma. Toda ta odbor se je začel krčiti, dokler ni avtor slednjič ostal sam. Saje sam v predgovoru piše: »Med zbiranjem belogardističnih listin pa sem spoznal, da bi bile večji del težko razumljive, če jih ne bi dokaj obširno pojasnil. A še tako bi drobna fragmentarna zbirka bila nepopolna za spoznavanje široko razpredene in komplicirane belogardistične zarote. Zaradi tega sem začel na podlagi arhivskega gradiva sistematično obdelovati razvoj belogardizma.«

Ze iz teh skupih vrstic je razvidno, da so bile pogoji, v katerih je avtor delal, več kot težavni. Za vsako resno in uspešno zgodovinsko delo, ki bi hotelo obravnavati problem narodnoosvobodilne borbe nasploh ali posameznih problemov posebej, je glede na še neurejeno stanje naših arhivov, pomanjkljive ali težko dostopne vire itd. treba opraviti vrsto predpriprav. Za sleherni količkaj uspešno delo je prav gotovo »conditio sine qua non« vztrajno, dobro organizirano in sistematično delo pri zbiranju in preverjanju virov ob dosledni uporabi načel heuristike in metode zgodovinske kritike. Jasno pa je, da tako delo kaj težko zmore posameznik, pa naj bo še tako prizadeven in še tako visoko kvalificiran zgodovinar strokovnjak. Za tako delo je nedvomno potreben široko razpreden aparat znanstvenih sodelavcev in arhivarjev, ki s posameznimi doneski, s publikacijo ali vsaj ureditvijo virov in njihovo analizo ustvarja tiste pogoje, ki šele omogočajo pregled in sintezo obravnavane problematike.

Drugo je vprašanje cilja in namena, ki ga je omenjeni odbor imel. Prvotni namen, da se objavijo zgolj dokumenti, bi nedvomno bolj ustrezal interesom zgodovinopisja. Upoštevati pa je seveda treba, da bi v okviru možnosti in ciljev, ki jih je ta odbor imel, kolikor bi svojo misel tudi realiziral, tak zbornik res bil s strokovnega zgodovinskega vidika pomanjkljiv, ker bi ga lahko ocenili samo kot publikacijo nekaterih važnih virov za poznavanje in preučevanje belogardizma, ne pa kot zbornik vseh najvažnejših virov. Ker pa so bili ti dokumenti namenjeni široki javnosti, ne pa predvsem zgodovinarjem in ljudem, ki se za zgodovino iz ljubezni zanimajo, je bilo seveda nujno, da jih je avtor, ki je pred ogromno nalogo slednjič ostal sam, tudi komentiral in povezal v okviru svojih možnosti in cilja, ki si ga je postavil.

Očitno je torej, da je že med samim pisanjem avtor moral izbirati med dosledno kritičnim in strokovnim zgodovinskim delom in med komentiranjem ter povezavo citiranih dokumentov, pri čemer je moral metodo zgodovinske kritike in načela heuristike sproti kot samouk pridobivati. Zato lahko Sajetovo delo ocenimo več kot zgolj publicistično dokumentarno delo, vendar žal še vedno ne kot resno, znanstveno zgodovinsko delo, za katerega pa, kot je bilo že prej omenjeno, še ni opravljeno dovolj predpriprav.

Ni moj namen temeljito analizirati posamezna poglavja Sajetove knjige. Opozoriti bi pa želel na nekatere probleme in vprašanja, ki jih bralec ob pozornejšem prebiranju Sajetovega »Belogardizma« občuti. Zeleti je namreč, da bi drugi delavci, ki bodo usmerili svoj plug tja, kjer je Franček Saje oral ledino, znali izkoristiti in izpopolniti bogati material, ki ga je zbral avtor, obenem pa se izogniti raznim napakam in pomanjkljivostim.

Najprej nekaj pripomb k metodi dela. V predgovoru avtor navaja, da je pri pisanju »predvsem uporabljal belogardistične in okupatorske vire«. Dalje piše: »Le kadar so bile arhivalije pomanjkljive, sem se posluževal partizanskih listin in pojasnil živih prič.« Vendar bi bilo vsekakor želeti, da bi avtor pritegnil tudi druge dokumente, kajti za rekonstrukcijo zgodovinskih dogodkov je treba pretegniti vse, prav vse obstoječe vire, jih skrbno analizirati, preučiti njih verodostojnost, odvisnost itd.

Avtor se dalje ne drži povsod in dosledno načela, da je treba vselej uporabljati vire prve roke. Res pa je, da je zgodovinarju, ki se peča s problematiko komaj pretekle dobe, zelo težko priti do takih virov, tudi če so le-ti ohranjeni. Taki viri so žal še prevečkrat nedostopni, bodisi zaradi neurejenih arhivalij, bodisi zato, ker predstavljajo še državno ali politično tajnost in jih zaenkrat še ni mogoče znanstveno proučevati.

Drugo je vprašanje sloga, v katerem je pisano delo. Žal pogrešamo izbrusen individualni slog, koncizne izraze in formulacije. Delo je vse preveč sestavljeno iz citatov. Avtor je s tem hotel doseči sicer večjo dokumentarnost, toda bralec je s takim načinom pisanja v kaj neprijetnem položaju, ker nima jasne in zgoščene podobe o obravnavani problematiki. Avtor je zbral ogromno materiala, z veliko vztrajnostjo je delal po arhivih. Toda zbrane podatke je sicer spretno publicistično povezal, jih razporedil in zaokrožil, ni pa jim dal jasne in širše zgodovinske koncepcije. Natančno je rekonstruiral nastanek in razvoj posameznih belogardističnih enot, vendar pa žal ni dal delovanju teh in drugih odtentkov domače reakcije one široke idejne interpretacije in analize, kakršno si želimo.

Tako na primer ni mogoče samo s citati, čeprav iz publikacij te organizacije v Sloveniji, pojasnjevati funkcijo in vlogo katoliške akcije. Potrebna bi bila globlja politična in ideološka, dokumentirana analiza te organizacije v svetovnem in slovenskem merilu še posebej, če hočemo pravilno razumeti ozadje in reakcionarno razredno vlogo, ki jo je katoliška akcija odigrala v narodnoosvobodilni borbi. Vprašanje izkoriščanja religije v narodnoosvobodilni borbi, religije kot krinke pravih razrednih ciljev in ideološkega arzenala domače reakcije v borbi proti partizanom je v Sajetovi knjigi — pa tudi sicer v našem strokovnem zgodovinoписju in publicistiki — žal še premalo osvetljeno in razloženo. Mnenja sem, da je za razumevanje in zgodovinsko popolno interpretacijo vloge, ki jo je odigral belogardizem pri nas med narodnoosvobodilno borbo, potrebno res temeljito znanstveno obdelati problem klerikalizma v svetovnem in v slovenskem merilu še posebej. Šele tako bomo razumeli kontinuiteto in tradicijo, ki je v mnogih primerih v tabor nacionalnega izdajstva potisnila ljudi, katerih nacionalni in razredni interesi so objektivno brez dvoma bili na strani NOB.

Če kritično prelistavamo posamezna poglavja Sajetove knjige, potem se nam te misli vsiljujejo predvsem ob tretjem poglavju z naslovom »Pot škofa in klera v izdajstvo«. Tu avtor sicer točno in vestno registrira zunanje pojave, toda premalo pozornosti posveča motivom in ozadju. Zanimivo in potrebno bi bilo na primer s tem v zvezi pojasniti razliko okupatorske politike do duhovščine na ozemlju, ki ga je zasedla Italija, in ozemlju, ki so ga zasedle nemške čete. Poseči bi bilo treba nazaj v dobo konkordata med Vatikanom in fašizmom, analizirati odnos nacizma do cerkve, pojasniti napore Komunistične partije in krščanskih socialistov, da se prepreči zloraba verskih čustev. Treba bi bilo povedati kaj več o politiki vatikanske hierarhije v odnosu do Jugoslavije, kar bi omogočilo pravilnejše razumevanje podpore, ki jo je Vatikan nudil ustašem preko Štepinca, da bi izrinil pravoslavje. Skratka cela vrsta je tu vprašanj, ki še čakajo peres naših zgodovinarjev in ki jih Saje sam vsekakor ni mogel obdelati. Tako delo pa nedvomno zahteva več časa, kot ga je imel avtor »Belogardizma« na razpolago, seveda pa tudi več znanja, več sodelavcev, predvsem pa urejenih in dostopnih arhivalij in sistematičnega koordiniranega dela.

Vsak zgodovinar, ki bo skušal sintetično obravnavati probleme NOB, bo nujno moral poseči nazaj v obdobje stare Jugoslavije, katerih temeljito poznavanje je predpogoj za uspešno delo na tem področju. Žal pa je ravno na tem področju v našem zgodovinoписju doslej še vse premalo opravljenega in

je zato vsak poskus širše obravnavati probleme, ki se jih loteva tudi Franček Saje v svoji knjigi, toliko težavnejši. Tako na primer je peto poglavje »Korenine narodnega izdajstva«, ki je vsekakor važno za razumevanje razrednih interesov, ki so vodili našo nacionalno buržoazijo na pot nacionalnega izdajstva, pomanjkljivo prav zato, ker vse do danes še nimamo nobenega resnejšega dela gospodarskega zgodovinarja, ki bi skušal na konkretnih primerih gospodarske aktivnosti jugoslovanske buržoazije nasploh in slovenske posebej osvetliti in analizirati njeno predvojno in medvojno politiko.

Širok koncept in obseg dela, pogoji v katerih je delal itd., vse to je avtorja nujno sililo v posploševanja in publicistično prikazovanje vrste problemov, ki terjajo še mnogo vztrajnega znanstvenega dela, ki ga posameznik sam ne zmore. Lahko rečemo, da je avtor zbral ogromno množino podatkov o nastajanju, organiziranju in delu belogardističnih skupin, da je skušal čim bolj verno rekonstruirati te dogodke, da je pokazal na osebe, ki so stale v ozadju in izdajalsko vlogo, ki jo je odigral reakcionarni del slovenskega klera. Tako je Franček Saje v mnogočem opravil pionirsko delo, toda s tem samim je bolj opozoril na vrsto problemov, ki čaka naše zgodovino pisje, kot pa da bi že dal izčrpen odgovor nanje.

Dušan Biber

POROČILA O ČASOPISIH

Historijski zbornik IV.—VI. letnik. Izdaja Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb. 1951—1955.

Letnik IV — 1951, št. 1—4, str. 450. Ta zelo obširni letnik posveča »Povijesno društvo Hrvatske« desettletnici ljudske vstaje. Ob tej priliki bi si dovolil pripomniti, da v zborniku ne najdemo niti ene razprave ali članka, ki bi se nanašal na obdobje NOB ali ljudske vstaje.

Na prvem mestu je priobčeno predavanje slovenskega zgodovinarja profesorja Milka Kosa »Kolonizacija in germanizacija slovenske zemlje«, ki ga je imel avtor M. Kos kot gost na Filozofski fakulteti v Zagrebu. V tem predavanju podaja M. Kos rezultate obsežnega raziskovalnega dela o teh dveh vprašanjih.

Na podlagi arhivskega materiala, ki ga je uredil dr. M. Barada v izdaji Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti »Trogirski spomeniki« zv. I., skuša Mijo Mirković v članku »O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII stoljeću« podati sliko določenih in konkretnih ekonomskih prilik in razmer. Kljub temu, da nam razprava prinaša lepe rezultate, bi se ji dalo v marsičem oporekati. Predvsem tam, kjer govori o suženjskih odnosih, ki jih avtor najde v poljedelstvu in živinoreji bogatih meščanov, dalje pri slugah in služkinjah ter suženjstvu slične odnose v obrti. Kljub nedostatkom pa je razprava lep doprinos k proučevanju gospodarskega življenja v naših dalmatinskih mestih, saj smo imeli podobne slike doslej le za Dubrovnik. Glavna osnova življenja v Trogiru je poljedelstvo (v prvi vrsti vinogradništvo) in živinoreja, manj pa trgovina, zato je poudarek v razpravi na zemljiških odnosih, prodajanju zemlje, dajanju v zakup in obdelovanju. Zanimivo je tudi poglavje o cenah. Navedena je vrednost posameznih artiklov v tedanjem denarju, ki je krožil — beneških librah in solidih — ter podano razmerje med cenami in blagom.

V problematiko praskupnosti posega obširen članek Olega Mandića »Bračni odnosi i 'porodica' u prvobitnoj zajednici«. Članek je nastal v zvezi s kritiko predgovora Engelsove knjige »Izvor družine, privatne lastnine in države«. V razpravi je podan prikaz razvoja družine v vseh fazah. Delo vsebuje v glavnem le obči obris problema ter se ga skuša postaviti na takšne temelje, ki bi omogočili, da se pravilno razume proces nastanka in razvoja te družbene ustanove v konkretnih materialnih in zgodovinskih pogojih poedinih družbeno-ekonomskih formacij.

Več zanimivih člankov najdemo v oddelku »Manji prilozki«. Članek Nade Klaić »O nekim pitanjima feudalne formacije u srednjevekovnoj Slavoniji« je nastal kot kritika na prikaz fevdalnega obdobja v Hrvatski v knjigi Nikola Vuče, »Privredna istorija naroda FNRJ do prvog svetskog rata«. V svojem članku obravnava fevdalne odnose v srednjeveški Slavoniji, predvsem klasifikacijo kmetov, vpliv denarne rente na odnose med kmeti in zemljiškimi gospodi, opozarja na različni položaj kmetov na graščinski ali pa na cerkveni zemlji. Zaustavlja se tudi ob terminu »servus«. Termin »servus« se v Slavoniji uporablja do 14. stoletja, je pa razvidno že iz dokumentov, da se z imenom sužnji nazivajo i poljedelci i oni kmetje, ki so se na plemiških posestvih bavili s specialnimi posli (ribiči, vinogradniki). Avtorica tudi odklanja teorijo Vuča

o postanku mest, ki je osnovana na njegovem pojmovanju termina grad. Klaičeva popolnoma pravilno postavlja trditev, da je v procesu nastajanja mest bistvena ločitev trgovine in obrti od poljedelstva in ne gradnja obzidij. Mesta v Slavoniji, ki so nastala kot naselja obrtnikov in trgovcev, torej kot ekonomska središča, se ne začno formirati kot samostojne občine šele v drugi polovici 13. stoletja po navalu Tatarov, kot trdi Vučo, temveč že proti koncu 12. in v začetku 13. stoletja.

Kot dopolnilo dosedanjim publikacijam o dubrovniškem pomorstvu je članek Josipa Lučiča »Prilog brodogradnji u Dubrovniku u 2. polovini XVI. stoljeća«. Avtor se v glavnem omeji le na tisto obdobje, ki je bilo v literaturi doslej zanemarjeno. Z arhivskim materialom obdela obdobje od 12. do 14. stoletja, to je čas, ko je bil Dubrovnik zaradi različnih momentov prisiljen obnoviti lastno ladjedelništvo. V času vrhovne oblasti Benetk je smel Dubrovnik graditi le vojne ladje za potrebe Benetk. Ker so v dubrovniški trgovski mornarici gledali Benečani svojega tekmeca, so zavirali njen razvoj. Šele po letu 1358, posebno pa, ko so zaradi navalov Turkov na Balkan nastale v kopni trgovini nepovoljne prilike, se dubrovniška trgovina preusmerja na morje.

Bogdan Krizman v prispevku »Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća« daje prikaz osnovanja te institucije v dubrovniški republiki ter njihove organizacije v »Slavoniji«.

V članku »Prilog datiranju postanka korčulanske moreške« Marinko Gji-voje postavlja, da se je moreška na Korčuli začela izvajati koncem 16. stoletja. Ples sam je import, je pa tekom stoletij dobil ljudski karakter.

Člankom iz področja umetnostne zgodovine in arheologije je dodeljen poseben oddelek »Prilozi povijesti umjetnosti i arheologiji«.

Anđela Horvat razpravlja »O stećcima na području Hrvatske«. V Hrvatski sami najdemo ta nahajališča v krajih Debelo Brdo, Grabušić, Pećane, Mogorič, Tušice, Kom, Plaški, Dragotin, Srednji Borci. Kjer sežejo stećci preko meje srednjeveške Bosne, so na sorodni konfiguraciji tal — v planinskih krajih, kjer je dosti kamenja. Relief tal je s svojimi možnostmi, po mnenju avtorice, poleg socialne strukture kakor tudi ostalih potrebnih faktorjev, pogoj za njihovo razširjenost.

Ljubo Karaman polemizira s Cvetom Fiskovićem v članku »O vremenu gradnje Divone u Dubrovniku«. Ves spor okrog Divone ali Sponze v Dubrovniku obstoji v tem, ali je bila današnja Divona grajena v enem iz temelja, ali je bila v začetku 16. stoletja predelana in dograjena zgradba, ki je že prej obstajala. Dokumenti, ki jih ima na razpolago Karaman, govorijo v prilog predelave.

Razvoj slikarstva v Dubrovniku prikazuje Kruno Prijatelj v članku »Prilozi slikarstvu XV.—XVII. st. u Dubrovniku«. Podan je pregled delovanja slikarjev dubrovniške slikarske šole, ki je veja dalmatinskega slikarstva, prihod in vpliv tujih italijanskih slikarjev ter prehod renesančnega stila v barok. Pregled dubrovniškega slikarstva izpopolnjuje avtor s pregledom importa pomembnih italijanskih baročnih slikarjev. Reprodukcije slik slikarjev lepo dopolnjujejo razpravo.

V oddelku »Znanstvene ustanove« Aleksander Perc podaja poročilo o »Zaštiti spomenika kulture u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru«, ki ga vrši Konzervatorski zavod v Reki, ustanovljen leta 1947. Boris Bačić pa daje »Izveštaj o radu arheološkog muzeja u Puli za godinu 1950«. Pomembna so izkopavanja iz razdobja srednjega veka, da se ugotovijo prve etape slo- vanske kolonizacije Istre. Za zgodovinarja, ki se bavi s problematiko zgodovine Južnih Slovanov, pa je pomemben prispevek dr. Vinka Foretića »Dubrovački arhiv«. Podan je obči pregled arhiva ter njegov zgodovinski razvoj. Koristen je tudi pregled publikacij, ki so črpale svoje gradivo iz dubrovniškega arhiva. Omenjen je tudi priliv arhivalij, ki so po osvoboditvi obogatile Dubrovniški državni arhiv.

Rubrika Iz »Povjesnog društva Hrvatske« pa prinaša diskusijo o knjigi M. Garašanina in J. Kovačevića, Pregled materijalne kulture Južnih Slavena

u ranom srednjem veku, ki se je vršila 29. marca 1952 na Filozofski fakulteti v Zagrebu.

V oddelku »Z redakcije« je priobčeno Kostrenčičevo odprto pismo Wayneu S. Vucinichu, kjer utemeljuje stališče današnjih jugoslovanskih zgodovinarjev ter njihovo opredelitev za dialektično historično metodo.

Letnik V — 1952, št. 1—2, str. 224. V obsežni in zelo dognani razpravi »Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvatov« daje Bogo Grafenauer problem o doselitvi Hrvatov ponovnemu pretresu in proučevanju. Glavni vir za proučevanje problema o dvojni selitvi Hrvatov je poročilo v Konstantina Porfirogeneta, De administrando imperio (pogl. 29—31). Glavni avtorjev namen v razpravi je, da se izvrši kritika teksta in s tem pripravi baza za nadaljnjo kritiko vsebine in razpravo o selitvi Hrvatov v novo domovino. Tekst v 29. in 31. poglavju je starejša redakcija poročila. Mlajša redakcija je v 30. poglavju, ki se že v pogledu tendence razlikuje od Konstantinovega teksta in se lahko pripisuje nepoznanemu interpolatorju Konstantinovih del. Nastanek 30. poglavja spada vsekakor v dobo po letu 955, lahko pa tudi po letu 959. Kot vir za dvojno selitev Hrvatov na jug moremo uporabljati samo poročilo v 30. poglavju, starejša redakcija (B) nam lahko služi kot pomoč pri kritični analizi mlajše redakcije. Avtor ugotavlja, da sta o naseljevanju Slovenov v Dalmacijo očuvani pri Konstantinu dve različni narodni tradiciji: izročilo mestnih komun — romanska ter hrvatska narodna tradicija. Nadalje izvaja sledečo predpostavko. V posebnem od Avarov odlojenem selitvenem valu se je doselilo manjše število Hrvatov. Toda kljub številni slabosti je ta selitveni val izzval med dalmatinskimi Slovani tako močno zgodovinsko preokretnico, da se je nanje razširilo ime prišlekov. To naknadno selitev postavlja avtor v leto 622/23. V tej zvezi se Grafenauer dotakne še vprašanja postanka hrvatskega plemstva.

»O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjevekovnog perioda sjeverne Hrvatske« govori članek Ljuba Karamana. Le povezovanje dela arheologov, umetnostnih zgodovinarjev in zgodovinarjev lahko dá neke rezultate za sliko zgodnje fevdalne dobe v Panonski Hrvatski. Bogata nahajališča primorsko-hrvatskega nakita iz 9. do 11. stoletja v grobovih potrjuje po avtorjevem mnenju tezo, da se je kulturno območje premikalo od Velebita na Gvozdo.

Nikola Žic v članku »O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri« proučuje na podlagi italijanskih in slovanskih priimkov nacionalno strukturo v Izoli ter zaključuje, da so večino prebivalstva tvorili prišleki. Pri svojem delu je avtor uporabljal Cadastre national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945 in njegovo dopolnilo Index patronymique, ki je bil izdelan za mirovno konferenco v Parizu 1946.

Vlogo ruskega samozvanca Ivana Timoške Akundinova v jugoslovanski zgodovini obravnava članek Vladimirja Mošina »Prepiska ruskog samozvanca Ivana-Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648«. V začetku 1646 se pojavi med tekmeči za ruski prestol Timoška Akudinov, ki se je izdajal za sina carja Vasilija Šujskega. Hodil je po raznih državah Evrope, kjer je prosil za pomoč v eventualni akciji proti Rusiji. Dopisoval si je tudi z osebami v Dubrovniškem Primorju. Ohranjenih je nekaj njegovih pisem, ki niso samo važna za njegovo bibliografijo, temveč tudi za karakteristiko nacionalnega razpoloženja v Dubrovniškem Primorju.

Članek Pavla Suyerja »Posao Milošiansko-Gajanski« pa prinaša nekaj novih pogledov na afero med knezom Milošem in Gajem v Zagrebu leta 1848. Sicer je ta afera doslej že precej obdelana v literaturi, vendar pa nista bili osvetljeni dve strani te afere: kakšno pozornost je vzbudila v samem Zagrebu in sodni epilog pred mestnim magistratom v Zagrebu. V ta namen je uporabljal avtor doslej še neobjavljene dokumente.

Nekrolog o zgodovinarju Čiru Truhelki je podal ob 10-letnici njegove smrti Jaroslav Šidak (Čiro Truhelka — njegov život i rad). Poleg njegove biografije je podana tudi podrobna bibliografija in kritična analiza njegovih del.

V oddelku Znanstvene ustanove pa najdemo Ante Marinovića poročilo o »Naučnem istraživanju Dubrovačke župe«, ki je bilo na terenu izvedeno v okviru Historijskega instituta Jug. akademije znanosti i umjetnosti v Dubrovniku.

Letnik V — 1952, št. 3—4, str. 225—452. Probleme prvobitne družbene ureditve Južnih Slovanov, v prvi vrsti pa Hrvatov je sociološko obdelal na podlagi dosedanje literature in virov Oleg Mandić v razpravi »Bratstvo v ranosrednjevekovnoj Hrvatski«. Njegovi rezultati nam odkrijejo marsikatero temno stran in razrešijo nekatere nerešene probleme v družbeni ureditvi Hrvatske vse do sklenitve Pacta conventa. V prvi vrsti je njegov namen, da ugotovi v določenih razvojnih stopnjah pravi smisel pojmom rod, župa, pleme, zadruga, rodbina in bratstvo. Na podlagi virov iz 12. in 13. stoletja rekonstruira avtor sledečo sliko hrvatske zgodnje fevdalne družbe v 11. stoletju. »Genus« latinskih virov zajema v Dalmaciji pripadnike več rodbinskih grup istega porekla — ostanke zadrug, a v ostalih krajih hrvatske države — pripadnike več zadrug, povezanih z istim poreklom. Za bratstvo obstajajo v virih sledeči sinonimi: generatio, genus, parentela in tribus. Da biva vseh 12 najuglednejših »plemen«, ki sklepajo Pacta conventa, na relativno majhnem ozemlju med Zrmanjo in Krko, ni čudno, saj so bili tam najbolj ugodni pogoji za poljedelstvo. Privilegirana »bratstva« so se po avtorjevem mnenju oddvojila od ostalega prebivalstva v zelo dolgem procesu, ki je trajal od prihoda Hrvatov v Dalmacijo pa vse do druge polovice 11. stoletja. V tem procesu so delovali različni etnični, ekonomski, geografski in politični faktorji. Avtor se v svojih izvajanjih postavi na stališče, da do druge polovice 11. stoletja v Hrvatski nimamo še plemstva in da to nastaja samo v okviru teh dvanajstih privilegiranih »plemen«.

Članek Iva Milića »Poriijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina« je odgovor na članek P. S. Leichta, Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione, kjer avtor ugotavlja v vseh pravnih institucijah in ustanovah v Istri vpliv rimskega prava ter izvaja iz tega dokaz o romanstvu Istre. Pojav, da mora prodajalec ponuditi svojo zemljo v odkup najprej svojim sorodnikom in sosedom, ni karakterističen samo za Istro, ampak ga najdemo v vseh statutih na vzhodni strani Jadrana. Avtor zaključuje: Ustanova »prava bližike na prvokup« ni tvorba nekega ali nekih določenih narodov. Niti je niso Slovani, pri katerih je i po obsegu i po času bila najširša, sprejeli od Italcev, niti Italci od Frankov ali Langobardov. Nastala je nujno in spontano pri vseh narodih in je živela tako dolgo, dokler je novi proizvodni odnosi niso napravili nepotrebne. Ona je univerzalna pravna ustanova.

Na podlagi materiala IV. toma Arhiva KPJ: Socialistički pokreti u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919 — izdavanje samo je tudi podrobno ocenjeno — je Mirjana Gross v članku »Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji« prikazala politično dejavnost socialne demokracije, ki je ozko povezana s specifičnim razvojem Hrvatske.

V oddelku »Znanstvene ustanove« prikazuje Josip Buturac razvoj Državnega arhiva v Zagrebu ter njegovo ureditev in delovanje.

Posebna rubrika je v tej številki posvečena »Polemiki«. Ferdo Čulinović v članku »Mogu li se pokreti krajišnika uvrstiti u seljačke bune« odgovarja na recenzijo J. Šidaka in B. Sučevića o njegovi knjigi »Seljačke bune u Hrvatskoj«, ki je bila objavljena v prejšnji številki Hist. zbornika. Čulinović stoji na stališču, da so bili krajišniki drobno-posestni proizvajalci, ki so se bavili pretežno s poljedelstvom, deloma tudi z živinorejo v času velikih krajiških uporov. Zato ugotavlja, da krajiški upori niso vojaški pokreti, temveč je bilo njihovo jedro v borbi za zemljo, za življenjske pravice krajiškega kmeta-vojaka, za njegovo osebno in lastninsko pravno svobodo in za očuvanje položaja — svobodnega kmeta-vojaka. Zato je tudi pravilno, pravi avtor, da se krajiški upori uvrstijo med kmečke upore.

Ze v naslednjem članku B. Sučević odgovarja Ferdi Čulinoviću v članku »Šta su bili krajišnici«. V okviru razvoja Vojne krajine, ki ga avtor razdeli na tri periode, analizira družbeni položaj krajišnika. Zaključuje, da je krajišnik po profesiji vojak ter da ga ni mogoče smatrati kot »poljoprivrednog

proizvodjača«, čeprav se je v neki meri tudi ukvarjal s poljedelstvom in živinorejo. Ozemlje, ki ga je krajišnik dobil za vojaško službo, ga niti zdaleka ni moglo vzdrževati. Njegov odnos do fevdalne oblasti — v tem primeru do cesarja — je vazalen, toda ne zaradi zemlje, temveč zaradi vojaške službe.

V članku »O načinu izdajanja srednjovekovnih notarskih koncepat« zagovarja prof. G. Čremošnik način skrajšanja formul v njegovi izdaji Monumenta Ragusina I. Odgovor je namenjen Ivanu Ercegu, ki to kritizira v »Hrvatskem kolu« (1952). Čremošnik je mnenja, da za znanstveno delo ni potrebno reproducirati vse formule dobesedno, ker so jih tudi dubrovniški pisarji skrajševali ali celo izpuščali.

Letnik VI — 1953, št. 1—4, str. 165. Kot odlomek rokopisa »Borba Dalmacije za sjedinjenje s Hrvatskom« avtorja Grge Novaka je objavljena razprava »Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom (1860—61)«. Orisan je tedanji politični položaj Avstrijske monarhije ter hrvatske prilike, v katerih je nastala zahteva po zedinjenju Dalmacije z ostalo Hrvatsko. Debata o tem vprašanju je nastala v okrepljenem državnem svetu. Z »oktobrsko diplomom« so izgledi za združitev postali še večji, ker je vsaka historična pokrajina dobila svoj deželni zbor (sabor), a vse dežele skupaj so imele svoje zastopnike v državnem zboru. Tudi ministrski svet je o zahtevah združitve Dalmacije s Hrvatsko razpravljal. Toda na zedinjenje ni pristal zaradi tega, ker bi se z združitvijo še bolj okrepila Ogrska.

Prispevek Žarka Muljačića »Prilog politici Dubrovnika za avstrijsko-turskog rata 1788/9« prikaže politično stališče Dubrovnika v tem času ter njegov odnos do Dunaja. V času avstrijsko-turške vojne je dubrovniška republika pošiljala Dunaju podatke o premikanjih turške armade, na drugi strani pa je gledala, da je ostala lojalna nasproti Turčiji. V Dubrovniku je namreč tedaj obstajala med plemstvom močna avstrofilska struja.

Nekaj novih misli in pogledov na razvoj Vojne Krajine prinaša članek Branka P. Sučevića »Razvitak vlaških prava u Varaždinskom generalatu«. Begunce, ki so pribežali pred Turki na avstrijsko ozemlje, so Avstrijci naselili na izpraznjenem obmejnem področju. To prebivalstvo se je bavilo izključno z živinorejo in je prineslo s seboj svojo družbeno organizacijo z močnimi ostanki rodovne ureditve z zadružno strukturo. Važna skupna črta vseh Krajin se vidi v vojni organizaciji, ki je bazirala na preživelih produkcijskih in družbenih odnosih, to je na živinoreji in instituciji »vlaških prava«. Vojna Krajina z vojno obvezo kot osnovnim ekonomskim in družbenim faktorjem, z narodno avtonomijo, z domačimi starešinami — izvzemši najvišjih — kakor tudi posebnimi privilegiji, je karakteristična pri nas v 16., 17. in v prvi polovici 18. stoletja. Habsburžani so dali uskokom razne privilegije in jim potrjevali dotedanje običaje. V začetku 18. stoletja pa je ta institucija postala nastajajočemu kapitalizmu v oviro, zato jo je skušal ukiniti. Dvor je začel uvajati tudi tu germanizacijo in centralizacijo. Poleg tega je imel Dunaj tam močno rezervo brezplačne armade. Mnogo pa mu je koristila tudi ekonomsko (gozdovi, rudno bogastvo, živinoreja, lov — krzno). Z uvajanjem »Militärgrenzrechte« 1754 je bilo za vso Vojno krajino začetek konca krajiške avtonomije in onih »vlaških prava«, ki so bili baza izvojevani krajiški samostojnosti ter ovira dunajskemu dvoru, da krajino priključi v svoj ekonomski in politični sistem.

Oddelek »Znanstvene ustanove« prinaša tri zelo zanimive prispevke. Zdenko Vojnović prikazuje ureditev »Povijesnog muzeja Francuske«. Namen tega muzeja je, za svoje razstave uporabljati izvorni arhivski material in usmeriti svojo funkcijo vzgojnemu namenu.

Drugi članek, ki pa je samo prevod R. Pernauda »Pedagoško iskustvo Povijesnog muzeja Francuske«, na zanimiv način prikazuje delovanje tega muzeja, povezovanje pouka v šolah z razstavnim materialom ter iskanje stikov z različnimi družbenimi organizacijami. Za čim večjo popularizacijo se uprava muzeja poslužuje dopisnikov.

Zdenka Munk podaja opis »obnove Trakoščana« in njegove ureditve v muzejske namene.

Oddelek »Nekrolozi« prinaša nekrolog J. Šidaka o »Marku Perojeviću« ob priliki 10-letnice njegove smrti. Najpomembnejše delo je »Povijest Bosne«, ki je kljub mnogim nedostatom izpolnila praznino v naši historiografiji.

N. Ž. opisuje življenje in delo Frana Barbalića (1878—1952). Njegova zasluga na področju istrske zgodovine v najnovejšem obdobju je toliko večja, ker ni bil zgodovinar po stroki. Kot begunec po prvi svetovni vojni je bil nastavljen v JAZU, kjer je vse do svoje smrti zbiral in kritično urejeval material o nedavni zgodovini Istre.

Nekrolog o »Robertu Williamu Seton-Watsonu« (1879—1951) je napisala M. G. Ime tega škotskega zgodovinarja je ozko povezano z našo zgodovino v razdobju okrog prve svetovne vojne. Po izbruhu prve svetovne vojne se je zavzemal za razbitje avstro-ogrsko monarhije. V svojih delih je kritiziral Aleksandrovo politiko in nerešeno nacionalno vprašanje. V drugi svetovni vojni pa je bil za priključitev Istre k Jugoslaviji.

Ignac Voje

Istoriski glasnik IV—VI letnik. Organ istoriskog društva NR Srbije, Beograd 1951—1953.

Leto 1951, zv. 1—2, str. 164. Nikola Radojčić v razpravi »Vizantinski izvori grofa Đorđa Brankovića i Jovana Rajića za doba cara Dušana« načenna problem uporabe bizantinskih virov v delih omenjenih srbskih historiografov. Sodobni srbski viri za srbsko zgodovino so ostali nepristopni vse do Đorđa Brankovića in Jovana Rajića. Vse do njiju se je zgodovina prvega srbskega cesarja pisala pretežno na podlagi zapadnih virov in le v manjši meri se je oslanjala na bizantinske. Tudi Branković je še zvezan z zapadnimi pisci, čeprav je pri njem ta začarani krog prvič razbit z vnašanjem vesti iz Danila II. Rajić pa v svoji zgodovini, kjer govori o caru Dušanu, uporablja tudi vesti bizantinskih piscev. Avtor zameri Rajiću, da je prezrl Kantakuzena kot vir za zgodovino cara Dušana.

Pomembna je razprava Vladimira Mošina »Martovsko datiranje« Njegove ugotovitve so za proučevanje zgodovinskih virov, predvsem listin, zelo važne v zvezi s pravilnim datiranjem. Avtor se dotakne vprašanja marčnega datiranja v Bizancu. Skuša najti zvezo odnosno vpliv na marčno datiranje v Rusiji in v Srbiji. Za Slovane na splošno ter za Srbe posebej je avtor mnenja, da je vir marčnega datiranja moral biti v Bizancu, kateri se ga je posluževal do 9. stoletja, prav do onega časa, ko so balkanski Slovani končno sprejeli krščanstvo in začeli ustvarjati svoje pismenstvo. Za obstoj marčnega datiranja v Srbiji je več nespornih podatkov. Šele sredi 14. stoletja, ugotavlja avtor, je car Dušan uvedel septembrsko leto v uradno datiranje.

Kritične pripombe k delu samemu daje G. Ostrogorsky v *Byzantinische Zeitschrift*, 46. Band, 1953, Heft 1, str. 170—174.

Lep prispevek k novejši umetnostni zgodovini pri Srbih je članek Miorada Kolarića »Likovna kultura Karadžordevog vremena«. Likovno ustvarjanje je dobilo nov polet v dobi od Svištovskega mira do padca Karadžorđa. Zelo živa je bila aktivnost v cerkveni arhitekturi, ki je tudi izzvala povečano delavnost na področju slikarstva. Posebno vlogo je imela umetnost za časa Karadžorđa v službi propagande (bakrorez).

V svojem članku (»Andra D. Banković«) osvetljuje Sergije Dimitrijević lik najpomembnejšega socialističnega delavca in borca Andrije D. Bankovića (1857—1911) v srbskem političnem gibanju 19. stoletja. Razredna borbenost je osnovna karakteristika njegove socialistične aktivnosti. Razprava je tudi pomemben doprinos k zgodovini socialističnega gibanja v Srbiji.

V oddelku »Prilozi« s člankom »Još jednom o postavljanju pitanja karaktera revolucije u Jugoslaviji 1919—1934 g.« odgovarja Jovan Marjanović Dragu Vučeniću na kritiko njegovega članka »Iz istorije Komunističke partije Jugoslavije«. Postavlja se vprašanje karakterja revolucije, vprašanje teoretičnega odnosa partije do vprašanja revolucije. Avtor je mnenja, da stališče Balkanske komunistične federacije (BKF) mnogo bolj ustreza tedanji situaciji v Jugoslaviji in je mnogo bolj napredno, kot pa stališče IV. kongresa KPJ

(oktobra 1928) in VI. plenuma CK KPJ, kateri se drži stereotipnih formul, ki jih je postavila Kominternina.

Gligor Stanojević skuša v članku »Pojava Šćepana Malog i interesovanje stranih sila za njega« osvetliti dogodke predvsem na podlagi poročil francoskega poslanika v Benetkah R. de Paulmya. Za našo zgodovino imajo ta poročila neko vrednost, čeprav so pretirana. Pojav tega ruskega samozvanca v Crni gori so spremljale z velikim interesom ne samo omejene države Turčija in Benetke, temveč tudi oddaljene evropske države kakor Avstrija, Rusija in Francija, kar je odraz nasprotujočih si interesov tedanjih evropskih držav na Balkanu.

Nov prispevek s poročja dubrovniške diplomacije je članek Bogdana Krizmana »Diplomatski ceremonijal Dubrovnika u 18 stoljeću«. Dubrovnik je imel lastni državni ceremonijal kot sestavni del celotne diplomatske službe Republike. Čeprav je skromen, predstavlja zgodovinski dokument, ki dokazuje, da je Dubrovnik vse do prihoda Francozov živel življenje svobodne države ter sprejemal tuje diplomatske predstavnike.

V članku »Piroť i Dubočica u dubrovačkim dokumentima od kraja 15. do početka 17. v.« prikazuje Bogumil Hrabak gospodarstvo Srbije v omenjenih krajih po prihodu Turkov. Piroť in Dubočica se začeta omenjati šele v zvezi s širjenjem dubrovniške trgovine po Balkanu.

V rubriki »Kritika i prikazi« daje redakcija svoje pripombe in sodbo na polemiko med St. Jantolekom in J. Kovačevićem v zvezi z Jantolekovim učbenikom »Istorija države i prava naroda FNRJ II — Feudalne države jugoslovenskih narodov«. Po mnenju redakcije ni bila ta polemika, ki jo je v prejšnjih letnikih priobčeval Istoriski glasnik, niti konstruktivna niti dobronamerna in jo s tem zaključuje. V tej rubriki je še več važnejših prispevkov.

Ta številka Glasnika se zaključuje z oddelkom »Izložbe« — z dvema prispevkoma. Draga Garašanin v »Izložba etnogeneze Južnih Slavena u ranom srednjem veku prema materijalnoj kulturi«, je mnenja, da je kljub mnogim nedostatom zasluga muzejskega kolektiva Umetniškega muzeja v Beogradu, ki je prvi na slovanskem jugu imel toliko hrabrosti, da se je lotil poskusa in priredil razstavo te vrste. D. Stričević pa s v »Izložbi srednjevekovne umetnosti naroda Jugoslavije« dotakne materiala iz srbske, makedonske in bosanske umetnosti.

Leto 1951, zv. 5—4, str. 179. Radovan Samardić v razpravi »Jedan pokušaj predaje Kotora Turcima (1667)« išče na podlagi zelo pomanjkljivega arhivalnega gradiva vzroke za to predajo. Dolgotrajna kretska vojna, potres in težak ekonomski položaj Kotora je prisilil prebivalce Kotora, da so se nameravali podvreči Turkom, ker so bili prepričani, da bodo enako kot Dubrovčani doživeli pod Turki obnovo svojega gospodarstva. Avtor je mnenja, da bi bilo nepravilno prikazati poskus predaje Kotora Turkom kot neko epizodo, temveč da gre za posledice ekonomsko-socialnih in političnih odnosov, ki so vladali v tem delu sveta že pred potresom.

V razpravi »Administrativno i vojno-političko uredjenje srpsko-turske granice za vreme prve vlade kneza Miloša« opozarja Vladimir Stojanović na pomen te ureditve predvsem s političnega vidika. Knez Miloš je izdal vrsto administrativnih, vojno-policijskih, sanitarnih, finančnih in prometnih odredb in ustanov z namenom, Srbijo čimbolj oddeliti od ostalega ozemlja in s tem dvigniti ugled privilegirane, samoupravne kneževine Srbije.

Iz področja prazgodovinske arheologije je razprava Milutina B. Garašanina »Jedna skica hronologije metalnog doba Srbije«. Na podlagi materiala novejših arheoloških izkopavanj je bilo potrebno napraviti revizijo v hronološkem sistemu N. Vulića in M. Grbića za vse predzgodovinske epohe. Garašanin razlikuje na teritoriju Srbije tri velike predele, v katerih se je v predzgodovinski dobi razvijala kultura vzporedno z določenimi lokalnimi specifičnostmi, včasih tudi s pomembnimi razlikami.

Umetnostno-zgodovinski prispevek je razprava »O srednjevekovnoj skulpturi na Crnogorskom Primorju« izpod peresa Jovanke Stojanović-Maksimović. Ona ugotavlja v srednjeveški skulpturi Crnogorskega Primorja dve

periodi. V 11. stoletju imamo predromanski, a v 14. stoletju romansko-gotski stil. Dotakne se nekaterih problemov v zvezi s pleteninasto ornamentiko ter povezanosti plastike Črnogorskega Primorja z različnimi pojavi in razvojem skulpture v raški in moravski šoli. V svojih zaključkih pride do nekaterih novih trditev. Rapravo lepo dopolnjujejo ilustracije.

V tej številki je zelo bogat na člankih oddelek »Prilozi«. V članku »Oko crkve u Donjoj Kamenici«, razrešuje Milena Gecić vprašanje, ki sta ga v svojem delu postavila M. in R. Ljubinković. Postavlja se predvsem vprašanje, kdaj je bila ta cerkev zgrajena in pod čigavo oblastjo je bil tedaj teritorij, na katerem se je cerkev nahajala. S tem pa se načenja tudi vprašanje južnega dela vzhodne meje Srbije.

Branislav Đurdev ima v članku »Izpis iz deftera za Branićevo iz 15. veka« samo namen opozoriti na vrednost defterov, posebno še na zgoraj omenjeni, ki se nahaja v Carigraskem arhivu. Ta katastrski defter (iz leta 1467—1468) spada med najstarejše ohranjene turške deftere. Vrednost proučevanja teh defterov je toliko večja, ker zelo malo vemo o položaju naših narodov pod turško oblastjo neposredno po osvojitvi. V tem defteru sta vpisana tudi dva kanuna (eden za Vlahe), ki sta najstarejši znani turški zakonski odredbi za severno Srbijo.

Razvoj trgovine pod turško oblastjo na področju Novega Pazara, obravnava članek Bogumila Hrabaka (»Domaći trgovci u Novom Pazaru v 16. v.«). Novi Pazar so zgradili Turki v prvih letih svoje vlade v Srbiji. Že v začetku je tu obstajala dubrovniška trgovska naselbina, ki je v poslovno mrežo vključila tudi domače trgovce. Po mnenju pisca pa ti ljudje niso bili Osmanli, temveč islamizirani krščanski trgovci, ki se s svojimi trgovskimi posli vežejo na dubrovniško trgovino po naselbinah.

Vuk Vinaver nam v članku »Dogadjaji u Lici 1609—1610 godine« podaja dogodke in razmere, ko je bil v Liki sandžak beg Halil-beg. Proti njegovemu nasilju je izbruhnil upor Srbov, ki so se mu pridružili tudi Turki. Posledica tega so bili masovni pobezi Srbov v Hrvatsko.

Z novejšo makedonsko zgodovino se bavi članek Aleksandra T. Hristova »Prvo otvoreno pismo serskog okružnog komiteta V. M. R. O.«. To pismo je eden redkih dokumentov makedonske nacionalno-osvobodilne borbe iz prvih desetletij 20. stoletja. V članku je podan revolucionarni pokret Makedoncev v borbi proti turškemu gospostvu, kakor tudi v borbi proti velikobolgarski, velikosrbski in velikogrški buržoaziji.

Oddelek »Kritika in prikazi« prinaša pred drugimi obširen odgovor Milutina Garašanina in Jovana Kovačevića v zvezi z v Historijskem zborniku IV (1951) objavljenim zapisnikom o diskusiji, ki sta jo v zvezi s knjigo »Pregled materijalne kulture Južnih Slavena u ranom srednjem veku« organizirala »Povijesno društvo N. R. Hrvatske« in »Društvo muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika N. R. Hrvatske«. Nadalje daje Branislav Đurdev »Odgovor Gliši Elezoviću« na kritiko o izdaji sremske kanun-name.

Na koncu letnika je objavljena bibliografija za leto 1950.

Leto 1952, zv. 1—4, str. 199. V tem letniku, ki je izšel v enem zvezku, je objavljeno večje število razprav in člankov. Trgovini Bosne in Hercegovine v prvih letih pod Turki, ki pa v naši historiografiji doslej še ni bila dovolj osvetljena, je posvečena razprava Mirjane Popović-Radenković »O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480—1500)«. Namen razprave je prikazati turško-dubrovniške trgovske odnose koncem 15. stoletja, trgovske centre v Bosni in Hercegovini v tem času, vlogo domačega prebivalstva v trgovini in sodelovanje muslimanov v trgovini. V razpravi so tudi nanizani podatki o organizaciji trgovine in kreditiranju, ki pa se spremenijo po padcu naših dežel pod Turke.

Upoštevanja vredna je po svojih novih izsledkih in tolmačenjih razprava Vuka Vinavera »Turska i Dubrovnik u doba španske invazije Jadranskog mora (1617—1619)«. V tem dogodku obče zgodovine — sporu med Benetkami

in Španci odnosno Neapeljsko kraljevino — je tudi Dubrovnik odigral svojevrstno vlogo. Čeprav je v Dubrovniku obstajala precej močna stranka, ki je bila naklonjena Špancem, je moral Dubrovnik vseeno voditi trezno politiko. Zato so Dubrovčani v tem obdobju držali s Turki, katerim so celo pošiljali podatke o premikih španskega brodovja, prijateljsko s Španci, ter korektno in lojalno z Benečani. Vsekakor je bil za Republiko najvažnejši odnos proti Turkom. Le spretna diplomacija je rešila Dubrovčane, da so se otresli benečanskega pritiska ter napada Turkov. Avtor se dotakne tudi dubrovniške trgovine v območju turškega imperija v drugi polovici 16. stoletja.

Soroden problem, kot v prejšnjem letniku obravnava razprava Vladimira Stojančevića »Knez Miloš i zaštita srpske granice za vreme epidemije kuge u Turskoj 1836—1838 g.«. Piščev namen je, da v svojem prispevku poda sanitarno organizacijo srbsko-turške meje, s čimer bi se preprečila razširitev kuge tudi v Srbijo. Z druge strani pa je njegov cilj, da s proučevanjem koristi spoznavanju politične, administrativne in družbene zgodovine Srbije v tridesetih letih preteklega stoletja.

Tehten prispevek, ki osvetljuje tudi marsikatero stran v novejši slovenski zgodovini in še posebej nacionalno borbo tržaških Slovencev v letu 1848, je razprava dr. Ljubomira Durković-Jakšića »Trščanski Srbi i slovenska stremljenja u Trstu 1848—1850 godine«. Poudarjena je vloga Srbov v tem obdobju ter njihovo sodelovanje v slovenskih društvih in pri slovenskih časopisih. Avtor nam najprej prikaže nastanek in razvoj srbske občine v Trstu. Srbi so se doselili v Trst zaradi trgovine nekako v začetku 18. stoletja. Največji dotok pa zabeležimo okrog leta 1740. V vsem času so morali voditi ostro borbo proti Grkom, ki so se tudi doseljevali, ter proti uradnim avstrijskim oblastem. Aktivnost Srbov je bila zelo velika. Leta 1790 je bila ustanovljena srbska šola, ki je hkrati tudi prva jugoslovanska šola v Trstu. V letu 1848 so postali Srbi člani Slovenskega društva, ki je bilo pod Veselovim vodstvom zelo aktivno. Začelo je izdajati svoj časopis »Slavjanski rodoljub«, ki je prinašal tekste v slovenskem in srbohrvatskem jeziku. V stolpcih tega časopisa, ki se pozneje nadaljuje kot »Jadranski Slavjan«, se ponavljajo tudi iskre formiranja jugoslovanske misli. Propagandistična dejavnost Srbov v Trstu je bila zelo močna predvsem v izdajanju raznih brošur, letopisov in koledarjev. Eden najbolj aktivnih kulturnih delavcev je bil Andrija Stojković. Skušal je ustanoviti v Trstu cirilsko tiskarno, pa mu to zaradi nerazumevanja srbske vlade v Beogradu ni uspelo. V članku je podrobno opisano njegovo delovanje. Tudi ko začne delovanje Slovenskega društva slabeti zaradi pritiska avstrijskih oblasti, so tržaški Srbi ne glede na stanje Slovenskega društva nadaljevali z rodoljubnim delom v svoji občini. Tržaški Srbi so imeli za svoje delo ekonomsko podlago. Stoletne izkušnje organizacijskega dela v občini so pomagale Srbom pri delu ob priliki ustanavljanja Slovenskega društva, kakor tudi pri delu društva samega. Če se govori o borbi za Trst, pravi avtor, se ne sme iti preko pomembne vloge Srbov v tej borbi.

Tudi v oddelku »Prilozki« najdemo več tehtnih prispevkov. Delo Desanke Kovačević »O Janjevu u doba srednjevekovne srpske države« je poizkus, da se na podlagi knjig dubrovniškega arhiva oživi preteklost Janjeva posebno v prvi polovici 15. stoletja. Osvetljen je predvsem gospodarski pomen Janjeva kot rudnika srebra.

Ta članek kakor tudi podobni prispevki v prejšnjih letnikih Istoriskega časopisa, so dokaz stremljenja, da se na podlagi drobnih monografij posameznih trgovskih ali rudarskih krajev v srednjeveški Srbiji dobi slika gospodarkega in trgovskega življenja tedanje dobe.

Prispevek k proučevanju narodne poezije je članek Jovana Kovačevića »Grana« i »čoa paragua« narodnih pesama«. Podana je razlaga obeh izrazov in njun pomen za kulturno zgodovino.

Zgodovini delavskega gibanja in razvoju socialistične stranke v Srbiji je posvečen članek Milivoja Uroševića »Mita Cenić u borbi s radikalima«, ki opisuje Mito Cenića kot revolucionarnega delavca-socialista, ki je nadaljeval delo Svetozara Markovića, ter borbo Cenića z radikali. V članku je prikazana

problematika razvoja kapitalizma v Srbiji ter tedanja politična situacija in odnos med strankami.

Bogata je rubrika »Kritika i prikazi«, ki obravnava večinoma domače publikacije.

Na koncu je objavljena bibliografija za leto 1951, ki jo je sestavil R. Stefanović.

Leto 1953, zv. 1—2, str. 154. V tej številki je objavljena le ena razprava, zato pa je bogatejša rubrika »Prilozi«. V razpravi »Crna Gora u doba Kandiskog rata (1645—1669)« obravnava Gligor Stanojević eno glavnih vprašanj iz zgodovine Črne gore v 17. stoletju; sodelovanje Črnogorcev v kretske vojni. To je tudi eden najvažnejših dogodkov v beneško-črnogorskih odnosih v preteklosti. Ti odnosi niso brezpomembni za politiko, ki je skoraj eno stoletje postala tradicionalna za narode Črne gore. Proces rušenja črnogorske avtonomije se je končal v začetku kretske vojne. Črnogorci so bili pripravljene prav zaradi ohranitve privilegijev, ki so jih imeli pod turško oblastjo, stopiti pod protektorat Beneške republike. Poskus odcepitve Črne gore od turške države ni uspel, ker je bil cilj akcije, osvoboditi se izpod turške oblasti z benečansko pomočjo.

»Prilozi« prinašajo tele članke: Milena Gecić v »Prilog bosanskoj istoriji (1397—1399)« se ponovno dotakne vprašanja bosenske kraljice Jelene, vdove in naslednice kralja Dabiše. Avtorica zaključuje, da kraljica Jelena vlada v Bosni od smrti moža, kralja Dabiše, pa do aprila leta 1398, ko jo zamenja na prestolu kralj Štefan Ostoja. Jelena in Gruba sta po njenem mnenju ena osebnost. Jelena je uradno ime bosenske kraljice, Gruba pa je njeno narodno ime. Po letu 1399 pa ne zasledimo več v virih ne enega ne drugega imena. Redakcija pripominja, da je ta članek že bil v tisku, ko je izšla razprava prof. G. Čremošnika o istem problemu in z nekaterimi drugačnimi zaključki, v Godišnjaku istoriskog društva B. i H. IV, 1952.

Osvetlitvi notranjega življenja Dubrovniške republike je namenjen članek B. Krekića »Prilozi unutrašnjoj istoriji Dubrovnika početkom 15. veka«. Najprej se dotakne zarote bratov Zamanjićev in Budačićev, ki so skušali predati mesto bosenskim vojvodom. Drugi dogodek, ki bi bil lahko usoden za posest Dubrovniške republike, je poskus odcepitve otoka Mljeta. To sta dva pogleda v notranje življenje Dubrovnika, ki le ni bilo tako brez nasprotij, kakor se je doslej prikazovalo.

Z ekonomiko Dubrovniške republike se ukvarja članek Slavomira Milosavljevića »Izvozne carine koje su Dubrovčani plaćali Turcima za robu izvezenu iz Turske u vremenu od 1481 do 1520 godine«. Pisec obdela najprej uvajanje izvoznih carin iz Turčije za dubrovniške trgovce in njihov razvoj do leta 1481, nato pa izvozne carine, katere so Dubrovčani plačevali Turkom od leta 1481 do 1520. Organizacija plačevanja carin Dubrovčanov pomeni novost v turškem carinskem aparatu. Dubrovniška trgovina je imela precejšnje koristi od takšnega sistema carin.

Članek Jovana Kovačevića »Narodna pesma i Propaganda Fide« ima namen opozoriti, da se s študijem motivov v narodni pesmi lahko pride do zaključka o starosti in nastanku narodne pesmi. Članek se nanaša na dubrovniški rokopis »Bugarštica«, ki je bil sestavljen na koncu 17. ali v začetku 18. stoletja, v krogih katoliškega klera. Te »bugarštice« so napisane v duhu promadžarske politike, kjer je despot Đurat Branković prikazan povsem negativno.

O »Ugušivanju srpske nacionalno-književne propagande u Austriji posle Ticanove bune«, piše Bodin Vuletić. Ticanova buna v Sremu je povzročila, da so avstrijske oblasti uvedle ostre ukrepe, s katerimi so hoteli onemogočiti nacionalna gibanja med avstrijskimi Slovani. Uvedena je bila najstrožja cenzura, ki je onemogočila tiskanje skoraj vsake srbske knjige, razen običajnih koledarjev, molitvenikov in drugih cerkvenih knjig. To je za dalj časa zavrlo nacionalno-kulturni razvoj Srbov v Vojvodini.

Članek Milovana Ristića »Stefan Živković-Nišlija, prvi vojni liferant i zajmodavac obnovljene Srbije Karadorđeva doba«, prikazuje Živkovića kot predstavnik nastajajočega trgovskega sloja v uporniški Srbiji z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi. Bil je torej predstavnik onega srbskega meščanskega in trgovskega razreda, ki je nastajal vzporedno z nastajanjem in razvojem same države.

V poslednjem članku »Gicino hajdukovanje u 1820 g.« opozarja Radmilo Stefanović na glavne vzroke hajduštva v Milanovi Srbiji. Prikazan je pohod proti hajduku Gici, ter metode Miloševega sistema pri preganjanju hajdukov, ki so v prvih letih po izbruhu drugega srbskega upora predstavljali veliko nevarnost za njegovo vlado.

Zelo bogata je rubrika Kritika i prikazi, ki prinaša vesti s kongresov v inozemstvu ter ocene domačih in tujih zgodovinskih publikacij.

Ignac Voje

Carinthia I. 141. letnik, 1951, 8°, 820 str. + 2 prilogi; 132. letnik, 1952, 784 strani; 143. letnik, 1953, 544 str. Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten. Urednik dr. Gotbert Moro.

Zajetni letniki glasila Zgodovinskega društva za Koroško varujejo izročilo ogledala delavnosti na polju koroške zgodovine v njenem najobsežnejšem pojmovanju, zlasti še, če upoštevamo istočasno tudi društvene posebne izdaje o pokrajini (Kärntner Heimatatlas), kmetu v preteklosti (W. Fresacher, Der Bauer in Kärnten) in polpreteklosti (O. Moro, St. Oswald ob Kleinkirchheim ter Volksleben aus dem Kärntner Nockgebiet), gospodarstvu (H. Wiessner, Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues ter Das Kärntner Eisen), kulturni zgodovini (L. Kretzenbacher, Frühbarockes Weihnachtsspiel in Kärnten und Steiermark) ter o krajevnih umetnostnozgodovinskih spomenikih (E. Weinzierl-Fischer, Geschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten). Uredništvo *Carinthia I* je združilo z razvidom vsega zgodovinskega preučevanja Koroškega pri rojakih in nemških sosedih tudi organizacijo objav in za to našlo razumevanje ter gmotno pomoč koroških oblasti, tako da zastopa *Carinthia I* vse zgodovinske discipline od umetnostne zgodovine, arheologije, etnografije, folklore, pravne, književne in glasbene zgodovine do gradiva o dogodkih iz polpreteklosti in sedanosti.

Središče arheoloških raziskovanj in v precejšnji meri tudi objav v *Carinthia I* je Šentlenska gora, koroški Pompeji. Poročilo o izkopavanjih 1950 izpopolnjuje dosedanje podobo o jedru naselbine s svetiščem in reprezentančno stavbo, ki je vsebovala tudi kultni studenec, in o kulturnih rastlinah s pšenico (*Triticum aestivum* L., *triticum aestivum* L. *grex aestivo-compactum*), ržjo (*Secale cereale* L.), ječmenom (*Hordeum vulgare emand.* Schieman), gorčico (*Sinaps arvensis* L.) in prosom (*Setaria italica* L.). Prazgodovinske keramične najdbe segajo časovno od Reineckejeve stopnje D do konca prvega stoletja n. št.; zanje je značilno ročno oblikovanje ter sorazmerno redka raba lončarskega stola in dve vrsti žganja: keltsko, grafiško in novo, verjetno rimsko, ki se je zaradi obilne primesi kremenastega peska moralo izvajati pri visoki temperaturi 1040–1060° C. Rimske reliefirane čaše kažejo s svojimi signaturami na severnoitalske vplive, karikatura gledališkega sketcha ali pečat Fortune na zgornjo aretinsko glino, novost pa je keramika s črno glazuro. V prvo stoletje n. št. spadajo ostanki steklenih, zlasti polkroglastih skodelic ter fragment millefiorske skodelice z belo spiralo ob usnem robu in belimi, zelenimi, rumenimi ter temnomodrimi žilami. Bron je ohranil v zgodnjih avgustovskih novcih glavo Julija Cezarja in za keltsko-rimska naselja značilne ročaje, sponke in zaponke; svinec bradača in lamelo, železo pa praktične kovane predmete: kladivo, dleto, srp, škarje, žago, osti, posodo, ključce, okove, sekač, nože itd. Orožje se najde le redko. Napisi so zastopani s pečati

na amforah ter na marmoru s proslavami članov cesarske hiše, ki vsebujejo tudi imena južnonoriških plemen Norici, Ambilici, Ambidravi in prvič navajajo mesto Aguntum.

V zvezi s V. avstrijskim etnografskim kongresom, ki mu je posvečen 141. letnik, so iz šentlenškogorskih najdb arheologi razširili poglede na kulturo in umetnost Keltov, na keltska gradišča ter na keltske koroške in vzhodnoalpske izkapanine. H. Kenner stavi na keltske temelje mnogo značilnosti srednjega veka (viteštvo, trubadurstvo, mistiko, gotsko krogovičje). Po analizi latenskih najdb odklanja H. Müller-Karpe W. Schmidovo podmeno o priselitvi Keltov iz Italije ter nakaže keltske priselivitvene možnosti iz Srednjega Podonavja in Sudetov. Središče vzhodnoalpskih Keltov in Tavriskov postavlja v dolino Gline z značilno keramiko in bronom, ki je stilno vezan z Ogrsko. Slovenske latenske najdbe deli časovno v dve dobi: v starejšo neposredno po invaziji Keltov z najdišči v Mokronogu, Forminu, Valični in Drešnji vasi ter v mlajšo ob začetku n. št. s Šmarjeto in Podzemljem. Načelno in metodično je H. Müller-Karpe nehotе postavil vprašanje o izrazu določene etnične enote po njeni svojstveni proizvodnji, zlasti ko je poudaril, da je težko iz posameznih središč proizvodnje tudi določiti meje posameznih plemen, ko pa je na drugi strani s proizvodnjo in nošo razlikoval Tavriske in Japode. Vsestransko važno vprašanje bodo reševali strokovni poznavalci posameznih dob in področij, pri čemer pa bo treba najprej pojasniti vsebino etničnega pojma Keltov, Noričanov, Tavriskov itd. v starem veku, enako pa podobne primere tudi v mlajših dobah.

Podobno kot so v navedenih primerih arheologi historično obravnavali arheološko gradivo, je podala tudi vrsta etnografov etnografsko. Tako je O. Moser opozoril na etnografsko važnost pisanih virov, Fr. Lipp na metodično potrebo o raziskovanju kmetijskega pohoštva v skupnosti s hišo, sobo, prostorom in njegovimi porabniki in H. Koren je opozoril v izvajanjih o rasti ljudskih skupnosti na globlji pomen historične etnografije, da prikaže ljudske skupnosti iz dob, ki jih predstavljajo. Arheologija in etnografija sta tako s pritegnitvijo okolja in zlasti človeka v sestav obravnavanih spomenikov stopili na raven zgodovinske vede. Z metodičnimi prijemi lastnega gradiva v sestavi človeka sta arheologija in etnografija stopile, poleg že navedenih primerov, v ospredje kulturne zgodovine z R. Eggerjevo interpretacijo Šentlenske gore, A. Anderluhovimi in A. Kollitschevimi glasbeno-zgodovinskimi izvajanji o koroškimi pesmi ali O. Morovimi življenjskimi podobami kmeta s severnega Koroškega. Zgodovinski sklepi iz arheološkega in etnografskega gradiva so pri tem včasih zelo dalekosežni. Tako sklepa H. Müller-Karpe iz različne vsebine planih žarastih ter zgodnjehallstattskih grobov na zgodnjehallstattski pojav steklarstva in plemstva, ki da je zagotovilo visoko zgodnjehallstattsko življenjsko raven, ali razlaga L. Schmid čolnarja s Šentlenske gore iz izročila o vesoljnem potopu.

Številni krog sodelavcev (59 pri 141. letniku [1951], od tega 25 Korošcev, med njimi 1 kmet, in 14 inozemcev; 53 pri 142. letniku [1952] s 59 Korošci in 14 inozemci; leta 1953 se je število sodelavcev znižalo zaradi ponatisov O. Mora in prispevkov iz zbornika za 70-letnico R. Eggerja na 29 s 14 inozemci, Eggerjevimi tovariši) daje z objavljenim gradivom in njegovo metodično obravnavo vsakemu letniku zelo raznolik značaj. V 141. letniku prevladuje kulturna zgodovina, ki je tudi leta 1952 in 1953 ugodno zastopana z objavami o praznovanju, ljudski medicini, ljudskem in celovškem gledališču, glasbi, plesih in o romanjih, ki vsebujejo važne podatke o pojavu koroških romarskih poti ter votivnih darovanjih. Prispevki k zgodovini koroškega časnikaarstva vključujejo slovenski tisk do ustanovitve Mira (1882) in (po Fr. Škerlu) tudi partizanski tisk na Koroškem. Kako globoko in nadrobno zajame Carinthia I koroško preteklost, kažejo poročila o vodnem športu ali o poštni znamki, ki se je pojavila — možno pod vplivom Lovrenca Koširja iz Ljubljane — v Spittalu ob Dravi leta 1839, torej pred uvedbo poštne znamke 1. maja 1840 v Veliki Britaniji. Široka kulturnozgodovinska delavnost izvira pogosto, zlasti v pojmovanju ljudstva, na romantičnih miselnih usedlinah, gospodarsko-

zgodovinska pa v duhu prosvetljenstva, ki ga kažejo objave iz preteklosti in načrti za prihodnost.

V gospodarsko zgodovino uvajajo pregledna prometna zgodovina, gospodarska zakonodaja koroške dežele ter vrsta numizmatičnih poročil. Vzporedno s preostalimi kmetijami v ključu iz okolice Beljaka stoji predlog za njihovo asanacijo prihodnosti, ki jih bo končala; vzporedno s poznosrednjeveškimi švajkami v Ziljski dolini pripravljani načrt za smotno krajinsko obravnavanje Labotske doline. Z zgodovino stavbnih tvoriv, zlasti kamnov se družijo umetnostna zgodovina, ki stoji sorazmerno v ozadju; domačo obrt zastopa dovršeno podajano kmetско pohištvo ter metodično izvedena inventarizacija grabelj za seno; umetno plitve rezbarije; organizirano obrt pa podoba preteklega beljaškega pekarstva, ki se prepleta z družbeno zgodovino, kjer je najpomembnejši prvi del zgodovine koroškega ministerialstva. Pri različnih sedanjih pogledih na pojav in vlogo ministerialov dokazuje H. Lessiak, da moremo od 11. do 13. stoletja na Koroškem govoriti samo o ministerialih posameznih gosposčin in ne še o koroških, izmed katerih so postali najmočnejši na koncu spanheimske dobe vojvodski. Prvi ministeriali se pojavijo na Koroškem v briksenskih tradicionalnih knjigah 11. stoletja in izhajajo iz svobodnikov ter nesvobodnikov. V skladu z njihovim izvirom je njihova posest rastla pri nekdanjih svobodnikih iz lastne posesti in iz gospodskega fevda, pri nekdanjih nesvobodnikih pa samo iz fevdov. Za družbeni položaj ministerialov je bila odločilna njihova služba z orožjem gospodu in zraven te posebne pravice in svoboščine, *ius ministerialium*, ki se je razvijalo pri vojvodskih ministerialih iz njihovega sodelovanja pri upravi in sodstvu ali pri salzburških iz sodelovanja pri zamenjavah posesti, porokah, investiturah, podeljevanju ministerialskega prava ali pri volitvah nadškofa.

Iz tesne povezanosti izdajatelja Carinthie I, Zgodovinskega društva za Koroško z zbirkami in upravami zgodovinskih virov ter spomenikov, prinaša Carinthia I delovna poročila in gradivo o koroškem deželnem arhivu v Celovcu, Goessovem arhivu v Zrelcu, knjižnici v St. Pavlu, o škofijskem in o obnovi deželnega muzeja v Celovcu, o delovanju spomeniškovarstvenega urada ter o pričetkih dela na topografiji koroških gradov. Delovna poročila o koroških znanstvenih zavodih kažejo na osrednjo vlogo Carinthie I in nje-nega izdajatelja v koroškem zgodovinarstvu, ki tudi stranjuje vso koroško zgodovinopisje ter ga v veliki meri vzporeja, tako da ustvarja eno delovno enoto z enim skupnim glasilom. Ta zgodovinska delovna enotnost pa je še širša ter se izraža tudi izven zgodovinskih vrst. Tako je bila ob umetnostno-zgodovinski in arhitekturni obnovi Vetrinjskega dvora izdana zgodovina in začeta kronika okrajnega glavarstva v Celovcu, ki ima v Vetrinjskem dvoru svoj sedež, in jo bo nadaljevalo v prihodnosti z vpisom vseh pomembnih dogodkov Zgodovinsko društvo za Koroško; pri načrtu za urbanistično in domačijsko urejevanje Labotske doline v prihodnosti pa so sodelovali kot znanstveni sodelavci poleg prirodoslovcev, demografov, etnografov, gospodarstvenikov, šolnikov in urbanistov tudi konservatorji, arheologi, gospodarski, upravni in krajevni zgodovinarji, kar je vodilo do zbližanja zgodovinarjev s predstavniki drugih strok in do uspešnega vsestranskega znanstvenega razvida o Labotski dolini.

Po vsebini stoji v ospredju Carinthie I krajevna zgodovina s posameznimi najdbami, zgodovinskimi pojavi in zgodovinskimi spomeniki; pokrajinski koroški obseg zavzemajo gospodarstvo, navade in delovna strokovna poročila, medtem ko izražajo širši, tudi izvenkoroški značaj zlasti arheološka obravnavanja iz prazgodovine, ki zajamejo z latensko kulturo tudi ozemlje Slovenije. Krajevno- in splošnozgodovinska vprašanja nastopajo vzporedno ali pa se strnejo v prispevkih, ponatisnjenih v Carinthii I, 1953, iz zbornikov, ki jih je Zgodovinsko društvo za Koroško izdalo v počastitev 70-letnice R. Eggerja (Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte; ti pa bodo terjali po izidu tretjega dela posebno poročilo.

Franjo Baš

Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark. Graz 1951 (XLII), 1952 (XLIII), 1953 (XLIV).

Zgodovinsko društvo za Štajersko izdaja obratno od enotne koroške Carinthie I dvoje glasil; eno Blätter für Heimatkunde (urednik O. Lamprecht) za širšo in drugo za urednikom Ferdinandom Tremлом za strokovno javnost. Za vsebino 42., 43. in 44. letnika strokovnega glasila Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark je značilen poudarek na fevdalni zgodovini krajev v srednjem veku, medtem ko obravnavajo upravna, gospodarska in kulturna zgodovina šele na drugem mestu širša novoveška dogajanja in pojave.

Najstarejša štajerska preteklost nima svojega osrednjega torišča kot je n. pr. Šentlenska gora za Koroško ali je bil v prvih letih po osvoboditvi na Slovenskem ptujski grad, temveč se naslanja na številna pokrajinsko in tipološko različna najdišča, n. pr. od paleolitske Repolustove jame pri Peggau z najbogatejšim kamnitim inventarjem v Vzhodnih Alpah, Rušam in Mariboru sorodnega Tilmitscha pri Lipnici z jamo za taljenje železne rude, rimske Flavie Solve ali okolice Lučan od vrste zgodnesrednjeveških grobelj, ki jih zgodovinarjem posreduje W. Modrijan (XLIV, 3—30) v veliki meri kot zadnja raziskovalna dela W. Schmida. Za široko zgodnesrednjeveško vprašanje o izviru Bavarcev vrednoti Fr. Popelka (XLIII, 160—168) doseganje izsledke markomanske, alemanske in langobardske teorije ter postavi podmeno, da so Bavarci skupnost rodov, ki so jo po zlomu turinške velesile leta 550 prisilno organizirali Franki zlasti iz pripadnikov Suebov. V obsežnem poročilu o jugoslovanskih objavah o poznoantičnih in zgodnesrednjeveških raziskovanjih na ptujskem gradu razlaga B. Saria (XLIV, 174—178) domnevno staroslovensko svetišče za ostanek srednjeveškega donžona ter poznoantične utrdbe za galorimski tempelj.

Prispevki o srednjem veku obravnavajo zlasti posamezne fevdalne posesti, genealogijo posestnikov in njih pravni položaj. Za nas so od teh najbolj zanimive študije o ptujskih gospodih (XLII, 3—36) in mariborski gosposčini (XLIII, 14—55), ki jih je objavil H. Pirchegger iz svojega rokopisnega dela Geschichte der Herrschaften im ehemaligen steirischen Unterland. — Ptujski gospodi so se pojavili kot salzburški ministeriali na Koroškem leta 1152, ko so prevzeli tudi upravo ptujskega gradu. Do leta 1246 so množili svojo posest z dediščinami, nato z nakupi in izkoriščanjem vsakokratnih političnih razmerij kot pristaši Salzburga, Habsburžanov ali tudi Madžarov. Tako so kot pristaši Rudolfa Habsburškega leta 1276 ali 1277 ustanovili trg Ormož, razširili deželno mejo po letu 1254 s pridobitvijo Središča na vzhod čez Trnavo ter pridobili pred letom 1291 Borl, ki je bil do izumrtja Ptujčanov leta 1438 samo njihova posest brez kake madžarske ali štajerske vrhovnosti, kar je mednarodnopravna fevdalna redkost. Poizkus Ptujčanov, da se proti koncu 13. stoletja osvobodijo salzburškega seniorata in se osamosvojijo, jim je sicer spodletel, vendar so se prav v tem času teritorialno tako okrepili, da je pridobitev štajerskega deželskega maršalata leta 1324 tudi dejansko ustrezala njihovi moči, ki so jo mogli obdržati v sredi 14. stoletja proti koaliciji njihovih tekmecev krškega škofa, Pfanberžanov, Celjanov, Ortenburžanov, Walseejev in Planinskih. Ko so leta 1438 izumrli, so Schaumberžani podedovali posesti Ptuj, Ormož, Središče, Borl, Rožek in štajersko maršalstvo ter Stubenberžani posesti Vurberk, Heckenberg, Majski vrh, Hompoš, Humberk in Schwanberg; Salzburg pa je odslej dajal grad in deželsko sodnijo Ptuj v upravo uradniškim upraviteljem do leta 1490, ko ga je Maksimilijan I. iz vojaških razlogov priključil Štajerskemu. V študiji o mariborski gosposčini zasleduje H. Pirchegger posestno stanje v mariborskem Podravju od grofa Rahvina v Razvanju leta 985 preko Spanhajmovca Engelberta leta 1090 in sina Bernarda ter nastopajoče razkrajanje podravske marke med ministeriale. Nato rekonstruira prvotno posest gradu Maribora iz razlik deželnoknežje mariborske posesti v urbarjih leta 1265 in 1498 ter preide na teritorialni razvoj mariborskega deželskega sodišča, v katerem gleda naslednika marke za dravskim gozdom, ki je segala prvotno na jug do Zbelovega, a jo je deželni knez v njenem obsegu na jugu od Drave predal v fevd Rogačanom in Konjičanom. Proti A. Dopschu

podčrtava državnopravni položaj podravske marke zlasti s sodnimi dajatvami ter zaključí svoja mariborska razpravljanja s posebnim gibanjem in z genealogijo ministerialov na gosposčinah Gornji Maribor ter Viltuš. Ptujsko in mariborsko Pircheggerjevo študijo zaključujejo izčrpní rodovniki, mariborsko posebej še karti deželnoknežje mariborske gosposčine pred letom 1300 in podravske zemljiške gosposčine leta 1550. Obe študiji sta vsebinsko v zvezi z večjim delom istega avtorja Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, ki ga je založila leta 1951 historična deželna komisija v raziskovanjih o štajerski ustavni in upravni zgodovini.

Druge srednjeveške objave so za nas zanimive posredno. O. Lamprecht postavlja iz krajevnih imen ter kulturnozgodovinskih okoliščin začetek Riegersburga (XLII, 37—53) v čas zgodnje nemške kolonizacije 11. stoletja, ko je nastal grad iz naloge, da vlada nad starimi slovenskimi naselenci, s tem pa tudi postal izhodišče za krčenje in urbarizacijo širšega okoliša. H. Ebnerjeva zgodovina rodu in posestev Ehrenfels (XLIV, 68—90) seznanja z rodbino, ki je dala zlasti Koroški vrsto srednjeveških upraviteljev in upošteva v zaključnem poglavju tudi rodbinske pečate. H. Mezler-Andelberg slika iz pravnega razmerja Admonta (XLIV, 31—46) do Salzburga rast vedno širše samostojnosti samostana do svojega prvotnega lastninskega gospoda in ustanovitelja, kar je bilo pogojeno z izvajanjem hirsauske reforme. V vrsto posestnozgodovinskih študij spada tudi kronika graške obrtniške hiše, ki jo sledi E. Harl (XLIII, 141—151) nazaj do leta 1483. Obratno pa uvaja v kulturno zgodovino Gradca R. Mayer (XLII, 78—90) z raziskovanjem stanovanjskih zapisnikov iz l. 1596, 1674 in 1724 in ugotovitvijo zgodovinskega tipa graške meščanske hiše, ki predstavlja po avtorjevem mnenju prvotno obliko srednjeveške meščanske hiše, kot se je razvila iz kmečke.

Iz kulturne zgodovine navajamo na prvem mestu L. Kretzenbacherja, ki v svojih razpravah smotrno upošteva tudi slovenske pojave. Tako poroča v zvezi s časčenjem desnega razbojnika Dizme (XLII, 119—139) o ljubljanski, leta 1600 po rudniškem upravitelju v Idriji W. S. Kühnpachu ustanovljeni Societas Unitorum, ki je obstajala vse do francoske okupacije v letih 1809 do 1813, opozarja na člansko knjigo z grbi in alegorijami teh v izvedbi slikarja Tržičana Grahoverja in ugotavlja protireformacijski značaj Dizme in Marije v ruških igrah leta 1699. Iz Notranje Avstrije spremlja slike, legende in pesmi o Liberati (XLIV, 128—159) (Kümmernis) tudi proti jugovzhodu, kjer končajo v Nerezinah na Crezu, Veliki Mlaku pri Zagrebu ter na Keglju na Pohorju.

V upravni zgodovini srečamo v času, ko prosvetljeni absolutizem ukinja teološke študije zlasti v jezuitskih samostanih ter jih načelno združuje v osrednjih učiliščih pod državnim nadzorstvom, v spisu A. Poscha (XLIII, 135 do 141) jožefinsko osebnost Franca Tomažiča, ki je kot ravnatelj teoloških študij in srednjih šol iz Gradca nadzoroval teološke študije v Ljubljani in v Gorici ter osredotočil tisk učnih knjig v Gradcu tudi za Maribor, Celovec, Ljubljano in Gorico; iz predmarčne dobe pa J. Jüstela (XLIV, 99—100), vodilnega svetnika za cerkveno in prosvetno politiko v dunajski dvorni pisarni, ki je bistveno vplival tudi na slovenske prosvetne ter cerkvene razmere pred letom 1848.

Metodično je za zgodovino vasi in kmetijstva važna O. Lamprechtova rekonstrukcija zaselka Ruegersdorf (XLII, 56—73) na Vzhodnem Štajerskem, ki je za časa turških vpadov propadel in postal puša; sestojal je iz treh posesti, vsaka v velikosti 18 oralov. Redek primer, kako so znali podložniki gosposčine Stein in tržani v Borinju z odkupom tlake preprečiti na koncu 16. stoletja razvoj gosposčine v zemljiško gosposčino, objavlja Fr. Posch (XLII, 54—77). Iz zgodovine fiziokratskega kmetijstva poroča O. Meister (XLII, 140 do 149) o težjih znanstvenih nasprotjih med J. Liebigom in F. Ks. Hlubekom, ki je odklanjal Liebigova agrokulturna kemična odkritja, čeprav so bila poleg zemljiške odveze leta 1848 najvažnejši predpogoj za dvig avstrijskega in srednjeevropskega kmetijstva. Iz industrijske zgodovine pa nas seznanja zgodovinar avstrijskega zgodnjega kapitalizma F. Tremel (XLIII, 75—97) z življenjem rudarskega podjetnika H. A. Stampferja (1623—1695), iznajditelja

pridobivanja bakra iz antimonskih rud ter očeta Janeza Friderika Stampferja, ki je idrijski rudnik živega srebra dvignil k novemu razcvitu.

Obravnavanja postavljenih vprašanj temelje na bogatem gradivu, ki omogoča mirno rast posamezne razprave, tako da diskusije skoraj ne srečamo pri obravnavanju iz virov, ki jim avtorji neposredno sledijo. Diskusija nastopa pri preučevanju slovstva (n. pr. pri izvoru Bavarcev) ter v knjižnih poročilih, ki pogosto izražajo štajersko in avstrijsko zavest. Širšo diskusijo je odprl A. Klein o knjigi H. Baltla (XLIV, 192—196; Die ländliche Gerichtsverfassung), ki v duhu Dopscha in Mella odklanja Baltlovo podmeno, da je bila kmečka zadruga vmesna oblast med gosposčino in deželskim sodiščem.

Franjo Baš

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Ljubljana, I—IV, 1950—1955.

Z intenzivnejšim arheološkim delovanjem se je po vojni pokazala potreba po izdaji glasila, ki bi obravnavalo arheološke probleme v Sloveniji. Tako je leta 1950 izšla prva številka novega glasila »Arheološki vestnik«, ki ga je izdala Univerza v Ljubljani, založila pa Državna založba kot glasilo Arheološkega seminarja. Ker pa so nastali razni tehnični momenti, je nadaljnjo izdajo Arheološkega vestnika prevzela Slovenska akademija znanosti kot glasilo Arheološke sekcije SAZU, kjer sedaj redno izhaja letno v dveh zvezkih.

Arheološki vestnik si je zastavil nalogo, da priobčuje krajše razprave, članke in poročila s področja arheologije od paleolita do zgodnjega srednjega veka, poleg tega pa tudi razprave in članke dotičnih panog, ki stojijo v posameznih momentih v ožji zvezi z arheologijo, kadar obravnavajo probleme, ki so pomembni za arheologijo, ali kadar celo obravnavajo čisto arheološka vprašanja po svojih vidikih. Predvsem so to paleoantropologija, paleozoologija, paleobotanika itd. Redna vsebina Arheološkega vestnika so tudi knjižna in druga poročila (o kongresih in pod.) ter bibliografija jugoslovanske arheologije. Večina člankov in poročil pa ima daljši ali krajši povzetek v kakem tujem jeziku.

Ceprav je bil Arheološki vestnik prvotno zamišljen le bolj v lokalnem okviru, je vendar že z drugo številko prešel vsebinsko mejo ožje domovine in polagoma postaja že bolj glasilo jugoslovanske arheologije, kjer je za sedaj pretežen poudarek še na domačem gradivu. Krog sodelavcev se vedno bolj širi in poleg imen domačih arheologov imamo zelo pogosto tudi imena ostalih jugoslovanskih arheologov, sem in tja tudi že tujcev.

Arheološki vestnik je danes edini čisto arheološki časopis v Jugoslaviji. Vsi ostali strokovni časopisi, ki priobčujejo tudi arheološke članke so ali povezani z umetnostno zgodovino (Starinar v Beogradu) ali pa z zgodovino, etnografijo in umetnostno zgodovino hkrati (Glasnik Zemaljskog muzeja v Sarajevu, Zgodovinski časopis, Muzeji, Vjestnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Rad vojvodjanskih muzeja, Historijski zbornik itd.). Tako izpolnjuje Arheološki vestnik občutno vrzel, ki je vladala ne samo v slovenski, temveč sploh v jugoslovanski arheologiji. Najbolje to vidimo po inozemskih ocenah, ki so tako glede opreme kakor glede na vsebino izredno ugodne, in po zanimanju, ki ga kažejo za Arheološki vestnik inozemski strokovnjaki, inštituti in muzeji.

Prva dvojna številka Arheološkega vestnika je bila tehnično še zelo slabo opremljena, toda že druga številka, ki jo je izdala SAZU, je odlično opremljena po zgledu ostalih akademskih publikacij, tako glede papirja kakor tudi glede tiska. Malenkostne pomanjkljivosti, ki se pa pojavijo od časa do časa, gredo bolj na račun splošnih tehničnih pomanjkljivosti v našem tisku (obrabljene črke, slaba barva itd.).

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Univerza v Ljubljani, I/1--2, Ljubljana 1950, 245 str.

Med razpravami v prvem letniku imamo nekoliko zanimivih problemov, ki se dotikajo raznih vej arheologije. Srečko Brodar je podal kratek »Prerez paleolitika na slovenskih tleh; Josip Korošec se v članku »Nekaj primerov

zgodnje predzgodovinske plastike« dotika problema redkih plastičnih izdelkov v prazgodovini Slovenije v zgodnejši dobi. Predvsem so to statuete in antropomorfne vaze na Ljubljanskem barju ter statueta iz Maribora in Ptuja. V drugem članku »Grobovi v Vinči« isti avtor načenna še vedno aktualno vprašanje, ali v Vinči obstojajo neolitiski grobovi ali ne. Korošec to zanika. — Francè Starè v razpravi »Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptuj«, objavlja že pred prvo svetovno vojno odkopano grobišče, katerega gradivo pa je razdeljeno po raznih muzejih. Tudi ta objava je le bolj fragmentarna, ker avtor ni imel podatkov, temveč le gradivo, ki se nahaja v Ptuj in Mariboru. — Izredno zanimiva razprava iz prazgodovine je tudi članek Staneta Gabrovca »Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja«, v katerem pobija Reineckejevo datacijo takšnih čelad v rimsko dobo in jih časovno pravilno stavlja v hallštatsko obdobje s tem, da so se nekatere mogle ohraniti v uporabi tudi še nekoliko dalje. Poleg tega pa avtor sklepa tudi, da so takšne čelade domače delo, ne pa uvoz.

Rimske dobe se v razpravi dotika Josip Klemenc s člankom »Nekaj novih antičnih spomenikov«, v katerem objavlja štiri nove nagrobnike, ki so jih našli v Ljubljani. S področja zgodnjega srednjega veka je Paola Korošec v članku »Bizantinski import v zgodnjih slovanskih kulturah Jugoslavije«, podala svoje gledišče glede uvoza iz Bizanca na jugoslovansko ozemlje. Predvsem so to razni uhani, prstani, ogrlice in nekatere druge vrste nakita. — Zgodnjega srednjega veka se dotika tudi Emilijan Cevc v članku »Predromanski pletenini iz Batuj«, v katerem objavlja novo odkrite fragmente v Batujah, ki po njegovem mnenju pripadajo nekdanji cerkvi sv. Jurija, ki naj bi dokazovala srednjeveško kontinuiteto antičnih postojank v bližini stare rimske ceste. Božo Škerlj pa v članku »Kostni ostanki treh staroslovanskih grobov, izkopanih na dvorišču SAZU v Ljubljani« objavlja ohranjeno osteološko gradivo, odkrito pri raziskovanjih ilirsko-hallštatske in staroslovanske nekropole na dvorišču SAZU.

Med arheološkimi poročili je nekaj posebno zanimivih. Med njimi poročilo Stanka Pahiča-Jaroslava Šašla »Začasno poročilo o raziskovanju rimskega kanala v Grajski dolini pri Ptuj«, kjer avtor poročata o novoodkritem vodovodu, ki je šel na desni obali Drave skozi dolino Grajene nekje izpod Vurberga proti Ptuj. Dalje pa poroča Stanko Pahič »Gradišče Presek pri Črešnjevcu« o nekaterih momentih, ki jih je ugotovil s sondami. Jaroslav Šašel v poročilu »Nekaj novih momentov na tleh nekdanje Emone« poroča o podatkih, ki jih je zbral pri regulaciji Erjavčeve ceste in pri sondi na dvorišču Realke v Ljubljani, Anton Jalen pa podaja poročilo o novih naključnih najdbah v Ptuj.

Knjižna poročila obsegajo nekaj poročil raznih avtorjev iz novejšje literature in bibliografijo jugoslovanske arheološke literature, ki jo je napravil Stane Jesse.

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, II/1 in II/2, Ljubljana 1951, 277 str.

Paleolitika se dotika članek Srečka Brodarja »K odkritjem novih paleolitskih postaj v avstrijskih Alpah«, v katerem avtor podaja v glavnem delo strokovnjakinje za paleolitik Mottlove, ter avstrijsko alpsko gradivo primerja z gradivom jam v Sloveniji.

Prazgodovinskih problemov se dotika le Milutin Garašanin »Ka problemu početka bubanjsko-humske grupe«. Avtor skuša na podlagi posameznih elementov ugotoviti relativno kronologijo te kulturne skupine. S klasično arheologijo se ukvarjata dva članka. Josip Klemenc objavlja v članku »Trije novi napisi iz Celja in okolice« nekaj zanimivih napisov, med katerimi je posebno zanimiv fragment napisa cesarja Klavdija s pridevkom Britannicus. Članek R. Brataniča pa obravnava rimske napise najdene v Ptuj, od katerih so nekateri sedaj prvič objavljeni.

Zgodnji srednji vek je zastopan s tremi članki, med katerimi je najpomembnejši članek Josipa Korošca »Delitev slovenskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji«, v katerem skuša razdeliti kulturno in krono-

loško slovansko arheološko gradivo v Jugoslaviji. Delitev je napravljena še z vso rezervo, čeprav je materialno podprta. Paola Korošec objavlja »Grob slovanskega bojevnika na Turnišču pri Ptuj«, ki je zanimiv posebno po privedkih. Ista tudi v članku »Slovenske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani« objavlja tam odkrito slovansko nekropolo, ki je bila najdena ob priliki raziskovanja ilirske nekropole hallštattskega časa.

Med razpravami, ki se dotikajo antropologije, je pomemben članek Boža Škerlja »Arheologija, paleoantropologija, paleoetnologija«, v katerem avtor kaže na ozko povezavo med temi vedami in opozarja na nujnost združitve teh ved. V drugem članku »Današnji problemi evolucije človeka« podaja Božo Škerlj pregled današnjega stanja znanosti in razna gledišča glede evolucije človeka. Z. Dolinar pa podaja v članku »Antropološki rezultati o okostju bojevnika s Turnišča pri Ptuj« rezultate antropološke preiskave skeleta, ki ga je iz arheološke strani objavila Paola Korošec.

Med arheološkimi poročili poročata Francè Starè o »Ilirskem grobišču pri Dobovi«, kjer je bilo pri kopanju gramoza odkrito nekoliko grobov. Isti avtor poročata tudi o »Predzgodovinskem grobišču na Rifniku pri Celju«, vendar le na temelju slučajnih najdb. Alojzij Bolta pa nam v poročilu »Gradišče na Miklavškem hribu nad Celjem« poročata o samem gradišču in o slučajno najdeni keramiki, ki je bila odplavljena iz gradišča. Med poročili, ki se dotikajo rimske dobe, je poročilo Jaroslava Šašla »Pogled v Emonske plasti«, ki ga je sestavil po profilih in najdbah jame, ki je bila izkopana na dvorišču Tehnične srednje šole. B. Perc pa sumarno objavlja nekaj rimskih napisnih in drugih spomenikov iz Celja, ki so bili najdeni med 1941 in 1951, največ slučajno. O najdbi nove slovanske nekropole nas obvešča Alojzij Bolta v poročilu »Najdba staroslovanske groba v Gotovljah pri Zalcu«. Ostala poročila (Josip Korošec »Raziskovanje napisov na Ptujskem gradu« in Mirko Brodar »O sondiranju v zijalki pod Jamarskim vrhom«) nam poročajo o delih, ki so jih podvzeli člani arheološke sekcije, ki pa niso prinesla zaželenih rezultatov niti v materialnem niti v kronološkem pogledu, ker so objekti iz novejšega časa.

Med knjižnimi poročili je nekaj prikazov in ocen novejša literature raznih avtorjev ter nekaj drugih poročil predvsem o delu jugoslovanskih arheologov. Poleg bibliografije arheološke literature v Jugoslaviji za leto 1950 se nahajata tudi lista zamenjav, ki jih vodi arheološka sekcija SAZU.

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, III/1 in III/2, Ljubljana 1952, 358 str.

Med prazgodovinskimi razpravami se odlikuje po svoji pomembnosti razprava Francè Starè »Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem«. Ta razprava obravnava najpomembnejše pravokotne spon, najdene na Kranjskem, tako po razvojni kakor po kronološki strani in njihove ornamentalne elemente. Pomembno je tudi avtorjevo gledišče, da so te spone domače delo, ne pa import iz severnoitalskih delavnic. Pomemben je tudi članek Drage Garašanin »Jedan primerak monumentalne preistorijske plastike«, v katerem obravnava glavo neolitske figure iz Prištine, ki po svojih dimenzijah spada med tako redke primere monumentalne plastike. Josip Korošec se v članku »Statuete s posebej izdelano glavo v vinčanski kulturni skupini« bavi s problemom nekaterih neolitskih statuete, ki so imele posebej izdelano glavo, toda ne v kakem drugem materialu, temveč le v glini, kakor so bile izdelane tudi statuete, medtem ko nekateri drugi domnevajo ravno nasprotno. Obširno razpravo je podal M. Šeper »Neolitičko naselje na Kormadinu«, v kateri objavlja doslej neobjavljeno gradivo, ki je bilo slučajno odkrito in ki je v Arheološkem muzeju v Zagrebu. Kulturno spada, kakor ga avtor opredeljuje, v različne kulturne skupine, vendar je njihova skupna osnova trakasta keramika.

Josip Klemenc v članku »Figuralni fragment kasnorimskega reliefa iz Celja« razpravlja o fragmentirani glavi, najdeni na Sadnikovem vrtu v Celju, ki jo povezuje z nagrobnimi reliefi kasnorimskega časa, sklicujoč se na večje število analogij. Emilijan Cevc pa v članku »Dvoje zgodnjerednjeveških upodobitev na slovenskih tleh« objavlja relief, ki je na Svetih gorah, in relief v

Hodišah na Koroškem. Avtor domneva, da lahko oba reliefa pripišemo Slovonom nekje med 6. in 10. stoletjem, vsekakor pa pred sprejetjem krščanstva.

Bolj z antropološkega gledišča je podal dve razpravi Božo Škerlj: »Orientacija grobov v nekaterih srednjeveških nekropolah Slovenije« in »Prispevek k srednjeveški demografiji Slovenije«. V prvi razpravi skuša avtor na temelju lege oziroma odstopanja od pravilne usmeritve vzhod-zahod ugotoviti, ali se je smer pokopa določala na dan pokopa, kakor domnevajo nekateri znanstveniki. Rezultat njegovih raziskovanj je za razne nekropole različen. Medtem ko bi blejska nekropola iz leta 1949 imela največ možnosti za takšno domnevo, ne velja to za ostale nekropole, kjer je verjetneje, da je bila smer že vnaprej ugotovljena, kar je za ptujsko nekropolo povsem gotovo. V drugi razpravi se pa avtor bavi z demografijo, kjer prihaja do zanimivih sklepov, tako, da so bile naselbine na Bledu in v Ptujju majhne, da je bila otroška umrljivost velika, da je povprečna dolžina življenja bila 22—25 let in da je bila življenjska raven nizka.

Paleozoologije se v razpravah dotika Ivan Rakovec v članku »Bizon iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju«, v katerem se obširno bavi s kostnimi ostanki te vrste favne, najdene v Ljubljani in na Ljubljanskem barju.

Med arheološkimi poročili je članek Josipa Korošca »Fragment vaze bukk-kulturne skupine najden v Vlaški jami (?)«, v katerem avtor zamuje možnost najdbe, ki je baje bila v naši kraški jami. Francè Starè poroča o kamnitnem kladivu, ki je bilo najdeno v Velikem kamnu v bližnji Rajhenburga, ter o bronasti sekiri, najdeni v Kranju. Josip Klemenc objavlja »Bronast medaljon M. Avrela iz Ptujja«, ki je bil slučajno najden, R. Bratanič pa poroča o novih slučajnih rimskih najdbah v Ptujju, Franc Leben o najdbi antičnih grobov v Ljubljani, odkritih pri novih gradnjah v Puharjevi ulici, Vida Starè o pozno-antičnem grobišču, ki je bilo že pred vojno odkrito na Ravnem brdu.

Med knjižnimi poročili so prikazi, ocene in kritike novejšje literature. Sledi bibliografija jugoslovanske arheološke literature in zamenjava knjig za akademske publikacije arheološke vsebine, ki jih je sestavil Stane Jesse.

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Sekcija za arheologijo, IV/1 in IV/2, Ljubljana 1953, 365 str.

Tudi v tej številki Vestnika nimamo nobenega poročila s področja paleolitika. Najbolje so zastopane razprave iz prazgodovine. Josip Korošec v obširnem članku »Delitev vinčanske kulturne plasti« razpravlja o možnosti delitve plasti na temelju stanovanjskih horizontov, medtem ko se je doslej vršila na temelju raznih keramičnih skupin. Takšna delitev v zvezi z evolucijo keramičnih in drugih ostalin bi bila veliko bolj realna. Francè Starè v članku »Bronaste najdbe iz Pečine Hrustovače« objavlja nekaj novih objektov, odkopanih v tej jami, ki se dajo kronološko dobro opredeliti. V drugem članku »Bronasti figuralni ročaj iz Brezic« isti avtor objavlja zanimiv plastičen ročaj, ki je najden slučajno in ki ga stavlja v ilirsko dobo. V članku »Meč z okrašeno nožnico iz Cveteža« objavlja Starè sicer že znan meč, tipa mahaira, na čigar nožnici pa je sedaj odkril več živalskih figur v tremolirnem vrezu. Časovno sodi meč v starejšo skupino balkanskih mahair. O problemu pojava čolničastih fibul razpravlja H. Müller-Karpe v članku »Pojav čolničaste fibule s profilirano nogo«, v katerem prihaja do zaključka, da je takšna fibula po vsej verjetnosti nastala v jugovzhodnem alpskem področju. Rendić-Miočević pa v članku »Srebrne naušnice nepoznatih japonskih radionica u splitskom Arheološkom muzeju« objavlja nekaj primerov izredno zanimivih nakitnih predmetov, ki predstavljajo zlatarsko delo ilirskih ali pa keltoilirskih delavnic.

Iz rimske problematike sta le dve razpravi. Josip Klemenc v članku »Kronologija dveh rimskih napisov iz Sv. Vida nad Vitanjem« objavlja dva sicer že znana napisa, ki ju skuša kronološko opredeliti in povezati z novimi izkopinami v Šempetru ob Savinji. A. Smodič pa v članku »Rimska ključavnica z masko iz Poetovia« objavlja slučajno najdeno ključavnico na Panorami v Ptujju, ki je služila za zaklepanje mošnjička za novce. Sorodna je ključavnici iz Mainza in ključavnici iz Londona, časovno pa spada v 1. ali pa na začetek 2. stoletja.

Josip Korošec v razpravi »Datacija slovanskih ostalin v okolici Skadra v Albaniji« skuša etnično in kronološko opredeliti tamkajšnje nesistematično odkopano gradivo zgodnjega srednjega veka.

Josip Hadži se je pa dotaknil v razpravi »Lupine kavrijev v grobovih starih Slovanov na Ptujskem gradu« vprašanja, ali so lupine kavrijev na Ptujskem gradu v resnici iz Sredozemskega ali celo iz Jadranskega morja, kakor je domneval Korošec. Avtor pobija to mnenje in v dokumentirani razpravi prihaja do zaključka, da so ti kavriji importirani, ker se v Sredozemlju ne nahajajo.

Med arheološkimi poročili je zanimiva razprava Milutina Garašanina »Preistoriski nalazi iz Crnobuki kod Bitolja«, v katerem objavlja nekaj gradiva iz Makedonije, ki je tako slabo znano. Casovno spada to gradivo v neolit in bronasto dobo. Josip Korošec objavlja v poročilu »Nova kolišča na Ljubljanskem barju« v zadnjih letih več ali manj slučajno odkrite nove naselbine na Barju, ki se nahajajo ob Blatni Brezovici in v bližini Preserja. Francè Starè poroča o treh prazgodovinskih grobovih iz Zasavja in v bližini Vintarjevca in Velike Kostrevnice. Vsi pripadajo ilirski dobi in imajo izredno zanimivo in dragoceno gradivo. V drugem članku, »Pomemben zaklad iz Vrhnike (Nauportus)«, objavlja depojsko najdbo dveh mečev, antičnega gladiusa, železne kose, trizoba in dvozoba. Najdba je izredno dragocena, posebno še zaradi bogato ornamentiranih mečev in gladiusa. Casovno spada ta najdba v drugo polovico 1. stoletja pred n. št.

Poročila, ki zadevajo rimsko dobo, so pa podali R. Bratanič, ki poroča v dveh člankih o novih najdbah v Ptuja, Jaroslav Šašel v enem poročilu o novem po naključju najdenem nagrobniku iz Emone, v drugem poročilu o prerezu severnih utrdb Emone, ki ga je ugotovil s pomočjo večje sonde, v tretjem pa o najdbah v Spodnji Hajdini na parceli 1076/2. Alojzij Bolta poroča prav tako v več člankih o novih najdbah v Celju. Tako v prvem poročila o rimskih in srednjeveških najdbah v Prešernovi ulici v Celju, kjer je poleg stavbnih objektov odkrito tudi bogato keramično gradivo predvsem iz srednjega veka, v drugem poročila o novem nagrobniku iz Celja, v tretjem pa o novi rimski keramični najdbi na Mariborski cesti v Celju. Poročilom rimske dobe pripada tudi članek F. Grafenauerja o rimskem grobu, ki je po naključju najden pri Skaručni.

Paola Korošec poroča v članku »Staroslovanski grob pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani« o poskusnih raziskovanjih Arheološke sekcije leta 1953, ko je bil najden grob köttlaške kulturne skupine.

Večje število prikazov, kritik in ocen kakor tudi drugih poročil je napravilo večje število avtorjev. Stane Jesse je pa podal bibliografijo za leto 1952 in zamenjavo knjig.

Bregant Tatjana

Rad vojvodjanskih muzeja 1, Novi Sad 1952, 256 str., ter veliko število ilustracij.

Novo periodično glasilo, ki je izšlo leta 1953 za leto 1952, ima nalogo, da kot glasilo podaja rezultat znanstvenega, terenskega in muzejskega dela muzejev v Vojvodini.

Gradivo je razdeljeno na razprave, poročila in gradivo, zajema pa vse muzejske veje. Razdelimo ga pa lahko na posamezna področja, ki predstavljajo zaključene celote, kakor so arheologija, etnografija, zgodovina, umetnostna zgodovina ter članke in poročila s področja zaščite kulturnih spomenikov in konservacije. Poleg tega pa se nahajajo tudi članki, ki obravnavajo muzeološke probleme in knjižnice, statistike o obisku muzejev, bibliografijo, ocene in pregled literature. Zanimivo pa je, da je zelo malo člankov, ki bi obravnavali prirodoslovne vede, čeprav je glasilo namenjeno prav tako tudi tem vedam.

Najbogatejše je zastopana arheologija, ki zajema vse veje od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. V glavnem imamo največ poročil o raziskovanjih in novih odkritjih, medtem ko je razprav manjše število.

Rastko Rašajski poroča o raziskovanju predzgodovinske naselbine na »Matejskom brodu«, kjer so zastopane starčevačka, tiška, bronastodobna in železnodobna naselbina. — Draga Garašanin v razpravi »Jedan preistoriski sud u obliku ptice iz Starčeva«, razpravlja tudi o kulturnem pomenu posod v obliki ptice, ter o vlogi močvirnih ptic v kultu plodnosti. Objekt iz Starčeva pa spada v bronasto dobo. — Na konec bronaste dobe stavlja Rajko Veselinović depot kovinskih predmetov najdenih v Gaju v kovinskem okraju, ki ga tu objavlja. V depotu, ki ima 242 kosov, so tuljaste sekire, noži, žagice, gumbi, zaponke, priveski, torkvisi in zapestnice. Mnogi predmeti pa imajo sorodnost z železnodobnimi ilirskimi predmeti. — Isti avtor poroča tudi o predzgodovinski kulturni zapestnici, kako jo nekateri tolmačijo. — V članku »Keltski oppidum Židovar« podaja Branko Gavela glavne ideje po svoji disertaciji. — Borislav Jankulov je v članku »Utvrđenja Rimljana i varvara iz doba seoba naroda u Bačkoj i Banatu« podal pregled rimske okupacije Panonije, dalje pregled rimskih fortifikacij in cest, sliko limesa v baranjskem, sremskem, mezijskem in banatskem odseku, prav tako pa tudi sliko utrdb iz časa selitve narodov, ki imajo danes naziv »rimskih nasipov«, ki pa so jih uporabljali tako Rimljani kakor Germani, Kelti, Slovani in drugi. Banatske in bačke nasipe, ki se raztezajo desetine kilometrov, pa pripisuje Slovanom. — Mirko Šulman objavlja sarmatsko-jaziške grobove odkrite v Masarikovem in Tavan-kutu. — Marija Slavnić v poročilu »Predmeti iz antičkih grobova kod Kuzmina u Sremu« poroča o nekaterih predmetih, ki so bili najdeni pri graditvi avtomobilske ceste Zagreb—Beograd. — Novih najdb rimske dobe se dotikajo v posameznih člankih Rajko Veselinović »Nalazi iz Rakovca u Sremu«, Nestor Vukov »Nalazi iz doba antike i seobe naroda u Molu i Adi« in Kosta Petrović »Karlovc i karlovačka polja u rimsko doba«.

Izredno so zanimiva poročila, ki obravnavajo slovanski zgodnji srednji vek. Rajko Veselinović v poročilu »Ranoslovenske lončarske peći i grobovi kot Mošorina u Bačkoj« objavlja nekaj zanimivih lončarskih peći, ki so po obliki podobne onim, ki jih poznamo z ruskih najdišč. V Jugoslaviji te doslej niso bile znane. Datacija pa je omogočena s keramiko, ki je bila najdena delno v okolici, delno pa vzdana v tlak samih peći. Ne daleč od tega mesta so našli tudi grobišče belobrdске kulturne skupine. Tu se nahajajo tudi ostanki drugih arheoloških period. — Pavle Velenrajter podaja v članku »Slavenska nekropola iz VII—VIII veka u Bogojevu« začasno poročilo o najdbi in inventarju petih grobov. — Poleg tega poroča Biserka Nadj o štirih slovanskih grobovih staroslovenske dobe, ki so najdeni pri Aradcu v Banatu, a Šandor Nadj o treh grobovih belobrdске skupine, najdenih pri Tarašu v Banatu. Na teh mestih so se pa našli tudi ostanki iz neolitskega časa.

V večjem obsegu je zastopana tudi etnografija. Vera Milutinović v članku »Lecederski kalupi u muzejevima Vojvodine« poroča o raznih tovrstnih modelih, ki se danes nahajajo v tamkajšnjih muzejih. — Aleksander Stefanović obravnava žigosanje živine v nekaterih vaseh severnega Banata, Sofija Dimitrijević lončarstvo v Somboru, Rada Jovanović tipe in način gradnje kolib v južnem Sremu, Stevan Degral okraševanje velikonočnih pisank pri Madžarih Čango v Vojvodini, Mirko Šulman poroča o sejmu deklet v posameznih krajih Vojvodine, Stevan Degral o ljudskem izročilu v Debeljači o ubijanju starih ljudi pri Madžarih, Marija Djurić o izdelovanju »Djule« pri Srbkinjah v Vršcu in okolici, Arsen Ilić o treh banatskih preprogah, Milan Milošev o življenju in delu obrtništva v južnem Banatu v 18. in 19. stoletju, a Milenko Filipović je podal razpravo o ikonah, delanih na steklo, pri vojvodinskih Srbih.

Zgodovinske razprave so zastopane samo z dvema člankoma. Kosta Milutinović v članku »Novi Sad kao žarište socijalističkog pokreta 1872 godine« podaja stanje socialističnega pokreta v Srbiji in odnos oblasti do njega, kakor tudi vlogo Svetozara Markovića in drugih, ki so se zatekli iz Srbije in drugih krajev v Novi Sad. — Luka Nadlački pa poroča o desetini žitaric v vasi Majdan od leta 1842 do 1844.

Poleg nekaj neznatnih člankov iz zoologije, imamo tudi dva članka iz botanike, in sicer v članku Nadežde Babić, ki obravnava odnos raznih pojavov življenjskih oblik na hidrofilnih livadah v okolici Novega Sada in pa članek

Milorada Marčetiča, ki poroča o usodi herbarija Andrije Volnija v karlovaški gimnaziji.

Ostali članki in poročila se tičejo v glavnem čisto lokalnih problemov, kakor so gojitve in predelava paprike v Horgošu od Julija Bona, ter razna poročila o raznih vojvodinskih muzejih, izložbah, pregled terenskih del itd.

Josip Korošec

Rad vojvodjanskih muzeja 2. Novi Sad 1953, 300 str.

Druga številka »Rada« podaja znanstveno, raziskovalno in muzealno delo muzejev Vojvodine. V tej novi številki so zastopane razprave, članki in poročila vseh muzejskih vej, tako zgodovine, arheologije, numizmatike, etnologije, zoologije in drugih. Gradivo pa poleg tega obravnava delo in življenje vojvodinskih muzejev, zaščito kulturnih spomenikov, muzejske kadre, ocene in prikaze in bibliografijo Vojvodine.

Čisto zgodovinsko tematiko obravnavata v tej številki dva članka, Živan Kumanov s poročilom »Uloga štampe u razvoju Narodnooslobodilačke borbe u Vojvodini«, Milan Tokin pa obravnava lokalno zgodovino medicine v Vojvodini v članku »Sterijin prijatelj dr. Gavriilo Pekarović«.

Največ je v tej številki »Rada« zastopanih arheoloških razprav, člankov in poročil. Nekaj od njih ima pomen ne samo za področje Vojvodine ali Jugoslavije, ampak za celotno arheologijo. Branko Gavela dokazuje v članku »Jedan prilog etničkoj i hronološkoj determinaciji panonske keramike u Srednjem Podunavlju«, da spada »panonska« keramika časovno v železno dobo, etnično pa da pripada Ilirom. Avtor skuša tudi slavonsko kulturno skupino z najdišči Vučedol, Ljubljansko barje, Zok, Hrustovača Pečina uvrstiti med »panonsko keramiko« in tako v železno dobo. Naslanja pa se pri tem na Vasića in njegovo datacijo »Žutega brda« in stratigrafije z Židovara. Povezave z našimi kraji in Grčijo obravnava Garašanin v razpravi »Banat-Srpsko Podunavlje-Kerameikos«. Avtor poudarja sorodnost dubovačkega in žutobrdskega stila ter najdb iz Kerameikosa, ki je vidna v oblikah posod v ornamentiki in plastiki. S tem kaže na povezavo med Kerameikosom in Podonavjem. Miodrag Grbič je vzel v razpravi »Pitanje geneze vatinjske i dubovačke grnčarije« kot temelj še neobjavljeno gradivo iz Ilandije. Avtor misli, da se v tej nekropoli nahaja material vatinjskega in dubovačkega tipa. Obenem se ukvarja s vprašanjem, ali imamo tu eno ali več kronoloških faz. Za danes je to vprašanje nerešeno, mogoče pa se bo dalo rešiti na podlagi novih najdb. Vprašanje je tudi, ali bo gradivo iz Ilandije prineslo zadovoljiv rezultat, ko bo obdelano. Članek Šandor Nadja »Naselbina iz mladjeg kamenog doba na Matejskom Brodu kod Novog Bečeja« daje poročilo o terenskih delih od leta 1949 do 1952. Najdbe iz tega naselja pripadajo tiški kulturni skupini in jo označuje avtor kot III. stopnjo. Najdene so bile stanovanjske hiše in ognjišča, keramika ter drugi predmeti. V bližini ene hiše je bil najden tudi pokopan konjenik, ki je imel železne okove za tul, uzdo, stremena, puščične osti, nožič, kresilo in druge predmete. Avtor datira ta grob v 10. stoletje in ga etnično opredeljuje Ogrom. Opredelitev je sicer mogoča, ni pa izključeno, da pripada v starejšo periodo. Rastko Rašajski in Mirko Šulman dajeta poročilo o poizkusnih izkopavanjih v članku »Preistorijska gradiva Feudvar kod Mošorina«. Avtorja sta ugotovila več kulturnih plasti, ki so med seboj ločene s sterilnimi plastimi in pripadajo različnim periodam. Najstarejša plast pripada neolitski dobi, drugo plast imenujeta avtorja plast »spodnje hiše«, kjer so našli več keramičnih fragmentov in jo stavljata v panonsko keramiko. Poleg te keramike je tudi keramika z vzdolbinami, ki jo Tompa stavlja v Töszek C—D. Tretja plast, imenovana »zgornja hiša«, pa naj pripada gradišćanski železnodobni kulturi. Avtorja tudi mislita, da so to naselbino uničili Kelti.

V Sremski Mitrovici so bili odkriti štirje rimski napisni spomeniki, poroča pa o njih Branko Vasić. Drugi članek se dotika porimske periode: »Rimsko-sarmatski i slovanski nalazi u Kovačici«, v katerem avtorica Aleksandra Jarešić daje poročilo o izkopavanjih leta 1952. Avtorica deli gradivo v tri sku-

pine: 1. na rimsko provincialno ali jaziško gradivo, 2. avaroslovansko ali keszthelysko gradivo in 3. na slovansko ali belobrdsko gradivo. Najden je grob, ki je zelo zanimiv in ga avtorica etnično opredeljuje Jazigom.

Slovansko arheologijo obravnava dva članka. Prvi je delo Pavla Velenrajterja »Starosrbsko groblje iz 10.—12. veka kod Bostaništa blizu Mosorina u Bačkoj«. Odkritih je bilo devet grobov, od katerih ima le eden S-obročke kot pridevke. Rajko Veselinović daje pomembno razpravo »Staroslovansko naselje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj«. S to razpravo je osvetlil nove naselbinske objekte. Poroča, da sta bili odkriti dve hiši, prva je imela dva prostora, kuhinjo in sobo. Hiša je bila vkopana v zemljo, zato so vanjo vodile stopnice. Druga pa je imela tri prostore, in je po mnenju avtorja lončarska delavnica, in sicer ima en stanovanjski prostor in dva prostora kot delavnici. Posebno zanimive so peči, ki so bile najdene v obeh hišah in jih avtor po načinu uporabe deli: 1. v peči za gretje, ki so hruškaste oblike, 2. krušne peči, ki so krožne oblike in 3. lončarske peči, okrogle ali elipsoidne, z odprtini na vrhu. Hišni zidovi so bili pleteni iz šibja in obmetani z glino. V hišah so tudi odkrili v publico vrezane klopi in jame za odpadke. Glede na te najdbe sklepa avtor tudi na razne obrtniške dejavnosti in na ekonomske razmere na Bostaništu.

Leta 1946 je bil najden depot srednjeveških novcev, v katerem se nahajajo denarji Matije I., Vladislava II. in Ljudevita II. Te novce obravnava Ferenc Molnar v članku »Ostava srednjevekovnog novca iz Arače«.

Iz umetnostne zgodovine podaja razpravo Djordje Mano-Zisi o raziskovanju samostana Arače, Šandor Nadja pa podaja zgodovino istega samostana. Verena Han objavlja knjižni podstavek iz samostana Krušedola iz 16. stoletja. Zagorka Janc je objavila članek »Prilog poznavanju opreme knjiga na teritoriji Vojvodine« in govori predvsem o umetniških okovih knjig, prepisovanju in povezavi.

Iz etnografskega področja je članek Milenka Filipoviča »Romantizam u narodnoj nošnji: haljetak Dušanka« in v njem obravnava zgodovino nošnje v Vojvodini. Milan Milošev piše v članku »Olajnica u Ulmi« o tiskalnici za olje. V članku »Suvača u Sidu« piše Vera Milutinović o mlinu, ki je služil kot mlin in za predelavo lanu. Sestav prebivalstva vasi Mramorka opisuje Petar Vlahović v članku »Najnoviji naseljenici u banatskom selu Mramorku«. O cehovskem življenju v Subotici piše Mirko Šulman, Stevan Degrel pa o življenju Congo-Madjarov. Pal Katona pa piše o predelavi paprike v Horgošu.

Dalje je tudi nekoliko prirodoslovnih člankov. Milorad Marčetić poroča o fonoloških opazovanjih ornitofaune, Aladar Trišler pa o naselbini čapelj v okolici Novega Sada.

Poleg vseh opisanih člankov in razprav so še poročila razvoja in dela posameznih muzejev in njih zgodovine, dalje poročila o razstavah in zbirkah ter o konservaciji. Na koncu se nahajajo kritike in bibliografije.

Bregant Tatjana

Starinar, Organ Arheološkog instituta Srpske akademije nauka, Nova serija, knjiga I. Beograd 1950, 290 str.

Nadaljevanja Starinara, ki je izhajal že pred Balkansko vojno in ki je pred II. svetovno vojno dosegel svojo tretjo serijo, predstavlja sedaj »Nova serija«, ki jo je prevzela Srpska akademija znanosti kot glasilo za svoj Arheološki inštitut. Poleg spremembe serije je spremenjen tudi format glasila, kar se je pa doslej vedno pri tem časopisu dogajalo. Vsebinsko se pa nova serija ne razlikuje od zadnje, le da je sedaj zopet poleg umetnostne zgodovine v večji meri zastopana tudi arheologija, kakor je bila pred I. svetovno vojno.

Razprave, poročila in zapisi, ki so objavljeni v Starinaru, se dotikajo v glavnem le gradiva s področja Srbije. Malo pa je razprav, ki bi obsegale širše področje in se nanašale na vso Jugoslavijo.

Po uvodu, ki ga je napisal Djurdje Bošković, v katerem podaja naloge Arheološkega inštituta SAN, sledi vrsta razprav Miloja M. Vasića. V prvi

»Barbotine keramika« želi dokazati, da se barbotinska keramika neolitične kőrös-starčevačke kulturne skupine javlja v Podonavju šele nekje v 8. in 7. stoletju in da ima sepulkralni karakter. V drugi razpravi »Problem bronzane sekire iz Vinčec« objavlja Vasić rezultate analize, ki je izdelana na ploščati sekiri, najdeni v Vinči. Po analizi se vidi, da je bil pri njej baker mešan z arzenom. Sekira tako časovno pripada začetku bronzaste dobe. Kljub temu pa Vasić, naslanjajoč se na svoje druge sklepe, sodi, da je veliko mlajša, železnodobna, ker je tudi že samo neolitsko naselbino v Vinči datiral med 7. in 6. stoletje kot jonsko kolonijo. V tretji razpravi »Deo inventara jednog groba iz Vinčec«, objavlja Vasić nekaj latenskih predmetov in kamnito kopitasto sekiro. Ti predmeti so bili najdeni slučajno, a Vasić jih želi objasniti kot del grobnega inventarja.

Milutin Garašanin je v razpravi »Potiska kultura u Banatu« opozoril, da se tiška kulturna skupina na področju Jugoslavije nahaja le delno v Banatu, kjer prihaja v stik z vinčansko kulturno skupino. V članku se pa dotika tudi vprašanja datacije te kulturne skupine in njenega izvora. Garašanin sodi, da je pri vzniku tiške skupine poleg Bűkk kulture sodelovala tudi Boian »A« kultura. V drugi razpravi »Ka najstarijim slovanskim kulturama naše zemlje i problemu porekla izvesnih njihovih oblika« Milutin Garašanin obravnava problematiko najstarejših slovanskih kultur na področju Jugoslavije kakor tudi problem izvora posameznih oblik. O tej razpravi sem že na drugem mestu podal obširnejšo kritiko (Arheološki vestnik, 1952, 153 sl.).

V zvezi z objavo Josipa Korošca »Slovansko svetišče na Ptujskem gradu« je Djurdje Bošković napisal razpravo »Problem slovenskog hrama u Ptujcu«, v kateri se dotika vprašanja možnosti obstoja takšnega svetišča. Z arhitektonskega gledišča dvomi v možnost obstoja. Nekateri momenti so mu pa nerazumljivi.

Med umetnostno zgodovinskimi razpravami objavlja L. Mirković ikono Bogorodice, ki se je nahajala v Splitu v cerkvi Gospe od Zvonika. Avtor to ikono datira v čas pred prvo polovico 15. stoletja. Mirjana Corović-Ljubinković in Radivoje Ljubinković pa v razpravi »Crkva u Donjoj Kamenici« obširno razpravljata o tamkajšnjih umetnostnozgodovinskih objektih, posebno o freskah, prav tako pa tudi o epigrafskih spomenikih, ki pripadajo 14. do 15. stoletju. Djurdje Radojičić pa razpravlja o Makariju, ki je napravil freske v samostanu Ljubostinja.

V poročilu se nahaja nekoliko kolektivnih člankov strokovnjakov, ki so delali skupaj pri raziskovanju. Tako Dj. Bošković, I. Zdravković, M. Garašanin in J. Kovačević poročajo o kulturnih spomenikih v Ovčarsko-Kablarski klisuri in njeni najbližji okolici. Poročilo ima topografski pomen in obsega spomenike in najdbe iz predzgodovinske, rimske dobe, ugodnjega srednjega veka in umetnostnozgodovinske objekte kakor so samostani in cerkve. Bolj topografski značaj ima tudi poročilo Drage Garašanin »Nova arheološka nalazište okoline Beograda u dolini Save«. Avtorica je bodisi na temelju topografskega raziskovanja bodisi najdb po naključju ugotovila vrsto novih lokalitet. Miodrag Grbić nam v poročilu »Gradište kod Kikinde« poroča o prvem raziskovanju gradišča, ki ima obliko avarskega hringa in ki ga glede na uporabo pripisuje tudi Slovanom. Vendar pa raziskovanja niso prinesla zaželenih rezultatov. Pač pa je ugotovljeno, da se tu nahajajo tudi starejše predzgodovinske naselbine. Izredno zanimivo je poročilo A. Deroka in Sv. Radojičića, ki poročata o raziskovanju Caričinega grada pri Lebanu l. 1947. Nova izkopavanja so prinesla dragocene podatke, na temelju katerih se je mogla napraviti rekonstrukcija dela tlorisa stavb, ki leže okoli krožnega trga. Poleg tega so se odkopali daljni deli posameznih ulic ter posamezne stavbe, od katerih je posebno zanimiva stavba, ki predstavlja cerkev in ki je imela velike podzemeljske prostore. Pri novih raziskovanjih se je ugotovilo tudi, da je bil poleg višjega severnega dela mesta, ki je bil obdan z vseh strani z zidovjem, tudi južni del mesta utrjen. — Kolektivno poročilo o kolektivnem raziskovanju na Orašju leta 1947 so napravili Djurdje Mano-Zisi, Rastislav Marić in Milutin Garašanin. Pri izkopavanjih so bile ugotovljene predzgodovinske plasti, v višjih legah pa ostanki stavb in srednjeveški ostanki, ki ob-

segajo stavbe, ognjišča ali kurišča in nekropole. O neenotnosti tega poročila in o kontradikciji med posameznimi avtorji sem poročal že na drugem mestu (Arheološki vestnik 1952, 161 sl.).

Ostala poročila, ki se dotikajo arheologije in umetnostne zgodovine, imajo značaj topografskega raziskovanja in so pomembna predvsem za arheološko in umetnostno zgodovinsko karto. Takšno je poročilo A. Deroka o dveh rimskih kastrumih, Kuliču in Ramu ob donavskem limesu, ki doslej nista bila raziskana. A. Deroko in Sv. Radojčić poročata o bizantinskih ostankih v Jablanici in Pusti Reki. V glavnem so to razne utrdbe, ki so se nahajale v bližji in daljni okolici Caričinega grada. Poleg utrdb pa avtorja poročata tudi o drugih spomenikih in stavbah na drugih mestih. A. Deroko in I. Zdravković poročata o prenosu kamna z napisom iz Drenave pri Prijepolju, ki ga datirata pod konec 8. in na začetek 9. stoletja. Djurdje Bošković poroča o srednjeveških spomenikih, ki obsegajo cerkve, gradove in samostane v severovzhodni Srbiji. Poleg tega pa poroča tudi o starejših arheoloških spomenikih, kolikor so jih po naključju videli. Ivan Zdravković poroča o srednjeveškem Petrič gradu, kjer se nahaja Velika in Mala Kaleja. Mala Kaleja naj bi bila poletni dvorec Stevana Dečanskega, medtem ko ima Velika Kaleja strateški značaj. A. Deroko in I. Zdravković poročata o starih cerkvah pri Lepencu, pri Melenitji in pri Stalaču. Mirjana Corović-Ljubinković pa daje zanimivo razpravo o »Jašunjskih« samostanih tako z zgodovinskega kakor tudi z umetnostno zgodovinskega in epigrafskega gledišča. Zora Simić-Milovanović daje v članku »Tragovi manastira Stjenika u planini Jelici« nekaj novih zgodovinskih podatkov glede uničenja tega samostana, ki je predvidoma postavljen v 14. stoletju. Dragoljub Jovanović poroča o raziskovanju v beograjski trdnjavi l. 1947. Ob tej priliki so bila odkrita nova vrata. Istočasno so se ugotovili tudi podatki glede višine lege beograjskega spodnjega mesta v srednjem veku.

V zapisih poroča L. Mirković o ikoni »Bogorodice Odigitrije u Markovem manastiru«. Isti poroča tudi o neki enkolpiji, o nojevem jajcu v Saborni cerkvi v Sremskih Karlovcih ter o »Sliki ždrala na arhijerejskom stolu in crkvi manastira Krušedola«.

V kritikah in knjižnih prikazih poročajo razni avtorji o posameznih delih in periodikah iz domače in tuje znanstvene literature.

Josip Korošec

Starinar, Organ Arheološkega instituta Srpske akademije nauka, Nova serija, knjiga II, Beograd 1951, 360 str.

Druga številka Starinarja, ki je tiskana na veliko boljšem papirju kakor prva, tako da je sedaj tudi slikovno gradivo uporabljivo, obsega nekoliko zanimivih arheoloških in dve umetnostno zgodovinski razpravi. V prvi razpravi »Datovanje Starčeva« skuša Milivoje M. Vasić dokazati, da je kulturno gradivo iz Starčeva, ki so ga drugi zaradi barbotinske in slikane keramike postavili v starejši neolitik, veliko mlajšega datuma, ter da se mora povezati z grško in jonsko kulturo 7.—6. stoletja. Avtorjeva sklepanja temeljijo na njegovem negiranju obstoja neolitika in tudi predzgodovine v Evropi in na Balkanu. — Draga Garašanin v razpravi »Neolitska kamena plastika u Srbiji« obravnava zelo zanimivo temo, kjer je kamnitna plastika zelo slabo znana in tudi dokaj redka v naših krajih. Največ je doslej znanih živalskih figur, ki se pa ne morejo opredeliti po živalskih vrstah. Veliko manj je pa človeških kamnitih statuet Avtorica deli te na štiri tipe. V glavnem jih pa povezuje z Egejo in postavlja Podonavje v odvisnost od Sredozemskega bazena. — V krajši razpravi »Sveti Kirilovo — Sliv Marice i Moravska dolina« je Milutin Garašanin pokazal na obstoj kulturnih zvez med bolgarskimi in srbskimi kraji v predzgodovini. Avtor je na prvem mestu vzel v poštev bolgarsko najdišče Sveti Kirilovo, tel Račev in tel Mečkur, katerih posamezne pojave v keramiki in ornamentiki skuša povezati s sorodnimi pojavami v Moravski dolini. V poštev prihajajo mlajše faze vinčanske kulturne skupine, ki jo je avtor označil kot vinčansko-pločniška faza. Druga kulturna skupina, ki ima nekaj stičnih točk z bolgarskimi najdišči, je bubanjsko-humska kulturna sku-

pina, ki se javlja na koncu vinčansko-pločniške faze v Moravski dolini. Širjenje te skupine se je, po mnenju Garašanina, izvršilo iz bolgarskih krajev, kamor je dospela po dolini Marice, medtem ko je izvor te kulturne skupine, po avtorjevem mnenju, Egeja in Mala Azija. — V zelo obširni razpravi »Metalni nakit belobrdskog tipa« Mirjana Čorović-Ljubinković obravnava belobrdske uhane z grozdastim priveskom. Avtorica se detajlno spušča v problem prvega pojava nakita pri Slovanih, kakor tudi v problem prvega samostojnega izdelovanja nakita. Glede na dokaj zgodaj napisano razpravo in pozen izid Starinarja II (šele pod konec leta 1952), zastopa Čorovićeva nekatera gledišča, ki so danes že nevzdržna in zastarela, ki so pa bila v skladu s tedanjim stanjem arheološke vede. Tak je n. pr. sklep, da so Slovani uporabljali nakit že od 6. do 8. stoletja, toda niso ga znali še sami izdelovati, z drugimi besedami pri Slovanih v tem času zlatarska obrt še sploh ni obstajala. Takšna obrt naj bi se, po mnenju avtorice, razvila še v 10. stoletju. Izvor temu nakitu pa naj bi bil na prvem mestu v direktnem bizantinskem vplivu, poleg katerega obstajajo tudi še drugi vplivi. Svoja sklepanja je avtorica obširno zajela tudi z zgodovinskega stališča, kjer se poleg splošnega zgodovinskega orisa nalsanja na razne vire, posebno kar se tiče trgovine in zlatarske obrti. Na koncu razprave podaja avtorica tipološki pregled in razdelitev belobrdskih uhanov z grozdastim priveskom. Istočasno poskuša podati tudi razvoj posameznih tipov. V glavnem deli vse tovrstne uhane na dve skupini, od katerih obsega prva tipološko dve varianti, zadnja celo sedem »varietet«, kakor jih imenuje avtorica, druga skupina pa ima šest variant, od katerih imajo nekatere tudi večje število »varietet«. Celotna razprava M. Čorović-Ljubinković je izredno zanimiva z marsikakšnim pomembnim sklepom. Pri delitvi uhanov pa se je spustila v nekoliko preobširno detajliranje, ki pogostoma ni pogojeno od raznih po avtorici predvidenih razvojev, temveč bolj od naključja in uporabnosti kalupov, v katerih so se odlivali takšni uhani. Pri mnogih primerih mi tudi ni verjeten razvoj, ki ga podaja avtorica.

Med umetnostno zgodovinskimi razpravami je manjša razprava Vladimira Petkovića, v kateri obravnava vprašanje, kdo je postavil samostan »Drenčec«. Drugo razpravo »Smederevski grad« je napisal Aleksander Deroko. V tej razpravi se avtor dotika večjega števila doslej še neraztolmačenih problemov, kakor so čas gradnje posameznih delov gradu, vloga posameznih stavbnih elementov, izgled posameznih delov stolpov in njih uporaba. Avtor se dotika tudi vprašanja konservacije tega v času vojne bombardiranega in po eksploziji municije leta 1941 zelo porušenega objekta, ki danes naglo propada. Pri tem pa daje tudi vse podatke o dosedanji konservaciji in rekonstrukciji Djurdjevega napisa iz leta 1430, ki se nahaja na enem od stolpov.

V poročilih se nahaja več člankov, ki obravnavajo arheološko gradivo. Tako poroča Šafarik o depotu bronastih predmetov, ki so bili najdeni v Beogradu. Depot je bil po naključju odkrit, obsega pa plavutasto sekuro, ogrlico (torquis) in 17 zapestnic, raznih tipov. Depot po mnenju avtorice pripada bronasti dobi. — Ista avtorica poroča tudi o poskusnih izkopavanjih pri Subotici leta 1948. Pri delu je bila na najdišču na Ludoš-Čurga odkrita neolitična naselbina. Na najdišču »Hajdukovo« je odkrita nekropola kovinskega časa (konec bronaste dobe in železna doba), prav tako pa tudi naselbina, ki je nekoliko starejša od nekropole in pripada bronasti dobi. Na najdišču »Hinga« pa je odkrita nekropola 12.—14. stoletja n. e. — Rastislav Marić daje začasno poročilo o raziskovanjih na Orašju, ki so bila leta 1948 in 1949. Ta dela so bila nadaljevanje onih, ki so se začela leta 1947. Tudi sedanji rezultati izkopavanj so podobni prvim, vendar pa zaradi novih najdb nekoliko izpopolnjujejo celotno sliko. Predzgodovinska plast s stanovanjskimi jamami je časovno ista kakor neolitična vinčanska kulturna plast, ki jo avtor tako kot v prvem poročilu (Starinar I) označuje kot nacionalno kulturo Tribalov. Časovno pa jo postavlja v 4. stoletje pred n. e., kar pa nima nobene materialne ne logične opore. Iz rimskega časa so tu najdeni razni stavbni objekti raznih period. Med njimi se nahaja tudi lončarska peč. Po rimskem času so tu najpomembnejši ostanki in nekropola iz 18. stoletja. — Miodrag Grbić v poročilu »Gradište kod Kikinde« poroča o nadaljnjih delih, začelih leta 1947.

Na žalost tudi nova raziskovanja niso prinesla razjasnitve, kdo je zgradil to gradišče. Tu se nahaja naselbina neolitičnega časa, dalje pa tudi naselbina s konca bronaste dobe. Slovanski ostanki so pa omejeni le na posamezne fragmente keramike, razmetane po notranjosti gradišča v zgornji humozni plasti ter po nasipih. Avtor dopušča preliminarno možnost, da so gradišče postavili že prebivalci naselbine bronaste dobe, vendar pa smatra, da so ga uporabljali tudi še Slovani, kar pa je glede na doslej znane najdbe dokaj hipotetično. Mogoče bodo nova izkopavanja vnesla več svetlosti v to za nas nadvse pomembno vprašanje.

Umetnostno zgodovinsko gradivo obravnava poročilo Aleksandra Deroka »Grad Golubac«, ki poroča o zgodovinskih momentih in času graditve tega gradu. Daje pa tudi opis ohranjenih gradbenih in fortifikacijskih objektov. Isti avtor poroča v drugem članku o srednjeveškem »karavanseraju« v Ramu. — Djordje Mano-Zisi poroča o »Stari crkvi v Smederevu«. V poročilu se dotika zgodovinskih, gradbenih in umetnostno zgodovinskih momentov. — Mirjana Corović-Ljubinković obravnava v poročilu »Crkva Konstantina i Jelene u Ohridu« v glavnem umetnostno zgodovinske momente oziroma freske, ki so tu še ohranile in na temelju njih postavlja cerkev v 14. stoletje. Miroslav Marković pa tolmači grški napis, ki se nahaja v isti cerkvi. — Z zgodovinsko umetnostnega gledišča poroča Radivoje Ljubinković o »Crkvi Svetog Vaznesenja u selu Leskovcu kod Ohrida«. Ljubinković obravnava tu freske in napise. Vojislav Korač pa se v drugem članku dotika arhitekture iste cerkve sv. Voznesenja v Leskovcu. — Topografski značaj ima poročilo Djurdja Boškovića »Srednjevekovni spomenici Istočne Srbije II«. To poročilo je nadaljevanje istega poročila v Starinaru I. V novem poročilu omenja v glavnem le razne gradbene objekte, dotika pa se tudi drugih najdb, ako jih je po naključju odkril. — V poročilu »Manastir Drenča-Dušmanica« poroča Ivan Zdravković o načinu zidave, o kamnoseških spomenikih in o tlorisu tega danes že razrušenega samostana. Isti avtor poroča tudi o gradu »Markovo Kale kod Vranja«, kjer daje glavne podatke o tem gradu, medtem ko v kratkem članku »Starine iz okoline Manastira Veluča« poroča o nekaterih umetnostno zgodovinskih objektih. — Kolektivno poročilo dajejo o kolektivnem raziskovanju v beograjski trdnjavi leta 1948 Dragoljub Jovanović, Milutin in Draga Garašanin. Ob priliki izkopavanja se je moglo ugotoviti, da neolitična plast ni segala na del, kjer se je raziskovalo. Pač pa so raziskovalci ugotovili plast, ki pripada zgodnjemu srednjemu veku s keramiko gradišćanskega tipa II in III po srednjeevropski kronologiji. Na tem mestu so odkrili tudi majhno nekropolo s petimi grobovi. Ostale najdbe in gradbeni objekti pa pripadajo že kasnejšemu času.

V zapisih in prilogah nam dajejo nekateri avtorji zanimive članke, v katerih nam često nakazujejo zanimive probleme. Med njimi zasluži posebno pozornost članek Milutina Garašanina »O poreklu S spirale u vinčanskoj grupi«. V tem članku sklepa avtor, da je bil S motiv sprejet v vinčansko iz tiške kulturne skupine. Draga Garašanin v članku »Prilog proučevanju dupljajskih kolica« skuša tolmačiti predstavo kulturnega voza iz Dupljaje, na katerem stoji itifalična človeška figura, sam voz pa vlečejo močvirni ptiči, s pomočjo grške mitologije. Posebno pomembni se ji zde miti o Dionizu in Apolonu. Iz vsega pa avtorica sklepa, da bi mogli v predstavi kulturnega voza iz Dupljaje videti staro balkansko božanstvo, katerega kult in razni miti so kasneje prešli tudi v grško mitologijo. — Djurdje Bošković se je v članku »Nešto iz urbanizma Caričina grada« dotaknil vprašanja vzhodnih vrat na Caričinem gradu. Avtor sodi, da stoje ta vrata v neposredni zvezi z objektom, ki so ga nekateri raziskovalci raztolmačili kot vodno zatvornico. Lazar Mirković pa v članku »Fragment kivorija u crkvi Svetog Trifuna u Kotoru« skuša datirati in razjasniti ciborij, ki se danes nahaja v cerkvi sv. Trifuna v Kotoru, kamor pa je bil vzidan šele kasneje. Zora Simić-Milovanović poroča o »Ikoni Isusa Pantokratora iz crkve u Užicu«. — Ostali članki govore o raznih kongresih in razstavah. Tako poroča Milutin Garašanin o III. kongresu predzgodovinarjev in protozgodovinarjev v Zürichu, Miodrag Grbić o tematski razstavi v Umetniškem muzeju v Beogradu, ki je nosila naslov »Etnogeneza

Južnih Slovenac, Milutin Garašanin o razstavi selitve narodov v vojvodinskem muzeju v Novem Sadu, Miodrag Grbić o prvem posvetovanju arheologov FLRJ v Niški Banji. Objavljata se tudi poročili o bizantoloških kongresih v Parizu in v Bruslju.

V kritikah in prikazih pa podajajo razni avtorji novosti iz domače in tuje strokovne literature.

Josip Korošec

Vojnoistoriski Glasnik 1950—1953. Organ Vojnoistoriskog Instituta JNA. Beograd 1950—1953. Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd.

Vojnoistoriski glasnik je v času od 1950 do 1953 objavil vrsto razprav, ki obravnavajo probleme, ki se nanašajo tudi na Slovenijo. Z izjemo Grafenauerjeve razprave o kmečkih uporih na Slovenskem (dr. Bogo Grafenauer: *Seljačke bune u Sloveniji*, Vojnoistoriski glasnik 1950, št. 4, str. 70—87), v kateri je razložil najprej razmere in vzroke za izbruh kmečkih uporov, natančneje pa nato govoril o štirih kmečkih uporih: 1478, 1515, 1573 in 1635 ter zakaj kmečki upori niso uspeli, se vse razprave nanašajo na dobo narodnoosvobodilnega boja.

Dr. Metod Mikuž je v razpravi *Italijanska ofanziva protiv narodnoosvobodilačke vojske Slovenije od 16. jula do 4. novembra 1941. godine* (Vojnoistoriski glasnik 1950, št. 1, str. 50—81) na osnovi predvsem italijanskih dokumentov prikazal razvoj italijanskih operacij proti prvemu osvobojenemu ozemlju v Ljubljanski pokrajini. Pokazal je italijanski koncept ofenzive proti partizanom, število italijanskih in partizanskih sil, nato pa sam potek ofenzive, ki ga je razdelil v 11 faz in vsako posebej časovno opredelil in opisal. V razpravi je opisal prvenstveno vojaški razvoj, kakor je že v naslovu označil, vendar je med opise vpletel tudi politične momente in prikazal tudi politične namene in sodbe, ki so jih o razvoju operacij, uspehih in neuspehih izrekli Robotti in nekateri drugi funkcionarji. Delno je vpletel tudi sodbe in ocene partizanskih vodilnih ljudi. Končno je v razpravi opisal tudi nastop bele garde, stališče NOV do nje in ukrepe proti njej. Za zaključek je označil vpliv italijanske ofenzive na razvoj partizanskih formacij, nastanek brigad in prehod v protiofenzivo proti Italijanom in beli gardi ter Robottijevo mnenje o rezultatih ofenzive, ki je stvarno pokazala zlom njegovih načrtov, da bo partizanstvo uničil.

Anton Vidmar (Luka) je v članku *Borbe krimskih partizana za vreme treće neprijateljske ofanzive u Sloveniji* (Vojnoistoriski glasnik 1951, št. 2, str. 101—107) na osnovi svojega dnevnika prikazal akcije Krimskega odreda od srede maja 1942 dalje prav v dobo italijanske ofenzive. Nazorno je opisal taktiko belogardističnih elementov, ki so se infiltrirali v partizane in jih nato zahrbtno napadli ter jim s tem povzročili hude žrtve.

S procesom narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji v letu 1941 in v začetku 1942 se je dr. Metod Mikuž bavil v razpravi *Ustanak u Sloveniji 1941 godine* (Vojnoistoriski glasnik 1951, št. 4, str. 80—119). Pisec je v razpravi zajel več, kakor pove sam naslov. Pokazal ni samo začetnih faz vojaškega razvoja, to je akcij in razvoja partizanskih enot, temveč podal vzporedno tudi mnoge strani političnega življenja: nastanek Osvobodilne fronte, njeno notranjo strukturo, vlogo Komunistične partije, rast elementov oblasti in njeno praktično uveljavljanje v obliki demonstrativnih proslav. Glavni del razprave je posvetil razvoju partizanstva, ki ga je prikazal po pokrajinah in pri tem pokazal na razlike v razvoju posameznih pokrajin. Svoje trditve je zgradil na okupatorskem in partizanskem gradivu. Delo je pomembno kot poskus sinteze o narodnoosvobodilnem gibanju v Sloveniji v dobi prvih razvojnih stopenj.

Dragocen prispevek k zgodovini nastanka slovenskih brigad je dal Dušan Kveder v članku *Značaj formiranja prve slovenačke brigade* (Vojnoistoriski glasnik 1953, št. 1, str. 1—8). V njem je pojasnil, da je bila pozneje dobro znana II. grupa odredov v začetku formirana kot brigada. Razložil je momente, ki so vplivali na njeno formiranje, in kaj je vplivalo, da so tudi po preimenovanju v II. grupo odredov nekateri elementi brigadnega formiranja bili še vedno živi. Ti so bili: velika mobilnost, nenavezanost na teren, centralizirano poveljevanje, uporaba principov regularne taktike, formacijski sestav je bil prilagojen mane-

verskim namenom udejstvovanja. Na koncu je avtor ocenil formiranje enote, v čem je bilo pozitivno, v čem pa ni moglo izpolniti pričakovanj in se je zato enota razbila na manjše dele, ki so zopet prešli v odredni način udejstvovanja.

O pohodu XIV. divizije na Štajersko je v članku *Proboj 14 proleterske divizije u Štajersko* (Vojnoistoriski glasnik 1953, št. 1, str. 9—37) napisal polkovnik Jože Klanjšek sintezo operacij, ki jih je izvojevala ta »elitna banditska divizija«, kakor so jo imenovali Nemci iz mrznje in hkrati priznanja. Po oznaki ciljev, ki naj bi jih divizija izpolnila, je orisal bojev polno pot od odhoda z Bele krajine v začetku januarja 1944 do zaključka operacij, ko so konec februarja 1944 začeli Nemci umikati svoje čete in prenehali z ofenzivnimi operacijami proti njej. Pot in boje na njej je avtor od prehoda čez Sotlo do ponovne združitve razbitih in močno raztresenih delov razdelil v tri faze. Prva je segala od Sotle do proboja divizije na ozemlje severno od Voglajne, druga do proboja v vasi Plešivec, ko se je divizija aktivno reševala nemških obročev, in tretja od Zavodenj do konca, ko se je divizija zaradi pomanjkanja municije morala izmikati celo defenzivnim bojem, dokler niso Nemci sami popustili in prepustili divizijo samo sebi. Na koncu je avtor orisal visoko število žrtev, ki jih je imela divizija, zraven pa tudi, koliko Nemcev je sodelovalo v ofenzivi in kake žrtve v materialu so utrpeli.

Franček Saje je v Vojnoistoriskem glasniku (1953, št. 3, str. 1—35) objavil članek *Borbe NOV Slovenije od juna 1943 godine do kapitulacije Italije*. Članek je prevod članka, ki je v slovenščini izšel pod naslovom »Ustanavljanje novih brigad in prvih divizij« v Borcu 1953 in se ga zato na tem mestu ne bom kaj več dotikal.

O padcu belogardistične postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo je podpolkovnik Mitar Rajičević napisal daljšo razpravo *Uništenje belogardističkog uporišta Črni vrh* (Vojnoistoriski glasnik 1953, št. 5, str. 83—100). Kot soudeleženc bojev za osvoboditev te postojanke se je imel pisec za primernega človeka, da napiše sintezo bojev za Črni vrh. Vendar v delu ni odločilna memoarska komponenta, temveč pisano gradivo, ki ga je avtor uporabljal. V delu je prikazal, kaki vojaško-politični razlogi so odločali o likvidaciji postojanke. Nato je podal razpored vseh borbenih enot, orisal priprave, napad in zmago z rezultati za poražene in zmagovalce. Zaključil je z oceno dobrih in slabih strani partizanov in sovražnikov.

O velikopotezni, drzni in delno uspešni akciji proti okupatorski postojanki na gradu Poganku pri Litiji in napadu na železniški most čez Savo v letu 1944 je major Radko Močivnik napisal članek *Napad na Pogank in most na pruzi Ljubljana—Litija*. Pisec je prikazal, kako je akcija ne glede na to, da štajerske enote niso mogle izpolniti svoje naloge, vendarle uspela na mostu, ki so ga minerji porušili in s tem pretrgali važno prometno žilo Dunaj—Ljubljana—Trst.

Pod naslovom *Podaci o oružanim snagama u NOR* je Vojnoistoriski institut začel v drugi številki Vojnoistoriskog glasnika 1952, str. 78 objavljati temeljne podatke o naših in sovražnih oboroženih silah na ozemlju Jugoslavije v dobi narodnoosvobodilne vojne. Ti podatki obsegajo vse oborožene enote, pa najsi so bivale na našem ozemlju kot celotna formacija ali samo kot del ali so bile dislocirane po raznih naših krajih. Podatki zato natančno navajajo vse kraje in številke posameznih enot ter komandante večjih enot. Prav tako navajajo datume, od kdaj do kdaj je kje bivala posamezna enota. Posebej navajajo sodelovanje v borbah in datum sodelovanja. V ta okvir so vštete tudi enote, ki so morebiti samo zaradi trenutnih operacij proti partizanom prišle na naše ozemlje, nato pa so odšle drugam. Podatki so razvrščeni po letih od 1941 do 1945 (št. 2/1952, str. 78—109; št. 3/1952, str. 58—110; št. 6/1952, str. 80—95; št. 2/1953, str. 72—94; št. 3/1953, str. 85—99; št. 4/1953, str. 68—98; št. 5/1953, str. 82—106). Podatki za Slovenijo so vključeni ali v generalnem ali pri podrobnem navajanju podatkov pri posameznih republikah. Iz njih je razvidno, da nemške sile na slovenskem ozemlju skoraj vso dobo vojne organizacijsko niso bile povezane z enotami v ostalih pokrajinah Jugoslavije, temveč so bile priključene na enote, ki so imele središče v Nemčiji oziroma v Avstriji (XVIII Wehrkreis v Salzburgu).

France Škerl

BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA O NARODNOOSVOBODILNEM BOJU SLOVENCEV 1951—1953

France Škerl

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leta 1951—1953 je nadaljevanje onih, ki jih je objavil Zgodovinski časopis 1950¹ in 1951.² Izdelana je po istih vidikih in za isti predmetni obseg kakor one, zato jih tu ne razlagam posebej. V času ko Zgodovinski časopis ni objavil nobene historične bibliografije, je v »Slovenski bibliografiji«, ki jo izdaja Narodna in univerzitetna knjižnica, v izdaji za 1951 izšla tudi bibliografija člankov o NOB.³ Toda ta bibliografija je po izjavi samih sestavljalcev zelo nepopolna. V primeri z mojim gradivom obsega samo nekaj nad polovico mojih podatkov, tako da je zaradi popolnejših podatkov bilo potrebno zelo občutno razširjeno gradivo za 1951 vključiti v tu objavljeno bibliografijo.

1. -a: **Po arhivih iz težkih dni.** Vestnik (glasilo slovenskih železničarjev) 1952, str. 116—118, 134—137, 177—180, 193—197.
Paberki o nacističnih ukrepih in politiki na slovenskih železnicah med okupacijo.
2. **A. B.: Hoc meminisse iuvabit...** Primorski dnevnik, Trst 3. IX. 1953, št. 209.
Spomini na življenje v tržaškem zaporu v Coroneu.
3. **Ačko P. France: Spomini. Okupator v Kamniku.** Nova pot 1951, str. 53 do 58.
Avtor prikazuje, kako so Nemci zasedli samostan v Kamniku in kake so bile razmere v ljubljanskih zaporih pozimi 1943—1944.
4. **(Ajdič Bojan): Vsa cesta je bila rdeča od krvi...** Ob desetletnici ustrelitve 24 talcev v Ljubljani. Ljubljanski dnevnik 13. X. 1952, št. 242.
5. **(Ajdič Bojan): Krvave Begunje.** Borec 1953, str. 200—202.
Po pripovedovanjih očitvecev napisan prikaz nemškega režima v Begunjah na Gorenjskem.
6. **(Ajdič Bojan): Kaj so povedali naši delegati na II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu?** Borec 1953, str. 310—315.
Izvečki iz knjige stenografskih zapiskov »Prvo in drugo zasedanje AVNOJ«, ki jo je izdalo Predsedstvo Ljudske skupščine FLRJ.

¹ France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945 do 1949. Zgodovinski časopis 1950, str. 278—316.

² France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950. Zgodovinski časopis 1950, str. 492—500.

³ Slovenska bibliografija I, 1951, Izdaja NUK. Ljubljana 1953. Str. 271 do 277.

7. (Ajdič Bojan): Poznamo jih v besedah in dejanjih. Borec 1953, str. 514. Prikaz italijanskega ropanja po odlomkih iz pisem italijanskih vojakov, ki so pisali domov, a jih je cenzura zaplenila.
8. Albreht Fran: Kako sem postal »vojni poročevalec«. Radio Slovenija 16.—29. VII. 1951, št. 14.
Spomini na prvo redakcijo Radia Osvobodilne fronte v letu 1941.
9. Aleševa Julka: O mučenju v lagerju. Enakopravnost — Equality, Cleveland 1. V. 1951, št. 85.
Pismo sorodnikom v Ameriko. Popisuje trpljenje po italijanskih in nemških zaporih in taboriščih.
10. Ali naj bo Trst nagrada za storjene zločine? Borec 1952, str. 98—99. Članek objavlja odlomke iz originalnih italijanskih aktov, ki govore o napadih na Slovence v Trstu v začetku 1945.
11. (Aljoša): Belška grapa. Borec 1952, str. 73—74.
Reportaža o bojih z Italijani v Dolomitih 17. marca 1945.
12. -an Dr.: Črna desetletnica 1943—1953. Ameriška domovina, Cleveland 7. X. 1953, št. 198.
Članek opisuje na osnovi belogardističnega presojanja procesa vojne zbiranje in odločanje jugoslovanskih ljudi v Italiji za Tita ali proti njemu. Podrobneje se dotika usode onih, ki niso hoteli v vrste NOV in so jih zavezniki poslali na srednji vzhod.
13. Andrič R.: Zločini anglo-ameriških imperialistov med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji. Delo, Trst 7. IV. 1951, št. 121.
Članek obdolžuje angloameriška poslanstva v Jugoslaviji, da so po višjih navodilih netila pokole jugoslovanskega prebivalstva.
14. Anuška: Junaki iz Boršta. Jadranski koledar 1954, Trst (1953), str. 118 do 119.
Avtorica opisuje, kako so Nemci zavzeli bunker v Borštu pri Trstu, kjer so se junaško branili partizani in so jih Nemci pokosili šele na umiku iz vasi.
15. Arih Rok: Materino pismo iz taborišča. Ljubljanski dnevnik 12. IV. 1952, št. 88.
Pisec prikazuje, kako je mati, ki so jo nacisti izselili, s pismom vplivala na sinovo junaštvo v partizanih.
16. Avbelj Franc-Lojko: Napad štirih partizanov na postojanko Brod na Kolpi. SPor. 30. IV. in 1. V. 1953, št. 102.
Spomini na začetek osvobojevanja slov. ozemlja ob Kolpi spomladi 1942.
17. Avbelj Franc-Lojko: Spomini iz partizanskega življenja. Borec 1953, str. 4—6, 42—45, 91—94, 154—156, 190—193, 240—241, 269—271.
Avtor opisuje svoje doživljaje v partizanih od odhoda jeseni 1941 do srede 1943, ko je bival najprej na Dolenjskem in Kočevskem, nato pa na Štajerskem in Gorenjskem.
18. Avgust: Sedemletnica velike zmage edinic IX. korpusa. Nova Gorica, Postojna 14. IX. 1951, št. 36.
Pisec riše padec belogardistične postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo.
19. Avsenak Lojze: Tehnika »Franceta Prešerna« na Bohorju. Borec 1953, str. 46.
Opis internega življenja tehnike na Kozjanskem.
20. Avšič Jaka: Spomini na IX. korpus. Borec 1951, str. 344—349.
Kratek pregled najvažnejših dogodkov na Primorskem.
21. (Avšič Jaka): Težka, a slavna je pot gradnikovcev. Iz govora generalnega polkovnika... Nova Gorica, Nova Gorica 30. V. 1952, št. 22.
Zelo kondenziran historiat Gradnikove brigade od ustanovitve do osvoboditve.
22. (Avšič Jaka): Pohod v Beneško Slovenijo. Ljubljanski dnevnik 21. julija 1952, št. 171 in Primorski dnevnik, Trst 24. VII. 1952, št. 172.
Intervju urednika Ljubljanskega dnevnika s predsednikom MLO Ljubljana o motivih in uspehih partizanskega pohoda v Beneško Slovenijo.

23. **B.: Partizanski spomini iz Slovenske Benečije.** Istrski tednik, Koper 2. XI. 1951, št. 44 in 16. XI. 1951, št. 46.
Članek opisuje miting v Ahtenu poleti 1944 in nato »aktivnost« ozo-
povcev.
24. **(Bačnar Franc): Za las je manjkalo.** Gorenjski glas, Kranj 24. X. 1953,
št. 43.
Pisec opisuje nemško hajko na Žiri v začetku avgusta 1945 in konec
oktobra 1945.
25. **Bajt Anton: Naše dosedanje delo.** (V knjigi) Ustanovni občni zbor Ciril-
metodijskega društva katoliških duhovnikov LRS, Ljubljana 1951, str. 18
do 29.
Avtor se je v svojem referatu dotaknil tudi dobe narodnoosvobodilnega
boja.
26. **Bajt Ivo, kapetan: Gubčevci pred Novim mestom.** Dolenjski list, Novo
mesto 11. XI. 1952, št. 37.
27. **B(aš) F(ranjo): Zadnjič na ulici 1941.** Tovariš 7. XI. 1952, str. 928.
Avtor prikazuje nacistično aretacijo slovenskih mladincev v Mariboru
zaradi požiga nemškega kamiona v aprilu 1941.
28. **Bavec Marjetka: Belogardistični juriš na žene in otroke.** Vestnik, Ma-
ribor 11. III. 1952, št. 59.
29. **Bavec Branko: Osvoboditev Slovenske Benečije.** Primorske brigade,
Ljubljana 1953, str. 92—96.
Po partizanskih dokumentih in spominih napisan članek o osvobodilnem
boju v Beneški Sloveniji.
30. **Bebler Aleš: Ob desetletnici ustanovitve IX. korpusa.** LdP-Borba 2. sep-
tembra 1953, št. 221 in Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Oris pomena IX. korpusa za razvoj NOB na Primorskem in za splošni
položaj.
31. **Bebler Aleš: Bunker pri Barabonu.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. sep-
tembra 1953, slavnostna številka.
Opis italijanskega stikanja za avtorjem v hiši, kjer je bival kot ilegalec
v letih 1942 in 1943 na Primorskem.
32. **Bebler Aleš: Sonce je posijalo.** Tovariš 1953, str. 950—951 in Primorski
dnevnik, Trst 5. IX. 1953, št. 211.
Spomini na doživetja na Primorskem ob kapitulaciji Italije, kako so
italijanski vojaki prepuščali orožje partizanom in kako je raslo veselje
primorskega ljudstva, ki je prijemalo za orožje za nadaljnji boj.
33. **Belin Jože: V zasneženih gorah Svinške planine.** Koroška v borbi, Ce-
lovec 1951, str. 139—141.
34. **Belokranjske žene so pred desetimi leti zbirale za kordunske sirote.** Naša
žena 1953, str. 269—270.
35. **Belopavlovič Niko: Ob deveti obletnici velike zmage na Suhorju.** Do-
lenjski list, Novo mesto 7. XII. 1951, št. 49.
36. **Belopavlovič Niko: Peter je rekel...** Mladina 21. IV. 1953, št. 16.
Spomini na položaj mladinske organizacije v letu 1945 in na srečanja
z Borisom Kidričem.
37. **Beltram Julij: Razvoj OF na Primorskem v letih 1941—1942.** Primorski
dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99 in Slovenski Jadran, Koper 25. IV. 1952,
št. 17.
38. **Beltram Julij-Janko: Zaslužen plačilo.** LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Prikaz kapitulacije Italije na Primorskem.
39. **Bemova Danica: V gestapovskih ječah.** Koroška v borbi, Celovec 1951,
str. 158—168.
Avtorica označuje aktivnost avstrijske Komunistične partije in ravnanje
koroških gestapovcev z zaporniki.
40. **(Benčič Anica): Življenje za narod.** Dolenjski list, Novo mesto 11. sep-
tembra 1952, št. 37.
Biografija narodnega heroja Ilija Badovinca.

41. **Benčič Franc:** Upor istrskega ljudstva proti fašizmu. Istrski tednik, Koper 11. V. 1951, št. 19.
42. **Benedik Janez:** 1. maj 1945 v Trstu. Ljubljanski dnevnik 30. IV. 1952, št. 203.
43. **Benedik Janez:** Kosovelovci v borbi za Štanjel. Primorski dnevnik, Trst 11. IX. 1952, št. 220.
44. **Benedik Janez:** Kosovelovci v borbi za Štanjel. Kako je osemdeset slovenskih partizanov pognalo v boj šest-sto nemških vojakov. — Povezanost primorskega ljudstva s svojo vojsko. Primorski dnevnik, Trst 25. VII. 1953, št. 176.
45. **Berce Franc, major:** V gozdovih z ranjenimi partizani. Delavska enotnost 20. VII. 1951, št. 50.
Pisec opisuje bolničarsko postojanko Bogdanov dom.
46. **(Berce France):** Obnovljena je prva slovenska partizanska bolnišnica. SPor 29. VIII. 1952, št. 204.
Spomini na začetke partizanske bolnišnice v Iški.
47. **(Bernard Marija):** Hiša številka 27 na Vodnikovi cesti. Borec 1952, str. 180—181.
Spomini na hišo, kjer je bilo ustanovljeno Poveljstvo slovenskih partizanskih čet.
48. **Bernetič Marija-Bidovec Stane-Malalan Kristina-Slavec Ada-Malalan Riko:** 10. obletnica padca fašizma. Delo, Trst 25. VII. 1953, št. 247.
Odgovori na vprašanja, kje so vprašani bili 25. VII. 1943 in 1944.
49. **(Bertok Angel):** »Nikoli ne bom pozabila«. Povest o junaškem zadržanju partizanske matere. Slovenski Jadran, Koper 7. III. 1952, št. 10.
50. **Bertoncelj Ivan:** Šolstvo na Gorenjskem v letih 1941—1945. Sodobna pedagogika 1951, str. 204—211.
51. **(Bertoncelj Ivan-Johan):** V Dražgošah januarja leta 1942. Borec 1952, str. 13—14.
Spomini na partizanske boje z Nemci v Dražgošah na Gorenjskem.
52. **Bertoncelj Ivan:** Ob desetletnici smrti narodnega heroja Stanka Žagarja. Borec 1952, str. 77—79.
Zapiski o Stanetu Žagarju kot partijskem delavcu in borcu v NOB.
53. **Bertoncelj Ivan-Johan:** Slavna dražgoška bitka. Gorenjski glas, Kranj 1. I. 1953, št. 1.
54. **Bertoncelj Ivan:** Zaprisega na Gradišču. Ob 12. obletnici Cankarjevega bataljona. Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Pisec govori o začetkih gorenjskega partizanstva in zaprisegi jeloviške čete.
55. **Bertoncelj Jože-Marjan:** Stane Žagar — zgleden komunist in borec. Borec 1952, str. 116—117.
Opis mladega Žagarja kot skojevca.
56. **Bevk France:** Jesen po nemški ofenzivi. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. leta 1951, št. 99.
Pisec prikazuje svoje pomembnejše dogodke in doživetja v partizanih. Obširno govori o ljudeh, s katerimi se je srečal v partizanih.
57. **Bevk France:** Odlomki iz spominov. Razgledi, Trst 1952, str. 193—200, 241—246.
Pisec se v spominih dotakne aprila in oktobra 1941, oktobra 1942 in poletja 1943.
58. **Bevk France:** Obroč se zapira. Odlomek iz spominov. Zadnje dni marca leta 1945. LdP 5. VII. 1952, št. 27.
59. **Bevk France:** Iz spominov na enainštirideseto leto. SPor 22. VII. 1953, št. 171.
60. **Bevk France:** Nismo vas pozabili. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. septembra 1953, slavnostna številka.
Oris požrtvovalnosti partizanom naklonjenih hiš v Trnovskem gozdu in okolici.
61. **Bevk France:** Spominjam se Borisa Kidriča. Borec 1953, str. 122.
Opis prvih stikov z Borisom Kidričem v letu 1944.

62. **Bevk France: Spomini na Jožeta Srebrniča.** Borec 1953, str. 232—233.
63. **Bevk France: Pot v svobodo.** Ljubljana 1953, SKZ, str. 231 + 1 zemljevid, 8°. Spomini na življenje Slovenske Primorske od vstopa Italije v vojno junija 1940 do sprejetja tako imenovane francoske črte kot nove meje med Jugoslavijo in Italijo ter STO. Pisec je pesniško natančen v opisovanju svojih doživetij, toda vanj harmonično vpleta splošno znana in veljavna dejstva. Zato knjiga ni samo dober vir za piščevo subjektivno gledanje in ocenjevanje položaja, temveč je tudi v mnogih primerih važen vir za motive posameznih dogajanj, ki drugod niso dovolj jasni, ali pa so označeni z druge strani.
64. **Bil nam je potreben kot vsakdanji kruh.** Kako je nastal in delal »Partizanski dnevnik«. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953, slavnostna številka.
65. **Bl.: »Mojster« Piler in njegova mati.** Gradimo 25. IV. 1951, št. 24.
66. **Bl.: Prislina norišnica.** Gradimo 25. IV. 1951, št. 24. Avtor prikazuje življenje in ravnanje z zaporniki v ljubljanski prisilni delavnici.
67. **(Blaha Tilka): V spomin znanim in neznanim herojem.** Mladina 20. oktobra 1952, št. 28.
68. **(Blaha Tilka): »Ko prebereš, daj naprej!«** Mladina 6. I. 1953, št. 1. Oznaka in naštevanje mladinskega tiska med vojno ter mladinskih tehnik.
69. **Blatnik J.: 29. november 1944.** Invalidski vestnik 25. XI. 1952, št. 222. Spomin na boje v Loški dolini.
70. **(Blatnik) V(inko): ... Na Slovenskem smo mi gospodar! ... Kdo nam zemljo ukrade ...** Dolenjski list, Novo mesto 4. IX. 1953, št. 35. Slike iz dni osvoboditve Novega mesta in Črnomlja ob kapitulaciji Italije.
71. **Blaznik Pavle: Arhivi v Severni Sloveniji v dobi nemške okupacije.** Arhivist, Beograd 1951, I, sv. 2, str. 20—26.
72. **Blažna Angel: Borba za Gorico ob premirju z Italijo.** Delo, Trst 12. septembra 1953, št. 254. Spomini na boje pri Gorici in delo tehnike na Vogerskem.
73. **Bobnar Stane-Šeme Jože: Prekomorske brigade.** Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 80—91. Po spomilih sestavljen historiat brigad.
74. **Bobnar Stane: Prekomorci, v zbor!** SPor 15. VIII. 1953, št. 191. V zvezi s propagando za sestanek nekdanjih udeležencev prekomorskih brigad razvije pisec nastanek in razvoj prekomorskih partizanskih enot.
75. **Bobnar Stane: Z otokov Tremitov v I. prekomorsko brigado.** Ljubljanski dnevnik 5. IX. 1953, št. 207.
76. **Bohanec Franček: O kulturni rasti med osvobodilno vojno.** Obzornik 1951, str. 170—175.
77. **Bole Cita: Vidin kolektiv.** SPor 13. IX. 1953, št. 216 in 15. IX. 1953, št. 218. Avtorica opisuje življenje Slovenk v kaznilnicah v Italiji.
78. **Borci ljudske revolucije — narodni heroji.** LdP 29. XII. 1951, št. 178. Članek podaja življenjepise narodnih herojev: Jožeta Lacka, Jožeta Mihelčiča, Eda Brajnika, Mirka Perca, Marka Redelongija in Dušana Muniha.
79. **Borštnar Jože: Iz slavnih dni »Cankarjeve brigade«.** SPor 30. VIII. 1952, št. 205 in 31. VIII. 1952, št. 206. Spomini na dejavnost brigade v letu 1942.
80. **Božič-Markovič Nada-Alenka: Prvi spopadi.** Slovenski Jadran, Koper 18. IX. 1953, št. 58 in 25. IX. 1953, št. 59. Spomini na nekatere dogodke in spopade z okupatorji.
81. **B(ožič) M(ilan): 20. julij — ustanovitev celjske čete — praznik mesta Celja.** SPor 19. VII. 1952, št. 170. Spomini na ustanovitev in začetek aktivnosti celjske čete.

82. **B(ožič) V(lado): Zveza čez progo in Savo.** Delavska enotnost 27. IV. in 1. V. 1951, št. 18—19.
Članek prikazuje funkcioniranje zvez med Dolenjsko in Štajersko pri Kresnicah.
83. **Bračič Vladimir: Spomini na Frančka Kozela-Haložana.** Ptujski tednik, Ptuj 28. XI. 1952, št. 48.
84. **Bračič Vladimir-Mirko: Pred desetimi leti na Primorskem.** Ptujski tednik, Ptuj 28. VIII. 1953, št. 35.
85. **Bračič Vladimir-Glušič Dominik-Šentjunc Franc: Zadnji dnevi narodnega heroja Jožeta Lacka.** Ptujski zbornik 1893—1953, Ptuj 1953, str. 69—72.
Memoarski opis gestapovske aretacije in mučenja Jožeta Lacka.
86. **Bračič Vladimir-Glušič Dominik: V Silvestrovi noči 1942 je padel junak Osojnik.** Ptujski zbornik 1893—1953, Ptuj 1953, str. 72—73.
Memoarski opis o zasledovanju in ustrelitvi Lackovega soborca Osojnika v Ptuju.
87. **(Bradaška Andrej-Rastko)-Brko: Prva akcija postojnskih aktivistov.** Slovenski Jadran, Koper 6. VI. 1952, št. 23.
Opis trosilne akcije za 1. maj 1944.
88. **(Bradaška Andrej-Rastko)-Brko: Jamska akcija.** Slovenski Jadran, Koper 6. VI. 1952, št. 23.
Opis akcije na bencin v Postojnski jami.
89. **(Bradaška Andrej-Rastko)-Brko: Komenska akcija.** Slovenski Jadran, Koper 18. VII. 1952, št. 29.
90. **Bradaška Rastko: Peta prekomorska.** SPor 27. VIII. 1953, št. 202.
Spomini na V. prekomorsko brigado ob ustanovitve do prihoda v Belo krajino.
91. **(Bradaška Rastko-Valentinič Janko: Predstavljamo vam kandidate.** Slovenski Jadran, Koper 6. XI. 1953, št. 45.
Članek navaja življenjepis Branka Babiča in Antona Ovčariča ter njuno vlogo v narodnoosvobodilnem gibanju.
92. **Braškar St(ane): Savinja peč.** SPor 14. X. 1951, št. 242.
Opis partizanskega gibanja pod Crnivcem v Tuhinjski dolini.
93. **(Bratina Tine): Z minerji XV. brigade.** LdP-Borba 16. IX. 1953, št. 233.
Opis minerske akcije pri Ribnici proti nemškemu transportu jeseni 1943.
94. **Bratož Hinko-Okí: Od Krimskega odreda do Šercerjeve brigade. — Partizanski boji na Dolenjskem.** Tovariš 1952, str. 676, 716, 770, 818, 839, 862, 885, 944, 966, 998.
Prikaz partizanskega razvoja po dnevniku od srede 1942 dalje. Prvi naslov na str. 676 in 716, nato pa drugi.
95. **(Bratož Hinko)-Okí: »Ljubljanska« napada Tržišče.** SPor 26. VIII. 1953, št. 201.
Spomini na boje z Nemci pri Tržišču.
96. **Bratož Hinko-Okí: Juriš na ustaše.** Ob 10-letnici ustanovitve ljubljanske brigade. LdP-Borba 30. VIII. 1953, št. 218.
Kratek prikaz delovanja ljubljanske brigade v Gorskem kotarju jeseni leta 1943 in januarja leta 1944.
97. **B(ratož) S(aška): Moji spomini na žalostne dni.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
98. **Bravničar Dušan-Veljko: Ilegalne delavnice bomb in peklenskih strojev.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
99. **Brecelj M(arjan): Dragi pionirji.** Pionirski list 18. IV. 1951, št. 14.
Avtor razlaga, kako in zakaj je bila ravno v Ajdovščini na Primorskem imenovana prva slovenska vlada.
100. **Brecelj Marjan: Snidenje na Pugledu je znova dvignilo partizanskega duha in obnovilo bojno tovarštvo.** SPor 4. X. 1953, št. 234.
Govor na Pugledu 3. X. 1953 ob desetletnici prvega zбора aktivistov OF na Pugledu. Avtor je v govoru razložil pomen zbora aktivistov v rasti OF k enotni vsenarodni organizaciji in tolmačil značaj notranje strukture v OF in cilje, za katerimi je stremela.

101. **Brejc Tomo: Saševa smrt. Primorski dnevnik, Trst 21. VII. 1951, št. 171 — 24. VII. 1951, št. 173.**
Pisec opisuje, kako se je seznanil z Lemutom, kako je potoval preko Dolomitov in na Primorsko, ustanovitev Gregorčičevega bataljona in kako je Saša padel na poti s seje pokrajinskega vodstva.
102. **Brejc Tomo-Pavle: Iz naroda hlapcev — v narod junakov. Iz prvih dni narodnoosvobodilne borbe na Gorenjskem. Borec 1951, str. 214—218.**
103. **Brejc Tomo: Nekaj spominov na pokojnega Franceta Vodopivca. Gorenjski glas, Kranj 20. XII. 1951, št. 51—52.**
104. **Brejc Tomo: Partizanski grob na Pokljuki. SPor 25. VIII. 1953, št. 200.**
Oris boja 2. bataljona Prešernove brigade koncem leta 1942. Oris je napisan delno po pripovedovanju udeleženke (Juste Bunderle), delno pa bližnjih domačinov in skromnih pisanih dokumentov.
105. **Brenčič Janez: Spomini na delo Narodne zaščite. Leto dni na okrajnem poveljstvu NZ na Vrhniki. Ljudski miličnik 9. V. 1951, št. 17.**
106. **Brezovar M(ilan): Ljubljana se jih spominja. Borec 1953, str. 334—336.**
Pisec prikazuje aktivnost mladinske skupnosti, ki je živela v učiteljskem domu v Šiški v Ljubljani.
107. **(Brglez Stefka): Skojevka Grozdana pripoveduje. Obmurski tednik, Murska Sobota 17. X. 1952, št. 42.**
Spomini na skojevsko aktivistično delo v ptujskem okraju.
108. **Brodar Lojze: V Celovec. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 75—80.**
Prikazuje ilegalno življenje na Koroškem, v Celovcu in okolici Vrbskega jezera.
109. **(Brovč Andrej): 1. avgust — občinski praznik v Kranju. Gorenjski glas, Kranj 1. VIII. 1953, št. 31.**
Kratek oris partizanskih začetkov na Gorenjskem.
110. **(Broz Josip-Tito): Ob desetletnici naše ljudske armade. Govor predsednika zvezne vlade in vrhovnega poveljnika oboroženih sil, maršala Josipa Broza-Tita, na svečani akademiji 21. decembra v dvorani Kolarčeve univerze. LdP 29. XII. 1951, št. 178. [Posebna priloga.]**
Pregled razvoja narodnoosvobodilne vojske v Jugoslaviji. Pregled se dotika tudi razvoja v Sloveniji.
111. **Bt.: Fran Miklošič. Ljudski glas, Murska Sobota 3. VIII. 1952, št. 27.**
Članek opisuje na koncu, kako so Nemci po zasedbi ravnali z Miklošičevim kipom v Ljutomeru.
112. **Bt.: Še nekaj o Miklošičevem kipu. Ljudski glas, Murska Sobota 8. avgusta 1952, št. 32.**
Poročilo, kako je Rudolf Stegmüller po nemški okupaciji zakopal glavo Miklošičevega kipa in o zapisku, ki ga je pri zakupu dodal.
113. **(Bulat Rade): Skupna akcija slovenskih in hrvaških brigad. LdP 19. julija 1952, št. 29.**
Opis slovensko-hrvatske akcije pri Krašiču konec januarja 1945. Opis je prevod iz knjige: Rade Bulat, Zumberak i Pokuplje u NO borbi, [Zagreb] 1951, Kultura, str. 164—170.
114. **Bunc Stanko: Srednje šolstvo na Štajerskem med okupacijo. Prosvetni delavec 20. IV. 1951, št. 7—9.**
Prikazuje organizacijo nemškega šolstva na Štajerskem, strukturo dijaštva, politični pritisk na slovenske dijake, kakovost nemškega pouka, vsiljevanje nemških organizacij in vpliv osvobodilnega gibanja na slovenske dijake v nemških šolah.
115. **Burger Rudi: Eden iz množice. Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.**
Prikazuje življenje Jožeta Slaka-Silva.
116. **Burjak Gregor: Nekaj spominov iz osvobodilne borbe na Koroškem. Glas Mežiške doline, Mežica 2. II. 1953, št. 1.**
117. **Butara Miha-Aleks, podpolkovnik-Boldan Jože-Silni, major: Od Pohorja do Moravske. Tovariš 12. IX. 1952, str. 679.**
Opis pohoda neoboroženih novincev, ki so jih na poti vznemirjali Nemci.

118. **Butej Tone: Zadnja zima.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 192—197. Članek prikazuje delo in težave političnih aktivistov na Koroškem pozimi 1944/45.
119. **bv: Čez cesto, progo in Savo.** Odlomek spominov na partizanske dni. Vestnik (Glasilo slovenskih železničarjev) 15. IV. 1951, str. 86—89.
120. **-c: Partizanski zakon — pisan dokument slovenske vstaje.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1951, št. 18.
121. **Cajnkhar Stanko: Dejstva in perspektive.** Misli ob desetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega ljudstva. Nova pot 1951, str. 25 do 36.
122. **Cankarjeva.** Borec 1952, str. 256. Opis ustanovitve brigade in njenih prvih bojev.
123. **(Cegnar Vladislav)-S. D.: Akcija v Mednem.** Invalidski vestnik 13. julija 1953, št. 14.
124. **Ceklin Franc: Neuklonljivi.** Planinski vestnik 1951, str. 114—118. Reportaža o izobešanju slovenske zastave na Studorju v letu 1944.
125. **Celodnevna bitka pri Fonih v Gregorčičevem rajcu.** Primorski dnevnik, Trst 18. IX. 1951, št. 220. Opis boja druge čete briškega bataljona spomladi 1943.
126. **Cestnik Ivan: Iz spominov partizanskega zdravnika na Štajerskem.** Priroda, človek in zdravje 1951, str. 5—8, 65—68, 101—107, 145—148, 177 do 180, 209—213, 241—245. Pisec opisuje svoje partizanstvo na Štajerskem. Najprej oriše odhod v partizane, nato osvobojeno ozemlje v Gornji Savinjski dolini, delo v Kukovčevi bolnišnici, metode zdravljenja, težave sanitete med zimsko nemško ofenzivo 1945 in naposled osvoboditev.
127. **Cestnik Ivan: S Tomšičevo brigado na Pohorje.** Borec 1952, str. 49—51, 172—175. Spomini partizanskega zdravnika na skrb za ranjence v partizanskih enotah.
128. **Churchill o jugoslovanskih partizanih februarja 1944.** Vestnik, Maribor 28. XI. 1951, št. 280. Članek kaže, kako je Churchill vrednotil jugoslovanske partizane v spodnji zbornici 22. II. 1944.
129. **Ciglar Milan: Naš zadnji pohod.** Ljubljanski dnevnik 7. V. 1953, št. 104 in 8. V. 1953, št. 105. Opis prodiranja partizanskih enot proti Ljubljani in njena osvoboditev.
130. **Ciglar Milan: Naš prvi zbor.** Ljubljanski dnevnik 29. VIII. 1953, št. 201. Spomini na ustanovitev in prve čase ljubljanske brigade v letu 1943.
131. **Cigüt Koloman: »Tvoj ukaz je v tebi! Slušaj ga!«** Obmurski tednik, Murska Sobota 18. XII. 1953, št. 51. V govoru, ki je posvečen spominu Štefana Kovača, je pisec orisal položaj v Prekmurju po zlomu Jugoslavije do sodnega procesa 31. oktobra 1941 proti sedmim članom, ki so delali za narodnoosvobodilno gibanje.
132. **Ciril: Domovini so dali vse.** Ljubljanski dnevnik 28. VIII. 1953, št. 200. Spomini na boje Dolenjskega odreda z Nemci v letu 1944.
133. **(Cirk Stojan): Prek' vseh gora, prek' vseh voda je težka naša borba šla.** Špor 22. VII. 1953, št. 171. Prikaz protifašističnega delovanja Slovencev v Franciji.
134. **(Colarič Lojze): Spomin iz Cankarjeve brigade.** Naše delo, Krško 10. septembra 1952, št. 17. Spomini o bojih pri Rušinji vasi in pri Pleterjah.
135. **(Colarič Lojze): Borba za Kostanjevico.** Posavski tednik, Krško 25. IV. 1953, št. 17. Spomini na boje artiljercev v oktobru 1943 za Kostanjevico.
136. **Crnika Ante-Grad Matevž: Oficirji jugoslovanske ljudske armade pripovedujejo o italijanskih »zmagah«** v Jugoslaviji. Slovenski Jadran, Koper 16. X. 1953, št. 42. Drobní spomini na bežanje italijanskih vojakov pred partizani.

137. **Čač Ivan: Kako sem stopil v partizane.** Primorski dnevnik, Trst 4. avgusta 1953, št. 184.
Pripovedovanje primorskega Slovenca, kako je iz ujetništva našel pot v partizane.
138. **Čehovin Rado: Nekaj spominov na zadnji dan borbe za osvoboditev Trsta.** Slovenski Jadran, Koper 9. V. 1952, št. 19 in 16. V. 1952, št. 20.
139. **(Čemažar Rudi): Z II. grupo odredov na Koroško.** Ljubljanski dnevnik 6. XII. 1952, št. 287.
Spomini na pohod II. grupe odredov.
140. **Čenčič R.: Pravično priznanje tisku.** Tovariš 1953, str. 1142.
Nekaj podatkov o partizanskih tehnikah.
141. **Č(epe) M(arica): Manfredova mati.** Invalidski vestnik 23. IV. 1951, št. 8.
Prikazuje delež kmečke matere pri podpiranju partizanstva.
142. **Čepe Marica: Žene širom po Slovenskem Primorju.** Naša žena 1951, str. 135—136.
Prikazuje na kratko razvoj osvobodilnega gibanja med primorskimi ženami.
143. **Č(epe) M(arica): Kljub terorju so Ljubljančani spregovorili.** Spomini na demonstracije leta 1942 in 1943. LdP 13. V. 1951, št. 111 — 16. V. 1951, št. 113.
144. **Čepe Marica: Njena najtežja pot.** Borec 1951, str. 301—303.
Reportaža o Leni Olipicovi, predsednici PO AFŽ na Koroškem, kako je s požigom partizanskih dokumentov in molkom zavarovala ljudi, s katerimi je sodelovala.
145. **Čepe Marica: Po ljubljanskih bunkerjih in javkah.** Borec 1952, str. 16 do 17.
Spomini na ilegalno delo v Ljubljani.
146. **Čepe Marica: Spomini na partizanske šole v Brkinih.** Prosvetni delavec 10. III. 1952, št. 5—6.
Avtorica opisuje nastanek in razvoj slovenskega šolstva v Brkinih v dobi po kapitulaciji Italije, prizadevnost prebivalstva za slovenske šole, način dela v šoli, z ljudmi, kakšne šole so bile »partizanske« in nekaj konkretnih primerov teh šol.
147. **Čepe M(arica): Delo slovenske ljudske pomoči v Ljubljani.** LdP 19. julija 1952, št. 29 — 16. avgusta 1952, št. 33.
Historiat dela SLP pred vojno in med vojno. Članek prikazuje tudi organizacijsko strukturo, vrste dela, našteva konkretne primere članske aktivnosti in efekt dela.
148. **(Čepe Marica): Spomin na 13. oktober 1942.** Naša žena 1952, str. 267.
Opis streljanja talcev za M. Natlačena.
149. **Čepe M(arica): Ob deseti obletnici ljubljanskih demonstracij.** Naša žena 1953, str. 38—39.
Avtorica opisuje delo Malči Beličeve, njeno mučenje in smrt ter demonstrativno udeležbo Ljubljančanov na njenem pogrebu. Opisu dodaja poročilo poletnih demonstracij zaboljšanje položaja upornikov v Ljubljani.
150. **(Čepe Marica): Partizanske bolnišnice.** Naša žena 1953, str. 260.
Članek skicira delež ženskih zdravnic v narodnoosvobodilnem boju.
151. **Čepe Marica: Veseli spomini na resne dni.** Naša žena 1953, str. 270.
Avtorica v šaljivi obliki prikazuje značaj in funkcioniranje partizanskih organov.
152. **Čepe Marica: Pot skozi metež. Ob 50-letnici Marije Draksler-Marjane.** Naša žena 1953, str. 271—272.
Kratek historiat borbe od začetka sodelovanja v progresivnem gibanju do povojnega časa.
153. **Čepe Marica: Gambara se je ustrašil.** Spomini na demonstracije žena pred desetimi leti. Ljubljanski dnevnik 14. II. 1953, št. 36.
154. **Čepe Marica: Veličastni in nikdar pozabljeni dnevi svobodoljubne Ljubljane.** Delavska enotnost 27. II. 1953, št. 9.
Članek opisuje demonstrativne akcije v letu 1943.

155. (Čepe Marica): »Ne prosimo, ampak terjamo!« Invalidski vestnik 3. III. 1953, št. 5.
Prikaz ženskih demonstracij v Ljubljani leta 1943.
156. (Čepe Marica): Ob deseti obletnici množičnih demonstracij. Ljubljanski dnevnik 20. VI. 1953, št. 142.
Oris junijskih demonstracij v Ljubljani.
157. Čepe Marica: Tretji spomenik borbenim ljubljanskim ženam. Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
V zvezi z odkritjem spomenika borbenim ženam Ljubljane opisuje avtorica velike ženske demonstracije 1943.
158. Č(epe) M(arica): Ponosna Ljubljana zahteva! Ob 10-letnici velikih demonstracij v Ljubljani. Ljubljanski dnevnik 13. VIII. 1953, št. 178.
Opis ljubljanskih demonstracij 1. avgusta 1943.
159. Čepe Marica: Primorskim ženam v pozdrav. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953. [Slavnostna številka.]
Slike iz življenja in aktivnosti primorskih žena med vojno.
160. Čepe Marica: Pred desetimi leti in danes. Invalidski vestnik 19. X. 1953, št. 21.
Spomini na kongres SPŽŽ v Dobrniču.
161. Čepe Marica: Deset let od Dobrniča. Borec 1953, str. 322.
Oris prvega kongresa SPŽŽ v Dobrniču.
162. Čepe Marica: Primorska žena v osvobodilnem gibanju. Slovensko Primorje in Istra, izd. Rad, Beograd 1953 [Slovenska izdaja], str. 482—486.
Historiat aktivnosti primorskih žena v narodnoosvobodilnem boju.
163. (Cerin France): III. SNOUB Ivana Gradnika. Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 18—28.
Na pisanih in memoarskih virih napisan historiat Gradnikove brigade.
164. (Čizmek Boris)-Bor: V Mežico. Ob 10-letnici partizanskega napada na Mežico in prihoda komandanta Staneta na Koroško. SPor 5. IV. 1954, št. 80.
Oris partizanskega vzpona na Koroškem in opis napada na Mežico.
165. Čizmek Boris-Bor: »Ali jih lahko pozabimo?« Večer, Maribor 10. X. 1953, št. 259.
Pisec se spominja in opisuje dejavnost treh skojevcev v boju z Nemci.
166. (Čizmek Boris)-Bor: Koroška v borbi. Tovariš 1953, str. 427.
Pisec prikazuje, kako so se Nemci borili proti partizanom.
167. (Čopi Franc-Borotin): VII. SNOUB Franceta Prešerna. Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 29—38.
Historiat Prešernove brigade.
168. Črni vrh — primorski Turjak. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. septembra 1953. [Slavnostna številka.]
Prikaz osvojitve belogardistične postojanke na Primorske v letu 1944.
169. (Črnugelj Franc-Zorko): XVII. SNOUB Simona Gregorčiča. Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 8—17.
Po dokumentih in spominih napisan historiat Gregorčičeve brigade.
170. (Črnugelj Franc-Zorko): Spomin na junaka soških planin. SPor 29. avgusta 1953, št. 203.
Oris borca Uršiča-Joška iz Kobarida.
171. (Črnugelj Franc-Zorko): Nepozabno srečanje. Primorski dnevnik, Trst 2. IX. 1953, št. 208.
Spomini na partizanske boje z Italijani v Beneški Sloveniji v letu 1945.
172. Črnugelj Franc-Zorko: Slovenska Benečija v borbi za svobodo. SPor 6. IX. 1953, št. 210.
173. Črnugelj Franc-Zorko: Kobariška republika. Tovariš 1953, str. 932.
Prikaz osvobojenega ozemlja v zgornji Soški dolini po kapitulaciji Italije.
174. Dagmar: Kako smo praznovali drugo obletnico ustanovitve OF. Gorenjski glas, Kranj 25. IV. 1951, št. 17.

175. Davorin: Prispevek k zgodovini Osvobodilne fronte v Šklednju. Primorski dnevnik, Trst 31. I. 1951.
Kratek historiat OF od 1941 dalje.
176. Deček Leopold: Napad na cerkljansko letališče. Borec 1953, str. 238.
Spomini na napad borcev Šercerjeve in Cankarjeve brigade in rezultat drzne akcije.
177. Deček Leopold: Borba v Brezovcah pri Planini. Posavski tednik, Krško 12. IX. 1953, št. 36.
Oris boja z ustaši v februarju 1945.
178. Dediđer Vladimir: Josip Broz-Tito. Prispevki za življenjepis. Ljubljana 1953, izdala CZ, str. 789 + 57 slik na XX str. prilog.
Prispevki za Titov življenjepis se na straneh 377 do 543 nanašajo na vojno dobo. Na teh straneh je avtor poleg rezultatov lastnega raziskovanja objavil tudi veliko arhivskih dokumentov, ki neposredno osvetljujejo vojno dobo. Avtorjevo prikazovanje je tako, da ima predvsem splošni pomen, ponekod se pa tudi podrobneje dotika položaja v tej ali oni republiki. Tako se ozira posebej tudi na dogodke in položaj v Sloveniji.
179. Dekval C(iril): Razvoj OF in ljudske oblasti na Kočevskem. Tovariš 1953, str. 1145.
180. Dermastia Marjan): Spomin na 22. julij 1941. SPor 1. VI. 1951, št. 127.
Avtor prikazuje prve množične uporniške akcije na Gorenjskem in jih po spominu datira.
181. 10. obletnica junaške smrti Joška Udoviča. Primorski dnevnik, Trst 14. I. 1953, št. 12.
Kratki podatki o zadnjih trenutkih aktivista v Trstu.
182. Deset let frontne delavnosti na Slovenskem Koroškem. Organizacijski vestnik Osvobodilne fronte Slovenije 1951, št. 6, str. 102—104.
185. Deset let mladinskega partizanskega tiska. Mladina 6. XI. 1951, št. 22 in 20. XI. 1951, št. 23.
Pregled mladinskega tiska.
184. Desetletnica prvega zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. (Ljubljana 1953), izdal okrajni odbor za proslavo desetletnice v Kočevju, str. 24, 16°.
Poleg programa proslave navaja brošurica statistične podatke človeških žrtev NOB v kočevskem okraju in okupatorsko uničenje vasi in krajev v okraju.
185. Desetletnica žrtev na Rabu. Katoliški glas, Gorica-Trst 6. XI. 1952, št. 45.
Članek opisuje življenje v koncentracijskem taborišču na Rabu in po belogardistični mentaliteti pripisuje krivdo zdaj fašističnim okupatorjem in slovenskim komunistom.
186. Deset let slovenskih brigad. LdP 23. VIII. 1952, št. 54.
Kratek pregled dejavnosti Gubčeve brigade.
187. (Devidej Mladen): Odlomki iz spominov partizana Toneta. Večer, Maribor 18. VII. 1953, št. 168 — 23. VII. 1953, št. 171.
Spomini na osvobodilno gibanje v Slovenskih goricah 1944 in 1945.
188. D. L.: Pred desetimi leti je Rezija volila. Jadranski koledar 1954, Trst [1953], str. 66—67.
189. Dobida Karel: Slovenska partizanska grafika. Mlada pota 1952/53, str. 16 do 20.
Kratka oznaka umetniške vrednosti partizanske grafike.
190. Dokumenti iz NOB v Istri. Istrski zgodovinski zbornik I, Koper [1953], izdalo Zgodovinsko društvo jugoslovanske cone STO, str. 259—300.
V uvodu prispevka je skica razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenski Istri, nato pa sledi ponatis dela aktov, ki se nanašajo na Istru od 21. II. 1943 do 29. IV. 1945.
191. Dolenc Milan: 1. maj 1942 na Rogu. Gorenjski glas, Kranj 27. IV. 1952, št. 16—17.
192. Dolomitski zaščitniki v boju z Italijani. Ljudski miličnik 25. XII. 1951.
Članek opisuje spopad z Italijani v maju 1942.

193. (Dornik Mojca): Iz spominov na dneve vstaje v Dravogradu. Večer, Maribor 4. VII. 1953, št. 156.
Spomini na prihod Nemcev, preseljevanje Slovencev in začetke protinemškega dela.
194. Dornik Peter: V viharju revolucije rojena je prva številka »Delavske enotnosti« izšla v šest tisoč izvodih. Delavska enotnost 5. XII. 1952, št. 50.
Spomini partizanskih tehnikov na tiskanje med vojno.
195. (Dougan Ervin): Prva primorska četa — klic na vstajo. SPor 22. julija 1953, št. 171.
Nastanek in odhod prve primorske čete ter njen nastop na Primorskem.
196. (Dougan Ervin)-Gasperšič Jelo: »Slovenska narodna vojska smo«. Mladina 1. IX. 1953, št. 34.
Spomini na partizanstvo na Primorskem 1941 in 1942.
197. Dougan Majda: Ponoči čez Bistrico. Gorenjski glas, Kranj 19. VII. 1951, št. 29.
198. Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945. [Dovje-Mojstrana 1952], izdal Odbor Zveze borcev, str. 39, 16°.
Kratek pregled NOB s posebnim opisom vstaje v decembru 1941.
199. Dragan Franc: Ustaški požig Planine leta 1942. Tovariš 12. XII. 1952, str. 1049 in 1050.
200. (Dragan Franc): Že v letu 1942 so v občini Podbočje volili svojo prvo ljudsko oblast. Posavski tednik, Krško 12. IX. 1953, št. 36.
201. Dragan Franc: O 10. obletnici kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Posavski tednik, Krško 3. X. 1953, št. 39 in 10. X. 1953, št. 40.
Spomini na izvolitev za kočevski zbor in potek zbora.
202. (Dragan Karolina): Spomini — pripoveduje tov. Dragan Karolina. Posavski tednik, Krško 25. IV. 1953, št. 17.
Opis belogardističnega ravnanja v okolici Brezovice pri Kostanjevici.
203. Drenovec Franček: Kako smo tiskali prvo zbirko Kajuhovih pesmi. Borec 1953, str. 51—52.
Spomini na izid Kajuhovih pesmi v XIV. diviziji jeseni 1943.
204. D(renovec) F(ranček): Osvobodilna fronta v rabskem taborišču. SPor 13. IX. 1953, št. 216.
205. Drenovec France: Osvobodilna fronta v rabskem taborišču. Rabski zbornik, Ljubljana 1953, izdala Zveza borcev, str. 113—132.
Avtor prikazuje, kako je nastala osvobodilna organizacija med interniranci, kako je preizkušala svojo moč in se povezala z enotami na kopnem ter končno slavila zmago ob kapitulaciji Italije. Prikaz je v glavnem napisan po spominu, v besedilo pa so vpleteni nekateri sicer redki dokumenti, ki jih je izdala osvobodilna organizacija na Rabu.
206. (Drobež Marjan): V kamniškem okraju so začeli. Delavska enotnost 20. VII. 1951, št. 30.
207. (Drobež Marjan): V pregnanstvo. Delavska enotnost 20. VII. 1951, št. 30.
208. Drobnji spomini na junaško, neuklonljivo Ljubljano. Naša žena 1951, str. 126—129.
209. (Družina Andreja-Olga): Narodni heroj Andreja Družina-Olga. Slovenski Jadran, Koper 14. VIII. 1953, št. 33.
Spomini na boje v partizanih, zlasti na one, v katerih je bila Družina huje ranjena.
210. Drzna akcija partizanov v Hrastniku. Zasavski vestnik, Trbovlje 19. julija 1951, št. 29.
211. Držaj Bojan: Spomini na III. prekomorsko. LdP-Borba 12. VIII. 1953, št. 203 in 13. VIII. 1953, št. 204.
Oris brigadnega historiata od jeseni 1944 do osvoboditve.
212. Držaj Bojan: Od Makarske do Tržiča. Spomini na borbeno pot III. prekomorske udarne brigade. Primorski dnevnik, Trst 4. IX. 1953, št. 210.
213. Držaj Bojan: S cvetjem v licih, s puško na rami domov so prišli. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953. [Slavnostna številka.]
Spomini na tretjo prekomorsko.

214. **Dugolin Maks:** Iz naših borb na Krasu. Borec 1951, str. 25—29.
Pisec prikazuje razmah osvobodilnega gibanja na Krasu 1942.
215. **Dugolin Avgust-Maks:** Od sabotažnih mladinskih skupin do 1. kraške čete. Nova Gorica, Postojna 14. VI. 1951, št. 23 — 28. VI. 1951, št. 25.
Historiat borbene aktivnosti na Krasu 1941—1942.
216. **(Dugoljin (Avgust-Maks):** Od prvih mladinskih sabotažnih dejanj do 1. kraške čete in bataljona. SPor 16. VII. 1952, št. 68.
217. **(Dular) (Jože):** »Hiti, brigada petnajsta...« Dolenjski list, Novo mesto 18. IX. 1953, št. 37.
Spomini na delovanje belokranjske brigade v NOB.
218. **D(ular) J(ože):** Metlika — junaško mesto. Ob desetletnici XV. belokranjske udarne brigade. LdP-Borba 20. IX. 1953, št. 236.
219. **Dular Jože:** Spomini na pesnika Ivana Čampa. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1954, [Ljubljana 1953], str. 40—42.
Del avtorjevih spominov na pesnika se nanaša na vojno dobo.
220. **Durjava Tončka:** Prvi avgust 1943 v samici. Naša žena 1953, str. 200—201.
Avtorica opisuje, kako so priporniki sodelovali pri ljubljanskih demonstracijah 1. VIII. 1943.
221. **(Durn J. T.):** Nekoliko zgodovine iz narodnoosvobodilne borbe v Vipavi. Prosveta, Chicago 5. VII. 1951, št. 130 — 10. VII. 1951, št. 133.
Po podatkih KLO Vipava sestavljen historiat NOB v Vipavi.
222. **E. B.:** Bazoviška napada. Ljubljanski dnevnik 4. IX. 1953, št. 206.
Spomini na poseganje primorskih enot v Kanalsko dolino po kapitulaciji Italije.
223. **Eno leto razvoja in napredka IX. korpusa.** Gorenjski glas, Kranj 22. VIII. 1953, št. 34.
Pisec označuje v članku borbenost, kadre in šolstvo ter organizacijo IX. korpusa.
224. **Epih Sergej:** »Mi vsi smo jekleni zid«. S tankisti proti Trstu. Borec 1953, str. 360—363.
Spomini na prodiranje proti Trstu konec aprila 1945.
225. **Epih Sergej:** Pomlad na ulicah Trsta. Tovariš 1953, str. 1246.
Zapiski iz vojnega dnevnika ob osvoboditvi Trsta 28. IV.—2. V. 1945.
226. **-er:** Spomini na prvi kongres. Prosvetni delavec 20. IV. 1951, št. 7—9.
227. **-er:** Ivan Županc-Johan. Koroška v borbi. Celovec 1951, str. 122—123.
Prikazuje aktivistični lik Ivana Županca.
228. **Erjavec Jože:** Po Beneških Sloveniji in Reziji. Turneja igralske skupine IX. korpusa NOV in POJ v letu 1944. Slovenski Jadran, Koper 7. avgusta 1953, št. 32.
229. **Fabjan Bojan:** Iz partizanskih spominov. Nekaj o minercih Cankarjeve brigade. Dolenjski list, Novo mesto 4. XII. 1953, št. 48.
Spomini na minerske akcije na progah na Dolenjskem.
230. **Fajfar Tone:** Slovensko osvobojeno ozemlje. Pionirski list 29. III. 1951, št. 11.
Oris dveh osvobojenih ozemelj v dobi NOB pred roško ofenzivo in po kapitulaciji Italije.
231. **Fajfar Tone:** Po potih bratstva in enotnosti. Iz partizanskega dnevnika. SPor 4. IV. 1951, št. 80 — 7. V. 1951, št. 105.
Izvečki iz dnevnika o potovanjih in bivanjih na Hrvaškem v letih 1943 in 1944.
232. **Fajfar Tone:** Pomlad v Dolomitih. Delavska enotnost 6. IV. 1951, št. 15.
Opis osvobojenega ozemlja v Dolomitih pri Ljubljani in umik iz njega spomladi 1943.
233. **Fajfar Tone:** Pred osmimi leti v Dolomitih. Borec 1951, str. 128—132.
Memoari o dobi, ko je v Dolomitih bival IOOF.
234. **Fajfar Tone:** Rojstni dan nove Jugoslavije. Borec 1951, str. 313—316.
Oris potovanja in zasedanja AVNOJ-a v Jajcu.
235. **Fajfar Tone:** Slovenska pomlad 1941. Borec 1952, str. 104—106.
Pisec riše na kratko dneve ob propadu stare Jugoslavije, ustanovitev Protiimperialistične fronte in prve začetke partizanskega zbiranja. Čla-

- nek delno ponavlja misli, ki so bile že natisnjene v Novem svetu 1946 in Tovarišu 1948, delno pa dodaja še nove.
236. **Fajfar Tone:** Pred desetimi leti smo imeli prvo osvobojeno ozemlje. LdP 5. VII. 1952, št. 27 in 12. VII. 1952, št. 28.
Pisec riše na kratko pomladanske boje z Italijani na Gorenjskem in Notranjskem, nastanek in značaj osvobojenega ozemlja ter njegov konec.
237. **Fajfar Tone:** Zgodovinske obletnice. Tovariš 1952, str. 989.
238. **Fajfar Tone:** Pred desetimi leti je bil ustanovljen AVNOJ. LdP 22. novembra 1952, št. 47.
239. **Fajfar Tone:** Po sledovih naše zgodovine. Tovariš 1953, str. 39—40, 64.
Spomini na potovanje s slovensko delegacijo na II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu.
240. **Fajfar Tone:** Poslovilna pot Borisa Kidriča. Tovariš 1953, str. 455—456.
Pisec označuje pomen B. Kidriča kot organizatorja narodnoosvobodilnega gibanja in rešitelja v težkih situacijah.
241. **Fajfar Tone:** Slovenci na zasedanju v Jajcu. SPor 24. XI. 1953, št. 278 in Delavska enotnost 27. XI. 1953, št. 48.
Odlomek iz avtorjevih spominov.
242. **Fajfar Tone:** Slovenci na zasedanju v Jajcu. Koledar Prešernove družbe za leto 1954. [Ljubljana] 1953, str. 20—32.
Opis potovanja slovenske delegacije na zasedanje v Jajce. Opis je deloma podan po spominu na osebne avtorjeve doživljaje, deloma pa je avtor uporabil literaturo o zasedanju v Jajcu.
243. **Fašistična grozodejstva na Planini.** Posavski tednik, Krško 28. II. 1953, št. 8.
Prikaz ustaškega napada in njihovega pobijanja ljudi na Planini na Gorjancih.
244. **Felaher Julij:** Matija Verdnik-Tomaž. Borec 1951, str. 299—301.
Oris aktivističnega lika in dela Korošca iz Roža.
245. **(Felah)er (Julij):** Ob 10. obletnici množičnih izseljevanj in oboroženega upora koroških Slovencev. SPor 10. IV. 1952, št. 86.
246. **Felaher Julij:** Guten Hunger = dober tek. Naša žena 1952, str. 140—141.
Spomini piščeve matere ter selitev in življenje v taborišču v Nemčiji.
247. **Felaher Julij:** Še konec leta 1944 so selili. Svoboda, Celovec 1952, str. 65 do 67.
248. **Fele Marija:** V spomin padlim partizanom in talcem v Legnu in Šmartnem. Borec 1951, str. 206—207.
Reportaža o streljanju talcev in imensko navajanje vseh padlih ali kakih drugačnih žrtev.
249. **(Ferjančič Anton):** Najstarejši primorski partizan A. Ferjančič o Vojku. Slovenski Jadran, Koper 21. VIII. 1953, št. 54.
250. **(Ferjančič Anton-Zvonko):** Domovina, jaz sem te iskal... Primorske novice, Nova gorica 22. V. 1953, št. 21 in 29. V. 1953, št. 22.
Spomini prvega primorskega partizana na beg iz italijanske vojske in odhod v partizane.
251. **(Ferjančič Duša):** Iz našega osvobodilnega boja. Prvi poganjki osvobodilnega gibanja v Vipavi. Primorske novice, Nova gorica 3. IV. 1953, št. 14.
252. **Ferlež Ivan-Milan:** Delo in razvoj NZ v Sloveniji. Ljudski miličnik 18. X. 1951, št. 40.
253. **Ferluga Franc-Cvek:** Z Opčin čez Lonjer v Trst. Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1952, št. 105.
Spomini na osvoboditev Trsta.
254. **Filipčič Milan:** Major Jones, na svidenje! Borec 1951, str. 349—352.
Razgovor z majorjem Jonesom o času, ki ga je preživel med slovenskimi partizani 1943 in 1944.
255. **(Filipčič Milan-Švab Mitja):** 12. aprila 1941 so fašistični volkovi raztrgali Slovenijo. LdP 12. IV. 1952, št. 15.
Slike razpoloženja med prebivalstvom v dneh sovražne zasedbe.

256. **Filipič Alojz-Miha: Partizanov niti pred vrati Ljubljane ni bilo mogoče uničiti.** SPor 14. VIII. 1952, št. 191.
Spomini na italijansko hajko v septembru 1942.
257. **Filipič France: Osvoboditev.** Vestnik, Maribor 9. V. 1951, št. 107.
Oris subjektivnega občutja ob prihodu zavezniške vojske v koncentracijsko taborišče.
258. **Filipič France: Herojski bataljon.** Vestnik, Maribor 9. I. 1952 — 12. januarja 1952, št. 9.
Med opisom okolja, v katerem je deloval pohorski bataljon, prikazuje pisec njegovo intenzivno delo in akcije v zadnjih tednih pred tragičnim koncem.
259. **Filipič France: Tragedija v Pogačnikovem mlinu.** Poglavlje iz borb ruških partizanov. 7 dni, tedenska priloga »Vestnika«, [Maribor] 26. IV. 1952, št. 16—17.
260. **Filipič France: Pohorski bataljon.** Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severni Sloveniji. Izd. »Obzorja«, Maribor 1952, str. 222, 8°.
Na zasliševanjih preostalih očitidcev in na arhivskih virih napisan poljuden pregled pohorskega bataljona. Za čas do ustanovitve tega bataljona je pisec na kratko opisal splošni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem. Na koncu je dodal nekaj slovenskih in nemških aktov, ki govore o bataljonu. Dodal je tudi seznam vseh članov pohorskega bataljona.
261. **Filipič France: Njihova — v kamen vklesana — imena bodo spomenik enega največjih poglavij iz osvobodilne borbe slovenskega naroda.** SPor 29. XI. 1952, št. 282.
Pisec prikazuje razvoj osvobodilnega gibanja v Mariboru in na Štajerskem v letu 1941 ter streljanje talcev.
262. **Filipič France: Toledova smrt.** Večer, Maribor 20./21. XII. 1952, št. 299.
263. **Filipič France: Spomin na slavne dni.** Večer, Maribor 16. VII. 1953, št. 166.
Pripovedovanje Erkllove matere o delu in usodi njene hiše v dobi NOB.
264. **Filipič France: Vse, prav vse sem žrtvovala zate, ljudstvo moje!** Večer, Maribor 21. VII. 1953, št. 170.
Avtor riše usodo Kerenčičeve družine ob Pesnici, kako je delala za osvobodilno gibanje in koliko je žrtvovala.
265. **(Filipič France): Jože Hermanko.** Večer, Maribor 17. XII. 1953, št. 295.
Poleg predvojne dobe riše članek tudi Hermankovo delo v vojni dobi, v letu 1941.
266. **(Filipič France): Naši narodni heroji Menih Jože — Rajko Knap.** Večer, Maribor 29. XII. 1953, št. 303.
Biografija novoimenovanega narodnega heroja.
267. **(Finžgar Bogdan): Kočevska med narodnoosvobodilnim bojem.** Ljubljanski dnevnik 22. VIII. 1953, št. 195.
268. **(Finžgar Bogdan): Goriška nad tanke.** Ljubljanski dnevnik 5. IX. 1953, št. 207.
Prikaz goriške fronte v septembru 1943.
269. **(Finžgar Bogdan): Sedem mož je odšlo na južno stran.** Ljubljanski dnevnik 5. IX. 1953, št. 207.
Odhod prvih partizanov z Mokreca na Primorsko in nastanek pivške čete.
270. **(Finžgar Bogdan): Zorelo je seme upora.** Ljubljanski dnevnik 5. IX. 1953, št. 207.
Skice o začetkih osvobodilnega gibanja na Primorskem v letu 1941.
271. **(Fir) R(egina): Za svobodo in srečno domovino.** Dolenjski list, Novo mesto 16. V. 1952, št. 20.
Opis zbiranja novincev za partizane.
272. **Fir Regina: Barica je bila 1942. leta v belogardističnem taborišču.** Dolenjski list, Novo mesto 31. X. 1952, št. 44.
273. **(Fir) R(egina): Partizanske družine so bile velika opora narodnoosvobodilnega gibanja.** Dolenjski list, Novo mesto 11. XI. 1952, št. 37.

274. **Fir Regina:** Naša glavna naloga je: rešiti ranjence! Spomin na sodelovanje XV. SNOUB s XIII. proletarsko brigado. Dolenjski list, Novo mesto 18. IX. 1953, št. 37.
275. **Firar Martin:** Utrinek iz partizanskih let. Spomini borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izdal okrajni odbor ZVVI, str. 33—36. Spomin na boje pri Mozirju v decembrski ofenzivi 1944.
276. **Fortič Marija:** **Bilo je 20. januarja 1942.** SPor 16. I. 1951, št. 13. Reportaža o delu gorenjskega aktivista Tugomera Vidmarja.
277. **Franovič Stanko-Sergej:** **Upor v tržaškem arzenalu.** Primorski dnevnik, Trst 23. VII. 1953, št. 174. Spomini na akcije ob Mussolinijevem padcu in kapitulaciji Italije.
278. **Frece Marica:** **Kdor pozna njihove žrtve, ta hoče biti vreden težko priborjene svobode.** SPor 29. XI. 1952, št. 282. Avtorica riše čustva zaprtih Slovencev v dneh streljanja talcev.
279. **F(rigel Pepca):** **Pred osmimi leti je bilo.** Zasavski vestnik, Trbovlje 22. VII. 1953, št. 29. Članek prikazuje rešitev oziroma ugrabitev aktivista iz bolnišnice v Trbovljah v marcu 1945.
280. **F. S.:** **Kraška vasica Štjak, eno izmed partizanskih središč.** Primorski dnevnik, Trst 29. VIII. 1951, št. 203 in 30. VIII. 1951, št. 204.
281. **F. U.:** **Drobni dogodki iz velike borbe za osvoboditev Trsta.** Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1952, št. 105.
282. **Furlan Dušan:** **Na karavli pod Učko.** Primorski dnevnik, Trst 25. decembra 1952, št. 310. Doživljaji slovenskega partizana, ki se je prebil iz Bosne v Slovenko Primorje.
283. **Furlan Dušan:** **»Nemci! Obkoljeni smo!«** Primorski dnevnik, Trst 22. julija 1953, št. 173. Prikaz nemškega napada na partijsko šolo v Cerknem na Primorskem.
284. **Furlan Janko:** **Iz težkih dni nabrežinskega okraja.** Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99. Reportaža o življenju v dobi narodnoosvobodilnega boja.
285. **G.:** **Prvi partizanski strelj — začetek narodnega upora na Koroškem.** Slovenski vestnik, Celovec 13. XII. 1952, št. 88. Poročilo o poti partizanske patrulje za 11-letnico pohoda II. grupe odredov. V njem navaja odlomke spominov, ki so jih napisali o posameznih dogodkih v spremno knjigo o pohodu.
286. **Gaberski Danilo:** **Z Lackovim odredom v Koralnih Alpah.** Borec 1953, str. 94—95. Spomini na pohod in obisk hotela Glashütte na planini Golici na Koroškem.
287. **Gabrovec Milko-Sulčič Virgil:** **Juriš na Nemce pri Boki Kotorski.** Delo Trst 8. VIII. 1953, št. 249. Spomini na sodelovanje primorskih partizanov v bojih z Nemci.
288. **Gabrovšek Jože:** **Delo in razvoj NZ ljubljanskega železničarskega vozla.** Ljudski miličnik 18. IX. 1951, št. 36.
289. **Gabrovšek Jože:** **Skozi straže mimo bajonetov...** Drzne akcije železniškega bataljona Narodne zaščite. Spomini ilegalca na leto 1941—1942. SPor 12. X. 1952, št. 242.
290. **Ganziti Rudi:** **Na vhodu v bunker so stali, pa ga niso odkrili.** Ljubljanski dnevnik 21. VIII. 1953, št. 168. Pisec opisuje zidanje bunkerja v Romihovi hiši v Ljubljani, Pot na Drenikov vrh.
291. **Gasperini Francesco:** **Delavsko gibanje proti trem fašizmom.** Ljudski koledar 1954, Trst [1953], založba »Deloc«. Na straneh 46—48 se pisec dotika vojne dobe. Osvobodilno gibanje pod Titom prikazuje kot nacionalistično.
292. **Gašpersič Jelo:** **»Skok v osje gnezdo«** v Drvarju na Titov 52. rojstni dan. Borec 1951, str. 163—165. Opis nemškega napada na Drvar.

293. (Gašperšič Jelo): Ob vstaji okoli Šmarne gore in Rašice. SPor 29. junija 1951, št. 151.
294. Gašperšič J(elo): V spomin po potih, kjer se je vojskoval junaški Cankarjev bataljon. SPor 12. VII. 1951, št. 161.
Članek prikazuje boje na Gorenjskem proti koncu leta 1941.
295. Gašperšič J(elo): Cankarjevci se bijejo v Dražgašah. SPor 13 VII. 1951, št. 162.
Opis bojev v Dražgošah na Gorenjskem v januarju 1942.
296. (Gašperšič Jelo): Začetek junaških dni Bele krajine. SPor 22. VII. 1951, št. 170.
Članek prikazuje začetke osvobodilnega gibanja v Beli krajini v l. 1941.
297. Gašperšič Jelo: »Bataljon v težki borbi z banditi — nujno prosim pomoči!« Junaški boj desetih partizanov moravske čete pri Sv. Mohorju 21. IX. 1941. Mladina 18. XII. 1951, št. 25.
Na podlagi nemškega dokumenta opisuje avtor boj partizanov z Nemci na hribu pri Sv. Mohorju na Gorenjskem.
298. (Gašperšič Jelo)-ggg: Dve, tri hudomušne o prvem uredniku »Mladine«. Mladina 6. I. 1953, št. 1.
299. (Gašperšič Sonja): Naša mamica je heroj in 36 ran je imela. Mladina 7. IV. 1953, št. 14.
Članek riše borbena dejanja narodne junakinje Albinice Malijeve.
300. G. B.: V Hrpeljih so se borci oddolžili spominu slavnih dni borbe. Istrski tednik, Koper 21. IX. 1951, št. 38.
Opis boja osmih partizanov 9. februarja 1945.
301. G. B.: 2. oktober 1943 bo ostal neizbrisen v srcu našega ljudstva. Istrski tednik, Koper 5. X. 1951, št. 40.
Opis italijanske ofenzive v dolini Rižane.
302. G. D.: Spomini na ptujске ječe. Ptujski tednik, Ptuj 27. VII. 1951, št. 29.
303. G. H.: Prvič praznujemo naš občinski praznik 8. junij. Naše delo, Šentvid v Ljubljani 8. VI. 1953, št. 3.
Članek razlaga, česa se v Šentvidu spominjajo 8. junija, in opisuje povezanost Šentvida s partizani.
304. G(erlanc) B(ogomil): Slovenska knjiga v NOB in v svobodi. Tovariš 1951, str. 188.
305. Gerlanc Bogomil: Okrožne in pokrajinske učiteljske konference v času NOB. Sodobna pedagogika 1951, str. 157—171.
306. Gerlanc Bogomil: Naši otroci v taborišču na Rabu. Rabski zbornik, Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 91—101.
Pisec je objavil nekaj otroških opisov o doživljanjih v zvezi z internacijo na Rabu. V uvodu je nakazal usodo krajev ob Zgornji Kolpi v dobi okupacije in kako so otroški opisi nastali.
307. (Gerlanc Bogomil): Mladi rod Kočevske proti okupatorju. Zbral in uredil Bogomil Gerlanc. Izd. Mladinska založba, Ljubljana 1953, str. 79 + 6 slik v besedilu + 1 karta, 8°.
V knjigi so objavljeni opisi neposrednih doživetij, ki so jih opisali otroci na območju kočevskega okrožja v letu 1944. V prvem poglavju pod naslovom »Otroci nam govorijo« so nanizani spomini na razne dogodke v zvezi z okupacijo, v drugem poglavju pod naslovom »Naši otroci v internaciji« so pa nanizani spomini otrok na internacijo na Rabu in Gonarsu. Dragoceni so prirediteljev uvod in opombe, v katerih je avtor prispeval sicer drobne, toda pomembne podatke za boljše poznavanje vojne dobe na Kočevskem.
308. Globevnik Josip: Ljudski odbori organi ljudske samouprave. Ljubljana 1952, izd. Uradni list LRS.
V poglavju »Razdobje narodnoosvobodilne vojne« na str. 12—28 podaja avtor kratek in strnjen pregled organov ljudske oblasti in njihovih glavnih značilnosti. V pregledu se dotakne najprej razvoja na vsem jugoslovanskem ozemlju, nato pa posebej razvoja v Sloveniji.
309. Gluk Jože: Odlomki iz Flossenburga. Borec 1953, str. 203—205.
Spomini na bivanje v koncentracijskem taborišču.

510. (Glušič Dominik)-K. č.: Ob desetletnici Lackove aretacije, mučenja in smrti. Ptujski tednik, Ptuj 22. VIII. 1952, št. 34.
511. Glušič Dominik: V Silvestrovi noči 1942 je padel junak Osojnik. Ptujski tednik, Ptuj 26. XII. 1952, št. 52.
Pisec prikazuje, kako so Nemci po izdaji dobili Osojnika in ga ubili.
512. Glušič Dominik: Padli so ob sončnem zatonu. Ptujski tednik, Ptuj 13. februarja 1953, št. 7.
Prikaz gestapovske likvidacije slovenskih ljudi v Ptujju v zadnjih dneh pred osvoboditvijo.
513. Glušič Dominik: Pisana družčina. Ptujski tednik, Ptuj 6. III. 1953, št. 10.
Oris rešitve zajete partizanke na račun razkroja pri nemških ljudeh zaradi bližajočega se poraza.
514. Glušič Dominik: Sezuli so jih. Ptujski tednik, Ptuj 27. III. 1953, št. 13.
Prikaz gestapovskega postopanja na Polenšaku pri Ptujju.
515. Glušič Dominik: »Moral sem ga, ker je hotel pobegniti«. Ptujski tednik, Ptuj 3. IV. 1953, št. 14.
Pisec razkriva zahrbtnost gestapovcev pri ubijanju slovenskih ljudi.
516. (Gmajnar Tone)-tg: Neznani grobovi kličejo. SPor 1. XI. 1951, št. 257.
Spomini na taborišče v Reniciju.
517. Golob Ludvik: Kaj smo delali pionirji med vojno. Mladina 31. VII. 1952, št. 15.
518. Golouh Rudolf: Dr. Drago Marušič — sedemdesetletnik. Jadranski koledar 1945, Trst [1953], str. 57—59.
V okviru biografije se pisec dotakne na kratko tudi Marušičevega dela v dobi NOB.
519. Gornik Gojko: Na Gurah. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 124—150.
Memoarski pregled partizanskih bojev na Koroškem od januarja 1944 do konca.
520. Gornik Gojko: Moj prvi večji spopad z Nemci. Večer, Maribor 28. aprila 1953, št. 100.
Spomini na spopad v januarju 1944.
521. G(orišek) J(anez): Junaške borbe IX. korpusa. Nova Gorica, Postojna 26. XII. 1952, št. 52.
Kratek pregled aktivnosti IX. korpusa.
522. Gostenčnik E(rnest): V partizanski bolnišnici. Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 43 do 50.
523. Govori Radio Osvobodilne fronte. SPor 26. IV. 1951, št. 99.
Opis radijske oddaje sredi marca 1942, ko so Italijani hoteli za vsako ceno izslediti oddajnik.
524. (Grabnar Boris): Pohorski bataljon. LdP 5. I. 1952, št. 1.
Ob nizanju pičlih dokumentov o aktivnosti pohorskega bataljona riše avtor zadnje mesece, značaj in konec bataljona.
525. Gradnikova brigada v Trziču. Primorski dnevnik, Trst 7. II. 1951, št. 31 in 8. II. 1951, št. 32.
Pisec opisuje kapitulacijo Nemcev v Trziču, osvoboditev po partizanih in snidenje z angleškimi četami.
526. Gratton Ferruccio: Italijan v vrstah slovenskih partizanov. Delo, Trst 14. VIII. 1953, št. 250.
Spomini na sodelovanje s slovenskimi partizani na Dolenjskem.
527. Gregore Drago: Beg Italijanov iz Dolenjskih Toplic. Dolenjski list, Novo mesto 5. III. 1951, št. 9.
528. Gregore Dragutin: Kako so partizani pri Sv. Petru dobili prvi mitraljez. Prosveta, Chicago 5. III. 1951, št. 45.
529. Gregore Dragutin: Dolenjske Toplice za časa okupacije. Prosveta, Chicago 6. III. 1951, št. 46 — 16. III. 1951, št. 54.
Kratek historiat.
530. Greif Martin: Prva pohorska četa. Delavska enotnost 30. III. 1951, št. 14.
Memoari o začetkih partizanstva na Pohorju.
531. Greif Martin: Osvoboditev Trsta. Borec 1951, str. 232—233.

332. Greif Martin: Za svobodno Primorsko. Borec 1951, str. 267—268.
333. G(reif) M(artin): Razvoj Narodne zaščite v Trstu. Ljudski miličnik 18. X. 1951, št. 40.
334. Gröblacher Vinc: Pred devetimi leti — nasilno izseljeni. Slovenski vestnik, Dunaj 21. IV. 1951, št. 29.
Pisec opisuje aretacijo na domu, taborišče v Žrelcu pri Celovcu, bivanje v Nemčiji in nato povratek domov po končani vojni.
335. Gröblacher Vinko: Nekaj utrinkov iz življenja na Hesselbergu. Svoboda, Celovec 1952, str. 26—29.
Spomini na taborišče preseljenih koroških Slovencev na Hesselbergu v Nemčiji.
336. Grozna obletnica v Rihenbergu. Soča, Gorica t. III. 1952, št. 238.
Opis nemškega požiga.
337. (Gruden Albert-Blišk): Tako so se borili junaki na Primorskem. LdP-Borba 20. VII. 1953, št. 183.
»Bliskovo« pripovedovanje, kako so partizani v Plavju pri Trstu zajeli Nemce konec 1945.
338. Grušovnik Srečko: Iz pregnanstva — v partizane. Vestnik, Maribor 7. VII. 1951, št. 158.
Spomini na deportacijo na Hrvaško in v Bosno ter beg iz ustaških rok v partizane.
339. G. V.: Spomin na grozodejstva v Ustjah. Primorski dnevnik, Trst 10. V. 1952, št. 113.
Članek prikazuje, kako so se Italijani znesli nad slovensko vasjo za uboj, ki so ga sami zagrešili.
340. Guček Milan: Gabrovica gori. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99.
Prikaz nemškega napada na Gabrovico, njenega požiga in mučenja ljudi.
341. Guček Milan: Italija je kapitulirala. Odlomek iz »Vstajenja Slovenske Istre«. Istrski tednik, Koper 15. VII. 1951, št. 28.
342. Guček Milan: Gabrovica v plamenih. Istrski tednik, Koper 20. VII. 1951, št. 29.
343. Guček Milan: V borbi so padli za nas. Istrski tednik, Koper 23. VII. 1951, posebna izdaja.
Prikazuje nemško ofenzivo v Istri 1944.
344. Guttenbrunner Michael: Razgovor z avstrijskimi antifašisti. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 71—74.
Opis epizode iz skupnega boja slovenskih in avstrijskih antifašistov v Pöllingu v Labotski dolini 17. X. 1944.
345. (Guz)ej (Gustav): 22. julija bomo proslavljali 10. obletnico pričetka obo-roženega odpora. LdP 30. V. 1951, št. 125.
Pisec opisuje prve akcije partizanov poleti 1941 in nekatere dogodke nepravilno kombinira v zvezi z 22. julijem 1941.
346. Hace Matevž: Spomini na prosvetno delo v partizanih. Obzornik 1951, str. 164—170.
347. H(ace) M(atevž): Ob deveti obletnici Tomšičeve brigade. SPor 18. ju-lija 1951, št. 166.
Članek našteva pomembnejše akcije in udeležence, ki so se v njih od-likovali.
348. Hace Matevž: Spomini na IV. operativno cono. Borec 1953, str. 272—273, 326—328.
Članek prikazuje organizacijsko delo štaba IV. operativne cone.
349. Hafnar Lojze: G-11. Kurirska postaja pred osmimi leti. Gorenjski glas, Kranj 28. III. 1953, št. 13.
Opisuje nemško hajko v okolici Davče konec marca 1945.
350. Hafner Vinko: Trije vzori. Borec 1951, str. 218—221.
Opis spominov na Staneta Žagarja, Jožeta Gregorčiča in Lojzeta Kebeta.
351. Hafner Vinko: Trinajstotnica. Borec 1953, str. 47—50, 96—98, 152—154, 244 do 247, 194—196, 274—275, 329—332, 370—372.

- Reportaža o partizanstvu na Gorenjskem spomladi 1942 in kako je prišlo do tragične usode 13 obkoljenih partizanov, med katerimi je bil tudi mladi Stane Žagar.
352. **Hafner Vinko**: Z Gorenjskega na Kočevski zbor. Borec 1953, str. 263 do 266.
353. **Hajduković Blažo**: Eksplozija. Borec 1953, str. 230—231. Spomini na razstrelitev transformatorske postaje v Gorici.
354. **(Henigman Jožefa)**: Doživljaji partizanke Heningman Jožefe v času roške ofenzive. Prosveta, Chicago 22. II. 1951, št. 38 in 23. II. 1951, št. 39.
355. **Heroja narodnoosvobodilne vojne**. Ljubljanski dnevnik 25. VII. 1953, št. 171.
Kratka biografija Ivana Kovačiča in Dušana Jereba.
356. **Heroji narodnoosvobodilne vojne**. Ljubljanski dnevnik 24. VII. 1953, št. 170.
Kratke biografije narodnih herojev A. Beblerja, Tončke Čečeve, Kajuha, Vide Janežičeve in Valentina Rožanca.
357. **Herojska pot II. grupe odredov**. Dolenjski list, Novo mesto 12. XII. 1952, št. 50.
358. **H(iršl)**: Trije partizani proti dvesto Madžarom. SPor 15. VII. 1952, št. 166. Članek opisuje boj izdanih partizanov z Madžari v Prekmurju 27. oktobra 1944.
359. **Hladnik Leopold**: Zbiralno taborišče Beljak. — V taborišču Markt Rettenbach. Svoboda, Celovec 1952, str. 68—78.
V verzih podana usoda koroških Slovencev v zbirni bazi za preselitev in nato v taborišču preseljencev. V pripombah so kratko navedeni življenjski podatki oseb, ki jih pesmi omenjata.
360. **Hočvar Jože**: Nekaj spominov iz I. tankovske brigade. Borec 1952, str. 224—225.
361. **(Hofbauer Lojze)**: Prva akcija partizanov v Hrastniku. Zasavski vestnik, Trbovlje 29. XII. 1953, št. 52.
362. **Hrib Ludvik**: 16. maj — praznik vasice Ravnje. SPor 16. V. 1953, št. 113. Prikaz fašističnega požiga Ravenj leta 1943.
363. **(Hribar Janez)**: Notranjska v narodnoosvobodilnem boju. SPor 9. julija 1953, št. 186 — 12. VIII. 1953, št. 189.
364. **(Hribar Janez)**: Napad na Črni vrh. Kmečki glas 27. VIII. 1953, št. 34. Opis osvojitve belogardistične postojanke nad Idrijo v začetku septembra 1944.
365. **H(ribar) J(julka)**: Smrt v ognju leta 1944. Zasavski vestnik, Trbovlje 22. VII. 1953, št. 29.
Članek opisuje rezultat nemškega zločina v vasi Orehovici, kjer so požgali tri hiše in ljudi v njih.
366. **(Hriberšek Dane)**: Prvo osvobojeno ozemlje na Štajerskem. Ljubljanski dnevnik 11. XII. 1951, št. 137.
367. **H(riberšek) Dane**: Pred osmimi leti je bilo osvobojeno Mozirje. SPor 8. IX. 1952, št. 213.
Članek prikazuje potek akcij za osvoboditev Mozirja leta 1944.
368. **Hriberšek Marija**: Tako so šli Dularjevi s Sel skozi trpljenje v novi svet. Koroški fužinar, Ravne 30. V. 1952, št. 4—6.
Opis sodelovanja Dularjevih v narodnoosvobodilnem gibanju v Mežiški dolini.
369. **Hrovatin Anton**: Prihod Nemcev. Delo, Trst 19. IX. 1953, št. 255.
Spomini na aktivistično delo na Hrvaškem.
370. **Hrovatin Radoslav**: Partizanska pesem — naša ljudska pesem. Obzornik 1951, str. 354—360.
Pisec prikazuje, kako je partizanska pesem povezana z ljudskimi glasbenimi prvini.
371. **Hrovatin Radoslav**: Partizanska pesem. Ljubljana 1953, izd. DZS, str. 242, 16°.
V knjigi je pisec zbral in ponatisnil partizanske pesmi z notografom. V uvodu, str. IX—XIV, je na kratko orisal historiat partizanskih pesmi,

- jih klasificiral po izvoru, glasbenih oblikah in izrazu. Na koncu, na str. 213—229, je k vsaki pesmi še posebej napisal opombe, kjer je pojasnil, kako, kje in kdaj je vsaka pesem nastala, ali je njen napev samostojen ali povzet po drugi pesmi in kje je bila najprej natisnjena oziroma objavljena.
372. **H. U.:** Ne dovolimo ustvariti lažnih legend. SPor 21. IX. 1952, št. 224. Pisec zavrača pisanje Lipičnika v »Novi poti« IV, str. 65 o smrti Henrika Smrekarja in pripoveduje, kdaj in kako je po njegovem Smrekar umrl.
373. **H(umar) J(oško):** Spomini na Janka Premrla-Vojka: LdP-Borba 14. julija 1953, št. 178 in 15. VII. 1953, št. 179. Oris Vojkovega partizanstva po pripovedovanju njegovih soborcev.
374. **Idrija:** Spomini na taborišče Rab in Gonars. Naša vez 1. I. 1953, št. 4 in 10. II. 1953, št. 5.
375. **I. E.:** Samoten partizanski grob. Borec 1952, str. 380—381. Avtor razlaga, kdo in kako so postali žrtve belogardističnega nasilja v samotnem grobu med Pleterjami in Apnenikom.
376. **Ilič M.:** Taktika in intrige angleške špijonaže za časa osvobodilne vojne v Jugoslaviji. Delo, Trst 7. I. 1950, št. 57. Pisec hoče prikazati zveze osvobodilnega gibanja z angleškimi zastopniki kot škodljive NOB.
377. **Istran Mitja:** Na predvečer 1. maja 1944 v Istri. Delo, Trst 1. V. 1953, št. 235. Skojevska akcija za proslavo 1. maja z zažiganjem kresov.
378. **Ivanc Emil, podpolkovnik:** Dva obeščevalca. SPor 7. X. 1952, št. 238 in 8. X. 1952, št. 239. Opis likvidacije izdajalca narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani.
379. **Ivanetič Peter:** »Mlajši ste šli v boj, ste šli umret' — za nas, za svobodo, za boljši svet. Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1951, št. 37. Prikaz mladinskega dela v Novem mestu v letu 1941 in dalje.
380. **(Ivanuša...):** Dve neuresničeni želji. SPor 22. VII. 1953, št. 171. Opis partizanske iznadljivosti pri iskanju boljšega orožja.
381. **Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad.** Izdal Pripravljalni odbor za proslavo desetletnice ustanovitve Tomšičeve, Šercerjeve, Cankarjeve in Gubčeve brigade. [Ljubljana] 1952, str. 289, 16°. Pisci so opisali poti in rast prvih slovenski brigad. Prispevke so delno napisali po spominu, delno so pa kroniko akcij prikazovali s ponatisnjnimi sestavki iz sodobnega časa in s sodobnimi dokumenti. Popise so nanizali po brigadah.
382. **Iz dnevnika izseljenca.** Svoboda, Celovec 1952, str. 36—48. Odlomki iz dnevniških zapiskov o bivanju koroškega Slovenca v Nemčiji.
383. **Iz krvi rdeče mladih partizanov raste roža svobode.** Dolenjski list, Novo mesto 21. XII. 1951, št. 51. Kratki življenjepisi narodnih herojev Jožeta Slaka-Silva, Vinka Paderšiča-Batreja, Janka Stariha-Janka, Micke Šobar-Nataše, Jožeta Mihelčiča in Ilija Badovinca.
384. **Izmišljeni »corpus delicti« za zapiranje Slovencev.** Soča, Gorica 5. septembra 1953, št. 317. Pisec prikazuje italijanski požig Ustja v Vipavski dolini 7. VIII. 1942 kot rezultat medsebojnega obračunavanja med Italijani samimi.
385. **Iz partizanskih spominov borca VII. UB »Franceta Prešernaka.** Gorenjski glas, Kranj 14. VI. 1951, št. 24 — 5. VII. 1951, št. 27.
386. **Iz slavnih dni.** Slovenski Jadran, Koper 16. X. 1953, št. 42. Članek opisuje partizanski boj z Nemci na Vojščici na Primorskem in drzno rešitev kurirke Sonje iz goriške bolnišnice.
387. **Iz Stjenkove sabotajne skupine.** Borec 1951, str. 271—272.
388. **Iz suženjstva z borbo v svobodo.** Primorski dnevnik, Trst 6. IX. 1953, št. 212. Kratek pregled osvobodilnega gibanja na Primorskem do kapitulacije Italije.

389. J.: Spomini na Ljubljano 1941—1945. Čudna rešitev. Gradimo 11. V. 1951, št. 28.
390. Jakac Božidar: Naša pot v Jajce 1943. Naši razgledi 21. XI. 1953, št. 23.
Opis doživljanja poti in bivanja v Jajcu.
391. Jakac Božidar: Skozi zasede in težave na drugo zasedanje. SPor 27. novembra 1953, št. 280.
Spomini na potovanje slovenske delegacije v Jajce.
392. (Jakofčič Karolina)-c: Nismo pozabili in nikdar ne bomo! Dolenjski list, Novo mesto 25. IV. 1952, št. 17.
Pripovedovanje Karoline Jakofčičeve s Klasinca o njenem sinu, ki so ga ubili belogardisti.
393. (Jan Ivan): Poslednji vzpon Anževega Miha. LdP 4. III. 1951, št. 54.
394. Jan Ivan: Pred dnevom oboroženega odpora. LdP 10. VI. 1951, št. 135 — 13. VI. 1951, št. 137.
Memoari o začetkih partizanstva na Gorenjskem v letu 1941.
395. (Jan Ivan): Titova vas pod Stolom. Gorenjski glas, Kranj 10. V. 1952, št. 19.
Opis partizanskega zatočišča na pobočju Stola.
396. J(an) I(van): Čez najtežje dni k novim zmagam. Zapiski o III. sovražni ofenzivi. Ljubljanski dnevnik 15. V. 1952, št. 114.
397. Jan Ivan-Srečko: Komandant Karlo je padel. Ljubljanski dnevnik 16. junija 1952, št. 167.
Opis partizanske akcije na Gorenjskem 7. X. 1944.
398. Jan Ivan-Srečko: Terenci. LdP 19. VII. 1952, št. 29.
Opis naporenega dela terenskega aktivista na Gorenjskem.
399. Jan Ivan: Sosedje pod Stolom in Begunjščico. Gorenjski glas, Kranj 26. VII. 1952, št. 31.
Prikazuje sodelovanje ljudi okoli Begunj in Drage z osvobodilnim gibanjem.
400. J(an) in I(van): Boj za Dolomite. Ljubljanski dnevnik 14. VIII. 1952, št. 191.
Spomin na boje v Dolomitih pri Ljubljani junija 1942.
401. Jan Ivan: Iz spominov na hude dni pod Storžičem in Krvavcem. Ljubljanski dnevnik 17. XII. 1952, št. 296 in 18. XII. 1952, št. 297.
402. Jan Ivan-Srečko: Pred enajstimi leti v gorenjskem kotu. Borec 1952, str. 211—214.
Oris partizanskih začetkov na Gorenjskem.
403. Jan Ivan-Srečko: Trikrat brez uspeha. Borec 1952, str. 318—319.
Pisec opisuje akcijo Kokrškega odreda v Lomu nad Tržičem konec novembra 1944.
404. Jan Ivan-Srečko: Na Štajersko po orožje. Večer, Maribor 12. III. 1953, št. 60 — 19. III. 1953, št. 66.
Reportaža o potovanju enote Kokrškega odreda v Gornji grad po orožje jeseni 1944.
405. Jan Ivan: Med Zirovnico in Javornikom. Ljubljanski dnevnik 21. III. 1953, št. 66.
Pisec razlaga pripravo na akcijo na železniški most pri Mostah in opiše akcijo.
406. (Jan Ivan): 11. obletnica Kokrškega odreda. Ljubljanski dnevnik 11. junija 1953, št. 134.
Reportaža o borbi v Lomu nad Tržičem novembra 1944.
407. Jan Ivan: Zdravo, gorenjski borci! Pred proslavo 11. obletnice kokrškega odreda. LdP-Borba 11. VI. 1953, št. 149.
408. (Jan Ivan): Polovico Gorenjcev bi Nemci izselili, če ... Ljubljanski dnevnik 17. VII. 1953, št. 165.
Oris nemških namenov s Slovenci na Gorenjskem in začetne partizanske aktivnosti.
409. Jan Ivan-Srečko: Ustanovitev Prešernove brigade. Borec 1953, str. 199.

410. **Jarc Janko: Miran Jarc v partizanih.** Obzornik 1951, str. 132—140.
Pisec prikazuje, kako je ob partizanski akciji na transport internirancev pri Verdu prišel v partizane, kako je prišel k IOOF in kako je umrl ob roški ofenzivi.
411. **(Jarc Janko): Ljubljana ognjišče upora.** Tovariš 1951, str. 186.
Prikazuje Ljubljano kot sedež vodstva osvobodilnega gibanja v letu 1941.
412. **Jarc Janko: Boj Ljubljane v letu 1942.** Koledar Prešernove knjižnice 1952, SKZ, Ljubljana [1951], str. 97—106.
Na poljuden način prikazuje osvobodilno gibanje in okupatorsko protiakktivnost v Ljubljani 1942.
413. **Jarc Janko: Boj za Metliko julija 1944.** LdP 8. IV. 1951, št. 84.
Pisec prikazuje napad nemških, ustaških in mongolskih čet na Metliko ter koordinirane protiakcije slovenskih in hrvatskih brigad za osvoboditev Metlike.
414. **J(arc) J(anko): K 10. obletnici umora Franca Špeharja.** Dolenjski list, Novo mesto 10. XI. 1951, št. 45.
Na podlagi italijanskega akta osvetljuje pisec umor belokranjskega kmeta.
415. **J(arc) J(anko): Boji za Žužemberk julija 1943.** Tovariš 1952, str. 491.
Prevod italijanskega akta, ki opisuje operacije pri Žužemberku v dneh od 25. do 28. VII. 1943.
416. **(Jarc Janko): Nastanek in razvoj prvih partizanskih čet v Sloveniji.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.
Kratek pregled NOB v Sloveniji 1941 in v prvi polovici 1942.
417. **J(arc Janko): Belokranjski partizani po katastrofi na Gornjih Lazah.** Dolenjski list, Novo mesto 19. XII. 1952, št. 51.
Pisec opisuje usodo belokranjskih partizanov v zadnjih tednih pred koncem 1941 in v začetku 1942.
418. **Jarc Janko: Napad pri Gribljah 6. IX. 1941.** Borec 1952, str. 295—297, 315 do 318.
Pisec prikazuje partizanski napad na italijansko trensko kolono, tako da navaja izjave še živih prič in nato doda predvsem italijanske akte, ki pričajo o napadu, jih na kratko ocenjuje in naposled izvaja zaključke.
419. **Jarc Janko: Bela krajina v uporih.** Kronika 1953, str. 3—15, 90—97, 163 do 171.
Na osnovi italijanskega in partizanskega gradiva ter memoarskih zapiskov napisan obsežen pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Beli krajini v letu 1941. V uvodu se avtor dotakne progresivnega gibanja v Beli krajini pred vojno, v vojnem času pa opiše politično in vojaško stran do konca oktobra 1941.
420. **Jarc Janko: Prvi talci na Dolenjskem.** Dolenjski list, Novo mesto 17. julija 1953, št. 28.
Na podlagi italijanskih dokumentov prikazuje italijansko divjanje proti osvobodilnemu gibanju v ljubljanski pokrajini.
421. **J(arc) J(anko): Novo mesto ob prvi osvoboditvi leta 1943 v luči nekaterih dokumentov.** Dolenjski list, Novo mesto 4. IX. 1953, št. 35.
422. **J(arc) J(anko): Ob deseti obletnici osvoboditve taborišča na Rabu.** Dolenjski list, Novo mesto 4. IX. 1953, št. 35.
Pisec prikazuje nastanek taborišča, življenje v taborišču in osvoboditev.
423. **Jarc J(anko): »Premalo ubijate«.** SPor 13. IX. 1953, št. 216.
Pisec riše italijansko ravnanje z ljudmi na okupiranem ozemlju.
424. **(Jarc Janko): 29. oktober — praznik Novega mesta.** Dolenjski list, Novo mesto 25. X. 1953, št. 42.
Članek prikazuje partizanstvo na Dolenjskem v zadnjih mesecih l. 1941.
425. **Jarc Janko: Kostanjevica in njena okolica v času narodnoosvobodilne vojne.** Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja, Kostanjevica 1953, izd. Pripravljalni odbor obletnice Kostanjevice, str. 77 do 102.
Delno na literaturi, delno pa na lokalnih arhivih napisan prikaz dogodkov v Kostanjevici med italijansko in nemško okupacijo.

426. **Jarc Janko:** Ko je šel vihar čez Dolenjsko. Tovariš 1953, str. 681.
Pregled NOB na Dolenjskem.
427. **Javor Mile:** Dolomitski punt. Borec 1953, str. 87—90.
Reportaža o napadu Hruševčanov na Italijane spomladi 1942, ko so se vračali s Ključa.
428. **(Jazbec Lojze):** Bilo je v pohorskih gozdovih. Spomini naših partizanov. Naše delo, Krško 31. III. 1951, št. 4.
429. **(Jazbec Lojze):** Iz zgodovine Kozjanskega odreda. Naše delo, Krško 19. VII. 1951, št. 10 in 7. VIII. 1951, št. 11.
Opisuje aktivnost partizanov na Kozjanskem od konca 1943 dalje.
430. **Jazbinšek Avgust-Iko:** Prevarala sva Italijane... Dolenjski list, Novo mesto 29. VIII. 1952, št. 35.
431. **Jelen Franc:** Tragedija v bazi OO-OF Prevalje 11. II. 1945. Glas Mežiške doline, Mežica 1. IX. 1952, št. 7.
432. **Jelinčič (Zorko):** Začetki Osvobodilne fronte v internacijskem taborišču v Iserniji. Primorski dnevnik, Trst 23. IX. 1951, št. 225 in 25. IX. 1951, št. 226.
433. **Jeras Josip:** Na 1 partizana — 35 Nemcev. Pred desetimi leti na Kostavski planini. Gorenjski glas, Kranj 7. III. 1953, št. 10.
Pisec opisuje boj kamniškega bataljona z Nemci v decembru 1942.
434. **Jeras Jože:** Na drugo zasedanje AVNOJ-a. SPor 29. XI. 1953, št. 282.
Odlomek iz avtorjevih spominov od 8. do 30. XI. 1943.
435. **Jeras Jože:** Slovenska delegacija na II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu. Tovariš 1953, str. 1354.
Poročilo udeleženca o zasedanju.
436. **Jeras Josip:** Na zgodovinski poti. Borec 1953, str. 307—310.
Spomini na pot in bivanje v Jajcu na II. zasedanju AVNOJ-a.
437. **Jerič Mihael:** Naš dan vstaje. Organizacijski vestnik CMD 1953, str. 360 do 363.
Pisec opisuje sestanek v Lendavi, kjer so 13. julija 1941 prekmurški duhovniki s protestom sprejeli madžarskega škofa in njegovo spremstvo.
438. **Jerin Marjan:** 27. april 1944 — dan ustanovitve Kozjanskega odreda. Naše delo, Krško 17. IV. 1952, št. 7.
439. **Jerin Marjan:** Bohor žari. Naše delo, Krško 28. XI. 1952, št. 23.
Kratek pregled NOB na Kozjanskem.
440. **(Jerin Marjan):** Brežiški pohod. Naše delo, Krško 5. XII. 1952, št. 24 — 7. II. 1953, št. 5.
441. **Jerkič Branko:** Zadnji dnevi pred zmago na Krasu. LdP-Borba 6. septembra 1953, št. 224.
Prikaz bojev druge brigade KNOJ-a na Primorskem v dneh pred osvoboditvijo.
442. **Jernejc Franc-Milče:** Prvič na Primorsko. Borec 1953, str. 248—249.
Spomini na dogodke v juliju 1942, ko so se partizani spretno izvili iz nemškega obroča in se premaknili na Primorsko.
443. **Jernejčič Tone, podpolkovnik:** Delo Narodne zaščite v okraju Logatec med NOB in ob osvoboditvi. Ljudski miličnik 25. IV. 1951, št. 16.
444. **Ješovnik Ljudmila:** V nemških taboriščih. Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, izd. Okrajni odbor ZVVI, Maribor 1953, str. 53—59
Spomini na mučenje in trpljenje v nemških taboriščih.
445. **Jeza Franc:** Sodobna slovenska problematika. Stvarnost, Trst 1951/1952, str. 131—140.
V obliki načelnega ocenjevanja začetkov osvobodilnega gibanja in nekaterih ljudi skuša pisec priznati in hkrati tudi zmanjšati pomen sodelujočih v osvobodilnem gibanju.
446. **Jeza Franc:** Sodobna slovenska problematika. Stvarnost in Svoboda, Trst 1952, str. 3—21.
V razpravi se pisec ponovno ozira na čas narodnoosvobodilnega boja ter pri tem ocenjuje in karakterizira fakta in komponente, ki so sovplivale na razvoj narodnoosvobodilnega gibanja.

447. **Jež Pavel, major: Največja bitka v Brdih.** Nova Gorica, Postojna 5. julija 1951, št. 26.
448. **Jl: Naše žene.** Slovenski Jadran, Koper 28. VIII. 1953, št. 35.
Oznaka aktivistke Milke Gregorčičeve-Anice in njenega delovanja.
449. **J-o: Ujetnik.** Iz spominov na »Gorenjski odred«. Gorenjski glas, Kranj 22. III. 1951, št. 12.
450. **Jovan Ljubo-Saša: Prvi stik slovenskih partizanov z maršalom Titom in vrhovnim štabom v Solakovi kuli.** Borec 1952, str. 343—346.
Spomini na potovanje slovenske patrulje v Vrhovni štab sredi 1942.
451. **Jože Gregorčič — narodni heroj gorenjskih partizanov.** SPor 20. VII. 1951, št. 168.
452. **J.P.: Uspešno delo oddelkov NZ v Mostah.** Ljudski miličnik 9. X. 1951, št. 39.
453. **J.Š.: Naša vigred.** Iz spominov koroškega partizana Srečka. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 210—222.
454. **Jug Drago-Gruden: Po orožje.** Večer, Maribor 29. VII. 1953, št. 203.
Spomin na partizanski napad na Italijane v Čeginju pri Tolminu zaradi pridobitve orožja leta 1942.
455. **Junak kamniškega bataljona.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Oznaka borca Matija Blejca-Matevža in njegove aktivnosti na Gorenjskem.
456. **Junak naše ljudske revolucije, Marok-Kolman Alojz.** Naše delo, Krško 31. XII. 1951, št. 17.
Kratka biografija, napisana ob proglasitvi za narodnega heroja.
457. **Junaki naše ljudske revolucije.** Ljubljanski dnevnik, 24. XII. 1951, št. 148 — 28. XII. 1951, št. 151.
Življenjepis narodnih herojev Janka Rudolfa, Jožeta Klanjščka, Oskarja Kovačiča, Franca Salomona, Jožeta Slaka-Silva, Jožeta Mihelčiča, Vlada Miklavca, Mirka Perca in Majde Vrhovnikove.
458. **Junaško se je dvignila naša borbena Ljubljana.** SPor 22. VII. 1952, št. 172.
Prikaz aktivnosti Ljubljane v dobi italijanske okupacije.
459. **(Jurčič Ciril): Jurčičev pranečak pripoveduje, kako je bilo med okupacijo.** Ljubljanski dnevnik 3. IX. 1952, št. 208 — 5. IX. 1952, št. 210.
460. **Jurečič Jerko: Jekleno srce.** Borec 1952, str. 51—53.
Reportaža o slovenskem partizanu, ki je postal tankist.
461. **Juriševič Fran-Brundo: O delovanju gospodarske komisije za Brkine in Slovensko Istro.** Slovenski Jadran, Koper 11. IX. 1953, št. 37.
462. **Justin: Junaštva bolničarjev v NOB.** Slovenski Jadran, Koper 28. XI. 1952, št. 48.
463. **Juvančič Ivo: »Mai una indicazione«.** Dokumenti o narodnoosvobodilni borbi na Primorskem v letu 1942. Ljudski tednik, Trst 20. I. 1951, št. 248.
Pisec govori o protipartizanskem delovanju generalnega inšpektorata javne varnosti, ki so ga ustanovili Italijani leta 1942.
464. **Juvančič Ivo: Prve čete na Primorskem.** Borec 1951, str. 225—227, 269 do 270.
465. **Juvančič Ivo: Pohod prvega primorskega bataljona.** Kdaj in kako je padel njegov komandant Štane Kovač-Smeli. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99.
466. **J(uvančič) I(vo): Kako so znali partizani napadati in Italijani bežati.** Primorski partizani v luči in sodb italijanskih poročil. Primorski dnevnik, Trst 18. VII. 1951, št. 168 in 19. VII. 1951, št. 169.
467. **J(uvančič) I(vo): Zakaj je italijanska vojska usodno noč bežala iz Cerknega.** Primorski dnevnik, Trst 19. VII. 1951, št. 169 in 20. VII. 1951, št. 170.
Pisec prikazuje paničen beg Italijanov v Cerknem v dneh vojne napovedi Jugoslaviji, ki je nastal zaradi prodora jugoslovanske patrulje.
468. **(Juvančič)-Ivančič Ivo: Začetki in posebnosti osvobodilnega boja na Primorskem.** Primorski dnevnik, Trst 4. X. 1951 — 9. X. 1951, št. 238.
469. **Juvančič Ivo: Uradni dokumenti o ropih italijanske vojske.** Primorski dnevnik, Trst 16. X. 1951, št. 244 in 17. X. 1951, št. 245.

- Na podlagi arhivskih dokumentov prikaže pisec italijansko ropanje v slovenskih vaseh v Baški grapi, od koder so zaradi napada na Jugoslavijo evakuirali prebivalstvo.
470. **Juvančič I(vo): Marko Redelonghi.** Jadranski koledar 1952, Trst [1951], str. 107—108.
Prikaz zadnje akcije in smrti junaškega Slovenca iz Beneške Slovenije.
471. **Juvančič Ivo: Uporni Trst.** Slovenski Jadran, Koper 16. V. 1952, št. 20.
Skica uporniške dejavnosti v Trstu v dobi NOB.
472. **Juvančič Ivo: Partizanski boji v Slovenskem Primorju.** Od Nanosa do III. sovražne ofenzive. Slovenski Jadran, Koper 12. IX. 1952, št. 37.
473. **Juvančič Ivo: Kako je rasel uporni duh v revnih vaseh Beneške Slovenije.** Primorski dnevnik, Trst 2. XI. 1952, št. 265.
Opis življenja Beneških Slovencev v vojnih letih, preden se je razvil med njimi narodnoosvobodilno gibanje.
474. **Juvančič I(vo): Orehovška grapa 24. decembra 1942.** Primorski dnevnik, Trst 24. XII. 1952, št. 309.
Opisuje boj 9 partizanov z več sto Italijani po skromnih podatkih italijanskih aktov in spominih Janka Baškega.
475. **Juvančič I(vo): Borba Slovenskega Primorja za svobodo.** Slovensko Primorje v luči turizma, Ljubljana 1952.
Na str. 200—205 daje avtor kratek pregled narodnoosvobodilnega boja na Primorskem.
476. **(Juvančič Ivo): Resnica v oči bode.** Borec 1953, str. 60—61.
Na prevodu akta iz notranjega ministrstva v Rimu prikazuje pisec moč partizanskega gibanja na Primorskem poleti 1942.
477. **Juvančič Ivo: Nastanek primorskih brigad.** Borec 1953, str. 227—230.
Kratka in kondenzirana skica vojaških enot na Primorskem po kapitulaciji Italije.
478. **Juvančič Ivo: Če so oni — nismo mi pozabili.** Borec 1953, str. 283—285.
Na prevodu italijanskih dokumentov kaže pisec metode italijanskih generalov v okupirani Sloveniji.
479. **Juvančič Ivo: Italijanska »zvestoba« in strah.** Borec 1953, str. 367—369.
Razglabljanje o italijanskih enotah, ki so operirale na Primorskem pred kapitulacijo. Pisec ugotavlja enote na osnovi zelo nepopolnih arhivskih dokumentov in skromnih partizanskih izjav.
480. **Juvančič I(vo): Primer italijanske šovinistične publicistike.** Naši razgledi 14. II. 1953, št. 3.
Pisec prikazuje protislovne obdelave vojnih dogodkov na Primorskem v italijanski publicistiki, zlasti v zvezi s knjigo F. Gigliotti: Gorizia cimitero senza croci.
481. **J(uvančič) I(vo): Kako je padla prva partizanka v Slovenskem Primorju.** Primorski dnevnik, Trst 3. III. 1953, št. 53.
Dodatno gradivo k spomenici »Centro studi adriatici« — italijanska hajka na Banško planoto 12. XI. 1942.
482. **Juvančič Ivo: Naše prve partizanske čete.** Primorski dnevnik, Trst 18. VII. 1953, št. 170 in 19. VII. 1953, št. 171.
Prikaz partizanskih začetkov na Primorskem v letu 1941 in 1942.
483. **Juvančič Ivo: »Beneški Slovenci so podali roke Bricem in Tolmincem«.** Ob desetletnici bojev brigad goriške divizije septembra in oktobra 1945. Ldp-Borba 2. VIII. 1953, št. 194.
484. **Juvančič Ivo: Med Stolom in Matajurjem.** Primorski dnevnik, Trst 20. VIII. 1953, št. 197.
Prikaz bojev ob Zgornji Soči v mesecih po kapitulaciji Italije.
485. **Juvančič Ivo: 30 Italijanov in puškomitraljez na 1 partizana.** Ldp-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Pisec prikazuje na podlagi italijanskega dokumenta italijansko akcijo na Nanosu aprila 1942.
486. **(Juvančič)-Lovrin Ivo: Ob desetletnici primorskih brigad.** Tovariš 1953, str. 941—942.
Oris primorskega partizanstva.

487. **Juvančič Ivo:** Aretacija in smrt profesorja Šeška. Tovariš 1953, str. 1138.
488. **Juvančič Ivo:** Slovensko Primorje v osvobodilnem boju. Slovensko Primorje in Istra (slovenska izdaja), izd. Rad, Beograd 1953, str. 341—481. Na osnovi arhivalnih virov in nekaj literature napisana razprava o so-delovanju primorskih Slovencev v osvobodilnem boju. Razvoj je prikazan v prvi vrsti po vojaški liniji razvojnih faz: čete, bataljoni, odredi, brigade, korpus. Delno vpletena, delno dodana so poglavja o ljudski oblasti, italijanskih enotah v IX. korpusu, prekomorskih brigad, Brkini. Pivki in Istri ter posebej še o Trstu. Delo kaže tudi znake osebnega opažanja narodnoosvobodilnega procesa v Slovenskem Primorju.
489. **K.:** Proslava 1. maja v osvobojenem koncentracijskem taborišču v Dachau. Gorenjski Glas, Kranj 25. IV. 1951, št. 17.
490. **-k:** V borbah se je kalilo bratstvo naših narodov. Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 57.
491. **K. A.:** Spomini na »partizansko« šolo v Lipnici. Prosvetni delavec 20. IV. 1951, št. 7—9.
492. **Kako je kolektiv trboveljske elektrarne preživel vojna leta od 1941 do 1949.** Zasavski vestnik, Trbovlje 22. VII. 1952, št. 29.
493. **Kako je škedenjski bataljon preprečil, da bi se Nemci in fašisti rešili iz obroča.** Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1953, št. 104.
494. **Kako so nacisti pripravljali napad na Jugoslavijo.** Zapiski s procesa proti nacističnim vojnim zločincem pred mednarodnim vojaškim sodiščem. Primorski dnevnik, Trst 15. IV. 1951, št. 89.
495. **Kako so pripravljali ponemčevanje Spodnjega Štajerskega.** Tovariš 1951, str. 311. Pisec se v članku dotika tudi prvih mesecev okupacije.
496. **Kambič Ciril:** Poslednjič na Gorico. Večer, Maribor 3. IX. 1953, št. 207. Opis osvobodilnega pohoda na Gorico ob koncu aprila 1945.
497. **K(ampiut) I(van):** Ob 11. obletnici prvih ustreljenih talcev v Celju. Savinjski vestnik, Celje 20. VI. 1953, št. 24. Opis ustrelitve talcev v celjskem »piskru« 18. VI. 1942.
498. **Kandrič Franc-Štajerc Rudi:** Spomini na delo Narodne zaščite. Ljudski miličnik 21. II. 1951, št. 6 — 11. IV. 1951, št. 14. Pisec podrobno prikazuje delo Narodne zaščite od 1941 do začetka 1945. Prikazuje delo NZ v nekdanjih okrožjih Velike Lašče in Ribnica, nato pa še v poverjeništvu na Štajerskem.
499. **K(aplan) E(rnest):** Spomini na Rab. Posavski tednik, Krško 8. VIII. 1953, št. 31.
500. **Kardelj Edvard:** 10 let ljudske revolucije. Referat na tretjem kongresu Osvobodilne fronte. Novi svet 1951, str. 396—478. Na dobo Osvobodilne fronte se nanaša samo poglavje »Osvobodilna fronta slovenskega naroda in ljudska revolucija« na str. 406—430. Referat je ponatisnilo Delo 1951, št. 2—3, na str. 10—91, poglavje o OF na str. 20—44, Komunist 1951, št. 2—3 pa na str. 49—135 oziroma zadevno poglavje na str. 59—85, vendar s spremenjenim naslovom — »Osvobodilna vojna in ljudska revolucija«. — Pisec v sintetični obliki oriše dobo narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Zraven razloži pomembnejša dejstva v štiriletnem razvoju Osvobodilne fronte.
501. **(Kardelj Edvard):** O pričetku velike italijanske poletne ofenzive proti slovenskim partizanskim enotam 1942. Iz pisma Edvarda Kardelja Ivu-Loli Ribarju. Primorski dnevnik, Trst 26. IV. 1952, št. 181.
502. **(Kardelj Edvard):** Ustanavljanje in razvoj JNA. Pisma tovariša Edvarda Kardelja Loli Ribarju julija 1942. LdP 19. VII. 1952, št. 29.
503. **(Kardelj Edvard):** O Borisu Kidriču. SPor 22. VII. 1953, št. 171. Pisec opisuje vlogo Kidričeve osebnosti v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.
504. **(Kardelj Edvard):** V ognju zgodovinske borbe za obstoj našega ljudstva. Razgovori s tovarišem Edvardom Kardeljem ob dnevu vstaje slovenskega ljudstva. LdP-Borba 22. VII. 1953, št. 185.

- Edvard Kardelj riše po spomilih svoja opažanja o pomembnih dogodkih v razvoju NOB od aprila 1941 do 1944, ko se je Vrhovni štab preselil na Vis.
505. (Kardelj Edvard)-Bevc: Uveljavljanje neodvisne zunanje politike med vojno. LdP-Borba 29. XI. 1953, št. 298.
Odlomek iz Kardeljevega pisma Titu, v katerem govori o položaju v Sloveniji poleti 1942, o sovražni ofenzivi, o partizanski vojski in akcijah v Sloveniji, o možnostih nadaljnje mobilizacije in o nekaterih političnih vprašanih KPS.
506. Kastelic Slavko: Krški odred. Dolenjski list, Novo mesto 5. IX. 1952, št. 36.
507. (Kavčič Antonija): Mater padlih borcev za svobodo ne bomo nikoli pozabili. Primorski dnevnik, Trst 1. III. 1952, št. 53.
508. Kavčič Pavle in Zakelj Milan: Borbe Cankarjevega bataljona v Dražgošah. Invalidski vestnik 26. XII. 1951, št. 24.
509. Kavšek Dušan-Turk Viljem-Zgonc Dušan: Da se ne bo nikoli več ponovilo. Slovenski Jadran, Koper 9. X. 1953, št. 41.
Statistični podatki o okupatorskem požiganju v Istri.
510. Karničnik Ignac: Iz partizanskih akcij 1942. leta. Dolenjski list, Novo mesto 23. I. 1953, št. 3.
511. Karolčev Danilo: Od »Battaglione speciale« do I. prekomorske brigade. Primorski dnevnik, Trst 9. VIII. 1953, št. 189 — 28. VIII. 1953, št. 204.
Reportaža o organizaciji primorskih Slovencev, ki so jih Italijani mobilizirali v posebne oddelke, pozneje pa so prešli na stran partizanov in se vključili v prekomorske brigade.
512. -Kč-: Ob desetletnici Lackove aretacije, mučenja in smrti. Ptujski tednik, Ptuj 22. VIII. 1952, št. 54.
513. K. D.: Tonček Dežman — edini še živeči narodni heroj na Gorenjskem. Gorenjski glas, Kranj 27. IX. 1952, št. 40.
Kratek historiat.
514. Kenda Vladimir: Čez Doberdob. Primorski dnevnik, Trst 7. VIII. 1953, št. 187.
Pisec kaže rezultate dela partizanskega dezerterja na Krasu, kjer je izdajal, in njegovo likvidacijo.
515. (Kerenčič Jože): Tako so se poslavljali talci. Delavska enotnost 20. VII. 1951, št. 30.
516. Kermavner Lojze: Častno so padli, a klonili niso. Invalidski vestnik 9. XII. 1952, št. 23.
Spomini na tragično usodo bataljona na Pokljuki 15. XII. 1943.
517. (Keršmanc Jože): O »kričaču« in njemu podobnih partizanskih zvezah. SPor 17. X. 1953, št. 245.
518. K. F.: Niso se predali... ponovno so rajši smrt izbrali! Spomin na junško smrt 12 junakov-partizanov, ki so padli na Okroglem 18. IV. 1942. Gorenjski glas, Kranj 19. IV. 1951, št. 16.
519. Kiauta Ladislav: Pričelo je snežiti. Priroda, človek in zdravje 1953, str. 8—12, 41—44, 73—76, 105—108.
Reportaža o bojih XIV. divizije na Kozjanskem po prihodu na Štajersko. Pri opisih se avtor omejuje predvsem na bolnike, krajev in časa pa ne opredeli.
520. Kiauta Ladislav: Po besedi »Tito« smo se spoznali. Tovariš 1953, str. 337 do 339.
Reportaža o boju v zraku med zavezniškimi in nemškimi letali ter svidenju z rešenim ameriškim letalcem.
521. Kincl Franjo: Pot v Svobodo. Ob sedmi obletnici Dachaua. Savinjski tednik, Celje 29. IV. 1952, št. 17—18.
522. Kjer so padle naše žrtve — tam so naše meje. Prosvetni delavec 20. IV. 1951, št. 7—9.
Članek podaja življenjepisa Staneta Žagarja in Anice Černejeve, nato pa seznam padlih in ubitih učiteljev in profesorjev.

523. **K. J. V. A.: Predaja fašistične postojanke — Generalski stol.** SPor 24. decembra 1952, št. 305.
Članek prikazuje, kako so slovenski kurirji na poti iz Hrvaške v Slovenijo po kapitulaciji Italije dosegli predajo italijanske posadke.
524. **(Kladnik Savo): Poslovilno pismo tov. Sava Kladnika, ki ga je pisal pred ustrelitvijo svojim staršem.** Naše delo, Krško 17. IV. 1952, št. 7.
525. **(Klanjšek Jože-Vasja): Po potih slavne XIV. divizije.** Delavska enotnost 21. XII. 1951, št. 52 — 7. III. 1952, št. 11.
526. **Klanjšček Zdravko-Kramar Janez: Partizanski zakon — pomemben dokument vstaje.** LdP 21. VII. 1951, št. 115.
Ponatis besedila in kratka argumentacija, da je besedilo avtentično.
527. **Klanjšček Zdravko: Prvi slovenski učbenik za partizanske poveljnike.** Borec 1952, str. 123—124.
Pisec riše pomen te knjige za partizanstvo v letu 1941 in ponatiskuje nekaj odlomkov.
528. **Klanjšček Zdravko: Dva dokumenta bratstva v orožju.** LdP 19. VII. 1952, št. 29.
Na podlagi ustnih in pisanih sporočil kaže pisec stike med slovenskimi in hrvaškimi partizani v letu 1941 in 1942.
529. **Klavora Humo: Kronika o Čezsoči.** Prosveta, Chicago 20. VII. 1951, št. 141 — 25. VIII. 1951, št. 168.
Članek opisuje čas pred vojno, fašistični režim, slovensko delovanje proti njemu, nato čas vojne, zavezniško okupacijo in čas po zedinjenju z Jugoslavijo. Za vojni čas navaja biografije važnejših aktivistov Skalarja, Ivančiča, Klavorove itd.
530. **Klemenčič Dore-Maj: Nekaj bežnih misli ob partizanski umetnosti.** Socialistična misel 1953, str. 187—193.
Označba risb in grafike, ki so nastale od začetka partizanskega upora do osvoboditve.
531. **Klinar Slavko: Partizanski otrok sredi sovražnikovih postojank.** Ljudski glas, Murska Sobota 6. XII. 1951, št. 48.
532. **Klinar Slavko: Založna v rudarskem jašku.** Ljudski glas, Murska Sobota 24. VII. 1952, št. 30.
Memoarski prispevek o nemškem pokolu slovenskih ljudi 27. IV. 1954.
533. **K(linar) S(lavko): Padel je prvi ustaš v Zagrebu.** Obmurski tednik, Murska Sobota 10. VII. 1953, št. 28.
Pisec prikazuje, kako je Vinko Megla v Zagrebu ubil ustaša.
534. **(Klinar Slavko): Vinko Megla je v srcih ljudi zapisan kot narodni heroj.** Obmurski tednik, Murska Sobota 10. VII. 1953, št. 28.
Prikaz Meglove osebnosti kot aktivista v narodnoosvobodilnem gibanju.
535. **Klinar Slavko: Pripoved prleške partizanke Anice.** Borec 1953, str. 156 do 157.
Spomini na aktivistično delo v obmurskih krajih.
536. **Kljub tujemu vojaštvu, kljub sovražni policiji, kljub preganjanjem in italijanski iredenti so imeli Slovenci v Trstu med narodnoosvobodilno vojno svoje jezikovne tečaje.** Primorski dnevnik, Trst 4. X. 1952, št. 240.
537. **(Klukej Franc): Spomini na partizanske dni.** Iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe. Zasavski vestnik, Trbovlje 31. VII. 1952, št. 30.
Pisec opisuje začetke partizanstva in prve akcije v Zasavju leta 1941.
538. **K. M.: Leta 1941 v izgnanstvo v Petrinjo.** Zasavski vestnik, Trbovlje 9. VIII. 1951, št. 32.
Prikaz izseljevanja Slovencev na Hrvaško.
539. **K. M.: Zakaj je gorelo Ustje.** Primorski dnevnik, Trst 1. IX. 1953, št. 207.
540. **Kocbek Edvard: Točka dvajset.** Tovariš 1951, str. 187.
Odlomek iz dnevnika o začetku življenja na novi bazi na Rogu.
541. **Kocbek Edvard: S poti v Jajce.** Tovariš 1951, str. 525—527. Memoari o potovanju na zasedanje AVNOJ-a v Jajce.
542. **Kobal Slavko: Prva borba.** Spomini borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 21—24

543. **K(obe) S(lavko):** *Aprilski dnevi pred dvanajstimi leti.* Ljubljanski dnevnik 11. IV. 1953, št. 84.
Oris zmede in razkroja ob propadu stare Jugoslavije.
544. **(Kodrič Branko-Bračič Mirko):** *XIX. SNOUB Srečka Kosovela.* Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 49—56.
Po različnih virih napisan historiat brigade.
545. **Kodrič Edo, kapetan: Kosovelova XIX. udarna brigada v prvi ofenzivi.** Slovenski Jadran, Koper 22. V. 1953, št. 21 — 9. X. 1953, št. 41.
546. **Kodrič Tone: Juriš slovenske vojske na Gospič.** Iz borb V. prekomorske brigade. Ljubljanski dnevnik 4. IX. 1953, št. 206.
547. **(Kogej Vasja): Pred 10 leti v Beneški Sloveniji.** LdP-Borba 6. VIII. 1953, št. 198.
Spomini na boje v jeseni 1945.
548. **(Kogej Vasja): V Beneški Sloveniji.** Primorski dnevnik, Trst 28. VIII. 1953, št. 204.
549. **(Kogej Vasja): XVIII. SNOUB »Bazoviška«.** Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 59—48.
Po pisanih in memoarskih virih napisan historiat brigade.
550. **Kogelnik Roman: Zapiski iz velikega časa NOB na Koroškem.** Koroški fužinar, Ravne 30. V. 1952, št. 4—6.
Pisec opisuje večje akcije Vzhodnokoroškega odreda od junija do septembra 1944.
551. **Kogelnik Roman: NOB na Koroškem. Zapiski iz velikega časa.** Koroški fužinar, Ravne 29. XI. 1952, št. 10—12.
Po kronološkem redu opisuje partizanske boje severno od Drave v letih 1944 in 1945.
552. **Kogelnik Roman: Za Plaznikove v Bistri en nemški tank.** Koroški fužinar, Ravne 26. II. 1953, št. 1—3 in 1. V. 1953, št. 4.
Pisec prikazuje pošiljanje angleške pomoči partizanom na Koroškem, akcijo proti Nemcem na Zgornjih Selah in pri Bistri.
553. **Kogelnik Roman: Srečanje onstran Drave.** Koroški fužinar, Ravne 1953, št. 11—12.
Opis prehoda koroških partizanov preko Drave v jeseni 1944 in pohod na Svinško planino.
554. **Kolar France: Spomini na prve dni življenja in borb II. SNOU brigade »Matija Gubec«.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 57.
555. **(Kolar V(ilko): Ko smo partizanski učitelji prvič zborovali.** LdP 15. februarja 1951, št. 59.
Opis učiteljske konference v okrožju Grosuplje-Stična februarja 1944.
556. **Kolar Vilko: Služba šolskega nadzornika za časa narodnoosvobodilne borbe.** Sodobna pedagogika 1951, str. 177—185.
557. **Kolenc Franc: Ko smo delili kruh s trpečimi brati.** Organizacijski vestnik CMD 1953, str. 189—192.
Črtica o razmerah v Prekmurju med okupacijo in zbiranje pomoči med duhovniki za one, ki so zaradi okupacije trpeli pomanjkanje.
558. **Komanova Manica: Arbe — Arbe... Rabski zbornik,** Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 75—76.
Opis prihoda internirancev na Rab in začetka novega življenja.
559. **(Komanova) Manica: Pogovor s sotrpinko.** Naša žena 1953, str. 230.
Prikaz usode novorojenčkov v koncentracijskem taborišču na Rabu.
560. **(Komavli Eda): V spomin talcem na Frankolovem.** Delavska enotnost 9. II. 1951, št. 7.
561. **(Komavli Eda)-ek: Ljudstvo je obsodilo.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Članek opisuje po pripovedovanju soudeležencev likvidacijo M. Natlačena in dvig milijona lir v banki v Ljubljani.
562. **Komelj Bogo: 27. marec 1941 v Beogradu.** Dolenjski list, Novo mesto 27. III. 1953, št. 6 in 3. IV. 1953, št. 7.
Pisec prikazuje puč v Beogradu, kakor ga je sam doživel ali imel priliko poslušati dogodke od drugih.

563. **Komic Franc: Obvestilo za sestanek: »Drevi — ob osmi uri«.** Delo, Trst 24. X. 1953, št. 264.
Spomini na aktivistično delo v Števerjanu.
564. **Kompoš Leni: Skozi rieve in težave izseljenišтва.** Svoboda, Celovec 1952, str. 62—64.
565. **(Könje Laci): Odlomki iz zapisov.** Ljudski glas, Murska Sobota 5. IV. 1951, št. 13.
566. **Konobelj Franc-Slovenko: Z gorenjskimi kurirji z Blegaša na Koroško.** Planinski vestnik 1951, str. 94—100.
Opis kurirske poti po Gorenjskem, toda razen poti se avtor dotika še številnih dogodkov, ki so bili zvezani s posameznimi kraji.
567. **Konobelj Franc-Slovenko: V Rožno dolino na Koroškem.** Planinski vestnik 1951, str. 169—174.
Opis partizanskih premikov po Rožu in Karavankah. Posebej prikaže rešitev Rusov v Bistrici v Rožu.
568. **Konobelj Franc-Slovenko: Padalci v Karavankah.** Planinski vestnik 1951, str. 338—340.
Oris reševanja padalcev iz ponesrečenih zavezniških letal.
569. **Konobelj Franc-Slovenko: Cankarjeva četa pod Stolom.** Borec 1951, str. 222—224.
Prikazuje začetke osvobodilnega gibanja na Gorenjskem.
570. **(Konobelj Franc)-Slovenko: Cimpkova in njuna skrivnost.** Jeseniški kovinar, Jesenice 18. VIII. 1951, št. 32.
Prikaz partizanskih srečanj v hiši Cimpkovich.
571. **Konobelj Franc-Slovenko: Zadnja stran iz knjige dveh junakov.** Poldetu Stražišarju in Francetu Potočniku. Jeseniški kovinar, Jesenice 1. IX. 1951, št. 34.
572. **(Konobelj Franc)-Slovenko: Delo črne roke.** Jeseniški kovinar, Jesenice 29. IX. 1951, št. 38.
Opisuje izdajanje črnorokca Sokliča.
573. **Konobelj Franc-Slovenko: ...in umirali so daleč od svojih domov.** Jeseniški kovinar, Jesenice 27. XI. 1951, št. 46—47.
Opisuje sodelovanje Primorcev in Gorenjcev na Gorenjskem in Primorskem.
574. **(Konobelj France)-Slovenko: Pred desetimi leti.** Jeseniški kovinar, Jesenice 22. XII. 1951, št. 50.
Opis dogodkov na Gorenjskem sredi decembra 1941.
575. **(Konobelj France)-Slovenko: Le Jože je ostal na Stolu.** Ob desetletnici borbe Cankarjeve čete na Stolu. Gorenjski glas, Kranj 8. III. 1952, št. 10 in 15. III. 1952, št. 11.
Prikaz nemške hajke in boj pri Prešernovi koči na Stolu.
576. **(Konobelj Franc-Slovenko): Bilo je pred desetimi leti: Gorenjski glas, Kranj 5. VII. 1952, št. 27.**
Pisec opisuje požig železniškega mostu pri Žirovnici na Gorenjskem.
577. **(Konobelj Franc)-Slovenko: Kako je Cankarjev bataljon zažgal železniški most v Mostah pri Žirovnici.** Gorenjski glas, Kranj, 20. VII. 1952, št. 29—30.
578. **(Konobelj France)-Slovenko: Žirovniška postaja je zgorela (15. sept. 1942).** Gorenjski glas, Kranj 13. IX. 1952, št. 38.
579. **(Konobelj France)-Slovenko: ...in začeli smo! Železar, Jesenice 1952, št. 11, str. 2—3.**
Pisec opisuje, kako so partizani 1941 minirali stolp električnega daljnovoda pri Dobravi.
580. **Konobelj Franc-Slovenko: Pred desetimi leti na Gorenjskem.** Borec 1952, str. 14—15.
Spomini na dogodke v Zgornji Savski dolini (Dovje) sredi decembra 1941.
581. **Konobelj Franc-Slovenko: Požig žirovniške postaje.** Borec 1952, str. 385 do 386.
Spomini na partizansko akcijo v Žirovnici septembra 1942.

582. **Konobelj Franc-Slovenko**: Partizani na Jesenicah. Planinski vestnik 1952. str. 454—457.
Opis napada na taborišče nemških ujetnikov na Jesenicah.
583. **Kopač Ivan**: Spomin na pohod XIV. divizije na Štajersko. Savinjski vestnik, Celje 14. II. 1953, št. 6.
584. **Kopač Ivan**: Nepozabna Bračičeva brigada na Bohorju. Savinjski vestnik, Celje 14. II. 1953, št. 6.
Oris boja z Nemci na Federmausu.
585. **Kopač Ivan**: V pohorskih bolnicah. Priroda, človek in zdravje 1952, str. 2 do 4, 33—34, 65—67, 97—100, 129—134, 161—168.
Spomini partizanskega zdravnika na zdravniško delo v partizanih na Štajerskem po prihodu XIV. divizije na Štajersko.
586. **Koprivec Ignac-Mlinar Ciril-Jože**: Zmaga Šercerjeve brigade pri Padežu. Ljubljanski dnevnik 6. IX. 1952, št. 211.
587. **Koprivnikar Tine**: Prvomajske akcije. Borec 1952, str. 137—138.
Spomini na akcijo zasavskega bataljona 1. V. 1943.
588. **(Koren Evald)**: Nemci so v deželi, orožja pa ni. Vestnik, Maribor 21. julija 1951, št. 170.
Opis partizanskih začetkov na Pohorju.
589. **Koroška v borbi**. Spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški. Celovec 1951, izd. Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, str. 224 + XL fotografij v bakrotisku, 8°.
Delno v obliki spominov, delno pa v beletristični obliki obdeluje knjiga vprašanja in dogodke na Koroškem med zadnjo vojno.
600. **(Koršič Mirko)**: Iz Italije in Afrike v domovino. Slovenski Jadran, Koper 14. VIII. 1953, št. 33.
Spomini prekomorskih brigad.
591. **(Kos Ivanka)-M. B.**: Sestra — a bratom je kakor mati. SPor 3. III. 1953, št. 52.
Spomini na usodo v Nemčijo pregnane družine.
592. **Kosmač France**: Milenko Knježević — deseti izmed bratov. Tovariš 1952, str. 675.
Reportaža o junaštvu Bosanca Kneževića, ki je padel na Štajerskem 1944.
593. **(Kosmač Stana)**: Primorske žene so mnogo žrtvovale za svojo svobodo. Tovariš 1953, str. 1069.
Odlomki iz organizacijskega dela primorskih žena.
594. **Ko so sredi grmenja topov na Primorskem oživele slovenske šole**. 22. oktober 1943 bo ostal v kroniki naše vasi velik zgodovinski dan. Glas naroda, New York 4. XII. 1953, št. 188.
Spomini na začetek slovenske šole v Cerknem, ki so jo ustanovili partizani.
595. **K(ošar Mirko)**: Spominu inž. Rada Iršiča-Grege. Vestnik, Maribor 21. julija 1951, št. 170.
596. **Košir Meta**: Soprova mati seje. Naša žena 1951, str. 125—126.
Oris zavedne kmečke Slovenke in njene družine, ki so jo Nemci pokončali leta 1942.
597. **K(ošir N(iko))**: Borbena pot Cankarjeve brigade. Tovariš 1952, str. 686 do 687.
Kratek historiat.
598. **K(ošir N(iko))**: Borbena pot udarne brigade Matije Gubca. Tovariš 1952, str. 680—682.
Kratek historiat.
599. **ko-št**: Prvi maj, dan osvoboditve Trsta. Slovenski Jadran, Koper 30. IV. 1952, št. 18.
600. **Kotnik Beno**: Kotlje — en dan osvoboditve. Koroški fužinar, Ravne 30. V. 1952, št. 4—6.
Opis velike partizanske akcije konec oktobra 1943.
601. **Kotnik Beno**: Tihe žrtve. Koroški fužinar, Ravne 26. II. 1953, št. 1—3.
Pisec na kratko opisuje trpljenje Logarjeve družine na Ravnah zaradi nemškega preganjanja.

602. **Kotnik Beno: Partizanski tabor v Kotljah.** Ljubljanski dnevnik 24. IV. 1953, št. 96.
Spomini na ravnanje partizanov v oktobru 1945.
603. **Kotnik Beno-Hostnik:** Spomini. Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Avtor je orisal v spomilih poleg predvojnih dogodkov predvsem dogodke iz okupacije.
604. **Kotnik Beno-Hostnik: Terenska veza po Koroški.** Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Opis TV-linije, bataljon zvez in obveščevalnega centra v Meziški dolini.
605. **Kotnik Beno: Težki pa veliki časi pod Uršljo goro.** Iz kronike NOB na področju občine Ravne na Koroškem. Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
606. **Kotnik Beno-Hostnik: Žene so si enakopravnost priborile v NOB.** Hrabra partizanka Metka in usoda njene matere. Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Opis junaških gest Metke Košakove ob trčenjih z Nemci na Koroškem.
607. **K(ovač) A(ndrej): Ptujski narodnoosvobodilni pokret v slovenski narodni pesmi.** Ptujski dnevnik, Ptuj 27. XI. 1953, št. 48.
Oznaka novih slovenskih narodnih pesmi in junakov, ki jih opevajo: Lacka, Krambergerja in Rešov.
608. **(Kovačič Dragica): Kako sem prišla k šercerjevim.** Dolenjski list, Novo mesto 15. X. 1952, št. 57.
609. **Kovačič Fedor: Iz prvih let Kidričevega revolucionarnega delovanja.** Tovariš 1953, str. 420.
Pisec se vojne dobe kratko dotakne, ko označi Kidričev napor za rešitev Toneta Tomšiča iz ječe.
610. **Kozina Marjan: Nekaj spominov na partizanski »konservatorij«.** LdP-Borba 27. VII. 1953, št. 163 (literarna priloga).
611. **Kozinc Branimir: Ob desetletnici smrti Ivana Roba.** Ljubljanski dnevnik 12. II. 1953, št. 24.
Poleg predvojne dobe pokaže pisec tudi Robovo sodelovanje v NOB.
612. **Kožar Jože: Partizanski top.** Borec 1953, str. 12—14.
Avtor opisuje, kako so partizani spomladi 1942 izdelali top in ga praktično preizkusili.
613. **(Kumbatovič)-Kalan Filip: Tako smo začeli...** Tovariš 1953, str. 1148 do 1149.
Zapiski o gledališki delavnosti na osvobojenem ozemlju 1943/1944.
614. **(Kraigher Sergej): Iz revolucionarnosti revirjev je raslo partizanstvo na Štajerskem.** Ljubljanski dnevnik 2. VII. 1951, št. 1.
Memoari o začetkih osvobodilnega gibanja v revirjih.
615. **(Kraigher Uroš)-gr: Gravina šola Prekomorcem.** Tovariš 1953, str. 1067.
Prikaz življenja pripadnikov vseh jugoslovanskih narodov v taborišču Gravina.
616. **Kraigher Živa: Spomini na narodnega heroja Darka Marušiča.** Mladina 4. XII. 1951, št. 24.
Opis prvega srečanja z Darkom in oris njegovega značaja.
617. **Kraigher Živa: Narodni heroj Majda Vrhovnik.** LdP 8. III. 1952, št. 10.
Lik Vrhovnikove kot delavke v partizanskih tehnikah in nato aktivistke na terenu na Primorskem in Koroškem.
618. **(Kraigher Živa): Ljubljanska univerza v zimi 1941—1942.** Mladina 31. julija 1952, št. 15.
Prikazuje način dela med študenti na univerzi.
619. **(Krakar Lojze): Zibelka partizanstva.** Tovariš 1953, str. 109—110.
Skica narodnoosvobodilnega gibanja v Beli krajini z dodatkom kratkih biografij belokranjskih narodnih herojev.
620. **K(rakar) L(ojze): Bil je tiste dni.** Tovariš 1953, str. 460—462.
Spomini na partizansko akcijo na most pri Žirovnici, na pohod na Koroško, na delovanje črne roke na Jesenicah in na napad na Jesenice.
621. **Krakar Lojze: Stari aktivisti pripovedujejo...** Tovariš 1953, str. 1140 do 1142.

- Pripovedovanja aktivistov »Očke«, Mice Šlandrove, Marjane Drakslerjeve, Feliksa Razdriha o njihovem aktivističnem delu po različnih krajih Slovenije.
622. **K(rall) J(ože): Prvi vojaški listi partizanskih enot.** LdP 15. IX. 1952, št. 37. Kratak pregled in oznaka listov, ki so jih izdajale partizanske enote.
623. **Kramar Janez: Slovenska vojaško-partizanska bolnica »Franja«.** Varstvo spomenikov 1951—1952, str. 7—12.
Skica razvojnih faz partizanskih bolnic. Pisec podaja izvleček iz Kronike SVPB »Franje« in zaključí s tezo, da je bolnica slonela na principu stalne oborožene obrambe.
624. **Kramar Janez: 15. maj — dan zmage naših narodov.** Borec 1952, str. 138 do 140.
Skica zadnjih bojev v Sloveniji leta 1945.
625. **Kramar Janez: Slovenska partizanska četa »Ivana Cankarja« v Srbiji 1941. letá.** Borec 1952, str. 218—221.
Opis nastanka in delovanja čete slovenskih izseljencev v Srbiji.
626. **Kramar Janez: Slovenske in hrvaške brigade v protiofenzivi.** Tovariš 1952, str. 684—685.
627. **Kramar Janez: Pred desetimi leti.** Ljubljanski dnevnik 28. XI. 1952, št. 281.
Kratak pregled razvoja v svetu in doma do II. zasedanja AVNOJ-a.
628. **(Kramer Janez): XIV. divizija je proslavila 1. maj.** SPor 30. IV./1. V. 1953, št. 102.
Opis ofenzivnih operacij na sektorju Mozirje—Šoštanj—Velenje—Slovenj Gradec konec aprila 1944.
629. **Kramar Janez: Prvi maji so v naši osvobodilni vojni dostojno zapisani.** Delavska enotnost 1. V. 1952, št. 18—19.
630. **(Kramar Janez): Partizanski koledar.** Borec 1953, str. 30—32, 78—80, 110 do 112, 171—176, 220—224, 254—256, 300—304, 350—352, 398—400.
Kronika važnejših dogodkov iz dobe NOB. Dogodki so nanižani po mesecih in to v vsaki mesečni rubriki za vsa leta vojne. Avtor ne jamči za natančnost dogodkov.
631. **Kramar Janez: Obračun pred 10. leti.** Tovariš 1953, str. 805.
Razlaga okupatorskih in partizanskih sil ob kapitulaciji Italije.
632. **(Kramar Janez): Brigada Simona Gregorčiča.** Tovariš 1953, str. 931.
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
633. **(Kramar Janez): Udarne brigada Ivana Gradnika.** Tovariš 1953, str. 931 in Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
634. **(Kramar Janez): Brigada Janka Premrla-Vojka.** Tovariš 1953, str. 932 in Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
635. **(Kramar Janez): Bazoviška udarna brigada.** Tovariš 1953, str. 932 in Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
636. **(Kramar Janez): Udarne brigada Srečka Kosovela.** Tovariš 1953, str. 935 in Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
637. **(Kramar Janez): Udarne brigada Franceta Prešerna.** Tovariš 1953, str. 941 in Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Izvleček najvažnejših dogodkov iz delovanja brigade po knjigi »Primorske brigade«.
638. **(Kranjc Jože): Veličina Ivana Roba.** Delavska enotnost 20. IV. 1951, št. 17.
Prikaz Robovega delovanja v partizanih in njegov konec po italijanskih aktih.

639. **Krasnik Zmago: Kako sem postal invalid.** Spomini borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 25—52.
Pisec opisuje boje na Roglji in partizanski napad na vojaške objekte v Zagorju, kjer je bil ranjen, in prenos v bolnišnico.
640. **Kreft Ivan: Od oblasti odrinjani in preganjani pripravljajo obrambo domovine.** Mladina 9. III. 1951, št. 9.
Pisec po spominu opisuje zlom Jugoslavije, kakor ga je doživel v Srbiji, kamor je bil mobiliziran.
641. **Kreft Ivan: »Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja«.** Naša sodobnost 1953, str. 357—367.
Pisec v članku osporava koalicijo v Osvobodilni fronti in razvija svoje tolmačenje začetne razvojne dobe v Osvobodilni fronti.
642. **Kreft Ivan: Se enkrat o koaliciji v Osvobodilni fronti.** Naša sodobnost 1953, str. 1036—1047.
Pisec utemeljuje svoje mnenje, da v OF ni bilo koalicije.
643. **Kreft Ivan: Štiridesetletnica rojstva narodnega heroja Ivana Kavčiča-Nandeta.** Obmurski tednik, Murska Sobota 31. XII. 1953, št. 52.
V orisu življenja Ivana Kavčiča se je avtor dotaknil tudi vojne dobe in Kavčičeve aktivnosti na različnih položajih.
644. **Krese Franc-Coban: Takrat smo ustanovili udarno brigado »Matija Gubec«.** Invalidski vestnik 2. IX. 1952, št. 17.
645. **Krese Franc-Coban: Moja zadnja borba.** Invalidski vestnik 5. IX. 1953, št. 18.
Spomini na boje ob Krki in pri vasi Sela Šumberk poleti 1944.
646. **Krese Leopold-Jošt: Ljubljana — srce osvobodilnega gibanja.** Borec 1951, str. 233—235.
647. **Kristan Cvetko: Niso jim prizanesli.** Tovariš 1951, str. 222.
Prikaz nemških deportacij na Gorenjskem, kako Nemci niti duševno defektnim niso prizanesli.
648. **Kristan Cvetko: Skozi taborišči Begunje in Šentvid v pregnanstvo.** Jeseniški kovinar, Jesenice 2. VI. 1951, št. 21 — 7. VII. 1951, št. 26.
Pisec opisuje, kako so gestapovci fizično in duševno mučili zapornike.
649. **Kristan Cvetko: 49 mesecev v pregnanstvu med brati Srbi.** Jeseniški kovinar, Jesenice 22. IX. 1951, št. 57 — 10. V. 1952, št. 19.
Pisec opisuje aretacije, zapiranje preseljencev in življenje v Srbiji, organizacijo, splošno delo v njej, poskuse za mobilizacijo na prisilno delo in intervencije za zboljšanje položaja.
650. **Kristan Cvetko: Delo ameriških Slovencev med drugo svetovno vojno v pomoč stari domovini.** Nova obzorja, Maribor 1952, str. 527—533, 594 do 605.
Na osnovi realnih zapisov podan historiat podpornega in političnega dela, ki ga označuje naslov.
651. **Kristan Etbin: Ameriški Slovenci v borbi za novo Jugoslavijo.** Sindikalni koledar 1951, str. 138—150: Prosveta, Chicago 1. III. 1951, št. 43 — 6. III. 1951.
Pisec riše delo Slovenskega ameriškega narodnega sveta, njegov nastanek, težave s katoliškimi desničarji in konkretno delo za novo Jugoslavijo.
652. **(Krivic Vlado): Obudimo tisto revolucionarnost med člani OF, ki je krasila borce in aktiviste narodnoosvobodilne borbe.** Ljudske novice 14. XI. 1952, št. 3
653. **(Krivic Vlado): Ljubljana med fašistično okupacijo.** Tovariš 1953, str. 728 do 729.
654. **(Krmelj Maks): Zgodovinski boji Cankarjevega bataljona za Dražgoše.** SPor 4. I. 1953, št. 2.
Historiat partizansko-nemških bojev v Dražgošah januarja 1942.
655. **Krmelj Maks: Boris Kidrič na Gorenjskem jeseni 1942.** Borec 1953, str. 127—132.
656. **K(rotec) S(tane): Iz slavnih dni XV. belokranjske brigade.** SPor 15. septembra 1953, št. 218.

657. (Krušnik Slavko)-Mihec: Tiskarji partizani se niso ustavili pred nobeno zapreko. Delavska enotnost 27. IV. in 1. V. 1951, št. 18—19.
Opis dela v »Partizanski tiskarni«.
658. (Kuhar Avgust): Spomenik na Breznici. Koroški fužinar, Ravne 26. februarja 1953, št. 1—5.
Pisec prikazuje nacistični zločin nad partizansko družino na Breznici na Koroškem.
659. (Kuhar Avgust): Tretji rajh pri Rožaku. Koroški fužinar, Ravne 29. novembra 1952, št. 10—12.
660. (Kuhar Avgust): Umor pri Prežihu. Koroški fužinar, Ravne 28. V. 1953, št. 5—7.
Članek opisuje nacistični rop pri Prežihovih in uboj Anza, brata pisatelja Voranca.
661. K(uhar Boris-Bertoncelj Ivan): K orožju! je šel julija 1941 glas po vsej Gorenjski. SPor 22. VII. 1952, št. 172.
Spomini Ivana Bertoncelja na razvoj partizanstva na Gorenjskem 1941.
662. (Kuhar Boris)-k.: Junak, ki je ključoval diviziji. O junaški borbi narodnega heroja Batreja in njegovih tovarišev v Beceletovi jami v bližini Otočca. SPor 22. VII. 1953, št. 171.
663. (Kuhar Boris): Srditi boji za Mostar. Ljubljanski dnevnik 8. VIII. 1953, št. 183.
Pripovedovanje borcev tretje prekomorske brigade o bojih za Mostar.
664. K(uhar) B(oris): Junak Tolminske. O velikem organizatorju osvobodilne borbe na Primorskem. Ljubljanski dnevnik 4. IX. 1953, št. 206.
Oris borca in organizatorja Ferdinanda-Petra Skalarja.
665. Kuhar Helena: Mama, saj imam puško! Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 131—138.
Avtorica opisuje spomine na svoje aktivistično delo v Lepeni in okolici Železne Kaple ter mučenja v gestapovskih zaporih.
666. Kuhar Štefan: Poslednja borba Skojevca Jožeta Kramarja-Juša. Ljudski glas, Murska Sobota 1. II. 1951, št. 5 — 15. II. 1951, št. 7.
Prikazuje narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju in boj z madžarskimi okupatorji leta 1944.
667. (Kuhar Štefan): Upor je boj rodil. Po izpovedih, pričevanjih in zapisnikih borcev objavlja S. K. Ljudski glas, Murska Sobota 28. VI. 1951, št. 25 — 12. VII. 1951, št. 27.
Članek je nadaljevanje spisa »Iz kronike šolnika Miroslava«.
668. (Kuhar Štefan): Tako se je začelo v Prekmurju. SPor 14. XI. 1951, št. 267 — 15. XI. 1951, št. 268.
669. Kuhel Mirko: Louis Adamič — veliki človek, veliki Slovenec. Prosveta, Chicago 2. X. 1951, št. 192 — 23. X. 1951, št. 207.
Opisuje Adamičevo delo pri SANS-u med vojno in delo za novo Jugoslavijo.
670. Kuhel Mirko: Louis Adamič— veliki človek, veliki Slovenec. Slovenski izseljenski koledar 1954, Ljubljana 1954 [1953], izd. Slovenska izseljenska matica, str. 80—87.
Kratek prikaz Adamičevga dela za zmago spoznanja partizanske stvari v Jugoslaviji.
671. (Kumar Andrej-Marko): Markovo srečanje s Petrom. Ljubljanski dnevnik 18. IV. 1953, št. 90.
672. (Kumar Andrej)-S. Š.: Stric Marko pripoveduje. Tovariš 1953, str. 937.
Spomini na aktivistično delo na Primorskem.
673. Kumlac J.: Iz partizanskega dnevnika. Zasavski vestnik, Trbovlje 23. VIII. 1952, št. 33—34 in 11. IX. 1952, št. 36.
Spomini trboveljskega godbenika na življenje v partizanih leta 1944.
674. Kumše Angela: Gledala sem smrti v oči. Ljubljanski dnevnik 12. septembra 1952, št. 216 — 17. IX. 1952, št. 220.
Spomini na zapor pri domobrancih.
675. (Kunstelj Jože-Konobelj Franc): Med francoskimi partizani. Borec 1953, str. 62.—64.

- Spomini Slovenca na protinemške boje med francoskimi partizani v južni Franciji.
676. **Kuntarič Franc:** Na Okroglici se bodo srečali tudi borci Istrskega odreda. SPor 5. IX. 1953, št. 209.
Obris aktivnosti in razvoja Istrskega odreda.
677. **Kurinčič France:** Slovenski izseljenci v Argentini in narodnoosvobodilna vojna. Slovenski izseljenski koledar 1954, Ljubljana 1954 [1953], izdala Slovenska izseljenska matica, str. 73—78.
Pisec opisuje, kako je prodirala in naposled zmagala resnica o osvobodilnem boju v Jugoslaviji med izseljenci v Argentini.
678. **Kveder Dušan:** Začetki vstaje in razvoj armade v Sloveniji. Ljubljanski dnevnik 22. XII. 1951, št. 147.
679. **Kveder Dušan:** Naše operacije pred končno zmago. SPor 15. V. 1952, št. 114.
680. **Kuželj Bogomir:** Osvobodili smo Gospo sveto. Slovenski vestnik, Dunaj 27. IV. 1951, št. 30.
681. **K(uznik Henrik):** Jože Šeško — prvoborec na Kočevskem. SPor 2. oktobra 1953, št. 232.
Oris Šeška kot naprednega borca.
682. **L.:** Kosovelovci v okolici Idrije. SPor 17. VIII. 1953, št. 193.
Spomini na boje kosovelovcev v letu 1944.
683. **Lah Avguštin:** Prvi »šarec« Cankarjeve brigade. Tovariš 1952, str. 718.
Opis boja z Nemci pri Polici na Dolenjskem.
684. **Lah Avguštin:** Prerojenje pri cankarjevcih. Borec 1952, str. 289—291.
Pisec opisuje, kako se je vživel v partizansko življenje; potem ko je prišel v partizane.
685. **Lah Avguštin:** Dober zalogaj. Borec 1953, str. 378—379.
Oris prehranjevalnih težav Cankarjeve brigade v nemški ofenzivi novembra 1943.
686. **Lalevič Dušan:** Zapiski iz Dachaua. SKZ, Dokumenti VIII, Ljubljana 1947, str. 116, 8°.
Memoarska reportaža o življenju v koncentracijskem taborišču. Pisec razvija predvsem splošno sliko življenja v Dachauu, na začetku in koncu pa se močneje dotika življenja naših ljudi.
687. **Lasič Boris:** »Ognjeni krst« pri Sv. Urhu. Mladina 1. IX. 1952, št. 21.
Opisuje boj pri Sv. Urhu po kapitulaciji Italije.
688. **L(auko) O(tmar):** 27. marec 1941. Odlomki iz stenografskih zapiskov sej v Hitlerjevem glavnem stanu po demonstracijah v Beogradu. Delavska enotnost 27. III. 1953, št. 13.
689. **Laurenti Eugenio:** Garibaldijeva akcija, o kateri sta poročala Moskva in London. Skupina tržaških borcev je uničila na letališču v Ronkih osem sovražnih letal. Primorski dnevnik, Trst 26. VII. 1953, št. 177.
690. **Laurenti Eugenio:** Spomini, vtisi, izkustva s poti. Z bataljonom tržaške brigade iz Trnovskega gozda v Benečijo. LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Spomini na partizanski pohod v Benečijo poleti 1944.
691. **Lavrenčič Kristina:** Drevored mrtvih na Frankolovem. Vestnik, Maribor 31. X. 1951, št. 257.
692. **Lavrin Riko:** Feigl-Nanut: Beneška Slovenija. Katoliški glas, Gorica-Trst 15. II. 1951.
Pisec v poročilu o citiranem delu zmanjšuje vrednost sestavka o narodnoosvobodilnem boju v Beneški Sloveniji, češ da je resnica o nekaterih opisanih dejstvih bistveno drugačna.
693. **Leban Ivan, major:** Jeseniško-Bohinjski odred na Okroglici. SPor 5. septembra 1953, št. 209.
Oznaka odredove aktivnosti v letih 1944 in 1945.
694. **Legiša Lino:** Sredi obletnic. Jadranski koledar 1954, Trst [1953], str. 59 do 60.
Pisec navaja med obletnicami primorskih literatov na kratko tudi Cirila Drekonja iz Temljina na Tolminskem, ki je bil januarja 1944 ustreljen za talca v Šentvidu v Ljubljani.

695. **Lekić Danilo: O začetku oborožene vstaje v Jugoslaviji.** Komunist, julij—september 1951, št. 4—5, str. 47—123.
Razprava prikazuje 27. marec 1941 v sklopu evropskega razvoja, pojasnjuje delo Kompartije v dobi neposrednih priprav za oboroženo vstajo in zraven osvetljuje stališče in politiko Sovjetske zveze do jugoslovanskega osvobodilnega gibanja v tistem času.
696. **Lenardič Stane-Zan: Ob obletnici Šlandrove brigade.** SPor 10. VIII. 1951, št. 186.
Članek prikazuje nekaj večjih akcij v prvem letu po ustanovitvi
697. **Lenardič Stane: Plava in bela garda na Štajerskem.** Tovariš 1952, str. 655 do 656.
698. **Lenarčič Stane: Sv. Urh.** Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1952, str. 52 (+ 3), 16°.
Informativni prikaz belogardističnega nasilja nad Slovenci, ki se natančneje dotika različnih mučenj na belogardistični postojanki Sv. Urha pri Ljubljani.
699. **(Lenardič Stane)-Ž(an): Jelenov žleb.** Tovariš 1953, str. 369.
Po pripovedovanju Fr. Kreseta-Čobana in Dušana Bravničarja napisan oris partizanskih bojev spomladi 1943.
700. **L(enič Alojz): Ob dnevu občinskega praznika v Trziču.** Posavski tednik, Krško 18. IV. 1953, št. 15.
Pisec opisuje začetno fazo osvobodilnega gibanja v Trziču in bližnji okolici 1941 in prve mesece 1942.
701. **Leopold Edgar: Kartuzija Pleterje in partizani.** Nova pot 1951, str. 49 do 53.
Pisec prikazuje svoje stike s partizani in postopanje gestapovcev z njim, ko so ga zaprli jeseni 1943.
702. **Leopold Josip Edgar: Bela garda v Pleterjih.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.
703. **Leopold Josip Edgar-Lavov: Kartuzija Pleterje in partizani 1941—1945.** Spomini. Ljubljana 1953, izd. SPor, str. 157 + 16 fotografij med tekstem, 8°.
Knjiga spominov pleterskega priorja prikazuje povezavo partizanov s samostanom, njihov v bistvu zgleden odnos do kartuzijanskega reda, skrb samostana za partizane, obnašanje belogardistov do redovnih bratov, vlogo italijanskih in nemških okupatorjev v Pleterjih in na koncu priorjevo izgnanstvo zaradi podpiranja partizanov. Avtorjeve trditve so stvarne in večkrat podprte s primarnimi dokumenti. Knjiga je ponatis iz Slovenskega poročevalca, kjer so avtorjevi spomini izhajali od 8. februarja 1953, št. 32 — 29. IV. 1953, št. 101.
704. **(Leskošek Franc): Deset let ljudske revolucije.** Govor tovariša Leskoška. SPor 22. VII. 1951, št. 170.
Avtor se je dotaknil tudi prvih začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji.
705. **(Leskošek Franc): Vedno moramo obujati svetle tradicije slovenskih brigad.** SPor 14. IX. 1952, št. 218.
Govor Fr. Leskoška, ki ga je imel ob odkritju spomenika Tomšičevi brigadi v Starem logu.
706. **Lešnik Mirko: O slovenski brigadi iz Srbije in njeni tragediji.** Vestnik, Maribor 7. VII. 1951, št. 158.
707. **Leto 1942.** SPor 5. IX. 1952, št. 209.
Opis dejavnosti Šercerjeve brigade v letu 1942.
708. **Ličen Mirko: Sedma obletnica požiga vaší Ceste.** Nova domovina, Buenos Aires 30. VII. 1951, št. 22.
Kratek opis nemške akcije in njenih rezultatov.
709. **Likar Ivan-Sočan: O borbah s premočnim sovražnikom.** Slovenski Jadran, Koper 28. VIII. 1953, št. 35.
Spomini na boje z italijanskimi fašisti na Kobariškem Stolu in Krnu.

710. **Lilija Bogomil: Resnična zgodba o puškah in strojnici.** Slovenski Jadran, Koper 8. VIII. 1952, št. 32.
Prikazuje zbiranje orožja v Novem mestu.
711. **L(ilija) B(ogomil): Vrnitev.** Slovenski Jadran, Koper 18. IX. 1953, št. 38.
Članek opisuje tragičen rezultat domačega izdajstva.
712. **Linka Ksela-Jasna: Ena izmed mnogih...** Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, Maribor 1933, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 17 do 20.
Oris napada na gestapovce v Josipdolu na Pohorju v decembru 1942.
713. **Linka Ksela-Jasna: Spomini iz življenja I. Pohorskega bataljona.** Vestnik, Maribor 6. I. 1951, št. 5 in 8. I. 1951, št. 6.
714. **Lipar Iztok: Srečanje.** Ljubljanski dnevnik 11. XII. 1952, št. 291 in 12. decembra 1952, št. 292.
Spomini na boje, v katerih sta padla Dušan Kraigher in Vera Šlandrova.
715. **Lipar Iztok: Šesti...** Ljubljanski dnevnik 9. V. 1953, št. 106.
Reportaža o fotografiranju talcev, ki so jih Nemci ustrelili v Jaršah.
716. **Lipar Iztok: Mengeš — dr. Tinetu Zajcu.** LdP-Borba 26. VII. 1953, št. 188.
Oris dela in smrti partizanskega zdravnika.
717. **L(ipar) I(ztok): Mengeš v borbi.** Tovariš 1953, str. 1111.
Prikaz mengeškega deleža v NOB.
718. **Lipičnik France: Tudi duhovniki so umirali za domovino.** Nova pot 1951, str. 36—40.
Prikazuje mučenja in smrt štirih slovenskih duhovnikov, ki so jih ustrelili Nemci na Štajerskem.
719. **Lipičnik France: Pa še nekaj cvetk za spominsko knjigo.** — Zgodbe iz dnevnika. Nova pot 1952, str. 59—69.
Spomini na italijansko nasilje v Ljubljani in opis smrti Hinka Smrekarja.
720. **Lipičnik France: Na večer profesorja Poljanca.** Nova pot 1953, str. 222 do 240.
Pod naslovom gornjega dela je pisec nanizal referate, ki so jih napisali dijaki in v njih opisali svoje življenje med zadnjo vojno.
V referatu »Kako sem postala sirota...« opisuje življenje družine, ki so ji Italijani požgali dom in pregnali na Rab. V referatu »Smrt očeta« opisuje nemško divjanje v vasi Mihovo pod Gorjanci leta 1943. V referatu »Iz partizanskih dni« opisuje usodo matere, ki so jo zaradi moža partizana in podpiranja partizanov zasledovali in preganjali po Kočevskem leta 1942. V referatu »Tega ne bom pozabila...« opisuje primer, kako so gestapovci na Pobrežju v Mariboru 1943 mobilizirali Slovenca in odpeljali. V referatu »Ob zarji svobode« opisuje nemško krvniško dejanje v Frankolovem.
721. **Lipovec Franc-Tine: Iz spominov na vstajo v Trstu.** Primorski dnevnik, Trst 4. II. 1951, št. 29.
Oris razvoja »Delavske enotnosti«, organizacije borbenih enot, oborožitve in končne vstaje.
722. **Liška Janko: Razgovor z Matejem Borom.** Obzornik 1951, str. 149—155.
Avtor kaže pesnikovo delo v dobi NOB.
723. **(Ljubič Tone): Pred 10. leti na Pugledu.** SPor 22. III. 1952, št. 70.
Opis boja II. grupe odredov z Italijani spomladi 1942.
724. **Ljudske junakinje.** Naša žena 1953, str. 264—265.
Kratke biografije žensk, proglašeni za narodnega heroja. Od Slovenk so navedene Skapin Marija-Drina, Kucler Antonija, Janežič Vida, Ceč Tončka-Olga in Kerin Milka.
725. **Ljudstvo Poljanske doline je leta 1941 vstalo kot en mož.** Iz bojev Cankarjevega bataljona na Gorenjskem leta 1941. SPor 28. XII. 1952, št. 306.
726. **Ložje: V napad, tovariši!** Nova Gorica, Solkan 14. XII. 1951, št. 49.
Opisuje začetke osvobodilnega gibanja v Loški dolini in napad na Lož.

727. **Lokovšek Ivan-Jan**, polkovnik: *Iz partizanske ofenzive*. Tovariš 1952, str. 676.
Reportaža o bojih za Suho krajino.
728. **Lokovšek Ivan-Jan**: »Glejte, to so naše tovarne!«. Borec 1953, str. 135 do 138.
Spomini na srečanja z Borisom Kidričem v partizanih.
729. **(Lorbar Martin)-Im**: *Neodlikovani borec kočevskih gozdov*. LdP-Borba 1. X. 1953, št. 246.
Prikaz partizanske tehnike, katere osrednja točka je bil tiskarski stroj »Tigl«.
730. **Lubej France**: »Ali bi rad eno po gobcu«. Tovariš 1951, str. 190.
Prikazuje razpoloženje ljudi, ki niso soglašali s kapitulacijo jugoslovanske vojske.
731. **(Lubej Franc)-Jaklič Drejče**: *Partizanka Sonja: Saj to ni nič*. Študentski list 3. V. 1951, št. 10.
Pisec opisuje partizanstvo svoje hčere.
732. **L(ubej) B(ojan)**: *Pred desetimi leti so izseljevali Koroške Slovence*. LdP 12. IV. 1952, št. 15.
733. **Lunaček Pavel**: *Slovenska saniteta v ilegali*. Priroda, človek in zdravje 1951, str. 97—100.
Pisec odkriva pomembni delež slovenske sanitete v osvobodilnem boju. Govori predvsem o letih 1941 in 1942 ter o delu v Ljubljani.
734. **L. Ž.**: *V Brkinih*. Nova Gorica, Postojna 10. V. 1951, št. 18.
Avtor riše lik Jožeta Dujmoviča kot zavednega Brkinca in nasprotnika okupatorjev.
735. **Magajna France**: *Rojstvo in življenje Osvobodilne fronte v Gornjih Vrelih*. Nova Gorica, Nova Gorica 5. IX. 1952, št. 36 — 9. I. 1953, št. 2.
736. **Majcen Franček**: *Ob Roški ofenzivi*, Delo, Trst 10. X. 1953, št. 258 — 17. X. 1953, št. 262.
Članek kaže posledice italijanskega divjanja v vaseh okoli Krima leta 1942.
737. **Majcen Stane**: *Ni ga našel*. Borec 1953, str. 142.
Opis bunkerja na Ižanski cesti 3 v Ljubljani.
738. **Malalan Riko**: *Rojstvo prve prekomorske brigade*. Ljudski koledar 1954, Trst [1953], str. 78—82.
Prikazuje nastanek brigade kot delo ljudi, ki za Tita še skoraj vedeli niso, pač pa so imeli pred očmi Sovjetsko zvezo.
739. **Marinček Tone**: *II. grupa odredov — prva slovenska regularna enota*. SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Kratek razvoj II. grupe odredov.
740. **Marinčič Ivo**: *Prišla bo pomlad*. Primorski dnevnik, Trst 6. IX. 1953, št. 212.
Oris življenja v internacijskem taborišču v Abruzzih v letu 1941.
741. **Marjanović Jovan**: *Oblike borbe in dela KPJ v ljudski revoluciji*. Komunist 1951, januar, št. 1, str. 111—154.
Pisec ugotavlja splošne oblike dela, ki so veljale tudi za razmere v Sloveniji, ki se je mestoma še posebej dotika.
742. **Marjetko so imeli vsi radi**. Zasavski vestnik, Trbovlje 12. VII. 1951, št. 28.
743. **Markovič Alojz-Zvonko**: *Poslednji govor Srebrniča julija 1944 v vaši Kožbana*. Delo, Trst 29. VIII. 1953, št. 252.
Članek tendenčno prikazuje Srebrničev govor o bratstvu Slovencev s Furlani in Italijani ob strani Sovjetske zveze.
744. **Markovič D.**: *Borbe nad Beogradom 1941*. 7 dni, priloga »Vestnika«, [Maribor] 5. IV. 1952, št. 15.
Reportaža o boju slovenskih letalcev z nemškimi letali.
745. **(Marušič Marija)**: *Utrinek iz spominov matere heroja Darka Marušiča*. Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Pripovedovanje o prenašanju partizanske pošte pod žično oviro v Ljubljani.

746. (Mavrič Slava): **Iz spominov naših žena.** Ljudski glas, Murska Sobota 28. II. 1952, št. 9 — 13. III. 1952, št. 11.
Pod naslovi »Slavka pripoveduje«, »Tudi žene so se znale bojevati«, »Gomiščkova mama«, so po pripovedovanju žena opisani dogodki, ki so jih žene doživljale v dobi nacistične okupacije.
747. **Matčevž: Lobnik ob 10. obletnici OF.** Slovenski vestnik, Dunaj 27. aprila leta 1951, 30.
Članek opisuje sodelovanje Lobnika v osvobodilnem gibanju.
748. **Matičeto Milko: Sedes Justitiae.** Istrski dnevnik, Koper 21. XII. 1951, št. 51.
Avtor opisuje zavzetje sodne palače v Trstu.
749. (Medvešček Marjan): **Ob 10. obletnici krvavih fašističnih umorov v Šiški.** SPor 30. IX. 1952, št. 232.
Spomini na Lojzeta Ajdiška in žrtve Hribernikove delavnice.
750. **Medvešček Milan: Tri dni in tri noči je trajal boj.** Gorenjski glas, Kranj 22. VIII. 1953, št. 34.
Članek opisuje boj enot XXXI. divizije za Železnike na Gorenjskem v novembru 1944.
751. **M(edvešček) M(ilan): Bolničarka Zmaga.** Večer, Maribor 5. IX. 1953, št. 209.
Oris požrtvovalne partizanske bolničarke.
752. (Medvešček Milan): **Skojevci v borbi.** Ksela Linka-Jasna. Večer, Maribor 10. X. 1953, št. 259.
753. **Megušar Milan: Po 10. letih zopet na Pugledu.** Tovariš 1953, str. 1139.
Spomini na aktivistično delo na Kočevskem.
754. **Mekinda Jože-Franci: Borba II. grupe odredov na Jančah.** LdP 14. junija 1952, št. 23 — 28. VI. 1952, št. 26.
755. **Mekinda Jože-Franci: Borba čete II. grupe odredov na Blatnem klanecu.** SPor 1. VII. 1952, št. 154 in 2. VII. 1952, št. 155.
Spomini na boje z Italijani aprila 1942.
756. **Mekinda Jože-Franci: Formiranje in prve borbe II. štajerskega bataljona.** LdP 6. XII. 1952, št. 49 in 13. XII. 1952, št. 50.
757. (Mekinda Jože): **Junaški pohodi II. grupe odredov.** SPor 9. XII. 1952, št. 290.
Obris pohodov II. grupe v letu 1942.
758. **Mekinda Jože-Franci: Prva padla partizana na Koroškem — borca Pohorskega bataljona II. grupe odredov (25. VIII. 1942).** SPor 13. XII. 1952, št. 293.
Oris pohoda »Kranjčevega« bataljona preko Koroške na Štajersko.
759. **Mekinda Jože: Pohod II. grupe odredov.** Tovariš 1952, str. 1071.
Kratek pregled pohoda in bojov na pohodu.
760. **Mekinda Jože-Franci: Komandant Stane.** Borec 1952, str. 200—204.
Avtor opisuje pohod II. grupe odredov na Štajersko in nekaj dogodkov v letu 1942/43, ki so povezani s Stanetom.
761. **Mekinda Jože-Franci: Napad na vlak.** Akcija borcev II. grupe odredov. Borec 1942, str. 351—356.
762. (Mekinda Jože): **Zgodovinski pohod II. grupe odredov.** Borec 1953, str. 14 in 15.
Kratek historiat pohoda.
763. **Meško Ksaver: Pot iz četniškega ujetništva: Stoti koledar Mohorjeve družbe 1953 [Celje 1952], str. 59—61.**
Spomini na pot iz Bosne v Srbijo v decembru 1941.
764. **»Metnitza so se ljudje bolj bali kakor gestapa.«** Slovenski vestnik, Celovec 15. XI. 1952, št. 80.
Pripovedovanje priče na celovškem sodišču o postopanju krivca z ljudmi, ki so bili pristaši narodnoosvobodilnega gibanja.
765. **Mevlja Dušan: Spomini na tehnika Cankarjeve brigade.** Vestnik, Maribor 28. XI. 1951, št. 280.
766. **Mikuž Metod: Pred desetimi leti.** SPor 20. IV. 1951, št. 94 — 4. V. 1951, št. 103.
Avtor riše splošni položaj v Evropi v letih pred vojno, na koncu pa se dotakne zloma Jugoslavije in zasedbe Slovenije po Nemcih, Italijanih in Madžarih.

767. **Mikuž Metod: Jelenov žleb (26. marca 1943).** SPor 26. IV. 1951, št. 99.
Po italijanskih virih napisan oris operacij v Jelenovem žlebu.
768. **Mikuž Metod: Pozdravljeni, major Jones, v naši svobodni domovini!** SPor 4. XI. 1951, št. 259.
Spomini na Jonesovo bivanje med slovenskimi partizani.
769. **Mikuž Metod: Po poteh bratstva in edinstva.** Mladina 20. XI. 1953, št. 23.
Razmišljanja o poti v Jajce in o pomenu zasedanja.
770. **Mikuž Metod: Uspehi narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije na Slovenskem leta 1941.** Vestnik, Maribor 22. XII. 1951, št. 299.
Članek o posebnostih in uspehih narodnoosvobodilnega gibanja v l. 1941.
771. **Mikuž Metod: Prvo osvobodeno ozemlje v Sloveniji.** Zgodovinski časopis 1951, str. 87—117.
Pisec pokaže najprej boj za ustvaritev osvobojenega ozemlja, nato pa razvoj ljudske oblasti na njem. Pri tem posebej označi administrativno oblast v dobi osvobojenega ozemlja in njene akte, razvoj sodne oblasti, vprašanje prehrane in preskrbe ter prosvete in propagande.
772. **Mikuž Metod: »II. kongres Komunistične partije Slovenije«.** Zgodovinski časopis 1951, str. 403—407.
Poročilo o knjigi o II. kongresu KPS, kjer se posebej dotakne treh problemov: koalicije v OF, agrarne reforme na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem 1942 in povezave Slovenije v znane sovražne ofenzive NOVJ.
773. **Mikuž Metod: »Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije«.** Zgodovinski časopis 1951, str. 407—410.
Avtor kritizira sistem razdelitve gradiva v knjigi in zraven pokaže primer, kako se ne smejo izdajati dela, če naj bi veljala za primarni zgodovinski vir.
774. **Mikuž Metod: »Vladimir Dedijer: Dnevnik«.** Zgodovinski časopis 1951, str. 410—412.
Avtor kaže na pomen dnevnika za NOB v splošnem, Dedijerov prikaz slovenskih razmer pa dopolnjuje.
775. **Mikuž Metod: »Slovenski poročevalec 1938 in 1941«.** Zgodovinski časopis 1951, str. 412—415.
Ocena izdaje Slovenskega poročevalca kot zgodovinskega vira in možnosti za znanstveno natančnost.
776. **Mikuž Metod: »Leon Gerškovič: Dokumenti o razvoju narodne vlasti«.** Zgodovinski časopis 1951, str. 419—422.
Avtor se v oceni dela dotika predvsem slovenskega dela in kaže na pomembnost in specifičnost slovenskih oblik.
777. **Mikuž Metod: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu.** Zgodovinski časopis 1952/53, str. 733—765.
Pod gornjim vprašanjem, ki si ga je avtor zastavil, raziskuje najprej pravni položaj ozemelj, ki so jih in kako so jih nacisti v Evropi sploh priključili Nemčiji, nato pa se posebej bavi z vprašanjem Štajerske in Gorenjske, in ga reši tako, da nacisti de iure slovenskih pokrajin pač niso nikoli priključili rajhu, pač pa le de facto, toda še tu ne v celotnem smislu, kakor bi si želeli, predvsem ne jezikovno. Na koncu avtor pove, v čem je bil tudi glavni razlog, da do priključitve ni prišlo, namreč v razvoju in silovitosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.
778. **Mikuž Metod: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.** Kronika 1953, str. 153—159.
Oris pomena Kočevskega zbora, kako je vse tisto, kar je Kočevski zbor na zasedanju opredelil, raslo iz procesa osvobodilnega gibanja od 1941 dalje, nato pa na kratko oriše naloge, ki jih je zbor imel, in pomen Kidričevega, Kardeljevega in Brecljevega govora.
779. **Mikuž Metod: Srečanje z bosanskim ljudstvom.** SPor 28. XI. 1953, št. 281.
Spomini na pot slovenske delegacije v Jajcu.
780. **Milanovič M.: Kidričev Franček.** Večer, Maribor 15. IV. 1953, št. 89.
Zapis o pripovedovanju Kidričevega spremljevalca Franca Štreklja o Kidričevi delavnosti v dobi NOB.

781. **Med novimi narodnimi heroji** — Tončka Čečeva, Karel Destovnik-Kajuh, dr. Mravljak in Jože Boldan. Savinjski vestnik, Celje 1. VIII. 1953, št. 30. Kratki biografski orisi.
782. **Milčinski Janez**: »Mi pa nismo se uklonili...« Nekaj zapiskov o partizanskem zdravstvu. Zdravstveni vestnik 1951, str. 43—50, 85—92, 133—140. Pisec riše roške bolnice, delo v njih, nemške hajke, kirurško delo, kaka je bila anestezijska in sterilizacijska, kak boj proti infekcijam in krvavitvam, opisuje Transporte bolnikov, specializacijo roških bolnic od 1944 dalje, preskrbo s sanitetnim materialom, svoje delo v bolnici Topolovec itd.
783. (Miroslav): **Iz kronike šolnika Miroslava**. Iz dni okupiranega Prekmurja. Ljudski glas, Murska Sobota 22. III. 1951, št. 11 in 14. VI. 1951, št. 23. Avtor prikazuje začasno nemško okupacijo v Prekmurju, nato pa madžarsko, sodelovanje madžaronov z Madžari, uvajanje madžarskega reda in oblasti. Podrobno prikazuje začetke osvobodilnega gibanja, »Mladogardo« in prve žrtve v letu 1941. V nadaljevanju potem zavrača tezo, da je jeseni 1941 osvobodilno gibanje v Prekmurju zamrlo in prikazuje madžarski teror v Prekmurju nasproti vsem pojavom slovenske upornosti.
784. (Močnik): **Tajnik tov. Močnik piše zgodovino občine Dramlje**. Glasilo OLO Celje-okolica, Celje 1. XII. 1953, št. 11. Obrisi zgodovine občine Dramlje v dobi NOB.
785. (Mohorič Ivan): **Revindikacija Mežiške doline**. Koroški fužinar, Ravne 26. II. 1953, št. 1—3. Pod poglavjem »Pod okupacijo« podaja avtor kratek historiat Mežiške doline v dobi nacistične okupacije.
786. **Molek Frenk**: **Kako sem odšel v partizane**. Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1951, št. 37.
787. **Morak Elizabeta**: **Pregnanci smo romali skozi razna taborišča**. Svoboda, Celovec 1952, str. 49—58.
788. **More Zan**: **Praznik prvih slovenskih brigad je tudi praznik Narodne zaščite**. Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37. Pisec prikazuje prispevek NZ k razvoju partizanstva in posebej tudi brigad.
789. **M(oškon) A(dolf)**: **XIV. divizija na Senovem**. Posavski tednik, Krško 4. IV. 1953, št. 13. Oris akcij v Senovem po prihodu divizije na Štajersko.
790. **Mozetič Boris**: »Pričnite z vstajo!« Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99. Opisuje delovanje ilegalne radijske postaje v Trstu, težave pred nemško kontrolo in nato dneve vstaje v Trstu.
791. **Mozetič Boris**: **Z radio postajo v Trst**. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953, slavnostna številka.
792. **M. P.**: **Nekaj spominov tržaškega pevca partizana**. Primorski dnevnik, Trst 7. XI. 1951, št. 265.
793. **Mrak Marko**: **Zaustavili smo sovražno ofenzivo**. Borec 1951, str. 275.
794. **Mrak Marko**: **Boj s četniki v Panovcu**. Borec 1952, str. 292—295.
795. **M. S.**: **Planšar Fronc**. Gorenjski glas, Kranj, 26. VII. 1952, št. 31.
796. **Na cvetežu je padel naš Lojze Hohkraut**. Zasavski vestnik, Trbovlje 12. VII. 1951, št. 28.
797. **Najlepši prvi maj v Trstu**. Spomin na osvoboditev mesta izpod nacistične okupacije. Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1951, št. 102.
798. **Najvišja odlikovanja junakom ljudske revolucije**. LdP 22. XII. 1951, št. 177. Članek prinaša življenjepise narodnih herojev Janka Rudolfa, Viktorja Avblja, Oskarja Kovačiča, Franca Salamona in Dušana Kraigherja.
799. (Namorš Marija): **Od prvih partizanskih čet do splošne vstaje na Primorskem**. LdP-Borba 12. VII. 1953, št. 176.
800. (Namorš Marija): **Beg iz pasti**. Kako je heroj Blisk še enkrat izpolnil pričakovanje primorskega ljudstva. LdP-Borba 26. VII. 1953, št. 188.
801. **N(amorš) M(arija)**: **V podzemnih bunkerjih so prižgali svetlo luč**. LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224. Članek o delovanju tehnik na Primorskem.

802. Narodna heroja Dušan Kraigher-Vera Šlandrova. Tovariš 1952, str. 1070.
803. Narodni heroj. Ljubljanski dnevnik 29. VII. 1953, št. 174.
Kratka biografija Maksa Pečarja.
804. Narodni heroj Albina Mali-Hočevar. Naše delo, Krško 6. X. 1952, št. 18.
Življenjepis iz dobe NOB.
805. Narodni heroj Franc Ravbar-Vitez. SPor 20. VII. 1951, št. 168.
806. Narodni heroj Ivan Turšič-Iztok. Nova gorica, Nova gorica 5. I. 1952, št. 1.
807. Narodni heroj Lojze Kebe-Štefan, hrabri borec in sposobni voditelj. SPor 21. VII. 1951, št. 169.
Kratek življenjepis.
808. Narodni heroj Mirko Bračič-Miran Bradač, eden največjih slovenskih partizanskih komandantov. SPor 21. VII. 1951, št. 169.
Kratek življenjepis.
809. Narodni heroj Mirko Bračič. Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1951, št. 18.
Kratek življenjepis.
810. Narodni heroj Mirko Bračič se vrača domov. Primorski dnevnik, Trst 19. IX. 1951, št. 221 in 20. IX. 1951, št. 222.
Opisuje partizansko gibanje na Primorskem v drugi polovici leta 1942.
811. Narodni heroj Stane Žagar — borec in vzgojitelj. SPor 19. VII. 1951, št. 167.
Kratek življenjepis.
812. Narodni heroj Mihevc Jože-Rudar. Slov. Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Kratek življenjepis in oznaka aktivista.
813. Naša partizanska beseda. Borec 1951, str. 282—284.
814. Naši heroji, junaki ljudske revolucije. Borec 1952, str. 3—8, 35—40, 66—72, 262—263, 286—287, 306—309, 338—340, 376—377.
Kratke biografije borcev NOB, ki jih je prezidij FLRJ imenoval za narodne heroje. Življenjepisi so razvrščeni po skupinah tako, da jih je v vsaki številki nekaj: Št. 1: Viktor Avbelj, Janko Rudolf, Edo Brajnik, Jože Klanjšček, Janko Sekirnik, Milan Zabukovec, Štefan Kovač, Dušan Kraigher, Jože Moškrič, Jože Lacko. Št. 2: Oskar Kovačič, Franc Salamon, Mirko Perc, Vlado Miklavc, Majda Vrhovnik, Pavla Mede, Matija Verdnik, Danila Kumar, Milka Šobar, Dušan Munih, Alojz Kolman. Št. 3: Ivan Turšič, Vinko Paderšič, Milan Majcen, Janko Stariha, Jože Slak, Marko Redelongi, Jože Mihelčič, Rudolf Mahnič, Ilija Badovinac, Viktor Železnik, France Vresk, Evgen Matejka, Albin Grajzer. Št. 8: Ivan Maček, Franc Stadler, Dušan Kveder. Št. 9: Jože Borštinar, Boris Kidrič, Franc Leskošek, Peter Stante. Št. 10: Bojan Polak, Jože Kadunc, Terezija Dragar, Franc Bukovec, Ivan Skvarča. Št. 11: Franc Rojšek, Franc Avbelj, Albina Mali, Martin Kotar. Št. 12: Alojz Popek, Anton Dežman, Franc Hočevar.
815. Naši heroji — junaki ljudske revolucije. Borec 1953, str. 280—282, 323—326, 373—374.
Kratke biografije narodnih herojev: Št. 9/10: Anton Okrogar-Nestl, Janez Hribar, Albert Jakopič-Kajtmir, Ivan Kovačič-Efenka, Vinko Robek, Aleš Bebler, Dušan Jereb-Štefan, Rudolf Hribernik-Svarun, Jože Mihevc-Rudar, Tončka Čeč-Olga in Vida Janežič. Št. 11: Alojzija Kerin-Milka, Miha Pintar-Toledo, Mile Kilibarda, Ivan Sulič-Car, dr. Mravljak Dušan-Mrož, Andreja Družina-Olga, Jože Boldan-Silni, Valentin Rožanc-Tine, Matija Blejc-Plamen, Karel Destovnik-Kajuh, Albert Gruden-Blisk, Antonija Kucler, Maks Pečar, Alfonz Šarh-Iztok. Št. 12: Mihaela Škapin-Drina, Jože Srebrnič, Anton Velušček-Matevž, Stane Potočar-Lazar, Boris Kraigher, Stane Bobnar, Rastislav Delpin-Žmago.
816. Naši narodni heroji. SPor 22. XII. 1951, št. 298 in 10. I. 1952, št. 8.
Življenjepisi narodnih herojev.
817. Naši novi narodni heroji. Ljubljanski dnevnik 19. VII. 1951, št. 16 in 20. VII. 1951, št. 17.
Kratke biografije.
818. Naši narodni heroji, ki so si to najvišje priznanje zaslužili v junaškem boju za osvoboditev primorske zemlje izpod tujega jarma. Primorski dnevnik, Trst 13. I. 1952, št. 12 — 20. I. 1952, št. 18.

- Kratke biografije Dušana Muniha, Janka Rudolfa, Maksa Perca, Jožeta Klanjščka-Vasje in Evgena Matejke-Pemca.
819. **Naši novi narodni heroji.** SPor 14. IX. 1952, št. 218.
Kratke biografije septembra imenovanih slovenskih narodnih herojev.
820. **Naši novi narodni heroji.** LdP 20. IX. 1952, št. 38.
Biografije narodnih herojev.
821. **Naši novi narodni heroji.** SPor 22. VII. 1955, št. 171.
Kratki življenjepisi borcev, ki so bili ob dnevu vstaje imenovani za narodne heroje.
822. **Naši odlikovanci z redom narodnega heroja.** LdP 26. VII. 1952, št. 50.
Kratke biografije novih narodnih herojev.
823. **Navodilo poveljstva II. italijanske armade o internacijah.** Rabski zbornik, Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 75—74.
Odlomek iz okrožnice »3 C«, ki se nanaša na ukrepe proti prebivalstvu zasedenega ozemlja.
824. **Nebec Franc: Napad na italijansko patroljo na Večni poti.** SPor 19. julija 1951, št. 167.
825. **Nebec Franc: Kako smo izobesili zastavo.** SPor 26. IV. 1951, št. 99.
826. **(Nebec Franc): Ognjeni krst šišenskih skojevcev.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Prikaz napada na italijansko patroljo za Rožnikom.
827. **(Nebec Franc): Z avtomobilom polnim orožja.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Članek govori o prevozu orožja iz Polhovega gradca skozi Ljubljano na Molnik.
828. **Nečak je razkazoval slovenske kraje svoji ameriški teti.** Prosveta, Chicago 20. VIII. 1951.
Popotovanje po Sloveniji je avtor opisal tako, da je vse kraje povezal z dogajanjem osvobodilnega boja in predvsem pripovedoval o dogodkih, ki so se zgodili tam med NOB.
829. **N(edog) A(lenka): Spomini skojevke na demonstracije v Ljubljani.** Mladina 29. XII. 1952, št. 38.
830. **(Nedog Alenka): »Polit delegat tegale voda sem...«** Ljubljanski dnevnik 29. VIII. 1953, št. 201.
Spomini na komične dogodke v Ljubljanski brigadi na Kožljeku med nemško ofenzivo leta 1943.
831. **Nedog Alenka: Neustrašeni.** Spomini na junaške ljubljanske skojevce in leto 1943. Mladina 8. IX. 1953, št. 35.
832. **Neizbrisni spomini.** Vestnik, Maribor 4. VII. 1951, št. 155 — 6. VII. 1951, št. 157.
Prikaz izselitve iz Maribora v Srbijo in sodelovanja v osvobodilnem gibanju v Srbiji.
833. **Nekaj spominov iz bazoviške zgodovine od leta 1918 do kapitulacije Italije.** Zatiranje slovenskega jezika, pretepanje s palico, obsodba posebnega sodišča, zasliševanja. Primorski dnevnik, Trst, 17. IV. 1951, št. 90 in 18. IV. 1951, št. 91.
834. **Niso še pozabili njegovih zločinov.** V Polju je dal župnik zvoniti za ustanoviteljem tamkajšnje bele garde. Ljubljanski dnevnik 9. VIII. 1951, št. 34.
Nekaj podatkov iz življenja in delovanja Janeza Ketteja, župnika v Polju pri Ljubljani.
835. **Njegova poslednja pot.** Borec 1952, str. 80—81.
Opis nemškega ravnarja z zajetim partizanom.
836. **(Novak Ivan-Očka): Očka Novak pripoveduje.** Mladina 24. XI. 1952, št. 33.
Pripovedovanje o poti slovenske delegacije na zasedanje v Jajce.
837. **Novak Ivo-podpolkovnik: Spomini na leto 1941.** LdP 18. V. 1951, št. 115.
Pisec prikazuje kapitulantstvo mladih letalskih oficirjev nasproti nemškim zračnim napadom v aprilu 1941.
838. **Novak Vojko: Partizanski šotori.** Tabor 1952, str. 7—8.

839. **Nova pota.** Tabor, zbornik umetnosti in razprav, Trst-Celovec 1951, str. 5—15.
Članek razlaga državno-politični program slovenskih emigrantov. Vojne se dotika le deloma, kolikor mu je potrebno, da pokaže začetke njihovega »slovenskega« koncepta. Delno tudi kritizira delo JRZ in JNS med vojno.
840. **Novi heroj narodnoosvobodilne borbe.** Ljubljanski dnevnik 31. VII. 1953, št. 176.
Kratka biografija Alberta Jakopiča.
841. **Novi narodni heroj.** Ljubljanski dnevnik 30. VII. 1953, št. 175.
Kratka biografija Matije Blejca.
842. **Novi narodni heroji Dolenjske.** Dolenjski list, Novo mesto 31. VII. 1953, št. 30.
Kratke biografije Ivana Kovačiča-Efenke, Dušana Jereba-Štefana in Vinka Robeka.
843. **Novi slovenski narodni heroji.** Borec 1951, str. 245—246.
Kratki ževljenjepis Staneta Žagarja, Jožeta Gregorčiča, Lojzeta Kebeta, Franca Ravbarja in Mirka Bračiča.
844. **Novoimenovani heroji.** Gorenjski glas, Kranj 12. XII. 1953, št. 50 — 25. decembra 1952, št. 52.
Kratke biografije Iva Slavca, Ivana Bizjaka, Jakoba Molka, Andreja Žvana, Staneta Koka in Jakoba Bernarda.
845. **N. S.: Spomini na I. zasedanje AVNOJ-a.** Primorski dnevnik, Trst 30. novembra 1952, št. 289.
846. **Ob desetletnici Cankarjeve čete pod Stolom.** Jeseniški kovinar, Jesenice 14. VII. 1951, št. 27 in 21. VII. 1951, št. 28.
Prikaz partizanskih bojev na Gorenjskem v letu 1941.
847. **Ob 10-letnici Osvobodilne fronte. Obljube in dejanja.** Demokracija, Trst-Gorica 4. V. 1951, št. 18.
Članek prinaša razgovor maršala Tita s Churchillom leta 1944 o razvoju Jugoslavije po vojni.
848. **Ob deseti obletnici ljudske vstaje v Beneški Sloveniji.** Matajur, Videm 15. IX. 1953, št. 72.
Obris razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Beneški Sloveniji.
849. **Ob desetletnici ustanovitve Prešernove brigade.** SPor 11. VII. 1953, št. 161.
Prikaz dejavnosti Prešernove brigade od ustanovitve do jeseni 1943.
850. **Obletnica slavne zmage.** SPor 27. III. 1952, št. 74.
Spomini na boj v Jelenovem žlebu.
851. **Obdobje narodnoosvobodilnega boja.** Istrski dnevnik, Koper 30. novembra 1951, št. 48.
Kratek pregled Istre v NOB.
852. **Ob 12. obletnici molniške čete.** Ljubljanski dnevnik 11. VII. 1953, št. 160.
Oris nastanka čete.
853. **Ob 12-letnici zgodovinske seje Politbiroja CK KPS.** Ljubljanski dnevnik 4. VII. 1953, št. 154.
Prikaz seje in sklepov o začetku partizanske vstaje v Jugoslaviji.
854. **Ob misli na padlega borca Lucijana Seljaka.** Gorenjski glas, Kranj 20. decembra 1951, št. 51—52.
O rezultatih izdajanja v Stražišču.
855. **Od divizionov do brigade.** Nastanek in razvoj topništva IX. korpusa. Primorski dnevnik, Trst 3. IX. 1953, št. 209.
856. **Odkritje spominske plošče v Ptujju Krambergerju Francu.** Ptujski tednik, Ptuj 23. XI. 1951, št. 46.
Kratka biografija s podatki o partizanstvu v Slovenskih goricah l. 1942.
857. **»Odredba št. 10«.** Na položaju 26. VIII. 1942. Borec 1952, str. 241—242.
Ponatis temeljne odredbe za ustanovitev brigad in kratke pripombe k njej.
858. **(Ogrin)c (Fran)c: Tudi Skorba je prispevala k osvoboditvi.** Ptujski tednik, Ptuj 5. VII. 1953, št. 23.
Članek opisuje žrtve vaščanov kot rezultat izdajstva.

859. (Ogrin)c (Fran)c: **Kako se je razvijalo partizanstvo v Slovenskih goricah.** Ptujski tednik, Ptuj 10. IV. 1953, št. 15.
Članek opisuje usodo gestapovcem izdane družine.
860. **Ogris Janko: Toda, kljub vsemu, tukaj smo! Koroška v borbi,** Celovec 1951, str. 66—70.
Članek slika nemško izseljevanje Slovencev v Rožu.
861. **Ogris Franjo: Rož — Gospa sveta — Gure.** Povest o Karli in Marjetki. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 33—93.
862. **Okrogar Tone-Nestl: Napad na orožniško postajo v Beli.** Večer, Maribor 28. IV. 1953, št. 100 — 6. V. 1953, št. 105.
Prikaz velike akcije druge čete koroškega bataljona v Beli in nato še nadaljnjih akcij v novembru 1944 pod naslovom »Od Čovnika do Ropoltove kmetije«, »Cez Šinkovo planino do Sel«, in »Naše poslednje akcije pred odhodom na Pohorje«.
863. **(Omladič Ljuban): Bitka na Kolovratu.** Največja bitka na Primorskem pred kapitulacijo Italije. Slovenski Jadran, Koper 28. VIII. 1953, št. 35.
864. **(Omladič Ljuban): »Kobariška republika« in dogodki okrog nje.** Slovenski Jadran, Koper 28. VIII. 1953, št. 35.
Oris partizanstva v zgornji Soški dolini.
865. **(Omladič Ljuban): Akcije primorskih sabotажnih skupin.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Članek prikazuje drznost maloštevilnih partizanskih skupin in posameznikov.
866. **O(mladič) L(juban): Črne brzostrelke.** Slovenski Jadran, Koper 4. septembra 1953, št. 36.
Pisec prikazuje delovanje tehnik na Primorskem po spominih preživelih tehnikov.
867. **(Omladič Ljuban)-I: Septembrski dnevi 1945 na Primorskem.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Članek prikazuje dogodke na Primorskem po kapitulaciji Italije v okolici Gorice, v Vipavski dolini in delno na Krasu.
868. **O. P.: Takrat se je začelo.** Gorenjski glas, Kranj 20. VII. 1952, št. 29—30.
869. **O poskusu atentata na tovariša Tita v letu 1944.** Zasavski vestnik, Trbovlje 20. V. 1953, št. 20.
Članek razkriva nemško vohunsko službo v zvezi z načrtom atentata na Tita.
870. **O razvoju in borbah Tomšičeve brigade.** Nova Gorica, Nova Gorica 22. VIII. 1952, št. 24.
871. **Organizirajmo vaško zaščito.** Prvi dokument o Narodni zaščiti. Ljudski miličnik 18. X. 1951, št. 40.
872. **O. S.-Boris: Med neukročenim istrskim ljudstvom leta 1942.** Istrski tednik, Koper 25. V. 1951, št. 21.
873. **Osolnik Bogdan: Kako je Osvobodilna fronta polagala temelje ljudski oblasti na prvem osvobojenem ozemlju.** Nekaj spominov na leto 1942 na Dolenjskem, Dolenjski list, Novo mesto 29. XI. 1951, št. 48.
874. **Osolnik Bogdan: K spominom na Frato.** Dolenjski list, Novo mesto 5. septembra 1952, št. 36.
875. **Osvobodilne borbe 1. maja 1945. leta v Trstu.** Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1953, št. 101.
Odlomek iz knjige »Osvobodilni pohod na Trst«, ki jo je izdal Vojno-istoriski institut v Beogradu. Odlomek prikazuje zaključne operacije za osvoboditev Trsta.
876. **Osvoboditev iz »Starega piskra«.** Savinjski vestnik, Celje 1. V. 1951, št. 1 — 27. I. 1951, št. 5.
Članek prikazuje drzno rešitev zajetih partizanov, ki jo je izvedla šestorica partizanov.
877. **Osvoboditev Trsta in Gorice.** Primorski dnevnik, Trst 6. IX. 1953, št. 212.
Prikaz operacij IV. armade na Primorskem od 24. aprila do osvoboditve Trsta in Reke.

878. **Ožbolt Jože: Spomini iz borbe pri Koprivniku na Kočevskem.** Dolenjski list, Novo mesto 5. XII. 1952, št. 49.
879. **(Ožbolt Tone)-ot: Kočevska v preteklosti in danes.** Tovariš 1952, str. 466. Pisec se narodnoosvobodilne borbe dotika v poglavju »Vstaja proti okupatorju in žrtve za svobodo«.
880. **Ožbolt Tone: Pred desetletnico kočevskega Zbora odposlancev slovenskega naroda.** Dolenjski list, Novo mesto 3. IV. 1953, št. 13. Pisec navaja in lokalizira nekaj važnejših dogodkov na Kočevskem v dobi NOB.
881. **Ožbolt Tone: Pred desetimi leti je zasedal zbor aktivistov na Pugledu.** Dolenjski list, Novo mesto 28. IV. 1953, št. 17. Pisec ocenjuje pomen zbora na Pugledu in ga prikazuje kot člen v razvoju notranje strukture Osvobodilne fronte.
882. **Ožbolt Tone: Grobovi ob Taborski steni nad Belico.** Dolenjski list, Novo mesto 10. VII. 1953, št. 27. Avtor opisuje italijanski napad na Taborsko steno ob Kolpi.
883. **(Ožbolt Tone): Raztepeni, na zid pribiti in razpeti so zatisnili oči.** Dolenjski list, Novo mesto 17. VII. 1953, št. 28.
884. **O življenju in delu naših herojev.** SPor 30. XII. 1951, št. 504. Življenjepisa narodnih herojev Eda Brajnika-Štefana in Ivana Turšiča-Iztoka.
885. **P. A.: Kratek pregled razvoja NOB na Gorenjskem.** Gorenjski glas, Kranj 15. IV. 1951, št. 17.
886. **Padli borci in žrtve občine Dolenja vas.** Dolenjski list, Novo mesto 26. junija 1953, št. 25.
887. **Padli borci in žrtve občine Kostel.** Dolenjski list, Novo mesto 26. VI. 1953, št. 25.
888. **Padli borci in žrtve občine Ribnica.** Dolenjski list, Novo mesto 26. junija 1953, št. 25.
889. **Padli borci in žrtve občine Sodražica.** Dolenjski list 31. VII. 1953, št. 50.
890. **Padli borci in žrtve s področja KO Zveze borcev Papeži.** Dolenjski list, Novo mesto 17. VII. 1953, št. 28.
891. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Slika iz Slovenske Benečije pomladi 1945.** Primorski dnevnik, Trst 16. II. 1951, št. 39 — 21. II. 1951, št. 43. Pisec opisuje svoje aktivistično delo v Beneški Sloveniji v zimskih mesecih 1944/1945, delo in druge aktivnosti tam, posebej pa se spominja še domačinov v Beneški Sloveniji.
892. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Idrijsko-Cerkljansko v narodnoosvobodilni borbi.** Slovenski Jadran, Koper 13. VI. 1952, št. 24.
893. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: V prvih dneh po zlomu Italije.** Slovenski Jadran, Koper 12. X. 1952, št. 37 in 26. IX. 1952, št. 59. Opisuje odhod iz Trsta v partizane.
894. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Krnice nad Idrijo — kraj, kjer so nacisti obglavili dva partizana.** Slovenski Jadran, Koper 17. X. 1952, št. 42.
895. **P(agon Andrej)-Ogarev: Utrinki iz borb XIX. SNOUB »Srečka Kosovel«.** Slovenski Jadran, Koper 13. III. 1953, št. 11. Povzetek po kroniki Kosovelove brigade, ki opisuje akcije v letih 1945 in 1944.
896. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Domačija »na Rupi«.** Slovenski Jadran, Koper 10. IV. 1953, št. 15. Oznaka sedeža in konspiracije Pokrajinskega odbora OF na Primorskem.
897. **(Pagon Andrej)-O(garev): Marija Kleva-Miroslava.** Slovenski Jadran, Koper 24. IV. 1953, št. 17. Prikaz istrske aktivistke.
898. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Štirim padlim borcem iz Ospa v spomin.** Slovenski Jadran, Koper 8. V. 1953, št. 19.
899. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: XXXI. divizija v Baški grapi.** Slovenski Jadran, Koper 26. VI. 1953, št. 26 in 3. VII. 1953, št. 27.

- Oris velikopotezne akcije partizanov konec junija in v začetku julija leta 1944.
900. **(Pagon Andrej-Ogarev)-IV: Socerb in 22. julij.** Slovenski Jadran, Koper 10. VII. 1953, št. 28.
Pisec se v članku na kratko dotika usode Socerba v dobi NOB.
901. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Na kraju zadnjih bojev IX. korpusa.** Slovenski Jadran, Koper 22. VII. 1953, št. 30.
Spomini na kraje in ljudi okoli Vojskega na Primorskem.
902. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: V krempljih Colottija in nacifašističnih rabljev.** Slovenski Jadran, Koper 31. VII. 1953, št. 31.
Prikaz mučenja v tržaških zaporih. Pisec kaže primer, kako so aktivista iz tržaške okolice mučili Italijani, Nemci in belogardisti.
903. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Osemnajsta SNOUB Bazoviška.** Slovenski Jadran, Koper 28. VIII. 1953, št. 35.
Oris nekaterih večjih akcij bazoviške brigade.
904. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Beneški Slovenci v Narodnoosvobodilni borbi.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
905. **(Pahor Edi): Razvoj partizanskih bolnišnic na Primorskem.** Kratka kronika. Ljubljanski dnevnik 4. IX. 1953, št. 206.
906. **Pakiž Silverij: Partizansko sodno pravo.** Ciklostirana izdaja Društva pravnikov LRS, Ljubljana 1952, str. 29, 16°.
Kratek pregled pravnih aktov, njihovega razmerja do zakonov stare Jugoslavije in obris organizacije narodnih sodišč na osvobojenem ozemlju.
907. **Pakiž Silverij: Internacijsko taborišče na otoku Rabu in interniranci v njem.** Rabski zbornik, Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 13—72.
Deloma na podlagi italijanskih dokumentov, deloma pa lastnih opažanj napisan prikaz življenja internirancev na Rabu, italijanskega ravnanja z njimi ter rezultatov internacijskih metod.
908. **Parkelj Vera-Mija: S XIV. divizijo na Štajersko.** Ptujski tednik, Ptuj 17. VIII. 1951, št. 32 in 24. VIII. 1951, št. 33.
Spomini bolničarke na pohod XIV. divizije na Štajersko.
909. **Partija jih je izoblikovala v prve borce za svobodo delovnih ljudi.** Ljubljanski dnevnik 22. XII. 1951, št. 147.
Kratki življenjepisi narodnih herojev Viktorja Avblja, Dušana Kraigherja in Jožeta Lacka.
910. **Partizanske šole v Koprščini.** Istrski tednik, Koper 5. III. 1951, št. 9.
911. **Partizanski zakon — pomemben dokument vstaje v Sloveniji.** Borec 1951, str. 251—253.
912. **»Pavla« je bila med ljudstvom varna.** SPor 6. IX. 1953, št. 210.
Članek o delu in pomenu partizanske bolnišnice nad Idrijo.
913. **Pavlin Alojzija-Cvetka Lubasova: Dogodek pri Ravnjaku.** Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Oris nemškega napada na skupino koroških aktivistov v Kotu nad Prevaljami.
914. **Pavlin Ivan: Kako je bil ohranjen novomeški most 8. maja 1945.** Dolenjski list, Novo mesto, 8. V. 1953, št. 18.
915. **Pavlin Mile: »Hiti, brigada petnajsta ...«** Borec 1953, str. 184—190.
Historiat brigade.
916. **(Pavlinič Franc): Taka je bila Belokranjska četa.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Članek govori o mobilizaciji Belokranjcev v četo in o stiku čete s terenom v letu 1942.
917. **(Pavlinič Franc)-a: Zdaj veter raznaša besede njegove...** Ljubljanski dnevnik 24. VII. 1953, št. 170.
Spomin na mladince iz boja pri Adlešičih.
918. **(Pavšič Štefan-Jure)-jp: V prvih letih upora pod Urhom v Dobrunjah.** SPor 14. VII. 1953, št. 164.
Spomini na začetke osvobodilnega gibanja v okolici Dobrunj, Sostrega in Vevč.

919. **Pavšič Vladislav:** Z Iztokovo skupino čez Dravo. Slovenski vestnik, Dunaj 27. IV. 1951, št. 30.
920. **Pečar Maks:** Petrovi priganjači niso uspeli. Kako se je rodil in razvil najboljši partizanski zbor »Srečko Kosovel«, ki je častno zastopal partizansko glasbeno-umetnost od daljne Južne Italije do tržaškega »Verdija«. Primorski dnevnik, Trst 24. VII. 1953, št. 175.
921. **Pečnik Ivan:** Zadnji boji za Ljubljano. Ljubljanski dnevnik 29. avgusta 1953, št. 201.
Spomini na boje na Orljah pri Ljubljani.
922. **Penko:** Sestnajst jih je bilo. Borec 1952, str. 136—137.
Spomini na tragedijo pri Stari Sušici, kjer so Nemci pobili 16 partizanov.
923. **P(eraič) V(lado):** Tržič je dal mnogo žrtev. Tovariš 1953, str. 873.
924. **P(erat) J(ust):** Kako smo sredi zadnje bitke za svobodo praznovali 1. maj. Nova Gorica, Postojna 5. V. 1951, št. 17.
925. **P(erat) J(ust):** Se homo živeli. Nova Gorica, Postojna 9. VIII. 1951, št. 31.
Prikaz fašističnega divjanja na Krasu avgusta 1942.
926. **Perat J(ust):** Marko Redelongi. Slovenski Jadran, Koper 30. V. 1952, št. 22 in 6. VI. 1952, št. 23.
Spomini na beneškega Slovenca, ki je postal narodni heroj.
927. **P(erat) J(ust):** Marko Redelongi. Matajur, Videm 1.—15. VIII. 1952, št. 46.
Prikazuje lik junaškega beneškega Slovenca.
928. **Perat Just:** Oporoka Marka Redelongija. Borec 1952, str. 12.
Spomini na boj za uničenje letališča Belvedere pri Udinah in na zadnji boj Marka Redelongija.
929. **Perat Just:** Matajur — Beneški Doberdob. Borec 1952, str. 140—141.
Spomini na boje na Matajurju v dobi NOB.
930. **(Perat Just)-jp:** 1. maj 1942 v znaku odpora proti fašističnim okupatorjem. Primorske novice, Nova Gorica 1. V. 1953, št. 18.
Članek prikazuje partizanske propagandne akcije na Krasu.
931. **Perat (Just) Janko:** Na Kolovratu. Po sledovih partizanskega pohoda. Primorske novice, Nova Gorica 9. V. 1953, št. 19 in 15. V. 1953, št. 20.
V reportaži obnavlja pisec spomine na partizanske boje na Kolovratu.
932. **(Perat Just)-Matajursc:** Ljudje pod Matajurjem v narodnoosvobodilni borbi. Slov. Jadran, Koper 15. V. 1953, št. 20.
Označitev požrtvovalnosti ljudi in njihov ponos do osvobodilnega boja.
933. **(Perat Just)-Matajursc:** Zadnji boji pri Kobaridu. Slovenski Jadran, Koper 17. VII. 1953, št. 29.
934. **Perat Just:** Oporoka Marka Redelongija-Benečana. Primorski dnevnik, Trst 31. VII. 1953, št. 181.
935. **Perat Just:** Borbe beneških partizanov v dolini Mirse in ob Šentkvirinskem mostu pri Čedadu. Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 56.
936. **(Perat Just)-jp:** Ognji na letališču pri Vidmu. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Oris življenja Marka Redelongija in akcija na nemška letala na letališču Belvedere pri Vidmu v Furlaniji.
937. **Perhauc Rafael:** Začetek našega letalstva in vloga Primorskih Slovencev. Slovenski Jadran, Koper 21. VIII. 1953, št. 34 in 28. VIII. 1953, št. 35.
938. **Pero:** Bil je pred desetimi leti. Glas Vrhnike, Vrhnika 10. V. 1952, št. 10.
Prikaz italijanske hajke v Dolomitih v maju 1942.
939. **Perovšek Janez-Pelko:** Kronika XIV. divizije. Vestnik, Maribor 17. decembra 1951, št. 294 — 20. XII. 1951, št. 297.
V zgoščeni obliki opisana zgodovina XIV. divizije od ustanovitve sredi leta 1943 do odhoda na Štajersko.
940. **(Pertot Danilo):** Pohod v gadje gnezdo. Odlomek iz življenja tržaških ilegalcev. LdP-Borba 22. VII. 1953, št. 185.
Opis likvidacije gestapovskega šefa v Trstu.
941. **Peštaj Jelka:** Ko so skojevci napadali. Vestnik, Maribor 26. I. 1952, št. 21 — 30. I. 1952, št. 24.
Avtorica našteva po spominu akcije na Gorenjskem, ki se jih je sama udeležila.

942. **Petejan Jože: Izdaja za izdajo.** Kako so se klerikalci v aprilskih dneh leta 1941 brez sramu in poniževalno vdinjali nemškemu in italijanskemu okupatorju. Večer, Maribor 8. IV. 1953, št. 83.
Članek o prevratnih dneh v Sloveniji, napisan po beležkah o sejah Narodnega sveta.
943. **(Petelin Vojko): XVI. SNOB Janka Premrla-Vojka.** Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 75—68.
Po različnih virih napisan historiat brigade.
944. **(Peterlin Majda)-Vida Brest: Ljudje in pesem.** Obzornik 1951, str. 160 do 164.
Avtorica prikazuje, kako je partizanska pesem vplivala na ljudi.
945. **15. februar — 7. obletnica požiga Rihemberga.** Nova Gorica, Postojna 8. II. 1951, št. 6 in 22. II. 1951, št. 7.
Opis nemških grozodejstev, ko so požgali Rihenberg.
946. **Petrič Martina: Ob desetletnici našega I. kongresa v Dobrniču.** Dolenjski list, Novo mesto 2. X. 1953, št. 39.
Spomini na udeležbo na kongresu SPZZ v oktobru 1943.
947. **Petrinič Mladen: Burni, nepozabni dnevi.** LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Spomini na osvoboditev Trsta leta 1945.
948. **Petrinič Mladen: Goriška fronta.** LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Spomini na partizansko-nemške boje pri Gorici v septembru 1945.
949. **Pijade Moša: Spomini na II. zasedanje AVNOJ-a.** SPor 29. XI. 1952, št. 282.
Prevod iz srbsčine. V spominih se avtor dotika tudi Slovencev.
950. **Pijade Moša: Kako je prišlo do sklepa podeliti tov. Titu naziv maršal.** Primorski dnevnik, Trst 29. XI. 1953, št. 283.
951. **Pionirjem Slovenije — partizanski pozdrav.** Pionirski list 18. IV. 1951, št. 14.
V obliki pionirskega pozdrava iz Dražgoš opisuje članek trenutke, ko so Nemci januarja 1942 uničevali Dražgoše.
952. **Pipan Franc: Pogreb aktivistke v Sežani.** Slovenski Jadran, Koper 31. julija 1953, št. 131.
Oris aktivistke Kristine Rojc iz Praproč pri Sežani.
953. **Pirjevec Dušan: Na Primorskem so izkopali puške.** Nova Gorica, Solkan 14. IX. 1951, št. 37.
Kratek pregled nekaterih dogodkov na Primorskem.
954. **(Pirjevec Dušan)-Brodar A.: Ognjeni krst.** SPor 6. IX. 1953, št. 210.
Reportaža o partizanskih bojih na planini Golobar nad Bovcem.
955. **Pirkovič Ivo: Ilegalna tehnika v Novem mestu.** Dolenjski list, Novo mesto 16. III. 1951, št. 11—30. III. 1951, št. 15.
Prikaz dela v ilegalni tehniki v Novem mestu ter sodelavcev.
956. **Pirkovič Ivo: Gestapo v talarju.** Naša žena 1951, str. 273—275, 316—317.
Članek prikazuje sodelovanje nekaterih slovenskih duhovnikov z nemško tajno policijo.
957. **Pirkovič Ivo: Prisega mrtvemu bratu.** Dolenjski list, Novo mesto 10. avgusta 1951, št. 32—22. IX. 1951, št. 38.
Pisec opisuje življenja ljudi, ki jih je spoznal med bivanjem v bolnišnici in ki so trpeli zaradi okupatorskih metod.
958. **Pirkovič Ivo: Čudež bele politike pod Gorjanci.** SPor 27. XII. 1951, št. 301.
Avtor opisuje, kako je nastala bela garda v Št. Jerneju na Dolenjskem.
959. **Pirkovič Ivo: Sovražnik pred vrati — Izdaja na izdajo.** SPor 5. VI. 1952, št. 132—17. VI. 1952, št. 142.
V članku, ki ima v prvih številkah prvi naslov, nato pa drugega, riše pisec verolomni značaj italijanskih vodilnih ljudi v dneh pred in po okupaciji Jugoslavije. Največji del se nanaša na Italijo, manjši na pokrajine v Jugoslaviji izven Slovenije, najmanjši del pa na Slovenijo.
960. **Pirkovič Ivo: Prisega na nemški meč v luči mednarodnega prava.** Naši razgledi 29. XI. 1952, št. 20.
Na polemičen način proti Matiji Škerbcu prikazuje avtor izdajstvo bele garde in domobranstva.

961. **Pirkovič Ivo: Po sledovih rimske volkulje.** Ljubljana 1953, izd. SPor, str. 160, 8°.
Osrednja nit avtorjeve razprave je razkrinkanje italijanskih političnih metod. Dogodkov v Sloveniji se dotika le bežno. Delno jih navaja v citatih iz italijanskih listov, delno pa uporablja tudi vire iz Slovenije. Razprava je ponatis iz Slovenskega poročevalca, kjer je izhajala od 7. III. 1953, št. 55—5. V. 1953, št. 104.
962. **Pirkovič Ivo: Še o prvem letaku.** Dolenjski list, Novo mesto 26. VI. 1953, št. 25 in 3. VII. 1953, št. 26.
Pisec dopolnjuje Jožeta Zamljena in popravlja njegove podatke, zraven pa prikazuje tuje vohunsko ozadje onih, ki so bili za izsekavanje lesa. Prim. št. 1370 te bibliografije.
963. **Pisjak Lambert: Izseljenčevi zapiski.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 174—184.
Zapiski prikazujejo življenje in ravnanje s Slovenci v izseljeniškem taborišču v Nemčiji.
964. **Pisjak Lambert: Težko slovo v logorju.** Svoboda, Celovec 1952, str. 30 do 34.
Spomini na usodo v Nemčijo preseljene koroške družine.
965. **Piskernik Angela: Ljudska pesnica kmetica Katarina Miklav, po domače Šrtevkva, v Lepeni pri Železni Kapli.** Svoboda, Celovec 1951, str. 25.
966. **Piskernik Angela: Zapiski iz Ravensbrücka.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 198—205.
967. **(Planinec France-Frenk): Iz pisem padlega komandanta mesta Koper Planinca Franceta-Frenka.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Izvrlečki iz pisem za dobo od februarja 1944 do marca 1945.
968. **(Podbevšek Š.): Ob odkritju spominske plošče heroju Jožetu Moškriču.** Ljubljanski dnevnik 10. VII. 1953, št. 159.
Oris zadnjih dni J. Moškriča pred njegovo nasilno smrtjo.
969. **(Podgoršek Anton): 5. avgust 1941.** Tržiški vestnik, Tržič 5. VIII. 1952, št. 1.
Kratek oris partizanskega boja z Nemci na Storžiču.
970. **Po drznih poteh skozi smela dejanja junaških cankarjancev.** Gorenjski glas, Kranj 19. VIII. 1951, št. 29.
Prikaz bojev na Gorenjskem proti koncu 1941.
971. **(Podstudenšek Franc-Rok)-Švab Mitja: Osnovček.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Reportaža o partizanskih bojih z Nemci, ko je partizane vodil Matija Blejc-Plamen.
972. **Podstudenšek France-Rok: Pred enajstimi leti na Kostavski planini.** Borec 1953, str. 382—383.
Prikaz nemške hajke na partizane konec leta 1942.
973. **Pogljajen Tone: Mesto ob morju.** Delavska enotnost 16. X. 1953, št. 42.
Poleg povojnih razmer opisuje avtor trenutek ob osvoboditvi, prihod jugoslovanske vojske in nato nastopanje zapadnih zaveznikov v Trstu in Gorici.
974. **Pohod XXX. v Beneško Slovenijo.** Primorski dnevnik, Trst, 29. XI. 1953, št. 283.
Članek označuje pomen partizanskega pohoda za širjenje protifašističnega gibanja v sami Italiji.
975. **(Pokovec Franc)-K: Zbor bivših borcev VOS in II. brigade VDV ob četrti obletnici priključitve Slovenskega Primorja k Jugoslaviji.** SPor 13. septembra 1951, št. 215.
Članek opisuje napadalne in sabotažne akcije na Primorskem od spomladi 1943 dalje.
976. **Pokovec Franc, podpolkovnik: Beg tovariša Leskoška iz okupatorjevega zapora leta 1941.** LdP 29. XII. 1951, št. 178.
977. **(Pokovec Franc): Nekdanji ilegalce pripoveduje.** SPor 12. X. 1952, št. 242.
Pisec riše način življenja ilegalnega aktivista.
978. **Pokovec Franc: Kako smo 1941. leta pobegnili iz ljubljanskih zaporov.** Radio Slovenija 1952, št. 1, str. 5.

979. **(Pokovec Franc)-Poki: Pusti ga, naj gre!** Tovariš 1953, str. 934—935.
Reportaža o sodelovanju v akcijah pod poveljstvom Ivana Turšiča-Iztoka.
980. **(Pokovec Franc)-Poki: Postojanka je padla.** Primorski dnevnik, Trst 30. VIII. 1953, št. 206.
Reportaža o zavzetju italijanske postojanke v Brdih.
981. **(Pokovec Franc)-Poki: II. brigada VDV.** Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 74—77.
Pretežno po spominih napisan historiat brigade.
982. **Polič Zoran: Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda.** Ljubljana 1952, izd. »Polet«, str. 51, 8°. Ponatis iz revije »Vodnik«, št. 7—10 (1951).
Avtor se v razpravi dotika tudi deleža sokolstva v NOB na str. 42—50.
983. **Polič Zoran: Z znanjem, odločnostjo in pogumom nam je vzor.** Borec 1953, str. 120—122.
V obliki spominov označuje pisec lik Borisa Kidriča.
984. **Polič Zoran: Veliki voditelj in tovariš.** Večer, Maribor 15. IV. 1953, št. 89.
Avtor na kratko prikazuje lik Borisa Kidriča.
985. **Popov I. B. (ranislav), kapetan: Škofjeloški talci.** Tovariš 1953, str. 341.
Pripovedovanje vdove dr. Kocjančiča o ustrelitvi talcev za Kamnitnikom v letu 1944.
986. **Porekar Ciril: Nekaj besed o invalidih.** Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 7—12.
Nekaj splošnih sodb o ranjenih partizanih.
987. **Porenta Ivo-Vojko: Kokrški odred v boju z Nemci, ledom in snegom.** SPor 17. VII. 1952, št. 168 in 18. VII. 1952, št. 169.
Spomini na doživetja pozimi 1944/1945.
988. **Porenta Ivo: Maščevalci.** Borec 1953, str. 35—37.
Reportaža o skojevcu Vojku, kako se je septembra 1944 v Dragi boril z Nemci.
989. **Porenta Ivo: V prepadnih stenah Grintovca.** Boj štirih borcev Kokrškega odreda z Nemci in naravo. SPor 13. VI. 1953, št. 137.
990. **Potočar Stane-Lazar: S primorskim ljudstvom.** Primorski dnevnik, Trst 14. IX. 1952, št. 223.
Odlomek iz spominov na borbe na Primorskem.
991. **Potočar Stane-Lazar: IX. korpus — oborožena pest Primorske.** Ljubljanski dnevnik 5. IX. 1953, št. 207.
Avtor po spominih pripoveduje o prvih akcijah IX. korpusa, o Baški grapi in skrbi za ranjence.
992. **Potočnik Franc: Žice, morje in gozdovi.** SKZ, Ljubljana 1951, str. 129, 8°. Spomini mornariškega oficirja, ki se je priključil Osvobodilni fronti. V stvarnem opisu je avtor pokazal svojo pot od zloma Jugoslavije dalje, bivanje doma, v internacijskih taboriščih, udejstvovanje v NOV, pri mornarici NOVJ in nato zopet v Sloveniji.
993. **Potočnik France: Vojaška organizacija internirancev v taborišču na otoku Rabu.** Rabski zbornik, Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 145 do 163.
Pisec prikazuje, kako je v največji konspirativnosti nastala in rasla vojaška organizacija med interniranci in se sistematično pripravljala na čas osvoboditve. V vojaško organizacijo so poleg Slovencev bili vključeni še internirani Hrvati in Židje, ki so podpirali organizacijo še posebej z zdravniki in bolničarkami. Obširno popisuje aktivnost rabskih mobilizirancev ob kapitulaciji Italije na Rabu, Cresu in Osoru pri razoroževanju Italijanov in četnikov. Svoj opis zaključuje s prihodom rabske brigade v Slovenijo. V primeri z razpravo »Žice, morje in gozdovi«, je pisec v tem članku ponekod krajši, drugod pa natančnejši.
994. **Pot Primorske v svobodo.** Tovariš 1953, str. 773—774.
Pregled narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem do kapitulacije Italije.

995. **Potrč Ivan:** *Ljudska junakinja Milka Šobrova-Nataša*. Naša žena 1952, str. 194—195.
Po pripovedovanju opisana podoba junaške partizanke.
996. **Pozdrav Dolenjskemu odredu**. SPor 29. VIII. 1953, št. 303.
Obris razvoja Dolenjskega odreda.
997. **Pred desetimi leti v Hrastniku in okolici**. Zasavski udarnik, Trbovlje 12. VII. 1951, št. 28.
998. **Pred osmimi leti sta padla pesnik Kajuh in kipar Belač**. Borec 1952, str. 82—83.
999. **Pred 7 leti ... Savinjski vestnik**, Celje 18. VIII. 1951, št. 33.
Članek opisuje partizanski napad na Nemce v Kosnici poleti 1944 in poraz belogardistov v Zgornji Rečici jeseni 1944.
1000. **Predsmrtnica junaka Simona Kosa**. Demokracija, Trst-Gorica 4. I. 1952, št. 1.
1001. **Pred ustanovitvijo Šercerjeve brigade**. SPor 13. IX. 1952, št. 217.
1002. **P(reshinger) R.:** Spomini na rešitev jetnikov iz celjskega »Starega piskra«. SPor 30. X. 1952, št. 255 in 31. X. 1951, št. 256.
1005. **Prezelj Janko:** *Naša zastava nad kaznilnico v Begunjah*. SPor 7. VI. 1953, št. 132.
Spomini na osvoboditev Begunj maja 1945.
1004. **Priče o zločinih na Komlju**. Slovenski vestnik, Celovec 12. XI. 1952, št. 79.
Pripovedovanje prič na celovškem sodišču o Metnitzovem ravnanju z ljudmi, ki so bili na strani narодноosvobodilnega gibanja.
1005. **Primorske brigade**. Ljubljana 1953, izd. Zveza borcev, str. 56, 8°.
V knjigi so prikazani historijati primorskih brigad. Pisani so delno na podlagi arhivskega gradiva, povečini pa na podlagi zapiskov in po spominih oziroma brigadnih kronikah. Podrobneje glej pri posameznih avtorjih.
1006. **Prmožič Franc-Marko:** *Spomini na Koroško*. Borec 1951, str. 228—230.
1007. **Prosen Marko:** *Letaki*. Spomini na Henrika Zagornika. Glas Mežiške doline, Mežica 1. IX. 1952, št. 7.
1008. **Proslave 10. obletnice Osvobodilne fronte**. Organizacijski vestnik CMD 1951, str. 18—30.
Prispevki obsegajo mnogo drobnih podatkov iz dobe NOB.
1009. **Prušnik Karel:** *Pasterk Franci-Lenart*. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 108—109.
Pisec prikazuje partizanski lik Korošca Pasterka iz Lobnika pri Železni kapli.
1010. **Prušnik Karel:** *Tako se je začelo*. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 40 do 50.
Avtor opisuje, kako je po poskusu aretacije prišel v partizane.
1011. **Prušnik Karel:** *Junaštvo in trpljenje ene same družine*. Slovenski vestnik, Celovec 26. I. 1952, št. 7.
Historiat Jerebove družine v Obirski in njene naklonjenosti partizanom.
1012. **Prušnik Karel-Gašper:** *Od Svinške planine do Raven*. Ljubljanski dnevnik 1. III. 1952, št. 52.
Odlomek iz spominov na zimo 1944/1945.
1013. **(Prušnik Karel)-Gašper:** *Žrtve — Einspieler Lekš in tovariši*. Slovenski vestnik, Celovec 15. III. 1952, št. 20.
Opis izdajstva in uboja koroških aktivistov v začetku maja 1944.
1014. **Prušnik Karel-Gašper:** *Majski pohod*. SPor 15. V. 1952, št. 114.
Spomini na srečanje s XIV. divizijo v zadnjih dneh pred osvoboditvijo.
1015. **Prušnik Karel-Gašper:** »Izseljevanje Slovencev...« Borec 1952, str. 114 do 116.
Spomini na izseljevanje v aprilu 1942.
1016. **Prušnik Karel-Gašper:** *V ilegalo*. Borec 1952, str. 313—315.
Spomini na trenutke, ko je avtor odšel v ilegalo in partizane.
1017. **Prušnik Karel-Gašper:** *Čemrova Nančka*. Kmečki glas 4. III. 1952, št. 9.
Oris požrtvovalnosti koroške družine in njen tragični konec.

1018. **Prva partijska konferenca v Renčah.** Partizanski tednik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka). Opis konference, njenih sklepov, ustanovitve okrožnih komitejev KPS in OF ter nadaljnega razvoja.
1019. **Prvi koroški bataljon »Lenartov« v Mežici.** Slovenski vestnik, Celovec 5. IV. 1952, št. 25.
1020. **Prvi partizani na Pohorju.** 14 dni doma in po svetu, Priloga »Vestnika«, Maribor 15. XII. 1951, št. 6.
1021. **Prvi partizani na Primorskem.** Ljubljanski dnevnik 5. VIII. 1953, št. 180.
1022. **Prvo osvobojeno ozemlje na Štajerskem.** Primorski dnevnik, Trst 18. decembra 1951, št. 298.
1023. **»Prvo so tovariši — potem je šele dom!«** Zasavski vestnik, Trbovlje 19. VII. 1951, št. 29.
1024. **(Puhar Rudolf)-Razin: 13. julij 1941.** LdP-Borba 9. VII. 1941, št. 174. V uvodu članka oriše pisec čas, način in vzrok nastanka molniške skupine.
1025. **Pušenjak Rado: Spomin na borbo v Logarovcih.** Vestnik, Maribor 3. februarja 1952, št. 28 in Ljudski glas, Murska Sobota 17. VII. 1952, št. 29. Prikazuje boj aktivistov pri Ljutomeru s kozaki 3. februarja 1945.
1026. **Pusterle, kapetan: Podpolkovnik Ivan Kovačič-Efenka kot komandant Tomšičeve brigade.** SPor 22. VI. 1951, št. 145. Pisec prikazuje komandantov delež pri uspehih XIV. divizije na Štajerskem.
1027. **r.: Spominu Ivana Röcka (Biba). Ob 10-letnici njegove smrti.** Savinjski tednik, Celje 8. III. 1952, št. 10.
1028. **Rab — živa priča »kulture in civilizacije« italijanskega okupatorja.** Maribor 1953, izd. Obzorja, str. 81, 16°. Knjiga je ponatis iz Primorskega dnevnika, Trst 17. IX. 1953, št. 221 — 3. X. 1953, št. 233. Razprava je deloma na podlagi podatkov knjige »Internacije«, ki jo je izdala »Komisija za ugotavljanje zločinov...«, deloma pa na podlagi Pakiževe razprave v Rabskem zborniku napisana kompilacija o življenju internirancev v taborišču na Rabu.
1029. **Radiooddajnik OF v okupirani Ljubljani.** Ljudske novice, 31. X. 1952, št. 1. Historiat prvih radijskih oddaj OF v Ljubljani 1941/1942.
1030. **Rajer Andrej: Začetek narodnoosvobodilnega gibanja in prve žrtve v Dravogradu.** Vestnik, Maribor 22. VII. 1952, št. 171.
1031. **R(ant) J(ože)-Moša: Spomini iz vzpostavljanja NZ po Štajerskem.** Ljudski miličnik 18. VIII. 1951, št. 33.
1032. **(Rape Rudi): Doživljaji Rape Rudija-Sava v partizanih.** Roška ofenziva. Ljudski glas, Murska Sobota 26. IV. 1951, št. 16.
1033. **Ravbar Jože-kapetan Jošt: Nastanek in borbe rašiške čete v juliju 1941.** Ljudski miličnik 24. VII. 1951, št. 28.
1034. **(Ravljen Davorin)-r.: Rablji na Frankolovem.** Tovariš 1953, str. 207. Oris nacističnega zločina nad partizani 12. februarja 1945.
1035. **(Ravljen Davorin): Maršal Tito v Churchillovih spominih.** Tovariš 1953, str. 393—394, 371—372, 422. Izvlečki iz Churchillovih spominov na drugo svetovno vojno in komentar o njegovem odnosu do Jugoslovanov.
1036. **R(avljen) D(ušan): Neznani »junaki« iz Balkanije.** Tovariš 1952, str. 684 do 685, 694, 717—718, 756. Članek polemizira s podatki italijanskega Uradnega lista 1952, v katerih je italijanska vlada odlikovala nekatere vojake za »junaštva« med okupacijo Jugoslavije in ironizira njihove navedbe. Kot protidokumente navaja izjave partizanskih udeležencev naštetih dogodkov in pisma italijanskih vojakov, ki direktno govorijo o ropanju in požiganju slovenskih vasi izven boja.
1037. **(Ravljen Davorin): Od Turjaka do »Turjaka«.** Tovariš 1953, str. 1176. Po Sajetovem »Belogardizmu« napisan pregled belogardističnega udejstvovanja dr. Staneta Zupana, sedaj emigranta.

1038. **Razvoj Osvobodilne fronte v revirjih.** Zasavski vestnik, Trbovlje 1. maja 1952, št. 18.
1039. **(Rehar Franc): Ob 9. obletnici ustanovitve VII. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade »France Prešeren«.** Gorenjski glas, Kranj 20. julija 1952, št. 29—30.
Kratek historiat Prešernove brigade od ustanovitve do osvoboditve.
1040. **(Rehar Alojz): Borili so se za uresničenje Prešernovih idealov.** Gorenjski Glas, Kranj 1. I. 1953, št. 1. (Priloga.)
Kratek oris borbene poti »Prešernove« brigade.
1041. **Reichmann Jaka: Mnogi smo živi ostali.** Svoboda, Celovec 1952, str. 79 do 80.
Pisec opisuje, kako so se koroški preseljenci v Nemčiji prebijali z delom na različnih krajih, da so vzdržali.
1042. **Rejec Franc-Kuh: Tiskarna Slovenija v zadnji ofenzivi na IX. korpus.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
1043. **(Remškar Tine): Tržaška brigada.** Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 78—79.
Po spominih napisan historiat brigade.
1044. **Renko Ivan: Pred desetimi leti na Nanosu.** Slovenski Jadran, Koper 18. IV. 1952, št. 16.
Spomini na akcijo Vojkove čete.
1045. **Renko Ivan: Vojkov vod.** Slovenski Jadran, Koper 6. VI. 1952, št. 23 do 20. II. 1953, št. 8.
Spomini na Janka Premrla-Vojka. V njih je pisec v reportažni obliki prikazal razvoj aktivnosti onih enot, ki jih je vodil Vojko od pomladi leta 1942 do smrti v februarju 1943.
1046. **Renko Ivan: Vojkov vod.** Koper 1953, str. 110 + 10 ilustracij med besedilom, 8°.
Knjižna izdaja avtorjevih spominov na Vojka. V njej je ohranil način podajanja dogodkov, kakor jih je razvrstil v prvi izdaji v Slov. Jadranu, vendar je nekatere odstavke občutno skrajšal, druge pa tudi razširil in povedal mnogo novega.
1047. **Režek Janez: Prvi zaščitniki med stražniki.** Ljudski miličnik 18. X. 1951, št. 40.
1048. **Ribičič I.: Spomin na krvni davek Ljubljane.** Borec 1951, str. 176—177.
1049. **Ribičič Mitja: Spomini na Pohorski bataljon.** Naša žena 1952, str. 2—4.
1050. **(Ribičič Mitja)-Ciril: Naprej v borbo!** Borec 1952, str. 310—313.
Avtor opisuje pohod enega od bataljonov druge grupe odredov preko Gorenjske na Štajersko.
1051. **Ribičič R(oz): Spomin na Perugia.** Naša žena 1952, str. 107—108.
Spomini na internacijo in obisk škofa iz Perugie v jetnišnici.
1052. **Riček Anton: Med prvimi koroškimi partizani.** Borec 1951, str. 292—294.
Oris partizanskega razvoja na Koroškem v letih 1942 in 1943.
1053. **Riček Anton: Prve partizanske akcije.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 27—32.
Pisec prikazuje povezavo Gorenjske s Koroško v dobi partizanskih začetkov na Zahodnem Koroškem in začetke partizanstva v Rožu v območju Karavank.
1054. **R(i)gel M(i)ha): Tomaževa zadnja pot.** Ljubljanski dnevnik 2. II. 1952, št. 28.
1055. **(Robek Marička): Prva zastava.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Opis začetkov partizanskega gibanja v vzhodni Gorenjski, podaritve prve zastave partizanom ter kje in kdo je zastavo napravil.
1056. **Rogelj Janko: Adamič v Beli hiši.** Enakopravnost, Cleveland 29. X. 1951, št. 211.
Pisec govori o prisotnosti Louisa Adamiča na večerji v Beli hiši in incident s Churchillom.
1057. **Rogelja Alojz: Stjenkina rodna vas za časa borbe.** Delo, Trst 3. X. 1953, št. 237.

1058. **Romanič Peter: Prve volitve NOO v Beli krajini leta 1944.** Dolenjski list, Novo mesto 9. III. 1951, št. 10.
1059. **Romanič Peter: Kako smo obveščali Italijane.** Dolenjski list, Novo mesto 1. VI. 1951, št. 22.
1060. **Romanič Peter: Tako se je začelo.** Nekaj spominov na delo metliške organizacije OF v letu 1941. Dolenjski list, Novo mesto 25. VIII. 1951, št. 54.
1061. **Romanič Peter: Ob deseti obletnici partizanskega napada na fašiste pri Remergutu na Kočevskem.** Dolenjski list, Novo mesto 18. VII. 1952, št. 29.
1062. **(Romanič Peter): V prvo belokranjsko četo.** Tovariš 1953, str. 120.
Spomini na množični vstop Belokranjcev v partizane poleti 1942.
1063. **Romanič Peter: Pravico do enakopravnosti so si že tedaj priborile.** Dolenjski list, Novo mesto 6. III. 1953, št. 9.
Pisec prikazuje požrtvovalnost dveh družin v dobi NOB.
1064. **Romanič Peter: Iz spominov na volitve in zasedanje Zbora odposlancev v Kočevju.** Dolenjski list, Novo mesto 2. X. 1953, št. 39.
Spomini na prevratne dni ob kapitulaciji Italije 1943.
1065. **(Roš Albina): Naša žena v narodnoosvobodilni borbi.** Posavski tednik, Krško 7. III. 1953, št. 9.
Oris aktivnosti Tončke Rešeta na terenu na Dolenjskem.
1066. **Roš Albina: Partizanski napad na hrastniški rudnik.** Večer, Maribor 9. VII. 1953, št. 160.
Spomini na akcijo poleti 1944.
1067. **Rovanova: Spominu Dušana Poženela-Djura: Savinjski vestnik, Celje 23. V. 1953, št. 20.**
Članek navaja nekaj drobnih dogodkov iz Rečice pri Laškem.
1068. **R. S.: Spomini na Lauterški vrh.** Jeseniški kovinar, Jesenice 7. VII. 1951, št. 26.
Spomini o neuspelem nemškem napadu na Prešernovo brigado.
1069. **Rudolf Janko: Prve dogodivščine ljubljanske brigade.** Delavska enotnost 18. VII. 1952, št. 30.
1070. **Rupel Slavko: Kajuh, partizanski pesnik, revolucionar in borec.** Ob sedmi obletnici smrti. Borec 1951, str. 93—95.
1071. **Rupel Slavko: Pesnik Ivan Rob.** Borec 1953, str. 53—54.
Oris življenja v partizanih in pesniške podobe.
1072. **(Rupena Mara): Naš prvi kongres.** Sekretarka SPZZ Mara Rupena pripoveduje. Naša žena 1953, str. 258—259.
1073. **Rupena Mara: Majcnova mama.** Dolenjski list, Novo mesto 9. X. 1953, št. 40—46. X. 1953, št. 41.
Reportaža o dolenski materi, njenem odnosu do partizanov in smrti ob nemški ofenzivi na Dolenjskem.
1074. **R(utar) M(iloš)-Ružo: Po orožje bo treba...!** Invalidski vestnik 15. junija 1953, št. 12.
Reportaža o potovanju partizanov tretje kranjske čete izpod Storžiča v škofjeloške hribe po orožje.
1075. **Saje Franček: Belogardizem.** Ljubljana 1951, SKZ, str. 820 + XVI, 8°.
Na podlagi dokumentov obširno prikazano delo nasprotnikov osvobodilnega gibanja v Sloveniji za čas do kapitulacije Italije.
1076. **Saje Franček: Belogardizem.** Ljubljana 1952, SKZ, str. 642 + XXXII str. dokumentarnih fotografij.
Deloma skrajšano, delno razširjeno delo o belogardizmu, ki je izšlo leta 1951. Dopolnitve se nanašajo v prvi vrsti na številne bolj ali manj samostojne skupine v sestavi nasprotnikov osvobodilnega gibanja. Zunanji obseg in razdelitev materije sta v dopolnjeni izdaji ostala v bistvu ista kakor v prvi izdaji.
1077. **Saje Franček: »Borbe v Sloveniji 1941«.** Borec 1953, str. 21—23.
Pisec prikazuje pomen izdaje dokumentov o NOB v Sloveniji iz l. 1941.
1078. **Saje Franček: Prezir in obup — usoda belih emigrantov.** Dolenjski list, Novo mesto 6. II. 1953, št. 5.

- Med opisom povojne usode belih emigrantov prinaša nove, doslej še neznanе dokumente o metodah in sodelovanju duhovščine z italijanskimi okupatorji.
1079. **Saje Franček: Osoboditev Dolenjske in Notranjske ob italijanski kapitulaciji.** Dolenjski list, Novo mesto 4. IX. 1953, št. 35.
Pisec prikazuje najprej razmerje italijanskih, nemških, belogardističnih in partizanskih sil, nato podaja razvrstitev partizanskih, nato prevzemanje oblasti, razoroževanje sovražnih enot, množičen pritok v partizansko vojsko in novo aktivnost partizanskih enot.
 1080. **Saje Franček: Kako je naša vojska pomagala k porazu imperialistične Italije.** Iz razprave »Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji od junija 1943. leta do kapitulacije Italije«. Dolenjski list, Novo mesto 28. avgusta 1953, št. 34—2. X. 1953, št. 39.
 1081. **Saje Franček: Ustanavljanje novih brigad in prvih divizij.** Borec 1953, str. 179—183, 235—237, 276—277, 336—340, 364—366.
Na podlagi prvenstveno arhivskih virov pisana razprava, ki opisuje reorganizacijo glavnega štaba NOV in POS poleti 1943, ustanovitev brigad na Primorskem, Gorenjskem, formacije na Koroškem in Štajerskem, nato boje na Dolenjskem ter končno, kako je prišlo do ustanovitve divizij in prve boje do kapitulacije Italije.
 1082. **Samsa Mara: Skupno prelita kri in skupne žrtve v narodnoosvobodilni borbi in ljudski revoluciji so porajale slovansko-italijansko bratstvo,** Primorski dnevnik, Trst 30. IV. 1950, št. 90.
V kratkem pregledu očrta razvoj osvobodilnega boja na Primorskem po kapitulaciji Italije.
 1083. **Samsa Mara: Iz dni borb in preizkušenj.** Primorski dnevnik, Trst 28. februarja 1951, št. 49—9. III. 1951, št. 57.
Reportaža o življenju in delu za narodnoosvobodilno gibanje v Trstu in na Primorskem.
 1084. **S(amsa) M(ara): Primorka v osvobodilnem boju.** Primorski dnevnik, Trst 20. I. 1953, št. 17.
Splošen prikaz aktivnosti žena v osvobodilnem boju.
 1085. **Se: Franc Uršič-Jožko. Spomin na junaka Soških planin.** Primorski dnevnik, Trst 1. IX. 1953, št. 207.
 1086. **27. marec 1941.** Demokracija, Trst-Gorica 30. III. 1951, št. 13.
Pisec odreja Komunistični partiji Jugoslavije zasluge za revolucionarni upor 27. marca 1941.
 1087. **Sedmak Primož: Borba za Trst.** Jadranski koledar 1953, izd. Gregorčičeva založba v Trstu [1952], str. 61—68.
Pisec opisuje nemoč italijanskega CLN za osoboditev Trsta, delo komande mesta za razvoj partizanskega upora v zadnjih dneh pred osvoboditvijo, upor delavskih bataljonov in samo osvoboditev Trsta.
 1088. **Sedmak V.: »Humano poslanstvo«.** Borec 1953, str. 380—381.
Članek niza direktive italijanskih vojaških oblasti o uničevanju ljudi na jugoslovanski meji.
 1089. **S(emič) A(ca): Kako so hoteli fašisti spraviti v sklad rasne meje s političnimi.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Kompilatoričen članek o italijanskih namenih z okupirano slovensko zemljo.
 1090. **S(emič) A(ca): Soča prijatelj in sovražnik.** SPor 6. IX. 1953, št. 210.
Avtorica prikazuje, kakšno vlogo je imela Soča za partizanski promet med posameznimi kraji.
 1091. **Semič Stanko-Daki: Spomini narodnega heroja.** Borec 1951, str. 30—32, 68 do 69, 111—113, 155—156, 177—178, 188—190, 236—240, 263, 287, 308—310, 327—330, 352—355.
Avtor opisuje spomine na svoje partizanstvo.
 1092. **Semič Stanko-Daki: Za Italijani od grma do grma.** Tovariš 1952, str. 674 do 675.
Spomini na boj z Italijani pri kočevski vasi Rajhenau.

1093. (Serajnik Zdenka): Slovenske Konjice ne poznajo megle. *Tovariš* 1953, str. 707.
V zgodovinskem pregledu se avtorica dotakne tudi dobe NOB in navaja rezultate okupatorske zasedbe.
1094. Sestanek štaba I. bataljona II. istrske brigade na predvečer prve nemške ofenzive v Istri. *Istrski tednik*, Koper 24. III. 1951, št. 12.
1095. Seznam padlih borcev in žrtev sovražnih napadov s področja mestne občine Novo mesto. *Dolenjski list*, Novo mesto 28. VIII. 1953, št. 34—18. IX. 1953, št. 37.
1096. Seznam padlih borcev NOV občine Dobropolje. *Dolenjski list*, Novo mesto 7. VIII. 1953, št. 31.
1097. Seznam žrtev iz let NOB občine Kočevje. *Dolenjski list*, Novo mesto 17. VII. 1953, št. 28.
1098. Seznam žrtev NOV okraja Kočevje. *Dolenjski list*, Novo mesto 22. V. 1953, št. 20 in 5. VI. 1953, št. 22.
1099. Sienčnik Luka: Moja pot v partizane. *Koroška v borbi*, Celovec 1951, str. 99—103.
1100. Simčič Marko: Srditi boji in zmaga druge grupe odredov na Muljavi. *SPor* 14. XII. 1952, št. 294.
1101. (S. K.): Upor je boj rodil. Po izpovedih, pričevanjih in zapisnikih borcev objavlja S. K. *Ljudski glas*, Murska Sobota 28. VI. 1951, št. 25—6. IX. 1951, št. 35.
Nadaljevanje razprave pod naslovom »Iz kronike šolnika Miroslava«. Razprava prikazuje osvobodilno gibanje v Prekmurju.
1102. (Skoberne...): »Dugo žive, ki za domovino merje...« *Tovariš* 1953, str. 177.
Oris smrti 7 prekmurskih aktivistov.
1103. (Skrbiš Poldka): 18. avgust — zgodovinski dan za Makole. *Ptujski tednik*, Ptuj 21. VIII. 1953, št. 34.
Članek riše pomen dneva v okviru razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Makolah.
1104. Skvarča Marica: Spomini na brata heroja. *Zasavski dnevnik*, Trbovlje 7. VIII. 1952, št. 31.
1105. Slakova Francka: Okrožni plenum v letu 1942. *Dolenjski list*, Novo mesto 1. VI. 1951, št. 22.
1106. (Slakova Francka): Naš prvi kongres. Deleгатka Francka Slakova pripoveduje. *Naša žena* 1953, str. 259.
1107. Slokan Ina: Rožna dolina in njeni ljudje. *Prosveta*, Chicago 3. VIII. 1953, št. 150.
Avtorica opisuje konkretne primere, kako so ljudje v Rožni dolini sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju.
1108. Slokan Zmago: Iz spominov partizanskega zdravnika na Štajerskem. Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izdal Okrajni odbor ZVVI, str. 37—42.
Partizanski zdravnik govori najprej splošno o skrbi za ranjence, nato pa opiše, kako je sam Steindl, vodja Štajerske domovinske zveze, stikal za ranjenci v okolici Slovenjega Gradca.
1109. Slokan Zmago: Bundesführer Steindl išče... Večer, Maribor 4. IV. 1953, št. 80.
Zdravnikovo doživetje ob reševanju ranjencev XIV. divizije, ki jih je zasledovala skupina Nemcev pod Steindlovim vodstvom.
1110. (Slovenec Jože): Ognjeni krst stiške čete. *Ljubljanski dnevnik* 13. decembra 1952, št. 293.
1111. Slovenci ob Jadranu. Zgodovinska razstava. Koper 29. oktobra 1952 do 29. XI. 1952.
V poglavju »Narodnoosvobodilni boj v Slovenski Istri« na str. 47—62 se knjiga dotakne sodelovanja Slovenske Istre v boju za osvoboditev in združitve Slovencev v novi Jugoslaviji. Zraven objavlja nekaj fotokopij arhivskih dokumentov iz tega boja.

1112. Slovenska šola na Primorskem se je obnovila med grmenjem topov in regljanjem strojnic. Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slav-nostna številka).
Spomini na učiteljsko konferenco na Vitovljah.
1113. Slovenske brigade v borbi med Soško in Tersko dolino. Soča, Gorica 15. IX. 1952, št. 266.
1114. Slovensko ljudstvo je branilo Gorico, medtem ko je divizija »Torino« pobegnila. Primorski dnevnik, Trst 29. XI. 1953, št. 283.
Oris položaja na Primorskem po kapitulaciji Italije in goriške fronte v septembru 1945.
1115. Sluga Franciška: Partizani v Grpicah. Slovenski vestnik, Dunaj 27. IV. 1951, št. 30.
Oris spopada z gestapovci v avgustu 1944.
1116. S. M. K.: Misli in problemi ob Kocbekovi »Tovarišiji«. Tabor, Zbornik umetnosti in razprav, Trst-Celovec 1951, str. 54—61.
Pisec glosira Kocbekovo »Tovarišijo« z vidika filozofske usmerjenosti slovenskih emigrantov.
1117. Smolej Viktor: Srednje šolstvo na osvobojenem ozemlju. Sodobna peda-gogika 1951, str. 149—157.
Pisec prikazuje splošni pregled srednjega šolstva predvsem po kapitu-laciji Italije, nato se dotakne šolskih knjig in tečajev za srednje šole.
1118. Smolej Viktor: Blaž Ostrovihar — partizan in pesnik. Obzornik 1953, str. 68—73.
Po orisu pesnikovega življenja v partizanskih enotah ga pisec prikaže kot partizanskega pesnika, ki je rasel iz domače zemlje in ljudstva.
1119. Smolej Viktor: Komandant Blaž. Borec 1953, str. 332—334.
Oris Otona Vrhunca — Blaža Ostroviharja kot partizana in partizan-skega pesnika.
1120. Smolej Viktor: Mara Husova. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1954, [Ljubljana 1953], str. 38—39.
Pisec riše lik kraške pisateljice. V uvodu se dotakne tudi njene usode v okupacijski dobi.
1121. Smolej Viktor: O ženski partizanski liriki. Naša žena 1953, str. 272.
Označitev pesmi, ki so jih napisale preproste žene, ki so imele v parti-zanih svoje sinove in brate.
1122. (Smolinsky Mile)-ms: Uganka o linoleju se je razvedela. SPor 15. IV. 1953, št. 89.
Spomini na Kidričevo ilegalno bivanje v Ljubljani v letu 1941/1942.
1123. Smolinsky Mile: Upor v Bočni pri Gornjem gradu. SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Po pripovedovanju Albina Vipotnika in domačinov iz Bočne pripoveduje pisec na reportažen način o osvobodilnem gibanju v Bočni, predvsem za leti 1941 in 1942.
1124. (Smolinsky Mile): Nastanek in razvoj Artilerske brigade IX. korpusa. SPor 20. VIII. 1953, št. 196.
1125. (Smolinsky Mile)-ms: Knjiga dokumentov o Zboru odposlancev v Ko-čevju ali zgodba, ki je lastna malone vsem pisanim dokumentom naše NOB. SPor 22. IX. 1953, št. 224.
Zapis pripovedovanja M. Megušarja, kako so bili zakamuflirani steno-grafski zapiski Kočevskega zbora.
1126. Sojar Tita: Razgovor s predsednikom LRS Josip Vidmarjem ob deset-letnici OF. Radio Slovenija 7.—20. V. 1951, št. 9.
Razgovor o ustanovnem sestanku OF.
1127. Sotlar Ciril: Moja pot v I.lovski polk JLA. LdP-Borba 31. VIII. 1953, št. 219.
Spomini primorskega vojaka, kako je našel pot med Titove letalce.
1128. Sotlar Ciril: Pot Primorcev v I.lovski polk JA. Primorski dnevnik, Trst 4. IX. 1953, št. 210.
1129. Spomini na 12. april 1943. Ljubljanske novice 10. IV. 1953, št. 15.
Opis protiitalijanske akcije za obletnico prihoda Italijanov v Ljubljano.

1130. **Spomini na prvo nemško ofenzivo v Istri.** Istrski tednik, Koper 6. aprila 1951, št. 14—20. IV. 1951, št. 16.
1131. **Spomin na nekdanjost. Ob obletnici Kajuhove smrti.** Obrtnik marca 1951, št. 3.
1132. **Spomin na tomsičevca Duška Remiha.** Dolenjski list, Novo mesto 11. septembra 1952, št. 37.
1133. **Spominu padlega partizana Joža Zupana-Ježa.** Jeseniški kovinar, Jesenice 25. IV. 1951, št. 16—17.
1134. **»Srečko Kosovel« bo pel na Okroglici.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Prikaz nastanka in razvoja partizanskega pevskega zbora.
1135. **S XIV. divizijo na Štajerskem.** Ptujski dnevnik, Ptuj 17. VIII. 1951, št. 32.
Spomini na pohod in boje divizije na Štajerskem.
1136. **S(stare) M(arija): Celica št. 11.** Delavska enotnost 26. I. 1951, št. 5.
1137. **(Stare Marija): Lučka — Vida Janežičeva.** Delavska enotnost 9. III. 1951, št. 11.
1138. **(Stanič Stane): Vedno bo živ v nas spomin na Partizanski dnevnik.** Ljubljanski dnevnik 4. IX. 1953, št. 206.
Spomini na začetno dobo izhajanja Partizanskega dnevnika.
1139. **Stante (Jernej): Še ena obletnica.** SPor 9. X. 1953, št. 238.
Opozorilo na pomen in hkrati oznaka kočevskega procesa leta 1943.
1140. **Stante Peter: Štajerska v ognju upora.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Spomini na razvoj osvobodilnega gibanja. Na Štajersko se pisec omejuje pri letu 1941, pri letu 1942 pa govori predvsem o Dolenjski.
1141. **Stante Peter: Pošiljka iz Ljubljane.** SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Pisec opisuje zmoto, kako so partizani porabili hrano, ki je bila namenjena partizanskim bolnišnicam.
1142. **Steiner Marija: Spomini.** Mlada pota 1952/1953, str. 235—240, 257—259.
Deloma v beletristični, deloma v spominski obliki opisuje avtorica surovo ravnanje fašistov z židovskimi otroki.
1143. **S(tevčič) P(etar): Dejstva o »miroljubnem poslanstvu« Rima v Jugoslaviji.** LdP-Borba 23. IX. 1953, št. 239—9. X. 1953, št. 253.
Na citatih iz italijanskih virov napisan prikaz o grozotah italijanskega ravnanja na okupiranem ozemlju Jugoslavije.
1144. **S(tevčič) P(etar): »Circolare 3 C«.** LdP-Borba 28. IX. 1953, št. 243.
Zbirka citatov iz italijanske okrožnice »3 C«, ki je dajala direktive italijanskemu komandnemu kadru za ravnanje s partizani in Slovenci sploh.
1145. **Stopar Viktor: Spomini na našo Vero.** Mladina 16. XII. 1952, št. 36.
Pisec opisuje lik Vere Šlandrove in njeno vlogo v dobi NOB do njene smrti.
1146. **Stražar I.: Pred desetimi leti je bilo hudo v brdski okolici.** Gorenjski glas, Kranj 26. VII. 1952, št. 51.
Požig vasi Zlato polje.
1147. **(Strehar Franc-Franček): Kidričev Franček žaluje za svojim starim znancem in dobrim prijateljem iz najhujših časov.** Ljubljanski dnevnik 15. IV. 1953, št. 87.
Spomini na bivanje pri Borisu Kidriču.
1148. **Štrle Franci: Med proletarci.** Borec 1952, str. 207—210č
Spomini na življenje v II. bataljonu Tomšičeve brigade.
1149. **Štrle Franci: V Kordun ...** Borec 1952, str. 248—250.
Spomini na pot tomsičevcev iz Slovenije v Kordun junija 1943.
1150. **Štrle Franc(i): Med proletarci.** Ljubljana 1953, MK, str. 76 + VIII fotografij in 6 črtežev med besedilom, 8°.
Potopis o pohodu XIV. divizije na Štajersko. V delu je pisec predvsem po spominu, v manjši meri pa po pisanih dokumentih opisal pot in boje Tomšičeve brigade od odhoda iz Bele krajine 7. I. 1944 do konca nemške ofenzive v februarju in nato še iskanje razpršenih enot. V delu pisec deloma opisuje dogodke, deloma pa označuje ljudi, ki so se borili v

- enotah, kjer se je sam boril. Časovnega navajanja se z izjemo splošno znanih datumov skoraj dosledno izogiba. Delo je ponatis objave v Mladini, kjer je izhajalo od 8. IX. 1952, št. 22—17. II. 1953, št. 7.
1151. **Strmšek P(avel): Spomini na mučenico Silviro Tomazini in srečanje v izgnanstvu.** Prosvetni delavec 5. XI. 1952, št. 17.
1152. **(Štrnad Anton): Pred dvanajstimi leti v taborišču.** Posavski tednik, Krško 31. XII. 1953, št. 52.
Opis večera pred Novim letom v taborišču slovenskih izseljencev.
1153. **S(ušnik) Fr(anc): Legenda o Matjažu.** Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Pisec pripoveduje o Pavletu Žavcarju-Matjažu, kako je obiskal kmečko hišo pod Peco in kako so ljudje gledali nanj.
1154. **S. V.: Jugoslovanski partizani v Umbriji.** Primorski dnevnik, Trst 28. IV. 1951, št. 100.
1155. **S. V.: Spomin na prve dni Šlandrove brigade.** Ljubljanski dnevnik 11. VIII. 1951, št. 36.
1156. **S. V.: Zapiski o delu Narodne zaščite.** Ljudski miličnik 18. X. 1951, št. 40.
1157. **Svetli primeri svetoivanskih žena v osvobodilni borbi.** Primorski dnevnik 12. IV. 1951, št. 86.
1158. **(Šaranović Milovan): Skupne akcije brigad.** Borec 1952, str. 244—246.
Odlomki iz Šaranovičevega dnevnika o akcijah brigad v Suhi krajini leta 1943. Odlomki so ponekod prevedeni površno in posamezni odstavki zamenjani.
1159. **(Šaranović Milovan): O vojaških akcijah prvih brigad na Dolenjskem 1942—1943.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.
Prevod iz Šaranovičevega spisa o partizanstvu na Dolenjskem prikazuje boje za Ajdovec in Jelenov žleb.
1160. **(Šaranović Milovan): Mokronog—Št. Rupert.** SPor 30. IV. in 1. V. 1953, št. 102.
Odlomek iz Šaranovičevega dnevnika o operacijah Dolenjske operativne cone v dolini Mirne v maju 1943.
1161. **Šarman Leo: Ni bilo lahko.** Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, Maribor 1953, izd. Okrajni odbor ZVVI, str. 51—52.
Spomini na boje sredi marca 1945 pri Mozirju.
1162. **Šelovin Pavel: Sezana z okolico.** Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1954, [Ljubljana 1953], str. 156—162.
V zadnjem poglavju »Sezana pod Italijani in Nemci« opisuje pisec zgodovino Sezane v dobi narodnoosvobodilnega boja.
1163. **Šenk Mila: Kje in kdaj je nastala današnja republika Slovenija.** Glas naroda, New York 18. III. 1953, št. 32.
1164. **Šenoja Jože: Središka žaloigra.** 7 dni, priloga »Večera«, Maribor 30. decembra 1952, št. 51/52.
Spomini na nemško ravnanje s Slovenci in streljanje talcev v Mariboru.
1165. **Šercerjeva.** Borec 1952, str. 259—260.
Kratek opis ustanovitve brigade in njenih prvih bojev.
1166. **Šetinc F.: Šlezijška kronika.** Naše delo, Krško 19. VII. 1951, št. 10—31. januarja 1952, št. 2.
Opis usode Slovencev, ki so bili iz Zasavja preseljeni v Nemčijo.
1167. **Š. F.: Po ptujskih zaporih.** Ptujski tednik, Ptuj 20. VII. 1951, št. 28.
Spomini na dogodke, ki jih je avtor doživel v začetkih snovanja osvobodilne organizacije v Ptujju.
1168. **Šilih Niko: Kako so se oboroževali prvi dolenski partizani.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.
1169. **Šinkovec Črtomir: Vojsko — zvesta partizanska vas.** SPor 27. VI. 1952, št. 151.
Kratek pregled partizanske dejavnosti na Vojskem.
1170. **Š(inkovec) Č(rtomir): Borbena pot udarne brigade Ljube Šercerja.** Tovariš 1952, str. 677.
Kratek historiat Šercerjeve brigade.

1171. **Š(iška) J(ože): Puške morajo biti naše.** *Tovariš* 1952, str. 857. Opis akcije na poveljstvo financarjev na Bregu v Ljubljani.
1172. **(Šiška Jože): Partizanska pest v Ljubljani.** *Borec* 1953, str. 7. Oris delovanja VOS-a v Ljubljani.
1173. **Šiška Jože: Milijon je naš.** *Borec* 1953, str. 99—101. Spomini na dvig denarja s ponarejenim čekom v podružnici italijanske banke v Ljubljani.
1174. **Š. K.: Utrinek.** *SPor* 15. IV. 1953, št. 89. Spomini na bombardiranje v Beli krajini in na Kidričev poseg za pomoč v nesreči.
1175. **Škaler Stanko: Prvih deset žrtev.** *Borec* 1953, str. 278—279. Prikaz dela snujoče se partizanske skupine v Krškem poletu 1941.
1176. **Škerbec M(atija): Sv. Gregor v krvavi zarji.** *Ameriška domovina, Cleveland* 21. III. 1951, št. 57. Pisec prikazuje partizansko propagando kot nasilno in partizanski boj kot otročje in nejnauško izzivanje Italijanov. Citat je nepopoln, ker v Ljubljani ni na razpolago dovolj številka »Ameriške domovine«.
1177. **Škerbec M(atija): Cerklje pri Kranju med okupacijo in revolucijo.** *Ameriška domovina, Cleveland* 3. III. 1952, št. 44—30. IV. 1952, št. 85. V obliki historiata Cerkelj v vojni dobi prikazuje pisec partizane kot ovaduhe, ubijalce in roparje.
1178. **Škerbec M(atija): Razdejanje Sodražice.** *Ameriška domovina, Cleveland* 16. IV. 1951—3. V. 1951, št. 88. Zgodovina Sodražice v okupacijski dobi. Krivdo za italijansko požiganje in pobijanje pripisuje pisec partizanom, prav tako ropanje slovenskih domov, nato pa prikazuje, da so se v obrambo pred partizani organizirali beli v vaških stražah, kljub italijanskemu nasprotovanju. Opis se nanaša predvsem na italijansko dobo, opis na nemško okupacijo je kratek. Partizanske napade na Nemce označuje za nagajanje.
1179. **(Škerjanec France): Artilerijske enote in artilerijska brigada IX. korpusa.** *Primorske brigade, Ljubljana* 1953, str. 69—75. Historiat nastanka in razvoja partizanskih artilerijskih enot.
1180. **Škerl France: Slovenski poročevalci 1938 in 1941.** Ponatis »Slovenskega poročevalca« iz leta 1938 in 1941, informacijskega vestnika Osvobodilne fronte. Priredil in z opombami opremil... *Ljubljana* 1951, SKZ, str. 356, 8°.
1181. **Škerl France: Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja.** *Zgodovinski časopis* 1951, str. 7—86. Avtor razvije najprej prizadevanja starih političnih tokov v dneh razpada stare Jugoslavije, nato pride na ustanovitev Protiimperialistične fronte, razloži njeno notranjo strukturo in odnos do okupatorja, nato prikaže Osvobodilno fronto, tendenco oboroženega boja z okupatorjem, način zbiranja slovenskega naroda v OF, razmerje skupin, ki so se vključile v OF in nastanek programa. V drugem delu kaže politiko OF tako glede celote kakor tudi glede ustanovnih skupin v izvrševanju boja proti okupatorju in njegovim pomagačem.
1182. **Škerl France: »Makso Snuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji«.** *Zgodovinski časopis* 1951, str. 415—419. Pisec ocenjuje, popravlja in dopolnjuje delo, ki ga je pod citiranim naslovom izdal M. S.
1183. **Škerl France: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950.** *Zgodovinski časopis* 1951, str. 492—500.
1184. **Škerl France: Začetki slovenskega partizanstva.** *Borec* 1952, str. 226—229. Članek prikazuje partizansko aktivnost v Ljubljanski pokrajini meseca julija 1941.
1185. **Škerl France: Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941.** *Zgodovinski časopis* 1952/1953, str. 768—796. Razprava prikazuje nemške deportacijske načrte, njihovo izvedbo in rezultate.

1186. Škerl France: »Osvobodilni pohod na Trst«. Borec 1953, str. 160—162.
Ocena knjige, ki jo je izdal Vojnoistoriski inštitut o pohodu IV. armade od njene ustanovitve do osvoboditve Trsta.
1187. Škerl France: »Hitlerjevo „Podjetje 25“«. Borec 1953, str. 287—289.
Prikaz knjige, ki razkriva nacistične načrte in operacije proti Jugoslaviji za njeno likvidacijo.
1188. Škerl France: Problem koalicije v Osvobodilni fronti. Naša sodobnost 1953, str. 955—960, 1030—1035.
Avtor prikazuje nepravilnost mnenj Ivana Krefta o koaliciji v OF, kakor jih je razložil v Naši sodobnosti 1953, str. 357—367 in navaja dokumente, ki dokazujejo obstoj koalicije.
1189. Škerlavaj Mica: »Korajža velja«. Borec 1953, str. 132—133.
Spomini na Kidričevo bivanje v Ljubljani jeseni 1942.
1190. Škerlavaj Milan-Petrač: Ilegalcec pripoveduje... Borec 1952, str. 349 do 351.
Avtor pripoveduje doživljanje iz svojega ilegalnega življenja v Ljubljani.
1191. Škerlavaj Milan-Petrač: Ilegalna tehnika v času narodnoosvobodilnega gibanja. SPor 11. X. 1952, št. 241.
1192. Škerlavaj Milan-Petrač: Naš Peter. Borec 1953, str. 123—124.
Spomini na razgovor s Kidričem o delu v tehniki 1941.
1193. (Škerlavaj Milan-Ivanuša...): Vagoni, vagoni mimo straž in ovir. SPor 22. VII. 1953, št. 171.
Opis dejavnosti centralne tehnike v Ljubljani.
1194. (Šketa Jože): Ustanovitev in razvoj OF v občini Podbočje od leta 1941 do osvoboditve. Posavski tednik, Krško 12. IX. 1953, št. 36.
1195. (Škodnik Vanda)-vs: Prvi top in enajst točk. SPor 24. VIII. 1952, št. 20.
Spomini na boje pri Žužemberku leta 1943.
1196. (Škodnik Vanda): Goriška fronta — izraz ljudske volje. SPor 6. septembra 1953, št. 210.
Oris pomena goriške fronte v septembru 1943.
1197. Škrabar Stane-Braškar: Tvorec nepozabnih dokumentov naše dobe. Borec 1951, str. 135—140.
Oris dela Jožeta Petka, ki je vodil fotografsko sekcijo v propagandnem odseku štaba XIV. divizije.
1198. Škrabar Stane-Braškar: Samonikli partizanski umetnik Pajo. Borec 1951, str. 203—204.
1199. (Škrabar Stane): Ob priznanju slovenski narodnoosvobodilni borbi. SPor 9. XI. 1951, št. 263.
Članek nakazuje pomen Tomšičeve brigade in XIV. divizije v slovenskem osvobodilnem boju.
1200. Škrabar Stane-Braškar: XIV. slovenska udarna divizija in Prva udarna brigada Toneta Tomšiča — proletarski enoti. Vestnik, Maribor 17. novembra 1951, št. 271.
Pisec se v članku na kratko dotika dobe NOB.
1201. Škrabar S(tane)-Brajovič S.: Pohorje, spomenik bataljona junakov. Vestnik, Maribor 22. XII. 1951, št. 299.
Oris življenja in posameznih pomembnejših osebnosti v bataljonu.
1202. Škrabar Stane-Braškar: Prvi slovenski proletarski enoti. Borec 1951, str. 342—344.
V zvezi z proglasitvijo XIV. divizije za proletarsko, prikaže pisec kratek historiat najvažnejših dogodkov iz dobe NOB.
1203. (Škrabar Stane): Proti sramotitvi Osvobodilne borbe. Ljudski miličnik 29. I. 1952, št. 5.
Med kritiko Kocbekove »Tovarišije« navaja nekatere akcije iz let 1942 in 1943.
1204. Škrabar Stane-Braškar: V Tomšičevi brigadi ob ustanovitvi. LdP 12. julija 1952, št. 28.
Pisec prikazuje razmere v brigadi v njenem začetnem razvoju.

1205. **Š(krabar) S(tane): Borbena pot I. slovenske proletarske brigade Toneta Tomšiča.** Tovariš 1952, str. 674.
Kratek historiat Tomšičeve brigade.
1206. **(Škrabar Stane)-g: Junakinja Danila Kumar-Andreja.** Naša žena 1952, str. 67—68.
Opis borbene aktivnosti Danile Kumarjeve.
1207. **Škrabar Stane: Kardeljeva pisma komandantu Titu.** Borec 1952, str. 90 do 95.
Pisec podaja nekaj odlomkov iz Kardeljevih pisem Titu iz leta 1942 in začetka 1943 ter nekatera dejstva na kratko komentira. Odlomki so prevod iz knjige »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije«, II. del, ki jo je leta 1952 izdala glavna politična uprava JLA v Beogradu.
1208. **Škrabar Stane: Tomšičevci in cankarjevci med seboj.** Borec 1952, str. 250 do 252.
Pisec v šaljivi obliki opisuje medsebojne odnose borcev obeh brigad.
1209. **Škrabar Stane: »Med proletarci«.** Borec 1953, str. 289.
Ob poročilu o knjigi Franceta Strleta, riše pisec avtorjevo rast v partizanih.
1210. **(Škrk Bojan): Čimprej v Velikovec.** Spomini podpolkovnika Bojana Škrka, komisarja I. slovenske proletarske brigade »Toneta Tomšiča«. Ljubljanski dnevnik 15. V. 1952, št. 114.
1211. **Šlo jim je samo za ropanje.** Soča, Gorica 5. IX. 1953, št. 317.
Odlomek iz dnevnika italijanskega vojaka o ciljih italijanskega ravnanja v Zgornjem Posočju.
1212. **Šmit Franc: Jastreb kroži.** Nova pot, Ljubljana 1953, str. 292—297.
V članku prikazuje pisec po spominu dogodke v Ihanu in bližnji okolici po prihodu Nemcev, kako se mu je posrečilo umakniti se Nemcem, ki so ga hoteli odpeljati v izgnanstvo, in kako se je kot kmet umaknil na Dolenjsko.
1213. **Šmit Franc: Tam gori je prežala smrt... Pod Rogom.** Organizacijski vestnik CMD 1953, str. 350—356.
Reportaža o iskanju novega dušnopastirskega mesta na Dolenjskem in o novem življenju med Dolenjci.
1214. **Šmon France: Padlemu prijatelju v spomin.** Nova pot 1951, str. 36—40.
Spomini na slovenskega duhovnika, ki je na Hrvaškem in v Bosni sodeloval z osvobodilnim gibanjem.
1215. **Šnuderl Maks: Osvobodilna fronta — matica ljudske oblasti v Sloveniji.** LdP 17. IV. 1951, št. 91—19. IV. 1951, št. 93.
Splošen pogled na oblastno funkcijo odborov OF v dobi narodnoosvobodilnega gibanja.
1216. **Š(nuderl) M(aks): O prvih korakih Osvobodilne fronte Slovenije.** Mladina 25. IV. 1951, št. 16.
Opis zasedanj Vrhovnega plenuma in raznih sestankov ter njihov vpliv na razmah osvobodilnega gibanja.
1217. **Šnuderl M(akso): Kočevski zbor.** LdP-Borba 28. IX. 1953, št. 243.
Oris pomena Kočevskega zbora v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja.
1218. **Špacapan (Avgust)-Strnad: 35 partizanov proti 21.000 Italijanov v borbi na Okroglici.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Oris partizanskega boja z Italijani 28. novembra 1942.
1219. **(Spela) ...: Bil je svetel primer srčne primorske mladine.** Spomini tržaške aktivistke na partizana Blaža. Primorski dnevnik, Trst 20. VIII. 1952, št. 176.
Spomini na Darka Marušiča-Blaža.
1220. **Šporn Anica: Iz mojega življenja.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 147 do 154.
Spomini na osvobodilno gibanje v Železni Kapli.
1221. **Štefe Franc-Miško: Rojstvo Kokrškega odreda.** 1941. leto je našlo Gorenjce pripravljene. Glas Gorenjske, Kranj 11. IV. 1953, št. 15—25. junija 1953, št. 30.

- V začetku opisuje avtor priprave za oboroženi upor, nato formiranje prvih partizanskih enot, prve akcije kranjskega bataljona, utrjevanje OF, ustanovitev kokrške čete, njene boje z Nemci pozimi 1942, tragedijo na Okroglem, vključuje obris kamniškega bataljona, njegov boj na Osnovčku, ustanovitev Kokrškega odreda in prve boje z Nemci, nato njegov poseg na Koroško poleti 1942, boje in težave ob prihodu II. grupe odredov na Gorenjsko, kako se je začela dvigati domača reakcija, VOS-ov udarec po njej ter boje jeseni 1942 in pozimi 1943.
1222. Š(ter) C(iril): V zavetju XIII. proleterske brigade. LdP 17. XI. 1951, št. 172.
1223. Šterban Karel: Senovski rudarji v borbi za svobodo. Naše delo, Krško 31. VII. 1952, št. 14—15. VIII. 1952, št. 15.
1224. Štih Bojan: Srečanje. Tovariš 1953, str. 936.
Označitev primorskih ljudi v njihovem odnosu do partizanov.
1225. Štok Jože-Korotan: Pripombe h knjigi »Zasavje v plamenih NOB«. Borec 1953, str. 65—67.
Pisec popravlja podatke in navedbe v knjigi Jožeta Zupančiča »Zasavje v plamenih NOB«.
1226. (Štok Jože)-Korotan: Partizanska Litija. Tovariš 1953, str. 1419.
Oris narodnoosvobodilnega gibanja v Litiji.
1227. Štok Jože-Korotan: Skozi jeklene nevihte je udarila jeklena pest. Ljubljana 1953, izd. Glavni odbor Zveze borcev, str. 735 + 17 strani fotografij + 7 zemljevidov, 8°.
Knjiga velikih partizanskih doživetij je prvenstveno na spominih napisano delo, v katerem avtor na reportažen način opisuje čas, kraje, ljudi in dogodke, ki jih je sam doživel od začetka svojega sodelovanja v narodnoosvobodilnem boju do zmagoslavnega prihoda v Ljubljano ob njeni osvoboditvi.
1228. Štoka Franc: Nekaj spominov iz osvoboditve Trsta. Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1952, št. 105.
1229. Štrukelj Dušan: Ko je gorela Postojnska jama. Ob 10-letnici ustanovitve IX. korpusa. SPor 19. VIII. 1953, št. 195 in Primorski dnevnik, Trst 26. avgusta 1953, št. 202.
Članek o partizanskem vdoru v Postojnsko jamo in požigu nemškega bencina.
1230. (Štrukelj Karel): Šterban Marija, stara borka za pravice delovnega ljudstva. Posavski tednik, Krško 7. III. 1953, št. 9.
1231. (Štrukelj Karel): Taka je bila življenska pot predvojnih komunistov. Posavski tednik, Krško 7. III. 1953, št. 9.
Članek opisuje delovanje Mime Zupančičeve med vojno v Prekmurju, Medjimurju in na Štajerskem.
1232. (Štrukelj Karel): Vzorna partizanska žena. Posavski tednik, Krško 7. III. 1953, št. 9.
Oris aktivnosti Ane Colaričeve.
1233. (Štrukelj Karel): Žena narodni heroj. Posavski tednik, Krško 7. III. 1953, št. 9.
Kratek oris življenja Albince Malijeve.
1234. (Štubelj Miro): Murska Sobota v oktobru 1941. Tovariš 1953, str. 175.
Kratek pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju v letu 1941 s težiščem na velikem protislovenskem procesu v oktobru 1941 v Murski Soboti.
1235. Štukelj Polde: Obračun. Borec 1953, str. 55—57.
Spomini na aktivistično delo v taborišču na Rabu in na dogodke ob kapitulaciji Italije.
1236. Šuklje Rapa: Iz partizanskih dni Šercerjeve Olge. Naša žena 1953, str. 266—267.
Reportaža o junaškem zadržanju Drine Družina, ko je bila ranjena v nemški ofenzivi jeseni 1943.
1237. Šušteršič France: Bilo je na otoku. Ljubljanski dnevnik 6. X. 1951, št. 84.
Opis transporta v internacijo na Rab.

1238. (Šušteršič France): **Od Save do Savinje, od Sotle do Voglajne.** Ob osmi obletnici Kozjanskega odreda. Ljubljanski dnevnik 26. IV. 1952, št. 100. Historiat pomembnejših akcij Kozjanskega odreda v letu 1944.
1239. Šušteršič F(rance): **Upor pod Slivnico.** Ljubljanski dnevnik 21. VI. 1952, št. 146.
1240. Šušteršič Franc(e): **Tiranova zadnja pot.** Ljubljanski dnevnik 5. VII. 1952, št. 156. Prikazuje značaj in smrt Cuiulija, komandanta v taborišču na Rabu.
1241. Šušteršič F(rance): **Naše prvo osvobojeno ozemlje.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1952, št. 171. Spomini na ustvarjanje osvobojenega ozemlja na Dolenjskem v maju leta 1942.
1242. Šušteršič France: **8 proti 160.** Taka je bila partizanska četa, iz katere je izšel narodni heroj Ivan Turšič-Iztok. Slovenski Jadran, Koper 3. IV. 1953, št. 14. Opis aktivnosti rakovške čete na Notranjskem spomladi 1942.
1243. Š(vab) M(itja): **Iz dni, ko se je začela vstaja.** LdP 7. VII. 1951, št. 153. Avtor po zaslišanju udeležencev opisuje prve akcije radomeljske čete v kamniškem okraju leta 1941.
1244. (Švab Mitja): **Narodni heroji — zgled junaštva in domovinske ljubezni.** LdP 21. VII. 1951, št. 155. Kratki življenjepisi narodnih herojev, ki so dobili to čast ob desetletnici vstaje slovenskega naroda.
1245. Švab Mitja: **O tovariših, ki so nas povezovali v politično in vojaško silo.** SPor 22. VII. 1953, št. 171. Članek prikazuje, kako so se rekrutirali partizanski kurirji in kako vztrajni ter požrtvovalni so bili.
1246. Švab Mitja: **Partija je pozvala — vstaja se je začela.** SPor 22. VII. 1953, št. 171. Po pripovedovanju udeležencev napisan članek o začetkih vstaje na Gorenjskem.
1247. Švajger Anton: **En sam partizanski bataljon.** Spomini iz borb v Šuhi krajini. Vestnik, Maribor 18. XII. 1951, št. 295.
1248. Švajcer Marija: **Iz protiljudskega gradu Borl nastaja letovišče.** Ptujski tednik, Ptuj 13. VII. 1951, št. 27. Historiat gradu Borla ima na koncu pod naslovom »Grad med fašistično okupacijo« tudi historiat dogodkov na gradu v dobi zadnje vojne.
1249. **Take članke so pisali jeseniški mladinci za »Mladino« v času naše ljudske revolucije.** Jeseniški kovinar, Jesenice 25. IV. 1951, št. 16—17.
1250. **Tako je bilo.** Zapiski o NOB na Goriškem. Soča, Gorica 16. VI. 1951, št. 201. Kratek pregled NOB na Goriškem.
1251. **Tako so Nemci požgali prvo slovensko vas.** Prosveta, Chicago 23. oktobra 1951, št. 207.
1252. **Tehnike na Primorskem izpolnjevale med borbo svojo važno nalogo.** Primorski dnevnik, Trst, 15. IX. 1951, št. 218. Kratek prikaz pomembnejših tehnik na Primorskem.
1253. (Telatko Marjan-Zibert Lojze): **Dve majhni vasi — dva svetla spomenika partizanskih junaštev.** Gorenjski glas, Kranj 4. X. 1952, št. 41. Prikazuje tragedijo na Okroglem in v Udnem borštu pri Kranju.
1254. (Telatko Marjan): **Matevž je izdal povelje.** Gorenjski glas, Kranj 1. avgusta 1953, št. 31. Kratek oris nekaterih akcij Matije Blejca na Gorenjskem.
1255. (Telatko Marjan)-Martel: **Utrinki iz poljanskega punta.** Gorenjski glas, Kranj 19. XII. 1953, št. 51. Spomini na začetke partizanskega upora proti koncu 1941.
1256. **Terčak Stane: I. štajerski bataljon v letu 1941.** Borba na Čreti in pohod na Kozjansko. Celjski zbornik 1951, Celje 1952, izd. SPK mesta Celja 1952, str. 131—138.

- Sestavek opisuje dogodke, za katere je pisec delno uporabljal starejše spominske vire, delno pa svoja zasliševanja ljudi, ki so ostali živi in se dogodkov spominjajo.
1257. **T(erčak) S(tane): Celjsko območje v boju za svobodo.** Tovariš 1952, str. 379.
Skromna skica narodnoosvobodilnega gibanja na območju Savinjske doline.
1258. **Terčak Stane: Živi zid.** Celje 1952, izd. »Savinjski vestnik«, str. 168 + zemljevid pohoda XIV. divizije na Štajersko, 8°.
V bistvu beletristična reportaža o pohodu XIV. divizije na Štajersko in njeni boji z Nemci, dokler ni ponehala nemška ofenzivnost proti njenemu prihodu. Na koncu je dodana kronika važnejših bojev, ki jih je imela divizija od 10. januarja do 19. februarja 1944.
1259. **Terčak Stane: Celje v borbi za svobodo.** V spomin borcem celjske čete. Savinjski vestnik, Celje 18. VII. 1953, št. 28.
Pisec prikazuje v obrisih Celje v dobi okupatorskega nasilja, ustanovitve OF ter akcije prve celjske čete.
1260. **Terčak Stane: Zadnja borba celjske čete.** Večer, Maribor 21. VII. 1953, št. 170.
Poleg orisa konca celjske čete navaja pisec v prevodu nemški akt o koncu celjske čete.
1261. **Terčon Ludvik: Iz borbe na dolnjem Krasu.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36.
Spomini na akcije.
1262. **(Tičar Lev)-Crt: Resnica je zmagala.** Savinjski tednik, Celje 19. VII. 1952, št. 29 in 26. VII. 1952, št. 30.
Poročilo o propagandističnem delu v zgornji Savinjski dolini 1944 in 1945.
1263. **(Tičina Vekoslav)-ar: Padli so, a živeli bodo večno med nami.** Ob visokem odlikovanju Pohorskega bataljona. Ljubljanski dnevnik 22. decembra 1951, št. 147.
1264. **Tine: Milko Puntar.** Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1951, št. 99.
Oris lika primorskega partizana.
1265. **Tiran Jože: Iz spominov partizanskega igralca.** Mladina 25. IV. 1951, št. 16.
Opis dogodivščin iz partizanskega gledališča.
1266. **Tiran Jože: Iz spominov na prva srečanja s partizani.** Obzornik 1951, str. 157—160.
1267. **(Tišlar Andrej): Ko nisem bil človek.** Tržiški vestnik, Tržič 5. IX. 1952, št. 2—27. VIII. 1953, št. 18.
Spomini na bivanje v koncentracijskem taborišču v Dachauu v l. 1942 in 1945.
1268. **(Tišlar Andrej): Vrnitev v človeštvo.** Tržiški vestnik, Tržič 17. IX. 1953, št. 19—10. XII. 1953, št. 26.
Pisec opisuje življenje inozemskih delavcev v okolici Dachaua.
1269. **Tlaker Ivan »enooki Luka«: Spomini na II. grupo odredov.** Ljudske novice 12. XII. 1952, št. 7.
1270. **Tlaker Ivan-Luka: Krvavec.** Akcija borcev II. grupe odredov. Borec 1952, str. 378—379.
Reportaža o bojih z Nemci.
1271. **Tomac Petar: Jugoslovska armada osvobaja Trst, Istro in Slovensko Primorje.** Slovensko Primorje in Istra, izd. Rad, Beograd 1953 (slovenska izdaja), str. 487—504.
Kratek oris zaključnih operacij IV. armade od konca marca do osvoboditve.
1272. **Tomazin Peter: Napad na Mežico.** Tovariš 1953, št. 425.
Oris partizanske akcije 6. aprila 1943.
1273. **Tomazič Franc: Spomini na dogodke v Zagorju leta 1941.** LdP-Borba 30. VII. 1953, št. 192.
1274. **T(omažič) F(ranc): 9. avgusta 1941 so počili prvi partizanski strelji v Zagorju.** Zasavski vestnik, Trbovlje 5. VIII. 1953, št. 31.

- Po prikazu zloma stare Jugoslavije in nemškem prevzemu oblasti opisuje avtor nastanek partizanstva in priprave za prvo akcijo.
1275. **Tomšič Alojz: Gradnikova v borbi.** Borec 1953, str. 184.
Spomini na spopad z Nemci na Angelski gori poleti 1944.
1276. **Tomšičeva:** Borec 1952, str. 243.
Opis ustanovitve brigade.
1277. **T(rajbarič) Š(tefan): Iz zapiskov partizanske patrolje.** Obmurski tednik, Murska Sobota 28. VIII. 1953, št. 35.
Mati s Strehovskega brega pripoveduje, kako je v začetku 1945 hranila partizane, kako so nenadoma vpadli fašisti, enega partizana ubili in njej pokvarili oko.
1278. **T(rampuž Franc): Jelenov žleb pred desetimi leti.** Ljubljanski dnevnik 25. III. 1953, št. 69.
1279. **Trap Pepi:** »Številka 69.459«. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 94—98.
Opisuje življenje koroškega komuniste v Mauthausnu.
1280. **Tratensek Simon, major: Žadnji trenutek, vendar pravočasen umik šole N. Z.** Ljudski miličnik 24. VII. 1951, št. 28 in 31. VII. 1951, št. 29.
Članek opisuje umik šole ob belogardističnem napadu na Semič 1944.
1281. **Tratnik Matija: Temna zarja na Primorskem.** Koledar Svobodne Slovenije, 1951, Buenos Aires [1950], str. 142—151.
Razprava prikazuje Primorsko v dobi vojne z vidika okupatorskih kolaboracionistov. Priznava množični značaj OF na Primorskem, zraven pa napihuje partizanske težave, očita jim krvoločnost in paktiranje z Nemci, opravičuje pa dejanja domobranske politike.
1282. **Tri pisma izseljenca.** Svoboda, Celovec 1952, str. 59—61.
1283. **T(rček) C(iril): Drzen napad.** LdP-Borba 29. VIII. 1953, št. 217.
Prikaz partizanskega napada na Nemce na Savi pri Litiji.
1284. **(Trebše Dušan): Štiri leta svobodne Tolminske.** SPor 14. IX. 1951, št. 216.
Članek se dotika dobe NOB, omenja prve začetke partizanstva in posledice bojev v dobi NOB.
1285. **Trstenjak Lojze: Junaška borba štajerskih kurirjev.** Ljudski glas, Murska Sobota 26. IV. 1951, št. 16.
Opis junaškega boja partizanskih kurirjev z Nemci na Grlavi ob Muri.
1286. **Trstenjak Lojze: Zločin pri Smodiševem mlinu.** Ljudski glas, Murska Sobota 26. IV. 1951, št. 16.
Opis pokola večje skupine Slovencev ob Muri.
1287. **Tudi brez orožja.** Borec 1953, str. 366.
Epizoda iz časov mobilizacije na Primorskem v začetku 1943, ko so novi mobiliziranci brez orožja pognali v beg italijansko patroljo.
1288. **Tudi ženske so bile borke.** Borec 1952, str. 95—96.
Članek navaja primere, kjer so starejše ženske aktivno podprle borce narodnoosvobodilne borbe.
1289. **Tul Marija: »Živel! Primorci!«** Borec 1953, str. 267—268.
Spomini na potovanje na Kočevski zbor in doživetja v Kočevju.
1290. **Turk Ernest: Vojni dobrovoljci in narodnoosvobodilna borba.** SPor 27. IX. 1953, št. 228.
Razen o dobrovoljski tradiciji pri Slovencih iz časov pred drugo svetovno vojno govori pisec obširneje o Soškem odredu 1941. leta in nato o kongresu v Ribnici konec septembra 1943.
1291. **Učo: Partizanska šola na Kočevskem.** Dolenjski list, Novo mesto 13. IV. 1951, št. 15.
1292. **Ukmar Drago-Bojan: Preko Oblakovega vrha na Vrhovče.** Nova Gorica, Postojna 26. IX. 1950, št. 38.
Prikaz bojev z Nemci poleti 1944.
1293. **Ulčar Jože-Mirko: Slovenska Koroška.** Izpiski iz partizanskega dnevnika. Jeseniški kovinar, Jesenice 10. III. 1951, št. 9—19. V. 1951, št. 19.
Avtor prikazuje, kako so partizani prodrli preko Drave na ozemlje pri Vrbskem jezeru in ga razgibali. Na koncu se je dotaknil še Roža in Podjune ter prodora na Svinško planino.

1294. **Ulčar Josip: Bitka pri Črni.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 104—107. Avtor prikazuje veliko partizansko zmago nad Nemci pri Črni na Koroškem.
1295. **Ulčar Josip: Želeli smo ostati z našimi ljudmi.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 185—191. Prikaz prodora in razmaha osvobodilnega gibanja na Koroškem severno od Drave ter umik iz Koroške konec maja 1945.
1296. **U(rbas) M(arija): Odlomki iz dnevnika leta 1941 v Ptujju.** Ptujski zbornik 1893—1953, Ptuj 1953, str. 66—69. Oris subjektivnega občutja o dogodkih v Ptujju od začetka vojne do izselitve.
1297. **Urbas Tončica: Ptuj v boju za nacionalno osvoboditev.** Ptujski zbornik 1893—1953, Ptuj 1953, str. 63—65. Oris progresivnega gibanja v Ptujju pred vojno in kratek prikaz ptujskega deleža v narodnoosvobodilnem boju.
1298. **Urbas Tone: V Rožu je bilo vroče.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 206—209. Spomini na aktivnost prvega bataljona Zahodnokoroškega odreda v letu 1944.
1299. **Ustje in Uhanje, spomenika našega mučeništva in sramote italijanske civilizacije.** Demokracija, Trst-Gorica 22. VIII. 1952, št. 34. Opis fašističnega ropanja pri Slovencih, poboja karabinjerskega maršala in nato požiga slovenskih vasi in uboja nekaterih domačinov.
1300. **(Vahčič Jožko): Spomini iz Gubčeve brigade.** Naše delo, Krško 10. septembra 1952, št. 17.
1301. **(Valencič Franc): kis: Neuklonljivi Trst.** SPor 6. IX. 1953, št. 210. Spomini na ilegalno delo v Trstu.
1302. **Valentič Janko: Ob 10. obletnici velikih borb v Brkinih.** Slovenski Jadran, Koper 5. VI. 1953, št. 23. Spomini na narodnoosvobodilno gibanje v Brkinih.
1303. **V(alentinič) J(anko): Stjenkov največji podvig na Krasu.** Slovenski Jadran, Koper 4. IX. 1953, št. 36. Prikaz partizanske akcije na Nemce in Italijane pri Komnu na Krasu poleti 1944.
1304. **V(alentinič) J(anko): Kandidati za republiški zbor na Sežanskem.** Ervin Dolgan-Janez. Slovenski Jadran, Koper 23. X. 1953, št. 43. Biografija, ki v veliki meri zajema vojni čas in kaže Dolganovo sodelovanje v NOB.
1305. **Valher Zmago: Nekateri podvigi štajerskih zaščitnikov.** Ljudski miličnik 25. IX. 1951, št. 37.
1306. **Valher Zmago: Mostovi in tovarne so ostale.** Ljudski miličnik 2. X. 1951, št. 38. Pisec prikazuje, kako so zaščitniki skrbeli za ohranitev mostov in tovarn, ko je njihova ohranitev že koristila Slovincem.
1307. **Vas gori, dim in nevzdržna vročina v bunkerjih.** Nova Gorica, Postojna 30. VIII. 1951, št. 54. Opis požiga Gabrovice pri Trstu.
1308. **Vauhnik Vladimir: Grožnje in spletke proti obstoju Slovenije.** Koledar Svobodne Slovenije za 1953. leto. Buenos Aires 1952, str. 141—146. Pisec na dokaj nejasen način razlaga položaj Slovenije ob izbruhu druge svetovne vojne do razkosa Jugoslavije. Napada velesrbske tendence, toda brani kneza Pavla.
1309. **Večna slava padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja.** Dolenjski list, Novo mesto 19. V. 1951, št. 20. Članek objavlja seznam padlih po vaseh.
1310. **Vernik Stane: Partizanska tovarna v Ljubljani.** SPor 9. X. 1952, št. 240. Opis partizanske ilegalne delavnice v Ljubljani.
1311. **Vesič Dušan: P. Č. »Udarnik« je prvi priplul v Trst.** LdP 8. IX. 1952, št. 36.
1312. **(Vidervo! Nina): Naš tisk. Naša žena 1953, str. 261.** Članek naniza ženske liste in njihove urednice v dobi NOB.

1313. (Vidervol Nina): **Slava padlim**. Naša žena 1953, str. 265.
Članek našteva ženske aktivistke, ki so dale svoje življenje v NOB. Dodano je pismo Marjana Mahničā, preden so ga odpeljali na streljanje in pripomba njegove matere.
1314. (Vidmar Tit): **Igralska skupina IX. korpusa spet med Primorci**. SPor 12. VIII. 1953, št. 189.
Kratek historiat igralske skupine.
1315. **Vidmar Tone-Luka: Kako je bilo takrat, ko smo uničili plavogardistično gnezdo v Grčaricah 14. II. in 10. IX. 1943**. SPor 26. IV. 1951, št. 99.
1316. **Vidmar Tone-Luka: Pred desetimi leti na Krimu**. Borec 1952, str. 198 do 199.
Pisec prikazuje začetek italijanske ofenzive sredi leta 1942.
1317. **Vidmar Tone-Luka: Prva kolesarska četa**. Borec 1953, str. 178—179.
Pisec prikazuje ustanovitev kolesarske čete na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem v maju 1942 in kako je operirala do italijanske ofenzive.
1318. **Vidrih Zdravko: Juriš na Črni vrh ...!** SPor 16. VIII. 1953, št. 192 in Primorski dnevnik, Trst 19. VIII. 1954, št. 196.
Spomini na osvoboditev belogardistične postojanke na Primorskem.
1319. **Vilfan Joža: Praznik Primorske**. Tovariš 1953, str. 929—930.
Oris značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem.
1320. (Vilfan Vinko): **V nedeljo bo odkritje spomenika žrtvam zloglasnega fašističnega taborišča na Rabu**. LdP-Borba 9. IX. 1953, št. 227.
V okviru naznanila za odkritje spomenika prikazuje pisec italijanske namene s taboriščem na Rabu in življenje internirancev.
1321. **Vilhar Savo-Sine: Major Matevž**. SPor 1. X. 1952, št. 233 in 2. X. 1952, št. 234.
Spomini na spopad z Italijani na Golem leta 1941 in na kasnejša dejanja Matevža Sivca iz Škrilj nad Golim.
1322. **Vilhar Savo: Pred 10-letnico X. ljubljanske brigade**. Ljubljanske novice 27. III. 1953, št. 13.
Oris delovanja ljubljanske brigade.
1323. **Vilhar Savo-Sine: Na splavu v napad**. Ljubljanski dnevnik 31. VII. 1953, št. 176.
Članek prikazuje partizanski napad na belogardistično postojanko v Podpeči v letu 1944.
1324. **Vilhar Srečko: Pod vodstvom Osvobodilne fronte si je izvojevalo svobodo tudi delovno ljudstvo na Koprskem**. Istrski tednik, Koper 27. IV. 1951, št. 17.
Kratek pregled osvobodilnega gibanja v koprskem okraju.
1325. **V(ilhar) S(rečko): Osvobodilni boj v Slovenski Istri**. Tovariš 1953, str. 588.
Skica važnejših dogodkov v razvoju NOB v Slovenski Istri.
1326. **V(ilhar) S(rečko): Socerbski okraj v narodnoosvobodilnem boju**. Slovenski Jadran, Koper 17. VII. 1953, št. 29.
1327. (Vipotnik Olg)a: **Spomini partizanke**. Mladina 31. VII. 1952, št. 15.
Opisuje delo SKOJ-a v partizanih.
1328. **Vitkovič Janez: Iz upornih dni belokranjskega ljudstva**. Dolenjski list, Novo mesto 13. IV. 1951, št. 15—11. V. 1951, št. 19.
Članek prikazuje partizanstvo v Beli krajini 1941—1944. Omenja le dogodka, ki se jih avtor dobro spominja.
1329. **Vitkovič Janez: Alojz Fabjan, prvi komandant belokranjskih partizanov**. Dolenjski list, Novo mesto 4. I. 1952, št. 1.
Opis bega iz italijanskih zaporov, partizanske akcije pri Gribljah in boja pri Lazah.
1330. **Vitkovič Janez: Partizanski napad na italijansko posadko v Starem trgu ob Kolpi 1. junija 1942**. Dolenjski list, Novo mesto 30. V. 1952, št. 22.
1331. **Vitkovič Janez: Krvavi cvet z Belčjega vrha**. Dolenjski list, Novo mesto 18. VII. 1952, št. 29.
Opisuje usodo Fanike Gašperičeve.

1332. **Vitkovič Janez: Ob 10. obletnici ustanovitve XV. brigade.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1953, št. 36.
Kratek historiat.
1333. **Vivoda Marijan: Nekaj spominov na ustanovitev in razvoj OF v Novem mestu v letu 1941.** Dolenjski list, Novo mesto 25. IV. 1952, št. 17—9. V. 1952, št. 19.
1334. **Vižintin Svitoslav: Renče v plamenih.** Nova Gorica, Postojna 23. avgusta 1951, št. 33.
1335. **V. J.: Spomini na Treviso in Gonars.** Gorenjski glas, Kranj 25. IV. 1951, št. 17.
1336. **Vloga ženskega tiska med narodnoosvobodilnim bojem.** Naša žena 1951, str. 123—125.
1337. **Vodnik Jože: Boji artilerijske brigade IX. korpusa.** SPor 3. IX. 1953, št. 208.
Obris marčnih in aprilskih bojev leta 1945 z Nemci na Primorskem.
1338. **Vogrič Avgust: Talci.** Slovenski Jadran, Koper I. V. 1953, št. 18.
Pisec opisuje partizanske zasede in nato napad na Nemce pri Poljubinu, zaradi česar so Nemci ustrelili 7 Poljubincev.
1339. **Vogrič Avgust: Napad iz zasede.** Slovenski Jadran, Koper 19. VI. 1953, št. 25.
Oris napada na Nemce pri Rači ob Idriji in uspeha v juniju 1944.
1340. **(Vogrič Rudi)-vr: Pod malim Gregorjcem 17. julija 1941.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Reportaža o sestanku gorenjskega PK, ki je sklepal o začetku vstaje na Gorenjskem.
1341. **(Vogrič Rudi): Prvi rafal.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Oris uporniških začetkov trziške čete.
1342. **(Vogrič Rudi): Zadnji poskus pobega Toneta Tomšiča.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
Članek prikazuje Tomšičeve načrte in zvezo z zdravnikom zaradi pobeга iz zapora v Radovljici.
1343. **Vojinovič Aleksander-Vojin: Juriš ljubljanske brigade na Štampetov most.** LdP-Borba 20. VIII. 1953, št. 210.
1344. **Vojinovič Aleksander-Vojin: Trinajst skojevcev je pognalo nemški vlak v Dravo.** Večer, Maribor 9. X. 1953, št. 258.
1345. **Vojinovič Aleksander-Vojin: Prva zmaga Pohorske brigade.** Večer, Maribor 10. XII. 1953, št. 289—11. XII. 1953, št. 290.
Pisec po spominih opisuje napad novoustanovljene pohorske brigade, ki je pri Janževem vrhu na Dravi organizirala napad na vlak Celovec—Maribor.
1346. **Vojnega zločinca Tebalija so titovci izpustili že 1945.** Delo, Trst 26. septembra 1953, št. 256.
Članek očita organom jugoslovanske armade, da so izpustili na svobodo bivšega kvestorja v Bologni, češ da je vendar bil vojni zločinec.
1347. **Voljč Janez: Nam ni svobode nihče podaril.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka).
Obris narodnoosvobodilnega boja na Primorskem.
1348. **Volk dlako menja— čudi nikoli.** Borec 1952, str. 142—144.
Članek navaja odlomke pisem, v katerih so italijanski vojaki opisovali svoj težki položaj v zasedeni Sloveniji leta 1941.
1349. **Volk Jože: Bil je pripravljen dati vse za svobodno in srečno domovino.** Primorski dnevnik, Trst 15. VIII. 1953, št. 194.
Članek riše delo in lik Anton Veluščka-Matevža.
1350. **Vončina Drago: Skrb za učiteljski naraščaj in vzgojo med narodnoosvobodilno vojno.** Sodobna pedagogika 1951, str. 172—177.
1351. **Vošnjak Mitja-Jernej Kosec: Spomini na prve čase Mladine.** Mladina 6. I. 1953, št. 1.
1352. **Vošnjak Mitja: Nepozabni dnevi na Kočevskem.** Mladina 22. IX. 1953, št. 37.
Spomini na kongres Zveze slovenske mladine leta 1943.

1353. **V. P.: Cerčno, aprila 1941...** Primorski dnevnik, Trst 13. IX. 1953, št. 218. Članek opisuje zmedo med italijansko vojsko v Cerknem, ki je nastala zaradi napačnih poročil o vdoru jugoslovanske vojske preko meje, in ironizira vedenje italijanskih vojakov.
1354. **V partizanih.** Zasavski udarnik, Trbovlje 5. V. 1951, št. 18—11. V. 1951, št. 19.
1355. **(Vrečar France): Tako je končal osvajačev pohod.** Ljubljanski dnevnik 26. IV. 1952, št. 100.
Zapiski o partizanskih bojih v Jelenovem žlebu.
1356. **(Vrečar France): V partizanskih delavnicah pred desetimi leti.** Ljubljanski dnevnik 6. IX. 1952, št. 211.
1357. **(Vrečar France): Neuklonljiva Ljubljana.** Ljubljanski dnevnik 8. oktobra 1952, št. 238—10. X. 1952, št. 240.
Z jednatimi besedami slika članek odpor Ljubljane proti italijanskemu okupatorju.
1358. **Vrečko Boris: S štirinajsto divizijo čez Sotlo.** Borec 1953, str. 37—39.
Članek prikazuje skrb za prehod divizije preko Sotle na Štajersko.
1359. **Vreg France: Boroveljska tragedija.** SPor 15. V. 1952, št. 114.
Reportaža o zadnjih bojih z esesovci pri Borovljah, ko je Nemčija že kapitulirala.
1360. **Vrhovnik Stane: Spomini na delo Narodne zaščite.** Ljudski miličnik 18. IV. 1951, št. 15.
1361. **V(rhovnik) S(tane): Iz spominov na delo Narodne zaščite v letu 1942.** Ljudski miličnik 21. VIII. 1951, št. 32 in 28. VIII. 1951, št. 33.
1362. **(Vrščaj Zima): Pred desetimi leti.** Tovariš 1953, str. 1224.
Prikaz prvega kongresa SPŽZ v Dobrniču.
1363. **Wieser Milka: 14. april 1942.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 110—112.
Prikazuje, kako so Nemci izseljevali slovenske kmete leta 1942.
1364. **Winkler Venčeslav: Žrtve in posledice okupacije.** Sodobna pedagogika 1951, str. 146—149.
Članek nakazuje posledice okupacije na vzgojno delo, žrtve med učiteljskimi in profesorskimi kadri, rušenje šolskih poslopij in žrtve med otroki.
1365. **Winkler Venčeslav: Tekmovanje v šolah.** Sodobna pedagogika 1951, str. 186—195.
1366. **Wutte Janez: Verjemi, vojne je konec!** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 115—121.
Pisec opisuje različne spopade z Nemci pozimi 1944 in 1945.
1367. **Wutti Mira: Selili so nas'...** Svoboda, Celovec 1952, str. 3—25.
Na podlagi spominov napisan sestavek o nemškem nasilju nad koroškimi Slovenci, o aretacijah leta 1941, množičnih selitvah leta 1942, taborišču v Žrelcu, selitvi v Nemčijo in osebnih doživetjih v Nemčiji do konca vojne.
1368. **X: Od 6. do 13. aprila v Novem mestu.** Dolenjski list, Novo mesto 7. IV. 1951, št. 14 in 13. IV. 1951, št. 15.
1369. **(Zagornikova): Manom Henrika Zagornika.** Spomini matere in tovariša. Glas Meziške doline, Mežica 1. IX. 1952, št. 7.
1370. **Zagoršek Peter: Ustanovitev brigade Matije Gubca.** Tovariš 1952, str. 680 do 681.
1371. **Zalaznik Fran: Na Pohorju.** Ptujski tednik, Ptuj 10. VIII. 1951, št. 51.
Spomini na partizanstvo na Pohorju l. 1942 in v Meziški dolini l. 1943.
1372. **Zamljen Jože-Drejče: Prvi letak.** Dolenjski list, Novo mesto 10. IV. 1953, št. 14.
Avtor opisuje nastanek letaka, ki naj bi preprečil izsekavanje na Gorjancih.
1373. **Zamljen Jože-Drejče: V spomin.** Dolenjski list, Novo mesto 18. XII. 1953, št. 50.
Avtor opisuje, kako so ga zasliševali italijanski karabinjerji zaradi črke »V« v besedi »V spomin«.

1374. **Zanimiva, a skoraj pozabljena obletnica.** Novinar 1951, št. 4—5.
Spomini na ustanovitev Društva novinarjev Slovenije v Črnomlju 1944.
1375. **Zapiski neznanega partizana iz leta 1941.** LdP 19. VII. 1952, št. 29.
1376. **Zapiski o razvoju Narodne milice na Primorskem.** Ljudski miličnik 4. IX. 1951, št. 34 in 11. IX. 1951, št. 35.
1377. **Zdešar Henrik: Šolstvo na Primorskem v času narodnoosvobodilne borbe.** Sodobna pedagogika 1951, str. 194—204 in Primorski dnevnik, Trst 5. VIII. 1951, št. 182—7. VIII. 1951, št. 185.
1378. **Zdešar Henrik: Šola v borbi za svobodo Primorske.** Primorski dnevnik 27. IV. 1951, št. 99.
Članek prikazuje razvoj in skrb osvobodilnih organov za slovenske šole na Primorskem po kapitulaciji Italije.
1379. **(Zdešar Henrik): Med grmenjem in regljanjem strojnic so odpirali slovenske šole.** LdP-Borba 23. VIII. 1953, št. 212.
Spomini na razvoj šolstva na Primorskem.
1380. **Zdovc Ignac: Utrinki s Svinške planine.** Borec 1951, str. 296—298.
Spomini na partizanske doživljanje na Koroškem v zadnji zimi 1944 do 1945.
1381. **(Zemljarič Janez)-jz: Spomini na Narodno zaščito.** SPor 19. X. 1952, št. 248.
1382. **Zečevič Vlada: Mi nismo ustvarjalci za zeleno mizo.** SPor 29. XI. 1953, št. 282.
Spomini na bivanje v Sloveniji in potovanje v Jajce.
1383. **(Zega Vojko): Partizanska diverzantska akcija na tovarno v Anhovem.** Slovenski Jadran, Koper 1. I. 1953, št. 1.
1384. **Zgonc Bogdan: Pionirji — kurirji.** Borec 1953, str. 369.
Članek kaže, kako so pionirji v Grahovem bili povezani s partizani in služili partizanski stvari.
1385. **Zgonik Mavricij: Iz zgodovine osvobodilnega gibanja v Mariboru in okolici.** Vestnik, Maribor 17. VII. 1951, št. 166—19. VII. 1951, št. 168.
Avtor prikazuje porajanje osvobodilnega gibanja v Mariboru, delo vojnega komiteja, mestnega komiteja, nemškega zasledovanja aktivistov OF in zlasti KP. Na koncu se dotika še ustanovitve prve partizanske skupine na Pohorju.
1386. **(Zibelnik Pavel): Patulja na Gorenjsko, ki je vzdrževala zvezo Ljubljane s partizani preko italijanske in nemške meje.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
1387. **Zidar Jože-Jadran: Narodnoosvobodilno gibanje v ilirsko-bistriškem okraju.** Slovenski Jadran, Koper 28. XI. 1952, št. 48—26. XII. 1952, št. 52.
Pisec opisuje začetke osvobodilnega gibanja ter razvoj partizanstva do kapitulacije Italije.
1388. **Ziherl Ana: Ilegalčki.** LdP 22. V. 1951, št. 118 in 23. V. 1951, št. 119.
Avtorica prikazuje, kako je »Slovenska narodna pomoč« med okupacijo skrbela za otroke aktivistov, ki so morali v ilegalo ali v partizane.
1389. **Ziherl Boris: Dragi pionirji.** Pionirski list 28. IV. 1951, št. 16.
Pisec prikazuje razpravljanje na ustanovnem sestanku OF.
1390. **Ziherl Boris: France Rozman-Stane na Kočevskem.** Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 63—65.
Opis partizanske akcije v Mežici leta 1943.
1391. **Zločini obtožujejo nemške nacionalistične hujskače na Koroškem.** SPor 19. VIII. 1953, št. 195.
Dopisnik iz Koroške prikazuje nacistične metode v ravnanju s Slovenci in rezultate.
1392. **Z. M.: Pot proti domu.** Naša žena 1951, str. 137—139.
Prikazuje osvoboditev internirancev v Nemčiji in povratek domov.
1393. **Zor Adam-Kovač: O narodnem heroju Ivanu Šuliču-Carju.** Slovenski Jadran, Koper 14. VIII. 1953, št. 33.
Oris junakove borbenosti.
1394. **Zora Perello-Milena. Ob obletnici njene smrti.** Primorski dnevnik, Trst 21. II. 1953, št. 45.
Oris življenja in dela za narodnoosvobodilno gibanje v Trstu in Brkinih.

1395. **Z(upanc) L(ojze):** Naša sta, četudi nam zažgo hišo. Dolenjski list, Novo mesto 28. IV. 1953, št. 17.
Spomini na fašistično nasilje nad Brežani v dolini Kolpe.
1396. **(Zupanje (Lojze):** Tako je bilo v Gradacu 26. julija 1942. Dolenjski list, Novo mesto 17. VII. 1953, št. 28 in 24. VII. 1953, št. 29.
1397. **Zupanc Ludvig-Ivo:** Ob 10-letnici brežiškega pohoda. Ljubljanski dnevnik 31. X. 1951, št. 105—3. XI. 1951, št. 107.
Spomini na pot »Stanetovega« bataljona proti Brežicam in v bojih z Nemci.
1398. **Zupanc Ludvig-Ivo:** S komandantom Stanetom nad Šoštanj. Večer, Maribor 21. VII. 1953, št. 170.
1399. **Zupanc Ludvig-Ivo:** Savinjska četa. Savinjski vestnik, Celje 25. VII. 1953, št. 29.
Spomini na nastanek in prve akcije savinjske čete.
1400. **Zupančič Jože:** Partizan Maks pripoveduje. Iz razgovora s tov. Mihom Berčičem, predsednikom IO OLO Ljubljana-okolica. Zasavski vestnik, Trbovlje 14. II. 1952, št. 7 in 21. II. 1952, št. 8.
Spomini na boje v Zasavju v letu 1941.
1401. **Zupančič Jože:** Začetek partizanstva v letu 1941 na Frati pri Ajdovcu. Spomini po zapiskih v dnevniku. Dolenjski list, Novo mesto 25. IV. 1952, št. 17—9. V. 1952, št. 19.
1402. **Zupančič Jože:** Uporniški luksemburžani v Litiji — pozimi 1941—1942. LdP 7. VI. 1952, št. 22.
Članek prikazuje vpliv slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja na protihitlerjevsko stališče pri Luksemburžanih.
1403. **Z(upančič) J(ože):** TKZO (Tehnika kamniško-zasavskega odreda). Delavska enotnost 19. I. 1951, št. 4.
Pisec opisuje, kako je bila tehnika narejena in opremljena ter kaj je izdelovala.
1405. **Zupančič Jože:** Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe. I. del, leto 1941, izd. Zveza borcev v Litiji [Ljubljana 1952], str. 143, 8°.
Pretežno na spominskih zaslišanih ljudi, v manjši meri pa na arhivskih virih napisan politični in borbeni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Litiji in bližnji okolici za leto 1941.
1406. **Zupančič Jože:** Napad na nemško postojanko na Savi septembra 1944. Iz pogovora s tov. Peterkom-Miškom iz Spodnjega Loga. Zasavski vestnik, Trbovlje 22. VII. 1952, št. 29.
1407. **Z(upančič) J(ože):** Začetki partizanstva v Zasavju. Zasavski vestnik, Trbovlje 22. VII. 1952, št. 29.
Po pripovedovanju tov. Strlekarja-Jožeta opisuje avtor partizanstvo v Zasavju leta 1941/1942 in ustanovitev zasavskega bataljona leta 1942.
1408. **Zwitter Franci:** Tisk med NOB. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 33 do 38.
Prikazuje razvoj koroške pokrajinske tehnike do konca vojne.
1409. **Zwitter Mirt:** Izselitev. Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 17—26.
Pisec prikazuje namene, izvajanje in posledice izselitev slovenskih ljudi na Koroškem.
1410. **Ž(agar) J(elko):** Vrata so se odprla ... Glas Gorenjske, Kranj 25. IV. 1953, št. 17.
Članek prikazuje, kako so maloštevilni partizani prve dni maja 1945 osvobodili Begunje, rešili zapornike in razorožili Nemce.
1411. **Žagar Marija:** Žena partizanka pripoveduje. Glas Mežiške doline, Mežica 1. IX. 1952, št. 7.
1412. **Žalostni 8. december 1941 v KLO Vrhovo.** Zasavski vestnik, Trbovlje 19. VII. 1951, št. 29.
Prikaz izseljevanja Slovencev v Zasavju.
1413. **Zavcar Pavle-Matjaž:** Ob deseti obletnici ustanovitve I. koroškega bataljona. Tovariš 1953, str. 424.
V zvezi s spomini na obletnico, riše pisec razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem leta 1943.

1414. **Žerjal Avguštin-Mirko: Udarne četa.** Primorski dnevnik, Trst 5. IX. 1953, št. 211.
Spomini na akcije »udarne« čete Kosovelovega bataljona jeseni 1943.
1415. **Žibert Alojzij: Slavni dnevi in tragični konec II. bataljona Kokrškega odreda.** SPor 4. X. 1952, št. 235 in 5. X. 1952, št. 236.
Spomini na tragedijo v Udenborštu pri Kranju.
1416. **Življenjska pot Borisa Kidriča.** Borec 1953, str. 119—120.
1417. **Žolnir Bogdan: Slovenjgraški okraj med narodnoosvobodilno borbo.** Slovenj Gradec ob 700-letnici 1251—1951, Slovenj Gradec 1951, str. 51—63.
1418. **(Žolnir Bogdan): Prvi koroški bataljon.** Borec 1953, str. 149—152.
Po spominu napisan sestavek o partizanskih začetkih v Mežiški dolini.
1419. **Žolnir Bogdan: Razvoj NOB v Mežiški dolini.** Koroški fužinar, Ravne 1. V. 1953, št. 4.
Na podlagi prvenstveno spominskih virov in delno sodobnih arhivskih dokumentov napisan pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Mežiški dolini na Koroškem.
1420. **(Žolnir Bogdan): Naši narodni heroji — Franjo Vrunč.** Večer, Maribor 19. XII. 1953, št. 297.
Kratka biografija o predvojnem in medvojnem času. Vrunčevega dela.
1421. **Žrtve fašizma mesta Trbovlje.** Zasavski vestnik, Trbovlje 20. XI. 1952, št. 46.
Seznam 487 žrtev iz Trbovelj, ki so padli ali umrli kot žrtve vojne. Seznam obsega rojstne podatke, datum in kraj smrti, če je znan.
1422. **Žrtve italijanskega terorja na otoku Rabu.** SPor 1. II. 1953, št. 26—9. februarja 1953, št. 29.
Seznam vseh po imenu znanih, ki so umrli v italijanskem taborišču na Rabu.
1423. **Žrtve fašističnega terorja na otoku Rabu.** Kmečki glas 11. II. 1953, št. 6.
Abecedni seznam znanih umrlih Slovencev v taborišču na Rabu.
Župančič Jože: — glej Župančič Jože.
1424. **(Žužek Nande): Ljudje na Bloški planoti so se dvignili k upor.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1953, št. 168.
1425. **(Žužek Nande): Veliki dnevi na Kočevskem.** Odlomki iz kočevske narodnoosvobodilne kronike. LdP-Borba 21. VII. 1953, št. 184.
Prikaz začetkov narodnoosvobodilnega gibanja na Kočevskem v l. 1941.
1426. **(Žužek Nande): Saleška dolina se je uprla.** LdP-Borba 22. VII. 1953, št. 185.
Članek opisuje prvo leto partizanstva v Šoštanju in okolici.
1427. **Žužek Nande: S kamionom in peš mimo švabskih zased na Kočevski zbor.** LdP-Borba 4. X. 1953, št. 248.
Po pripovedovanju Mice Šlandrove in dr. Pavla Lunačka opisano potovanje na Kočevski zbor odposlancev.
1428. **Ž(užek) N(ande): Kosovelovci branijo Štanjel.** LdP-Borba 6. IX. 1953, št. 224.
Prikaz velike partizanske zmage v septembru 1944.
1429. **Žvan Jaša: Kako se je začelo v Brkinih.** Slovenski Jadran, Koper 4. septembra 1953.
Pisec prikazuje razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Brkinih. Prikazuje predvsem razvoj v dobi italijanske okupacije, medtem ko se nemške le dotika.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1954

941/949

119540250

COBISS •